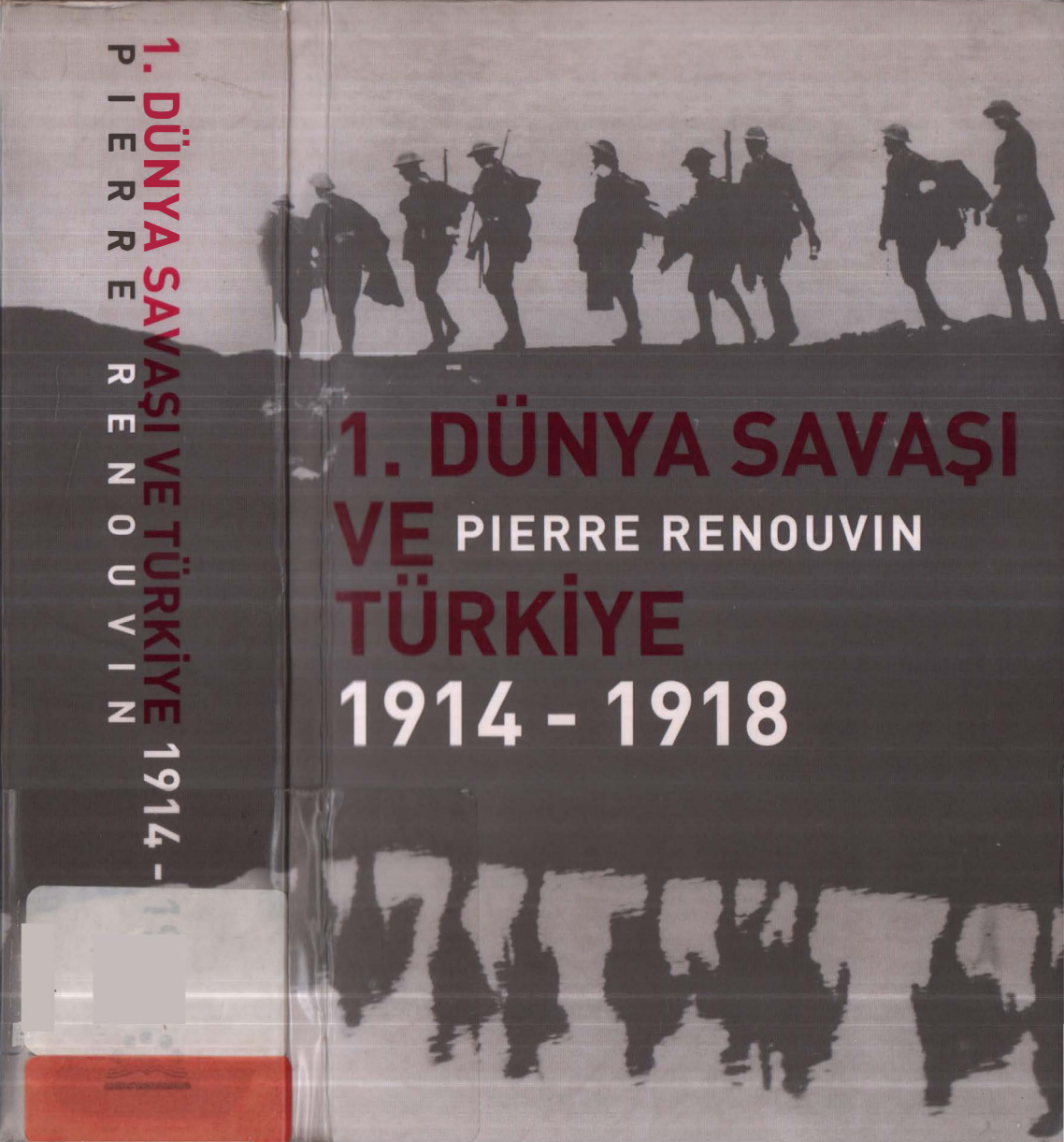

1. DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE 1914 - 1918
PIERRE RENOUVIN
1. DÜNYA SAVAŞI
VE
TÜRKİYE
1914 - 1918
PIERRE RENOUVIN

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI
VE
TÜRKİYE
1914 - 1918

Örgün Yayınevi
Kültür Dizisi

ISBN: 975 - 7651 - 32 - X
Nurer UĞURLU başkanlığında
bir kurul tarafından hazırlanmıştır

Editör	: Ö. Andaç Uğurlu
Türkçesi	: Örgen Uğurlu
Birinci Baskı	: 2004
Baskı	Yaylacık Matbaası
Cilt	Yedigün Cilt Matbaa Ltd. Şti.
Kapak Tasarımı	Murad Gören

ÖRGÜN YAYINEVİ
Nuruosmaniye Cad. No: 28 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tlf.: (0212) 526 37 34 - 527 39 49 Faks: (0212) 526 37 34

PIERRE RENOUVIN

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE

1914-1918

ÖRGÜN YAYINEVİ

PIERRE RENOUVIN
(1893-1974)

Pierre Renouvin, Fransız tarihçisi. Eski bir muharip olarak (1914-1918) Birinci Dünya Savaşı'nın kaynakları üstünde araştırmalar yaptı: *Les Origines Immediates de la Guerre de 1914* (1914 Savaşının Dolaysız Kaynakları) [1925]. Savaşın daha uzak kaynaklarını, sonradan 1926'dan 1939'a kadar ***Camille Bloch*** ile birlikte yönettiği *Revue d'Histoire de la Guerre Mondiale*'de, (Dünya Savaşı Tarihi Dergisi) [17 cilt], *Crise Economique et la Premlere Guerre Mondiale*'te (Ekonomik Kriz ve Birinci Dünya Savaşı) [«*Peuples et Civilisations*», cilt XIX, 1934] ve başka yazarlarla birlikte yazdığı *Paix Armee et la Grande Guerre* (Silâhlı Barış ve Büyük Savaş) [«*Cilio*», cilt IX, 2; 1939] adlı eserlerinde inceledi. Uluslar arası ilişkilerde uzmanlaştı. Öbür eserleri: *La Question d'Extreme-Orients 1840-1940* (Uzakdoğu Sorunu, 1840-1940) [1946] ve *Histoire des Relations Internationales* (Uluslar Arası İlişkiler Tarihi) [cilt, 1953-1958].

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9
1914 Savaşından Önceki Politik, Ekonomik
ve Sosyal Hayat 12
Avrupa'nın Yayılmasına Karşı Direnmeler 33
1904'den 1914'e Kadar Asya Kıt'asının Durumu 45
Amerikan Kıt'asının 1904 ile 1914 Arasındaki Durumu 70
1904 ile 1914 Arasında Avrupa Devletleri .. 84
Uluslar Arası Dayanışmanın Etkenleri 137
Çatışmanın Başlangıcı 150
Avusturya ile Almanya'nın Giriştikleri
Hareketler (1905 - 1911) 167
Rusya'nın Tepkisi (1912 - 1913) 190
Avrupa'nın Kaygısı 207
1914 Temmuz Bunalımı 224
Avrupa Savaşta (Ağustos 1914 - Aralık 1916) 244
1914 Seferi 266
Tarafsızların Tutumu, Müdahaleler ve Arabuluculuklar 290
Yeni Koşullar ve Uzun Süren Savaş 306
1915'deki Savaşın Durumu ve Diplomatik Mücadele 333
1915 Savaşının Siyasal Etkileri 372
Yıpratma Savaşı 385
1916 Savaşı 407
Halklara Savaşın Verdiği Yorgunluk 438

1916 Aralık Ayında Yapılan Barış Önerisi 470
Amerika'nın Katılışı ve Savaşın Sonu 484
Güç Dengesi ve Barış Manevraları (Nisan - Eylül 1917) 530
Dengenin Bozulması (Ekim 1917 - Mart 1918) 577
Karar Günü (Ocak - Şubat 1918) 611
Büyük Alman Saldırısı (Mart - Temmuz 1918) 631
1918 Yazındaki Rus Sorunu .. 661
Müttefiklerin Saldırısı 673
Ateşkes İsteği 687
Almanya ile Avusturya-Macaristanın Çöküşü 699
Ateşkesler 726
Savaş ve Dünyadaki Gelişme 737
Ekonomik Hayat - Avrupa'nın Gerileyişi 761
Sosyal Değişiklikler 775
Sonuç 784

ÖNSÖZ

1914-1918 Savaşı, «Büyük Savaş» -ona bu adı vermeli mi?- dört buçuk yıl boyunca Avrupa halklarını birbirine saldırttı.

Yaşlı kıt'anın savaş alanlarına ilk olarak ABD'nin ordularını da sürükledi; kara ya da sarı derili koloni askerlerini de soktu. Orduların çarpışmasındaki olayların akışı çok trajik ve kesin sonuçlu olduğu için, çatışmanın öteki cephelerini çağdaşların gözünde silikleştirdi. Bununla birlikte bu askerî olayların anlamını ve önemini kavramak için, bunları savaşın sonuna etki yapan bütün öteki ögelerin içine oturtmak gerekir. Diplomasi güç dengesini değiştirmeye çalıştı; tarafsız devletlerden bazılarını çatışmaya sürüklemeyi başardı; her an karşıdaki düşmanın savaş isteğini yokladı, böylece kamuoyunda bir gevşeme, düşmanın cephe birliğinde bir çatlak bulmaya çalıştı. Kuşkusuz bu durumların çoğunda diplomat, askerin yalnızca yardımcısı idi; savaş alanında kazanılan sonuçları kendi çıkarına kullandı; fakat çatışmanın geçirdiği değişiklikler dışındaki yalnız diplomatik bir olay; Amerika Birleşik Devletlerinin karışması, savaşın gidişini değiştirdi. Dövüşen tarafların kendi maddî kaynaklarını son sınırına kadar işletmek ve düşmanınkini yok etmek için gösterdikleri çabalar, savaşın sonucu üzerinde ekonomik güçlerin önemli bir rol oynamasına yol açtı. Sonunda iç politika olayları askerî durum üzerine durmadan etki yaptı: savaş bitişindeki devletlerden herbirinin başlıca düşüncesi manevî bütünlüğü korumaktı. Yalnız Rusya bir iç bunalıma sürüklenmişti; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içindeki ulusal azınlıkların kurtuluş savaşımları, sonuçta rol oynayan önemli etkenlerden biri oldu. İşte bu çalışmanın amacı, bütün bu olayların karşılıklı tepkileri-

ni göstermeye çalışmaktır.

Bu savaşı anlamak için, çatışmanın çeşitli cephelerini göstermek yeter mi?

Silâha baş vurulması bir sonuçtan başka bir şey değildir. Çatışmanın ilk nedenlerinin incelenmesi, savaşın kendisinin incelenmesinden ayrılmaz. Kuşkusuz ki, derindeki nedenlerin XX. yüzyılın ilk yıllarından daha öncelerde olduğu düşünülebilir: bu nedenlerin, ekonomik emperyalizmin gelişmesi, sömürgeciliğin yaygınlaşması, ulusal onur duygularının aşırılaşması olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, ancak 1904'den beri Avrupa devletleri arasındaki çekişmenin siyasal sonuçları belirmeye başladı ve yeni bir güçler dengesi ortaya çıktı. Bu tarihten sonra, Avrupa devletlerini karşılıklı bir güvensizlik durumuna getiren, halkları aşırı derecede kızıştıran ve böylece bir çatışmanın patlak vermesine neden olan topluca ya da tek tek girişilen hareketler nelerdi? Gerçekte ötekilerden daha ağır olmayan bunalım hangi güçlerin etkisi ve hangi iradelerin işe karışmasıyla bir felâket durumunu aldı?

Gerçekte bu savaş, dünya tarihindeki bütün çatışmalar gibi bir devrimdi. Avrupa'da siyasal, iktisadî ve sosyal yaşam koşullarını ne ölçüde değiştirdi? Avrupa'nın 1914'den önce bütün dünya üzerindeki üstünlüğü, Avrupa halklarının birbirleriyle boğazlaşarak güçlerini tüketmeleri sonunda nasıl sarsıldı? Bu incelemede çatışmanın, bütün çalışma alanlarıyla kıt'alar arası ilişkilerdeki etkilerini topluca gözden geçireceğiz.

Savaşın kendisi ilgi odağı olmakla birlikte, bu çalışmada, 1904'le 1918 arasındaki bütün dünya tarihi yeniden gözden geçirilmeye çalışılacaktır.

Şurası bir gerçektir ki, bunalım, ulusların silâhları bıraktığı an sona ermiş değildi. Hiç olmazsa doğrudan doğruya ortaya çıkan gelişmelerini izlemeye çalışmak, barışın düzenlenmesi ve «Yeniden kurma» çabasını yakından izlemek mantığa daha uygun olmaz mıydı? 1918 ateşkesleri bir dönemin, müttefiklerin bir arada yürüttükleri savaşımın sonunu gösterir. Barış konfe-

ransı ile görünüm değişti: kavga sırasındaki dayanışma yıkıldı; daha dün çabalarını birleştirmiş olan devletler, birbirlerine karşı yine eski güvensiz durumlarını takındılar. Anlaşmaların hazırlanması sırasındaki uzun ve sert tartışmalar savaş sırasındaki özün değiştiğini gösteriyordu. Üzerinde tartışılan sorunlar, yıllarca uluslar arası ilişkilerin temeli olacak sorunlardı: 1918 barışı ve bu barışın «iflâsı» bundan sonra yayınlanacak olan kitaplarda incelenecektir.

Pierre Renouvin
Sorbonne Üniversitesi Tarih Profesörü

I. BÖLÜM

1914 SAVAŞINDAN ÖNCEKİ POLİTİK, EKONOMİK VE SOSYAL HAYAT

XX. Yüzyılın Başında Avrupa'nın Dünyadaki Etkinliği

XX. yüzyıl başında en belirgin durum Avrupa'nın üstünlüğü idi. ***Paul Valery***'nin deyimiyle «Asya kıt'asının bu küçük burnu» dünyanın yazgısını belirlemekte ve öteki kıt'alardaki işlerin gidişine yön vermekteydi: üretim yöntemlerini, çalışma temposunu zorla kabul ettirerek ve ekonomik düzeni kendi yönetimi altında kurarak, bunların kaynaklarını işletmeye hız vermişti; bu kıt'alara, kimi zaman el emeği, kimi zaman da «batı» tekniğini yerleştirmek için gerekli kadroları sağladı. Eski toplumları kendi örneğine uydurmak için, din konusunda olduğu kadar sosyal ve politik kurumlar bakımından da kendi düşünce ve anlayışlarını yayıyordu.

Kuşkusuz ki, Avrupa'nın bu etkilerinin yaygınlığı yeni bir olgu değildi; ama bu şimdi bütün genişliği ile kendini belli etmekteydi. Bunun maddî nedenleri vardı: Avrupa kıt'asındaki nüfusun çoğalması, Batı ve Orta Avrupa'daki büyük devletlerde sanayi üretiminin artması, ulaşım araçlarının gelişmesi. Fakat bunların yanı sıra toplum psikolojisiyle ilgili nedenler de rol oynamıştır: milliyetçiliğin ilerlemesi, düşünce ve bilgi alanındaki niteliklerinin, örgütçülük ruhunun, eleştirici düşünüşün beyaz adama sarı ve kara derililer karşısında verdiği üstünlük duygusu gibi.

Bu dönemde, insanların yaşayışlarında kendini belli eden temel niteliklerin kaynağı olan emperyalizm İngiltere'de, Fransa'da, Rusya'da, Almanya'da ve İtalya'da buna benzeyen etkenlerle kendini gösteriyordu. Emperyalistler, ekonomik zorunlulukların yanı sıra, devletin etkinliğini arttırmak ve stratejik güven sağlamak amacından, Asya ve Afrika halklarına Avrupa uygarlığını götürerek bir «görevi» yerine getirmek isteğinden dem vururlardı. Sömürgecilik biçiminde görünen bu yayılma, hemen hemen bütün Afrika'da, bütün Okyanusya'da ve Asya'nın büyük bir bölümünde, Avrupalıların siyasal egemenliklerini kurmalarını sağladı... Dünyanın paylaşılması sona erdikten sonra da bu, başka bir biçimde devam etti: «etkinlik bölgeleri» nin kuruluşu. Ama iki durumda da amaçların ve niteliklerin benzer yanları vardı.

Ekonomik ve Malî Yayılma

Avrupa'nın sanayi üretimi, özellikle dokuma ve maden sanayii üretimi fazlası için pazarlara gereksinimi vardı. Toprağının ya da toprak altının kendisine vermediği ya da yeterince veremediği ham maddelere ve gıda maddelerine zorunluluk duyuyordu. Bunun için öteki kıt'alarla ticaretini geliştirmek üzere durmadan çaba göstermek zorundaydı.

Kuşkusuz, dış satımın gelişmesi; normal ticaret yöntemleriyle olabilirdi. Ama Avrupalı üreticiler, gezgin temsilciler göndermek, mağazalar ve depolar açmakla yetinmiyorlar; ekonomik çalışmaları için en çok elverişli görünen dünya bölgelerinde fazladan kolaylıklar da sağlamak istiyorlardı.

Kendi halklarından olup da «yeni» ülkelere yerleşenlere ticaret işlerinde gerekli güveni sağlamak üzere, Avrupa hükûmetleri, Avrupa dışı devletler için, kendi uyruklarının işlerini kolaylaştıracak bir uygulama hazırlıyorlardı. Bu uygulama ya karşılıklılık temeline dayanan iki yanlı anlaşmalarla ya da Avrupalılara, karşılığı olmayan bir güvence sağlayan antlaşmalarla ku-

rulmaktaydı. Lâtin Amerika devletlerinde, Alman, İngiliz ve Fransız uyrukların hakları «yerleşme antlaşmaları» ile belirleniyordu: toprak satın alma izni, yerli devlet vatandaşlarından daha çok vergi yükümlülüğü altına girmeden ticaret yapma özgürlüğü; ibadet serbestliği. Avrupa hükûmetleri, Asya devletlerine, o ülkeye yerleşmiş olan yabancılara yerli kamu hukukunun dışında kalmak üzere özel bir durum sağlayan bir ülke dışı sayılılık (dış ülke) rejiminin varlığını zorla kabul ettirmişlerdi; Japonya, 1858'de bu rejime boyun eğmiş ise de 1894'de bundan kendini kurtarmayı başardı; fakat Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Çin, Siyam, İran ve Osmanlı İmparatorluğu bu rejime uymak zorunda bırakılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilkesi bakımından XVI. yüzyıla kadar çıkan «Kapitülâsyonlar» rejimi, Babıâli'nin, kaldırılması için harcadığı çabalara rağmen hâlâ etkisini yapmakta devam ediyordu. Avrupalılar serbestçe ticaret yapabiliyor ve bazı durumlarda vergi bağışıklığından da yararlanıyorlardı; serbestçe ibadet etme hakları vardı; son olarak adlî ayrıcalıklara sahiptiler: Avrupalılar arasındaki hukuk ve ceza davaları Osmanlı mahkemelerinin yetkisi dışında tutulmuştu, bunlar konusunda Avrupalı konsoloslar yargı verirlerdi. Avrupalılarla Osmanlı uyruklular arasındaki davalara Türk mahkemesinde bakıyorsa da, yargılama bir elçilik «çevirmeni» nin önünde, gerçekte denetimi altında yapılırdı,

Çin İmparatorluğu'nda, Avrupalılar, XIX. yüzyıl ortalarında imzalanan, fakat 1901'de daha da sağlamlaştırılıp tamamlanmış olan antlaşmalar uyarınca daha da geniş ayrıcalıklar elde ettiler. Yalnız imparatorluğun herhangi bir yerinde ticaret yapmak ve yerleşme, ev yaptırma, fabrika kurma hakkına sahip olmakla kalmamışlardı; birçok büyük şehirde kendilerine ayrılmış ve kendi yönetimlerine bırakılmış mahalleler vardı: bu ayrıcalıklı bölgelerde (concessions) imparatorluk polisi, buraya sığınan Çinliler konusunda bile, hiçbir işlem yapamazdı. Bundan başka Avrupalılara tanınan adlî ayrıcalıklar, Osmanlı İmparatorlu-

ğu'ndakinden daha genişti: bütün hukuk ve ceza davalarında Avrupalı ister davacı, ister sanık olsun, konsolosluk mahkemesinde yargılanır ve burada Çin yasaları uygulanmazdı. Avrupalı tüccarlar bu güvence düzeni ile çıkarlarının savunulması yolunda çok değerli olanaklar elde etmiş oluyorlardı.

Avrupa hükûmetleri, sanayi ürünlerini başka kıt'alardaki pazarlara sokabilmek için, kuşkusuz, ticaret antlaşmaları yapıyorlardı; fakat, uzun zamandır Asya devletlerini yabancı ülkelerden ithal olunan mallardan aldıkları gümrük resmini sınırlandırmaya zorlamışlardı. Japonya bu engelden hemen hemen kendini kurtarmıştı; bununla birlikte gümrük tarifelerinin özerkliğini ancak 1911'de elde edebildi. Çin, Nankin antlaşması uyarınca, yabancı ürünlerden, malın değerinin % 5'inden daha yüksek gümrük resmi alamayacaktı, bu hüküm, Boxer Savaşı'nın sonucu olan 1901 antlaşmasıyla bir kat daha ağırlaştırıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrük resmi sınırı % 8'di, yalnız 1911'de Avrupa hükûmetleri % 3'lük bir artırmaya izin verdiler. Bu devletler, yabancı ürünlerin ithalâtını sınırlandıramazlardı.

Boxer Savaşı'na katılan Binbaşı Winston Churchill

Sanayici büyük Avrupa devletlerinin ihracatında Avrupa dışı pazarlar gittikçe daha önemli bir yer tutmaktaydı. Büyük Britanya'da ihracatın toplam değeri 1870 ile 1910 arasında iki katına çıkmıştı; oysa Çin'e yapılan ihracat üç katı artmıştı. Bu Hindistan'a yapılanda dört, Arjantin Cumhuriyetine ve Japonya'ya yapılan ihracatta ise on katını buldu. Almanya'da ihracat yuvarlak hesapla 1897 ile 1913 arasında % 170 arttı. Oysa yine Almanya'nın Çin'e yaptığı ihracattaki artış % 300-400'dü. Avrupa'nın sanayici büyük devletlerinden (Almanya, Büyük Britanya, Fransa, Belçika) Güney Amerika'nın yaptığı ithalât, bütün ithalâtının % 61'i, Afrika'nınki % 72'si, Hindistan'ın ki % 80'iydi.

Büyük Britanya'nın Avrupa dışı ülkelerden yaptığı ham madde ve gıda maddeleri ithalâtı bu konudaki bütün ithalâtının aşağı yukarı % 50'si; Fransa ve Almanya'nınki ise % 40'dı, Avrupalılar hazır ürünleri almakla kalmıyor, doğrudan doğruya kendileri toprak üstü ve toprak altı kaynakların sömürülmesini örgütlendiriyorlardı. Bu sömürü, koloni işletmelerinin belli başlı amacıydı ve bütün sömürgeci devletler aynı sorunları çözümleme durumundaydılar: toprakların Avrupalı koloni çiftçileriyle yerliler arasında bölüştürülmesi, el emeği bulunması, maden araştırma işlerinin örgütlendirilmesi. Bağımsız devletlerde de - hiç olmazsa bunlardan halkın teknik bilgilerden, girişim düşüncesinden ve sermayeden yoksun oluşu yüzünden kaynaklarını değerlendirmek için zorunlu örgütlendirme çabasını gösteremediklerinden- ekonomik işlere yön verenler yine Avrupalılardı. Hükûmetlerden kopardıkları ayrıcalıklarla Çin'de, Lâtin Amerika'da Osmanlı İmparatorluğu'nda madenleri işletme hakkını elde etmişlerdi.

Çin hükûmeti 1897'den sonra Ho-nan eyaletindeki madenlerin işletilmesi için Avrupalı şirketlerle anlaşmalar imzalamıştı; Rusya Mançurya'da, Almanya Şan-tung'da 1896 ve 1898 yıllarında maden arama ve işletme tekelini elde ettiler; Yun-nan Fransız-İngiliz sendikası 1902'de bu eyaletin bakır madenlerini araştırma ve işletme ayrıcalığını elde etti. Osmanlı hükûmeti İn-

giliz, Fransız, Alman şirketlerine, Anadolu'da kömür, tutya ve kurşun madenlerini işletme ayrıcalığını verdi: Alman Bağdat Demiryolları Şirketi 1903'de, demiryolunun iki yanındaki yirmi kilometrelik alanda bulacağı madenleri işletme hakkını kopardı. Şili nitrat madenlerindeki üretimin % 60'nı, bir şirket dışında, Avrupalılar kontrol etmekteydi. Meksika'da, toprağın sahiplerine toprak altını da işletmek hakkını veren bir yasadan yararlanan Pearson adlı İngiliz iş adamı, Amerika'dan gelen rakiplerini atlatarak petrol madenlerine el koymaya kalkmıştı. İran'da, Şahın 1899'da Baron Reuter adlı İngilize, maden işletme tekeli ile petrol arama ayrıcalığını vermiş olması Rus rakiplerinin iştahını kabartmıştı. Her yerde ve bu bölgelerdeki ekonomik işletmelerde, Avrupalı teknisyenler üstün durumdaydılar.

Bu ekonomik gelişmede ulaşım araçları -limanlar ve demiryolları- baş rolü oynamıştı. Demiryollarıyladır ki, Avrupa malları yeni ülkelerin içinde genişliğine dağılıyor ve tarım ürünleri, bunları Avrupa'ya götürecek olan gemilere kadar taşınabiliyordu. Malî çevreler, demiryolları ayrıcalık anlaşmaları imzalamaya can atıyorlardı. 1896'dan beri Ruslar, İngilizler, Fransızlar, Almanlar çalışıyorlardı; Avrupalı şirketler bu ülkelerdeki demiryolunun üçte birine sahiptiler, yalnız üçte birini Çin hükûmeti adına işletiyorlardı. Güney Amerika'daki demiryolları hemen hemen yalnız Avrupalılar tarafından döşenmişti. Arjantin'de en önemli hatların hepsinin işletme ayrıcalığı İngiliz şirketlerine verilmişti; bu şirketler İngiliz kömürü, İngiliz malzemesi kullanıyordu. Brezilya'da demiryolları ağının hemen tamamı İngiliz, Belçikalı ve Fransız şirketlerinin elindeydi. Demiryollarına kendi sahip olan tek ülke Şili idi. O da, hattın yapımı için yabancı teknisyenlere baş vurmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Bagdatbahn (Anadolu-Bağdat demiryolları) ile arslan payını Almanya almıştı. Avrupalılar bu durumdan büyük kazançlar elde etmişlerdi: Yalnız şirketlerin elde ettikleri kârlarla kalmayarak, bunların Avrupa'daki fabrikalara verdikleri siparişlerden de bu ülkeler büyük kazançlar sağlıyorlardı: Çin'de demiryollarına ya-

tırılan sermayenin % 50'si, hatların yapımı ve işletilmesi için gerekli malzemenin satın alınmasında kullanılıyordu; İngiltere, Güney Amerika'da demiryolları yönetimine yılda 75 milyon ton kömür satıyordu. Bundan başka, bu demiryolları şirketleri, birçok durumda ulaştırma tarifelerini kendi isteklerine göre belirlerdi. Çin'de şebekenin ilk işletme yılında ve Arjantin'de böyle olmuştu. Demiryollarının bir «etkinlik merkezi» olduğu bu ülkelerde, Avrupalı şirketlerin nasıl iş olanaklarına sahip olduklarını söylemek gereksiz olur.

Ticaretevleri, maden, tarım ya da sanayi işletmeleri kurmak, demiryolları yapmak ve yeni ülkelerin hükûmetleri tarafından çıkarılan iç borçlanma tahvillerini satın almak üzere Avrupalılar öteki kıt'alara sermaye ihraç ediyorlardı. Batı ve Orta Avrupa'nın büyük devletlerinde yapılan yatırımlar tatlı kârlar sağlamaz olmuştu; bunun için de kapitalistler Avrupa dışında daha yüksek faizleri aramaya koyulmuşlardı. İngiltere, Fransa, daha az ölçüde olmak üzere Almanya o tarihlerde büyük sermaye depoları idi. Dünyanın en büyük malî güçlerinin bulunduğu ve yıllık tasarrufun yarısının yabancı ülkelerdeki yatırımlara yöneltildiği Büyük Britanya'da, ***İmperial Bank Of İndia, Hong Kong and Shanghai Bank, Anglo Egyptian Bank, South African Chartered Company*** gibi büyük kredi kuruluşları, sermayeleri Asya'ya ve Afrika'ya akıtıyorlardı. 1904'le 1909 arasındaki yıllarda; yabancı ülkelere yapılmış olan yatırımların ortalaması 109 milyon İngiliz lirasıdır; bu sermayelerin hepsi de Avrupa dışına gitmiştir. 1913'de 4 milyar İngiliz liralık bir toplam üzerinden yalnız 218 milyonu Avrupa'ya yatırılmıştı, oysa Güney Amerika 756 milyon, İngiliz İmparatorluğu da 1.780 milyon çekmişti. Fransız yatırımları başka nitelikteydi; bunlar en çok Avrupa'da yapılmıştı. Bununla birlikte XX.yüzyılın ilk yıllarında kapitalistler, Fransız imparatorluğundaki sömürge işletmelerine, Lâtin Amerika ve Güney Afrika'daki demiryolu ve maden işletmelerine ve Mısır'ın iktisadî donatımına gittikçe artan bir ilgi göstermeye başladılar. Büyük Alman bankaları, özellikle Bagdatbahn

(Anadolu-Bağdat Demiryolu) ayrıcalığından beri Osmanlı İmparatorluğu'yla, Çin'in Şan-Tung eyaletiyle ve bazı Güney Amerika devletleriyle (Şili, Venezuela) Alman kolonilerinden daha çok ilgileniyorlardı. Toplam olarak, Avrupa dışındaki İngiliz, Fransız, Alman yatırımları 1914'de 125 milyar, belki de 160 milyar altın frankı bulmuştu.

Bu malî yayılma Avrupa mallarının ihracını arttırdı; bundan başka Avrupa'ya yapılan ithalâtı da kolaylaştırdı. Çünkü yapılan yatırımların gelirleriyle daha büyük miktarlarda ham madde ve gıda maddeleri satın alınabiliyordu; bu, ayrıca ödünç veren «yeni ülkeler» üzerine baskı yapmak olanağını da kazandırıyordu: büyük Avrupa devletleri kendi kapitalistlerinin çıkarlarını korumak için müdahalede bulunuyor ve bundan yararlanarak siyasal etkinliklerini yerleştiriyorlardı.

Malî ve ekonomik bir diplomasi vardı ki, Avrupa devletlerinin yayılma politikasında gittikçe artan önemli bir rol oynamaktaydı.

Nüfusça Yayılma

Avrupa yalnız ticaret akımlarının birbirine kavuştuğu bir merkez ve büyük bir sermaye deposu değildi. Bundan başka büyük bir göç yeriydi. Nüfusun hızla artışı (1900'de aşağı yukarı 400 milyon, 1914'de 452 milyon) kuşkusuz bu kitle hareketinin başlıca nedenidir. Avrupa'nın tarım bölgelerindeki köylülerin toprağı azdır; bu insanlar başka yerlere giderek kendilerine daha iyi bir hayat düzeyi sağlamaya çalışırlar. Okyanus aşırı yolculukların kolaylığı ve vapur ücretlerinin düşüklüğü de ayrıca bunu kolaylaştırır. Sanayileşmiş ülke daha az göçmen göndermektedir. Buradaki iyi gelişmiş, kalifiye işçiler ve teknisyenlerden pek azı yeteneklerine uygun bir iş bulmak için Avrupa dışına gitmektedir.

1895'e kadar bu akımın başlıca kaynağı olan Kuzeybatı Avrupa'da, her ne kadar Almanya'dan önce yılda ortalama 250.000

kişi dışarı giderken, gelişen sanayi, çalışabilecek el emeğini çabucak yuttuğu için, Fransa'dan da nüfusun azlığı dolayısıyla göçmen gitmemekte ise de Büyük Britanya'dan her yıl 500.000 kişi göç etmektedir; bunlar arasında İrlandalı ve hatta İskoçyalı köylüler büyük bir sayı tutar. Köylülerin hiç ülkeden dışarı gitmediği İskandinavya'da işçiler daha yüksek ücret alabilmek için Amerika Birleşik Devletlerine gitmeye isteklidirler. Ama, şimdi, büyük göçmen dalgaları Doğu ve Güney Avrupa'dan hareket etmektedir. Rusya'dan Yahudiler, Polonyalılar, Litvanyalılar Amerika kıt'asına doğru yola çıkarken, asıl Rus köylüleri, Rus İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarına gitmeyi seçiyorlardı. Avusturya-Macaristan'dan gidenler Çek ve Slovak, Macar, Rutenya ve Polonyalı köylülerdi; İspanya'dan kuzey illerinin köylüleri. Nüfusu hızla artan ve halkının bir bölümü yoksulluk içinde yasayan İtalya en çok göçmen gönderen ülkedir: yılda ortalama 700.000'den fazla insan, 1905'den sonra, göç etmektedir; bunların yarısı yarımadanın güneyindeki yoksul bölgeler halkındandır.

Toplam olarak, 1900'da 800.000 kadar olan Avrupalı göçmenlerin sayısı 1905'de 1.200.000'e, 1913'de 1.350.000'e yükseldi. 1900'le 1914 arasında yirmi milyon kadar insan Avrupa'dan ayrıldı. Kuşkusuz bunların hepsi bir daha dönmemek üzere gitmiş değillerdi. İtalyan göçmenleri çok kere geçici göçmenlerdir. Oysa Slavlar hemen her zaman, bir daha yurtlarına dönmezler. Yeniden kendi ülkelerine dönenlerin sayısı ne kadardır? İstatistikçilere göre XX. yüzyılın başlarında dönenlerin sayısı, gidenlerinkinin dörtte biri kadardı. Buna göre, on dört yıl içinde Avrupa'dan başka kıt'alara taşınan Avrupalı nüfusu on bir, on iki milyon kadar hesaplamak olasıdır. Bu «müthiş» hareketin yanında, İsviçreli bir istatistikçiye göre, V. yüzyıldaki «büyük istilâlar çocuk oyuncağı gibi kalır.»

Bu göç hareketi nereye doğru yönelmekteydi? Elbetteki boş topraklara, Avrupalıların el emekleriyle çalışmalarına elverişli iklim koşullarının bulunduğu bölgelere doğru olmaktaydı. Oy-

sa, Afrika'nın tropikler ve ekvator bölgesinde, Hindistan'da, Endonezya'da, Güney Çin'de Avrupalı ekonomik etkinlikte ancak bir «yönetici» rolü oynayabilirdi; iklimi kendisine daha elverişli olduğu Japonya ile Kuzey Çin'de ise ekilebilir topraklarda zaten büyük bir nüfus kalabalığı bulunmaktaydı, bunun için özellikle nüfusun daha az yoğun olduğu Amerika'nın, iklimi daha ılımlı olduğu bölgelerine doğru göçmen akını başladı: Avrupa'dan ayrılan göçmenlerin % 90'ı ya Amerika Birleşik Devletlerine (bunların arasında çoğu buraya yollanmaktaydı) Kanada'ya, Arjantin'e, Güney Brezilya'ya olmak üzere Amerika kıt'asına göç etmekteydi. Amerika Birleşik Devletleri 1900'le 1913 arasında on üç milyon göçmen kabul etti; bunların dörtte üçü Güney ve Doğu Avrupa'dan gelmekteydi, bunlardan en azından sekiz milyonu kesin olarak orada yerleşti. Kanada'ya on yılda çoğu Slav olmak üzere iki milyon göçmen geldi. Arjantin'e ise aynı süre içinde 2.300.000 göçmen girmiş bulunuyordu (çoğu İspanyol ve İtalyan); yalnız bu miktarın ancak yarısı kalmaktaydı, çünkü İtalyanlar mevsimlik göçmenlerdi. Brezilya'ya gelen göçmen sayısı daha azdı; Sao Paulo Devleti'ndeki kahve plantasyonlarında çalışanların çoğu İtalyan, İspanyol ve Portekizli işçilerdi; buna karşılık Rio-Grande del Sul'da Alman köylülerinin kurdukları koloniler bulunmaktaydı.

Öteki kıt'alara olan göçmen akını buna göre ikinci derecedeydi. Bununla birlikte Avrupalılar, özellikle İngilizler ve İrlandalılar, hükûmetlerin sarı derililerin göçlerini engellediği Avustralya ve Yeni Zelanda'ya yerleşmekteydiler.

1905'den sonra Ruslardan Sibirya'ya göç edenlerin sayısı yılda 700.000 kişiyi buluyordu. Güney Afrika'da, bir zaman Transval ve Oranj'daki altın madenlerine doğru akın olmuşsa da, göçmen sayısı gittikçe azalmaktaydı: 1895'de buraya göç edenler 75.000 kişi iken bu rakam 1913'de 14.000'e düştü. Cezayir, Tunus ve Mısır'da istatistikler göçmen sayısının azalmakta olduğunu göstermekteydi.

Avrupa devletleri bu kitlesel kaçışa engel olmuyorlardı. Hele

Rus hükûmeti, Yahudi nüfusun en yoksul bölümünden kurtulduğuna hiç de üzgün değildi. Avusturya'dan göç etmek serbest olmakla birlikte, askerlik yükümlülüğü olan gençler izin almak zorundaydılar; Macaristan'da, göç etmek isteyen kimsenin bir pasaport alması gerekliydi; ama bu iki ülkede de kaçak göç almış yürümüştü. İtalyan yasalarında ise, göçmen toplayıp, götürenlerin denetim altında bulundurulması, yalnız göç edecekleri koruma amacıyla ön görülmüş bulunmaktaydı. Gerçekte hükûmetler bu göçlerin ülkelerini zayıflatacağından kaygı duymuyor, tersine bunda siyasal ve sosyal bakımdan yararlar buluyordu: göç eden köylü nüfus çok yoksuldu, bunun için de hayatından hoşnut değildi; ne diye bu küskünleri, hayatlarını başka yerlerde kazanmaları için serbest bırakmamalıydı? Göç, karışıklıkları önleyen bir «güvenlik supabı» idi:

Dünyanın ekonomik hayatında bu kitlelerin yer değiştirmesi Avrupa'nın üstünlüğünü sağlıyordu. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Güney Amerika, Avustralya Avrupalı nüfusun yerleşmesiyle topraklarını ve toprak altını işleme yolunda hızla gelişti: ham maddeye ve gıda maddelerine gereksinimi olan Avrupa da aradığını buluyordu. Göçmen bazı bölgelerde Avrupa ihracat ticaretinin gelişmesine de yardım etmekteydi: kuşkusuz Amerika Birleşik Devletleri gibi sanayii ileri bir ülke için bu söz konusu değildi; fakat Afrika ülkelerinde, yerliler, Avrupalılara bakarak fabrika mallarını satın almaya başlamaktaydılar; Güney Amerika'daki Avrupalılar ülkelerinden elbise ve ev eşyaları getiriyorlardı. Bu, Avrupa endüstrisi için çok kazançlıydı. Sonuçta, daha az olarak, göçmen, Avrupa'nın sosyal, politik düşünce ve anlayışlarını yayıyordu. Kuşkusuz, öz vatanlarından kopmuş insanlar, çok yoksul, bu türlü kültürden yoksun oldukları için etki yapabilecek durumda değillerdi. Fakat aydınlar, teknisyenler, özellikle Avrupa'nın bir «yönetme» rolü oynadığı yerlerde önemli etkiler yapabilmekteydiler.

Siyasal Düşüncelerin Yayılması

Avrupa XX. yüzyılın başında siyasal liberalizmin başlıca ocağı idi. Temsilî rejim, basın özgürlüğü, kişi haklarının güvenliği, ki 1904'de Rusya dışında bütün devletlerin yasalarında yazılıydı, ilerilemenin koşulu ve hatta uygar olma belirtisi sayılıyordu. Avrupalılar, büyük çoğunluğu ile bu kuruluşların üstünlüğüne inandıkları için bunları başka kıt'aların halklarına da tanıtmayı istiyorlardı. Her ne kadar Amerika Birleşik Devletlerinin, yüzyıldan beri bu alanda öğreneceği bir şey kalmamışsa da Avrupa siyasal düşünce ve şekilleri, çeşitli biçimlerle dünyanın geniş bölgelerinde etkisini duyurmaktaydı. Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, gibi «beyaz» nüfusun yerleştiği ülkeler ve İngiliz kolonileri, doğal olarak ana vatanlarının kurumlarını kabul ettiler. Güney Amerika devletleri, bağımsızlıklarını elde eder etmez, siyasal rejimlerinin ilkelerini Avrupa'dan aldılar. Japonya, dünyada kendine saygınlık sağlamak için 1889'da Avrupa rejimini kabul etti. Şimdi Avrupa siyasal düşüncelerinin etkisi Çin'de, İran'da, Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılmaktaydı.

Bu yayılma hangi ölçüde olmaktaydı? Koşullar sosyal ortama ve halkın düşünüş durumuna göre değişikti. Fakat, şunu iyice görmek gerekir ki, halklar Avrupa kurumlarını kendi yapılarına gerçekten sindirmiş değillerdi.

Lâtin Amerika devletlerinde, anayasa yazanlar Fransız İhtilâlinin ve İnsan Hakları Beyannamesi'nin ilkelerinden esinlenmişlerdi. Başlangıçta bu metinler Fransız ve İngiliz kurumlarından birçok şey almışlardı. Fakat bütün bu devletlerde, Uruguay dışında, anayasalar birçok kere yeniden gözden geçirilip değiştirildi (Haiti'de on altı, Ekvator'da yedi, Venezuela'da sekiz, Peru'da ve Şili'de üçer kere). Bu çeşitli değişiklikler sırasında «Haklar Beyannamesi» değiştirilmemişti: bunlarda hep kişi özgürlüğüne saygı, toplum ve basın özgürlüğü güçlü bir biçimde belirtiliyor, bütün vatandaşların yasa önünde ve vergilemede eşit oldukları, seçime dayanan rejimin gerekliliği ilân olunuyor-

du; kurumlar az çok yoğun olarak, Amerika Birleşik Devletleri örneğinden esinlenilerek değiştiriliyordu. En büyük Güney Amerika devletleri federal tipi, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini kabul ettiler ve parlâmento sisteminden ayrıldılar. Bunun için de, başkan cumhuriyeti (republique presidentielle) en yaygın devlet şekli oldu. Bakanların parlâmentoya karşı sorumluluğunu elden bırakmamış olan devlet Şili idi; yalnız Kolombiya, Peru ve Uruguay'da cumhurbaşkanı parlâmento tarafından seçiliyordu. Batı Avrupa siyasal düşüncelerinin etkisi gittikçe azalmaktaydı. Hele bu Güney Amerika ülkelerinde siyasal liberalizm sözde kalmıştı. Politikacılar, anayasaya uygun mevzuatla eğleniyorlardı. Clemenceau, 1900'de Brezilya'ya gittiği zaman «Anayasa etkinliğinin tamam olarak kuramda» kaldığını görmüştü. Bundan başka İngiliz James Bryce'in yaptığı anket, bu ülkelerde yurttaşların iradesine dayanan bir hükûmet kavramı, halkın «basit anlayışına» sığmamakta olduğunu göstermişti» Güney Amerika ülkeleri liberal kurumları öykünmek istemişlerdi; fakat bunların karikatürünü ortaya koymaktan başka bir şey yapmadılar.

Uzakdoğu devletlerinde Avrupa siyasal düşüncelerinin etkileri, derin düşünüş farkları, hayat ve dünya görüşleriyle çatışmakta idi. Kuşkusuz, teknik ve yönetim alanlarında Avrupa'nın üstünlüğünü kabul eden bazı aydınlar, «batılı» hükûmet biçimlerini öykünmeyi yararlı görmekteydiler. Ama bu yüzeyde kalan bir öykünmeden öteye geçmedi. Reformlara öncülük edenler bile Avrupa düşünüşünü tam olarak benimsemiş değillerdi. Prens I To 1889'da Japon anayasasını yazdığı zaman, «Yorumlar» ında, yeni rejimin «hükümdarın iktidarına» dokunmaması gerektiğini söylemiyor muydu? Bundan başka Japon yenilikçilerinin anlayışlarının, Avrupalı kamu hukuku kuramcılarından ne kadar farklı olduğunu göstermeye çaba harcamamış mıydı? 1905'den başlayarak, Çin'deki devrimci partinin önderi olan Sun Yat-Sen, Londra'da bulunduğu sırada Avrupa'nın politika edebiyatıyla ilişkiye geçerek, Avrupa siyasal örgütlenme yöntemlerini incele-

mişti. Montesquieu'yü okuduğu gibi Bakunin ve Karl Marx'ı da okumuştu. Çin İmparatorluğu'nun ekonomik bakımdan yeni bir düzene kavuşmasını hazırlamak ve ülkesinin bağımsızlığını kurtarmak için, en etkili çözüm yolu olarak, Çin hükûmet kurumlarını, Avrupa hükûmet kurumlarını örnek alarak yenileştirmeyi düşünüyordu; böyle bir reform demokrasisi, (yani Sun'un tanımına göre) hükûmetlerin halk tarafından seçilmesini öngören bir siyasal devrimi gerektirir. Böyledir de, Avrupa kamu hukuku ilkelerini olduğu gibi Çin'e getirip yerleştirmeyi mi düşünüyordu? Çin'in, Batı politik düzenlerini kopya edemeyeceğini çok iyi kavramıştı ve parti lideri olarak yaptığı deneyimlerle bunu daha da iyi anlayacaktı.

Son olarak, İslâm dinindeki devletlerin siyasal hayatına, liberal ve demokratik düşüncelerin sokulması daha da kolay değildi. Her ne kadar, Paris ve Londra'da sürgün hayatı yaşamış olan «Jeunes Turcs» (Jön Türkler) Abdülhamid'in istibdadına hücum ederek onun istibdatçı polis devletine karşı batı halklarının idealini ileri sürmüşlerse de, temelinde onlar da otoriter bir rejime bağlı kalmışlardır. Avrupa'ya gelen ya da misyonerlerin yönettikleri okullarda eğitim gören İranlı öğrenciler Fransa ve İngiltere'nin düşünce hayatıyla ilgi kurmuşlardı. Voltaire'in, Montesquieu'nün, Rousseau'nun kitapları Farsçaya çevrildi; şahın eski Londra elçisi Mirza Malkam, «Kanun» adlı gazetesinde İngiltere'nin siyasal öğretilerini yayıyordu. Fakat hocalar yeniliklerden ürkmekteydiler. Bir meclisin «İslâm şeriatına» aykırı yasalar çıkarması tehlikesi göze alınabilir miydi?

Aslında, liberal düşüncelerin yayılışı gerçek olmaktan çok, görünüşteydi; ayrı çevrelere götürülen bu düşünceler, çok kere tanınmaz duruma gelecek kadar değişikliğe uğruyordu. Bununla birlikte, Avrupa kurumlarının bütün dünyada gördüğü saygınlığı belirtmek yararsız olmaz: Bu da «yaşlı kıt'anın» yeniden ışık saçmasına yardım eden ögelerden biri olmuştu.

Din Alanındaki Yayılış

Hristiyan Avrupa kendi dinsel düşüncelerini yayma yolunda durmadan çaba göstermiştir. Katolik, Protestan hatta Ortodoks misyonerleri İncil'i duymamış olanlara karşı bir ödevi yerine getirdikleri duygusundan hareket ediyorlardı. Yalnız, misyonerlerin çalışması yalnız din hayatını ilgilendirmiyordu, çünkü inançlar düzeni aynı zamanda bir ahlâk anlayışı ile birlikte, sosyal ilişkilerle ve dünyanın yazgısıyla ilgili bir anlayışı da birlikte getirmekteydi.

Hristiyanlığın öğretisini yayan misyoner, bundan dolayı, bu uygarlık biçiminin, Hristiyanlığın temelindeki Avrupa uygarlığının propagandasını yapmış oluyordu.

XX. yüzyılın ilk yıllarında Avrupa'nın dışında, Hristiyanlığı yaymaya çalışan 16.000 misyoner, «Vicariats» ve «Prefectures» adı verilen örgütler içine alınmış ve propaganda yönetimine bağlanmıştı. 8.000 Protestan misyoneri de dünyanın her yanına dağılarak çalışıyordu; bunları yüz kadar dernek desteklemekteydi; bunların en güçlüleri İngiltere'de ***"London Missionary Society, Church Missionary Society"***, Almanya'da ***"Mission Rhenane"*** ve İsviçre'de ***"Basler Missionsgesellschaft"*** bulunuyordu. Yöntemlerinde ayrılık bulunmakla birlikte hepsinin amaçları birdi: düşünüşü, anlayış biçimi Avrupalılardan ayrı olan bir insana bir inancı benimsetmek; bunun için de onda yeni düşünceler, yeni duygular uyandırmak; ayrıca, onu, bütün davranışlarını değiştirmeye yöneltmek. Çünkü, ailenin yapısı, sosyal ve politik kuruluşlar, hatta çok kere maddî eylemlerle ilgili törenler, dinsel anlayışların etkisindedir. Bir dini bırakıp, başka bir dini kabul etme, manevî ve ahlâkî bir devrimi gerektirir. Fakat bireysel değiştirmeyi amaç edinen bu iş, misyoner çalışmalarının tek görünüşü değildir.

Hristiyan uygarlığının ahlâk ve adalet bakımından olduğu kadar, kişilerin güvenliği bakımından da Asya, Afrika ya da Okyanusya uygarlıklarından daha üstün olduğuna inanan misyo-

ner, yerlinin yaşayışını iyileştirmeye çalışır, onu buna iten, insanlık duygusu olduğu kadar, bu çabanın, Hristiyanlığın benimsenmesini kolaylaştıracağı ümididir. Hayır işleri, ilk ya da teknik öğretim çalışmaları, hem doğrudan doğruya yapılan din telkinlerine karşı kimi zaman halklarla ilişkiye geçip dostluk kurmak yolunda bir araç hem de yerli bir seçkinler grubu oluşturmanın da aracıdır. Böylelikle yerli toplumda daha ileriki dini propagandasına elverişli bir ortam oluşturacak kadrolar yaratılmış olur. Sonuç olarak, misyoner bir din adamı olduğu kadar, içinden çıktığı ulusun çıkarlarını da unutmaz ve böylelikle sömürgeleştirme işinde çok kere etkili bir yardımcı olur.

Bununla birlikte, din yayma işinin başarısı her yerde bir olmaz. Katolik ya da Protestan misyonları Afrika'nın zencilerinin yaşadığı bölgelerle, Okyanusya'daki animist halklar arasında çok elverişli sonuçlar elde etmişlerdir. Daha XIX. yüzyılın ortalarında Markiz adalarını ve Yeni Kaledonya'yı Hristiyanlaştırmış olan misyonerler, çalışmalarını Yeni Hebrid'lere kadar yaydılar. Papalık 1904'de burada bir «Hristiyanlığı yayma piskoposluğu», Maryan adalarında da bir «Hristiyanlığı Yayma Merkezi» kurdu. İngiliz Protestan misyonerleri Yeni Gine'de Samoa ve Tonga takım adalarında büyük etkinlik gösterdiler. Birbiriyle çekişme durumunda bulunan Katolik ve Protestan misyoner grupları bu ülkenin ortalarına kadar sokuldular. Afrika kıt'asının göbeğinde çeşitli misyoner grupları batı bölgesinde ve Kongo havzasında Zambazi'de, Belçika Kongo'sunda, Kamerun'da, Güneybatı Afrika'da Hristiyanlığı yaydılar; bazı misyonerler de Tanganika gölü ile Ubanki arasındaki bölgede çalıştılar. Protestan misyonerlerinin başlıca çalışma alanı Güney Afrika, Uganda ve Nijerya'yı içine almaktaydı. 1913'de Katolik misyonerleri iki milyon, Protestanlar da 1.600.000 zenciyi Hristiyanlaştırmışlardı.

Atalara tapma inancının çok ağır bastığı Uzakdoğuda, misyonerlerin çalışmaları direnmelerle karşılaşıyordu. Hristiyan misyonerleri (Katolik, Protestan ve Ortodoks) 1889'dan beri Ja-

ponya'da çalışabildiği hâlde büyük başarı sağlayamamış, o zamanki nüfusu elli milyon olan bu ülkede ancak, yoksul halktan, 160.000 kişiyi Hristiyan yapabilmiştir. Çin'de Fransız hükûmetinin resmi korumasındaki Katolik misyonerleriyle, 1900'den beri güçlü bir Amerikan misyoner örgütüyle "China İnland Mission" desteklenen İngiliz misyonerleri Boxerler savaşı sırasında büyük kayıplara uğradılar; bu savaş sırasında çoğu Protestan olan 170 misyoner ve 2.000 kadar da Hristiyan Çinli öldürüldü; bununla birlikte misyonerler yine eski hızlarıyla çalışmalarına başladılar. Fakat 1907'de, Katolikliği kabul eden Çinlilerin sayısı 740.000'i geçmiyordu ve Protestan misyonlarının Hristiyanlaştırabildikleri Çinlilerin sayısı ancak 400-420 bin kadardı. O zaman nüfusu 350 milyonu bulan bir ülkede Hristiyanlığı kabul edenler, buna göre bir milyondan biraz fazlaydı. Katolik ve Protestan misyonerlerin Hindistan'daki çalışmaları ayrı güçlüklerle karşılaştı; çünkü Hristiyanlık «Kast» rejimini ortadan kaldırıyordu; bunun için en çok nüfusun yüzde birini Hristiyanlaştırabildiler.

Özellikle Müslüman ülkelerde Hristiyanlığın sokulması güç olmuştur. Misyonerler Hindistan ve Türkistan'daki Müslüman halk arasında pek öyle söz konusu olacak başarı sağlayamamışlardır. İran'da da misyonerler yoğun bir çalışmaya girişmişlerse de dişe dokunur bir sonuç alamadılar: 1900'e doğru İran'da yalnız on bin Katolik ve 30.000 Protestan vardı. Protestan misyonerleri Hollanda sömürgesi olan Cava adalarında daha önemli sonuçlar elde etmişlerdi; ama Hristiyan ettiklerinin sayısı altmış milyonluk bir nüfus içinde, hiçbir zaman 400.000'i geçmemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrı bir durum vardı: bu imparatorluğun kapladığı ülkelerde, Müslümanlık ortadan kaldırmadığı öteki dinlerin üstüne yerleşmişti; bundan başka kapitülâsyonların koruduğu Katolik misyonerleri üç yüz yıldır bu ülkede çalışmaktaydılar. Cizvitler Suriye'de, Dominikenler Filistin ve Irak'ta önemli sonuçlar elde etmişlerdi. Bununla birlikte Müslüman çevrelerde hiçbir başarı gösterememişlerdir. Misyoner hareketinin elde ettiği belli başlı sonuç ayrılıkçı "Schismatique" lerin bir

kısmını Katolik kilisesine yeniden bağlamak olmuştu. Daha sonraları işe başlamış olan Protestan misyonerleri, en çok Ermeniler arasında çalışıyorlardı: bunlardan kırk bin kişiyi Protestanlaştırdılar. Afrikalı Müslüman halk arasında, Kardinal Lavigerie'nin ve Peres Blancsların uzun süre sabırlı çalışmaları sonunda Araplardan ve Berberîlerden küçük küçük Katolik grupları oluşmuştu. Ama bütün bunlar, büyük kitlenin içinde eriyip kaybolmuş bir durumdaydı: bunlar arasında vaftiz edilmiş olanların sayısı birkaç bini geçmiyordu; Sudan ve Doğu Afrika'daki Müslüman halkı Hristiyanlığa döndürmeye çalışan ***Church Missionary Society*** hayal kırıklığına uğramaktan başka bir sonuç elde edemedi.

Uzun süren çabalara, bunca fedakârlıklara rağmen Hristiyanlaştırma çalışmalarından pek sınırlı sonuçlar alınabildi. Bir çok durumda yerli halk dinlerinden «koparılamadı». Misyonerlerin yaptıkları işi yalnız bu dinsel sonuçlarıyla ölçmemelidir. Yerli Hristiyanların az olduğu yerlerde bile, misyonerlerin bulunuşu, Avrupa etkisinin girmesine elverişli bir ortam oluşturuyor, kolonilerde yerlilerle, yönetimin, ilişkisini kolaylaştırıyordu. Barres, «Beyaz olmayanları, Beyazları yalnızca boyun eğmek zorunda oldukları yöneticiler ve çok kere yalnız kendi çıkarlarını düşünen tüccarlar ve Avrupalı çiftlik sahipleri aracılığı ile tanımamalıdır» diyordu. Misyonerler aile çevresinin değişmesinde, «doğal afetlerle» mücadelede, salgın hastalıkları önlemede yardımcı olmaktaydılar. Sonunda örneğin Çin'de, misyonerler, ticaret işletmelerinin başarısını hazırlamışlardır: Protestan misyonerleri çok kere ekonomik sızmanın «öncüsü» oluyorlardı. Madalyanın tersi de vardı doğal olarak: Uzakdoğuda misyonerlerinin desteğinden yararlanan yerli Hristiyan «çekirdek» lerinin bulunuşu ve bunların gittikçe «azınlık» grupları oluşturmaları; yerli hükûmetleri kaygılandırmaya başlamıştı; bundan başka bazı Hristiyan vaazcılarının aşırı çabası da yabancı düşmanlığını hızlandırdı. Kolonilerde misyonerlerin çalışmaları yerlilere, daha üstün bir insanlık onuru duygusu aşılamakla yöneticilerin

ve Avrupalı çiftlik sahiplerinin ileride güçlüklerle karşılaşmalarına yol açmış oluyordu. Bununla birlikte toplam olarak alınınca din propagandası, ilke olarak «Avrupalılaştırma» ile karıştırılmamakla birlikte, buna ortam hazırlamıştır.

Düşünce, Bilim ve Sanat Alanında Yayılma

Felsefe, edebiyat, güzel sanatlar alanında da hiç olmazsa dünyanın bir bölümünde Avrupa'nın etkisi yaygındı. Düşünce hayatına yön veren Avrupa idi. Kuşku yok ki, Uzakdoğu uygarlıklarıyla, İslâm ülkelerine «batılıların» kültürü sızmıyordu hiç: Çinli «okumuş» hor gördüğü Avrupa felsefesini tanımaya istekli değildi; Müslümanlar kendilerini İngilizlerin ya da Fransızların düşünce çalışmalarından derin biçimde ayıran bir dünya görüşüne sahiptiler. Fakat, XVIII. yüzyılda Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmiş olan Amerika kıt'ası, düşünsel bakımdan, Avrupa'nın etkisi içindeydi.

Güney Amerika'da Fransa'nın etkisi egemendi. Dil birliğine karşın, edebiyat ve sanat alanında İspanya ile Portekiz'in etkisi çok zayıftı. Kuşkusuz, XIX. yüzyılın ilk yarısında şiddetle başgöstermiş olan «İspanyol düşmanlığı» artık yatışmıştı; kültürlü çevrelerde hâlâ İspanya'ya karşı saygı besleniyordu ve bu ülkeyle kültür bağlarının devamı istenilmekle birlikte, ondan düşünce hayatına yön vermesi beklenmiyordu. İngilizlerin; Güney Afrika devletlerinin ekonomik ve malî hayatı üzerinde köklü bir rolü vardı; fakat bu kıt'aya yerleşmiş olan iş adamları ve teknisyenler maddî çıkarlarından başka bir şey düşünmedikleri için, düşünce alanında etkileri yoktu. Her ne kadar İngiliz öğretim kurumları varsa da bunlar yalnız İngiliz çocukları içindi. Almanların 1880'den beri harcadıkları çaba Arjantin'de ve Şili'de iyi sonuçlar verdi; açtıkları eğitim enstitülerinde büyük bir başarıyla öğretmen yetiştirdiler. Fakat bu ülkelerde Fransız kültürü büyük gelişme gösterdi. Fransa, diyordu Manuel Ugarte, bu yeni ülkelerin «fikrî vasisi» olmuştu. XX. yüzyılın başında da bu durum-

daydı. Belki, edebiyatının etkisi şimdi kırk elli yıl önceki kadar büyük değildi; bununla birlikte Fransız felsefesi, Fransız hukuk kavramları bütün parlaklığıyla bu ülkelerde etkisini sürdürmektedir. Fransız kitapları, başka dillerdeki kitaplardan daha çok arandığı gibi, bütün kültürlü çevrelerde de Fransızca konuşulmaktadır. «Yüksek sosyete» çocuklarının gittikleri orta öğretim okulları Fransızların çoğunlukta olduğu din kurumlarının yönetimindedir.

L'Alliance Française büyükler için kurslar düzenlemektedir. Yüksek öğretimde, filozof Georges Dumas'nın öncülük ettiği profesör "misyon"ları, büyük bir etki yapmaktadır. Brezilya'da da güzel sanatlar, 1900 yılında, 1816 ve 1830'da David'in iki öğrencisinin getirdiği geleneğe bağlı bulunuyordu; buna karşılık Arjantin'de İtalya'nın daha yoğun bir etkisi vardı. Her bakımdan, Lâtin Amerika Avrupa'dan ders alıyordu.

Kuzey Amerika'da, Amerika Birleşik Devletlerinde uygulama ile ilgili bilimler alanında öğretim ve araştırma kurumları çok gelişmişti. Bundan başka XX. yüzyılın başlarında Upton Sinclair, Jack London, Theodore Dreıser gibi yazarların eserleriyle, Avrupa etkisinden kurtularak, kendine özgü bir kimlik kazanan bir edebiyatları da vardı. İlk olarak, Londra'da yaşamakla birlikte, William James'in kişiliğinde öğretisi bütün Avrupa'da ün salan bir filozofa da sahip oldular. Fakat güzel sanatlar alanında Amerika Birleşik Devletleri, hâlâ Avrupa'nın izinde yürümektedir. Müzik alanında Kuzey Amerikalılar, hiçbir zaman üzerinde durulmaya değer eser vermemişlerdir. Avrupalı göçmenler müzik zevklerini getirerek yeni Amerika burjuvazisine aşıladıklarından beri müzik dernekleri çoğaldı. Fakat, New York operasının, Filadelfia, Boston, Şikago ve Pittsburg'un konser salonlarının programlarında yalnız Wagner, Cesar Franck ve özellikle Çaykovski gibi Avrupalı müzikçilerin eserleri yer almaktadır. Plastik sanatlar alanında Fransız etkisi egemen durumdadır. 1900 yıllarında eserleri en çok dikkati çeken heykeltraşlardan Saint Gaudens Fransız asıllıdır; Barlett, Fremiet'nin öğrencisidir;

öte yandan da George Barnard Rodin'den esinlenmiştir. Hemen hemen bütün genç ressamların çoğu Paris atölyelerinde yetişmiş oldukları gibi Whistler ömrünün büyük bir kısmını Paris'te geçirdiği gibi, John Sargent'da gençliğini Paris'te yaşadı. Yeni kuşaklar, Manet'nin, Cezanne'ın etkisinde kaldılar. Paris hâlâ «Amerikan sanatının merkezi» dir. Yalnız New York'taki «Gökdelenler» le, mimarlık alanında ilk özgün Amerikan eserleri ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Her ne kadar Avrupa dünyada yalnız tekniğini, maddî hayat anlayışını yaymakla kalmayarak, kendi «kültür» idealini de benimsetmek istiyorsa da, ekonomik bakımdan oynadığı rol önemlidir. Göç yoluyla, mühendislerinin yaptıkları işlerle, sermaye yatırımlarıyla geniş bölgelerin manzarasını değiştirmektedir. Avrupa, o zamana kadar kapalı kapı ardında yaşamış olan «geri ülkeleri» uluslar arası hayata karıştırdı. Bu değişiklikler, Avrupa dışı ülkelerdeki sosyal ilişkilerde de değişmelere yol açtı. Avrupa'nın egemenliği sürekli savaş durumunda bulunan Afrika halklarına barış getirdi; ulaştırma araçlarının gelişmesiyle açlıkla savaşıldı. Ama öte yandan, sömürgeleştirme sonucunda, çok kere yerli sosyal yapı parçalanıp dağıldı, geleneksel yerli otoriteler zayıfladı, boyunduruk altına alınan halklar, toprakların bir bölümü ellerinden alınarak ve zorla çalıştırılarak ezildi. Asya'nın bağımsız ülkelerinde -özellikle Çin'de- demiryollarının yapılması ve yeni üretim araçlarının geliştirilmesi, yerli halkın çıkarlarına zarar verdi. (Araba işletenler, hancılar ve zanaatkârlar gibi); böylece sosyal karışıklıklara yol açtı. Avrupalılar, farkına varmadan, istemedikleri kadar köklü değişmelere neden oldular.

II. BÖLÜM

AVRUPA'NIN YAYILMASINA KARŞI DİRENMELER

Avrupa'nın bu üstün etkisi, en çok XX. yüzyılın ilk yıllarında, birtakım çekişmelerle karşılaştığı gibi, uluslar arası politika plânında, engellere çarpmaya başladı. O zamana kadar dünyanın paylaşılmasında hemen hemen savsaklanabilir durumda olan Avrupa dışındaki iki devlet, Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya, şimdi Avrupa'nın karşısına rakip olarak çıkıyor, kendileri de emperyalist amaçlarını açığa vuruyorlardı.

Amerika Birleşik Devletlerinin Emperyalizmi

Büyük Amerikan Cumhuriyeti 1895'den beri yeni politikasının temellerini ortaya koymuştu. İspanya-Amerika savaşı, Pasifik'teki birçok toprağın ele geçirilmesi, Panama ihtilâli, daha başkan seçilmeden de önce Theodore Roosvelt'in belli başlı hazırlayıcılarından olduğu bir programın aşamalarını göstermekteydi. Amerika Birleşik Devletlerinin yayılışı yalnız İspanya'nın değil, 1901'de Orta Amerika'daki, elinde bulundurduğu yerleri savunmaktan vazgeçen İngiltere'nin de zararına oluyordu. Bu yayılma aynı zamanda, 1899'dan beri, Dışişleri Bakanı Hay, Amerikan ekonomik çevrelerini hoşnut kılmak için «açık kapı» doktrinini ilân ettiğinden beri, Avrupa devletlerinin Çin'deki politikasına da ters düşüyordu. Amerikan kamuoyunu emperyalizm yoluna iten etkenler, maddî olduğu kadar duygusal nitelikteydi. Kuşkusuz, o zamana kadar bütün sanayi ürünlerini iç

pazarın yuttuğu Amerika Birleşik Devletleri endüstrisinin ihracat yapmak, bunun sonucu olarak da pazarlar elde etmek gereksiniminin bunda etkisi olmamış değildi. Fakat yayılmanın öncüleri başka kanıtlar ileri sürmüşlerdi: Alfred Makan denizlerde dayanak noktaları ele geçirmenin önemini belirtmişti; siyaset bilimi kuramcıları, Amerikan kurumlarının üstünlüğüne inanmış olarak, Amerika Birleşik Devletlerinin, kendilerini gereği gibi yönetemeyen halklara, liberal ve demokratik düşüncelerini yaymasının bir ödev olduğunu ilân ediyorlardı; Protestan misyonerleri Pasifik yerlilerine karşı Amerikalıların «manevî» sorumluluğundan dem vuruyorlardı. Sonuçta, bu emperyalizm, doğrudan doğruya ekonomi ve strateji zorunluluklarından çok bir ruhsal durumundan doğmaktaydı; bundan sonra dünyada, kendi çapında, bir rol oynamak isteyen genç bir gücün kendisiydi.

1904'de, Theodore Roosevelt ikinci defa başkan olduğu sırada, Amerika Birleşik Devletleri, birkaç yıl içinde, bir koloni imparatorluğu olmuştu. Aldıkları topraktan -Hawai ve Filipinlerbaşka Küba ile yeni kurulan Panama Cumhuriyeti üzerinde yarı koruma düzeni kurmuşlardı. Büyük bir uluslar arası yol olan Panama Kanalı'nı tam olarak denetimi altına almaya karar verdi. Bu sonuçlar, başkanı da, büyük iş adamlarını da tatmin etmiyordu. Amerika'nın dış politikası şimdi, Orta Amerika'da üstünlüğü elde etmeye ve Güney Amerika'da da, Avrupa devletlerini başarısızlığa uğratarak «denetimini» kurmaya yönelmişti.

Theodore Roosvelt, politikasının ilkelerinin Saint-Domingue sorunu dolayısıyla formülleştirmişti. Dominik Cumhuriyeti, Avrupalılardan ödünç aldığı paranın faizini ödeyemeyecek durumdaydı. Aralarında Almanların da bulunduğu alacaklılar, ödetmek için bir müdahalede bulunmayı tasarlamaktaydılar. Gümrük gelirine el koyamazlar mıydı? Başkan, küçük cumhuriyetin maliye ve gümrük yönetimlerinin Amerika Birleşik Devletlerinin denetimi altına sokarak önleyici bir harekete geçmeyi tasarlıyordu. Bu nedenle, 6 Aralık 1904'de Kongre'ye sunduğu bir mesajda genel nitelikte bir öğreti ileri sürüyordu. Eğer herhangi

bir Amerika devleti «süregelen bir karışıklık» ya da «iktidarsızlık» içinde bulunursa, bu durumu düzeltmek için uygar bir ulusun; duruma karışması zorunlu olur. Oysa, batı yarım küresinde Monroe Öğretisi, Avrupa devletlerinin bir işgale varabilecek her türlü müdahalelerine karşıydı. Bunun sonucu olarak da müdahale, yalnız Amerika'nın hem hakkı hem de göreviydi: «Monroe Öğretisi Amerika Birleşik Devletlerini, istemese bile, çok açık karışıklık ve iktidarsızlık durumlarında uluslar arası polis yetkisi kullanmak zorunda bırakmıştır.» Roosvelt'in bu mesaja 1823'de yaptığı ek önemlidir.

Fakat «bu polis yetkisi» yalnız Amerika Birleşik Devletleri ile uyruklularının çıkarlarını korumak söz konusu olunca da kullanılmalıdır. 6 Aralık 1905 tarihli ikinci bir mesajında Roosevelt, bir Amerika devletinde, Amerika Birleşik Devletlerine ya da bir yurttaşına zarar verecek şeyler yapılır da bu devlet «düzeni koruma» da ya da yabancılar için adaleti yerine getirmede güçsüzlük gösterirse Amerika Birleşik Devletleri, toprak edinmek amacı olmaksızın, haklarını ve görevlerini korumak üzere harekete geçebileceğini açıkladı.

Theodore Roosevelt'in Amerikan politikasını yönelttiği yolu, kendisinden sonraki başkan da, hem de, olanakları daha da genişleterek, izledi. Taft, 3 Aralık 1912 tarihli mesajında, Amerika Birleşik Devletlerinin «çıkar alanı» içindeki (bununla Antiller Denizi'ni ve Orta Amerika'yı amaçlıyordu) bulunan devletlerden birinin «maliyesi bozuk» durumda ise, bu müdahalenin yapılabileceğini de belirtiyordu: gerçekte, bütün Orta Amerika cumhuriyetleri bu durumdaydı. Taft, bu malî bozukluk, birtakım iç karışıklıklara neden olabilir, bu da Avrupa devletlerine müdahale fırsatı verir; diyordu. Böyle olunca Amerika Birleşik Devletleri bu bölgede «barış ve refah» sağlayıp daha önce davranarak, yabancıların sermaye yatırımı yapmalarını önlemeliydi. Görüldüğü gibi Taft'ın formülü, Roosevelt'inkinden daha da ileri gidiyordu. Artık yalnız «düzeni korumak» değil, bu düzeni sarsabilecek olan bir malî duruma çözüm bulmak söz konusuy-

du. Şimdi sorun, yalnız Avrupa devletlerinin politik bir hareketine yolu kapamak değildi; fakat, aynı zamanda bir çeşit «Ekonomik Monroe Öğretisi» ilân ederek Avrupa sermayesinin girmesini de önlemekti.

Şu da varki, bu politikayı çizenler önemli bir noktayı da belirtmekten geri kalmamışlardı: Amerika Birleşik Devletleri toprak katmak amacı gütmüyordu. Ama iş sonunda buna varacaktı. Amerikan emperyalizminin orijinalliği, istilâ yöntemleri yerine daha ince bir hareket şekli getirmiş olmasıdır: bu da «dolar diplomasisi» dir. Amerika Birleşik Devletleri küçük Amerika devletlerine malî etkinliğin yerleştirme isteğindeydi. Hazine ya da bankalar bu devletlere, yönetimi düzene sokmak, paranın istikrarını sağlamak ve ekonomik hayata yararlı bayındırlık işlerine girişmek üzere ödünç para veriyordu. Kapitalistler, özel sektöre yatırım yapıyorlardı, iç karışıklıkların ardı arkası kesilmeyen bu cumhuriyetlerde kamu borçları faizlerinin ödenmesi ve yatırımların güvenliği ergeç tehlikeye giriyordu. Bunun üzerine Washington hükûmeti, alacaklıların çıkarlarını korumak için harekete geçiyordu.

Ama burada da durmuyordu. Bu karışıklıkları söz konusu ederek ya kredi vererek, ya vermeyi red ederek, diplomatik baskı yoluyla ya da silâha davranarak bu cumhuriyetlerin iç politikasına karışıyordu. Bu devletlerden birinde bir ayaklanma tehlikesi baş gösterince, Amerika Birleşik Devletleri bu hareketin başarı kazanmasını ya da başarısızlığa uğramasını kolayca sağlıyabiliyordu. Ayaklanmayı başarısızlığa uğratmak için, hareketin başında bulunanlara, iktidara gelirlerse kredi almayı akıllarından çıkarmalarını anımsatmak yetiyordu. Gerçekten de, eğer Amerika Birleşik Devletleri iş başındaki hükûmetten hoşnutsa, onu korur; eğer bu hükûmet istenildiği kadar boyun eğmiyorsa, onu yazgısıyla başbaşa bırakırdı. Ayaklanma başarıya ulaştıktan sonra, yeni hükûmet yasal sayılacak mıydı? Amerika Birleşik Devletleri çıkarına göre bu hükûmeti ya tanır ya da tanımaz. Tanırsa, genel olarak koşullarını ileri sürer ve örneğin, kendi tica-

reti için birtakım kazançlı durumların yaratılmasını ister. Sonunda, daha doğrudan doğruya yöntemlere de baş vurur: bir kongre kararıyla başkana, 1905'de, Amerika Birleşik Devletlerine yapılan silâh ihracını yasaklama yetkisi verildi; bunun için, isterse, bir ayaklanma hareketinin hazırlığını engelleyebilir. Kuşkusuz, «ihtilâlciler» başka bir Amerika devletinden silâh satın almayı deneyebilirler, ama, Pittsburg fabrikatörlerine ödeyeceklerinden daha çok para vermek zorunda kalırlar. Görülüyor ki bu yöntem oldukça etkilidir. Kaldı ki, Amerika Birleşik Devletleri, bir hükûmetin ayaklanma karşısında yıkılmasını önlemek ya da bu hükûmetin ayaklanmayı bastırmasına engel olmak için asker de gönderebilir. Bu durum 1903'de Panama'da meydana gelmişti.

Beyaz Saray, bu yöntemleri, 1905'de iflâs durumundaki Dominik Cumhuriyeti'nde kullandı. 4 Aralık 1905'de, Roosevelt'in imzaladığı bir protokolün hükümleri gereğince, Amerika Birleşik Devletleri Dominik topraklarının bağımsızlığını güvence altına alacak ve cumhuriyetin borçlarını ödemeyi üstüne alacaktı. Bunun karşılığında ülkenin maliyesinin yönetimini ele geçirecekti; kuşkusuz gümrükler de bunun içindeydi; gümrük gelirlerinin % 45'e varan bölümü Washington hazinesine aktarılacaktı. Senato, Amerika'yı yeni bir politikaya sürükleyen bu protokolü onaylamamakta boşuna direndi, durdu. Roosevelt aldırış etmedi; iki yıl sonra Senato'nun onayını kopardı. Dominik Cumhuriyeti'nin imzasını da aldığı için hoşnut olan Roosevelt, bu hükûmeti korumasına aldı: bir ayaklanma hareketi hazırlanmaktaydı; başkent Saint Domingue'e silâh ihracını yasakladı ve elçiliklerine kurulacak olan herhangi bir ihtilâl hükûmetini tanımamaları buyruğunu verdi.

1909 ve 1910'da, buna benzer yöntemler, daha da sıkı olarak uygulandı ve bunun sonucu olarak Başkan Zelaya devrilerek, yerine, Amerika Birleşik Devletlerine deniz üsleri vermeye hazır olan Adolfo Diaz geçirildi.

Amerika Birleşik Devletlerinin kullandığı baskı araçları, kendisine, uygulamada, bütün Orta Amerika devletlerinin politika-

sına yön verme olanağını kazandırdı; bütün başkentlerde, Washington hükûmetinin elçisinin egemen bir durumu vardı.

Amerika Birleşik Devletleri, Orta Amerika ülkeleri üzerindeki bu denetim hakkını açıklayıp uygularken, özellikle ekonomik ve düşünce hayatı bakımından kıt'adaki bütün devletler arasında bir dayanışmanın gerçekleşmesine de çalışıyordu: bundan da «Panamerikan» politikası doğdu.

Daha 1889'daki ilk Amerika devletleri arası konferansta Washington gündeme birçok sorun koydu: bir para birliği ve gümrük birliği kurulması; kıt'anın iki parçasını birbirine bağlamak üzere bir demiryolu yapılması; anlaşmazlıkların çözüme bağlanması için bir hakem antlaşmasının incelenmesi gibi. Fakat, bu programdan daha hiçbir şey gerçekleşmiş değildi. 1901 Ekiminden 1902 Ocak ayına kadar süren ikinci konferansta, gümrük tarifelerinde karşılıklı olarak indirim yapılması ve Washington'da Amerika devletleri arası bir ticaret bürosunun kurulması öngörüldü. Rio de Janeiro'da, 1906'da toplanan üçüncü kongrede ise bu büronun yetkisi genişletildi ve «Amerika devletleri arası, sürekli örgüt ve uygulama kurumu» durumuna getirilerek «Panamerikan Birliği» adını aldı.

Bu kurumu kurarken, Amerika Birleşik Devletlerinin resmî çevreleri, Amerika devletlerinin ortaklaşa işlerini Washington hükûmetinin yönetiminde ele almaya alıştıracak bir düzenin taslağını oluşturmayı düşünüyorlardı. Avrupa basını bu politikanın daha başlangıcında, adı geçen konferansların «genç Amerika cumhuriyetlerini yaşlı kıt'adan uzaklaştıracağı» ndan duyulan korkuyu açığa vurmuştu. Theodore Roosvelt emperyalist amaçlarını açıkladığından beri Güney Amerika aydın çevreleri duydukları huzursuzluğu açıklamışlardı. Brezilya'da, daha 1903'de, Eduardo Pardo «Yeni kıt'ayı» Avrupa'nın müdahalesinden ayırarak Amerika Birleşik Devletlerinin etkinliği altına sokmayı amaç edinen bu politikayı yermişti. 1905'de, Venezüellalı yazar Domingo Castillo, Monroe öğretisinin lastikli bir yorumuyla «Yeni Dünya» nın Amerika Birleşik Devletlerinin «mülki-

yeti» durumuna gelmekte olduğunu belirtt. Bundan birkaç yıl sonra da, aynı tezi Peru'da Garcia Calderon Arjantin'de Manuel Ugarte savundular. Fakat bu eleştiriler «Konferansların» toplantısı sırasında ileri sürülmüş değildi: Amerika Birleşik Devletlerinin üstünlüğü, ekonomik ve malî gücü ölçülü hareket etmeyi zorunlu kılıyordu. Kaldı ki, her ne kadar büyük cumhuriyetin üstünlüğü ekonomik bakımdan, dolar dipomasisinin egemen olduğu Orta Amerika'da kendini duyurmalta ise de büyük demiryolu ayrıcalıklarıyla, bayındırlık işlerinin Avrupalıların elinde olduğu Güney Amerika'da daha kendini göstermemişti. Amerika Birleşik Devletleri kapitalistlerinin Brezilya'da yaptıkları yatırım, İngilizlerin en az 750 milyon dolar, Fransızların 500 milyon dolarlık yatırımlarına karşılık 50 milyon doları bulmuyordu. Şili'de, Peru'da Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere'den çok geride olmak üzere ikinci sırada bulunuyordu. Bütün Lâtin Amerika'ya yatırılan İngiliz sermayesi, Amerika Birleşik Devletlerinkinden on kat daha fazlaydı.

Böylece Amerika Birleşik Devletlerinin yayılma politikası, Avrupa'nın, Orta Amerika'nın büyük bir böümündeki çıkarlarına son vermekteydi; bununla birlikte, Güney Amerika'da, Avrupa üstünlüğünü daha tehlikeye sokmuş değildi.

Japonya ve Mançurya

Bu dönemde Amerikan emperyalizminden çok, Japon emperyalizmi, Avrupa'nın çıkarlarını tehlikeye sokmuştu, işte birkaç yıl içinde Japonya «modern» bir devlet olmuş,

1895'de uluslar arası politikaya katılmıştı. Oysa, daha önceden de Doğu Asya'da büyük bir devlet olarak hareket etmekteydi. Japonya'nın «modernleşmesine» öncülük edenler daha işin başında, dünyanın gidişinde ülkelerine önemli bir rol oynatabilecek araçları sağlamayı ve «yüksek bir göreve» eriştirmeyi amaç edinmişlerdi. 1868'le 1890 arasında yönetim işlerinde, sosyal ve politik kurumlarda gerçekleştirilmiş olan değişikler, onla-

rın gözünde, «iktidara doğru yürüyüş» de geçilmesi gereken zorunlu bir aşamadan başka bir şey değildi.

Japon hükûmetinin, 1895'de Çin'e karşı kolayca kazandığı zaferden sonra kıt'ada bir yayılma politikası güttüğü apaçık ortadadır. Hazırlıklarını iyiden iyiye ilerletmekte, ordusunu geliştirmektedir; 1895'de parlâmentodan, yeniden gemi yapımı için hazırlanan program için oy almıştır; 1902'de onaylanan bir programla da herhangi bir Avrupa devletiyle boy ölçüşmeyi öngörmektedir.

Bu büyük çabaya neden girişilmiştir? Kuşkusuz, bunda stratejik nedenler rol oynamıştır. Japon takım adaları, kıyılarının çok açık oluşu dolayısıyla bir yabancı saldırı karşısında oldukça zayıf durumdadır. Bunun için de ülkeyi «saldırı» ile savunmak ve bu amaçla, bir düşmanın yerleşmesini önlemek üzere, daha önce davranarak, Asya kıt'asının en yakın bölgelerinde deniz üsleri kurmak gerekir. Kore, ilk amaçtır: Japon politikası, Çin'in egemenliğine, burada bir «etkinlik bölgesi» yaratmak için son vermişti. Aynı kanıt, Pe- Çi- li Körfezini kıyılayan Güney Mançurya için de geçerlidir.

Fakat, ekonomik ve sosyal nedenler kuşkusuz daha önemlidir. Nüfus çokluğu sorunu kendini Japon takım adalarında duyurmaya başlamıştı. Hızlı ve sürekli olarak çoğalan bu insan yığınlarını nasıl beslemeliydi? Kıt'ada ekilebilir topraklar aramak mantığa uyan bir şeydi; Kore'ye doğru yayılma, «pirince», doğru yayılmaydı. Bir yandan da sanayileşme, köylü nüfus fazlasını çekerek aynı zamanda gıda maddeleri ithaline de olanak verirdi. Oysa ham maddeden yoksun olan Japonya Kore'de demir; Güney Mançurya'da da ham demir, ham kömür bulabilirdi.

Bununla birlikte «nüfus baskısı» bu dönemde daha çok ağır olmadığı gibi, Japonya'nın ekonomik sorunları yirmi otuz yıl sonraki kadar keskin değildi. Bunun için de, bu ülkeyi böyle bir yayılma politikasına sürükleyen nedeni toplum psikolojisinde aramak gerekti. Japon ulusunda doğuştan gelme bir ulusal onur duygusu vardı. «Yüksek bir ırktan» geldiğine inanırdı. Ülkenin

eski dini olan Şintoizm Japon adalarının tanrısal bir kökten geldiğini, okul da Japon ulusundan gelmenin gururunu, yabancıyı hor görmeyi, devlete ve imparatorluk soyuna bütün benliği ile bağlı olmayı öğretmişti. Samurayların askerlik geleneği, yeni Japonya'nın yönetici sınıfında da yaşıyordu, zorunlu askerlik hizmeti de bunu halk yığınlarına aşılamıştı. Yiğitlik, disiplin, fedakârlıkla birlikte, barış propagandalarının etkilemediği bu halk, korkunç bir düşmandı.

Bu yayılma sırasında Japonya, 1895'den beri Rus çıkarlarıyla çatışmıştı. Rusya demiryolu yapımı politikasıyla Mançurya'da egemen bir durum elde etmişti; Boxer Savaşı'ndan yararlanarak bu ülkeyi asker gücüyle işgal etmişti. Kore'ye de göz dikiyordu. 30 Ocak 1902 tarihli antlaşma ile İngilizlerin dostluğunu sağlamış olan Japonya, şimdi bu politikaya dur diyecek kadar güçlü görüyordu kendini. Çar hükûmeti yayılma programından vazgeçmeyi kabul edecek miydi? Çin'le, Mançurya'nın derece derece boşaltılmasını öngören bir antlaşma imzalamıştı (Nisan 1902). Fakat askerlerin ve iş adamlarının baskısı diplomatlarınkinden üstün gelmişti; bunun için Rusya yükümlülüklerini yerine getirmedi. Yoksa Japonya ile bir etkinlik paylaşmasına yanaşacak mıydı? Petersburg'la Tokyo arasında 1903'de yapılan görüşmeler bir sonuca varmadı: Kore'deki «özel çıkarları» nın kabul edilmesiyle yetinmeyen Japonya, Rusya'nın Mançurya topraklarını ilhak etmeyeceği yolunda söz vermesini istiyordu; Rusya'nın Doğu Çin demiryolları üzerinde egemenliğini kabul eden Japonya, kendisinin Güney Mançurya'yı sömürgeleştirmesi için güvence istiyordu. Her türlü yükümlülükten kaçınan Rus hükûmeti de, Kore'de bir «tarafsız bölge» kurulmasını istemişti; Japon askerleri buraya giremeyecekti; 1903 Aralık ayından sonra Japonya'nın notaları cevapsız kaldı. 5 Şubat 1904'de Tokyo hükûmeti, niyetlerini İngiltere'ye bildirdikten sonra, Rusya ile diplomatik ilişkilerini kesti. 8 Şubatta savaş ilân edilmeksizin çatışmalar başlamıştı: Port Arthur limanında demir atmış bulunan üç Rus zırhlısı torpillendi.

Rus hükûmeti Japonya'nın saldırıya geçeceğine inanmamış, olsa olsa «küçük bir savaş» la işi geçiştireceğini ummuş olduğu hâlde Mançurya'da büyük bir askerî çaba harcamak zorunda kalmıştı. Sibirya demiryolu bitmemiş olduğu için güçlükle ve gittikçe büyük bir kuvvet yığdı. Fakat Japonlar Port Arthur'a asker yığmışlardı, Rusların Vladivostok filolarını 10 Ağustos 1904'de yaktıktan sonra denizlere de egemen olmuşlardı; kollarını sallaya sallaya; hareket üslerini Güney Mançurya'ya kaydırıp saldırıya geçebilirlerdi.

Daha 1 Mayısta, Ya-lu üzerinde, ilk Rus birliklerini yendiler; 17 Ağustos günü, Yiao-Yang'daki Rus mevzileri önüne üç ordu yığan Japonlar, düşman cephesini yararak General Kuropatkin'i Mukden'e doğru çekilmek zorunda bıraktılar. Ruslar ancak ekim ayında sayıca üstünlük sağlayabilmişlerdi. Ama yine de karşı saldırıları Şa-ho Savaşı'nda önlendi (10-18 Ekim). Dört ay boyunca iki düşman ordu karşı karşıya durdu; mevzilerini sağlamlaştırdılar, siper kazdılar, cephelerini dikenli telle çevirdiler; fakat bu durgunluk Japonlara birliklerinin bir kısmını Port Arthur'un önüne gönderip, alanı koruyan istihkâmları birer birer ele geçirdiler; şehir, yedi ay süren bir kuşatmadan sonra 2 Ocak 1905'de teslim oldu. Artık, Japon komutanlığı, Mançurya'da serbestçe saldırıya geçebilirdi. Bu arada güçlendirilerek 256.000 kişiye çıkarılan Rus ordusuna karşı Mareşal Oyama hemen hemen eşit bir güç çıkarabiliyordu. Ocak ayı sonunda Kuropatkin, boşuna Japon ordularının yığmaklarını dağıtmaya çalıştı: bu yöndeki çabasını daha ileri götürmeye cesaret edememişti. Şubatta, karşı saldırı sırasında ele geçirdiği toprakları yeniden kaybederek savunma hattına çekildi. Japonların, Rus ordusunun gerisine sığındığı müstahkem mevzileri ele geçirdikleri Mukden Savaşı (23 Şubat-11 Mart 1905) çatışmanın yazgısını belirledi.

Çatışmanın ikinci derecedeki sonuçları çok ağır oldu. Rus komutanlığı Japon ordusunun ikmal ve iaşe üsleriyle bağlantısını kesmek için denizde üstünlük sağlamaya boşuna çaba harcadı: Avrupa'dan büyük zorluklarla gelebilen Rus filosu 27 Mayıs gü-

nü, Çuşima Savaşı'nda, daha Kore boğazına girer girmez eğildi. Haziranda, Amerika Birleşik Devletleri başkanının arabuluculuk önerisi üzerine, Rusya'da bir ihtilâl tehlikesi karşısında bulunan Çarlık hükûmeti, barış görüşmelerine başlamayı kabul etti. 5 Eylülde imzalanan Portsmouth antlaşması Port Arthur'u ve Sakalin adasının güney bölgesini Japonlara bırakıyor ve Kore'yi koruması altına almaya izin vererek, Güney Mançurya demiryolunu veriyordu.

Bu, Avrupalıların yayılmasının başlangıcından beri sarı derililerin beyazlara karşı kazandığı ilk zaferdi. Rusların Uzakdoğu politikasının karşısına bir duvar çıkmış ve Japonya, Asya kıt'asına sağlamca ayak atmıştı. Böylece Uzakdoğu sorununun verileri değişmiş oluyordu.

Fakat, ikisi de Avrupalı devletlerin elde ettikleri toprakları ve üstünlükleri tehlikeye sokmakla birlikte, Amerika ile Japonya birbirinin rakibi idi. Başlangıçta Rusların uğradığı bozgun karşısında hoşnutluk duyan Thedore Roosevelt, daha Mançurya Savaşı sona ermeden, Japonya'nın kara ve deniz gücünün üstünlüğünden kaygı duymaya başlamıştı. Amerika Birleşik Devletleri Panama Kanalı açılmadıkça, Japonların bir saldırısına karşı Filipinleri nasıl koruyabilirdi? Japon-Amerikan ilişkileri 1907'de gerginleşmeye başladı. Amerika Birleşik Devletlerinin Japon göçmenlerine karşı aldığı önlemler, Tokyo'nun şiddetli protestolarına yol açtı. Yazın, Roosevelt beklenmedik bir hareketle karşılaşmaktan korkuyordu. Japonya'yı sindirmek için Atlantik'teki Amerikan savaş filosunu bir dünya gezisine çıkardı; filo bu gezisine, Pasifik'te uzun süren bir yolculukla başlamıştı. Acaba, Japonya hükûmetini uslu durmaya bu uyarı mı zorlamıştı? 30 Kasım 1908'de Root Takahira antlaşmasını imzalamayı kabul etti; bu antlaşma gereğince iki hükûmet Uzakdoğu ve Pasifik'te, ellerinde bulunan topraklara göz dikmeyeceklerine söz vermiş oluyorlardı. Amerika-Japon gerginliği geçici olarak yatışmış oluyordu; ama aralarındaki çekişme alttan alta sürüp gitmekteydi. Bundan sonra Amerikan politikası, Çin'le ilgili sorunlarda, bir-

kaç yıl önce Avrupa devletlerine karşı beslediği güvensizliği Japonya'ya yöneltecekti.

Kıt'alar arası ilişkilerin ortaya çıkardığı büyük sorunlar, devletlerin siyasal, ekonomik ve sosyal hayatlarında etkisini gösteriyordu. Amerika'ya egemen olan emperyalist ruh, Cumhuriyetçi Partinin seçimlerdeki durumunu sağlamlaştırdı. Mançurya'da uğranılan bozgun Rusya'da bir ihtilâl hareketine yol açtı. Bununla birlikte Avrupa ve Amerika'da, uluslar arası sorunlar 1905'de iç politikada daha ikinci derecede bir etki yapmaktaydı; bunlar, ancak beş altı yıl sonra etkin bir rol oynayacaktı. Bu bakımdan, yalnız Asya'da Rus-Japon Savaşı'nın hemen ardından büyük değişmeler meydana gelmeye başladı.

III. BÖLÜM

1904'DEN 1914'E KADAR ASYA KIT'ASININ DURUMU

Bağımsız ya da Avrupalıların kolonisi olan Asya devletlerinde, Rus-Japon Savaşı -Sarı derililerin Beyazlara karşı kazandığı ilk zafer- yeni isteklerin doğmasına yol açtı. O zamana kadar, Batılıların hırslarına gem vurmakta güçsüz olan Çin'de, 150.000 İngiliz'in vesayeti altında yasayan üç yüz milyon nüfuslu Hindistan'da, hatta Batı Asya'da Mançurya çatışmasının ardından gelen yıllarda, halkın, hiç olmazsa aydın çevrelerin davranışlarında büyük değişmeler oldu. Kuşkusuz olayın oluşturduğu sonuçları, önce Japonya'da incelemek gerekir.

Japonya'nın Büyümesi

Japonya büyük bir gelişme içindeydi. 1895'de, Çin-Japon Savaşı sırasında küçük bir devlet gözüyle bakılan bu ülke, Ruslara karşı kazandığı zaferle dünyada büyük bir saygınlık kazandı. Nüfus hızla artmaktadır: 1908'de kırk dokuz milyonu buldu. Avrupa'dan getirttiği teknisyenlerin yardımı ile ekonomik örgütlenme yolunda ülkenin harcadığı çaba meyvasını vermeye başlamıştı. XX. yüzyılın başından beri Japonya bir endüstri ülkesi olmuştu; el sanatları makinanın karşısında geriledi; madenî eşya, dokuma sanayii dünya üretiminde sıraya girdi; sanayi şirketlerinin sermayesi birkaç yılda on katına çıktı; makinaların sayısı 1900'le 1919 arasında 20.000 den 150.000 e ulaştı. Hükûmet, ülkeyi Beyaz uluslara ekonomik alanda bağlılıktan kurtarmak için bu sanayileşmeyi hızlandırmak üzere elinden geleni yapı-

yordu. Tarım da ilerlemekteydi: bu dağlık adalarda ekilebilir toprakları genişletmek olanaksızdı; fakat çok iyi tarım yöntemleri uygulaması, sunî gübre kullanılması, sulama işlerinin geliştirilmesiyle üretim arttı. Sonunda dış ticaret de hızla ilerledi: 1904'de 690 milyon yen iken, on yıldan az bir zamanda iki katına çıktı. Hükûmet, deniz ticaretinin büyümesine yardımcı oldu. Kuşkusuz, dış pazarlarda, Japonya daha büyük Avrupa devletleri ile Amerika Birleşik Devletlerinin ihracatıyla rekabet edecek durumda değildi; yeni yeni sanayileşen bütün ülkelerde olduğu gibi, büyük bir makina ve ham madde ithalâtçısı olan Japonya, dışarıdan gittikçe daha az işlenmiş ürün satın almaya başlamıştı.

Bu ekonomik değişme, Japonya'ya üretim biçimleri bakımından, Batılı devletlerle karşılaştırılabilecek modern bir devlet niteliği kazandırmıştı. Görünüşte, hükûmet örgütü bakımından da modern bir devletti; çünkü 1889'dan beri, meşrutiyetçi bir rejimle yönetiliyordu; fakat, politik hayatı, hiç de öykündüğü Avrupa uluslarına benzemiyordu: seçim konusu, yurttaşların beşte dördüne oy hakkı tanımıyordu; hükûmet, meclisler karşısında sorumlu değildi; sonunda, harbiye ile bahriye 1894'de alınan bir kararla generallerin eline bırakılmıştı, böylece bunlar, doğrudan doğruya imparatorun yanına girebildikleri için başbakanın otoritesinden kurtulmuş oluyorlardı.

Bu kısıtlamalar, devlet işlerinin yönetiminde ulusun temsilcilerine ayrılan rolün ne kadar küçültüldüğünü göstermeye yeterlidir. Bu kısıtlama, Japon siyasal hayatına özgü birtakım uygulamalarla daha da arttırılmış bulunmaktadır. İmparatorun yanında, üyelerini yalnız kendisinin seçtiği özel bir danışma kurulu vardır. Fakat bundan başka resmî olmayan bir kurul daha vardı ki, gerçekte en büyük siyasal güç bunun elindedir. Anayasa metninde söz konusu edilmeyen bu kurul: *Genro*'dur. Bunlar, eski feodal aristokrasinin iki «klânından» gelme en yüksek soylular sınıfındandır. Bu kurul üyeleri pratik olarak ömür boyunca görev başında kalır, imparator, bütün önemli işlerde bunlara danış-

mak ve dediklerini yapmak âdetindedir. Başbakanı onlar gösterir, bunun için ya aralarından ya da korumaları altında bulunan birini seçerler. Yüksek yönetim makamları, memurluklara istediklerini getiren bu iki «klân»ın elindedir. Meşrutî bir görünüş altında Japonya'nın devlet işlerine geçmişten gelen etkiler egemendir.

Diyet, bu etkilerle mücadele etmek ister. Millet Meclisinde bir «liberal» parti ile bir de «ilerici» parti vardır; bunlar parlâmentonun içinden bir hükûmetin kurulmasını ister ve bürokrasiye karşı mücadele ederler. Ekonomik gelişme, büyük burjuvaziye, sanayicilere ve bankerlere, kamu işlerinin yürütülmesinde rol oynama savında bulunabilecek derecede önem kazandırmıştır. Ama gerçekte böyle bir rol oynayamaz.

Mançurya Savaşı'nın hemen ardından, parlâmentoyu uğraştıran malî sorun olmuştu. Japonya çatışma sırasında büyük bir borç altına girmiş ve Portsmouth antlaşmasıyla da hiçbir savaş tazminatı elde edememişti. Oysa hükûmet, kamu harcamalarını azaltmak isteğinde değildi: yalnız Kore'de kurulan koruma yönetiminin giderlerini göğüslemekle kalmıyor, daha düzenli bir yol ağı meydana getirmek için demiryollarını ulusallaştırmak istiyordu. Kara ve deniz kuvvetlerindeki askerî çevreler ise, bir an için bile, silâhlanma yolundaki çabaların gevşetilmesine razı değillerdi; bunların amaçları on yıl içinde yirmi beş tümenlik bir ordu ile 500.000 tonluk bir donanma oluşturmaktı. Bunun için ülkeden vergi konusunda yeni bir çaba göstermesini istemek gerekiyordu. Diyet, buna hazırdı. 1903'den beri parlâmentodaki üyeliklerin büyük çoğunluğunu elinde tutan liberal parti "Seiyukai", savaş sırasında konulmuş olan olağan üstü vergilerin yürürlükte kalmasını kabul etti. Seçmenlerin bu yeni vergi yüküne katlandıkları anlaşılıyor: Çünkü 1908 seçimlerinde ***Seiyukai Partisi*** meclisteki sandalyelerini çoğalttığı gibi 1915 yılına kadar ezici çoğunluğu elinde tutmuştu.

Bu, liberal partinin siyasal hayatın yönetilmesinde egemen bir rol oynama durumunda olduğunu mu gösterir? Hiç de böy-

le değil. 1905 ile 1912 arasında, başbakanlık koltuğuna, nöbetleşe, «liberal» sayılan Saiojni ile liberal olmayan Katsura oturmuştu. Oysa, liberal parti, hiç olmazsa 1911'e kadar bu iki kabinede tek bir bakanlık elde edemediği hâlde, parlâmento çoğunluğu bu iki kabineyi de destekledi. Kişilerin değişmesine Genro karar veriyordu: 1908'de Saiojni'den istifa etmesini isteyen odur; sonra 1911 Martında aynı Saiojni'yi başbakanlığa getiren de yine odur. Bakanların yerlerinde kalıp kalmamaları üzerinde parlâmentonun rolü yoktur.

Bununla birlikte 1912'de İmparator Mutsu Hito'nun ölümünden birkaç ay sonra parlâmento çoğunluğu bu yöntemlere karşı protestoda bulunmak istedi. Saiojni, ikinci başbakanlığı sırasında, yönetim harcamalarını azaltıp ordunun istediği yeni ödenekleri red ederek malî durumu düzeltmeye çalıştı; bunun üzerine harbiye bakanı istifa etti; Saiojni yerine kimseyi getiremedi, çünkü bütün generaller bu bakanlığı kabul etmiyorlardı. Bunun üzerine Saiojni çekilmek zorunda kaldı ve Genro bir kere daha onun yerine Katsura'yı başbakanlığa getirdi. Katsura, çıkar sağlayarak, rüşvet yedirerek, milletvekillerinin oylarını almaya çalıştı. Fakat Diyet direndi. 1910'da yeniden kurulan eski ileri partinin de "Kokuminto Partisi" desteğini elde eden Seiyukai Partisi hükûmete karşı bir güvensizlik önergesi verdi. İmparator Yoşihito müdahale ederek Seayukai Partisinden başbakana yöneltiği hücumlara son vermesini istedi. Fakat bu da boşa gitti. Muhalefet Tokyo sokaklarında gösteriler bile düzenledi. Katsura 10 Şubat 1913'de çekildi. Ağır bir durum meydana gelmişti: Diyet çoğunluğu imparatorun isteğine uymayı red etmişti; kabineyi istifa etmek zorunda bırakmıştı! Yoksa Japonya'da «parlâmanter» bir rejim mi kuruluyordu? Gerçekte Diyet'in zaferinin sonu gelmemişti. Genro Amiral Yamamoto'yu ki -Satsuma klânındandı; Katsura ise Sosu klânının adamıydı- getirdi. Geleneksel düzen bütün gücüyle yine hüküm sürmekteydi. Bu bunalımın verdiği dersten, sanayi ve ticaret burjuvazilerinin, iradesini kara ve deniz askerî çevrelerine ve yüksek bürokrasiye kabul ettirmek gü-

cünde olmadığını gösterdi.

Yeni ekonomik güçlerin temsilcileriyle otoriter doktrinlerin mirasçıları arasındaki bu gizli ya da açık çatışmada, oy hakkı olmayan halk hiçbir rol oynamıyordu. Parlâmento hayatının yanısıra, emekçi halk kitlesi içinde sosyal haklar konusunda isteklerin ileri sürüldüğü bir hareket başladı. 1900'den önce ülkeye girmiş olan sosyalizm ve sendikacılık düşünceleri bazı aydın gruplar çevresinde kalmış, bu konulardaki propaganda hükûmetçe yasaklandığından, yıllarca, çok ağır bir tempo ile yaygınlaşabilmişti. 1905'de üniversite profesörleri tarafından Avrupa sosyalist düşüncelerin yayılması amacıyla kurulmuş olan Halk Derneği kapatılmıştı. Bununla birlikte hareket 1911'de az çok güç kazandı. Tokyo'da bu hareketin başlıca yürütücüsü olan Suzuki, işçileri «eğitmek» amacıyla bir araya topladı; 1 Ağustos 1912'de Kardeşlik Derneğini kurdu. Bu derneğin yönetim kurulu kol işçilerinden oluşmuştu; aydınlar da «teknik danışman» olarak görev almışlardı. Bu yeni dernek hızla gelişti; ülkenin çeşitli bölgelerinde şubeler açtı. Bu dernek daha ileride kurulan, Japonya Genel Çalışma Konfederasyonunun çekirdeği oldu. Yalnız, Suzuki, eğilimleri oldukça ılımlı olduğu için kapitalistler bu hareketten kaygılanmamışlardı.

Ne siyasal ne de sosyal hayatta Japonya «Büyük bir devlet olma yolundaki çabasında» kösteklenecek bir güçlükle karşılaşmıyordu.

Çin İhtilâli

Üç yüz milyonu aşan nüfusuyla Çin, XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar «Uyuyan dev» di. Geri yöntemlerle, tarımla uğraşan büyük halk kitlesi sabırlı ve hareketsizdi. Önce «açık liman» lardan sızan Avrupa etkisi, 1896'dan sonra, yabancıların demiryollarını ve madenleri ele geçirmek için çekiştikleri iç bölgelere de, yavaş yavaş yayılmaya başlamıştı. Bu yayılış halka yeni ekonomik yaşam biçimlerini de tanıtıyordu. Misyonerlerin propagan-

daları sonucunda, ülkenin şurasına burasına dağılmış olarak, Hristiyan kümeleri oluşuyordu. Memurlar bunları kuşkuyla karşılamaktaydılar. Bu yabancı «istilâsı» halkı, derinden derinden sarsıyordu; bu etki ile birçok yerde zanaatkârların, ulaştırma işlerinde çalışanların, hancıların şikâyetleri yükselmeye başlamıştı: bunlar, yeni sanayiin ve demiryollarının çekişmesi karşısında göçüp gitmekteydi. Fakat imparatorluk hükûmetinin bu yabancı etkinliğine karşı koyacak gücü yoktu; yabancılara karşı girişilmiş olan Boxer hareketi 1900'de, büyük devletlerin asker göndererek işe karışmasıyla tam olarak başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Çin'in zayıflığı siyasal durumundan ileri geliyordu. 1644'den beri Pekin'de egemen olan Mançu soyu Çin ulusunun yabancısıydı; eyalet yöneticilerine büyük bir özerklik vermişti; malî olanaksızlıklar ile birlikte halkta askerlik ruhu olmaması yüzünden, modern araçlar ve silâhla donatılmış bir ordusu yoktu. «Batılılar» la yapılan görüşmelere karşın siyasal ve idarî kurumlar olduğu gibi kalmıştı. Bunun için imparatorluk, büyük devletlerin hırslarına karşı kendini savunacak güçte değildi.

1898'de İmparator Kuang-siü'yü tahttan uzaklaştırarak iktidarı eline alan dul ana kraliçe Çö-hi, Mançu iktidarının karşı karşıya bulunduğu tehlikeyi kavramıştı: Çin halkları, kendisini koruyamayan bir hanedandan kopmaya başlamıyor muydu? «Yüz gün» sırasında K'ang Yeu-vei tarafından ortaya atılmış olan reform tasarılarını suya düşürmekle birlikte, politikasının Boxer Savaşı sırasında başarısızlığa uğradığından beri Çin'in, Japonya örneğine göre batının bazı yöntemlerini benimseyerek «modernleşmesi» nin zorunlu olduğunu kabul etmişti. 1902'de ceza yasasını, adliye örgütünü yeniden gözden geçirmek üzere bir komisyon kurdurdu; 1903'de memurların göreve alınmasında yapılan sınavların programlarında bazı değişiklikler yaptırttı.

Japonların Mançurya'da kazandıkları zafer imparatoriçeyi bu yolda daha kesin olarak yürümeye zorladı. Japon ordularının

başarısı, Avrupalılardan ders alırlarsa Sarı derililerin, Beyazları yenebileceklerini kanıtlamamış mıydı? 1905 sonbaharından başlayarak, Mançu hükûmeti imparatorluk kurumlarında reform hareketlerine girişti. Okullarda, «Avrupalı» tipinde bir öğretim plânı uygulamaya ve memurları «meslek okullarında yetiştirmeye karar verdi», böylece yirmi yüzyıldır uygulanmakta olan yalnız «edebî bilgilerden» sınav yöntemi bırakılıyordu. Bu hükûmet, 1906 Eylülünde, yönetim ve adalet işlerini aynı memurların yapmasını öngören uygulamaya son vererek adliye örgütünü kurdu ve mahkemeler arasında bir derecelenme oluşturdu. 1906-1907 bir askerî reform plânı hazırlattı; bu plân gereğince beş yılda General Yuan Şe-Kay komutasında 450.000 kişilik sürekli bir ordu kurulacaktı. Bundan başka yabancı şirketlere yaptırtma yerine, Çin'in kendi kaynaklarına baş vurarak demiryolları yaptırttı.

Fakat bu reformların gerçekleşmesi için eyalet yöneticilerine güvenilebilir miydi? Eyalet yönetimlerinin başına buyrukluğuna bir son vermek üzere dul imparatoriçe 1906 Kasım ayında yeni bakanlıklar (içişleri, eğitim, ticaret ve tarım, ulaştırma, koloniler), senato adıyla «yönetimi denetleyici bir yüksek mahkeme» kurdu (20 Eylül 1907). Bu yeniden örgütlenme aynı zamanda politik reformların da başlangıcı olmuştu: 1906 yılının 1 Eylülünde yayınladığı bir bildiri ile Çö-hi, dokuz yıllık bir süre içinde meşrutî bir rejim kuracağını da ilân etti; bu oluncaya kadar da eyaletlerde dar seçim yöntemine göre seçilen üyelerden «Yönetim Meclisleri» kurdu. Gerçekte bu program, sanılanların altında gerçekleşmişti; çünkü malî sorun çözümlenmemişti: yeni yasalar için gerekli harcamaları eyaletler kendi bütçelerinden karşılayacaklardı; oysa eyalet valilerinin iyi niyetine güvenilemezdi. Ama ne olursa olsun, çok ağır yürütülmekle birlikte reform hareketi başlamış bulunuyordu.

Fakat dul imparatoriçe 15 Kasım 1908'de, imparator Kuangsiu ile aynı zamanda öldü. Hükûmeti hemen hemen yarım yüzyıl boyunca yönetmiş olan Çö-hi'nin ölümü, Mançu soyu için

ağır bir darbe oldu. Şuan-tong adıyla imparator ilân edilen yeni hükümdar üç yaşında bir çocuktu; asıl adı Pu-yi olan bu çocuk, Kuang-siu'nun yeğeni idi. Naiplik görevini yeni imparatorun babası yerine getiriyordu. Oysa bu naip, muhafazakâr bir Mançuydu, beceriksizce birtakım işler yaptı. 1909 Ocak ayında, General Yuan Che-Kai, ki yeni ordunun komutanıydı, görevinden uzaklaştırıldı. Böyle hükûmet, ılımlı reformlar alanındaki programını en iyi uygulayabilecek adamın yardımından yoksun kaldığı gibi onu kendisine düşman etmiş oluyordu. Böylece imparatorluk iktidarının zayıf düşmesi, soyunun düşmanlarına harekete geçmek için fırsat vermiş oluyordu.

Hükûmet otoritesinin her zaman sallantıda olduğu Güney Çin'de ihtilâlci bir hareket gelişmeye başladı. Bu hareketin öncüleri yabancı asıllı hükümdar soyuna düşman olan gençlerdi. Bunların başında bulunan Sun Yat-Sen kırkına yaklaşıyordu. Öğrenimini, Konolulu'daki Amerikan Üniversitesinde ve Hong Kong'daki İngiliz okullarında yapmıştı. Çin'den kaçıp sığındığı Tokyo'da Çinli öğrencilere konferanslar verdi ve ihtilâlci bir program hazırladı; bu programın temel ilkeleri şunlardı: Mançu soyunu devirmek ve bir Çin Cumhuriyeti kurmak. «Demokrasi» nin etkili olduğu bir yönetim kurulmasını sağlayacağını ve ekonomik hayatı değiştireceğini düşünüyordu.

Bu programı 1907'de ilân etti. Pekin hükûmetinin isteği üzerine Japonya'dan sınır dışı edilince, Çin-Hindi'ndeki ve Malezya'daki Çinli göçmenler arasında propaganda gezileri yaptı ve dış etkileri benimsemeye daha elverişli olan bu çevrelerde, taraftar ve para yardımı buldu. Çin'in kendisinde Kuomin-tang "Ulusal Parti" adıyla kurduğu partide üniversite öğrencileriyle Mançu soyuna karşı olan gizli derneklerin üyeleri toplanmıştı. Bu ihtilâlciler, halkın hoşnutsuzluğundan yararlanmaya çalışıyor ve bir darbe hareketi için güç topluyorlardı. Çin'deki yabancıların ayrıcalıklı bölgeleri bunlara sığınak olmuştu; propagandalarını buralarda düzenliyorlardı. Avrupa devletleri onları serbest bırakmaktaydı. Çünkü karşılarında daha modern ve ilerle-

meyi seven bir hükûmetin bulunması daha da hoşlarına giderdi. 1911 Çin ihtilalinin derindeki nedenleri şunlardı: Mançu hükûmetinin, zorunluluğunu görmekle birlikte reformları gerçekleştirmekteki güçsüzlüğü, ülkeyi bir yabancı egemenliğinden ve çürümüş ahlâksız bir yönetimden kurtararak ulusal bir hükûmet kurmak isteyen «Çinli gençlerin», Batı uygarlığıyla ilişkiye girmiş aydınların sabırsızlığı. Bu hareketi doğrudan doğruya etkileyen birçok neden vardı; bunlar daha çok ekonomik hayatla ilgiliydi. 1910'daki kırk yıldır görülmemiş derecede kötü ürün yüzünden orta eyaletlerde yaşayan Çin'in en yoksul halkı açlık felâketine uğradı; ekonomik durumu yerinde olan sınıf ise, hükûmetin orduyu yeniden örgütlendirmek ve demiryolları yapımı için vergileri arttırmış olmasından yakınıyordu; bundan başka, memurların aşırı vergi almalarına karşı öteden beri süregelen yakınmalarını arttırmıştı. Hükûmet düşmanlarının eline bu gittikçe yaygınlaşan hoşnutsuzluğu sömürmek için fırsat geçmiş oluyordu. Tüccarlar, üniversite öğrencileri bir ulusal meclisin toplanmasını istiyorlardı. Naip boyun eğerek, bir kısmı hükûmet tarafından, ötekiler de eyalet meclisleri tarafından seçilen, soylulardan kurulu bir meclis topladı. Ama gel gör ki, bu meclis bile, ılımlı ögelerden toplandığı hâlde, meşrutî bir hükûmet kurulmasını ve hükûmetin ulusun temsilcileri karşısında sorumlu olmasını istemişti! Bu da huzursuzluğun ne kadar yaygınlaşmış olduğunu kanıtlar.

Fırtına, önemsiz bir olayla patladı. Hükûmet, Han-Keu'dan başlayıp Seu-Çuan eyaletine kadar uzanan Çin demiryolunun devlet tarafından yeniden satın alınmasına karar vermişti. İşletmenin hissedarları zarara uğradıklarını ileri sürdüler; bunların protestolarını grev yaparak desteklediler. Bunun üzerine, Kuo-Min Tang'ın ihtilâlcileri hemen ortaya atıldılar. Bunların Sö-Çuan'da kışkırttıkları ayaklanma bastırıldı (Eylül Ekim 1911); fakat Hupei'deki Vu-Çang şehri garnizonunda bir ayaklanma patlak verdi. Bunun desteğiyle ihtilâlciler Han-Keu'yu işgal ettiler (13 Ekim 1911). Bu darbe, birkaç hafta içinde, halkın hoşnutsuzluğu-

nun oluşturduğu elverişli havayla Şang-Hay'a sonra da Nankin ve Kanton'a kadar yayılan bir hareketin başlangıcı oldu. Kasımda Yang-Çö'nün güneyindeki bütün Çin bölgeleri Pekin'e karşı başkaldırmıştı. Kuo-Min-Tang üyeleri, halka dayanmamakla birlikte, geçici bir hükûmet kurmak için hemen harekete geçti. Bu hükûmet kendine önce Şang-Hay'ı sonra da Nankin'i merkez yaptı; yabancı ülkede bulunan SunYut-Sen buraya gelerek hükûmetin başına geçti. Çin'deki imparatorluk yönetiminin karşısında cumhuriyetçi bir Çin yükseliyordu.

Mançu hükûmeti, daha bu işin başında, olayların üstesinden gelemeyeceğini anlamıştı. İsyancılar üzerine göndermek istediği birlikler emri dinlemediler; generaller de bir anayasa kabul edilmesini istiyorlardı. Naip buna hemen razı oldu. 2 Kasımda ilân ettiği metinle seçimle gelen bir meclise yasaları yapmak ve bütçeyi uygulamak yetkisini veriyor ve bakanların parlâmento karşısında sorumluluklarını öngörüyordu. Sonra düşmanı olan Yuan Şe-Kai'yi çağırıp yalnız imparatorluk ordusunun değil, hükûmetin de başına geçirip bunu, ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi: bu tehlikeli fakat zorunlu bir karardı; çünkü Yuan Şe-Kay enerjik bir adamdı ve ordu birlikleri üstünde etkinliği vardı.

İç savaş başladı. İmparatorluk ordusu Yang-Çö'yü aştı; Yuan Şe-Kay'ın askerleri, işsiz ırgatlarla, aç köylülerden oluşan bir «Cumhuriyetçi ordu» ile karşı karşıya geldiler. Halk bu kavgaya karışmamıştı; tüccarlar şehirlerden kaçıyorlardı. Daha iyi donatılmış, sayıca daha üstün olan hükûmet birlikleri ihtilâlin ilk yuvası olan Han Ke-U'yu ele geçirmekte güçlük çekmediler. Cumhuriyetçi hareketin gerçekte ne kadar zayıf olduğu ortaya çıkmıştı; Yuan Şe-Kay bunu ezebilirdi.

O zaman general kişisel olarak harekete geçti. İmparatorluk tahtının bu savunucusu kendi adına hareket etmeye başladı. Cumhuriyetçilere karşı savaşı sürdürecek yerde, onlarla bir ateşkes imzalayarak (4 Aralık 1912) açıkça görüşmelere girişti. Orduya egemen olduğu için, hem Mançu soyundan hem de Nan-

kin'deki ihtilâlci hükûmetten kurtulmaya çalıştı. Hangi yollarla bu dalavereli diplomasisini amacına ulaştıracaktı? Yuan Şe Kay, Kuo-Min-Tang'la giriştiği görüşmede alacağı cevabı önceden biliyordu: Cumhuriyetçiler Mançu soyunun uzaklaştırılmasını istiyorlardı. İmparatorluk ordusunun başkomutanı bu isteği Pekin'e bildirmeyi üstüne aldı. 12 Şubat 1912 günü ana kraliçe, Çocuk imparator adına tahttan çekilerek kendisi cumhuriyeti ilân etti. Çin'in birliği kurulmuş oluyordu. Ama hangi hükûmetin yönetiminde? Yuan, hemen, bir Kurucu Meclisin toplanacağı Nankin'e yollandı. Sun Yat- Sen yönetimi ona devretmeye hazır olduğunu bildirdi. Kuşkusuz, Kuo-Min -Tang'ın başı, güney ordusunun Yuan'ın birliklerinin üstesinden gelemeyeceğini biliyordu. Belki sonra da, partisinde baş gösteren disiplinsizliğin farkına varmıştı? Sun'un köşeye çekilmesi Yuan'ın başkanlığa aday gösterilmesini sağladı.

Çin Cumhuriyeti kurulmuştu. Ama Yuan Şe Kay'ın cumhuriyetiydi bu. İhtilâlci çevrelerle ilişki kurmaya önem vermeyen başkan, Pekin'i başkent yaptı. Bir parlâmentonun toplanmasını ve sorumlu bir hükûmetin kurulmasını öngören bir anayasayı kabule yanaşması gerekmişti; ama bu yalnızca biçimde kalan bir ödün olmaktan ileri geçmedi. Daha iktidara gelir gelmez Yuan durumunu sağlamlaştırmaya başladı. Yabancılarla, yıllardan beri sürdürdüğü iyi ilişkilerle ve enerjisiyle büyük devletlerin temsilcilerinin güvenini kazanmış olmasıyla, çok ağır koşullarla, büyük devletlerin denetimi altındaki bir bankalar konsorsiyumundan büyük ödünç para sağladı, Kua-Min- Tang'ı dağıttı ve parlâmentonun toplantısını süresiz olarak erteledi. Halk bütün bunlar karşısında ilgisizdi: deneyimsiz bir parlâmentonun karma karışık işleri halk yığınlarında hiçbir yankı uyandırmamıştı. Başkan, kendi isteğine göre bir rejim kurmak için yararlandı. 1914'de kabul edilen yeni bir anayasa, Yuan Şe Kay'ın başkanlık süresini on yıla çıkarıyor ve kendi yerine geçecek olanı gösterme hakkını tanıyordu; bütün iktidar başkanın elinde toplanmıştı.

Çin «ihtilâli» cumhuriyet rejimini kuramadı: bir generalin ki-

şisel iktidarı yararına yolundan saptı.

Hindistan'da Ulusal Hareket

Japonların Ruslara karşı kazandıkları zafer, Hindistan'da da etkisini gösterdi. Asyalı bir halkın Beyazları bozguna uğratışı, İngiliz egemenliğine karşı yürütülen direnişi güçlendirdi. «Hindistan Hintlilerindir» ülküsü çevresindeki ulusal çalkantı 1905 yılında gelişti.

Bu hareketin derindeki nedenleri, İngiliz yönetiminin getirdiği ekonomik değişmelerle bunların sonucu olarak sosyal hayatta oluşan değişikliklerdi.

Yer üstünü ve altını değerlendirmek ve İngiliz mallarının satışını geliştirmek için Hindistan genel valiliği otuz yıldan fazla bir zamandan beri demiryolları yapmıştı: XX. yüzyılın başında doksan altı hat işletmeye açılmış bulunuyordu. İngiliz yöneticileri, tarımda uygulanan yöntemleri iyileştirmeye ve ihraç malı olan buğday, pamuk, yağlı tohumlar üretimini arttırmaya çalışıyorlardı; demir, kömür, manganez madenlerini işlettiler; hatta, uzun süre duraksadıktan sonra dokuma ve madenî eşya sanayiinde çalışan modern işletmeler kurdular. Sonra, her zaman ekonomik gelişmenin yararına olmak üzere, ülkenin kaynaklarını geliştirebilecek bir «seçkinler» tabakası yetiştirmek üzere okullardan ve üniversiteden yararlanma yoluna gittiler.

Avrupalıların bu biçimde ülkeye sızmaları maddî çevrelerde yeni çıkarlar yaratmakla birlikte hoşnutsuzluklara da neden oldu; bundan başka bazı yerli çevrelerde yeni istekler yarattı. İngiliz ürünlerinin ithali, birçok yerli ve özel sanayi işletmesinin ortadan kalkması, bunun sonucu olarak da birçok zanaatkârın yaşama olanaklarını yitirmesine yol açtı. Irgatların durumu daha da güçleşti; çünkü İngiliz yönetimi sözleşmelerin yerine getirilmesini sağlayarak, büyük toprak sahiplerinin haklarını daha iyi korumalarına yardım etti. Demiryollarının yapılışı, Hintli bir tüccarlar sınıfının doğmasını kolaylaştırdı; bu tüccarlar yeni du-

rumdan «çıkar» sağlayarak sermaye biriktirdiler. Öte yandan İngiliz okullarında okuyan gençlerin sayısı gittikçe artmaktaydı. 1901'de orta derecedeki okullardaki öğrenci sayısı 630.000, üniversiteye gidenlerin ise 23.000 di. İngiliz tarihini, İngiliz edebiyatını öğrenen bu gençler, «Batı» nın siyasal liberalizm öğretileriyle de ilgi kuruyorlardı. Bu ilkelerin kendi ülkelerinde de uygulanabileceğini düşünmeleri nasıl olabilirdi? Bunu en çok Batı kültürünü edinmek için bunca emek harcadıktan sonra pek az kazanç sağlamış olmaları da düşündürüyordu onları: İngiliz yönetimi, Hindistan hizmetinde kendilerine en aşağı derecedeki işleri veriyordu. Kamu hizmetlerine en geniş bir biçimde katılmayı ve Hindistan'ı İngilizsiz kendi elleriyle yönetmek istemeleri çok doğal bir şeydi. Bu genç aydınlar İngiliz rejiminden hoşnut olmayanlara bir öğreti kazandırdılar: Hindistan halkı, kendi çıkarlarının yönetimine katılmalıydı; self government (swaraj) in uygulanmasını istiyorlardı, yani Büyük Britanya'nın dominyonlarına tanıdığına benzer bir özerkliğe kavuşmak diliyorlardı. Yeni doğan tüccarlar ve sanayiciler sınıfının Büyük Britanya'nın ekonomik egemenliğinden kurtulmak istediği için, ulusal hareketi desteklemekte çıkarı vardı. İngiliz yönetimi, basın özgürlüğünü kabul ettiği için, bu propagandayı iyi karşılamıştı.

Hindistan Genel Valiliği, 1905'e kadar, «akademik» bir nitelik gösteren bu hareketten kaygılanmamıştı. Fakat, Japonların Mançurya'da kazandıkları zaferin sarsıntısı bütün Doğu ve Güneydoğu Asya'ya yayıldıktan sonra «milliyetçiler» daha saldırgan olmaya başladılar. Kral vekilinin (genel vali) Bengal eyaletini ikiye bölme kararını açıklayan bir bildirisinin yayınlanışı, karışıklıkların çıkmasına olanak verdi. Milliyetçiler bu reformun amacının, Müslümanların çoğunlukta olduğu Bengal'in doğu bölümünü ayrı bir yönetim birimi durumuna getirmek ve ulusal harekete katılmak istemeyen Müslümanları Hinduların karşısına çıkartmak olduğunu ileri sürdüler. Protestocular gazeteler, bildiriler dağıtarak halk yığınlarını ayaklanmaya kışkırttılar ve İngiliz mallarını boykot etmeye karar verdiler. Şurada burada kuru-

lan gizli örgütler silâh toplayıp, İngiliz görevlilerine karşı suikast düzenlemeye başladılar. Hareket, bir süre sonra Bengal'dan Pencap'a sıçradı. 1906'da toplanan «Ulusal Kongre» İngiliz yönetiminden yalnız Bengal'i bölmesini istemekle kalmadı; bu olayları kanıt tutarak Hindistan'ın yönetiminde reformlar yapılmasını da istedi, «aşırı» ların lideri, çok yüksek kültürlü bir adam olan Tilak daha da ileri giderek, bağımsızlık istiyordu; fakat Kongre'nin çoğunluğu onunla birlik olmadığını açıkladı.

1905'den beri, Hindistan İşleri Bakanlığında, Gladstone'ın liberal okulundan John Morley'in bulunduğu İngiltere kabinesi protesto hareketlerinin genişliği karşısında şaşırdı. Bu hükûmet bir yandan baskı önlemlerine baş vurup, mahkemenin Tilak'ı altı yıl hapse mahkûm etmesini sağlarken, bir yandan da «ılımlı» milliyetçilerin isteklerini, hiç olmazsa bu isteklerin bir bölümünü yerine getirmenin yolunu araştırdı. 25 Mayıs 1909 reformu ile Hindistan'ın kurumları yeniden düzene sokuluyordu; Kral vekilinin de katıldığı Merkez Yasama Meclisi ile eyalet valilerinin katıldığı eyalet meclisleri daha geniş yetkiye sahip olacak ve üyelerinin bir kısmı seçimle gelecekti. Böylece «yarı temsili» bir sistem yürürlüğe konulmuş oluyordu. Morley, kişisel görüşlerine uymamakla birlikte, daha ileri giderek Hindistan'a self government (1) verilemeyeceğini kabul etmişti.

O zaman için Hindu milliyetçiler bu sonuçla yetinmişlerdi. 1909'daki Ulusal Kongrede ılımlılar önderi Gokal, arkadaşlarına Morley'in reformunu gönül hoşluğu ile kabul etmelerini salık verdi. Aşırılara gelince, İngiliz kabinesinin bağımsızlık vermeye yanaşmadığını görünce isteklerinden bir süre için vazgeçtiler. Tilak da, hapis cezasını çekip çıktıktan sonra bağlılığını ilân edip bağımsızlık istemekten vazgeçti.

Bundan sonra Büyük Britanya duruma egemen olmuştu, bu da 1914-1918 savaşının sonuna kadar böyle gitti: bazı ödünler karşılığında ihtilâlci hareketin silâhını elinden almıştı. Gokal'in

(1) Kendi kendini yönetme.

7 Temmuz 1909'da söylediği nutukta, İngiliz egemenliğinin, Hindistan halkları için bir ilerilik aracı olduğunu ve yalnız bunun, bu kadar birbirinden farklı grupların yaşadığı bir ülkede düzeni ve barışı sağlayabileceğini söylemesi anlamlı değil mi?

1908 Osmanlı İhtilâli

Osmanlı İmparatorluğu 1895-1898 yılları arasında çetin günler geçirdi. Doğu Anadolu'da Sason'da çıkan Ermeni ayaklanmasının şiddetle bastırılması üzerine İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'na baskı yapmaya başlamış, bundan cesaret alan İstanbul'daki Ermeniler Babıâli'ye yürüyüş yapacak kadar işi azıtmışlar, hatta nereden geldikleri pek belli olmayan yirmi kadar Ermeni İstanbul'da Osmanlı Bankasını basmıştır.

Avrupa devletleri Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskılarını artırırken yeni kurulan Balkan uluslarını da kendi etkileri altına almak için önemli bir politika çalışmalarına girişmiş bulunuyorlardı. Yeni kurulan Bulgaristan'ın tam olarak Rusya'nın etkisi altında kalması İngiltere ve Avusturya tarafından önlenmişti. 1896 yılında Girit adasındaki Rumlar ayaklandı. Amaçları Yunanistan ile birleşmekti. Yunanlılar Rum halkın isteği üzerine Girit'e kuvvet çıkardılar. Bir yandan da Tesalya üzerinden Osmanlı topraklarına saldırmaya başladılar. Osmanlı hükûmeti de 1897'de Yunanistan'a savaş ilân etti. Durum Osmanlılar için elverişli idi. Yunanistan'ın bu hareketi büyük devletler ve Balkan devletleri tarafından iyi karşılanmamıştı.

Savaş Teselya'da, Epir'de ve denizlerde yapıldı. Alman subayları tarafından yeniden düzenlenen Osmanlı ordusu, Ethem Paşa'nın komutasında başarılı savaşlar yaptı. Dömeke'de Yunan ordusu kesin bir yenilgiye uğratıldı. Atina yolu açılmış oldu. Fakat Rusya ve diğer büyük devletlerin karışmasıyla savaş durduruldu ve ateşkes yapıldı. İstanbul'da toplanan konferans sonunda eski durumun korunması kararlaştırıldı. Osmanlı Devleti'nin sınırlarda bazı kazançları oldu. Yunanlılar savaş tazminatı öde-

Padişah II. Abdülhamid

diler. II. Abdülhamid'in kişisel saygınlığı biraz arttı. Fakat Yunanlılar Megalo İdeaya yani büyük Yunanistan düşüncesine bağlı kaldılar. Girit adasındaki Rumların ayaklanmalarının önü alınamadı. Yine dört büyük devletin baskısıyla adaya Yunanlı Prens Yorgi'nin vali atanması Osmanlı hükûmeti tarafından kabul edildi. Girit sözde Osmanlı egemenliğine bağlı kalıyordu. Burası 1899'da tam olarak bağımsız bir duruma geldi. Adadaki Müslümanlar Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldılar. Bu sırada Osmanlı devleti için Makedonya da önemli bir sorundu. Makedonya genel olarak Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerini içine alıyordu. Berlin antlaşmasından sonra Balkanlarda Osmanlıların elinde kalan en önemli yerdi. Burada Müslümanlar, Bulgarlar, Rumlar, Sırplar, Ulahlar ve Yahudiler yaşamakta idiler. Yeni kurulan Bulgar, Yunan ve Sırp devletleri Mokedonya'ya sahip olmak istiyorlar, bu ülke üzerinde hak ileri sürüyorlardı. Makedonya için kurulan komiteler burada düzenin ve huzurun bo-

zulmasına çalışıyorlardı. İlk komite Sofya'da kurulmuştu. Amacı Makedonya'nın Bulgaristan'a katılması idi. Yunanlılar ve Sırplar da buna benzer komiteler kurmuşlardı. Makedonya'daki karışıklık büyük devletlerin bu bölgeye de karışmalarına neden oldu. Osmanlı Devleti'nden, Makedonya'da ıslahat yapılması istendi. Makedonya'da çeteler gün geçtikçe etkinliklerini artırdılar; eşkıyalık olayları birbirini kovaladı. Zenginler, gezginler soyuldu; dağa kaldırıldı. Bundan amaç Avrupa kamuoyunu bu bölge ile ilgilendirmekti. Makedonya için, özerklik verilmesi, ıslahat yapılması, Balkan devletleri arasında paylaşılması gibi çeşitli düşünceler ileri sürülüyordu. II. Abdülhamid kararsız ve ürkek bir politika izliyordu. Herşeyden önce imparatorlukta çıkan bu olaylar karşısında büyük devletlerin tutumlarını anlamaya çalışıyor, ona göre hareket etmeyi uygun görüyordu. Ayaklanmaları gücü yettiği kadar, kimi zaman şiddet göstererek bastırmak istiyor, kimi zaman da bir bölgenin elden çıkmasını kabul ederek bir olaydan kurtulmanın kendince çözümünü bulmuş oluyordu. Dağılmakta olan imparatorluğun korunması ya da hiç olmazsa bir süre devamı, Avrupa devletleri arasındaki çekişmeler, anlaşmazlıklar, güçlerin dengesiyle sağlamaya çalışıyordu. Köklü bir ıslahat hareketine girişemiyor, bu politikası ile hem dışta hem içte sevimsiz, gaddar, güvenilmez bir hükümdar olarak tanınıyordu.

Avrupa devletlerinin zaman zaman Osmanlı Hristiyanları yararına müdahalelerde bulunmaları İslâm kamuoyunda derin tepkiler yapıyordu. Avrupalılar Türkleri barbar gördükten başka İslâmlığı da küçümsemekte ve hatta ilerlemeye engel görmekte idiler. İmparatorluğun İslâm ve Hristiyan halkını birbirinden soğutmaya çalışmakta, bazı İslâm ülkelerini de sömürge durumuna getirmeye uğraşmakta idiler. Devletin içişlerine karışma, her fırsatta Hristiyan halk için ıslahat isteme artık bir gelenek durumuna gelmişti. İslâm ülkelerinde sömürgeci devletlerin kötü yönetimleri yüzünden ayaklanmalar oluyordu. Büyük Avrupa devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hristiyan-

lara bağımsızlık sağlamaya çalışırken kendileri İslâm uluslarının bağımsızlıklarını yok etmekle uğraşmakta idiler. Fakat bir yüz yıl sonra Osmanlı Devleti'nin başına gelenler onların da başına gelmiş Asya, Afrika ve diğer ülkelerindeki sömürgelerine bağımsızlık vermek zorunda kalmışlardır.

XIX. yüzyılın sonlarında Cezayir'de Fransa'ya; Mısır Sudan'ında İngiltere'ye karşı ayaklanma, Afganistan'da İngiltere'ye karşı galeyan, Çin Türkistanı'nda ayaklanmalar; Cava'da Hollandalılara karşı ayaklanma olmuştur.

II. Abdülhamid Avrupa devletlerinden hiçbirine güvenmemektedir. Hepsini, imparatorluğun düşmanı olarak görmektedir. Zaten gerçek de bu idi. Herbiri imparatorluğun bir yerine sahip çıkmak için türlü entrikalara girişmişlerdi. II. Abdülhamid yalnız Almanya'ya bir yakınlık göstermiş, Anadolu-Bağdat demiryolunun ayrıcalığını Almanlara vermiştir. Almanların, İngiliz sömürgelerini ele geçirme amaçlarıyla Abdülhamid'in tasarısı birleşiyordu. İstanbul'un Bağdat ve Basra'ya bağlanması Hindistan Müslümanlarıyla bağları güçlendirecek, Hicaz demiryolları da Mekke ve Medine'yi hilâfet merkezine bağlayacaktı. Bu parlak hayal devlete çok pahalıya mal olmuştur. İmparatorluğun dağılmaktan kurtarılması konusunda Genç Türklerin ve İttihat ve Terakki'nin düşünceleri şöyledir: İmparatorluğun üç önemli sorunu vardır. Biri imparatorluktaki Müslümanlar, diğeri imparatorluk halkı olan Hristiyanlar, üçüncüsü imparatorluğun kurucusu olan Türkler. Osmanlı İmparatorluğu bu üç ögenin beş yüz yıl bir arada bulunmasını sağlamıştır. Fakat XIX. yüzyılda durum değişmiş, imparatorluğun zayıflaması, güçlenen Avrupa devletlerinin istilâ politikası, milliyetçilik akımları her şeyi alt üst etmiştir.

Genç Türkler İslâmcılık politikasına taraftar olmakla birlikte bunun bir dış politika aracı olarak kullanılmasını II. Abdülhamid'in tersine zararlı görmektedirler. Bu politika daha çok gizli yürütülmelidir. Müslüman ve Hristiyanları birleştirerek bir Osmanlı ulusu oluşturma Genç Osmanlıların düşüncesine daha

uygun gelmiştir. Bunun için de Meşrutiyet kurulmalı anayasa düzenine dönülmelidir. Devletin başına gelen bütün kötülükler II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimi yüzündendir. Genç Türkler ve İttihat ve Terakki, II. Abdülhamid'e karşı şiddetli bir saldırıya geçmişti.

İttihat ve Terakki, Osmanlılığı şöyle anlamaktadır: «Osmanlılık Türklük demek değildir. Ne kimseye zarar verir, ne de bir milliyete dokunur; böyle olunca: Osmanlı olmayacak kimse kalmaz; Arnavut, Ermeni, Ulah, Bulgar, Boşnak, Pomak, Tatar, Türk, Çerkez, Dürzi, Rum; Açem, Arap, Sırp, Kürt, Gürcü, Yahudi, Laz, bunların hepsine yakışacak ad şudur: «Osmanlı». Bu topluluklar aralarındaki din, mezhep ve ırk ayrılıklarını unutup kendilerini Osmanlı bilmeleri, birbirlerinden ayrılmayı değil, birlik oluşturmaları ve meşrutiyet yönetimi içinde birlikte yaşamaları istenmektedir. Osmanlılığın düşmanı olarak da II. Abdülhamid gösterilmekte, halk arasında bozgunculuk tohumları saç-

Binbaşı Enver Bey

mak ve meşrutiyeti istememekle suçlandırılmaktadır.

İslâmcılık ve Osmanlılıktan sonra Türkçülüğede önem verenler olmuştur. Yalnız Osmanlılık ve İslâmcılık imparatorluğun varlığını sağlamayı amaç tutarken Türkçülük imparatorluğun bütünlüğü bakımından tehlikeli görülmüştür. Türkçülük daha çok dilde, Türkler alehine yapılan propagandaları önlemede kullanılmış, bir taraftan da Türklerin benliğini bulmalarına çalışılmıştır.

II. Abdülhamid'in denetimsiz ve bütçesiz ülkenin malî işlerini yürütmek istemesi, borçların ödenmesi için Düyun-u Umumiye İdaresinin kurulması, memurlara yılda, ancak altı yedi ay maaş verilebilmesi, her türlü özgürlüklerin kısılması büyük bir huzursuzluk yaratmıştı. Ayrıca dışa karşı devlet onur ve saygınlığının korunamaması, Hristiyan halkın ayaklanmaları sonunda özerkliğe kavuşmaları ya da imparatorluktan ayrılmaları, Türk aydınlarını, bu duruma çözüm bulmaya yönlendiriyordu. Meşrutiyet düşüncesi yeniden canlanmıştı. Yüksek okul öğrencileri arasında kaynaşmalar başlamıştı. Özellikle Makedonya'daki çetecilik dolayısıyla burada toplanmış olan birliklerin aydın subayları devletin bu durumu ile yakından ilgileniyorlardı. Bu subaylar İttihat ve Terakki Cemiyetine girmişlerdi. Makedonya'dan Osmanlı egemenliğinin kaldırılması için Ruslarla İngilizlerin anlaştıkları öğrenilince İttihat ve Terakki komitesi hemen harekete geçti. Cemiyete bağlı subaylar arasında ilk ihtilâl hareketleri başladı. Resneli Niyazi Bey adında genç bir subay 1908 yılında Manastır çevresinde taburu ile dağa çıktı. Bir bildiri ile amacının II. Abdülhamid'in zorba yönetimine son vermek olduğunu ilân etti. Enver Bey adında (Enver Paşa) diğer bir subay Selânik yanlarında ayaklandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti Selânik hükûmet konağını işgal etti. II. Abdülhamid bu hareketleri bastıracak güçte olmadığını düşünerek 1876 Kanun-ı Esasîsinin (anayasa) uygulanacağını ilân etmek zorunda kaldı (23 Temmuz 1908). Büyük bir sevinç ve coşkunluk içinde Meclisi Mebusan toplandı.

Padişah V. Mehmet (Sultan Reşad)

Meşrutiyetin ilânı imparatorluğu dağılmaktan kurtaramadı; belki de bu dağılmayı daha çabuklaştırdı. Çok geçmeden Bulgaristan bağımsızlığını ilân etti. Avusturya-Macaristan da Bosna Hersek'i imparatorluğuna kattığını açıkladı. İç duruma gelince her türlü özgürlüğün, özellikle yayın özgürlüğünün yasa çerçevesi dışına taşması, toplumun çok çeşitli yapısı, aşırı istekleri büsbütün körükledi. Bağnazlar ve bilgisiz kişiler, Selânik'ten getirilen avcı taburlarına da etki ederek İstanbul'da bir ayaklanma çıkardılar (13 Nisan 1908). 31 Mart Vak'ası adı verilen bu irtica hareketi ile genç subaylar ve özgürlük taraftarları öldürüldü. Bunun üzerine Rumeli'de bulunan meşrutiyet taraftarları arasında büyük bir heyecan oluştu. Hareket Ordusu adı verilen bir kuvvet hazırlanarak İstanbul'a gönderildi. Bu kuvvet ayaklanmayı bastırdı ve duruma egemen oldu. II. Abdülhamid'in 31 Mart Vak'asında rolü olup olmadığı pek bilinmemektedir; fakat irtica hareketlerinden yararlanma isteğinde olduğu anlaşılmak-

tadır. Bir yolunu bulup ilk Meşrutiyette olduğu gibi bu kere de Kanun-ı Esasî'yi işlemez duruma getirmek isteyeceği göz önünde tutularak padişahlıktan indirilmesi gerekli görüldü. Meclisi Mebusan ile Âyan'ın Yeşilköy'de birlikte yaptıkları toplantıda karar verilerek tahtından indirildi (27 Nisan 1909). Yerine kardeşi V. Mehmet (Sultan Reşad) padişah oldu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti bundan sonra hükûmeti tam olarak denetimi altına aldı. Kanun-ı Esasî elden geçirildi. Bakanların Meclisi Mebusana karşı ortaklaşa sorumlu oldukları belirtildi. Her güvensizlik oylamasından sonra hükûmet düşecekti. Meclisi Mebusan ile çıkacak bir anlaşmazlık durumunda hükûmet ya istifa edecek ya da Meclisin kararına uyacaktı. Padişah, Meclis tarafından onaylanmış olan bir yasayı geri çevirebilirdi. Yalnız yeniden üçte iki çoğunlukla onaylanırsa o da kabul etmek zorunda kalacaktı, Böylece Osmanlı İmparatorluğu istibdat yönetiminden bir parlâmento rejimine geçmiş oluyordu. Fakat bu yönetime toplumun yapısı daha hazır değildi. Meşrutiyet isteği keyfî yönetime son vermek ve özellikle imparatorluğu dağılmaktan kurtarmak içindi. Seçim nasıl yapılacaktı; partiler ne biçimde çalışacaklardı; özgürlükler nasıl sağlanacaktı; Batı demokrasilerindeki kurumlar nasıl kurulacaktı? Bunun gibi sorunlar çözülmüş değildi. İlk örgütlü parti olan İttihat ve Terakki muhalefetin ortaya çıkmasını engellemeye çalıştı. Ayrıca arka arkaya çıkan Balkan ve Birinci Dünya Savaşları Meşrutiyet yönetiminin uygulanmasına pek fırsat vermedi. İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri duruma egemen olarak ülkeyi bir çeşit diktatörlükle yönetmeye başladı. Birinci Dünya Savaşı'nda başarısızlığa uğranılınca İttihat ve Terakki Partisi tarihe karıştı.

İran'da İhtilâl

XX. yüzyılın başında, Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında benzerlikler çok değildi. Emrinde, II. Abdülhamid'inkine benzeyen bir polis örgütü olmamakla birlikte Şah, mutlak hü-

kümdar olarak, ülkeyi dilediği gibi yönetiyordu; toplanan vergileri istediği gibi harcıyor, büyük bir bölümünü sarayının masraflarını karşılamak için kullanıyordu. Gazabına uğrayanları sorgusuz, sualsiz sürgün edip, mallarına el koymaktaydı. Buna karşılık ne hükûmet örgütünü ne de orduyu düzene sokmamıştı. Eyalet valileri, görevlerini parayla elde ediyor ve bundan olabildiği kadar çıkar sağlamaya bakıyorlardı; bu çeşit görevlerin alınıp satılması, memurlukların da parayla elde edilmesine kadar varıyordu. Ordudaki rütbeler, babadan oğula miras yoluyla geçiyordu.

Bu zayıf devlete karşı iştahı kabaran yabancı devletler ortalığı boş bulmuşlardı; üstelik de kârlı «ayrıcalık» lar yalnız Şahın kararıyla elde edilebiliyordu. Şah, 1890'dan beri, malî yardım sağlayabilmek için, rakip iki devlete -İngiltere ile Rusya'ya- ekonomik kazançlar sağlamıştı. Şaha ödünç para verme karşılığında İngiliz bankeri Renter tarafından kurulan «İran İmparatorluk Bankası», maden ocaklarını işletme hakkını elde ettiği gibi, güvence olarak da Güney İran limanlarındaki gümrük gelirlerinin kendisine verilmesini sağlamıştı. Rusların kurduğu «Ödünç Verme Bankası» aynı koşullarla demiryolları yapma ayrıcalığını almıştı. Böylece İran, İngiliz ve Rus çıkarları bakımından bir sömürü -ve çekişme- alanı durumuna geldi.

Avrupa etkinliğinin bu biçimde sızışı ülkenin düşünce hayatına yeni bir öge getirmişti. Yabancı ticaret ve maliye acentalarının bulunuşu, okullar açmış olan Katolik ve Protestan misyonerlerin çalışmaları en zengin ya da en kültürlü İranlı çevreleri Batının düşünceleriyle ilişkiye geçirmişti. Aç gözlü memurları doyurmak zorunda olan tüccarlar, hatta servetleri hükümdarların keyfine bağlı olan bazı aristokratlar yönetime son vermeyi istiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi, mutlak iktidara karşı yürütülen bu muhalefet, ulusal çıkarları savunmayı öngörüyordu: Hükûmetin dış politikasını denetlemek, yabancılara borçlanmaktan kurtulmak için, sermayesi İranlılar tarafından konulacak ulusal bir banka kurmak ve böylece ülkenin Rus-

ya ile İngiltere'ye bağımlı kalmasından kurtulmasını sağlamak.

Beceriksiz bir hükümdar olan Muzaffereddin'e karşı saygı duyulmaz olmuştu. Yabancı gözlemciler, 1905'de, bir iç bunalımın patlak vereceğini seziyorlardı.

Burada da Mançurya olaylarının bunalımın çabuklaşmasında rol oynadığı düşünülebilir mi? «Milliyetçi» parti, tasarılarını ortaya atarken Japonya örneğinden cesaret almış olması olasıdır. Zaferi sağlayan Japon İmparatorluğu'nun iç düzeninin değiştirilmesi değil miydi? 1906'da, Tahran'da ihtilâl hareketleri patlak verdi. Muzaffereddin hemen boyun eğdi. «Soyluların, tüccarların ve aşiretlerin» temsilcilerinden kurulu bir meclisi toplantıya çağırdı; bu meclis bir parlâmento kurulmasını istedi. 8 Ekim 1907 Anayasası ile kişi özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü ile birlikte, Şahtan vergi sınırını belirlemek ve adaleti yerine getirmek hakkını alarak, güçlerin ayrılığı ilkesini getirdi; hatta bir an önce bir parlâmento rejiminin kurulmasını öngörüyordu: Bakanlar Kurulu, Millet Meclisinden güven oyu almayınca çekilmeliydi. Fakat, Batı kamu hukukundan esinlenmekle birlikte, İranlı yenilikçiler, bu hukukun ilkelerini sindiremediler. Bunun kanıtı da, parlâmento kararlarını, din otoritelerinin sansüründen geçirmeyi öngören anayasa maddesidir: Ulema; Meclis tarafından uygulanmış olan yasaların İslâm şeriatına uygun olmadığını söylemek, bunun sonucunda da veto etmek hakkına sahip bulunuyordu.

Siyasal rejimdeki bu değişme, sarsıntısızca oluştu. Muzaffereddin'in ölümü üzerine, tahta çıkan Mehmet Ali, daha genç, daha enerjik olduğu için meşrutî hükümdar rolünü oynamaya razı olmadı. 1908 Haziranında, yeni Şah Meclisle çatışarak kuvvete başvurdu. Kasım ayında anayasayı kaldırdı. Bunun üzerine iç savaş başladı. Beş ay sonra Türkiye olaylarını ve II. Abdülhamid'in tahtından ayrıldığını öğrenince çok ileri gitmiş olduğunu düşünerek korkmaya başladı; telâşla anayasayı yeniden yürürlüğe koydu. Ama bu ödün boşunaydı: «Milliyetçi» partiye katılan ordu birlikleri Tahran'a yürüdü, şahı tahttan indirerek yeri-

ne, on yaşında bir çocuk olan oğlunu geçirdi.

«Milliyetçiler» iç politika alanında tam bir zafer kazanmışlardı. Bu, dış politika konusundaki programlarını gerçekleştirebilecekleri anlamına gelir miydi? Millet Meclisi, 1907'de aralarında İran'daki ekonomik ve siyasal etkinliği paylaşmak üzere bir anlaşma imzalamış olan İngiltere ve Rusya'nın boyunduruğundan kurtulmak üzere hükûmet örgütünü Fransız hukuk danışmanlarının, jandarmayı düzene sokmak için de İsveçli subayların yardımlarını sağlamıştı. Hatta Shuster adlı bir Amerikalı uzman getirterek maliyeyi düzene sokmaya çalıştı. Fakat Rusya buna karşı çıktı ve kısa bir süre sonra Shuster'i İran'dan ayrılmak zorunda bıraktı. Şahın mutlak saltanatına son veren ihtilâl, yabancıların hırslarına gem vuramamıştı.

IV. BÖLÜM

AMERİKA KIT'ASININ 1904 İLE 1914 ARASINDAKİ DURUMU

İki Amerika'da da ekonomi, siyasetten daha önce geliyordu. Esenlik içinde bulunan Amerika Birleşik Devletlerindeki, sürekli karışıklık içinde bulunan Lâtin Amerika'daki siyasal hayatın farklılığına karşın, iki tarafta da toprağın ve toprak altının işletmesi gelişme durumundaydı. Dünyanın ekonomik hayatında Amerika kıt'asının tuttuğu yer durmadan büyümekteydi.

Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletleri Cumhuriyeti durmadan güç kazanıyordu. Gittikçe artan göçmen akınıyla (her yıl Amerika Birleşik Devletlerine, çoğu İran'dan olmak üzere bir milyon göçmen geliyordu) nüfus hızla artmaktaydı: 1900'de 76 milyon kişi iken, 1910'da 92 milyon olmuştu. Irkların birbirine karıştığı bu potada, yeni gelenler çabucak dillerini ve geleneklerini unutuyorlardı. Yankeeleşerek, ortaklaşa bir ruh durumunu benimsiyorlardı.

Bu yeni ruh durumunda duygusal özlemler zayıf bir rol oynamaktaydı. Uzun zamandır, bu kadar ayrı ülkeden gelmiş, bu kadar ayrı uluslar içinde yetişmiş kimselerden bir araya gelen Amerikan halkı din alanında hoş görürlüğe alışıktı; uzun zamandır herkes, yüzyıllık bir ömrü olan anayasanın dayandığı büyük kamu hukuku ilkelerini benimsemişti. Din kavgalarının, siyasal yaşamda görülür bir etkisi olmuyordu. Devlet örgütü-

nün kurulması üzerindeki görüş ayrılıklarının da bunda fazla bir rolü yoktu. Kamuoyunu ilgilendiren; maddî çıkarlar, ekonomik sorunlardı.

1893'de geçirdiği güç anlardan sonra, ülke özellikle 1898'den beri bir refah dönemine girmiş bulunuyordu; 1907'deki kısa süren bunalım bir yana, üretim işlerinde büyük gelişme oldu. Yeraltı kaynaklarının zenginliğiyle, maden çıkarma endüstrisi gelişti; bütün sanayi hayatının temeli olan kömür üretimi 1900 ile 1910 arasında 212 milyon tondan 417 milyon tona yükseldi; aynı dönemde çıkarılan demir madeni % 50, bakır % 80 arttı; petrol yataklarının işletilmesinden 1900'de 63 milyon varil, 1910'da 209 milyon varil ürün elde edildi. Amerika Birleşik Devletleri dünyanın en büyük yakıt üreticisi durumuna geldi. İmalât sanayii hızla gelişti: 1900'de 4.700.000 işçi kullanan 207.000 sanayi işletmesi varken, 1910'da bu işletmelerin sayısı 6.600.000 gündelikçi ile 268.000'e ulaştı; Amerikan işletmeleri tarafından elde edilen işlenmiş maddelerin değeri iki katına çıktı.

Almanya ile İngiltere'de görülenden farklı olarak sanayideki bu gelişme tarım üretimindeki artışla başa baş gitti: Büyük Avrupa devletlerinin gittikçe artan isteği karşısında Amerikan tarımı rahatça pazar bulabildi. Ayrı ayrı iklimlerin bulunduğu bu geniş topraklarda, ayrı bölgelerde, belirli bir tarım kolunda uzmanlaşarak, kazançlı koşullar içinde üretim yapılabiliyordu. Makinanın kullanılması, Mississipi'nin ötesindeki topraklarda sulama işlerinin ilerlemesi, el emeğini fazla arttırmadan, ekilebilir alanların gelişletilmesine olanak yarattı.

Amerikan endüstrisinin gelişmesi, kuşkusuz sosyal hayatta Avrupa devletlerindeki çeşitten sonuçlar verdi: işletmelerin merkezileşmesi ve içinde işçi yığınlarının yaşadığı büyük sanayi merkezlerinin doğuşu bütün büyük üretim yapan ülkeler arasındaki ortaklaşa niteliktir. Fakat bu gelişme Amerika Birleşik Devletlerinde patronluk örgütü bakımından olduğu kadar, gündelikçilerin ruhsal durumu bakımından da özellikler gösterir.

Merkezileşme hareketi Amerikan endüstrisine özgü yöntem-

lerle hızlandı: güçlü bağlantılarla kurulan işletme toplulukları belirli bir endüstri dalındaki üretimin hemen hemen tamamını denetim altında bulunduruyor ve büyük bankalar tarafından destekleniyordu. Avrupa'da, özellikle Almanya'da da bu tröstler vardır; fakat bu düzen Amerika Birleşik Devletlerinde doğdu; yine orada XIX. yüzyılın sonunda büyük bir gelişme gösterdi. Üreticilerin bunda çıkarı olduğundan kuşku duyulamaz: Tröst, en az genel masrafla çalışma olanağı verir, en iyi üretim yöntemlerinin benimsenmesini, daha kolaylıkla sermaye bulunmasını ve hele birbirinin benzeri işletmeler arasındaki çekişmeyi ortadan kaldırarak piyasanın denetimini sağlar. Tüketici için durum bunun tersidir: Tröst bir tekel oluşturarak serbest istediği fiyatı kabul ettirir; bundan başka büyük bir malî güce sahip olduğu için birçok yardımlar ve kolaylıklar elde eder. Amerika'dan başka hiçbir yerde «kapitalist birikim» ekonomik hayata bu kadar egemen değildir.

Bununla birlikte gündelikçi kitlesi, aynı dönemdeki Avrupalı işçilerin durumundan daha hoşnut görünmektedir. Sendikaların üye sayısı Almanya ve İngiltere'dekinden çok daha düşüktür. Sosyalistçe düşünceler işçi yığınlarında büyük bir ilgi yaratmış değildir; ***Socialist Party*** (Sosyalist Parti). 1901'de yeniden kurulduktan sonra da, çok silik bir rol oynamıştır: Bu parti 1904'deki Başkanlık seçiminde 400.000 oy aldı ve Senato'ya ancak bir temsilci sokabildi. Buna göre seçmen kitlesi, aralarında yalnızca küçük farklar bulunan iki geleneksel parti; Cumhuriyetçi Parti ile Demokrat Parti arasında bölünmüştü; bu partilerin ikisi de «burjuva» partisiydi. Bunlardan birincisi bütün Amerika'da ekonomik ve siyasal bir yayılmadan yana idi ve büyük malî ve sınaî topluluklarla ilişkisi vardı, öteki ise dış politikada daha çekingendi ve büyük «para güçlerine» karşı eleştirel bir tavır takınıyordu.

1908'e kadar Cumhuriyetçiler kesin bir üstünlük elde etmişlerdi. 1904 seçimlerinde, kırk altı yaşındaki Theodore Roosevelt, Demokrat rakibinin aldığı 140 delegenin oyuna karşılık, 336 de-

legenin oyunu kazandı. Theodere Roosevelt sporcu görünüşlü, yüzü her zaman iyimserlikle parlayan, ateşli bir adamdı. Bütün ekonomik sorunlarda olduğu kadar uluslar arası politika sorunlarıyla da ilgilenen canlı bir zekâsı vardı. İspanyol-Amerikan savaşı sırasında gösterdiği cesareti, enerjisi halkın hoşuna gidiyordu. Hırslıydı, kendine güveniyor ve kişisel bir rol oynamak istiyordu. Güçlü kişiliğinin çekiciliği ve giriştiği işlerle Amerika Birleşik Devletlerinin ekonomik çıkarlarına zarar vermek şöyle dursun bütün dünyada saygınlık kazandırdı. Bu da Başkanın kendi ülkesinde otoritesini arttırdı; kamuoyu, onurunu okşayan işlerinden dolayı saygı duyuyordu kendisine. Bu elverişli koşullara karşın Theodore Roosevelt iç politikada yenilik denecek bir iş yapamadı. Bu konuda canlı zekâsı kısır kalmış değildi. Çok kere parlak söylemler altında genel düşünceler ileri sürmekten hoşlanırdı? Ama somut öneriler nerede? Gerçekte Başkan Amerika'daki servet üretimi ve dağılımı düzeninin tam anlamıyla sağlıklı olduğuna inanıyordu; gümrük rejimi bakımından 1898'de ithalât resmini arttıran Mac Kinley tarifesinin çok iyi sonuçlar verdiğini kabul etmekteydi; sanayi örgütlenmesi bakımından, her ne kadar tröstleri denetime hazır olduğunu ileri sürüyor idiyse de, bu lâfta kalıyordu; çünkü o, sanayi ve bankalardaki bu yoğunlaşmayı ekonomik gelişmenin akılcı bir sonucu olarak kabul ediyordu. Roosevelt'in Başkanlığı sırasında, Cumhuriyetçi hükûmetin bilançosu hemen hemen sosyal yasalar alanında gösterilen bazı çabalardan, demiryolları üzerindeki hükûmet denetimini arttırmak için girişilen bazı işlerden ve sonuç olarak gelecek için «yedek» kaynaklar saklamak üzere, bazı bölgelerde orman ve maden işletmeciliğinin yasaklanmasıydı.

Taft'ın 1909'dan 1913'e kadar süren Başkanlığı bir geçiş dönemi oldu. Yeni Başkan, yüksek memurluktan gelmekteydi; önceki Başkan zamanında Harbiye Müsteşarlığında bulundu. Cumhuriyetçi olan Taft'ın adaylığını dostu Roosevelt ortaya atmış ve desteklemişti. Başkanlık seçiminde kendinden önceki Başkan kadar büyük bir çoğunluk sağlamış, Demokrat adayın aldığı 162

delegenin oyuna karşılık 321 delegenin oyunu aldı. Büyük sanayicilerin, büyük bankerlerin desteğini sağladığı için, başlangıçta istikrarlı bir durumda bulunuyordu. Fakat, sakin, ciddî ve sağlam bir adam olan Taft insanları istediği yöne yürütebilecek yetenekte değildi; doğuştan politikacı olanlarda bulunan kamuoyundaki dalgalanmaları sezme içgüdüsü yoktu. Oysa, uzun süren bir iktidardan sonra Cumhuriyetçi Partide zayıflama belirtileri görülmüştü. Middlle West temsilcileri gümrük resimlerinde bir indirim yapılmasını istemişlerdi; partinin kodamanları, büyük sanayicilerin baskısıyla bu isteği reddettiler. 1909'da oylanan «Payne-Aldrich» tarifesi korumacılığı daha da arttırmıştı. «Genç» Cumhuriyetçiler de kongre üyelerinin, bir kere seçildikten sonra seçmen kitlesinin isteklerini dikkate almamalarından yakınıyorlardı; bunlar, seçilenleri daha doğrudan doğruya seçmenlerin denetimi altında bulunduracak bir seçim düzeni değişikliği ile hükûmetin «halka yaklaşmasını» da istiyorlardı. Böylece Wisconsin Senatörü La Follette'in çevresinde bir Insurgent (Başkaldıranlar) grubu oluştu, bunlar partinin resmi liderlerine kafa tutmaya başladılar. Cumhuriyetçilerin kendi aralarındaki bu çekişme Demokratların ekmeğine yağ sürdü. Demokratlar, 1910'daki parlâmento seçimlerinde, Temsilciler Meclisinde çoğunluğu elde ettiler. Bundan sonra Başkanın durumu güçleşiyordu; partisinin artık egemen olmadığı bir kongre karşısında, dolambaçlı yollara sapmak zorunda kalmıştı. Demokratların programlarında bulunan bazı kararlar vardı. Bütün gelirler üzerinden vergi alınması gibi; demokratların tröstlere karşı yükselttikleri protestoları dikkate aldı: 1911 yılı mayısında ***Standard Oil Company*** ile ***Tobacco Company*** dağıtıldı. Buna karşılık, kongre tarafından 1911'de onaylanmış olan gümrük tarifesindeki indirime karşı vetosunu kullandı. Roosevelt'le arasının açılması, Taft'ın sıkıntılarını bir kat daha arttırmıştı.

1912 yılındaki Başkanlık kampanyası sırasında, siyasal durum karışıktı: Cumhuriyetçi Parti içinde Taft'ın yeniden seçilmesinden yana olanlar, ayrılıkçılar grubu tarafından yenilgiye uğ-

ratıldı. Parti Meclisinde Taft kazandı; fakat karşıtları Cumhuriyetçi Partiden ayrıldı yeni İlerici Partiyi kurdular; bunlar Başkanlığa Roosvelt'i aday göstermişlerdi. Demokratlar durumun kendileri için ne kadar elverişli olduğunu sezmekte gecikmediler; kimsenin malî çevrelerle ilişkisi olduğundan kuşku edemeyeceği Woodrow Wilson'u aday olarak seçtiler. Şimdi Amerikan geleneğine aykırı olarak, üç parti karşı karşıya gelmiş bulunuyordu; bu partilerin programları adayların seçim kampanyalarına verdikleri yönle birbirinden ayrılmaktaydı. «Doymuşlar» ı temsil eden Taft'a karşı öteki iki aday savaş açmıştı: Wilson malî grupların ekonomik ve politik hayat üzerinde sürdürdükleri baskıyı; öteki aday, Roosvelt ise, kadınlara oy hakkı tanınması ve senatörlerin devletlerin yasama meclisleri tarafından değil, doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesini sağlayacak biçimde seçim düzeninde değişiklik yapılmasını isteyerek bu savaşı sürdürüyorlardı. Cumhuriyetçilerin bölünmesiyle, Demokratlar zafer kazandılar; 1908'de aldıklarından daha az oy elde etmek ve ülkede üstün bir durumda olmamakla birlikte, başkanlık seçmenlerinin ezici çoğunluğunun oyunu aldılar: Woodrow Wilson, Roosevelt'in 88, Taft'ın da yalnız 8 oyuna karşılık 435 oyla Başkanlığa seçildi.

1913 Martında göreve başladığı zaman Başkan Wilson elli yedi yaşındaydı. New Jersey genel valisi olmadan önce Siyasal Bilgiler Profesörlüğü yapmıştı. Soyut düşünceler üzerinde kafa yormaktan hoşlanan bir fikir adamıydı. Bundan başka maneviyatla uğraşan ve «ödevi» olduğuna inanan bir idealisttir. Bununla birlikte genel konulara bağlı olan sezgisi, güçlü bir siyasal zorunluluk duygusuyla yumuşamıştı: Wilson bir azınlıktan seçilmişti; bunun için kamuoyundaki dalgalanmaları dikkatle gözönünde tutuyor ve her an seçimle ilgili sorunlar üzerinde kafa yoruyordu. Fakat hareketlerine bu gibi geçici şeyler egemen olduğu zaman bile, bir düşünür davranışından ayrılmayarak orta düzeydeki insanların anlayışını aşan görüşler ileri sürüyordu. Bundan başka sağlam karakterli, inatçı, soğukkanlı bir insandı,

ABD Başkanı Wilson

bütün bunlar bir liderde bulunması gerekli yeteneklerdir. Sorumluluklarını yüklenmesini bilir ve bir hamle yaratacak kararlar verirdi. 1912'de söylediği bir nutukta: «Egemenlik ancak güçlü bir iradenin bulunduğu yerde vardır» demişti. «Eğer daha güçlü iradeye sahip olan Kongre ise, Kongre hükûmete egemen olacaktır. Şayet, metin bir kılavuz başkanlıkta bulunuyorsa, başkan hükmedecektir.»

İşin gerçeği şuydu ki, Wilson Kongre'ye egemendi. Çok aşırı bir korumacılığın, ulusun genel çıkarlarını hesaba katmadan, üreticilere ayrıcalık sağlayacağını düşünüyordu. 1912'de oylattığı «Underwood tarifesi» mamul dokuma ve madenî eşyadan alınan gümrük resimlerinde indirim yapıyordu; bundan başka tarım makinelerinden ve ham şekerden alınan gümrük resmini kaldırdı. Bu, iç savaştan beri, korumacılığın aşırılığına karşı yapılmış ilk ciddî hareketti. Wilson, bundan sonra, New York'taki büyük işletmelerin tekeline saldırmak amacıyla banka sorununu

ele aldı. ***Federal Reserve Act*** adını taşıyan 22 Aralık 1913 tarihli yasanın amacı, banka düzenindeki merkezîleşmeyi bozmakla birlikte federal devletin bunlar üzerinde denetimini sağlamaktı. Bundan başka tröstlerin işlerini de denetlemek istiyordu. Çünkü ona göre «hiçbir özel tekel savunulamayacağı gibi, hoşgörürlükle de karşılanamazdı.» İşte 1914 Ekiminde oylanan ***Clayton Act*** adlı yasa bu amaçla çıkarıldı. 1913'de anayasada da iki yasa metni ile değişiklik yapıldı. Bunlardan biri, azalan gümrük gelirini karşılamak üzere hükûmete bütün gelirler üzerine vergi koymak yetkisini veriyordu. Öteki ise, İlerici Partinin isteklerinden birini gerçekleştirmekteydi: Senatörlerin doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi.

Bir yıl içinde, Demokrat hükûmeti, yirmi yılda yapılandan daha önemli bir yasama eseri meydana getirmişti. Wilson, hasımları arasında bile büyük bir saygınlık kazandı. Çünkü otoritesini ve irade gücünü belli etmişti; görüşlerindeki saydamlığını, metinliğini, liderlik yeteneklerini herkes kabul ediyordu. Kuşkusuz, yüksek banka çevrelerinde ve Ticaret Odalarında kendisini sevmeyenler vardı. Fakat karşı koymalar açıkça kendini göstermiyordu. Bir yıllık bir denemeden sonra Wilson «büyük bir başkan» sayıldı.

Lâtin Amerika Devletleri

Kuzey Amerika'daki güçlü ve zengin büyük cumhuriyet tam bir gelişme durumundayken, birbirinden sınır anlaşmazlıkları ve kavgalarıyla ayrılmış olan yirmi iki Orta ve Güney Amerika Cumhuriyeti sık sık karışıklıklarla sarsılan durgun bir yaşantı içindeydi. Bu, klâsik karşıtlığı, herkesten önce İspanyolca yazan yazarlar ortaya koymuşlardı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, dillerinin birbirine yakınlığına karşın, bu halklar arasında etnik bakımından, gerçek bir birlik yoktur. Bu kıt'ada yaşayan seksen milyon insandan yalnız on sekiz milyonu beyaz, on yedi milyonu kızılderili, altı milyo-

nu kölelik döneminde Afrika'dan getirilen zenciler ve geri kalanı da aşağı yukarı bütün nüfusun yarısı melezdir. Bu çeşitli ögelerin bir devletten ötekine oranı çok değişiktir. Ilımlı iklim bölgelerinde, nüfusun büyük bir kısmını beyazlar oluşturur, oysa, «derisi renkli» olanlar tropik ya da ekvator iklimi bölgesinde yaşamaktadır. Bundan başka her devlette eski İspanyol sömürgeciliğinin bıraktığı az ya da çok güçlü izleri ve yeni gelen göçmenleri de hesaba katmak gerekir. Avrupa'ya ötekilerden daha yakın olan Arjantin'e İtalya ve İspanya'dan o kadar büyük bir göçmen akını oldu ki, Avrupa asıllı nüfus bütün nüfusun dörtte birini bulmaktadır. Çok ufak olan Şili, aşağı yukarı Arjantin'inkine benzer iklim koşulları olduğu halde, bu ülkeye çok az sayıda göçmen gelmiştir. Peru'da, öz kızılderililer nüfusun çoğunluğunu oluşturur, oysa Kolombiya'da, ki burada İspanyolların sömürgeleştirme çalışmaları daha etkili olmuştur, daha çok beyazlarla, melezler bulunmaktadır. Portekiz'in sömürü alanı olan Brezilya'da Afrika'dan getirilen zencilerin büyük kısmı bulunmaktadır. Tarihî ve coğrafî koşullar kadar, bu etnik çeşitlilikler de Lâtin Amerika devletlerinden her birinin ulusal özelliğinin doğuşuna yardım etmiştir.

İnsan artımının çeşitliliğine karşın siyasal gelişmede ortaklaşa bir nitelik vardır: Bu da liberal ve meşrutî bir rejim uygulamaktaki yeteneksizliktir. Devletlerin anayasaları vardır; ama bunlar birer kağıt parçasından başka bir şey değildir. Gerçekte bu halkların kavradığı tek hükûmet şekli, kişi iktidarıdır. İster yasa yolundan göreve gelmiş olsun, ister bir darbe ile iş başına geçmiş olsun Cumhurbaşkanı her zaman diktatörlüğünü yürütmeye hazırdır. Parlâmento meclisleri yürütme organının buyruklarını yerine getirir. Partiler bir kişinin adamlarını bir araya getirir ve başkanlığı kapmaya çalışırlar. Şiddet bu ülkelerde geçer akçedir, siyasal tarih ***pronunciami entos*** denilen ve bir diktatörü devirip yerine başka bir diktatörü geçirmek için yapılan hükûmet darbeleriyle doludur. Bu, Lâtin Amerika devletlerini XIX. yüzyıl İspanyasına benzeten belirgin bir niteliktir.

Bununla birlikte, her devletteki hükûmetlerin karakteri birbirinin aynı değildir. Ekonomik değişmeler üreticilerin ve malî çevrelerin çıkarlarını temsil eden partilerin doğmasına elverişli olma yolundadır. Bu çıkar toplulukları eğer kendi yararlarına çalışacaksa bir adamın kişisel iktidarını yürütmesini kabul ederler ama bunu geleneğe aykırı bir biçimde benimserler. Yarım yüzyıldır askerlerin diktatörlüğü bir kural iken, şimdi Lâtin Amerika'nın bir bölümünde başkanlık koltuğuna «sivil» ler oturmaktadır. Ama bu durum daha bütün devletlerde görülmüyor.

İngiliz hukukçusu James Bryce 1910'da anket yapmak üzere çıktığı gezi sonunda, «püritence sertliği» ile Güney Amerika siyasal rejimlerini değerlendirirken, bu devletleri iki grupa ayırmıştı.

Birinci gruba Orta Amerika Cumhuriyetlerini, Güney Amerika'nın kuzeybatısında bulunanları Ekvator, Kolombiya, Peru ve Paraguay'ı sokmuştu; bunlarda siyasal kurumların işleyişi bir «soytarılıktan» başka bir şey değildir, diyordu. Hemen her zaman asker olan başkan, görevini hemen her zaman güç kullanarak elde eder ve ülkeyi «kılıçla» yönetir. İhtilâl, siyasal hayat için zorunlu bir olaydır; çünkü muhalefetin yasa yolundan iktidara gelme gibi hiçbir ümidi yoktur. Venezüella'da, birçok yıldan beri diktatörlük eden General Castro, 1907'de General Gomez tarafından devrildi; Nikaragua'da General Zelaya yirmi yıl diktatörlüğünü sürdürdükten sonra 1911'de kovuldu; Meksika'da General Porfiro Diaz, ki 1876'dan beri iktidarı elinde tutuyordu, 1911'de devrildi; bu olay bir iç savaş döneminin açılmasına neden oldu. Guatemala, bu dönemi bir ihtilâl sarsıntısı geçirmeden atlatan ender devletlerdendi; bunun nedeni Başkan Gabrera'nın bir gizli haber örgütü yoluyla ülkeye silâh sokulmasını önlemiş olmasıydı.

Arjantin, Brezilya, Şili'nin bulunduğu ikinci grupta, sanayicilerden ve tüccarlardan bir «orta sınıf» oluştuğu için, istikrarsızlık daha az ve yöntemleri de daha az sertti. Siyasal hayatta etkin rol oynayanlar askerler değil, avukatlardı. Bu yeni adamların

anayasaya dayanan hükûmeti kabule daha çok eğilimleri vardı. Her ne kadar kuvvete daha az baş vuruluyor ise de, uygulamaların toz kondurulamaz bir durumda olduğunu söylemeye olanak yoktu: iktidardaki parti muhaliflerinin, parlâmentoya belirli bir sayıda temsilci sokmasına izin vererek biçime saygı gösterirdi ama, seçimlerde baskıya baş vurarak, rahatça çoğunluğu elde ederdi. Byrce «Ama ne çıkar, dalavere, şiddetten daha yeğdi; çünkü toplum düzenini sarsmıyordu» diyor.

Şunu da söylemek gerekir ki, devletin vazgeçilmez bir vasî olduğu bu «yeni ülkeler» de birkaç yıl boyunca düzeni sağlamayı başarırlarsa, diktatörlük rejimleri ekonomik gelişmeyi engellemiyor, tersine buna yardımcı oluyordu. Meksika madenlerinin işletilmesi Porfiro Diaz'ın başkanlığı sırasında organize edildi. Venezüella'da Başkan Gomez bakır ve altın madenlerinin, petrol yataklarının işletilmesine, kahve üretiminin arttırılmasına büyük önem verdi. Fakat bu iki ülkede de işletmeleri yabancı şirketler ele geçirdiler. Bunun suçu diktatörlere yüklenebilir mi? Doğrusunu söylemek gerekirse siyasal rejimin daha gelişmiş olduğu ülkelerde yöntemler bundan hiç de farklı değildir. Arjantin ekonomik refahını yabancı sermayelere, yabancı el emeğine borçludur; bunlar, bu ülkede tahıl ekimini Pampa'ya kadar genişletmek ve tarım ürünlerini kıyılara kadar ulaştırmak için gerekli olan demiryolları yapmak olanağını verdi. Eğer bu sırada Peru önemli bir bakır üreticisi olmuşsa, bu yabancı girişimcilerin katkısıyla olduğu gibi, Şili'nin nitrat madenlerinin işletilmesi yatırılan yabancı sermayelerle olmuştur. Brezilya devletinin zenginliği kahve plantasyonlarının ilerlemesiyle bağlantılıdır, bunu da yalnız Avrupa'dan el emeği ithali gerçekleştirmiştir. Bu büyük ekonomik değişme, bunun kârını da toplayan kapitalizmin eseridir. Bu refah, halk kitlelerinin yaşayışına bir iyilik getirmediği gibi hatta kimi zaman daha da ağırlaştırır: Örneğin Meksika'da Porfiro Diaz'ın taraftarlarının savunduğu «liberal» ekonomi büyük toprak mülkiyetinin büyümesini sağlayarak, kızılderililerin köylerinin dağılmasına ve köylülerin bir kısmının toprak-

larını yitirmelerine neden oldu.

Ekonomik durumlardaki ve siyasal rejimlerdeki benzerliğe karşın, bu ülkeler arasında göze batan özellikler de vardır. Edebiyat, ulusal onur duygusunu körükleyerek bunu büsbütün besler. İspanyolca konuşulan cumhuriyetler arasında bile işbirliği yolunda hiçbir çaba görülmez. Her devlette, siyasal karışıklıklar, otoriter bir hükûmet tarafından bastırıldıkça milliyetçiliğin daha güçlü ortaya çıktığı görülür. Dilleri bakımından kardeş olan bu ülkeler, bunun için sürekli olarak sınır kavgalarıyla çatışır dururlar. Peru ile Şili, Tacna ve Arica bölgelerini ele geçirmek için birbiriyle kavga durumundadırlar. Öte yandan Peru'nun Ekvator'la ve Bolivya ile toprak anlaşmazlıkları var. Bolivya, Paraguay'ın elindeki Şako bölgesine göz dikmiştir. Bir Fransız tarihçisi: İspanyolca'nın egemen olduğu kıt'a, eski Avrupa'daki askerî gösterişler, rekabetler ve tarihsel çekişmelerle «örneğine göre meydana gelen bir tarih değeri içindedir» diye yazmıştı, İspanyolca konuşulan Amerika'da bir dayanışma yaratılması düşüncesi bir edebî temadan başka bir şey değildir.

Kanada

Amerika Birleşik Devletlerinden tam olarak bir sınırla ayrılmış olan ***Kanada dominyonu***, güçlü komşusunun yanında nâzik bir durumda bulunmaktadır. Hiç kuşku yok, Kanada toprakları hızlı bir değişme içindedir: Avrupa'dan gelen göçmenlerle nüfus 1901'de beş buçuk milyon iken, 1914'de sekiz milyona yükseldi; ülkeyi bir baştan bir başa kesen demiryoluyla kuzeybatı ovalarının değerlendirilmesi işi hızla ilerledi. Ekonomik bakımından bütün bölgeleri aynı durumda olmayan ülke, nüfus bakımından da böyleydi. Fransız asıllı Kanadalılar, büyük bir göçmen desteği olmamakla birlikte, doğumların çok olması nedeniyle ülkenin hayatında büyük bir yer tutarlar: 1871'de nüfusun % 31'ini oluşturuyorlardı; 1911'de bu oran % 28'di. İngiliz nüfusu çoğunlukta olmakla birlikte karışıktır: İngilizlerin yanı sıra, İskoçyalılar

ve İrlandalılar da vardır. İskandinavyalılarla Slavların çoğunlukta olduğu «yeni» göçmenler 1911'de nüfusun % 18'ini kaplıyordu; bunlar daha çok kuzeybatının «yeni» bölgelerine yerleşmişlerdi.

Dinleri de dilleri de ayrı olan bu halklarla nasıl bir «Kanada» ulusu oluşturulurdu? Şurası bir gerçektir ki, Slav göçmenler hızla İngilizleşmekteydiler. Fakat Kanadalı İngilizlerle, Kanadalı Fransızlar arasında okul sorunu yani eyalet özerkliğine bağlı olan din sorunu yüzünden sık sık sürtüşmeler meydana gelmektedir. Kanada federasyonu çerçevesi içinde, ki statüsü 1871'de düzenlenmişti, her eyaletin bir yasama meclisi vardır; bu meclis adalet işlerini, sağlık ve sosyal yardımı, bayındırlık çalışmalarını ve eğitimi düzenlemek yetkisine sahiptir. Kanadalı Fransızlar, çoğunun yerleşmiş bulunduğu Quebec eyaletinde, okul sorununu istedikleri gibi düzenleyebilirler. Fakat, Manitoba, Alberta, Seskaçeran gibi, Kanadalı Fransızların, İngiliz ya da İngilizleşmiş nüfusun arasına serpilmiş olduğu batı eyaletlerinde, Katolik rahipleri masrafı eyalet bütçesinden karşılanmak üzere İngiliz okullarının yanı sıra «Fransız» okullarının da açılmasını isterler. Bu istekleri yerine getirilmediğinden, Quebec basını, boşuna bir uzlaşma yolu arayan, federal hükûmete çatar, durur. Bu olay, ağır olmamakla birlikte, Kanadalı Fransızların federal hükûmete olan güvenlerini sarsan bir çalkantıya yol açtı. Fransız bloku, ülkede birlik kurulmasına karşı çıktı. Amerika Birleşik Devletlerinde, asılları çok değişik olan halklar, Amerikan uygarlık potasında eriyip kaynaştığı hâlde Kanada'da biri İngiliz, biri Fransız, iki uygarlık yanyana yaşamaktadır. Bir Kanada yurtseverliğini, bir Kanadalı ulusal bilincinin ögelerini nerede bulmalı? Sonra hükûmet bu kadar dağınık bir halk arasında Amerika Birleşik Devletlerinin çekim gücünden korkmalı değil miydi?

Bununla birlikte tehlike ilk bakışta göründüğünden daha küçüktü; çünkü Kanadalı Fransızların hiçbir ayrılıkçı niyetleri yoktu: «Amerikan» örf ve âdetlerine baş kaldırıyorlardı ama, eğer Kanada federasyonu, Amerika Birleşik Devletleri tarafından yu-

tulacak olursa, Katolik olan ve Fransızca konuşan kendi topluluklarının, koca bir *Yankee* kitlesi içinde çelimsiz bir azınlıktan başka bir şey olmayacaklarını biliyorlardı. Her ne kadar İngilizlere ne güvenleri ne de sevgileri varsa da Britanya Krallığı'na bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Kanada dışarıya tarım ürünleri satar, dışarıdan sanayi ürünleri alır. Ottawa hükûmetinin politikası, 1898'de Büyük Britanya konusunda seçmeli bir tarife uygulayarak İngiliz mallarının ithalini kolaylaştırdı. Oysa 1910'da Kanada Başbakanı Sir Wilfrid Laurier, nüfusunun hızla artması nedeniyle Kanada'dan gıda maddeleri satın almak isteyen Amerika Birleşik Devletleriyle görüşmeye girişti. İki ülke arasındaki anlaşma tasarısına göre Kanada'dan Amerika Birleşik Devletlerine ithal edilecek tarım ürünleri gümrük resminden bağışık olacak, buna karşılık Amerika'nın ihraç edeceği mamul ürünlerden Kanada az bir gümrük resmi alacaktı. Fakat, Laurier'nin politikası Kanadalılar tarafından çok şiddetli bir muhalefetle karşılandı; bunun nedenleri siyasal nitelikteydi. Başbakanın muhalifleri, yeni gümrük rejiminin Kanada ile Büyük Britanya arasındaki ekonomik bağları gevşeteceğini ve ülkede Amerika Birleşik Devletlerinin etkinliğini arttıracağını söylüyorlardı. Böylece «ova» nın buğdayı Montreal yoluyla Avrupa'ya ihraç edilecek yerde güneye doğru gidecek, Kanada'nın doğudan batıya yönelen ticaret akımları yok olacaktı. Oysa, Kanada eyaletleri arasında çıkar birliği yaratan bu akımların varlığı idi. Bunun ulusal birlik için sonuçları ne olurdu? Muhalefete göre, bu anlaşma Kanada'nın yavaş yavaş Amerika Birleşik Devletleri tarafından yutulmasına yol açacaktı. Laurier parlâmentoyu feshetti. Ama bu çabası boşa gitti. Çünkü genel seçimlerde İngiliz Muhafazakâr Partisiyle, Kanadalı Fransızlar tarafından bozguna uğratılarak istifa etmek zorunda kaldı.

Laurier'nin düşürülmesi, İngiltere'ye karşı bir bağlılık gösterisi durumunu aldı. Yeni Başbakan Borden, Kanada'nın yazgısının «mutlak ve ayrılmaz» bir biçimde Büyük Britanya'nın yazgısına bağlı olduğunu ilân etti.

V. BÖLÜM

1904 İLE 1914 ARASINDA AVRUPA DEVLETLERİ

Avrupa'nın XX. yüzyıl başındaki evrimi ortaklaşa bir nitelik gösterir: Liberal ve demokratik düşüncelerin ve kurumların ilerlemesi. Bu ilerleme önemini belli etmiş olan iki gücün etkisine elverişli bir ortam hazırladı: Bu güçler, ikisi de «devrimci» olan sosyalist hareketle, milliyetçi harekettir. Bunlardan birincisi, ekonomik evrimin, sanayideki yoğunlaşmanın sonucunda doğdu; öteki ise, Avrupa'nın bir bölümünde, yabancı egemenliği altında yaşayan, özerklik ve bağımsızlık özlemlerini maddî çıkarlarla ilgili isteklerinin üstünde tutan halkların manevî dileklerine cevap vermekteydi. Bu iki hareket, hem temeli hem de amacı bakımından birbirinden tam olarak ayrıydı. Bununla birlikte, bu ikisinin birbirine paralel etkilerde bulundukları olmuştur.

Fransa

Büyük devletler arasında, duygu çatışmalarının canlı bir rol oynadığı ülkelerden biriydi: O sırada partiler arasındaki mücadeleye yön veren ve her birine özelliğini kazandıran, geniş ölçüde, din sorunlarıydı.

Fransız ekonomik hayatı sanayiin gelişmesiyle, Almanya ve İngiltere'deki kadar derin bir değişmeye uğramadı. Kuşkusuz üretimde görülebilir bir artış vardı. «Sanayici halk» yani maden çıkarma sanayiinde, üretim ve ulaşım sanayiinde çalışan emekçilerin sayısı on yılda büyük oranlarda artmıştı: 1901'de 5.640.000 iken 1914'de 7.840.000 olmuştu. Bu evrim, her yerde ol-

duğu gibi, işletmelerin az elde toplanışı eğilimiyle paralel gitmişti. Bu da zanaatkârlığın ve el sanayinin göçmesine neden oldu; fakat dokuma ve madenî eşya sanayiinde çok belirgin olan bu hareket öteki sanayi kollarında daha ağır gitmekteydi. Fransız üretimciliği, deneyimli el emeği isteyen lüks eşyaya önemli bir yer veriyordu. Bu karakter onu, hiç olmazsa bir bölümde, büyük seriler durumundaki üretimin aşırılıklarından korumuştu.

Ulusal ekonomide tarım büyük bir yer tutuyordu; bu üretim kolu, İngiltere'de olduğu gibi sanayiin ilerlemesi yüzünden boğulmuş değildi. Kuşkusuz tarımda çalışan nüfus azalıyordu, ama bu, ağır olmaktaydı. Geçimini topraktan sağlayanların sayısı sekiz buçuk milyon olduğu gibi, köyde yaşayanların bütün nüfusa oranı % 44'dü. Tarımdaki el emeği azalışını ekim yöntemlerindeki ilerilikler gidermekteydi; bu da hektar başına verimi arttırıyordu. Toprak sahibi köylülerin sayısı sürekli olarak artıyordu; bunların sayısı 1912'de 2.400.000 kadardı. Büyük toprak mülkiyeti geriliyordu. Gündelikçi ve yanaşma sayısı da azalıyordu: Fransa'da, «toprak proleteryası» na, yalnız, ekimin özelliğinin daha çok el emeğini gerektirdiği bölgelerde rastlanıyordu. Bütünüyle alındığı zaman, -mal sahibi ya da kiracı- kendi adına çalışan çiftçilerin sayısı tarım işçileriyle yanaşmaların sayısından fazlaydı. Bu, Fransız tasarısına özgü bir durumdur; sosyal bakımdan bir istikrar ögesi olmuştur.

Özet olarak, her ne kadar Fransa'nın değişimlerindeki ve dış ticaretindeki artış, aynı dönemde, bazı büyük komşularınınkinden daha ağır olmakta ise de ülkenin ekonomik hayatı daha dengeliydi; Fransız üretimi dünya piyasasının ortaya çıkardığı koşullara başkalarından daha az bağlı olduğu için dış bunalımların etkisini daha az güçle duymaktaydı.

Ekonomik denge ülkesi olan Fransa, dünyanın ekonomik gelişmesi içinde komşularında her zaman görülmeyen ölçülülük niteliğini elden bırakmamışsa da, siyasal hayatında bazı düşünce akımlarının görülür derecede etkisi vardı. Adalet duygusu, kişinin bağımsızlığı düşünce hayatının özüne sinmişti; maddî il-

giler, halk yığınlarını coşkun bir ruha sahip olmaktan alıkoymamıştı. Dreyfus olayının ülkede neden olduğu hırs kasırgası bunun kanıtıdır. Bu «olay» adalet bakımından kapandıktan uzun zaman sonra da siyasal görüşleri karşı karşıya getirmeye ve partiler arasındaki ayırımı belirlemeye devam etti. Gerçekte, siyasal hayatı dalgalandıran din sorunu, daha doğrusu papazlar sorunuydu. Cumhuriyetçi idealiyle papaz sınıfının etkinliği arasındaki çatışma cumhuriyetin ilk yıllarına kadar çıkarsa da 1901'den beri tehlikeli bir gidişe yöneldi. Fransa'da din siyaseti, seçim mücadelelerinin merkezi oldu.

Partilerin kuruluşu bu ekonomik ve dinsel genel koşullarla açıklanabilir. 1902'den beri üstünlük radikallerdeydi; bu parti bu üstünlüğünü Dünya Savaşı'na kadar devam ettirdi. Radikal Parti programının ana çizgilerini hazırlarken, ikinci imparatorluğun sonlarındaki cumhuriyetçi muhalefetin programından esinlendi. XX. yüzyılın başlarında, gelir üzerinden artan ve toplam vergi reformu ile, kilise ile devletin birbirinden ayrılması hemen yerine getirilmesi öne sürülen isteklerdi. Partiye oy veren ve küçük burjuvaziden memurlar arasından ve güney bölgelerdeki köylü kitlesinden olan seçmenler sosyal bakımdan olduğu kadar, ekonomik çıkarlar bakımından da bir birlik göstermiyorsa da, taşrada ve köyde papaz etkinliğine karşı olanlardan oluşmaktaydı. Bu antipatinin sürüp gitmesi, yerel siyasal hayatın karakteristik çizgilerinden biridir.

Radikal Partinin sağındaki ılımlı cumhuriyetçilerle muhafazakârlarda da bir birlik manzarası görülmüyordu. Merkez partilerin «oportünist» lerin geleneklerine bağlı olmasına karşılık radikallerin kiliseye düşman politikasına karşı mücadeleyi yürüten «liberal hareket» birleşmiş Katolikleri bir araya topluyordu.

Radikallerin solundaki sosyalistler ilerleme yolundaydılar. Uzun süre taktik ve kişi ayrılığı yüzünden gruplara ayrılmış durumdaydılar. Ancak 1905'de, Enternasyonal'in baskısıyla sosyalist birliği gerçekleşti. Kongre kararları sosyalist milletvekillerine, askerî ödeneklerle, koloni zaptetme ödeneklerini reddetme-

yi ve bütçenin tümünü oylamamayı ödev olarak vermişti, yine bu kararlar, iktidara katılmalarını da yasaklamıştı. Bununla birlikte parti, yalnız 35.000 üyesi olmakla birlikte geçici olarak büyük bir seçmen kitlesini kendisine çekebildiği için parlâmentoda ve daha çok Millet Meclisinde önemli bir etkinliğe sahipti. Sosyalist parlâmento grubu, oynadığı rol bakımından lidere çok şey borçluydu: Jean Jaures hatiplik yeteneğinin, geniş görüşlerinin, inançlarına candan bağlı oluşunun sağladığı bir otoriteden yararlanıyordu. Filozof olarak, görüşmelerin düzeyini yükselten bir dünya görüşü davranışlarına yön veriyordu; büyük kalpli bir insan olarak insanların açlıklarını çok dile getiriyordu; idealist olarak çok iyi bir düzen kurabiliyordu. Parlâmento taktikçisi olarak da şiddet yöntemlerine ve kısır muḥalefete karşı çıkıyordu.

Fransız siyasal hayatına yön veren güçler konusunda daha tam bir görüş edinmek için, bir de parlâmento dışına bakmak gerekir. Göze çarpan iki hareket öylesine antitez durumundadır ki, bunları, rastgele bile olsa yanyana koymak çok acayip görünür; bununla birlikte ikisinin de ortaklaşa bir noktası vardır; bu da parlâmento rejimine karşı duydukları güvensizliktir.

Bir yanda 1898'de kurulumuş olan «Acion Française» (Fransız Hareketi), «Ulusal» bir partidir; amacı «yeniden güçlü bir Fransa kurmaktır» bunu da kuvvetli bir hükûmetle yapmak istemektedir. En guete la monarchie (Monarşi Gözetiminde) adlı kitabında Charles Maurras bu harekete bir öğreti verdi. Ona göre, cumhuriyetçi hükûmet, «anarşi» ye ve «istibdat» a gider. Parlâmento rejiminin hataları yüzünden yukarıdan anarşiye, bürokratik bir merkezîleşme yüzünden de -ki I. Napoleon'un mirasıdır- aşağıdan istibdada varır. Bunun çaresi, «Irsî parlâmentoya karşı ve merkezîlikten uzak krallığın kurulmasıdır. Ekonomik ve sosyal sorunları bir yana bırakan bu öğreti, hükûmet örgütünün düzenlenmesiyle uğraşıyor, «önce politika» diyordu. Bu parti yasama meclisleri seçimlerinde aday göstermiyor ve başarıyı yalnız «etkin bir azınlığın» eylemiyle hazırlanan «güç darbeleri»

nden bekliyordu. Üye sayısı az olduğu gibi, siyasal hayattaki etkisi de zayıftı.

Öteki uçta, işçi çevrelerinde, pratik eylemi başka bir bakımdan önemli olan ihtilâlci sendikalizm öğretisi ortaya çıkmıştı. 1895'den beri, sendika birliklerinin ve konfederasyonlarının başında, sendikalı işçilerin büyük çoğunluğunu içinde toplayan tek bir organ «*Cotıfederation generale du travail*» (C.G.T.) (2) bulunuyordu. Bu kuruluş, işçilerin % 6 gibi çok küçük bir bölümünü ve sanayi işçilerinin de en çok % 13-14'ünü sürükleyebilmişti. Üyelerinin oranca az oluşuna karşılık ya da daha çok bu azlık nedeniyle, sendikalar canlı bir rol oynamaktaydı; çünkü, bunların üyeleri ateşli, en kavgacı insanlardı.

Fransız sendikalist hareketi 1906'daki Amiens Kongresinde çalışmasının ilkelerini belirledi. Siyasal mücadele yollarını küçümsüyor ve eylemini sosyalist parlâmento grubununkine bağlamak istemiyordu: C.G.T. siyasal partilerle işbirliği yaparsa, sendika kadrolarının seçim amaçlarına hizmet etmiş olacaklarını ve böylece «burjuvalaşacakları» nı düşünüyordu. Bunun için işçi hareketi «doğrudan doğruya eyleme» yönelmişti. Bu ihtilâlci sosyalizmin kuramcısı olan George Sorel "*Réflexion sur la violence*" (3) adlı kitabında genel grevin, düşmanı yok etmeyi amaç alan «Napoleonvarî bir savaş» ve kapitalist toplumu çökertmesi gerektiğini ileri sürüyordu.

Rejimin gelişmesi, Fransız siyasal kurumlarında bazı karakteristik eğilimleri ortaya çıkardı. Anayasa metni kendisine geniş yetkiler tanıdığı hâlde Cumhurbaşkanının yalnız manevî bir otoritesi vardı. Buna karşılık, parlâmento, anayasayı hazırlayanların öngörmedikleri genişlikte bir role sahip olmuştu:

Meclis ve Senato komisyonları yalnız hiç durmadan yasama çalışmalarına karışmakla kalmıyordu; bu komisyonlar, etkili olarak, hükûmet işlerinin denetimi hakkını da ele geçirmiş bulunuyordu. Yasama gücü, gittikçe zayıf düşüp sinirli bir duruma ge-

(2) Genel İş Konfederasyonu.
(3) Şiddet üzerine düşünceler.

len yürütme gücünün zararına yetkilerini genişletmekteydi. Fakat bu egemen parlâmentoda, siyasal grupların aşırı bir biçimde bölünmeleri ve partilerdeki disiplin yetersizliği yüzünden, İngiliz parlâmentosundaki sağlam gelenekler yoktu. Bunun için hükûmet istikrarsızlığı rejimin başlıca özelliklerinden biriydi. Kamu hukuku, Fransız siyasal hayatının kusurlarını açığa vurmakta sözbirliği etmişlerdir; bununla birlikte siyasal çevreler bu durum karşısında hiç de heyecana kapılmış değillerdi: Anayasayı yeniden elden geçirme düşüncesi kimse tarafından ciddî olarak ileri sürülmüyordu; hatta buna bir macera gözüyle bakılmaktaydı.

1905'de ve 1906'da, Fas sorunu uluslar arası bir çatışma tehlikesini ortaya çıkardığı sırada Fransız parlâmento hayatına dinle ilgili mücadeleler egemendi. Bu siyasal mücadele, sol partileri birleştiren bir halka olduğu gibi, sosyalistlerle, radikallerin kurdukları «Bloku» perçinledi. «*Cléricalisme*» (4) e karşı girişilen mücadele ve Combes hükûmetiyle Papalık arasındaki anlaşmazlık «*Concordat*» (5) rejiminin uygulanmasını, gerçekte işlemez duruma uğratmıştı. 1904 yılının sonunda Toulouse'da toplanan radikal kongresi, uzun süredir parti programında yer almış bulunan kilise ile devletin ayrılmasının bunalıma son verecek akılcı bir çözüm olduğuna oy birliği ile karar verdi. Rouvier kabinesi akımın önünde boyun eğdi; fakat yasa tasarısını Meclise sunarken «Vatikan'ın tutumunun», «ayrılığı» zorunlu kıldığını söylemekle birlikte görüşmelere etkin olarak karışmaktan çekinerek, Raportör Aristide Briand'ın bildiği gibi hareket etmesine seyirci kaldı.

«*Concordat*» nın kaldırılması Papalığa piskoposların seçimi hakkını yeniden kazandırdığı gibi, devletin elinden kiliseyi denetleme yetkisini alıyordu; bunda da Katoliklerin hoşuna gitme-

(4) Dinin devlet ve dünya işlerine karışmasını savunan papaz sınıfının görüşlerinin tümü (Klerikalizm).

(5) Papalıkla I. Napoleon arasında 1801'de imzalanan ve devletle kilisenin ilişkilerini düzenleyen anlaşma (Konkorda).

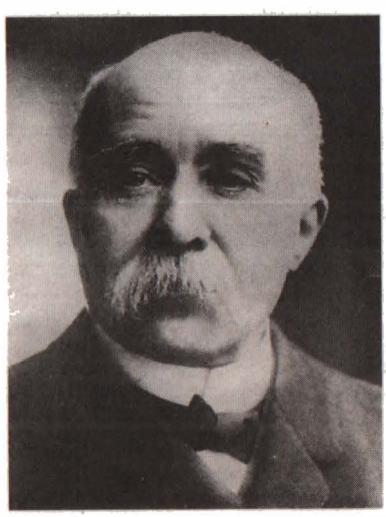
yecek bir yan yoktu. Bunların eleştirdikleri her şeyden önce yöntemdi: Hükûmet, Papalıkla görüşmelere girişecek yerde hangi hakla Concordat'yı tek yanlı olarak kaldırıyordu? En çok yasanın eklerini eleştiriyorlardı: din işlerine bütçede de ayrılan ödeneğin kaldırılması, piskoposluklarla, mahalle ve köy papazlarının o zamana kadar yararlandıkları gelirlerin dağıtım biçimi. 9 Aralık 1905 tarihli yasa cumhuriyetin «hiçbir mezhebi tanımayacağını, bunlara hiçbir ücret ve hiçbir ödenek vermeyeceğini» belirtiyor, «mezheplerle ilgili kamu kurumlarını kaldırarak, bu kurumların mallarını» uygulamasını üstlerine aldıkları mezhebin genel kurallarına uygun olarak kurulacak olan «mezhep cemaatleri» ne devrediyordu. Yasanın 4. maddesinde yer almış olan ve aşırı solun karşı koymasına karşın oylanmış bulunan bu hüküm kilisenin yeni rejimi, çok güçlük çıkartmadan kabul etmesine yol açmıştı. İşin gerçeği şuydu ki, Fransız piskoposlarının çoğu bunu hoşgörülemez bir şey saymamışlardı. Fakat Papa, ayrılık ilkesini suçladıktan sonra mezhep cemaatlerinin kurulmasını, din konusunda papalığın egemenliğini kabul etmeyen bir önlemi protesto etmek üzere, yasak etti. Bu yasak, Fransız Kilisesini yasanın sağladığı maddî kazançlardan yoksun bırakıyordu. 1907'de ve 1908'de oylanan tamamlayıcı metinler, kiliseleri, geçici olarak rahiplerin elinde bırakıyordu; mezhep cemaatlerine gidecek olan öteki mezhep binalarını ve mallarını, -ki dört yüz milyon değerindeydi- devlete ve komünlere veriyordu. Mezhebin taşınır mallarının envanterinin yapılması sırasında çıkan karışıklıklar ve karşı koymalardan sonra ortalık yatıştı. Hristiyanların büyük kitlesi, mezhep, yani din işleri yine işlediğine göre, durumu kabul etti. 1906 seçimlerinde, radikallerle sosyalistler, cephe birliği yaparak zafer kazandılar.

Bu seçim birleşmesine karşın, radikallerle sosyalistlerin işbirliği bozuldu. Sosyalist Parti, sendika hareketinde meydana gelen yeni eğilimleri savsaklayamazdı; çünkü işçi kitlesinin güvenini kaybederdi. Bunun için radikal burjuvaziyi kendisinden uzaklaştıran bir tutumda bulunmak zorunda kaldı. 1905'deki sosya-

list kongreyi iktidara katılmaya ve bütçeye oy vermeye karşı çıktığından beri, Sosyalist Parti parlâmento grubu Radikallere «destek» olmaya devam edemezdi.

1906 Ekiminden 1909 Temmuzuna kadar radikaller, Clemenceau başbakan olmak üzere, sosyalistlerin desteği olmaksızın, hükûmeti ellerinde tuttular, altmış beş yaşında ilk defa bakan olan radikallerin lideri, parlak yeteneklerini iktidarda da gösterdi: Göz alıcı bir parlaklık, ateşli bir ruh, eylem sevgisi, buluş yeteneği, az ve öz konuşma; uzun yıllardan beri süregelen siyasal hayatında bunca hükûmete yıkıcı eleştiriler savuran adam, şimdi kendisi hedef yerine geçmişti. Ama burada insanlara önem vermeyişi, çok kere kabalığa varan egoizmi ve otoriter karakteriyle, hükûmet adamı olduğunu kanıtlamıştı.

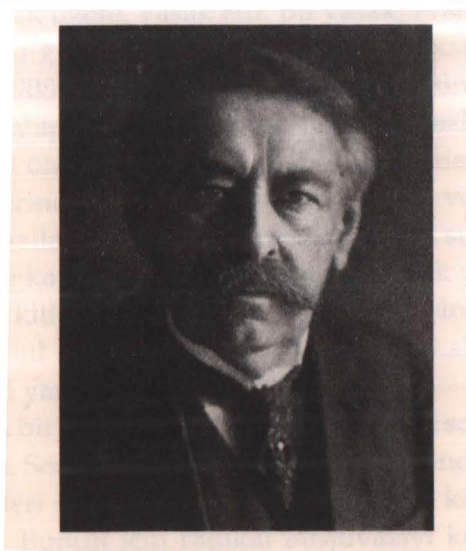
Durum güçleşiyordu. Genel İş Konfederasyonu (C.G.T.) Amiens sendika konferansında kararlaştırılan savaş yöntemini uygulamaya başlamıştı; sendikaların «saldırıcı hareketi» ni düzenledi: zaman zaman elektrikçileri, gıda sanayii işçilerini, yapı işçilerini, yol işçilerini, kuzeydeki maden işçilerini sürükleyen

Fransa Başbakanı Clemenceau

1907-1908 grevleri, 1907'deki gemi adamları grevi, 1909'daki postacılar grevi. Hükûmet, «sendikacılık maskesi altında» ihtilâlci bir amaç güden kışkırtmalara set çekmeye karar verdi; iş uyuşmazlıklarında askerî birlikleri işe karıştırdı; C.G.T. nin başında bulunanları tutuklamaya karar verdi. Bunun üzerine radikallerle sosyalistler arasındaki kopma tam anlamıyla açığa çıktı, çünkü Sosyalist Parti parlâmento grubu yöneticileri, içlerinden sendikacılığın baş vurduğu yöntemleri beğenmemekle birlikte, bunu suçlamaya yanaşmadılar; ilke çatışması Clemenceau ile Jaures'in karşı karşıya geldiği 21 Haziran 1907 günkü Meclis toplantısında patlak verdi

Hükûmet yalnız bir baskı politikasına baş vurmakla kalmadı. Clemenceau, 1907 Mayısında, parlâmentodan Radikal Parti programının maddelerini uygulamaktan başka bir şey olmayan «Genel ilerleme yasaları» nı oylamasını istedi; 1907'de Maliye Bakanı Caillaux bir vergi reformu önerdi; buna göre gelir üzerinden Alman vergi düzeninde olduğu gibi toptan bir vergi ile İngiliz tipinde gelir kaynakları üzerinden bir vergi alınacaktı; Ca-

Aristide Briand

illaux sosyal adalet adına bu verginin gelir artışına oranla artması ilkesini savunuyordu; 1909'daki bu yasa Meclisten oy aldıysa da Senato'nun direnmesi uzun süre gerçekleşmesine engel oldu. İşçilerin emekliliği ile ilgili olarak Clemenceau'nun kabulünü istediği yasa da, ancak o iktidardan düştükten sonra 1910'da kabul edildi.

1909 Temmuzunda, Clemenceau'nun yerine başbakan olan Aristide Briand, aynı personelle fakat ayrı yöntemlerle hükûmeti yönetmeyi düşünüyordu. Kendinden önceki başbakan parlâmento mücadelesinde polemikçi kişiliğine ve kavga yöntemlerine bağlı olmasına karşılık yeni başbakan yatıştırıcı bir yol tutmuştu; ama ne sağcılar, ne de sosyalistler ondan yanaydılar, bunun için bir denge taktiği uyguladı. Sağı, lâik okula saldırdığı, «bir kışkırtma politikası» güttüğü için eleştiriyor; demiryolcuların 1910 Ekimindeki grevleri dolayısıyla sosyalistlere kafa tutuyordu. Kabinenin durumunu nazikleştiren parlâmento içinde ve dışında yürütülen seçim reformu kampanyasıydı: radikaller karşısında daha bağımsız olmak isteyen sosyalistler ilçe seçim bölgesi (scrutin d'arrondissement) yöntemi yerine nisbî temsille birlikte liste yönteminin getirilmesini istiyorlardı; sağ da bunu istiyordu; bunun için Millet Meclisinde bir çoğunluk elde edebilirdi. Briand, düşünce esnekliğine, parlâmento ortamının havasını çok iyi kavrayan ince bir sezişe sahip olduğu için bu belirtiyi savsaklayamazdı; «seçim komitelerinin durgun bataklığı üzerinden», «güçlü ve arıtıcı bir hava akımı geçirmek» istediğini söylüyordu; ama Radikal Partinin reformun karşısında olduğunu da biliyordu. Bunun için uzlaştırıcı ara çözüm yolları arıyor ve tartışmayı uzatmaya çalışıyordu. Bu tartışmalar sona varmadan, Radikal Parti kongresi gevşekliğinden dolayı Briand'ı kınadı. Başbakanlıktan çekilmesi, zayıf kabinelerin birbirini kovaladığı bir istikrarsızlık döneminin açılmasına neden oldu.

Bununla birlikte 1911'de, Fransız kamuoyu uluslar arası durumdaki tehlikeleri derinden duymaya başlamıştı. Dış sorunlar çevresindeki ilgi, bir süre için, parti çekişmelerini uyutmuştu: ar-

tık bu sorunlar karşısında, «lâikliğin savunulması» ve sosyal reformlar isteği silinivermişti. Raymond Poincaré 1912'de kabineyi kurduğu zaman «Cumhuriyetçi Partinin bütün hizipleriyle» yani merkez gruplarıyla, radikallere bir «uyanıklık» politikasına girilmesi için çağrıda bulunuyordu; bu politikanın başlıca işi ordunun ve donanmanın güçlendirilmesi olacaktı. Aynı hareket hattı, 1913'de yeni Briand hükûmetince de izlendi, sonra radikallerle, ilericilerin de katıldığı Barton kabinesi de bu yoldan yürüdü. Ama bu kabinelerin ikisi de bütün Radikal Partinin desteğini sağlayamadı: hizmet süresini iki yıldan üç yıla çıkartan askerî reform solun -bütün sosyalistler ve radikallerin yarısı- 220 aleyhte oyuna karşı kabul edilebildi.

1913 sonbaharında, parlâmentodaki üye sayısının yarısına sahip olan Radikal Parti bütünlüğüne kavuştu: partinin Pan'da toplanan kongresi, yapılacak ilk seçim programına «üç yıllık askerlik hizmetiyle» mücadeleyi koymaya karar verdi. Bu alanda sosyalistler radikallere yanaştılar. «Blok» kuruldu ve nisan 1914 seçimlerinde zafer kazandı. Uluslar arası bunalım pek yakın bir tehlike oluşuna karşın iç politika sorunları yeniden birinci plâna çıkıyordu.

İngiltere

İngiltere, -tarımın çıkarlarını fabrikaların refahı ve ihracatının uğruna feda eden İngiltere- büyük bir sanayici devlet olmakta devam ediyordu. Ucuza ham madde elde edebilmek ve dünyanın her yanına işlenmiş ürünlerini ihraç edebilmek için «serbest mübadeleci» öğretiyi, yarım yüzyıl benimsemiş bulunuyordu. Bunun için de kendi toprağına giren tarım ürünlerinden gümrük resmi almaya kalkmıyordu. İngiliz tarımı bu çekişme karşısında ezilerek her gün biraz daha çöküyordu: köylüler, kendilerine yeteri kadar gelir sağlayacak bir fiyat bulamadıkları için çiftçiliği bırakıyor, topraklarından ayrılıyorlardı; köyde yaşayan halk bütün nüfusun % 20'sine inmişti. Ülke, gıda maddelerini

dışardan getirtmeye alışmıştı, yaşaması yabancı ülkelere bağlı kalmıştı. Ama önem vermiyordu buna. Onun derdi başkaydı: sanayiciler, bankalar ve tüccarlar makinaları çoğaltma, deniz ulaşımını geliştirme, Avrupa'da ve Avrupa dışında ihraç pazarları bulma konusunda anlaşmışlardı. Bununla birlikte, öteki Avrupa devletlerinden daha önce davranmasıyla Büyük Britanya'nın elde ettiği bu ekonomik egemenlik sarsılmaya başlamıştı: Almanya'nın endüstri yolunda hızla ilerlemesi karşısında İngiliz üretimi, dış pazarlarda gittikçe şiddetlenen bir çekişmeyle karşılaşıyordu. Bu gerilemenin ilk belirtileri yirmi yıldır görülmeye başlamıştı; artık kamuoyunun dikkatine de çarpıyordu; ama bu durum kaygıdan çok öfke uyandırmaktaydı: İngiliz, iç güdüsüyle kendine olan güvenini elden bırakmamıştı.

Bununla birlikte «serbest mübadele» öğretisinin karşısına bir hasım dikildi. Koloniler Bakanı Joseph Chamberlain, büyük endüstri ülkelerinin gelişmesi karşısında, Büyük Britanya'nın ekonomik tekelini kaybetmekte olduğu tezini savunuyordu: ***fair plan***in (serbest mübadele) uygulanma, üstelik gümrük resimleriyle üretimi koruyan bir dünyada, yalnız İngilizlerin liberal geleneklere bağlı kalmasının mümkün olmadığını söylüyordu. Bunun için anavatanda, yabancı mallarına karşı bir gümrük duvarının çekilmesini istiyordu. Kaldı ki, bu da hafifçeydi; endüstri ürünlerinden % 20, gıda maddelerinden aşağı yukarı % 5 gümrük alınmasını ileri sürüyordu. Buna karşılık İngiltere kolonilerinden ve dominyonlarından yapılan ithalâta -ki gümrük bağışıklığından gururlanmakta devam edecekti- kolaylıklar gösterilecekti; bu da «imparatorluğu kayırma» düzeni idi.

1906'daki seçimlerde, gümrük sorunu mücadelelerin merkezi oldu. Seçmenlerin büyük çoğunluğu, ülkenin refahının temeli olan serbest mübadele ilkelerinden ayrılmak istemiyordu: mademki ticaret hâlâ yolunda gidiyor o halde ne diye yöntem değiştirmeliydi? Birlikçiler (Ünionistler) (6) Chamberlain'in propa-

(6) XIX. yüzyılda İrlanda'nın özerkliğine karşı olan İngiliz Partisi.

gandası yüzünden tam bir bozguna uğradılar: Parlâmentoda yalnız 157 üyelik elde ettiler, buna karşılık muhalifler 405 üyelik kazandılar. On yıldır iktidardan uzaklaştırılmış olan liberaller zafer kazanmış olarak iş başına geliyorlardı. İngiliz iç politika hayatında bu liberal çağa girilirken, geleneksel ekonomik öğreti doğrulanmış oluyordu. Fakat, Campbell-Bannerman başkanlığındaki kabinenin karşısına bambaşka sorunlar çıkmıştı. Birkaç yıldır, İngiliz parlâmento hayatında kendini gösteren yeni bir güçten kaygılanılıyordu: Avam Kamarasında bir «İşçi» partisinin meydana gelişi. Dört yıl önce Ramsay Mac Donald tarafından kurulan «Emeği Temsil Komitesi» bir seçim örgütü kurarak 1906 Ocak seçimlerinde işçi sınıfının çıkarlarını savunan elli bir aday göstermiş, yirmi dokuz üyelik kazanmıştı. Bu yeni grup ***Labour Party*** (İşçi Partisi) adını aldı. Parlâmentoda bu emekçi partinin ortaya çıkışı önemli bir belirtiydi. Seçimlerden hemen sonra muhafazakârların lideri Balfour, İngiltere'nin de, öteki büyük devletler gibi, sosyalistlerle başı derde girecek, demişti. Doğrusunu söylemek gerekirse yeni parti kıt'a Avrupası'ndaki benzerlerinden oldukça farklıydı; öğreti sorunlarıyla hiç ilgisi yoktu; pratik reformlar yapılmasını, çalışma rejiminin iyileştirilmesini, sendikaların bir statüye bağlanmasını istiyordu. Bununla birlikte siyasal taktik bakımından, parlâmentodaki üye sayılarının azlığına rağmen, işçi partililerin çalışması, meclisin çoğunluğunu oluşturan liberalleri kaygılandırıyordu: eğer işçilerin isteklerini yerine getirirse, seçmenlerden hatırı sayılır bir bölümünü kaybetmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. ***Labour Party***, yavaş yavaş Liberal Partiyi kemirmesin? Tehlikeli olabilecek bir rakibin gelişmesini önlemek için hükûmet bir sosyal reformlar politikasına yönelmek zorunda kaldı.

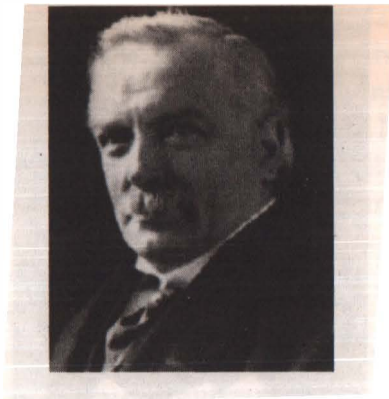
Üç yıl içinde, başını 1908'de ölen Campbel-Bannerman kabinesi, sonra da Asquith kabinesi iş başındayken, parlâmentonun liberal çoğunluğu İşçi Partisinin istediği bir dizi yasayı oyladı. 1906'da kabul edilen ***Trade disputer act*** (iş uyuşmazlığı yasası) sendikaların malî sorumluluğunu kaldırıyordu: sendikalar artık,

Ticaret Bakanı Winston S. Churchill

üyelerinin eylemlerinden dolayı, örneğin grev olayları yüzünden tazminat ödemeye mahkûm edilmeyeceklerdi. Aynı yıl, iş kazaları tazminatını arttıran yasa çıkarıldı. 1908'de madenlerde, sekiz saatlik iş gücü kabul edildi. 1909, evde çalışan terzi, dantelâcı gibi kadınlar için en az ücret belirlendi. Sonra Avam Kamarası işçilerin emekliliği yasasını çıkardı ki, bu da, 1911'de bir sosyal sigortalar düzeniyle tamamlandı. Benzerleri, öteki büyük Avrupa devletlerinde görülen bu önlemlerle, İngiliz yasama organı kendisi için yeni olan ilkeleri benimsemiş oluyordu: ilk kez reşit olmuş işçiler için çalışma saati sınırlandırılıyordu; yine ilk kez olarak emekçilerin belirli bir kategorisi için en az ücret saptanıyordu. Genç Ticaret Bakanı Winston Churchill bütün bunların ilk adımlar olduğunu söylemek için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu: bu «aristokrasi kaçağı» sosyal siyasetin itici gücü olmuştu.

Bu reformlar, özellikle işçi emekliliği yasası bütçeye ağır bir yük yüklemişti. Öte yandan liberal hükûmet, Almanya ile anlaşamaması yüzünden pahalı bir iş olan gemi yapımı işine hız ver-

Lloyd George

mek zorunda kaldığı için vergi gelirlerini arttırmayı düşünmek gerekiyordu. Maliye Bakanı Lloyd George, bu zorunlu tutuma büyük bir iş havası verdi: bütçe, onun elinde, sosyal ve politik bir silâhtı. Zengin sınıfa karşı açılan malî savaş, aynı zamanda bir anayasa bunalımına yol açtı.

1909 Kasımında siyasal mücadele başladı. Lordlar Kamarası, büyük bir çoğunlukla, Lloyd George'un, gelir üzerinden artan vergi ile büyük servetler üzerinden alınan vergiyi arttıran hükümlerle, sermayenin artık değerlerini azaltan yeni bir emlâk vergisiyle ilgili maddeleri taşıyan bütçesini red etti. Avam Kamarası buna karşı: «Bu anayasanın çiğnenmesidir!» diye sesini yükseltti. Gerçekte, iki yüz yıldır yetkisini kullanmamış olmakla birlikte yüksek meclis, bir malî yasayı değiştirmeye kalkmadan, red etme hakkına sahipti. Bununla birlikte bu uzlaşmaz davranışta bulunmak günün koşullarına uygun muydu? Kral Edward boşuna, Ünionistlerin liderlerine anlaşma önerisinde bulundu. İki Meclis birbirinin karşısına dikildiğine göre, başbakanın isteğine uyarak seçimlere gitmekten başka yapacağa şey yoktu. Genel seçimler, Ünionistlere 1906'da kaybettikleri üyeliklerin bir kısmını yeniden kazanmak fırsatını verdi: 272'ye yükseldiler; fakat liberaller 290 üyelik kazanmışlardı. Çoğunluk 40

işçi ve 80 İrlandalı milletvekilinin oylarına bağlıydı. Bunlardan birinciler Lloyd George'un bütçesinden yana, ikinciler ise Lordlar Kamarasına, ***Home Rule*** (özerklik) isteklerine en büyük engel olduğu için karşıydılar. Malî konudaki mücadelede liberal hükûmet başarı kazanacağına güveniyordu.

Liberaller zaferlerinden yararlandılar. Lordlar Kamarasına malî reformları kabul ettirmekle yetinmediler: gelecek için de güvence istiyorlardı.

Kabine, Yüksek Meclisin yetkilerini azaltan bir yasa tasarısı sundu. Bundan sonra malî bir yasayı değiştiremeyeceği gibi red de edemeyecekti; kendisine gönderilecek olan öteki yasalara karşı ise ancak iki oturumda muhalefet edebilecekti: Eğer yasa Avam Kamarası tarafından üçüncü kere oylanmış ise, Lordların onayı olmaksızın yürürlüğe girecekti. Lordlar buna karşı durmaya çalışıp, bu yasayı değiştirmeye kalktılar. Ama ne yapabilirlerdi ki? Kral V. George -ki bunalımın tam ortasında VII. Edward'ın yerine gelmişti- başbakana senatör sayısını arttırarak Yüksek Meclisteki çoğunluğu değiştirmeyi söz verdi. Bu tehdit karşısında, Lordlar Kamarası boyun eğerek, 1911 Ağustosunda, yasayı oyladı. Liberallerin, muhafazakârlara karşı kazandığı zafer böylece bir «parlâmento reformu» ile sonuçlanmış oluyordu; bu reform ile kurumların dengesini değiştiriyor ve Büyük Britanya'yı tek meclisli düzene doğru yöneltiyordu.

Fakat, liberal hükûmet, hemen bunun ardından 1911'le 1914 arasında işini zorlaştıran birtakım güçlüklerle karşılaşmıştı.

1906'dan beri yürütülen sosyal reformlar politikası, ülkeyi karışıklıklardan kurtaramamıştı. Bu karışıklıkları kışkırtan ne çok ılımlı olan İşçi Partisi Meclis Grubu, ne de sendikaların genel kurmayı idi: işçi kitleleri, Fransız ihtilâlci sendikacılığının örneğine göre, doğrudan doğruya eyleme geçmeyi öğütleyen Benn Tillet, Tom Marnı gibi ihtilâlci militanların etkisi altındaydı. Liman trafiğini on beş gün durdurmuş olan Londra docker (liman işçileri) lerinin grevi (Haziran 1911), Liverpool dockerlerinin ücret artışını sağlamak üzere düzenledikleri, işçilerin başa-

rısıyla sonuçlanan grev, 1911'de bütün sanayi hayatını felce uğratmak tehlikesini gösteren fakat yalnız kırk sekiz saat süren hemen bütün demiryolları memurlarının katıldıkları grev. Bunun ardından da maden işçileri kımıldanmaya başladılar. İlk çatışma 1911 Aralık ayında, sendikasız işçilerin kullanılması yüzünden patlak verdi. Daha büyük olan ikincisi ise 1912 Şubatında ücret sorunu yüzünden oldu: bunun sonucu olarak 850.000 işçi on beş gün süren bir greve katıldı. Sonunda Londra dockersleri 1912 Mayısında yeni bir atılım daha yaptılar: altı hafta içinde grevcilerin sayısı 100.000 i buldu; fakat bu kez, kamuoyunun çoğunluğu, başarısızlıkla sonuçlanan grevi kötüledi. Bunun üzerine ücretler arttıkça hareket de hızını kaybetti. Ama tehlike devam ediyordu. 1913'de maden işçilerinin, demiryolcular ve deniz ticareti gemilerinde çalışan işçilerle birleşerek aynı anda greve geçmeleri söz konusu olmamış mıydı?

İrlanda sorunu daha da kaygı vericiydi. İrlanda Ulusal Partisindeki iç çatışmalar yüzünden siyasal özerklik istekleri şiddetini kaybetmişti. İrlandalı liderler, Gladstone'un eski sözlerini liberallere hatırlatmaktan vazgeçmemekle birlikte, pek de diretmiyorlardı. Fakat İngiltere'deki 1910-1911 anayasa bunalımından beri durum artık aynı değildi. Liberaller, son genel seçimlerden beri, Avam Kamarasında kesin çoğunluğa sahip değildiler, bunun için de İrlandalı milletvekillerinin desteğine gereksinimleri vardı. Lordlar Meclisinde yapılan reform, İrlandalılara, hiçbir zaman olmadığı kadar, isteklerini başarıya ulaştırma şansını veriyordu: bundan sonra Yüksek Meclisin muhalefeti İrlandalılara yasama özerkliği verilmesini geciktirse bile, önleyemezdi. Bunun için zaman çok elverişliydi.

İrlanda'da ulusal istek ihtilâlci bir nitelik aldı: XIX. yüzyılın sonunda kurulan aydınların yönettiği Sinn Fein grubu, ilerlemişti; İngiliz yönetimine karşı bir pasif karşı koyma programı hazırlamış, seçimlere katılmamayı, askere gitmemeyi ve İngiliz mahkemelerine baş vurmamayı öğütlüyordu. Bu kuruluşun yanı sıra, fakat ayrı bir plânda, etkin karşı koymaya destek veren

ve silâhlı ayaklanmayı kışkırtan partiler kurulmuştu: 1910'da kurulan «İrlanda Cumhuriyetçi Kardeşliği» (*Irish Republican Brotherhood*), yine o sırada kurulan Sosyalist Cumhuriyetçi Parti, Büyük Britanya'dan güçe baş vurarak ayrılmayı amaç edinmişlerdi. Liberal hükûmet, İrlanda'daki bu ihtilâlci hareketin gelişmesini önlemek için bir çözüm yolu aramak gerektiğini görüyordu.

Home Rule projesi (Nisan 1912) İrlanda'ya bir parlâmento kazandırıyordu. Bu parlâmento halk tarafından seçilen bir Meclisle, üyeleri önce kral tarafından, daha ileride de yerel yürütme gücü tarafından atanacak olan bir Senato'dan kurulacaktı; fakat tasarı bu parlâmentonun yetkilerini daraltıyordu: İrlanda Meclislerinin ne bir devlet dini koymaya, ne ordu ve donanma işleriyle uğraşmaya, ne gümrük sorunlarını ele almaya yetkisi vardı; bu sorunlar yine eskisi gibi Londra'da, İngiliz kabinesi ve İngiliz Parlâmentosu tarafından çözümlenecekti; İrlanda halkı yine İngiliz Meclisinde temsil edilecekti; ama İrlandalı milletvekillerinin sayısı 80 yerine yalnızca 42 olacaktı. İrlandalı Meclis Grubu bu orta sınırı kabul etti. Yasa Millet Meclisinde 1912 yılının kasım ayında oylandı; fakat Lordlar Meclisinin, iki oturumda red etme hakkı olduğundan, ancak 1914'de kralın onayından geçti.

Ama bu İngiltere ile İrlanda arasındaki çetin sorunlara bir çözüm getirmiş miydi? Yasa henüz oylanmıştı ki, yeni can sıkıcı olaylar baş gösterdi. Bu olaylar, doğrudan doğruya İrlanda'nın siyasal coğrafyasıyla ilgiliydi. Gerçekte adada iki ulus ve iki din vardı. Nüfusun çoğunluğunun Katolik olmasını ve kendisini İngiliz halkına yabancı görmesine karşılık, adanın kuzey batı kesiminde -Ulster eyaleti- Protestanlar yaşıyordu. Üç milyon Katolik İrlandalıya karşılık bu Protestanların sayısı asla bir milyonu geçmiyordu. Bu azınlık tam olarak İrlanda ile ilgili işlerin yürütülmesinde Katoliklere üstünlük tanıyan bir rejimi kabul edebilirdi. Ulster, Home Rule Bill'e karşı protestoya geçti. Hareketin başında bulunan Edward Garson, Protestan İrlanda'nın, yasanın uy-

gulamasının dışında tutulmasını istedi. İrlanda milliyetçileri bunu red ettiler. Hükûmet boş yere Protestanların yasanın uygulamasının geçici olarak dışında bırakılmasını ileri sürdü: Ulster altı yıl boyunca yeni İrlanda'ya katılmayacaktı. Ulsterliler bu uzlaşmayı kabul etmediler.

Durum çetin bir hâl alıyordu. Protestan İrlanda'nın karşı koyması, Meclislerce oylanmış olan özerkliğin uygulanmasını olanaksızlaştırıyordu. Yasayı güce baş vurarak saydırmalı mıydı? Hükûmet 1914 Martında direnişi kırmak istediği zaman, bu buyruğu yerine getirmektense istifaya baş vuran subayların karşı koymasıyla karşılaştı. Peki, Ulster'in ayaklanmasına boyun eğmeli miydi? Kuşkusuz ki, İrlanda milliyetçileri böyle bir zayıf davranışı hoş görmeyeceklerdi. Kabine çıkmazdan kurtulma yolunu aramak üzere toplantı durumundayken İrlanda'daki iki ulus işi kendi aralarında çözmeye hazırlanıyorlardı: iki yanda da silâhlı gönüllü birlikleri kurulmaya başladı. İrlanda bir iç savaşın eşiğindeydi. Lloyd George: «Stuartlar zamanından beri bu ülkenin başına gelen en tehlikeli bir sorunla karşı karşıya bulunuyoruz» dedi. İrlanda sorunu 1914 yılında İngiliz hükûmetini uğraştıran başlıca sorundu; bu sorun İngiltere'nin dünyadaki durumunu zayıflattı.

İtalya

İtalya, Habeşistan'daki sömürgeci amaçlarının suya düşmesi ve Crispi'nin «büyük politika» sından vazgeçilmesinden sonra manevî bir çöküntüye sürüklenmişti; yalnız, XX. yüzyılın başlarında kendini belli eden maddî bir refaha da erişmiş bulunuyordu. 1904'de hâlâ tarım işlerinin ağır bastığı bir ülkeydi; emekçilerin % 60'ı geçimlerini topraktan sağlıyorlardı. Bu tarım, hiç olmazsa yarımadanın kuzeyinde, değişikliğe uğramaktaydı. Yeni toprakların sürülüp ekilmesi, ekime elverişsiz toprakların sulanması, bataklıkların ve lâğımların kurutulması, ekilebilir toprakların yüzeyini arttırmıştı. Kimyasal gübrenin kullanılmasıyla

toprağın verimi arttırılmıştı. Sunî çayırların gelişmesi hayvancılığın ilerlemesine yol açtı. Kömürce çok yoksul olan bu ülkede sanayi uzun zaman çok elverişsiz koşullar içinde kaldı; fakat akar su enerjisinin değerlendirilmesiyle bu güçlüğün üstesinden gelmekteydi: 1898 ile 1907 arasında madenî eşya ve dokuma sanayii üretimi yeni bir atılım kazanmıştı; çelikhaneler üretimlerini dört katına çıkardılar; bütün ham maddesini dışarıdan getiren pamuklu sanayii, artık iç pazarla yetinmeyerek ihracata başlamıştı; Milano bölgesindeki ipekli üretimi, Lyon'unkiyle çekişmeye başlamıştı. İhracat gittikçe artıyordu. Üretim güçlerinin ve değişimin gelişmesi denk bütçeye olanak verdiği gibi borçların azalmasını da sağladı. Hatta, İtalya, bütçe fazlası olan Avrupa'nın ender ülkelerinden biri oldu.

Fakat bu ekonomik kalkınma fiyatlardaki yükselişle ve «hayat pahalılığı» bunalımıyla birlikte gidiyordu. Ücretlerin hayat pahalılığına uydurulması 1898'de protestolara yol açtı. İşçi kitlesi arasında sosyalistlik düşünceleri yayılmaya başlamıştı: Çalkantı 1900'le 1904 arasında halk hareketleri ve başarısızlıkla sona eren bir genel grevle kendini gösterdi. Buna karşılık, ekonomik refahtan yararlanan orta sınıflar durumlarından hoşnuttu. Oysa parlâmentoda orta sınıflar egemen durumdaydı, çünkü 1882 Seçim Yasası oy kullanma hakkını yalnız okul diploması olanlara verdiği için, halkın % 78'ini seçim hakkından yoksun bırakmıştı.

Kralın silik kişiliği yüzünden, parlâmento rejiminin serbestçe bir rol oynadığı siyasal hayata bir adam hükmediyordu: Giolitti. Bu üstün durumunu Giolitti, öğretisine ya da ülküsünün sağlamlığına borçlu değildi. Yakın iş arkadaşlarından biri: «ileride olacak şeylerle ve genel nitelikte sorunlarla uğraşmaktan hoşlanmaz» demişti onun için; o bu durumunu, parlâmento manevracılığıyla elde etmişti. Yöntemi pratik hayattan alınmaydı, fakat İtalyan parlâmento hayatına orijinal bir nitelik kazandırmıştı. Bir çoğunluk toplayıp sürdürebilmek için İtalya Başbakanının tek bir düzeni vardı: «tam olarak bireysel ve yerel çıkarları tat-

min etmek»; milletvekillerinin isteklerini bilirdi, onlara tekrar seçilme olanağı kazandıran yardımlarda bulunurdu; her partide dostları ve kendisine karşı borç altında bulunanlar vardı. Bu bir müşteri edinme politikasıydı. Fikir mücadeleleri, öğreti çatışmaları onun işi değildi. Giolitti, İtalyan politikasında her zaman rol oynamış olan kişisel çekişmeleri kızıştırarak bunları yok etmekte pek ustaydı. Bu biçimde hükûmeti yönetmek, partileri parçalamaya, dağıtmaya yaradı. Sosyalistlerle Katoliklerin bir ideal ve bir programları olmasına karşılık çoğunluk grupları birbirlerinden pek de belirli çizgilerle ayrılmış değildi. Üstelik de bunlar özlemleri ve geniş bir alanı kucaklayan isteklerle de birleşmemişlerdi, onları bir arada tutan yalnızca bir adamın becerikliliğiydi. Giolittizm siyasal hayatı yavanlaştırmıştı.

1904'e doğru parlâmento dışında milliyetçi bir hareket başladı. Bunun öncüleri hükûmetin uyuşukluğuna tepki göstererek, ülkeye gücüyle övünme duygusunu aşılamak, ulusal ülküyü canlandırmak istiyorlardı. Birkaç yıl sonra ülkeyi daha canlı bir dış politikaya sürükleyerek, böyle bir politikanın İtalya'nın dünyada oynaması gereken role yakışacağını ileri sürüyorlardı.

1911-1912 Trablusgarp Savaşı, ülkedeki iç gelişmeler bakımından önemli sonuçlar verdi. Hükûmet, ülkeden, bütün sınıfların da katılacağı özveriler isterken; seçim sisteminin o zamana kadar siyasal hayatın dışında bıraktıklarının isteklerini yerine getirmek gerekmez miydi? Bundan başka Giolitti, bütün nüfusun seçime katıldığı devletlerin en büyük ekonomik güce sahip olduklarını da farketmişti. Meclise, oy hakkı üzerinde bir reform tasarısı getirdi; muhafazakârlar güçlük çıkarmadan bu tasarıyı kabul ettiler. 30 Haziran 1912 yasası genel seçimleri getiriyordu; yalnız «bazı sınırlamalar ve önlemlerle»: bu yasaya göre yirmi bir yaşını bitirip de okuma yazma bilenler ya da askerliğini yapmış olan oy hakkına sahip oluyordu; bu koşullar yerine getirmemiş olanlar, otuz yaşına basınca oy kullanabileceklerdi. Böylece seçmen sayısı üç buçuk milyondan sekiz milyona çıktı.

1912 reformu açıkça demokratik bir rejim kurarak, İtalyan si-

yasal hayatının koşullarını değiştirmiş oluyordu. Yalnız şu da var ki, kurumların dış biçimleri her ne kadar, şimdi, Fransa ve İngilteredekileri andırıyorsa da arada derin farklar vardı. Bu yeni seçmenler arasında, okuma yazma bilmeyenlerin sayısı büyük bir orandaydı: 1912'de % 38. Oy pusulasını kullanmakta tereddüt eden köylüler, bir görüşe sahip olmadıkları gibi çevrelerinden gelen her türlü etkiye açıktılar. Halk yığınlarına siyasal eğitim vermek gerekiyordu.

1913 seçimlerinde yeni yasanın uygulanması iki uçtaki partilere kazanç sağladı: Sosyalist Parti Mecliste 59 üyelik kazandı; bunların yalnız 19'u «reformcular» ındı. Katolikler de bir partileri olmadığı hâlde örgütlenerek elli kadar milletvekilliği elde ettiler. Bununla birlikte hükûmet partileri -radikaller, sol ve sağ liberaller- çoğunluğu elde etmişti. 1914 ilkbaharında Giolitti geçici olarak kendini emekliye ayırarak, başbakanlıktan sonra, Salandra kabinesiyle yine liberaller hükûmeti ellerinde tutuyorlardı. Yalnız iç durum karışıktı. Sosyalistlerin seçimlerde başarı kazanmalarından beri devrimci eğilim su yüzüne çıkmıştı. 1914 Mayısında hükûmet siyasal ve sosyal bir bunalımla karşı karşıya geldi: demiryollarında meydana gelen bir grev, genel greve dönüşmek tehlikesini gösteriyordu; eski bir sosyal kaynaşma yatağı olan Romagna'da ciddî karışıklıklar oldu, bu karışıklıklar sırasında cumhuriyet yandaşları tehlikeli bir tutum almışlardı. Dünya Savaşı'nın öncesinde hükûmetin başlıca kaygısı düzenin korunmasıydı.

Alman İmparatorluğu

Alman İmparatorluğu XIX. yüzyılın sonlarında dünyanın büyük ekonomik güce sahip devletlerinden biri olmuştu. 1903'deki geçici bir bunalıma karşın, Alman üretim ve ticaretinin gelişmesi devam ediyordu. Eski tarımcı Almanya, büyük bir sanayici devlet olmuştu.

Bu refah, büyük ölçüde, yer altının taş kömürü ve linyitçe

zenginliğine dayanıyordu. Taş kömürü üretimi şaşılacak bir hızla gelişmekteydi: 1900'da 109 milyon ton üten, 1905'de 121 milyon ton, 1913'de 190 milyon ton olmuştu. Oysa yakıt sanayiinin ilerlemesinde başlıca ögeydi. Bu anlamda, «Almanya'nın gücü kömür üzerine kurulmuştur» denebilir. Fakat, Büyük Britanya, bu alanda rakibinden yine de daha güçlüydü; yalnız onun elde ettiği başarıları sağlayamamıştı. İşin gereği şuydu ki, Alman, doğası sömürmenin getirdiği kazançların yanı sıra, kendine özgü yöntemli çalışma, disiplin ve atılganlık gibi yeteneklerinden de yararlanmıştı. Laboratuarla fabrikanın, bilginle sanayicinin sürekli işbirliği, teknik yöntemlerin durmadan iyileştirilmesiyle Alman üretimine üstünlük kazandırmıştı. Sanayii Fransa ve İngiltere'dekinden daha geniş kredi açan bankaların politikası işletmelerin çoğalarak, girişimlerin artmasına yardımcı oldu. İşbirliği anlayışıyla üreticiler birleşerek, çekişmenin sakıncalarını sınırlandıran ve fiyatların bir düzeyde tutulmasını sağlayan «kartel» ler kurdular. Hükûmet demiryolu ulaşımında, bazı ürünlerin taşınmasında özel tarifeler uygulayarak ve su yollarını geliştirerek bu ilerlemeyi destekledi.

Tarım, ekonomik hayat içinde ikinci derecede bir rol oynuyordu. Geçimini topraktan sağlayanlar, nüfusun ancak dörtte biri kadardı. Ekim yöntemlerindeki ilerlemelere ve hektar başına verim artışına karşın toprak, ülke halkının beslenmesi için gerekli maddeleri vermekten uzaktı. İmparatorluk dışarıdan gittikçe daha çok et ve tahıl satın alıyordu. Alman çiftçisi bu yabancı ürünlerin çekişmesinden zarar görmekteydi; uzun zaman, çıkarlarının, sanayiin çıkarları uğruna feda edilişinden yakındı: Uzun tartışmalardan sonra hükûmet, 1902'de yabancı ülkelerden ithal olunacak tarım ürünlerine yeni bir gümrük tarifesi uygulayarak çiftçilerin isteklerini biraz olsun yerine getirdi. Bu ödünle Alman tarımı daha elverişli koşullar içinde çalışarak güç kazandı.

Almanya, tarımını çökertmeden endüstrisini geliştirmiş olmakla birlikte, kuşkusuz ülkenin ekonomik refahını sağlayan yi-

ne de sanayideki gelişmeydi. Büyük serilerle yapılan üretimin gelişmesi, iç pazarın tüketim gücünü aşıyordu. Nüfusun hızla artmasına ve yabancı ülkelere göçün durdurulmasına karşın sanayi, ürettiği malları sürebilmek için ülke içinde yeteri kadar alıcı bulamazdı. İhraç etmek, dış pazarlar ele geçirmek, Alman üretimi için yaşamsal bir zorunluluktu. Bu alanda da başarıdan başarıya koşuyordu: burada da, yabancı ülkelere yapılan satışların iyi biçimde örgütlendirilmesiyle, kartellerin iç piyasadaki fiyat düzeylerini belirli tutarak dış piyasalarda daha düşük fiyatla satış yapabilmesini sağlayan damping uygulanmasıyla sonunda, hükûmetin deniz ticaretini desteklemesiyle, ihracat 1900'de 5 buçuk milyar mark değerinde iken 1913'de 10 milyara yükseldi. Kuşkusuz bu başarı kendisiyle birlikte önemli bir tehlike de getiriyordu. O sırada bir Alman yazarı: «İthalât yapabilmek için ihracat yapmamız gerek; bundan başka çalışabilmek ye yaşayabilmek için de ithal etmemiz gerek» diye yazmıştı. Almanya böylece «dünya piyasasına bağlanmış» oluyordu.

Mütevazı bir hayattan birdenbire şaşırtıcı refaha ulaşan bir ülkede bu ekonomik sorunlar, siyasal hayatta büyük rol oynar. Merkez Katolikleri bir yana, Alman siyasal partileri duygusal ilgilerden çok, çıkar gruplarını temsil etmekteydi. Muhafazakârların başlıca dayanağı, doğudaki tarım bölgelerindeydi; «milliyetçi liberaller», başından beri, sanayicilerin egemen olduğu partiydi, oysa ilerici partilerin üyelerinin çoğu, serbest meslekten olanlardı. Sonunda, sosyalistlerin sayıca üstünlüğü doğrudan doğruya sanayideki yoğunlaşmanın sonucuydu. 1903 seçimlerinde Reichstag'da 81 sandalye elde etmiş olan Sosyal Demokrat Parti, üye sayısı bakımından olduğu kadar, kaynakları ve gazetelerinin sayısı bakımından komşu ülkedeki partilerden çok daha güçlüydü; ama hiçbir zaman bundan yararlanmamıştır.

Bu koşullar, Alman siyasal hayatı için «sakin» hem de bir Alman tarihçisinin dediği gibi «fazla sakin» di. Halk, bütünüyle alınınca ekonomik refahın kendisine sağladığı kazançlardan

hoşnuttu; Alman olmayan azınlıklar (Alsas-Lorenliler, Poznani'deki ve Batı Prusya'daki Polonyalılar, Şlezvig'deki Danimarkalılar) siyasal hayatta ağırlıklarını duyuracak kadar sayıca çok değillerdi. Koşullara alışık olan seçmenler fikir mücadelelerine pek yatkın değillerdi. Partilerin, genel olarak hükûmete karşı saygılı bir tutumu vardı. Parlâmenter rejimle ilgisi olmayan anayasa kuralları Reichstag'a yürütme organı üzerinde etki yapmaya olanak vermiyordu. İmparatorla şansölyesi hukuken geniş bir hareket serbestliğine sahiptiler.

Başbakan, 1904'de Prens Bülow'du. Çekirdekten yetişme bir diplomat olduğu için bütün dikkatini dış politika sorunlarına veriyordu. ***Hatıralar***'ı okununca, iç politikada önemli bir programı olmadığı gibi, herhangi bir reform yapmayı da aklından geçirmediği anlaşılır. Yetenekli, kültürlü bir adamdır, iyi bir hatiptir; bundan başka da kendine çokça güveni vardı. İnsanları yönetebilecek yeteneği yoktu; iyi yürekli olmadığı kadar, cana yakın bir tip de değildi; ama iyi bir taktikçi idi; ustalıkla manevra yapmasını biliyordu.

II. Wilhelm'in «birkaç görünüşü» vardı. Sol kolunun doğuştan felçli olmasına karşın, gösterişliydi: göz alıcı hareketlerden, şatafatlı sözlerden hoşlanırdı. Görünüşe göre, kendini beğenmiş otoriter ve herkese hükmettiğine inanan bir adamdı. Düşünsel yetenekleri amaçlarının düzeyinde miydi? Yakından tanıyanlar imparatorun bazı yeteneklerinin olduğunu söylemişlerdir: Çok iyi bir hafızası, çok kere dikkate değer nitelikte bir kavrayışı vardı, kafası durmadan çalışırdı. Fakat, devlet adamının başlıca özelliği olan, sağlam yargı verme yeteneğinden yoksundu; kendini hayallerine bırakırdı; hiç eleştiri düşüncesi yoktu; özellikle çok çabuk konuşur ve hareket ederdi; zaman zaman öfke nöbetlerine tutulur, çevresine korku salan çıkışlarda bulunurdu. Bir dersten yararlandığı pek az görülürdü.

1894'den beri, hükûmet, Reischstag'da, muhafazakârlardan, Milliyetçi Liberallerden ve Merkez Katoliklerinden kurulu bir koalisyona dayanıyordu. İlericilerle sosyalistler de muhalefeti

II. Wilhelm

oluşturmaktaydı. Hükûmete güçlük çıkaranlar sosyalistlerdi. 1905'de Ruhr'deki maden işçilerinin beşte dördünün katıldığı grev, Reichstag'da sert bir tartışma açılmasına neden oldu. Bülow, hükûmetin düzeni korumak isteğinde olduğunu belirtmekle birlikte, işçilerin çalışma saatlerinin azaltılması, bir Prusya yasası ile konulmuş olan disiplin kurallarında reform yapılması gibi bazı isteklerinin yerine getirileceğine söz verdi. 1906'da «sosyal demokratlar» Berlin'de, Prusya seçim sistemini protesto etmek üzere büyük bir gösteri düzenledi. Sınıf temeline dayanan Prusya seçim sistemi sağcı partilere çoğunluk sağlıyordu: sosyalistler, bütün imparatorlukta olduğu gibi Prusya'da da genel seçimlerin uygulanmasını istiyorlardı. Başbakan, «partileri ihtilâlci sosyal demokrasiye karşı birleşmeye» çağırdı ve bu öneriye razı olmadı. Kaldı ki, muhafazakârların da katıldığı, kendisinin dayanağı olan çoğunluktan, Prusyalı muhafazakârların Landtag (Eyalet Meclisi)'daki üstünlüklerini kaybetmelerine neden olacak bir reforma, oy vermelerini nasıl isteyebilirdi?

Fakat, 1906 sonunda bu çoğunluk dağıldı. Genç üyelerinden Erzberger'in etkisiyle, Merkez, hükûmetin Katolik bölgelere çok sayıda Protestan memur atamasından memnun kalmadığı için, hoşnutsuzluğunu açığa vurdu. Koloniler sorunu üzerindeki bir tartışma sırasında Alman yönetiminin Togo'da ve Güney Batı Afrika'da uyguladığı yöntemlere hücum etti. Katolikler hükûmetin istediği kredilere karşı sosyalistlerle birleşerek oy verdiler. Bülow, hükûmetin yetki alanına giren bir işe parlâmentonun burnunu sokmasından şikâyet etti; «Merkez» in «bencilliği» ni kınadı. Onun asıl istediği bu siyasal bunalımdan yararlanarak, gittikçe ayak bağı olmaya başlayan Katolik partisini başarısızlığa uğratmaktı. 13 Aralık 1906 günü, imparatorla anlaşarak, Reichstag'ı feshetti. Seçimlerde, Merkez hemen hemen eski yerini elinde tuttuğu hâlde sosyalistler otuz milletvekilliği kaybettiler. Bu Başbakan için tam bir zafer olmamıştı.

Yeni Reichstag'da Bülow, muhafazakârlardan, milliyetçi liberallerden ve «ilericiler» den kurulu bir çoğunluğa dayanıyordu. Fakat bu «blok» istikrarlı olamazdı; çünkü vergi sorunlarında ve Prusya'da yapılacak seçim reformu konusunda sol kanadı, sağ kanadına muhalefet ediyordu. 1909 Temmuzunda bir veraset vergisi tasarısı dolayısıyla «blok» dağıldı.

Bülow, yeniden Meclisi feshetmeye kalkacak mıydı? Böyle bir şeyi aklından geçiremezdi; çünkü birkaç aydır, imparatorun güvenini kaybetmiş bulunuyordu: 1908 Kasımındaki Daily Telegraph olayı imparatorla şansölyesinin ilişkilerini gerginleştirmişti. Bir İngiliz gazetecisine verdiği demeçte II. Wilhelm beceriksizce ve ihtiyatsızca şeyler söylemişti.

Kamuoyuna İngiltere'ye karşı duyduğu «dostluğu» anlatmak için Güney Afrika, savaşını anarak İngiliz savaş plânının Alman Genelkurmayının yardımıyla hazırlandığını söyledi. İmparator, gerçekte düşsel olan böyle bir yardımı söz konusu etmenin, İngilizlerin onuruna dokunacağını hatırından bile geçirmiyordu. 28 Ekimde bu demeç Daily Telegraph'da yayınlandığı zaman, İngiliz basınının tepkisi hiç de yürek rahatlatıcı değildi.

Kuşkusuz sorumlu olan yalnız II. Wilhelm değildi: Makalenin taslağı Dışişleri Bakanlığına gönderilmişse de pek uyanık olmayan memurlar olduğu gibi geçirmişlerdi: ama ne olursa olsun demeci veren imparator değil miydi? Alman parlâmento çevrelerinde duyulan sert öfke ortalığı çalkandırmıştı: bu yargı hatası, bu yersiz ve düşüncesizce kendi başına hareket ediş, imparatorun anlayıştan ve soğukkanlılıktan yoksun olduğuna yeni bir kanıt değil miydi? Reichstag'da sorguya çekilen Prens Bülow, demecin önemini hafifletmeye çalışmakla birlikte, olayın ciddî olduğunu saklamamış ve imparatorun bundan böyle daha ölçülü hareket edeceğine inandığını açıklamıştı. Bu durum karşısında büyük bir sarsıntı geçiren II. Wilhelm; önce tahtından ayrılmayı düşünmüştü; ama ilk heyecan geçtikten sonra şansölyesine karşı hiç dinmeyen bir kin beslemeye başladı.

Bunun için, Bülow Reichstag çoğunluğu ile uyuşmazlığa düşünce, hemen onu yalnız bıraktı. Şansölyenin istifasına temmuz sonunda karar verilmişti ama, 1909 Kasımında ilân edildi. Bülow'ın yerine başbakan olan Theobald von Bethmann Hollweg Frankfurt'lu bir banker ailesindendi; bu ailenin eski Prusya soylular sınıfından bir aile ile de bağlantısı vardı. Hollweg, gençliğinden beri tanıdığı imparatorla olan ilişkileriyle, yüksek memurluklarda hızla yükselerek, önce Prusya'nın, sonra da bütün imparatorluğun İçişleri Bakanı olmuştu. Ölçülü, kültürlü, derin düşünceli bir adamdı; yalnız her sorunu bir hukukçu kafasıyla düşünürdü. II. Wilhelm, onu biraz fazlaca «öğretmenimsi» ama «altın kadar temiz» bulurdu.

Bethmann'ın iç politikadaki amacı başına dert açacak işlerden sakınmaktı. 1910'da, Prusya seçim sisteminde değişiklik yapmayı düşündükten sonra, muhafazakârların direnişinin çok çetin bir duruma getirdiği bu sorunu ele almaktan vazgeçti. Yalnız Alsas sorununda yeni bir rejim kurarak -«1911 Anayasası»- «özerklik» isteyenlerin isteklerinin bir kısmını yerine getirdi. Yalnız şansölye, bir program çevresinde çoğunluk oluşturmaya kalkmamıştı. Ocak 1912 seçimleri durumu düzeltmedi: Sosyalist

Parti beş yıl önce uğradığı bozgunun öcünü alarak, Reichstag'da yüz on sandalye kazandı; oysa, Merkez on beş, Muhafazakârlar da otuz dört üyelik kaybettiler; bununla birlikte «solcu» partiler çoğunlukta değillerdi. Bazı üyeleri bir parlâmento rejiminin kurulmasını kabul ettirmek istedikleri hâlde Reichstag geçmişte olduğu gibi, yine de üstünlük elde edememişti.

Alman siyasal rejimi «tamamlanmadan» kalmıştı: Prusya ile Reich'ın ilişkileri sorununu ortaya çıkaran büyük anayasa sorununa bir çözüm getirilmemişti; aynı durum parlâmento ile imparatorluk hükûmetinin ilişkileri bakımından da böyleydi. Fakat ortada ciddî bir bunalım belirtisi de yoktu.

Avusturya-Macaristan

XX. yüzyılın başında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bir benzeri daha olmayan bir devletti: bu bir «Milliyetler Devleti» idi; öyle ki, yabancı bir egemenliğin yönetimi altında bulunan «azınlıklar» nüfusun çoğunluğunu oluşturuyordu. 1867 uzlaşmasından beri Macaristan'daki Macarlar, Avusturya'da Almanlar öteki etnik ögeler üzerindeki siyasal üstünlüğü bölüşmüşlerdi; ama, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun iki bölümünden her biri ayrı bir varlık sürdürüyordu. Yalnız ortaklaşa işlerde -ordu, donanma, dış politika gibi- birbirine bağlıydı. İç politikadaki gelişmeye Avusturya'da ve Macaristan'da aynı sorunlar egemen olmakla birlikte Viyana'da ve Budapeşte'de oldukça farklı bir manzara göstermekteydi.

Avusturya'nın nüfusu 28 milyondu. Almanlar hiçbir biçimde 10 milyonu aşmıyordu, nüfusun geri kalan kısmını Orta Avrupa'nın bütün uluslarından insanlar oluşturmaktaydı; Galiçya'da 4.900.000 Polonyalı, 3.200.000 Rutenyalı, Bukovina'da Rutenler ve Romenler; Bohemya'da 6 buçuk milyon Çek; İstriya'da, Karintiya'da, İstirya'da 1.200.000 Sloven; Tranten'de ve İstirya'da, 700.000'den fazla Sırp ve Hırvat vardı. Bu yamalı bohçaya benzeyen halklar, diller ve dinler topluluğunda Slavlar ağır basıyor-

du; ama bu Slavların birbirleriyle gerçekten bağlılıkları yoktu. İşi karıştıran bir noktada bu ulusların bütün bir grup durumunda olmayışları ve hiçbirinin iyice belirlenmiş bir toprak üzerinde oturmayışlarıydı; bunlar arasında kesin bir sınır çizmek olası değildi. Ama her yerde Alman yönetimi ile azınlıklar arasındaki mücadele aynı alanlarda olmaktaydı: her ulus kişiliğinin simgesi olan dil hakları, bunun sonucu olarak da eğitim ve öğretim sorunu.

Ekonomik gelişmenin siyasal sorunu büsbütün karmaşık bir duruma getirmede rolü oldu. Avusturya'nın doğal kaynakları, özellikle kömür ve demir madenleri vardı. Bunun için bazı bölgelerinde büyük bir sanayi oluşmuştu. İşçi yığınları arasında, işletmelerin yoğunlaşması sonucu olarak, her yerde olduğu gibi, Avusturya'da da sosyalist düşünceler yayıldı. Avusturya hükûmeti, azınlıklardan gelen direnmelerden başka, Almanların yaşadığı bölgelerde bile, yeni bir muhalefeti, Sosyalist Parti'nin muhalefetini hesaba katmak zorundaydı.

Bunun için parlâmento (Reichsrat) ulusal ve sosyal sorunlar üzerinde, birbiriyle şiddetle çatışan, bir dizi gruba bölünmüştü. İstikrarlı bir çoğunluğun oluşması çözümlenmez bir sorundu. Yasama işleri ve bütçe çalışmaları çatışmaların kızgınlığı ve muhalefet partilerinin engellemeleri yüzünden felce uğruyordu. Bu yüzyılın başlangıcında karışıklık son sınırını bulmuştu: «Sekiz ulus, on yedi ülke, yirmi parlâmento grubu, yirmi yedi parti!» diye bir başbakan içini çekerek yakınıyordu. Hükûmet memurları cesaretlerini kaybetmişlerdi: siyasal mücadeleler arasında kamu yararının gürültüye gittiğini görüyorlardı. Geleceğe kuşkuyla bakıyorlardı; bazıları çıkar yol göremiyor, ülkenin bir felâketin eşiğinde olduğunu düşünüyordu.

Macar devletinde yaşayan 20 milyon nüfusun içinde, Macarların sayısı 10 milyonu bulmuyordu. Bütün krallığın çevresinde yaşayan nüfusun geri kalanı Slovaklardan (kuzey bölgelerinde iki milyon kadar), Rumenler (Transilvanya'da üç milyon kadar) Sırplar (Banat, Tamşınar ve Save vadisinde bir milyon kadarı,

sonra iki milyonu bulan Hırvatlar ve sayıca önemsiz bazı gruplar: Transilvanya'da yaşayan Saksonlar -ki XVI. yüzyılda buraya gelmişlerdi- bir zamanlar Türklerden kaçarak Tuna'yı aşıp buraya yerleşmiş olan Temes Kontluğu'ndaki Bulgarlar, Sloven asıllı olan Drav vadisindeki Wendeler

Yalnız en etkin ve gelişmiş bir toplum olan Hırvatların özel bir konumu vardı; az çok bir özerklikten yararlandıkları gibi, Agram'da öğretim ve din işlerine bakan ve adliye örgütüyle ilgilenen bir Diyet Meclisi vardı. Fakat Macar hükûmeti tarafından atanan ve ***han*** adı verilen bir genel valinin bulunuşu sık sık çatışmalara yol açıyordu. Öteki ulusal azınlıklar doğrudan doğruya Macar yönetimine bağlıydılar. Bu yönetim, otuz yıldır, yöntemli bir biçimde ilk öğretimde Macarcayı zorunlu bir dil olarak yerleştirmeye çalışıyordu; bunlar Budapeşte Parlâmentosunda temsil ediliyorlardı; fakat seçim yasası, kurnazca bir düzenle oy konusundan yoksun bırakmıştı.

Siyasal bakımdan egemen durumda olan grup Macar halkıydı. Oysa, tarım işlerinin ağır bastığı, sanayiin de toprak ürünlerini işlediği bir bölge olan Tisza ovasında yaşayış düzeyi ilerlemiş değildi; büyük toprak sahipleri, «derebeyler» bu köylüler üzerinde, oylarını istedikleri gibi kullandırdıkları bir etkinliğe sahiptiler. Şehir halkı köylülerle bir kitle oluşturmuyordu. Budapeşte'deki partiler üç eğilim çevresinde toplanmışlardı: Muhafazakârlar, bunlar büyük toprak sahiplerine dayanıyordu; aydın burjuvazinin yönettiği ve Yahudi çıkarlarına hizmet ediyor diye tanınan liberaller ve 1867 uzlaşmasını kabul etmeyerek Macaristan ve Avusturya'dan tam ayrılmak isteyen «milliyetçiler». O sıralarda doğan sosyal demokrat partinin pek o kadar önemi yoktu.

1904'le 1914 arasında bu çifte monarşi iç güçlükler içinde çırpınıp durmuştu. Avusturya'da siyasal hayat koşullarını değiştirmek için oy hakkı üzerinde bir reform yapılması yolunda çaba harcanmıştı. Ama deneme boşa gitti. ***Reichstrat***, karmaşık bir düzene göre toplanıyordu: seçmenler dört kümede toplanmış-

lardı: büyük mülk sahipleri, ticaret odaları, şehirler ve köy birlikleri, bunlar ayrı ayrı oy veriyorlardı. Oy verme hakkı, vergi temeline göre ayarlandığı için, eyaletten eyalete değişik olarak daraltılmıştı. Bu seçim sistemi, sayısı az olan iki kümeye parlâmentoda üstünlük sağlıyordu: mülk sahipleriyle, sanayiciler ve tüccarlar.

Sosyalist Parti, 1905'de genel seçimlerin kabulü için bir kampanya açtı; Çekler de bunu desteklediler. Bu isteklere boyun eğmek, yeni sosyal sınıfların siyasal hayatta etkili olmalarına yol açmak, kuşku yok ki, Slavların temsilcilerine Mecliste bir çoğunluk vermek olurdu; çünkü Slav milliyetinden olanlar ülkede çoğunluktaydı; fakat bu bazılarına göre de halkın siyasal eğitimi için yararlı olur ve isteklerin şiddetini azaltırdı. Kabine bu işi yapmaya karar vermişti, çünkü durum tehlikeli görünüyordu: Rus ihtilâlinin duyulması Avusturya'da karışıklıklara yol açtı: Viyana'da, Prag'da, sosyalistler genel seçim hakkının genişletilmesi için sert sokak gösterileri düzenlediler. Polis raporları, yakında siyasal nitelikte bir genel grevin patlak vereceğini haber veriyordu. 4 Kasım 1905 günü, kaygıya kapılan hükûmet, basında yayınlanan bir bildiri ile genel seçimleri yerleştirmek kararında olduğunu ilân etti.

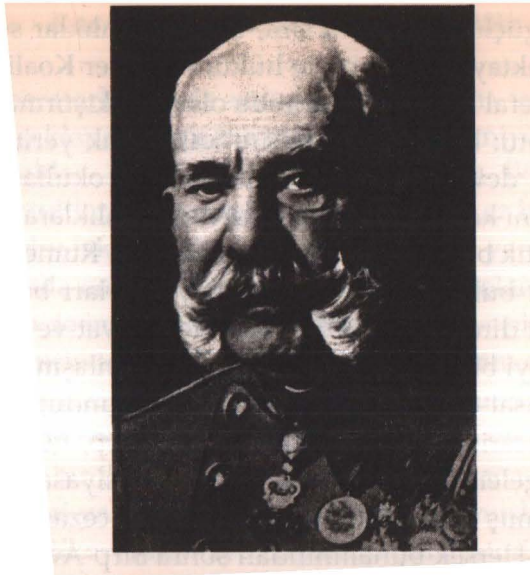
Bu karar alındıktan sonra, Başbakan Gautsch, reformu, milliyetler arasındaki mücadeleleri yatıştıracak biçimde gerçekleştirmeyi düşündü. Parlâmentodaki sandalyenin sayısını, nüfusa oranla belirlemeyerek, ülke topraklarını, iyi kötü, ulusal gruplara karşılık olan bölgelere ayırarak herbirine belirli bir temsilci sayısı verdi: Almanlara 233, Slavlara (Çekler, Polonyalılar, Rutenyalılar, Güney Slavları) 259, İtalyanlara 19 ve Birkovina'daki Rumenlere 5. Böylece reform, ulusal azınlıklara üstünlük tanımış oluyordu; hükûmet Almanlara karşı bir koalisyon kurulmaması için Slavlar arasındaki, özellikle, Katolik Polonyalılarla, ünitarien Rutenyalılar arasındaki eski anlaşmazlığa bel bağlamıştı. Böylece, yasa ulusal grupların nisbî güçlerini belirlemekle, bir çeşit denge kurmuş olduğundan, milliyetler arasındaki mücade-

lelerin daha sert olacağını umuyordu. Her ne kadar Gautsch bu arada hükûmetin başından çekildiyse de yerine gelen Beck, reformu sonuna erdirdi: Yasa 1906 yılı aralık ayında oylandı.

Yapıcılarının bekledikleri sonuçları verdi mi? Yeni yasaya göre yapılan mayıs 1907 seçimleri partileri altüst etti ve aşırı grupları güçlendirdi, özellikle sosyalistler 516 üzerinden 86 sandalye kazanarak daha güçlü çıktılar. Beck bu durum karşısında telaşlanmadı. Fakat, sosyalistlerin ilerlemesinden kaygıya kapılan muhafazakârlar, saraydaki etkinliklerinden yararlanarak başbakana karşı mücadeleye giriştiler ve onu 1908 Kasımında hükûmetten ayrılmak zorunda bıraktılar. Bunun üzerine ulusal güçlükler ortaya çıkmaya başladı.

Bosna-Hersek bunalımı ve hükûmetin Sırplara karşı tutumu, Slavların protestolarına yol açtı. 1909'da Prag'da, Almanlarla Çekler arasında, İstirya'da da Almanlarla Slovenler arasında dövüşler oldu. Reichstrat'da, milliyetler arasındaki karşıtlıklar kendini gösterdi: bir blok oluşturmuş olan Alman partilerinin karşısında yalnız Polonyalıların katılmadığı bir Slav bloku yükseldi. İşte Polonyalıların -ki ekonomik kazançlarla ödüllendirilmişti- bu tutumu sayesinde hükûmet çoğunluğunu elinde tutabildi. Beck'ten sonra gelen başbakanlardan 1909'la 1911 arasında, hükûmetin başına geçen Bienerth, sonra da Strügleh, politik nitelikte işlere girişmeyerek «günü gününe» yönetimle yetindiler. Avusturya mızmız, durgun bir yaşayışa gömülmüştü.

O sırada, Macaristan siyasal bir bunalım geçirmekteydi. 1903'e kadar, yirmi beş yıl boyunca «liberal» olduğunu söyleyen parti, Kaloman Tisza'nın sert yönetimi altında, su götürmez bir üstünlük kazanmıştı. Bu üstünlük, düşmanlarının bir manevrası yüzünden sarsıldı: «sol» muhalefet, yani milliyetçi parti, sağın üyeleriyle anlaşarak, Almancanın ortaklaşa ordudaki Macar birliklerinde komuta dili olmamasını önerdiler. Bu Macar milliyetçiliğinin açığa vuruluşuydu; Liberal Partinin bir bölümü de buna katılmamazlık edemedi. Böylece hükûmetin dayandığı çoğunluk tehlikeye düşmüştü. İmparator I. François Joseph Macar-

İmparator I. François Joseph

ların isteklerine karşı çıkarak parlâmentoyu iki kere feshetti. Hükümdarın bu müdahalesine karşı muhafazakârlar, ayrılıkçı liberaller ve milliyetçiler arasında bir koalisyon kuruldu. Dört yıl boyunca (1906-1910) bu koalisyon hükûmeti iktidarda kaldı ama istediği reformu kabul ettiremedi: I. François Joseph, Macarları, direnirlerse, Avusturya'da olduğu gibi, genel seçimlerin kabul edilmesini önereceğini böylece çoğunluğu kaybedeceklerini söyleyerek tehdit etti. Koalisyonun güçsüzlüğü, Etienne Tisza'nın politikasının başarı kazanmasına yol açtı; Tisza, 1910'da «Ulusal Çalışma Partisi» adı altında eski Liberal Partiyi yeniden kurdu. Seçimlerde, Tisza'nın partisinden olanlar, öteki partilerin 86 yerine karşı, 200 sandalye kazandı. Başbakan, imparatora karşı yararsız bir mücadeleye girişmeyeceğini ve ikili rejim temeline uygun olarak işleri yürüteceğini ilân etti. Bir aralık Budapeşte Parlâmentosunu, hükümdara karşı çıkaran bunalım sona erdi. Enerjik, cesur bir eylem adamı olan Tisza, çoğunluğu «demir pençesinin» altında sıkı sıkıya tuttu.

Fakat bu güçlüklerin yanı sıra, ulusal azınlıklar sorunu hep ortada durmaktaydı. Budapeşte hükûmeti, ister Koalisyon kabinesi, ister Liberal kabine zamanında olsun «sıkıştırma» politikasına devam etti: bölgelerin adlarını kaldırarak yerine Macarca adlar koydu; devletten ödenek alan bütün okulları, Macarca okul kitaplarını kabule zorladı. Bu ulusal azınlıklara karşı yürütülen sistematik bir mücadeleydi. Slovaklarla, Rumenler boş yere protestoda bulundular; fakat Güney Slavları bu politikaya karşı daha iyi direndiler: 1905 Fiume'de, Hırvat ve Sırp delegeleri mücadeleyi birlikte yürütmek üzere bir anlaşmaya vardılar; hükûmet siyasal davalar açarak kendini savundu; «Agram davası» nda Macaristan'da yaşayan otuz bir Sırp, hükûmetçe düzenlenen belgelere göre; Belgrad'da kurulu siyasal derneklerle bağlantı kurmuş olmakla suçlanarak kürek cezasına mahkûm edildi. Bosna-Hersek bunalımından sonra Sırp-Avusturya çatışması Yugoslav hareketini canlandırdı ve Hırvatistan Diyeti «han» a karşı açık mücadeleye girişti. Hırvat ulusal hareketi ayrılıkçı bir nitelik almıştı.

Balkan Yarımadasındaki milliyetçi hareketler ve bunun sonucunda meydana gelen 1912-1913 savaşları Avusturya-Macaristan Slavları üzerinde etki yapmaktan uzak kalamazdı. Çalkantı büyüdü; Hırvatları, Bosna-Hersek ve Banat Sırplarını, Karintiya Slovenlerini aynı protesto hareketinde birleştirirken, Çekler Reichstrat'da, bir engelleme taktiği uygulamaktaydılar. Bu ardı arkası kesilmeyen güçlükleri nasıl yenmeliydi? İmparator I. François Joseph bu işlerle uğraşamayacak kadar yaşlıydı; fakat yeğeni ve tahta varisi olan Arşidük François Ferdinand, «ikili» sistem yerine bir «üçlü» sistemi geçirmeyi düşünüyordu: buna göre imparatorlukta yaşayan Hırvatlar, Sırplar, Slovenler, konumu Macaristan'la, Avusturya'nınkine benzeyen bir üçlü devlet oluşturacaklardı. 1912'den sonra da hâlâ bu tasarıya bağlı kalmış mıydı? Bunu söylemek güçtür. Bununla birlikte, Arşidük, çifte monarşiyi kurumlarda ve anayasada temelden bir değiştirme yapmadan, yaşatmanın mümkün olamayacağına inananlardandı.

Rus İmparatorluğu ve 1905 İhtilâli

Rus İmparatorluğu'nda «ulusal azınlıkların» varlığı, siyasal hayatta savsaklanabilecek bir manzara göstermiyordu. Kuşkusuz Polonyalılar, Finlandiyalılar, Rutenyalılar, Besarabya Rumenleri, Yahudiler gibi azınlıklar, nüfusun çok az bir bölümünü oluşturuyordu; fakat bunlar sınır bölgelerinde, yani uluslar arası bir çatışmada en ağır sarsıntılara uğrayacak olan yerlerde yaşıyorlardı; bu da imparatorluğun güvenliği için açık bir tehlikeydi. Bununla birlikte bu tehlike kimsenin dikkatini çekmedi. Asıl önemli olan şey, siyasal rejimin karşısında bulunduğu tehlikeydi. XX. yüzyılın başında mutlakiyetle yönetilen tek büyük Avrupa devletinde bir ihtilâl çağı başlamıştı. O zamana kadar muhalefet hareketleri yalnız aydınlar çevresinde kalmışken; şimdi bir halk hareketi ülkeyi sarsmaya başlamış, Çarın otoritesini kırarak ondan siyasal reformlar koparmıştı.

Bu bunalımın temelinde ekonomik değişmeler yatıyordu. Kuşkusuz, tarım hayatı ulusal ekonominin temeliydi. Fakat bir gelişme de kendini göstermeye başlamıştı: son yirmi yıl içinde imparatorluğun çok büyük yer altı kaynakları değerlendirilmişti; sanayi yabancı sermaye ve teknisyenlerin yardımıyla gelişmeye başlamıştı. Büyük şehir merkezlerinde çok çetin koşullar (iş günü 11 buçuk saatti; grev yasaktı) içinde yaşayan işçi nüfusun toplanması «sınıf bilincini» geliştirdi. Bir sanayi burjuvazisinin de büyümesi küçümsenecek bir şey değildi: ekonomik hayatta egemen bir rol oynadıklarını bilen bu işletme liderleri, mühendisler, iş adamları kamu işlerinin yönetiminde söz ve karar sahibi olmak istiyorlardı. Bundan başka sanayideki ilerleme köylülerin durumunu kötüleştirmişti: Ulusal donatım çalışmaları masraflarını karşılamak üzere hükûmet vergileri arttırmış, alkolü tekeline almış, doğmakta olan sanayii yabancı çekişmesine karşı korumak için izlediği gümrük politikası komşu devletlerin tepkisine yol açarak Rus ürünlerinin ihracını zorlaştırmıştı.

Rejimin düşmanları bu hoşnutsuzlukları sömürmek istediler.

1898'de kurulan ve Marksist doktrinleri benimsemiş olan «Rus Sosyal Demokrat» partisi yasayla yasaklanmış olduğu hâlde grevler düzenledi. Sosyal çalkantılar onun için politik amaçlara varmak için bir araçtı: Çarlık rejiminin yıkılması. Fakat bu partinin üyeleri taktik üzerinde anlaşmış değillerdi. ***Menşevikler***, partinin «geniş kitleleri kucaklamasını» istiyor ve burjuva muhalefetiyle geçici bir işbirliği yapılabileceğini kabul ediyordu; oysa, ***Bolşevikler***, Liberallerle her türlü anlaşmayı red ederek partinin bir «kavga örgütü» ve ihtilâlci eylem için kararlı olmasını istiyorlardı. Bolşevikler dış ülkelerde Iskra (Kıvılcım) gazetesini çıkardılar; Lenin bu gazetenin başlıca yazarlarındandı. «İhtilâlci Sosyalist» adını almış olan parti, tam olarak Rus geleneklerini temsil ediyordu. Her şeyden önce, bir toprak reformunu öne sürerek köylü yığınlarını etkilemek istiyordu: işte bu partinin çalışması sonucu olarak 1902'de Harkof ve Poltava eyaletlerinde bir ayaklanma oldu. Burjuva çevrelerinde, taşradaki zemtvos denilen yönetim kadroları arasında egemen olan bir anayasa reformunun ekonomik çalışmaların gelişmesi için zorunlu olduğu düşüncesini dile getiren «Kurtuluş Birliği» adını taşıyan grupla yabancı bir ülkede yayınlanan ***Osvobozdenie*** (Kurtuluş) gazetesinde buluyordu. Bu hareketi yöneten aydınların amacı sosyal olmaktan çok siyasaldı. Bu gizli çalışmalar karşısında polis yöntemleri kullanarak sert baskı önlemlerine baş vurmaktaydı; ihtilâlci düşüncelerin yayılması karşısında hoşnutluk duymuyor değildi ama muhalefeti, bazı ödünler vererek etkisiz duruma getirmeyi düşünmüyordu.

Ortaya çıkan bütün bu güçlükler karşısında kesin egemen olan sorun hiç gevşemedi. 1904'de II. Nikola on yıldır Çarlık tacını başında taşıyordu. Eğitimi, tahta çıkmadan muhafız birliği subayı olarak sürdüğü hayat onu sosyal ve ekonomik sorunları düşünmeye alıştırmamıştı. Kendisini eğitmiş olan Saint -Synode vekilharcı Pobiedonostsev adlı papaz, ona mutlakiyetçi krallığın Rusya için en iyi rejim olduğu düşüncesini aşılamıştı: II. Nikola iktidarını Tanrı'dan aldığına ve hükümdarlık haklarını saydır-

masının kendisi için bir görev olduğuna inanıyordu. Tahta çıktığı gün: «Ölen babam gibi ben de otokrasinin ilkelerini hiç sarsılmadan savunacağım» demişti. Devletinde oluşmakta olan değişikliklerin farkında mıydı? Kapalı bir ortam içinde yaşıyordu, ülkeyle olmadığı gibi, yüksek sosyete ile de ilişkisi yoktu. Öğütlere kulak asacak kişilikte bir adam değildi; karşısına çıkanları konuşturur du, ama hiçbirine güveni yoktu. Bu diktatör yaradılışlı olmasından değildi. Gerçekte zayıf bir insandı; ama tereddütlerini bir otorite görünüşü arkasına gizliyordu. Sonunda dar kafalı, çabuk parlayan bir adam, açık düşünemeyen enerjisiz bir devlet başkanıydı. Bakanlarından biri ondan söz ederken: «Zavallı yüce hükümdarımız!» demişti. Ailesinin arasında Çarskoye-Selo sarayında dünyadan uzak yaşayışı, yakınlarına karşı duyduğu derin sevgi, onu Hesseli bir prenses olan karısı Aleksandra Feodorovna'nın etkisi altına sokmuştu: soğuk ve iradeli bir kadındı; gerektiğinde kesin kararlar verebilirdi; ama batıl inançlara saplı, hastalık derecesinde mistik bir ruhu vardı. İmparatorluk ailesinin çevresine, maceracıları, şarlatanları topladı; 1905'den beri de Rasputin adında sarhoş, sefih, paraya düşkün Sibiryalı bir köylü çarla çariçe üzerinde inanılmaz bir etkinlik kazandı; onların gözünde bir çeşit evliya idi. Bu acayip, bozuk çevre içinde «Bütün Rusya'nın İmparatoru!» nun silik kişiliği, halkın hayalinde canlandırdığı mutlak bir hükümdar tasarısı ile çelişki içindeydi.

Mançurya bozgunu, tam 1905'de otokratik rejimi sarsmaya başladı. Daha, Japonlara karşı girişilen savaşta uğranılan, ilk başarılar sırasında; Rusların yurtseverliği bu bozgunlar karşısında isyan etti; bunun sorumluluğunu hükûmete yani siyasal rejime yüklüyorlardı. Daha 1904 sonbaharında aydın çevreler ve liberal burjuvalar, rejime karşı eleştirilerini yönelterek, istekler ileri sürmüşlerdi. Çar, durum karşısında oldukça kaygılanarak yönetimde reform yapılmasını öngören bir plânın incelenmesine karar verdi; fakat en temel isteği yerine getirmeye yanaşmamış, seçimle gelen bir yasama meclisinin kurulmasını kabul etmemişti.

Bu sırada muhalefet hareketi şehir halkı arasında da yayılmaya başlamıştı: polisle ilişkisi olan Gapon adlı Ortodoks papazı, birkaç ay önce «İşçi Birliği» ni kurmuştu. 22 Ocak 1905 pazar günü 135.000 imzalı bir dilekçeyi sunmak üzere büyük bir gösteri düzenledi. Sunulan dilekçede, şu sosyal ve siyasal haklar isteniyordu: Grev hakkı, toprak reformu, bir millet meclisinin toplantıya çağrılması. Polis ve asker, Kışlık Saray önünde toplanarak gösteri yapan halk üzerine ateş açarak dağıttı, gece bastırıncaya kadar peşlerini bırakmadı. «Kızıl Papaz» ın bilançosu bin ölü ve bir o kadar da yaralıydı.

22 Ocak 1905 günü ateş açılması, halkla Çarın arasında bir uçurum açtı. Protesto hareketi bir ihtilâl durumunu aldı. Sanayi şehirlerinde siyasal grevler patlak verdi; bu grevleri yürütenler bir kurucu meclis seçilmesini istiyorlardı. Köylerde, yer yer köylüler vergi vermekten kaçınıyor, hatta büyük çiftlik sahiplerinin ahırlarını ve ambarlarını işgal ediyordu. Profesörler, mühendisler, avukatlar işçilerle dayanışma içinde olduklarını ilân ettiler. Zemtnosların, Moskova'da toplanan kongresinde Çara gönderilmek üzere bir mektup yazılarak bunda danışmanlarının Uzakdoğu macerasındaki sorumlulukları ortaya atılarak devlette «yenilik» yapılması isteniyordu. Temmuz ayında Sivastopol'daki Potemkin gemisindeki askerler isyan ettiler, gemiyi Karadeniz'de bir süre dolaştırdıktan sonra Romanya hükûmetine teslim ettiler. Haftalarca, Rusya karışıklık içinde çalkandı, bu bir çeşit iç savaştı. Aşırı sosyalistlerin, yani Bolşeviklerin bu hareketlere bir yön vermesi ve ihtilâli organize etmesi akla yakın bir şeydi. Onların öncülüğü ile Moskova'da matbaa işçileri bir kurul (Sovyet) oluşturdular; sonra da Petersburg'da bir Başkent İşçileri Merkez Kurulu toplandı: Sovyetler, hükûmeti sarsıp Cumhuriyetin kurulmasına yol açacak bir genel grev hazırlığına girişti.

Bunun karşısında Çar boyun eğdi. İlkbahardan beri, bakanları, daha beterinden sakınmak için, düşmanların isteklerinden bir kısmını yerine getirmek gerektiğini kavramışlardı. Çar II. Nikola, bunların diretmesi üzerine 3 Mart 1905'de bir ferman imzala-

dı. Bunda «ulusun güvenini kazanmış» kimseleri yasa tasarıları hazırlamak üzere işbirliğine çağıracağını bildiriyordu; ama beş ay boyunca böyle bir meclisin nasıl bir şey olacağını belirlemekten kaçındı. Kuşkusuz, Japonya'ya karşı girişilen savaşta ordunun durumu düzelerek, bozgundan ileri gelen ihtilâl hareketinin zaferin kazanılmasıyla ortadan kalkacağını umuyordu. Tuşima deniz savaşından sonra savaş kesin olarak kaybedilmişti. Bunun üzerine hükûmet bir millet meclisini, bir *Duma*'yı toplamaya karar verdiğini ilân etti. Fakat bu meclisin kendisi bakımından zararsız olmasına çalıştı: Köylüler, toprak sahipleri ve burjuvalar olmak üzere üç sınıf arasında bölünmüştü ki, gerçek bir parlâmentoya benzer yanı yoktu. Bunun için muhalefet saldırılarından vazgeçmedi: Ancak iki ay sonra, genel grev tehlikesi karşısında ve Rus-Japon barış konuşmaları için gelmiş olan Kont Witte'nin baskısıyla liberal kamuoyunun beklediği jesti yapmaya karar verdi. 30 Ekim 1905 bildirisi ile Duma'nın «bütün halk sınıfları» tarafından kurulacağını, yasaları bu meclisin çıkaracağını, hükûmetin yaptığı işleri denetim edebileceği ve sonuç olarak kamu özgürlüklerinin, toplantı ve dernek kurma özgürlüğünün, din özgürlüğünün tanınacağı ilân ediliyordu.

Çara bu ödünlerde bulunmasını öğütleyen Kont Witte, imparatorluk hükûmetiyle ülkeyi uzlaştırmayı umuyordu; «toplumun ılımlı çoğunluğu» ile bir anlaşmaya varmayı da tasarlamaktaydı. Gerçekten de, köylülerin çıkardıkları karışıklıklardan kaygılanan soylular ve grev hareketlerinden ürken sanayiciler bildiriye güvenmişlerdi. «Anayasacı demokratlar» ihtiyatı elden bırakmadılar: bir Kurucu Meclis toplanması yolundaki isteklerini ileri sürmekte devam ettiler. Bolşevik sosyalistler ise tersine ihtilâlci amaçlarından vazgeçmemişlerdi; ordu ve donanmayı işliyorlardı. Crostaotl garnizonunu (10 Kasım 1905) ve Karadeniz filosu tayfalarının (24 Kasım) ayaklanması ordu ve donanma içindeki Sovyetlerin eseriydi. Fakat artık muhalefet bölünmüştü. Çarın başbakanlığa getirdiği Witte, sıkı basmak için bundan yararlandı; bunu da yapabilecek durumdaydı; çünkü Rus-Japon

barışı Mançurya'dan güvenilir birliklerin getirilmesini sağlamıştı. Petersburg sovyetinin üyelerini tutuklattı. Moskova sovyeti bu harekete karşı bir genel grev çıkardı (19 Aralık). 2 Ocak 1906'daki sokak savaşında, Muhafız Birlikleri barikatları yıktılar, ayaklanma bastırıldı. Bu kez ihtilâl hareketi kırılmıştı.

Çar, bunun geri gelmemesi için liberal burjuvaziye dayanma yolunu araştıracak mıydı? Ekim bildirisiyle ilân edilmiş olan anayasa rejimini yaşatacak mıydı? Böyle bir şeyi aklından geçirmiyordu. Durumunu sağlamlaştırdığına inanır inanmaz Witte'yi hükûmetin başından uzaklaştırdı. 29 Nisan 1906 geri dönüş başladı. II. Nikola Duma'nın toplanmasını beklemeden, 10 Mayısta, «Temel Yasalar» ı çıkardı. Parlâmento tarafından oylanmasını önlemek üzere hükümdar tarafından çıkarılan bu anayasa, Meclisin yetkilerini titizlikle sınırlandırmıştı; yalnız dış işlerle ilgili sorunları değil, fakat bütçe sorunlarının bir kısmını da meclisin yetkisinin dışında bırakıyor; ona karşı bir de «İmparatorluk Kurulu» adı verilen Yüksek Meclis kuruyordu. Bu meclisin üyelerinin yarısı da Çar tarafından atanacaktı. Yürütme organı Duma'yı feshedebilecekti ama, o, hükûmeti deviremeyecekti. Bundan sonra, siyasal hayat, ulusal temsil taraftarlarıyla hükûmet arasında bir mücadele durumunu alacaktı.

İlk Duma ancak iki ay kadar sürdü. Dolaylı ve karmaşık bir seçimle toplanmıştı: yalnız bu seçim serbest yapılmıştı: bundan «Anayasacı demokratlar (Kadeler)» yani parlâmento rejiminden yana olan liberallerle, aydınlarla köylülerin oluşturduğu sosyalist eğilimli «İşçi Partisi» büyük bir kazançla çıkmıştı. Toplantı başlar başlamaz, parlâmentonun çoğunluğu «Temel Yasalar» ın değiştirilmesini istedi: genel seçimler, bakanların parlâmento karşısında sorumluluğu kabul edilmeliydi. Hükûmet buna karşı çıktı; bunun üzerine Duma; hemen hemen oy birliği ile hükûmete güvensizlik oyu verdi. 22 Temmuz 1906 günü, İçişleri Bakanı Stolipin Meclisi dağıtmaya karar verdi: milletvekilleri, Meclisin toplantı yeri olan Tauride Sarayına geldikleri zaman kapıları kapalı buldular. Finlandiya'da, Viborg'da gizlice toplantı yapan

«Anayasacı demokratlar» boş yere halka askere gitmeme, vergi vermeme grevi yapmasını öğütledi. Büyük halk kitlesi bütün bunlara kulaklarını tıkamış gibiydi; birkaç kışladaki askerlerin ayaklanması kolayca bastırıldı. Hükûmet geçici olarak duruma egemen olmuştu. Stolipin başbakanlığa getirildi.

İkinci Duma ancak 1907 başında seçildi. Artık bu kere serbest bir seçim yapılmadı. Hükûmet, Viborg bildirisini imzalamış olan yüz seksen milletvekili konusunda kovuşturma açarak bunların elinden seçilme hakkını aldı; muhalefet partilerinin seçim toplantıları yapmalarını yasak etti; birçok gazeteyi kapattı. Stolipin, «Duma'nın kafası koparılacaktır» diyordu. Ama muhalefet pek az kösteklenebilmişti: «işçiler» durumlarını elde tutuyorlardı; «Anayasacı demokratlar» gerçekten elli milletvekilliği kaybetmişlerdi; fakat birinci seçimi boykot etmiş olan sosyalistler bu sefer oylamaya katılmışlar ve 83 milletvekilliği kazanmışlardı. Hükûmetin taktiği aşırı partileri güçlendirmekten başka sonuç vermedi. İkinci Duma, birincisinden biraz daha fazla ömürlü olmuşsa bunun nedeni hükûmetle çatışmaktan kaçınması olmuştur. Çoğunluk hükûmete olan güvensizliğini açığa vuracak yerde, çekimser kalmakla yetinmişti. Parlâmento çalışmaları komisyonlara çekilmişti. Milletvekillerinin hazırladıkları tasarıları kişi özgürlüğünün güvenceleri, okula gitme zorunluğu, çalışma hukuku ile ilgiliydi. Bu tasarılar genel kurulda görüşülmeden önce hükûmet aşırı sola karşı bir saldırıya geçti: polis bir sosyalist milletvekilinin evinde arama yaparak ihtilâlci çalışmalarda bulunduğunu kanıtlayan kâğıtlar bulduğunu açıkladı. 14 Haziran günü hükûmet, Duma'dan elli beş sosyalist milletvekilinin tutuklanmasını istedi ve bu isteği incelemek üzere kurulan komisyon bir itiraz ileri sürer sürmez, Stolipin, 16 Haziran 1907 günü Meclisi dağıttığını ilân etti.

Yapılacak yeni seçimde zaferi sağlamak için hükûmet, köylülerin, işçilerin ve küçük burjuvaların temsilini daraltacak biçimde seçim düzeninde değişiklik yaptı. Bunun için Üçüncü Duma'da hükûmete elverişli bir çoğunluk oluşmuştu: muhalefet

yüz kadar milletvekilliği elde edebildi.

Stolipin, bununla birlikte bir «karşı koyma» politikasıyla yetinmedi.Bu «karanlık ve güçlü» görünüşlü, sert mizaçlı, soğukkanlı adam, yalnız Duma'nın ortasında ihtilâlcilere: «Beni korkutamazsınız!» diye bağıran ve tehditler karşısında yadsınamaz bir cesaret gösteren bir büyük memur değildi; plânı olan bir başbakandı. Monarşi rejimini hükûmet yönetimiyle ilgili ve sosyal reformlar yaparak canlandırmak istiyordu. Yerel meclisleri (Zemtvoslar) yeniden örgütlendirdi, bunlara daha geniş yetkiler tanıdı; en çok, köy komünotelerinin ortaklaşa mülkiyeti yerine kişi mülkiyetini getirerek, toprak düzeninde reform yapmak istiyordu. Bunun için, ekonomik verimi arttırmak için olduğu kadar köylünün yoksulluktan kurtulması için de iyi yoldur; üstelik de sosyal ve politik bakımından bir «düzen güvencesi» dir, diyordu. Bu reform 1910'da bir yönetim yasası olmadan önce Stolipin 1906 Aralık fermanını (Ukas) çara imzalattı. Bu ferman gereğince bütün köylüler ortaklaşa mülkiyetten ayrılmak ve üzerine yerleşmiş oldukları toprağın özel mülkiyetini istemek hakkına sahip oluyordu. Fakat liberaller başbakandan nefret ettikleri gibi, desteklerini sağlamak zorunda olduğu muhafazakârlar programının gerçekleşmesini önlemiş ya da bozmaya zorlamışlardı. Stolipin 18 Eylül 1911 günü bir ihtilâlci tarafından öldürülmeden birkaç ay önce etkinliğini yitirmiş bulunuyordu.

Bu ateşli yıllardan sonra, ortalığa bir bıkkınlık çökmüştü; muhalefet cesaretini kaybetmeye başlamıştı. Yeni başbakan Kokovtsov'un uzlaştırıcı tutumu bir gevşeme izlenimini uyandırmıştı. Ama bu hava Çarın 1914 Şubatında onu uzaklaştırarak yerine Goremikon'u geçirmesiyle bozuldu. Bu sakin fakat inatçı ihtiyar, iliklerine kadar mutlakiyetçiydi.

Öteki Avrupa Devletleri

Büyük devletlerin yanı sıra, küçük devletlerin ekonomik ve sosyal gelişmeleri de, özellikle, uluslar arası ilişkiler üzerine et-

ki yaptıkları ölçüde, ilgi çekicidir.

Üç Skandinav ülkesinde yaşayan sakin, çalışkan, ciddî halk arasında ortaklaşa yanlar vardı: ekonomik hayat hızlı bir ilerleme içindeydi; bu ilerleme Danimarka'da tarım, İsveç'te sanayi, Norveç'te de deniz ticareti alanında gerçekleşmişti: ilk öğretim ve teknik öğretim çok yaygın bir biçimdeydi; sosyal olanak pek çoktu; siyasal düşünceler, kamu özgürlüklerine ve parlâmento kurumlarına yönelmişti.

İsveç'le Norveç 1815'den beri, kişisel bir birlikle birleşmişlerdi. İki ülkenin ayrı parlâmentoları ve hükûmeti vardı; ama ortaklaşa kralları İsveçliydi. Hükümdarla Norveç hükûmeti arasında on yıl süren bir çekişmeden, on yıl süren ufak tefek çatışmalardan sonra Norveçlilerin milliyet duygusu yeniden canlandı. İki ülke arasındaki bağ, tatlılıkla koptu: Christiania Parlâmentosu (Norveç Millet Meclisi) 1905 Haziranında birliğin dağıldığını ilân etti; İsveç hükûmeti protesto etti, ama görüşmeye yanaştı; ekim ayında Karlstad'da toplanan konferansta varılan bir anlaşma ile iki devletin birbirinden ayrıldığı kesin olarak gerçekleşti. Norveç, krallığa VII. Haakon adıyla tahta çıkan Danimarkalı bir prensi getirdi. Ayrılık iki devletde de sarsıntısız oldu. Bu olay ikisinde de, daha sonraki siyasal gelişme üzerinde pek az sarsıntı oluşturdu.

Danimarka'da Kral Christian 1904'de seksen beş yaşında bulunuyordu. Üç yıldır, yaşının da etkisiyle, köşede kalmaya razı olmuştu. İktidar sol partilerin eline geçmiş ve yine onlarda kalmıştı. Programlarında serbest değişime yönelen bir gümrük reformuyla, sosyal önlemler vardı: işsizlere yardım, iş kazalarına karşı sigorta gibi. Kamuoyu, Slesvig'in Alman boyunduruğu altında olduğunu ve oradaki Danimarkalıların sert bir baskı rejimi altında yaşadığını unutmamıştı; ama ölçülü davranıyordu. Hükûmet daha çok böyleydi: güçlü komşusuna karşı saygılı bir korku besliyordu.

1830 İhtilâlinin birbirinden ayırdığı iki devlette ekonomik hayat gelişmişti; halk, maddî yaşam koşullarının iyileşmesinden

hoşnuttu. Sosyal sorunlarda özel bir keskinlik gösteriyorsa da, siyasal gelişme din sorunlarının etkisi altındaydı.

Hollanda'da parlâmento rejimi serbestçe işliyordu. Kraliçe Wilhelmine partiler arasındaki çatışmalara karışmıyordu. Bununla birlikte bir çoğunluğun oluşması güç olmaktaydı: sayıları az olmakla birlikte sosyalistler, liberallerle işbirliği yapmak istemiyorlardı; sağ kanadı Katoliklerle, Protestanlar oluşturuyordu; iki mezhepten olanları tek bir siyasal hareket içinde birleştiren bir «Hristiyan» grubun kurulmuş olması Hollanda siyasal hayatının ilgi çekici bir yanını gösterir. Liberaller anayasada değişiklik istiyorlardı; genel seçimlere kadar gitmemekle birlikte, oy verme hakkının genişletilmesini bekliyorlardı. O zamana kadar bu hak bir seçim vergisi ödeyip belirli bir öğretim derecesinde bulunanlara verilmişti; liberaller bundan başka, milletvekillerinin, başka bir kamu hizmeti yapamamalarını da istiyorlardı. «Hristiyan» gruba özel okulları devlet okullarıyla eşit bir düzeye getirecek olan bir öğretim reformu ile ahlâka aykırı hareketlerin yasa yoluyla cezalandırılması isteğini ileri sürmüşlerdi.

Belçika, köylü nüfusun daha egemen durumda olduğu bir ülkeydi. Tarım, çiftçilikte yeni yöntemlerin kullanılması, güçlü bir kooperatif örgütünün bulunuşu ve kredi sandıklarıyla çok gelişmişti. Bununla birlikte, sanayi de sürekli bir ilerleme içindeydi. Ülkenin iki bölümü, Flandre ile Wallonie, ayrı birer görünüşteydi: tarım işlerinin merkezi olan Flamand ovalarında ev sanayii ve evde çalışma ağır basıyordu. Wallon bölgesinde ise işletmeler daha yoğun bir durumda bulunuyordu. Ekonomik yapı ayrılığına bir de düşünüş farkı ekleniyordu: Flamand halk arasında din hayatı hareketliydi; Katolik kuruluşları güçlüydü ve papaz sınıfı politik hayatta birinci derecede bir rol oynamaktaydı: Wallon halkı, Fransa'dan gelen düşüncelerin etkisiyle papaz sınıfına karşıydı.

Parlâmento hayatı bu ekonomik çıkarlarla, bu düşünce eğilimlerinin belirtisiydi. Katolik Partisi, üyelerini en çok Flandre'dan alıyordu. Burada papazlar, Fransa'dan gelecek düşünce

etkilerinin yayılmasını önlemek için Flaman dilinin kullanılmasının devamına çalışıyorlardı. Liberal Parti seçmen kitlesini Wallonie'de ve Bruxelles'da buluyordu. Sosyalist Partinin sanayi merkezlerinde sağlam bir durumu vardı. Seçim düzeni Katoliklere kazanç sağlıyordu: nisbî temsil temeline dayanan genel seçimlerde, aile reislerine, taşınmaz mal sahiplerine birden fazla oy hakkı tanımıyordu. 1884'den beri Katolik Partisi iktidarda olduğu gibi, 1914'e kadar da üstünlüğü elinde tutan yine bu partiydi. Dar bir muhafazakâr politika uygulanıyordu: Katolik bakanlar birçok sosyal yasayı oylattılar; fakat sosyalistlerin isteklerine rağmen, birden fazla oy verme hakkını kaldırmadılar.

Hükûmetteki bu istikrara rağmen siyasal durum dil sorunu yüzünden karışıklığa uğramıştı. Belçika'nın dört eyaletinde Flamanca kullanılıyor, dördünde ise Flaman dili bilinmiyordu; bir eyalet de dil sınırı üstünde bulunuyordu: 3.200.000 kişi Flamanca, 2.800.000 kişi Fransızca konuşuyor; 900.000 kişi de her iki dili kullanıyordu. Flaman dili hareketi, Flaman diline ve kültürüne, Fransız dili ve kültürüne eşit bir yer sağlamaya çalışmaktaydı ve hele 1898'den beri isteklerinin bazılarının yerine getirilmesini sağlamıştı: memurların, sonra da subayların her iki dili de kullanmaları, Flamanca ile ilk öğretim yapılması gibi. Şimdi de devlet üniversitelerinden Gand Üniversitesinin Flamanca öğretim yapmasını istiyordu. Bu isteklere karşı Wallon ülkesinde bir karşı koyma eylemi ortaya çıktı. Wallome, Flandr tarafından ezilmekten korkuyordu. Polemikler öfkeli bir hava yarattı; kimi zaman bunun tehlikeli bir durum aldığı da oluyordu, ama Belçikalıların ulusal duygusuna dokunmuyordu.

İsviçre Cumhuriyeti siyasal bakımdan bir deneme alanıydı: Avrupa devletleri arasında yalnız İsviçre'de, otuz yıldır, «doğrudan doğruya hükûmet» ilkeleri kabul edilmişti. Yalnız parlâmento değil bütün seçmen kitlesi, önemli olaylarda bir yasaya evet ya da hayır demek için toplantıya çağrılıyordu. Bu biçimde referandum uygulanışı zaman zaman ülkede büyük bir hareket yaratarak, basında ve halk toplantılarında büyük tartışmalara

yol açıyordu. Fakat İsviçre ulusu ağır başlıdır: çoğunluğu oluşturan köylüler temelde muhafazakârdı, yalnız sanayi merkezinde, bir sosyalist partinin kurulmuş olması zaman zaman karışıklıklara neden oluyordu; ama bu genç partinin aldığı oylar pek azdı; yüz elli üyeli Millî Mecliste ancak birkaç üyesi vardı.

Bu Millî Mecliste Radikal Partisi, uzun süreden beri çoğunluğu elinde tutmaktaydı. Köylüler ve Protestan kantonları küçük burjuvalar tarafından tutulan bu parti en çok Katoliklerin, daha az ölçüde de Protestan muhafazakârların muhalefeti ile karşılaşıyordu. Bir seçimden ötekine, partilerin nisbî gücü değişmezdi. Federal Meclis üyeleri hemen her zaman yeniden seçilirdi, hatta partiler kantonlarda birbirleriyle çatışmaktan vazgeçerek, milletvekillikleri aralarında dostça paylaşırlardı.

Siyasal hayat sakindi; bir «uyuşukluktu» bu. Bununla birlikte bu sakin görünüş altında, Alman kültürünün egemen olduğu Alman İsviçresiyle, Fransız kültürünün egemen olduğu Fransız İsviçresi arasındaki o eski ve için için süregelen karşıtlık her zaman patlamaya hazırdı.

İberik Yarımadasındaki iki devletin siyasal hayatının benzer yanları vardı: kamuoyunun eğitimi yoktu; geleneksel otoritelerin dediğini yapmaya hazır olan halk, papazlarla, eşrafın, özellikle büyük toprak sahiplerinin etkinliğine boyun eğiyordu. Yalnız büyük şehirlerde, ayrı görüşler beliriyorsa da bunlar örgütsüzdü. Bununla birlikte ortada «modern» bir görünüş vardı. Kurumların şekli, bütün anayasalı rejimlerdeki gibiydi. Ama bu bir dekordan başka bir şey değildi: parlâmento toplantılarında partiler arasında beliren çekişme, kişiler arasındaki çekişmeden başka bir şey değildi çok kere; parlâmento dışında ordu siyasal bir kaynaşma yatağıydı. Çünkü «cunta» lar kurmuş olan subaylar, hükûmet darbesi tehdidi ile hükûmetin kararları üzerinde ağırlıklarını duyuruyorlardı.

İspanya'da, Kral III. Alphonse uzun süren bir naiplikten sonra 1902'de iktidarı eline almıştı. Yalın tavırlı, modern zevkleri olan bir hükümdardı; şu ya da bu partiyi ve kişiyi tutmak için

direnmezdi. Kayalıklar arasında gemisini yürütmeye çalışırdı; fakat gerçekte otoritesine kıskançlıkla bağlıydı ve önemli anlarda kişisel düşüncelerini uygulamak isterdi. Onun karşılaştığı başlıca zorluklar parlâmento sorunlarından doğmuyordu: bu güçlükler daha çok ihtilâlci muhalefetten, cumhuriyetçilerin ve sosyalistlerin muhalefetinden ileri geliyordu. Bunların parlâmentoda önemli bir etkileri olmadığı halde ülkede karışıklık çıkaracak kadar güçlüydüler: özellikle 1898'den beri bir özerlik hareketinin geliştiği Katalonya'da etkileri fazlaydı.

Portekiz'de Kral Carlos muhafazakârlara, büyük toprak sahiplerine, papazlara dayanıyordu. Hükûmetinin içinde çırpındığı malî güçlüklere pek o kadar aldırış ettiği yoktu. Para sıkıntısı Portekiz'in başka ülkelerden büyük bir toplam tutan borç para almasıyla giderilirdi. Oysa bu, güzel bir sömürge varlığı olan zayıf bir ülke için tehlikeliydi. Sömürgelerinin geleceğini korumak için Portekiz'in malî durumunu düzeltmeye gereksinimi vardı. Kral, bu durumu hafifletecek bir şey yapmıyordu: tersine çok para harcıyor ve kendi masrafları için hazineden avans istiyordu. Bu, cumhuriyetçi muhalefet için iyi bir hücum nedeniydi.

İberik Yarımadasının bu iki devletinin, en tehlikeli zamanları 1908 yılına rastlar.

İspanya'da altı yıl altı ay boyunca çeşitli ayırımlarla Liberal Partiden hükûmetler birbiri ardınca iktidara gelip gittikten sonra Kral Maura'nın başkanlığında muhafazakârlar bir kabine kurmaya karar verdi. Bu hükûmet ihtilâlcilerle çatışmaya başladı. Barselona'da patlak veren bir grev hareketinin ardından, sert önlemlere baş vurarak anayasa güvencelerini askıya aldı; fakat hükûmetin sömürge politikası için Fas'a asker göndermesi gerekince kaynaşma bu kere daha büyük ölçüde başladı. Bunu yöneten İhtilâl Komitesi Barselona'da genel grev ilân etti; askerliğe karşı girişilen hareket, ordudan papazlara karşı ayaklanma hareketine dönüştü: 1909 Temmuzunda beş gün boyunca manastırlar yakıldı, papazlar öldürüldü. Hükûmet buna sert bir biçimde karşı koydu: kitle hâlinde tutuklamalar yaparak, papazlara karşı ha-

reketin başı olan Ferrer'i kurşuna dizdirtti. Ferrer'in öldürülmesi İspanya'da ve hele İspanya dışında sert protestolara yol açtı. Kralın desteklemediği Maura kabinesi çekildi.

Yeni kabine bir radikalin başkanlığında kuruldu; yeni Başbakan Conajelas Katolikti ama papazların etkinliğine karşıydı. Dernekler üzerine bir yasa tasarısı hazırlayarak izinsiz kurulan tarikatları dağıtmayı amaç edindi ve Vatikan'la çatıştı. Aynı zamanda Katalonya'daki karışıklıklara son vermek üzere genel bir yönetim reformu yaparak merkezîlikten ayrılan bir rejim kurma yoluna gitti; fakat bu konuda hükûmetten yana olanlar bölündüler. Conajelas, programının hiçbir bölümünü uygulayamadan 1912 Kasımında öldürüldü. Böylece siyasal durumdaki istikrarsızlık devam ediyordu. İspanya'nın iki büyük partisi olan Muhafazakâr ve Liberal partiler başsız kalmışlardı; bunlardan ilki Ferrer olayından sonra gözden düşen Maura'dan olmuştu; ikincisi ise Conajelas'ın öldürülmesiyle en güçlü adamından yoksun kalmıştı. Anarşistlerin suikastları yüzünden birkaç kere ölüm tehlikesi atlatan kral yine de dış politika alanında etkinlik göstermekten geri kalmıyordu; İspanya'yı uluslar arası hayatı daha çok karıştırıp, dünyada daha geniş bir rol oynatarak, büyük bir devlet durumuna getireceğini umuyordu.

Portekiz'de, krallık çökmekteydi. Kral Carlos, eleştirilerden kurtulmak için 1906'da hükûmetin başına sert bir adam olan Franco'yu getirdi; Franco, yeni seçimlerin tarihini ilân etmeden parlâmentoyu feshetti. Kabine, düzenli bir bütçe olmadan devlet işlerini yürütmek istiyordu. Muhalefetin ağzına gem vurulmuş, üniversiteler kapatılmış, siyasal toplantılar yasaklanmıştı. O kadar ki Franco 1908'de siyasal muhaliflerinin, kararname ile yargılanmadan, kolonilere sürgün edilebileceğine karar verdi.

Bunun üzerine hırslar kızıştı. 1 Şubat 1908 günü, Lizbon şehrinin ortasında güpegündüz Kral Carlos ile oğlu öldürüldü. Bununla birlikte, krallık ödünler vererek yaşıyordu. Carlos'un ikinci oğlu Manoel, çok genç yaşta olduğu için, krallıktan yana olanları bir araya topladı, diktatörlük yapmaya kalkmadı ve bir ana-

yasa değişikliğine söz verdi. Fakat bu reformları bildirmekle, kendisinin en sağlam desteği olanları gücendirdi: subayları. Kralcılar aralarında anlaşamıyorlardı; çok kısa ömürlü olan hükûmetler engellemelerle sarsıntıya uğruyorlardı.

1910 Ekiminde bir askerî ayaklanma patlak verdi; kral tahtından indirildi. Bu hareketten, öncüleri yararlanmadı: cumhuriyetçiler iktidarı ele aldılar. Halk tarafından seçilen Kurucu Meclis, geçici hükûmete güven oyu verdi. Koşullar öylesine gelişti ki, bu cumhuriyetçi hükûmet az zamanda otoriter bir durum aldı. Karşı koymaları kırmak için, Kurucu Meclis tarikatları, Katolik birliklerini dağıtmaya, hayır işleriyle uğraşan kuruluşları devletleştirmeye ve dinle devleti ayırmaya karar verdi. Böylece hükûmet yüksek rütbeli papazların düşmanlığını üstüne çekti; kralcılarla birleşmiş olan bu papazlar ülkenin kuzeyinde ayaklanmalar kışkırtmaya kalkmışlardı. Hükûmet öte yandan aşırıcı sendikaların kışkırtmalarının yarattığı tehlike karşısında bulunuyordu. Ülke şiddetli hırslar arasında çalkanıp duruyordu.

Türkiye'nin zararına kurulan Balkan devletlerinde, Osmanlı Devleti'nin kendisi gibi, köylü halk politik eğitimden yoksundu; halkın, parlâmentoyla ve anayasa ile ilgili işlerle ilgilendiği yoktu. Politika, partilerden çok, bazı çıkar gruplarının başında bulunan kişilerin uğraştığı bir işti. Fakat ulusal duygusu her zaman canlıydı.

İster bunalım yaratmaları yüzünden, ister büyük devletlerin aleti olarak, uluslar arası politikada sürekli olarak önemli bir rol oynayan dört Hristiyan devletinin hiç birinde devlet işlerini halkın temsilcilerinin yürüttüğü bir rejim yoktu.

Hohenzollern'den (7) olan Kral Carol, kişisel politikasını kabul ettirmek için sabırla çalışıyordu. Avusturya-Macaristan'ın müttefiki olduğu için Rumenlerin birliğini sağlamak ve Transilvanya'da Macar egemenliği altında yaşayan Rumenleri kurtarmak için harekete geçmiyordu; yalnız ülkesine maddî refah sağ-

(7) Alman Kral hanedanı.

lamıştı. Petrol işletmesi büyük bir işti: bu iş devleti, ülkenin sanayi donatımını geliştirmek, tren yolları yapmak, Tuna'nın akışını düzenlemek, Köstence limanında kuruluşlar meydana getirmek zorunda bırakmıştı. Bu ekonomi politikası yine de çok tehlikeli bir sorun olan toprak sorununu çözümleyememişti: büyük köylü kitlesi kendisini yaşatacak kadar toprağa sahip değilken, 2.000 büyük toprak sahibinden her birinin ortalama 2.000 hektar toprağı vardı.

Bulgaristan'da da Prensin kişisel politikası egemendi. Eski bir Macar subayı ve ana tarafından Louis Philippe'in torunu olan Cobourglardan (8) Ferdinand çok kurnaz, ince düşünceli ve pervasız bir adamdı. Ulusunu hiç sevmiyordu; ama onu hırslarına hizmet ettirmek için kullanıyordu. Millet Meclisi -*Sobranya*- partilere bölünmüştü; bunlar: «ilerici» «liberal» ya da «demokrat» gibi aldatıcı adlar taşıyorlardı; fakat bunlar programsız çıkar gruplarıydı. Prens, grup liderleri arasından birini başbakan yapıyordu; eğer Sobranya karşı gelirse, feshederdi: şiddetli bir baskı altında yapılan seçimi, sonunda çoğunluğu her zaman hükûmet kazanırdı. Ferdinand, parti liderleri arasında manevra çevirir, onları birbirine düşürür, kişisel çıkarlarla kendine bağlar ya da onur kırıcı davalarla süründürerek yıkardı; parlâmento gruplarının bölünmesini destekler, böylece daha rahatça manevra çevirirdi; kabine bunalımları yaratır sonra bu bunalımları sonuca bağlardı. Bunu da, ülkede hiçbir politikacı otorite kazanamasın diye sık sık yapardı. Ölçüsüzce bir kuşkuculukla Bulgaristan'ın tek egemeniydi.

Yunanistan'da kralın daha az kişisel etkinliği vardı; hükûmet işlerinin yönetimine hiç karışmaz ve çok kere de ülkesinde oturmazdı; hükûmetin zemberekleri gevşek bırakılmıştı; iktidar kavgasıyla zaman geçiren politikacı topluluğu ülkenin ekonomik çıkarlarını yüzüstü bırakmışlardı. Bununla birlikte, Yunanistan halkında ateşli bir milliyetçilik duygusu vardı. 1904'de Girit so-

(8) Almanya'daki eski Saks - Koburk Dükalığı.

runu, hâlâ siyasal hayatın birinci plânında bulunuyordu. 1898'de Türkiye'ye yenilmiş olan Yunanistan, o zaman Girit'i topraklarına katmaktan vazgeçmişti; ümidini kaybetmemekle birlikte, adanın uluslar arası konumunu güvence altında bulunduran Avrupa devletlerini razı etmeden bunu gerçekleştiremezdi. Bu dış politika sorununun iç politika üzerinde doğrudan doğruya etkisi vardı, çünkü, Atina'da bile Giritliler ayrı bir etkinliğe sahiptiler.

Sırp siyasal yaşamı oldukça farklı bir görünüşteydi. Buna rengini veren Avusturya-Macaristan'la bu ülkenin ilişkileridir. 1903 Haziranında Kral Aleksandr ile Kraliçe Draga'nın bir subaylar grubu tarafından öldürülmesi üzerine, hükümdarlık Obrenoviç soyundan, Karayorgiyeviç soyuna geçti. Millet Meclisi *Skupçina*, tarafından tahta oturmaya çağrılan I. Petro Fransa'da yetişmiş, öğrenimini Saint-Cyr Okulu'nda yapmıştı, ayrıca İngiltere ve İsviçre'de de öğrenim görmüştü. Anayasaya dayanan bir rejim uygulamaya ve Radikal Partisine dayanmaya karar verdi; parlâmentoda çoğunluk bu partideydi; gerçekte, tahta gelişinin koşullarından dolayı askerlik çevrelerinin etkisi altındaydı. Rusya ile Avusturya-Macaristan, birbirleriyle yarış edercesine telâşla yeni hükümdarı tanıdıkları halde, İngiltere, kendisiyle ilişki kurmayı red etti. Artık sorun Sırp hükûmetinin, Rus etkisine mi, yoksa Avusturya-Macaristan etkisine mi gireceğini bilmeye kalıyordu. Dışişleri Bakanlığını radikal ve Rus dostu Pşiç'e vererek kral politikasının yönünü belli etmiş oluyordu: Avusturya'da, Macaristan'da ve Bosna-Hersek bölgesinde 1878'den beri milyonlarca Sırpın ve Slavın yabancı egemenliği altında yaşadığını unutmamıştı. Fakat Viyana hükûmetinin elinde ekonomik baskı olanakları vardı: Sırbistan'dan, hayvan ürünlerinin büyük bir bölümünü, ki ülkenin başlıca zenginlik kaynağı idi, Avusturya-Macaristan satın alıyordu; Avusturya hükûmeti, Sırbistan'dan gönderilen domuzların sınırlarından içeri girmesini yasakladı; böylece Belgrad hükûmetini, çifte krallığın isteklerine uygun bir politika izlemeye zorlayacağını umuyordu. Sırbistan'la Avustur-

ya-Macaristan arasında başlayıp 1914'de savaşla sonuçlanan mücadele küçük krallığın iç politikasına da egemen oldu. Radikal Partisine üstünlük sağlayan bu politika idi.

Yapı ve gelenek farklarına rağmen, Avrupa halklarının gelişmesi her yerde aynı yönde olmuştu. Kişisel iktidara dayanan rejimler, liberal isteklere karşı kendilerini gittikçe daha zorlukla savunabiliyorlardı. Halk tarafından seçilen temsilcilerin hükûmeti denetlemesi o zamanlar kamu iktidarının en iyi biçimi olarak görünmekteydi. Fakat bu gelişme devletleri zayıf düşürmedi; tersine, herbirinin ayrı özelliği, kişiliği daha belirgin duruma geldi ve ulusal çıkarlar, genel seçimler yoluyla halk çoğunluğu siyasal hayata katılınca daha güçli çelişkiler içinde birbiriyle çatıştı. Bununla birlikte, en demokratik devletlerde bile, dış politikanın denetimi, ulusun temsilcilerinin denetiminin dışında kalıyordu; hükûmetler halkın duygularını dikkate alıyor, fakat uluslar arası ilişkilerle ilgili günlük işlerde geniş bir serbestlik içinde hareket ediyordu. «Büyük politika» hatırı sayılır bir bölümüyle parlâmentoların denetiminin dışında kalıyordu.

VI. BÖLÜM

ULUSLAR ARASI DAYANIŞMANIN ETKENLERİ

Avrupa devletlerinde, fakat aynı zamanda Avrupa dışı büyük devletlerde, Asya ve Amerika'daki «yeni ülkelerde», Avrupa'nın yayılışı arttıkça, ekonomik, politik, hatta sosyal sorunlar, ulusal çevreleri, eskisinden daha aşmaktaydı. Uluslar ve kıt'alar arasındaki ilişkiler hiçbir zaman bu kadar canlı olmamıştı. Dünyanın hayatında bu belki bir anlaşma ve barış etkeniydi. Ama hangi ölçüde?

Ekonomik ve Malî Çıkarlarda Ortaklık

Avrupa'nın maddî hayatı, başka kıt'alara gittikçe daha çok bağlanmaktaydı: Avrupa öteki kıt'alardan sanayii için gerekli ham maddeleri istiyordu; onlara da sanayi ürünlerini satıyordu. İngiltere, Almanya ve Belçika gibi ülkeler, ekonomik çalışmaları gittikçe daha çok sanayiide toplandığından, sonra da daha az ölçüde olmak üzere Fransa; refahlarını, işlenmiş ürünlerini ihraç etmekte ve fabrikaların işlediği ham maddeleri ithal etmekte buluyorlardı. Dokuma sanayileri, Amerika'nın ya da Mısır'ın pamuğu olmadan yaşayamazdı; maden işleyen sanayileri, yakınlarında yeteri kadar demir cevheri bulsa bile Amerika Birleşik Devletlerinden ya da And dağlarını içine alan ülkelerden bakır, Kanada'dan nikel, Bolivya'dan, Malezya'dan ya da Hollanda sömürgesi olan adalardan (Cava, Sumatra...) kalay, Brezilya'dan manganez, Türkiye'den ya da Güney Amerika'dan krom gibi, ham maddeleri getirmeye gereksinimleri vardı. Bundan başka

1904'le 1914 arasında gelişen otomobil sanayii de petrol ve kauçuk ithaline bağlıydı.

Bu büyük sanayi ülkelerinin başka kıt'alarla yaptıkları ticaret mücadelelerinin genişliğine ve düzenliliğine bağlı olan yalnız ekonomik çalışmalar değildi; aynı zamanda gittikçe artan nüfusun beslenmesi de buna bağlıydı. Artık Avrupa'daki tarım bölgeleri: yeteri kadar gıda maddeleri yetiştiremediğinden Amerika Birleşik Devletlerinin, Arjantin'in ya da Hindistan'ın buğdayı, Amerika'nın ya da Avustralya'nın eti, açığı kapatıyordu; Avrupa'daki işçilerin yaşam düzeyi yükseldikçe kahve, kakao, tütün tüketimi hızla artarak sömürgelerde yetişen ürünlerin ithalini arttırdı; sonunda Avrupa tarımı, kimyevî gübreler arasında Şili'nin nitratlarını gün geçtikçe daha çok kullanmaktaydı.

Bunu Batı ve Orta Avrupa'nın büyük sanayi ülkeleri, uzak ülkelerin ekonomik yaşamını etkileyen bütün olaylarla yakından ilgiliydiler. Bu ülkelerin satın alma gücü doğa olayları ya da yapay nedenler yüzünden azalır, yeni bir gümrük engeli konulur ya da bir afet bazı nüfus topluluklarını dağıtırsa, Avrupalı ihracatçılar, güvendikleri bir müşteri kitlesini kaybetmiş oluyorlardı. Amerika'nın pamuğu ya da Arjantin'in buğdayı kötü bir ürün yüzünden azalırsa, Avrupa devletleri ham maddelerinin ya da gıda maddelerinin fiyatı yükselir, bunu da üretim ve işçi ücretlerinde etkisi görülür. Böylece, ekonomideki uzmanlaşma, aynı gelişme düzeyinde bulunmayan ülkeler arasında, sanayici ülkelerle tarımcı ülkeler arasında, -fabrikalarla çiftlikler arasında- karşılıklı bir bağlantı oluşturmaktadır. Genel refah, halkın yaşam düzeyinin iyileşmesi bu ürünlerin değişimine bağlıdır. Bunun sonucu olarak, bir genel çatışma, doğrudan doğruya kavgaya katılmasalar bile bütün devletleri ağır ekonomik tehlikeler içine atar. Bu karşılıklı bağlılık mantıkça bir barış güvencesi olmalı değil midir?

Sanayi çalışmalarının biçimleri ve işletmelerin gittikçe yoğunlaşması bu karşılıklı bağlılığın artmasına yardım etmişti. XX. yüzyılın başında üretimi, fiyatları ve piyasayı denetim altına al-

mak üzere tröstler kurulmuştu. Demiryolu rayı fabrikatörleri arasında 1904 yılında, bir anlaşmaya varılmıştı -ki bu anlaşma daha 1883'de başlamıştı- bu anlaşma gereğince kurulan «Uluslar arası Sendika» bu alandaki Alman, İngiliz, Belçika, Amerika ve sonra da Rus çıkarlarını koruyacaktı. Londra'daki merkez bürosu pazarların bölüşülmesine yöneliyordu; örneğin İngiliz grubu Britanya İmparatorluğu'na gönderilecek mallar konusunda; Belçika, Mısır'ın, Japonya'nın ve bazı Güney Amerika ülkelerinin siparişlerinde; Alman grubu, İskandinav demiryollarının siparişlerinde öncelik hakkına sahipti. Dokuma sanayiinde, bir İngiliz firması Amerikan ve Rus işletmelerini 1896'dan beri bir araya topladı; bu grubun altmış şubesi ve yüz elli deposu vardı. Kimya sanayii alanında, boyalar ve ilâç yapımında kullanılan maddeler üzerinde, Badische Anilin ve Bayer grubunda olduğu gibi büyük Alman işletmelerinin yönetiminde uluslar arası anlaşmalar yapıldı. Azotlu ürünler karteli, Alman, İsviçre, İtalyan ve Norveç sanayicilerini birleştirmişti.

Amerikan ve İngiliz tütün üreticileri pazarları aralarında paylaşmak üzere 1902'de bir anlaşma imzaladılar. 1904'de «Uluslar arası cam sanayii sözleşmesi» ile Belçika, Alman, Fransız, İtalyan, Avusturya ve Hollanda'nın yirmi beş büyük işletmesini, yani kıt'a Avrupa'sının bütün cam fabrikatörlerini birleştiren bir sendika kuruldu. Bütün bu gruplaşmaların başlıca amacı pazarları bölüşerek çekişmeyi ortadan kaldırmaktı. Bunun yanı sıra ham madde gereksinimlerini, özellikle demirli olmayan madenler için (bakır, tutya, alüminyum) denetlemek üzere başka anlaşmalar yapılmıştı. Bu sözleşme ile Alman ***Metallgesellschaft*** grubu ile Amerikan ***American Metal Company*** büyük İngiliz şirketlerine bağlandı. Sonunda, Alman Armatörü Albert Ballın, ki ***Hamburg Amerika Lines***'ın müdürdür. 1907'de Pierpont Morgan'ın yönettiği denizcilik şirketleri tröstüyle bir «pool» kurulması için görüşmeye girişti.

Sayısı pek çok olmayan ve çok uzmanlaşmış olan bu anlaşmaların önemini büyültmemek gerekir. Bununla birlikte anlaş-

malar, fazla üretimin tehlikelerini azaltmak ve çekişmenin etkilerini sınırlandırmaktan başka amaçları olmamakla birlikte, uluslar arası ilişkilerde bir çeşit «uyum» kurulmasını sağlayamazlar mı? Uluslar arası tröstlerden yana olanlar bunu açığa vuruyorlardı. Belki bunu açığa vurmalarının nedeni, girişimlerini kamuoyuna beğendirmek içindi.

Malî bakımdan sermayelerin uluslar arası hareketi bu dönemin karakteristik bir olayıdır. Londra piyasası bu alanda üstünlüğü elinde tutuyordu. City'nin (9) büyük bankalarının yabancı ülkelerde şubeleri vardı ve «yeni ülkelerin» finansmanında büyük bir etkinliğe sahipti. Örneğin ***Barclays Bank***'ın Fransa'da, Almanya'da, Cezayir'de şubeleri vardı; Atina Bankasını ve Güney Amerika İngiliz Bankasını denetliyordu. ***Westminster Bank*** Romanya Bankası, Osmanlı Bankası, Hong-Kong ve Şang-Hay bankalarıyla ortaklıkları vardı. Büyük Fransız ve Alman bankaları da, daha ağır olmakla birlikte aynı politikayı izliyorlardı.

Bu uluslar arası bankalar ağı, ticaret işlemlerini kolaylaştırdığı gibi, ister büyük işletmelere, ister hükûmetlere sermaye bulma bakımından, bir «haber alma ve uygulama» rolünü de oynuyordu; bu ağ, hazır sermayeleri «yeni ülke» lere doğru aktarıyordu». Gerçekten de bu ülkelerin değerlendirilmesi işinin finansmanı birçok Avrupa ülkesinden alınan sermayelerin katkısını gerektiren uluslar arası bir işlemdi. O hâlde, dünyanın bir bölgesinde ortaklaşa bir politika gütmek üzere birleşmiyorlar mıydı? Bunu Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Çin'de akıl edip uyguladılar.

1881'de, iflâs durumuna gelmiş olan Osmanlı hükûmeti, borcunun sermayesini azaltmayı Avrupalı alacaklılarına kabul ettirebilmek için maliyesi üzerinde uluslar arası bir denetimi kabul etmek ve Osmanlı Borçlarının Yönetim Meclisine (Duyun-ı Umumîye İdaresi) vergi gelirinin bir bölümünü bırakmaya razı oldu. Başlangıçta bu meclisin yalnız bir tasfiyeci rolü vardı. Fakat kendisine bırakılan gelirlerin verimini arttırınca, rolünü ge-

(9) Londra'daki büyük bankaların bulunduğu semt.

nişletmek fırsatını ele geçirdi: Osmanlı hükûmeti bu kuruluşu, gereksinim duyduğu yeni borçlanmalar için görevlendirdi. Böylece Düyun-ı Umumiye İdare Meclisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi ve maliyesi üzerinde söz sahibi oldu.

Çin'de, 1911 ihtilâlinden sonra, Avrupa devletleri ülkenin «kalkınması» için gerekli Yuan Şe Kay'in emrine verebilmek için bir anlaşma imza edilmek üzere görüşmelere girişti. Altı devletin -İngiltere, Almanya, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Rusya- bankaları çetin pazarlıklardan sonra bir konsorsiyum kurarak Yuan Şe Kay'la görüşmeye giriştiler. Çin hükûmetinin 26 Nisan 1913'de aldığı 325 milyon dolarlık ödünç, bu bankalar tarafından ortaklaşa sağlanmıştı.

Ekonomik ve malî çıkarlardaki bu uluslar arası gruplaşmaların varlığı büyük iş adamları arasında bir dayanışmanın gerçekleşmesine yol açtı. Büyük kapitalizmin yöneticilerinin barışı istemeleri çıkarlarına uygun değil miydi? Çıkacak bir çatışma bu dayanışmayı yıkmaz mıydı? Londra'nın malî çevreleri, bir savaşın Büyük Britanya'nın dayandığı ticarî ve malî ilişkileri ve Londra malî piyasasının egemenliğini yıkacağını düşünüyordu. Öte yandan Almanya'nın büyük iş adamları, Alman piyasası için hem iyi bir satıcı hem de iyi bir alıcı olan Rusya ile bir çatışmanın çıkmasını isterler miydi? Ekonomi ve maliye alanındaki karşılıklı bağlılık, ilk bakışta, uluslar arasındaki huzurun bir güvencesi gibi görünmekteydi.

Sendikalizmin ve Sosyalizmin Uluslar Arası Rolü

Sanayi üretimindeki hızlı artış ve işletmelerin büyüyüp sınırlı ellerde toplanışı, işçi kitlesinin sayısını arttırdığı gibi bu kitlede «sınıf bilinci» ni geliştirerek sosyal sorunlarda yükseltilen protestolar gittikçe genişleyip yaygınlaştı. Meslek alanında, işçi kitlelerinin örgütlenme çabaları kendisini sendikalizmin gelişmesinde buldu; siyasal plânda ise bu kendini sosyalist partileri-

nin çalışmalarıyla gösterdi. Bu çaba kuşkusuz her zaman ve her yerde aynı derecede güçlü değildi: Japonya'da sendika hareketleri daha başlangıç içindeydi; Amerika Birleşik Devletlerinde, bu sendika üyelerinin büyük çoğunluğu oportünist olduğu ve yalnız günlük yaşayışla ilgili isteklerinin gerçekleşmesini düşündüğü için, bunlar arasında sosyalist düşünceler pek gelişmedi; fakat Avrupa'da, işçilerin protestoları sosyal ve politik sonuçları canlı bir rol oynadı. İngiltere ve Almanya'da sendikalar çok iyi örgütlendirilmiş olmakla birlikte, ılımlı bir eğilimdeydiler; Fransa'da, İtalya'da, sendikaların üye sayısı azdı; daha ihtilâlci bir eğilim egemendi. Fransa, Almanya, Avusturya'nın, 1913'de, İtalya'nın parlâmento hayatında sosyalist partileri gittikçe daha büyük bir yer tutuyordu; Büyük Britanya'da «İşçi Partisi» daha pek dar bir alanda çalışma gösterebiliyordu. Rusya'da ise, ihtilâlci bir programları olan sosyalistlere polis soluk aldırmıyordu. Uygulama ayrılıklarına karşın, her yerde kapitalist rejime karşı aynı mücadele yürütülmekteydi. Bütün ülkelerdeki sosyalistlerin - Karl Marx'ın «Bütün dünya proleterleri birleşiniz!» çağrısından yarım yüzyıl sonra- ortaklaşa bir hareket plânını benimsemeleri akla yakın gelen bir şeydi.

Sendikacılık plânında bu uluslar arası dayanışma, kendisini, 1901'de Alman, Belçika, İngiliz ve İskandinav delegelerini bir araya getiren Kopenhag Konferansında ulusal örgütlerin delegeleri arasında daha düzenli toplantılar yapılmasına karar verilmesinde buluyordu. İlk «Uluslararası Sendikalar Konferansı» 1902'de Stuttgart'da toplandı. 1903'de Alman Karl Legein'in öncülüğüyle, «Uluslararası Sendikacılık Sekreterliği» kuruldu. Artık, Fransız, İtalyan, Avusturyalı, Hollandalı öncülerin yanı sıra Hırvatların, Rumenlerin, Bulgarların, Sırpların da yer aldığı konferanslar 1913'e kadar her iki yılda bir toplandı.

Yirmi kadar iş kolunda şimdi uluslar arası federasyonlar kurulmuştu; bunların en önemlileri maden ve dokuma sanayii işçilerinin kurduklarıydı.

Bununla birlikte sendika hareketi uluslar arası hayatta daha

hatırı sayılır bir yer alamamıştı. «Sekreterlik», federasyonlar, ki malî kaynakları daha zayıftı, haber alma organları, istatistik büroları idi; birer atılım merkezi durumuna gelememişlerdi: aynı iş kolundaki işçiler arasındaki dayanışma, pek seyrek olarak, ayrı ayrı ülkelerde, birlikte hazırlanıp aynı zamanda yapılan hareketler durumunda kendini göstermekteydi. Savaşı önlemek için bir genel grev düşüncesi ortaya atıldığı zaman, şunu kabul etmek gerekir ki, en etkili hareket olanaklarına sahip olan demiryolu işçileri de, silâh sanayii işçileri de böyle bir harekete geçebilecek biçimde örgütlendirilmiş değildi.

Sosyalist partiler, İkinci Enternasyonal'in kuruluşundan beri, aralarındaki bağları güçlendirmişlerdi. Enternasyonal'in beşinci kongresi 1900'de sürekli bir büro kurdu; bu büronun başkanlığına Vandervelde, sekreterliğine Huysmans seçildiler; bunların ikisi de Belçikalıdır; büro, bir yürütme komitesi kurdu; bu komitede her ülkenin sosyalist partisinin ve parlâmento grubunun delegeleri vardı; bundan başka birlikte yürütülecek hareketin ilkelerini, Marksist öğretiden esinlenerek belirledi. «Sosyalist demokrasi; proletaryayı sosyal savaşa hazır bir ordu durumunda örgütlendirme işine girişmiştir; bunu öyle yapmalıdır ki, işçi sınıfı, bunu kendi sınıf çıkarlarının ve kendi gücünün bilincine ersin.» Bu sınıf mücadelesi sosyalist partilerinin, çok olağanüstü koşullar dışında, burjuva partileriyle işbirliği etmemesini gerektirir; üstelik de bu çeşit işbirlikleri de geçici olmalıydı. «Kautsky (10) Önergesi» yle kabul edilen ilkeler bunlardı. 1904 Amsterdam Kongresinde sosyalistlerin kapitalist toplumda hiçbir sorumluluk almamalarına ve bunun sonucu olarak da iktidara hiçbir biçimde katılmamalarına karar verdi. «Kurulu düzene ödün verme politikasıyla» sosyalist partiler programlarını gerçekleştiremezlerdi. Sosyalist parlâmento gruplarının ödevi yalnız işçi sınıfının çıkarlarını savunmak değil, fakat aynı zamanda «militarizme, sömürgeciliğe ve emperyalizme, her türlü adaletsizliğe,

(10) Karl Johannes Kautsky: Alman sosyalisti (1854 - 1938).

insanların köleleştirilip sömürülmesine karşı da mücadele etmelidir.»

Gerçekte, gerek uluslar arası kongrelerde, gerekse her ülkenin sosyalist partilerinde bu ilkelerin oylanıp kabul edilmesi, ayrılıklara engel olmuyordu. Sayıca az olan bazıları açıkça ihtilâlci bir yöntem savunurken; bazıları kurulu düzeni zora baş vurarak hemen bir başarı elde edilebileceğine inanıyor ve çabalarını seçim ve parlâmento alanlarında harcamaya eğilimli görünüyordu: uluslar iktidarı, seçmenlerin oylarını alarak ele geçireceklerini umuyorlardı; bu oluncaya kadar da bazı reformların yapılmasını istemekle yetiniyorlardı. Kuşkusuz kuram buna karşıydı; militanlar arasında da bu karşıtlık çok kere derin bir duyguya uygun düşüyordu; fakat Fransa'da Jaures, Almanya'da Bebel, İngiltere'de James Mac Donald ılımlı çözümlerden yana idiler. İlke olarak ilân edilmiş olmakla birlikte, ihtilâl düşüncesi ileriki bir zamana bırakılmıştı.

Bununla birlikte, sınıf çıkarlarını, devletlerin çıkarlarının üstüne çıkartabilseydi, sosyalizm, uluslar arası ilişkilere bir yön verebilirdi. Marksist öğreti, uluslar arasındaki kavgaların, kapitalist rejimde, önüne geçilmesi olası olmayan ekonomik çekişmelerden doğmaktadır; bunun için bütün ülkelerde işçi sınıfının ödevi kapitalizmin bu kötülüklerini önlemektir. O hâlde bir savaş olasılığı karşısında sosyalist partileri nasıl bir tutum alacaklardı? 1907'deki Stuttgart Kongresinde bir hareket çizgisi belirlenmeye çalışıldı. Delegelerden bazıları, savaş tehlikesi başgösterince protestolarla yetinmeyerek, genel grevle ve gerekirse ayaklanarak bunu önlemeliydi; bazıları da, özellikle Almanlar, genel grevin uygulanmasının olanaksız olduğunu ileri sürüyorlardı. Bunun için de kongre, işçi sınıfı ile temsilcilerini parlâmento içinde, savaşı önlemek için bütün güçleriyle çalışmaya ve kendilerine uygun gelen her yola baş vurarak, mücadeleye davet eden bir önergeyi oylamakla yetinmeliydi.» 1910'daki sekizinci Kopenhag Kongresi sorunu ele aldı ise de, kesin bir karara varamadı; bir çatışma çıkmasına karşı işçi sınıfının baş vurması gere-

ken yolları belirlemeye cesaret edememişti.

Görülüyor ki, uluslar arası sosyalizm yalnız «kuramsal» bir güç, gizli bir güç olmakla birlikte, barışın korunması yolunda etkili bir eylem yapmak yeteneğinde değildi.

Barışçı Hareket

Sosyalizm düşüncesinin yayılması, barışçı hareketin gelişmesine yardım etmiş olmakla birlikte, bu hareketin eğilimleri uluslar arası kongrelerde egemen olanlardan farklıydı.

Bu barışçı hareket 1878'le 1889 arasında Büyük Britanya'da, Amerika Birleşik Devletlerinde, İskandinavya'da, Fransa ve İsviçre'de örgütlenmeye başladı; Orta Avrupa devletlerinde, ***Die Waffen Nieder!*** (Silâhlar Aşağı!) kitabının ünü barış propagandasına herkesten çok yardım etmiş olan yazarı ***Bertha von Suttner*** (11) Avusturyalı olduğu hâlde, pek ileri gidememişti. Hodgson Pratt adlı İngilizin öncülüğü ile ayrı ayrı ülkelerdeki barışçı dernekler arasında ***Uluslar Arası Hakemlik ve Barış Federasyonu*** aracılığı ile bağlantı kuruldu. 1889'da ***Parlâmento Birliği***, 1892'de de Berne'de ***Uluslar Arası Barış Bürosu*** kurulmuştu. Bütün bu barış kuruluşlarının programlarının temeli; hükûmetleri, genel silâhsızlanmaya doğru bir başlangıç olmak üzere silâhların sınırlandırılmasına ve uluslar arası anlaşmazlıkları gidermek üzere sürekli bir kuruluş oluşturması yolunda desteklemekti; fakat son amaç bir «uluslar kongresi» toplamaktı; bu dünya ölçüsünde de, yalnız Avrupa ölçüsünde de olabilirdi.

Bu hareket ilk başarısını 1899'da La Haye'de toplanan Barış Konferansı ile kazandı. Alınan sonuçlar hayal kırıcı olmakla birlikte, barışçılar yakın bir gelecekte daha iyi sonuçlar elde edeceklerine inanıyorlardı. Bunlar, hükûmetleri yavaş yavaş güç öğretisini ve üstünlük politikasını bırakıp ulusal çıkarların, uluslar arası birlik ve insanlık çıkarlarına uydurulmasını zorlama yo-

(11) Bertha Kinsky Suttner; Avusturyalı kadın yazar, 1905 yılı Nobel Barış Ödülünü aldı.

lunda kamuoyunun baskısına güvenmekteydiler: Fransa'da bu hareketin savunucusu olan Frederic Passy: «silâhsızlanma düşüncesini yaymalıyız» diyordu. Ahlâk ve insanlık düşüncelerinin desteği ve özellikle 1901'de Normann Angel'in *The Great İllusion* (Büyük Aldanış) adlı kitabının 1901'de yayınlanmasından sonra, barışçı kuram, savaşın «uluslara bir şey kazandırmadığını» sosyolojik, ekonomik ve malî kanıtlarla ortaya koydu.

Propaganda çabası 1904'de daha da arttı. Amerika Birleşik Devletlerinde barışçı dernekler hareket alanlarını genişleterek aydın çevrelerin ve din adamları çevresinin de ötesine geçerek halk kitlelerine ulaştılar. Bu dernekler, hakem antlaşmaları imzalanmasını öğütlüyorlardı. Başkan Theodore Roosvelt bir emperyalizm savunucusu olduğu ve yaradılışı bakımından barışçı öğretileri benimsemeye yatkın olmamakla birlikte, hükûmet, bu konuda iyi niyetini göstermenin yerinde olacağına inanıyordu: Dışişleri Bakanı John Hay, 1904'le 1905 arasında on üç yabancı hükûmetle görüşmeye girişti. İngiltere'de Boxer savaşının barışçı derneklere indirdiği darbeden sonra hareket 1903'de yeniden başladı. Fransa'daki barışçı kuruluşlar birleşerek bir federasyon oluşturdular. İskandinavya'da kurulmuş olan barış dernekleri, 1901'den beri her yıl İskandinavya ülkeleri arası bir kongre toplamaktaydı. Bu tarihte Rusya'da daha bir barış derneği yoktu, (ancak 1909'da kuruldu) Almanya'daki ***Fricdensgesellschaft*** (Barış Derneği) gelişemedi.

Hareket uluslar arası plânda daha da güçlü bir bütünlük kazandı. «Uluslar Arası Barış Bürosu» nun öncülüğünde «Parlâmento Birliği» 1904 Saint-Louis'de, 1905'de Bruxelles'de, 1906 Londra'da konferanslar düzenledi, öte yandan, derneklerin delegelerini bir araya getiren «Dünya Barış Kongresi» toplantılarını 1904'de Boston'da, 1905'de Bruxelles'de, 1906'da Londra'da yaptı. Bu toplantı şimdi resmî bir nitelik alıyordu: Bruxelles'de toplanan kongreyi Belçika kralının kendisi açtı; başka devletlerde de hükûmet, üyelerinden birini kongreye gelenleri ağırlamakla görevlendirdi. Parlâmentolar arası konferans bir hakem-

lik antlaşması tasarısı ile bir uluslar arası «sürekli kongresi» plânı hazırladı.

Dünya Barış Kongresi 1904'de Andrew Carnegie (12) nin ortaya attığı bir görüşü benimsedi: buna göre büyük devletlerden aralarında çıkacak anlaşmazlıklarda güçe baş vurmayacaklarına söz verdiklerini açıklayan bir ortaklaşa bildiri yayınlamaları istenecekti; bundan başka uluslar arası anlaşmazlıklarda, devletlerin onuru ve «yaşamsal çıkarları» söz konusu olsa bile, La Haye Uluslar Arası Daimî Hakemlik Mahkemesine götürülmesi noktasında da ısrar ediyordu; ayrıca hükûmetler bu mahkemenin kararlarının uygulanmasına da güvence vermeliydi. Bütün bunlar, barışı örgütlendirmenin araçları üzerindeki kuramsal incelemenin ilerlediğini gösteriyordu. Ama, hareketin liderlerinin aşamadıkları bir güçlük vardı: «yaptırımlar» sorunu. Barışçılık öğretilerinin telkin ettikleri yükümlülükleri kabul ettikten sonra, sözünü tutmayan devlete karşı nasıl bir baskı yapılacaktı? Askerî bir baskı mı? Bu düşünce bazı Fransız çevreleri tarafından ortaya atıldı ise de pek ilgilenen olmadı. Ekonomik baskı mı? 1904'deki evrensel kongrede Belçika grubu başkanı La Fontaine bu düşünceyi ortaya atmıştı. Fakat İngilizler «manevî» baskının ilerisine gitmek istemiyorlardı; çok az oy farkıyla bu görüşlerini kongreye kabul ettirdiler. Bu temelli uyuşmazlık bildirinin gelecekte kurulacak uluslar arası örgütte yükümlülüklere karşı saygı göstermeyi sağlayacak araçların belirlenmesi konusunda belirsiz bir dil kullanılmasını gerektirdi.

Şimdilik, hakem antlaşmaları için yapılan propaganda az çok başarı kazanmıştı. 14 Ekim 1903'de İngiliz barışçısı Cremer'in (13) ve Paris'teki İngiliz Ticaret Odası Başkanı Sir Thomas Barclay'in öncülüğü ile bir İngiliz-Fransız hakemlik antlaşması imza edildi. Fransızlar tarafından bu işe önayak olan parlâmentodaki

(12) Andrew Carnegie; Amerika'da çelik tröstünün kurucusu (1835 - 1919).

(13) Sir William Randal Cremer (1838 - 1908), dülgerdi; I. Enternasyonal İngiliz Kolu Sekreteri iken bu kuruldan ayrıldı.

barışçı grup liderlerinden Estournelles de Constant (14) idi. Dışişleri Bakanı Delcasse (15), İngiliz elçisi ile konuşmasında bu işin başarısına karşı duyduğu kuşkuyu gizlememekle birlikte antlaşmanın imza edilmesine engel olmadı. Böylece iki devlet, doğrudan doğruya görüşme ile sonuca vardırılamayan anlaşmazlıklarda, La Haye'deki hakemlik mahkemesine baş vurmayı kabul etmiş oluyordu; fakat iki yan da «yaşamsal çıkarlarla», «onur ve bağımsızlık» kayıtlarını bu antlaşmanın dışında bıraktılar. Böylece bu antlaşma, 1899 Barış Konferansındaki ilke kararlarına göre bir ilerleme getirmiş olmuyordu. Bununla birlikte, bu antlaşma, 1904'le 1914 arasında imzalanmış olan birçok hakemlik antlaşmalarına örnek olmuştur. Yalnız 1904 Şubatında Danimarka ile Hollanda, 1906 Aralık ayında Danimarka ile İtalya arasında imzalanan antlaşmalar hakeme baş vurmanın uygulanmasında daha ileri bir adım atmıştı: bunlarda İngiliz-Fransız antlaşmasının çok eksik kalmasına neden olan yanlar yoktu. Kaldı ki, bütün bu antlaşmaları imzalayanlar aralarında çok az çatışma tehlikesi olan devletler değil miydi? Amerikalı barışçıları çok sevindirmiş olan tasarılara gelince bunlar da sona ermemişti. Her ne kadar Dışişleri Bakanı John Hay Fransız-İngiliz örneğine göre on üç antlaşma imzalamıştı ama Amerika Birleşik Devletleri Senatosu, onaylama sırasında değiştirici bir madde ekledi; buna göre her özel durumda hakeme baş vurma yoluna gitmeye ya da gitmemeye karar verme hakkını Amerikan hükûmeti elinde tutacaktı: bu tutum, Dışişleri Bakanının çabalarını boşa çıkarıyordu.

Bununla birlikte, 1899'da taslağı çizilmiş olan çalışmalara devam edilmesi için ikinci bir «Barış Konferansı» toplantısının hazırlanmasına Amerikan hükûmeti önayak oldu. 1904 Ekiminde,

(14) Paul Ballant, Baron de Constant de Rebecque d'Estournelles; Fransız politikacısı, senatör (1852 - 1924). 1909'da Nobel Barış Ödülünü aldı.

(15) Théophile Delcassé, Fransız politikacısı, (1852 - 1923). Birkaç kere Dışişleri Bakanı oldu.

«Parlâmentolar arası birlik» in isteği üzerine, ki bir yıl önce Saint Louis'de toplanmıştı. Başkan Theodore Roosevelt, Avrupa devletlerine böyle bir toplantı fikrini verdi. Kuşkusuz Rus-Japon Savaşı bu önerinin gerçekleşmesine olanak vermemişti; fakat Çar da 1905 Ekiminde bu görüşü benimsedi; konferans 1907'de toplandı.

İkinci La Haye Konferansı birincisinden daha verimli olmadı. Buna da politik çıkarlar egemen olmuştu. Silâhsızlanma sorunu üzerinde bir anlaşmaya varmak olanaksızdı: delegeler, «özel durumların», genel bir formülle çözümlenemeyecek kadar birbirinden ayrı olduğunu görmüşlerdi. Hükûmetlere, «yaşamsal çıkarların» ve «onurun» söz konusu olduğu sorunlarda bile zorunlu bir hakeme baş vurma düşüncesini benimsetmek olanaksızdı. Alman hükûmetinin bu kere de uğranılan başarısızlıkta büyük bir sorumluluk payı vardı; fakat öteki hükûmetler de bunu önlemek için hiçbir ciddî hareket yapmış değillerdi. Artık konferans bütün çabasını «savaşı insanîleştirmeye» harcıyordu: tarafsızların, savaşçı olmayanların ve tutsakların hakları ile ilgili bazı kurallar koydu. Bu, küçümsenecek bir sonuç değildi elbet, fakat barış örgütü bakımından; tam bir başarısızlıktı.

Akıl ve sağduyu uluslar arası barış hareketiyle birlikteydi. Ama, toplum duyarlıklarları üzerinde bu çeşitten kanıtların ne etkisi olabilirdi ki? Hareketin liderlerinden Th. Ruyssen: barış çağrılarının hiçbir zaman «vatanseverce bir çağrının halk yığınlarında uyandırdığı coşkunluğa eşit bir heyecan yaratmadığını» söylemişti.

Ekonomik ve sosyal alanda olduğu kadar psikolojik bakımdan da dayanışma temeli üzerine uluslar arası ilişkilerle ilgili olarak yeni bir kavram kurmaya çalışan bu denemeler, gerçekten dünyaya bir yön verebilecek nitelikte miydi? Gerçekte bunların etkinliği pek sınırlı oldu. Hükûmetlerin politikası uluslar arası işbirliğine yönelmiş değildi. Avrupa devletlerini birbirine karşı iten psikolojik, ekonomik güçlerin ve siyasal çıkarların etkisi karşısında dayanışma atılımları boşa gidiyordu.

VII. BÖLÜM

ÇATIŞMANIN BAŞLANGICI

Büyük Avrupa devletleri arasındaki ilişkiler 1904'den başlayarak gittikçe bozulmuştu. Ulusları birbiri üzerine saldırtan bunalım patlak vermeden önce, birkaç kere savaş tehlikesi belirmişti. Hükûmetlerin hareketlerine egemen olan ve çok kere girişimlerine yön veren bu kararsızlık duygusu, bu güvensizlik ve her an tetikte bulunma durumuydu.

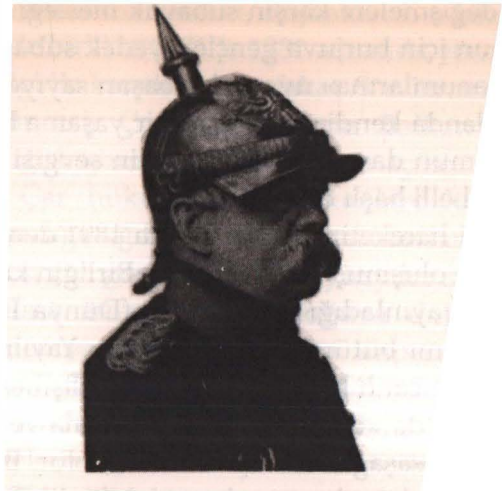
Bu «savaşa doğru gidiş» te çatışmanın patlamasından daha on yıl önce başlıca belirtiler görünmeye başlamıştı. 1914'de çarpışan güçler arasındaki karşıtlık 1904'de belirmişti.

Büyük Devletler Arasındaki Çekişme

Büyük devletlerin karşılıklı politikaları arasındaki çatışmanın kaynakları tarihin derinliklerinde olmakla birlikte, bunlarda asıl büyüklük amaçları ve üstünlük sağlama kaygısı rol oynuyordu; bundan başka devlet adamlarının kişisel görüşlerine, hırslarına ya da hatalarına sıkı sıkıya bağlıdır. Fakat bu siyasal davranışları incelemeden önce bunlara geniş bir ölçüde yön veren derin güçleri ayırt etmemiz gerekir.

Milliyetçilik Akımları ve Ekonomik Çıkarlar

Bu derin güçler «manevî» ve «maddî» dir: bir yanda düşünce hareketleri ve kamusal psikoloji eğilimleri; öte yandan da ekonomik çıkarlar.

Alman İmparatorluğu Başbakanı Bismarck

Bu dönemin belirleyici çizgisi Avrupa'da kamusal duyguların şiddetiydi: öteki ulusların gözünde ulusal kişiliğin niteliklerini ortaya çıkartma isteği; yabancı etkilere karşı duyulan nefret, ilk öğretimin yapılması ve günlük gazetelerin çoğalmasıyla, Avusturya-Macaristan'da, Almanya'da, Rusya'da, İngiltere'de yaşayan «ulusal azınlıkların» protestoları bu milliyetçiliğin dış görünüşleriydi; bu uluslar arası ilişkilerin bozulmasında önemli nedenlerden biriydi; çünkü bazı devletleri zayıf düşürerek hasımlarının politikasına fırsat veriyordu. Fakat en çok çarpıcı olan, devletin gücünü gösterme, saygınlığını sağlama ve yayılma gücünü arttırma isteğini dile getiren düşünce hareketlerinin ve propaganda çabalarının artmış olmasıdır. Bununla birlikte bu görüşlerin nitelikleri ve önemleri bakımından büyük eşitsizlikler vardı.

Bismarck dönemindeki başarıların, halka Germen üstünlüğü güçlü aşılandığı Almanya'da, ordu, okul ve üniversite milliyetçiliği yayma ve yerleştirmede geniş ölçüde katkıda bulunmuştu. Endüstrideki hızlı ilerlemeye, yani ekonomik biçimlerden ileri

gelen sosyal değişmelere karşın subaylık mesleği ayrı saygı görüyordu; bunun için burjuva gençleri yedek subay olmayı, toplum içinde «konumlarına» uygun bir başarı sayıyorlardı. Militarizm, birçok alanda kendini gösteren bir yaşama biçimi, bir düşünüştü; toplumun davranışında, disiplin sevgisi ve ulusal büyüklük özlemi belli başlı özelliklerdi.

Bu milliyetçi hareketin tüccar kanadı 1891'den beri, Pangermanist birliği ile oluşmuş bulunuyordu. Birliğin kurucusu Ernst Hasse, 1905'de yayınladığı ***Weltpolitik*** (Dünya Politikası) adlı kitabında programı bütünüyle açıklıyordu. Yayılma diye yazıyordu «sağlam ve canlı bir organizmanın gelişmesinde zorunlu bir aşamadır.» Bu da «üstün ırkların» yararına ve yaşama yeteneğinde olmayan «aşağı ırkların» zararına olur. Bu yayılmanın tek amacı Avrupa dışında pazarlar ve «etkinlik bölgeleri» elde etmek değildi, aynı zamanda «kıt'a topraklarıyla» da ilgilidir. Avrupa dışında pangermanistler, Osmanlı İmparatorluğu parçalanırsa Anadolu'da bir sömürge bölgesi elde etmeyi ve Afrika'daki sömürgelerini genişletmeyi, hatta Batı Fas'a el koymayı öngörüyorlardı. Avrupa'da, asıl amaç, Avusturya-Macaristan Almanya'nın dostu olduğu için, Avusturya Almanları bir yana, sınırlar dışındaki bütün Almanları imparatorluğa bağlamaktı.

Kuşkusuz bu birlik pek fazla gelişmiş değildi; hiçbir zaman etkin üye sayısı 22.000'nin üstüne çıkmadığı gibi, üyelerinden ancak kırkı Reichstag'a girebilmişti; her ne kadar programı Sosyal Demokrat Parti ve Katolik Partisi tarafından red edilmişse de Muhafazakâr Partide -ki liderleri birliğe girmemiş olmakla birlikte sempati beslemekteydiler- az çok etkinlikleri olduğu gibi Ulusal Liberal Partide de önemli bir destek buluyorlardı. Büyük sanayiciler arasında olduğu kadar, orduda ve daha çok donanmada taraftarlar bulmuştu. Hükûmet Ernst Hasse'nin programını kendine mal etmemişti; fakat onunla ve yerine geçen Heinrich Class'la fırsat buldukça bağlantı kurmaktaydı. Sonuç olarak diyebiliriz ki, Pangermanist birliği kamuoyunu «tetikte» bulundurmaya çalışıyordu.

Rusya'da, Panslavist hareket, Başbakan Garçakof'u kendisine çekememekle birlikte 1871'le 1881 arasında yönetici çevrelerde büyük bir ilgi ile karşılanmıştı; fakat, Slavlar arasında bir dayanışma düşüncesi, Çar hükûmetinin Balkan politikasının 1878'de uğradığı başarısızlıklardan sonra açıkça gerileme içindeydi. Fakat Çar hükûmetinin Balkanlardaki politikasının 1878'de başarısızlığa uğraması yüzünden Slavlar arası bir dayanışma düşüncesi çok gerilemişti. XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Rusların yayılma amaçları Uzakdoğuya doğru yönelmişti. 1905'deki Mançurya bozgunu dikkati imparatorluğun Avrupa'daki rolü ve Balkanlarda gerçekleşebilecek umutlar üzerine çekti. Panslavizmde başlayan bu yenileşme düşüncesi temeli üniversite çevrelerinde, Duma üyeleri arasında taraftar bulmaya başlamıştı. Parlâmentodaki «meşrutiyetçi demokratlar» bu noktada sağcı karşıtlarının görüşlerine katılıyorlardı. Bu yeni Slav hareketi, Polonyalıların, Çeklerin, Bulgarların, Rutenyalıların ve Hırvatların katıldığı Moskova'da toplanan bir kongrede ortaya atıldı. Gündemde olan tek madde, düşünce alanında ve ekonomide işbirliği idi; fakat tartışmalardan amacın Alman yayılmasını başarısızlığa uğratmak olduğu anlaşıldı. Bununla birlikte hükûmet soğuk davranmıştı. Stolipin, programı siyasal olursa bir «Slav Birliği» hareketinin başına geçmeyeceğini açık bir dille anlattı. Avusturya-Macaristan'da yaşayan Slav azınlıklarına Rusya'dan destek görecekleri ve böylece onu bir maceraya sürükleyebilecekleri umudunu vermek istemiyordu. Fakat, şu büyük «Akdeniz'e açılma» sorununa bir çözüm yolu bulmak söz konusu olduğu zaman Rus politikası canlanıyordu.

İtalya'da milliyetçiliğin görünüşü yalnız ayrılıkçı biçimde beliriyordu; fakat bu akım, Üçlü Birleşme'ye bağlı olan hükûmetten destek görmekteydi. 1903'de, ayrılıkçılığı red etmemekle birlikte daha geniş bir ufka yayılan yeni bir milliyetçilik hareketi başladı. İtalya hâlâ, Avusturya-Macaristan'ın boyunduruğu altında yaşayan İtalyanca konuşan halkları kurtarmakla yetinmemeliydi. Gözlerini Adriyatik ufuklarının ötelerine de dikerek

mallarına pazar, sanayii için ham madde ve en çok da göçmenlerini yerleştirebileceği topraklar bulmalıydı. Bu yayılma, «yaşama hakkı» adına isteniyordu; hareketin manevî babası Gabriele d'Annunzio, bu hareketin ulusun hakları ve görevleri konusunda daha yiğitçe bir anlayışı, güçlü yaşama yolunda demir gibi bir iradeyi ve «büyük» bir dış politikanın tehlikelerini göze almayı gerektiğini ileri sürüyordu. Bu hareketin öncüsü olan muhafazakâr edebiyatçı Enrico Corradini, ***İl Regno*** adlı dergisinde sosyalizmin «başkasının varlığında gözü olma» içgüdüsüne olduğu kadar burjuvazinin de «köhneliğine» hücum ediyordu: bireyi, devletin yüksek çıkarları uğruna fedakârlık duygularını coşturup, ulusal bilinci uyandırarak «insanın yüksek değerlerini» ortaya çıkardığını ileri sürüyordu. Onun bu misyonerliği 1904'de «genç liberaller» i -Giovanni Papini ve arkadaşları- çevresinde ve bir süre sonra da bu yeni harekete işçileri de katabilmeye çalışan Puemot'lu bir grubu kendine çekmişti. Fakat ancak 1900'de Floransa'da toplanan ulusal kongrede, milliyetçi hareket doruğuna yükselerek, politik bir güç durumuna geldi. Bununla birlikte hiçbir zaman halk kitleleri arasında görülebilir bir etki yapabilmiş değildi.

Fransız milliyetçiliği, XIX. yüzyılın en son yıllarında yeni bir yön tuttu: Solun barışçı olduğu dönemde, nöbeti sağ aldı. Maurice Barres, sonra da Charles Maurras bu milliyetçiliğe bir öğreti getirdiler. Barres'e göre milliyetçi olmak bireyi atalarına bağlayan bağlılığın bilincine ermek; bu mirası korumaya çalışmaktı: milliyetçilik bir «koruyuculuktu»; bu Fransız çıkarlarıyla yabancı çıkarlar arasında bir uzlaştırma arayacak yerde; bütün sorunları «Fransa'ya» göre çözümlemek, «bir kavrama tapma» duygusu taşımaktır. Buna göre milliyetçilik «manevî bir disiplin» olmak istiyordu. Aynı düşünce çizgisinde olarak Maurras da «bireylerin geçici yazgılarının» karşısına ulus çıkarlarının sürekliliği düşüncesini çıkarıyordu; Fransa'yı yabancı etkilerden, en çok Alman felsefesinin etkisinden korumak gerekliliği üstünde ayak diriyordu: Bunların ikisinde de milliyetçilik bir savunma duru-

mu ve bir muhafazakârlık olarak görünmektedir. Ancak 1905'den sonra ve savaş tehlikesi belirince milliyetçilik sağın tekeli olmaktan çıktı: artık, o zamana kadar, barışçı ve askerliğe karşı olan Peguy'nun yeni bir döneme girdiği görülür. Fakat bu büyük yazarlar, düşüncelerini çok edebî bir dille açıkladıkları için halkı etkilemekten uzaktı.

İngiliz milliyetçiliği 1894'le 1902 arasında pek ateşliydi; bir öğretisi yoktu; fakat İngiliz halkının yeryüzündeki görevi; İngiliz «ırkının» üstünlüğü gibi başlıca temalarıyla, kara Avrupa'sındaki bazı milliyetçilik akımlarına benziyordu. Güney Afrika savaşında edinilen deneyim, düşüncelerde büyük bir değişiklik oluşturdu: Kamuoyu kendisini böyle savaşçı coşkunluğa kaptırmakla büyük bir görüş hatası işlediği gibi bir duygu içine düşmüştü. Sir Edward Grey; Başkan Roosevelt'e yazdığı bir mektupta: İngiliz halkının bir uyarmaya, beynine biraz kan yürümesine gereksinimi vardı; şimdi «kan kaybettikten sonra sükûnet buldu» diyordu. 1905 sonunda hükûmetin başına, 1899'da emperyalist akımın taşkınlığı ile mücadele etmiş olan Henry Campbell Bannerman geldi.

Bu görüşler ne kadar birbirinden farklı olursa olsun, daha hükûmetlerin bu akımlara kapılmadıklarını işçi ve köylü kitlelerinin bu propagandaların etkisi altında kalmadıklarını söylemek gerekmez mi? Bununla birlikte şuda bir gerçektir ki, gazeteler, uluslar arası anlaşmazlıklara her gün biraz daha fazla yer vermekte, «ulusal onuru» kışkırtacak yazılar yazmaktaydı. Jules Cambon: «dış politikada duygular büyük bir yer tutuyor» diye yazmıştı.

Milliyetçilikler arasındaki çekişme, ekonomik ve malî çıkarlarla da körükleniyordu. Dünyanın çeşitli bölgeleri arasında gerçekleşmiş olan dayanışmaya karşın, büyük sanayici ülkeler ekonomi alanında uluslar arası bir iş birliğine yönelmiyordu: bunlardan her biri refahına elverişli koşulları sağlama, tekel kuracağı dış pazarları ele geçirme, üretimini arttırmak üzere ham madde kaynaklarına el koyma ardındaydılar. Teknikteki ilerlemeler

üretimin hızını arttırdıkça çekişme de şiddetleniyordu. Böylece Avrupalı üretimciler, nüfuslarının çokluğu ya da kaynaklarının zenginliği dolayısıyla önemli müşteri ya da elverişli sömürü olan dünya bölgelerini her gün biraz daha fazla denetimleri altına alıyorlardı. «Boş» topraklar büyük devletlerce ele geçirildiğinden beri, asıl anlamıyla sömürge elde etme işi, Avrupalıların bu yayılışlarında daha az bir yer tutuyordu; fakat bütün çabalar, ekonomik etkinlik bölgeleri elde ederek demiryolu ve maden işletmesi ayrıcalıkları koparmaktı. İşte, büyük devletlerin ekonomik sömürüyü aralarında paylaştıkları Çin'de böyle oldu; Japon etkinliğinin, Rus etkinliği ile çatıştığı Mançurya'da da, Almanya'nın Bağdat demiryolu ayrıcalığını ele geçirerek üstünlük kazandığı Anadolu'da da böyle oldu.

Bu çekişmede çatışan yalnız ekonomik çıkar grupları değildi; devletler de kolonilerdeki uyruklarının mal ve canlarını korumak için ordu gücüyle müdahale ediyor; ya da yeni bir ülkeyle bir ticaret anlaşması ya da pazar sağlayacak bir ayrıcalık sözleşmesi imzalayabilmek için diplomatik olan girişimlerde bulunuyordu; ya da sonuçta yabancı ülkelere yardım etmek üzere tahvil çıkarılmasına izin verip borcunu zamanında ödemeyen borçlular üzerinde baskı yaparak bu müdahalesini yürütüyordu. Devletin bu desteklemesi çok kere kendiliğinden olmaktaydı: hükûmet ekonomik ve malî etkinliğin, siyasal etkinliğe yol açacağını umuyordu. Komşu ülkeler sanayiinin kendi sanayiinin zararına gelişmesini istemiyordu; çünkü sosyal sonuçları bakımından tehlikeli olacak bir işsizlik bunalımından korkuyordu. Fakat bu yardımın, ilgililer tarafından istendiği, hatta baskı yoluyla elde edildiği de oluyordu: üretimci grupları bankalar ve hükûmetler, yayılma çabalarını destekletmek için, basın üzerindeki etkilerinden yararlanıyorlardı. Siyasal diplomasinin yanı sıra kendini gösteren ekonomik ve malî diplomasi her zaman açık olarak görünmüyordu. Fakat ekonomik çekişmeler, kin ve nefreti körükleyerek genel siyasetin gelişmesi üzerinde yadsınamaz bir etki yapmaktaydı.

Politika bakımından büyük devletlerin sürekli çıkarları vardır. Bu çıkarlar, Alman İmparatorluğu'nun kuruluşu, Avrupa kıt'asındaki dengeyi temelden değiştirdiğinden beri, bir daha değişmemiştir.

Fransa 1880'den beri, kıt'a politikasıyla bağdaştırmaya çalıştığı büyük bir sömürge politikasına girişti. Sömürge için yayılma siyaseti, İngiltere ile çatışma durumuna girmesine yol açtığından, Almanya ulusu ilişkilerinde bir düzelme yolu arıyordu. Bunun için otuz yıldan beri Fransa'nın Avrupa siyasetine egemen olmuş bulunan Alsace-Lorraine sorunu, artık aynı kızgınlıkla ortaya konulmuyordu. «Manevî varlıklarını» korumak ve Almanlaştırmayı suya düşürmekle birlikte, Alsace-Lorraineliler, Almanya'daki genel refahın kazançlarından yararlanmaktan da hoşlanıyorlardı; artık protestocular seçmiyorlar ve Reichstag'a Katolik ya da sosyalist Alman partilerinde yer alan milletvekilleri gönderiyorlardı. Fransa'nın tutumu da onları durumlarından razı olmaya itiyordu: Kamuoyu ulusal isteklerinden vazgeçmemekle birlikte bunları yeniden canlandırıp hızlandırmayı da istemiyordu.

Fransa'nın bu politikasına Delcasse yeni bir yön verdi. Kuşkusuz sömürgecilik politikasından vazgeçmiş değildi; Fas sorununa da bir çözüm arıyordu. Fakat 1902'den beri, onsuz ve ona karşı hareket etmek yerine İngiltere'ye de bu politikasını kabul ettirmek istiyordu. Bu bakımdan, Almanya ile iyi geçinmeye pek önem vermiyordu. Hatta «Üçlü Birleşme» yi (16) İtalya'yı «ayartarak» sarsmaktan bile çekinmedi. Onun soğukkanlıca inatla, yorulmak bilmez bir diretmeyle yürüttüğü bu politika, sömürgeciliğin sınırlarını çok aşıyordu. Amacı neydi? «Avrupa'yı yeniden kurmak»; ama böylece Fransa'yı bir tepkiyle karşı karşıya

(16) Almanya, Avusturya - Macaristan arasında 1879'da Berlin antlaşmasından sonra kurulan birliğe, Tunus'ta koruma yönetiminin kurulmasından sonra İtalya'nın da katılmasıyla kurulan gruplaşma.

getirmiş bulunuyordu. Oysa Delcasse askerî olanakların ve ülkenin ruhsal durumu politikasına katılmadan, tek başına hareket ediyordu: bu da eserinin zayıf noktasıydı.

Büyük Britanya, 1880 ile 1902 arasında, denizaşırı ülkelerdeki topraklarını çok genişletmişti. Bu yayılma, onu dünyanın hemen her bölgesinde çatışmalara sürüklemişti. XIX. yüzyılın sonunda aynı anda birçok noktalarda ciddî güçlüklerle karşılaşmıştı: Fransa ile Orta Afrika ve Batı Afrika'da; Rusya ile Orta Asya ve Uzakdoğuda, Amerika Birleşik Devletleriyle Orta Amerika ve Panama Kanalı sorunu yüzünden. Güney Afrika'da Boerlere karşı giriştiği savaş, askerlik gücünün ne kadar zayıf olduğunu kendisine anlatmıştı. Bunun için şimdi sorumluluklarını azaltmaya çalışıyordu; 1901'de Amerika Birleşik Devletleri ile Orta Amerika'da çatışmaktan çekindi. Fakat, yalnızlığa gömülme politikasının çıkarları için zararlı olduğunu da anlamıştı.

Rusya, Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki geleneksel amaçlardan vazgeçmemişti; fakat, 1895'den sonra Uzakdoğu macerasına atıldığından beri bu konudaki isteklerini ileri sürmüyordu. 1903'de bir iş adamları ve subaylar kliğinin sözüne uyarak Japonya ile savaşa girmeye karar verdi. Sekiz yıl önce II. Wilhelm: «Avrupa ile ve Avrupa'nın doğusuyla ilgisini kesmek için Rusya'yı Uzakdoğuya itmek gerek» demişti. Çok kere ortalığı karıştırmış olan Rusya, Mançurya işi bir sonuca varıncaya kadar, Balkan işlerinde güçlük çıkarmaktan çekinen bir politika izlemek istiyordu: Mürzsteg'deki konuşmalarında Çar II. Nikola ile François Joseph, Türkiye'den, Makedonya'da bir reform programı uygulamasını istemeye karar vermişlerdi. Eski Rus-Avusturya anlaşmazlığı, geçici olarak yatışmıştı. Fakat Mançurya bozgunu Rusya'yı yine Balkan sorunlarıyla uğraşmaya sürükledi.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Mürzsteg anlaşmasından bir kazanç elde etmeyi tasarlamıştı. Çünkü geleneksel düşmanıyla vardığı bu birleşme, ona, Rusya dikkatini Uzakdoğuya çevirdiği dönem boyunca üstünlük kazandırabilirdi. Fakat söy-

lemek gereksizdir ki, Viyana hükûmeti, Balkanlarda yürüttüğü politikadan vazgeçmek niyetinde değildi; ekonomik çıkarları, Selânik'e doğru bir çıkış yolu bulmasını gerektiriyordu; iç politika sorunları, çifte krallıkta Yugoslavlar için yalnızca varlığı çekici bir güç olan, Sırp devletini sıkı bir denetim altında tutmasını gerektiriyordu. Şimdilik, dışişleri bakanı ihtiyar Coluchowski, «muhafazakâr» bir politika güdüyordu; fakat bazı ordu ve politika çevreleri bu taktiği beğenmediler.

Sonunda Almanya, 1884'den beri sömürgecilik politikası, 1890'dan beri de «dünya politikası» izliyordu; fakat çok geç ortaya çıkmıştı. Çünkü Avrupa dışındaki boş topraklar çoktan dağılmıştı. Çok dar bir sömürge eline geçirebildi ki, değeri de düşüktü. Toprak bakımından yayılamayınca, etkinlik bölgeleri elde etmeye çalıştı. 1898'de İngiltere ile imzaladığı gizli bir anlaşma uyarınca, eğer Londra hükûmeti hemen yan çizmeseydi, Portekiz sömürgelerini paylaşabilecekti; Hiaosu'da Çin'e ayak attı; Anadolu'da ekonomik egemenliğini kurma yoluna girdi: 1902'de Padişah Bağdat demiryolu yapımının ayrıcalığını bir Alman şirketine verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun sömürülmesinde artık Almanya üstün bir durumda bulunuyordu; Türkiye'ye karşı hiç çıkar gütmeyen bir dost gibi görünerek, İstanbul'da güttüğü politika Rusya'yı olduğu kadar İngiltere'yi de kaygılandırıyordu. Bununla birlikte Alman milliyetçiliği bununla kanmıyordu: bu, dünyadaki ekonomik etkinliği artan, ticaret filosu bütün denizlerde dolaşan bu büyük ulus «güneşte» hak ettiği yeri daha elde edemediğini düşünmekteydi. Gücü ve zenginliği ile övünen, üstünlüğüne inanmış olan Almanya, bütün büyük uluslar arası sorunlarda, doğrudan doğruya çıkarları zarar görmese bile, saygınlığı bakımından sözü olduğuna inanıyordu.

1904 'deki Yeni Olaylar

1904'de bu genel durum, İngiliz-Fransız, İngiliz-Alman, Fransız-Rus ilişkilerine bağlı yeni olayların etkisi altında kaldı.

8 Nisan 1904'de imzalanan anlaşma ile İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmiş bulunuyordu. Kuşkusuz bu anlaşmada, genel politikayı ilgilendiren hiçbir yükümlülük yoktu; iki hükûmet Fas ve Mısır işlerinin yoluna konulmasında birbirlerine «diplomatik destek» sağlama sözünde bulunmuşlardı. Fakat yirmi yıldır, iki politikayı savaşa sürüklenme tehlikesi içine sokmuş olan sömürge çekişmesi yatışmıştı. Kuzey Afrika sorunlarında oluşan çıkar ve işbirliği diğer alanlarda da gerçekleşebilecekti. İngiliz-Fransız yakınlaşması Üçlü Birleşmeyi İtalyan politikasında 1902'den beri başlayan gelişmeyi hızlandırarak, sarsacak nitelikteydi; çünkü Roma hükûmeti, donanması Akdeniz'de egemen olan İngiltere'ye karşı açıkça cephe almak istemiyordu. Hem sonra İngiltere'nin Fas işinde Fransa'ya söz verdiği «diplomatik desteğin» İngiliz hükûmetini tahminlerin ötesinde birtakım işlere sürükleyebileceğini de göz önünde bulundurmak gerekmez miydi? Kuşkusuz, «politika çevrelerinin» kısa bir şaşkınlık geçirmesinin ardından, İngiliz kamuoyu bu anlaşmayı çok iyi karşılamıştı; Kuşkusuz, hükûmet, bu anlaşmayı parlâmentoya sunarken bunun «sömürge» lerle ilgili niteliğini belirtmekle yetinerek, genel politika üstünde yapabileceği etkilere değinmemişti. Bununla birlikte Büyük Britanya yalnızlık öğretisinden ayrılmaya kesin olarak karar vermişti, bir birleşmeye girmeyi istememekle birlikte, kendisini doğrudan doğruya uluslar arası sorunlara bağlayacak olan diplomatik işbirliklerine yanaşıyordu.

Bu gelişmede, İngiliz siyasal çevrelerinin, Almanya'nın ekonomi alanındaki gücünün gelişmesi ve deniz kuvvetlerinin artışı karşısındaki korkusu da rol oynamamış değildi. Daha önceki yıllarda, Alman-İngiliz ilişkileri oldukça sıkı olduğu için bir aralık birleşme oluşturulması bile söz konusu olmuştu; fakat 1902 yılının sonundan beri İngiliz kamuoyu Almanya konusunda Kral VII. Edward'ın da paylaştığı bir antipati duymaya başlamıştı. Acaba yalnızca II. Wilhelm'in takındığı tavırlar yüzünden, kraliçenin dediği gibi, «Charlemagne» rolü oynamaya kalkmış

ve Alman politikasının beceriksizliği yüzünden İngiltere'yi şu biçimsiz Venezüella işine sokarak Londra ile Washington arasında sürtüşmeler olmasına olanak mı vermişti? Bu nefretin asıl nedeni daha derindeydi ve daha ciddîydi.

Her şeyden önce, İngiltere, dış ticareti Alman çekişmesinden zarar görmeye başlamıştı. Daha 1896'da parlâmento çevreleri ve basın kaygılarını açığa vuruyorlardı. Ernest Williams'ın, Alman ihracatının İngilterenin refahı için bir tehlike olduğunu açıklayan ***Made in Germany*** adlı kitabı büyük bir başarı kazanmıştı. Bununla birlikte ***Board of Trade*** (Ticaret Odası) bir anketin yürek ferahlatıcı sonuçlarını açıkladı. Fakat 1900'den sonra Alman başarıları gittikçe arttı. Müşterilerin yeni gereksinimlerini öğrenip bunların beğenilerine göre mal vermeye çalışan gezgin komisyoncularının çabalarıyla, ihracatçıların, alıcılara gösterdikleri ödeme kolaylıklarıyla Alman ticareti, Rotterdam şehri Ren bölgesinin bir eklentisi olduğu Hollanda'da, Anvers'deki iş hayatının bir bölümünün 40.000 Almanın elinde bulunduğu Belçika'da, Almanya'dan madenî eşya ve kimya maddeleri satın alan İtalya'da, yakınlığı ve Almanlarca çok iyi bilinmesiyle Rusya'da ve hatta Sırbistan'da İngiliz ticaretinden daha ilerideydi. İngiliz ticaretinin Güney Amerika, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki üstünlüğü azalmaktaydı. 1890'da Güney Amerika'da Alman mallarının İngiliz mallarına, oranı 1'e 3 iken Alman mallarının gittikçe daha çok sürüm yapması özellikle Brezilya, Venezüella ve Şili'de görülebilir bir ölçüye varmıştı. Büyük Britanya dış ticaretinin, istatistiklerde hâlâ birinci sırada geniş bir yer tutmasının nedeni, Alman ticaretinin sokulamadığı imparatorluğu sayesindeydi. Sanayicilerini, özel olarak, madenî üretim kolundakilerin bu durumdan kaygı duymalarında şaşılacak bir şey olamaz. 1905'de Almanların bir ***Mitteleurope*** (Orta Avrupa) plânı hazırladıkları söylentisi korkuları büsbütün arttırdı. İngiliz üretimcisi, ihracatçısı her yerde karşısına çıkıp «müşterisini elinden» alan Alman tüccarlarına fena hâlde içerlemeye başlamışlardı. Ekonomik çekişme kamuoyunu durmadan kışkırtıyor bu da

siyasal ilişkileri etkilemekten geri kalmıyordu.

Fakat İngiltere en çok Almanya'nın deniz kuvvetlerini arttırmasından kaygılanıyordu. Amiral Tirpitz, 1897'de Almanya'yı denizlerde de güç sahibi olma yoluna soktuğu zaman amacı yalnız ticaret yollarını koruyacak ve Reich'la sömürgeleri arasında bağlantı kuracak bir kruvazör filosu oluşturmayı düşünmemişti; ülkesine bir savaş aracı, «Heligoland'la İngiliz kıyıları arasında hareket edebilecek olan» bir ateş hattı filosu kazandırmayı düşünmüştü. Bu deniz gücünün, her yerde, «Alman çıkarlarına saygı göstermesi» için Alman İmparatorluğu'na, İngiliz genel politikası üzerinde «baskı» yapma olanağını sağlamasını istiyordu. Fakat bu uzun vadeli bir işti.

İngilizlerin bu işe «içerleyeceklerini» de hesaba katmak gerekti. Tirpitz, en çetin zamanın ileriki düşmanın deniz kuvvetlerinin artması karşısında kaygı duymaya başlayacağı 1904-1905 yılları arasına rastlayacağını tasarlamıştı. Eğer, İngiltere hükûmeti, tepki göstermeden bu süreyi atlarsa, artık bir daha Almanya'yı deniz gücünü arttırma politikasından vazgeçmeye zorlayamazdı. İşte o zaman amaç gerçekleşmiş olacaktı. Çünkü İngiltere Reich'la anlaşmaktan başka bir şey yapamazdı.

İngiliz amiralliği, 1904'de, denizlerdeki üstünlüğünü elde tutmak için önlem almanın zamanı geldiğini çok iyi kavradı: Bu İngiltere için «yaşamsal» bir sorundu, çünkü deniz üstünlüğünü olduğu kadar Britanya adalarının güvenliğini sağlamak söz konusuydu. İngiliz teknisyenleri bu soruna bir çözüm bulduklarına inanıyorlardı: Yeni tip bir zırhlı ortaya attılar; ***dreadnought*** adını verdikleri bu zırhlı, tonajı (18.000 t.) ve silâhlarının gücü ile kullanılmakta olan bütün ateş hattı gemilerine görülebilir derecede üstündü, Kiel Kanalı'nın derinliğinin az oluşu yüzünden, Alman donanmasının bu çeşit gemiler yapamayacağını tasarlıyorlardı. Yanlış bir hesaptı bu: Almanlar Kiel Kanalı'nı derinleştirmeye ve zaman geçirmeden dreadnought tipi gemiler yapmaya karar vermişlerdi. Deniz silâhlanması yarışı başlamıştı. Çok geçmeden İngiliz basını bir Alman istilâsı tehlikesini ortaya ata-

rak alarm vermekte gecikmedi.

Rusya, Mançurya savaşına daldığından beri Fransız-Rus birleşmesi hikâyesi ortadan kalkmış bulunuyordu. 1892 askerî anlaşması gereğince Rus ordusu, Fransa ile Almanya arasında bir savaş çıkarsa, cepheye en az 700-800.000 kişilik bir kuvvet sürecekti; her an, birdenbire bir Alman saldırısı karşısında kalma tehlikesini düşünen Fransız komutanlığı, Rus müttefikinin, böyle bir çatışmada, hızla yardım sözünde bulunmasını istemişti: bu «güven verici» saldırı savaşın daha başlangıcında yapılmaktaydı. Oysa, Rus-Japon Savaşı bu plânı temelinden yıkmıştı. Rus silâhlı kuvvetlerinin önemli bir bölümü Uzakdoğuya bağlanmışken Fransa nasıl hemen etkili bir yardım bekleyebilirdi? Rusların Mançurya'da uğradıkları bozgun, durumu büsbütün ümitsizleştirmişti. Savaştan sonra bile Rusya uzun yıllar, bir Avrupa savaşında yer alacak güçte olmayacaktı. Rus Genelkurmay Başkanının kendisi, Fransız Genelkurmay Başkanına silâh ve subay eksikliği yüzünden, ordusunun bir yıldan önce manevra yapamayacağını 1906'da söylemişti; 1907'de Almanya'ya karşı her türlü hızlı saldırı sözünde bulunmaktan kaçınmış, Rus ordusunun bunu yapacak güçte olmadığını söylemişti. Rusya'nın böylece zayıf düşmesi, beş yıl boyunca, uluslar arası ilişkilere egemen olan önemli bir olaydı.

Alman hükûmeti, Rusya'nın gerilemesinden yararlanmaya hazırdı. 1904'den beri, olayların gidişindeki değişikliği dikkatle izliyordu.

İlk anda, ilgisizmiş gibi görünmesine karşın 8 Nisan 1904'de varılan Fransız-İngiliz anlaşması Alman diplomasisini kaygılandırmıştı. Fransa bundan sonra Fas'a etkinliğini yerleştirerek Kuzey Afrika İmparatorluğunu tamamlayabilirdi. Oysa Almanya bunu hiç sezmemiş, hatta resmî olarak kendisine anlaşma hükümleri de bildirilmemişti. Ekonomik çıkarları olan Fas toprak-

(17) Friedrich von Holstein (1837 - 1909). Alman politikacısı ve diplomatı. 1905'de Fas sorununun görüşülmesi sırasında etkin bir rol oynadı.

larının etkinliğine kapılarını kapamasına seyirci mi kalacaktı? Hem sonra bu kadar önemli bir sorun kendisi dışarıda bırakılarak mı çözümlenecekti? Holstein (17) «Almanya, Fransa'nın Fas'ta etkinlik kurmasına karşı yalnız maddî bakımdan değil fakat saygınlığını korumak için de itiraz etmelidir» diye yazıyordu. Fas sorununun ötesinde, Alman hükûmeti genel politika sorunları üzerinde de düşünüyordu. Fransa ile Akdeniz sorunlarında anlaşmış olarak hareket eden İngiltere artık Almanya'nın çıkarlarından, ne yapmak istediklerinden daha az kaygılanıyordu. İtalya, 1902'de izlemeye başladığı politikayı sürdürme yolunda cesaretlenmişti. Bunun için Şansölye Bülow, Almanya ile Avusturya'nın İtalyan müttefiklerinden yardım göremeyeceğini tam olarak anlamış bulunuyordu.

Buna karşılık Rus-Japon çatışması Almanya için mutlu bir olaydı; Rusya Fransa'ya askerce destek olacak durumda değildi; şimdilik Rus-Fransız birleşmesi söz konusu olamazdı. Hatta bu durumdan sürekli bir kazanç bile ummak olası değil miydi? Alman diplomasisi Fransız-Rus ilişkilerinde bir soğukluğun oluşmasından bile umuda düşebilirdi; Rusya'nın müttefiki, İngiltere'nin dostu olan Fransa nazik bir durumda bulunuyordu. Kuşkusuz, İngiliz-Rus birleşmesi, Rusya başka bir devletten yardım görmedikçe, İngiltere'yi savaşa karışmak zorunda bırakmıyordu. Fransız-Rus birleşmesi de, Fransa'yı aynı biçimde Uzakdoğu savaşına girmek zorunda bırakmış değildi; fakat tarafsızlığı uygulamak da güç bir işti. II. Wilhelm, Çara yazdığı mektupta, Fransa'nın, İngiltere'nin hoşuna gitsin diye, Rusya'ya karşı göstermek zorunda olduğu dostça yardımı yapmadığını yazıyor ve II. Nikola'yı İngiliz-Fransız yakınlaşmasının Rusya'nın çıkarları bakımından zararlı olduğuna inandırmak istiyordu. Böylece, genel politikanın bu iki cephesini göz önünde bulundurarak, Almanya politikasının ana çizgilerini çizmeye çalışıyordu: İngiltere ile Fransa arasındaki dostluk anlaşmasını engellemek istiyor ve bunu başarabilmek için, Rusya'nın durumunun sakladığı olanaklara göre hesabını yapıyordu. Genelkurmay Başkanı Schlief-

fen (18) bu durumdan yararlanarak Fransa'yla «önleyici» bir savaşa girişmeyi tasarlıyordu. Fakat başbakan diplomatik yollara baş vurmakla yetinmeyi uygun buluyordu.

Dostluk anlaşmasının daha da güçlenmesini önlemek için Bülow, Fas işine karışarak, İngiliz-Rus dostluğunu bir sınava sokmayı düşünüyordu. Eğer Büyük Britanya, Fransa'yı desteklemekte tereddüt eder de, üzerine aldığı yükümlülükleri dar bir çerçeve içinde yorumlarsa, Avrupa'nın batısındaki devletler arasındaki anlaşmaların uzun ömürlü olmayacağı anlaşılacaktı. Eğer Fransa 8 Nisan 1904 anlaşmasından yarar sağlayamaz, Fas'a yerleşemezse, ister istemez İngiliz dostluğundan fazla bir şey beklemeyeceğini anlayacaktı. Almanya'nın bu işe karışmasını, Rusya'nın Mançurya savaşına saplanmış olması ve Fransa'nın o an için yalnız kendi kuvvetlerine dayanmak zorunda oluşu da kolaylaştırıyordu.

Fakat aynı amaca başka bir yoldan da ulaşılabilirdi. Rus-Japon Savaşı Almanya'ya önemini derhal kavradığı bir fırsat vermişti: Eğer İngiltere müttefiki Japonya'ya silâhlı bir yardıma girişirse Almanya da yardımını Rusya'ya sunardı. İngiliz dostluğu ile Rus birleşmesinden birini seçme durumuna girecek olan Fransa, Rusya'ya sadık kalacaktı; çünkü «İngiliz donanması Paris'i savunamazdı:» böylece dostluk anlaşması suya düşecek, Fransa da kıt'a Avrupasında kurulacak bir birleşmeye, Almanya ve Rusya'dan sonra üçüncü sırada yer almak üzere girmek zorunda kalacaktı.

Alman diplomasisi 1904'de bu olasılık üzerinde duruyordu. 4 Ekimde Dışişleri Bakanı Richthofen (19) Fransa ile Fas konusunda doğrudan doğruya bir görüşmeye girişmesinin zamanı geldiği kanısına vararak, Fransız hükûmetini böyle bir konuş-

---

(18) Graf Alfred von Schileffen, Alman mareşali (1833 - 1913); kendi adını taşıyan savaş plânı I. Dünya Savaşı başında Almanya tarafından uygulandı.

(19) Graf Oswald von Richthofen, Alman politikacısı (1847 - 1906), Alman sömürge siyasetinin en ateşli savunucularındandı.

maya zorlamak için Fas kıyılarında Almanya'nın bir gövde gösterisi yapmasının uygun olacağını düşündü. O zaman imparator, bu projeyi red etti; çünkü İngiltere'nin Almanya'nın Atlantik kıyısında "bir deniz üssüne yerleşmesine hiçbir zaman göz yummayacağını anlamıştı. Birkaç gün sonra ***Dogger Bank*** (20) olayı II. Wilhelm'e Rusya'ya yaklaşma denemesine girişme olanağı verdi. Rus Baltık Filosu, Amiral Roidestvenski komutasında, Uzakdoğuya gitme emrini almıştı. Bu ilginç yolculuğun sonunda, Güney Afrika'yı dolaşıp Çin Denizi'ne varan donanma Rus ordularının bozgunu ile karşılaşacaktı. Gece yarısı Kuzey Denizi'nden geçerken, birdenbire Japon torpidolarıyla karşılaştığını sandı: ateş açtı... Ama karşısındakiler zararsız İngiliz balıkçı gemileriydi (21 Ekim). Bu olay Ruslarla İngilizlerin arasını açacak mıydı? İlk anda bundan korkan İngiliz amiralliği derhal filolarını oraya göndermişti.

Bunun üzerine II. Wilhelm Rus Çarına Rus-Japon Savaşı boyunca geçerli olmak üzere bir savunma antlaşması imzalamayı önerdi (30 Ekim); «Şu İngilizlerin kendilerini beğenmişliğini yere vurmak» istediğini söylüyordu. Daha çok amacı Fransa'yı bir oldu bitti karşısında bırakıp, Rusya ile olan bağlantısını koparmak için buna katılmak zorunda bırakmaktı. Başlangıçta, Rus Çarı razı olur gibiydi; ama çabucak kendisini toparladı; Fransa'ya karşı böyle bir sindirme yoluna gitmeyi red etti. Öte yandan Fransa hükûmeti, Rusya ile İngiltere arasındaki olayı yatıştırmayı başardı. İmparator II. Wilhelm ile başbakanı bunun üzerine ilk tasarılarına döndüler: Fas sorununa müdahale edeceklerdi; fakat Rusya ile bir anlaşmaya varma düşüncesinden de vazgeçmiş değillerdi. Elverişli bir zamanda bunu ele alacaklardı.

---

(20) Dogger Bank, Kuzey Denizi'nin Hollanda kıyılarına düşen sığ bölgesi.

VIII. BÖLÜM

AVUSTURYA İLE ALMANYA'NIN GİRİŞTİKLERİ HAREKETLER

(1905-1911)

1905'le 1911 arasında, Avrupa'daki uluslar arası durumun gelişmesine egemen olan şey, Rusya'nın Japonya'ya karşı giriştiği savaşta bozguna uğraması olayı idi.

Almanya ile Avusturya, Rusya'nın zayıf düşmesinden beri Fas bunalımını yaratarak, öteki de Balkanlarla ilgili sorunları canlandırarak yararlanmışlardı. Fakat giriştikleri bu hareketler Orta Avrupa devletlerine karşı bir yöne girdi. Almanya ile Avusturya-Macaristan, komşularında korku yaratarak Üçlü Birleşmenin kurulmasına yardım etmiş oldular.

1905-1906 Fas Bunalımı ve Üçlü Birleşmenin Kuruluşu

8 Nisan 1904'de, Fransız-İngiliz anlaşmasının imzalanmasından beri, Fransız hükûmeti Fas'ta gerçekleştirmeyi istediği hareketi hazırlamaya aralıksız devam etti. Almanya'nın boşu boşuna engellemeye çalıştığı sürekli görüşmelerden sonra 7 Ekim 1904'de Japonya ile bir anlaşma imzalandı: Madrid hükûmetine, İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşmaya katılması koşuluyla kendisine Fas'ta iki etkinlik bölgesi veriliyordu. Bunlardan biri kuzeyde, Rif'te, öteki güneyde Rio de Oro'daydı: ama bunların yüz ölçümü iki yıl önce kendisine verilmek istenilenden daha

küçüktü. Bunun üzerine Fransa Fas'a derhal Saint-Rene Taillandier'nin (21) başkanlığında bir heyet göndererek Sultana bir reform programı sundu: Fransa'nın denetimi altında Fas ordusunun ve maliyesinin yeniden kurulması. Abd-elAziz (22) bu öneriye karşı durdu. Almanya için Fransa'nın plânını başarısızlığa sürüklemek üzere bu karşı koymayı desteklemenin zamanı gelmişti.

1905 Martında, Rus ordusu Mukden'de yenildiği sırada, Almanya'nın müdahalesiyle Fas bunalımı ortaya çıktı. Bu olayların aynı zamana gelişi rastlantı değildi; Alman diplomasisi bütün bu bunalım süresince, Rusya'nın içinde çırpındığı güçlüklerden yararlanmaktan geri durmadı.

Başbakan Bülow, açık bir hareketle, Almanya'nın Fas işine duyduğu ilgiyi göstermek üzere imparatoru Akdeniz'de bir geziye çıkarmaya kandırdı. II. Wilhelm bu gezisi sırasında Tanca'da durdu (31 Mart 1905). Kayser'i Abd-el Aziz'in amcası karşıladı. Alman imparatoru yaptığı konuşmada, Fransızların Fas'ta bulunduklarını bilmezlikten gelerek sultanın bağımsız ve mutlak egemen olduğundan söz etti. Böylece Avrupa kamuoyuna şu anlatılmış oluyordu: Almanya, Fransa'nın, Fas Arap İmparatorluğu'na yerleşmesine karşı olduğunu gürültü ile ilân ediyordu. Alman siyasetinin programı böylece çizilmiş oluyordu ama Bülow, bunu açıklamayı daha uygun bulmuyordu: Program gereğince Almanya Fas sorununun uluslar arası bir iş olduğunu savunacaktır; bir konferansın toplanmasını isteyecektir. Bunun için de Delcasse'nin nisan ayında üç kere ileri sürdüğü «doğrudan doğruya görüşmeye girişme» önerisini red edecekti.

Bu red karşısında Fransız hükûmeti kaygılandı. Almanya bu tutumu ile şunu yapmak istiyordu. Buna karşı alınacak tavır üzerinde kabine üyeleri anlaşamıyorlardı. Dışişleri Bakanı Delcasse kafa tutmaktan yanaydı: Sultan'dan reform programını ka-

(21) Saint - René Taillandier (Georges), Fransız diplomatı (1852 - 1942).

(22) Abd -el Aziz İbn - el - Hasan, Fas Kralı (1878 - 1894).

bul etmesini isteyecekti, Almanya'nın «blöf» yaptığı Fransa'nın Fas'a girmesini silâhla karşı koyamayacağı kanısındaydı. Savaşa kadar giderse de, boyun eğmemek gerekirdi; Fransa, İngiltere'nin desteğine güvenebilirdi. Kral VII. Edward Fransız elçisine: «Fransa'nın bu biçimde küçük düşürülmesine göz yumamayacağını» söylememiş miydi? Dışişleri Bakanı Lord Landsdoov da, 17 Mayısta, aynı elçiye İngiltere ile Fransa'nın karşılaşabilecekleri olaylar üzerinde birlikte tartışmalarının gerekli olduğunu ve ne olursa olsun İngiltere'nin, Almanya'nın bir Fas limanına yerleşmesine razı olamayacağını söylememiş miydi? Delcasse buna güveniyordu. Bir birleşme önerisi olmamakla birlikte, bu «konuşma» ona, bunun bir başlangıcı gibi görünüyordu ve yeterli bir güvence geliyordu. Fakat bu politika, Alman tehdidini ciddîye alan ve İngiltere'ye güveni olmayan Başbakan Rouvier'nin (23) politikasıyla çatışıyordu. Rouvier, Delcasse'nin Fransa'yı tehlikeli bir yola sürüklemesinden korkuyordu. Almanya saldırıya geçer de, İngiltere yan çizerse ne olacaktı? Rusya'nın Mançurya savaşına gömülüp, birleşmenin kendisine verdiği yükümlülükleri yerine getirecek olduğu bir sırada, savaşı göze almak olası mıydı? Fas işini dostlukla yoluna koymak düşünceli bir hareket olurdu; işin böyle yoluna konulması da daha geniş umut kapıları açabilirdi.

Almanya bu görüş ayrılıklarını bilmiyor değildi. Bunun böyle olduğunu başbakanın ağzından da öğrendi. Rouvier düşüncelerini Alman elçisine de açmıştı: Delcasse'nin başına buyruk davranışları canını sıkıyordu: «dizginini çekmişti» onun; her ne pahasına olursa olsun Fas olayını yoluna sokmasını istiyordu. Alman hükûmeti şimdi duruma egemen olduğunu sanıyordu. 30 Mayıs 1905'de Bülow Fransız başbakanına, «Delcasse'nin dışişleri bakanlığında kalışının Fransız-Alman ilişkileri bakımından ciddî tehlikeler yaratacağını» Fransa'nın dış politikasının yürütülmesinde bir değişiklik yapılmasını istediğini bildirdi. 6 Haziran sabahı, Fransız hükûmetinin bir karar vermek üzere

(23) Maurice Rouvier, Fransız avukatı ve politikacısı (1842 - 1911).

toplandığı gün Almanya Fas sorununa bir çözüm yolu bulmak üzere bir konferans toplanması tasarısını resmen bildirdi. Fransız bakanlar kurulu Almanların istekleri karşısında bulunuyordu. Delcasse kabine arkadaşlarını boyun eğmeye teşvik ediyordu. İngilizlerin kendisine askerî yardım önerisinde bulunduklarını söyledi; fakat Rouvier Almanya'yı kızdırarak savaşa neden olacağı düşüncesiyle İngiltere ile görüşmeye girişmeyi red etti. Arkadaşlarının kendisini yalnız bıraktıklarını gören dışişleri bakanı derhal istifa etti.

Alman hükûmeti şimdi Rouvier'nin hemen bir uluslar arası konferans kurulması tasarısını benimsemesini bekliyordu. Fransız başbakanı karşı koyacak gibi olduysa da razı olmakta gecikmedi ve 1 Temmuzda bir konferans toplanması ilkesini kabul etti.

II. Wilhelm bu olay üzerine, bir raporun kenarına: «Bravo!» diye yazmıştı.

Fransa'ya boyun eğdirmiş olan Almanya için bu çok saygınlık kazandırıcı bir başarı olmuştu; fakat Fas'ta güttüğü politikanın amacı belirsizdi. Bülow, Kuzey Afrika Fas Sultanlığı'nın, Almanya'nın genel çıkarları içinde «son derece küçük» bir yer tuttuğunu söylüyordu. Bunun için bu alanda kazancını daha ileri götürmeden önce Alman başbakanı, başka bir harekete daha girişmek amacındaydı; Fransa ile Almanya arasındaki ilişkilerin yumuşamasından yararlanarak kıt'a birleşmesi politikasını yeniden ele almak istiyordu. Koşullar buna elverişliydi: Çarlık hükûmeti, Amiral Rojdestvenski'nin filosunun Cuşima'da bozguna uğramasından sonra Başkan Roosevelt'in, Japonya ile barış görüşmesine girişilmesi konusundaki arabuluculuk önerisine olumlu cevap vermişti. Mançurya bozgununun yarattığı elverişli havadan yararlanarak, Rusya'da ihtilâlci hareketler başlamıştı. Bu tehlike karşısında Çar, Almanlardan gelecek bir birleşme önerisini kabul etmez miydi? Eğer II. Nikola, Fransa'yı gözeterek bu yola gitmekte duraksama gösterirse, onun kuşkularını, Almanya ile Fransa'nın Fas sorununda varılan ilke anlaşmasın-

dan sonra «dost» olduklarını söyleyerek dağıtmak olası değil miydi? Kuşkusuz bu kanıtın doğruluğu su götürürdü; fakat Çar perişan bir durumdaydı. Bülow, İmparator II. Wilhelm'in zayıf ve ne yapacağını şaşırmış bir hükümdara söz geçireceğine güveniyordu.

Finlandiya'daki Björkö karşılaşmasında (23-24 Temmuz) II. Wilhelm kozunu oynadı ve oyunu kazandığına inandı. Çar, Dışişleri Bakanı Kont Landsdorff'un yokluğundan yararlanarak, Çar'la, başbaşa yaptığı konuşmada kandırdı. II. Nikola kimseye danışmadan Björkö antlaşmasına imzasını bastı. Bu antlaşma gereğince iki devlet arasında bir savunma birliği kuruluyordu, bu da Japonya ile Rusya arasında barış imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecekti. Bu antlaşma gereğince, Almanya ile Rusya imparatorluklarından biri, «bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğrarsa, öteki, bütün kara ve deniz güçleriyle Avrupa'da yardımına koşacaktı.» Yürürlüğe girdikten sonra Rusya, antlaşmayı Fransa'ya da bildirecek ve onu da «müttefik olarak bu antlaşmaya «katılmayı» isteyecekti. Almanya böylece amacına varmış oluyordu: Eğer Fransa antlaşmaya katılmaya razı olursa, Kıt'a Birleşmesi (24) Alman politikasının yönetiminde gerçekleşmiş olacak; yok eğer Almanya'nın dümen suyuna girmek istemeyerek buna yanaşmazsa, Fransız-Rus ittifakı bozulacaktı. II. Wilhelm hatıralarında, «Bu Avrupa tarihinde bir dönüm noktası», «dünya tarihinin yeni bir aşamasıdır» diye övünüyordu.

Bu parlak olasılıklar karşısında Fas sorunu ikinci plâna düştü. Asıl sorun Fransa'yı kıt'a birleşmesine girmeye razı edebilmekti; buna karşılık gerekirse ona başka çıkarlar sağlanabilirdi. Başbakan Bülow programını 31 Temmuz 1905'de imparatora şöyle anlatmıştı: «Alman-Rus birleşmesine girmeye karar vereceği sırada Fransa'yı Fas'ta serbest bırakmak olanağını elimizde bulundurmalıyız.» Fas, Fransa'ya, Almanya'ya boyun eğişinin

(24) Almanya bu anlaşmayı İngiltere'ye karşı yaptığı için «Kıt'a Birleşmesi ya da İttifakı» adı veriliyordu.

bir armağanı olacaktı. Bundan daha iyi bir yol olabilir miydi? İşte bunun içindir ki, 2 Ağustosta Fas Konferansının programını belirlemek üzere yapılan görüşme sırasında, Alman diplomasisi oldukça uzlaşıcı bir tutumdaydı: Fransa'nın Cezayir-Fas sınırlarında ayrıcalıklı bir durumda olmasını kabul ediyor, Batı Fas statüsü konusunda Fransa'dan yazılı bir söz almaktan vazgeçiyordu. 28 Eylül 1905 antlaşmasıyla uluslar arası konferansın ekonomik ve malî sorunları çözümlendikten başka, Cezayir-Fas sınırları dışında Arap imparatorluğunda polis örgütünün kurulmasını da öngörüyordu. II. Wilhelm Fransa'ya «Hiçbir hoşnutsuzluk duymamak için» görünüşü kurtarması «olanağını vermek gerek» diye yazıyordu. En çok, Rouvier'nin parlâmentodaki durumunu sarsmaktan çekinmeliydi. Çünkü açıkça bir Fransız-Alman yakınlaşmasından yanaydı: Fransa'nın kıt'a düzenine girmesini sağlamak için ona güvenmek gerekiyordu.

Böylece Almanya 1905 yazında giriştiği konuşmalarda, bir taşla iki kuş vurmak istiyordu: önce Fas kozunu kullanmıştı; şimdi de kıt'a birleşmesini başarıyla sonuçlandırma peşindeydi. İki durumda da aynı amaca ulaşacaktı: İngiltere ile Fransa arasındaki dostluğun bozulması. Gel gör ki, bu plân iki cephede de suya düştü.

Almanya önce Björkö politikasında hayal kırıklığına uğradı. Çar antlaşmayı dışişleri bakanının bilgisi olmadan imzalanmıştı. Kont Landsdorff bu metni eylül ortalarında öğrendiği zaman, durumun kötülüğünü hemen kavramıştı: Fransa bu antlaşmaya katılmayacaktı; kuşkusuz, Almanya'nın amacı Rusya'yı boyunduruğu altına sokmak için Fransız-Rus birleşmesini bozmaktı. Bakan bütün gücüyle bu «felâketi» önlemek istiyordu. Bu işi Rusya'nın Paris Elçisi Nelidov üstüne aldı. Björkö antlaşmasını gizlemeden Rouvier ile yaptığı bir konuşma sırasında bir kıt'a birleşmesi olasılığından söz etti: Almanya'nın, Fransız-Rus birleşmesine sokulması olası değil miydi? Berlin'le dostça ilişkiler kurmayı çok istemekle birlikte, Rouvier, bu yola girmek istemiyordu: «Almanya ile bir birleşme olanaksızdır... Fransız ulusu,

Almanya ile sıkı fıkı olmayı iyi karşılamaz...; hükûmet ulusun duygularını hesaba katmak zorundadır.» Yamsdorf da zaten böyle bir cevap bekliyordu, artık, Çarı, Björkö antlaşmasının yürürlüğe girmesinin Fransız-Rus birleşmesini bozacağına inandırabilirdi. Rusya, kendini Almanya'nın kucağına atarak, Paris piyasasını kendisine ödünç vermekten vazgeçmesini ve Asya'da bir İngiliz-Fransız anlaşmasıyla karşılaşma tehlikesini göze alabilir miydi? II. Nikola bu kanıtları kabul ederek, II. Wilhelm'e yazdığı 23 Kasım tarihli mektupla imzasını attığı sözü geri aldığını bildirdi.

Bunun üzerine Almanya, 1905 ilkbaharından beri uyguladığı politikaya döndü: Fas sorununda yeniden karşı koyucu bir tavır takındı. Kıt'a birleşmesi politikası başarıya ulaşmadığına göre ne diye Fransa'nın gönlünü etmeye çalışmalıydı? Başbakan Bülow şimdi, uluslar arası konferansın Fransa'ya, Fas'ta bir üstünlük sağlamamasını istiyordu. Fransa'nın bir «zafer» kazanmasına razı olmaktansa bir çatışmaya girmek yeğdi: 23 Aralık 1905'de Wilhelmstrasse'de (25) yapılan toplantıda işte böyle bir sonuca varıldı.

16 Ocak 1906'da Elcezire'de başlayan konferans, Almanya'yı yeni hayal kırıklığına uğrattı. Üç ay boyunca Fas Sultanlığı'nda polis örgütünün kurulması görüşmelerin merkezi oldu: Fransa öteki devletlerden kendisine, gerektiğinde İspanya ile paylaşacağı bir «yetki» verilmesini istiyordu. Almanya bunun karşısına başka bir tasarı ile çıktı. Bu tasarıya göre uluslar arası bir denetim kurulmalı ve Fas sultanına, kendi imparatorluğunda kendisinin polis örgütünü kurmasına olanak verilmeliydi; bu örgüt için gerekli personeli yetiştirmek üzere de Avrupa'nın küçük devletlerinden eğitimciler sağlanmalıydı. Bu tasarının kabulü, Fransa'nın Fas'tan kapı dışarı edilmesi demekti. Fransız tasarısını İngiltere ile Rusya destekledi; Amerika Birleşik Devletleri delegesi de beğendiğini söylemişti; daha sonra Başkan Roosevelt

(25) Berlin'de Başbakanlığın bulunduğu cadde.

de, yuvarlak kelimelerle aynı şeyi tekrar etti. Almanya müttefiklerine güvenebilir miydi hiç olmazsa? İtalyan hükûmeti Fransa'ya, Fas politikasına karşı çıkmayacağı yolunda söz vermişti. Algesiras'taki temsilcisi, Marki Visconti Venosta'nın Alman tasarısının aleyhinde konuşmasına izin verdi. Avusturya-Macaristan, resmî olarak Berlin'in isteklerini destekliyordu; fakat İmparator François Joseph, II. Wilhelm'e «kendisini tatsız bir duruma» sokmamasını öğütleyerek, bir anlaşma yoluna girmesini diledi.

1906 Şubatının sonunda Şansölye Bülow'un bütün ümitleri suya düşmüştü: Konferansın bir oylamaya geçmesini istemeye cesaret edemedi. Çünkü bu Almanya'nın yalnızlığını ortaya koyacaktı. İşte böylece ödün vermek durumuna düşmüş oluyordu. Fas polis örgütü yöneticilerinin Fransa ve İspanya hükûmetleri tarafından gönderilmesini kabul etti; fakat uluslar arası denetimi koparmak için İsviçreli ya da Hollandalı bir müfettişin atanmasını ve bunun örgütün komutanı olmasını önerdi, bu müfettişin görev yeri Kazablanka olacaktı. Fransa, böyle bir genel müfettişin bulunmasını kabul etmeye yanaştı; şu koşulla ki, hiçbir Fas limanında otoritesi bulunmayacaktı. Bir an, Alman diplomasisi umuda kapıldı; Fransız hükûmetinin ters davranışını ileri sürdü; böylece İngiltere'nin gevşeyeceğini ummuştu: Fakat Amerika Birleşik Devletlerinin müdahalesini hesaba katmamıştı: 17 Mart günü, Washington hükûmeti Alman isteklerine karşı çıktı, Başkan Roosevelt kesin bir dille Almanya'dan konferansın başarısızlığa uğramasına neden olmamasını istedi. Bülow diretmedi.

Elcezire anlaşması böylece, bir genel müfettişin kuramsal denetiminde, Fransa ile İspanya'ya Fas limanında polis örgütünü kurma yetkisini veriyordu. Almanya kenara itmekle övündüğü tasarıyı, öteki devletlerin baskısıyla kabul etmek zorunda kaldı. Bu bir başarısızlıktı; ama onarılamaz gibi de değildi. Fransa'ya bir konferansın toplanmasını kabul ettirerek Alman diplomasisi Fas sorununu uluslar arası bir çözüme götürmüştü. Fransa

Fas'ta görünür bir üstünlük kazanmıştı; bununla birlikte gelecek için yeterli bir hareket serbestliği elde etmiş değildi. Almanya ileride olabilecek güçlüklerde, işe karışma hakkına ve olanağına sahip bulunuyordu.

Genel politika alanında Alman politikasının bilânçosu zararla kapanmıştı. Ne İngiliz-Rus dostluğunu bozabilmiş, ne de Fransız-Rus ilişkilerini sarsabilmişti. Tehdit yoluna sapmış, bazı hareketlerinin sertliği kendisine sevgi kazandırmamıştı. Yaptıkları kendine karşı dönmüştü: bunalımın sonunda İngiliz-Fransız dostluğu daha da güçlenmiş ve İngiliz-Rus yakınlaşması başlamıştı.

İngiliz hükûmeti, Fas işinde, Fransa'ya 8 Nisan 1904 anlaşması uyarınca diplomasi alanında destek olmakla yetinmemiş, ilk kez olarak, kıt'ada patlak verecek bir savaşa, kuvvet göndererek katılmayı düşünmüştü. Rusya'nın ortadan çekilmesi onu buna zorluyordu. Fransa, Rus ordularına güvendiği sürece, İngiltere işe karışmadan da kıt'anın dengesi sağlanır görünüyordu; Mançurya bozgunundan sonra artık bu durum değişti: Eğer İngiliz hükûmeti Alman gücüne karşı «ağırlığını» koymak gerektiğine inanırsa, kendi payına düşen çabayı göstermek zorunda olacaktı. 1905 sonuna kadar iktidarda kalmış olan muhafazakâr hükûmet Fransızlarla «konuşmalara» girişti; «ortaya çıkabilecek anlaşmazlık üzerinde» Fransız hükûmeti ile konuşup danışmaya hazır olduğunu bildirdi; Almanya'nın bir Fas limanına yerleşerek, Britanya İmparatorluğu'nun Atlantik'teki yollarını tehdit altında bulundurmasını «önlemek için gerekli her önlemi almaya» hazırdı. İktidara gelen liberaller bu tutumu benimseyecekler miydi? Liberaller, İngiltere'yi kıt'a Avrupa'sındaki herhangi bir çatışmaya sürükleyebilecek her harekete karşıydılar. Bununla birlikte yeni Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ülkesinin karşısında bulunduğu zorunlukları anlamıştı. Algesiras Konferansı başladığı sırada, bir çatışmaya yol açılabileceğini düşünerek, Fransa ile yeni bir görüşmeye girişirken, İngiliz Genelkurmayına da, Fransız Genelkurmayı ile «ortaklaşa bir askerî hare-

ketin temellerini» inceleme olanağını vermişti. Bununla birlikte kesin bir söz vermede bulunmak istemiyordu. İngiltere'nin Paris elçisine: «Kanımca, Fransa, Almanya ile savaşa girişecek olursa, Fas konusundaki anlaşmamız uyarınca biz bundan uzak kalamayız; Fransa'nın yanında yer almalıyız. Fakat ulu orta ve soğuk kanlılıkla bu ülkeye karşı, nedenleri belli olmadan, yükümlülük altına girmek, hem bundan önceki hükûmetin söylediklerinin de ilerisine gitmek hem de benim niyetimi aşmak olur» dedi.

İngiltere 1914'e kadar bu ilkelere bağlı kaldı: Anlaşmaya evet, birleşmeye hayır. Bu yalnızca kıt'ada herhangi bir birleşmeye katılmama yolundaki İngiliz geleneğine bağlı kalmaktan ya da parlâmentonun onayına sunulacak bir işe girişerek birtakım tartışmalara ve hükûmeti güç bir duruma sürüklemek korkusundan ileri gelmiyordu; İngiliz hükûmeti, daha güçlü sözler vererek Fransa'yı, Almanya'ya karşı daha kesin davranmaya itmekten çekinmiyordu. Amaçlarının belirsiz olarak kalmasının barış için bir güvence olacağını düşünmekteydi. Fakat genelkurmayların işbirliği yapması Fransız-İngiliz ilişkilerine yeni bir nitelik vermişti: Almanya bu iki ülke arasındaki dostluğu bozmaya kalkmakla onu büsbütün güçlendirmişti.

İngiliz hükûmeti, bunalımın gelişmesi sırasında kaygı uyandıracak başka noktalar da görüyordu. Björkö antlaşmasının metnini görmemekle birlikte; Almanya'nın kıt'ada kendisine karşı bir birleşme oluşturmak istediğinden kuşku duymuyordu. Bu yolda yeni bir girişimi önlemek için Rusya ile arasındaki anlaşmazlıkları gidermek kendi zararına olmaz mıydı? Rus-Japon Savaşı'nın kendisini düşürdüğü güvensiz durumdan kurtulmak isteyen Fransa da bunu İngiltere'ye öğütlüyordu. Artık İngiliz diplomasisi de bir İngiliz-Rus yakınlaşmasının gerekli olduğunu düşünmeye başlamıştı: «Hem Fransa ile birleşme hem de Rusya ile birleşmeme siyaseti bir arada yürütülemezdi.»

Sir Edward Grey, Rus elçisine, İngiltere ile Rusya arasındaki anlaşmazlıkları gidermek istediğini bildirdi. Çarlık hükûmeti de

bunu istememezlik etmedi. İngiliz etkinliği ile Rus etkinliği Asya'da çatışıyordu. Uzakdoğu on yıldır bu çekişmenin kızıştığı alan olmuştu; oysa, Mançurya Savaşı; Rusya'yı bu yandan elini çekmeye zorlamıştı. Hindistan'la sınırı olan ülkeler (İran, Afganistan, Tibet) sorunları yine olduğu gibi duruyordu; fakat Rusya bir çatışmayı göze alamayacak kadar zayıf düşmüştü; bunun için İngiltere ile görüşmeye girişmekte çıkarı vardı. Bundan başka dostça anlaşma yoluna girerek, Rus hükûmeti, Balkan sorununda İngiltere'nin desteğini sağlayacağını da umuyordu. Bu uzun ve nazik görüşmeler sırasında, Fransa, hem Petersburg hem de Londra'ya etki yapmaya çalıştı. Sonunda 31 Ağustos 1907'de imzalanan sözleşme gereğince, İngiltere, o zamana kadar askerî bir birlik bulundurduğu Tibet'i boşaltmayı kabul ediyor, Rusya da, İngiltere temsilcisinin hemen hemen, bir koruma yönetimi sürdürdüğü Afganistan'a etkinliğini yaymaktan vazgeçiyordu. İran üç bölgeye ayrılmıştı: Kuzey bölgesi Rus etkinliğine bırakılmıştı; Güneybatı İngiltere'ye ayrılmıştı; bu ikisi arasındaki «tarafsız» bölgede de, her iki taraf, asker sokmamak koşuluyla ekonomik etkinliklerini yürüteceklerdi. Bu uzlaşma, Fransa ile İngiltere arasında 1904'de imzalanan anlaşmayı andırıyordu; böylece tehlikeli güçlükler doğurabilecek anlaşmazlıklar ortadan kaldırılmış oluyordu; fakat genel anlamda hiçbir yükümlülüğü, hiçbir işbirliği ve dostluk sözünü taşımıyordu.

İtalya'nın, 1902'den beri uyguladığı politika yüzünden zayıf düşmüş olan Üçlü Birleşme'nin (26) karşısında, Üçlü Anlaşma (27) kuruluyor ve böylece Almanya hırslarının karşısına bir duvar çekmiş oluyordu; bu tehlikeli görünen harekete karşı bir savunma önlemi, Tanca gösterisine ve Björkö davranışına karşı bir cevaptı. Alman hükûmeti kaygılandı; üç devletin kendisine karşı ortaklaşa bir harekete geçmesinden korktu ya da böyle göründü; «etrafının» çevrildiğini görüyordu. Oysa gerçekte Üçlü Anlaşma'da daha bir bütünlük yoktu: İngiliz-Rus yakınlaşması sağ-

(26) İttifak Devletleri : Almanya, Avusturya, İtalya.
(27) İtilâf Devletleri : İngiltere, Fransa, Rusya.

lam değildi. Çünkü iki ülke kamuoyunun desteği sağlanmamıştı daha; Fransız-Rus birleşmesi ise alttan alta kemirilmişti; çünkü Rus basını Fransa'nın Mançurya Savaşı sırasındaki «egoistçe» tutumunu yeriyordu. Almanya bundan yararlanabilecek miydi? Balkan bunalımı, kendisi kışkırtmamış olmakla birlikte, Üçlü Anlaşma'yı bozma denemesine girişme fırsatını veriyordu.

Bosna Bunalımı (1908-1909)

Viyana hükûmetinin 1908'deki tutumu ile Balkanlarda birtakım anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Avusturya-Macaristan, Mürzsteg karşılaşmasıyla sonuçlanmış olan 1903'deki uzlaştırıcı politikasından vazgeçmişti. 1906'da Dışişleri Bakanı olan Kont Aehrenthal, krallığa karşı Güney Slavlarından gelebilecek bir tehlikeyi önlemek üzere Güneydoğu Avrupa'da etkin bir politika yürütmekten yanaydı. Bunun için de Rusya'nın zayıfladığı ve bir çatışmaya girmekte tereddüt edeceği dönemi fırsat bildi. Gecikirse Petersburg hükûmeti yeniden kuvvet toplayabilirdi. O zaman Avusturya-Macaristan'ın bir harekete girişmesi daha güç olacaktı.

Avusturya-Macaristan'ın amacı, Güney Slavlarının kaynaşmalarını bastırmaktı. 1903 hükûmet darbesinden beri, Belgrad hükûmeti, kendisini Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun vesayetinden kurtarmıştı. Avusturya-Macaristan bir tarife savaşıyla iktisadî bunalım yaratarak genç krallığı dize getireceğini boşuna ummuştu. Oysa, Sırp milliyetçiliği hareketi; Avusturya-Macaristan topraklarında da etkisini gösteriyordu; bu etki en çok sözde Türk olan fakat Berlin Kongresinde Viyana'nın «yönetimi» altına sokulan Bosna-Hersek'te kendini gösteriyordu. Bosna-Hersek Sırpları gözlerini ırktaşlarına çevirmişlerdi.

Bütün bunların dışındaki bir olay «Genç Türk» ihtilâli (28) olayları hızlandırdı. Viyana hükûmeti «İttihat ve Terakki Cemi-

(28) İkinci Meşrutiyet.

yeti» nin milliyetçi bir siyaset izleyerek, yabancıları uzaklaştırmasından korkuyordu; bunun için yeni rejim yerini sağlamlaştırmadan harekete geçmek istedi. 19 Ağustos 1908'de ilk noktası Bosna-Hersek'i topraklarına katmak ve bundan sonra da «Sırp ihtilâl yuvasının kökünü kazımak» olan plânını uygulamaya karar verdi. Kendisine bilgi verilen Almanya bu plânı uygun bulduğunu bildirdi.

Fakat Rusya'nın karşı koymasını da hesaba katmak gerekti. Her ne kadar Avusturya-Macaristan Genelkurmayı Rusya'nın bir Avrupa savaşını, hele karşısındaki düşman Almanya olursa, pek göze alamayacağına inanıyorsa da Aehrenthal, başarıyı güçleştirecek en küçük tehlikeyi bile ortadan kaldırmak istiyordu. 16 Eylül 1908'de yapılan Buchlan'daki görüşmelerinde İzlovski (29) Bosna-Hersek'in Avusturya'ya katılmasına razı etmek için, ona Boğazlar rejiminin değiştirilebileceği umudunu verdi. Her ne kadar konuşma kesin sonuçlara varmamış ve bir ortaklaşa tutanağa geçirilmemiş ise de Avusturya yolunun açık olduğu yargısına vardı: 5 Ekim 1908 günü İmparator François Joseph, katma kararnamesini imzaladı. Aynı gün, Avusturya'ya bağlı olan Bulgar Prensi Ferdinand, ülkesinin tam bağımsızlığını ilân ederek kral unvanını aldı.

Bu oldu bitti karşısında Sırbistan protestoda bulundu. Fakat Rusya'nın desteği olmadan ne yapabilirdi ki? Bunun için Petersburg hükûmetinin takınacağı tutum önemliydi.

İlk anda İzlovski uzlaştırıcı bir tutum takındı; Sırbistan'a boyun eğmesi öğüdünü verdi, çünkü Buchlan konuşmasından sonra bazı umutlara kapılmıştı. Boğazlar sorunu dilediği karşılığı, öteki devletlerin özellikle İngiltere'nin razı olması koşuluyla, sağlayabilirdi. Hemen İngiltere'de soluğu aldı. 12 Ekimden 14 Ekime kadar üç gün boyunca Sir Edward Grey'i razı etmeye uğraştı. Fakat İngiltere hükûmeti zamanın uygun olmadığını ve Rusya'ya Boğazlardan geçiş hakkının, bu hak Akdeniz'deki ül-

(29) Aleksandr Petroviç İzlovski, Rus politikacısı (1856 - 1919), (1906 - 1910) arasında Dışişleri Bakanı.

kelere de verilirse söz konusu olabileceğini söyledi.

Simdi İzlovski, Buchlan'da karşısına çıkar gibi olan umudun suya düştüğünü görüyordu. Kont Aehrenthal'e bunun için kızdı ve acı acı yakındı: kendisinin «oyuna geldiğini» tekrarladı durdu. Bunun üzerine, Avusturya'nın Bosna-Hersek politikasını engellemek için, Bosna işinin çözümlenmesine, bir Avrupa devletleri konferansı toplanmasına önayak olmaya karar verdi. Ekim ayı sonunda isteğini, Berlin'e acıklı bir dille bildirdi: «Son derecede güç bir durumdayım» diyordu, Bülow doğal olarak yardıma yanaşmadı, «Bay İzlovski'yi kendisini attığı bataklıktan kurtarmamız için hiçbir neden yok» dedi. Alman hükûmeti, herhangi bir uluslar arası konferans toplanması için yapılacak tartışmalara kapısını kapamıştı: Konferans toplansa bile bu «danışma bürosu» ndan başka bir şey olmaz ve yalnızca «oldu bitti» yi kabul etmekten başka bir şey yapmazdı! İzlovski protestolar yağdırıyor, konuşmaları bırakıp gideceği tehdidini savuruyor ve Avusturya-Macaristan'ın baş vurduğu kötü yöntemden yakınıyordu. II. Nikola'da François Joseph'e, Aehrenthal'in tehlikeli anlaşmazlıklara yol açacağını yazdı. 30 Aralık 1908'de durum o kadar gerginleşmişti ki, Viyana hükûmeti ile Petersburg hükûmeti, seferberlik ilân ettilerse de iki taraf da sınırlara asker göndermedi.

Fransa, İngiltere, hatta İtalya bir arabuluculuk önerisinde bulundu; 20 Ocak günü bu devletler, Almanya'ya Avusturya ile Rusya arasındaki çatışma tehlikesini yatıştırma yolunda kendileriyle birlik olmalarını önerdiler. Fakat redle karşılandılar. Başbakan Bülow Almanya'nın çok iyi bir durumda olduğunu düşünüyordu: Fransa bir çatışmaya katılmaya hiç de istekli değildi; ama, tek başına Rusya'ya öğüt vermekten kaçınıyordu. «Eğer biz köşemizde durursak, Fransa kendiliğinden harekete geçer ve böylece, çoktandır incelmiş olan çember parçalanır» diye düşünüyordu. Bu bunalımın, Fransız-Rus birleşmesini zayıf düşüreceğini hesap ediyordu. 21 Şubatta kararını Paris ile Londra'ya bildirdi. Fransa ve İngiltere direnmediler. Bir çatışmayı önlemek

için Rusya'ya, Bülow'un da düşündüğü gibi, durumu olduğu gibi kabul etmesini öğütlediler. Sir Edward Grey, Almanların arabuluculuk önerisini red ettiğini Çarlık hükûmetine bildirirken, İngiltere'nin Rusya'ya yalnızca bir «diplomatik destek» sağlamaktan başka bir şey düşünmediğini de ekledi. Bu da rolünün burada sona erdiğine inandığını söylemek anlamına geliyordu. Fransız Dışişleri Bakanı Pichon da, Rusya'nın «hayatî çıkarlarının» tehlikede olmadığı bir işte, savaşı göze alamayacağını anlattı.

Avusturya-Macaristan'ın artık eli kolu serbest kalmıştı. Uzun görüşmelerden sonra 26 Şubat 1909'da Türkiye'ye, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya katılımını kabul ettirdi. Bunu Sırbistan'ın da yapmasını istiyordu. Yalnız; Aehrenthal, Belgrad hükûmetinin oldu bittiyi kabul etmesini yeterli bulmuyordu, küçük krallıktan hiçbir protesto ya da muhalefet hareketine girişmeyeceği için yazılı olarak söz vermesini ve Avusturya ile iyi komşuluk ilişkileri içinde yaşamak üzere yürüttüğü politikayı değiştirmemesini» de istiyordu. Sırbistan direnince, 19 Mart 1909'da bir ültimatom verdi. Sırbistan, bir savaş olursa Rus yardımına güvenebilir miydi?

O sırada Almanya sahneye çıktı. 22 Martta Bülow, Petersburg'daki elçisine şu tehdit dolu görüşü Rus hükûmetine iletmesini bildirdi: «Rusya'nın, Avusturya-Macaristan notasını kesin olarak kabul ettiğini ve 25. maddenin (30) kaldırılmasına itirazsız bildirilmesini istiyoruz. Ekselansınıza, B. İzvolski'ye evet ya da hayır şeklinde kesin bir cevap beklediğimizi söylemenizi rica ederiz. Kaçamaklı, belirsiz bir cevap tarafımızdan önerimizin red edildiği anlamında kabul edilecektir.» Rusya kafa tutacak durumda değildi. Hükûmet, savaşı göze alacak durumda olmadığına karar verdi: Ordu hazır değildi; malî durum kötüydü; ülkenin içinde karışıklık tehlikesi ortadan kaldırılamamıştı. Hem sonra, İngiltere ile Fransa'ya güvenemeyeceğine göre tek başına

(30) Berlin Antlaşmasının 25. maddesi gereğince, 1878'de Bosna - Hersek statüsü belirlenmişti.

kalmış değil miydi? Boyun eymekten başka yapacak bir şey yoktu. İzvolski İngiliz elçisine «yutulması güç acı bir haptır bu» dedi. «Avusturya-Alman plânı dikkatle hazırlanmış ve zaman iyi seçilmişti. Üç dört yıl sonra Rusya kuvvetlerini yeterince toplayarak başka bir sesle konuşacaktı elbet. İki Orta Avrupa devleti bunu çok iyi biliyorlardı: fırsatı kaçırmadılar.» Rus politikası ağır bir ezikliğe uğramıştı.

Tek başına kalan Sırbistan, 31 Mart 1909 günü Avusturya-Macaristan'ın istediği notayı imza etti. Böylece: «Bosna-Hersek'te yaratılmış olan oldu bittiyi kabul» ederek uslu duracağına söz veriyordu.

Avusturya-Macaristan «diplomatik bir zafer» kazanmıştı, ya Almanya? Bülow, Üçlü Anlaşma'da bir zayıflama beklemişti. Rus kamuoyunun ilk tepkileri bu umuda hak verir gibiydi: hükûmetin gerileyişi ağır eleştirilere uğramıştı; sonra basın bu durumdan İngiltere ile Fransa'nın da sorumlu olduğunu ileri sürüyordu. Bununla birlikte bu öfke nöbeti yatıştı. Rusya Üçlü Anlaşma'dan ayrılmakla ne kazanacaktı? Bu biçimde boyun eydikten sonra Orta Avrupa devletlerine yanaşmaya kalkarsa nasıl karşılarlardı kendisini? Kaldı ki, günü gelince, Balkanlarda yeniden canlı bir politika izlemeyi tasarlıyordu; bu alanda da her zaman Avusturya-Macaristan bulunacaktı karşısında.

Bosna bunalımının ardından gelen iki yıl içinde, büyük devletler arasındaki ilişkiler, bir yoklamalar, kararsızlıklar dönemi geçirdi; bu dönemdeki diplomatik hareketler karmaşık bir manzara gösterir. Rusya, Avusturya-Macaristan'ın yeni bir hareketi karşısında Balkanlarda statükoyu koruyabilmek için İtalya'nın desteğini sağlamaya çalıştı: Gizli Racconigi antlaşmasının konusu buydu (24 Ekim 1909). Viyana hükûmeti; İtalya'nın kaygılarını yatıştırmak üzere «Balkanlarda daha önce onunla yazılı bir anlaşma yapmadan, karşılığında da kendisine bir çıkar sağlamadan, yeniden bir toprak katma işine girişmeyeceğine» söz verdi (19 Aralık 1909). Alman diplomasisi 1910'da, Rusya ile bir görüş alışverişinde bulunma yolunu araştırdı: Rusya, İngiltere'nin Al-

manya'ya karşı yönelttiği politikayı desteklememeye söz verirse, Almanya'nın da Avusturya-Macaristan'ın Balkan siyasetini desteklemekten vazgeçeceğini bildirdi. Bu deneme başarısızlıkla sonuçlandı ama İngiltere ile Fransa kaygılanmışlardı. Sonunda, İngiltere ile Almanya arasında deniz kuvvetlerinin azaltılması konusunda görüşmelere girişildi ise de bu, uzun süre sürüklendi durdu.

İtalya ile Rusya arasındaki Rocconigi antlaşması, Potsdamdaki Rus-Alman görüşmesi: deniz kuvvetleri konusundaki İngiliz-Alman görüşmesi; Avrupa'daki anlaşmalar düzenini değiştirmek için harcanan bütün bu çabalar ciddî bir sonuç vermedi. Bununla birlikte bunlar küçümsenemeyecek bir eğilimi ortaya koymuştu. Devletler grupları, birbirlerini sürekli olarak göz altında tutmakla birlikte; sert bir biçimde karşı karşıya geliyorlardı. Bu uluslar arası ilişkilerin gevşemesi demekti.

Agadir Olayı (1911)

Bu gevşeme döneminden sonra, Almanya tekrar etkinlik politikasına dönerek ve Fas sorununu yeniden kurcalayarak yeni bir uluslar arası bunalıma neden oldu.

Elcezire sözleşmesi Fransa'ya, Fas'ta hareket serbestliği vermemişti; Almanya'ya, Fransa'nın polislik görevini yaptığı limanların dışında Fas İmparatorluğu'nun içerilerine girmesini engelleme olanağını veriyordu. Fakat Fas'taki anarşi devam etmekteydi: 1907'de Sultan Abd-el Aziz, tahtına göz diken Mavlay Hafız tarafından Fas şehrinden kovuldu. Karışıklıklar, Avrupalı sömürge çiftçilerinin hayatını tehlikeye sokuyordu. Almanya, daha çok beklerse, Fransa'nın bu olaylardan yararlanarak bütün Fas toprakları üzerinde egemenliğini kurmasına engel olamayacağına inanmıştı. Bunun için 1908 sonunda yeni bir hareket yolu kabul etti. Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i toprakları arasına katarak büyük bir bunalımın doğmasına neden olduğu sırada Fas sorunu ikinci plâna düşmüştü. II. Wilhelm «bu sür-

tüşmelere son vermek» Fransa'ya Fas'ta düzeni sağlamak üzere hareket serbestliği vermeye razı olduğunu fakat buna karşılık kendisine ekonomik kazançlar sağlamasını önerdi. 9 Şubat 1909'da iki hükûmet kendi yurttaşlarını, Fas'ta yapma olanağını bulacakları işlere ortak etmeyi kabul ettiler. Buna göre iki hükûmet, Fransa'ya siyasal bir üstünlük tanımakla birlikte sömürü çıkarlarını paylaşacaklardı. O sırada Almanya, Fas sorununun uyuklamasına göz yummaya karar vermişti. Fakat anlaşmanın yerine getirilmesi ortaya birtakım güçlükler çıkarmıştı; ekonomik işbirliği kurulamamıştı. Almanya hayal kırıklığına uğramıştı. Daha 1910 yazında, sorunun ortaya yeni güçlükler çıkaracağını da önceden kestirmek gerekmişti.

Bu güçlükler 1911 Martında baş gösterdi. Sultan Mavlay Hafız'a karşı yapılan bir ayaklanma sırasında kuşatılmış olan Fas şehrinde kalan Avrupalıların hayatı tehlikeye girmişti. Bunları kurtarmak için Fransız hükûmeti bir askeri birlik göndereceğini bildirdi; karaya asker çıkarttı; 4 Mayıs günü Fas'ı işgal etti. Her ne kadar zorunlu bir durum olduğunu ileri sürmüş ve düzen yerine gelir gelmez şehri boşaltacağına söz vermiş ise de Fransa'nın giriştiği bu hareket, Elcezire sözleşmesinde çizilen sınırı aşıyordu. Böylece Almanya'nın eline protesto etmek ve Fas sorununu yeniden «ortaya çıkarmak» fırsatı geçmiş oluyordu. Bunu yapmak yararlı mıydı kendisi için?

Alman hükûmeti Fransız işgalinin uzayacağını ve olayların askerlerini çekmesine olanak vermeyeceğini düşünüyordu. Bunun için, Fas'ın bağımsızlığı çiğnendiğine ve Elcezire sözleşmesi bozulduğuna göre, kendisinin istediği gibi hareket etmekte serbest olduğunu ilân edecekti. Güney Fas'taki Alman işletmelerini korumak gerekçesiyle Agadir (31) önlerine bir savaş gemisi gönderecekti. İşi böylece sağlama bağlayınca, olayların gelişmesini bekleyecekti. Kuşkusuz Fransa, geminin geri alınmasını sağlamak için, kendi sömürge topraklarından bir bölümünü ödün olarak Almanya'ya verecekti. Yoksa Almanya gemiyi hep orada

(31) Güney Fas'ta bir liman.

bulundurarak, yeraltı bakımından zengin olan bir toprağı ele geçirecekti. İşte Dışişleri Bakanı Kiderlen Wächter'in 5 Mayıs 1911'de imparatora sunduğu program buydu.

Fransız hükûmeti, Almanya'nın bu amaçlarından kuşkulanmaya başlamıştı; şimdi Fas'ın Atlantik kıyılarına el atmasını bekliyordu. Bu tehlikeyi uzaklaştırmak için görüşmelere girişmek ve Elcezire'de kabul ettirilen koşulları kaldırtmak için Almanya'ya bazı ödünler vermek gerekmez miydi? Maliye Bakanı Caillaux (32) ile Dışişleri Bakanı Crupi Alman elçisine, Fransa'nın bir görüşmeye hazır olduğunu bildirdiler. Alman Dışişleri Bakanı 21 Haziranda Fransız elçisine Kissigen'de amacını açıkladı: «Almanya, ödün aldığı zaman, Fas işinde uyuşma yoluna gidecektir. Fakat görüşmelere girişmeden önce Fransa'yı kabul edilebilecek gibi bir öneri yapma zorunda bırakmak için «güvencesi» ni eline almak istiyordu, Jules Cambon (33) hükûmetinden yönerge almak üzere Paris'e geldiği zaman, Almanya «Agadir darbesi» ni indirmiş bulunuyordu.

1 Temmuz günü Alman elçisi ***Panther*** adlı küçük bir savaş gemisinin, Alman sömürge çiftçilerini korumak üzere Agadir'e geldiğini haber verdi. Alman notasında ayrıca, Fas şehri olaylarının, Elcezire sözleşmesinin iptali demek olduğu da bildiriliyordu. Bunun için «dostça bir konuşma» ile Fas sorununa yeni bir çözüm aramak gerekirdi. İşte Almanya bu «dostça» konuşmanın ilk adımı olarak bir güç gösterisi yapıyordu. Bu politika başarı kazandı; çünkü, Başbakan olan Caillaux, Dışişleri Bakanı J. de Selves'in uyarmasına karşın Almanların uyguladıkları bu yöntemin niteliği üzerinde durmadı; ve Jules Cambon'un Kissin-

(32) Joseph Caillaux, Fransız politikacısı (1863 -1944), I. Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra Fransa'nın siyasal hayatında büyük rol oynadı. Adı birçok rüşvet olayına karıştı. Karısı Caillaux'ya hücum eden Figaro gazetesinin müdürünü öldürdü. Karıştığı birtakım kuşkulu işler yüzünden üç yıl hapse mahkûm edildi. Hapishaneden çıktıktan sonra 1925'de yeniden Maliye Bakanlığına getirildi.

(33) Jules Cambon, Fransız diplomatı; elçi olarak I. Dünya Savaşı'ndan önce raporlarıyla hükûmetine çok uyarıcı bilgiler vermişti.

gen'de başlattığı konuşmaya devam etti. Fakat, Agadir darbesi kamuoyunda öylesine bir heyecan ve kaygı yaratmıştı ki; görüşme masasına oturanlar güç bir duruma düştüler. Zaman zaman kesilme tehlikesi geçiren görüşmeler, dört ay boyunca süründü durdu.

Alman hükûmeti, temmuzda diplomatik görüşmeler başlayınca isteklerini açığa vurdu: Fas'ta Fransa'ya bıraktığı hareket serbestliğine karşılık, bütün Fransız Kongo'sunun kendisine verilmesini istedi. Daha önceden Kamerun'a yerleşerek, Ekvator Afrikası'nda elde ettiği büyük bir egemenlik alanıyla, Belçika Kongosu'nun «tasfiyesi» yapılırken «sıraya girmiş» olacaktı. Böylece Kongo'daki topraklarını Doğu Afrika'daki sömürgesiyle birleştirecek, batıdan doğuya kadar bütün Orta Afrika'ya egemen olacaktı. Bu sonucu elde etmek için Alman Dışişleri Bakanı Kiederlen-Wächter bir güç gösterisine baş vurmaya karar verdi; gerekirse savaş tehdidine de yönelecekti. «Eğer sonuna kadar her şeyi göze almazsak, doyurucu bir anlaşma elde edemeyiz» diyordu.

Ama az zaman sonra ağız değiştirecekti. Fransız hükûmeti bütün Kongo'yu vermeyi red etti. Bu nokta üzerinde bütün kabine aynı görüşteydi. Almanya, şimdi «en son önlemlere» baş vuracak mıydı? Kiederlen-Wächter bunu isterdi belki; herhalde karşısındakileri buna inandırmaya çalıştı; ama imparatorun çevresi daha ihtiyatlıydı.

Burada İngiltere'nin davranışı çok kesindi. 21 Temmuz günü Londra'da söylediği bir nutukta Maliye Bakanı Lloyd George, «Ne pahasına olursa olsun barış, büyük bir ülke için kabul edilebilecek bir formül değildir» diyordu. Sir Edward Grey de Alman elçisine, hükûmetinin isteklerinin aşırı olduğunu söyledi: Kiederlen-Wächter, tehditlere papuç bırakmayacağını ve Alman-Fransız konuşmalarına üçüncü bir devletin karışmasına karşı duracağını bildirdi. Cevap o kadar kararlı bir dille verilmişti ki, İngiliz filoları, Alman filosunun bir saldırıya geçmesi olasılığına karşı hazır ol durumuna geçirildi. Berlin diretmedi:

gerekli dersi almıştı. Bir çatışma olursa buna İngiltere'nin de karışacağını hesaba katması gerekiyordu.

Bunun üzerine Kiederlen-Wächter isteklerini azaltmak zorunda kaldı. Fransız ödününün nereye kadar gidebileceğini anlamaya çalışıyordu. Caillaux ile J. de Selves arasındaki anlaşmazlığı bildiği için başbakanla gizli bir konuşmaya oturmanın yolunu aradı. Fakat, Alman diplomatı Garkus ile Fransız memuru Fondere arasında -Dışişleri Bakanlığının haberi olmadan- yapılan konuşma sonuç vermedi. Bunun için, 1 Ağustosta Fransız hükûmeti, resmî yollardan Orta Kongo'dan «büyük bir parçayı» bırakmayı önerdiği zaman, Kiderlen bu temel üzerinden konuşmayı kabul etti. Görüşmeler, yine hep güçlükle yürüyerek devam etti. Almanya şimdi Kongo topraklarından bir kısmını ele geçirmekle yetinmiş görünüyorsa da bir yandan, Atlantik'e çıkmak, bir yandan da Kongo kıyılarına ulaşmak özlemindeydi; Fransa konuşmaya bir değiş tokuş görüntüsü vermek için buna ancak Togo'daki ve Kamerun'daki Alman toprağından bir parça almak koşuluyla razı olacağını ileri sürdü. Öte yandan Alman hükûmeti, Fransa'ya, Fas'ta tam bir hareket serbestliği bırakmak istemiyor ve bu ülkenin ekonomik durumunu tartışma konusu yapıyordu. Biri ağustos sonunda, öteki de eylül ortasında olmak üzere iki kere görüşmelerin kesilmesi kaçınılmaz gibi göründü ve savaş olasılığı belirdi.

Sonunda, 4 Kasım 1911'de Fransız-Alman anlaşması imza edildi. Fas'la ilgili anlaşmada, Almanya, Fransa'nın hareketini «engellemeyeceğine» söz veriyor ve önceden: «yeniden örgütlendirme, denetim ve malî güvence» önlemlerini kabul edeceğine söz veriyordu. Anlaşmayı yorumlayan bir mektupla da Fransa'nın Fas'ta koruma yönetimi kurabileceğini belirtiyordu. Kongo anlaşmasıyla Almanya; Fransız Kongo'sunun, Kamerun'la Belçika Kongosu arasındaki iç bölümünü ve Gine'deki İspanyol sömürgesi boyunca uzayan bir toprak yoluyla, Atlantik'e açılan bir kapı ile birlikte Kongo ve Saugho kıyılarında da birer kapı elde ediyordu; bu ikisi arasındaki toprak parçası bir liman yapma-

ya elverişli genişlikteydi. Bundan başka Fransa (madde 16) daha önce Almanya ile anlaşmadan Belçika Kongosu topraklarında, öncelikle elde etme hakkını kullanmayacağını söz veriyordu.

Berlin'deki sömürgeci çevreleri anlaşmayı şiddetle eleştirdiler: her ne kadar Almanya, Belçika Kongosu ile ilişki sağlamasıyla ve 16. maddeyle ilerideki hareketleri için olanaklar elde etmiş ise de, şu anda sağladığı, kazandığı topraklar pek dardı; kamuoyunda hükûmet «zayıf», diplomaside «sıfır» olarak nitelendi. Fransa'da ise kamuoyunun bir bölümü Fas'ın bedelini Almanya'ya ödetmenin gerekli olduğunu ve hele bu ödünün tehdit altında görüşmeye girişilmesi sonucunda verilmiş olmasını sindirememişti. İki yanda da polemikler aldı yürüdü. Bir yandan Alman Sömürgeler Bakanı Lindequist, Kiderlen-Wächter'in politikasını protesto etmek üzere istifa ederken, Fransa'da Senato Dışişleri Komisyonu, Fransız Başbakanının, Dışişleri Bakanını atlatarak gizli konuşmalara girişiğini öğrendi; bu olayın duyulması üzerine hükûmet istifa etti.

Anlaşmanın imza edilmiş olması Fransız-Alman ilişkilerine umulan yatışmayı getirmedi. Fas olayının giderilmesi bir yakınlaşma fırsatı olabilirdi. Rouvier'nin 1905'de yaptığı gibi, Caillaux da konuşmayı genişletmek istedi; gizli aracısı yoluyla Almanya'ya iki ülke arasındaki pürüzlü sorunların çözümlenmesi için çare aramaya hazır olduğunu bildirdi. Anlaşmanın iki ülke arasında «yeni bir çağ» açacağını söyledi. Öte yandan II. Wilhelm, Fransız ataşemiliterine, antlaşmanın ertesi günü dostça bir dille: «Yalnız biz iki ordusu güçlü ülkeyiz, ikimiz dünyada ne istersek yaparız» dememiş miydi? Ama halkoyuna duygusal tepkiler egemendi.

Öte yandan, bunalım, İngiliz-Alman ilişkilerinde tatsız bir gerginlik oluşturmuştu. 1911 sonunda Alman politikasının en büyük kaygısı, İngiliz kamuoyundan Agadir'in izlerini silmekti. Fakat, deniz kuvvetlerine bağlı çevreler ve özellikle Amiral von Tirpitz, imparatoru, İngiltere'nin bunalım sırasındaki tutumunun deniz kuvvetlerinde yeniden bir arttırma yapmayı zorunlu

kıldığına inandırmışlardı. Bir kere daha silâhlanma yarışı, bir uzlaşma davranışının önüne set çekiyordu. Bununla birlikte Alman resmî çevreleri bu olayı politikasının amacı için kullanmaktan geri kalmıyorlardı; 1909'da tasarlamış oldukları bir düşünceyi yeniden ele aldılar: deniz kuvvetleri programını terketme karşılığında İngiltere'den çıkar sağlamak; bir siyasal anlaşma karşılığında gemi yapımını azaltma önerisinde bulunmak. Büyük Alman armatörü Albrecht Ballin (34) ve İngiliz bankeri Sir Ernest Cassel gibi, resmî olmayan aracılar yoluyla ilk konuşmalara girişildi. İngiliz kabinesi konuşmaya girmeyi red etmedi; Berlin'e, Alman düşünce hayatına duyduğu sempati ile tanınmış olan Harbiye Bakanı Lord Haldane'i (35) gönderdi. Fakat bu ilişki (9 Şubat 1912) anlaşmanın ne kadar güç olduğunu gösterdi. Almanya gemi yapımı hızında küçük bir yavaşlatma sözünden başka yükümlülük altına girmek istemiyordu. Buna karşılık, her iki yanın da birbirine «imzacılardan birinin» saldırgan «sayılamayacağı bir savaşta tarafsız» kalacağına söz vermesini istiyordu. Konuşmalar, bir ay boyunca, diplomatik yoldan devam etti durdu. Sir Edward Gray, «Fransız-İngiliz dostluğunu sarsmamak için tarafsızlık yükümlülüğü altına girmeyi red etti; yalnız bir saldırmazlık sözünde bulunmayı kabul etmişti. Almanya bundan hoşnut olmadı; çünkü amacı İngiliz-Fransız dostluğunu bozmaktı. 12 Mart 1912'de görüşmelere son verildi. Alman hükûmeti Reichstag'a deniz kuvvetleriyle ilgili programını sundu. Fransız hükûmetini kaygılandırmış olan İngiliz-Alman yakınlaşması suya düştü. Şimdi deniz kuvvetlerini arttırma yolundaki çekişme daha şiddetle yeniden başlamıştı. Büyük Britanya, gözlerini eskisinden daha çok Fransa'ya çevirdi.

---

(34) Albrecht Ballin, Alman armatörü (1857 - 1918), eski bir Yahudi ailesindendi. II. Wilhelm'in danışmanı, İngiltere Kralı VII. Edward'ın yakın dostu, Sir Edward Cassel ile arasında sıkı bir arkadaşlık bağı vardı.

(35) Vikont Haldane of Cloan; İngiliz politikacısı ve filozofu (1856 - 1928), Almanya'da felsefe öğrenimi yaptı, 1885'de Liberal Partiden milletvekili olarak politikaya atıldı.

IX. BÖLÜM

RUSYA'NIN TEPKİSİ (1912-1913)

1912 ilkbaharında Rus politikası yeniden canlandı.

İtalya ile Türkiye arasındaki savaş bunun için bir fırsat olmuştu. İtalyan hükûmeti, Fas sorunuyla Libya sorunu arasında karşılıklı ilişki kuran 1902 İtalyan-Fransız anlaşmasına dayanarak, 1911 Eylülünde Batı Trablus ile Bingazi'yi işgal etmenin zamanı geldiğine karar vermişti. Türkiye'ye savaş ilân ederek, ülkeyi topraklarına katacağını bildirdi; ardından da istilâya başladı. Fakat savaş uzayıp gidiyordu. İtalya buna bir son vermek için savaşı Ege Denizi'ne aktaracağı tehdidini savurdu. Rusya, İtalyan-Türk Savaşı'nın Balkanlarda ne gibi sonuçlar vereceğini gözlüyordu. Bundan çıkar sağlamaya hazırlanmıştı.

Her zaman olduğu gibi, şimdi de Rus devlet adamlarının amaçları şu iki eğilim arasında sallanıp durmuştu: birincisi, Türkiye ile Hünkâr İskelesi antlaşması (36) zamanında olduğu gibi anlaşmak. Böyle bir anlaşma Rus etkinliğine, Osmanlı İmparatorluğu'nda üstün bir yer sağlayacak ve böylece Boğazlardan geçiş sorununun Rus çıkarlarına uygun biçimde çözümlenmesine yardım edecekti, ikinci eğilim ise Balkan devletleriyle Türki-

(36) Hünkâr İskelesi antlaşması; Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanarak Anadolu'yu ele geçirmeye kalkması üzerine, Osmanlı Devleti'ne yardım etmek üzere İstanbul'a asker getiren Rus donanmasını uzaklaştırmak için II. Mahmut'un (1784 - 1839) Ruslarla Beykoz limanında imzaladığı antlaşma (26 Haziran 1833).

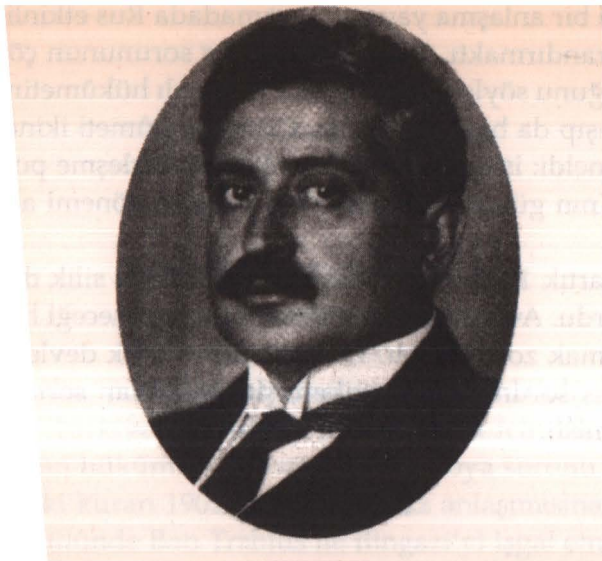
ye'ye karşı bir anlaşma yaparak yarımadada Rus etkinliğine üstünlük kazandırmaktı. 1911'de, Boğazlar sorununun çözümüne hazır olduğunu söyleyerek boş yere Osmanlı hükûmetini razı etmeye uğraşıp da başaramayınca, Çarlık hükûmeti ikinci çözüm yoluna yöneldi: işte böylece Balkanlardaki birleşme politikasıyla Avrupa'nın güneydoğusunda bir çatışma dönemi açılmış oldu.

Rusya artık 1905 olaylarının kendisini ittiği silik durumdan kurtuluyordu. Avrupa bundan sonra onun girişeceği hareketleri dikkate almak zorundaydı. 1911'e kadar büyük devletlerin ilişkilerine Fas sorunu egemen iken, şimdi Balkan sorunu birinci plâna geçmişti.

Balkan Birliği

1908 Genç Türk İhtilâli, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan halka önce durumlarının daha iyiye gideceği umudunu vermişti. Yeni hükûmet, seçilmiş temsilcilerden toplanacak parlâmentonun rol oynayacağı meşrutî bir rejimin kurulacağını ilân etmemiş miydi?

Fakat bu özgürlükçülük görünüşteydi, «İttihat ve Terakki» cemiyeti adamlarından Talât Beyi içişleri bakanlığına, Cavit Beyi maliye bakanlığına, Mahmut Şevket Paşa'yı da harbiye bakanlığına getirdikten sonra programını açığa vurdu. Amacı, Hristiyan ya da başka dinlerden olan uyrukluların zararına olarak Türk halkının durumunu güçlendirmekti. Bu milliyetçilik bilinen yöntemlerle kendini gösteriyordu: Türkçe öğretim yapan okullar kayırılıyor, hükûmet, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine karşı koyma hareketlerinin güçlü olduğu bölgelere Türkleri yerleştiriyordu. Cemiyetin baskı rejiminin hışmına uğrayan yalnız Hristiyanlar değildi. 1904'den beri bir bağımsızlık hareketinin başgösterdiği Arap ülkelerinde de mücadeleye girişiyordu: 1911'de Yemen'e karşı bir askerî harekete girişilmişti; fakat 1912'de bu hareket Suriye, Halep, Trablus ve Şam'a da ya-

Talât Bey

yıldı. Daha başka karşı koymaların alıp yürüdüğü Arnavutluk'ta, hükûmet okullarda Arnavutça öğretim yapılmasına ve yerli memurların görev almasına izin vermek zorunda kaldı. Müslümanların Türk egemenliğine karşı bu ayaklanmaları, imparatorluğun geleceği için çok tehlikeli bir olaydı.

Baskı ve «Türkleştirme» hareketine karşı kaynaşmalar 1910'da Makedonya'da başladı. Balkan devletleri tetikteydi. Belgrad hükûmeti; 1909'da, Bosna-Hersek olayı sırasında yaralanan ulusal duyguyu güçlendirmek istiyordu. Makedonya'da Türk egemenliği altında yaşayan Sırpların kurtuluşu bunu sağlayabilirdi. Sofya'da Kral Ferdinand Makedonya komitelerinin çok etkisi altındaydı. Fransız elçisine «Bulgarların ulusal ümitlerini boşa çıkarırsam beni affetmezler» diyordu. Sonunda Atina hükûmeti de canlı bir politika izlemeye hazırdı. Ayrı grupların iktidar mücadelesine dalarak, ulusal çıkarları bir yana bıraktıkları bunalımdan sonra bir toparlanma olmuş, 1910'da Girit'deki

Mahmut Şevket Paşa kurmay subaylarıyla

Yunan hareketinin önderi Venizelos hükûmetin başına geçmişti. Kurduğu hükûmet Meclisi iki kere feshettikten sonra sağlam bir çoğunluk elde etti. Kendisine «liberal» adını takmış olan Venizelosçu parti birkaç ayda, maliyeyi, yönetimi, orduyu ve donanmayı yeniden örgütlendirdi. Başbakan, Makedonya'daki Yunanlıları kurtararak «Büyük amaç» ı (Megalo İdea) gerçekleştirmeyi düşünüyordu. Hepsi, Yunanlılar, Sırplar, Bulgarlar, harekete geçmek için imparatorluğun çöküntüsünü bekliyorlardı.

Türkiye'nin Trablus Savaşı sırasında içine düştüğü sıkıntılar, genç devletlere, hemen yararlanmayı düşündükleri umutlar vermişti. 1911'de ilk olarak Türkiye'ye karşı bir Bulgar-Sırp anlaşması yapılması düşüncesi ortaya atıldı. 11 Ekim 1911 gecesi Bulgar Başvekili Geşov ve Sırp Başbakanı Milovanoviç, Makedonya'yı ele geçirmek amacıyla bir saldırı plânı taslağı hazırladılar. Makedonya'nın nasıl paylaşılacağını belirlemek üzere Sofya'da görüşmeler birbirini kovaladı; bununla ilgili koşullar oldukça

çetin olduğu için, iki hükûmet ortaya çıkabilecek itirazlarda Rusya'nın hakemliğine baş vurmak konusunda anlaştılar. 13 Mart 1912'de antlaşma imzalandı: görünüşte bu savunucu bir birleşme idi; amacı, «herhangi bir büyük devletin» -gerçekten Avusturya-Macaristan'ın- Türkiye'nin egemenliğindeki toprağı ilhak etmesi varsayımı göz önüne alınarak «toprak bütünlüğü»nü garanti etmekti. Fakat antlaşmaya yapılan gizli bir ek açıkça «Türkiye'nin karşılaşacağı iç ve dış güçlükler dolayısıyla, Balkan Yarımadasında statükonun korunması «tehlikeye girerse» bir saldırı savaşını öngörmekteydi. İtalyan-Türk çatışması başladığından beri böyle bir şey olabilecek gibi görünüyordu. Aynı gizli hüküm gereğince Vardar'ın iki yanından altmışar kilometrelik bir bölgenin kime, nasıl verileceği Çar'ın hakemliğine bırakılmak üzere, Makedonya topraklarının bölüşülmesiyle ilgili esaslar da belirlenmişti. Antlaşma 12 Mayısta, askerî bir sözleşme ile tamamlandı.

Aynı zamanda Bulgaristan, kendisine daha 1910'da yaklaşmak isteyen Yunanistan'la görüşmeye girişti; 1911 yılı ekiminde iki devlet birbirine yardım sözünde bulunuyorlardı. Fakat bu görüşme, ancak Sırp-Bulgar antlaşmasının imzalanmasından sonra sonuca bağlandı: 29 Mayıs 1912 tarihinde imzalanan antlaşma Türkiye'ye karşı bir savunma birleşmesiydi; ayrıca bir askerî sözleşme ile tamamlandı; bu da ekim ayında imza edildi; fakat bu antlaşmada, Makedonya'da bölüşülecek toprakların sınırları çizilmemişti. Bu antlaşmanın önemi, Sırp-Bulgar antlaşmasınınkinden daha azdı. Sonunda Karadağ, herhangi bir yazılı sözleşme imza etmeden, Belgrad, Sofya ve Atina hükûmetlerine, kendilerinin yanında olacağını bildirmişti.

Bu Balkan birliği Bulgaristan'ın çevresinde meydana gelmiş olmakla birlikte, Rusya'nın yönetimi altındaydı. Sofya'daki Rus Elçisi Nekludof'a, görüşmelerin gidişi konusunda bilgi veriliyordu; bir seyirci gibi kalmayarak öğütler vermiş, metinlerin hazırlanması konusunda telkinlerde bulunmuştu. Belgrad'da ise meslektaşı Hartwig, ileriki sınırların çizilmesi işinde Bulgarlarla

Sırpları uzlaştırmaya çalışmıştı. Rus hükûmeti, görüşmelerin aşamaları konusunda bilgi almış, hakemlik önerisinde bulunmuştu. Özetle, Balkan birleşmesi geniş ölçüde, Rus diplomasisinin eseriydi. Oysa bu birleşmenin Balkan devlet adamlarının anlayışına göre tek bir amacı vardı: bu da savaştı. Rus hükûmeti savaş çıkmasını istiyor muydu? Yoksa, Balkanlarda diplomatik etkinliğini kurup olaylara hükmedeceğine mi inanıyordu? Anlaşmaların imzalanışının ertesi günü Sazonof Bulgaristan'a «iyi düşünerek bir politika izlemesini» salık veriyordu. Fakat, politikasının tehlikelerini çok iyi bildiği için, Sırp-Bulgar antlaşmasının hükümlerini Fransız hükûmetinden dört ay gizledi.

Fransız Başbakanı Raymond Poincare ancak, Çarı ziyaret etmek üzere ağustos ayında Petersburg'a gittiği zaman antlaşma metni konusunda bilgi edindi: Derhal bunun «yalnız Türkiye'ye karşı değil, fakat Avusturya'ya karşı da bir savaşın tohumunu taşıdığını» anlayarak Rus Dışişleri Bakanına protestoda bulundu. «Bay Sazonof'a bu anlaşmanın hiç de bana yapılan tanıma uymadığını, bunun gerçekte bir savaş anlaşması olduğunu bildirdim» diye yazar. Fransız başbakanının tutumu karşısında Sazonof hiç duraksamadan «Rusya'nın barışı sağlayacak olan veto hakkını kullanacağını ve bunda kusur etmeyeceğini» söyledi. Gerçekten de 29 Ağustosta Sofya hükûmetine «eğer Bulgaristan savaşa kalkarsa, bunu bütün tehlikelerinin ve getireceği sonuçların kendi omuzlarına yükleneceğini ve herhangi bir yardım beklemeye hakkı olmadığını bildirdi.» Peki, Rusya kendi desteklediği bir atılımı nasıl durdurabilecekti? Balkan devletleri ölçülü hareket etmeleri için yapılan öğütleri dinleyecek durumda değillerdi; İtalya ile Türkiye arasında, Trablus Savaşı'na son verecek görüşmeler başlamadan harekete geçmek için sabırsızlanıyorlardı; kendi çıkarlarıyla Rusya'nın çıkarları arasında bir bağlantı olduğunu biliyorlardı.

1912 yılı ağustos ayı sonlarında Balkanlarda bir çatışma tehlikesi belirmişti. Büyük devletlerin diplomasisi, altı hafta boyunca, boşuna, elbirliği ile bu işe karışma projeleri hazırlamak için

uğraşıp durdular; kıskançlıklar, güvensizlikler, iyi niyetlerden daha baskın çıktı. Büyük devletlerin uğraşmaları Balkan devletlerinin kararını çabuklaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Bunlar, Türk ordu birliklerinin hareketini bahane ederek, 30 Eylül 1912 günü seferberlik ilân ettiler ve 15 Ekimde savaşa girdiler. Aynı gün, iki cephede savaşacak durumda olmayan Osmanlı hükûmeti Ouchy'de İtalya ile barışı imzaladı; bu antlaşma gereğince Batı Trablus ile Srenaik'i İtalya'ya bırakıyor, İtalya da, Türkler bu iki vilâyetten askerlerini çeker çekmez 1912'de işgal ettiği Ege Denizi'ndeki Rodos adası ile On iki adayı boşaltacağına söz veriyordu.

Balkan koalisyonunun Türkiye'ye karşı giriştiği savaş Avrupa barışını tehlikeye düşürüyordu. Balkanlıların zafer kazanması durumunda ortaya büyük güçlükler çıkacaktı: büyük devletler, işgalleri tanımayacaklarını söyleseler bile, yenenler, ele geçirdikleri topraklardan çıkmak istemeyeceklerdir; kuşkusuz Avusturya-Macaristan, Sırbistan'ın topraklarını genişletmesini istemeyecektir. Rusya ise Slav dostlarını desteklemekten geri kalamaz. İzvolski, 23 Ekim 1912'de: «Genel ve kesin sonuçlu büyük bir Avrupa savaşını beklemeliyiz» diye yazmıştı. Gerçekte Balkan devletlerinin böyle bir zafer kazanacaklarına Avrupa devlet adamları hiç inanmıyorlardı. Türklerin zafer kazanması onlara daha olası ve «Avrupa bakımından daha az tehlikeli» görünüyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterileceği gibi, büyük devletler, bir kere daha Makedonya halklarına güvence vereceklerdi. Geriye, savaşın kararsızlık içinde sürüp gideceği ve böyle bir arabuluculuk fırsatı ele geçeceği varsayımı kalıyordu.

İki Balkan Savaşı

Olaylar tahminleri alt üst etti. Savaş 17 Ekim günü başladı; birkaç gün sonra, sayıca çok üstün olan Balkanlar, Trakya'da Yukarı ve Aşağı Makedonya'da saldırıya geçtiler. Kırkkilise (24

Ekim) ve Lüleburgaz (3 Kasım) çarpışmalarını kazanan Bulgarlar, Edirne'yi kuşatarak, İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Sırplar da Kumanova'da zafer kazandılar (23-24 Ekim). Yunanlılar, 8 Kasımda Selânik'e girdiler. Üç haftada savaşın sonu belli olmuştu. Kuşkusuz Bulgarların saldırısı, İstanbul yakasındaki, Çatalca istihkâmları önünde duraklamıştı; fakat Makedonya tamamıyla kurtarılmıştı.

Avrupa telâşlandı. Onu en güç sorunlarla karşı karşıya getiren Bulgar zaferi değildi: kuşkusuz koruduklarının kazandıkları zaferlerden kaygıya düşen Rusya, Bulgar Çarının İstanbul'a girdiğini görmek istemezdi; fakat Çatalca başarısızlığı bu olasılığı önledi. Sırpların kazandığı zafer Avrupa barışı bakımından daha kaygı vericiydi: Belgrad hükûmeti, kazandığı başarılardan yararlanarak topraklarını Adriyatik'e kadar genişleterek denize çıkmak istiyordu. Avusturya-Macaristan buna karşı çıkarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arnavutluk vilâyetlerini bağımsız devlet durumuna getirmek istiyordu. Rusya, Sırp isteklerini destekledi. Balkan çatışmasının arkasından bir Avusturya-Rusya çatışması tehlikesi belirmişti.

Petersburg'da olduğu kadar Viyana'da da gözler dost devletlere çevrilmişti. Alman hükûmeti, II. Wilhelm Sırp isteklerini haklı bulmakla birlikte, birleşmeyi sarsmak korkusuyla, Avusturya'yı ödün vermeye teşvik etmeye kalkmıyordu. Açıkça kendisini desteklediğini ilân etti. Fransız başbakanı, İzvolski'nin «Avusturya'nın doğrudan doğruya savaşa katılması durumunda, Fransa'nın tutumunun ne olacağını,» sorması üzerine, Birleşme antlaşmasına saygı göstererek Rusya'yı destekleyeceğini: Almanya silâh gücüyle Avusturya'nın Rusya'ya karşı girişeceği bir harekette yardım ederse, bunu «asker kuvveti» kullanarak yapacağını söz verdi. Fakat İtalya'nın tutumu ne olacaktı? 1902'de Fransa ile yaptığı anlaşma gereğince benimsediği tarafsızlığı hangi yönde kullanacaktı? Bunu soran Poincaré'ye, İtalyan Elçisi Tittoni 20 Kasımda «İtalya'nın Avusturya ile Arnavutluk konusunda imzaladığı anlaşmanın, Fransa ve Rusya ile imzaladığı

antlaşmadan daha önce olduğunu ve kuşkusuz İtalya için zorlayıcı bir nitelik taşıdığını» söyledi. Buna göre Roma hükûmeti Avusturya-Macaristan'ı «silâhlı güçlerle» destekleyecekti. Fakat ertesi günü, İtalyan dışişleri bakanı elçinin bu sözlerinin gerçeğe uygun olmadığını söyledi: Çünkü, gerçekte İtalyanlar, Sırpların Adriyatik kıyısına yerleştiğini görmek istemezlerdi.

Rusya boyun eğdi. Sırp isteklerini «sonuna kadar» desteklemekten vazgeçti.

Sazonof, «Sırpların Adriyatik'te bir liman sahibi olmaları gerekçesiyle savaşa sürüklenemeyiz» dedi. Sırp hükûmeti de mart 1912 antlaşması dışında kalan bir sorunda Bulgarların desteğini beklemeyeceği için, ayak diretemezdi, Bununla birlikte durum yine de çetindi. Avusturya-Macaristan hükûmeti seferberlik hazırlıklarına başlamıştı. Rusya başlangıçta, Fransız hükûmetini kaygılandıran bir gevşeklik içinde görünüyordu. Bu devletin böyle birdenbire boyun eymesinin ardında bir oyun gizli olmasın? Fakat, kısa bir süre sonra Rusya, silâh altında olup da tezkere alma zamanı gelen askerleri terhis etmedi. Bu sırada «Sırp limanı» sorunu kestirilip atıldığı için devletlerin ortaklaşa bir müdahalesi söz konusu olacaktı. Fransa, hemen kasım sonunda bir Avrupa konferansı önerisinde bulundu; bu İngiltere ile Rusya'nın isteği üzerine Londra'da yapılan bir elçiler toplantısı şeklinde oldu. Balkanlarda savaşan devletler, 3 Aralık ateşkesinden sonra barış görüşmelerine girişmek üzere tam yetkili delegelerini yine Londra'ya gönderdiler. Balkan devletleri, büyük devletlerin denetimi altında görüşmeye giriştiler. Fakat, kendisine verilen öğütlere karşın Türkiye uğradığı bozgunun sonuçlarına katlanmak istemiyordu: Arnavutluk vilâyetleri ile Makedonya'yı bırakmaya razı oluyorsa da, Edirne'yi vermeye yanaşmıyordu. Bir hükûmet darbesinden sonra, diretici ögelerin iktidara gelmesi üzerine, Osmanlı hükûmeti görüşmelerden ayrıldı.

3 Şubat 1913'de yeniden başlayan savaşın, Avrupa'da birtakım anlaşmazlıklar yaratmasından korkuluyordu. Viyana askerî çevreleri bu fırsattan yararlanarak Sırpları ezmeyi düşündüler.

Edirne'nin Bulgarlar tarafından alınması (26 Mart), Boğazlar için korkusu olan Rusya'yı kaygılandırdı. Küçük Karadağ bile İşkodra'yı kuşattı; oysa büyük devletler bu şehri yeni Arnavutluk devletine vermek istiyorlardı; Karadağ altı hafta boyunca Avrupa'ya kafa tuttu. Bununla birlikte savaşa 16 Nisanda ara verildi. 30 Mayısta, Londra'daki ilk barış görüşmelerinde Türkiye, Enez-Midye hattının Trakya batısında kalan bütün toprakları ve Girit'i anlaşma ile birbirine bağlanmış olan Balkan devletlerine bırakıyordu. Arnavutluk'la Ege Denizi'ndeki adaların yazgısını da altı büyük devlet belirleyecekti. Böylece Birinci Balkan Savaşı bitmiş oluyordu.

Fakat, ikinci bir savaşın eli kulağındaydı. Savaşı kazananlar, Arnavutluk ile Ege adalarının yazgısını belirleme işini büyük devletlere bırakmışlardı. Bunlar, doğrudan doğruya görüşmeye başlayarak Makedonya topraklarının bölüşülmesine giriştiler. Bunun üzerine, 1912 antlaşması paylaşmanın temellerini belirlemiş olmasına karşın Sırplarla Bulgarlar arasında anlaşmazlık çıktı. Sırp hükûmeti karşılıklı olarak yapılmış olan sözlerin yeniden gözden geçirilmesini önerdi: Adriyatik tarafında, toprak büyütemeyince Makedonya'dan daha büyük bir pay istiyordu. Fakat, ortaklaşa savaşta en ağır yükü taşıyan ve en büyük zaferleri kazanan Bulgar ordusu değil miydi? Bu soruya Sofya hükûmeti, eğer Bulgaristan, ortaklarından daha fazla topraklarını genişletme hakkına sahip olursa, bu adaletin kendisi olur diye cevap veriyordu. 29 Mayısta, daha Türkiye, barış antlaşmasının ön tasarısını imza etmeden Sırp istekleri red edildi.

Bir Sırp-Bulgar savaşı tehlikesi karşısında komşuları nasıl bir davranışta bulunacaklardı? Sırbistan, Makedonya topraklarının paylaşılması konusunda Yunanistan'la anlaşmıştı. İki devlet de, Bulgaristan'ın toprak genişlemesine Vardar'da sınır çekme konusunda anlaştılar. 1 Haziran 1913'de ellerine geçirdikleri topraklar için karşılıklı olarak birbirlerine güvence verdiler ve Bulgaristan'a karşı on yıllık bir savunma paktı imzaladılar. Türkiye'ye karşı girişilen savaşa katılmamış olan Romanya da işe ka-

rıştı; bu devlet, «dengenin» korunmasını sorun edinerek, Bulgaristan'ın Balkanların en büyük devleti olmasını istemiyordu. İşte şimdi o da Bulgaristan'dan bir «ödün» istemekteydi. Bulgaristan kendisine Silistire'yi vermeliydi. Bulgaristan Silistire'yi vermeye razı oldu; fakat Makedonya sorununda direndi; ordusuna güveniyor ve büyük devletlerin tutumu üzerine oynuyordu.

Avusturya-Macaristan ve Rusya, Balkanlardaki yeni olayları yakından izliyorlardı. Viyana'da, savaşı kazananlar arasında bir çatışma çıkacağı düşüncesi sevinç yaratmıştı. Fakat Avusturya-Macaristan İmparatorluğu seyirci rolüyle yetinecek miydi? Eğer Sırplar savaştan zafer kazanarak çıkarlarsa Balkanlarda üstün bir yer elde edecekler ve Yugoslavya kışkırtmaları bundan cesaret alacaktı. Tersine Bulgarlar zafer kazanırlarsa, Sırbistan zayıflayacağından, bu Avusturya-Macaristan'ın işine gelirdi. Avusturya Genelkurmay Başkanı Conrad von Hötzendorf 31 Mayısta Dışişleri Bakanı Kont Bercthold'a «Bizim için büyük bir Bulgaristan, büyük bir Sırbistan'dan daha iyidir» diyordu. 21 Haziranda yaptıkları yeni bir konuşmada Berchtold ile Conrad yeni bir hareket plânı çizdiler: eğer Bulgaristan Sırplarla tutuşacağı bir savaşta gerilerse, Avusturya-Macaristan; Sırplara karşı silâhlı bir müdahaleye girişecekti; o zaman Rusya buna karşı çıkacak, tehdide kalkacaktı, «eğer rahat durmazsa» bu sefer de ona karşı harekete geçilecekti. Berchtold «Bir kelime ile» diye özetledi «Rusya'ya karşı savaşa girişilebileceğini kabul ediyorduk.» Avusturya-Macaristan hükûmeti sonucu çok açık görüyordu; bununla birlikte yine de harekete geçmeye kararlıydı. Bulgaristan herhangi bir söz almamış olmakla birlikte, Avusturya-Macaristan'ın Bulgaristan'ın bozguna uğramasına göz yummayacaklarını düşünüyordu.

Petersburg hükûmeti ise, bir çatışmaya girmekten çekiniyordu. Birinci Balkan Savaşı'nın sonuçları alınınca, Rusya'nın çıkarlarına uygundu; yeni bir savaş bütün bunları tehlikeye düşürebilirdi. Rusya, 1912'de imza edilmiş olan Sırp-Bulgar antlaşmasının kendisine verdiği hakemlik yetkisini kullanarak tarafları

uzlaştırmayı denedi. Dört Balkan devletinin başbakanlarını Petersburg'a çağırdı. Sırp başbakanı Pasiç, kamuoyunun baskısına karşın, Petersburg'a gitmeye hazır olduğunu bildirdi. Fakat, Sofya'da kralın çevresinde bir etkinlik mücadelesi almış yürümüştü: Genelkurmay Başkanı Savov, Rusya'nın hakemliğinin red edilmesini isterken, Başbakan Düven savaşa karşı çıkıyordu; 25 Haziranda birkaç güne kadar Petersburg'a gideceğini ilân etti. Ertesi gün tiyatrovarî bir hareket oluştu: Yunanistan yardıma gelmeden önce davranırsa savaşı kazanacağına inanan Savov, orduya hareket emri verdi.

İkinci Balkan Savaşı çabuk sona erdi. Bulgarların ani olarak saldırıya geçmiş olmalarına karşın, Sırplar, Bulgar saldırısını püskürttüler. Yunanlılar Vardar'ı geçerek Kavala'ya saldırdılar. Türkler bu fırsattan yararlandılar: Edirne'yi geri almak için Bulgarlara savaş ilân ettiler. Romanya hükûmeti de olayların akışını bekledikten sonra işe karıştı: müttefiki Avusturya-Macaristan'ın ısrarlı salık vermelerine aldırmayarak savaşa katıldı.

Bulgaristan'ın durumu daha temmuz başında kötüye döndü. Avusturya-Macaristan Conrad'la Berchtold'un çizdikleri plânı uygulayacak mıydı? İşe karışmaya hazırlandı. 4 Temmuzda, Roma'ya ve Berlin'e niyetini bildiren birer nota gönderdi. Sırp zaferi Belgrad hükûmetinin gücünü ve saygınlığını artıracaktı. Avusturya-Macaristan, geleneksel bir düşmanın «böyle» ölçüsüzce güçlenmesine» göz yumamazdı; o halde etkin bir biçimde müdahale etmeliydi. Fakat bu bir Rus-Avusturya çatışmasına, hatta bir Avrupa savaşına neden olabilirdi. Almanya ile İtalya bu olasılığı göze alıyorlar mıydı?

Almanya bu soruya olumsuz cevap verdi. Bethmann-Hollweg, Avusturya-Macaristan'ın Sırpları Adriyatik'ten uzaklaştırdığını, «hayatî çıkarlarını» koruduğunu, Sırpların Bulgaristan'ın zararına olarak Makedonya'daki topraklarını genişletmesinin daha önemli bir olay olduğunu söyledi. Bunun için «o zamana kadar sürdürülmüş olan, olayların gelişmesini bekleme tutumundan ayrılmak için hiçbir neden» yok diye II. Wilhelm'de bu

sözlere kendi görüşünü eklemişti. Ona göre bunun tersi «büyük bir hata» olurdu.

İtalya'nın cevabı kesindi. Dışişleri Bakanı San Giuliano, Başbakan Giolitti'den aldığı yönerge üzerine, 12 Temmuzda, Avusturya-Macaristan müdahalesinin bir «saldırı hareketi» olacağını, çünkü bunun amacının «küçük bir devletten ileride gelebilecek olan bir tehlikeye karşı kendini korumak olduğunu» bunun için de İtalya'nın bu hareketi destekleyemeyeceğini: «*Causus foederis*'in bulunmadığını» (anlaşmayla ilgili bulunmadığını) bildirdi. İtalyan hükûmeti Avusturya-Macaristan'ın tek başına harekete geçmesinin tehlikeli bir macera olduğunu düşünüyordu; bütün *Triplice* (Üçlü Birleşme) sonucuna katlanmak zorunda kalacaktı: «Gerekirse redingotunuzun eteğini tutarız!». Gerçeği olduğu gibi görmek gerekti: Avusturya-Macaristan müttefiklerinin desteğine güvenemezdi. Böylece müdahale plânı suya düştü.

Bozguna uğradığını kavramış olan Bulgaristan kendi hâline bırakıldı. Arabuluculuk yapması için Rusya'ya baş vurdu. Çarlık hükûmeti; kazananı bile tüketecek olan bir savaşı daha fazla sürdürmemelerini Balkan devletlerine öğütledi; hemen Petersburg'da bir barış konferansı toplanmasını önerdi. Ama bu girişim boşa gitti. Sırplarla Yunanlılar «Bulgarların işini bitirmek» istiyorlardı. Yunan Kralı Konstantin: «Ne pahasına olursa olsun büyük devletleri işimize karıştırmayalım. Bu fırsat bir daha ele geçmez; bunu kaçırırsak hapı yuttuk (olduğu gibi) demektir.» diyordu.

Artık olaylar akışına devam edecekti. Yunanlıların, Sırpların, Türklerin ve Rumenlerin saldırıları arasında kalan Bulgaristan ezildi. Sofya tehlikeye düştü. Savov görevinden alındı. Danev iktidardan ayrıldı. Radoslavov başbakanlığındaki yeni hükûmet, tam bir çöküntüye uğramadan barışı sağlamaya çalışıyordu. 30 Temmuzda, Bükreş hükûmeti artık Sırp ve Yunan zaferini durdurmak gerektiğini düşünerek görüşmeye girişmeye karar verdi. 10 Ağustos 1913'de Bükreş'te imzalanan Bükreş Barış

Antlaşmasıyla Bulgar bozgunu kabul edilmiş oluyordu. Bulgaristan'a Usturumca vadisiyle Trakya'nın Karadeniz kıyısındaki toprakları bırakıldı. Yunanistan Selânik'ten başka Serez, Drama ve Kavalayı aldı. Sırbistan da Manastır'ı, Vardar vadisini aldı ve Yenipazar sancağının bir kısmını Karadağ ile paylaştı.

Rumenler de Bulgarın elinden Rusçuk ile Silistire'yi aldılar. Sonunda Türkiye de 29 Eylülde aynca imzalanan bir barışla Edirne'yi geri almıştı. Adriyatik kıyılarında da, büyük devletlerin koruyuculuğunda Arnavutluk Prensliği kuruldu.

Çürük Bir Barış

Balkan Yarımadası bu uzun bunalımdan tam anlamıyla değişmiş olarak çıktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da az bir toprağı kalmasına karşılık, bütün Balkan devletleri topraklarını genişlettiler. Fakat Bulgaristan yalnız 400.000 nüfus kazandı. Yunanistan 1.600,000, Sırbistan da 1.200.000 kişi kazandılar.

Bu değişiklik büyük devletlerin çıkarlarına hangi ölçüde dokunuyordu? Türkiye'de büyük bir etkinlik kazanmış ve Osmanlı ordusuna öğretmenler vermiş olan Almanya saygınlığını yitirdi. Avusturya-Macaristan korktuğu olasılıkla yüz yüze geldi: başarılarıyla övünen ve Güney Slavları için daha canlı bir merkez durumunu alan büyük bir Sırbistan'ın kurulması. Romanya'nın siyasetinin gelişmesi yüzünden Triplice'in Balkanlardaki durumu öneminden yitirdi: Bulgaristan'a karşı cephe almakla, kendisini 1883'den beri Avusturya-Macaristan'a ve Almanya'ya bağlayan bağı pek umursamadığını gösterdi; Orta Avrupa büyük devletlerinin etkinliğinden kendini kurtarmış, gözlerini Rusya'ya çevirmişti. Birleşme antlaşması yine devam ediyordu: fakat, bunun için, Avusturya-Macaristan'ın Romanya Elçisi Kont Czernüs: «ölü bir şey» diyordu.

Bundan sonra Avusturya-Macaristan'ı en çok uğraştıran şey, Bükreş antlaşmasının sonuçlarını etkisiz bırakmak olacaktı. Bunun için 18 Ekim 1913'de, Avusturya-Macaristan, Sırbistan'ın

Arnavutluk'a verilen toprakları boşaltmada gösterdiği kötü niyetten yakınarak, askerlerin sekiz gün içinde çekilmesini istedi; Almanya da kendisine bu konuda sözler verdi, destekledi. II. Wilhelm Conrad'a «Sizinle birlikteyim» dedi. «İki günde Belgrad'da olmalısınız. Ben her zaman barıştan yanayım. Ama bunun da bir sınırı var.» 26 Ekimde de Kont Berchtold'a: «Slavlar kumanda etmek için değil, fakat itaat etmek için yaratılmışlardır. İmparator François Joseph bir şey istediği zaman Sırbistan yalnız boyun eğmelidir. Böyle yapmazsa, Belgrad'ı bombardıman edip haşmetmeaplarının emirleri yerine gelinceye kadar işgal etmelidir» diyordu. Sorun kapandı; çünkü Sırbistan boyun eğmişti; fakat bu olay Alman politikasındaki hızlı gelişmeyi ortaya koydu.

Balkan işlerinin düzene sokulmasında hâlâ birtakım güçlükler vardı: Arnavutluk'un güney sınırlarının belirlenmesi. Çünkü bu işin yeni devletle Yunanistan'ı kapıştırmak tehlikesi vardı. İtalya; Türk çetelerinin, Trablus'ta hâlâ baskınlar yaptıklarını ileri sürerek Ege Denizi'ndeki adaları «geçici» olarak işgali altında tutuyordu. Öte yandan, daha 1913'de, önce Bulgaristan'a karşı kurulmuş olan birleşme dağıldı. Türkiye Bulgaristan'a yaklaşmayı düşünüyor; Yunanistan Romanya ile cilveleşiyordu. Bunun için yeni bir anlaşma ya da birleşme «yolu» aramaması olanaksız değildi.

Bu da büyük devletlerin diplomasisi için bir fırsattı. Almanya ile Avusturya-Macaristan bundan yararlanıp, Balkanlardaki durumu kendi çıkarlarına göre değiştirmek istediler. Almanya İstanbul'da etkinliğini kurmayı başardı: 8 Kasım 1913'de General Liman von Sanders İstanbul'daki bir kolordunun komutanlığına getirildi. Padişah istediği kadar Liman von Sanders'in «imparatorluğun bağımsızlığıyla bağdaşamayacak hiçbir yetkiye sahip olmadığını» söylesin: İstanbul'daki bir kolordunun başında bir Alman bulunduktan sonra bu bağımsızlık nasıl bir şey olur? Rusya'nın, Fransa tarafından desteklenen protestolarından sonra general görevinden alındı; fakat bu sefer Türk hükûmeti,

Liman von Sanders'e Ordu Genel Müfettişliği görevini verdi. Bu yalnız biçimsel bir ödündü. Avusturya-Macaristan, Bulgaristan'la Romanya'da çalışıyordu; fakat kararsızdı; Berchtold Bulgarlara dayanmak istiyordu, oysa veliaht Arşidük François Ferdinand, Romanya ile olan birleşmeyi canlandırmayı istiyordu. Bununla birlikte 1914 ilk baharında program belirlenmişti; buna göre 24 Haziranda Almanya'ya bir muhtıra verilecekti: Romanya'yı eski sözünü tutmaya ve anlaşmaya bağlı kalmaya zorlamalı: Bulgaristan'la Türkiye'nin yakınlaşmalarına yardım etmeli; böylece Sırbistanı yalnız bırakmak ve Balkanlardaki Rus etkinliğini zayıflatmak için yeni bir Balkan birliği kurmak, işte Avusturya-Macaristan'ın önerisi buydu. Öte yandan, Rusya Sırbistan'ın koruyucusu olarak kalacaktı; ona ileride, Avusturya-Macaristan'ın zararına topraklarını genişletebileceği ümidini aşılıyordu. Ama, en çok politikasının geleneksel amacını gözünden ayırmıyordu: Boğazlar, Liman von Sanders olayı kaygılarını artırmıştı. Eğer Türkiye Alman etkinliği altına girerse imparatorlu-

General Liman von Sanders

ğun geleceği için ne ağır bir şeydi bu! Rus hükûmeti toplanarak bu sorunu konuştu. 13 Ocak 1914'de, Türkiye üzerinde doğrudan doğruya baskı yaparsam, Alman askerî heyetini uzaklaştırmaz mıyım, diye kendi kendine soruyordu. Fakat böyle yaparsa Almanya ile bir çatışmaya girmek tehlikesi yok muydu? Başbakan Kokontsof bu çatışmadan korkuyordu. Sazonof, Fransa ile İngiltere'nin destekleyeceklerinden emin olmadan böyle bir tehlike göze alınamaz diye düşünüyordu. 21 Şubatta (ama artık Kokontsof başbakan değildir) yeni bir bakanlar kurulu toplantısında sorun ilerisi için incelendi. Bu toplantıda, İstanbul Türklerden başka bir devletin eline geçmek tehlikesiyle karşılaşırsa, Rusya'nın Boğazları işgal etmesinin gerektiğine karar verildi. Bir Avrupa savaşının patlak vereceği varsayımına göre bu sorun ivedilik kazanıyordu. Bakanlar kurulu bu durum karşısında, böyle bir hareket için ne kadar kara ve deniz kuvvetleri gerekeceğini inceledi; bu hazırlıkları yapabilmek için iki üç aylık bir zamana gereksinim olduğunu kabul etti. Artık bu resmî çevreleri, bir Avrupa hareketinin, Rusya'nın tarihi amacını gerçekleştirmek için bir fırsat olacağını düşünmeye başlamışlardı. Fakat hazır olmadıkları hâlde böyle bir savaşın çıkmasını istediklerine inanılabilinir mi?

İşte böylece Balkan Yarımadası büyük devletlerin çıkarlarının çatıştığı bir kapalı alan durumunu almıştı. Bükreş barışının sonuçları da kısa ömürlü oldu. Orta Avrupa devletleri buna yalnızca bir ara verme gözüyle bakmışlardı.

X. BÖLÜM

AVRUPA'NIN KAYGISI

Balkan bunalımının hemen ardından Avrupa devletlerinin birbirlerine karşı gruplar olarak ayrılmaları, ***Üçlü Birleşme*** ile ***Üçlü Anlaşma*** arasındaki çekişmeyi daha belirgin olarak gün ışığına çıkardı.

Diplomatik ve Teknik Anlaşmalar

İki taraftaki devletler de dost devletlerden daha sağlam güvenceler elde etme ardına düştüler.

Almanya, bir Alman tarihçisinin deyimi ile dünya ölçüsünde bir etkinlik «bunalımı» geçiriyordu. Durumunu düzeltmek için bir çabaya girişmişti. Avusturya-Macaristan'a karşı takındığı tavır, kaygısını açığa vurmaktaydı. 1913 Temmuzunda Viyana'ya sağduyuyla hareket etmesini öğüt verdiği hâlde şimdi, yeni bir bunalım başgösterirse bu yolda bir etki yapmamaya karar verdi. Avusturya-Macaristan'ın iç karışıklıklarla başı dertteydi; bunların en tehlikelisi de Yugoslav hareketi idi; bu devletin «siyasal saygınlığını» yeniden kazanmaya gereksinimi vardı. Almanya artık elini kolunu tutmamalıydı, onu yolundan alıkoymamalıydı.

Bunun için 1914 yılının başlarında Alman Genelkurmayı, soğuk kanlılıkla bir savaşın patlak vermesini bekliyordu; Bavyeralı bir diplomatın tanıklığına göre, General von Moltke, «bir savaşa tutuşmak için, askerlik bakımından, şu an bu kadar elverişlidir ki, böyle bir fırsat bir daha ele geçmez» demişti. 12 Mayıs

1914'de Alman Genelkurmayı Başkanı, Avusturyalı meslektaşı Conrad von Hötzendorff'la buluştu. «Savaşın gerçekleşme olasılığı» üzerinde konuşarak, ordularının işbirliği ile ilgili ayrıntıları gözden geçirdiler.

Üçlü Birleşme için en büyük güçlük, Avusturya ile İtalya arasındaki ilişkiler sorunundan doğuyordu. Roma ile Viyana arasında ne sevgi vardı ne de güven. Kuşkusuz ayrılıkçı kaynaşmalar yatışmıştı; İtalyan hükûmeti bu çeşit hareketleri tutmadığını ilân etmişti; fakat Avusturya-Macaristan askerî çevrelerinin İtalyan ordularına hiç güveni yoktu. Kısa bir süre ayrıldıktan sonra yeniden genelkurmay başkanı olan General Conrad von Hötzendorff, birleşmeye kesin olarak karşıydı; hatta İtalya'ya karşı önleyici bir savaşa girişmeyi bile tasarlamaktaydı. Roma hükûmeti. Avusturya-Macaristan'ın doğu kıyılarında etkinliğini artırmasını sindiremiyordu. Üçlü Birleşme'nin ayağına bir köstek takılmıştı. Almanya kaygılıydı. 1912 başından beri, iki ortağın çı-

General von Moltke

karlarını uzlaştırmaya ve güç bir işbirliğini sürdürmeye çalışıyordu. Bunu en çok sonbaharda başardı. 5 Aralıkta, Üçlü Birleşme antlaşması, normal bitiminden altı yıl sonrasına kadar yürürlükte kalmak üzere yenilendi. Kuramsal olarak İtalya 1920'ye kadar, «zincire vurulmuş» oluyordu. Fakat temeldeki güçlükler yine olduğu gibi kalmıştı: Avusturya-Macaristan ve İtalyan politikaları Balkanlarda birbiriyle çatışıyordu.

Bununla birlikte 1914 başında, İtalya'nın bağlılığından her zaman kuşkulanmakla birlikte, bu konuda bazı kazançlar sağladı. İtalyan kuvvetlerinin ne ölçüde yardım edeceği konusunda açık bilgi elde etti. İtalya Genelkurmay Başkanı Pollio, Üçlü Anlaşma'ya bağlılık göstererek, Alman ordusunu üç kolordu ve iki süvari tümeniyle desteklemeyi kabul etti. 2 Ağustos 1913 deniz anlaşması gereğince, İtalyan ve Avusturya-Macaristan donanmaları Akdeniz'de işbirliği ederek, Fransa'nın ana vatanla, Kuzey Afrika ordusundaki asker göndermesine engel olacaklardı. Her ne kadar savaş çıktığı zaman, İtalyan hükûmetinin alacağı tutumla bağıntılı olmamakla birlikte, bu yine de önemli bir ilerlemeydi.

Üçlü Birleşme sağlamlaşıyordu. Oysa, Fas bunalımı sırasında Fransız-Rus işbirliği gevşeme göstermişti, Poincaré hükûmeti, Rus hükûmetinden, anlaşmaya karşı daha yakından ilgi göstermesini istemişti. Bundan başka Rusya ile «tam bir anlaşma» içinde hareket etmek istediğini de bildirdi. Bu kullandığı yöntemlere amacı bakımından kuşku ile karşıladığı bir politikaya sempati duyduğundan ileri gelmiyordu. Fakat, Rusya'nın öteki devletlerle «flört» etmesine engel olmak ve «kaprisli bir politika» güden bu ortağın niyetlerini bilmek için ilişkiyi devam ettirmeyi güvenli bir hareket saydığındandı. Fransa'nın Petesburg elçisi Georges Louis, başbakana: «Rusya'nın bize düşüncelerini söylemesinde yararımız vardır» diye yazmıştı. Bunun üzerine Poincaré İzvolski'ye şöyle demişti: Sözleşmede ön görülmeyen her girişim, yani Almanya'nın anî ve etkili bir saldırısına karşı koyma biçiminde olmayan her genel politika hareketine girişmeden ön-

ce, iki müttefiğin aralarında görüşme zorunluğu vardır». Fransız hükûmeti, bu diplomatik işbirliğini düzenli olarak korumaya çalışmakla birlikte, silâhlı kuvvetlerin işbirliğine daha belirli bir nitelik kazandırmak istiyordu: 16 Temmuz 1912'de imzalanan bir anlaşma ile deniz kuvvetlerinin işbirliği öngörülmüştü; iki ülkenin Genelkurmay Başkanı olan Joffre ile Jilinski arasında 13 Temmuzda Rus ordusunun savaş durumunda, saldırıya geçmesinin koşullarını daha da iyileştiren bir protokol imza edildi.

Bu, birleşmenin kendisinin değiştirildiği, karşılıklı yükümlülüklerin genişletildiği anlamına gelmiyordu; hatta 1911'de imzalanıp, 1912'de onaylanan bir genelkurmay protokolü ile bu yükümlülükleri daraltarak; yalnız Avusturya-Macaristan'ın seferberlik ilân etmesinin Fransa'yı güçlerini harekete geçirmeye zorunlu kılmayacağını belirtmişti. Fakat şurası da bir gerçektir ki, Raymond Poincaré 1912 sonbaharında birleşmeyi daha geniş biçimde yorumlamıştı: Pichon'un 1909'da takındığı tavırdan farklı olarak, savaşın nedeni bir Balkan çatışması olsa bile, Almanya saldırsa, Rusya'ya yardım edeceğini bildirmişti.

İngiltere ile Fransa arasındaki dostluk anlaşması daha belirgin bir durum aldı. Fransız hükûmeti özellikle Haldane'le yapılan görüşmeler kendisini ciddî biçimde ürküttüğünden beri, karşılıklı ilişkilerde daha çok bir «güvenlik» sağlanmasını istiyordu. İngiltere kaçındığı için bir birleşme antlaşması imzalanmasını isteyemezdi. Hiç olmazsa, karşılıklı mektuplaşmalarla Fransız-İngiliz ilişkilerinin dostça olduğunun belirtilmesini istiyordu. Buna karşılık, İngiliz hükûmetinin hiç de böyle bir isteği yoktu. Fakat Haldane misyonunun başarısızlığa uğraması ve deniz kuvvetleri bakımından İngiliz-Alman çekişmesinin artması, İngiltere amirallerini, Malta'da duran kuvvetlerinin bir bölümünü Kuzey Denizi'ne göndermek zorunda bıraktı. Gemilerin Akdeniz'deki gidiş yollarının güvenliği için Fransız donanmasına güvenmek zorundaydı; bunun için bir deniz anlaşması imzalamak istiyordu. Bu yüzden Fransız hükûmetinin eline iki sorunu birbirine bağlama fırsatı geçmiş oluyordu. Londra hükûmetinin

istediği hizmet karşılığında o da bunun siyasal karşılığını elde edecekti, 1912 Temmuzunda kararlaştırılmış olan görüşmeler eylülde başladı. Bunun sonunda da 22 ve 23 Aralıkta iki hükûmet birbirlerine mektup gönderdiler. İki ülke kara ve deniz kuvvetleri genelkurmayları bir işbirliği plânı hazırladılar; bu teknik hazırlıklar, bir «yükümlülük» oluşturmuyordu; her iki yan da «gelecekte silâhlı kuvvetleriyle ötekine yardım edip etmemeye karar vermekte» serbest olacaktı. Fakat, barışı tehlikeye düşerse, iki hükûmet «birlikte alacakları önlem» üzerinde konuşup danışacaklarına söz verdiler. İngiltere ile Fransa arasındaki dostluk anlaşmasının tek yazılı belgesi olan 22-23 Aralık 1912 sözleşmesi, hiçbir gerçek güvence sağlamadığı gibi, kıt'ada bir savaş çıkması durumunda İngiltere'nin bu savaşa katılacağı konusunda hiçbir söz taşımıyordu; yalnız iki politika arasında daha sıkı bir dayanışma kuruyordu.

Bu hazırlıkları tamamlamak için İngiliz-Rus ilişkilerine yeni bir yön vermeyi düşünmek doğal bir şeydi.

1907 anlaşması, çatışma nedenlerini ortadan kaldırmıştı ama, bununla bir işbirliği ön görülmemişti. Bu yakınlaşmaya, bir deniz kuvvetlerinin işbirliği anlaşmasıyla «Avrupa» çapında bir temel kazandırmaz mıydı? Fransız hükûmeti böyle bir şeyi diliyordu; fakat Sir Edward Grey, 1912 Eylülünde Balmoral'da Sazanof böyle bir anlaşma önerisinde bulunduğu hâlde, görüşmeye girmeye yanaşmadı. 1914 yılı mayısının başında Fransız hükûmeti Üçlü Anlaşma'yı, Üçlü Birleşme durumuna getirmek (böyle bir işe girişmek boşuna olurdu) değil, fakat İngiltere ile Rusya'yı birtakım «teknik anlaşmalar» yapmaya yüreklendirmeyi denedi. Sir Edward Grey, Rus elçisiyle, 1912'deki Fransız-İngiliz konuşmalarındaki «anlayış havası içinde» bir görüş değiş tokuşunda bulunmayı kabul etti. Konuşmalar güçlük içinde geçti; İngiliz hükûmeti, radikallerle işçilerin muhalefetiyle karşılaşacak bir haber sızdırılmasından kaygı duyuyordu; Rus hükûmeti böyle bir anlaşmaya varmayı istiyor ve İngiltere'ye Hindistan'daki durumu bakımından güvence vermeyi düşünüyordu.

Fakat 1914 Temmuzunun sonunda daha hiçbir anlaşma imzalanmamıştı.

Bu, iki devletler grubuyla ilgili durumu değiştirme yolunda her türlü girişimden vazgeçildiği anlamına mı gelmekteydi? Hayır, çünkü Almanya ile İngiltere sömürgeler konusunda konuşmalara devam ediyorlardı. 20 Ekim 1913'de, Portekiz sömürgelerinde kargaşalık çıkarsa, işe ortaklaşa karışmayı öngören bir anlaşmayı imza etmişlerdi; bu daha 1898'de tasarlanmış olan bir politikaya dönüştü. 1914 Mayısında bu iki devlet Bağdat demiryoluyla ve bu demiryolunun Basra Körfezi'ne kadar uzatılmasıyla ilgili bir anlaşmaya vardılar. Kaldı ki, 1904'de ve 1907'de İngiltere, benzeri yöntemlerle Fransa ile Rusya'ya yaklaşma yolunu açmıştı. Fakat İngiliz-Alman ilişkilerinde temelli bir güçlük vardı: Deniz kuvvetleri alanındaki çekişme daha geniş bir konuşmaya girişmeyi önlüyordu.

Askerlikle İlgili Yasalar

Balkan Savaşı'nın başından beri iki devletler grubu, birbirini daha yakından gözlemeye başlamıştı. Genelkurmaylar, bir savaş çıkması olasılığı karşısında asker sayısının ve savaş malzemesinin arttırılmasını hükûmetlerden istiyorlardı.

Bu işte Almanya ilk adımı attı. 1911 Martında ve 1912 Haziranında asker sayısını tamamlatmak ve teknik birliklerin sayısını artırmak üzere gerekli ödeneği parlâmentoda kabul ettiren Genelkurmayı 1912 sonunda yeni bir çaba daha gösterilmesini istiyordu. General Moltke; Genelkurmay hareket dairesi başkanı olan yardımcısı General Ludendorff tarafından yazılan ***Hatıra***'sında, Balkan devletlerinin zaferinden sonra Avusturya-Macaristan'ın savaş gücünün zayıfladığını, bu sırada da İtalya'nın Libya'yı ele geçirerek güçlerini Kuzey Afrika'ya yönelttiğini yazar. Avrupa'da bir savaş çıktığında, savaşın en ağır yükü bunun için Almanya'ya yüklenecekti. Hem Fransa'ya hem Rusya'ya karşı durarak «iki cephede» dövüşmek zorunda kalacaktı. Sefer-

General von Ludendorff

berlik plânı çoktan hazırlanmıştı: Savaşın ilk haftalarında Alman Genelkurmayı, Rus sınırında savunmada kalarak, güçlerinin hemen tümüyle batıya yüklenecekti; Fransa'ya karşı kesin bir zafer elde ettikten sonra ordularını Rusya'ya yöneltecekti. Bu plânın başarıya ulaşması, saldırının çabukluğuna bağlıydı. Fransa'nın tahkim edilmiş Lorraine bölgesine saldırmamak için, «Belçika'nın tarafsızlığını çiğnemek» gerekecekti; fakat bunun için de komutanlığın elinde, daha işin başında en güçlü hareket araçları bulunmalıydı. Bu yüzden etkin orduda bir arttırılma yapılmasını istedi: Birliklerdeki asker sayısının arttırılması ve yeniden üç kolordu kurulması.

Hükûmet bu tasarıyı tam olarak kabul etmedi; yeniden üç kolordu kurulmasının, ağır malî bir yükü gerektirerek Reichstag'da kabulünü güçleştireceğinden korkuyordu. Parlâmentoya sunduğu yasa tasarısı (14 Ocak 1913) yalnız birliklerdeki asker sayısının arttırılmasını ve malzemenin mükemmelleştirilmesini

ön görmekteydi. Hazerde 623.000 kişi olan Alman ordusunun sayısı hemen 761.000'e (subaylar içinde değil) çıkarılıyor ve 1914 Ekiminde 820.000 kişiye yükseltiliyordu. İşte 3 Temmuz 1913 askerlik yasası bu temel görüşlerle kabul edildi.

Avusturya-Macaristan da yeni bir çabaya girişmişti. 1912 Haziranında kabul edilen yasayla kıta hizmeti süresi bindirilmiş silâhlı birlikler için üç, piyade ve bindirilmemiş topçu birlikleri için de iki yıl olarak belirlendi. Bundan başka hazır sayısı da büyük bir ölçüde arttırılıyordu: iki hükûmetin ortaklaşa ordusunun yıllık asker sayısı 103.000'den 160.000'e çıkarılmıştı. 1913 sonunda bir yasa tasarı inceleniyordu; 1914 Haziranında daha kabul edilmemişti.

İtalya bu silâhlanma yarışının dışında kaldı, İtalyan-Türk Savaşı basit bir sömürge seferi olduğu hâlde, başkomutanlığı, Afrika'ya 100.000 kişilik bir ordu göndermek zorunda bıraktığı gibi, ordu depolarındaki malzemeden hatırı sayılır bir kısmının alınmasını gerektirmişti. Yeni birlikler kurmaya kalkmadan önce, İtalya'nın sayısı azalan birliklerle, malzemeyi tamamlaması, eski durumuna getirmesi gerekirdi. 1914 Martında genelkurmay; İtalyan ordusunu «öteki büyük Avrupa devletleri düzeyine çıkarabilmek» için çok büyük bir çaba harcamak gerektiğini ileri sürmüştü: yıllık kura askerinin sayısı 120.000'den 150.000'e çıkarılacaktı; hazır mevcudunun da 275.000'den 375.000'e yükseltilmesi gerekiyordu; ileri hatta savaşacak tümenlerin sayısı da 24'den 34'e çıkartılmalıydı. Topçu birliklerin donatımı, komşu ülkelerinkinden % 30 daha düşüktü. Fakat bütçe durumu böylesine geniş bir reforma elverişli değildi.

Orta Avrupa büyük devletlerinin silâhlanmasına, Üçlü Anlaşma devletleri de silâhlanmaya hız vererek karşı çıktılar.

Yeni Alman askerlik yasası tasarısı basında ilân edilir edilmez (Ocak 1913), Fransız Genelkurmayı kaygılandı. General Joffre, başbakana ve harbiye bakanına zaten Fas seferinin gerektirdiği çabalar yüzünden azalma olan etkili ordu güçlerinin düşüklüğünü anlattı; nüfus artışı durumu kura askerinin sayısını

arttırmaya olanak vermiyorsa, askerlik hizmet süresinin uzatılmasını istedi. 5 Martta yüksek askerî şura, askerlik hizmeti süresini üç yıla çıkartan yasa tasarısını onayladı; fakat, bu 1905'e kadar yürürlükte olan bir rejime basit bir dönüş değildi. Teciller kaldırıldı. «Üç Yıl Yasası» 7 Ağustosta oylandı. Bu yasanın kabulüne sosyalistlerle, bir kısım radikal sosyalistler muhalif kaldılar. Bunlar, «Kışla ordusu» yerine bir ihtiyatlar kuruluşunun daha etkili olacağına inanıyorlardı. Bundan başka bazı gruplar da, genelkurmayın Alman tehlikesini büyüttüğünü sandıkları için hizmet süresinin iki buçuk yıla çıkarılmasını isteyerek muhalefet ettiler. Bu yasa, hazırdaki ordu sayısını 750.000 kişiye çıkartıyor (subaylar içinde değil), daha 1914 başında başkomutanlık emrine eğitim görmüş üç sınıf verebilmek için silâh altına alınma yaşını da yirmi birden yirmiye indiriyordu. Ani bir saldırıyı önlemek için genelkurmay, savaş ilân edilir edilmez mümkün olduğu kadar çok kuvveti elinin altında bulundurmak istiyordu. Bunu özellikle strateji öğretisi saldırıya dayandığı için istediği kadar, yüksek savaş okulunda, Albay Grand Maison'un öncülüğü ile birçok subayın kafasına en çok «ani ve toptan» bir saldırının zaferi sağlayacak tek yöntem olduğu inancını yerleştirmişti. Fakat, silâh durumu, özellikle ağır toplarda, yetersizdi. 1913'de, parlâmentoya sunulacak bir yasa tasarısı, hem ağır topların yararlığı üzerinde askerî teknisyenler arasındaki anlaşmazlık yüzünden hem de maliye bakanlığı ile parlâmento komisyonlarının ülkede yeni ve ağır bir yük yüklemek istememelerinden dolayı ertelendi; ancak 1914 Ocak ayındadır ki, yeni silâhlar üretimi için önemli bir program hazırlandı, ama bu da ancak temmuzda parlâmentodan geçebilmişti.

Rus başkomutanlığının asker sayısını arttırmak diye bir sorunu yoktu: elindeki kuvvetleri kullanacak durumda değildi; bunun için daha büyük çapta kura askerini silâh altına çağırabilirdi. Güçlük bunları yetiştirmekte ve silâhlandırmakta idi. Etkin birliklerin ve gereksinimlerin sağlanması, yollama ve toplama işleri, top ve cephane donatımı Rus genelkurmayının çözümle-

meye uğraştığı başlıca sorunlardı. 1913 sonunda ordunun yeniden kuruluşu için büyük bir program hazırlandı: Buna göre, hazır sayısı 1.300.000'den 1.800.000 kişiye yükseltecekti, topçu birlikleri tamamlanmalıydı; bundan başka, birlikleri hızla sınırlara gönderebilmek için Fransa'nın malî yardımı ile yeni stratejik yolların yapılması bu programda öneriliyordu. Fakat, dört yıla göre ayarlanmış olan bu programın uygulanması ancak 1917'de tamamlanacaktı. 1914 Temmuzunda, uygulanmaya başlanabildi. O tarihte, hazerî güç 1.423.000 kişiyi buluyordu, ama assubay sayısı yetersizdi; bu tarihte yedek birliklerinin eğitim ve kıtalara gönderilmesi tamamlanamamıştı; topçu birliklerinin donatımı gerçekleştirilememişti; cephane stoku, düşünülenin kat kat altındaydı. 1913 programı böylece bir dilek olmaktan ileri geçemedi.

İngiltere genelkurmayı da bu çabalara katıldı. 1908'de yapılan yeniden örgütlenme çalışmasından sonra, İngiliz ordusu üç ögeden oluşmaktaydı: bir kısmı kolonilerdeki garnizonlarda (110.000 kişi) bulunan ve öteki kısmı (170.000) ise seferi kuvvetleri oluşturmakta olan bu güçler savaşa katılmak üzere hazır bulundurulmaktaydı; hazerde kısa eğitim görevini seferde de silâh altına alınmayı kabul eden ve bir çeşit «ulusal muhafız» birliği oluşturan yedekler ordusu; üçüncüsü de, seferi ordusu kayıplarının yerini doldurmak üzere kurulan «özel yedek» birlik. Askerlik çevreleri bu düzenin çürüklüğünü biliyorlardı: bir savaş çıktığında İngiliz ordusunun elinde cepheye sürebileceği altı tümen vardı. Kolonilerdeki kuvvetleri Avrupa'ya getirmek için haftalar isterdi; yeniden asker toplamak ve bunları birliklere yerleştirmek aylar isteyen bir işti. Bunun için, genelkurmay, Avrupa'nın üstüne çöken tehlike karşısında, 1911 ve 1912'de Büyük Britanya'nın bütün sorumluluklarını karşılamasına olanak verecek «büyük bir ordu» yaratmayı düşünmeye başladı. İhtiyar Lord Roberts'in başkanlığındaki ***National Service League***, yeni bir örgüt için kampanya açtı: buna göre kısa süreli bir zorunlu askerlik (en uzun eğitim süresi dört ayı geçmemek üzere) hizme-

ti ile on sekizle yirmi beş yaşları arasındaki bütün erkeklerin savaş durumunda silâh altına çağrılması. Fakat, zorunlu hizmet ilkesi Büyük Britanya'nın bütün geleneklerine aykırıydı; bunun için kamuoyu tarafından şiddetli bir tepki ile karşılandı. Liberal hükûmet bu ön yargıları zorlamak isteğinde değildi. Kaldı ki, deniz kuvvetleri subay ve assubaylarına zarar vermeden, bu «büyük ordu» nun subay kadrosunu kurmak nasıl mümkün olacaktı? Harbiye Bakanı Haldane, İngiliz donanmasının ülke güvenliğini sağlamaya yeteceği görüşünü ileri sürdü; bu donanma bir ileri hat ordusu yerini tutardı ona göre. Ne diye zorunlu hizmete dayanan bir ordu kurarak ülkenin «sosyal hayatı» nı alt üst etmeli, İngiltere'nin, öteki devletlere olan ekonomik üstünlüğünü sarsacak olan malî yükümlülükleri arttırmalıydı?» İngiliz hükûmeti böylece askerlik yoklaması yönteminin konulması düşüncesini kenara itti. Bununla birlikte bir Avrupa savaşı tehlikesini savsaklamayarak 1912'den 1914'e kadar; bir çatışma olasılığına karşı dominyonlarla işbirliğini sıklaştırdı. Fakat kendisine düşen ödevleri pek iyi kavrayamamıştı.

Küçük devletler genel durum karşısında kaygılanmaya başlamışlardı. Hollanda hükûmeti, yıllık ordu sayısını 23.000'e yükselten, hizmet süresini piyade birliklerinde beş yıla, bindirilmiş silâhlı birliklerde sekiz yıla çıkartan ve bir yedek ordu kurulmasını ön gören bir yasayı parlâmentodan geçirtti; savaş durumunda, kırk yaşından küçük bütün erkekler silâh altına çağrılabilecekti. Yıllardan beri, komşu devlet Rusya'dan gelebilecek tehlikeyi ileri sürerek ordunun yeniden örgütlenmesini parlâmentosundan boşuna isteyen İsveç kralı, sonunda 1913'de, istediklerinin bir kısmını elde etti: kongre olarak toplanan Meclisler, asker sayısını ve silâh mevcudunu arttırmak için gerekli ödeneğin verilmesini kabul etti. Belçika'nın kendisini topun ağzında gördüğünü söylemek gereksiz; bir savaş alanı olacağını ve tarafsızlığının, genelkurmayların plânları karşısında zayıf bir güvence olduğunu bilmiyor değildi. Katolik hükûmeti, 1912 Aralık ayında parlâmentoya yıllık ordu sayısını 33.000 kişiye çıkartan bir yasa

tasarısı sundu, bu sayı birkaç yılda 330.000'e çıkartılacaktı. Başbakan Kont de Broqueville, tasarısını savunurken, hangi komşu devletlerden korktuğunu açıklamaktan dikkatle çekinmişti; Belçika'nın bir Fransız-Alman çatışmasında bağımsızlığını garanti edebilmesinin ve tarafsızlığını gösteren devletle birleşebilmesinin gerekli olduğunu söyledi. Ama gerçekte Almanya'dan korkuyor ve Fransa ile İngiltere'nin desteğine bel bağlıyordu. Bununla birlikte bu devletlere bir sözleşme ile bağlanmak da istemiyordu.

Böylece iki taraf da kendini tam olarak savaş hazırlığına vermişti: Artık savaş çok yakın bir olasılık olarak düşünülüyordu. Almanya her bakımdan hazırdı; oysa ortakları, daha bütün olanaklarını değerlendirememişlerdi; öteki grupta, Fransa, halkına ağır fedakârlıklar yüklediği hâlde, daha ordusuna gerekli bütün malzemeyi sağlayamamıştı; bundan başka çok sayıda askerini 80.000 kişi, Fas'ta bulunduruyordu; General Lyoutej burada bir yandan koruma yönetimini yürütürken, bir yandan ülkenin içerilerini ele geçirmekteydi; Rusya kuvvetlerine yeni bir düzen vermeye yeni başlamıştı ve bunu dört yıldan önce tamamlayamazdı; Büyük Britanya geleneklerinden ayrılmamış ve daha karşı koymak durumunda olduğu zorunlukları kavrayamamıştı. General Moltke, savaş olasılığı üzerinde Conrad von Hötzendorff'la konuşurken bu durumu şöyle özetlemişti: «Her erteleme başarı şansını biraz daha azaltır.»

Kamuoyunun Tepkileri

Silâhlanma yarışı kamuoyunda kaygı ve sinirlilik oluşturuyordu. Hükûmetler, halka yeni askerî ve bundan doğan malî yükümlülükleri kabul ettirebilmek için, bu çabanın kaçınılmazlığını anlatmak zorundaydılar. Yakında bir çatışma olacağı düşüncesi parlâmento görüşmelerinde hiç eksik olmuyordu; basın bir savaş çıkması olasılığını durmadan işliyordu. Halklar ufukta beliren bu savaş tehlikesine karşı nasıl tepki gösteriyorlardı?

Kuşkusuz, Üçlü Anlaşma devletleri arasında Avrupa'nın durumundaki tehlikeyi en güçlü duyan Fransa idi. Agadir'de çalan tehlike çanı bir süre için partiler arasındaki çekişmeyi yavaşlatmıştı. Dış sorunlar, bütün öteki işlere egemen olmuştu. 1912'de, Harbiye Bakanı Millerand (37) ordu ile ulus arasında bir duygu bağı kurmaya, askerlik sevgisini canlandırmaya çalışıyordu. Askerlik çevrelerinin sözcülüğünü yapan bazı gazeteler gittikçe seslerini yükseltmeye başlamışlardı; bundan başka ***France militaire*** aşırı millliyetçilik gösterilerine girişiyordu. Fakat yüzeydeki bu kaynaşma uzun sürmedi; yeni Alman askerlik yasasının ilânı, Fransız Genelkurmayını da ülkeden daha fazla çaba istemeye ittiği zaman siyasal çevrelerde bir karşı koyma hareketi baş gösterdi; Saverne'de, Alman askerleriyle Alsace'lı halkın kapışmasına yol açan olayın yarattığı havaya karşın, bu karşı koyma 1913 sonbaharında büyüdü. 14 Nisan 1914 seçiminden sonra kurulan Mecliste, üç yıllık hizmet süresine karşı olan bir çoğunluk vardı. Cumhurbaşkanı «yasanın çıkarılması gerektiğini düşünerek» «çok mevcutlu ve hemen savaşa hazır duruma gelebilecek» bir orduya sahip olmanın zorunluğunu ileri sürdü ve bu görüşü savunabilecek bu kabine kurmayı denedi. Fakat, Ribot hükûmeti, Meclis karşısına çıktığı ilk gün olan, 12 Haziran tarihinde devrildi. Askerlik yasası suya düşmüş gibi görünüyordu. Cumhurbaşkanı yasayı kurtarmak için bir sol hükûmet içinde, zaman kazanmak için manevra yapabilecek adamları bir araya toplamak istedi. Gençliğin askerliğe hazırlanışı ve yedeklerin örgütlendirilmesi tamamlanıncaya kadar, geçici olarak üç yıllık hizmet süresinden yana olduğunu açıklamış olan Rene Viviani'ye başbakanlığı verdi. Bu formül, seçmenlerine yasayı iptal ettirmek için çalışacaklarına söz verdikten sonra, bu sözü yerine getirmekle ülkenin çıkarlarına aykırı hareket etmiş olmaktan korkan bazı milletvekillerinin içlerinden geçirdikleri isteğe de

(37) A. Millerand, Fransız politikacısı (1859 - 1943). Başlangıçta sosyalistti; 1914 - 1915'de Harbiye Bakanı, 1920 - 1924'de Cumhurbaşkanı oldu. Sol partiler birliğinin muhalefeti karşısında çekildi.

uygun düşüyordu. Fakat bu askerlik yükümlülüğünün hafifletilmesinin ertelenmesi ne zamana kadar uzatılabilirdi? Başkan Poincaré'nin politikası zor bir duruma girmişti.

Bir Rus «kamuoyundan» söz etmek güçtür. İmparatorlukta yaşayan halkın büyük çoğunluğu dış politika sorunlarına karşı ilgisizdi. Resmî çevrelerin ve sarayın dışında, subaylar topluluğu bir yandan, büyük burjuvazi de öte yandan, uluslar arası anlaşmazlıkları dikkatle izlemekteydiler. Fakat bunların eğilimleri farklıydı: Çarlık çevresinde Alman sempatisi egemendi; subaylar, tersine, Almanya'nın hazırlıkları karşısında kaygılıydılar. 1914 ilkbaharında, Harbiye Bakanlığının etkisiyle, basın Rusya'nın giriştiği yeni askerî çabaları belirtiyor, ordu sayısının arttırılması konusunun üstünde duruyordu; Alman gazeteleriyle girişilen polemik, kaygıları büsbütün arttırmaktaydı. Burjuva çevreleri, bu belirtilere önem vermemezlik etmiyordu; Balkanlardaki durumun gelişmesiyle, büyük Rus politikasının gelenekleriyle ilgileniyordu; Orta Avrupa büyük devletlerinin bir tehdidi karşısında boyun eğmemeye kararlıydı. Fakat, Çarla Duma (Rus Parlâmentosu) arasındaki anlaşmazlık ve işçi çevrelerindeki ihtilâlci kaynaşma yüzünden manevî birlik çok sarsılmıştı. Bütün bu kaynaşma nedenleri, Rus devletine, dış bunalım sırasında, bütünlüğünü elde tutmak olanağını verecek miydi? Hükûmet adamları bile bundan kuşku duyuyorlardı. 1914 başlarında de ′let şurası üyelerinden Durnovo, Çar'a gönderdiği bir muhtırada halkın günlük maddî gereksinimleriyle ilgili olduğunu anlatıyor ve bir savaş durumunda ihtilâl kopacağından duyduğu kaygıyı açığa vuruyordu. Rus hükûmeti, 1914 Temmuzunda genel seferberliği ilân edeceği sırada, İçişleri Bakanı Maklakof da aynı korkuyu ileri sürerek «Biz de halk kitlesi savaştan hoşlanmaz; bundan başka ihtilâlci düşünceler, Almanya'ya karşı kazanacağımız bir zaferden daha çok halka yakın gelir. Ama yazılan bozulmaz!» diyordu.

İngiltere'de halkoyu, dış sorunlarla hiç ilgilenmezdi. Daha çok, iç politika sorunlarına gömülmüştü; özellikle İrlanda olayı

önce can sıkıntısı sonra da derin kaygılar yaratarak dikkatleri çekiyordu.

Üçlü Birleşme ile birbirine bağlanmış olan üç devlette de halk oyunun tepkileri birbirinden pek farklıydı. Avusturya-Macaristan'da iç politikadaki güçlükler ve ulusal azınlıkların kaynaşmaları parlâmento çevrelerinin dikkatini kendine bağlamışken; İtalya'da kamuoyuna seçim referandumunun ortaya çıkardığı sorunlarla, Romagne eyaletindeki karışıklıklar egemendi. Buna karşılık Almanya'nın politik hayatına dış sorunlar yön veriyordu. 1912 ve 1913'de, askerlik yasalarının onaylanması sırasında, askerliği sevdirmek için kurulan derneklerle, Pancermanist dernekler propagandalarını artırmışlardı. «Büyük hesaplaşma saati yakındır.» Fransa'nın Almanya'daki elçisi bu tehlikeyi merkeze bildirmişti. Fransız ataşemiliteri söyle yazıyordu: «Şunu saklamamak gerekir ki, kitleleri sürükleyen bütün hareketlerde olduğu gibi, Alman kamuoyunu bugün, az bilinçli, akıldan uzak bu akım savaşa itmektedir.» Küçük milliyetçi gazeteler savaşı kutsallaştırıyordu. General von Bernhardi'nin Alman halkına, kılıcına güvenmesini öğütleyen von Heutigem Kriege *"Bugünkü Savaş Üzerine"* adlı eseri büyük bir başarı kazandı. Şu da var ki, bu gürültülü gösteriler sanıldığı kadar önemli değildi her hâlde: pancermanist derneklerin çok sayıda üyesi yoktu, sonra savaş kışkırtıcılığı yapan askerler çevresi de «bütün ulusu temsil» etmekten uzaktı; fakat milliyetçi kışkırtmaların karşısında gerçek bir direnme yoktu.

Bu direnmenin Sosyalist Partiden gelmesi akla yakındı; çünkü 1912 seçimlerinden beri, Reichstag'ın en büyük partisiydi. Fakat sosyalistler tepki göstermedi: Bunlar bir Fransız gözlemcinin dediği gibi «safra rolü oynayan» savaşçı akım karşısında eli kolu bağlı, susup oturmaktan başka bir şey yapmayan hareketsiz bir kitleydi.» 1913'de hükûmet, ordu sayısını büyük ölçüde arttıran askerlik yasası parlâmentonun oylamasını istediği zaman, Sosyal Demokrat Parti silâhlanma yarışına engel olmadı; yalnızca, bu masrafları karşılamak üzere, zenginlerden, muhafazakâr-

ları kızdıran bir vergi alınmasını istemekle yetindiler; başbakan onların bu isteklerini yerine getirdi. Almanya'da devlet sorunu bir «iç» sorun değildi. Alman kamuoyu siyasal özgürlükleri elde etmekten çok, imparatorluğun dünyada oynayacağı rolle haketti̇ğine inandığı «güneşe kavuşturacak yerle» ilgiliydi; Alman isteklerine karşı Avrupa'da gösterilen diretmeler, Alman kamuoyunu öfkelendiriyordu yakın bir günde, silâh gücüyle ülkenin ekonomik ve siyasal durumunun destekleneceği düşüncesine alışmıştı.

Bu durumda, hükûmetin ve imparatorun davranışı terazide ağır basabilirdi. Liberal basının salık verdiği gibi «Pancermanistlerden» ayrılacaklar mıydı? Yoksa bu kışkırtmalara cesaret mi vereceklerdi? 1912'nin başlarında, Fransız gözlemcilerinin dediğine göre II. Wilhelm «etkisini barışçı bir yönde» kullanıyordu. Ataşemiliter «İmparatorla, Başbakanın başarısı olduklarına tamamıyla inanıyorum» diye yazmıştı. Fakat Balkan bunalımlarından sonra bu böyle olmadı. Hatiplik gösterilerinden her zaman hoşlanan imparator; açıkça tehdit dolu sözler söylemeye başladı. Bunlar boş sözler değildi. 1913 başında Belçika kralı ile yaptığı bir konuşma sırasında II. Wilhelm, Fransa ile savaşmanın «zorunlu ve kaçınılmaz» olduğunu ileri sürmüştü. General Moltke de Belçika ateşemiliterine buna benzer şeyler söyleyerek, «Fransa durmadan zarar veriyor bize» demişti «savaş istemiyoruz; ama buna bir son vermek için girişeceğiz.»

Devlet grupları arasındaki çekişme, silâhlanma yarışı, kamuoyunun kaygıları bir çatışmanın meydana gelmesine elverişli bir hava yaratmıştı. Devlet adamları bu «sinir gerginliği» nin ergeç bir bunalıma varacağını söylüyorlardı; sanki kendilerini sürükleyen akımın önüne geçilmez gibi düşünüyor, hareket ediyorlardı.

---

(38) Edward Mandell House, Amerikalı politikacı (1858 - 1938). Hiçbir zaman önemli bir resmî görevde bulunmamakla birlikte Wilson'un, sonra da F. D. Roosvelt'in danışmanı olarak önemli bir rol oynadı.

Bununla birlikte, bir gevşeme yaratmak üzere dışardan bir girişim yapıldı. Başkan Wilson, yakın arkadaşı sırdaşı Albay House'un (38) görüşünü benimseyerek, büyük Avrupa devletlerine, silâhlanma yarışına son vermek üzere aralarında bir anlaşmaya varmalarını telkin etmeyi düşündü. Önce İngilizlerle Almanlar arasındaki deniz kuvvetleri konusundaki çekişmeyi hafifletmeyi istiyordu. 1914 Mayısı sonunda Albay House Avrupa'ya geldi. Haziranın 1. günü Potsdam'da imparatorla başbaşa konuştu. Almanya ile İngiltere neden anlaşmıyorlardı? Bu devletlerin anlaşması dünya barışını sağlar, diyordu House. Deniz kuvvetleri konusunda bir uyuşmaya varmak üzere Washington'un aracı olmak istediğini bildirdi. II. Wilhelm; albayın umudunu kırmamakla birlikte herhangi bir söz vermede bulunmadı. Albay House Paris'e geldi. Fakat siyasal bunalım (tam bu sırada Ribot hükûmeti düşmüştü) yararlı konuşmalara girişilmesine olanak vermedi. 17 Haziranda Londra'ya vardı. Sir Edward Grey, Haldane ve Lloyd George'la yaptığı konuşmalar sırasında, bir uluslar arası işbirliği plânını açıkladı. İngiliz hükûmeti İrlanda olaylarına çok dalmış bulunduğu için çabuk bir karar verecek durumda değildi. Bununla birlikte Sir Edward Grey, bu tasarıyı incelemeyi kabul etti; fakat Almanya ile görüşmeye girişerek Fransa ile Rusya'yı telâşlandırmak istemiyordu. Aralarında geçen konuşma konusunda Berlin'e bilgi vermesi için House'a yetki verdi.

Ama iş işten geçmişti artık: Avrupa'da yangını çıkartacak olan kıvılcım sıçramıştı bir kere Saraybosna cinayeti, Birinci Dünya Savaşı'yla sonuçlanan bunalımın çıkmasına neden olmuştu.

XI. BÖLÜM

1914 TEMMUZ BUNALIMI

Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük François Ferdinand, Bosna'daki birliklerin büyük manevrasında bulunduktan, Saraybosna şehrini gezdikten sonra Rathaus'a giderken bir suikasti atlattı; fakat dönüşünde başka bir katilin kurşunlarıyla, karısı Düşes Hohenberg'le birlikte vurularak öldürüldü. Cinayeti yapanlardan amacına ulaşamayan Çalrinoviç ile veliahdı öldüren Prinçip, Avusturya uyrukluydular ama Sırp ırkındandılar. Suikasti Belgrad'da hazırlamışlardı.

Arşidükün öldürülmesi, Viyana hükûmetinin başına her zaman dert açmış olan uluslar çatışmasının ve Bosnalıların Avusturya yönetimine karşı giriştikleri mücadelenin trajik bir aşamasıydı. Bu olay, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan'ı karşı karşıya getiriyordu; fakat bu sefer Avusturya-Sırbistan çatışması genel savaşa yol açtı.

Büyük Devletlerin Çıkarları

Saraybosna cinayeti olduğu sırada, Avusturya-Macaristan hükûmeti Balkanlarda izleyeceği diplomatik hareket plânını hazırlamış bulunuyordu. Daha birkaç gün önce Ballplatz'daki memurlar bir muhtıranın yazılması işini bitirmişlerdi; bu muhtırada yeni bir «Balkan Birliği» nin taslağını çiziyorlardı; bunun amacı Sırbistan'ı yalnız bırakmak ve Rus etkinliğinin artmasını önlemekti. Arşidükün öldürülmesi, Viyana hükûmetine hareketini hızlandırıp güce baş vurma fırsatını verdi; bu olay «Sırbis-

Öldürülmesi I. Dünya Savaşı'nın görünüşteki nedeni olan Arşidük Franz Ferdinand karısı ve çocukları ile

tan'la hesaplaşmak fırsatını kazandırdı» diye Kont Berthold yazıyordu.

İşin doğrusu şu ki, Avusturya-Macaristan'ın elinde bu suikastın hazırlanmasında Sırp resmî çevrelerinin «doğrudan doğruya suç ortağı» olduğunu belgeleyecek hiçbir kanıt ya da belirti yoktu. Ancak 1919'dan sonra «Kara el» adlı gizli bir Sırp derneğinin bu cinayette parmağı olduğu ortaya çıkarıldı. Bu derneğin başında bulunan albay, Sırp Genelkurmayı İstihbarat Servisinin başında bulunuyor idiyse de iktidardaki hükûmete karşıydı. Yine çok sonraları, Sırp hükûmetinin bu suikast düzenlenmesini, kuşkusuz bilmiş olacağına göre, önlemek için gerekeni yapıp yapmadığı sorulacak ve suç ortaklarından birinin Arnavutluk'a sığınmasına yardım etmiş olduğu anlaşılacaktı. 1914 Temmuzunda, Viyana hükûmeti yalnız, katillere silâh bulanın bir Sırp subayı olduğunu ve sınır nöbetçilerinin de bunların Avus-

turya toprağına girmelerine yardım ettiğini öğrenebilmişti; Sırpların egemenlikleri için yaptıkları propagandayı kanıt olarak kullanabilirdi, ancak Sırp gazetelerinin suikasti yapanlara yaptığı övgüleri haklı olarak ileri sürebilirdi. İşte Sırp hükûmetinin dolaylı olarak sorumluluğunu kanıtlayan yalnız bunlardı.

Avusturya-Macaristan'ı derhal enerjik bir biçimde harekete sürükleyen, iç politikayla ilgili nedenlerdi. Güney Slavlarının özlemleri imparatorluğun varlığı için bir tehlikeydi; bu tehlike, ayrılıkçı bir hareketin başarıya ulaşmasının, öteki ulusal azınlıkları da cesaretlendirerek onlara aynı yoldan gitmek isteğini vermesi bakımından da Viyana hükûmeti için çok büyüktü. Çifte krallık, Avrupa diplomasisinin her zaman sezip korktuğu parçalanmanın eşiğine mi gelmişti yoksa? Buna bir çare bulmak için, hükûmet, boyunduruk altındaki küçük ulusların ümit bağladıkları milliyetçilik odaklarına karşı sert bir harekete girişmenin zorunluluğuna inanıyordu.«Sırbistan'ı bir politik etken olarak» ortadan kaldırmaya kararlıydı. «Hayatî bir sorundu» bu onun için. Daha temmuz başında Viyana hükûmeti, Sırbistan'la savaşa tutuşarak bu devleti ezmeye kararlıydı. Kuşkusuz, Sırp Krallığı'nın yıkılmasına göz yummayacak olan Rusya'nın düşmanlığını da dikkate almak gerekliydi; ama artık sıkı durma ve gerekirse Rusya ile birleşmeler yoluyla bir Avrupa savaşına varacak olan çatışmayı göze almaları zamanı gelmişti. Avusturya-Macaristan devlet adamları önlerinde iki yol görüyorlardı: ya savaş, ya ihtilâl: savaşı seçtiler. Neye yarardı bunu geciktirmek? Birkaç yıl sonra durum daha da kötüleşecekti. «Güçler dengesi bize karşı yer değiştiriyor» diyordu 7 Temmuzda Avusturya Harbiye Bakanı. İşte böylece Avusturya-Macaristan hükûmeti, bir genel savaş tehlikesinin üstüne yürümeye hazırdı; onu bu yoldan ancak Almanya'nın kendisini desteklememesi çevirebilirdi.

Almanya, Avusturya-Macaristan'ı 1913'de durdurmuştu. Şimdi, tersine kışkırtıyordu. Berlin hükûmeti kendisine birleşme anlaşmasıyla bağlı olan Viyana hükûmetini «omuzlamayı» zorunlu görmekteydi. Çifte Krallık da tehlikeli bir durumun geliş-

Sırp komitacısı Gavrilo Princip savaşı başlatan kurşunu attıktan sonra yakalanıyor

mesine seyirci kalmakla kendi çıkarlarını zedelemiş olurdu. Alman diplomatların, Avusturya-Macaristan'lılara söyledikleri ya da aracılarına söylettikleri sözler artık hiçbir kuşkuya yer bırakmıyordu: Almanya ortağını her tehlikeye karşı savunmaya kararlıdır, diyorlardı; yarın, «Avusturya-Macaristan'ı tehlikeli bir durumda tek başına bırakmakla» suçlanmak istemiyordu; hatta Viyana hükûmetinin enerjik ve kararlı bir biçimde hareket etmesini istiyordu. İstanbul'daki Alman elçisi, Avusturyalı meslektaşına: «eğer Avusturya-Macaristan Balkanlarda düzeni sağlayamazsa, Üçlü Birleşme bütün değerini kaybeder» diyordu. Böyle olursa, Almanya çıkarlarını korumak için başka bir yola baş vuracaktı.» Artık onun için «Rusya'ya yaklaşmaktan» başka yol kalmayacaktı. Ağır bir uyarıydı bu. Kuşkusuz resmî konuşmaların tonu böylesine kesip atıcı değildi. Bununla birlikte, Kont Berchtold'un, sekreteri 5 ve 6 Temmuz günleri Berlin'e gelerek,

Almanya'nın nasıl bir tutum takınacağını öğrenmek istediği zaman kendisine söz vermelerde bulundular: II. Wilhelm Çifte Krallığın «Almanya'nın tam desteğine» güvenebileceğini ve «bu kadar elverişli bir anı kaçırırsa» hata etmiş olacağını söyledi.

Alman diplomasisi ne bir önlem, ne de bir koşul ileri sürüyordu. Kendisi de bir Rus müdahalesi olasılığını düşünmekteydi; belki de, bu müdahaleyi, Viyana hükûmetinden daha az kesin olarak düşünüyordu. Genel savaş hemen olacak bir şeyden çok olabilecek bir şey gibi görünüyordu. Berlin hükûmetine göre; Rusya «savaşa hazır» değildi: Fransa, ağır topçuluğu olmadığı için savaşı istemiyordu; İngiltere boğazına kadar İrlanda sorununa gömülmüştü. Eğer Avrupa ilgisiz kalırsa Avusturya-Macaristan rahat rahat Sırbistan'ı ezerdi. Çatışma, böylece yapılmadan sınırlı «bir yerde» kalacaktı. «Ama bu sınırlandırma gerçekleşmezse, savaş olurdu.» Dışişleri Bakanı Jagow kelimesi kelimesine: «Avusturya-Macaristan'ı feda edemeyiz» diye yazıyordu.

5 ve 6 Temmuz günlerinde Almanya'nın, Avusturya-Macaristan politikasına katılması bunalımı büsbütün ağırlaştırdı. Orta Avrupa devletlerinin ortaklaşa kararı, bir nefret sarsıntısından doğmuş değildi; uzun uzun düşünülmüştü, hesaba dayanıyordu.

Bu karar, her şeyden önce Rus çıkarlarına dokunmaktaydı. Çarlık hükûmeti Avusturya-Macaristan'ın isteğini öğrenir öğrenmez, hemen protesto etti. Kuşkusuz olay, kendisi için «hayatî bir çıkar» niteliğinde değildi. Fakat Sırbistan'ın ezilmesine seyirci kalırsa, Balkanlardaki etkinliğini kaybeder ve Avusturya-Macaristan politikasına meydanı boş bırakmış olurdu. Politikasının başlıca amaçlarından birinden vazgeçebilir miydi? 1909'da tehdit karşısında geri çekilmişti. Ama 1914'de koşullar artık o zamanki gibi değildi: aydın burjuvazi gözünü açmıştı; «yeni bir boyun eğişi» bağışlamayacaktı. Ordu, bütün hazırlıklarını tamamlamış olmamakla birlikte 1905 felâketinin yıkıntılarını onarmıştı. Bunun için Rusya şimdi savaş tehlikesini göze alabi-

lirdi. İşte, genel politikadan sorumlu olan bakanların görüşü en azından buydu; Genelkurmay da böyle düşünüyordu; fakat hepsi de ülkenin içinde çıkacak kargaşalıkları hesaba katmıyorlardı. Avusturya-Macaristan'ın plânı belli olur olmaz kararları kesinleşti. Sazonof, Büyük Britanya elçisine: «Rusya Avusturya'nın Sırbistan'ı ezmesini ve Balkanlarda da en büyük güç durumuna gelmesini sindiremez» demiş ve sözlerine şunu eklemişti: «ülke savaşın bütün tehlikelerini göğüsleyecektir». Alman elçisine de şunu bildirdi: «Eğer Avusturya-Macaristan Sırbistan'ı yutarsa, savaşa girişeceğiz kendisiyle.» Bu tehdit yeter miydi? Eğer Avusturya-Macaristan buna pabuç bırakmazsa, güce baş vurulacaktı. Koşullar öyle bir durum almıştı ki, büyük devletler arasında seferberlik adımını ilk atan Rusya oldu. 24 Temmuzda Krasnoye Selo'da toplanan bakanlar kurulu; gerektiğinde Avusturya-Macaristan'a karşı harekete geçmek üzere kurulmuş olan on üç kolordunun Avusturya-Macaristan Sırbistan'ı «silâh gücüyle» zorlamaya kalkarsa sefer durumuna geçmesine karar verdi. Ayın 25'inde de bütün imparatorlukta seferberlik hazırlığına başlanılmasını istedi. Peki ama, Rusya, Sırp sorununun dolaylı biçimde çıkarlarına dokunduğu Fransa ile İngiltere'nin desteğine güvenebilir miydi?

Fransız hükûmeti 1914 Temmuzunda ciddî iç politika sorunlarıyla boğuşuyordu; bundan başka askerlikçe hazırlıklarının eksikliğini de bilmiyor değildi: 13 Temmuz günü ağır topçu yetersizliği konusunda verilen bir soru önergesi Senato'da tartışılmıştı. Paris'teki Alman elçisinin birkaç kere belirttiği gibi, Fransa, Avrupa'da barışın korunmasını diliyordu; fakat Rusya'nın çıkarlarını hesaba katmak zorundaydı. Eğer 1909'daki gibi davranırsa, aralarındaki anlaşmayı bozmuş olurdu. Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré ve Başbakan Rene Viviani, Rus hükûmetine, Petersburg'da (21-23 Temmuz) eğer Almanya Avusturya ile Rusya arasında çıkacak bir çatışmaya katılırsa, Fransa'nın, «anlaşmanın verdiği bütün yükümlülükleri yerine getireceğini» yani silâhlı güçleriyle Rusya'nın yanında yer alacağını bildirdiler. Ar-

dından da, dost hükûmete, «Almanya'nın bir karşılığına» neden olacak herhangi bir harekete önce kendisinin başlamamasını salık verdiler.

Büyük Britanya, bu işte kendi çıkarlarının da söz konusu olduğunu daha geç kavradı. Kamuoyu, Balkan olaylarıyla hiç ilgilenmiyordu. Kendini tam olarak iç politika sorununa vermiş olan hükûmet, uluslar arası duruma cepheden bakmakta güçlük çekiyordu. Bu durum gözüne battığı zaman da iç güdüsüyle, geleneksel tutumunu alıyordu: ülkenin ekonomik refahı için gerekli olan barışı koruma isteği; iktidardaki politikacılara göre değişik olarak, Büyük Britanya ile Fransa'yı birbirine bağlayan manevî bağın kavranışı; kıt'ada bir «güçler dengesi» nin sürdürülmesi zorunluluğu ve bunun sonucu olarak da bir Alman egemenliğinin kurulmasına karşı konulması. Akla uygun hareket, İngiltere'nin Fransa ile Rusya yanında yer alarak; Almanya'ya kendisinin de ilgisiz kalmayacağını kesin olarak anlatmasıydı; fakat böyle bir davranışta bulunursa, Fransa ile Rusya'ya «savaş yolunu tutmada» cesaret vermekten korkuyordu.

Bunalımın Gelişmesi

Almanya'nın desteğini sağlayan Avusturya-Macaristan daha 7 Temmuzda «saldırı hareketi» nin hazırlığına girişti. Ayın 28'ine kadar olay, Avusturya ile Sırbistan arasında kalan bir işti. Fakat, Viyana hükûmeti Sırbistan'a savaş ilân etmeye karar verince Rusya da işe karıştı. Böylece Avusturya-Sırbistan çatışması, kırk sekiz saat içinde, Avrupa ölçüsünde bir çatışma durumunu alıvermişti.

Avusturya-Macaristan hükûmetinin isteği, Sırbistan'a karşı bir «cezalandırma seferi» ne girişmek, Yugoslav sorununu savaş yolundan çözümlemekti. Geçici olacağından, diplomatik bir başarı ile yetinmek istemiyordu. «Kendine gel» diye bağırmadan düşmanın üstüne atılmak güç olduğundan, Saraybosna suikasti dolayısıyla tazminat istemek üzere bir ültimatom hazırladı. Bu

basit bir göz boyayıcılıktan başka bir şey değildi. Çünkü bu notanın metni günlerce çalışarak ustaca hazırlanmıştı: öyle ki, buna Sırp hükûmetinin red cevabı vereceği önceden kesin olarak belliydi. Ültimatomda Sırp hükûmetinin Saraybosna katillerinin suç ortaklarını bulunmasının ve bunları cezalandırmasının yeterli olmadığı; toprakları üzerinde Avusturya-Macaristan'a karşı yürütülen «zararlı propagandaya» son vermesi ve «kendini siyasal propagandaya kaptırmış olan dernekleri» kapatması, «yeraltı çalışmalarının kökünü kazımak üzere» Avusturya-Macaristan memurlarının da kendisiyle işbirliği yapmasını kabul etmesi gerekirdi. Kazara Belgrad hükûmeti bu istekler karşısında boyun eğseydi Viyana hükûmeti hayal kırıklığına uğrayacaktı. O zaman, çatışmayı kışkırtmak için başka yollara baş vurmak, nota hükümlerinin uygulanması sırasında «çok geniş istekler» ileri sürülecekti. Kont Berchtold, bundan sonra Sırp Krallığı'nı parçalayarak topraklarını, Bulgaristan'a, Yunanistan'a ve Arnavutluk'a dağıtmayı tasarlıyordu; kalanını da «Krallığa bağımlı olarak» tutacak, fakat iç güçlükleri arttırmamak için ilhak etmeyecekti.

Nota, 23 Temmuzda, hiçbir görüşmeye ve tartışmaya girişmeden kırk sekiz saatte cevap vermesi koşuluyla Sırp hükûmetine gönderildi. Sırbistan, bazı noktalarda çekimser davranmakla birlikte, isteklerin büyük bir kısmını kabul etti; bununla birlikte Avusturya-Macaristan, memurların, Sırp topraklarında soruşturmaya girişmeleriyle ilgili maddeyi red ediyordu; kaldı ki bu noktayı da büyük devletlerin değerlendirmesine bırakmıştı. Avusturya-Macaristan hükûmeti, Sırp cevaplarını iyice incelemeden, diplomatik ilişkilerini kesti.

Avrupa bu durum karşısında ilgisiz mi kalacaktı? 24 Temmuz günü, Alman hükûmeti elçilerine gönderdiği bir genelge ile Orta Avrupa devletlerinin tezini açıkladı: Avusturya-Sırp çatışması «yerel» bir olaydı; «tam anlamıyla Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında çözümlenmesi» gerekirdi. «Başka bir devletin müdahalesi, birleşme antlaşmalarının çeşitliliği göz önün-

de tutulursa, hesaba sığmayacak sonuçlar verirdi.» Bu ilk bakışta birtakım sonuçlar verecek gibi görünen bir sindirme manevrasıydı; bununla birlikte, bu manevra, Sırp cevabının metnini öğrendikten sonra büyük devletlerin bir uzlaştırma yolu bulmak için harekete geçmelerine engel olmadı.

26 ve 27 Temmuz günleri diplomasi elini çabuk tuttu. İngiliz hükûmeti bir konferans toplanması düşüncesini ortaya attı: bu konferansa, «Sırp olayı ile ilgisi» olmayan büyük devletler katılmalıydı. Almanya bu öneriyi red etti. Çünkü «Avusturya'nın bir Avrupa mahkemesi önüne sürüklenmesini» istemiyordu. Rusya, Avusturya-Macaristan ile «doğrudan doğruya görüşmeye» girişmek istedi: Sırp cevabının görüşmelerin temeli olarak kabul edilmesini ve «Sırbistan'a hak ettiği dersin verilmesiyle birlikte egemenlik haklarının korunmasını sağlayacak bir yol bulunmasını» önerdi. Kont Berchtold bunu da red etti. İngiltere, Avusturya-Macaristan'ın, başka bir devlet araya girmeden, doğrudan doğruya Sırbistan'la konuşmaya girişmesi düşüncesini ileri sürdü; bunun sonucu alınıncaya kadar Avusturya-Macaristan Genelkurmayının askerî hareketlere girişmekten kaçınmasını istedi; Almanya ortağına bu telkini iletmekle birlikte red etmesini de salık vermekten geri kalmadı.

Bütün bu ara bulma girişimleri boşa gitti; bununla birlikte bunlar karşısında Viyana hükûmeti kaygılanmaktan kendini alamadı; daha ısrarlı telkinlerin yapılmasından korkuyordu. Buna bir son vermek için Kont Berchtold Avrupa'yı bir oldu bitti karşısında bırakmayı istedi. 27 Temmuz günü öğleden sonra Sırbistan'a savaş ilân etmeye karar verdi. Almanya da onu buna kışkırtıyordu. Hemen, ilişkilerin kesildiğini bildiren metin yazıldı. 28 Temmuz sabahı telgrafla Sırp hükûmetine bildirildi. Bundan sonra, Kont Berchtold uzlaştırıcı önerilerin çok geç kaldığını ve «olayların bunları aştığını» söyleyebilirdi.

Sırbistan'a savaş ilân edişi, Avusturya-Macaristan'ın, diplomatik bir çözümle yolundan dönmek istemeyerek «cezalandırmaya» girişmeye kararlı olduğunu Avrupa'ya gösteriyordu.

Böylece Rusya'yı da işe karışmak zorunda bıraktı.

Rus hükûmeti, Avusturya-Macaristan, Sırbistan'a karşı silâha baş vurursa resmî seferberlik ilân etmeyi daha önceden kararlaştırmıştı. Savaş ilânı haberinin hemen ardından da Belgrad'ın bombardıman edilişi Rusya'ya, harekete geçmek kararını verdirdi. 28 Temmuz akşamı, Dışişleri Bakanı, Genelkurmay Başkanıyla bir toplantı yaptı. Birlikte kullanılmak üzere kurulmuş olan on üç kolorduyu seferberlik durumuna geçirmeye karar verdiler. Ertesi sabah bu kararı Alman ve Avusturya-Macaristan elçilerine bildirirken Rus birliklerinin «rahatta» bekleyeceklerini ve Avusturya-Macaristan ordusu Sırp topraklarını istilâ etmedikçe harekete geçmeyeceğini de söyledi. Buna cevap Almanya'dan geldi. Berlin hükûmeti; Rus seferberliğinin Avusturya-Macaristan'a karşı olmakla birlikte, Almanya'yı da seferberlik kararı vermek zorunda bıraktığını bildirdi. Bu tehdit karşısında Rus hükûmeti genel seferberlik ilân etmesinin gerekli olup olmadığını düşündü; emir hazırlandı; fakat 29 Temmuz akşamı Çar onayını geri aldı. Bunun için de yalnız kısmî seferberlik ilân edilmiş oldu.

O andan sonra, Avusturya-Sırp çatışması bir Avusturya-Rusya çatışması oluvermişti: Çarlık hükûmeti Avusturya'nın Sırbistan'ı ezmesine olanak vermeyecekti: Eğer bazı Alman çevreleri bir gevşeme olduğu kanısına kapılırlar da Rusya'nın blöf yaptığını düşünürlerse, 29 Temmuz emri hiçbir kuşkuya yer bırakmıyordu. Avusturya-Macaristan hiçbir ödün vermeye yanaşmazsa, Avrupa'yı savaşa sürükleyecekti.

Onarılmaz bir durumun ortaya çıkmasını önleyecek kadar zaman vardı daha. 30 Temmuz günü diplomatik çabalar yeniden başladı.

Rusya, Almanya'ya şu iki öneride bulundu: birincisini doğrudan doğruya Çar ileri sürmüştü: buna göre Avusturya-Sırbistan sorununu «La Haye Hakemlik Kurulu önüne götürmeliydi»; Sazonof tarafından ileri sürülen öteki öneride şu durum belirtiliyordu: eğer Avusturya-Macaristan, ültimatomundan Sırbis-

tan'ın egemenlik haklarını zedeleyen hükümleri kaldırırsa Rus ordusu bütün hazırlıklarını durduracaktı. Almanya bu önerileri elinin tersiyle itti.

Berlin hükûmeti İngiltere'nin yeni bir telkini ile de karşı karşıya gelmişti: Sir Edward Grey «Avusturya-Macaristan'ın, Belgrad'ı işgal ettikten sonra ne yapmak istediğini Avrupa'ya açıklamasını» istiyordu. Hep o arabulma düşüncesine bağlı kalıyor, fakat Viyana hükûmetinin de Belgrad'ı işgal etmekle bir güvence elde etmesini kabul ediyordu. Bu telkine de şu uyarıyı eklemekteydi: eğer Almanya ile Fransa, çatışmaya sürüklenirlerse Büyük Britanya «uzun zaman kenarda» kalamayacaktı. Alman şansölyesi Bethmann Hollvveg, ki İngiliz hükûmetinin ilgisiz kalacağını düşünüyordu, şimdi tehlikeyi anladı. Avusturya-Macaristan'a İngiliz önerisini kabul etmesini öğütledi: «Antlaşmamızın yükümlülüklerini yerine getirmeye hazırız, fakat Viyana'nın öğütlerimize kulak asmayarak, ağır hareket etmesi yüzünden bir genel savaşa sürüklenmeyi kabul edemeyiz» diyordu. Israrları boşa gitti. Alman Genelkurmayı, Başbakanın hareketini engelleyerek, Viyana'ya İngiliz önerisini geri iterek derhal Rusya'ya karşı seferberlik ilân etmesini salık verdi. Bunun için de Viyana hükûmeti diretmesine devam ederek «yürürlükte olan askerî hareketleri sınırlandırmayı» red etti. Ona göre İngiliz önerisini kabul etmek, boşuna «emek harcamış» olmak demekti. Yugoslav sorunu, iki üç yıl sonra yeniden ortaya çıkacaktı. Bunu kestirip atmak gerekti. 30 Temmuz akşamı Bethmann Hollweg, Avusturya hükûmetine enerjik bir telgraf çekerek, verdiği bilgileri iptal etti; Avusturya-Macaristan'ı yola getirmekten vazgeçmişti.

O andan sonra, Viyana hükûmetinin herhangi bir uzlaşmayı red etmesi Avusturya-Rusya çatışmasını kaçınılmaz duruma getirmişti; Almanya müdahaleye hazırdı: bu da Avrupa savaşının başlaması demek oluyordu.

Rus hükûmetinin davranışı olayların akışını hızlandırdı. 29 Temmuz gününden beri Almanya'nın «Rusya'nın askerî önlemlerinin devam etmesine» göz yummayacağını biliyordu; daha

önce davrandı. Yine o 30 Temmuz günü öğleden sonra, Kont Berchtold, Bethmann Hollweg'in öğütlerini red ettiği sırada, askerî çevrelerin baskısına boyun eğerek, dışişleri bakanının isteği üzerine ordularının genel seferberlik durumuna geçmesine karar verdi. Çar bu kararı, Fransız hükûmetine danışmadan vermişti. Petersburg'daki Fransız büyükelçisi de hükûmetine iyi bilgi veremediği için, bir gün önce Çarın birbirinin tersi iki emir verdiğini öğrenememişti. Bununla birlikte, Almanların da bir karşı harekete geçmesine neden olarak önlemlerden kaçınılmasını öğütlemekten geri kalmadı.

Genel seferberlik emri, 30 Temmuz günü öğleden sonra çıkarılıp 31 Temmuz günü sabahı erkenden yayınlandı. Artık Rus hükûmeti, ordularını yalnız Avusturya-Macaristan'a karşı değil, Almanya'ya karşı da savaş düzenine geçirmiş oluyordu. Kuşkusuz, Sazonof bu seferberliğin yeni uzlaşma girişimlerine kapıyı kapamadığını söylemişti: «Son dakikaya kadar, görüşmeye hazırım» diyordu. Fakat Rus kararının, Almanya'nın bir karşılık vermesine neden olacağı mantığa uygun bir şeydi. Milyonlarca insan silâh altındayken nasıl görüşmeye girişilirdi? Çatışma Avrupa ölçüsünde bir çatışma olmuştu.

Askerlikle İlgili Yasalar

Şimdi söz askerlerindi. Hükûmetlerin kararlarına genelkurmayların düşünceleri egemen olmuştu. Diplomasi hâlâ boşuna birtakım hareketlere girişmekte ise de fazla bir ümidi kalmamıştı. Karşı karşıya gelen orduların başları düşmanın önce davranmasından korkuyorlardı; savaş plânlarını en iyi koşullar içinde yürürlüğe koymaktan başka bir şey düşündükleri yoktu.

Bu düşüncenin hiç tartışmasız kendini kabul ettirdiği ülke Almanya idi. Alman Genelkurmayı, yıllardan beri, bütün kuvvetleriyle Fransa'nın üstüne çullanarak, altı haftada zaferi koparmayı tasarlamıştı; sonra Rusya'ya yüklenecekti. Plân, ilk başarıların hızla kazanılmasına dayanıyordu; çarpışmaların başla-

masını geciktirmekle, Alman ordusu, seferberliği ağır yürüyen Rusya'ya, hazırlıklarını tamamlamak için zaman kazandırmış olurdu. Bunun için, her türlü yeni görüşme girişimlerini red etmeye kesinlikle karar vermişti. Dışişleri Bakanı Jagow İngiliz elçisine bunu açıkça söylemişti: «Almanya'nın en güçlü silâhı çabukluktur.»

Bunun için de bütün ilişkileri koparan Almanya oldu. 31 Temmuz günü, Rus genel seferberliği duyulur duyulmaz, Rusya'ya bir ültimatom göndererek «bütün savaş hazırlıklarının durdurulmasını» istedi; Fransa'ya gönderdiği ikinci bir ültimatomla da, Almanya ile Rusya arasında savaş başladığı zaman tutumunun ne olacağını sordu. Eğer Fransız hükûmeti, tarafsız kalacağını bildirirse Almanya bu devleti de savaşa girmeye zorlamak için «güvence» olarak Toul ve Verdun kalelerinin kendisine verilmesini isteyecekti. Çünkü; Fransa savaşa katılmazsa Alman savaş plânı ne olacaktı? Alman hükûmeti aynı zamanda, Belçika'nın tarafsızlığını çiğnemeye hazırlanıyordu. Daha 29 Temmuzda, Rusya'da hiçbir seferberlik önlemi alınmamışken, Brüksel'deki temsilcisine, geçit istemek üzere Belçika hükûmetine vermeyi düşündüğü ültimatomun metnini gönderdi; eğer karşı durmaya kalkarsa Belçika düşman işlemi görecekti.

Artık olaylar birbirini kovaladı, 1 Ağustos günü, öğleden sonra Almanya, Fransa ile aynı zamanda, genel seferberlik ilân etti. Akşam üstü de, ültimatomuna cevap vermeyen Rusya'ya savaş ilân etti. Fransa'ya savaş ilâhının metni de hazırdı; gönderilmesinin geciktirilmesinin nedeni, önce Fransa'nın saldırıya geçeceği umulduğundandı: ama Alman hükûmeti boşuna ummuştu bunu; çünkü Fransız hükûmeti, herhangi bir olaya neden olmamak için birliklerine sınırlardan on kilometre geride konuşlanmak emrini vermişti. 2 Ağustos akşamı kendisine verilen ültimatoma Belçika hükûmeti on iki saat sonra hayır, dedi. Alman birlikleri daha önce Lüksemburg büyük dükalığının topraklarına girmişti bile. Büyük saldırı hareketi başlamıştı. 3 Ağustosta Fransa'ya uydurma bir gerekçe ile savaş ilân etmenin tam zama-

nıydı: sözde Nüremberg'in üstünde uçan bir Fransız uçağı şehre bomba atmıştı.

İlk adımı atarak, Almanya kendi durumunu büsbütün zora koymuş oluyordu. Romanya ile İtalya, Almanya ile Avusturya-Macaristan'a yalnız bir savunma antlaşmasıyla bağlıydılar. Bu iki devlet de daha bunalımın başlangıcında Avusturya'nın, Sırbistan'a karşı yürüttüğü «kışkırtmaları» beğenmediklerini açığa vurmuştu. İkisinin, karşılanmasını istedikleri çıkarları vardı. Romanya, Orta Avrupa devletlerini tutarsa, zaferden sonra yalnız Besarabya'yı ele geçirmeyi umabilirdi; daha çok, Macaristan'ın uyrukluğunda yaşayan Transilvanya Romanyalılarını düşünüyordu; İtalya, Avusturya-Macaristan'dan, Üçlü Birleşme'nin 7. maddesinde öngörülen «ödünleri» boş yere istemiş durmuştu. 3 Ağustosta Bükreş ve Roma hükûmetleri tarafsızlıklarını ilân etti. O gün, II. Wilhelm: «Ortaklarımız çürümüş armutlar gibi bizden kopuyorlar» diye bağırmıştı.

Aynı anda İngiltere'nin tarafsız kalacağı ümidi de suya düşmüştü. 25 Temmuzdan beri Alman hükûmeti iyimserlikle, kaygılanma arasında bocalayıp durdu; İngiliz kabinesinin tereddütlerini, bir müdahalenin zorunlu olduğunu kabul eden bakanlarla Liberal Partinin eski geleneklerine bağlı olan meslektaşları arasındaki mücadeleyi bilmiyor değildi. 30 Temmuz günü, Sir Edward Grey; İngiltere'nin kenarda kalamayacağını duyurmuştu; fakat, 1 Ağustosta, Rusya ile Almanya arasında çıkacak savaşta tarafsız kalacağını açıklayarak, Fransız elçisinin askerce yardım sözünde bulunulması isteğini red etti. Almanya daha bütün ümidini kaybetmiş değildi. 2 Ağustosta, Lüksemburg'un istilâ edildiği duyulunca, İngiliz kabinesinin tutumu değişti: donanmasının, Fransa'nın Manş Denizi kıyılarına, Alman donanmasının bir saldırısına karşı savunacağını bildirdi. Belçika'ya verilen ültimatom duyulunca, İngiliz kamuoyu müdahaleden yana olduğunu belirtti. 3 Ağustos günü, Avam Kamarası ordunun seberberliği için gerekli ödeneği oyladı. 4 Ağustosta İngiliz ültimatomu Berlin'e geldi; Almanya'nın, Belçika'daki birliklerini

durdurmayı red etmesi üzerine, ilişkiler tam olarak koptu.

Belçika'nın istilâsı, on beş yıl öncesinden beri Alman savaş plânında yer almıştı. Şansölye «zorunluluk yasa tanımaz» diyordu. Fakat Alman hükûmeti kararının manevî tepkilerini hesaplamamıştı; insan haklarının böylece çiğnenişinin bütün dünyada ne kadar gürültülü yankılar yaratacağını sezememişti.

4 Ağustos 1914'de Avrupa'da savaş başladığı zaman düşman cephelerde yer alan devletler, yıllardan beri uluslar arası ilişkilerdeki gelişmelerin belirledikleriydi. Karşılaşan gruplarda, hemen hemen hiçbir yenilik yoktu. Almanya ile Avusturya-Macaristan arasındaki sıkı birlik karşısında, İngiliz, Rus ve Fransız dayanışması, özellikle 1907 'den beri, birçok kere belli olmuştu. İtalya'nın tarafsızlığı 1902'den beri takındığı tutumun sonucuydu.

Bu iki devletler grubu arasındaki çekişme nasıl oldu da savaşla sonuçlandı? Bunun açıklanması basit olmadığı gibi bir formülle de özetlenemez; fakat böyle bir olayın zorunlu olarak karmaşık olan nedenleri arasından hangileri dünyanın savaşa sürüklenişinde birinci derecede bir rol oynamıştı?

«Duygusal» nedenler mi? Fransız-Alman ilişkilerinde psikolojik ögelerin rol oynadığı yadsınamaz. Bu rol, «ihtilâlci» bir güç olarak, Avusturya-Macaristan'daki «ulusal azınlık» lar için daha da önemliydi. Ya başka yerlerde? Çatışmadan önceki on yıl süresince devletlerin kişilikleri sivrildiğini, milliyetçiliğin ilerlediğini söylemek, bilinen bir gerçeği tekrar etmek olur. Tıpkı bunun gibi, hükûmetlere ve halklara, yavaş yavaş, güç düşüncesinin egemen olduğu görüşü de doğrudur. Kuşkusuz ki bu ruh durumu, hele Almanya'dan başka her yerde barış için bir tehlike oluşturuyordu. Bununla birlikte milliyetçi akımların gelişmesi tek başına savaşa neden olmaya yeter miydi?

«Mekanik» nedenler mi denecek? Silâhlanma yarışını Avrupa savaşının doğrudan doğruya nedeni olarak görmek çekici, fakat basit bir açıklama olur. Hükûmetler, halklar askerlik güçlerini geliştirirken, birtakım malî yükler altına girerler ki, zamanla da-

yanılmaz olur. Bunu kabullenmeleri, kamuoyunun gittikçe kızıştırılmasıyla olmaktaydı; bu da barışı tehlikeye koyan bir durumdu. Böylece silâhlanma yarışı, önüne geçilmez bir olaylar zinciriyle savaşa varmaktadır. Bu, dışına çıkılmasına olanak olmayan bir dişli çarktır. Bütün bu görüşlerde gerçek payı olduğuna kuşku yok. Fakat uluslar arası gerginliği arttıran silâhlanmanın ilerlemesi daha önceki bir durumun ve bunun yarattığı kaygının bir sonucundan başka bir şey değildir. Silâhlanma yarışı bir neden olmaktan çok bir sonuçtur. Şurası doğrudur ki, Almanya ile İngiltere arasındaki savaş gemisi yapımı çekişmesi, uluslar arası ilişkilerin gelişmesinde birinci derecede önemli bir olaydı; kara silâhları alanındaki çekişme 1912'den sonra, artık savaş tehlikesi göze çarpar bir durum aldıktan sonra başlamıştır.

Ekonomik nedenler mi? Avrupa büyük devletleri sanayileştiler, pazarları ele geçirmek için aralarında çekişme başladı. Maddî çıkarları alanındaki çekişme bireysel çekişmelerin toplamından başka bir şey değildi; bunun için de, ekonomik çekişme, her ülkede, her bireyin refahıyla ilgiliydi. Müşteri bulmak ve bulunanı el altında tutma yolundaki bu ardı arkası kesilmeyen mücadelenin kamuoyunu heyecanlandıracak dereceye varmış olması, buna karşılık bir güvensizlik duygusunu körüklemesi, kıskançlıkları arttırması, akla yakın bir şeydir. Bu çekişme, büyük Avrupa devletlerinde sömürgeciliği arttırdı ve bunun sonucu olarak da ekonomik mücadele siyasal ilişkilere yayıldı. Fakat bu maddî çıkarlar bir halka ya da bir hükûmete bir rakibi silâh gücüyle yere vurmayı istetecek kadar güçlü müydü? İngiltere Alman çekişmesinden zarar görüyordu, bununla birlikte Almanya'nın Londra elçisi 1906'da iş adamları çevresinin savaşa karşı olduğunu görmüştü; 1914 Temmuzunda da, İngiltere'nin çıkacak bir savaşa katılmasına karşı en sert tepkiye Londra'daki City'de (39) rastlanıyordu. İngilizler, İngiltere gibi bütün etkinliklerin uluslar arası değiş tokuşa dayandığı bir ülke için savaşın yıkıntı nedeni olduğunu kavramışlardı. Alman ekonomik çevre-

(39) Büyük bankaların ve iş merkezinin bulunduğu semt.

leri, özellikle büyük sanayiciler başka türlü mü düşünüyorlardı? Üretim ve ticaretindeki artış öyle bir dereceye varmıştı ki, Almanya ekonomi alanında yeni kazançlar elde etmeyi ümit edebilirdi. Bu bakımdan savaş ona nasıl bir yarar sağlayabilirdi? Şurası doğrudur ki, bu kuramsal bir düşünceden başka bir şey değildir. Üretim araçlarını hızla geliştirmiş olan Alman sanayii, bir pazar bunalımından korkarak, zaferle sonuçlanacak bir savaşla yeni pazarlar elde etmeyi tasarlayabilirdi. Olabilir. Ama tarih kanıt ister; burada ise bu kanıtı bulamıyoruz.

O halde bütün bu nedenler, uluslar arası ilişkilerin gelişmesini etkilemişti; yine bu nedenler, çekişmeleri şiddetlendirmiş, sonu savaşa varan bir hava yaratmıştı. Oysa bu nedenler, ne şu, ne de bu yeterli bir açıklama sağlamamaktadır. Bu açıklamayı, eninde sonunda ulusal politikaların yönelişinde, hükûmetlerin eylemlerinde aramak gerekir.

Acaba biri Tanca'da, öteki Agadir'de meydana gelen iki Fas bunalımı mı uluslar arasındaki ilişkilerde gerginliğe neden oldu? Kuşkusuz ki bu iki olay, Fransa'nın kaygısını yenilemede, Almanya'nın hayal kırıklığını arttırmada rol oynadığı gibi, iki ülke arasında Alsace-Lorrain sorununun doğurduğu çekişmeyi de körüklemişti; fakat savaşın gerilerdeki nedenleri arasında bu olayların ağır bastığı söylenemez. Alman hükûmetine göre Fas olayı, yalnızca bir saygınlık sorunuydu. Sonunda Fas onun için bir fırsattı. Fakat Avrupa'da büyük devletlerin çıkarlarını çok yakından ilgilendiren iki sorun vardı; bu sorunlar gerçekte Fas sorununda çok daha önemliydi; bunlardan biri İngiltere ile Almanya arasında, deniz kuvvetleri alanındaki rekabetti; öteki de Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında süregelen Balkanlardaki çekişmeydi. Almanya'nın büyük bir savaş donanması yapma yolunda inatla direnmesi, Fransız-İngiliz dostluk anlaşmasının kaynağı oldu; Amiral von Tirpitz'in İngiliz kamuoyunun karşı koymasına aldırmayarak savaş gemilerini arttırma yolunda inat etmesi yakınlaşma girişimlerini suya düşürmüştü. Rusya ile Avusturya-Macaristan arasında yüz yıldan beri süregelen

Balkanlardaki çekişme, Avrupa politikasının sürekli verilerinden biriydi; bu çekişme, yarımadada, çok kere büyük devletlerin aleti olan, fakat, fırsat buldukça olayların meydana gelişinde etkili olan Hristiyan devletlerin büyümesiyle daha tehlikeli bir nitelik kazandı. Rusya, Avusturya-Macaristan'ın kaygı ile göz altında tuttuğu Balkan Slavlarının koruyucusu geçiniyordu. Gerçekte bu sorun daha tehlikeli başka bir soruna bağlıydı: Avusturya-Macaristan'ın varlığı ulusal azınlıkların uyanışı karşısında tehlikede oluşu.

Fas sorunundan daha çok, bu İngiliz-Alman deniz kuvvetleri sorunu ve Balkanlardaki bu kavga yatağı ki -«milliyetler sorunu» nin özel bir cephesinden başka bir şey değildi- savaştan önceki on yıl boyunca uluslar arası ilişkilere yön verdiği gibi, bu ilişkileri de açıklar.

Sonuç? Sonuç, askerî sözleşmeler ya da genelkurmaylar arasındaki anlaşmalarla yoğunlaştırılıp genişletilen bir birleşmeler ve anlaşmalar düzeninde kendisini bulmuştur. Avrupa'nın bu durumunda her büyük devletin bir dayanak araması doğal idi. Fakat bu bağlantılar kendi içinde bir tehlike taşıyordu: desteklendiğinden güvenli olma duygusu; anlaşmaya imza koyanlardan birini maceralara itebilir; ortağı ise yalnız kalma korkusuyla onu durdurmaya cesaret edemezler. Kuşkusuz devletler arasındaki birleşmelerin kesinlikle böyle bir sonuca sürüklenmesi gerekmez; örneğin, 1909'da Fransa'nın, Rus politikasını firenlemede yardımı olmuştu; tıpkı bunun gibi Agadir bunalımı sırasında, Rusya, Fransız politikasını gevşekçe destekledi; Almanya 1913 ilkbaharında, Avusturya-Macaristan'ı durdurmuştu. Fakat, uluslar arası gerginlikler arttığı ölçüde, aralarında birleşmeler yapmış olan devletler bağlarını sıklaştırmaktaydılar. Bunun için yeni diplomatik metinlere gereksinim yoktu: 1909 Ocak ayında Conrad ile Moltke'nin mektuplaşmaları, 1912 ve 1913'de Rus ve Fransız genelkurmayları arasında yapılan konuşmaların protokolü gibi, karşılıklı yükümlülükleri açıklığa kavuşturan genelkurmaylar arası teknik anlaşmalar bunların yerini tutuyordu.

Yalnız İngiltere, bütün bunların dışında kalmıştı; Fransa ile Rusya'yı fazla cesaretlendirmemek için birleşme imzalamak istemiyordu; fakat bir çatışma durumunda, buna seyirci kalmasının çıkarlarına uygun olmayacağını biliyordu: bunun içindir ki, kara ve deniz genelkurmaylarına, Fransa ile bir işbirliğinin temellerini inceleme iznini verdi; bununla birlikte bu teknik anlaşmalara bir söz verme niteliği vermekten kaçınıyordu.

Bu kaygıların kaynağı önce, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın hareketleriydi: bu devletler, Rusya'nın Japonya ile giriştiği savaştan sonra zayıf düşmesinden yararlanarak, Avrupa'ya isteklerini kabul ettirmeye kalkmışlardı. Bosna bunalımı, Fas bunalımlarından çok meydana gelecek olaylara damgasını vurdu. Hemen hemen kendini toparlamış olan Rusya, 1912'de, 1909'da uğradığı hareketin öcünü almak ister gibi, yeniden bir serüven politikasına giriştiği zaman, Avusturya Macaristan da, Almanya da bunu hoşgörürlükle karşılamadılar. Bu iki devlet, 1913 sonbaharında, ilk fırsatta, Bükreş antlaşmasını ortadan kaldırmaya kararlıydılar, durumlarını düzeltmek için, güçlerini gösteren bir harekete karar vermişlerdi. Uluslar arası durumu ağırlaştıran bu ruh durumuydu: 1913 ekim ve kasım aylarında II. Wilhelm yeni bir Balkan bunalımı durumunda Avusturya-Macaristan'ı destekleyeceğini söylediği gibi Kral Albert'e (40) de savaşın önüne geçilemeyeceğini bildirdi; 1914 başlarında Genelkurmay Başkanı Moltke, o sırada askerî durumun Almanya için elverişli olduğunu farketmişti: çünkü üç dört yıl sonra Rusya yeni askerî programını yürürlüğe koyduğu zaman bu durum değişecekti. İşte o günlerde uluslar arası ilişkilere egemen olan öge, Almanya'nın savaşın başlaması gerektiğine ve yakında başlayacak olan bir savaşın, ertelenen bir savaştan daha çok başarı şansı olduğuna duyduğu bu inancıydı.

Ama yine de kim bu savaşın bir alın yazısı olduğunu iddia edebilirdi? 1914 bunalımı -Saraybosna suikastıyla çıkan bu yeni

(40) I. Albert Belçika Kralı (1875-1934), krallığı (1909-1934).

Balkan bunalımı- başka birçok bunalım gibi bir çatışma ile sonuçlanmadan gelip geçebilirdi. Durum, esas bakımından 1909'dakine çok benziyordu: Avusturya-Macaristan, Rusya ile bir çatışmaya girme pahasına da olsa Sırbistan'a çullanmak istiyordu. Fakat 1914'deki Rusya, 1909'dakinden daha güçlüydü. Yeni bir hakarete boyun eğmeye katlanamayacaktı. Fransa, Bosna bunalımı sırasındakinden daha güçlü davranmak zorunluluğunu hissediyordu; böyle yapmazsa Rusya ile arasındaki anlaşmanın yıkılacağını anlamıştı. Almanya ile Avusturya-Macaristan tehlikeyi görüyorlardı; daha önceden düşmanlarına kararlarını kabul ettirmek için üstüne yürüdüler; Rusya'nın gerilemeyeceğini anlayınca plânlarını terketmektense, genel savaşın çıkmasını seçtiler.

Almanya'nın bir Avrupa çatışması için olsa bile, milliyetler hareketi yüzünden dağılma tehlikesi karşısında bulunan Avusturya-Macaristan'ı «omuzlamaya» kesin olarak karar vermiş olması 1914-1918 savaşının, asıl açıklamasını verir.

XII. BÖLÜM

AVRUPA SAVAŞTA (AĞUSTOS 1914-ARALIK 1916)

1914 Ağustosunda Güçler Dengesi

4 Ağustos 1914'de, Fransa, Rusya, Büyük Britanya, Belçika ve Sırbistan, Almanya ve Avusturya-Macaristan'la savaş içinde bulunuyorlardı. İki Orta Avrupa devletinin nüfusu 120 milyon kişiyi (1910 sayımında 116 milyondu) bulmadığı halde Anlaşma (İtilâf) devletlerininki, yalnız Avrupa'daki nüfusu 238 milyondu. Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın kaynakları yalnız Avrupa'daki topraklarındaydı; Büyük Britanya, Fransa, Belçika ise dünyanın büyük bir bölümüne sahiptiler: Rusya da kendi insan ve ham madde kaynaklarından başka Sibirya'dan da yararlanıyordu. Fakat devletlerin saldırı ve karşı koyma gücü bir matematik sorunu değildir: Bu, onların askerlikteki ilerlemelerine, manevî bütünlüklerine, tarafsızlardan sağlayabilecekleri yeni katkılara bağlıdır. O sırada bütün hükûmetlerin ve genelkurmayların benimsediği tek varsayıma göre kısa sürecek olan bu savaşta, tersine, ekonomik kaynaklara ikinci derecede önem veriliyordu. Savaş içindeki her devlet; ordular, savaş alanlarında, birkaç uzun günde zaferi sağlayıncaya kadar, ellerindeki stoklarla yaşayabilecekti.

Kara ve Deniz Kuvvetleri

Nüfuslarının sayıca azlığına karşın, Almanya ile Avusturya-Macaristan, seferberliklerini tamamlayınca cepheye Anlaşma

(İtilâf) devletlerinin güçleriyle boy ölçüşecek kadar kuvvet sokabilirlerdi.

Yıllardan beri savaş makinasını geliştiren Almanya 25 kolordusuna 14 ihtiyat kolordusu ile Ersatz-Reserve tümenlerini katılabilirdi. Ateş hattına toplam 87 piyade tümeniyle birlikte 11 süvari tümeni sokuyordu; bundan başka 44 Landvvehr (Yedek ordusu) tugayını da el altında bulundurmaktaydı. 22 tümen diyelim, bu gücün bir kısmı savaşta doğrudan doğruya rol oynayacaktı. Avusturya-Macaristan 55 milyonluk nüfusu ile ihtiyatların kullanılması konusunda Almanya'nınkine denk bir çaba göstermedi. Bu devletin 48 piyade tümeni, 11 süvari tümeni ve 25 kadar da «karma» tugaylık bir savaş gücü vardı. Buna 60 tümene karşılık olan 20 Lansturm tugayı da ekleniyordu.

Anlaşma (İtilâf) devletlerinin kurdukları ortaklığa katkılarında büyük bir eşitsizlik göze çarpar. Fransız ordusu, «Fas'ın yazgısını Lasraine'de belirlenecek» düşüncesiyle Kuzey Afrika'daki güçlerinin bir kısmını getirmek koşuluyla 47 piyade tümeni ve on süvari tümenini cepheye sokabilecekti. Fakat ihtiyat birliklerinin sayısı daha azdı: 25 tümen, yaşlı sınıflardan meydana getirilecek olan (seferberlik plânına göre bunların sayısı 12 olacaktı) ihtiyat birliklerinin ikinci derecede bir rolü vardı. Yani Fransa, nüfusu, Almanya'nınkinin %50'si kadar olduğu halde; düşmanınkinden yalnız %20 kadar eksik bir gücü cepheye sürebiliyordu. Rus ordusunun 55 piyade tümeni vardı; bundan başka 35 piyade ihtiyat tümeni, 20 süvari ihtiyat tümeni kurmayı tasarlamıştı; bundan başka Asya'da (Sibirya, Kafkasya, Türkistan) bulunan 20 tümenini de yavaş yavaş cepheye gönderebilirdi. Toplam 120 piyade tümeni ile 40 süvari tümeni. Yalnız bunun üçte biri, ulaştırmanın ağırlığı yüzünden, ancak haftalarca sonra cephede olabilirdi. Rus Genelkurmayı, eğer bütün insan kaynaklarını harekete geçirseydi daha büyük bir güç sağlayabilirdi. Fakat, yedek subay azlığından dolayı bunlardan birlikler meydana getiremeyeceği gibi, kara ve demiryolu azlığından dolayı da hızla cepheye gönderemezdi. Askerlik çağındaki 25 milyon erkek-

ten yalnız 8 milyonunu silâh altına alabilmişti. Zorunlu askerlik hizmeti yöntemini kabul etmemiş olan İngiltere, savaşın ilk aylarında ancak ikinci derecede bir rol oynayabilirdi. Muvazzaf orduda derhal silâhbaşı edebilecek 170.000 kişi vardı, ihtiyat ordusunun (315.000 kişilik) görevi Britanya adalarını savunmaktı. Bunu seferi duruma getirmek için tepeden tırnağa yeniden örgütlendirmek gerekti; bunun için de en azından altı ay isterdi. İngiliz Genelkurmayının çatışmanın başlangıcında cepheye sürebileceği biricik güç, «yurt dışı savaş birliği» idi; bunun da altı tümen olması gerekirken, siyasal durumun karışık olduğu İrlanda'ya bir tümenini gönderdiği için, beş tümene inmişti.

İngiltere, Fransa ve Rusya koalisyonuna Belçika ile Sırbistan'ın katkısını da eklemek gerekir. 30 Ağustos 1913 yasası ile yeniden kurulan Belçika ordusu, Büyük Britanya'nınkine benzer bir kuvveti seferber ediyordu. 6 piyade tümeni, 1 süvari tümeni. Bundan başka kalelerindeki (Liege, Anvers, Namur) garnizonların sayısı da 100.000 kişiyi geçiyordu. 1913'de başlanan seferberlik plânını daha tamamlayamamış olan Sırp Genelkurmayı yine de 11 piyade tümenini cepheye sokabiliyordu. Kısacası, yalnız muvazzaf ve ihtiyat piyade birlikleri dikkate alınsa bile, Anlaşma (İtilâf) devletlerinin elinde, ilk büyük çarpışmalar için 152 piyade tümeni vardı; buna karşılık Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın gücü 146 tümendi.

Ama gerçekte Anlaşma (İtilâf) ordusunun bu kadar belirgin bir üstünlüğü yoktu. Silâhları, Birleşme (İttifak) devletlerininkinden çok daha aşağı güçteydi. Almanya'nın 1911, 1912 ve 1913 askerlik yasaları yalnız asker sayısını arttırmakla kalmamış; teknik servislerle, topçu gücünü de geliştirmişti. Makineli tüfek ve ağır top donatımı öteki ordularınkinden üstündü. Avusturya-Macaristan'ın iyi bir topçu gücü vardı. (Her tümene, ağır topçu birlikleri dışında 42 top düşüyordu.) Sahra topçusu çok iyi olan Fransa'nın, ağır topu nicelik ve nitelik bakımından yetersizdi (61 batarya). Sırp ordusu 1912 ve 1913 Balkan savaşlarındaki kayıplarının yerine yenisini koyamamıştı. Yalnız 12 ağır top, 76 da

sahra bataryası vardı. Rus ordusunun sahra bataryası hemen hemen normal sayıda idi. Fakat kolorduda Alman kolordusundan üç kere daha az olmak üzere yalnız 12 ağır top vardı; cephane ihtiyatı ise, çapına göre değişik olarak, komutanlığın tahmininden % 10-50 kadar eksikti.

İki ordudaki birliklerin nitelikleri de birbiriyle kıyaslanabilecek gibi değildi. Her ne kadar Alman ordusu ile Fransız ordusundaki erin ve subay kadrosunun değeri birbirine denk ise de, başlıca düşman devletler dikkate alınırsa, Avusturya-Macaristan ve Rus orduları için durum böyle değildi. Avusturya-Macaristan ordusunda Alman ve Macar ögelerden oluşan birlikler iyi birliklerdi; fakat ordu gücünün yarısı da ulusal azınlıklardan alınan ögelerle meydana getirilmişti. Bu Çekler, Romanyalılar Transilvanyalılar, Güney Slavları hiçbir zaman özlemlerini karşılamamış olan bir devletin varlığını korumak için dövüşeceklerdi; buna hiç de istekleri yoktu. Subay kadrosu bakımından Almanlarla Macarlar sağlamdı. Fakat bu subayların çoğu komutalarındaki askerlerin dilini bilmiyorlardı. Avusturya-Macaristan ordusu ulusal bir ordu değildi; manevî bütünlükten yoksundu. Rus askeri ise, kişi olarak cesur, disiplinli ve dayanıklı ise de, inisiyatif gücünden, yurttaşlık eğitiminden yoksundu; girdiği kavganın ulusal nedenlerini hiç anlayamıyordu. Assubaylar, ki hareketsiz bir birlikte büyük rolleri vardır, çok zayıf bir askerlik bilgisine sahiptiler. Yedek subay kadrosu yetersizdi. Çünkü aydın gençler askerlikten nefret ediyorlardı. Birliklerin manevra yeteneği, ateşe dayanma gücü, subay kadrosundaki bu zayıflık yüzünden, düşüktü.

Fakat bu tablo savaşın yalnız ilk haftaları ve ilk ayları için geçerlidir. Eğer savaş uzarsa, güçler oranı da değişecekti. Almanya ile Avusturya-Macaristan ihtiyatlarını kullanmak durumunda değillerdi. Subay kadrosunu kurabilir, malzemeyi geliştirebilirlerse yeni tümenler meydana getirebilirlerdi. Fransa, tersine, seferberlik ilân ederken, geride yalnız 680.000 kişilik bir ihtiyat gücü bırakmıştı. Bu birlikler, ateş hattındaki ordunun kayıplarının

yerini doldurdukça, büyük birliklerin sayısı ne ile arttırılacaktı? Gerçekten de Büyük Britanya ve Rusya'daki insan kaynakları büyüktü; fakat nasıl yararlanılacaktı bundan? İngiliz kamuoyu zorunlu askerlik hizmetine karşıydı. Kaldı ki, eline silâh veremeyecek, başına da subay koyamayacak olduktan sonra bir yığın adamı silâh altına almak hiçbir işe yaramayacaktı. Gönüllüler, 1915 sonuna kadar yeni birliklerin oluşumu için gerekli ögeleri sağlamış olacaktı; ama A'dan Z'ye kadar silâhlarını sağlamak, subay kadrosunu eğitmek, kurmay heyetlerini oluşturmak gerekiyordu. İngiliz güçleri ağır bir tempo ile gelişiyordu. Rus Genelkurmayı silâh altına alınmamış, on yedi milyon adamı kullanabileceğini biliyordu; fakat yasa 1915'e kadar redifleri cepheye göndermesine izin vermemekteydi. Kaldı ki, seferber ordunun subay ve silâh sayısı eksikken, bu yeni kurulacak birliklere bunları nasıl bulacaktı?

Savaşan devletlerin deniz kuvvetleri arasındaki orantı tam anlamıyla Anlaşma (İtilâf) blokunun lehineydi. Kuşkusuz sekiz zırhlı ve yirmi iki kruvazör olan Rus donanması pasif bir rol oynayabilirdi. Bu donanmanın bir kısmı Karadeniz'deydi; ki buradan çıkamazdı. Baltık'da bulunan öteki parçası da, Danimarka boğazlarının, savaşın ilk günlerinde mayınlanmış olması yüzünden buradan da çıkamazdı. Fakat Fransa, 1913 başlarında İngiltere ile imzaladığı teknik anlaşmalar gereğince bütün deniz kuvvetlerini Akdeniz'de toplamıştı. Bir İngiliz filosuyla da desteklenmiş olan, Fransız filosundan 21 zırhlı ile 30 kruvazör, İtalya'nın tarafsızlığıyla, Akdeniz'deki 11 Avusturya-Macaristan zırhlısı ile iki Alman kruvazöründen kurulu düşman filosundan çok üstündü. Amirail von Tirpitz'in çabasıyla 1900'den beri savaş gemisi yapımına hız verildiği halde Alman donanması İngiliz donanmasından çok aşağı durumdaydı. İngilizlerin 64 zırhlısına karşı 40 zırhlı, 10 kruvazöre karşı 4 kruvazör, 108 küçük kruvazöre karşı 50 küçük kruvazör; geri kalanı da buna uygundu. Alman savaşı malzemesinin kalitesi de bunu giderecek gibi değildi. Yalnız büyük deniz çatışmalarına ayrılan filolar ele alın-

sa bile aradaki oransızlık çok göze çarpacak durumdaydı. Amiral Jellicoe'nin Büyük Filo'sunda 28 zırhlı, dört savaş kruvazörü, 8 zırhlı kruvazör vardı. Alman açık deniz filosunda 20 zırhlı ve 3 savaş kruvazörü bulunuyordu. Almanya ile Avusturya Macaristan, filolar arasında bu oransızlık devam ettikçe, açık deniz savaşına yanaşamazdı.

Manevî Güçler

Milyonlarca insanı birbirinin üstüne çullandıran bu savaşta, dövüşenlerin cesareti ve dayanma gücü çok çetin sınavlardan geçiyordu. Topçu ateşi altında «tutunmak», makineli tüfeklerin mermi yağmuru altında hücuma kalkmak, soğuğa, uykusuzluğa,yokluğa dayanmak, piyade eri için ancak büyük bir coşkunluk ve fedakârlıkla, kendini bütün varlığı ile bu kavgaya adamakla olabilirdi. Çekilen acılar sürüp gittikçe, heyecan insanların dayanması için yetmez olur; o zaman soğukkanlıca bir inatla, kendi hayatını hiçe sayan bir ruh gücüyle direnmek gerekir. Bir «madde» savaşı olan XX. yüzyıl savaşı eski savaşlardan daha çok manevî niteliklere dayanmaktaydı.

Fakat askerlerin bu çabası, uluslarca tam olarak desteklenmeliydi. Ordu, silâhlanmış ulustan başka bir şey değildir. Dövüşenlerin gücünü ayakta tutabilmek için, bütün ülkelerde aynı kararlılık, aynı yenme isteği egemen olmalıydı; bütün ulusun güçlerini ana amaca yöneltmesi, kendini bütün varlığıyla bu mücadeleye vermesi, bütün ard düşüncelerden uzaklaşması, siyasal, sosyal, dinsel çekişmeleri unutması, bir kelime ile hiçbir şeyin onu kendisinden kuşku duyurtmaması gerekti. Uluslar arasındaki savaş yalnız «cephe» de olmaz; bu savaş her devletin siyasal ve sosyal durumundan ayrı değildir.

Çatışmanın daha ilk günlerinde, devlet adamları, bütün savaşa girmiş olan ülkelerde, beklenmedik güçlüklerle boğuşmak zorunda kaldılar. Bunları çözümlemek için, hiç zaman geçirmeden olağanüstü önlemlere baş vurmaları gerekiyordu. Fakat hiç-

bir yerde, hükûmetler savaş durumuna göre ayarlanmış bir örgüt kurmuş değildi. Önceden alınmış olan tek önlem, idarî nitelikte idi. Bu da yalnızca polisle, ulaşımın denetimiyle ilgiliydi; hükûmet örgütünü kucaklamıyordu. Bununla birlikte yeni koşullara kendini uydurma işi çabucak gerçekleşti. Ülkede disiplini sağlamak, hızla karar verebilmek için yürütme organının daha büyük bir otoriteye sahip olması ve her zamankinden daha çok serbestçe hareket edebilmesi gerekirdi. Kamuoyu bunu kavradı. Artık tartışmaların uzayıp gittiği parlâmento toplantılarına bel bağlayamazdı; birkaç adama güvenmeye hazırdı. Her yerde yürütme organı ayrıcalıklı bir duruma geldi.

Almanya'da ve Avusturya-Macaristan'da savaş zamanına özgü yönetim çabucak kuruldu. Almanya'daki devletlerin anayasaları, çok kere hükümdarlara önemli bir iktidar tanır. Prusya'da, Wurtemberg'de, Bavyera'da, Yasama Meclisi bulunmadığı zamanlarda, kral kamu yararı gerektirdiği durumlarda emirnameler yayınlamak yetkisine sahiptir. Bu metinlerin uygulanmasıyla, birçok bölgedeki hükûmetler normal zamanlardakini aşan bir hareket olanağı elde etmiş oluyordu. İmparatorluk hükûmetine gelince, barış zamanında olsun, savaş zamanında olsun tam olarak başına buyruktu; ne başbakan, ne de dışişleri bakanı Reichstag'ın güven oyu ile bağlıydı. Parlâmentonun çoğunluğu kendilerini tutmamış olsa bile iş başında kalabiliyorlardı. Kaldı ki Reichstag yetkilerinin bir kısmından vazgeçmeye hazırdı. Daha 4 Ağustos 1914'de Almanya'daki devletler delegelerinin oluşturduğu meclise (Bundesrat) ekonomik güçlükleri yenmek için gerekli önlemleri almak yetkisini verdi.

Avusturya-Macaristan'da, iki devletin yasaları, savaş durumunda hükûmetin olağanüstü yetkilere sahip olmasını ön görüyordu. Daha 1914 Temmuzu sonunda, yalnız kararnamelerle sıkı yönetim ilânına, taşıtlara el konulmasına, bazı durumlarda sivilleri de yargılama yetkisi bulunan askerî mahkemeler kurulmasına karar verilmişti. Daha da çoğuna gerek var mıydı? Macaristan'da hükûmetin başında bulunan Kont Tisza'nın, meşrutî

Macar diktatörü Kont Tizsa (sağ baştaki)

yasaların uygulanmasını ertelemeye gereksinimi olmayacak kadar kişisel bir gücü vardı. Budapeşte Parlâmentosu da, Romanyalı, Transilvanyalı, Sırp ve Hırvat azınlıkların ve Kuzey Slovak azınlıklarının muhalefetine önem vermeyecek kadar güçlü bir Macar çoğunluğuna dayanıyordu. Avusturya'da durum böyle değildi. Hükûmet parlâmentoda devamlı bir çoğunluğa dayanmıyordu; bunun için Bundesrat'ı toplamayarak, anayasanın 14. maddesi gereğince, parlâmento toplantı durumunda bulunmadığı zaman hükûmet yasa gücünde kararnameler çıkartmak yetkisini kullandı. Avusturya hükûmeti bu diktatörlüğü yürütebilmek için, sivil yönetime değil, fakat 1912'de kabul olunan bir program uyarınca ordu yetkililerine dayanıyordu.

Batı Avrupa'nın parlâmenter devletlerinin yasaları, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın elde ettikleri olanakları vermiyordu. Savaş durumunun gereklerine uyma işi bunlarda daha nazik ve karmaşık bir nitelikteydi. Parlâmento hangi ölçüde yetkileri-

ni hükûmete devredecekti? Buna, tarafsız bir devlet olan İsviçre örnek verdi. Daha 3 Ağustos 1914'den başlayarak olağanüstü bir yönetimin uygulanmasına karar verdi. Yasama Meclisleri, Ulusal Meclis ve Devletler Meclisi, Federal Meclis'e yani yürütme organına ülkenin güvenliğini ve ekonomik etkinliğinin devamı için gerekli bütün önlemleri almak üzere «sınırsız» bir yetki tanıdı; bundan başka ödünç alma ve hiçbir yasa kısıtlamasına bakmadan harcama hakkı da verdi.

Bir ölüm ve kalım mücadelesine girişmiş olan Fransa da, İngiltere de bu kadar geniş yetkiler kabul etmeyi gerekli bulmamıştı.

Fransa'da bir «savaş kabinesi» kurulması 1914 çalışmasından önceleri yirmi yıl içinde birkaç kere düşünülmüştü; ama her seferinde parlâmento bu tasarıları bir yana itmiş ve anayasayı değiştirme yolundaki önerileri her zaman ertelemişti. Yasa tarafından öngörülen ve bunalım zamanında yürürlüğe girecek olan önlemler dağınık ve parça parçaydı. Hükûmet, savaş durumunda, demiryollarını askerleştirmeye, ordunun gereksinimi olan şeylere el koymaya ve sıkı yönetim ilânına, yani kişi özgürlüklerinin dayanaklarının bazılarını kaldırmaya ve polis görevini, askerî makamlara devretmeye yetkiliydi. Resmî çevrelerin tasarıları da bunun ötesine gitmiyordu. Kuşkusuz, Bakanlar Kurulu, 1912'den beri, demokratik kurumların normal işleyişinin, savaş durumunun gerekliliklerine nasıl uygulanabileceğini incelemekteydi, ama bu tasarılarını parlâmentoya sunmamıştı. 4 Ağustos 1914 günü Meclis birçok olağanüstü önlem kararını kabul etti. Hükûmete basın özgürlüğünü kaldırmak yetkisini verdiği gibi, süresiz sıkıyönetim rejimini onayladı; bundan başka, Maliye Bakanına, Meclisten izin almadan, kararnamelerle harcamalarda bulunmak, Banque de France (Fransız Merkez Bankası)'dan avans sağlayarak ya da kısa vadeli ödünç alarak olağanüstü kaynaklar bulmak yetkisini verdi. Bu kararları oyladıktan sonra parlâmento tatile girerek, hükûmete geniş bir iktidar tanımış oldu. Fakat demokratik yasaları değiştirmek, yasama gücünü devret-

mek, bütün savaş dönemi süresince parlâmenter rejimin işleyişini askıya almak söz konusu olmadı.

Büyük Britanya'da kamu güçlerinin ilişkileri bir anayasada kesin bir biçimde yazılı olmayan ilkelere ve geleneklere dayandığı için, savaş durumunun ortaya çıkardığı sorunların çözümü daha basitti. Avam Kamarası, yetkilerinin büyük bir kısmını hükûmete devretmekte tereddüt etmedi; 8 Ağustos 1914 günü, Defence of the Realm Act (Krallığı Savunma Yasası) nı oyladı; bu yasa, 28 Ağustos ve 27 Kasımda kabul edilen benzeri yasalarla tamamlandı. Bu metinlere uygun olarak, kral «emirnamelerle» koşulların gerektirdiği önlemleri alabilecekti; basın özgürlüğünü sınırlandırabilecek, savaş mahkemeleri kurabilecek, sivil ve askerî yöneticilerin yetkilerinde değişiklik yapabilecekti; bundan başka krallığın güvenliği için gerekli yönetmelikleri de çıkarabilecekti. Bu genel kararların uygulanması için, bakanlıklarda, bir süre sonra, kararnameler (regulations) çıkartarak ekonomik hayat üzerinde devletin denetimini kurabilecekti. Hukukçular da bu yetkileri en geniş anlamda yorumlayarak, ***Defence of the Realm*** gereğince ortaya konulan yönetmeliklerin, devletin güvenliği ve krallığın savunulması söz konusu olduğu zaman, yürürlükteki yasaları da değiştirebileceğini kabul etmekteydiler. Avam Kamarası yalnız hükûmetin işlemlerini gözden geçirme hakkını elde tutuyordu; bunu da, özellikle yeni ödeneklerin oylanması sırasında hükûmete sorular yönelterek kullanırdı. Bütünüyle ele alınırsa, parlâmento, Fransa'dakinden daha geniş bir ölçüde, haklarını yürütme organına devretmişti.

4 Ağustosta istilâya uğrayan Belçika, daha ilk anda olağanüstü önlemler almak zorunda kalmıştı. Yasayla parlâmentonun yetkilerinin bir kısmı hükûmete devredildi: Kral kararnamelerle halkın beslenmesiyle ilgili bütün önlemleri alabilir, hukukî ve ticarî yükümlülüklerin yerine getirilmesini erteleyebilir, ihracata yasaklar koyabilirdi.

Her yerde, ayrı uygulamalar olmakla birlikte aynı parola egemendi: harekete geçmeli, hükûmete istediği olanakları vermeli,

ona güvenmeli, çalışmalarını güçleştirecek bir denetim altında bulundurmaktan vazgeçmeli. Böylece, yürütme organı hukuken ya da fiilen, her zamankinden bambaşka bir otoriteye sahip bulunmuş oluyordu. Her kararı için parlâmentonun onayını istemek zorunda olsa ödevini yerine getirebilir miydi?

Fakat, hükûmet makinesinin gerekli atılımı yapabilmesi, kamuoyunda bir dayanak noktası bulması, bütün ulusal güçlerce desteklenmesi gerekti. Bütün devlet başkanları, çatışma başladığı anda ulusu birliğe çağırdılar. Fransız Cumhurbaşkanının 4 Ağustos 1914'de parlâmentoya gönderdiği mesajın anlamı çok açıktı: «Girdiğimiz bu savaşta Fransa, bireyler tarafından olduğu kadar halklar tarafından da pahalıya mal olmadan sonsuz manevî gücü yadsınamayacak olan bir hakka sahiptir. Bu hakkı bütün evlâtları kahramanca savunacaklardır. Onların düşman karşısındaki kutsal birliğini hiçbir şey bozamayacaktır; çünkü saldırgan karşısında aynı nefret duygusu ve aynı vatan sevgisiyle kaynaşmış bulunmaktadırlar.» Çar da genelgesinde aynı düşünceyi ileri sürmekteydi: «Şu sınav saatinde iç çekişmelerimizi unutalım. Çarı halkına bağlayan bağlar her zamankinden daha güçlü olsun; Rusya, hayasız düşmanın saldırısını püskürtmek için tek bir insan gibi davransın!» Almanya imparatorunun sözleri de bütün bunların yankısı gibiydi: «artık parti filân tanımıyorum; benim için yalnız Almanlar var bugün.» II. Wilhelm bu sözleri, krallık sarayı önünde toplanan halka söylemişti. Reichstag'ın olağanüstü toplantısında 4 Ağustos günü: Ordumuz cephede; donanmamız harekete hazır. Ardında da bütün Alman halkı, tek bir insan olarak birleşmiş Alman halkı var» diyordu.

Bu ulusal birlik, bir dilek mi, yoksa bir gerçek miydi? Bunu tehlikeye sokan iki güç vardı: bir sosyalizmin enternasyonalizm ülküsü; öteki de yerli halktan olmayan «ulusal azınlık» ların duygusu idi.

Enternasyonal, savaştan önceki kongrelerinde sosyalistlere şu görevi vermişti: «her yola baş vurarak» savaşı önlemek; patlak verirse mümkün olduğu kadar çabuk durdurmaya çalışmak;

savaşın yarattığı ekonomik ve politik bunalımlardan yararlanarak halk tabakası arasında derinden kaynaşmalar yaratarak «kapitalizmin egemenliğinin yıkılmasını çabuklaştırmak». 29 Temmuz 1914'de Bruxelles'de toplanan sosyalist enternasyonal siyasal bürosu, savaş tehlikesi altında bulunan bütün devletlerdeki sosyalistleri şiddetli gösteriler yaparak «hükûmetleri üzerinde her zamankinden daha güçlü bir baskı» yapmaya çağırdı. Bu karşı koymaları, bu karışıklıkları beklemek gerekir miydi? Temmuz ortasından beri Petersburg'da bir grev hareketi sürüp gidiyordu; Rus hükûmeti bunun ortaya çıkaracağı güçlüklerden korkuyordu. Paris'te Jaures'in öldürüldüğü (31 Temmuz) gün, birkaç saat için, halkın heyecanlı tepkisi kaygılar uyandırabilirdi. Berlin'de, herhangi bir karşı koymadan tasalanan II. Wilhelm böyle bir hareketin bastırılması için «kimsenin gözünün yaşına bakmadan» güç kullanılmasını emrediyordu. Fakat bu korkular boşunaydı. Sosyalist partiler ulusallık düşüncesini, uluslar arası birlik düşüncesini, hak düşüncesini, barış düşüncesinin üstüne çıkarmışlardı. Her ulus kendi hükûmetine destek oluyordu: Almanya'da, şansölye sosyalistlerin liderlerinden, Siclekum'u çağırarak partisinin kendisini destekleyip desteklemeyeceğini sordu, hemen o akşam başbakana hiçbir grev hareketinin olmayacağı bildirildi. 3 Ağustosta da Sosyalist Parti parlâmento grubu, 14'e karşı 92 oyla savaş ödeneğini kabul etti; azınlık parti disiplinine uydu: Reichstag'ın, 4 Ağustos günlü toplantısında sosyalistlerin tümü, eksiksiz, hükûmete güven oyu verdiler. Parti yayınladığı bildiride, sosyal demokratların bir istilâ savaşı yapmak istemediklerini, «komşu halklarla dostluğu kolaylaştıracak bir barışın» kurulmasını dilediklerini söylemekle yetindi. Fransa'da, sosyalistlerin parlâmento grubu da kutsal birlik parolasını benimsedi. Hükûmetin 12 Ağustosta Meclise sunduğu bütün yasalar tartışmasız oylandı. Sosyalist Parti 28 Ağustosta yayınladığı bildiride: «Fransa'nın geleceği, hayatı söz konusudur. Partimiz hiç tereddüt etmeden...» diyordu.

Londra ve Petersburg'da da kutsal birlik formülü kendini ka-

bul ettirmişti; yalnız sosyalistlerin hepsi buna katılmamışlardı. İşçi Partisinin Avam Kamarasında 42 üyesi vardı. Başbakan Asquith 3 Ağustosta partinin lideri Ramsay Mac Donald'a kabinede yer almasını önerdi: Ama red cevabı aldı. İşçi Partisi lideri: «Ben bu işte hiçbir rol almak istemem» diyordu. Fakat bu davranışını haklı göstermek için enternasyonalist ilkelere dayanmış değildi: fakat neden olarak hükûmetin yerinde hareket etmediğini ileri sürmüştü: «Belçika sorununun söz konusu olduğu, Fransa'nın dehasının, uygarlığının, gücünün de tehlikede olduğu pek kesin değildir» diyordu; ona göre tersine, Anlaşma (İtilâf) devletleri zafer kazanmasının Rusya'nın ve Çarın egemenliğine yol açması tehlikesi vardı. Bunun için de Büyük Britanya tarafsız kalmalıydı; bu göreviydi. İki gün sonra, İşçi Partisi yürütme komitesi, parti lideriyle aynı görüşte olmadığını açıkladı: Mac Donald'ı yalnız dört arkadaşı desteklemişti. Duma'da birkaç -on kişi kadar- aşırı sosyalist ilkelerine bağlı kalarak savaş aleyhinde konuştular, ama bunların muhalefeti yalnız bir biçim değildi; bunlar, İsviçre'de Lenin'in çevresinde toplanmış olan küçük göçmen grubu ile ilişki kurmuşlardı: oradan şu parola gönderilmişti kendilerine: savaş Rusya'ya Çarlık rejimini devirmek fırsatını vermelidir. 1914 sonbaharında hükûmet sosyalistlerin bu ilişkileriyle ilgili kanıtlar ele geçirdi; bundan yararlanarak sosyalist milletvekillerinden beşini tutukladı; buna karşı hiçbir direnme hareketi olmadığı gibi, hiçbir protestoda bulunulmadı.

Savaşın başlangıcında, savaş durumunda bulunan bütün devletlerde sosyalist enternasyonalizm düşüncesi iflâs etmişti. Bruxelles'den ayrılarak La Hay'e yerleşmiş olan sosyalist enternasyonalin siyasal bürosu güçsüzlüğünü kavramış olduğu için ilk aylarda hiçbir harekete geçmedi.

Ulusal azınlıklar sorunu ilk anda daha tehlikeliydi. Yalnız Fransız hükûmeti, toprakları üzerinde yaşayan başka uluslardan azınlıkların yarattığı tehlikenin dışında bulunuyordu. Bütün öteki savaş durumunda bulunan devletler, aynı derecede ol-

mamakla birlikte, bu güçlüklerle karşı karşıya bulunuyordu. Almanya'da yalnız en güçlü gruplar dikkate alınmak üzere, Alman azınlıkların, Alsas Lorrenlilerin, Slesvig'deki Danimarkalıların, Polonyalıların sayısı toplam beş milyon kişiydi; fakat bunlar etkili bir karşı koymada bulunacak durumda değillerdi. Berlin hükûmeti, sert idarî önlemlere baş vurarak, azınlıkları polisçe göz altında bulundurarak azınlık sorununun güçlüklerini ortadan kaldırabilirdi. Büyük Britanya'nın başka kaygıları vardı; çünkü İrlanda sorunu 1914 ilkbaharında, hatta savaşın ilân edilişinden önceki günlere kadar sert tartışmalara yol açmıştı. Şu da var ki, Avrupa'da savaş tehlikesi belirince, Avam Kamarasındaki İrlanda grubu başkanı John Redmond, 3 Ağustosta, hükûmetin, grubun mertçe desteğine güvenebileceğini açıklamıştı; fakat İrlanda halkı hangi ölçüde bu düşünceye bağlı kalacaktı? 1912 ve 1913 olayları, İrlanda gençliğinin eski ihtilâlci geleneklerden ayrılmadığını göstermişti; uluslar arası bunalım «uzlaşmazlar» ın gözünde, bir kere daha bağımsızlık kararını ortaya koyma ve ulusun ruhunun her zaman dipdiri olduğunu gösterme fırsatı veriyordu. Hatta, John Redmond'un çağrısına uyarak İrlandalı gönüllülerin İngiliz ordusuna katıldıkları sırada, İngiliz hükûmeti bu tehlikeyi unutmuş değildi.

Ulusal azınlıkların tutumu Rus hükûmetini de düşündürüyordu. Ortodoks dininden olan Rus halkı, imparatorluğun ortasında, 110-120 milyonluk sıkı bir kitle meydana getiriyordu. Fakat içerilerde, 25-30 milyon kadar başka uluslardan insan yaşıyordu. Avrupa ile ilişkileri olmaması bakımından Volga ve Ural bölgelerindeki Türk-Tatar nüfus dikkate alınmasa bile, Baltık eyaletlerinde, Vistul ve Bug boylarında Rus boyunduruğu altında yaşayan azınlıklar, imparatorluğun genel politikası için, sürekli bir güçlük kaynağı idi. Besarabya'daki bir milyon Romanyalı, dokuz milyon Polonyalı, dört milyon Letonyalı ve Estonyalı, üç milyon Finlandiyalı, askerî hareketlerin yapılacağı sınır bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bu ulusal azınlıklar arasında, Polonyalı grupla, Finlandiyalı grup, çok güçlü bir ulusal bilince sa-

hipti ve savaş onlar için ayrılıkçı, kargaşalıklar çıkartmak için bir fırsat olabilirdi. Oysa Polonya toprakları savaş alanı olacaktı; Finlandiya ise Petersburg'a çok yakındı. Bundan başka imparatorluğun batısında yaşayan beş milyon Yahudinin, kendilerine hiçbir zaman güvenmemiş ve çok kere de kötü davranmış olan bir hükûmete bağlılıkla hizmet etmeleri için hiçbir neden yoktu. Bunun için başlamak üzere olan mücadelede imparatorlukta yaşayan bütün halkları aynı heyecanla birleştirmek söz konusu olamazdı.

Avusturya-Macaristan bir ulusal savaş düşüncesine tam anlamıyla yabancı bir durumdaydı. Bohemya'daki Çek, Galiçya'daki Polonyalı ve Rutenyalı, Transilvanya'daki Romanyalı, Kuzey Macaristan'daki Slovaklar. Slovenler ve Hırvatlar, Bosnalılar ve Dalmaçyalılar, Trente ve Istirya İtalyanları, eğer her yerde Avusturyalılarla ve Macarlarla aynı seçim hakkına sahip olsalardı, bütün ülkede olduğu gibi parlâmentolarda çoğunluğa sahip olurlardı. Hükûmet güç kullanarak birliği sağlıyordu. Kuşkusuz bu ulusal azınlıklar da 1914'de belirgin bir ayrılıkçılık özlemi görülmüyordu: yanyana yaşama ve hanedan çevresinde toplanmış olma bunlar arasında bir dayanışma meydana getirmişti. Fakat savaş, bunlar arasında, kuramsal da olsa bir bağımsızlık isteğinden ayrılmamış olan bir siyasal geleneğe sahip olanlara Alman ve Macar boyunduruğundan kurtulmak için bir fırsat gibi görünebilirdi.

Şurası bir gerçektir ki, 1914 Ağustosunda, güçler daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmamıştı. Her devlette, seferberlik, hükûmetlerin tahmininden kat kat daha iyi koşullar içinde yapıldı. Savaşın uzun süreceği belirtileri görünmeye başlayınca, ulusal bütünlük, güçler dengesinde önemli bir öge olacaktı.

Diplomatik Hareketler

Daha düşman orduları, çatışmaya geçmeden, diplomatik çalışmalar başladı. Şimdi, Avrupa'daki tarafsız devletlerin hangi

yöne doğruldukları ve ulusal özlemleri anlaşıldığı gibi, bunların savaşan taraflara ne gibi olanaklar sağlayacakları belli olmuştu.

Avrupa'daki tarafsız devletler tetikteydiler. Savaş olaylarının akışı, bunların toprak bütünlüğünü tehlikeye sokabilir ya da ekonomik çıkarlarına zarar verebilirdi. Bundan başka, eğer çatışmaların ortadan kaldırılması için varılacak anlaşmalar ülkelerin toprak durumlarının değiştirilmesini gerektirir, büyük devletler arasındaki denge koşullarını değiştirirse, bu da onları düşündüren bir sorun olurdu. Hiçbir devlet başlamış olan savaşa ilgisiz kalamazdı; bunun için de olaylara seyirci kalmasının çıkarlarını korumaya yeterli olup olmayacağını kendi kendine sormak zorundaydı.

Kuzey Avrupa devletleri en sakin durumda olanlardı. Kuşkusuz Hollanda, Lüksemburg'daki toprağı, Alman güçlerinin sağ kanat yığınak bölgesiyle, Belçika arasında bulunduğu için, tehlikeli bir durumdaydı. Ülkenin tarafsızlığı çiğnenir miydi bu durumdan dolayı? Daha 4 Ağustosta Büyük Britanya, Hollanda'ya, bağımsızlığı koruması yolunda kendisine yardıma hazır olduğunu bildirdi. Fakat, Almanya'nın Hollanda topraklarını istilâ ederek, Anlaşma (İtilâf) devletlerinin bu ülkenin kıyılarını abluka altına almalarını kışkırtmakta çıkarı yoktu; yokluğunu çekeceği ham madde ve yiyecek maddelerini alabilmek için Roterdam limanından yararlanmayı tasarlıyordu. Hollanda hükûmeti kendisine karşı iyi bir tutumda bulunursa, bu ülkenin tarafsızlığına saygı göstermeye söz verecekti.

Üç İskandinav ülkesinin çıkarları farklı olduğu gibi, sempatileri de ayrı ayrıydı. Kraliçesi bir İngiliz prensesi olan Norveç, İngiltere'ye ekonomik çıkarlarla bağlıydı. Danimarka kaygılıydı: Çünkü Danimarka takım adaları Baltık Denizi'nin ağzına egemen durumda olduğu için, önemli bir stratejik konumdaydı. Almanya'ya hiç sempati beslemediği gibi Bismarck'ın Slesvig'i elinden aldığını unutmamıştı; fakat komşu büyük imparatorluktan korkuyordu. 5 Ağustosta, Almanya, Baltık Denizi'ni İngiliz donanmasına kapatmak için, boğazları mayınlamasını istediği

zaman, Danimarka hükûmeti bunu redde cesaret edememişti. İsveç'te ise tersine, bazı siyasal çevreler, Rusya'dan korktukları için gözlerini Almanya'ya çevirmişlerdi. Savaş ilânından daha önceki günlerde Alman diplomasisi, Wallenberg'in muhafazakâr hükûmetini Birleşme (İttifak) devletleri lehinde bulunmaya sürüklemeyi denemişti; bunun üzerine Rusya Finlandiya'da askerî önlem almak gereğini duydu. (Anlaşma) İtilâf devletleri Almanya'nın oyununu bozmak için İsveç'e toprak bütünlüğüne saygı gösterileceğini bildirdi. 4 Ağustos günü İsveç hükûmeti Danimarka ile Norveç'in izinden yürüyerek, tarafsızlığını ilân etti. O andan sonra üç İskandinav devleti, ortaklaşa bir bildiri ile çatışmanın dışında kalacaklarını açıkladılar.

Akdeniz devletleri, diplomatik çalışmalar için daha geniş bir manevra alanı olmuştu. İspanya'nın karşılanmasını beklediği çıkarları yoktu; Fas sorununun bir çözüme bağlanışından beri Fransa ile dostça ilişkiler kurmuştu. İspanya Kralı 1913'de «Kendisi sağ oldukça» İspanya'nın Fransa'ya düşman olamayacağını söylemişti. Madrid hükûmeti tarafsızlığını ilân etti (7 Ağustos); ayrıca Fransa'nın «çatışma sırasında İspanya'nın dostça davranışına güvenebileceği» ni de söyleyerek Pirene bölgesindeki askerlerini hemen çekebileceğini bildirdi. Büyük Britanya ile arasında eski bir dostluk anlaşması bulunan Portekiz, daha savaş ilân edilmeden önce, Londra hükûmetine, kendisiyle «tam bir işbirliği» içinde harekete hazır olduğunu bildirdi, fakat İngiliz hükûmeti, «şimdilik» Portekiz'in savaşa girmesini gereksiz bulmuştu. İtalya'nın tutumunun ayrı bir önemi vardı. 3 Ağustosta kendisine verilmesini istediği ödünleri Avusturya-Macaristan'ın red etmesine dayanarak, tarafsızlığını ilân etti. Fakat bu tarafsızlık sürekli olacak mıydı? Savaşın başlangıcında II. Wilhelm; hâlâ İtalya'yı sürüklemek mümkün olup olmayacağını kendi kendisine sormuştu. Fakat; asker olsun, diplomat olsun İtalyan yetkililerinin sözleri böyle bir ümide yer bırakmıyordu: hatta İtalya üstü kapalı olarak, Avusturya-Macaristan'ın Trinto'yu kendisine bırakmasını dokunduruyordu. İtalya, eski ortaklarına karşı sa-

vaşa katılırsa, Anlaşma (İttifak) devletlerinden ne koparabileceğini araştırmaya bile başlamıştı. 3 Ağustosta, Petersburg'daki İtalyan elçisi Sazonof'la anlamlı bir konuşma yaptı: hükûmetinin, savaşa katıldığı zaman Adriyatik'te üstün bir yer elde edip etmeyeceğini öğrenmek istediğini söyledi. Ciddî bir «yanaşma» girişimi karşısında bulunduğunu düşünen Sazonof, derhal Fransa ile İngiltere'ye durumu bildirdi. Hemen o an, bu üç devlet, İtalyan isteklerini karşılamaya karar verdi.

Balkan devletleri, savaş durumundaki devletleri daha yakından ilgilendiriyordu. Yarımada haritasını baştan başa değiştirmiş olan 1912 ve 1913 savaşları ardında kinler ve hınçlar bırakmıştı. Bulgaristan'ın bozgununu belgelemiş olan Bükreş antlaşması (10 Ağustos 1913), yenilen tarafından kabul edilmemişti. Sırbistan savaşa katılıyordu; ister zafer kazansın ister kazanmasın, topraklarını genişletsin ya da bir parçalanmaya uğrasın, 1913'de kurulan kararsız dengenin değişeceğinden kuşkusu yoktu. Böylece korkular ve hırslar yeniden canlanmıştı. Savaş durumundaki devletlerin diplomasisi Balkanlarda elverişli bir alan buluyordu. Balkan devletlerinden birinin savaşa katılması, yalnız Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan seferinin sonucu bakımından değil, Rus cephesindeki hareketler bakımından da önem taşıyordu. Kaldı ki, askerlik bakımından bu devletlerin olanakları birbirinden farklıydı: 21 milyonluk nüfusuyla Türkiye, en önemli «insan deposu» ydu; ama artık yalnız bir ayağı Avrupa'daydı. Romanya (nüfusu 7.500.000 kişi) cepheye hatırı sayılır bir güç sürebilirdi. Yunanistan (4.800.000 kişi) ve Bulgaristan (4.700.000 kişi), kuram olarak Sırbistan'ın gücüne aşağı yukarı eşit bir güç çıkarabilirlerdi. Fakat Bulgar ordusu (Birinci Balkan Savaşı'nın gösterdiği gibi) Yunan ordusundan çok üstündü. Bu devletlerden her birinin Avrupa savaşı karşısındaki tutumu çıkarları, sempatileri ve hatırlatılması yararsız olmayan yükümlülükleriyle belirlenmişti.

Romanya 1883'de, Avusturya-Macaristan'la bir savunma anlaşması imzalamıştı. Buna göre, Avusturya-Macaristan, «doğru-

dan doğruya kendisi tarafından kışkırtılmamış» olan bir saldırıya uğrar ve bu saldırı Romanya sınırlarına yakın topraklarda olursa, Romanya müdahale edecekti. Fakat İkinci Balkan Savaşı'ndan beri, Viyana hükûmetinin Bulgarlara karşı gösterdiği sempati yüzünden Romanya'nın politikası değişmişti. Öte yandan, Romanyalılar, çok yaygın bir ayrılıkçılık güdüyorlardı. Ulusal özlemleri hem Rusya'nın elindeki Besarabya'ya hem de önemli bir Romanyalı nüfusun yaşadığı Avusturya-Macaristan topraklarına yönelmişti: Transilvanya, Bukovina, Banat gibi. 1914 Temmuzunun son günlerinde Bükreş hükûmetinin üstüne düşen düşeneydi; Almanya ve ortakları, eğer önce imzaladığı antlaşmaya bağlı kalırsa kendisine Besarabya'yı vereceklerini söylüyorlardı. Öteki cephedeki devletler ise Transilvanya'nın ele geçirilmesinin «Ulusal ülkü» ye uygun düşeceğini ileri sürmekteydiler. Romanya ihtiyatlı davranıyordu. 3 Ağustos Krallık Meclisi, heyecanlı tartışmalardan sonra Romanya'nın tarafsız kalmasına karar verdi. Ama ne kadar sürecekti bu tarafsızlık? Romanya, isteklerini yerine getirmek fırsatını kaçıracak mıydı? İki güç çarpışıyordu. Etkinliği bazı politikacıların etkisiyle, kamuoyunun büyük bir kısmı Avusturya-Macaristan'a düşmandı; bu imparatorluğun Bükreş Elçisi Kont Czern'in çevresini gittikçe kabaran bir «kin dalgasının sardığını» duyuyordu. Eski bir Prusya subayı ve Hohenzollerin hanedanından bir prens olan Kral Karol, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın sarsılmaz bir taraftarıydı; bakanlarını kandırıp «kalbinin sesine uyarak» Romanya ordusunu Üçlü Birleşme ordularının saflarında savaşa sürükleyemedi; fakat elli yıldır ülkeye yaptığı hizmetlerle kazandığı otoriteyle, Romanya'yı İngiltere-Fransa-Rusya blokuna sürüklemek isteyenlerin çabalarına engel oldu.

1913 yazında yenilgiye uğramış olan Bulgaristan öç alma ümidini kaybetmemişti: Romanya'ya bırakmak zorunda kaldığı Dobruca'da gözü vardı; en çok da Yunan Makedonyası ile Sırp Makedonyası'na göz dikmişti. Bunun için Avrupa savaşı ve Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a yönelttiği tehdit Bulgar po-

litikası için elverişli koşullar oluşturmaktaydı. Bundan yararlanarak Sırplara çullanacak mıydı? Almanya ve ortağı, Bulgaristan'ı buna kışkırtıyorlardı; hazırladıkları bir birleşime antlaşması tasarısını 29 Temmuzda Sofya'ya sundular. Ama Rusya tetikteydi: tarihten gelen gelenekleri, Slav dayanışmasını hatırlattı; eğer Sırbistan savaştan zafer kazanmış olarak çıkar da kuzeyde ya da batıda topraklarını genişletebilirse, Bulgaristan'ın Sırp Makedonyasında uğradığı kayıpların karşılığını alabileceğini anımsatıyordu. Bulgar hükûmeti «bekleyiş içinde bir tarafsız» lık gütmenin akıllıca olacağına karar verdi; «Rüzgârın ne yöne eseceğini» öğrenmek istiyordu. Bununla birlikte fırsatları kaçırmak niyetinde de değildi; elverişli koşullar meydana geldiğinde, Makedonya sorununu kendi yararına çözümlemeye kararlıydı. Başbakan Radoslavof'ın arkasından dış politikanın iplerini elinde tutan Kral Ferdinand'dı.

Yunanistan, İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra Serez, Drama ve Kavala eyaletlerini topraklarına katmıştı; şimdi bu toprakları

Yunanistan Başbakanı Venizelos

Bulgaristan'a karşı savunmaya kararlıydı. Bundan başka, Rumların yaşadığı Türklerin elinde bulunan Doğu Trakya'yı, Türk ya da İtalyan egemenliğindeki Ege Denizi adalarını ve Anadolu'yu da ele geçirmeyi hayal ediyordu. Yunanlıların «Büyük ülkü» (Megalo İdea) sünün özünde Türklerle bir savaşı göze alma durumu da vardı. Bu durum Avrupa savaşından bir ay kadar sonra nerdeyse gerçekleşecekmiş gibi görünüyordu. Bundan Başka İkinci Balkan Savaşı'na karşı Yunanlılarla Sırplar arasında imzalanmış olan 1 Haziran 1913 dostluk antlaşması yürürlükteydi: eğer iki devletten biri saldırıya uğrarsa, öteki onun yardımına koşacaktı (Casus foedris). Bütün bu açıklamadan anlaşılır ki, Yunanistan'ın uluslar arası yükümlülükleri Anlaşma (İtilâf) devletlerine kayacaktı: Başbakan Venizelos'un politikası buydu. Fakat Kral Konstantin, II. Wilhelm'in kayını idi. Öğrenimini Berlin'deki Kriegsakademie (Savaş Akademisi) de yapmıştı; içinde, Almanya'nın gücüne karşı korkuyla karışık bir saygı vardı. Bu görüş ayrılığı çetrefil bir durum almıştı. Üstelik bunu kralla başbakan arasındaki kişisel çekişme büsbütün arttırıyordu: Venizelos, parlâmentodaki çoğunluğuna dayanarak kendi düşüncesini kabul ettirmek istiyordu; otoriter bir adam olan kral da kişisel bir politika gütmekten vazgeçmek istemiyordu. Başlangıçta bu iki adam arasındaki çatışma daha göze çarpmıyordu. Venizelos, Sırpların temmuz sonunda ileri sürdükleri istek üzerine, Bulgarlar Sırplara saldırırlarsa, buna göz yummayacağını, çünkü böyle bir hareketin Bükreş antlaşmasını çiğnemek demek olacağını açıkladı; ama Bulgaristan, böyle bir harekete kalkmazsa, Yunanistan; iyi niyetli bir tarafsızlıkta kalarak, «bütün dostluk ve birliktelik» görevini yerine getirecekti, II. Wilhelm'in şiddet ve tehdit dolu istekleri altında bunalmıştı; Alman imparatoru, bu «arkadaş» ına, «Alman mareşali» ne, «Kayınbiraderi» ne seslenerek; kendisinin Avusturya-Macaristan'ın yanında yer almasını istiyor, bunu yapmazsa Almanya ile Yunanistan arasındaki bütün bağların kopacağını bildiriyordu. Konstantin de buna Almanya'ya karşı «beslediği sevgi» yi dile getirmekle birlikte; Yunanis-

tan'ın tarafsızlığının zorunlu olduğunu, «çünkü İngiliz ve Fransız filolarının Akdeniz'de kol gezdiğini» ileri sürüyordu. Venizelos'un gözünde tarafsızlık bir «siyaset değildi»; bu geçici ve Yunanistan dileklerini yerine getirinceye kadar yararlı bir çareydi. Kralın gözünde ise, tarafsızlık ülkenin temel çıkarlarına uygundu.

Bütün Balkan devletleri arasında yalnız Türkiye gizlice taraf tuttu. «Genç Türk» komitesinin (İttihat ve Terakki Fırkası) taraf olduğu Türk hükûmeti, askeri güç sahibi olduğuna inandığı Almanya ile ortaklarına yöneliyordu. Daha 22 Temmuzda, Enver Paşa Almanya'ya Türkiye'nin dostluğunu önerdi. II. Wilhelm'in emri üzerine hızla yürütülen görüşmeler 2 Ağustosta, Rusya'ya yöneltilen bir antlaşmanın imza edilmesiyle sonuçlandı. Fakat bazı bakanların Enver Paşa'nın kabul ettiği geniş yükümlülüklere itirazı üzerine, Türk hükûmeti askerî hazırlıklarını tamamlamadan savaş ilân etme tehlikesini göze almak istemedi. Her ne kadar Balkan devletleri ve imzaladığı antlaşmaya karşın Türkiye; beklemeyi ihtiyatlıca bulmakta iseler de; tarafsızlıkları ömürsüzdü: büyük devletler arasında başlayan mücadeleyi gözleyerek olayların akışı içinde, kendilerine elverişli bir fırsatı ele geçirmeyi bekliyorlardı.

XIII. BÖLÜM

1914 SEFERİ

Savaşa tutuşan güçler, üç cephede karşı karşıya gelmişlerdi: İsviçre'den Kuzey Denizi'ne kadar Fransız ordularının sol kanadı Belçika ordusu ile İngiliz yurt dışı kolordusu tarafından destekleniyordu; Rus orduları Baltık Denizi'nden Romanya sınırına kadar, yerleşmişti; Tuna ve Sara ırmakları boyunca da küçük Sırp ordusu mevzi almıştı. Almanya ile Avusturya-Macaristan'dan herbirinin ikişer savaş cephesi vardı: biri Sırplara ve Ruslara karşı; öteki Ruslara ve Fransız-İngiliz-Belçikalılara karşı. Almanya ve ortaklarının orduları arasında doğrudan doğruya bağlantı kurmak ve kuvvetlere yer değiştirtmek olası idi. Tersine, İngiliz-Fransız bloku devletlerinin kurdukları cepheler ise birbirinden ayrıydı. Bundan başka savaşın başlangıcında saldırı bakımından aynı değerde de değildi. Fransız ordusu seferberliğin on üçüncü gününde yığınağını tamamlayabilmişti; fakat, İngilizlerle bağlantı kurmadan sol kanadını derinliğine savaşa sokamazdı. Yalnız kendi gücüne güvenme durumunda olan Sırp ordusu, büyük kuvvetlerle üstüne gelineceğini biliyordu; bunun için, başlangıçta, savunma durumuna girdi. Rus ordusu seferberliğinin ağır ilerlemesinin sıkıntısı içindeydi.

Bu genel koşullar savaş plânlarının anlaşılmasına yardım edecektir.

Savaş Plânları

Almanya ile ortakları, düşmanlarının cepheye aşağı yukarı

ne kadar kuvvet sokabileceklerini, yeterince biliyorlardı; böyle olunca, düşmanın birliklerini bir cepheden öbür cepheye kaydıramayacağını anladıkları anda, başlıca çabalarını yöneltecekleri yeri serbestçe seçebileceklerdi. Alman Genelkurmayı on beş yıldır doktrinini belirlemiş bulunuyordu. Rus ordusu, birkaç haftadan önce tehlikeli olamayacağı için doğu cephesindeki ilk çatışmaların yükünü Avusturya-Macaristan'a bırakıyordu. Kendisi ise bu cepheye doğru Rusya'yı savunmak için gereken en az kuvveti gönderecekti: 9 piyade tümeniyle 12 Landwehr (yedek) tugayı. Batı cephesine ise geri kalan bütün kuvvetlerini yığacaktı: 78 piyade tümeni ve 10 süvari tümeni. «Kesin sonucu» burada almak istiyordu. Bu amaca ulaşabilmek için de Fransa'nın doğu bölgesindeki müstahkem mevzilerine saldırmaktan çekinmesi gerekmekteydi. Fransız Başkomutanlığı herhalde güçlerini buraya yığmış olacaktı. Bunun için Alman Başkomutanlığı «geniş bir stratejik sarma» hareketine girişmek kararındaydı: Belçika'nın tarafsızlığının çiğnenmesi bu plânın baş koşuluydu.

Belçika Genelkurmay Başkanı Schlieffen

1905'e kadar genelkurmay başkanı olan Schlieffen, daha 1900'de, Alman ordusunun sağ kanadının Belçika'dan geçmesine karar vermişti. Yerine gelen Moltke, bu genel düşünceyi benimsedi. Alman Genelkurmayı, harekât dairesi başkanı Albay Ludendorff 1913'de: «Fransız ordusuna açık alanda saldırıp yenmemiz ancak Belçika topraklarını çiğneyip geçmemizle olasıdır» diye yazıyordu. Bunu 1914'de kelimesi kelimesine Avusturya-Macaristan genelkurmay başkanına tekrar eden General Moltke, bu saldırının batı cephesinde altı haftada «Fransa'nın işini bitirip» kuvvetlerinin büyük kısmını Rusya'ya karşı yöneltmeye olanak vereceğini düşünüyordu.

Bu plânın yürürlüğe girmesi iki koşula bağlıydı: Geçici olarak Rusları olduğu yerde durdurmak; Fransa'ya karşı da mümkün olduğu kadar hızla harekete geçmek. Alman Genelkurmayı doğu cephesinin güç bir durumda olduğunu bilmiyor değildi; bunun için Avusturya-Macaristan'ın, doğal bir eğilimle zayıf düşmanı olan Sırbistan'a yüklenerek kesin bir başarı peşinde koşacak yerde, tümenlerinin büyük kısmını bu cepheye göndermesi gerekirdi: Böyle olsa bile yine bu grup, Rusların karşısında, 50 tümenden (41 Avusturya-Macaristan, 9 Alman) fazla kuvveti konuşlandıramayacaktı. Sayı azlığına rağmen, hareket ve yığınak çabukluğunun sağladığı üstünlükten yararlanarak düşmana, bütün kuvvetlerini toplamasına meydan vermeden saldırmak ve böylece, önleyici bir hareketle Rus saldırısını geciktirmek söz konusuydu. Alman Genelkurmayı batı cephesindeki saldırıda büyük bir başarı şansı görüyordu: 78 Alman piyade tümeninin (muvazzaf ve ihtiyat) karşısına 83 tümen (72'si Fransız, 5'i İngiliz, 6'sı Belçika) çıkacaktı. Yalnız bu kuvvetler üç ayrı komuta altında bulunuyorlardı. Böylece sayı eşitliği, aşağı yukarı sağlanmış olacaktı. Alman birliklerinin büyük bir şiddetle önceden saldırıya geçişi ,sonucu belirleyecekti. Alman kuvvetlerinin bütünü, büyüklük bakımından aralarında aşırı bir eşitsizlik bulunan iki gruba bölünecekti: Thionville Metz bölgesinin güneyinde, Lorraine ve Alsace cephesini 16 tümen tutacaktı; kuzeyde Thion-

villeli merkez olarak alan hareket durumundaki kanaatta 52 tümen bulunacaktı. İşte bu hareket durumundaki kanadın sağı kesin bir rol oynayacaktı: bu kol Liege ve Bruxelles üzerinden Maubeuge'in kuzeyindeki Fransız topraklarına ulaşacaktı; tahminlere göre Fransız cephesinin sol kanadının gerilerine sarkarak, yalnız İngiliz dış sefer birlikleriyle karşı karşıya kalacaktı. Böylece sarılmış olan düşman orduları; güneye, sonra da güneydoğuya sürülerek yukarı Seine bölgesine sıkıştırılacaktı.

Bu Alman-Avusturya plânının karşısına öteki blok hangi plânla çıkmayı düşünüyordu? Onlar batı cephesinin en ağır Alman saldırısına uğrayacağını biliyor değildi. Fransız ve Rus genelkurmay başkanları, savaştan önce yaptıkları bir konuşmada, Almanların «kuvvetlerinin en büyük kısmıyla Fransa üzerine» çullanacağı konusunda düşünce birliğine varmışlardı. Bu plânı boşa çıkartmak için, Rus kuvvetlerinin bir kısmı ile yığınak tamamlanmadan önce güçlü bir saldırıya geçmek gerekti. Alman Komutanlığı, doğu cephesinin zayıfladığını anlarsa, batı cephesinden bir kısım kuvvetini çekeceğinden büyük saldırısını zayıf düşürmüş olacaktı.

Rus Başkomutanlığı, yükümlülüklerine uygun olarak plânını hazırladı, İsveç'i ve Türkiye'yi kollamak üzere ayrılması gereken kuvveti de hesapladıktan sonra savaşın ilânından sonra cepheye 72 tümenlik bir kuvvet sürebilecekti. Bunun 45 tümenini güneydoğu cephesine, yani Güney Polonya'ya ve Galiçya'ya göndererek, aşağı yukarı aynı güçte olan, Avusturya-Macaristan ordusuna karşı mevzilendirmek istiyordu. Geri kalan 29 tümenle de, iki ordu kurarak, Almanların Doğu Prusya'daki 9 tümenine iki koldan saldıracaktı. Bu iki ordunun komutanı, bütün tümenlerini el altına almayı beklemeden saldırıya başlayacaktı: seferberliğin on dördüncü günü, yani bütün belirtilere göre, batı cephesindeki ilk büyük çarpışmaların başladığı gün harekete geçmeliydi.

Fransız Başkomutanlığı da; İtalya'nın tarafsızlığından sonra bütün kuvvetlerini kuzeydoğu cephesine gönderebileceğinden,

saldırıya geçmeye karar vermişti. Fakat, düşmanın plânının değerlendirilmesinde önemli bir hataya düşmüştü: Belçika'nın tarafsızlığının çiğneneceğinden hiç kuşkusu olmamakla birlikte - 1904'den beri bu konuda hiçbir kuşkuya yer bırakmayan bilgiler almıştı- Alman sağ kanadının Mense'ü geçmeyeceğine inanıyordu. Bu inanca neden saplanıp kalmıştı? Bunun nedenleri askerlikle olduğu kadar politikayla da ilgiliydi. Bu inanca göre, Almanya Brüxelles üzerine yürümekten vazgeçip Flaman kıyısını tehdit etmeyerek Belçika'daki hareket alanını sınırlandıracaktı; Almanya, böylece Belçika hükûmetine karşı koymayacağını ve İngiltere'nin de kendisini serbest bırakacağını düşünecekti: Belçika tarafsızlığının «dar» bir ölçüde çiğnenmesi, uluslar arası bakımdan, tam olarak çiğnenmesinden daha az ağır sonuçlar verirdi. Böyle olunca ne diye Alman Genelkurmayının gereksiz tehlikeleri göze alacağını düşünmeliydi? Hem sonra Alman ordusunun, hareket içindeki kanadını Mense'ün kuzeyine uzatmak için gerekli kuvvete sahip olmadığı da düşünülüyordu: Fransız Genelkurmayı düşmanın ihtiyat tümenlerinin sayısını küçümsüyor ve bunların ilk çarpışmada oynayacakları rolü hafife alıyordu. Fransız Başkomutanlığı bu yanlış varsayıma dayanarak «XVIII. Plân» adlı toplanma plânını hazırladı: bu plâna göre ilk hat ordularının karargâhları, Rethel, Verdun, Neufchateau ve Epinal'de bulunacaktı.

Alman ordusu Thionville'in kuzeyine 52 tümen sürerken, Fransız ordusu Verdun'un kuzeyinde 31 tümen bulunduracaktı. Fransız kuvvetlerinin ekseni Lorraine'den geçiyordu. General Joffre (41), sol yanına çökecek tehlikeye inanmayarak, 1914 Şubatında hazırlanan «Genel direktif» çerçevesi içinde iki saldırı öngörmüştü: «biri, sağdan, ormanlık Vages dağ kitlesi ile Toule yakınlarından geçen Meuse ırmağı arasından», öteki de «soldan, Verdun-Metz hattının kuzeyinden.» En akla yakın olasılığa göre, yani Almanya Belçika'nın tarafsızlığını çiğnediği zaman bu ikin-

(41) Joseph Joffre, (1852-1931) 1. Dünya Savaşı'nda Fransız Ordusu Başkomutanı.

ci saldırı Belçika Luxembourg'undaki Florenville'e doğru yönelti-lecekti. Bu iki saldırının ikisi de çetin bölgelerde yapılacak demekti: Lorraine'deki göller bölgesiyle, Ardennes ormanlarında.

Böylece Alman ordularının sarma hareketi, Fransız ordusunun çevresini geniş bir biçimde çevirecekti.

Alman-Avusturya Savaş Plânının Başarısızlığı: Marne

General Moltke, altı haftada Fransız ordusunun hakkından geleceğini hesaplıyordu. Oysa, eylül ortasında Aisne ile Meuse'ü işgal edecek, fakat bir bozgundan sonra mevzilerini savunmaktan başka bir şey düşünmeyecekti: Alman plânı suya mı düşmüştü; neden? Nasıl?

Manevranın birinci kısmı çok iyi bir düzenlilik içinde gelişmişti. Son kalesi 17 Ağustosta, düşmüş olan Liege'in çok güçlü direnmesine rağmen, -18 Ağustosta Alman plânının öngörülen hızla uygulanmasına olanak vermek üzere- sağ kanat Belçika'da ilerlemeye başladı: I. Ordu Bruxelles'e doğru, II. Ordu, Namur'un kuzeybatısına, Sambre'a doğru yürüdü. Belçika ordusu, Fransız Komutanlığı Fransız ordularının aldığı düzenin soluna, İngilizlerin yanına yerleşmesini istediği halde, Belçika toprağını savunmaya geçerek Anvers'e kapandı. Thionville'in güneyinde sol kanat orduları (VI. ve VII. ordular) Sarre hattını tutmuştu. Moltke, Fransız kuvvetlerinin Lorraine'den saldırıya geçmelerini bekliyordu. Kendi sol kanadını güçlendirmek için, o ana kadar elinin altında bulundurduğu altı Ersatz-Reserve tümenini oraya gönderdi. Kuşkusuz, bu takviyelerini hareket durumundaki kanada saklamak mantığa daha uygundu; çünkü kesin sonuç ondan bekleniyordu; fakat Moltke büyük atılımlar yapacak adam değildi. Kaldı ki, sağdaki orduların durumu kendisine yeteri kadar iyi göründüğü için bu destekten vazgeçebiliyordu.

General Joffre, gerçekten de genel plânını değiştirmedi; yalnız 15 Ağustos günü orduya komuta eden ve Alman sarma hareketinin farkına varan General Laurezac'un ısrarı üzerine sol

kanadını kuzeye, Philippville-Marienbourg bölgesine doğru kaydırmaya karar verdi. Bununla da kalmayarak Lorraine ordularından aldığı iki kol orduyu Meuse'e gönderdi. Savaş düzenindeki bu değişiklik yeterli değildi: Laurezac'un sol kanadının çok ötesinden geçerek Bruxelles'den Mons'a yürüyen Alman I. Ordusunu hesaba katmamıştı. Belçika'daki kararsızlığa rağmen, Fransız Başkomutanlığı, öngördüğü çifte saldırıdan vazgeçmemişti. 18 Ağustos günü, 1. ve 2. Fransız orduları Alman Lorraine'ine girdi. Aynı gün 4. Ordu Neufchateau yönünden, Belçika Luxembourg'una dalma emrini aldı: Başkomutanlık karargâhı, düşmanın sağ kanadını yarmak için, merkezinden kuvvet çekmiş olacağını tasarlıyordu; Belçika Ardenne'inde ilerleyen Alman kuvvetlerini «hırpalayacağını» ve böylece düşmanın sağ kanat ulaşımını tehlike altına sokarak, geri çekilmek zorunda bırakacağını umuyordu.

«Sınıflar çarpışması» nın yazgısı dört günde belirlendi: iki Fransız saldırısı da üst üste başarısızlıkla sonuçlandı. 20 Ağus-

I. Dünya Savaşı'na giden Fransız askerleri

tosta General Castelneau'nun ordusu Sarre üzerinde Morhange'da iyice yerleşmiş mevzilere çarptı; Alman karşı saldırısı önünde meydanı bıraktı; Grand Couronne de Nancy'ye doğru geri çekildi. 22 Ağustos günü 4. Ordu, Ardenne'lerde, hemen hemen hiç umulmadık biçimde düşmanla temasa geldi, bu birbirinden ayrı hareketlerden meydana gelmiş bir raslantı savaşıydı. Fransız birlikleri, sayıca üstünlüklerine rağmen (122 tümene karşı 160 piyade tümeni) ağaçlık ve sarp bir arazide, komutanlığın hareketleri güçlükle yapılabildiği için, boşuna saldırılarla kendini tüketti. Bir aralık Almanların merkezi çözülür gibi olmuştu; ama bir ihtiyat tümeninin gelişi durumu düzeltti. Daha o akşam, Fransız saldırısının başarısı su götürmez bir olaydı. Ertesi sabah General Langle de Cary geri çekilme emri vererek birliklerini Meuse'e getirdi.

Fransız plânı çöktüğü sırada Alman Başkomutanlığı kendi plânını uygulamaya başladı; Charteroi savaşı. Sağ kanada (30 tümen) komuta eden General von Bülow, karşısında yalnız Laurezac ordusunu buldu; bu ordu sağa, Namur'de, bir Belçika tümeni tarafından, solda da dört İngiliz tümeni tarafından destekleniyordu; yani buradaki Fransız kuvveti 19 tümendi. II. Alman ordusu, Sambre'ın güneyinde toplanmış olan 5. Fransız ordusuna ayın 21'inde cepheden saldırdı; Fransız ordusu dayandı, ama 22 Ağustosta sağ yanında III. Alman ordusunun; ertesi gün de sol yanının kanalın geçitlerini zorlayarak İngilizlerin tuttuğu cephedeki Mons'u alan II. Alman ordusunun baskısını gördü. 23 akşamı Bülow daha kendisini zafer kazanmış saymıyordu: III. ordunun Saksonlar Meuse'ü aşmışlardı ama, karşı saldırı ile durdurulmuşlardı; bunun üzerine Alman komutanı yeni bir harekete girişti. Lanrezac bu saldırıyı beklemiyordu: ulaştırma yollarının tehlike altına girmesinden kaygılanarak -Çünkü 4. ordunun Ardennelerde yenilgiye uğraması Givet iç Mezieres arasındaki Meuse geçitlerini savunmasız bırakmıştı- gecikirse, sarılacağından korktu. Ordusunu kurtarmanın tek yolu geri çekilmekti. Akşam karanlık bastırır bastırmaz, çarpışmayı bırakarak

Philippeville ve Givet'ye doğru çekilmeye başlama emrini verdi.

Bütün ateş hattı boyunca Fransız orduları yenilmişti. Kuşkusuz Alman Başkomutanlığı umduğu kesin sonucu elde etmiş değildi; Fransız sol kanadını yakalayıp ezememişti; fakat ileriki günlerde bunu yapacağını düşünüyordu. General Moltke 27 Ağustos günü geri çekilen Fransız ordularını kovalama emri verdi. I. Ordusunu Oise ve Seme ırmaklarının kavşağına, II. yi Laon'a, La Fere'e doğru sürdü, III. IV. ve V. orduları da Chateau Thierry, Epernay, Châlons-sur Marne üzerine yürüyeceklerdi. Olduğu kadar şiddetle ileri atılarak Fransız ordularına zamanında toparlanma fırsatı vermemeliydi, Başkomutanın en yakın yardımcısı olan Albay von Tappen: «altı haftaya kadar bu iş temizlenmiş olacak» diyordu.

Fakat, yürüyen kanat kovalamaya derinliğine daldığı sırada Sambre çarpışmasındaki kuvvetlere sahip değildi: müstahkem mevkii kuşatabilmek için Maubeug önlerinde 3 tümenini bırakmıştı; bundan başka 26 Ağustosta Başkomutanlık emrine 4 tümen (İhtiyat Muhafız Birliği ile XI. Kolordu) verdi. Sağ kanattan iki kolorduyu alma kararını 25 Ağustos akşamı Moltke'nin kendisi vermişti; Doğu Prusya Alman ordusunun, Rennenkampf ve Samsonof komutalarındaki iki Rus ordusunun çemberi içine girme tehlikesiyle karşılaştığını ve Combinnen çarpışmasından sonra Vistule'e doğru çekildiğini haber almıştı; Avusturya-Macaristan Başkomutanlığı da ısrarla, doğu cephesinin takviyesini istiyordu. Fransız ordusunun bozgundan yakayı kurtaramayacağına inanan Moltke, yardımcılarının görüşlerine de aldırış etmeyerek, bu isteğe cevap vermenin gerekli olduğuna karar vermişti. Bu tehlikeli bir karar, ağır bir hata idi. Alman Başkomutanı, en kesin sonucu almasını istediği ordularını zayıf düşürmüştü.

Bununla birlikte kovalama emri canla başla yerine getiriliyordu. Kuvveti azaltılmış olduğu halde Alman sağ kanadı on gün boyunca olağanüstü bir çaba gösterdi. I. ve II. ordularının komutanları Von Kluck ile Von Bülow bütün düşüncelerin öte-

ında şu amacı güdüyorlardı: Fransız ordusunun sol kanadını kıstırıp sarmak. Bunun için de 30 Ağustos günü başkomutan tarafından verilmiş olan yürüyüş yönünü değiştirmekte tereddüt etmediler: I. Ordu Pontoise'a yönelecek yerde, önce güneye sonra da güneydoğuya saptı; II. Ordu da Laon üzerine yürüyecek yerde Reims üzerine yürüdü. Moltke de bu kararı onayladı.

Bu kovalama hareketi sırasında, bu iki Alman generali, üç kere başarıya ulaştıklarını sandılar. 26 Ağustos günü I. İngiliz kolordusu, kendisini geriye süren düşmana karşı, Cateau'da direnmek istedi. I. Alman ordusu tarafından hırpalandığı için kendini kurtarıp gittikçe artan bir hızla geri çekilmekte güçlük çekiyordu. Ayın 29'uncu günü İngilizlere güven vermek ve soluk aldırmak için 5. Fransız ordusu saldırıya geçti: Çok güç koşullarla savaşan (Başkomutanlığın emri gereğince Saint-Quintin yönünde harekete geçtiği sırada sağ kanadı saldırıya uğramıştı) Lanerzac, Guise'de bir başarı elde etti; fakat, sarmadan kurtulmak için çarpışmayı bırakmak zorunda kaldı. Her ne kadar Kluck, birlik-

Alman askerleri savaşa gidiyor

lerini Noyan üzerinden Compiegne'e doğru sarktı ise de, Lanrezac Aisne'i geçmeyi başararak güneye doğru çekilmeye devam etti. Bununla birlikte, 31 Ağustos günü Kluck, hâlâ, düşmanının yanını vurabileceğini umuyordu: Chateau-Thierry köprülerini Fransızlardan önce ele geçirmek için emrindeki kolorduları, hiç durdurmadan, Ferte Milon ve Ouregr vadisi üzerinden Marne'a doğru sürdü; ama çok geç ulaştı. «Kesin sonuç» suya düşmüştü.

Şimdi Alman sağ kanadı tehlikeli bir duruma düşüyordu: I. Alman ordusu Chateau-Thierry de Marne'ı aşarak güneye sarkarlarken Paris'teki siperli ordugâhın, yanı üzerindeki tehlikesini ihmal etmişti. Bununla beraber; Moltke, Fransız ordusunun «ana kitlesi» ni kıstırmak isteğinden vazgeçmiş değildi. 2 Eylülde ordularına Fransızları «güneydoğu yönüne doğru, Paris'in ötesine» atma emrini vermişti. Paris'ten gelecek bir saldırıya karsı, aldığı önlemin yanını koruma görevini I. Orduya vermiş olmayı yeterli buluyordu,

O sırada, Alman Başkomutanlığı hâlâ bir başarı kazanmayı umabilirdi. Batı cephesindeki saldırısı tahminine uygun biçimde gelişmişti. Doğu cephesinin verdiği korkudan kurtulmuştu. Rus orduları iki bozguna uğramışlardı. Komutan General Prittwitz'in görevinden alınarak yerine General Hindenburg'un getirildiği Alman ordusu, Doğu Prusya'da dört gün süren (Tannenberg, 27-30 Ağustos) bir savaş sonunda Samsonof komutasındaki Rus ordusunu yok etmiş: 92.000 tutsak alarak 350 top ele geçirmişti. Sonra güçlerini toplayarak Rennenkampf ordusuna saldırmış ve Doğu Prusya'ya tam olarak kurtarmıştı. Avusturya-Macaristan birlikleri 23 Ağustosta, Güney Polonya'da saldırıya geçti. Krasnik'te 4., Komarov'da 5. Rus ordularını yenilgiye uğrattı. Inangorod'a doğru yürüdü. Kuşkusuz ne kadar parlak olursa olsun, bu zaferler kesin değildi, çünkü Rus kuvvetlerinin tümü daha savaşa katılmamıştı: Cephenin güney bölümünde, Lemberg'in karşısında Rus Başkomutanlığı bir karşı saldırıya hazırlanıyordu. Fakat Avusturya-Macaristanlıların ilk başarıları General Moltke'ye gereksinim duyduğu güveni vermişti: doğu

cephesi batı cephesinde tam zaferi elde edinceye kadar «dayanabilirdi.»

Moltke, Fransa'nın karşı koyacağını aklına getirmeden hesabını yapmıştı. Hızla geri çekilmesine, içinde bulunulan güçlüklere ve tehlikelere rağmen Fransız Başkomutanlığı daha 25 Ağustosta durumu düzeltmeye yarayacak bir manevraya girişmeyi düşünmüştü: Cephenin öteki kısımlarından çekilecek kuvvetlerle, sol kanatta, yeni bir ordu kurarak yürüyen Alman ordusunun yanına saldırmak. General Maunoury'nin komutasındaki bu yeni 6. Ordu, Joffre'ın geri çekilişini Aisne hattında durdurabileceğini umduğu bir anda, 27 Ağustosta Amiens bölgesine yerleşti. Rolünü yerine getiremeyerek geri çekildi ve Paris'teki siperli ordugâhta mevzie girdi. Buna göre Kluck, Marne'a ulaştığı sırada Joffre'un elinin altında, Paris dolaylarında, yedi muvazzaf tümen vardı; az sonra bu güç, 4. Kolordunun 1 Eylülde Sainte-Menehould'dan ayrılarak 6. Orduya katılmasıyla 9 tümene çıktı. Siperli ordugâhtaki altı ihtiyat tümeni bu hesabın dışındaydı. Bu güçleri I. Alman ordusunun yanına saldırtabilirdi. Ama ne vakit? Joffre daha buna karar vermemişti. Saldırıya geçmeden önce son kanadından emin olmak istiyordu. Oysa 5. Ordu düşman tarafından sıkıştırılmaktaydı; İngiliz dış sefer kolordusu komutanı General French, 31 Ağustosta cepheden ayrılarak Seine'in ardına çekilmeyi düşünmüşken sonunda savaş hattındaki yerinde kalmıştı, ama hiç de saldırıya geçmeye hazır görünmüyordu. Bunun için Joffre, 3 Eylül sabahı, onu cephenin iki ucunda, Paris'te Verdun'da, karşı saldırı için gerekli dayanak noktaları bırakarak, birkaç gün daha geri çekilmeye devam etmeyi düşünüyordu.

Her ne kadar bu tarihte Alman ordularının hareketi bütün gücüyle gelişmekte gibi görünüyorsa da genel durum derin bir değişikliğe uğramıştı: Joffre kuvvetlerini yeniden ayrı ayrı yerlere yerleştirmeyi başardı. Sağdaki ordularının dayanışıyla Manoury ordusunu kurmakla, sol kanadının dengesini yeniden sağlamış oldu; savaş düzenini değiştirmek için 25 Ağustostan beri

hiçbir şey yapmamıştı; ancak 5 Eylülde Lorraine'deki ordularından iki kolordu çekmeye karar verdi. Charleroi'da Alman sağ kanadındaki 30 tümene karşı, yalnız 20 Fransız-İngiliz tümeni varken; Alman ordularını şimdi savaş hattında Ourcqtan-Saint Gond bataklıklarına kadar uzayan alanda yalnız 20 tümeni vardı; oysa 6. Fransız ordusu ile İngiliz dış sefer kolordusu ve 5. Fransız ordusunun 30 tümeni vardı. İleriki günlerde bu oransızlık daha da artacaktı.

4 Eylül akşamı, Lorraine'den Fransızların kuvvet çektiklerini öğrenen Moltke sonunda tehlikenin büyüklüğünü anlamıştı. «Düşmanın Paris bölgesine büyük kuvvetler yığdığını ve Paris'i savunup, Almanların sağ yanına saldırmak için yeni birlikler getirdiğini de hesaba katmak gerekti.» Artık Fransız ordularının tümünü güneydoğuya sürmeyi düşünmüyordu. Yalnız merkezdeki ordular yürüyüşlerine devam edecekti. Sağ kanatta bulunan Kluck ve Bülow komutasındaki iki ordu doğuya «Paris üzerinden gelecek kasırgaya» karşı duracaklardı. Fakat bu emir hemen yürürlüğe konulamadı. Çünkü Kluck, «basamak basamak» geriye doğru kayması konusunda 2 Eylülde kendisine verilmiş olan emre karşın, ileriye doğru yürüyüşe devam etmişti: tümenleri geniş bir ölçüde Marne'ı aştılar. Yalnız IV. Alman kolordusu, yanı korumak için Ourcq'ta kaldı. Alman sağ kanadı darbeyi karşılamaya hazır olmadan Fransız saldırısı başladı.

General Joffre 4 Eylül günü büyük savaşa karar verdi. Daha o sabah I. Alman Ordusunun güneydoğuya doğru yürüdüğünü ve Marne'ı aşarak yanını karşı taarruza verdiğini öğrenmişti; bundan başka Paris ordusu komutanı General Gallieni de siperli ordugâhta mevzilenmiş olan bütün kuvvetleri Meaux'ya doğru sürmesi için kendisini sıkıştırıyordu; bunun üzerine Joffre, Lanrezac'ın yerine gelen General Franchet d'Espereg'e, 5. Ordunun saldırıya hazır olup olmadığını sordu; ayrıca İngilizlerden de yardım edecekleri konusunda güvence aldı. O akşam karar verilmişti: Saat 22'de birliklere gönderilen genel emirde, «I. Alman Ordusunun saplandığı durumdan yararlanarak sol uçtaki

müttefik kuvvetleriyle üstüne çullanmak uygun olacaktır» deniliyordu. Hazırlık hareketleri eylülün 5'inde yapılacak. 6'sında da saldırıya geçilecekti.

5 Eylül günü öğleden sonra, Joffre'ın emri gereğince Marne'un kuzeyine yürüyen Maunoury ordusu, Ourcq'un batısındaki tepelerde mevzilenmişken, Kluck ordusunun yanını koruyan IV. İhtiyat Kolordusuyla çatıştı. Marne savaşı başlamıştı.

Üç gün boyunca, iki ordu, Paris'in ileri mevzilerinden Verdun, Verdun'den Vages'lara kadar, savaşın kesin sonucunu elde edebilmek için canla başla savaşıyordu. Gerçekte bu çok geniş hat üzerinde iki çarpışma oldu. Maillyladon kampının Argon, Houts de Meuse ve Grand-Couronne de Nancy cephesinde Fransız orduları kuvvetle direnmekle yetindiler; IV. ve V. Alman orduları 4 Eylülde aldıkları emre uygun olarak, Moselle'den ve Meurthe geçidini zorlamak isteyen Lorraine ordularına ulaşmak için güneye doğru yol açmaya çalışıyorlardı. Alman Başkomutanlığı kesin sonucu burada almak istiyordu. Mailly kampının batısında, inisiyatif Fransız Başkomutanlığının elindeydi: aynı noktada birleşmek üzere ilerleyen ordularının bütün çabasını Saint-Gond bataklıklarından Ourcq vadisine kadar, solu III. Ordunun üç Sakson tümeni tarafından desteklenen I. ve II. Alman ordularına yöneltmişti; cephenin bu bölümünde 14 Alman tümenine karşı 28 Fransız tümeni vardı. İki çarpışma çok değişik koşullar içinde gelişmekteydi.

Cephenin doğu bölümünde Alman saldırısı güçlü bir karşı koymaya uğradı. Bununla birlikte 8 Eylül günü iki tehlikeli nokta belirdi: Nancy cephesinde Bavyeralıların Amance dağına ve Champenouse ormanına karşı saldırıları General de Castelnau'yu kaygılandırmıştı: çünkü Meurth'ün sol kıyısına doğru geri çekilme zorunda kalmaktan korkuyordu. Ornain cephesinde, Kronprinz (Alman veliahdı) 'in ordusu bir aralık, Revingny bölgesinde 4. ve 5. Fransız ordularını birbirinden ayırabilmişti: gedik açıldı; fakat üç gün önce Lorraine cephesinden alınmış olan 15. Kolordu tam zamanında yetişerek gediği kapadı. 9 Ey-

lülde, bütün cephelerde Alman saldırısı yeniden başladı ise de kesin sonuç alınamadı. Fransız Başkomutanlığı o kadar kaygılanmıştı ki, General Serrail'a sağ kanadını geri çekmesi, yani Verdun'u bırakması için izin verdi. Ama Serrail dayandı. Almanlar büyük bir şiddetle saldırdılar; ayın 10'unda yeni bir hamle yapmaya hazırlanırlarken, geceleyin, Moltke birdenbire Nancy cephesindeki saldırının durdurulması emrini verdi. Böylece umduğu büyük başarıyı elde etmekten vazgeçmiş oluyordu. Neden böyle yapmıştı? Bunu Alman sağ kanadındaki olayların akışı ile açıklamak olasıydı.

Cephenin batı bölümünde Alman orduları daha çarpışmanın başlangıcında güç durumdaydı. Yanı Mauncury'nin saldırısı ile tehlikeye giren Kluck kolordularını acele Marne'ın kuzeyine sürdü. Bu zorunlu kararı vermekle kendi ordusu ile Bülow'unki arasında elli kilometre genişliğinde bir gedik açmıştı; burayı yalnız süvari perdesi koruyordu. İşte, İngiliz dış sefer kolordusu da tam bu bölgede ilerliyordu. Eğer Petit-Marin hattını işgal etmiş olan süvari perdesi yırtılırsa Fransız-İngiliz birlikleri gediği daraltarak iki Alman ordusunu birbirinden ayıracak, Kluck'u sarılma tehlikesinin içine atacaktı. Alman generalleri tehlikeyi gizlemiyorlardı; fakat bunu, saldırı ile karşılayacaklarını ummaktaydılar: gedik büsbütün açılmadan, savaş cephesinin ileri ucundan şiddetli bir saldırıya geçerek zaferi kopartmak istiyorlardı. Kluck, bütün çabasını Ourcq yaylasındaki sağ kanadına vererek Maunoury ordusunu kuzeyden sarmaya çalışıyordu; Bülow sol kanadıyla Saint-Gond bataklıkları üzerinden Fach ordusuna çullandı. 9 Eylül sabahı, Fransız birliklerinin canla başla, karşı koymalarına karşın, hâlâ güzel ümitler vardı. Fakat, İngilizler, gedikte ilerliyorlardı. Ayın 8'inde Petit-Marin'den püskürtülen Alman süvarisi, 9 Eylül sabahı, Marne geçitlerini boşaltmak zorunda kaldı. Şimdi, birkaç saat içinde I. Alman Ordusuna sırtından, II. Alman Ordusuna da sol yanından saldırılabilirdi. Bülow, bir akşam önce, bu olasılığı Moltke'nin temsilcisi Yarbay Hentsch söylemişti: ikisi de İngilizler Marne'ı aştığı takdirde I. ve II. Al-

Marne'da ölen Alman askerleri

man ordularının geri çekilmesi gerekecekti. Bunun için 9 Eylül günü saat 13'de II. Ordu Komutanı geri çekilme emri verdi; I. Ordu Komutanı, Ourcq'ta zaferi sağlayabileceğine inandığı için önce karşı çıktı, ama sonunda boyun eğdi. Akşam üstü, Alman sağ kanadı olduğu gibi geri çekilmeye başlamıştı; bu geri çekilme hareketi çok güçlüğe rastlamadan yapılıyordu; çünkü Fransızlar ve İngilizler başarılarından hızla yararlanamamışlardı; kuşkusuz bu, birliklerin yorgunluğundan ileri geliyordu. Ertesi sabah, Moltke, Kronprinz'in ordusunu, Verdun çıkıntısında son bir atılım yapmak üzere bırakarak, merkez ordularını geri çekti: bu ordulara Sainte-Menehould'dan Vauqunois'ya kadar Suppe ve Argonne hattında direnme emrini verdi.

Joffre günlük emrinde «Marne Savaşı, yadsınamaz bir zaferle sona erdi» diyordu. O anda, Alman komutanlığı da aynı yargıyı vermişti. Yıllarca sonra Alman tarihçileri bu yargıyı yeniden gözden geçirmeye kalktılar. Dediklerine göre Alman orduları zaferi ele geçirmek üzereydiler. Hatta sağ kanatta nerdeyse başarıya ulaşacaklardı; Kluck Ourcq'ta, Bülow da Saint-Gond batak-

lıklarında düşman cephesini yarabilirlerdi; birkaç saat daha dayanmaları gerekirdi; bu da savaşın sonunu değiştirmek için yeter de artardı bile. Bozgunun sorumlusu, Moltke'nin, komutanlığa gönderdiği temsilcisi Yarbay Hentsch'ti: bu adam gerektiği kadar metin değildi; son bir çabayla zaferi kazanmak olası iken Alman birliklerinin yenildiğini sanmıştı. Fakat bu tez, doğrudan doğruya Alman generallerinin tanıklıklarıyla çürütülmüştür. Von Kluck'un kurmay başkanı general Von Kühl «I. Ordu Komutanlığı, yarbayın derhal geri çekilme emrini yerine getirdi; çünkü yapacak başka bir şey kalmamıştı» diye yazar. Kluck'un kendisi de önünde sonunda savaşı bırakmak zorunda kalacağını söylemiştir. Eğer Alman birlikleri, sağ kanatlarının ucunda, Ourcq'a egemen yaylalarda bir başarı kazanmış, Saint-Gond bataklıklarında Foch'un direnişini kırmış olsalardı bile, ki bunu düşündürecek hiçbir belirti yoktu, Marne'ı aşarak, Kluck ve Bülow orduları arasında açılan gediğe dalmış olan Fransız-İngiliz ordularının arkadan saldırısına uğramayacaklar mıydı?

Sonbahar Savaşları

Marne Savaşı Alman savaş plânının bütünlüğünü bozdu. Bununla birlikte iki ay boyunca, savaş bütün cephelerde yorulmak bilmez bir hırsla devam etti.

Alman cephesi çöker çökmez Joffre kovalama emri verdi: düşmana soluk aldırmayarak bir mevzie yerleşmesine engel olmak gerekti. Fakat Fransız birlikleri harcadıkları o büyük çabadan sonra tükenmişlerdi; topçunun cephanesi tükenmeye yüz tutmuştu; süvari, atların yorgunluğu yüzünden kendisinden bekleneni yapamıyordu. Moltke'nin yerine Alman ordularının başkomutanı olan Falkenhein (42) 'ın elinde yeni bir ordu, VII. Ordu vardı. Bu ordu Marne savaşından önce Lorraine'den alı-

(42) Erich von Falkenhein, Alman generali (1861-1922), I. Dünya Savaşı'nda batı ve doğu cephelerinde savaştıktan sonra, Türk ordusunda, bir ordular grubunun komutanlığına getirildi.

nan birlikler ve Maubeug'ün teslim olmasından (8 Eylül) sonra serbest kalan birliklerden kurulmuştu, işte üç gün süren (13-17 Eylül) bir çarpışmadan sonra, Fransız kovalayışını, Aisne hattı üzerinde bu ordu durdurdu.

Şimdi iki düşman ordu, karşısındakini sarmak için, durup dinlenmeden savaş hatlarını genişletmeye çalışıyordu.

Lorraine'den aldıkları güçlerle, tümenlerine yan değiştirterek, Falkenhein ve Joffre aynı zamanda, savaş cephesinin kuzey kanadına karşı yeniden saldırıya geçmişlerdi. Karşılıklı olarak harcadıkları çaba birbiriyle dengelendiği için, etkileri de karşılıklı olarak kırılıyordu.

Fransız Başkomutanlığı üç hafta boyunca inisiyatifi elinde tuttu; fakat bütün telâşı boşamaydı. Castelnau komutasındaki yeni bir ordu Amiens'in güneyindeki bölgede harekete geçer geçmez, Bavyeralı kolordular, bu orduyu Somme ırmağına doğru püskürtüyordu (24-25 Eylül). Joffre'u Aras'la Bethume arasında General de Maudhuz komutasında yeni bir orduyu harekete

Somme cephesinde ölen Fransız askerleri

geçirdiği anda Falkenhein bunu Albert'e doğru püskürtüyordu. On beş günde, Aisne'den Somme'a ve La Bassee kanalına kadar, yeni bir cephe kurulmuştu. Bunun üzerine Fransız Başkomutanlığı hemen yeni bir çabaya girişti: sol kanadına İngiliz dış sefer kolordusunu yerleştirdi ve Anvers'i boşaltmak zorunda kalan Belçika ordusunun içine aldı (9 Ekim); bunları da öteki cephelerden çekilen Fransız tümenleriyle destekledi; hareketlerini «denkleştirmek» görevi General Foch'a verilmiş olan bu birlikler, cepheyi Kuzey Denizi'ne kadar genişleteceklerdi. Sol kanatlarını Ostende'a kadar uzatarak bir «saldırı çengeli» meydana getirmek ve böylece bir kere daha düşmanın yanına karşı bir saldırıya geçmek emrini almışlardı.

Fakat Almanlar onlara hareket edecek kadar zaman bırakmadılar; inisiyatifi tekrar ele aldılar. Falkenhein'ın elinde yeni birlikler vardı: gönüllülerden ve talimleri henüz bitmiş kura askerinden kurulu beş kolordu. Bir hamlede bu 200.000 kişilik kitleyi savaşa sürdü; Alman ordularının başkomutanı, Foch'un saldırısını hazırladığı araziye, saldırısını yöneltti. Lille'in kuzeyindeki Fransız-İngiliz kuvvetlerinin sol kanadını sarmak, Pas de Calais'ye doğru sürmek, İngiliz ordusunun ulaştırma üssü olan Pas de Calais ile Boulogne'u işgal etmek istiyordu. 19 Ekim günü, Belçika ordusunun plânla tahkim ettiği Yser'e hücum emri verdi. Bir ay boyunca kendine yol açmak için burayı zorladı. Önce bütün çabasını cephenin en ucundaki, Langemarck'la deniz arasında bulunan Dixmude'a, Ramscapelle'e yöneltti; ekim sonunda bu hücum gelişeceği sırada Belçika hükûmeti, Neuport bentlerini açarak Yser vadisini suya boğma kararını verdi: sular, Alman birliklerinin ilerleyişini durdurdu. Bunun üzerine hemen saldırı merkezi değiştirildi: Alman Genelkurmayı Langemarck'ın güneyine -Ypres'e, Messines'e- birliklerini sürdü; 1 Kasım günü İngilizlerin tuttuğu cephe sarsıldı, Foch bütün çabasıyla Mareşal French'e hâlâ direnmenin mümkün olduğunu kabul ettirebilmek için güç harcıyordu. 10 ve 11 Kasımda Ypres ve Dixmude'a yaptığı son bir hücumdan sonra Falkenhein, başarısızlı-

ğını kabul etmek zorunda kaldı. Ayın 17'sinde saldırının durdurulmasını emretti.

Şimdi, hiçbir sarma manevrası yapamadan iki düşman ordu denizden İsviçre sınırına kadar karşı karşıya mevzilenmiş bulunuyordu. Büyük Alman saldırısı kırılmıştı.

Bu kesin sonucun yanında Rus cephesindeki olayların, ana plânın sonuçları üzerindeki tepkileri ölçüsünde önemi vardı. Marne Savaşı sona erdiği sırada, Doğu Prusya Alman Ordusu Mazures gölleri bölgesinde Rennenkampf komutasındaki Rus ordusunu bozguna uğratıyordu; oysa, Avusturya-Macaristan ordusu Lemberg ve Rava-Russka savaşlarından sonra San'un ardına çekilmek zorunda kalmıştı: fakat ne Almanlar ne de Ruslar zaferlerinden yararlanabildiler: Doğu Prusya Rus Ordusu ağır kayıplara uğramıştı; bununla birlikte inatla çarpışmasıyla kuşatılmaktan kurtuldu; Karpatlarla Vistül arasındaki dar alana sürülen Avusturya-Macaristan Ordusu, Rus birliklerinin yorgunluğu nedeniyle, Krakovi çekilme hattını elinde tutabilmişti.

Eylül sonunda, iki taraf da, çabalarını, merkez cephesinde, Vistul ırmağının ağzına toplamışlardı. İki ay boyunca manevraya manevra ile cevap verdiler. Önce, Avusturya-Alman birlikleri, ırmağın sol kıyısından suların orta hızla aktığı bölgeden saldırıya geçti: en büyük çabayı da Silezya'da toplanmış olan Alman birlikleri gösterdi; bu birlikler kuzeydoğuya ilerleyerek Ivanogorod'u tehlikeye soktu. Rus Başkomutanlığı Galiçya'da hazır duran birliklerini hemen Vistül'e doğru harekete geçirdi ve düşmanın sol yanına saldırtmak düşüncesiyle büyük bir manevra kitlesini Varşova'ya yığdı; 20 Ekimde bunu başardı; düşman bir çatışmadan kaçınarak hızla geri çekildi; Rus ordusu Vistül ağzında ilerliyordu; fakat bu birliklerin hareketi ağırdı. Alman Başkomutanlığı bundan yararlanarak güçlerini bir araya topladı ve General Mackensen komutasındaki beş kolorduyu Thorn bölgesine aktardı. İşte 10 Kasımda, Thorn'dan Lods'a doğru yürüyerek düşmanın çok açık olan sağ kanadına çarpan ve 5. Rus Ordusunu sarılma tehlikesi altına sokan bu güçtü; fakat Rus Başko-

mutanlığı darbeyi karşıladı: üç Alman tümeni de, 23 Kasımda, bu kere Lods yakınında sarılma tehlikesine düşünce, büyük bir güçlükle bundan kendini kurtarabildi.

Özet olarak söylemek gerekirse: Rus orduları rollerini oynamışlar: Alman kuvvetlerini kendi üstlerine çekmişlerdi; Doğu Prusya saldırısıyladır ki, Moltke Marne'den on gün önce, iki kolorduyu doğu cephesine göndermeyi zorunlu görmüştü. Fakat bu Rus kuvvetleri, düşmanın atılımlarını boşa çıkardıkları zaman bile, kovalama gücünden yoksundular. Avusturya-Alman kuvvetleri de bu cephede amaçlarını gerçekleştirdiler: batıda Fransa'ya karşı giriştikleri iyice geliştirebilmek üzere, Rus kuvvetlerinin hamlelerini, gerektiği sürede durdurmuşlardı. Ama neye yarardı ki bu? Bundan başka, Avusturya-Macaristan birliklerinin Sırp cephesindeki sonu olmayan saldırıları, ağustostaki Tver çarpışması, aralık ayında Belgrad'a doğru girişilen bütün atılımlar neye yaramıştı ki? Çünkü Fransız ordusu «saf dışı» edilememiş, genel savaş plânı çökmüştü.

Almanlar Neden Başarı Kazanamadılar?

Savaşın bu birinci aşamasında kesin sonuçlu tek olay Marne çarpışmasıydı. Bütün savaşın tarihini değiştiren, bu kadar köklü ve anî bir plân değişikliğinin nedenlerini değerlendirebilmek için ona dönmek gerekir.

Beş gün boyunca çarpışmış olan iki büyük ordu piyade tümenlerinin sayısı bakımından eşit güçteydi: Almanların 75, Fransız ve İngilizlerin 79 tümenleri vardı. İki taraf askerinin savaş gücü de aynı idi: Fransız piyadeleri uzun geri çekilmeler sonunda tükenmişti; bununla birlikte saldırı ruhunu kaybetmiş değildi; Alman askeri, özellikle sağ kanatta, olağanüstü bir beden gücü harcamak zorunda kalmıştı; kendini galip gördükçe buna katlanıyordu. Fakat bu denge görünüşteydi. İki tarafta da çarpışma başlar başlamaz tümenler cephe gerisinde yer değiştirmişlerdi: böylece Fransızların tarafında yer değiştiren tümen sa-

yısı 7, Alman tarafında 4'dü. Fransız tümenleri, hareketleri zamanında tamamlayarak savaşa katıldı; Lorraine'den sağ kanada gitmek üzere yola çıkan Alman tümenleri ise Belçika ve Luxembourg'tan geçmek zorunda olduğu için, savaşın kesin sonu alındığı sırada, daha hâlâ tren yolculuğunda bulunuyordu. Öte yandan, Alman birlikleri, sınır savaşları sırasında meydana gelen kayıplarının yerini dolduramamışken, Fransız Başkomutanlığı, daha 2 Eylülde, ülkenin içindeki yığınak yerlerinden büyük takviyeler almış ve sayısını birçok alayla tamamlamıştı. Böylece sayı üstünlüğü savaşın başından beri ilk kez Fransız-İngiliz kuvvetlerine geçmişti.

Kesin sonuçta bu hafif üstünlük rol oynamış değildi: başkomutanlığın kararları savaşın kesin sonucunun alınmasını sağlamıştı.

Alman Orduları Başkomutanı Moltke'de ise bir liderde bulunması gereken nitelik yoktu. İmparatorun kişisel güvenini kazandığı ve büyük bir komutanın adını (43) taşıdığı için Genelkurmay Başkanlığına getirilmişti, ama hiçbir zaman kendisini bu yüksek makama uygun görmemişti. Bunu 1905'de şansölye Bülow'a şu sözlerle itiraf etmişti: «Savaş zamanı başkomutanlık yapacak bir adam değilim ben: çok ağır kanlıyım, kılı kırk yararım, çok vehimli, hatta isterseniz vicdanlıyım, deyin; gerektiğinde, Napoleon, II. Frederic ve amcam ayarındaki büyük komutanlar gibi, harita üzerinde her şeyi tehlikeye sokmayı göze alabilecek değerde değilim.» Çok kesin sonuçların alınacağı günlerde bir bakışta durumu kavrayamamış ve gereken ruhsal gücü gösterememişti; çarpışmaların bunalımını -özel mektuplardan da anlaşıldığı üzere- çok derinden duymuş, emrindeki ordu komutanlarının «ardından» sürüklenmişti. Sınırlar çarpışmasının ertesi günü ilk hatasını işledi: Doğu Prusya'dan haberlerle kaygıya kapılarak, kesin sonuç beklediği orduları zayıf düşürerek oraya takviye göndermek istedi; önceden de gördüğü gibi, o

(43) Helmuth, Graf von Moltke, Alman mareşali. Osmanlı ordusunda da bulundu.

gün, tehlikeyi göze alma gücünden yoksun olduğunu gösterdi. Sonra da, kovalama hareketi sırasında, karargâhını, cepheden çok uzakta olan Luxembourg'da tuttu: emrindeki komutanlara kendi başlarına buyruk olarak hareket etme olanağı verdi; bunların her birinin ayrı hareketleri kararlı biri tarafından birleştirilemediği için genel hareketin bütünlüğü sağlanamadı. Düşman direndiği zaman, Alman Başkomutanı savaşı yönetmedi: çarpışmaların geçtiği yerlerden 250 kilometre uzakta bulunduğu için; çok geç haber alıyor ve bu yüzden ordu komutanlarını gerektiği gibi yönetemiyordu; kaç komutanın bu gevşekliği olmasaydı Kluck'le Bülow'un orduları arasında gedik açılır mıydı? 8 Eylülde, durum kötüye gittiği sırada, yardımcılarından Yarbay Hentsch'i, hareketleri arasında bağlantı kurmak üzere bu iki komutanın yanına gönderdi; kendisi de Luxembourg'da olayların gelişmesini bekledi.

Fransızların tarafında ise, Joffre ordularını sıkı sıkıya elinin altında tuttu. Bununla birlikte, kişiliğinin çevresinde ve emrindekiler üzerinde büyük bir etki yaptığını söylemek güçtür. Başkomutan sakin bir adamdı; fakat davranışları çok rahat, çok durgundu; soğukkanlıydı; bu kendine güven bir üstünlük belirtisi miydi, yoksa doğuştan gelme sükûnetinin bir görünüşü müydü? Joffre da büyük komutanlardaki o sürükleyici düşünce gücü, o ateşlilik yoktu. Ama sağlam nitelikleri olan bir insandı: sağlıklı bir sağ duyu, ruh gücü, enerji. Moltke ile Joffre arasındaki çelişki 1914 Ağustosunun son günlerinde açıkça göze çarpmaktaydı: galip durumdaki Alman Başkomutanı kuşku, hatta bunalım krizleri geçirirken; Fransız ordularının başkomutanı duyduğu -duymuş olması gereken- kaygılarını hiç açığa vurmuyordu; ilk plânının uygulamasında ağır hatalar işlemiş, her yerde başarısızlığa uğramıştı; ama, bütün bunlar karşısında kılı kıpırdamamış, sorumluluklarını cesaretle benimsemişti. Ordusu bütün cephelerde geri çekilirken, görünüşte büyük bir sükûnet içinde ve zihin açıklığı ile durumu düzeltecek plânlar hazırlıyordu. Harekete geçeceği zamanı önceden kestirmiyordu; fakat astları, el-

verişli zamanın geldiğini söyledikleri zaman karar vermesini biliyordu: Fransız saldırısı, Alman sağ kanadının en tehlikeli bir duruma düştüğü zaman yapıldı. İki gün sonra başlamış olsaydı bu saldırı ne sonuç verirdi? Bülow'la Klück kuvvetlerini toparlayacak kadar zaman bulmuş olurlardı. Büyük savaş sırasında Joffre hiç aralık vermeden komutanlarını yönetti; başkomutanlığın aldığı önlemlerle, birliklerin yer değiştirmeleri isabetli bir biçimde yapıldığı için, Fransız cephesindeki zayıf noktalar zamanında takviye edilebilmişti: Kluck'le Bülow'un orduları arasında açılan gedik, Fransız cephesinin merkezinde, Foch'un 9. Ordusu ile 4. Ordu arasında da açılabilirdi; tehlike, başkomutanlık karargâhının savaşı iyi yönetmesiyle atlatılabilmişti; başkomutanın düşüncelerini, ne yapmak istediğini kavrayan ordu komutanları, aralarında her orduda görülmeyen, sıkı bir dayanışma, bir savaş alanı arkadaşlığı kurmuşlardı.

Marne zaferi bir komutanlık zaferiydi.

XIV. BÖLÜM

TARAFSIZLARIN TUTUMU, MÜDAHALELER VE ARABULUCULUKLAR

Askerlik alanındaki mücadelenin yanı sıra, değişik olaylar, cephe olaylarıyla sıkı bir ilişki içinde olan başka bir dövüş de almış yürümüştü: taraflardan her biri, savaş alanlarının şurasında burasında elde edilen sonuçları, kendi adına sömürerek tarafsızları etkilemeye, düşmanın bu yoldaki girişimlerini engellemek için uyanık olmaya çalışıyordu. Bu karanlık, gizli mücadelenin ayrıntıları konusunda daha bilgi sahibi değiliz: bütün bunlar çetin pazarlıklar ve anî dönüşlerle kendini belli etmekteydi. Bu tarafsızlar arasında, gerçekten çatışmanın dışında kalarak, manevî etkinliğiyle barışın kurulmasına hizmet etmeyen yalnız bir devlet vardı ama, onu da dinleyen yoktu.

Anlaşma (İtilâf) ve Balkan Devletleri

İngiltere ile Fransa ve Rusya, savaşın ilk yıllarında, durmadan, Balkanlardaki diplomatik durumu kendi yararlarına değiştirmek için çaba harcadılar. Güdülen amaç, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan arasında bir anlaşma oluşturarak bir «Balkan bloku» kurmaktı. Fakat birbiriyle çelişik durumda olan çıkarlarını nasıl uzlaştırmalıydı? 1914 sonbaharında bu düşünceden ilke bakımından vazgeçilmemişti; fakat diplomatik çalışmalar daha ölçülü amaçlara yönelmişti: bu genç devletlerin birinin ya da ötekinin yardımını sağlamak.

Askerlik durumundaki değişikliklerin elverdiği biçimde,

Bükreş'te, Sofya'da sonra da Atina'da girişimlere geçildi. Rusların Galiçya'da zafer kazanışı bir ara Romanya'nın yardımının sağlanacağı ümidini doğurmuştu; fakat Britanya hükûmeti yan çizdi (21 Eylül 1914). Bulgaristan konusunda ayrı bir ümit beslenebilir miydi? Bulgaristan'ı tatmin etmenin tek yolu, Bükreş antlaşmasıyla elinden alınmış olan bölgelerin yerine yeni toprakların verilmesiydi; bu çözüm biçimini Sırbistan'la Yunanistan'a kabul ettirmek kolay değildi. Bunun için Anlaşma bloku (İtilâf devletleri) tarafından yayınlanmış olan bildiride belirsiz bir dil kullanılmıştı. Bulgaristan, tarafsız kalmak istediği karşılığını verdi. Alman-Avusturya bloku devletlerine de aynı cevabı bildirdi. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a karşı giriştiği saldırı ve Belgrad'ı alması (2 Aralık 1914) Anlaşma (İtilâf) blokunun Yunanistan'a dönmesine yol açtı; fakat Venizelos, Yunanistan'ın savaşa katılmasını, Bulgaristan'ın tarafsız kalması koşuluna bağlıyordu. Ona bu güvence nasıl verilebilirdi. Fransız-İngiliz bloku bunun üzerine Sofya'ya, on beş gün önce savaşa katılması için önerdiği kazançları bu sefer tarafsız kalması için sundu. Cevap alamadı. Sırpların sert karşı saldırısı diplomasiyi sıkıntıdan kurtardı. Bunun üzerine Yunanistan'ın katılmasını sağlama düşüncesinden vazgeçildi.

1914 sonunda «Anlaşma bloku» nun çabaları hiçbir sonuç vermedi. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu çabalar düzensiz yapılmıştı. Üç büyük devlet arasında, hiçbir zaman tam bir görüş birliği sağlanmış değildi; Rus diplomasisinin hareketleri çok kere Fransa ile İngiltere'yi şaşırtmıştı. Bu üç devlet, bir hareket biçimi benimseyememişti; birbiriyle bağdaşmayacak sözlerde bulunduklarından boşuna çabalarla güç tüketmişlerdi.

Türkiye'nin Savaşa Katılması

Savaş durumunda bulunan iki rakip tarafın çabaları sonucunda Osmanlı Devleti İttifak devletleriyle (Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu) birleşti. Japonya da İtilâf dev-

letlerinin (İngiltere, Fransa, Rusya) yanında yer alarak savaşa girdi.

Osmanlı Devleti Balkan Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğramış, ordusunun çok zayıfladığı anlaşılmıştı. Hükûmet dış politikada güçsüz bir durumda kalmış, Osmanlılık politikasının yürümeyeceği de ortaya çıkmıştı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast düzenlenerek öldürülmesi üzerine Sait Halim Paşa'nın başkanlığında ve tamamen İttihat ve Terakkicilerden meydana gelen yeni bir hükûmet kuruldu. Bu suikast olayı, İttihat ve Terakkinin diktatörlüğü için elverişli bir ortam hazırlamış oldu. Osmanlılık politikası bir yana bırakılarak İslâmcılık (Panislâmizm) ve Turancılık (Dünya Türk Birliği) ilkelerine dönüldü. İslâmcılık ve Turancılıkta, başarıya ulaşabilmek için devletin yapısını yeniden düzenlemek ve güçlü bir devletin dostluğunu kazanmanın gerekli olduğu düşünülüyordu. Panislâmizmle İngiliz; Panturanizmle de Rus imparatorluklarını sarsmak amacını güden Almanya, Türkiye'deki bu akımları destekliyordu. Alman emperyalizminin yayılma plânı içinde Anadolu toprakları başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nu etkinliği altına almak istiyordu.

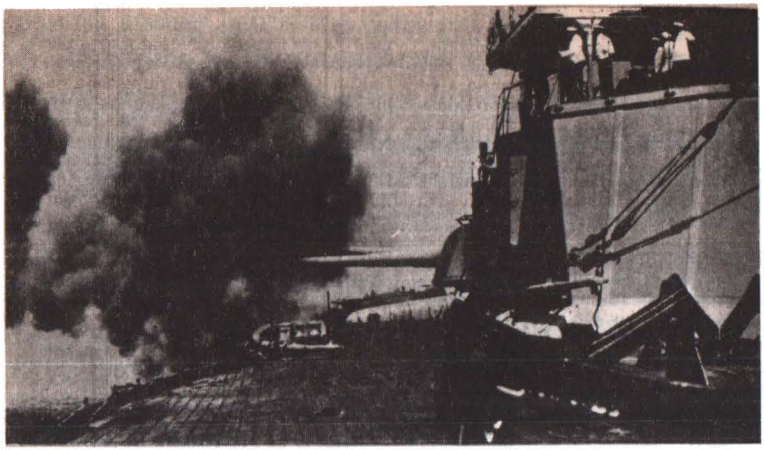
14 Aralık 1914'te General Liman von Sanders başkanlığında kırk kişilik bir Alman heyeti Osmanlı ordusunu düzenlemek için İstanbul'a geldi. Bu heyetten önce Amiral Limpus başkanlığında bir İngiliz heyeti Osmanlı bahriyesini, General Baumann başkanlığında bir Fransız heyeti de Osmanlı jandarmasını düzenlemekle görevli bulunuyordu.

Balkan Savaşı'ndan sonra İtilâf devletleri arasındaki bütünlük ve birliktelik daha güçlenmişti. Almanya bu durumdan kuşkulanıyor, bir savaş durumunda çevresini saran İtilâf devletleri çemberinin parçalanmasının tek koşulunu Osmanlı İmparatorluğu'nun dostluğunda görüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesi Almanya'nın çıkarlarına uygundu. Bu nedenle Almanya imparatoru başta ordu olmak üzere diğer Osmanlı kuruluşlarının güçlenmesini: istiyordu ve yardıma hazırdı.

Birinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda Osmanlı Devleti daha Balkan Savaşı'nın ağır sonuçlarının etkisi altında idi. Avrupa'daki topraklarının büyük kısmı elinden çıkmıştı. Rusya'nın İngiltere ve Fransa ile müttefik olması ve Berlin antlaşmasından beri İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bir politika izlemeleri sonucu olarak Sadrazam Sait Halim Paşa çok gizli tutulan görüşmelerden sonra 2 Ağustos 1914'te İstanbul'daki Alman elçisi ile Rusya'ya karşı bir savunma ittifakı yaptı. Avusturya'nın da katılması kararlaştırılan bu ittifaka göre; Rusya, Almanya ve Avusturya'ya karşı savaş açtığı takdirde Osmanlı Devleti de kendisini Rusya'ya karşı savaş durumunda sayacak idi. Osmanlı Devleti savaşın başlangıcında seferberlik ilân ettiği gibi, bir taraftan da tarafsız olduğunu her iki tarafa resmen bildirdi. 11 Ağustos 1914'te Sicilya önlerinden başlayarak kovaladığı Almanların Goeben ve Breslau adlı iki zırhlısının Çanakkale Boğazı'ndan geçip Türk sularına girmelerine izin verildi. Bundan sonra Çanakkale Boğazı kapatıldı. İtilâf devletleri, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını sağlamak için bu iki Alman savaş gemisinin satın alındığı konusundaki Osmanlı hükûmetinin açıklamasını yeter gördükleri gibi, 7 Eylül 1914'te kapitülâsyonların kaldırıldığına ilişkin hükûmet bildirisine karşı da bir harekette bulunmadılar.

Osmanlı hükûmeti savaşa girmeye karar verdiyse ne diye İtilâf devletleriyle ilişkisini kesmeyi geciktirmiştir? Sonra İtilâf devletleri Osmanlı Devleti'nin kendilerine düşman olduğunu anlamışlarsa neden ona karşı hızla harekete geçmediler?

Osmanlı hükûmeti, askerî hazırlıklarını tamamlamak üzere gerekli zamanı kazanabilmek için tarafsız görünüyordu. Ordunun seferberliğini iyi bir biçimde yürütmek gerekti. Anadolu'dan asker toplamak, Çanakkale ve İstanbul boğazlarını anî bir saldırıya karşı güven altına almak gerekiyordu. Bunun için Bab ı-âli'nin bu işler oluncaya kadar İtilâf devletlerinin temsilcileriyle görüşmeyi devam ettirmede ve hatta kabine üyelerinden Cemal Paşa'nın dediği gibi «Almanya ile birlik olduğumuzun an-

Goeben (Yavuz) zırhlısı

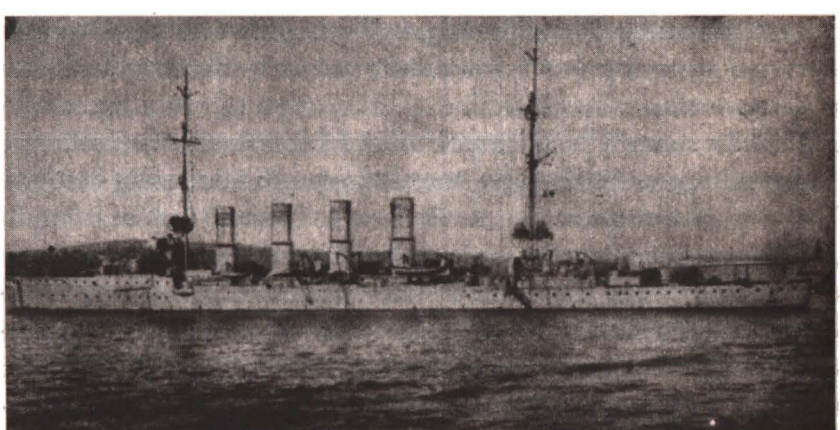
laşılmaması için İtilâf devletleriyle görüşmeye girmek» bile gerekti.

Almanya'nın, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasında büyük çıkarları vardı. Fakat bu hemen sonuç veremezdi. Boğazların kapatılması Rusya'nın buğdayını ihraç etmesine, müttefiklerinden çok gereksinim duyduğu savaş malzemesi almasına engel olacaktı. Padişahın «cihad-ı mukaddes» ilân etmesi, Müslümanların birliğini kamçılayacak... İngiliz sömürgelerine bir parola gönderilecek.. Hindistan'da, Mısır'da, Kafkasya'da ayaklanmalara neden olacaktı. Bu ise uzun zaman isteyen bir işti. Alman Genelkurmayı Fransız ordusunu altı haftada savaş dışı edeceğini umduğu sürece, Osmanlı Devleti'nin hemen savaşa katılmasını gerekli görmüyordu.

Ancak Marne bozgunundan sonra ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Galiçya'daki saldırısının felâketle sonuçlanması üzerinedir ki, İttifak devletleri, Rusya'nın kuvvetlerinin bir kısmını Kafkaslara göndermeye, İngiltere'yi Mısır'ı korumaya zorlamak için Osmanlı Devleti'nin hemen savaşa katılmasını istemeye başladılar. 17 Eylül 1914'ten sonra Almanya'nın İstan-

bul'daki büyükelçisi bu yoldaki çalışmalarını hızlandırdı. Fakat İttifak devletlerinin umulan başarıyı sağlayamamaları Osmanlı devlet adamlarını ihtiyatlı hareket etmeye sevketmişti. Osmanlı hükûmeti savaşın lehinde ve aleyhinde olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Savaş taraftarlarının başında bulunan Enver Paşa derhal Almanya'nın yanında yer alınmasını gerekli görmekte, fakat en yakın arkadaşları bile bu hareketi daha mevsimsiz bulmakta idiler. Almanya'nın savaşa girilmesi isteğine karşı malî güçlükler olduğu ileri sürülüyordu. Almanya, 11 Ekim 1914 günü gerekli malî yardımda bulunmaya söz verdi. Buna karşılık Türk donanmasının Karadeniz'e çıkıp harekâtta bulunmasını istedi. Sadrazam Sait Halim Paşa kararsızdı.

22 Ekim 1914'te Osmanlı hizmetine girmiş Amiral Suchon'un komutasında sözde manevra yapmak için Karadeniz'e çıkan Yavuz (Goeben) ve Midilli (Breslau) zırhlıları Rusların Odesa, Sivastopol ve Novorosisk limanlarını bombardıman etti. Bunun üzerine 2 Ekim 1914'te Rusya ve üç gün sonra da İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ettiler. İngiltere ayrıca işgal etmekte olduğu Kıbrıs'ı ilhak ve Mısır üzerinde koruma kurduğunu bildirdi. Rus limanlarının bombardımanı olayından yal-

Breslau (Midilli) zırhlısı

nızca Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın bilgisi vardı. Sadrazam ve kabinenin öteki üyeleri bir oldu bitti karşısında bırakılmıştı. Hükûmetteki savaş aleyhtarı bakanlar başta Maliye Bakanı Cavit Bey olmak üzere istifa ettiler.

Padişah V. Mehmet, halife sıfatı ile cihat ilân ederek bütün Müslümanları Osmanlı Devleti ile müttefikleri olan Almanya ve Avusturya'nın düşmanlarına karşı savaşa çağırdı. Bununla Fransa, İngiltere ve Rusya'nın egemenliği altında bulunan Müslümanların ayaklanacağı sanılıyordu. Cihat ilânı boşa gittikten başka İngiltere ve Fransa savaşın sonlarına doğru sömürgelerindeki Müslümanlardan birlikler meydana getirip, Türkler üzerine gönderdiler.

Almanya ile Osmanlı Devleti'nin birlik olması karşısında İtilaf devletlerleri ne yapıyorlardı?

Savaşın başlangıcında, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış olan antlaşmadan İtilâf devletlerinin haberi yoktu. Fakat endişe etmek için ortada birtakım nedenler vardı. İstanbul'daki Bulgar elçisi, Rus elçisini bu konuda uyarmıştı. Fakat Enver Paşa onları yanıltmak için elinden geleni yapıyordu. 5 Ağustos günü Osmanlı Devleti'nin şimdilik bir yana bağlı olmadığını açıkladı; hatta 9 Ağustosta Rusya'ya Batı Trakya'nın ve Ege Denizi'ndeki adaların geri verilmesi koşuluyla bir anlaşma yapılması önerisinde bulundu. Bu koşullar kabul edilirse Alman askerî heyetinin Türkiye'den çıkartılacağını söyledi. Sadrazam da bu öneriye katılarak bir anlaşma imza etmeye hazır olduğunu bildirdi. Bu önerilerin samimî olmadığı belliydi. Bunların ileri sürüldüğü gün Goeben ve Breslau, Osmanlı hükûmetinden Çanakkale Boğazı'na girmek için izin istiyordu.

İtilâf devletleri, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya karşı kabul ettiği yükümlülükleri bilmediklerinden ileri sürülen önerileri önemle dikate almışlardı. Rusya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Giers hükûmetine çektiği telgrafta «tarihî an geldi çattı» diyordu. Bununla birlikte Rus hükûmeti görüşmeye girişmek için pek istekli değildi. Rus Dışişleri Bakanı Sazonof, Türklerin İtilâf dev-

letleri yanında savaşa katılmalarının kazanç sağlayacağını bilmekle birlikte «bizi herhangi bir yükümlülük altına sokacak bir bildiride bulunmadan zaman kazanmalıyız» diyordu. 10 Ağustosta Giers'e çektiği telgrafta şöyle yazıyordu: «Şunu biliniz ki, Osmanlı Devleti'nin karıştıracağı işlerden hiç korkumuz yoktur.» Yani Osmanlı Devleti'nin İttifak devletlerinin yanında savaşa girmesini önlemek için hiçbir şey yapmak istemiyordu. Osmanlı hükûmetinin önerisini, İtilâf devletleriyle Bulgaristan ve Yunanistan'ın arasını açmak için yapılan bir manevra olduğunu mu düşünüyordu? Yoksa tam tersine Osmanlı Devleti ile savaş içinde bulunmanın elverişli bir durum olduğunu, böylece Rusya'nın İstanbul'u ve Boğazları ele geçirmek için kurduğu hülyayı gerçekleştirme olanağını bulacağına mı inanıyordu? Müttefiklerine karşı takındığı tutum ikinci varsayımın doğru olduğunu göstermektedir.

Rus Dışişleri Bakanı, Enver Paşa'nın önerilerini Paris ve Londra'daki elçilerine ancak 16 Ağustosta bildirmişti. O tarihte Goeben ve Breslau Türk sularına girmiş bulunduğundan önerinin ilgiye değer yanı kalmıyordu.

İki Alman gemisinin durumu kurtarmak için sanki satılarak Osmanlı Devleti'ne verilmesine karşı İtilâf devletleri bir protestoda bulundularsa da fazla ileri gitmediler. Özellikle İngiltere Osmanlı Devleti ile savaşa girmeyi, mümkün olduğu kadar geciktirmede yarar görüyordu. İngiliz Genelkurmayı, batı cephesinde savaşa sokmak için Hint birliklerini çektiği zaman Türklerin Süveyş Kanalı'na karşı saldırıya geçeceklerini göz önünde tutuyordu. Eğer Büyük Britanya ilk olarak padişahla ilişkilerini koparırsa Hint Müslümanları İslâmlık propagandasının daha çok etkisi altında kalmazlar mıydı? Umutsuzca da olsa görüşmeye girişmekte daha çok yarar vardı. Bunun için İngiltere hükûmeti, Osmanlı hükûmetine tarafsız kalacağına söz verirse, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti edeceğini bildirdi. Bu güvence, yalnız savaş süresince geçerli olursa, Rusya genel barışın imzalanmasından sonra Boğazlar sorununu

kendi yararına çözümlemek isteyebilirdi. Bu bakımdan Osmanlı hükûmeti, savaş süresiyle sınırlı olmayan bir güvencenin yazılı olarak verilmesini istedi. Rusya buna karşı çıktı. Bir gün açık denize çıkma olanağını ele geçirme düşüncesinden vazgeçmek hiç hoşuna gitmiyordu. Bununla birlikte Fransızların uğradığı bozgunla, Tannenberg felâketi üzerine Sazonof boyun eğdi. Üç İtilâf devleti Osmanlı Devleti'ne gönderdikleri bir nota ile «Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savaştan yararlanarak bunu bozmaya kalkacak her düşmana karşı güvence vermeye hazır olduklarını» bildirdiler; buna karşılık, «tam bir tarafsızlık sözü» istiyorlardı. Sadrazam bu öneriye yanaşmadı.

Artık İtilâf devletleri, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasında hayale kapılamazlardı. Zaten Osmanlı Devleti'nin kapitülâsyonları kaldırmasından ve Boğazları kapatmasından sonra durumu belli olmuştu. Bununla birlikte görüşmeye devam ettiler. Çünkü Osmanlı hükûmetinin bazı üyelerinin savaştan yana olmadıklarını biliyorlardı. Ne olursa olsun, köprülerin tam olarak yıkılmasını geciktirmek istiyorlardı. Fakat telgrafların şifrelerini çözen Rus elçisi, Alman diplomasisinin İstanbul hükûmeti üzerindeki baskısını öğrenmişti. Kaldı ki, Alman subay ve erlerinin Çanakkale Boğazı'nda istihkâm işlerinde çalıştıklarını bilmeyen yoktu. Giers, 3 Ekimde «savaş bütün belirtilere göre kaçınılmaz bir şey oldu» diye yazıyor ve hükûmetinden de «işleri ne zaman oluruna bırakabileceğinin bildirilmesini» istiyordu.

Goeben ile Breslau'ın Karadeniz'deki saldırıları artık tam anlamıyla ümitsiz olan bu duruma son verdi; Osmanlı Devleti Alman bloku yanında savaşa girmişti.

Japonya'nın Savaşa Katılması

Çatışmanın daha ilk günlerinde, Japonya'nın da savaşa katılması olasılığı hem Fransa'da hem Rusya'da düşünülmüştü. Japonya, Büyük Britanya'nın müttefiki değil miydi? Gerçekte, 1911 Temmuzunda yenilendiği biçimiyle bu iki devlet arasında-

ki anlaşma yalnız Asya sorunlarını ele alıyordu; giriş bölümünde yalnız Çin'deki ortaklaşa çıkarlardan ve iki devletin «Uzakdoğu'daki ve Hindistandaki» ayrıcalıklarından söz ediliyordu. Oysa ne bu çıkarlar, ne bu ayrıcalıklar Almanya tarafından doğrudan doğruya tehdit edilmekteydi. Tokyo hükûmetinin, bunun için, Büyük Britanya'ya silâhlı bir yardımda bulunması gerekmezdi. Fakat, fırsattan yararlanarak Almanların Uzakdoğudaki kuruluşlarına ve özellikle Kıao-Çeu'daki deniz üsüne el koymakta çıkarı vardı; çünkü bu üs kendisine, etkinliğini Çin'in Şan-Tung eyaletine yapmak olanağını kazandıracaktı. Daha 8 Ağustosta Japonya, İngiliz hükûmetine yalnız bu konu sınırları içinde kalmak üzere «birlikte hareket» önerisinde bulundu. Büyük Britanya bu sorunda pek o kadar istekli görünmedi: Japonya'nın, Avrupa savaşından yararlanarak Çin'de kendine üstün bir yer sağlamasından korkuyordu; sonra bu müdahalenin Amerika Birleşik Devletlerinde hoşnutsuzluk yaratabileceğini de düşünüyordu; bu İngiltere ile ortaklık için ağır sonuçlar verebilirdi. Bununla birlikte Çin denizlerinde, Japonya donanmasının yardımına gereksinim vardı. Böyle olunca bu yardım önerisini nasıl bir kenara itebilirdi?

Tokyo hükûmetinin istediği de buydu. Elini çabuk tuttu. 15 Ağustosta, Almanya'dan «tekrar Çin'e dönmesi olasılığına karşı» Kiao-Çeu'daki ayrıcalık bölgesinin tam olarak sekiz gün içinde kendisine bırakmasını istedi; aynı zamanda Çin İmparatorluğu'nun zararına toprak elde etmeyi düşünmediğini de bildiriyordu. Bunun ne değeri vardı ki? Kuşkusuz bunu söylemekten amacı Amerika Birleşik Devletlerine güvence vermekti. Washington hükûmeti bununla yetindi; Japonya'nın sözünü senet olarak aldığını, Çin'in toprak bütünlüğüne önem verdiğini açıkladı. 23 Ağustos günü, Japonya, Mikado'nun bir fermanıyla, Almanya'ya savaş ilân etti.

Japonya'nın savaşa katılışı yalnız Uzakdoğu sınırları içinde kalırsa İngiltere ile ortaklarına nasıl bir yarar sağlardı? Japon ordu ve donanmasının Çing-Tao'nın teslim olmasıyla sonuçlanan

(7 Kasım), Şan-Tung'daki hareketleri, çok uzaklarda geçen bir olaydan başka bir şey değildi; bunun Avrupa savaşının sonu üzerinde, Kamerun ve Doğu Afrika'daki Alman kolonilerine karşı açılan seferlerden daha önemli bir etkisi olamazdı. Japonya hükûmetinden doğrudan doğruya bir yardım elde edilemez miydi? Eğer Japonya üç dört kolorduluk bir dış sefer gücüyle Avrupa cephelerinde savaşa katılmayı kabul ederse bu çok yararlı bir destek olurdu. Fransız basını bu ümidi açığa vuruyordu; diplomasi de bir plân hazırlama işine girişti: Fransa Dışişleri Bakanı Delcasse bu tasarıya yatkındı «çünkü hiçbir aracı ihmal etmemek gerekti.» Bu Japon kuvvetleri hangi yoldan Avrupa'ya getirilecekti? Batı cephesine, denizden mi? Sir Edward Grey, bu uzun ve zor bir yolculuk olur, diye karşı çıktı. Sibirya'yı geçerek Rus cephesine mi? Sazonof bu düşünceyi büyük bir hoşnutsuzlukla karşılamıştı; Japon birliklerinin Rus birliklerine karışması düşüncesi onu hiç sarmamıştı. Bu tartışmalar boşunaydı, çünkü bir temele dayanmıyordu: Japonya'nın bu plânı kabul edeceği nereden belliydi?

İşte başbakanlıklar böylece tartışmaya dalmışken Tokyo hükûmeti Anlaşma (İtilâf) devletlerine gönderdiği bir nota ile bütün kuruntuları dağıttı: «Japon birlikleri zorunlu hizmet temeline göre kurulmuştur; bunlar parayla tutulmuş asker toplulukları değildir: ulusal toprakları savunma ile ödevlidir. Nedenini bilmedikleri, anlaşmazlıktan doğan yabancılar arasındaki savaşlara katılmaları ortaya birçok güçlükler çıkarır» gerçekte bu, bir pazarlık kapısı açmak için sunulmuş bir diplomatik notadan başka bir şey değildi. Fakat 19 Kasım 1914 günü ***Japan Advertiser*** gazetesine verdiği demeçte Dışişleri Bakanı Baron Kato kesin bir dil kullanmıştı: «Eğer Almanya ile savaşa girmek zorunda kalırsak bu Doğuda barışı korumak istediğimizdendir. Ülkemizin güvenliğine Doğu barışı bakımından doğrudan doğruya çıkarımız olmadığına göre Avrupa'ya Japon birlikleri göndermemiz neden gereksin?» Bu seferin masrafını kim ödeyecekti? Japonya mı? Sonradan bir savaş tazminatı koparmak için akla ka-

rayı seçeceğini biliyordu! İngilizlerle ortakları mı ödeyeceklerdi bunu? Böyle bir hediyeyi kabul ederse Japon hükûmeti iktidarını kaybederdi. İşte Baron «bu nedenlerden dolayı Avrupa'ya asker göndermemize karşıyım» diye sözlerini bitiriyordu. Şu gerçek açıkça ortaya çıkmıştı: Japon hükûmeti doğrudan doğruya kendi çıkarları için savaşa girmişti; Almanya ile ortaklarına karşı kurulan koalisyona katılmak isteğinde değildi.

Amerika Birleşik Devletlerinin Tarafsızlığı

Avrupa'daki tarafsızlar, savaşın gelişmesini izler, Japonya, Avrupa savaşından yayılma politikası için yararlanırken, Afrika'da bile «Cihad-ı Mukaddes» çağrıları Müslümanları uyandırmak tehlikesi gösterirken Amerika kıt'ası sessizlik içindeydi. Kuşkusuz, ötekiler kadar, yeni dünya halkı da büyük mücadeleye ilgisiz kalamazdı. Fakat Lâtin Amerika uluslarını etkinliği altında bulunduran Washington, seyirci kalma yolundaki kararını açıklamıştı.

Bunu ortaya koyan Başkan Wilson'un kendisi oldu. Amerikan halkına 19 Ağustos 1914'deki konuşmasında, yurttaşlarına «tarafsızsız» kalmalarını, savaş durumundaki gruplardan birini ya da ötekini tutmamalarını hepsine karşı aynı iyi duyguyla davranmalarını salık veriyordu. Böyle yapılırsa Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa'ya barış öğütleri verebilecek bir nitelik kazandı. 8 Eylül 1914 gününü «dua günü» olarak ilân etti. Amerikan halkı, o gün, Tanrı insanları ve ulusları birbirine sevdirsin ve birbiriyle uzlaştırsın» diye dua edecekti. 8 Aralıkta Kongre'de yaptığı konuşmada, «Amerika'nın bir ulusa çok seyrek olarak nasibolan dünyada barışı ve uzlaşmayı öğütlemek mutluluğuna ereceğini, umduğunu» ileri sürmüştü. Wilson'un formülü şuydu: Amerika'nın arabuluculuğunu kabul ettirebilmesi, gerekli manevî otoriteyi kazanabilmesi için tam anlamıyla tarafsız kalması gerekti.

Kuşkusuz, bu görüş derin bir inançtan doğuyordu Wilson,

bu savaşın «dünyayı iki ya da üç yüz yıl geriye götüreceğini» düşünüyordu; samimî bir üzüntü içindeydi. Yakın çalışma arkadaşı, Dışişleri Bakanı William J. Byran, militan bir barışçı idi: Fransız Elçisi Jusserand'ın dediğine göre, ilke olarak hiçbir zaman savaşa baş vurulmamasını benimsemişti. «Savaşı sürdüren devlet, başlatan kadar suçludur» derdi. Kimsenin içtenliğinden kuşku etmediği bu havarî, Amerika'nın savaşa katılması düşüncesini daha başlangıçta bir kenara itmişti; ona göre Amerika yalnız barış uğrunda manevî bir müdahalede bulunabilirdi.

Fakat bu barışçı duygular, Amerikan politikasını anlamak için yeterli değildir; Başkan Wilson'un davranışında siyasal düşüncelerin de etkisi vardı. Avrupa savaşı gruplardan birinin tam zaferiyle sonuçlanırsa, bu Amerika için ağır sonuçlar verebilirdi: sırdaşı, Albay House başkana 22 Ağustos 1914'de gönderdiği mektupta «Eğer Anlaşma (İtilâf) bloku kazanırsa bu Avrupa kıt'asında Rusya'nın hegemonyasının kurulması demek olur; eğer Almanya kazanırsa yıllarca Alman militarizminin ağır boyunduruğu altına gireriz» diye yazıyordu. Kaldı ki, Japonya bu savaştan yararlanarak, Avrupalıların ve Amerikalıların çıkarlarını hiçe sayarak Çin'de etkinliğini yerleştirmeye çalışmayacak mıydı? İşte bütün bunlar bir an önce barışın, bir uzlaşma barışının kurulmasını dilemek için yeterli nedenlerdi.

Bu barışın bir an önce gerçekleşmesi, Avrupa'daki mücadele uzadıkça Amerikan kamuoyunda meydana gelecek bölünmeleri önlemesi bakımından da gerekliydi. 19 Ağustos 1914 günlü mesajında Wilson şöyle yazıyordu: «Amerikan halkı çeşitli uluslardan, özellikle birbiriyle savaşan uluslardan gelmedir. Çatışmanın koşulları ve sonuçları hakkında çeşitli dileklerin doğması da doğal ve önüne geçilmez bir durumdur. Bu büyük savaşta kimi bu büyük devletin, kimi de şu büyük devletin zafer kazanmasını isteyecek, hırsları körüklemek kolaylaşacak...»

Amerikan kamuoyunun «birbirine düşman iki kampa» ayrılmasından korkmak için neden var mıydı? Bu korku boşuna değildi. 1914 sonbaharında, özellikle doğu bölgesinde halkoyu An-

laşma (İtilâf) devletlerine karşı sempatisini açığa vurmaya başlayınca, Şikago bölgesindeki Alman asıllı Amerikalılarda buna karşı bir tepki uyandı; bundan başka da sayıları dört milyonu bulan İrlandalı göçmenler, büyük çoğunluğu ile İngiltere'nin zafer kazanmasını İrlanda davası için bir felâket sayıyorlardı. Eğer hükûmet Avrupa'daki çatışmaya katılırsa bu ögelerin sert bir karşı koymasıyla karşılaşmaz mıydı?» Amerika'nın eski Dışişleri Bakanı Elihu Root, İngiliz elçisine: «bağrında büyükçe Alman asıllı bir nüfusu barındıran bu insanların ülkeye bağlılıklarında da kuşku olduğu göz önünde tutulursa, Amerika'nın savaşa katılması tehlikeli bir iş olur» demişti.

Washington hükûmeti, boşuna aracılık önerisinde bulundu. Alman Elçisi Kont Bernstorff'un 5 Eylül 1914'teki bir sözüne inanan Bryan, Marne Savaşı başladığı sırada, bir aralık, Alman hükûmetinin bir arabuluculuk önerisini kabul edeceğini sanmıştı; hemen Berlin'e telgraf çekti; İngiliz ve Fransız elçilerine haber verdi; bu hareketi başarısızlıkla sonuçlansa bile bu önerinin «birçok ulusa tutumlarını, savaşa devam için dayandıkları nedenleri, bundan umdukları sonuçları açıklamalarına fırsat verebileceği gibi, barışın hangi koşullar içinde sağlanabileceğinin öğrenilmesine yardım edecekti.» Bryan'un önerisi ne Londra'da ne de Paris'te ilgi görmedi. Büyük Britanya statükoya dönüşü olduğu gibi kabul edemezdi; barışın, Alman militarizminin yeniden başkaldırmayacağını güvence vermesini, istilâ'ya uğrayan Belçika'ya tazminat ödenmesini sağlamalıydı. Fransa, Başkan Wilson'un resmî hareketlere girişmemesini istiyordu. Amerika'nın Londra Elçisi Page ile Paris Elçisi Myron T. Herrick, başkanlarının davranışını eleştirerek, Kont Bernstorff'ın sözlerinin Washington'un sempatisini kazanmak için çevrilmiş basit bir manevra olduğunu söylediler. 14 Eylül tarihli Alman cevabı Bryan'ın girişimini kesin olarak durduruyordu: «Almanya ancak, kendisine gerçek ve sürekli bir barış kazandıracak ve kendisini düşmanlarının yeni saldırısına karşı koruyacak koşulları kabul edebilirdi.» Buna göre statükoya dönüş söz konusu olamazdı.

Bu ilk başarısızlık Başkan Wilson'un cesaretini kırmadı; savaşan taraflar arasında «samimî ve açıkça» yapılacak bir tartışmanın çok iyi sonuçlar vereceğini umuyor ve «resmî olmayan» konuşmaların ortamını hazırlamasını diliyordu. 1914 Ekim ayı başlarında Albay House, bir yandan İngiltere'ye, bir yandan da Avusturya-Macaristan'a arabuluculuk önerisinde bulundu. Bir sonuç elde edemedi. Amerika'daki İngiliz Spring Rice, ilkeye karşı çıkmakla birlikte, Amerika'nın arabuluculuk önerisinin kabul edilme şansı olmadığını ileri sürmüştü. Avusturya-Macaristan elçisi, Alman elçisinin herhangi bir girişimde bulunmamak emrini aldığını bildiği için, öneriye cevap vermedi. O tarihte Washington hükûmeti bu yolda yeni bir çaba göstermenin boşuna olacağını anlamıştı. İsviçre hükûmeti (14 Kasım) sonra da İspanyol hükûmeti (7 Aralık), birlikte araya girme önerisinde bulundukları halde, dışişleri bakanı, zamanın bunun için elverişli olmadığını ve herhangi bir girişimin de vakitsiz olacağını ileri sürdü.

Gerçekte, İsviçre ile İspanya'nın önerilerini red etmekle birlikte Amerikan hükûmeti niyetinden vazgeçmiş değildi. Yeni bir girişime geçmeden önce, ortamı yoklamak ve savaş içinde bulunan devlerin ruhsal durumunu öğrenmek istiyordu. Almanlar şimdi uysal görünüyorlarsa da (acaba bu Yser savaşının sonucu muydu?) ilk adımı kendilerinin atamayacaklarını söylüyorlardı. Sir Edward Grey, kendi adına, girişimi beğendiğini bildirdi. Başkan Wilson 1915 Ocak ayı başında bilgi toplamak ve savaştaki taraflar arasında dostça aracılık yapmak üzere Albay House'u Avrupa'ya yolladı. Bu görevin resmî bir yanı yoktu. Amacı yalnız statükoyu temel olarak alacak, istilâ edilmiş olan bölgeler için tazminat sağlayacak ve bütün dünyaya militarizmin kökünü kazıyacağını kanıtlayacak olan bir barış telkininin kabul edilip edilmeyeceğini inceleyecekti. Albay bir ay Londra'da oturdu, kısa bir süre Paris'te kaldı; fakat herhangi resmî bir konuşmadan kaçındı; sonra birkaç gün de Berlin'de bulundu; Rusya'ya adım atmadı. Sir Edward Grey'le konuşmasından İngiltere'nin en çok

Belçika sorunuyla ilgili olduğunu öğrendi, fakat Fransızlarla Ruslar, ayrıca Alsace-Lorrain ve Boğazlarla da ilgiliydiler. Alman siyasî yöneticileriyle yaptığı konuşmalar bütün hayallerini dağıttı. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Zimmermann «bugün kabul edilebilecek bir ortam üzerinde konuşmaya girişecek olsak, hükûmet de, imparator da devrilir» dedi. House bundan Alman hükûmetinin, kamuoyunun etkisiyle «çalışmaz» bir durumda bulunduğu anlamını çıkardı. 26 Mart 1915'de artık tam anlamıyla başarısızlığa uğradığını anlamış bulunuyordu: Wilson yazdığı mektupta: «Belçika'nın ve Fransa'nın boşaltılması temeli üzerinde görüşmelere girişilebileceğini sanmakla hata ettik» diyordu.

Statükoya dönüş mü? Beyaz barış mı? Savaşmakta olan devletlerin hiçbiri bunu aklından geçirmiyordu.

XV. BÖLÜM

YENİ KOŞULLAR
UZUN SÜREN SAVAŞ

1914 Kasımının sonunda Alman savaş plânının başarısızlığı tam anlamıyla belli olmuştu. Savaşın ilk altı haftasında, Alman Genelkurmayı Fransız ordularını saf dışı edemediği gibi, Pas de Calais limanlarına da ulaşamadı. Bunları ele geçirseydi doğrudan doğruya İngiltere'yi tehdit altında bulunduracak ve Fransa topraklarına İngiliz ihtiyat güçlerinin akmasına engel olabilecekti. Doğu cephesinde Alman Başkomutanlığı «kesin sonucu» koparıp alamadı; uzun süre savunmada kalmaya mahkûm oldu. Doğu cephesinde Alman orduları parlak zaferler kazandılar; fakat Avusturya-Macaristan birlikleri çözüldü. Hemen koşup bu birliklerin durumunu düzeltmek gerekiyordu, oysa bu sırada Rus Başkomutanlığı bütün kuvvetlerinin yığınağını tamamlamıştı ve hareket olanaklarını eline geçirmişti. Alman Genelkurmayının çoktandır tehlikesini sezdiği «iki cephede dövüşmek» durumu, güç koşullar içinde meydana gelmiş bulunuyordu. Ufukta uzun süren bir savaş olasılığı belirmişti; bu durum, dövüşen tarafların bütün çabalarını seferber etmelerini gerektiriyordu. Artık zaferi yalnız askerî hareketlerden beklememek gerekti: bu ulusun örgütlenme ve dayanma yeteneğine, manevî bütünlüğünü sürdürebilmesine bağlıydı. Siyasal sorunların yanı sıra, kısa süren bir savaşta ihmal edilebilecek olan ekonomik sorunlar, bundan sonra önemli bir rol oynayacaktı.

Savaş, 1914-1915 kışında, genelkurmayların, tahminlerini alt üst eden yeni bir biçime büründü. Son haftaların denemesi, saldırıya geçen bir ordunun cepheden bir savunma düzenine çarptığı zaman nasıl güçlükler içine düştüğünü gösterdi. İki yan da, düşman ateşine karşı korunma araçlarını geliştirdi: Siper kazdılar, sığınaklar yaptılar; hatların önüne dikenli tel çekerek piyadenin atılışlarını kırdılar ve makinalı tüfek ateşi karşısında yerinde saymak zorunda bıraktılar; piyade mevzilerinin arkasında maskelenen topçu, hedeflerini rahatça belirleyebilmekte, atışını iyice düzenleyerek, daha büyük bir etkinlik elde edebilmekteydi. Siper savaşı başlamıştı. Bu da, savunmaya saldırı karşısında büyük bir üstünlük sağlıyordu. İyi tahkim edilmiş bir mevzie karşı, piyade, ne kadar atılgan olursa olsun, güçsüz kalıyordu. Bunun için de dikenli tel ağında bir gedik açılması, siperlere gömülen düşmanın ateşinin bir süre susturulması, geri sığınaklardaki

Siper kazan Alman askerleri

ihtiyatların savaşa katılamayacak duruma getirilmesi gerekiyordu: bu da topçunun işiydi. Fakat bir ağı yok etmek, bir siperi yıkmak, bir sığınağı çökertmek için sahra topçusu yetersizdi. Savaş tahkimatındaki gelişmeler savunma düzenini, küçük çaplı toz mermilerinin etkisine karşı koruyordu. Ağır topçuyu yetiştirmek, yakından dövüşlere elverişli, eğri yollu mermiler kullanmak gerekiyordu. Bundan başka da hiç düşünmeden cephane harcamak gerekti. Ayrıca piyadenin silâhları da bu yeni savaş koşullarına uygun gelmiyordu: tüfeğin rolü ikinci dereceye düşmüştü; ateş gücünü arttırmak için makineli tüfek gerekti; kısa mesafeden, sipere gömülmüş olan düşmanı vurabilmek için el bombası etkili bir silâhtı. 1914 savaşında yalnız bir keşif görevi yapan hava güçlerine de şimdi çeşitli işler düşüyordu: topçu ateşinin düzenlenmesi, düşman mevzilerinin fotoğrafının çekilmesi, cephe gerisinin bombardımanı gibi. Fakat bu yeni ögeleri baştan sona kadar yaratmak gerekiyordu.

Böylece savaşan ordular yeni sorunlar karşısında bulunuyorlardı. Artık, silâhlanma sorunu, asker sayısı sorunundan çok daha önemli bir durum almıştı.

Bu yeni savaşta, Anlaşma (İtilâf) bloku ordularının savaşın başındaki sayı üstünlüğü gittikçe arttı. Kuşkusuz, Fransız ordusu, ancak başlangıçta büyük Alman saldırısını tek başına göğüslediği için uğradığı büyük kayıpların yerini doldurabilmişti; tümenlerinin sayısını arttırmadı. Fakat Büyük Britanya ile Rusya'nın insan kaynakları zengindi. Bundan nasıl yararlandılar?

İngiliz ordusu örgütünü tamamladı. Gönüllü akını gerekli asker ihtiyacını karşılıyordu; 1914'de silâh altına alınanların sayısı 230.000 iken, yıl sonunda 1.100.000 kişiyi buldu; 1915 Nisanında da 1.300.000'e yükseldi. Bütün sorun bu kaynakları harekete geçirebilmekteydi. Bu işi de Kitchner (44) başardı. Hemen hemen yalnız o, savaşın uzun süreceğini kavramıştı; ne kadar büyük bir çaba harcanması gerektiğini kestirdi ve başarı elde etti. Silâh al-

(44) Lord Herbert Kitchner, İngiliz generali; 1914'de Harbiye Bakanlığı yaptı.

tına alınan gönüllülerle herbiri altı tümenlik beş «K ordusu» kurmak istiyordu. Bu yeni birlikler 1915 Mayısından sonra Flandr'da görünmeye başlıyordu. Bundan başka altı ihtiyat tümeni de 1915 Martında cepheye katılabilmişti. Dominyonlar da anavatana yardım ettiler: daha 1914 Ekiminde, bir Kanada tümeni yola çıkmıştı: Avustralya ve Yeni Zelanda Çanakkale'de dövüşmek üzere birlikler gönderdiler; öte yandan Güney Afrika birlikleri sömürge manevra alanları için el altında bulundurulduğu. Daha önce de iki Hint tümeni Fransa savaşına katılmıştı. 1915 Ocak ayında kıt'adaki İngiliz ordusunun sayısı on bir piyade tümeni idi, mayısta yirmiye, temmuzda da yirmi sekize yükselecekti.

Rus ordusu, Doğu Prusya ve Galiçya'da uğradığı kayıplara karşın, 1915 başlarında cepheye, 1914 Ağustosundakinden daha fazla sayıda tümen sürebilmişti: zamanında yığınak yerlerine getirilemediği için ilk çarpışmalara katılmamış olan Türkistan ve Sibirya birlikleri de cephede yerlerini alıyorlardı. Fakat bu güç artışı görünüşteydi. Birçok birliğin sayıları çarpışmalarda eksildiği için daha tamamlanabilmiş değildi. Kuşkusuz, iç bölgelerdeki yığınaklarda çok asker vardı; bununla birlikte, cephedeki birlikleri bunlarla takviye etmek güç oluyordu: subay ve assubay azlığı yüzünden kura askeriyle, ihtiyatların eğitimi sürüncemede kalıyordu. 1914-1915 kışında, başkomutanlık bu bunalıma bir çözüm bulmuş olmak için cephe gerisinde er eğitim merkezleri kurdu ise de, bu uzun vadeli bir işti.

Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın ihtiyatları daha olduğu gibi duruyordu. Seferberlik sırasında Alman ordusunda 3.800.000 kişiden biraz fazla vardı; bunun yalnız 2.100.000'i savaş hattında bulunuyordu. Buna göre, gerideki sığınaklarda ve ***Ersatz Reserve*** birliklerinde, birlikleri doldurmak ve cepheyi takviye etmek için gerekenden daha çok asker vardı. Daha 1914 Ekiminde Alman ordusu, ateş hattına beş yeni kolordu sürmüştü ki, Falkenhein bunları İser savaşına gönderdi. 1915 Ocak ayında, Harbiye Bakanı, derhal cephede yer alacak olan, dört yeni

kolordunun oluşumunu tamamlamıştı. İlkbaharda başkomutanlık, piyade tümenlerinin kuruluşunu değiştirmeye başladı; bunlarda artık dört alay yerine üç alay bulunacaktı; topçu gücü, makineli tüfek, siper bombaları ile donatılan bu yeniden oluşturulmuş tümenler, daha az asker mevcuduyla birlikte, yine aynı güce sahip bulunuyordu. Alman ordusu, öteki orduların da sonradan öykündükleri bir yöntemle büyük birliklerin sayısını arttırmıştı. Avusturya-Macaristan ordusu da gelişti; ***Landwehre*** ve ***Landsturm*** birliklerinden alınan kuvvetlerle başkomutanlık, 1914 Ekimi ile 1915 Mayısı arasında cepheye on altı yeni tümen sürdü.

Savaş malzemesi bakımından Avusturya-Macaristan ordusu üstün durumdaydı.

Alman ve Avusturyalıların ağır topçusu, Belçika, Fransız ve Rus kalelerinde 1914 savaşında ele geçirilen büyük çaplı yüzlerce topla da büsbütün güçlenmişti. Bu toplar en çok Anvers'te özellikle Maubeuge'de ele geçirilmişti; bundan başka, iç depolarda da çok sayıda top bulunmaktaydı. Yeniden top üretimi yolunda büyük bir çabaya gerek kalmaksızın ağır topçu birlikleri düzenli bir biçimde artıyordu: 1914 Ağustosunda, Alman ordusunun savaş hattında 2.000 parça topu varken bu sayı 1915 sonunda 4.000'i bulacaktı. Hafif topçuluktaki durum daha az elverişliydi. Çünkü üretim temposu yeterli değildi: 1914 sonunda fabrikalar ayda ancak 100 yeni top verebiliyordu; fakat yeni fabrikalar kuruldu; bunlar kısa bir süre sonra aylık üretimi 100 parçaya çıkarttılar. İyi bir maden sanayiine sahip olan Avusturya-Macaristan, malzeme ve cephane bakımından bütün savaşan devletlerin 1914 Ekiminde geçirdikleri bunalımı çabuk atlattı: kısa zamanda, savaş başındakinin 170 fazlasıyla cepheye 641 topçu bataryası sürüyordu.

Fransa'nın malzeme ve cephane sayısında, düşmanlarındaki gelişme olmadı. Hafif topçu, savaşın başından beri kendi yağıyla kavruldu; sonunda tükenme derecesine vardı. 1915'de gerilerdeki parklarda 75'lik 250 top kalmıştı. Oysa bu sırada başkomu-

tanlık yeni topçu birlikleri kurabilmek için 750 parça top istiyordu. Ağır topçu zaten hep yetersizdi. Savaşın ilk aylarında Harbiye Bakanlığının ilgili servisleri ordunun emrine eski meydan ya da kale toplarını verdiler; yeni üretim hemen hemen ertelenmişti. Ancak 1914 sonunda yeni top yapımı için çaba gösterilmeye başlandı; fakat sağlam bir doktrin eksikliği yüzünden, bu program kısır kaldı: teknisyenler daha topçuluk malzemesinin gücünün zaferin bir koşulu olduğuna inanmıyorlardı. 1914 Kasımında üretimin organize edilmesiyle cephane açığı hafifletildi; fakat üretim, ordu gereksiniminin ancak dörtte üçünü karşılayabiliyordu.

Rusya'daki malzeme bunalımı kaygı verici bir durumdaydı. Askerin tüfeği yoktu: savaştan önce yapılmış olan stoklar ancak kayıpların yerini doldurmaya yetmişti. 1914 Kasımından beri silâh ve cephane kıtlığı kendini duyurmaya başlamıştı, çünkü fabrikalar; takviyeler için gerekli silâhları bile yetiştiremiyorlardı; başka ülkelere -Japonya ve Amerika Birleşik Devletlerine- verilen siparişler, ancak aylarca sonra teslim edilecekti. Piyade de hiçbir zaman yönetmeliklerde yazılı sayıda makineli tüfek bulunmamıştı; sonra da üretim, kayıpların yerine dolduracak yeterlikte değildi. Bundan başka, üstelik de, ağır topçunun cephane ikmali son derecede eksikti: ordu ayda bir buçuk milyon obüs istediği halde fabrikalar ancak 360.000 tane verebiliyordu. Düşman orduları savaş başındakinden daha güçlü malzemeye sahip iken, Rus ordusu her zamankinden daha yoksul düşmüştü. Bu kıtlık, başkomutanlığın elini kolunu bağlıyordu.

Ekonomik Güçler

Hükûmetlerin karşısına yeni ödevler de çıkmıştı; ama başlangıçta hiçbir hükûmet bunun önemini anlayamamıştı: ordunun ve ülkenin gereksinimlerini karşılayabilmek üzere ekonomik güçleri organize etmek gerekti.

Savaşın ilk haftalarında, çarpışan devletlerin hepsinde, eko-

nomik hayat hemen hemen durmuş gibiydi. Seferberlik endüstrideki üretimi alt üst etmiş, tarım üretimini düzenden çıkartmış; askerî ulaştırma işleri, demiryollarına el koymuştu; bunun için ticarî ulaştırma yapılamaz olmuş; işler durmuştu. Silâh altına alınmayan işçiler, iş bulamıyordu. Fransa'da işsiz temmuzda % 4,5 iken, ağustosta % 43'e; Almanya'da % 3 iken % 22,5'a çıkmıştı; ücretler birdenbire düştü. Savaşın kısa süreceği sanılarak, her devlet stoklarıyla geçineceğini sanıyordu: Ordu, depolarında gereksinimini karşılayacak kadar malzeme ve cephane olduğunu düşünüyordu; sivil halk için de tüccarların depolarında gerekli gıda maddeleri vardı. Herkes elini kolunu kavuşturup bunalımın çabucak sona ermesini bekliyordu.

Olaylar az zamanda bütün tahminleri alt üst etti. Daha eylül ayında, Almanya'da olduğu kadar Fransa'da da stoklar eridi; birdenbire malzeme sonra da cephane kıtlığı ortaya çıktı. Hemen harekete geçip üretime başlamak, ham madde sağlamak «bir savaş sanayii» yaratmak gerekiyordu: yapılacak ilk iş buydu; savaşın yazgısı buna bağlıydı. Ama sorun daha genişti: ya savaş uzun sürerse, sivil halk yaşaması için gerekli şeyleri nereden bulacaktı? Besin maddelerini ordu kendine çekiyordu; elbise istiyor, pabuç istiyor, günlük hayat için gerekli her şeyi elde etmek istiyordu. Gerinin gereksinimlerini karşılamak için elde ne kalmıştı ki? Savaşın başında normal görünen üretim azlığı şimdi tehlikeli bir durum almıştı. Fabrikaları ve maden ocaklarını harekete geçirmek, ulaşımı canlandırmak, tarım işlerini yoluna koymak gerekti. O zaman derhal el emeği bulma sorunu ortaya çıktı: seferberlik, çalışma hayatından en verimli yaştaki işçileri alıp götürmüştü; tarımda ve sanayide büyük bir işçi eksikliği vardı. Ülkenin yaşayabilmesi için hükûmetin bu sorunu ele alması gerekti. Üretimle, alışverişin serbestçe yapılabilmesi büyük stokların bulunmasına, ulaşımın düzenli yürümesine, kredinin iyi işlemesine bağlıydı. Oysa bu koşulların hiçbiri yoktu artık; temelli gereksinimleri karşılamak üzere bireysel çıkarların serbestçe işleri yürütmesi olası değildi. Devlet, bu serbestliği yavaş

yavaş daraltmak, ekonomik hayatın bütün cephelerini gittikçe daha sıkı bir denetim altında bulundurmak, gereksinimlerin önemini göz önünde tutarak, kaynaklardan en iyi biçimde yararlanabilmek için ekonomik güçlerin hareketini kendi eliyle yönetmek zorundaydı. Devletçiliğin böyle birden bire egemen olması önceden tasarlanmış bir şey değildi; ama her yanda gereksinimlerin baskısıyla «karşı konulmaz bir güçle» gelişti.

Böylece girişilen ekonomik seferberlikte taraflar eşit durumda değillerdi. Burada, kendi kaynaklarıyla yetinmek zorunda olmayan ve tarafsızların gıda ve ham madde ihtiyatlarından geniş ölçüde yararlanabilenler daha kazançlı durumdaydı. Denizlerdeki egemenlikleri Fransa ile İngiltere'ye yeni bir hareket olanağı veriyordu.

Daha savaşın başlangıcında, Büyük Britanya filosu Anlaşma (İtilâf) devletlerinin deniz kuvvetleri bakımından üstünlüğü bu egemenliği sağlamıştı.

Alman «açık deniz donanması» limanlarından çıkamadı. Başkomutanın görüşünü kabul etmeyen imparator donanmayı hareketsiz bir durumda tutuyordu; zorunlu olarak eşit olmayan bir dövüşe sürmek istemiyor ve bir çatışma için elverişli fırsatın çıkmasını bekliyordu. Avusturya-Macaristan donanması da bu tutumu benimsemişti; Fransız denizaltılarının 1914 Aralığında Cottaro'da ve Pola limanına kadar sokularak yaptıkları saldırı bile onları bu hareketsizlikten ayırmadı. Amiral Souchon komutasındaki ***Göben*** ve ***Breslau*** savaş gemileri, savaş ilân edildiği sırada Akdeniz'de bulunuyordu ve gerçekten Fransa'nın Kuzey Afrika'dan getirttiği birliklerin taşınmasına büyük güçlükler çıkartıyordu. İngiliz filosu tarafından kovalanan bu iki Alman gemisi, hızları ve aynı zamanda düşmanlarının kararsızlığı yüzünden, kendilerini kurtararak Çanakkale Boğazına sığındılar, Türk bandırası çektiler; fakat Marmara Denizi ile Karadeniz'de kapanıp kaldılar. İngiliz ve Fransız gemilerinin rolü yalnız uzaktan, düşman deniz kuvvetlerini abluka altında bulundurarak, açık denizlere, ticaret gemilerinin geliş gidişini bozan gemilerin çık-

masını önlemekti. Daha 13 Ağustosta, Akdeniz'deki Fransız-İngiliz filolarının başkomutanı Amiral Bove de Lapeyrere, Otrante Kanalını ablukaya aldı; fakat Avusturya-Macaristan kuvvetleri burayı zorlamıyorlardı; Kuzey Denizi'nin çıkış yerleri denetim altına alınmıştı; Pas de Calais ve Douvres'deki «devriyeler» Harwick üssüne bağlı bir İngiliz filosu tarafından destekleniyordu; İskoçya kıyıları ile Norveç kıyıları arasında eski zırhlılarla birkaç kruvazör ve yardımcı kruvazör olarak kullanılmak üzere silâhlandırılmış olan bazı şileplerle bir «gözetleme hattı» meydana getirildi. İngiliz filosu Scapa Flow açıklarında hemen saldırıya geçmeye hazır olarak bulunuyordu.

Deniz ulaşımının tam serbestliğini sağlamak için, İngiltere ile Fransa'nın savaşın ilk aylarında uzak denizlerdeki Alman kruvazörlerini zararsız duruma getirmesi yetmişti. Alman limanlarına dönemeyen bu kruvazörler, sonunda batıp gidecekleri güne kadar mümkün olduğu kadar uzun süre ticaret gemilerinin ulaşımını bozmaktan başka yapabilecekleri bir şey yoktu. Bu Alman gemilerinin komutanları ve tayfaları bu «korsan savaşını» büyük bir ustalık ve cesaretle yürüttüler; ama bu sonunun ne olacağı önceden bilinen bir serüvendi. Doğu Atlantik'te Almanların ***Karlsruhe*** kruvazörü, on yedi vapur batırdıktan sonra, kendisi de 1914 Kasımında, bir kazaya uğrayarak, denizin dibine gömüldü. ***Konigsberg*** gemisi de Hint Denizi'nde, Afrika kıyılarında harekette bulunurken ekim ayında Rufigi deltasına kapanıp kaldı. ***Emden***, on altı gemi batırdıktan sonra Penang önünde bir saldırıya kalkarken 9 Kasımda bir İngiliz kruvazörü tarafından batırıldı. 1 Kasımda, Şili kıyılarında Coronel açıklarında bir İngiliz filosunu yenmiş olan Amiral von Spee komutasındaki Alman filosu, 8 Aralıkta Folkland adaları yakınında ezildi. 1914 sonunda, Folkland'da İngilizlerin elinden kurtulan Almanların ***Dresden*** gemisi, bir süre daha denizlerde kol gezdikten sonra Şili kıyılarına sığınmak zorunda kaldı ve burada, üç ay sonra batırıldı. Bundan sonra Alman bandırası okyanuslarda dalgalanmaz oldu; İngiliz ve Fransız ticaret gemileri de tıpkı barış zamanında

olduğu gibi rahat rahat seferlerine devam ettiler. İkisi buharlı, biri yelkenli olan ***Möwe, Seedler*** ve ***Wolf*** adlı üç gemi, korsanlık amacıyla hazırlanarak 1915 Aralık ayında ve 1916 Kasımında, gözetleme hattına karşın Alman limanlarından ayrılarak altmış ticaret gemisi batırdılarsa da bu, kaygı verici olmaktan çok şaşırtıcı bir cesurca çıkıştı. Denizlerdeki egemenlik 1915 başından beri sağlanmış bulunuyordu; kuşkusuz daha limanlarında olduğu gibi duran büyük düşman filoları ilerisi için bir tehlike meydana getirmekteydi. Ufukta savaşın uzun süreceğinin belirtileri görünmeye başlayınca İngilizler ve Fransızlar bu üstünlüğün ne kadar değerli olduğunu anlamışlardı. Almanlarla ortaklarının besin maddeleri ve ham madde ikmallerini engelleyerek direnme güçlerini kırabileceklerdi. Ellerindeki bu abluka silâhını çok iyi kullanmasını bildiler. Fakat bu silâhı sürekli olarak kullanabilmek de güç bir işti. Almanya bunun etkilerinden çok korkmuştu; bunu önlemek için misilleme yollarına baş vurdu. Düşmanlarının kararına denizaltı savaşıyla cevap verdi. Böylece, ordular arasındaki mücadelenin yanı sıra, ana çizgileri 1915 başlarında belirmeye başlayan ekonomik mücadele başgösterdi.

Daha savaşın başında İngiltere ile Fransa, Almanya'ya karşı abluka ilân etmişlerdi. Bununla birlikte, İngiliz deniz kuvvetleri, üstünlüğüne rağmen, ablukayı «etkin» bir biçimde devam ettirecek durumda değildi; yeni, deniz ulaşımını engelleyebilecek biçimde, Alman kıyılarına yakın yerlerde bir gözetleme hattı kuramamıştı. Üslerinden çok uzaklaşmış olan İngiliz kruvazörleri, her an, Elbe ırmağının ağzında, Wilhelmshafen'de toplanmış olan Alman deniz kuvvetlerinin anî bir saldırısına uğrayabilirdi. Baltık Denizi'nde ise gözetleme olanaksızdı; çünkü daha savaşın başlangıcında Almanya, Danimarka'yı Sund ve Skagerrak boğazlarını mayınlamaya zorlamıştı. İngiliz filosu; bu kapalı denize giremezdi; buradaki Rus deniz kuvveti, tek başına kaldığı için, Kiel'de üslenmiş olan Alman filosunun karşısında dayanacak güçte değildi. Etkili bir abluka yapamayınca İngiliz deniz kuvvetleri, açık denizlerde, Alman limanlarına giden gemilerin

yolunu kesti. Hemen anlaşılır ki, bu yöntem o kadar etkili değildi. Kaldı ki, Alman limanlarındaki ulaşım tam olarak felce uğramış olsaydı bile, mallar, İskandinavya ve Hollanda gibi tarafsız ülkelerin limanlarından rahatça Almanya'ya geçebilirdi, gemilerin Rotterdam ya da Kopenhag'a boşalttıkları yükler, demiryoluyla Almanya'ya gönderilmekteydi; Bergen'e giren gemilerinkiler ise İsveç toprağından geçiyordu; artık buradan Baltık Denizi yoluyla bu malları göndermek kolay bir işti; çünkü Alman filosu burada üstün durumdaydı. Almanya ile ortakları olan devletlere yapılan ithalâtı daraltmak için, tarafsız ülkeler ticaretinin denetim altında bulundurulması gerekiyordu.

Böyle bir denetim hangi temel üzerine kurulabilirdi? 1909'da Londra'da toplanmış olan uluslar arası bir konferansta «savaş kaçakçılığı» nın tanımı denenmişti. Bu konferans tarafından yayınlanan bildiride «kesin» kaçakçılık ile «koşula bağlı» kaçakçılık ayırt ediliyordu. Birinci kategoriden olan mallara (özellikle savaş malzemesi) savaş durumundaki devletlerin kruvazörleri tarafından, bu malların son gideceği yer bir düşman ülkesi ise, tarafsız bir limana giden bir gemide olsa bile el konulabilirdi; fakat bunu kanıtlamak, mala el koyan gemiye düşerdi: bunun sonucu olarak da bir İngiliz kruvazörü, Londra bildirisine göre, New York'tan Rotterdam'a cephane götüren bir gemiyi durdurarak yüküne el koyabilirdi; yalnız bu cephanenin Almanya'ya gideceğinin kanıtlanabilmesi gerekti. İki kategoriye sokulmuş olan besin maddelerine el konulabilmesi için bunların düşman ordusuna ya da düşman ülke yöneticilerine gittiğini ortaya koymak gerekirdi. Ama nasıl kanıtlamalıydı bunu? Geminin bu malın «düşman ülke hükûmetlerine gönderildiğine ilişkin» kâğıtlarına bakarak.

Bu düzenin boşlukları ortadadır: «koşullu kaçak eşya» bölümündeki mallar pekâlâ Hollandalı ya da Skandinavyalı bir tüccarın adresine yüklenmiş olabilirdi ve bu tüccar da sonradan bu malı Almanlara satabilirdi. Eğer tarafsız armatör, gideceği yeri gizleyebilirse, savaş malzemesi de denetimden kaçırabilirdi.

Bundan başka «kesin» ya da «koşullu» kaçak eşya listesinde olmayan maddeler ve mallara da el konulamıyordu: savaş sanayiinde kullanılan pamuk da, otomobil ulaşımı için gerekli olan kauçuk da «kaçak» diye nitelendirilemiyordu bu yüzden. Londra bildirisinin (ki daha Büyük Britanya'ca onaylanmamıştı) hükümlerine bakılırsa abluka çok yetersiz bir silâhtı.

Fransa ile İngiltere, gerçekten düşmanlarının ekonomik yaşamını zor duruma sokmak ve bunları açlığa mahkûm etmek istiyorlarsa bu kadar yetersiz araçlarla yetinemezlerdi. Londra'da ortaya konulmuş olan düzeni kendi iradeleriyle tamamladılar. Bu yol kuşkusuz, hukuk açısından eleştirilebilirdi. Fakat, bu yola baş vurulmazsa abluka bir kuru gürültüden başka bir şey olmayacaktı. Londra ve Paris hükûmetleri 1909'da kabul edilen metinin yeni koşullara uymadığını, o zaman kimsenin, bütün ekonomik güçlerin seferber edileceği bir «topyekûn» savaşın olacağını kestiremediğini ve savaş durumundaki devletlerin bütün üretim güçlerini savaş için harekete geçirdiklerini, bütün malların bu yüzden bir «kaçak eşya» niteliği taşıdığını söyleyebilirlerdi. İşte bu ilke gereğince Fransa ve Büyük Britanya, çatışmanın daha ilk haftalarında, Londra bildirisinde «ayarlamalar» yaparak «savaş kaçakçılığı» listesinde değişiklikler oluşturdular. Bundan başka 29 Ekim 1914 tarihli bir «krallık emirnamesiyle» ve Fransa hükûmetinin 6 Kasımda yayınladığı bir kararname ile «koşullu» listesinde yazılı olay da tarafsız limanlardan birine giden malları hiçbir soruşturmaya gerek görmeden düşmana gittiği şeklinde düşünerek bildiriyi yorumlamışlardı. Bunun tersini kanıtlamak armatöre düşecekti.

Almanya, düşmanlarının uluslar arası kuralları işlerine geldiği gibi yorumladıklarını söylemekte haklıydı; özellikle gıda maddelerine karşı konulan ablukanın gittikçe daraltılmasından yakınıyordu. Bundan yararlanarak o da istediği gibi harekete başladı. Daha 1914 Ekiminde Wilhelmshafen'deki denizaltı komutanları, yalnız savaş gemilerine değil, düşmanın ticaret gemilerine karşı da korsan savaşı açılması düşüncesini ileri sürmüş-

lerdi. Kuşkusuz bu biçim bir savaşta uluslar arası hukuk ilkelerine saygı göstermek güçtü; denizaltı hiç değilse hücuma hazırlandığı gemiye «haber verebilirdi»; fakat ele geçirdiği ganimeti, bir kruvazör gibi bir limana götüremezdi. Gerçekte, Londra bildirisinde «el koyan» ın, bir yere götürmesi olanaksız ise ganimetini tahrip edebileceği kabul edilmişti. Bu yorum genişletilerek, deniz altının ticaret gemilerini torpilleyebileceği kabul edilemez miydi? Eğer bunun barbarlık olduğu ileri sürülerek gürültü koparılmaya kalkılırsa, Almanya, misilleme yaptığını ileri sürecekti. Düşmanlarının keyiflerine göre kullandıkları Londra bildirisine ne diye eksiksiz saygı göstermek zorunda olacaktı?

O sırada, Almanların gözünde denizaltı savaşı bir baskı aracından başka bir şey değildi. Ablukayı gevşetin, biz de hemen denizaltı savaşını durduralım, diyorlardı. Ellerindeki araçlar - 1914 sonunda hizmette yalnız otuz denizaltı vardı- daha büyük pratik sonuçlar alma ümidini vermiyordu; fakat bir tehdit yoluna saparak, ablukayı hafifleteceklerini umuyorlardı. İşte bu düşünceyledir ki, Reich hükûmeti 4 Şubat 1915 günlü bildirisiyle Britanya adaları sularını «savaş alanı» olarak ilân etti: denizaltıları rastladıkları düşman gemilerini, içinde yolcu bile olsa batıracaktı; tarafsız gemiler de bu tehlikeyle karşı karşıya bulunuyorlardı. Çünkü İngiliz deniz ticareti gemileri sahtekârlık ederek, tarafsız devlet bandırası çekiyor ve böylece hücumlardan korunmak istiyordu. Alman amiralliği, böylece daha başlangıçta tarafsızların protestolarını kışkırtacak bir harekete girişmiş olmaktaydı; fakat, düşmanları Londra bildirisini gerçekten uygulamaya razı olurlar, yani ablukayı etkili duruma getiren bütün önlemlerden vazgeçerlerse, daha yumuşak davranacağını ilân etti.

Fransa ile İngiltere hemen buna karşı koydular; 1 Mart 1915 günlü bildiriyle, Alman denizaltı savaşına misilleme olmak üzere, ablukayı düşmana giden bütün malları da kucaklayacak biçimde genişlettiler: «Alman limanlarından başka bir limana gitmekle birlikte... içinde düşmanlara götürülmek üzere... mallar

Almanya'nın ablukaya karşı kullandığı en etkili silâh denizaltı

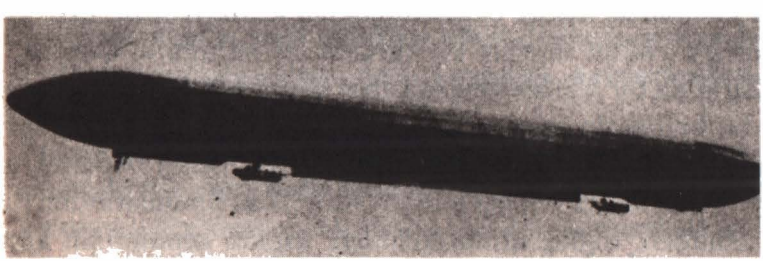
bulunan her geminin yükü bir İngiliz limanına ya da dost limana boşaltılacaktır.» Eğer el konulan mal düşman uyruklu bir kimsenin malı ise, haczedilecek, bir tarafsıza ait ise tekrar gönderene geri verilecek. Böylece «savaş kaçakçılığı» kavramı da ortadan kalkmış oluyordu. Çünkü bildiride artık, savaş gereksinimleri için kullanılabilecek mallarla, böyle olamayanlar arasında bir ayırım yapılmıyordu. Açıkça görülüyor ki, ne kadar sert olursa olsun bu önlem de bütün güçlükleri ortadan kaldırmamıştı: gemisi tutulan armatör, yükün Almanya'ya gönderilmediğini kanıtlarsa, malını el konulmaktan kurtarıyordu. Eğer gemi kayıtları, yükün tarafsız bir tüccara ait olduğunu kanıtlar, bu tüccarın da bir Alman ithalâtçısının adına hareket ettiğini gösteren bir belirti olmazsa, mala el konulması sonu gelmeyen itirazlara yol açacaktı. Bazı tarafsız armatörler, bunu önlemek için, şöyle bir anlaşma yoluna gittiler: Amerikan limanlarından hareket ederken, İngiliz acentelerinden, İngiliz gemilerinin komutanlarına verilmek üzere «güven mektubu» alıyorlar ve böylece yüklerinin «suçsuz» olduğunu gösteriyorlardı. Hollanda'da bir

ithalâtçılar tröstü, deniz yolundan ülkeye gelen malların sorumluluğunu üstüne alarak, Almanya'ya gönderilmeyeceğini taahhüt ediyordu. Fakat kaçakçılık kolaydı ve yine de sık sık yapılıyordu.

Görülüyor ki, ekonomik savaş, tarafsızların çevresinde olmaktaydı. Amerikan, İskandinavyalı ve Hollandalı armatörler ya yüklerine İngilizlerce el konulması ya da gemilerinin Alman denizaltılarınca torpillenmesi tehlikesi karşısındaydılar. Doğal olarak bu armatörlerin bağlı oldukları hükûmetler bu durumu protesto ettiler. Bu protestoların Almanya'ya karşı şiddetle yöneltilmiş olması akla daha yakındı. Çünkü denizaltıları, yalnız mala değil, cana da kastediyorlardı; oysa İngilizlerle Fransızlar yalnız gemilere el koymakla yetinmekteydiler. Ekonomik savaş, zamanla birtakım diplomatik olaylara da yol açtı; bu olaylar, çatışmanın gelişmesi üzerinde kesin bir rol oynamıştır.

Savaştaki devletler bir yandan birbirlerinin ikmal işlerini engellemeye çalışırken, bir yandan da ekonomilerini organize etmek için çaba harcamaktaydılar.

İlk adımı Almanya attı. Karşılaştığı tehlikelerin baskısıyla bunu yapmak zorundaydı. Büyük endüstri ülkesi olduğu için, toprağında yetişmeyen gıda maddeleriyle, ham maddeleri dışarıdan getirtmek zorundaydı. Rusya'dan satın aldığı buğdayın, Lorraine'den getirttiği demirin yerine ne koyacaktı? Artık denizaşırı ülkelerden mal getirtmek serbest değildi. Kuşkusuz kendisinde bulunmayan bazı malları tarafsızların aracılığı ile elde

Almanya'nın zeplin silâhı

edebilirdi: İsveç demir cevheri, Romanya petrol verebilirdi ve 1914 sonbaharında hâlâ Amerika'dan pamuk satın alınabiliyordu. Ama, bakır, kauçuğu, ekmeklik tahılı nereden bulmalıydı? 1913'den beri Ticaret Bakanlığı bu sorunu incelemekteydi; bir tahıl stoku yapmayı düşünmüştü; savaşın, sanayiin işlemesi üzerindeki etkilerini hesaba katarak karşılayıcı önlemler tasarladı; fakat daha pratik bir çalışma programı hazırlayamamıştı. Daha savaşın başlangıcında Alman sanayi çevreleri tehlikeyi sezdiler, 9 Ağustosta Walter Rethenau (45) hükûmete millî savunmaya yararlı stokları değerlendirmek ve bir ikmal programı hazırlamak üzere bir ham madde ofisi kurulması önerisinde bulundu. Bütün ham maddeler üzerinde bunları «bireylerin keyfine bırakmaya» ve bütün kaynakları ordunun gereksinimine ayıran bir denetim kurulması düşüncesini de ortaya attı. Olduğu kadar çabuk harekete geçilerek ya tarafsızlardan satın alınarak ya da Alman birliklerinin işgal ettikleri bölgelerdeki mala el konularak, yeni stoklar oluşturulmasını istedi. Bundan başka, üretimde kullanılan ham maddelerin yerine geçirilebilecek maddeleri sağlayabilmek için teknik alanında yenilik yapılması gerektiğini de ileri sürdü. Rathenau daha sonradan bütün savaş durumundaki devletlerce -az ya da çok- uygulanmış olan yolu gösteriyordu.

Alman hükûmeti bu düşünceleri dikkate aldı. 15 Ağustos 1914'de «Savaş ham maddeleri ofisi» ni kurdu. Bu ofis, kaynakların bilançosunu yapmak, satın alınması mümkün olan şeyleri satın almak, bulunmayan maddelerin «yerine konulacak» ürünleri araştırmak, eski malzemeyi onarmak ve yapacağı stokları üreticiler arasında bölüştürmekle görevlendirildi. 5 Kasımda da satın alma işlerini bir elden yürütmek üzere «Patates Ofisi» ni kurdu. 25 Kasımda da «Tahıl Ofisi» oluşturuldu. Bu ofis ekmeğin paçalını belirleyerek fırıncıları una belirli bir miktarda patates karıştırmaya zorluyordu (buna K ekmeği denildi); bundan başka bir kararname ile herkesin günlük ekmek tayını ilân edil-

(45) Walter Rathenau, Alman sanayicisi ve politikacısı (1867-1922).

di. Bundan başka endüstri ordunun gereksinimini karşılayacak ve hükûmetin siparişlerini yerine getirecek biçimde organize edildi. Aynı koldaki üretimciler toplanarak dernek kurdular; «Alman Endüstrisi Savaş Birliği» işçileri iş kolları arasında dağıtma görevini yapıyordu. Bütün bu örgütler, daha sonra, 1916'da ortaklaşa bir atılım ile daha da canlı olarak harekete geçti ve hükûmet denetimi altında merkezîleşme yoluna girdi. O an için özel girişimler yeterli görülmekteydi.

Kaldı ki, ekonomik durum daha ağırlaşmamıştı. Savaş uzayınca tehlikeli bir durum alacağından kimsenin kuşkusu yoktu. Fakat 1914 sonunda kıtlık daha kendini ciddî olarak göstermiyordu: et ve patates tüketimi serbestti; halk daha günlük beslenme işinde sıkıntı çekmiyordu.

Fransa ile İngiltere, -bu devletler için denizler serbest olduğundan- daha az güç durumdaydılar. Topraklarında yetişmeyen ham maddeleri, dışarıdan, özellikle ABD'den getirebiliyorlardı. Onlar için ekonomik seferberlik en çok işçi, makina ve teknik konularındaydı.

Bu ekonomik seberberlik Fransa'da ancak 1914 Ekim ayında başladı. Bu ilk aylarda, toprakta çalışanların azalması, buğday ekilen toprakların 500.000 hektar daralması, kuzeydoğu illerinin düşman işgali altına girmesinin tahıl üretimini % 20 oranında azaltmış olmasına karşın sivil halkın yiyecek sağlaması sorunu daha pratik olarak ortaya çıkmış değildi; ürün açığı, ithalâtla kolayca kapatılabiliyordu. Buna karşılık, savaş sanayii ortaya güç bir sorun olarak çıkmıştı. Harbiye Bakanlığı, Başkomutanlığın imdat işaretlerini alınca hemen bir üretim servisi kurmak gerekmişti. Topçuluk Dairesi Müdürü General Baquet, sanayicilere çağrıda bulundu; büyük bir madenî sanayi işletmecisinin yönetiminde, siparişleri fabrikalara dağıtarak, yerine getirilmesini sağlayacak olan feir komite kurulmasını önerdi. Fakat bu yoldaki çabaları engellerle karşılandı: yakıt kıtlığı vardı; çünkü kuzeydeki kömür havzası Alman ilerleyişi sırasında ağustos ayında işgal edilmiş ve ekimde ancak bir bölümü kurtarılabilmişti; bun-

dan başka işçi sıkıntısı da vardı; çünkü yetişmiş işçiler cephedeydi. Bunun için, devletin kömür ithal etmesi, Harbiye Bakanlığının da en yaşlı sınıflardan maden işçilerini tecil etmesi gerekiyordu. Başkomutanlığın şiddetli uyarılarına, parlâmento komisyonlarının sürekli yakınmalarına karşın işler ağır gidiyordu.

Hemen bütün üretim araçları yerinde kalmış olan ve işçilerin büyük kısmı cephede bulunmayan İngiltere bu bakımdan daha elverişli durumdaydı. Bunun için ekonomik yaşamı başlangıçta normal bir durumdaydı. 1914 Ekiminde savaş malzemesi ve cephane sıkıntısı başlayınca hükûmet yönetim yöntemlerini sadeleştirmekle yetindi. O zamana kadar siparişlerin bir kısmı devlet fabrikalarına, bir kısmı da Maliye Bakanlığının denetiminde özel fabrikalara veriliyordu. İşlerin ağır yürümesini, önlemek için ***War Office*** (Savaş Bürosu) tek bir üretim servisi kurdu. Fakat daha kimse devlet denetimi altında savaş sanayii kurmayı düşünmüyordu. Arz ve talep yasası etkisini savaş piyasalarında da gösterdi: Devlet, fiyata bakmaksızın satın alıyordu. «İyi fiyat ver ve bırak yapsın» işte benimsenen ilke buydu. Savaş için çalışmayan sanayiie gelince, devlet, 1914 sonbaharından sonra bunların da çalışmaya geçmelerini istedi: İngiliz üretimcilerinin eline güzel bir fırsat geçmişti: rakipler kımıldayamaz durumda oldukları için dışta yeni pazarlar elde edebilirlerdi; hem sonra ekonomik alandaki gelişme Hazineyi beslemek, bunun sonucu olarak da İngiltere hükûmetine savaşı finanse etmekte yardımcı olmaz mıydı? Bunun için hükûmet ekonomik etkinliğini kısıtlayıcı önlemlere baş vurmaktan kaçınıyordu; bundan başka, savaşa katılan öteki devletlerin ihracatını da önlemekten çekiniyordu. Yalnız olağanüstü durumlarda müdahale etmekteydi; bankaların iflâs etmesine engel olmak üzere yabancı borçluların senetlerini güvence altına alıyordu; bundan başka Orta Avrupa devletleri artık sipariş vermediklerinden yeni müşteriler bulmak gereken şeker sanayii tekel altına alınmıştı. Fakat bunlar zorunlu durumlardı. Yine de, İngiltere'nin tıpkı öteki devletler gibi, bu çerçeve içinde kalmayan önlemlere baş vurması gerekmekteydi.

1915'de, Maliye Bakanı Mac Kenna, bir liberal olmakla birlikte, ithalini azaltmak üzere lüks eşya için gümrük vergisi koydu; yine, ordunun 1915'de içine düştüğü cephane sıkıntısının sonucu olarak, bu sırada devlet savaş sanayii üzerine denetim koydu, ham madde dağıtımını eline aldı, üretilecek maddelerin tipini ve miktarını belirledi; fiyatları ve bundan ötürü de kârları sınırlandırdı. İngiltere'de de, sanayi ile ticaretin devlet denetimine sokulması işi de yavaş yavaş böylece gerçekleşmiş oldu.

Rusya'nın durumu bambaşkaydı. Toprakları üzerinde ham madde kaynakları vardı: Donetz ve Polonya taş kömürü, Ural'daki demir, bakır, platin maden filizleri, Bakû petrolü, Kafkasların ve Türkistan'ın pamuğu gibi. Madenî eşya ve dokuma sanayiinde meydana gelen ilerlemelere karşın, sanayideki gelişme daha yetersizdi: üretilen mallar, normal zamanlarda, ithal olunanların üçte biri kadardı; kimya endüstrisi hemen hemen yok gibiydi; makinalar dış ülkelerden getirtiliyordu; teknisyenlerin büyük çoğunluğu yabancı ülkelerden daha çok Almanya'dan gelirdi. Ulaştırma araçlarının yetersizliği ülkenin genişliğinin oluşturduğu güçlükleri büsbütün arttırmaktaydı.

Savaş bu güçlükleri daha da arttırdı. Özellikle maden sanayii bundan zarar gördü; çünkü, sınırlara hemen yakın olan Polonya'nın demir ve kömür ocakları düşmanın tehdidi altındaydı; bundan başka Almanya'dan makine alınamıyordu. Bu yetersizliği karşılamak üzere Rusya ortaklarının yardımına güveniyordu. Fakat savaş malzemesinin ithali güçtü: Baltık yolu, daha savaş başlangıcında kapatılmıştı; Beyaz Deniz ve Atlantik Okyanusu kıyısı yolun uzun bir kısmında buzlar altındaydı; yalnız kısa bir süre, yazın açıktı; bundan başka ülkenin iç bölgelerine yalnız Arkangelsk-Moskova demiryoluyla bağlıydı. En rahat yol olan Çanakkale ve İstanbul boğazları savaşın başlamasından altı hafta sonra kapatılmıştı. Bazı malları kuşkusuz tarafsız bir ülkeden, örneğin İsveç'ten geçirtmek olasıydı; fakat Stockholm hükûmeti, kesin savaş kaçakçılık maddesi sayılan silâhların ve cephanenin topraklarından geçirilmesini yasaklamıştı.

Ortaklarının denizlerdeki egemenliğinin Rus İmparatorluğuna bir yararı yoktu. O da, Avrupa devletleri gibi dünyadan uzaktı; ama bu yalnız, onun için ötekilerden daha tehlikeliydi.

Manevî Güçler

Hükûmetlerin kendilerini bütün güçleriyle savaşın yürütülmesine verebilmeleri, halklarından ekonomik seferberlik için gerekli fedakârlıkları isteyebilmeleri için, kamuoyunda tartışmalar ya da çatışmalar yaratabilecek nitelikte sorunların, savaştan sonraya ertelenmesi gerekti. Daha savaşın başında devlet başkanlarının ilân ettikleri bu «Kutsal Birlik», her hükûmet tarafından korunabilecek miydi? Fransa, İngiltere ve Almanya'da partiler, pratik olarak, siyasal yaşamın askıya alınmasında anlaşmışlardı. Avusturya-Macaristan ile Rusya'da ise görünüşte bir sükûnet vardı.

Fransız hükûmeti, savaşın ilk aylarında yarı diktatörlük yetkileri elde etmişti. Viviani, 26 Ağustos 1914'de parlâmentoyu hiç işe karıştırmadan, kabinesinde değişiklik yaptı; otoritesi ya da saygınlığı olan bütün partilerden politikacıları yardıma çağırdı: Delcasse, Millerand, Briand, Ribot, sosyalist liderlerden Sembat ile Guesde'e bakanlık verdi; böylece «ulusal» bir hükûmet kurmuş oldu. Askerî durumun tehlikeli bir hal alması üzerine hükûmetin Paris'ten ayrılıp Bordeaux'ya yerleşmesi gerektiğinde (2 Aralık 1914) milletvekillerle, senatörler tatile girerek, parlâmento toplantılarına son verildi. Bu yeni hükûmet, parlâmentonun verdiği yetkileri kendi otoritesine dayanarak genişletti: kararnamelerle, asker toplama yasalarında değişiklikler yaptı; ayrıca ticaret serbestliğini sınırladığı gibi, askerî mahkemelerin kuruluşlarında da yenilikler yaptı. Bütün bunlara ne şaşan, ne de karşı çıkan oldu. Kamuoyu sakindi. Siyasal yaşam askıya alınmıştı. Hükûmet ilk günlerin coşkunluğu içinde kendisine verilmiş olan güvenden yararlanmaktaydı.

Fakat bu yarı diktatörlük geçici bir çözümdü. Savaşın uzun

süreceği belirtileri ortaya çıkınca, olayların gerektirdiği bu durumun sürüp gitmesi olanaksızdı. Parlâmento kamuoyu, 1914'de cephane kıtlığını öğrenince heyecana kapıldı. Şimdi ülkenin çabasını organize etmek, «ekonomik seferberliği gerçekleştirmek» gerekiyordu. Bu yeni durum, kamu gücü ile özel girişimin işbirliğini gerekli kılıyordu; bu işte parlâmento da yerini alacaktı. 22 ve 23 Aralık günleri Meclis ve Senato olağanüstü toplantıya çağrıldı, bu toplantıda askerî bütçe onaylanacaktı. 1915 olağan oturumu, anayasa gereğince ocak ayının ikinci salı günü yapıldı. O andan sonra ilkelere uyulmaya başlanıldı; parlâmento rejiminin yöntemleri uygulandı. Parlâmento karşısında hükûmet yine de hatırı sayılır bazı ayrıcalıklardan yararlanmaktaydı: parlâmento denetimi normal koşullar içinde olamıyordu; çünkü, askerî sırları açığa vurmamak zoru, en önemli sorunların komisyon toplantılarında görülmesini gerektiriyordu; milletvekilleri eleştirilerinde çok ileri gitmedikleri gibi, sorularında da fazla diretmiyorlardı; çünkü hâlâ hükûmetin çalışmalarını engellemekten çekinmekteydiler. Parlâmento geriden cepheye, halktan orduya giden büyük heyecan ve coşkunluk akımının kendisinden geçmediğini kavramıştı.

Büyük Britanya'da, savaşın ilân edilişi sırasında iktidarda bulunan Asquith hükûmeti, liberallerden kurulmuştu. Parlâmentoda çoğunluğu sağlayabilmek için İşçi Partisine dayanmak zorundaydı. Fakat savaş sorununda, Liberal Parti de, İşçi Partisi de bölünmüştü: kabinenin iki üyesi Lord Morlay ile John Burns 3 Ağustos 1914'de istifa etmişlerdi. Böylece solun desteğini kaybeden Asquith, muhafazakârlara dayanmak zorunda kaldı: Muhafazakâr Parti hükûmete 2 Ağustostan sonra yardımını sağladı. İngiltere'nin savaşa girişi parlâmentoda bütün muhafazakârlarla, liberallerin büyük bir kısmı tarafından oluşturulan bir çoğunluk meydana getirdi. Her ne kadar Asquith, Bonar Law ile arkadaşlarının desteğini kabul ettiyse de, kabinesinde bunlara yer vermek istemiyordu. Buna göre İngiliz hükûmeti dar temelli bir parti kabinesi olarak kalmıştı.

Fransa'da olduğu gibi o sırada İngiltere'de de siyasal yaşam askıya alınmıştı. Milletvekillerinden birçoğu orduda, Harbiye Bakanlığının dairelerinde görev almışlardı. Muhafazakâr Parti, bakanlık istemeden hükûmeti destekleyerek sözünü tutmuştu. Barışçı muhalefet susuyordu: İngiltere'nin savaşa katılmasına karşı olanlar, hükûmetin çalışmalarını engelleyecek herhangi bir hareket yapmıyorlardı. Bu hiç gürültü etmeme kararı 1915 ilkbaharına kadar sürdü.

Bir yıl önceki ilkbaharda, İngiliz hükûmetini o kadar kaygılandırmış olan İrlanda sorunu bile, geçici olarak yatışmış gibiydi. Asquith kabinesi, 14 Eylül 1914'de, ***Home Rule Bill***'i, yani İrlanda'ya kısmî özerklik tanıyan yasayı ertelemeye karar verdi. Bu karar karşısında pek öyle şiddetli protestolar olmadı. Dört yıl önce, Home Rule'u, hatta güce baş vurarak, red edeceklerini ilân etmiş olan Ulster halkı, bu ertelemeden hoşnuttu. Güney İrlanda demokratik kuruluşları, bağımsızlıklarından vazgeçmemişti. 25 Ekim 1914'de hâlâ «ulusal bir hükûmet yönetiminde İrlanda Birliği» ni savundukları halde, şimdi etkin üye sayısı ancak on bin kadardı. 1914 sonunda bütün Katolik ve Protestan İrlanda'dan İngiliz ordusuna gönüllüler gitti. 4 Ağustos toplantısının da belli ettiği gibi parlâmento ulusun heyecanına bağlı kalarak birlik içinde olmakta devam ediyordu. Kuşkusuz, sosyalist milletvekillerinin tutumu bütün işçi çevrelerinde benimsenmişti: Bremen'de, Leipzig ve Hamburg'da «bağımsız» gruplar sosyal demokrat liderlerin davranışını yermişlerdi; fakat bu muhalefet hareketi bile çelimsizdi. Yalnız 1915 başlarındadır ki barışçı eğilimler politik bir anlam kazanmaya başladı: Reichstag yeni savaş ödeneklerini oylamaya çağırıldığı zaman, sosyalist milletvekili Liebknecht, Almanya'nın bir emperyalist savaş, bir istilâ savaşı sürdürdüğünü ileri sürerek oya katılmadı. O tarihte bu da, tek bir kişinin hareketi olarak kaldı.

Bu ulusal birlik Avusturya-Macaristan'la Rusya'da yoktu.

Manevî bütünlüğün bulunmayışı karşısında Avusturya-Macaristan devlet adamları bunu zora baş vurarak sağlayacaklarını

umuyorlardı.

Avusturya'da hükûmet, huzuru sağlamak için bir polis rejimine dayanmaktaydı. Başbakan Kont Stürgleh'ün programı buydu. Eski Avusturya geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olduğu için bir baskı ve sindirme düzeninin etkinliğine inanıyordu. Bunu sert bir biçimde uygulayabilmek için, sivil yönetimi başkomutanlığa bağladı. Oysa, askerler, ulusal azınlıklara düşman oldukları için beceriksizce önlemlerle bunları kızdırıyorlardı. Kuşku altında tutulan Çek, Sloven ve Polonyalılar, siyasal durumlarında hiçbir düzelme olmayacağını biliyorlardı; bunlara yabancı işlemi yapılıyordu. Hükûmet bunların bağlılıklarını göstermelerine fırsat vermiyordu. Stürgkh'ün sisteminde, halkın birlik duygusuna dayanmak, halkın hükûmetin çabalarına katılmasını sağlamak söz konusu değildi. Hükûmet hiçbir parlâmento denetimi olmadan hareket ediyordu.

Ulusal azınlıklar sorununun, çetin bir sorun olduğu Macaristan'da ise ayrı bir yöntem uygulanmaktaydı. Başbakan Kont Tisza, sağlam karakterli, tuttuğunu koparan, büyük bir kişisel otorite sahibi bir adamdı. Ülkesi için «Stürgkh sistemini» benimsemek istemedi. Sivil yönetimi, Başkomutanlığa bağlamanın siyasal bir hata olacağını düşünüyordu. Çünkü bu yöntem, genel karargâha, Macaristan'ın işlerine denetim yetkisi verecekti. Tizsa, iç politikada tam anlamıyla bağımsız olmak istiyordu. Parlâmentodan korkusu yoktu; çünkü Macar Seçim Yasası, Macar halkına parlâmentoda üstünlük tanıyordu. Budapeşte hükûmetinin diktatörlük kurmaya gereksinimi yoktu. Ama ulusal azınlıklar yine de bir baskı rejimi altında tutulmaktaydı.

İtilâf devletlerinin propagandaları boyunduruk altındaki azınlıklar üzerinde etkili oluyordu. Daha 1914 sonbaharında, Avusturya polisi Bosna-Hersek'te böyle bir çalışmanın ip uçlarını ele geçirdi; Bohemya'da Çek kurtuluş hareketinin başlarından Masaryk, sınırı geçerek, önce Hollanda'da sonra İsviçre ve İtalya'da İngiliz-Fransız siyasal çevreleriyle görüşmelere geçti. Cephedeki Slav, Çek birliklerinin bağlılığı kuşkuluydu: 1914-1915 kı-

şında; Çek kıtalarından düşmana geçenler oldu. Daha büyük bir tehlike göstermeyen bu duruma karşı askerî yönetim sert önlemler aldı. Sivil hükûmet bu misillemeleri doğru bulmamakla birlikte, ama bunu önlemek elinden gelmiyordu.

Rus İmparatorluğu'nda da ulusal bütünlük yoktu. Ulusal azınlıklar konusunda Çarlık hükûmetinin açık ve liberal bir politikası yoktu. Kuşkusuz, 14 Ağustos 1914'de Büyük Dük Nikola «Rusya İmparatorunun asasının gölgesinde» Polonya ulusunun kurulacağını bir bildiri ile söz verdi. Bu bildiride «Polonya'nın dini, dili, kendine özgü hükûmetiyle yeniden doğacağı» söyleniyordu. Fakat bunun yayınlanışının ertesi günü Dışişleri Bakanı Sazonof, Paris'teki elçisine gönderdiği bir yazı ile bu genel nitelikteki maddelerin «hukukî formüller» olarak anlaşılması için zamanın erken olduğunu, Polonya'ya «özerklik» verileceğinin düşünülmemesini bildirdi: ancak savaş sona erdikten sonra bu sorun incelenebilirdi. 1914 Aralık ayında, içişleri bakanı, valilere gönderdiği gizli bir yazı ile Büyük Dük'ün bildirisinin «Vistule'ın geçtiği ülkelerle ilgisi olmadığını, yalnız Rus İmparatorluğu içinde bulunmayan Polonya topraklarıyla ilgili olduğunu» anlatıyordu. Polonya kurtuluş hareketinin liderleri bu yazıyı bilmiyorlardı; fakat tehlikeyi sezdiler: «Kont Potocki Fransız elçisine: Rusların şimdiden sözlerini çiğnemek için gerekçe aradıklarını görüyoruz» dedi.

İşin aslı şuydu ki, Çarlık hükûmeti, ulusal azınlıkların dileklerini yerine getirmek şöyle dursun, bazı azınlık grupları konusunda düzenli bir «Ruslaştırma» politikası izlemekteydi. Rus orduları Avusturya topraklarına girdiği zaman, işgal edilen topraklar yönetimi halkın din özgürlüğüne saygı göstermiyordu; Doğu Galiçya'da yaşayan ve Uniate mezhebinden olan Rutenyalıları zorla Ortodoks yapmaya kalkıştılar. Bunun üzerine Büyük Dük Nikola «ben cephane trenleri istemiştim, papazlarla dolu trenler gönderdiler» diye bağırmıştı. Finlandiya'da Rus hükûmeti, 1914 Kasım ayında yeni bir reform programının uygulanacağını ilân etti; buna göre Fin halkının özgürlükleri daha da kı-

sıtlanacaktı: memurların statüsünü değiştirerek Rus etkinliğini arttırmak, polis yönetmeliklerini değiştirmek, öğretim kurumlarının denetimini arttırmak, Finlandiya Ortodoks Kilisesini Ortodoks Ruhanî Meclisinin denetimi altına sokmak istiyordu. Yahudiler konusunda özel önlemlere baş vuruldu; Yahudiler, kitle halinde sürgün emri verilerek, savaş hareketlerinin geçtiği alanlardan uzaklaştırıldı.

Bu politikayı saray yürütüyordu. Çarın çevresiyle, Rus halkı arasında iş birliği yoktu. Sosyalist çevreler, Almanya ve Fransa'dakinden farklı olarak, yabancı ülkelere sığınmış olan liderleriyle bağıntılarını sürdürüyorlardı: İsviçre'de yaşayan Lenin, Sosyal Demokrat gazetesinde, ordunun bozguna uğramasının Ruslara özgürlüklerini kazandıracağını yazmıştı. Sonuç olarak - bu olay daha da ciddî idi- burjuvazinin etkin ögeleri, mücadelenin yürütülmesinde hükûmete güvenmiyorlardı. Ülkenin, savaş amacına göre örgütlendirilmesinde cephe gerisinin seferberliğinde önceleri hükûmetin hiçbir rolü olmamıştı. Ulaştırmadaki yetersizliği, ikmal ve iaşe işlerindeki güçlüklere, hastanelerin örgütlendirilmesine çare bulmakta hükûmet güçsüz kalmıştı. Hükûmetin bu yetersizliğini gidermek amacıyla yerel yönetim örgütü harekete geçti: taşra valiliklerinde ve bölgelerde ***Zemtvos*** adı verilen, seçimle toplanan meclisler kuruldu; bunlar yetmiş delegelik bir merkez komitesi seçtiler; belediyeler de nüfusu 100.000'den az şehirler için bir; büyük şehirler için iki; Moskova ve Petrograd için beşer delegelik bir komite kurdular. Bu «Zemtvoslar Birliği» ile «Belediyeler Birliği», «savaş işlerini yürütmeye» ve hükûmetle, orduya malzeme üreten fabrikalarla, ikmal işlerinde aracılık etmeye karar verdiler. Başlangıçta hükûmet bu hareketi önlemedi; çünkü kamu yönetimi böyle bir örgütün işlerini yapacak durumda değildi. Fakat bir süre sonra bu büyük birlikler güçlerinin farkına vardılar: 1915 başlarında hükûmetin yeteneksizliğini ilân ettiler.

Bu sırada Duma, bakanlarla işbirliği etmeye hazırdı. 1914'de ve 1915 Şubatının başında yaptığı kısa süren iki toplantıda, sava-

şın yönetimini eleştirmekten çekindi; Başkan Rodzianko'nun vatanseverce nutuklarını alkışladı. Fakat, hükûmetin parlâmentoya dayanmaya niyeti yoktu; parlâmento toplantılarını kısa kesti: anayasanın 87'nci maddesi Duma toplantı olmadığı zamanlarda, kararnamelerle yasama görevi yapma yetkisini veriyordu; hükûmet bunu geniş ölçüde kullandı. Parola «işin içinden kendi olanaklarıyla çıkmak» savaşı ulusun temsilcilerini yardımı olmadan kazanarak Çarlığın saygınlığını yükseltmek gibi görünüyordu. Avusturya-Macaristan'da olduğu gibi, Rusya'da da ulusal birlik boş bir formülden başka bir şey değildi; gerçekte bunun altında için için bir çözülüp dağılma almış yürümüştü.

Bütün savaşa girişen devletler arasında en çok sarsılan Belçika oldu; bununla birlikte en sağlam bir dayanma gücü örneğini de yine bu ülke verdi. 1914 Ağustosunda istilânın korkunç etkilerine uğradı: yangınlar, rehin tutulan insanların öldürülüşü, Duma'daki sivil halkın boğazlanışı, Almanların; yurtsever halkın kurduğu çeteler korkusuyla Andanne'de, Tamines'de toplu imha hareketleri gibi. Dört hafta içinde ülke yakılıp yıkıldı, savaşa katılmamış olan beş bin insan öldürüldü. Anvers düştükten ve Belçika ordusu Yser'e çekildikten sonra, elli köyün dışında, bütün ülke toprakları düşman tarafından istilâ edilmişti. Ordunun başkomutanı olan Kral Albert, tek başına Belçika toprağındaki La Panne'da kaldı. Hükûmet, Havre yakınındaki, Sainte-Adresse'e gitmişti;. Üyelerinin çoğu seçim bölgelerinde bulunan Meclisler toplanamaz olmuştu; belediye başkanları, Alman komiserlerinin denetimi altında çalışıyordu; Sainte-Adresse'deki hükûmetle, gizli yollardan, pek seyrek temas edebiliyorlardı. Belediye başkanları ve papazlar büyük tehlikeleri göze alarak bölgelerinde bir etki yapabilmekteydiler. Bununla birlikte, dış dünya ile bütün ilişkisi kesilen, bir işgal rejiminin ağır baskıları altında yaşayan, Alman propagandasıyla işlenen Belçika halkı manevî gücünü kaybetmemişti. Bazı güçlü kişilerin bu arada Bruxelles Belediye Başkanı Adolphe Max'ın (1914 Eylülü sonunda Almanya'ya sürgün edildi), Malines Başpiskoposu Kardinal Merci-

er'nin, Gand Üniversitesi Rektörü Henri Pirenne'in (1916'da Almanya'ya götürüldü) ve gizli yayın yapan basının (la ***Libre Belgique*** gazetesi 1915 Şubatında çıkmaya başladı) çalışmaları karşı koyma ruhunun yaşamasına yardım etmişti.

Yiyecek sıkıntısı Amerikalı Herbert Hoover'ın yönetimindeki «Belçika'ya yiyecek sağlanması» komitesiyle Ernest Franqui'nin öncülüğü ile kurulan «Ulusal Yardım Komitesi» nin işbirliği ile hafifletilmişti. Belçika halkı parti kavgalarını, sosyal çalışmaları unutarak, acılar içinde kıvranırken birlik içinde yaşadı.

XVI. BÖLÜM

1915'DEKİ SAVAŞ DURUMU VE DİPLOMATİK MÜCADELE

Savaşın aldığı yeni biçimler, genelkurmayların plânlarını etkiliyordu.

Yser ırmağı üzerinde geçirilen çetin denemeden sonra Falkenhein, batı cephesinde, savunma durumuna geçmeye karar verdi; mevzi savaşı sayesinde, bu cepheyi daha az güçle tutabilecekti. Doğu cephesinde, saldırıya geçmenin başarılı olacağına inancı vardı. Orada da, askerler siperler, sığınaklar, dikenli tellerle kendilerini korumaktaydılar; orada da savunma mevziinin kurulması günlük işlerden olmuştu. Fakat bu çok geniş cephe üzerinde bu savunma düzenleri kesintisiz devam etmiyordu; ne de olsa batıdaki gibi bir derinliği, bir yoğunluğu yoktu. «Gedik açma» sorununun çözümlenmesi daha kolaydı. Kaldı ki, iki düşmanın elindeki olanaklar eşit değildi. Rus ordusunun gücü, piyadesinin kitle olarak hareketinden ileri geliyordu; Başkomutanlık, kayıplara aldırış etmeden piyade birliklerini derinliğine ileri sürüyordu: büyük insan kaynaklarına güvenerek, kayıpların yerini dolduracağına inanıyordu. Fakat müstahkem mevzilere karşı bu yöntem yetersizdi. Büyük sayıdaki, iyi yetiştirilmiş süvari birliklerinin rolü de ikinci derecedeydi. Piyadeye yol açacak olan Rus topçusu bu rolü yerine getirebilecek güçte değildi. Alman ordusu, silâhlarının üstünlüğüyle ve daha çok sayıda askerle, savunma mevzilerinde tutunabilirdi; saldırı için seçtiği bölgeye, hücum kıtalarını daha kolaylıkla yığabilirdi. Bunun için serbestçe manevra yapabileceği gibi, düşmanın çok kere yoksun

olduğu bir saldırı yeteneğine de sahipti.

İşte bunun için Alman Başkomutanlığı elindeki hazır kuvvetlerini doğu cephesine gönderdi; kesin sonucu şimdi burada almayı düşünüyordu. 18 Kasım 1914'de, doğuya doğru yola çıkartmak üzere, batı cephesinden üç kolordu, bir süvari tümeni ve bir de ağır topçu birliği çekti. Bu yalnızca bir başlangıçtı. Alman ordusuna 1915'de tek bir düşünce egemendi; bütün gücüyle Rusya'ya karşı saldırıya geçmek.

Falkenhein'ın bu plânına karşı İtilâf devletleri ne ile çıkıyorlardı? Rus Genelkurmayı bir an bile yalnız savunmada kalmayı aklından geçirmiyordu; hareket girişimini elden bırakmaya razı değildi; manevraya manevra ile karşılık veriyordu, İngiliz-Fransız orduları da hareketsiz kalmak niyetinde değillerdi; fakat mevzi savaşı onlara kesin sonucu elde edebilecek bir rol oynama fırsatı verecek miydi? Fransız Başkomutanlığı düşman cephesini yarma ümidini yitirmemişti. Tersine, hükûmet adamları ise özellikle Büyük Britanya'da, başarı kazanılabileceğinden kuşku duyuyorlardı. Eğer Fransa'da, büyük bir zafer elde etmek olanaksız ise, ne diye başka bir hareket alanı aramamalıydı. Lloyd George 1914 sonundan beri bu düşünceyi savunuyordu; daha sonra Briand da bunu benimsedi. Genelkurmaylarda da bu düşünceden yana olanlar vardı: Kolordu Komutanı General Lardemelle 1914 Kasımında Balkanlarda uygulamak üzere bir hareket plânı hazırladı. İki çözüm yolu olabilirdi: bunlardan biri Türkiye'ye karşı saldırıya geçerek düşmanlardan birini barışa zorlayarak Çanakkale ve İstanbul boğazlarını yeniden açmak ve böylece Rusya ile bağlantı kurulmasını sağlamaktı; ötekine stratejik bir görüş egemendi: Avusturya-Macaristan'a, Sırp ordusuyla işbirliği ederek, bir saldırı yöneltmek. Bu görüşler karşısında Fransa'nın, bütün çalışmaların merkezi olarak kalmasını isteyen «Batılılarla», bir yenilik yaparak strateji inisiyatifini düşmanın elinden almak isteyen «Doğulular» arasında büyük bir tartışma çıktı. İngiliz Genelkurmayı ikiye bölündü. Fransız Genelkurmayı ise, hayalin büyük ölçüde rol oynadığını düşündüğü bu yön-

temlere karşıydı.

Bütünüyle, bütün bir yıl boyunca, Alman ordusu düşmana kendi hareket plânını zorla kabul ettirdi. İtilâf devletleri buna karşılık vermekle yetindiler.

Fakat; güçler dengesi, yeniden savaşa giren devletlerin etkisiyle, iki kere değişti: bir yandan İtalya'nın, öte yandan da Bulgaristan'ın katılması. Bu katılmalar, uzun süren diplomatik çatışmaların sonucunda sağlanabilmişti; cephedeki olaylar bu sonucun elde edilmesinde rol oynadığı gibi, bunlar da savaş koşulları üzerinde etki yapmıştı. Ayrı ayrı incelemek olası olmakla birlikte, diplomatik hareketle, askerî hareket birbirine sıkı sıkıya bağlıydı.

Almanya'nın Rusya'ya İlk Saldırıları ve İtilâf Devletlerinin Karşı Saldırıları

Falkenhein doğu cephesine ilk takviyeleri gönderdiği zaman, batı cephesindeki mevzi savaşının kendisine hangi ölçüde buradan güç çekmesi olanağını vereceğini bilmiyordu. O an için yalnız bozulan bir durumu düzeltmeye çalışıyordu: Hindenburg ve Kurmay Başkanı Ludendorff 1914 Ekim ve Kasım aylarında, ikisi de sürekli bir başarı sağlamayan iki saldırıya girişmişlerdi. Batı cephesinden çekilen tümenlerin gelişi tehlikeyi karşılama olanağı veriyordu. Yakında yapılacağı bilinen bir Rus saldırısını karşılamak üzere, inisiyatifi ele almak gerekti. Hindenburg kadar Conrad von Hötzendorff da bu görüşteydi: Rusların Karpatlardaki mevzilere karşı saldırıya geçerek Macar ovalarına girmelerinden korkuyordu. Cephenin başka bir kesiminde hızlı bir saldırıya geçilirse Avusturya-Macaristan ordusunun yükünü hafifletmek ve düşmanın hazırlıklarını bozmak söz konusu olurdu. Bunun üzerine Falkenhein, eğitimini tamamlamış olan yeni kurulmuş dört kolorduyu doğuya göndermeye karar verdi (46). Al-

(46) Rus Genelkurmayının telsizle gönderdiği mesajları Almanlar dinlemişlerdi.

man Doğu Prusya ordusu Mazures göllerinin güneydoğusundan saldırıya geçti (7 Şubat 1915), bir Rus kolordusunu Augustovo ormanında çember içine aldı ve birkaç gün içinde 110.000 tutsak ile yüzlerce top ele geçirdi. Fakat hava koşulları (bir kar fırtınasından sonra buzların çözülmesi yolları bataklık durumuna sokmuştu) Alman birliklerinin başarılarından yararlanmalarına engel oldu. «Mazures göllerindeki Kış Çarpışması» kesin bir önemi olmayan bir aşama olmaktan ileri geçmedi. Hatta Avusturyalılara kendi cephelerinde inisyatifi ele alma olanağını bile sağlayamadı: hemen hemen altı aydan beri kuşatılan Przemysl kalesi 120.000 kişilik garnizonuyla birlikte 22 Mart günü teslim oldu. O andan sonra, Alman ve Avusturya kuvvetleri bütün doğu cephesinde yeniden savunma durumuna geçmek zorunda kaldılar.

Bu kış seferi sırasında, batı cephesinin rolü ikinci derecede kaldı. Alman birlikleri ufak tefek hareketlerle yetindiler: ilk kez 22 Nisan 1915'de, Lange Marck yakınında, zehirli gaz kullandı-

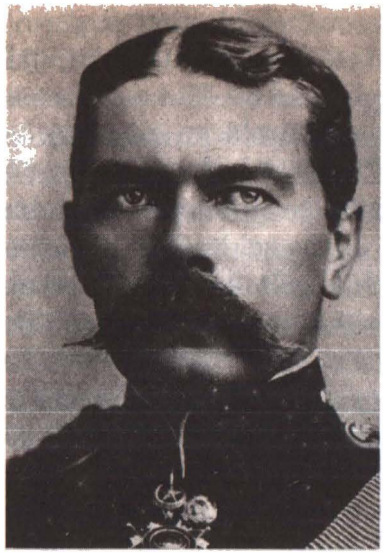
Almanların gaz hücumuna karşı maske takan askerler

lar. Fransız Genelkurmayı saldırıdan vazgeçmiş değildi, ama geniş ölçüde bir harekete girmek için gerekli silâh ve donatım yoktu elinde. Bütün çabası Notre-Dame de Lorette'de (1914 Aralık ayı), Champagne'da (20 Aralık ve 26 Şubat), Neuve Chapelle (11 Mart), Woevre'de (5 ve 8 Nisan) yapılan bir dizi yerel saldırıydı. Her ne kadar ileri sürülen birliklerin sayısı oldukça büyük ise de (Champagne'daki 2. Kış saldırısına 12 tümen katılmıştı) elde edilen sonuçlar çok küçük olmuştu. Tasarlanabilen başlıca kazanç -yani düşmanın kuvvetlerini bir noktaya «saplamak»- da elde edilemedi: Alman birliklerinin doğuya kayması önlenemedi.

Bu sonuçların yetersizliği Fransız ve İngiliz hükûmetlerini başka stratejik amaçlar araştırmaya iten nedenlerden biridir.

1915 Ocak ayında İngiltere Deniz Kuvvetleri Bakanı (Amirallik Birinci Lordu) Winston Churchill, Çanakkale Boğazına karşı yapılmasını istediği hareketin tasarısını açıkladı. Eğer bu hücum sonunda bir geçit açmak mümkün olursa bunun stratejik, diplomatik, hatta ekonomik önemli sonuçları olacaktı: İstanbul, İtilâf devletlerinin denetimi altına girecek ve hiç kuşkusuz Osmanlı hükûmeti barış yapmak zorunda kalacaktı; Boğazlar yeniden açılacağından Fransa ile İngiltere, Rus ordusuna cephane ve top gönderebilecekti; Rusya da tahıllarını ihraç edebilecek, bunun sonucu olarak da ticaret dengesi düzelecek, rublenin değeri düşmekten kurtulacaktı; sonra bunun Balkan devletleri üzerinde de elverişli bir etkisi olacaktı. Balfour (47) «bundan daha çok ümit verici bir hareket olamaz» diyordu. İngiliz hükûmeti 28 Ocakta bu tasarıyı kabul etti. Fakat bu iş için kullanılacak araçlar konusu çok sert tartışmalara yol açtı. Churchill, danıştığı amirallerin düşüncesine dayanarak, yalnız deniz kuvvetleriyle yapılacak bir hücumun başarı sağlayacağına inanmıştı: zırhlıların top ateşi, Türk istihkâmlarını yıkacak, mayın tarayıcılar da gemilere yol açacaktı; donanma ağır kayıplar vererek buradan geçecekti. De-

(47) Arthure James Count of Balfour, İngiliz devlet adamı (1848-1930), 1916-1919'da Dışişleri Bakanı.

Lord Kitchner

niz Kuvvetleri Başkomutanı Amiral Fischer teknik bazı itirazlar ileri sürdü; ama asıl İngiliz Deniz Kuvvetlerinin bir kısmını Kuzey Denizi'nden ayıran bu acayip projeyi eleştirdi. Gürültülü tartışmalardan sonra razı oldu. Fransız hükûmeti filosuyla yardım sözünde bulunarak bir İngiliz amiralinin komutanlığını kabul etti. Rus hükûmeti de denizden İstanbul Boğazına karşı hücuma geçerek harekete katılacaktı; fakat her ne kadar Büyük Dük Nikola, Türkiye'ye karşı, İngilizlerle Fransızların bir saldırıyı geçmelerini istemiş idiyse de Rus Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı böyle bir harekete girişecek durumda olmadığını ileri sürdü. İngiliz amiralliği 2 Şubatta ayrıntılarıyla hareket plânını hazırladı; Fransız hükûmeti bu plânı «ihtiyatlı ve önlemli» bulmuştu. Bu iş yalnız Deniz Kuvvetlerini ilgilendirdiği için Joffre'un ne de French'in düşüncesi sorulmuştu. Kimse bir maceraya girişildiğinin farkında değildi. Kitchner «bu projenin özelliklerinden biri de eğer hareket umulduğu gibi çıkmazsa, hücumun durdurulabileceği» dir, diyordu.

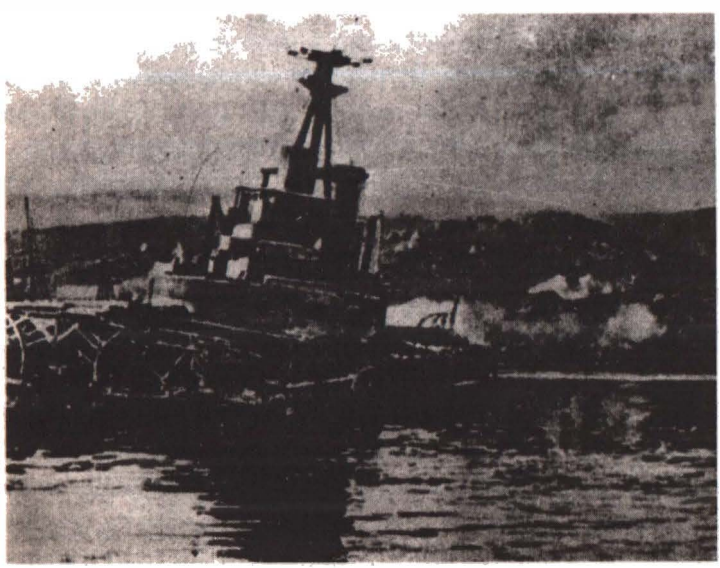
Gelibolu'da İngiliz kuvvetlerinin iki komutanı
General Hamilton ve Amiral Robeck

Bu deniz hareketi, gerçekte, asker gücünün büyük bir kısmını hiç yere yutan büyük bir askerî hareket olmuştu.

Hareketin komutasını elinde tutan Amiral Carden, gemiler Çanakkale Boğazında toplanıp da bombardımana başlar başlamaz; Türk istihkâmlarının tahrip edilebilmesi için karaya asker çıkartmanın zorunlu olduğunu kavramıştı. Daha deniz hareketini, karadan bir hücumla desteklemek söz konusu değildi, fakat işgal için yeteri kadar kara kuvveti getirtmek gerekiyordu. 25 Şubat günü Çanakkale Boğazına egemen olan Türk istihkâmları susturuldu, işler yolunda görünüyordu. Venizelos, İngilizlerle Fransızlar iki kolorduyu cepheye sürerlerse, Yunanistanın da harekete katılacağını bildirdi. İngilizlerle Fransızlar bu öneriyi kabul etmeye karar veremezken, Yunanlıların İstanbul'a girmesinden korkan Rus Genelkurmayı, Çanakkale Boğazı açılır açılmaz, İstanbul Boğazı kıyılarına göndermek üzere Odessa ile Ba-

tum'da iki tümen bulundurmaya karar verdi. Yunanlıların önerilerini geri almaları bu tasarıdan vazgeçilmesi sonucunu verdi. 6 Mart günü Kral Konstantin, Venizelos'un politikasına katılmadığını söyleyerek, istifaya zorladı. Böylece İngilizlerle Fransızlar bu hareketi yalnız yürüteceklerdi. 10 Mart günü Boğazın en dar yerine kadar sokulup beş gün sürekli olarak istihkâmları bombardıman eden denizciler kendi olanaklarıyla başarıya ulaşamayacaklarını anlamışlardı: «Gelibolu Yarımadasındaki topçu kuvvetlerinin temizlenmesi gerekir» diyorlardı. Kitchner, Çanakkale'ye bir piyade tümeni göndermeye razı olarak bir ülke dışı birliği kurdu. Donanma, karşısında bulunduğu güçlüklerin farkında olduğu halde Churchill'in baskısı ile 18 Martta var gücüyle savaşa girişti ise de yenildi ve gemilerinin üçte birini kaybetti.

18 Mart bozgunu, eğer başlangıçtaki düşünceye bağlı kalınsaydı, bu seferden vazgeçilmesini gerektirirdi. Ama insanların güçsüzlüklerini itiraf etmeleri olası mı? Bütün İslâm dünyası

Çanakkale'de Türkler tarafından batırılan bir İngiliz savaş gemisi

Türklerin zafer kazandığını öğrenirse yerinden oynardı. Kitchner, «bir dış sefer birliği gönderilmesi, doğudaki saygınlığımızı korumanın tek yoludur» diyordu. İngilizlerle Fransızlar kollarını çarka kaptırmışlardı bir kere: deniz seferi kara hareketine dönüştü. Peki ama, batı cephesindeki komutanların, bütün kuvvetlerine gereksinimleri olduğunu söylerlerken nereden asker bulacaklardı? İşler kötü gittiği ölçüde şiddetlenen görüş ayrılığı sonunda şöyle bir uzlaşmaya bağlandı: «Küçük gruplar» düzeni uygulanacaktı. Fransız ve İngiliz çıkartma birlikleri, Çanakkale Boğazının iki yakasına ayak bastı; ama 30.000 kişilik kuvvet olduğu yerde mıhlandı kaldı. Bu birliklere soluk aldırmak ve işgali biraz genişletebilmek için beş İngiliz tümeni ile takviye etmek gerekiyordu. Bu yeni hamle de, birliklerin oldukları yerde tutunmalarından başka sonuç vermedi. Türklerin direnişi Alman teknisyenlerin yönetiminde gittikçe artıyordu. Tıpkı, batı cephesinde olduğu gibi, siper savaşı saldırganı olduğu yerde durdurmaktaydı.

Bir kere daha şu soru ortaya çıkıyordu: bu seferden vazgeçmeli miydi? İngiliz kabinesi bu konuda ikiye bölündü. Kitchner'le Churchill suçu birbirlerine yüklüyorlardı. Amiral Fischer bundan yararlanarak bir kabine bunalımı yarattı (18 Mayıs). Fakat yeni kurulan İngiliz kabinesi de askeri Çanakkale'den çekmeye karar veremiyordu: saygınlık sorunuydu bu; aynı zamanda İngiltere'nin çıkarı da söz konusuydu. Osmanlı birlikleri, şubat ayında Süveyş Kanalına hücuma kalkmış ve Sat-el Arap bölgesinde bir saldırıya girişmemişler miydi? Kitchner hâlâ «Gelibolu hareketi Türklerin dikkatini o yana çekiyordu... ve büyük bir olasılıkla, Mısır, Irak ve Kafkaslardaki hareketlerini sınırlandırıyor» diyordu. 14 Haziran günü İngiliz savaş komitesi Çanakkale Boğazına yeni ordunun tümenlerinden birkaçını göndermeye karar verdi. İşte General Hamilton, 7 Ağustosta, bu kuvvetlerle Türk mevzilerini sarma hareketine girişmek üzere yarımadanın yeni bir noktasına çıkartma yaptı: Suvla-Anafarta çarpışması da son ümitlerin yıkılmasıyla sonuçlandı. Bunun üzerine

Mustafa Kemal Çanakkale Savaşında

Gelibolu'da Türk topçuları

İngiliz kabinesi daha boşaltma kararı vermemiş olmakla birlikte, -ki bu kararı kasım sonunda verdi- Çanakkale Boğazı işi sona ermişti.

Çanakkale'de İtilâf devletlerinin bozguna uğramasında en büyük rol Mustafa Kemal'indir. Yarbay Mustafa Kemal 2 Şubat 1915'te 19. Fırka (tümen) Komutanlığına atanmış ve bu fırkayla düşmanın iki büyük saldırısını bozguna uğratmıştı.

İtilâf orduları 25 Nisan 1915'te gün ağarırken gizlice Arıburnu kıyılarına asker çıkarmaya başlamışlardı. Mustafa Kemal bunu haber alınca hiçbir yerden emir beklemeksizin, kendi inisiyatifiyle tümenini harekete geçirmiş, yol bularak kuvvetlerini Kocaçimen tepesine getirmiştir.

Daha sonra durumu anlamak üzere Conkbayırı'na yaya olarak gitmiş orada, cephanesi tükendiğinden düşman karşısında dağınık bir durumda geri çekilen bir tabura süngü taktırarak, düşman karşısında ilk savunma cephesini kurmuştur. Mustafa Kemal bundan sonra kendi kuvvetlerini hızla getirterek düşmanın ilerlemesini önlemiş ve derhal karşı saldırıya başlayarak geceye kadar düşmanı kıyıdaki ilk sırtlara atmıştır.

Böylece Çanakkale savunmasının temelini atarak İstanbul'u büyük bir tehlikeden kurtarmıştır. Bu büyük başarısı üzerine rütbesi 1 Haziran 1915'te albaylığa yükseltilmiştir.

Arıburnu çıkarmasından verimli bir sonuç alamayan İtilâf devletleri 6-7 Ağustos gecesi Anafartalar'a asker çıkarmaya başlamışlardı. Bu durum karşısında Mustafa Kemal 19. tümenin son ihtiyatlarını Conkbayırı'na göndererek burasını elde tutmuştur.

8-9 ağustos gecesi Anafartalar grup komutanlığına atanan Mustafa Kemal o gün Türk kuvvetlerinin saldırısını yöneterek üstün düşman kuvvetlerini geri atmayı başarmıştır. Ertesi sabah tan yeri ağarırken, süngü hücumuna kalkarak düşmanı silâh kullanmaya fırsat bırakmadan ezmiştir. Böylece 10 Ağustos başarısıyla Mustafa Kemal Çanakkale Boğazı'na karadan yöneltilen düşman saldırısını da önleyerek İstanbul'u bir kere daha kurtarmış oluyordu.

Dış sefer birliği gerçekte cepheye 160.000 kişiden fazla bir kuvvet sürmemiş olmakla birlikte, bu sefer birbiri ardınca 450.000 askeri yuttu; ölü ve yaralı olarak 145.000 kayıba mal oldu; böylece İngiliz-Fransız askerleri «Çanakkale Cehenneminde» yakıcı bir iklim altında hastalıklarla kırıldı, çetin acılara katlandı. Bu «gezinti» pahalıya ve birçok sıkıntılara mal olduğu kadar hiçbir sonuç da vermedi.

İtalya'nın Savaşa Girişi

İtalya 3 Ağustos 1914'te tarafsızlığını ilân etmişti. Hükûmet Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşa katılma olasılığını düşünmüş olmamakla birlikte, iki siyasetten birini seçebilecek durumdaydı. Başbakan Salandra krala sunduğu 30 Eylül tarihli raporunda bunu şöyle açıklamıştı: tarafsız kalmak ya da İtilâf devletlerinin yanında savaşa katılmak. Eğer İtalya, Triplice antlaşmasının 7. maddesi gereğince Avusturya-Macaristan'dan «ödünler» koparabilseydi, tarafsızlık kazançlı olabilirdi; ama hiçbir zaman ülkenin ulusal özlemlerini karşılayacak biçimde Avusturya egemenliğindeki İtalyan topraklarını kurtaramayacaktı. Savaşa katılması ise tersine bu yolda birçok ümit kapılan açıyordu. İç politika nedenleriyle bu iki yoldan birini seçmek güçtü. Salandra bir yandan, diyordu, ülke zorunluğu pek açık olmayan fedakârlıklar için ekonomik bakımdan olduğu kadar manevî bakımdan da hazır değil; ulusun heyecanı çabuk sönebilir; öte yandan eğer İtalya hareketsizliği yüzünden ulusal özlemleri gerçekleştirmek için Avrupa savaşından yararlanmazsa, aşırı muhalif partiler krallığı, ödevini yerine getirmemekle suçlayabilirdi. Başbakan karar veremiyordu. 16 Ekimde politikasının «vatana bağlılıkla, İtalya'nın kutsal bencilliği ile ilişkisi olmayan her işi, her önyargıyı ve her türlü duyguyu bir yana itmek» olduğunu açıklamıştı.

Hükûmet böylece yolunu ararken, kamuoyu canlanıyordu. Siyasî partiler bölünmüştü. Her şeyin üstünde ulusal ülkünün

gerçekleşmesini isteyenler, savaşa katılmak istiyorlardı: bunlar Liberal Partinin sağ kanadı, Fran-masonlar, Abbe Murri'nin Hıristiyan Demokratları, Bissoloti'nin Reformcuları, De Ambris grupundan sendikacılar, Cumhuriyetçilerdi; bir de Benito Mussolini çevresinde toplanan az sayıdaki bazı sosyalistlerdi. Bunların güçlü yürüttükleri propagandaya karşı çıkanlar: Osservatore romano (48) nun işaretine bakan Katoliklerin büyük kısmı ile bir kısım liberaller. Bu direnmenin başı on iki yıl İtalyan siyasal yaşamına egemen olan Giolitti'ydi. Ülkenin «başka ülkelere karşı beslediği duygularla» savaşa atılmaması gerektiği, yalnız «ülkenin onurunu ve büyük çıkarlarını düşünmek» gerektiğini ileri sürüyordu. Oysa savaş uzun sürecekti, Avrupa'da bir devletler grubunun egemen olmasında çıkarı olmayan İtalya'nın «kuvvetlerini hiç sarsılmadan elde tutması» gerekti. Ne diye savaşa katılacaktı? Giolitti şöyle diyordu: «Avrupa'nın bu günkü koşullarında savaşa girmeden, hatırı sayılır bir şeyler elde edebileceğimize inanıyorum.» Bu liberal devlet adamı Mecliste bir çoğunluğa dayanıyordu. Bunun için hükûmet güç durumdaydı. İç politika ile ilgili nedenler, hükûmetin üstüne bütün ağırlığı ile çökmüştü.

Savaşın ilk aylarında, İtalyan diplomasisi savaşan iki yanda da zemin yoklaması yaptı.

3 Ağustos 1914'de Petersburg'a, İtilâf devletlerinden bir öneri gelirse bunu iyi karşılayacağını sezdirdi. Fransa, Büyük Britanya, Rusya 12 Ağustosta İtalyan hükûmetine, Trentino'yu, Trieste ile Vallona'yı vermeyi söz ettiler, ama bunu yazıya dökmek istemiyorlardı. O sırada Londra'da yapılmakta olan gizli konuşmalar sırasında İtalya kara ve deniz kuvvetleri bakımından güvenceler istedi: Rusya Galiçya cephesinde ne kadar bir Avusturya-Macaristan gücünü durdurabilecekti? İngiltere ile Fransa İtalya'nın Akdeniz donanmasına nasıl bir yardım yapacaklardı? Özellikle İtalya Adriatik'te egemen olmak istiyordu. Bu konuda

(48) Vatikan'ın gazetesi.

da İtilâf devletleri «zamansız» sözlerde bulunmaktan çekiniyorlardı. Fakat bu arada sınır savaşları gelip çatmıştı. Fransa'nın bozguna uğraması haberlerinin yayılması üzerine, İtalya hükûmeti, kamuoyunun tarafsızlığa kaydığını açıkladı. Böylece görüşmeler ertelendi. Bunun üzerine İtalyan hükûmeti, Avusturya-Macaristan ile ayrı konuşmalara girişti: «iki ülkenin çıkarlarını uzlaştıracak somut konular üzerinde anlaşma» önerisini ileri sürdü. Viyana hükûmeti, geçici ya da sürekli olarak Balkanlarda bir yer işgal ederse, tarafsız kalsa bile, İtalya'ya «ödün» vermeyi kabul eder miydi? Kont Berchtold bu soruya cevap vermekten kaçındı. Fakat, Avusturya-Macaristan ordusu 1914 Aralık ayında Sırbistan'a saldırınca İtalya daha da çok bu işin üstüne düştü; Almanya'nın desteğiyle bir ilke anlaşmasına varıldı. 1915 Ocak ayı başında görüşmelere girişildi. Bunun üzerine İtalyan Dışişleri Bakanı Sonnino, İtalya'nın istediği «ödünleri» bildirdi: «Şimdi Avusturya-Macaristan'ın elinde bulunan bir toprağın İtalya'ya verilmesi» söz konusu olan yer Terentino idi. Berchtold bu isteğe kesin olarak karşı koymadı; hiç kuşkusuz Almanya'nın tutumunu göz önünde bulunduruyordu. Almanya'nın Roma Büyükelçisi Prens Bülow, Avusturya'nın razı olacağını ummaktaydı. Fakat Avusturya-Macaristan devlet adamları, özellikle Macar Başbakanı Tizsa, Berchtold'a, «zayıf davrandığı» için çatmışlardı. 14 Ocakta Baron Burian dışişleri bakanı oldu; Almanya'nın öğütlerini bir yana itti; Avusturya-Macaristan gibi bir ayrı ulustan azınlıklar devletinde bu tür her ödün, kötü bir örnek oluşturur ve ardından başkaları da ve örneğin Romanya da birtakım haklar istemeye kalkardı. İtalyan hükûmeti boşuna isteğini tekrarladı durdu; tehdit yoluna gittiyse de bir sonuç elde edemedi. 14 ve 22 Şubat 1915 tarihlerinde, «ödün isteği» üzerinde bir anlaşmaya varılıncaya kadar, Avusturya-Macaristan'ın Balkanlardaki her türlü askerî hareketine karşı olduğunu bildirdi. Burian aralarında, Sırplara karşı yeni bir harekete geçmek isteğinde olmadıklarını bildirmekle yetindi. İtalya'nın Viyana'daki elçisi 3 Martta artık tartışmayı uzatmanın bir işe yaramayacağını anlamıştı.

İtalya'nın girişimleri o zamana kadar hiçbir sonuç vermedi. Ama öyle bir an gelmişti ki, daha fazla beklemek de tehlikeli olurdu. Çanakkale Boğazına hücum başlamıştı. Eğer bu hareket başarı ile sonuçlanırsa, İngilizlerle Fransızlar, İtalya yardım ederse, bunu yüksek bir bedelle ödüllendirirler miydi acaba? Sonnino taraf tutmaya hazırdı. Tam İtilâf devletleriyle görüşmeye başlarken Avusturya-Macaristan'dan öneri aldı. İtalyan diplomasisi; 4 Marttan 26 Nisana kadar, iki tarafla da pazarlığı yürüttü.

Sonnino, 4 Mart 1915 tarihini taşıyan, fakat Fransa ile Rusya'ya ayın 9'unda verilen bir muhtıra ile İtilâf devletlerinden, savaşa katılmasının bedeli olarak, Trentino'nun Brennere kadar Alp Tirol'unun, Trieste ve Istirya'nın kendisine verilmesini istedi; Arnavutluk'ta bir Müslüman devleti kurulmasını öneriyor, fakat Vallona ile Sarreno adacığının kendisinde kalmasını istiyordu; bundan başka, bütün kıyı adacıkları da içinde olmak üzere, Narentar ırmağına kadar Dalmaçya'da İtalya'ya verilmeliydi. Sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanıp paylaşılması durumunda Anadolu'dan Antalya bölgesini; Alman sömürgelerinin bölüşülmesi söz konusu olursa, İngiltere ve Fransa'dan ödün olarak Libya ile Eritre'ye sınırı olan bölgenin kendisine verilmesini istiyordu. İngiltere ile Fransa razı oldu; fakat Rusya karşı çıktı: «İtalyan yardımının artık büyük ölçüde değerini» kaybettiğini ileri sürüyor ve özellikle, Dalmatlarla Sırpların zararına olarak, Doğu Adriyatik kıyılarının İtalya'ya bırakılmasını kabul etmiyordu. Ortaklarının baskısıyla, sonunda Rusya, İtalyan önerilerinin tartışılmasına razı oldu ama Dalmaçya konusundaki düşüncelerinden de vazgeçmedi.

Bu arada Avusturya-Macaristan da düşünceye varmıştı; çünkü İtalyan elçisi Baron Burian'dan hükûmetinin, istekleri yerine getirilmezse savaşa girmeye kararlı olduğunu gizlememişti. 8 Mart 1915 günü Krallık Meclisi, Almanya'nın öğüdüne uyarak İtalya ile görüşmeye girişmeye karar verdi. Fakat derhal ortaya bir güçlük çıktı: İtalya kendisine istediği toprakların hemen ve-

rilmesini istiyordu, oysa Avusturya-Macaristan bu işi genel barışın yapılacağı zamana bırakmak düşüncesindeydi. Almanya, İtalya'nın güvensizliğini gidermek için garanti vermek önerisinde bulundu. Soninno İngiltere-Fransa-Rusya'nın cevabını aldığı 22 Mart günü Viyana'ya açık ve kesin öneriler beklediğini bildirdi.

Şimdi İtalyan politikasının önünde iki yol vardı: bir yandan, yabancı egemenliği altındaki toprakları kurtarabilir, Doğu Akdeniz'deki durumunu pekleştirir, sonunda çekişebildiği ölçüde Adriatik'in doğu kıyısının bir kısmını ele geçirebilirdi; ama bütün bunlar zafere bağlı, ancak savaşın bütün tehlikelerini ve fedakârlıklarını göze alarak elde edilebilecek kazançlardı; öte yandan, savaşa katılmadan, Avusturya'yı kendisine toprak vermeye razı edebilir miydi? Ama hangi toprakları? Bunu da daha çok iyi bilmiyordu.

İki tarafdan da, ayrı ayrı pazarlıkta olduğunu saklamayan İtalyan hükûmeti, konuşmaları hızla geliştirmekteydi.

İtilâf devletleriyle tartışma güç bir durum almıştı. Rus hükûmeti, İtalya'nın Adriyatik'teki isteklerine inatla karşı çıkıyordu; öyle ki konuşmalar iki kere kesilme tehlikesi geçirdi. Sazonof, Rusya, Sırbistan'ın denize yol bulması sorununun ikinci kez suya düşmesini istemediğini söylüyordu. İtilâf devletleri; «zayıfları korumak» ve ulusal ilkelerin zaferini sağlamak için savaştığını ilân etmemişler miydi? Ortaklarının yalvarmaları üzerine, sonunda 15 Nisanda, Fransa'nın önerdiği bir uzlaşmayı kabule yanaştı: İtalya Dalmaçya kıyılarının bir kısmını istemekten vazgeçecekti. Kaldı ki bütün bu bölge tarafsızlaştırılacaktı; adaları elde edecek ve burada tahkimat yapabilecekti. O gün, İtalyan hükûmeti hemen hemen davasını kazanmıştı.

Öte yandan Avusturya-Macaristan'dan ne koparabilirdi? 11 Nisanda Viyana'ya isteklerinin listesini bildirdi: Brenner'e kadar Tirol'ün, Gorite'in ve Cuzorlari adalarının kendisine verilmesi; Trieste ve toprağının özerk bir devlet durumuna getirilmesi; Arnavutluk'ta ve On İki Adada hareket serbestliği. Böylece, «iyi ni-

yetli» bir tarafsızlık karşılığında bütün Adriyatik programının gerçekleşmesini elde etmeye uğraşıyordu. Burian bu istekleri red etti: Güney Tirol'daki Alman bölgesiyle, Dalmaçya kıyılarına yakın adaları vermek istemiyordu. Şimdi uzlaştırıcı bir politikaya yönelmiş olan Tisza, bir adım daha atması için Burian'ı sıkıştırdı. Ona göre İtalya'nın savaşa katılması «krallığın varlığını tehlikeye sokacaktı» ama Burian diretti.

Bunun üzerine İtalyan hükûmeti kararını verdi. Avusturya-Macaristan'ın karşı koymasını gevşetemeyeceğini anlayınca, kendisini Fransa-İngiltere-Rusya blokuna bağlayacak olan anlaşmayı imzalamayı kabul etti. Karşılıklı imzalama işi birkaç gün daha gecikti: Altı hafta önce, İtalya'ya rest çeken Rusya, yeni ortağın şimdi derhal savaşa katılmasını istiyordu; oysa İtalya bir aylık bir süre istemekteydi. Bir kere daha Fransız Cumhurbaşkanının Çar'a, Sir Edward Grey'in de Sazonof'a diretmemeleri için baş vurmalarından sonra, şiddetli bir protestoya girişmekle birlikte, Rus hükûmeti razı oldu.

26 Nisan 1915'de Londra'da imzalanan gizli antlaşma gereğince, kendisine verilecek topraklar konusundaki sözleri temel almak üzere İtalya, Avusturya-Macaristan'a savaş ilân edecek ve İtilâf devletlerin düşmanlarını da düşman bildiğini açıklayacaktı. Bu antlaşma 10 Mayısta, bir deniz kuvvetleri çerçevesinde sözleşme, 16 Mayısta da kara kuvvetleri çerçevesinde birer sözleşme ile tamamladı.

İtalyan hükûmeti, böylece, gizlice bağlanmış oluyordu. Şimdi bölünmüş olan ülke kamuoyuna bu kararını kabul ettirebilecek miydi? Son anda «tarafsızlık» tan yana olanların şiddetli bir hücumuna uğrama tehlikesi karşısındaydı. Almanya ile ortakları, nisan sonunda Sonnino'nun kesin adımı attığını görmüşlerdi; İtalyan hükûmeti 3 Mayısta Triplice antlaşmasını tanımadığını bildirince artık hiçbir kuşkuları kalmadı. Prens Bülow, ne olursa olsun, bağın büsbütün kopmasını önlemek için son bir çaba harcadı; onun isteği üzerine, Avusturya-Macaristan elçisi 9 Mayısta yeni bir öneri getirdi. Trieste'nin özerkliğini kabul ediyordu, fa-

kat bu Avusturya-Macaristan Krallığı çerçevesinde olacaktı; bundan başka adalar sorununun da iyi niyetle incelemeyi söz veriyor, yalnız Almanların yaşadığı Tirol bölgesini söz konusu etmeyi red ediyordu. Tizsa bu önerilerin aşırı olduğunu düşünmekle birlikte razı oldu: «ödünlerimizi geri alarak, İtalya'ya bağı koparmanın sorumluluğunu yüklenemeyiz» diyordu. Fakat Sonnino cevap vermedi. Bunun üzerine nota Prens Bülow tarafından İtalyan muhalefet liderlerine gönderildi. Giolitti taşradaki evinden ayrılarak Roma'ya geldi. Kral ve Salandra tarafından kabul edildi. Başbakan kendisine, hükûmetin İngiltere, Fransa ve Rusya safında savaşa katılma kararı verdiğini bildirdi. Giolitti; Almanya ile ortaklarının ileri sürdükleri son önerilere dayanarak bu politikayı benimsediğini söyledi. Parlâmentodaki çoğunluk ondan yanaydı: 508 milletvekilinden 320'si daha Roma'ya gelir gelmez ziyaretine koşmuştu. Salandra istifasını verdi (13 Mayıs).

Bu hareket Londra antlaşmasının inkârı mı demek oluyordu? Kamuoyu tepkisini gösterdi: d'Annunzio (49) halka bir çağrıda

I. Dünya Savaşı'nda İtalya Kralı III. Vittore Emmanuele

bulundu; İtalya'nın bağlandığını «ciddî ve kesin» anlaşmalar imzalandığını anlatıyor. Giolitti'nin Bülow'la gizlice anlaşma içinde olduğunu ileri sürüyordu. «Savaşa katılmadan yana» olan gazeteler «tarafsızlıktan yana olanlara» ve parlâmento çoğunluğuna karşı şiddetli bu kampanya açtı. Milano, Floransa ve Toriiio da yapılan halk gösterilerinde «Yaşasın savaş!» haykırışları yükseldi. Roma'da halk, parlâmentonun toplandığı Montecitorio sarayının camlarını kırdı. Halkın heyecanı üstün geldi. 16 Mayısta kral, Salandra'nın istifasını kabul etmedi. Yenik duruma düşen Giolitti, Roma'dan ayrılırken, kamuoyunun etkisinde kalan parlâmento boyun eğdi: 20 Mayısta 73'e karşı 407 oyla savaş bütçesiyle hükûmete olağanüstü yetkiler veren yasa kabul edildi. İtalya koalisyona girmişti; fakat Almanya'ya değil, yalnız Avusturya-Macaristan'a savaş ilân etti.

Bu, İngiliz-Fransız-Rus diplomasisinin ilk başarısıydı. Londra anlaşmasının hükümlerini bilmemekle birlikte, bunun kendi çıkarlarını zedelediğini bildikleri için hoşnut olmadılar ve ümitsizliğe kapıldılar. Avusturya-Macaristan'da yaşayan Yugoslavlar, İtalyanlara kin duyarak, Avusturya ordusu saflarında canla başla dövüştüler. İtilâf devletleri, İtalya'nın savaşa girişinin, çetin bir anda, askerî hareketler üzerinde kesin bir etki yapacağını umuyorlardı.

Almanların Rusya'daki Büyük Saldırısı ve İtilâf Devletlerinin Karşılığı

İtalya savaşa girdiği sırada Almanların Rusya'ya karşı büyük saldırısı başlamış bulunuyordu.

Gelibolu'ya bir parti daha yeni İngiliz tümenlerinin gönderilişi, düşman batı cephesinin sağlamlığından kaygılanan Falkenhein'ın yüreğine su serpmişti. 1915 Nisanında, Conrad von Hötzendorff'la Hindenburg'un sürekli istekleri üzerine Alman Or-

(49) Gabriele D'Annunzio, İtalyan şairi ve yazarı (1863-1938).

dukları Başkomutanı doğu cephesinde büyük bir harekete girişmeye karar vermişti. Fransa'da bulundurduğu büyük birliklerden birçok alayı çekerek yeniden on dört tümen kurdu. 1914 Kasımında batı cephesinden çekilmiş olan tümenlere eklenen bu yeni birliklerle Rusya'ya karşı kitle olarak bir saldırı hareketine geçecek büyük bir güç toplanmış oluyordu. Bundan ne sonuç umuluyordu? Hindenburg'la Luddendorff hareketi sonuna kadar yürütmek istiyorlardı. Rus ordusunu, bir daha belini doğrultamayacak biçimde ezmek gerek, diyorlardı. Bu iki generale boşuna, Rusların Napoleon'a karşı uyguladıkları taktiğe baş vuracakları; yani düzenli olarak durmadan içerilere doğru geri çekilecekleri söylendi. Onlara göre bu taktiğin zamanı geçmişti artık. «Eğer Napoleon'ın elinde demiryolu, telefon, oto ulaşımı, telgraf ve uçak olsaydı, bugün hâlâ Moskova'da olurdu» diye cevap veriyordu. Hindenburg'un başlıca yardımcılarından General Hoffmann. Kaldı ki, Rusya'nın iç durumu, Çar hükûmeti için, dövüşmeden, ülke topraklarının büyük bir kısmından çekilmeye elverişli değildi, Bundan ötürü Alman ordusu kesin bir sonuç alabilirdi. Falkenhein buna pek inanmış değildi; fakat Hindenburg'la Ludendorff'un suyuna gitmek zorundaydı, çünkü, daha önce kazanmış oldukları zafer halk oyunda bu iki generale büyük bir saygınlık sağlamıştı. Dediklerine uyarak, hareketin sınırlarını daraltmaktan vazgeçti. Bu görüş ayrılığı savaşın yönetiminde etkisini gösterecekti.

İlk hücum, dağlık bölgeye dolmuş bulunan Rus ordusunun ulaşım yoluna varacak biçimde Vistül ile Karpatlar arasından, 80 kilometre genişliğinde bir bölgeden yapıldı. Avusturya-Macaristan birliklerini General Mackensen komutasındaki Alman tümenleri destekleyip ileri sürüyordu. Bu birlikler, tam bir başarı elde etti. Çarpışma 2 Mayısta büyük bir topçu hazırlığından sonra başlamıştı. Ayın 4'ünde Rus cephesi Gorlice'de yarıldı. 6 Mayısta, Ruslar, 160 kilometrelik bir cephe üzerinde tam olarak geri çekilerek, tümenlerini San hattına getirdiler. Bununla birlikte sarılmaktan kurtulmuşlardı. Alman komutanlığı derhal yeni bir

atılıma girişerek, Doğu Prusya cephesinden ve batı cephesinden çekilen takviyelerle saldırıyı besledi. San Diniestr hattı aşıldı. Przemyl alındı (3 Haziran); sonra Lamberg (22 Haziran 1915) düştü. Avusturya-Alman orduları iki ay içinde Galiçya'yı kurtardılar.

Zaferi tamama erdirmek için, hâlâ hareket alanının kuzeyinde, Varşova'nın batısında Vistül'ün dönemeçlerini elinde tutan Rus ordusunu sarmak gerekirdi. Hindenburg'la Ludendorff, cephenin kuzey kısmından, Niemen üzerinden, Nouvo ve Vilno yönünde saldırıya geçerek düşman güçlerinin büyük kitlesini arkadan vurmayı önermişlerdi. Falkenhein daha dar bir hareketle yetindi: Mazure göllerinin güneyinden, Narev üstünden Varşova yönünde bir saldırıya geçilecekti. Kuzeyden ve güneyden yürütülecek olan bu saldırı, Orta Vistül'den Ivangorad'a yürüyecek olan Galiçya ordusuna yeni bir hareket olanağı sağlayacaktı. 13 Temmuzda başlayan hareket tam bir taktik başarı kazandı. Fakat Rus komutanlığı birliklerini zamanında Vistül dolaylarından geriye çekmişti; Varşova'yı boşalttı, Novogeorgiensk kalesini kendi başına bırakarak cephesini Brest-Litovsk'a kadar geri çekti; bu fedakârlık pahasına, bir kere daha sarılmaktan kurtulmuştu.

Burada durmak gerek miydi? Falkenhein, çekilme ile her türlü sarılma hareketinden kendini kurtaran bir düşmana karşı kesin sonuç alınabileceğine inanmıyordu. Düşman Doğu Prusya'dan ve Macaristan'dan uzaklaştırıp Rus ordusuna daha aylarca bir saldırıya geçemeyecek kadar insan ve malzeme kaybettirmiş olmayı yeterli buluyordu. Şimdi başka bir cephede harekete geçerek, Sırbistan'a karşı kesin bir saldırıya geçmeyi tasarlamaktaydı. Hindenburg'la Ludendorff, boşuna sol kanatlarını yeni bir harekete sürmek için takviye isteyip durmuşlardı. Falkenhein bu isteklerini red etti; yalnız onları ellerindeki kuvvetlerle hareket etmekte serbest bıraktı. Alman birliklerin cephenin kuzey bölümünde 9 Ağustosta başlayan saldırı sonunda Niemen hattını düşürdü, 17 Ağustosta Kovno alındı, eylül ortala-

Çarı selâmlayan Rus askerleri

rında Vilna kuşatıldı; Berezina hattına ulaşıldı; fakat komutanlığın düşmanın ulaşım yollarını kesmek amacıyla Dvinsk ile Vilna arasında, Sventsianz'deki gediğe sürdüğü süvari birliklerini Ruslar püskürttüler. Rus komutanlığı kuvvetlerini toparlayacak kadar zaman bulmuştu. Toptan bir başarı kazanmak için vakit çok geçti.

1915 Eylülü sonunda, Alman orduları hareketlerini durdurdular. Rus komutanlığı yeni mevzilerini kurdu: şimdi Baltık'tan Diniestr'e kadar, hemen hemen düz çizgi halinde bir cepheye yerleşmişti.

Savaşın bilançosu büyük zararla kapanmıştı. Rus orduları Galiçya'yı, bütün Polonya'yı, bütün Litvanya'yı bırakmışlardı; cephenin merkezinden yüz elli kilometre geri çekilmişler, ağır kayıplara uğramışlardı: mayıstan ekime kadar ölü sayısı 151.000 'i yaralı sayısı ise 683.000'ü buldu; 895.000 de tutsak verdiler; yani savaşa katılan askerin yarısı erimişti. Böyle bir felâketi nasıl açıklamalıydı? Alman saldırısının başlangıcında Rus cephesinin koşulları savunmaya pek az elverişliydi: Ordular yarım daire şeklinde 1200 kilometrelik bir hat üzerine yapılmıştı. Genel ihtiyatlar yetersizdi; demiryollarının durumu ve azlığı, birliklerin hızla yer değiştirmesine engel oluyordu; Rus Hava Kuvvetleri

Almanlarınkinin karşısında dayanacak güçte değildi; hava keşfi olmaması yüzünden başkomutanlık düşmanın hareketleri konusunda bilgi edinemiyordu. İşte bu nedenler Rusların gafil avlanışını ve Alman yarmasının başarısını açıklar. Fakat geri çekilmenin bu kadar hızlı oluşunun başka nedenleri de vardı; hava kuvveti düşmanın karşısında dayanabilecek güçte değildi: malzeme yokluğu dövüşenlerin bütün çabalarını sıfıra indiriyordu; gerideki yığınaklarda milyonlarca asker olmasına karşın Başkomutanlık, birliklerde meydana gelen boşlukları dolduramıyordu; çünkü eğitim merkezlerinde tüfek olmadığı için acemi asker yetiştirilemiyordu. Bundan başka komutanların moralleri de bozulmuştu: Genelkurmay herhangi bir harekete girişmek istemiyordu; mayısta ve haziranda güç belâ birkaç karşı saldırıya girişmişti; çoğu zaman, tehlikeli bölgeleri çabucak tahkim etmekle yetiniyor, düşmanın zayıf noktalarını bulmaya çalışmıyordu; ağustosta, Vistül dönemecinde, bazı komutanlar, geri çekilme düşüncesini kolaylıkla benimsediler. Bu maddî ve manevî yıpranma belirtileri tehlikeli bir durum almaktaydı.

Alman ve Avusturya-Macaristan orduları da düşmanı uzun bir süre için savaş dışı etmekle birlikte, düşmanı yıkamadıkları gibi, barış istemeye de zorlayamamışlardı. Suç kimdeydi? Hin-

Yaralı Rus askerlerine vaaz veren bir papaz

denburg'la Falkenhein oldukça sert bir dille yazılmış mektuplarla (6-7 Ekim) birbirlerini suçlamışlardı.

Almanların büyük saldırısı ilerlerken Rusya'nın ortakları ne yapıyorlardı? Rus Başkomutanlığı mayıs ortasında, Joffre'a baş vurarak, düşmanı, kuvvetlerini batı cephesinde tutmaya zorlamak ve Falkenhein'ın buradan doğuya birlik göndermesini engellemek için saldırıya geçmesini istemişti. Fransız Başkomutanlığı bu isteğe aldırmazlık edemezdi. Ama onun anlayışına göre bu saldırılar, yalnız bir gösteri niteliğinde olmamalıydı; iki kere düşman cephesinde gedik açmak için harekete geçti.

Bunun ilk örneği Artois saldırısıdır: bu hareket başarıya ulaşır gibi olmuştu. 9 Mayısta, 33. Kolordu Komutanı General Petain'in (50) yönettiği Fransız saldırısı sonunda 6 kilometrelik bir cephe üzerinden, Alman mevzileri ele geçirildi; «gedik» açılmıştı. Fakat, Fransız ihtiyatları ilk hatlardan çok uzakta olduğundan, çok geç yetişebildiği için başarıdan yararlanmak mümkün olmadı. 18 Haziranda tekrar saldırıya geçildi; bu sefer Alman cephesi iyi dayandı. Bu ilk denemelerden sonra, emrindeki bazı komutanlardan -özellikle Foch'tan- farklı olarak düşman cephesinin yarılabileceği sonucuna vardı: yalnız aynı zamanda, düşmanı şaşkına çevirmek için birçok yerden birden saldırıya geçerek, ihtiyatlarını dağıtmak zorunda kalmasını sağlamak gerekti. Joffre, 24 Haziranda İngiliz komutanlarıyla yapılan bu konferansta: «Savunma... son derecede olumsuz bir savaş biçimidir» demiş ve «kaldı ki bu, Rusya'ya karşı mertçe bir davranış olmaz» diye sözüne eklemişti. İngiliz ordusu, yeni kurulan tümenler gelir gelmez yeniden harekete geçmeye kararlıydı. Bu güçler gelince, Almanların 1.128 taburluk kuvvetine karşı İngilizlerle Fransızların 1.700 taburu olacaktı.

---

(50) Philippe Petain, Fransız mareşali; I. Dünya Savaşı'nda Verdun'de Almanlara karşı zafer kazandı. II. Dünya Savaşı'nda, Nazi Almanya'sına teslim olarak Vichy hükûmetini kurdu; kurtuluştan sonra ölüm cezasına çarptırıldı; fakat yaşının ilerlemiş olması düşünülerek, cezası ölünceye kadar bir adada sürgünlüğe çevrildi. Burada öldü.

Teslim olan Rus askerleri

Yeni plâna göre, İngilizler Artois'dan, Fransızlar da Champagne'dan saldırıya geçeceklerdi. Bunlardan birinci, ikinci derecede olacak saldırının ağırlık merkezi ikinci harekette bulunacaktı. Hazırlık ancak, Rus cephesindeki Alman hareketi durduğu zaman tamamlanabilmişti. Bunun için hareket İngiliz ve Fransız ordularının yükünü hafifletmeye yaramadı. Artık bu bir şaşırtmaca manevrası değil, düşman cephesini yarmak için girişilecek büyük bir çaba olacaktı. Büyük saldırı 25 Eylülde başladı; Almanların ilk mevzii ele geçti, ikincisine de varıldı; fakat gediğe dalan birlikler sarıldı. 5 Ekimde tekrarlanan saldırı başarısızlığa uğradı. Ateş hattına sokulan yeni birliklere, saldırıya geçen gücün sayıca üstünlüğüne karşın (Champagne'da Almanların 17 tümenine karşılık Fransızların 39 piyade tümeni; Artois'de 13 Alman tümenine karşı 29 Fransız-İngiliz tümeni vardı) harcanan büyük çaba boşa gitti, İngilizlerle Fransızlar ağır kayıplara uğradılar: yaralı, ölü ve kayıp sayısı 250.000 kişiyi bulmuştu; oysa Almanların bu insan kaybı 140.000 dir, bunun da 24.000'ini tutsaklar oluşturmaktaydı.

Bu başarısızlıklar karşısında başkomutanlık plânını değiştirmek zorunda kaldı. General Joffre 7 Ekim tarihli bir nutkunda, «Uzun süre savunma durumunda beklemeyi» öngördüğünü yazmıştı. 1915'deki iki savaş -bunu çok iyi anlamışlardı- hareketlerin bütünü üzerinde önemsiz bir etki yapmıştı; bu çarpışmalar Almanları doğu cephesinden yalnız dört tümen çekmek zorunda bırakmıştı.

Otuz yedi piyade tümeni olan İtalyan ordusunun savaşa katılması da kesin bir sonuç vermedi.

Bununla birlikte, İtalyanların da savaşa katılmaları, başlangıçta oldukça büyük bir güçlük yarattı. Hem Ruslarla hem de Sırplarla çarpışarak iki cephede savaş vermek zorunda kalan Avusturya-Macaristanlılar, yeni bir tehlikeye karşı koymak üzere Terentino ve Isonza vadisinde yeni bir cephe kurmak ve bunu beslemek durumundaydılar. Her ne kadar, daha savaşın başında, İtalyanların da savaşa katılacaklarını Avusturya-Macaristan genelkurmayı hesaba katmış ise de, bu durum, hele Romanya da İtalya'nın izinden giderse, tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Eğer İtalyanlar Trieste'ye, Romanya Transilvanya'ya» saldırır: Sırplar da Sara ve Tuna üzerinden hücuma geçerlerse, bütün bunlara nasıl karşı koyulacaktı? Galiçya'dan önemli kuvvetler çekerek tehlikeli durumda görünen cephelere sürmek gerekecekti. Böyle olunca Rusya'ya karşı girişilmiş olan büyük saldırı felce uğrayacaktı.

Gerçekte, olaylar bu korkuların yersiz olduğunu gösterdi. Romanya, Rusların uğradığı bozgunlar karşısında, tarafsızlığından ayrılmadı. Londra antlaşmasından hoşnut olmayan, ortaklarının, Makedonya'daki topraklarının bir kısmını Bulgaristan'a bırakması için verdikleri öğütlere son derecede içerlemiş olan Sırbistan, kızgınlığını, söz verdiği saldırıyı çeşitli gerekçelerle geciktirerek açığa vurmaktaydı. Avusturya-Macaristan genelkurmayı, o zamana kadar güney cephesinde tuttuğu güçlerden bir kısmını İtalya'ya karşı yeni bir cephe açmak üzere çekebilecekti. Dağlık bir bölgedeki mevzilerinin, tam olarak savunma

durumunda kalmak koşuluyla, İtalyan hücumuna, az güçle karşı koyma olanağını veriyordu: Galiçya cephesinden çekilen Avusturya-Macaristan kuvveti iki tümendi. Bu küçük kuvvetlerle Avusturya-Macaristan İtalyanların iki hücumunu başarıyla püskürttü. 18 Temmuzda İtalyan ordusunun Corso'da yaptığı saldırı çok zayıf bir sonuç verdi. 18 Ekimde Goritz'e yöneltilen saldırı da amacına ulaşmadı. Hücuma geçmiş olan birlikler, sayıca yüksek olduğu halde (147 tabura karşı 312 tabur) ancak birkaç köyle bir iki dayanak noktasını ele geçirebilmiştir. Fransız cephesinde olduğu gibi, burada da, sağlamca yerleşmiş olan savunma mevzilerini ele geçirmek için, saldırı kuvvetlerinin yeteri kadar hareket olanaklarına sahip olmadıkları görüldü. Böylece, İtalya'nın savaşa katılışı, Rus ordusuna umduğu ferahlığı sağlayamadı.

Bulgaristan'ın Savaşa Girişi

Falkenhein'ın, Hindenburg'a saldırısını genişletmek için istediği araçları vermemiş olmasının siyasal nedenleri vardı: Bu da artık hareketlerini Balkanlara yöneltmek istemesidir. Türk ordusu, Gelibolu'da İngilizlerin yeni saldırısını da püskürtmüştü; fakat bu ordu hem tükenmişti; hem büyük bir malzeme ve cephane sıkıntısı içindeydi. Türk ordusunun ikmal işini serbestçe yapabilmek için, Türk topraklarıyla doğrudan doğruya bağlantı kurmak gerekiyordu. Bu da ancak Bulgaristan'ın savaşa girmesiyle olabilirdi. Bu durum, daha önemli başka sonuçlar da verirdi: Avusturya-Macaristan'ı, Yugoslavya tehlikesinden kurtarır, belki de Belgrad hükûmetini barış istemek zorunda bırakırdı.

Böyle olunca Bulgar hükûmetinin çıkarları nelerdi? 1913 Bükreş antlaşması gereğince bırakmak zorunda kaldığı toprakları yeniden ele geçirmek istiyordu: Dobruca Romanya'da, Serez ve Kavala Yunanlılardaydı; özellikle Makedonya'nın Sırbistan'a katılan kısmında gözü vardı. Bulgaristan hükûmetinin programının bu ana maddelerini Almanya ile ortakları yerine getirebi-

lirdi; oysa İngiliz-Fransız-Rus bloku hiçbir zaman bunu yapamazdı. Savaşa katılırsa Bulgaristan'a Sırpların Makedonya'da ele geçirmiş oldukları toprakları sunmak Almanlarla Avusturya-Macaristan için çok doğal bir şeydi. Buna karşılık Fransa, İngiltere ve Rusya ona ne verebilirlerdi ki? 29 Mayıs 1913'de Kral Ferdinand'a, eğer Türkiye'ye savaş ilân ederse, Midye-Enez hattına kadar Trakya'yı Bulgaristan'a vereceklerini söylemişlerdi; bundan başka, savaş sonunda Sırbistan'a «haklı ödünlerde» bulunulur da Bosna-Hersek ile Adriyatik kıyılarında yeni topraklar verilirse Sırp Makedonya'sının bir kısmı; Yunanistan da Anadolu'da toprak ele geçirirse, Kavala ve Serez Bulgaristan'a verilebilirdi. Fakat bunlar hemen yerine getirilebilecek sözler değildi. Bulgar Başbakanı Radoslafof bu konunun açıklığa kavuşturulmasını istedi. Bu toprakları Sırbistan razı olmadan nasıl verebilirlerdi? Fransa ve İngiltere Sırp hükûmetinden 1912 Balkan antlaşmasının sınırları içinde bütün Makedonya'yı bırakması için boşuna istediler. Sırbistan Başbakanı Pasiç, bütün bu isteklere karşı durdu: ortaklarının yardımı olmadan Almanya ile Avusturya-Macaristan'la savaşmayı seçtiğini bildirdi. Altı hafta geçtiği halde İtilâf bloku Bulgaristan'a kesin bir cevap verememişti. Durum, böylece Avusturya-Almanya diplomasisi için elverişli bir yöne girmiş oluyordu.

Temmuz başında Almanya ile ortakları, enerjik bir biçimde Bulgaristan'ın üstüne düşerek, sonbaharda, Rus cephesindeki hareket sona erer ermez, Sırbistan'a karşı saldırıya geçmek isteğinde olduklarını bildirdiler. Bulgaristan buna katılarak Sırp Makedonyası'nı ele geçirmek istemez miydi? Gerçekte, Avusturya-Macaristan bu Makedonya'yı 23 Mayısta, yalnız tarafsız kalması koşuluyla Bulgaristan'a vermeyi söylemişti. Ama bu uzun zaman sonra yerine getirilebilecek olan söz neye yarardı ki? Bulgaristan, bu toprakları kendi eliyle almazsa, ulusal isteklerini gerçekleştirebileceğinden nasıl emin olabilirdi? Hem, sonra, Sırbistan cesaretini kaybeder de ya Almanya ve Avusturya ile anlaşarak barışa razı olursa? Üstelik de Rusya yenilgiye uğradığı için

Bulgaristan'ın, bu devletin misilleme yapmasından korkusu olamazdı. Görüşmeye girişmeye razı oldu. Konuşmalar Albay Genç̧ef'in Alman genel karargâhına gönderilmesiyle (1 Ağustos) başlamış oluyordu. Dük de Mecklemburg başkanlığında Sofya'ya gönderilen bir heyet, Bulgar hükûmetinin son tereddütlerini de ortadan kaldırdı. Türkiye ile Trakya'da Maritsa hattına kadar bir sınır düzeltilmesi anlaşması imzalayan (3 Eylül) Bulgaristan, 6 Eylül 1915'de Almanya ve Avusturya-Macaristan'la anlaşmaya vardı. On beş güne kadar seferberlik ilân etmeyi ve otuz beş güne kadar da, Sırbistan'a karşı saldırıya geçmek üzere cepheye dört tümen göndermeyi kabul etti. Bu yardımına karşılık da Morava hattına ve Kaçanik geçidine kadar bütün Sırp Makedonya'sını ve eğer Yunanistan ile Romanya İtilâf devletlerinin yanında yer alırlarsa, Makedonya'nın Yunanistan'ın elinde bulunan bölümü ile Bükreş antlaşmasıyla kendisinden alınmış olan Dobruca'yı ele geçirecekti.

Bulgaristan böylece bağlanmıştı. Fransa ile İngiltere ve Rusya, tehlikeyi anlayarak, Pasiç'in karşı koymasına da aldırmadan, savaş bittikten sonra bütün Sırp Makedonyası'nı kendisine vereceğini Bulgaristan'a bildirdiği zaman cevap almadı. Rus elçisi sürekli görüşme içinde bulunan Bulgar parlâmentosundaki Stambuliski, Geşof ve Danef gibi muhalefet liderleri, Kral Ferdinand üzerinde baskı yaparak, politikasının sonuçlarından kendisinin sorumlu olacağını ileri sürdülerse de bunun bir etkisi olmadı: 21 Eylülde Bulgaristan'da seferberlik ilân edildi. Rusya'nın Sofya elçisi hükûmetine çektiği telgrafta «kral maskesini attı» diye yazıyordu.

Bulgaristan'la varılan anlaşma, Almanya ile ortaklarına, Sırbistan'a hem doğudan hem de kuzeyden hücum ederek ezme olanağı verdiği gibi, Türkiye ile doğrudan doğruya ulaşım yolunu açıyor, Osmanlı ordusunun ikmal işlerini serbestçe yapabilmesini sağlıyor, ayrıca Süveyş Kanalına ve Mısır'a yapılacak bir saldırıya katılacak Alman birliklerinin Anadolu'ya geçmesini sağlıyordu. Bu tehlikeyi uzaklaştırmak için hâlâ zaman var mıy-

Yunan Kralı Konstantin

dı? Belki de Bulgaristan hükûmeti bir blöf yapıyordu: İngiltere-Fransa-Rusya'nın enerjik bir harekete girişmek kararında olduğunu anlarsa, onların yanında savaşa katılır mıydı? Sırbistan'a en kısa zamanda yardım edebilecek durumda olan tek devlet Yunanistan'dı. Venizelos, ağustos seçimlerinden sonra Yunanistan başbakanı olmuştu; 1913'de imzalanmış olan ve Bulgaristan saldırıya geçince, yürürlüğe girecek olan Yunan-Sırp antlaşmasını yürürlüğe koymak niyetinde olduğunu açıklarsa, Kral Ferdinand bir düşünceye varmak zorunda kalırdı. Bulgaristan'ı yıldırmak ve Yunanistan'ı sürükleyebilmek için, daha Bulgar seferberliği duyulur duyulmaz, Sofya'daki İtilâf devletlerinin elçileri, hükûmetlerine Selânik'e asker çıkartılmasını salık verdiler.

Bu plânı Yunan Başbakanı Venizelos hazırlamıştı. Venizelos, antlaşma gereğince Sırbistan'a yardıma hazırdı. Fakat genelkurmay buna karşı çıktı: Sırp-Yunan askerî anlaşması gereğince Sırbistan, çatışmaların daha başlangıcında, Kumonova ve Pirot bölgelerine 150.000 kişilik bir kuvvet yığacaktı; bu koşul yerine getirilmediği gibi, Sırbistan kuzeyden bir Avusturya-Macaristan saldırısının geleceğinden korktuğu için de yapılamayacaktı. Ge-

nelkurmay, bunun için Yunanistan'ın savaşa katılmak durumunda olduğunu ileri sürüyordu. Peki ama, Sırbistan'ın cepheye süremiyeceği bu 150.000 kişilik kuvveti neden İtilâf devletlerinden göndermesini istememeliydi? Venizelos bu düşüncesini 22 Eylülde Kral Konstantin'e açtı. Hükümdarın kabul etmesini beklemeden de bunu Fransa ve İngiltere elçilerine iletti. Paris'te ve Londra'da bir dış sefer kuvvetinin gönderilmesine derhal karar verildi; daha iyi hazırlık yapıncaya kadar Çanakkale Boğazından iki tümen çekilerek, Selânik'e gönderilmek üzere yola çıkarıldı.

Bu plânın uygulanması beklenmedik engeller yüzünden gecikti. Krala bir türlü kendi görüşünü kabul ettirememiş olan Venizelos bir süre istedi; 28 Eylül 1915 günü; görünüşü kurtarmak için bir «protesto» da bulunarak, Selânik'e asker çıkarılmasını «kendi adına» kabul etti; fakat 1 Ekimde İngiliz, Fransız askerleri karaya çıkar çıkmaz, buraya yerleşmeleri yasaklandı: Venizelos, Sir Edward Grey'in, Avam Kamarasındaki bir nutkunda Bulgaristan'a karşı sempatisini açıkladığını öğrenmişti; o zaman yoksa bu güçler Selânik'e, Yunan ve Sırp Makedonya'sını işgal ederek Atina ile Belgrad'ı, Bulgaristan'a, toprak vermeye zorlamak için mi geldiklerini kendi kendine sordu; İngiltere ile Fransa'dan kesin güvence istedi. Fransa ile İngiltere derhal güvence verdiler: daha önceden Sofya'ya yapılmış olan bütün sözlerin geri alındığını bildirdiler. Bunun üzerine Venizelos, 2 Ekimde razı olmakla birlikte, bir genelge ile «tarafsız olan Yunanistan'ın topraklarından yabancı askerlerin geçmesini» protesto ettiğini ilân etti.

Bulgaristan'ın niyetlerini açığa çıkartmanın zamanı gelmişti. Rus elçisi Sofya'ya bir ültimatom verdi: İngiltere-Fransa-Rusya hükûmetleri, Bulgaristan'ın Almanya ve Avusturya-Macaristan'la ilişkilerini kesmesini ve Bulgar Genelkurmayında görevli Alman subaylarının korunmasını istiyordu. Kral Ferdinand 5 Ekimde, bu isteği red etti. Bulgaristan savaşa girmişti. Yunan parlâmentosuna Bulgaristan'a karşı savaşa katılma plânını

onaylatmış olan Venizelos, aynı gün, iktidardan ayrılmak zorunda kalmıştı: Kral kendisinin görüşünü paylaşmadığını bildirerek, anayasanın kendisine verdiği hak gereğince Alman-Avusturya bloku ile Yunanistan'ın ilişkilerini kestiğini ilân eden kararı imzalamadı. Hem Bulgaristan'ı sindirmek hem de Yunanistan'ı kendi yanına sürüklemek amacıyla asker göndermiş olan İtilâf devletleri bloku böylece çifte bir başarısızlığa uğramış oluyordu.

Sırbistan'a Yöneltilen Saldırı ve Selânik Seferi

Eylül sonunda, Sırbistan'a karşı harekete geçecek olan Alman-Avusturya kuvvetleri hazırdı. Bütün kuvvetlerin komutasını elinde tutan Alman Generali Mackensen'in emrinde 10 Alman, 4 Avusturya-Macaristan, 4 Bulgar tümeni, toplam 330.000 kişilik bir güç vardı. Sırplar ise, top, makineli tüfek ve cephane bakımından yetersiz, 250.000 kişilik bir ordu ile bu gücün karşısına çıkacaktı. Kuzey cephesinden Alman saldırısından korkarken, sağ yanında da Bulgar tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Sofya'da seferberlik ilân edilir edilmez, Sırp hükûmeti tehlikenin ne kadar büyük olduğunu hemen kavramıştı. Önleyici bir saldırıya geçerek düşman kuvvetleri yığınak yapmadan önce Bulgaristan'ı bozguna uğratmayı denemek istiyordu: son dakikaya kadar Kral Ferdinand'ın düşünce değiştireceğini uman İtilâf devletleri buna karşı çıktılar. Sırplar, Fransa'dan ve İngiltere'den istedikleri kuvvetler gelinceye kadar kendi yazgılarıyla başbaşa kalmışlardı.

Almanlarla Avusturya-Macaristan'ın saldırısı 6 Ekimde başladı. Alman kuvvetleri daha ilk adımda Tuna'yı aşarak Belgrad'ı aldı; düşmanı hızla Morava vadisine kadar sürdü. Sırp ordusunun bu saldırıyı durdurmaya çabaladığı sırada; Bulgarlar savaşa katıldı; Niş yönünden saldırıya geçerek, Sırpların ulaştırma yollarını tehlikeye soktu. Sırp Genelkurmayı, orduya, Kosova düzlüğüne kadar çekilme emri vermek zorunda kaldı. İnatçı bir

savunmaya karşın, Alman-Avusturya-Bulgar kuvvetleri, zaferi elde etmişlerdi.

Hâlâ Kral Petro'nun ordusunu kurtaracak kadar zaman var mıydı? Fransa bu zamanı boşa geçirmedi; İngiltere'nin de katılmasını istiyordu. Her ne kadar, Selânik'teki Fransız İngiliz gücü, başlangıçtaki amacı gerçekleştirilebilecek bir durumda değilse de, Sırplara el uzatabilmek için bu kuvvetlerin orada bulunması gerekti.

Fakat Selânik seferi ağır ilerliyordu. Fransız hükûmeti, General Joffre'u cephesinden bir kısım kuvvet çekerek yeni Doğu ordusuna göndermeye zorlukla razı edebildi. İngiliz kabinesi, Yunanistan yan çizmeye başladığından beri, girişilecek hareketin başarısından kuşkuya düşerek itiraz üstüne itiraz yağdırıyordu. Fransızlarla İngilizleri bu konuda uzlaştırmak için de birbiri ardınca, konferanslar toplanmıştı. Kitchner'i sözünü tutmaya zorlamak için Fransız Harbiye Bakanı Mülerand'ın güçlü diretmesi, hükûmetin istekleri karşısında uysal davranan Joffre'un ağırlığını koyması gerekmişti. Ekim ayı sonunda, dış sefer güçleri komutanı General Sarrail'in emrine 65.000 Fransız ve 15.000 İngiliz askerinden kurulu dört tümen verildi. Bu güçle boşuna harekete geçmeye çalıştı. Fransız birlikleri, kasım başında, Çerna vadisine dalıp Sırp toprağına girdikleri zaman Bulgar kuvvetlerinin karşı koymasına uğradılar. On beş günlük dövüşten sonra da bu kuvvetler hâlâ yerinde sayıyordu. Fransız hükûmeti davanın kaybedildiğine inanıyordu; Sarrail, çabalarının boşa gittiğini kavrayarak, geri çekilme emri vermeye hazırlanmıştı.

Bu hareket böylece başarısızlığa uğramıştı. Kuzeyden, doğudan ve güneyden düşmanın, birbiriyle bağlantılı saldırısına uğrayan Sırp ordusu Selânik'e doğru çekilme ümidini de kaybetmişti. Büsbütün mahvolmamak ya da teslim olmamak için önünde bir tek yol vardı: Arnavutluk dağlarına doğru, batıya çekilmek. 23 Kasımda Sırp ordusu geri çekilmeye başladı. Duyulmamış çabalar pahasına, birlikler, geçilmesi güç yollara daldığı sırada, topçusunun ve kafilelerinin büyük kısmını geride bırak-

mak zorunda kalmıştı; böylece, aralık ayı ortalarında Adriyatik kıyılarına varabildi. Bütün Sırbistan düşman eline geçmişti. Fakat Sırp ordusu, dökümtülerini kurtarabildi; bu askerleri İttifak devletlerinin savaş gemileri Korfu'ya getirdi

Çanakkale Boğazı'nda ve Sırbistan'da yenilen İtilâf devletleri, Balkan savaşından vazgeçecekler miydi? General Sarrail ordusu, Selânik'e doğru geri çekilirken güç bir durumdaydı. Yunan hükûmetinin bağlılığı kuşkuluydu: Topraklarından geri çekilen İtilâf devletleri askerlerini kamplara kapayacağını ve böylece tarafsızlığını kanıtlayacağını açıklamamış mıydı? Kral Konstantin'le yeni Başbakanı Sukuludis bu tehdidi tekrarlamaya cesaret edemediler; fakat, bu sefer de onlar topraklarına girerse Alman-Bulgar kuvvetlerini serbest bırakacaklarını gizlemiyorlardı. Böylece, Sarrail kuvvetleri Selânik'e varır varmaz yeni bir saldırıya uğrama tehlikesi karşısındaydı. Gemilere binip gitmek daha iyi olmaz mıydı? Sarrail da dış sefer kuvvetlerinin Selânik'te tutulmasının askerlik bakımından hiçbir yararı olmadığını kabul etmişti. İngiliz hükûmeti şehri boşaltma hazırlığına

Fransa Başbakanı Aristide Briand

başlanılmasını emretmişti. Fransız hükûmeti buna karşı çıktı. Chantilly'de İngilizlerle Fransızlar arasında yapılan toplantıda, Selânik şehrinin hareket üssü olarak elde bulundurulmasına karar verildi. Kuşkusuz savaş durumu parlak değildi; üstelik bu birliklerin iaşe ve ikmali zor bir işti; bu işler hem savaş giderlerine hem de savaş gemilerine ağır yükler yüklüyordu; fakat stratejik bakımdan genelkurmay; daha ileride de olsa birleşik düşman ordularının yanlarından biri üzerine bir saldırıya geçmeyi yararlı buluyordu; diplomatik bakımdan, Fransız hükûmeti, Balkan devletleri üzerinde bir baskı aracını elinde bulundurmak, Yunanistan'ın Almanya'nın safına geçmesine engel olmak, kendisine dost olan Romanya'yı ürkütmekten kaçınmak istiyordu. Fransız Başbakanı Briand, 10 ve 11 Aralıkta, Paris'te, İngilizlerin son direnişlerini de kırdı. Gönderilen İngiliz Fransız birlikleri Selânik'te kalıyordu.

Yalnız bu birlikler, savaşa katılmadan orada kalmıştı. Falkenhein, 27 Kasımda hazırladığı hücum plânını uygulamaktan vazgeçti. Bulgar birlikleri Yunanistan'a girerse, birtakım diplomatik sorunların ortaya çıkmasından korkuyordu; bir de, sonunda ikinci derecedeki, bir harekete Avusturya-Macaristan'a büyük bir önem vermesinden de ürkmekteydi. Kaldı ki, Fransızları ve İngilizleri Selânik şehrini boşaltmaya zorlamak da Almanlar için elverişli olur muydu? Selânik'teki güçler bu sefer batı cephesine gönderilirdi; buna karşılık, askerî anlaşma, Bulgarları, ordularını Balkanlar dışına göndermeye zorlamıyordu. İşte bu nedenlerle Alman Orduları Başkomutanı saldırı tasarısından vazgeçti, iki yıldan fazla bir zaman sonra, yerine gelenler buna üzüleceklerdi.

1915 Savaşının Sonuçları

1915 Aralık ayında, kış, birkaç hafta boyunca büyük hareketleri önlediği zaman 1915 savaşının bilançosu neydi?

Avusturya-Macaristan orduları, Rusya'da parlak zaferler ka-

zanmışlardı; Sırbistan'ı ezdiler; İtalya'nın savaşa katılmasına, Fransa'daki İngiliz askerlerinin sayısının arttırılmış olmasına karşın bu saldırılara girişebildiler. Türkiye, Çanakkale Boğazı'na yapılan hücuma ve Gelibolu'daki uzun süren savaşa dayanmıştı. Mevzi savaşı kendini kabul ettirdi; bu savaş biçimi, Alman Genelkurmayının batı cephesinde savunmada kalarak, «iç hatlarda manevra» yapma kolaylıklarından ve tümenlerini bir cepheden ötekine hızla ulaştırmak olanağından yararlanmasını sağladı. «Savaş haritası» birlikleri kuzeydoğuda Fransa'yı, Belçikayı, Polonya, Sırbistan ve Litvanya'yı işgal etmiş olan Almanya için elverişli duruma gelmişti. Savaş alanı düşman toprağındaydı ve çarpışmanın maddî sonuçlarına bu ülkeler katlanıyordu. İşgal edilen ülkelerin kaynakları savaştaki ordunun ikmal işlerine yardım ediyordu. Buna karşılık, Yukarı Alsace ve İsonzo vadisi bir yana düşman Alman ve Avusturya-Macaristan toprağına ayak atmış değildi. Bununla birlikte, bütün güven duyma nedenlerine karşın, Alman ve Avusturya-Macaristan güçlerinin aldığı sonuçlar ümitlerinin gerisindeydi: zaferler «kesin» değildi;

Doğu cephesinde hayvanlarla çekilen toplar

düşmanlardan birini bile barışa zorlayamamışlardı; ne Rus ordusunu, ne de Sırp ordusunu yok edebilmişlerdi. Falkenhein, politik nedenler yüzünden, hareketlerini son sınırına kadar götürememişti. 1915'de astı olan Hindenburg'un ve Avusturyalı meslektaşının eleştirilerine hedef olmuştu. Abluka tehdidi altında bulunan Almanya ile Avusturya-Macaristan için savaşın uzun sürmesi bir tehlikeydi.

İtilâf devletlerinin durumu da parlak değildi, ama zaman onların yararına işliyordu.

Rus ordusu, bozguna uğradıktan sonra, uzun süre yeni hareketlere girişemeyecek bir duruma da düşmemişti. Başkomutana, ancak, bir kısım sorumluluğunu taşıdığı bir durumun sonuçlarının bütün sorumlulukları yüklendi: Ünü pek yaygın duruma gelmiş olan Büyük Dük'ten pek hoşlanmayan Çar, Başkomutanlığı kendi eline aldı; Genelkurmay Başkanı General Aleksiyef'i de kendisine danışman yaptı. Bu tehlikeli bir hareketti.

Batı cephesinde Fransız Başkomutanlığı acı denemeler geçirmişti. 1915 Mayıs ve Eylülünde yapılan iki büyük saldırıdan başka, yer yer hücumlarını çoğalttı; düşmanın siperlerini ve dayanaklarını ele geçirmek için aralıksız bir mücadeleye girişti. Bu yöntem yararsızdı. Başkomutanlık sonunda bunun farkına vardı. Fakat hata pahalıya mal olmuştu: 1915 savaşında boş yere çok kan aktı. Bundan başka düşmanın cephesini yarma denemeleri de sonuç vermedi. Bütün komutanlar artık, tek bir saldırışla hareketin başarıya ulaşamayacağını anlamışlardı. Foch, başka bir yöntem tasarladı: birkaç hafta, sınırlı hedeflere, aynı bölgede yürütülmek üzere ardı ardına hücuma geçilmesini önerdi. İyi hazırlanmak koşuluyla, büyük kayıp vermeden bu hücumlar başarıya ulaşabilirdi; bu hücumlarla düşman cephesi sarsılacağından, son atılım önünde göçebilirdi. Fakat bu yöntemin başarıya ulaşması ancak yoğun bir topçu ateşinin desteğiyle olurdu. Öte yandan Petain de, kesin bir sonuç almaya kalkmadan önce, saldırı cephesinde, düşmanın ihtiyatlarının tüketilmesini salık veriyordu. «Eğer saldırı güçleri, savunma güçlerinden 1/3 ora-

nında üstün değilse, kesin sonucu almak için hamle zamanının gelmemiş olduğu anlaşılır: düşmanın yıpratılması bunun için yeterli değildir» diyordu. İki durum da yarma, uzun vadeli bir iş oluyor. Fransız ordusu bu çabayı yapabilecek durumda mıydı? Joffre kuşku ediyordu bundan. Hükûmete verdiği bir raporda «Fransa, savaşın en ağır yükünü taşıyor... Bu yolda geleceğini tehlikeye sokmadan yürüyemez... Düşmanın kesin olarak yıpranışı bundan sonra ancak ortaklarının çabasıyla olası olabilir» diye yazıyordu.

Joffre'a göre bu ödevi, İngiliz ordusu yerine getirmeliydi. İngiliz ordusu 1915 yılı içinde, büyük bir ordu durumuna geldi. İlkbahardan sonra yeni kurulan birlikler, gelip cephedeki yerlerine yerleşmişlerdi. Çanakkale Boğazına bazı birlikler gönderilmiş olmasına karşın, ordu sayısı Kanadalı ve Avustralyalı güçlerle, 1915 sonbaharında otuz beş tümene çıkmıştı. Bununla birlikte, bu ordunun tuttuğu cephe elindeki güçlerle orantılı değildi: Fransız Komutanlığı, ortaklaşa yüklerin daha büyük bir kısmını İngiliz Başkomutanlığının yüklenmesini sağlamaya çalışıyordu.

Sonunda, 1915 savaşı sırasında İngiltere ile Fransa ve Rusya bir koalisyon savaşının sakıncalarını görmeye başlamıştı. Öteki blokta böyle değildi: Alman Başkomutanlığı etkin bir otoriteye sahipti; çünkü Alman birlikleri, bütün güç durumlarda ileri atılarak Avusturya-Macaristanlıları ya ileri sürüyor ya da durduruyordu; oysa Rus ordularının Fransız-İngiliz ordularıyla doğrudan doğruya hiçbir bağlantısı yoktu. Fransızlarla İngilizler arasında da görüş ayrılıkları vardı: Kitchner Joffre'u «çok saldırgan» buluyordu; 1915'de, hazırladığı takviyeleri Fransa cephesine göndermeye çok zor razı olmuştu. Ona göre «savaş iyi yürütülmüyordu». İngiliz ordusu ile Fransız ordusunun hareketleri arasında bir «koordinasyon» kurabilmek için Joffre Chantilly'de bir konferans toplanmasına önayak oldu; bu toplantıdan öyle pek büyük bir sonuç elde edilemedi: Rus temsilcisi «Büyük Dük'ün tasarılarını bilmediğini» malzeme siparişinin ne durum-

da olduğunu değerlendiremediğini, hatta «şu anda dövüşen Rus kuvvetlerinin ne durumda bulunduklarını» söyleyemeyeceğini bildirdi. Sonunda bu toplantı bir yoksunluklar durumunun bilinmesinden başka bir şey vermedi.

Bu genel durum içinde, Fransa ve ortakları için tek bir güven ögesi vardı: mevcutların tükenmesinden korkmadan savaşı uzatabilirdi; çünkü Rusya ile İngiltere bütün çabalarını harcamış değillerdi; ekonomik bakımdan ise, düşmanlarından daha az sıkıntı içindeydiler. Onlar için «yıpratma savaşı» bir taktik olabilirdi.

XVII. BÖLÜM

1915 SAVAŞININ SİYASAL ETKİLERİ

1915 savaşı Almanya ile ortaklarına parlak zaferler kazanma fırsatı verdi. Her ne kadar kesin bir sonuç elde edilememişse de, kamuoyu bunları son zaferin belirtileri gibi görüyordu. İtilâf bloku ise yalnız hayal kırıklığına uğramıştı. Şurası doğrudur ki, kamuoyu bu başarısızlıkların pek farkında olmadı. Artois, Champagne, İsonza çarpışmalarındaki parlak başarılar, birliklere olan güveni arttırarak, halkoyunu tatmin etmişti. Bunun için iç politika ile ilgili düşünceler, çatışmanın genel gelişmesinde daha ikinci derecede bir rol oynamaktaydı. Bununla birlikte başarılar, halkoyunun yönelişini değerlendirmeyi ve ilerideki güçlüklerin kaynağını görebilmeyi sağlar.

Batılı Devletler

Parlâmento rejiminin bulunduğu Fransa, İngiltere ve İtalya'da siyasal durumda ortaklaşa nitelikler görülür. Hükûmetler, büyük bir güvenden yararlanmakta ve tam bir hareket serbestliğine sahip olmakla birlikte meclislerin denetimi altındadır. Bu denetimin uygulanmasında ortaya birtakım güçlükler çıkıyordu. Partilerin işi gücü tekrar politika sahnesinde görünebilmekti. Pek de tehlikeli olmayan ve hatta hükûmetleri kamuoyunun durumunu yakından izlemek zorunda bırakan bu yüzeydeki kaynaşmaların altında, her ülkenin politik durumuna özgü nitelikleri ayırdetmeye çalışalım.

1915 başında, Fransa'da parlâmento hayatı yeniden başla-

Fransa Başbakanı Clemenceau cephede

mıştı. Daha ilkbahardan başlayarak, önce, hükûmeti devirmekten çok uyarmak istenerek ve nazik sorunlar kürsüye getirilmeyerek çekingence başlamıştı parlâmento çalışmaları; böylece bir muhalefet hareketi kendini gösterdi. Hayal kırıklıkları arttıkça bu muhalefet de güçlenmekteydi.

Önce, Harbiye Bakanı Millarand'a karşı, parlâmento komisyonlarında ve özellikle, Clemenceau'nun başkanlığındaki Senato Ordu Komisyonunda, eleştiriler yöneltildi. Malzeme bunalımından o sorumlu tutuluyordu. Bundan başka, Başkomutanlığın yetkisi olmadığı halde idarî servisler kurup (üretim, ekonomik incelemeler) geliştirmesinden de o sorumlu görülmekteydi; meclislerdeki komisyonlarca önce iç bölgeye, sonra da ordu bölgesine tersaneleri, fabrikaları gözden geçirmek, denemeleri yalandan izlemek, ikmal ve iaşe örgütünü ve hastahaneleri denetlemek üzere denetim heyetleri göndermek istiyorlardı. Joffre buna karşı çıktı; «çevresinin sivillerle sarılmasını» istemiyordu.

Millerand da onu destekledi: ancak 1915 Haziranında, Meclisin ordu komisyonu isteğinin ilkesini kabul ettirebildi. 24 Haziran 1915 günü, savaşın başından beri ilk kez, Accambray adlı milletvekili açık oturumda, eleştirilerini ileri sürerek Harbiye Bakanını «sigaya çekti». Millerand, görüşünü savundu. «Temsil ettiğimiz parlâmento iktidarıyla, askerî otorite arasında, birbirinin işine karışacak nitelikte davranışlar olmamalıdır» diyordu; fakat durumu büsbütün güçleştirmemek için geriledi; parlâmentonun baskısıyla, bakanın yetkilerini kısıtlayan bir müsteşarlık kurulmasını kabul etti. Ama muhalefet bununla da yetinmeyerek mücadeleye devam etti. Sonunda kabineyi sarstı. İttifak diplomasisinin kendisine gösterdikleri bütün dostluk davranışlarına karşın; Bulgaristan, ekim ayında savaşa katılınca, Delcasse'nin uğradığı diplomatik bozgun, hükûmetin otoritesine son darbeyi indirdi. Viviani, azınlığa düşmemekle birlikte, başbakanlıktan çekildi.

Aristide Briand başkanlığındaki yeni kabine «Kutsal Birlik» ilkesine göre kuruldu. Bu hükûmette Sembat ile Jules Guesde sosyalistleri; Denys Cochin sağı temsil ediyordu. Ulusal savunma ile ilgili bakanlıklara askerler getirildi; General Gallieni harbiye, Amiral Lacoze donanma bakanı oldular. Sivil iktidar ile Başkomutanlık arasındaki ilişkiler sorunları, yine de siyasal tartışmalara egemen olmaktaydı. Fakat Gallieni'nin davranışı, Millerand'ınkinden farklıydı: parlâmento komisyonlarıyla iş birliği yapmaya çalışıyordu; Başkomutandan bazı konularda açıklamada bulunmasını istedi. Fakat bu denemesi başarısızlığa uğradı. 7 Mart 1916 günü, Harbiye Bakanı, Bakanlar Kurulunda, bir suçlama edası taşıyan ve Başkomutanlığın diplomatik, politik ve ekonomik sorunlara karışmasına karşı çıkarak, «eski doktrinlerin etkisinden kurtulamamış olan» ordu komutanlarını eleştiren bir yazıyı okuduktan sonra Başbakan kendisiyle bir görüşte olmadığını açıklaması üzerine istifa etti. Gallieni'nin yerine gelen General Roques, Başkomutanın arkadaşıydı. Hükûmetle Başkomutanlık arasındaki dayanışma yeniden kuruldu.

İngiltere'de de, Fransa'da olduğu gibi, siyasal ateşkes birkaç ay sürdü; fakat 1915 ilkbaharında hükûmet bir muhalefetle karşılaşmaya başladı.

Tıpkı Fransa'da olduğu gibi, sivil yönetim ile Başkomutanlık arasındaki ilişkiler ortaya birtakım güçlükler çıkarmaktaydı. Harbiye Bakanı Kitchner büyük bir etkinliğe sahipti; fakat sömürgelerde çalışmış bir asker olarak ve siyasal yaşamın gerektirdiği uzlaşmalara ve parlâmento çevreleriyle işbirliğine yatkın değildi. Kabine arkadaşlarına önem vermiyor ve onları direnmelerine en önemli olayları bile hükûmetten gizleme merakıyla kızdırıyordu. Düşmanları, bütün ordular gibi, İngiliz ordusunun içinde bulunduğu malzeme sıkıntısının sorumluluğunu ona yüklemekten geri kalmıyorlardı. 1915 Mayısında, Artois'daki İngiliz saldırısının durmasından sonra, Başkomutan Mareşal French, bu başarısızlığı cephane kıtlığına bağlamıştı. Mareşalin arkadaşı olan Times gazetesinin askerlik eleştiricisi Albay Repington, Harbiye Bakanı ile kabineye karşı tehlikeli bir kampan-

Fransa'daki Canbrai şehrinin savaş içindeki görüntüsü

ya açtı. Tam o sırada, Donanma Bakanı (Amirallik Birinci Lordu) Winston Churchill, Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Lord Fischer'le Çanakkale Boğazı seferi konusunda çatışmıştı: Amiral koşullarını ileri sürerek bakanın istifasını istedi; fakat kendisi istifa etmek zorunda kaldı. Bu çekişmeler hükûmetin otoritesini sarsıyordu. Muhafazakârların lideri Bonar Law'ın, liberallerin lideri Lloyd George'un baskısı ve Avam Kamarasında bir gensoru tehdidi karşısında Asquith, bütün partilerin temsilcilerini içine alan yeni bir kabine kurmak zorunda kaldı (18 Mayıs 1915). Yeni hükûmet, on iki liberal, sekiz muhafazakâr ve bir işçi partiliden kurulu, bir ulusal birlik kabinesi olmuştu; Asquith, Churchill'i yeni hükûmete almamış, Kitchner'i yerinde bırakmıştı.

Fakat Asquith, hükûmete yeni bir atılım yaptıracak bir adam değildi; siyasal kavrayışı, ince düşünceliliği, parlâmento çevrelerini yönetmekteki ustalığı, barış zamanında kendisine büyük bir otorite kazandırmıştı; ama savaş zamanında gerekli olan karakter sağlamlığından ve çabuk karar verme yeteneğinden yoksundu.

İtalya'da siyasal durum kararsızdı. 1915 Mayısında parlâmento, kamuoyunun baskısıyla, savaşa katılmaya karar verdiği zaman, Salandra hükûmetinin siyasetini gerçekten beğenmemekle birlikte, olayların etkisine boyun eğmişti. 7 Mayıstaki «Kartvizit» gösterisi sırasında 508 milletvekilinden 320'si, «tarafsızların» lideri Giolitti'ye karşı duydukları sempatiyi açıklamışlardı; oysa 20 Mayıstaki güven oylamasında, hükûmete karşı yalnız 40 güvensizlik oyu çıktı. Olaylardaki bu hızlı değişme davranışın pek de içten olmadığını gösteriyordu. Hükûmeti tutan milletvekillerinden çoğu bunu istemeyerek yapıyordu: Giolitti'ci liberallerle, Katolikler sonradan katılmış oldukları için, inançlarının sağlamlığı kuşkuluydu. Sonunda savaş hazırlığı kesin bir düşmanlıkla, Sosyalist Partinin muhalefetiyle karşılaştı: 16 Mayıs günü, Bologna'da toplanan Sosyalist Kongresi açıkça savaşa katılmaya karşı cephe aldı ve «egemen sınıfların sorumluluğunu paylaşmadığını» ilân etti.

Bununla birlikte, Salandra hükûmeti, büyük bir güçlüğe uğramadan, olağanüstü yetkiler elde etmişti: 22 Mayıs 1915 yasası, hükûmete devletin savunmasını, düzenin korunmasını sağlamak, ekonomi alanında «olağanüstü ve çok acele» zorunlulukları karşılamak için kararnamelerle önlemlere baş vurma yetkisini tanımıştı. Yürütme organı, Fransa'dakinden daha geniş bir otoriteye sahip oluyordu; fakat, parlâmentodaki çoğunluğu sağlam olmadığı için bunu kullanmakta tereddüt etmekteydi.

Rusya

Savaş ilân edildiği sırada Rus hükûmeti kutsal birlik de ilân etmişti; ama bunu uygulamadı.

Galiçya'daki Rus bozgunları sırasında Duma çevreleriyle, burjuvazi çevreleri hoşnutsuzluklarını sert bir dille açığa vuruyorlardı. Savaşın yönetilişi açık açık eleştirildi: Başkomutan da, özel konuşmalarında ordunun malzeme ve cephane gereksinimini karşılama konusunda, gerideki örgütün yeteneksizliğini söylemekten geri kalmıyordu; Harbiye Bakanı General Sukomlinof'un çevresini düşkün ya da kuşkulu kişiler sarmıştı; topçu kuvvetleri şubesi müdürü Büyük Dük Serj, siparişlerini, metresi dansöz Kretissinkaya'nın rüşvet aldığı fabrikatörlere veriyordu. Bakanlıklardaki dairelerde «tatlı bir anarşi» sürmekteydi. En acele işler yüzüstü kalıyordu. Hükûmetteki bu yeteneksizliği başka önlemlerle karşılamak olası mıydı?

1915'de, «Şehirler Birliği» ve «Zemtvoslar Birliği» hükûmetle işbirliği yapmayı önerdiler; Moskova'da devlet yönetimiyle, üretimciler arasında aracılık etmek ve donatım üretimini örgütlendirmek üzere ortaklaşa bir komite kurdular. Aynı zamanda, Petrograd'da malzeme üretimini yönetmek ve devlet siparişlerini fabrikalara dağıtmak üzere bir «Ticaret ve Sanayi Komitesi» kuruldu. Hükûmet bütün bunlardan hoşlanmamıştı. Duma'daki, Guçkof, Milinkof gibi liberallerin bu girişimleri yönettiklerini biliyordu. Hükûmet yönetimine etkili bir yardımda bulunma

perdesi arkasında bu komitelerin, güçlerine güvenerek, kısa bir zaman sonra, çalışmalarını bakanlık: servislerinin işlerinin yerine geçirerek, görüşlerini kabul ettirmeye kalkmalarından korkuyordu. Bunun için polis, 8 Haziran 1915'de, Petrograd'da ticaret ve sanayi çevrelerinin temsilcilerinin kongresini dağıttı. Hükûmet komiteleri gereksiz duruma getirmek için, ordunun ikmal işleriyle görevli özel bir kuruluş meydana getirdi: buraya memurlarla birlikte Duma üyeleri, sanayi ve ticaret temsilcileri de alındı. Sukomlinof Harbiye Bakanlığından ayrıldı. Hükûmet temmuzda Duma'yı toplantıya çağırmaya razı oldu; meclisin savaşın yönetimine katılmasını kabul etti: 17 Ağustos 1915 yasası ile ham madde ve malzeme üretimi dağıtımı işini organize etmek üzere yeni kurullar meydana getirildi. Duma üyelerinin çoğunlukta olduğu bu kurullar, bakanlık şubelerini denetliyor ve emirler veriyordu. Kuşkusuz ki hükûmet işlerin kötü gittiği bir sırada, sorumluluklarının bir kısmını meclisle paylaşmaktan şikâyetçi değildi.

Duma bunu, hükûmet adamlarının kendi güvenini kazanmış olmaları koşuluyla kabul etti. 4 Eylül 1915 günü Meşrutiyetçi Demokrat («K.D.» partisi); ilericiler, Oktobristler (Ekimciler) (51), merkez partilerinin ve partilerinden ayrılmış milliyetçilerin desteği ile bir «ilerici blok» kurdular; milletvekillerinin üçte ikisi bu blokta toplanmıştı; blokun programında siyasî suçluların affı ve parlâmento üyelerinden bir hükûmet kurulması vardı. Çar bu büyük Liberal Parti ile işbirliği yapmayı, ulus meclisiyle birlik olarak savaşı zafere ulaştırmanın yolunu araştıracak mıydı? Buna yanaşmadı. 11 Eylülde Başbakan Goremikin'e, parlâmentoyu tatil etme yetkisini verdi. Bazı milletvekillerinin, karşı koymak ve parlâmentonun kurucu meclis olduğunu söyleyerek itiraz etmek istemelerine karşın Duma dağıldı. Fakat, ülkede, protestolar, Sosyalistler, Moskova'da, Petrograd'da bir genel grev hareketine girişmek istedilerse de bu hareket İçişleri Baka-

(51) Çar II. Nikola'nın 30 Ekim 1905'de, meşrutî bir hükûmet kurmak üzere yayınladığı emirnameden yana olan politikacılar.

nının sert önlemleri karşısında devam edemedi. Zemtvoslar Kongresi, parlâmento kapalı kalırsa ulusal birliğin bozulacağını ilân etti. Şehirler Birliği Kongresinde, Çar'dan yeni bir politika yönünü benimsemesini isteyen bir kararı oylandı; bunda: «Hükûmete halkın güvenini kazanmış kimseleri getirmek gerekir» deniliyordu. İmparator, bu kongrenin temsilcilerini kabul etmedi. Aydınlarla burjuvazi ümitlerini Duma'ya bağlarken, II. Nikola, ona sırt çeviriyordu. Sarayla ulus arasındaki uçurum genişlemişti.

Almanya ile Avusturya-Macaristan

Almanya'nın 1915'deki iç durumu, Avusturya-Macaristan'dakinden tam anlamıyla farklıydı. Birinde Reichstag sürekli olarak toplanıyordu. Hükûmet, ulusun temsilcileriyle görüşme içindeydi; parlâmento rejimi olmamakla birlikte, onların eğilimlerini göz önünde tutmaktaydı: ötekinde ise hükûmet, devletin bütünlüğünü korumak ve ulusal azınlıklara sözünü geçirebilmek için zora baş vuruyordu,

Almanya'da, 1915 yılı içinde, bir muhalefet belirmeye başlamıştı. Sosyalist Partinin eğilimleri iç politikada olduğu gibi, dış politikada da çoğunluğunkinden ayrılıyordu.

Kamuoyunda «Savaşın amacı» sorunu açıkça ortaya konmuştu. Doğu cephesinde kazanılan zaferler, «ilhakçılar» ın ümitlerini büsbütün arttırmıştı. Onlara göre, Almanya, düşmanlarını yere serdikten sonra, topraklarını genişletmeli, Avrupa'da egemenliğini kurmalıydı.

«Büyük Alman Birliklerinin Bildirisi» (10 Mart 1915), «Profesör, diplomat ve yüksek memurların dilekçesi» (20 Haziran 1915) bu eğilimlerin en güçlü dile getirilmesiydi. «Alman İmparatorluğu'nun Avrupa'nın ortasındaki yaşam koşullarını düzeltmek için» Belçika'ya egemen olmak, Atlantik'te bir iskele elde edebilmek için Fransa'nın Pas de Calais kıyılarını almak, aynı zamanda Briey havzasını da kucaklamak üzere «Mause hattını»

ele geçirmek gerekir, diyorlardı; yine bunlara göre, doğuda bazı toprakları sömürgeleştirerek imparatorluğun tarım alanında bağımsızlığını sağlamak, böylece nüfus fazlasını da yerleştirmek gerekir: Almanlar tarafından yedi yüz yıldır sürülüp ekilen eski toprakları, bazı Baltık eyaletlerini ve bunları güneyden sınırlayan toprakları da Almanya'ya katmak zorunluydu. Büyük birlikler bildirisinde bunun «bir istilâ politikası» olmadığı «yalnız sürekli bir barışın koşulu olduğu» söyleniyordu.

«Burjuva» partileri zaferin Almanya'ya katlandığı fedakârlıkların karşılığını getirmesi, güçlerini «serbestçe geliştirmek» olanağını sağlaması gerektiğini her fırsatta ileriye sürerken, sosyalistler, resmî bildirilerinde, bütün «ilhakçı» programların karşısında olduklarını ilân ediyorlardı. Gerçekte, bunlardan çoğu Alman topraklarının doğuya doğru genişletilmesinden yana idiler: Çünkü onlara göre bu, Polonyalılarla Baltık ülkelerinin «Kurtuluşu» demekti; fakat Belçika topraklarını elde tutma yolunda ileri sürülen bütün düşüncelere karşı çıkıyorlardı.

Başbakan, yeni birtakım sorunlarla karşılaşmamak için zikzaklı bir yolu izliyordu. İlhakçı programın eldeki olanaklara uygun olmadığını ve «halktaki bu kaynaşmanın» tehlikeli sonuçlar verebileceğini düşünüyordu. Fakat, ilhakçı hareketi desteklememiş, büyük birlikler bildirisinin basında yayınlanmasını yasaklamış ise de, buna karşı olduğunu da ileri sürmüyordu: Reichstag'ın bir genel oturumunda: «Almanya'nın, zaferden sonra, daha büyük, daha güçlü olması gerektiğini» söylemişti. Buna karşılık, sosyalistlerle yaptığı konuşmalarda, Belçika'nın ilhakına karşı olduğunu açıklıyordu, Sosyalistlerin liderleri, ulusal birliği bozmamak için daha fazlasını istemiyorlardı; savaş ödenekleri için oy vermekte devam ediyorlardı. Fakat parlâmento grubu dışında bu tutum eleştirilmekteydi. Bremen'de, Leipzig'de, Hamburg'da, sosyalist komiteleri, milletvekilleri, proletaryanın davasına ihanet etmekle suçluyorlardı. 9 Aralık 1915 günü, Bethmann Holweg'in, Reichstag'da ileride yapılacak olan barışın statükoya dönülmesi olamayacağını ve Alman İmparatorluğu'na «geniş

güvenceler» sağlaması gerektiğini söylemesi üzerine, Liebknecht'in protesto hareketine yirmi kadar sosyalist milletvekili de katıldı. Böylece, Fransa'dakinden de önce sosyalist bir «azınlık» grupu meydana gelmiş oluyordu. Bu «bağımsızlar» ın -kendilerine bu adı vermişlerdi- yalnız ve açık bir doktrinleri vardı: savunma savaşını kabul ediyorlardı, fakat istilâ savaşına karşıydılar; bir uzlaşma barışı yapılması için propagandaya girişmişlerdi; savaş ödenekleri için oy vermiyorlardı. Hareketleri, bütünüyle ihtilâlci bir nitelikte değildi. Tersine, partinin büyük kısmı, başlarında Scheidemann olduğu halde, hükûmeti desteklemeye devam ediyor, ama, çoğunluğun «savaşın amaçları» sorunundaki düşüncelerini paylaşmıyordu.

İmparatorluk hükûmetiyle, böylece, işbirliği yapan «çoğunluktaki» sosyalistler iç politikada bazı kazançlar elde edeceklerini umuyorlardı. Prusya seçim düzeninde reform yapılmasını istediler: fedakârlıkta eşitlik, oy konusunda da eşitliği gerektirir, diyorlardı. Bethmann Hollweg bunu anladı: ulusal birliği koru-

Alman Sosyalist lideri Karl Liebnecht Berlin'de savaş aleyhinde konuşurken

Alman Başbakanı Bethmann - Holweg (sağda)
Avusturya Başbakanı Bertchold ile

mak için, reformun uygulanmasını savaş sonuna bırakmak üzere, ilke olarak bu öneriyi kabul etmeye hazır olduğunu hissettirdi. 1915'de, Prusya İçişleri Bakanlığının ilgili dairelerine bu sorunu inceletti. 13 Ocak 1916'da, imparator tarafından Prusya Meclisinin yeni toplantısı dolayısıyla imparator tarafından söylenen nutkun arasına «halkın yasama meclislerinde temsili» ile ilgili olarak yapılması gerekli bazı «düzeltmeler» e değinen birkaç cümle sıkıştırdı: bu pek az bir şeydi. Bethmann Holweg, muhafazakârlardan korkusundan, daha belirli bir davranışta bulunmuyordu; bu nokta da her yana çekilebilecek belirsiz bir tutumda görünüyordu; hiç olmazsa sol partilerin kendisinin iyi niyetini anlayacaklarını umuyordu: Prusya, Bakanlar Kurulunda, «sosyal demokrasiyi direğe bağlı tutmak gerek» demişti.

Bu oportünist tutumu ile başbakan, sosyalistlerle, muhaliflerinin arasının açılmasını önlemiş ve ulusal birliğin dış görünü-

şünü kurtarmıştı. Hem Avusturya hem Macaristan, aynı tehlike ile karşı karşıya bulunuyordu, bu da ulusal azınlıkların ayrılıkçı düşünceleriydi. Bu tehlike karşısında durumları bir olmamakla birlikte, bu iki ülke bunalımın başından beri ayrı yollar tutmuşlardı.

Avusturya baskı ve susturma rejimi demek olan «Stürgkh düzeni» içinde yaşamaktaydı. Bu rejim, savaşın ilk iki yılında tam olarak uygulandı. 1915'de, parlâmento hiç toplanmadı. Görünüşte Stürgkh düzeni başarı kazanmış gibiydi: kamu düzeni sarsılmamıştı. Ulusal azınlıklar muhalefetlerini açığa vuramamış, siyasal konumlarında reform yapılmasını istememişlerdi. Kuşkusuz hükûmet, yüzeydeki bu sessizliğin altında için için bir kaynaşma olduğunu bilmiyor değildi. Burada gizli bir tehlike vardı; ama bu 1915'de o kadar yakın görünmüyordu. Fransa ile ortaklarının İtalya'ya verdiği sözler karşısında hayal kırıklığına uğrayan Yugoslavlar İtalya'ya karşı Rus cephesinde göstermedikleri bir coşkunlukla savaşıyorlardı. Prag'da, Çek lideri Kramarsch, vatana ihanetle suçlanarak tutuklandığı zaman, halk tepki göstermedi; ulusal hareketin yürütücüleri güçsüzlüklerini kavramış gibi görünmekteydiler. Avusturya yönetimi rahatça işini görebiliyordu.

Macaristan, kendi siyasal yolunda eskisi gibi gitmekteydi. Başbakan Tisza, her şeyden önce Macardı: Avusturya Almanlarını sevmez, kararsızlıklarını ve zayıf davranışlarını yererdi. Ulusal azınlıkların azılı düşmanıydı. Budapeşte parlâmentosunda, politik yaşama kişisel sorunlar, parti liderlerinin Tisza'ya karşı davranışları egemendi. 1915 ilkbaharında, Başbakanın rakipleri, Kont Apponyi ile Kont Andrassy, kendisine bir Macar ulusal birlik hükûmeti kurmayı kabul ettirmek istediler. Tizsa, başına kendisi geçmek koşuluyla bir toplama hükûmeti düşüncesini kabul etti. Muhalefet bunu red etti. Fakat, Başbakanın otoritesi sarsılmadı.

1915 sonunda savaşa katılan bütün ulusların morali sağlamdı. Almanya ile ortaklarının sıkıntılarını, kazandıkları zaferler

hafifletiyordu. Fransa'da, İngiltere'de hatta İtalya'da geçirilen acı denemelere karşın, daha ciddî bir muhalefet belirmemişti. Yalnız, orduları ağır bozguna uğramış olan Rus hükûmeti bir bunalım geçiriyordu; fakat muhalefet başları her biri de ulusal ülkünün havarileriydi: ülkenin çabalarına daha güçlü bir atılım kazandırmak, bunu daha etkin duruma getirmek istiyorlardı.

XVIII. BÖLÜM

YIPRATMA SAVAŞI

Avusturya-Alman orduları, 1915 savaşı sırasında elde ettikleri büyük başarılardan sonra, kazançlarını daha ileri götürebilecekler miydi? 1916 ilkbaharında tekrar Rusya'ya karşı saldırıya geçmek havanda su dövmek olurdu: saldırı yine hiçbir kesin sonuç vermeden, Rus kuvvetleri geri püskürtülürdü; Rus topraklarına derinliğine daldıkça Avusturya-Alman orduları ikmal ve iaşe bakımından büyük güçlüklerle karşılaşırlardı. Buna karşılık, 1915 Ekiminde Balkanlarda saldırıyla başlamış olan işi tamamlamak ve Selânik'teki İngiliz-Fransız güçlerini denize dökmek olabilirdi. Falkenhein, koşulların elverişli olduğu bir zamanda bu plânı kabul etmedi. Şimdi General Sarrail ordusu yeniden takviye alarak, mevzilerini sağlamlaştırmıştı. Fırsat kaçırılmıştı. İşte bunun için de Alman ve Avusturya orduları «batı savaş sahnesinde» yeniden çaba göstermek zorundaydılar. Fakat, kesin sonuç elde etmek için düşman cephesini yormak gerekti. Bu, olabilir miydi? Ruslara karşı başarı kazanmış olan yöntemler, sağlam mevzilere, güçlü bir topçuya sahip olan birliklere ulaşım işlerinin, ihtiyatları hızla bir yerden başka bir yere göndermeye elverişli biçimde örgütlendirilmiş olan cephelere karşı uygulanamazdı. «Yarma» sorunu çözülemediğine göre, başka bir taktik kabul etmek gerekti: aralıksız, haftalar boyunca, birbiri ardınca hücumlarla yavaş yavaş düşmanın gücünü tüketmek ve sinirlerini harap etmek.

Fransız-İngiliz orduları da aynı nedenlerle, aynı savaş biçimini benimsemeye mahkûmdular. Bu, genelkurmayların bütün

«yarma» ümitlerini kaybetmiş olmalarından ileri gelmiyordu; ama Almanlar kadar onlar da bunu uygulayacak olanaklardan yoksundular. Hazırladıkları saldırı bir «malzeme savaşı» olacaktı; bu savaşta kitle halinde topçu ateşiyle, hücum ağır ağır, fakat yöntemli bir biçimde gelişerek düşman mevziinin dayanak merkezlerini birer birer ele geçirecek ve bu düşmanın zayıf düşmesi sonucu olarak parça parça elde edilen başarılardan yararlanıncaya kadar devam edecekti: iki taraf da 1916 savaşı, «yıpratma savaşı» parolası altında başlıyordu.

Dövüş durumundaki iki taraf bu yeni savaşı göğüsleme bakımından hangi koşullar içinde bulunuyorlardı? Askerlik, ekonomi ve diplomasi bakımından dayanma güçleri ne idi? Bunlardan hangisini yıpratma savaşı daha önce bitkin duruma getirecekti?

Askerlik Bakımından Olanaklar

Yeni durumlar, savaş içindeki bütün devletleri insan ve malzeme bakımından olanaklarını arttırmak için «daha çok çaba harcamak zorunda bırakıyordu.

Fransa, İngiltere ve Rusya bu bakımdan iyi durumdaydılar. Şu bir gerçekti ki, Fransa, nüfusuna oranla, dost ya da düşman bütün öteki ülkelerden daha çok insanı silâh altına almıştı. Eksilen savaşçıların yerini doldurmak için, çürüğe çıkarılanlarla, askerlik hizmetinden muaf tutulanları yeniden doktor muayenesinden geçirterek beden yapısı zayıf olanları da silâh altına çağırmış, geri hizmetlerdekileri de savaş birliklerine göndermek üzere önlemler almıştı. Bunlar ufak tefek birtakım çarelerdi. Bununla birlikte, bu, ateş hattına 97 piyade tümeni sürülmüş, 37 ihtiyat tümeni kurulmuştu. Fakat başkomutanlık bu kadar askere uzun süre bakamayacağını anlamış ve 1916 yılı içinde bazı büyük birlikleri dağıtmaya karar vermişti. İngiltere, Rusya ve İtalya'nın hâlâ silâh altına alınmamış yedekleri vardı.

Rus ordusunun 1915 savaşında uğradığı büyük insan kaybına karşın, başkomutanlık boşlukları doldurmakta güçlük çek-

medi. Daha 1915 Kasımında, savaş hattındaki ordu sayısı, büyük çarpışmalardan önceki düzeyi bulmuştu; asker sayısı, kış boyunca, büyük bir örgütlenme çabasıyla, bir milyon kişi kadar arttı. Fakat bu yeni askerlerin teknik bilgileri yoktu. İtalya'da başkomutanlık da asker sayısını arttırdı: 1916 yılı içinde, yeniden on üç tümen kuruldu; bunların üçü Arnavutluk'un istilâsı için ayrılmıştı.

İngiliz ordusu bambaşka koşullar içinde bulunuyordu. 1915 sonbaharında, savaş hattında 35 tümeni vardı; bu sayı 1916 ilkbaharında 70'e çıktı. Daha birçok insan silâh altına alınabilirdi; fakat hükûmetin bunun için parlâmentodan karar alması gerekti. 1915'te Kitchner'in «yeni ordusunu» meydana getirmiş olan gönüllü akını yavaşlamaya başlamıştı. Savaş hattındaki birliklere takviye gönderebilmek, tamamlayıcı tümenler kurabilmek için zorunlu askerlik yöntemini kabul etmek gerekiyordu. Genelkurmayın isteği bu idi. Fakat siyasal çevreler buna karar veremiyordu. Kur'a yöntemi İngiliz karakterine uygun düşmemekteydi; bu yöntem ülkenin bütün geleneklerine karşı olduğu kadar, Liberal Partinin ilkelerine de aykırıydı; hükûmette de bu partinin liderleri bulunuyordu. Kuşkusuz, Başbakan olayların kendisini zor kullanma yoluna iteceğini çok iyi kavramıştı; ama bunu birden ileriye sürmeye cesaret edemiyordu: kabinesindeki liberal üyelerin karşı koyacağını biliyordu; partisinin doktrininden ayrılmaya bir türlü karar veremiyor ve bireysel özgürlük doğmasıyla çatışmaktan çekmiyordu. Engeli görünce manevraya baş vurdu, iki ay boyunca, bir propaganda kampanyasına girişti; bunun amacı yeni gönüllüler toplamak maskesi ardında, parlâmentoya başka yöntemler kullanmanın zorunlu olduğunu göstermekti. Bu kampanya başlangıçta bazı sonuçlar verdi: 1915 Kasımında, 50.000 gönüllü baş vurdu; fakat yıl sonunda gönüllü sayısı birden düştü. Bunun üzerine, hükûmet, adım adım zorunlu askerlik hizmeti için parlâmentodan oy aldı: önce bekârlarla, çocuksuz dul erkekler (ocak 1916), sonra evliler için yasa çıkarıldı. Bununla birlikte yasada, birçok muaflık öngörülmüştü.

Fakat, yine de bu zaman kazanma taktiği muhalefetin hücumlarını durdurmaya yetmemişti. Ne kadar eksik olursa olsun, hükûmetin uygulamada, zamanla gördüğü değişiklikleri de yapmasına karşın, bu reform, ordunun o yıl için asker gereksinimini karşılamıştı.

Malzeme ve cephane kaynakları da tam bir gelişme içindeydi. Sanayi alanında gösterilen çabalarla ve Amerika Birleşik Devletlerinden satın aldıkları malzeme ve cephane sayesinde, İngiliz ve Fransız orduları geniş olanaklara sahip bulunuyordu. Fransa'da birliklerin hafif topçuyla donatımı yeniden olağan bir durum almış ve bunun için de Başkomutanlık 170 yeni batarya kurmuştu, büyük çaplı toplar 1915 yılı içinde, 740'dan 2.000'den fazlaya çıkmıştı; 75'lik obüslerin üretimi, günde 116.000'i buldu, bir yıl önce 4.000'di. İngiliz ordusundaki ağır topçu bataryalarının sayısı bir yılda 36'dan 77'ye yükseldi, sonra 1916 yılının ilk aylarında bu artış daha da hızlandı: 1 Temmuz 1916'da 191 batarya ateş hattına sokuluyordu.

Fakat Fransa ile İngiltere öteki ortaklarına, kendi ellerindekine karşılaştırabilecek olanaklar sağlayabilmek için çok çaba göstermek zorundaydılar. İtalyan ordusuna makineli tüfek ve mermi göndermek gerekiyordu; Arnavutluk dağları arasından çekilirken, hemen bütün toplarını bırakmış olan Sırp ordusunu tepeden tırnağa kadar yeniden silâhlandırmak gerekti. Hele Rus ordusunun durumu pek kaygı vericiydi: 1915'de uğradığı bozgunlardan sonra elinde yalnız 600 ağır top kalmıştı ve hiç tüfek yoktu; askerlerine silâh vermemek yüzünden birliklerini normal sayısında tutamıyordu; Rus ordusunda her alaya sekiz makineli tüfek düşüyordu, oysa her tabura sekiz tane gerekti; elindeki topçu cephanesi 1914'dekinin aynıydı, oysa tüketimi her yerde dört katına çıkmıştı. Sanayi özel girişimin çabalarına karşın eksiklerin yerini dolduracak durumda değildi: ayda 100.000 tüfek ile 120 milyon fişek üretiyordu; oysa bunun bir katı gerekti. Rus Başkomutanlığı Fransa ve İngiltere'den silâh ve cephane bekliyordu. Fakat burada ulaşım sorunu önemli bir rol oynamaktay-

dı. Rusya bu malzemeyi hangi yoldan getirtebilirdi? Kışın kullanılmaz durumda olmakla birlikte başlıca yol, Arkangelsk, Murmansk yoluydu. İngiliz ve Fransız gemileri tarafından Murmansk kıyılarına boşaltılan malzemenin taşınmasını kolaylaştırmak için Rus hükûmeti yeni bir demiryolu yaptırmıştı.

Asker gereksinimini karşılama bakımından Almanya ile ortakları güç bir durumda bulunuyorlardı. Kuşkusuz ne Türkiye, ne Bulgaristan insan kaynaklarını tüketmiş değildi. Avusturya-Macaristan da bu alanda çabasını arttırabilirdi, fakat orduları her an tetik üstünde duran Almanya önemli güçlüklerle karşılaşmaya başlamıştı. Ordu, olağan zamanlarda 60.000 kişilik, büyük hareketler sırasında da 200.000 kişilik takviye istiyordu. İyi olan yaralıları cepheye göndermek için çok sıkı önlemler alınmış olmasına karşın «tecillileri» ve çürüğe çıkarılmış olanları da silâh altma alarak yeni asker bulmak gerekiyordu. Fakat ordu, durmadan işçi isteyen savaş endüstrisi ile çekişme içindeydi: 1916 ilkbaharında, 1.200.000 tecilliden 750.000'i ordu hizmetinde bulunanlardandı.

Ortaklarına, savaş malzemesinin bir kısmı da Almanya vermek zorundaydı. Bunlar arasında Avusturya-Macaristan pek çok şey istemiyordu: Kömüre, cephaneye ve uçaklara gereksinimi vardı; buna karşılık ağaç gönderiyordu. Türkiye ile Bulgaristan ayrı birer kaygı konusu idi. Türk ordusu hemen hemen bütün silâhlarını, bütün demiryolu malzemesini Almanya'dan alıyordu; tam anlamıyla askerlikle ilgili olan bu malzemeden başka her ay donanmanın ve sivil halkın gereksinimini karşılamak için 8.000 ton kadar kömür göndermek gerekiyordu: Alman fabrikaları için gerekli stoktan bu miktar eksiliyor demekti. Bulgar ordusu, ayakta durabilmek için, antlaşma hükümleri gereğince Alman endüstrisine dayanıyordu; üç yılda 200.000'den fazla tüfek, 2.000 makineli tüfek, yedi milyon obüs alacaktı. Demiryolları malzemesi, yüzbinlerce üniforma ve ayda 24.000 ton kadar kömür bu hesabın dışındaydı.

Bununla birlikte, bu kadar malzeme gönderilmesine karşın,

Alman ordusunun gereksinimleri karşılanabiliyordu: endüstri, 1916 ilkbaharında ayda 500 parçadan fazla hafif top ile 600 uçak yapıyordu, yeni ağır topları da vermeye başlamıştı. Barut yapımı daha başkomutanlığın istediği düzeyi bulmamıştı; fakat, 1914 Ekimindekinin beş katı fazlasıyla ayda 5.000 tonu buluyordu. Ancak 1916'daki büyük «malzeme savaşından» sonradır ki Almanya yeni bir çaba göstermek zorunu duydu.

Askerlik kaynakları bakımından «yıpratma savaşı» Almanlarla ortakları için, düşmanlarınınkinden daha büyük bir tehlike yaratıyordu. Aynı kaynaklara sahip olmadıkları için onları zayıflatalım derken kendileri zayıf düşmeyecekler miydi?

Ekonomik Silâh: Abluka ve Denizlerde Serbestlik

Yıpratma savaşının Almanya ve ortakları için başka tehlikeleri de vardı. Düşmanlarından daha çok ekonomik sıkıntılar içindeydiler. Savaş uzadıkça, her yerde görülen besin maddeleri kıtlığı yüzünden abluka, başlangıçtakinden çok daha tehlikeli bir durum almaya başladı,

Fransa ve ortakları için sivil halkın beslenme işi yalnız bir örgüt sorunu ve malî bir sorun olarak ortaya çıkıyordu. Tarafsız ülkelerden, özellikle Amerika Birleşik Devletlerinden ham madde ve besin maddelerini satın aldıktan sonra, Okyanus serbest oldukça, iş bunları deniz yolundan ulaştırmaya, getirtilen bu malları kamu yararına en uygun biçimde dağıtmaya kalıyordu ki, bu da yönetim işlerinin iyi yürütülmesiyle çözümlenecek bir sorundu. Satın alınan şeyleri taşıtmak ve parasını ödemek daha nazik bir sorundu ama, bu devletler, ortaklaşa bu işin de üstesinden geliyorlardı: İngiltere hazinesi Fransa ve Rusya'ya kredi açmıştı. Kaldı ki Amerikan bankaları, hele Morgan bankası; bu devletlere ödünç veriyordu; bu para ile Amerikan fabrikalarına yapılan siparişlerin bedeli ödenmekteydi. Fransa, İngiltere, Rusya arasındaki dayanışmaya, şimdi, Amerikalı sanayiciler ve ödünç veren alacaklılar ile Avrupalı müşterileri ve borçluları

arasında da bir dayanışma kurulmuştu.

Bununla birlikte bu biçimde sürekli olarak dışarıdan mal getirtmek, bu ülkelere gelecekte ağır bir yük yükleyeceği kadar, o an için de tehlikeli bir durum yaratıyordu: ticaret dengesindeki açık, kambiyo dengesini de bozma tehlikesi gösteriyordu. Hükûmetlerin maliye politikası durumu daha da ağırlaştırmıştı: Ödünç alınan paralar, savaş giderlerini karşılamıyordu; vergiler arttırılmak istenmediğinden ya da arttırılamadığından, para enflâsyonu yoluna gidiliyor, böylece kâğıt para değerden düştüğü için de fiyatlar yükseliyordu. İşte savaşın İngiltere ve Fransa'da kendini hissettirdiği ekonomik sonuçlar «hayatın pahalılığı» şeklinde kendini göstermekteydi. Bu bunalım, kamu yararı bakımından, o anda bazı kazançlar sağlar gibi görünüyordu; çünkü halk, tüketimini kısıtlayarak yiyecek maddelerinden ve ürünlerden tasarrufta bulunuyordu; fakat bu durum protestolara yol açtı; daha sonra da sosyal kaynaşmalara yol açan ıstıraplara mal oldu. Bunun için hükûmetler fiyatların yükselmesini önlemeye çalıştılar. Fransa'da ilk narh koyma yöntemi 20 ve 29 Nisan 1916'da uygulandı: Devlet tahıllar (buğday dışında) ve kömür için en yüksek fiyatı belirledi; aynı zamanda ürünlere de el koydu. 29 Temmuz 1916'da yasa ile buğday için bir fiyat sınırı belirledi. İngiltere'de, 1916 Şubatında ***Defence of the Realm Act***'da yapılan bir değişiklikle hükûmete ulusal savunmaya yarayan bütün malları «maliyet fiyatına uygun bir kâr ekleyerek» satıcılarından teslim alma yetkisini veriyordu. Bir yandan da, kararname ile bazı ham maddelerin fiyat sınırları belirlendi.

Ne kadar ilginçtir ki, İttifak devletleri arasında yalnız Rusya daha 1915 sonbaharında ağır bir besin maddeleri sıkıntısı ile karşılaştı. Bu tarım ülkesinde, en azından, şehirlerde besin maddeleri bulunamıyordu. Kuşkusuz seferberlik tarlada çalışanları azalttığı gibi ekilen toprakların yüzeyini de daraltmıştı; fakat, buna karşılık tahıl ve kasaplık hayvan ihracatı da Almanya satın almadığı ve deniz yolları kapandığı için hemen tam olarak durmuştu. Bunun için stokların, sivil halkın gereksinimini geniş bi-

çimde karşılaması gerekirdi. Eğer büyük şehirlerde kıtlık varsa bu, örgüt bozukluğundan ileri geliyordu. Ulaşım kötü işliyordu. Tamir atölyelerinde iyi bir bakım olmadığı için lokomotifler, çok kere kullanılmaz durumdaydı; bazı bölgelerde vagon bulunmazken, sevkiyat garlarında, yüzlerce vagonluk katarlar kullanılmadan duruyordu. Hem askerî yönetime, hem ulaştırma hem de sağlık bakanlığına bağlı olan demiryolları bu karışıklığa son verecek durumda değildi. Öyle ki, ulaşım işleri için kara yoluna baş vurmak zorunda kalınıyordu. Fiyat yükselişini önleyemeyen hükûmet 1916 yılı başında, vesika yöntemini koymak zorunda kaldı. Şehirlerdeki işçiler sıkıntı içine düştüler.

İttifak devletleri bile zaman zaman sıkıntı çektiklerine göre, Almanya ve ortakları ne yapabilirlerdi ki? Ablukanın etkileri 1915-1916 kışında kendini ciddî olarak gösterdi. Daha savaşın başında ana düşüncesi kabul edilmiş olan kemerleri sıkma sistemi gelişti. Sonbahardan beri, Alman hükûmeti kasapların haftada iki gün kapalı kalmasına karar verdi. 1916 ilkbaharında patates tüketimine vesika yöntemi kondu: buna göre adam başına günde bir kilo düşüyordu. 1915 Eylülünde ekmeklik un tayini günde 225 gram iken, 1916 Nisanında 175 grama indirildi. Avusturya-Macaristan'da ilginç bir durum vardı. Tarım kaynakları güçlü olan Macaristan, elindeki olanakları Avusturya ile paylaşmak istemiyordu. Budapeşte hükümeti, Viyana hükûmetine çok sınırlı bir ölçüde mal veriyordu; bunun için, Macarların yaşadığı bölgelerde görece bir geçim rahatlığı olduğu halde, Avusturya şehirleri sıkıntı içindeydi: 1915 yazından beri un, et, şeker dağıtımı devlet ofislerinin denetimi altında yapılıyordu.

Eğer, tarafsız ülkeler, özellikle İskandinavya ülkeleri Alman halkının beslenmesine 1915'den beri geniş ölçüde yardım etmemiş olsaydı daha çetin güçlüklerle karşılaşılırdı. İsveç'le Danimarka'nın Almanya'ya ihracatları 1915'de 1913'dekinin hemen hemen üç katına varmış, Norveç'inki ise % 80 artmıştı. Almanya ile Avusturya 1915'de Norveç'ten balık satın almışlardı; oysa bu miktar 1913'te 78.000 tondu. Avusturya-Almanya «Satın Alma

Merkezi» 1915'de dışarıdan 185.000 ton et satın aldılar; oysa 1913'de 110.000 ton almışlardı. Almanya ile Avusturya-Macaristan'a yalnız tarafsız ülkelerden mal gelmiyordu; tarafsızlar İngilizlerden aldıkları malları da bu ülkelere satıyorlardı; İngiliz hükûmeti buna ses çıkarmıyordu. İsveç, 1913'de İngiltere'den 19.400 ton pamuk satın almışken, 1915'de 10.300 ton satın aldı; satın aldığı İngiliz çayı ise 109 tondan 469 tona çıktı. Kuşkusuz ki, bu mallar, İngiliz donanmasının deniz egemenliği dışındaki Baltık yolundan getiriliyordu. Böylece İngiliz ticareti Almanya'yı kıtlığa düşmekten doğrudan doğruya kurtarmış oluyordu.

Daha sonra bir İngiliz yazarının acı bir dille ortaya attığı bu olayları, İngiltere'nin ortakları bilmiyor değildi; tarafsız ülkelerin Almanya ile ortaklarını beslediklerinin bu arada İngiliz ürünlerinin de düşman topraklarına sokulduğunu biliyorlardı; ablukanın istenilen etkinlikten uzak olduğunun da farkındaydılar. Fakat daha sert önlemler alınmasından yana olanlara karşı çıkanlar da vardı. Tarafsız ülkelerin düşmana mal satmaları nasıl önlenebilirdi? Okyanuslara egemen olan İngiliz donanması daha sıkı bir denetim yapabilirdi. Ama, çok sert davranırsa tarafsız ülkeleri kışkırtmak tehlikesi ortaya çıkmaz mıydı? Amerika Birleşik Devletleri, ablukanın Amerikan ticaretine zarar verdiğini, 21 Ekim 1915 günlü bir nota ile ileri sürerek protesto etmemiş miydi? Bu nota da «Amerika'nın savaş içindeki devletlerin meşru olmayan tutumlarına karşı, tarafsızlık haklarının dokunulmazlığını savunduğu» ileri sürülüyordu. Bazı siyasal çevrelerin Almanya'ya sempati besledikleri İsveç, düşman tarafına geçebilirdi. Danimarka da, güçlü komşusunu isteklerini yerine getirmezse, Alman ordusu tarafından istilâya uğramaktan korktuğunu gizlememişti. Kaldı ki, İngilizlerle Fransızların da savaş endüstrisi için İskandinav ülkelerinden ham madde almaya gereksinimleri yok muydu? Örneğin, İngiliz cephane fabrikaları İsveç'ten asit asetik getirtiyordu. Sir Edward Grey 26 Ocak 1916'da söylediği bir nutkunda bu karıtları ileri sürmüştü. Kuramsal olarak, İngiliz tüccarlarının dolaylı olarak düşmanın be-

sin maddeleri elde etmesine yardım etmelerini önlemek kolay gibi görünürdü. Neden, Almanya'ya komşu tarafsız ülkelere yapılan ihracatı yasak etmemeliydi? Fakat ***Board of trade***'te kısıtlayıcı önlemler almak ve örneğin, ihracat üzerine yasaklar koymak istemiyordu. Eğer, koalisyon maliyesi; yararına olarak İngiliz lirasının değerini düşürmemek gerekirse, ticaret dengesindeki açığı olası olduğu kadar azaltmak gerekmez miydi? Bunun için, İngiltere'nin elinde bir besin maddesinden gereğinden fazla bulunursa, bunu, Almanya'nın beslenmesine yardımı olsa bile ihraç etmek gerekirdi. İttifak blokunun bankeri olan İngiltere bu malî görüşleri bütün öteki düşüncelerin üstünde tutuyordu. Bu malî ve siyasal kanıtların sağlamlığı su götürmez değildi; çünkü 1916 ilkbaharında, İngilizlerle Fransızların abluka politikaları yeni yollara yönelmişti. Yürürlükteki yöntemi sert bir dille yeren parlâmento çevrelerinin baskısıyla 27-28 Mart 1916'da toplanan ekonomik konferansta ablukayı güçlendirmekle görevli bir sürekli komite kurulmasına karar verildi. Bu komitede İngiltere'yi Lord Robert Cecil, Fransa'yı da Denys Coehin temsil ediyordu. Daha sert bir politikanın temellerini bu komite belirleyecekti. Tarafsızları zorlamak olası olmadığına göre, İngilizlerle Fransızlar dostça konuşmalarla amaçlarına erişmeye çalışacaklardı. Bu konuşmalar «diploma» ve «kontenjan» ilkelerine dayanıyordu. Tarafsız ülkeler artık savaştan öncekinden daha fazla mal ithal edemeyeceklerdi; böylece ithal edilmiş olan, hiç olmazsa İngiltere ile Fransa'dan gelen, malların bu ölçüye göre fazlası, bunların Almanya'ya ihracına engel olacak bir «denetim şirketi» ne teslim olunarak, bu şirket tarafından depolanacaktı. İsviçre'de, «Denetim Şirketi» iyi örgütlendirildiği «kontenjan» yöntemi bütün belli başlı ürünlere uygulandığı için anlaşma iyi sonuç verdi. Hollanda'da «N, O. T.» (Netherland's Oversea Trust) ile imzalanan anlaşma yeterli değildi; çünkü «kontenjan» a alınan maddelerin listesi tam değildi. İngilizlerle Fransızların Kopenhag tüccarlar derneğiyle ilişkide oldukları Danimarka'da, zincirin kurulan ağır ilmikleri daha da gevşekti. Norveç tüccar-

ları ithalât tröstü kurmadılar; fakat Kristiania hükûmeti, İngiltere ile Fransa'dan gelecek bazı malların ihracını yasaklamayı kabul etti. Yalnız İsveç bu çeşit bir uzlaşmaya yanaşmadı: İsveç hükûmeti yabancı devletlere karşı yükümlülük altına girecek bir «Denetim Şirketi» kurulmasına izin vermedi, yalnız İngiltere ile Fransa'dan gelecek olan pamuk, tahıl ve yağlı maddelerin ihracına engel olacağına söz verdi. İngiltere ile Fransa buna razı olarak daha fazla direnmediler; çünkü batı ülkeleriyle Rusya arasında gidip gelen heyetlerin ve postanın geçişi için İsveç'in dostluğuna gereksinimleri vardı.

Söylemeye gerek yoktur ki, bu «kontenjan» yöntemi her tarafsız ülkeye kendi toprağında yetişen ürünleri serbestçe kullanmak olanağını veriyordu. İsveç demirini, Danimarka ve Hollanda kasaplık hayvanlarını ve tarım ürünlerini, Norveç de balığını Almanya'ya satarsa İngiltere ile Fransa hangi ilkeye dayanarak bundan şikâyet edebilirlerdi? Oysa, Almanya ile Avusturya hâlâ bu durumdan yararlanmaktaydı. Danimarka'nın, Almanya'ya ihraç ettiği hayvan ve tarım ürünleri 1913'de 123.000 ton iken, 1915'de 274.000 tona yükseldi. Almanlar iyi fiyat verdikleri için, yerli alıcının zararına bile olsa ticaretin, bu ülkeye mal satmakta kazancı vardı. Kopenhag'da et bulunmadığı zamanlar oluyordu. Çünkü, Danimarkalı sürü sahipleri hayvanlarını Almanya'ya satmayı daha kârlı buluyorlardı. Aynı biçimde İsveç, savaştan öncekinden daha çok koton ithal ettiği halde tezgâhlar boş durmaktaydı; çünkü gerekli ham madde stokları Almanya'ya aktarılıyordu.

Ablukadaki bu son çatlağa karşı, İngilizlerle Fransızlar fırsat buldukça baskıya baş vurarak çare arıyorlardı. Norveç balıkçı gemileri, makinalarını işletmek için İngiliz kömürü kullanıyordu; balık konservesi fabrikalarının, kutu yapmak için Kanada'nın kalayına gereksinimi vardı; İngiltere, Norveç'ten balığını Almanya yerine, kendisine ve ortaklarına satmasını isteyebilirdi. Aynı biçimde, İsviçre'yi de, yükümlülüklerini yerine getirmezse, deniz aşırı ülkelerden, Fransa'nın Akdeniz'deki limanları yoluy-

la getirttiği yiyecek maddelerine el konulacağı söylenerek tehdit etmek olasıydı. Fakat bu yöntemler her yerde uygulanamazdı. Bunlar etkisiz kalınca izlenecek tek yol «satınalma politikası» ydı. İngiltere ile ortakları, 1915'de Almanya'dan önce davranmış olmak için, Amerika Birleşik Devletlerinin elindeki pamuk stoklarını satın alırken bu politikayı izlemişlerdi. Şimdi bunu, demir ürününün beşte ikisini kendilerine satmasını sağlayarak İsveç'e uygulayacaklardı; bu miktar düşmanın satın alabileceğinden fazlaydı; bunu tarım ürünleri için İsviçre ve Hollanda'ya da uyguladılar. Fakat, bu düzene, İngiltere'nin ortaklarınca da karşı çıkıldığı oldu: Fransa abluka bakanlığı, Almanya'yı engellemek için İsviçre'den büyük çapta kasaplık hayvan satın almaya karar verdiği zaman, Fransız sürü sahiplerinin çıkarı adına, Tarım Bakanlığı buna karşı çıktı. Savaş zamanında, böyle durumlarda bile, hükûmetler, kendi üretimcilerinin zarar görmesini istemiyorlardı.

Bu kadar karmaşık koşullar içinde bulunan, bunca bireysel çıkarlarla ilgili olan, pazarlıklara yol açan abluka politikasının kusurlu oluşunda şaşılacak bir yan yoktur. 1916 ilkbaharından beri alınmış olan önlemler, bütün bu eksiklikleriyle birlikte, şu önemli sonuçları verdi: Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın İskandinav ülkelerinden getirttikleri yiyecek maddeleri % 50 azaldı. Fransa ile ortakları iki savaş yılından sonra «ekonomi silâhı»nı kullanmayı öğrenmişlerdi. Buna karşı Almanya ile Avusturya-Macaristan nasıl bir çareye baş vuracaklardı? 1915 şubatında, Alman Deniz Kuvvetleri Başkomutanlığı, ticaret gemilerine karşı denizaltı savaşını yürüterek ablukayı gevşetebileceğini düşünüyordu. Tarafsızların, özellikle Amerika Birleşik Devletlerinin, ihracatlarının engellendiğini ve hele gemilerinin torpillenme tehlikesi karşısında bulunduğunu görerek, savaşan taraflar arasına girerek bir uzlaşmaya varmalarını isteyeceklerini umuyordu. Washington hükûmeti bir süre bu oyuna kapıldı: 20 Şubat 1915'de Almanya'dan, denize mayın dökmekten vazgeçmesini, denizaltıların ticaret gemilerine karşı kullanmamasını; İngilte-

re'den de; sivil Alman halkına gönderilen yiyecek maddelerinin serbestçe taşınmasına engel olmamasını istedi; fakat Alman hükûmeti, Amerika'nın koşullarının tamamını kabul etmemekle büyük bir beceriksizlik gösterdi; İngiltere ile Fransa da kolayca yan çizdiler.

Oysa, denizaltı savaşının uygulanması Amerika Birleşik Devletleriyle Almanya arasında tehlikeli bir olayın çıkmasına neden oldu: 7 Mayıs 1915 günü ***Lusitania*** adlı İngiliz transatlantiği İrlanda kıyılarının güneyinde torpillendi: boğulan 1.200 yolcu arasından 118'i Amerikalıydı. New York'ta halkoyu bu olay karşısında duyduğu kızgınlığı çok sert bir biçimde açığa vurdu. Amerika Birleşik Devletlerinin Berlin ve Londra elçileri, bu olaydan sonra Amerika ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkilerin kesileceğine kesin olarak inanıyorlardı. Eğer Lusitania olayı böyle bir sonuç vermemişse bu, Başkan Wilson, böyle bir durumu istememiş olmasındandı. Özellikle doğu bölgesindeki devletlerde kamuoyunun baskısına karşın, biçimsel bakımından sert, fakat sözlü yorumu ile hafifletici bir protesto ile yetindi. Dışişleri Bakanı Bryan Avusturya-Macaristan elçisine: «Amerika savaş istemiyor. Nota sert bir dille yazılmıştır; son derecede öfkeye kapılmış olan Amerikan halkoyunu tatmin etmek için böyle yapmak gerekiyordu. Bunun için Alman hükûmeti korkuya kapılmasın, fakat, çatışma olasılıklarını uzaklaştırmak için gerekli ödünlerde bulunmalıdır» dedi. Koyu bir barışçı olan Bryan kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrıldı. Fakat Wilson'un kendisi Alman elçisine «zaman kazanmak» istediğini söylemişti. Bunun için de Almanya hiçbir şey için söz vermeye yanaşmadı; Amerika'nın son notasına cevap vermedi. Wilson bu notada, Lusitania'nın torpillenmesine benzeyen yeni bir olayın «açıkça dostluğa aykırı» sayılacağını belirtiyordu. İngiliz halkoyunun «ödleklikle» suçladığı Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, başlangıçta çok tehlikeli olan bir olayın sürüp gitmemesini sağlayacak biçimde hareket etmişti.

Fakat, bundan sonra da Almanya-Amerika ilişkileri yeni

olaylar yüzünden bozuldu. 15 Ağustos 1915'de ***World*** gazetesi, Alman elçiliği malî ataşesi Dr. Albrecht'den çalınan belgeleri yayınlamaya başladı. Bu belgeler, Avusturya ve Alman diplomatik memurlarının, İngiltere ve ortaklarına malzeme gönderen fabrikalarda grev çıkartmaya çalıştıklarını kanıtlıyordu. 1 Eylülde, İngiliz haber alma servisi, Almanya-Avusturya «adına çalışan» James Archibald adlı Amerikalı bir gazetecinin üstünde bulunan bir yazıyı Washington hükûmetine gönderdi: bu, Avusturya-Macaristan'ın Washington Elçisi Dumba'nın bir mektubuydu. Dumba hükûmetine gönderdiği bu mektupta bazı Amerikan fabrikalarının «düzenini bozmak» için baş vuracağı yolları anlatıyordu. Bu manevralar Amerikan hükûmetini kızdırdı; Dr. Dumba'nın geri çağırılmasını istedi. Tam o sırada ***Arabic*** şilebinin torpillenmesi yüzünden üç Amerikalı ölmüştü.

Yeni bir bunalımın patlak vermesi karşısında Alman hükûmeti geriledi: 1 Eylül 1915'de, Amerikan hükûmetine denizaltıların «önceden haber vermeden ve savaşçı olmayan yolcuların hayatını korumak için gerekli önlemleri almadan» yolcu gemilerini batırmayacağına söz verdi. Arabic gemisinin törpillenmesinden duyduğu üzüntüyü ve Denizaltı Komutanının yerildiğini de bildiriyordu.

Bu söz, Alman programını işlemez duruma getirmişti. Denizaltılar, bir ticaret gemisinde yolcu bulunup bulunmadığını nereden bilecekti? Önce onlara, «on dört milden daha hızlı giden ya da birden çok bacası bulunan» gemileri torpillememelerini bildirmek gerekti. Bu ilk önlem de yeterli olmayınca, 18 Eylülde, hiç olmazsa geçici olarak Britanya adalarının batı kıyılarıyla, Manş Denizi'nde denizaltı savaşının durdurulması emri verildi. Kuşkusuz, denizaltılar, Amerikan yolcularının pek seyrek geçtiği Akdeniz'de hâlâ iş görebilirlerdi; Selânik ordusunun ikmal ve iaşe işlerini bozmaya devam ediyorlardı; fakat «tarafsızlar yoluyla yapılan» ticarete karşı savaşamıyorlardı.

Bunun için de, denizaltı savaşı, Alman hükûmetinin başlangıçta tasarladığı amaca hizmet edemez olmuştu. Almanya, ne ta-

rafsızlara tasarladığı rejimi kabul ettirebildi, ne de abluka sorununda aracılıklarını elde edebildi; Amerika'ya karşı gelecek için yükümlülük altına girmek zorunda kalmıştı.

Birleşmelerdeki Birlik ve Bütünlük

Almanya ve ortakları her ne kadar «yıpratma savaşı» nın uzadıkça insan kaynaklarını tüketeceğini ve açlık tehlikesi karşısında bırakacağını görüyorlarsa da o anda kendilerinin manevî direnme bakımından, düşmanlarına üstün olduklarına inanıyorlardı.

Almanya ile Avusturya-Macaristan arasındaki anlaşmanın otuz beş yıllık bir geçmişi vardı; bu birliktelikten bazı gelenekler meydana gelmişti: Avusturya-Macaristan Almanya'nın öğütlerini dinlemeye ve bunları benimsemeye alışıktı. Her ne kadar Viyana'nın bazı etkinlikli kişileri, özellikle askerler, Alman meslektaşlarının kırıcı tavırlarına ve kendilerini koruyormuşçasına davranmalarına içerliyorlarsa da, bu öyle önemli bir sonuca varmıyordu; kızgınlık çabuk geçiyordu; çünkü olaylar Avusturya-Macaristan'ın Almanya'ya muhtaç olduğunu göstermişti. Kaldı ki ihtiyar imparator François Joseph'in kişiliği bu anlaşma için bir güvenceydi: ona göre, Alman dostluğuna vefakârlık, boş bir söz değildi.

Bu iki Orta Avrupa devleti «savaş amaçlarını» ayarlamakta güçlük çekmediler; çünkü çıkarları ayrı yöndeydi. Almanya, daha savaşın başlangıcında, Belçika'ya el koydu; Avusturya-Macaristan, daha savaş başlamadan Balkanlarla ilgili programını çizmişti: Sırbistan'ı ezmek istiyordu. Yalnız, Rusya'nın elindeki Polonya topraklarının işgali ortaya bir sorun çıkarıyordu; çünkü burada Almanlarla, Avusturya-Macaristanlıların çıkarları çelişiyordu. Fakat aralarındaki tartışma kavga durumunu almadı. Bu iki ortağın, birer iş adamı olarak ele aldıkları bir ticaret işiydi. Çıkar ayrılığı, dostluklarının sağlamlığını bozmazdı.

Kamuoyunun bir kısmı bu dostluğu, ekonomik bir birlikle

sıklaştırmayı hayal etmekteydi. Madem ki, savaşın zorunlulukları iki devlet arasında bir dayanışmanın kurulmasını gerektirmişti ve abluka onları birbirlerine destek olmaya zorlamıştı; gelecek için siyasal çıkarlarını maddî çıkarlarla payandalayacak olan sağlam bir bağlantı kurmanın zamanı değil miydi? Friedrich Naumann (52) 1915 Ekiminde ***Mitteleuropa*** (Orta Avrupa) adlı eserini yayınladı; bu kitaptan kısa bir süre içinde 100.000 tane satıldı. 1907'den beri Reichstag'da milletvekili olan Naumann, ilerici partidendi; yani sol burjuvazidendi; parlak zekâlı, büyük bir hatipti. O zamana kadar ekonomik incelemelerinden çok, tarih felsefesi ve din konularındaki çalışmalarıyla tanınmıştı. Kitabı, yeni, sürükleyici düşüncelerle dolu olmasına ve geniş ufuklar açmasına karşın, teknik ve pratik sorunları üstünkörü bir biçimde ele almıştı. İleride Almanya ile Avusturya-Macaristan arasında, savaş koşullarının doğurduğu sıkı birliği korumak ve sağlamlaştırmak gerekir, diyordu. Bu düşüncesini şöyle açıklamıştı: «elinize haritayı alıp Vistül ile Vosgcolar, Galiçya ile Constance gölü arasındaki toprakları gözden geçirin, işte bu ülke, bir birlik, bir devletler federasyonu, bir savunma birliği, ekonomik bir alan kurmalıdır. İşte orada, dünya savaşının baskısıyla tarihten gelen bütün özellikler, birliğin zorunlu kıldığı ölçüde silinmelidir. Oysa savaşın iki dost ülke arasında yarattığı ekonomik dayanışma bu çözüm yolunu hazırlamıştı. «Savaştan sonra yeni evrensel ekonomiye girdiğimiz zaman, bu arada düşmanlarımızın baskısıyla, çok iyi bir biçimde birleşecek ve değişeceğiz.»

Bu fırsatın kaçırılmaması gerekirdi. Almanya ile Avusturya-Macaristan bir «Orta Avrupa ekonomik devleti» kurmayı düşünmelidirler; ortaklaşa bir ekonomi siyasetleri olmalı, aralarında gümrük birliği kurmalıdırlar. Daha ileride, maddî bağlar, dayanışma duygularını güçlendirdiği zaman bu organizasyonu

(52) Friedrich Naumann, Alman Protestan papazı ve politikacısı (1860-1919). Önce Hristiyanlık inancıyla sosyalizmi birleştirmek istedi; başaramadı. Weimar Meclisinde etkin bir rol oynadı.

politik plânda da tamamlamak mümkün olacaktır; hükümranlıklarını zedelemeden, iki imparatorluk birbirinin aynı bir askerî statüye, ortaklaşa bir savunma düzenine sahip olabilir.

Naumann'ın kendisi de bu Mitteleuropa tasarısının ciddî engellerle karşılaşacağını biliyordu. Almanya'da Protestan çevreler bundan yana değillerdi; çünkü Orta Avrupa'daki bir konfederasyonda, Katoliklerin çoğunlukta olacaklarını biliyorlardı; bazı ekonomik çevreler de tasarının tehlikeli olduğunu ileri sürmekteydiler; bunların sözcüsü büyük armatör Albert Ballin'di. Bunlara göre: Alman-Avusturya-Macaristan gümrük birliği korumacı olacağından, başka devletler de buna karşı misillemede bulunurlardı. Almanya'nın bunda ne çıkarı vardı? Ticaretimizi Orta Avrupa devletleri çerçevesine sıkıştırmaya çalışmamalıyız; eğer savaştan sonra dünya ölçüsünde ticaret yapmaya sırt çevirirsek; savaşı bin kere zaferle bitirmiş olsak bile yine de yenik olarak kalırız» diyorlardı. Avusturya-Macaristan'da sanayiciler bu tasarıya karşıydı: gümrük birliğinin daha üstün olan Alman sanayiinin kendilerini yutmasından kaygı duyuyorlardı.

Bununla birlikte, Alman ve Avusturya-Macaristan hükûmetleri 1916 ve 1917'de bir anlaşma için teknik bir temel bulmaya çalıştılar. Şu da var ki, çıkar ayrılıkları ortasında bu konudaki konuşmalar ağır ve güç ilerliyordu; gerçekte bu, bozgun gelip çattığı zaman da sona ermiş olmayacaktı; ama bu yolda, ciddî, yöntemli çalışılıyordu. Ne olursa olsun, bu sırada Naumann'ın kitabı Avusturya-Almanya dostluğuna yeni bir canlılık getirdi.

Bu birlikte, Türkiye ile Bulgaristan'ın durumları pek o kadar sağlam değildi. İttihat ve Terakki Fırkasının iktidarda bulunduğu İstanbul'da, Enver Paşa, Almanlarla yapılan ve kendisinin öncülük ettiği anlaşmaya bağlıydı; ama komite üyeleri arasında onun düşüncelerini paylaşmayanlar vardı. Sofya'da muhalefet liderleri savaşa katılmanın önüne geçmeye çalışmışlardı; burada askerî çevrelerde bile kaygılı bir ruh durumuna rastlanıyordu. Bulgaristan göz diktiği toprakları ele geçirdikten sonra, dişini tırnağına takarak savaşa devam etmekte ne çıkarı vardı? Genel-

kurmay İkinci Başkanı General Jekov, ülkesinin İngilizler ve ortaklarıyla görüşmeye geçmek yolunu araması gerektiğini söylemekten çekinmiyordu. İşgal edilen topraklarda, Bulgar Başkomutanlığı, bazı yerleri elinde tutmak için Avusturya-Macaristan Başkomutanlığı ile çekişiyordu; bu anlaşmazlık yüzünden 1916 Şubatında Kral Ferdinand'la General Conrad von Hötzendorff arasında şiddetli bir tartışma geçti. Fakat Alman hükûmeti bu belirtiler karsısında kaygılanmıyor gibi görünüyordu. Türkiye ile ayrı bir barış imzalamak için Rusya'nın Boğazlar sorununu çözümlemekten vazgeçmesi gerekti: bu fedakârlıkta bulunacağı pek düşünülemezdi. Bulgaristan'a gelince, İngilizlerle ortaklarının Sırp topraklarını şimdi bu devlete vereceği nasıl düşünülebilirdi? Almanya entrikaları ve geçici hoşnutsuzlukları ortadan kaldırmak için kanıtlarını olaylardan alıyordu.

Karşı blokta sağlam bir anlaşma var mıydı?

Fransa, İngiltere ve Rusya hükûmetleri 5 Eylül 1914, karşılıklı yükümlülüklerini belirleyen Londra paktını imzalamışlardı. 4 Ağustos 1914'den beri olayların etkisiyle İngiltere, Fransa ve Rusya arasında meydana gelen birliktelik, bir birleşme durumuna gelmişti: «İngiliz, Fransız ve Rus hükûmetleri, bu savaş sırasında ayrı barış imzalamamayı kabul ederler; barış koşullarını tartışmak gerektiği zaman, üç hükûmet, aralarında hiçbirinin ötekilere danışmadan barış koşulları ileri süremeyeceyi konusunda anlaşmışlardır.» Fakat, bu tarihte daha ulusal politikaları denkleştirme ve varılacak amaçları belirleme yolunda ortaklaşa bir anlaşmaya varılmış değildi. O zamana kadar akademik konuşmalarda ele alınan «savaş hedefleri» sorunu ilk kez 1915 ilkbaharında ayrı bir nitelik kazanmıştı: Çar hükûmeti o büyük Boğazlar sorununu ortaya atmıştı.

Bu basit bir olay, alışılagelmiş bir pazarlık konusu değildi; birleşmenin varlığı tehlikeye giriyordu. Türkiye'nin savaşa girmesi Rusya'ya yıllardır beslediği bir hülyayı gerçekleştirme fırsatı veriyordu: Karadeniz ve Çanakkale boğazlarını ele geçirmek. Peki, yüz yıldır, bütün doğu politikasının temeli, Rusların

hırsına karşı İstanbul'u korumak olan İngiltere buna ne derdi? Bu sorun, İstanbul yolunu açmak üzere İngilizlerle Fransızlar Çanakkale Boğazına karşı deniz seferine giriştikleri sırada ortaya atılmıştı, İngiliz-Fransız donanması Haliç önlerine gelecek miydi? Rus hükûmeti kaygı içindeydi. Bazı siyasal çevrelerde, Fransızlarla İngilizlerin, Rusları uzaklaştırmak için İstanbul'u işgal edip etmeyecekleri soruluyordu. Rus diplomatlarından Prens Trubetskay, bu kadar önemli bir sorunda Fransızlarla İngilizleri başına buyruk olarak bırakmak olmaz, diye yazıyordu. Ya eğer bir gün Boğazlar sorunu, batı devletleri tarafından, Rusya'nın zararına çözümlenirse ne acı bir şey olurdu bu! «O zaman bütün Rusya, evlâtlarımızın kanı niçin aktı diye soracaktı.» Boğazlar üzerinde Rus egemenliğini kurmak, bu imparatorluğun bütün «dış sorunlarının» birleştiği noktaydı. Bu kişisel bir görüşten başka bir şey değildi ama, böyle düşünen başkaları da vardı. Sazonof da harekete geçti: Fransa ve İngiltere elçilerine, Rus kamuoyunun İstanbul'un işgalini istediğini söyledi; onun için bu «savaşın en belli başlı amacı» idi. İngiltere ile Fransa buna karşı nazikçe birkaç söz söylemekle yetindiler «açık konuşma zamanı gelmişti.»

Bu çağrı Londra ve Paris'te çok ihtiyatla karşılandı. Fakat Sazonof diretiyordu. 4 Mart 1915 tarihli bir memorandumla, Boğazlar ve İstanbul sorununun, hangi yönde «kesin olarak çözümlenmesi» gerektiğini bildiriyordu. Rusya Türk topraklarından «İstanbul şehrini» Karadeniz Boğazının batı kıyısını, Marmara Denizi'ni ve «Çanakkale Boğazını»; «Güney Trakyada Enez-Midye hattına kadar olan bölgeyi» ve «Anadolu kıyısının bir kısmını» ilhak etmeliydi. Bu geniş program karşısında İngiltere ile Fransa duraksadılar; ama Sazonof bu soruna derhal bir çözüm bulunması için diretiyor; «Boğazlarla İstanbul'un Rusya'nın eline geçmesinden başka hiçbir çözüm yolunu kabul edemeyeceğini» ileri sürüyordu. Paris ve Londra hükûmetleri Rusya ile aralarındaki ilişkilerin bozulması korkusuyla razı oldu.

12 Mart 1915 günü, İngiliz kabinesi, muhalefet liderlerine de

danıştıktan sonra cevabını verdi: «Büyük Britanya 4 Mart tarihli muhtıradaki» Rus önerilerini kabul ediyordu; yalnız bunun için kendi bloklarının zafer kazanması ve birleşmedeki öteki ortakların isteklerinin de yerine getirilmesini koşul koyuyordu. Fransız hükûmeti önce belirsiz bir cevap vermek istedi; fakat, 10 Nisanda, İngiltere'ninkine benzeyen bir cevap» verdi. Böylece Rusya, ortaklarından bu cevabı «kopartmış» ve İngiltere'ye doğu politikasının belli başlı geleneklerinden birini bıraktırmıştı. Bu fedakârlık karşılığında, Rusya ile batılı devletler arasındaki birleşme sağlamlaşmış oluyordu.

Yalnız, Almanya ile Avusturya-Macaristan, düşmanları arasındaki çıkar ayrılığından yararlanma yoluna gidiyorlardı. Düşman koalisyonunda bir çatlak yakalama ümidini kaybetmeden, ayrı bir barışın temelini atma fırsatını kolluyordu.

O dönemde, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın Fransa ile bir görüşmeye girişmeyi ciddî olarak düşündüğü söylenemez. Böyle bir durumda Alsace-Lorraine sorunu ortaya atılırdı. Alman hükûmeti bunu istemediği gibi Avusturya-Macaristan da I. Charles imparator oluncaya kadar Almanya'ya baskı yapmayı düşünmüyorlardı. Ne olursa olsun, bu gün elimizde bulunan belgelerde böyle bir girişime girişildiği konusunda hiçbir belirti yoktur. Bu bakımdan İtalya üzerinde daha elverişli olarak işlenebilirdi. Roma hükûmeti, savaşa katılmaya karar verdiği zaman Almanya'ya değil, Avusturya-Macaristan'a savaş ilân etmişti. «Tarafsızlık» tan yana muhalefet, parlâmentoda hâlâ güçlüydü. Bunun için, Alman milletvekillerinden Erzberger, İtalya ile ayrı bir barış imzalama yolunu araştırmayı aklına koymuştu. Ama bu girişimi gerçekleştirebilmek için, İtalyan hükûmetine geniş topraklar vermek gerekecekti; buna da Avusturya-Macaristan razı değildi. İngiltere ile de bir görüşmeye girişme tasarısı; La Hay'deki Alman ve İngiliz barışseverleri arasında düşünülmüştü; bu konuşmalar sonunda anlaşılmıştı ki, İngiltere kamuoyunu sarsabilmek için, her şeyden önce Alman ordusunun Belçika'yı boşaltması gerekirdi; oysa Alman resmî çevreleri böy-

le bir şeyi akıllarından geçirmiyorlardı.

Rusya ile ayrı bir barış imzalanmasından yana, hem Almanya'da hem de Avusturya-Macaristan'da birçok kimse vardı. Almanya'nın Rusya üzerinde, savaştan önceki etkinliği, büyük endüstrinin bir kısmı üzerinde denetimde bulunuşu, Alman soylular sınıfı ile Rusya'daki saray çevreleri arasındaki aile bağları bunun için elverişli koşullardı. Daha savaşın basında, eski Başbakan Kont Witte'nin davranışı Fransa ile İngiltere'yi kaygılandırmıştı. Witte, durmadan savaş «bir deliliktir», Rusya zafer kazansa bile, başarılarından hiçbir kâr elde edemeyecek; Almanya ile Avusturya'nın yenilmesi Orta Avrupa'da Cumhuriyetçi bir hareketin doğmasına yol açacak, Rus monarşisi de bunun tepkisini duyacaktır, diyordu: bu, «Çarlık rejiminin sonu» demekti; bunun için bu «budalaca maceraya bir an önce son vermek» gerekti. Bu kampanya Almanya ile Avusturya'nın işine yarayabilirdi. Fakat, Witte'nin ölümü (13 Mart 1915) bu entrikalara son verdi. 1915 yazında, Büyük Dük'ün ordularının uğradığı bozgunlar karşısında, Rusya'daki bazı çevreler Alman gücü karşısında hem korku hem de hayranlık duymuşlardı. Gittikçe kazanılması kuşkulu bir durum alan zaferin ardında koşmanın bir anlamı var mıydı? Amerikan elçisi Ruslardaki bu kararsızlığın farkına varmıştı: Almanya bundan yararlanmak istedi: sırasıyla, Çariçenin nedimesi Maria Vasilçikova, banker Monkieviç ve II. Wilhelm'in saray bakanı Kont Eulenburg aracılığı ile üç kere Rus hükûmetine ayrı barış yapması için telkinde bulundu. Bu aracılar; Almanya'nın da, Rusya'nın da, yenen ve yenilen olmadan, bu savaşa son vermekte çıkarı vardır, diyorlardı. Ne diye Çar hükûmeti, İngiltere'nin yararına «kestaneyi ateşten çekmek» istiyordu? Bütün sözlerine karşın, İngiltere'nin, Rusya'nın İstanbul'a yerleşmesine izin vereceğini mi sanıyordu? Eğer Rusya Boğazlar sorununu çözmek istiyorsa, Almanya ile anlaşmaya vararak bu konuda sağlam bir güvence elde edebilirdi. Rus-Alman yakınlaşması, uzun bir süre II. Nikola ile II. Wilhelm'i birleştirmiş olan dostluk duygularına da uygun değil miydi? Bütün bu

telkinlere Rus hükûmeti doğrudan doğruya hiçbir cevap vermedi; bir bildiri ile (11 Ağustos 1915) «Kesin zaferi elde etmeden» ne kadar kazançlı olursa olsun hiçbir barış önerisini kabul etmeyeceğini açıkladı. Sazonof'un metin tavrı, yeni girişimlere kapıyı kapamış gibi görünüyordu. Ama Sazonof sonsuz değildi. Alman diplomasisi bir gün elverişli koşullarla karşılaşabileceğini umuyordu. Ümidini, 1915 yazından beri, Rusya'daki iç güçlüklerin artmasına bağlamıştı; Çar'la Duma arasındaki anlaşmazlığı gözlüyordu. Eğer rejim tehlikeye girerse saray çevreleri savaş macerasına son vermek istemeyecekler miydi? Kuşkusuz, Çar anlaşmalarına bağlıydı. Fakat çevresindekilerin baskısına karşı koyacak kadar karakter sahibi bir insan mıydı?

Rusya ile ayrı bir barış imzalamak, «yıpratma savaşı» sırasında Alman politikasının sık sık ele aldığı konulardan biri olmuştu.

XIX. BÖLÜM

1916 SAVAŞI

1916 seferi sırasındaki «yıpratma savaşı» nın ana çizgileri şunlardı: Almanların, Fransız ordusuna öldürücü bir darbe indirmek için giriştiği çaba; Fransa ve İngiltere ordularının, düşmanı bütün cephelerde çarpışmaya zorlamak için giriştikleri düzenli fakat geç kalmış çabası. Bu yıl Verdun ve Somme savaşlarının yılı; aynı zamanda, Rus ordusunun güçlerini toplayıp yeniden saldırıya geçtiği yıldı; Brussilof zaferi üzerine yeni bir ortağın, Romanya'nın İttifak devletlerinin yanında savaşa katıldığı yıldı.

Savaş Plânları

1915-1916 kışında, genelkurmaylar haftalarca çalışarak yeni; savaşı hazırladılar. Fransa ile ortaklarının başkomutanlıkları, sonunda, Alman ordusunun tümenlerini bir cepheden ötekine yer değiştirtememesi için aralarında anlaşarak hareket etmeleri gerektiğini kavradılar. 6-8 Aralık 1915'de, Fransa ile ortakları arasında Chantilly'de askerî bir konferans daha toplandı. Bu toplantıda batı cephesinde, İtalyan cephesinde ve Rus cephesinde, aynı zamanda «mümkün olduğu kadar çok olanaklar» kullanarak saldırıya geçilmesine karar verildi. Fakat İtalyan ordusunun silâh ve cephane eksiğinin tamamlanması için aylar gerekti; Ruslar, 1916 Temmuzundan önce güçlerini yeniden toplayamayacaklardı. Bunun için konferans saldırı tarihi belirlemeden dağıldı. Ayrıca Selânik ordusuna düşen rolü de belirlemiş değildi. Bu

toplantının tek sonucu, Avrupa savaş alanlarının öneminin anlaşılması oldu. İlke kararlarının değeri, Türklerin, Süveyş Kanalına karşı harekete geçme hazırlıkları karşısında kaygılanan İngilizler, İskenderun'a asker çıkartmayı ve Ruslara kendi görüşlerini kabul ettirmeye kalktıkları zaman anlaşıldı: Joffre bu tasarıyı bir kenara itmek için Chantilly kararlarına dayandı.

Gerçekte bu kararlara karşın, İtilâf bloku genelkurmayları sıkı bir bağlantı kurmadan çalışmaktaydılar. Yalnız Fransızlarla İngilizler hareketlerini denkleştirmek için bir çaba gösteriyorlardı. Joffre ve Douglas Haig, yeni İngiliz Başkomutanı 18 Şubat 1916 günü şöyle bir anlaşmaya vardılar: Somme cephesinde, ırmağın kuzeyinden ve güneyinden 70 kilometrelik bir alan üzerinden büyük saldırıya geçilecekti. Ama ne zaman? «1 Temmuza» yakın günlerde; çünkü ancak bu tarihte malzeme yapımı gerekli ölçüyü bulmuş olacaktı. Seçilen tarihin Rusların hazırladıkları saldırı tarihine denk düşmesi gibi bir iyiliği de vardı. Joffre ile Haig, bununla birlikte, Alman ordusunun doğu cephesinde saldırıya geçmesi olasılığını da göz önünde tutmuşlardı: O zaman, Rusların yükünü hafifletmek için, saldırı tarihini öne alacaklardı. Batı cephesinde, Almanların daha önce davranıp saldırıya geçmesinden korkmuyorlardı. Rus Genelkurmayı bu anlayışı eleştirdi: «Düşman, Joffre'un hazırlıklarını tamamlamasını beklemeyecekti; iklim koşulları ve yolların durumu kendisi için elverişli görünür görünmez saldırıya geçecekti». Alekseief'in dediği oldu.

Almanya ile Avusturya-Macaristan, bir an önce saldırıya geçmekte yararları olduğunu anlamışlardı. Rus ordusunu daha hareket edemeyecek durumda olamadığı dönemi seçmeleri doğaldı. Kuvvetlerini denkleştirmeleri de akla yakın bir şeydi. Fakat iki genelkurmayın görüşleri ayrıydı.

Falkenhein ile Conrad von Hötzendorff anlaşabilecek yaradılışta insanlar değillerdi: ilki, çevik sporcu görünüşlü, dövüşken, canlı bir tipti; Avusturyalı ise ufak tefek, ince bir adamdı; bir «askerden çok bir bilgine benziyordu»; sakin ruhluydu, fakat ken-

dine güveni vardı; metin, ama uzlaşmaz bir karaktere sahipti. Sırbistan seferi sırasında, birçok kere, çok sert tartışmalara giriştiler, sonunda da birbirleriyle kişisel ilişkilerini kopardılar. Barışmaları için Conrad'ın bir mektupla özür dilemeyi kabul etmesi gerekti. Falkenhein onuru okşanmış oluyordu böylece; fakat, yardımcılarından, Avusturyalı başkomutana artık hiç güveni olmadığını gizlemiyordu. Çıkarları ayrıydı. Conrad, Rusları yendikten sonra, şimdi de İtalyanları bozguna uğratmak istiyordu: çünkü uzun yıllardan beri İtalyanlara karşı nefret ve kin beslemekteydi; bundan başka Avusturya subayları, oyunbozanlık eden eski ortağa karşı bir «ceza hareketine» girişmeyi «onur sorunu» sayıyorlardı. Sonra da, Ruslara karşı dövüşmek durumunda oldukları zaman pek güvenilemeyecek olan Yugoslavlar, İtalyan ordusuna karşı canla başla savaşırlardı. Falkenhein, ikinci derecede saydığı bir saldırıya yardım etmeyi red etti. İmpara-

Avusturya-Macaristan orduları Başkomutanı
General Conrad von Hötzendorff

tor II. Wilhelm'e gönderdiği bir raporda (Aralık 1915), kendi plânını açıklıyordu: Rusya, uğradığı bozgunlardan sonra Almanya'nın başlıca düşmanı olmaktan çıkmıştı; düşman koalisyonunun asıl gücü İngiltere idi. Almanya onu doğrudan doğruya vuramaz, fakat yorar ve tehlike altına sokabilirdi. Denizaltı savaşına yeniden başlayıp, ticaretini engelleyerek, beslenmesini tehlikeye sokabilir; karada da, savaşın en ağır yükünü taşımaya zorlayarak yorabilirdi. Fakat bu noktaya gelebilmek için, «kıt'ada» İngiltere'nin «aleti» olan Fransız ordusunu yere sermek gerekirdi. Bunun için, Alman ordusu, cephenin Fransız birlikleri tarafından tutulan kısmında büyük bir harekete girişmeliydi. Bu bir yarma saldırısı mı olacaktı? Hayır, fakat bu bir «yıpratma savaşı» olacaktı ve Fransız ordusu yavaş yavaş bütün ihtiyatlarını ileri sürmek zorunda kalacaktı.

Böylece Alman ve Avusturya-Macaristan genelkurmayları, birbirlerine haber bile vermeden, amaçlarına doğru yürüyorlardı. Conrad Asiago saldırısını hazırlıyordu; Falkenhein amacını seçmişti: Verdun.

Avusturya-Almanya Saldırıları: Verdun ve Asiago

Joffre'la Haig'ın savaş plânlarını belirledikleri 21 Şubat 1916 günü Alman saldırısı başladı. Falkenhein, daha aralık ayı sonunda, imparator ve saldırıyla görevlendirilen Kronpriz'in kurmayı ile yaptığı toplantılarda plânını belirlemişti. Verdun, Fransız cephesinde bir çıkıntı meydana getirmekteydi; bu çıkıntıya, Meuse ırmağının sağ kıyısındaki kaleleri alarak kuzeyden; Woevre tarafından doğudan; kuzeybatıdan, ırmağın öteki yakasından hücum edilebilirdi. Savunmadaki birliklerin ikmal ve iaşesi ancak, taşıma gücü az olan bir demiryolundan, Bar-le-Duc-Verdun hattından yapılabilirdi; Verdun'u Commercy'ye ve Sainte-Menehould'a bağlayan normal hatlar kullanılabilecek durumda değildi: birincisi, Alman birliklerinin 1914 Eylülünden beri işgali altında bulunan Saint-Mihiel'den geçiyordu; ikincisi topçu ateşi-

nin altında bulunuyordu. Falkenhein, Fransız Başkomutanlığı, bu cephede çok sayıda asker bulundurmada büyük güçlüklerle karşılaşacak, diye düşünüyordu. Ne olursa olsun, Verdun'u elden çıkartmak istemeyecekti; bu stratejik öneminden çok, manevî nedenlerden ileri gelecekti. Alman plânının temeli buydu: öyle bir yer seçmeliydi ki, Fransız ordusu her şey pahasına, ne kadar kayba mal olursa olsun burayı savunsun. Falkenhein'a göre sorun Verdun'u almakta değildi; kalenin zaptı bile ikinci derecede bir işti; saldırının amacı, Fransız kuvvetlerini oraya mıhlamak, bu kuvvetleri, adım adım çarpışarak savunacakları bu savaş alanına çekmek, onlara, bir daha bellerini doğrultamayacak biçimde kayıplar verdirmekti. Kuşkusuz bu plâna göre Alman ordusunun daha az zarar göreceği sanılıyordu: Falkenhein büyük ölçüde topçu ateşinin kullanılmasıyla, birbiri ardınca sıçramalarla hücuma geçecek olan piyade, büyük fedakârlıklara katlanmak zorunda kalmayacaktı; Fransız birlikleri ise, tersine, karşı saldırılarla tükenecekti. Almanların, Fransızlara göre kayıp oranı 2'nin 5'e oranı kadar olacağına inanıyordu. Eğer bu gerçekleşirse amaca varılmış olacak; Fransız ordusu «sıfırı tüketecekti.» İşte, Alman Genelkurmay başkanının yeni «yıpratma savaşı» anlayışı buydu. Bu o kadar ilginç görünüyordu ki, muhtırasında açıkladığı zaman, böyle bir görüşün doğruluğuna inanmayan çok oldu. Bununla birlikte Falkenhein'ın plânı gerçekten buydu; çünkü Alman arşivlerindeki belgeler böyle olduğunu kanıtlamaktadır.

1916 Şubatında birlikler saldırıya geçmeye hazırdı. Falkenhein, ilk hücum için Verdun'un kuzey cephesindeki dar bir bölgeyi seçti: yalnız birkaç kilometrelik bir yer. İlk hamle için ateş hattına yalnız altı piyade tümeni soktu; fakat bu kuvvet bin tonluk çok büyük bir topçu ateşiyle desteklenecekti.

Bu hazırlık, Fransızların gözünden kaçmadı. Verdun müstahkem mevkiine komuta eden General Herr, Alman ağır topçu bataryalarının gelmekte olduğunu, ikmal işi için de dar demiryolu hattı döşendiğini haber verdi. Ocak ayı içinde belirtiler daha

açıkça belli olmaya başlamıştı. 11 Şubatta «çok ciddî kaynaklardan», haber alma servisi, «Almanların Verdun bölgesinde büyük bir saldırıya geçeceklerini» öğrenmişti. Oysa müstahkem mevkiin organizasyonu daha eksikti. 1915 Ağustosundan beri, Başkomutanlık yeni bir plânı benimsemişti: müstahkem mevkiler kendileri için savunulmamalıydı; bunlardaki garnizonlar sarılmalarına olanak vermemeliydi; savaş cephesindeki ordu savunmayı yapmalıydı; geri çekilmek zorunda kalırsa, mevki boşaltılmalıydı. Bu anlayışa göre, kalelerin önemi, savaş alanındaki istihkâmlarınkinden daha azdı. Şu da var ki, Verdun'deki mevziler, çalıştırılacak adam kıtlığından tamamlanamamıştı. Aralık ayında, milletvekili olan ve buradaki bir taburlar grubuna komuta eden Yarbay Driant bu eksikliği General Herr'e bildirdi. Ocak ayında, General Herr'in kendisi, Başkomutan Yardımcısı General Castelnau'nun denetlemesini sağladı: ilk hatların zayıflığı anlaşılarak gerekli kuruluşların yapılmasına başlandı; şubat ayında hâlâ tamamlanamamıştı. Fakat, genel karargâh, elde edilen bilgilere karşın, Alman saldırısının geniş ölçüde olamayacağını sanıyordu: düşman tarafından yığılan piyade kuvvetininin azlığı bu düşünceyi doğurmuştu. Alman birlikleri tarafından Champagne'da (9 Şubat ve 12 Şubat) ve Artois'da (23-25 Ocak, 8 Şubat) yapılan birçok hücum, düşmanın cephenin bu kesimlerinden bir saldırıya geçebileceği düşüncesini vermişti. Bu kuşku ile ihtiyatları çekmekte tereddüt gösterdi. Ancak 20 Şubatta General Herr'e bir tümenlik bir takviye gönderdi. 20. Kolorduyu da Barle-Duc'e yöneltti. Verdun'un kuzey cephesinde Almanların altı tümenle yaptıkları saldırıya yalnız iki Fransız tümeni karşı koyacaktı.

Büyük savaş başlamıştı. Altı ay boyunca, bütün Fransa'yı soluk soluğa getirdi bu savaş; birliklerin, görülmemiş bir çaba harcamalarını, en ağır fedakârlıklara kahramanca katlanmalarını gerektirdi. Mevziler ateş yağmuru altında yok oluyor, acımasız bir bombardımanla dövülen bir kesimde ikmal ve nöbet değiştirme işlerinin de, bağlantıların yok olduğu siperlerin de savu-

nulması gittikçe çetinleşiyordu; topçunun ateşiyle hallaç pamuğu gibi atılan bu savaş alanında, çarpışma eşi görülmemiş bir sertlik ve kızgınlıkla sürüp gidiyordu. Savaşçılar, komutanlığın denetiminin dışında kalmışlardı; topçunun baraj ateşiyle birbirinden ayrılmış, tek başına kalmış asker kümeleri, toprağa yapışıyor, bir obüs çukurundan öteki obüs çukuruna sıçrayarak, canla başla saldırıdan, karşı saldırıya geçiyordu. Bu, tabur komutanlarının, bölük komutanlarının yönettiği bir kavgaydı; çok kere de her yerle bağlantısı kesilmiş küçük kümeler var güçleriyle dövüşüyorlardı. Hiçbir yerde, küçük rütbeli subayların, sinirlice direnmesi, cesareti bu kadar çetin bir sınava uğratılmamıştır. Çarpışmaların karmakarışıklığı içinde, ancak savaşın genel aşamalarını anlatmak mümkün olacak.

Savaşın ilk aşaması, Alman Başkomutanlığına başarı ümidi vermişti. Almanlar, 21 Şubat 1916 günü Verdun'un kuzey cephesine yaptıkları hücumla Fransız mevziini ele geçirdiler. Ayın 24'üncü günü, Merkez Ordular Grupu Komutanı General Langle de Cary Meuse'ün sağ kıyısını bırakmayı düşünüyordu; Wo-

Göğüs göğüse savaşan Alman ve Fransız askerleri

enre'deki mevzilerin boşaltılması emrini vermişti bile. Fakat Genel Karargâh bunu önledi; Joffre'un temsilcisi General Castelnau, karşı koyma emrini verdi «Meuse ancak sağ kıyıdan savunulur» diyordu. Ertesi gün General Petain Verdun Cephesi Komutanlığına getirildi; tam bu sırada Almanlar bir hamle yaparak Douaumont kalesini almışlardı. Üç gün içinde, yeni bir savunma düzeni kurulmasıyla, Alman hücumunun soluğu kesilmeye başladı. Alman Komutanlığı bu kere Meuse'ün sol kıyısından Cumieres'le Avocourt arasından yeniden saldırıya geçti. Bu kesimdeki 304 rakımlı tepe ile Mort Honue, Fransız mevziinin kilit noktalarıydı. Almanlar 6 ve 10 Martta yaptıkları iki hücumla başlıca karşı koyma hattını ele geçiremediler. Bunun üzerine Alman Komutanlığı savaş cephesini batıya doğru uzatmaya karar vererek Argonnelardan saldırıya geçilmesini emretti; 20 Marttan 22 Marta kadar giriştiği harekette başarı gösterdiğini sanmıştı; fakat açılan gedik zamanında kapatıldı. Petain'in sükuneti, açık görüşlülüğü ve enerjisiyle birlikte, birliklerin fedakârlıklarıyla Almanların ilk saldırıları püskürtüldü.

Bununla birlikte Falkenhein, o ana kadar elde ettiklerinden hoşnuttu. Önceden gördüğü gibi, Fransız ordusuyla bütün varlığıyla Verdun'u savunuyordu; çabucak düzenlenen savunmanın kayıpları, hücuma geçen birliklerinkinden çoktu. O halde bu yolda yürümek gerekti. Joffre da hiç sarsılmış değildi: her ne kadar ilk anda, Haig'dan, bu cephenin yükünü hafifletmesini sağlayacak bir saldırıya geçmesini isteyecek olduysa da, çabuk vazgeçti. Alman plânının «Fransız ordusunun olanaklarını tüketmek» amacını güttüğünü kavramıştı. Birliklerinin dayanacağından ve kendi başlarına savaşın yüküne katılacağından emindi. Asıl sorun, olayların akışına kapılıp sürüklenmeyerek, temmuz ayında yapılması öngörülen büyük saldırıya hazırlanmaktı; düşmana verilecek en iyi karşılık buydu. 12 ve 13 Martta Chantilly'de toplanan konferansta İngilizler de, Fransızların görüşünü kabul ettiler.

Joffre'un kararı bundan sonra, «aşırı bir önem» vermediği

General Pétain Verdun cephesi komutanı iken

Verdun savaşında «yutulmamak» tı. Savunmadan sorumlu olan ve ordusunun ne kadar ezici bir çaba harcamaya devam edeceğini bilen Petain'in takviye istemesi doğal bir şeydi. 23 Nisanda Joffre kendi görüşünü kabul ettirerek, Verdun ordusunun mevcudunu 24 tümenle sınırlandırdı. 1 Mayısta, Ninelle komutayı eline alıp da, Petain Ordular Grupu Komutanlığına atanınca, Fransız Başkomutanlığı plânını bir kere daha sağlamlaştırdı: Verdun savunucuları, Joffre'un başka bir amaç için sakladığı ihtiyatlara güvenmemeliydi. Biri güçlüklere doğrudan doğruya tanık olan ve durumun ne kadar çürük olduğunu bilen; öteki, yapılmakta olan savaşa yalnız geçici bir «olay» gözüyle bakarak çarpışmalar Meuse üzerinde gittikçe kızışırken yöntemli bir biçimde ileriki saldırıyı hazırlayış, bu iki komutan -Joffre ile Petain- arasındaki anlaşmazlık, zaman zaman çatışma durumunu alarak, genel anlayış bakımından temelli bir olaydı.

Gerçekte Joffre hiç değiştirmediği kararı ile Alman plânını suya düşürmüştü. Savaş uzadıkça, Falkenhein, Fransız kuvvet-

lerini «yıpratmayı» boşuna mı umduğunu, bu yolda inat etmenin tehlikeli olup olmayacağını kendisine sormaya başlamıştı. Biri 21 Nisan ve biri 15 Mayısta olmak üzere iki kere kuşkusunu açığa vurmuştu. Hücum ordusunun komutanı olan Kronprinz de bu kuşkuları paylaşıyordu; fakat bu ordunun kurmay başkanı General Schmidt von Knobelsdorff, hamlelere devam edilmesini savundu ve onun düşüncesi kabul edildi.

Mayıs ayı içinde, Almanlar da Fransızlar da yer yer, verimsiz saldırılara geçtikten sonra, savaşın ikinci tehlikeli aşaması haziran ayında başladı. Ateş hattına soktuğu yirmi tümenle, Alman Komutanlığı şiddetle hücuma geçmişti: Vaux kalesinin düşmesi (6 Haziran), Thlaumont'a karşı yapılan saldırı (11 Haziran), sonra 23 Hazirandaki genel saldırı, savunmayı çok tehlikeli bir duruma sokuyordu; Verdun'u koruyan son mevzi Souville kalesi, düşme tehlikesi karşısındaydı. General Petain durumun kötülüğünü durmadan Başkomutanlığa bildiriyordu. Joffre, kendisine dört tümenlik bir takviye gönderdi, fakat genel plânından hiçbir şeyi değiştirmedi. Verdun'un kurtuluşunu, birkaç gün sonra

Verdun Kalesinde Fransız askerleri

Somme üzerinden başlayacak olan saldırıdan bekliyordu. Gerçekten de, 24 Haziranda, bu tehdidi kavrayan Falkenhein Verdun önündeki güçlerini azaltmaya başladı. O andan sonra büyük savaşın sonu belli olmuştu.

Alman ordusu yalnız, «ikinci derecede bir amaç» olan Verdun'u alamadığı için değil, Falkenhein'ın tasarladığı «yıpratma stratejisi» suya düştüğü için başarısızlığa uğramıştı. Kayıpları 5'e 2 oranında tasarlayan Alman hesabı boşa çıktı: bu birbiri ardınca gelen saldırı döneminde Verdun önünde Almanlar 240.000 kişi kaybettiler; oysa Fransızların kaybı 270.000 kişiydi; savaş uzadıkça da, kayıplar denkleşiyordu. Falkenhein'ın plânı iflâs etmişti. Fakat sorun asıl manevî bakımdan önemliydi: Verdun dayanması bütün dünyada öyle bir heyecan, öyle bir coşkunlukla karşılanmıştı ki, bu da Alman saldırısının başarısızlığının ölçüsünü gösteriyordu.

Alman ordusu «yıpratma savaşı» ile kendini tüketirken, Avusturya-Macaristan ordusu da, öte yandan saldırıya geçmişti. Conrad von Hötzendorff, birliklere yer değiştirttiğini Falkenhein'a haber vermeden, Rusların karşısında, aşağı yukarı onlarınkine eşit sayıda tümen bırakmıştı. En iyi birliklerin ve ağır topçusunun büyük kısmını İtalyan cephesine yığdı. Önce 10 Nisan 1916 da yapılması öngörülen saldırı, kar kalınlığının, dağlardaki harekete engel olacak derecede olması yüzünden ertelendi. Bu gecikme, İtalyanlara, savunmalarını hazırlamak için zaman kazandırmıştı. Bununla birlikte, Avusturya-Macaristan birliklerinin, 15 Mayısta Adige ile Sugana vadisi arasındaki cepheye yaptıkları saldırı başarı ile sonuçlandı: Asiago alındı, İtalyan ordusu 30.000 tutsak verdi. 300 top kaybetti. Fakat on gün geçtiği halde, bu saldırı yerinde sayıyordu. Ağır topçu, bu çetin arazide, piyadenin hareketini izleyecek kadar çabuk yer değiştiremiyordu. Derinliğine sıralanmış olan ihtiyatlar çok geç savaşa katılıyordu: bir yarma saldırısının karşılaştığı bilinen güçlüklerdi bunlar. Mayıs ayının sonu gelmeden büyük hareketin geleceği belli olmuştu; bu hareket kesin sonuçlar veremeyecekti. Başarı-

sızlık, Conrad von Hötzendorff'un sandığından da büyük oldu. Boşa çıkan bir hareket uğruna, doğu cephesindeki güçlerini zayıflatmakla bir Rus saldırısına karşı koyamayacak duruma düşmüştü.

Böylece Alman ve Avusturya-Macaristan orduları öldürücü olduğuna inandıkları darbelerini vurmuşlardı. Asiago saldırısından bir gün önce, Falkenhein Avusturya-Macaristan ağır topçusunun Verdun önünde kendisine gerekli olacağını anlamıştı. Conrad bu yardımı esirgedi. İki başkomutan arasındaki kişisel çekişme, hareket birliği kurulmasına ve bütün güçlerin tek bir saldırıya katılmasına engel olmuştur.

Deniz Savaşı: Jutland Çarpışması

Alman ordusu batı cephesinde «yıpratma savaşı» na girişirken amirallik taktiğini değiştirdi: saldırıya geçerek, İngiliz donanmasıyla karşılaşmaya karar verdi: 31 Mayıs 1916 günü, Stagerrak açıklarında bir büyük deniz savaşı meydana geldi.

Çatışmaların başlangıcından beri İngiliz donanması bir bekleyiş içinde bulunuyordu: 29 Ağustos 1914 günü Heligoland sularında Alman gözcü gemilerine karşı yalnız bir «ağ serpme» hareketine girişmişti. Amiral Jellicoe'nün (53) «büyük donanması» Scapa Flow'da tetikte duruyor, fakat öncelikle bir harekete girişmiyordu, İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, düşmanın niyetlerini gözlemekle yetiniyordu. Alman limanlarında yapılan casusluklar, radyo şifrelerinin çözülmesi, küçük birliklerle yapılan keşif hareketleriyle Almanların açık deniz filosunun hareketlerini hemen hemen olduğu gibi biliyordu. Eğer düşman Kuzey Denizi'ne çıkarsa İngiliz gemileri hücum edecekti; bu hareketleri durdurmakla, o günlerin koşulu bakımından kendisine verilen ödevi yerine getirmiş oluyorlardı: İngilizlerle ortaklarının

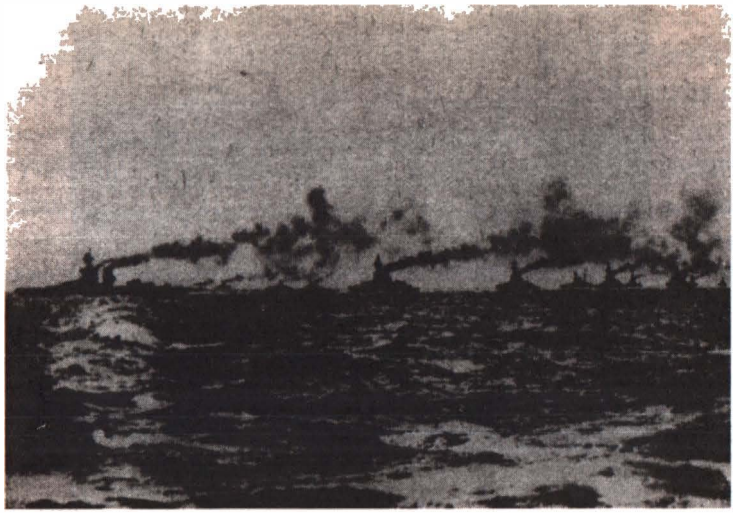
(53) John Rushworth Jellicoe, 1. Kont; İngiliz amirali (1859-1935). Deniz topçusu uzmanı, iki eseri var: The Grand Fleet (Büyük Donanma) (1919); The Crisis of the Naval War (Deniz Savaşı Bunalımı) (1920).

Jutland Deniz Savaşında İngiliz donanmasına komuta eden Amiral Jellicoe

bütün denizlerdeki serbestliğini korumak.

Alman donanması, 1915 sonuna kadar, büyük çapta herhangi bir harekete girişmemişti. Mayın barajlarıyla, büyük zırhlıların savunmasını sağlayarak, İngiliz gemilerinin yapabilecekleri herhangi bir saldırıya karşı korunmuş durumdaydılar; bir çatışmaya girişmiş değildi; bununla birlikte eli kolu bağlı kalmış da değildi. İmparatorun gönderdiği emirlerde «hareketlerin amacı, İngiliz devriye gemilerine ya da abluka kuvvetlerine zarar verecek saldırı baskınları olmalıdır» deniliyordu. Denizaltı hücumları, mayın döşeme, tek tek dolaşan kruvazörlere yapılan baskınlarla, İngiliz donanmasına zarar vererek Alman donanmasına olan üstünlüğü azaltılmalıydı: 15 Aralık 1915'de Hartlepool ve Scarborough'ın Amiral Hipper'in kruvazörleri tarafından bombardıman edilişi ve bunun sonunda meydana gelen Dogger-Bank savaşı, Alman donanması başkomutanının, hiçbir zaman savaş hattı gemileriyle desteklenmeyen kruvazörlerine yaptırttığı hareketlerin çok bilinen örnekleridir.

İngiliz "Büyük Donanması"

1916 başlarında, Alman Deniz Kuvvetlerinin politikası yeni bir yöne girdi; «küçük savaş» ın pek önemsiz sonuçlar verdiği açıkça anlaşılmıştı. Besin maddelerinin kıtlığı arttıkça, İngiliz Deniz Kuvvetlerinin oynadığı rol daha iyi değerlendirilebilmişti. Almanya, ablukayı kırmak için bir hamle yapmak istiyordu. Bunun için denizcilerde büyük bir harekete girişmek gerekiyordu. 18 Ocakta Başkomutan olan Amiral Scheer (54), imparatordan, deniz hareketlerini bir saldırıya geçirmek için izin istedi. Kuşkusuz bütün İngiliz filolarına karşı kesin bir savaşa girişmek söz konusu değildi: güçler arasındaki oransızlık buna olanak vermiyordu. Yalnız düşmanı sürdürdüğü ihtiyatlı tutumdan ayırmak, güçlerinin bir kısmını acele denize göndermeye zorlamak, filolarını önceden seçilmiş olan bazı noktalara doğru çek-

(54) Reinhard Scheer, Alman amirali (1863-1928); Alman donanmasını açık denize çıkaramadığı için 1918'de Deniz Kuvvetleri Komutanlığından istifa etti.

mek gerekti; böylece Alman donanması, bütün güçleriyle, zayıf İngiliz birliklerine çullanacaktı.

Hollanda kıyıları açıklarındaki, iki başlangıç hareketinden sonra Scheer, mayıs ayında, büyük bir hareket hazırladı; bu hareket Skagerrak'ın batısında olacaktı: Amiral Hipper'in filosu Norveç kıyılarına doğru yol alacaktı; bunu gören İngiliz kruvazörleri hemen hücuma geçerlerdi; o zaman Alman gemileri güneye çekilecekti; düşman peşine düşerek kovalayacak ve sonunda bütün Alman açık deniz donanmasını karşısında bulacak ve bu kuvvet tarafından ezilecekti.

Bu saldırı plânının uygulanması, Jutland savaşı ile sonuçlandı. 31 Mayıs 1916 sabahı Amiral Hipper filosu seferine çıkarken, bütün Alman gemileri de, Skagerrak'ın batısında belirlenen noktaya doğru denize açıldı. Ne var ki, İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bu plânı öğrenmişti. Amiral Jellicoe bütün kuvvetlerini harekete geçirerek, düşmanı karşılama emri verdi; büyük kuvvetin yetmiş mil önünde giden Amiral Beatty komutasındaki kruvazör filosunu hücuma geçirdi. Böylece, Alman taktiği daha başlangıçta suya düşmüş oluyordu: İngiliz filolarının yalnız bir kısmına karşı bütün kuvvetleriyle yüklenmeyi tasarlayan Amiral Scheer, şimdi karşısında bütün İngiliz donanmasını bulmuştu.

Çarpışma birkaç saat sürdü. Amiral Hipper'in filosu ayın 31'inci günü öğleden sonra Amiral Beatty'nin filosuyla karşılaşmıştı. Çatışma sırasında, Alman kruvazörleri, plân gereğince, güneye doğru yol almaya başladı; böylece düşman açık deniz donanmasının karşısına çıkmak istiyordu. Amiral Beatty tehlikeyi görerek, yarım dönüş yaptı; fakat bir saat kadar bir süre çok tehlikeli bir duruma düştü. Sonra saat 18'e doğru, takviye olarak gönderilen savaş kruvazörleri; filosuyla birleşti. İngiliz donanmasının büyük kısmı yaklaşıyordu. Alman donanmasının, en öndeki gemilerinden acak on mil kadar uzaklığa gelmişti. Bunun üzerine Amiral Scheer savaşmak istedi. Anî yön değiştirmeleriyle düşmanın kucağına düşmekten kurtuldu; bununla birlik-

te Alman donanmasının en öndeki gemileri bir aralık bütün İngiliz donanmasının ateşi altına girdi; bundan ancak kruvazörlerle torpitoların saldırısıyla kurtulabildi. Jellicoe teması kaybetmemişti: gün batarken, iki düşman donanma, bir saatten fazla bir süre birbirlerine altı yedi mil kadar yaklaşmışlardı; fakat İngiliz amirali, torpitoların saldırısından korktuğu için, geceleyin savaşa devam etmeye cesaret edemedi. Sabahın dördüne doğru, küçük İngiliz filolarının dağınık saldırılarına karşın, Alman donanması, mayın barajına ulaşarak, üssüne giden geçitlere girdi; bir savaş kruvazörü, bir zırhlı, dört hafif kruvazör kaybetti; 2.551 Alman denizcisi de bu çarpışmada öldü, fakat düşmanına daha ağır kayıplar verdirmişti: üç savaş kruvazörü, üç zırhlı kruvazör, altı deniz torpido ile 6.094 ölü.

Bu karşılaşmadan Alman donanması zaferle çıktı: açık deniz donanması, bütün İngiliz donanması ile karşılaştığı için en elverişsiz koşullar içinde savaşmak zorunda kalmıştı: Oysa ezilmek şöyle dursun, düşmanına kendi uğradığından çok zarar vermişti. Pek büyük olmasa da, bu başarıyı atış üstünlüğüne, tayfalarının çok iyi disiplinli oluşuna, çarpışmaların ortasında en güç manevraları başaran komutanlarının ustalığına, bundan başka, tek bir karşılaşmada İngiliz deniz üstünlüğünü tehlikeye sokmak istemeyen Amiral Jellicoe'nun ihtiyatlı tutumuna borçluydu. Fakat Amiral Scheer talihin de kendisine yardımcı olduğunu yeni bir savaşın kendisi için felâketle sonuçlanabileceğini çok iyi kavramıştı; artık yeni bir maceraya girişmeyi göze alamadı. 19 Ağustosta kömür limanı olan Sunderland'a yapılan bir baskını desteklemek için, yeni bir çıkış yaptığı zaman, İngiliz «büyük donanma» sının yolda olduğunu öğrenince bu hareketten vazgeçti. Bundan sonra Alman zırhlıları, limanlarından ayrılmadı.

Böylece, bu savaştaki tek deniz çatışması olan Jutland çarpışması, İngilizlerle ortaklarının denizlerdeki üstünlüğünü gösterdi. İngiltere'de bile kamuoyunun bir başarısızlık izleminde olmasına, Deniz Başkomutanlığı düşmanı ezme fırsatını kaçırmış olmasına karşın, İngiliz filoları, yalnız denizlerde bulunuşlarıy-

la, düşmanı felce uğratıyordu. Alman donanması kıskacı gevşetememişti.

İttifak Devletlerinin Saldırıları

Verdun'e, Asiago'ya karşın Fransa ile ortakları bir genel saldırı plânını elden bırakmamışlardı. Bu plân belirlenen tarihte yürürlüğe konuldu. Önce Rus ordusu harekete geçti. General Alekseiyef, güneybatı cephesine General Broussilof komutasında dört orduyu yığdı. Saldırı hazırlıkları 20 Nisandan beri başlamıştı. İtalyan'ların Asiago'da bozguna uğramaları Rusların bir an önce saldırıya geçme kararı vermelerine neden oldu. Broussilof'un saldırısı bir kurtarma hareketi olarak düşünülmüşse de, umulmadık sonuçlar vererek büyük bir yarma savaşı durumunu almıştı.

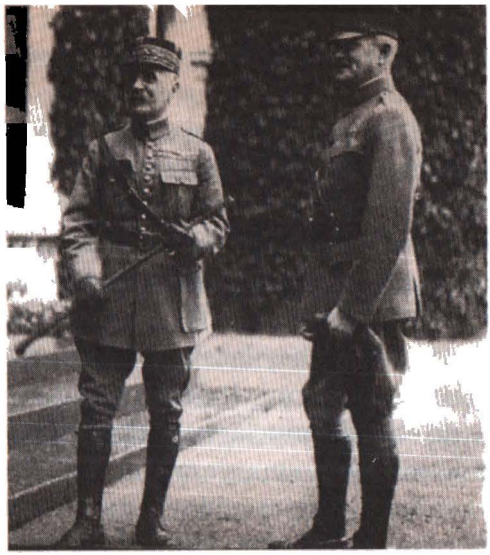
4 Haziran 1916 günü Rus birlikleri, Tarnopol'dan Lutzk'a kadar 150 kilometrelik bir cephe üzerinden ileri atıldılar. Düşman gafil avlanmıştı. Avusturya cephesi Lutzk çevresinde, 50 kilometrelik bir alan üzerinde çöktü: IV. Avusturya-Macaristan Ordusu bozguna uğramıştı. Güneyde VII. Ordu Çernoviç'i ve Seret hattını bıraktı. Başarısı karşısında kendisi de şaşan Rus Komutanlığı ihtiyatlarını koşturdu. Düşmanın ilerleyişini durdurmak için Alman büyük karargâhı, batı cephesinden üç tümen, doğu cephesinin kuzey kesiminden iki tümen çekti. Ancak temmuz başında bu karşı saldırı, Kovel'de 8. Rus Ordusunun yanına yöneltilebildi; fakat başarısızlıkla sonuçlandı; Alman birlikleri Stokod'a doğru püskürtüldü, Ruslar 12.000 tutsak aldılar. O sırada, Ruslar Avusturyalıları, yüz kilometre derinliğinde. Güney Karpatlara kadar sürdüler. Rus zaferi üzerine Romanya kaynaşmaya başlamıştı. Almanlarla Avusturya-Macaristan'a karşı hareket geçecek miydi?

Rus tehlikesini küçümsemiş olan Conrad von Hötzendorff, suçunu açıkça itiraf etti. Doğu cephesine acele birkaç tümen gönderdi; birliklerinin bir kısmını Alman generallerinin komutasına verdi; Türklerden bir kolordu kadar takviye istedi. Böyle

olduğu halde yine de Rus ordularının ilerleyişini önleyemedi. 28 Temmuzda, yeni bir saldırı karşısında cephenin merkezi çöktü. Avusturya-Macaristanlılar Brodey'yi bıraktılar, 40.000 tutsak verdiler.

Ağustos başında Ruslar son bir hamle daha yaptılar; kuzey kanadından, Kovel bölgesinde, en iyi birliklerini, muhafız kolordularını ileri sürdüler; güneyde de Tatar boğazından, Karpat'ı zorlamaya çalışıyorlardı. Fakat bu iki saldırı da başarısızlıkla sonuçlandı, bunun nedeni yeterli bir topçu hazırlık ateşi olmamasıydı: düşman hava kuvvetlerinden on kere daha zayıf olan Rus hava kuvvetleri düşman mevzileri üzerinde gerekli keşifleri yaparak, topçunun atışına hedef gösterememişti. Ağustos ortasında, Brussilof, iki buçuk ayda Avusturya-Macaristanlılara 375.000 tutsağa mal olan savaşı durdurmak zorunda kaldı.

Alman ve Avusturya-Macaristan devletleri, doğu cephesinde çok tehlikeli bir durumda bulundukları sırada, Joffre ile Haig 1 Temmuz günü, 18 Şubatta verdikleri karar gereğince Somme cephesinde saldırıya giriştiler. Bir kısmını Verdun'da kullanmak gereken Fransız ihtiyatlarının tükenmiş olması, plânın tasarlandığı biçimde uygulanmasına olanak vermemişti. Yapılacak hamle daha dar ölçüye indirildi; saldırı cephesi daraltıldı: yetmiş kilometre yerine, kırk kilometre. Fakat, hâlâ büyük ölçüde olanaklar seferber edilmişti. Haig, Somme'un kuzeyine yirmi altı tümenle yığınak yaptı. Foch'un, ırmağın güneyinde on dört tümeni vardı. Topçunun yedi gün süren hazırlık ateşi görülmemiş bir şiddetteydi; çünkü, on beş kilometre genişliğindeki Fransız cephesinde, kumandanlığın emrinde hafif toplardan başka, 900 ağır top, 1.100 havan topu vardı. Burada Foch'un 1915'de tasarladığı yöntem uygulanıyordu: her zaman şiddetli ve sürekli bir bombardımandan sonra, kısa aralarla sınırlı hedeflere saldırı. Soluk aldırılmadan hırpalanan, topçunun salvo ateşi altında tükenen, birbiri ardından gelen saldırıları karşılamak için, ateş hattına durmadan daha çok kuvvet sürmek zorunda kalan düşman sonunuda bir an gelir ki çözülür. İşte, bu an, bir yarma hamlesi için

Fransız Generali Foch (solda)

en elverişli bir andır. İşte «yıpratma savaşının» yeni formülü buydu. Başkomutan, günlük emirlerinde topçu, bir araziyi «zapteder» piyade de «işgal» eder, diyordu. Buna göre savaş, ağır ağır ilerleyecek ve uzun sürecekti. Bu yöntemin orijinalliği kitle halinde topçu kullanılışından ileri geliyordu: ilk kez, Fransız ve İngiliz orduları hiç hesaplamaksızın cephane harcayabiliyorlardı. Somme savaşı büyük bir «malzeme savaşı» idi.

Daha ilk saldırıda Alman cephesi sarsıldı. Daha az eğitim görmüş, topçusunun daha az desteklediği İngiliz birlikleri düşmanın ancak ilk hatlarına sokulabilmişken, Somme'un güneyindeki, Fransız saldırısı bir hamlede ikinci mevziye ulaşmıştı. 1 Temmuz günü akşama doğru, VI. Alman ihtiyat kolordusu cephesinde gedik tam olarak açılmış gibiydi. Bununla birlikte, ileriye sürülen ihtiyatlar saldırıyı durdurdu. On beş gün boyunca, aralıksız, İngilizler ve Fransızlar saldırılarına devam ettiler; Haig Thiqual'e, Mametz ormanına hücum etti; Foch Biachees'ı aldı.

Ama, şu da açık bir gerçektir ki, yarma hareketi başarıya ulaşamamıştı. O sırada, genel ihtiyatlarını cepheye sürmüş olan Almanların, ateş hattında on sekiz tümenleri vardı. Bununla birlikte 20 Temmuzda saldırı yeniden başladı; altı hafta boyunca çarpışmalar adım adım aynı köyler çevresinde sürdü gitti: Guillemont, ThiepvaJ, Maurepas. Hücumlarda pek az bir ilerleme oldu. Bu yolda diretmeli miydi? 27 Ağustosta, Fransız-İngiliz komutanlığı, daha ağır bir tempo ile harekete devam etmeye karar verdi. Clerey (3 Eylül) Bouchaveus (12-15 Eylül), Soilly Saillissel (13-14 Eylül) az çok önemli sayılacak son hareketlerdi. Ekim başında, Somme savaşı sona ermiş bulunuyordu.

Görünüşte elde edilen sonuçlar hayal kırıcıydı. Foch yöntemi Alman cephesini sarmıştı, ama yaramamıştı. Yıpratma savaşı denemesi bir kere daha tahkim edilmiş mevzilerin sağlamlığını göstermişti: Ne asker sayısı, ne malzeme bakımından üstünlük, saldırının başarıya ulaşması için yeterli değildi. Fransız kamuoyunun bir kısmında, özellikle parlâmento çevrelerinde büyük

Bir Italyan mitralyöz müfrezesi

kararagâha karşı büyük bir hoşnutsuzluk başgösterdi. Bu hayal kırıklığının sonucuna ilk uğrayan Foch oldu: komutanlıktan alındı.

Bununla birlikte Başkomutanın gösterdiği hedefe ulaşılmıştı. Alman generallerinin tanıklığından anlaşıldığına göre Somme savaşı Alman ordusu için çok çetin bir sınav olmuştur. Birçok kere, Alman Genelkurmayı, saldırıyı karşılayamamak korkusuna kapıldı. Doğu cephesine takviye gönderilmesi sonucu elindeki asker sayısı azaldığından, bütün ihtiyatlarını savaşa sürmek zorunda kaldı; ikmal işlerinin yetersizliği yüzünden karşı saldırılarını azaltmak zorunda kalmıştı. Kuşkusuz, cephe dayanmıştı; ama bu askerlerin canlarını dişlerine takarak çarpışmaları ve birliklerin korkunç biçimde yıpranması pahasına olmuştu. Alman ordusu, ateş hattına altmış dokuz tümen sürdü; bunların bazıları iki kere savaşa sokulmuştu. 267.000 er ve 6.000 subay kaybetti. Subay kadrosu ağır biçimde zedelenmiş olan Alman ordusu, Somme'den sonra, bir daha eski niteliklerini elde edemedi: «yıpratma savaşı» boş bir söz değildi.

İtalyan ordusu da ortaklaşa çabaya katıldı. General Cadorna Chantilly'de Franszlarla ortakları arasında yapılan toplantıda kararlaştırılmış olan saldırının hazırlıklarına daha mart ayında başladı, amaç, ilk saldırılarda olduğu gibi Goritz'di. Asiago savaşı kendisinin hazırlıklarını durdurmak zorunda bıraktı; fakat Avusturya-Macaristan birliklerinin ilerleyişi durdurulur durdurulmaz ve Brussilof'un saldırısı Conrad von Hötzendorff tümenlerinin bir kısmını doğu cephesine gönderince, İtalyan Başkomutanlığı plânını uygulamaya karar verdi. Temmuz sonunda, elindeki güçleri acele Isonza cephesine sürdü. 6 Ağustosta hücuma geçti. Daha ilk gün, gafil avlanan Avusturya-Macaristan birlikleri ilk mevzilerini bıraktılar; ertesi gün, Goritz şehrinin batısına egemen tepelerde yeni bir saldırıya uğradılar. Ayın 9'uncu günü saldırı amacına ulaşmıştı. Cadorna kovalama emri verdi; düşman cephesini yaracağını umuyordu; fakat bu hareket çok ağır, ilerliyordu: Avusturya-Macaristanlılar geri çekilme mevzi-

lerini sağlamlaştıracak kadar zaman buldular. Şehrin doğusundaki tepeleri tuttular. Elverişli an kaçırılmıştı. On günlük bir savaştan sonra İtalyanlar saldırılarını durdurdukları zaman 18.000 tutsak almışlardı, daha önceki beş hücumlarıyla varamadıkları hedefe ulaşmışlardı. Bu bir zaferdi, ama sonuç vermeyen bir zafer.

Fransa ile ortaklarının, ilk kez olarak üç cephede aynı zamanda yürütülen saldırısı, keşin bir sonuç vermemişti. Fakat Almanya ve Avusturya-Macaristan, askerlik bakımından, büyük bir bunalım geçirdi. Hiçbir zaman bu kadar büyük güçlüklerle karşılaşmamışlardı; hiçbir zaman felâkete bu kadar yaklaşmamışlardı. Bu bunalım, Falkenhein'ın saygınlığını tam anlamıyla yıktı: II. Wilhelm 27 Ağustosta onun yerine, Başkomutanlığa, Ludendorffu da getirdi. Alman ordusunun yeni liderleri, Alman, Avusturya-Macaristan ile ortaklarının ordularında komuta birliğinin, bazı kayıtlarla, Alman Genelkurmayı yararına gerçekleştirilmesini istediler. Durumun tehlikelerini bilmiyor değillerdi. Daha sonraları Ludendorff «Karada zaferden ümidi kesmiştik» diye yazıyordu.

Kaldı ki o sırada yeni bir bir tehlike beliriyordu; çünkü, İtilâf devletlerinin ortağı olan Romanya, savaşa giriyordu.

Romanya'nın Savaşa Katılışı

Romanya sorunu, dramatik bir olaydı: bir devlet bir hayli kararsızlıktan sonra zafer saatinin yaklaştığını sanarak savaşa giriyordu, sonra birkaç haftada büyük bir bozguna, en acı felâketlere uğrayacaktı. Bu felâkete, çok kurnaz olduğunu sanan bir diplomasi ile müttefik genelkurmayları arasındaki çekişme ve görüş ayrılığı nedendi.

Romanya kamuoyunun büyük bir bölümünde Rusya, Fransa ve İngiltere ile bir birleşme düşüncesi çok hararetli taraftarlar bulmaktaydı. Kral Carol'un 10 Ekim 1914'de ölümü ve yerine yeğeni Ferdinand'ın geçişi Almanya ile Avusturya-Macaris-

tan'ın Bükreş'teki etkinliğini azaltmıştı. Bratianu hükûmeti İtilâf blokuyla birçok kere görüşmeye girişmişti. Kuşkusuz her seferinde genel askerî durumu göz önünde bulunduruyordu. 1915 yazında, Rus orduları tehlikeli bir durumda bulunduğu sırada yardımını esirgemişti; 1916 başında yeniden konuşmalara başladı. Bu konuşmalar Romanya'nın savaşa katılmasının askerî koşulları üzerinde uzun tartışmalarla geçti; Rus Genelkurmayı pek öyle fazla bir ilgi göstermiyordu. Fakat 1916 Haziranında, güneybatı Rus orduları, General Brusajlof komutasında, bütün Bukovina'yı ve Galiçya'nın bir kısmını ele geçirince, bu zafer manzarasıyla Bükreş hükûmetinin gözü kamaştı. Romanya'nın savaşa katılması için çok elverişli bir an değil miydi bu? Böylece, Avusturya-Macaristan'daki Romanyalı halkı kurtarma fırsatı da eline geçirmiş olmaz mıydı? Fransa'da kendileriyle birlik olması için Romanya'nın üstüne düşüp duruyordu. Eğer Romanya savaşa katılmak istiyorsa işte tam bunun zamanıydı: «Ya şimdi ya hiçbir zaman.» İki yoldan birini seçme durumunda bırakılan Bratianu, ciddî görüşmelere girişmeyi kabul etti. Bu görüşmeler politik bakımdan olduğu kadar askerlik bakımından da zor oldu.

Askerlik konusundaki anlaşma görüşmesi, hem Rusya hem de Fransa ile yürütülüyordu. Rus komutanlığı, Romanya'nın, Transilvanya'dan Avusturya-Macaristan'a karşı saldırıya geçmesini istiyordu. Fransız Başkomutanı General Joffre ise Romanya'nın, Selânik ordusunun yapacağı saldırı ile bağıntılı olarak güneyden Bulgaristan'a saldırıya geçmesini istiyordu. Romanya bu durumdan yararlanmak fırsatını kaçırmadı: kendisinin de Transilvanya'dan saldırıya geçmek istediğini, fakat, Rusların, Romanya'ya bir Bulgar saldırısına karşı, Dobruca'ya 200.000 kişilik bir güç göndermesini (bu rakam sonradan 50.000'e indirildi) ileri sürdü. Joffre da Romanya'nın doğrudan doğruya Bulgaristan'a karşı harekete geçmesi düşüncesinden vazgeçti; bununla birlikte Selânik ordusuna bir saldırı ile kendisini destekleyeceğini söz verdi.

Siyasal görüşmeler daha basit görünüyordu; çünkü bunlar daha 1915'deki konuşmalarla hazırlanmıştı: Romanya, Transilvanya'daki Avusturya-Macaristan topraklarını, Bukovina'yı ve Banat'ı ilhak edebilecekti. Fakat İtilâf devletleri, bu toprakları doğrudan doğruya Romanya ordusunun işgal etmesini koşul koşuyorlardı. Bratianu bunu kabul etmedi: koşulsuz bir söz elde etmek istiyordu. Ötekiler razı oldular. 17 Ağustos 1916'da birleşme antlaşması ve askerî sözleşme imzalandı, Romanya on güne kadar savaşa girmeyi kabul ediyor, 20 Ağustos'ta Bulgarlara karşı saldırıya geçmesini koşul koşuyordu.

Bu görüşmelerden haberi olan Almanya ile Avusturya-Macaristan, tarafsızlığı karşılığında Bukovina'dan toprak vererek Romanya'yı kendi yanına almaya kalkmadı. Sindirme taktiğine baş vurdular. Avusturya-Macaristan elçisi Kont Czernin, Bratianu'ya: «Öldüğü sanılan arslan, bir pençe atarsa, Romanya'yı da Sırbistan'ın akıbetine uğratır» dedi. Bu tehdit boşa gitti: Bükreş hükûmeti daha uzun süre tarafsız kalırsa, ulusal dileklerini gerçekleştiremeyeceğini anlamıştı.

Kral Ferdinand tarafından 27 Ağustosta saray meclisinin toplantıya çağrılışı, bir formaliteden başka bir şey değildi. Bratianu, savaşa katılma kararının dayandığı nedenleri açıklarken «Yıpratma savaşında, ihtiyat kaynakları fazla olanlar daha şanslı durumdadır» dedikten sonra parti liderlerine «tam olarak» bu yolda yükümlülük altına girdiğini bildirdi. Meclis üyelerinin çoğunluğu başbakanın siyasetini onayladı. Yalnız aralarından iki kişi Margiloman ve Majorescu, bazı itirazlar ileri sürdüler: İtilâf (Fransa ve ortakları) blokunun zafere ulaşacağı kesin değildi; öyleyse ülkenin geleceği ne diye tehlikeye sokuluyordu? Üyelerden, eski başbakan Çarp birleşmenin ilkesine hücum etti -hem de ne şiddetle!-: «Yenilmenizi diliyorum; çünkü zaferiniz ülkenin yıkılması demek olacaktır» diye bağırdı. Ertesi gün Romanya savaşa giriyordu.

Gerçekte hükûmet, gereğinden çok beklemişti. Brussilof'un kazandığı zaferler üzerine; savaşı kazanacağına inandığı koalis-

yona yazgısını bağlamaya karar verebilmişti. Fakat Bratianu'nun fazla sallanması, en elverişli zamanın kaçırılmasına neden olmuştu. Romanya, savaşa katılmaya karar verdiği zaman Rus saldırısı durmuş, İtalyan saldırısı önlenmiş, Somme savaşının tehlikeli aşaması sona ermişti.

Bununla birlikte, ilk anda, Romanya'nın savaşa katılması, İtilâf ülkelerinde büyük bir ümit doğmasına yol açmıştı. Yeni ortağın gücü 560.000 mevcutlu on beş tümendi. Bunların savaşa katılması, Almanya ile ortaklarının son zamanlarda güçlükle kurabildikleri dengeyi yıkabilirdi.

Almanya'ya, Avusturya-Macaristan'a durum tehlikeli görünüyordu. Avusturya-Macaristan Genelkurmay Başkanı Conrad von Hötzendorff'un saygınlığı sarsıldı. Romanya'dan gelecek saldırıyı hangi güçlerle karşılayabilecekti?

Bir Macar eyaleti olan Transilvanya'yı istilâya karşı nasıl korumalıydı?

Romanya başkomutanlığı bu durumdan yararlanmaya kalktı. Güneyden gelebilecek Bulgar saldırısından tasalanmadan, 17 Ağustos antlaşması ile kendisine verileceği söylenmiş olan Tran-

General Falkenhein Romanya cephesinde (sağdan üçüncü)

silvanya topraklarına bir an önce el atmak istiyordu. Diplomatik düşünceler, stratejik düşüncelerin önüne geçti. Hareketin başlangıcı olarak belirlenen tarihte, genelkurmay, Karpat cephesine 400.000 kişilik bir güç yığmıştı; bu bütün mevcudunun dörtte üçünden fazlaydı. Dağ geçitlerini ele geçirdi, öncülerini Macar topraklarına doğru ileriye sürdü. Eylül ortalarında, Transilvanya'nın bir kısmı ele geçirilmişti.

Fakat, bu harekete yıldırım hızıyla karşılık verildi. Bulgar ordusu, daha Romanya savaşa katılmadan, Selânik ordusuna karşı saldırıya geçerek, Florina'yı aldı, aldığı savaş düzenini değiştirmeye zorlayarak General Sarrail'in hazırlıklarını engelledi. Romanya'nın savaşa girmesinden on gün önce saldırıya geçmesi gereken Fransız-İngiliz-Sırp ordusu ancak 10 Eylülde Manastır yönünde harekete geçti. Yalnız bu hareket ağır ilerliyordu.

Vardar ve Çerna cephelerinde savunmaya geçen Bulgar ordusu Mackensen'in Alman alaylarıyla da takviye edilmiş olarak, büyük güçlerle Dobruca'ya doğru saldırıya geçti; Rus-Romanya birlikleri, daha eylül ortasında tehlikeli bir duruma girmişti. Güney sınırında istilâ tehlikesiyle karşılaşan Romanya, Ruslardan Dobruca'ya yeni tümenler göndermesini istedi; Romanya'nın savaşa katılmasını pek öyle yürekten istemeyen ve zaten gereğinden çok yayılmış olan cephesinin daha da uzamasından korkan General Alekseief, bu yardımı esirgedi. Tehlikeyi önlemek üzere, Romanya genelkurmayı Transilvanya'ya yönelttiği saldırıyı durdurdu ve birliklerinin bir kısmını güney sınırına gönderdi.

Alman genelkurmayı harekete geçmek için bu anı bekliyordu. Bulgarların şaşırtma saldırısı, Macaristan'a, Rus cephesinden gelen Alman tümenleriyle, İtalyan cephesinden gelen Avusturya-Macaristan tümenlerinden kurulu iki ordu yığacak kadar zaman kazandırmıştı. Bu ordulara eski başkomutan Falkenhein komuta ediyordu. 25 Temmuzda bu ordular harekete geçti. İki çarpışmadan sonra, on sekiz günde Transilvanya kurtarıldı. Bununla birlikte Romanya birlikleri, dağ geçitlerini ellerinde tutmaktaydılar.

Bunun üzerine, Alman büyük karargâhı, doğrudan doğruya Romanya'ya karşı saldırıya geçerek bu düşmanı saf dışı etmeye karar verdi. Alman başkomutanlığı karşı koymak zorunda olduğu yerel saldırılara karşın (batı cephesinde, Fransız birlikleri Verdun'e karşı saldırıya geçmiş, 24 Ekimde Douaumonth, 1 Kasımda Vaux kalesini almıştı; doğu cephesinde Ruslar Lutzk'ın batısından saldırıya geçmişler; İtalyanlar 10 ve 31 Ekimde Corso cephesinde hücuma kalkmışlardı), Falkenhein'ın ordusunu takviye etmek için batı ve doğu cephelerinden dört tümen çekti. 1916 Kasımının ortasında büyük hareket başlamıştı. Falkenhein Karpatlar geçidini zorlayarak, güneye doğru ilerledi, öte yandan Dobruca'daki Alman-Bulgar birlikleri de Tuna'yı aşarak, adı geçen Alman ordusuyla birleşmek üzere ilerledi. 4 Aralık günü, iki ordu, Argeş çarpışmasından sonra birleşti; ayın 6'sında Bükreş'i, tek kurşun atmadan ele geçirdiler. Orsona mevziini tutan Romanya birliklerinin etrafı çevrildiğinden teslim oldular. Güçlerin büyük kısmı Bükreş'in boşaltılmasından sonra, doğuya doğru geriye çekildi; amacı, Rus komutanlığının son birliklerini yığmaya karar verdiği Seret hattına ulaşmaktı. Tutunabilmek için iki kere boşu boşuna çaba harcandı. 4 Ocak 1917 günü Falkenhein birlikleri Seret hattına ulaşarak buraya yerleşti. İki ay içinde, Romanya topraklarının büyük kısmı düşman eline geçmişti. Almanya ile Avusturya-Macaristan, burada, ablukaya dayanmalarını kolaylaştıracak buğday ve petrol kaynağı bulmuş oluyorlardı. Fakat, Romanya ordusu yenilmişti ama yok edilememişti: Alman ve Bulgar zaferleri biri Romanya'nın kuzeyinde Eflâk'ta, öbürü de Dobruca'da olmak üzere iki yeni cephe açılmasından başka sonuç vermedi. İtilâf blokunu ağır bir hayal kırıklığına uğratarak, Almanya ile ortaklarının yeni bir düşmanı nasıl ezebileceklerini göstermesi bakımından manevî bir önem taşıyan Romanya seferi, kesin bir sonuç vermedi. Ludendorff: «Romanya ordusuna karşı kazandığımız zafere karşın, savaşın genel gidişi bakımından biz daha zayıftık» diye yazmıştı.

Savaş haritası, bu yeni hareket yılından sonra, Almanya ile ortakları için 1915 sonundakinden daha elverişliydi. Her ne kadar Bukovina ile Rus cephesinin güney kesiminde kazanmış oldukları toprakları elden çıkartmışlarsa da, Romanya'da geniş topraklar ele geçirdiler; buraları sömürerek dayanma güçlerini arttırdılar.

Fakat, bu görünüşe karşın, iki imparatorluğun durumu kaygı vericiydi.

Almanya'nın ordusu bir bunalım geçiriyordu. Bu önce bir asker bunalımı idi. Çünkü Verdun önünde ve Somme savaşı sırasında 1914'dekinden daha ağır kayıplara uğramıştı. Boşlukları dolduracak yeni askerleri nereden bulmalıydı? Bundan başka malzeme sıkıntısı da vardı: Alman topçusu Somme'da, ilk kez, daha aşağı bir duruma düşmüştü. Hindenburg'la, Ludendorff komutayı ele alır almaz bu tehlikeyi önleyecek çareleri aramaya koyuldular. Birliklerdeki asker eksikliğini, silâh fabrikalarında ve geri hizmetlerde çalıştırılanların bir kısmını silâh altına alarak karşılayabileceklerini umuyorlardı. Bunların yerine çalıştırılacak insan bulunabilmesi için hükûmetten «Yardımcı yurt hizmeti» konulmasını istediler. 2 Aralık 1916'da Reichstag'da kabul edilen yasa, başkomutanlığın isteğini tam olarak karşılamıyordu. Bununla birlikte askerlik yaşını aşmış ya da bu yaşa daha ulaşmamış bütün erkekleri hükûmet dairelerinde ya da fabrikalarda çalışmaya zorluyordu. Birkaç hafta önce genelkurmay, Belçika halkı arasından zorla Alman fabrikalarında çalıştırılmak üzere işçi toplanmasına karar vermişti; Bruxelles'deki Alman genel valisinin itirazlarına, bu sürgüne karşı bütün dünyada yükselen protestolara karşın bu plânı uyguladı. Bundan başka Alman büyük karargâhı, geniş bir savaş sanayii plânı hazırladı: fabrikaların orduya birkaç ay içinde yeni ağır toplar, yeni model makineli tüfekler ve gazlı obüsler vermesini istiyordu. Sanayideki üretime daha büyük bir hamle verdirmek üzere, «Savaş Ofisi»

(Kriegsmat) kurdurdu; bu ofis ham maddelerin fabrikalar arasında dağıtımını düzenleyecek ve üretimin temposunu ayarlayacaktı. Yavaş yavaş başkomutanlığın çalışmaları, normal yetkilerini aşmaya başladı; ekonomik ve sosyal konularda girişimi ele almıştı.

İtilâf blokunun elinde, Almaya ve ortaklarınınkinden daha büyük bir ihtiyat kuvveti vardı. Kuşkusuz, Verdun savaşının yükünü taşımış olan Fransız ordusu yorgundu. Fakat İngiliz ordusu ağır ağır gelişmekteydi. Zorunlu askerlik hizmetinin kabul edilişi sonucunda 1.800.000 kıt'a eri sağlanmıştı. Hindistan ve sömürgelerden savaşın başından beri 1.500.000 asker sağlanmıştı. Batı cephesinde İngiliz ordusunun asker sayısı olduğu gibi durmak şöyle dursun, artmıştı: 1917 başında yeni yedi tümen hazırdı, üretim programı Fransa'da olsun İngiltere'de olsun tam verimle uygulanmaktaydı.

Rus cephesi de iyi bir durumda görünüyordu. Silâh sanayii alanında harcanan çabalar ile İngiltere ve Fransa'nın yardımlarıyla cephane ve malzeme bunalımı giderilmiş gibiydi. Rus sahra topçusunun şimdi -Fransız hafif topçusununki kadar- yedi milyon obüslük bir ihtiyatı vardı. Top üretimi arttığı için, öteki cephelerde olduğu gibi, büyük birlikleri yeniden elden geçirerek azaltmak olası duruma gelmişti: aynı topçu donatımı ile yeni piyade tümeninde dört tümen yerine üç tümen vardı. Bu reformla tümen sayısı çoğaltılmıştı. İtilâf devletleri bloku, 1917 başında saldırıya geçecek güçteydi; oysa bir yıl önce bu durumda değildi.

Siyasal çevreler, özellikle Fransa'da bu saldırının bir an önce olmasını istiyorlardı. Yeni sefer plânının, düşmanın önleyici bir hareketi ile bozulması tehlikesiyle karşılaşmaktan çekmiyorlardı. Bundan başka, hareketsiz durmanın, özellikle, iç politika durumunun karışık olduğu Rusya'da, manevî bir çöküntü yaratmasından korkuluyordu. Cephelerdeki harekete yeni bir hız vermenin zamanıydı.

Kıştan önce büyük bir atılıma girişerek kesin bir sonuç almak

gerekti. 18 Kasım 1916'da, Chantilly'deki, Fransa ve ortakları arasında yapılan toplantıda şuna karar verilmişti: «Düşmanın, hareket girişimini ele almasını önlemek için, koalisyon ordularının, 1917 Şubatının ilk yarısında ellerindeki bütün olanaklarla saldırıya geçmeleri gerekir.» Bu plânın tam olarak uygulanmış olduğu kuşkuludur: şubat başında, kar, Rus ve İtalya cephelerinde hareketlere engel oldu. Bununla birlikte, Joffre ile Haig, ne olursa olsun, harekete geçmek için anlaşmışlardı: plânlarına göre biri 1 Şubatta Somme'dan, öteki de on beş gün ya da üç hafta sonra Craonne ve Reims arasından, Aisne cephesinden olmak üzere iki saldırı yapılacaktı.

Bu hareketlerin çabuk sonuç vermesi gerekti. Bu «yıpratma savaşı» ile elde edilebilir miydi? Foch'un Somme'da uyguladığı «tokmaklama» yöntemi hayal kırıklığı uyandırmıştı. Hükûmet, parlâmento başka şey istiyordu. Orduda da bazı komutanlar en çok da 1916 sonbaharında Vaux ve Douaumonth kalelerine yapılan ve zaferle sonuçlanan saldırılar sırasında Verdun ordusuna komuta etmiş olan General Nivelle, yepyeni yöntemler ileri sürüyorlardı: birden çok sert bir biçimde, tek bir hamlede, atılganca hücuma geçerek, düşmanın ihtiyatlarını getirmesine zaman bırakmadan, mevzilerini ele geçirmeli, cephesini yarmalı; diyordu. Komutayı Nivelle'e vermeyi öneren Joffre artık durumun gerektirdiği adam değildi. 1915 ve 1916'daki başarısızlıklar yüzünden etkinliğini kaybetmişti. Briand hükûmeti, 2 Aralık 1916'da, yüksek komutada değişiklik yapacağını açıkladı: Joffre, hükûmetin «teknik danışmanlığı» na; Nivelle de onun yerine, bütün orduların başkomutanlığına getirildi. Üç hafta sonra bu çözümün sakıncaları görülmeye başladı. Çünkü «teknik danışman» ile başkomutanın ilişkileri nasıl olacaktı? Joffre'u, Fransa mareşalliği katına yükselten 26 Aralık 1916 tarihli kararname onu büsbütün silmişti. Artık Nivelle'in, otoritesinin karşısında hiçbir engel yoktu. «Genç Okul» zafer kazanmıştı. Yeni başkomutan, 14 Ocak 1917'de en güçlü noktasına hücum etmemek ve hareketi anî ve şiddetli bir biçimde yirmi dört ya da kırk sekiz

saat içinde yapmak koşuluyla, Alman cephesini istediğimiz zaman yararız» diye yaymıştı. Kuşkusuz, bu kendine güveniş bazı kimselere çok iddialı görünmüştü: Briand'ın Fas'tan çağırarak, harbiye bakanlığına getirdiği General Lyantey bunu kuşkuyla karşılamıştı. Ama, ne kadar maceralı görünürse görünsün, belki de bir başarı şansı taşıyan bir projeye karşı çıkmak cesaretini kimse gösteremiyordu.

İki buçuk yıllık bir savaştan sonra, insanlar bezginlik duymaya başlayınca parlak hayallerin peşinde sürükleniyorlardı.

XX. BÖLÜM

HALKLARA SAVAŞIN VERDİĞİ YORGUNLUK

Çarpışan düşman blokların ikisi de kesin bir sonuç alamadılar; oysa savaş üçüncü yılına basmış bulunuyordu. Hayal kırıklığına maddî ve manevî acılar da eklendi. Çekilen bunca sıkıntılardan sonra, bütün ülkelerde, halkta sabırsızlık ve bezginlik belirtilerinin başgöstermesinde şaşılacak bir şey yoktu.

Kamuoyunda Beliren Kaygı

Savaş içindeki bütün devletlerde ekonomik güçlükler gittikçe ağırlaşmaktaydı.

Devletler arasındaki ödemelerde meydana gelen bunalım ve deniz yoluyla ulaştırmada rastlanan güçlükler Fransa ile ortaklarını ithalâtı azaltmaya götürdü. Paranın enflâsyonu sonucu olarak fiyatlar yükseldi; oysa ücretler eğrisi aynı hızla yükselmemişti. Et fiyatı Fransa'da 1914 Ağustosunda 100 ise, 1916'nın ikinci yansında 144 olmuştu; patates için bu rakam 167'dir. Ücretlerdeki ortalama rakam ise 125'di; memur maaşlarında hâlâ hiçbir artma olmamıştı; yalnız artış oranı rakamı 150 olan tarım işçileri ötekilere göre daha iyi durumdaydılar. Büyük Britanya'da fiyatlardaki ortalama artış yüzde 200 oldu; oysa ücretlerdeki artış 120 idi. Hayat pahalılığı bunalımının ağır ağır ilerlediği İtalya'da bu rakamlar arasındaki fark o kadar büyük değildi.

Almanya kuşkusuz daha güç bir durumdaydı: her ne kadar geniş Romanya topraklarının ele geçirilmesi gerçekten bazı yiyecek maddelerinin bulunmasına büyük ölçüde yardım ettiyse de,

yiyecek maddeleri fiyatı, savaş başından beri iki katından çok arttı; oysa, savaş sanayiinde çalışmayan yapı işçilerinin ücreti, 1914'deki kadardı; daha iyi durumdaki mesleklerde de ücret artışı hiçbir zaman % 25'i geçmemişti.

Kuşkusuz bu rakamları yorumlamak gerekir: kiraların ödenmesinin ertelenişi yiyecek maddeleri fiyatlarındaki artışın bir kısmını karşılar. İşçi bulmaktaki güçlük, kadınlar ve çocuklar savaştan öncekinden daha kolaylıkla iş bulabilmekteydi. Bununla birlikte, savaşan ülkelerde halkın bir kısmı fiyat yükselişi karşısında sıkıntıya düşmüş, gittikçe artan yoksulluklara katlanmak zorunda kalmıştı.

Yasa bürünmeyen aile yok gibiydi. «Yıpratma savaşı» çarpışmaları, görülmemiş derecede kanlı oldu. Bu fedakârlıklara daha ne kadar zaman katlanılacaktı? Kocaları ya da oğulları ölümden kurtulmuş olan kadınlar da her an bir kara haber almanın bunalımı içinde çırpınıyorlardı. Sonu gelmeyen bu savaşta sağ kalabilmiş olanlar nasıl canlarını kurtarabileceklerdi? Başlangıçta yurtseverlik coşkunluğu içinde sezilmeyen kederler, yaslar ezici etkisini gittikçe artırıyordu.

İçgüdüsünden gelme bir tepki ile her ülkedeki durum, devlet adamlarının askerlik, diplomasi ve ekonomi alanında uyguladıkları yöntemlerin ne derece iyi olduğunu soruşturmaya başladı. Savaşın, daha güçlü bir biçimde yönetilmesi isteniyordu. Her ülkede yalnız bir azınlık, bunca çabanın hiçbir şeye yaramadığı düşüncesini ileri sürmekteydi; ama halkoyu hükûmetlerin yeni atılımlara girişmesini istiyordu. Bu sabırsızlık, bütün hükûmetleri güç bir duruma sokmaktaydı.

Savaşta bulunan bütün ülkelerde, aynı gevşemelerin aynı zamanda başgöstermiş olması bir rastlantı işi değildi: bütün bunların esin kaynağı aynıydı; bilerek ya da bilmeyerek enternasyonalist sosyalistlerin, «Zimmerwald» cılar denilen grubun telkinleri idi.

Savaşın başlangıcında savaş ödeneklerine, bütün savaşa giren ülkelerdeki sosyalist partilerin oy vermesi üzerine güçsüz-

lüğü kavrayan uluslar arası sosyalist bürosu, müdahaleden vazgeçmişti; her ülkedeki sosyalist parti temsilcilerini, dayanışma ödevlerini hatırlatmak, aralarında doğrudan doğruya bir bağlantı kurmalarını sağlamak üzere toplantıya çağırmadı. Bununla birlikte tarafsız ülkelerin sosyalistleri, özellikle İsviçre ve Danimarka sosyalistleri, bu ilişkilerin sıklaşması için ortaya bir fırsat çıkacağını ve yine uluslar arası sosyalizm öğretisinin canlanacağını ümit ediyorlardı: böylece bütün ülkelerdeki sosyalistler elbirliği ederek savaşa karşı çıkacaklardı. 1914 Eylülünde İsviçre sosyalistlerinin lideri Grimm, İtalyan sosyalistleri ve Rusya'dan kaçıp İsviçre'ye sığınan sosyalistlerle konuştu. Yapılan toplantıda şu parola ortaya atıldı: Halka, savaşın nedeninin, bütün ülkelerdeki emperyalizm olduğunun anlatılması, proletaryaya, barış için elbirliği ile çalışmasının kendi yararına olduğunun gösterilmesi; uluslar arasındaki mücadelenin yerine sınıf mücadelesinin geçirilmesi. O sırada Lenin ***Sosyal Demokrat*** adlı gazetesinde: «Halklar arasındaki savaşı, iç savaşa dönüştürme yolundaki çalışma, biricik sosyalistçe çalışmadır.» diye yazıyordu; eğer uluslar arası sosyalist bürosu, savaştan önceki öğretisinden ayrılmışsa, yeni bir topluluk meydana getirerek enternasyonalin ilkelerine bağlı olan sosyalistlerin çabası birleştirilmeli ve sınıf dayanışmasını ulusal ödevin üstüne çıkarmalı.

Lugano toplantısında ortaya atılan düşünce, her yana yayıldı. Fransız ve Belçikalı sosyalist liderleri Gimm'in önerisini benimsemeyerek, sosyalistlerin savaş karşısındaki tutumlarını gözden geçirerek Enternasyonalin toplanmasından yana olmamaları üzerine, İtalyan Sosyalist Partisi 1915 Mayısında tam Roma hükûmetinin savaşa katıldığı sırada harekete geçerek uluslararası bir sosyalist konferansının toplanmasına önayak oldular. Eylül ayında, Berne yakınındaki Zimmenvald'de kırk delege bir araya geldi. Bunlar arasında bulunan Alman sosyalistlerinden Adolff Hoffman ile Ledebour ve Merrheim ve Bovaderon adlı Fransız sendikacıları «Avrupa proleterleri» ne seslenen bir bildirinin metnini hazırladılar. Bu bildiride «işçi sınıfına, kendisine

karşı olan ödevi hatırlatılıyordu.» İşçi sınıfı «varlıklı sınıfların emrine girmeyi red etmeli» «toprak almadan ve savaş tazminatı istenilmeden» bir barış yapılmalı ve bu barış «her ulusun kendi yazgısına kendisinin sahip çıkması hakkına dayanmalıdır.» Bu bildiri yankı uyandırmadı: Fransa ve Almanya'daki sosyalist gazeteleri tek kelime ile sözünü etmedi; «kitleler» ise ya bu bildiri konusunda hiçbir şey öğrenmedi ya da ilgisizce karşıladı. Bununla birlikte konferansta bir «Uluslar arası sosyalist komisyonu» kurulmuştu; bu komisyonun merkezi Berne olacaktı ve buradan propagandasını yayacaktı; başkanı İsviçreli bir sosyalistti ama doğrudan doğruya ihtilâlci Rus göçmenlerinin ve özellikle Lenin'in etkisi altındaydı. Kienthol'de 1916 Nisanında toplanan ikinci bir konferansta yirmi üç topluluğun temsilcileri bir araya geldi: İsviçre, İtalyan, Romanya, Polonya, Bulgar sosyalist partilerinin, İskandinav ve İspanyol sosyalist gençlik kuruluşlarının temsilcileri; Rus ihtilâlcileri, Almanya ve İngiltere'nin bağımsız sosyalistleri ile birlikte üç de Fransız sosyalist milletvekili vardı; fakat bunlar yalnız kendilerini temsil ediyorlardı. Kienthol bildirisi ile bütün sosyalistlere şu direktif veriliyordu: her ne biçimde olursa olsun hükûmete girmemek ve savaş ödeneklerine oy vermemek: şiddetli tartışmalardan sonra en ileri eğilim baskın çıktı. Berne komisyonu «Ezilen ve öldürülen halklara» yönelttiği 1 Mayıs 1916 çağrısında; doğrudan doğruya eyleme geçmeyi salık vererek «Her yola baş vurarak dünya ölçüsündeki boğazlaşmaya son verin! Hemen ateşkes yapılmasını isteyin.» diyordu.

1916 yılı sonunda uluslar arası sosyalist hareketin öğretisi ve programı belirlenmişti: Berne konferansı ihtilâl fikrini yaymaya başlamıştı. 18 Şubat 1917 günlü bildirisinde hükûmetlerin savaşa son vermek istemediklerini belirtiyordu. Onları buna zorlamak için bütün ülkelerin proleterleri «silâhlarını kardeşlerine değil, iç düşmanlara çevirmeliydi». Kuşkusuz hareket, daha büyük bir güç durumuna gelmemişti; fakat bütün dünya ulusları içinde bir şeyler kımıldanıyordu.» Kavgayı soluk almadan, aralıksız yürütmenin zamanı gelmişti.

Lenin'in ve Rus ihtilâlci göçmenlerinin benimsedikleri bu ilkeler, batı ülkeleri işçileri arasında hemen yankı uyandırmadı; Almanya'da Liebknecht'in, Fransa'da Monatte'ın ardından yürüyen olmadı. Fakat Zimmenvald hareketinin etkisiyle «ilhaksız ve tazminatsız» bir barış düşüncesi sosyalist çevrelere sızarak kutsal birliği sarsmaya başlamıştı.

Batı Demokrasileri

Verdun olayları, Fransa'da, parlâmento çevrelerinin aylardan beri büyük karargâhın yöntemlerine yönelttikleri eleştirileri yeniden canlandırdı. Alman hücumunun uyandırdığı şaşkınlık, savaş alanı karşısındaki savunma düzeninin zayıflığı, başkomutanın düşmanlarına hak verir gibi görünmekteydi. Durumdan hoşnut olmayan, kaygılanan parlâmento, durum konusunda kesin bilgi edinerek denetim hakkını kullanmak istiyordu. Kamuoyuna, ülkenin moralini bozacak nitelikte haberler vermemek koşuluyla, hükûmet Meclislerin kapalı oturum olarak toplanarak (6 Haziran 1916) «Ordular üzerinde bir parlâmento denetimi kurulmasını» kabul etti. Böylece yeni savaş yönetimi biçimleri belirlenerek, parlâmentoya yetkilerini kullanma olanakları verilerek, hükûmet işlerinin yönetiminde yerini alması sağlandı.

Fakat artık hükûmetin durumu eskisi kadar sağlam olmadı. Bundan sonra sorulara cevap vermek zorunda kalacaktı. Bunlar kapalı oturumlarda yapılmakla birlikte, hükûmetin çalışması bakımından yine de bir tehlike meydana getiriyordu. 1916 sonunda, Somme savaşının ve Romanya'nın uğradığı bozgunun sonucu olarak hükûmet yeniden parlâmentonun gizli bir toplantısında hesap vermek zorunda kaldı. On oturum boyunca (28 Kasım-7 Aralık) hükûmete çok sert eleştiriler yöneltildi; bu eleştiriler dış politika ile olduğu kadar, askerî hareketlerin yürütülüşü ile de ilgiliydi. Konuşan parlâmento üyeleri, hükûmeti enerjisizlikle, başkomutanlığın karşısında kendini silmekle, gereği kadar atılım gösterememekle suçladılar. Briand, boyun eğerek

başkomutanlığın yeniden örgütlendirileceğini ve kabinede değişiklik yapılacağını bildirdi. Bütün bunlara gerekçe olarak da «Savaşın genel yönetiminin dar bir kadronun eline verme ve ülkenin ekonomik hayatının örgütlendirilmesi» zorunluluğu ileri sürülüyordu. Hemen uygulama önlemleri alındı. Yukarıda görüldüğü gibi Joffre büyük karargâhtan ayrılarak hükûmetin «teknik danışmanı» oldu. Değişikliğe uğrayan (13 Aralık) kabinede, bakan sayısı azaltıldı. «Savaşın genel yönetimi ile ilgili kararlar vermek üzere» Başbakan ile Harbiye, Bahriye, Ordu, Maliye bakanları hemen her gün toplantı yapacaklardı; bu, «savaş komitesi» ydi. Bundan başka yeni kabine parlâmentodan «Ulusal savunmanın gerektirdiği bütün önlemleri» kararnamelerle alma izni, yeni yasama organının bazı yetkilerini kendisini vermesini istedi. Fakat bu isteği iyi karşılanmadı. Başkomutanlıkta, yapılan reform bir uzlaştırmadan başka bir şey değildi; on beş gün sonra bundan vazgeçildi. Meclis, kararnameler rejimini «kendisini hükûmetin keyfine» bırakmamak için kabul etmedi. Yalnız «Savaş Komitesi» kaldı. Fakat özel bir yetkisi yoktu; görevi yalnız Bakanlar Kurulunun karar örneklerini hazırlamaktı. Siyasal havadaki sıkıntı yine de giderilmedi; parlâmento enerjik bir hükûmet istemekte direniyor ve temelli haklarını devretmemekte de ayak diriyordu. Briand milletvekillerine: «Yüksek sesle söylüyorum ki size; şu sıralarda hangi hükûmet yer alırsa alsın, çabuk hareket etme olanağı sağlayacak biçimde, karar verme ve hareket etme yetkisine sahip olmazsa, en kötü koşullar için ulusal savunmayı sağlayamaz» diyordu. Fakat bu çağrı boşa gitti.

Gerçekte, parlâmentonun çıkardığı bu güçlükler pek öyle fazla kaygı verici değildi. Muhalefet, hükûmetin hareket ilkelerini değil, yöntemlerini eleştiriyordu. Her zaman ulusal çıkarlar çerçevesi içinde kalarak «kutsal birleşme» parolasını elden bırakmıyordu. Bütün partilerin liderleri, savaşı zafere götürme kararlılığını belirtmeye devam ediyorlardı. Fakat bu birliktelik, parlâmento dışındaki tehlikeli bir hareketle sarsılmaktaydı. Daha 1914 sonbaharında, bazı sendika başkanları, özellikle «Maden

İşçileri Birliği» sekreteri Merrheim Sosyalist Partinin ulusal savunma younda hükûmetle işbirliği yapmasını yermişlerdi; sosyalist partiler arasında, hatta düşman ülkelerde olsalar bile, yeniden ilişki kurulmasını istiyorlardı. Propagandaları meyvasını vermeye başlamıştı. 1916 yılı aralık ayında yapılan Sosyalist Parti ulusal kongresinde, ilişkilerin yeniden kurulması için 1.537'ye karşı 1.407 oy; Sosyalist Parti üyelerinin ulusal savunma hükûmetine katılmamaları için de 1.637'ye karşı 1.372 oy verildi. Sosyalist Partinin içinde üyesi çok bir «azınlık» grubu kuruldu; bu grup, enternasyonalist gruplarca benimsenen formülü savunuyordu: toprak almadan, savaş tazminatı vermeden barış yapılması, (ilhaksız ve tazminatsız). Bu düşüncenin yayılması şu tehlikeyi ortaya çıkarıyordu: her ne kadar, ulusal birlik görünüşe göre hâlâ devam ediyorsa da, artık sarsılmıştı; çünkü, Sosyalist Partide hükûmete katılmadan yana olanlar, zayıf bir çoğunluğa dayanıyordu.

1916 savaşı İngiliz kamuoyunu, Fransız halkının içine düştüğü bunalımlara uğratmadı. Verdun çarpışması -bir İngiliz bakanının Fransız elçisine dediği gibi- «sizin Verdun» İngiltere'de Fransız ve İngiliz askerine karşı hayranlık yaratmıştı; sinirlerini bozmamıştı. Somme saldırısı İngiliz ordusunun gücünü göstermişti, ülke bununla öğünebilirdi. Ancak bu savaş bittikten sonra, uğranılan kayıpların derecesi anlaşılınca, «zafere» karşı kuşkular uyanmaya başlamıştı. Fakat daha önceden de hükûmetin otoritesi sarsıldı. Parlâmento çevreleri, uzun süreden beri Asquit'in aşırı ihtiyatlılığını hareketlerinin ağırlığını, gelenekleri ve kişisel çıkarları aşırı derecede gözetmesini eleştiriyorlardı. Kitchner, batan Hampshire gemisinde kaybolduktan sonra Harbiye Bakanı olan liberal Lloyd George ve muhafazakârların liderlerinden Bonar Law, başbakanı uzaklaştırmak için fırsat gözlüyorlardı.

Olaylar, 1916 Kasımında harekete geçmelerine elverişli bir ortam yaratmıştı. 13 Kasımda Lord Lansddowne hükûmete bir muhtıra gönderdi. Fransızlarla yapılan dostluk anlaşmasının

öncüsü olan ihtiyar muhafazakâr devlet adamı karamsarlığa düşmüştü: ekonomik, deniz ve kara savaşları sonuçlarının «hiç de yürek ferahlatıcı» olmadığını, İngiltere'nin, eğer iki üç yıl daha savaşa devam ederse «acınacak duruma düşeceğini» söylüyordu. Ona göre, «Savaşın uzayıp gitmesi ancak, uygun bir süre sonunda elle tutulur bir sonuç alınabilecekse istenebilir» di. Ama kim bunu garanti edebilirdi? Landsdowne bundan şu mantıksal sonucu çıkarıyordu: eğer barış girişimleri yapılacak olursa, bunu yapanların cesaretini kırmamak gerekir. Bu ruhsal duruma karşı Asquith gerektiği kadar güçlü tepki gösterebilecek miydi? Lloyd George ile Bonar Law, bunun böyle olmadığına inanıyorlardı. Başbakandan «hükûmetin çalışma yöntemlerinde değişiklik yapmasını isteme konusunda anlaştılar; böylece Asquith'in etkinliği görünüş olarak kalacak, asıl iktidar «Savaş Komitesi» (Lloyd George, Bonar Law, Edward Garson) eline geçecekti. Asquith «seyirci durumuna» düşürülmeyi kabul etmedi. Fakat 3 Aralık günü, kabine arkadaşlarının çekiliriz, diye gözdağı vermeleri üzerine, hükûmette bir değişiklik yapmaya razı oldu. Ayın 6'sında, kral, parti liderleriyle bir toplantı yaptıktan sonra, Lloyd George'u yeni hükûmeti kurmakla görevlendirdi,

Bu siyasal bunalım basit bir olay değildi. Lloyd George kabinesi muhafazakârların büyük kitlesiyle, liberallerin bir kısmı ve ülke çıkarını doktrin sorunlarının üstünde gören İşçi Partililerin desteklediği bir koalisyon hükûmeti idi; fakat bir ulusal birlik hükûmeti değildi: «su katılmamışlar» la, doktrinci liberaller, Lloyd George'u partisinin disiplinini çiğnediği, kendi liderini düşürdüğü ve İngiltere'nin geleneksel siyasal kadrosunu dağıttığı için mücadele ediyorlardı.

Bu yeni hükûmet biçimi, savaş durumunun zorunluluklarına uygun yeni bir hükûmet düzeni de getirmişti: asıl iktidar başlangıçta beş üyeli (Lloyd George, Bonar Law, Curşon, Milner ve Henderson) bir War Cabinet (Savaş Kabinesi) nin elindeydi. Bu kabine hemen her gün toplanıyor ve bakanlıkların çeşitli dairelerine emirler veriyordu. Kabinenin öteki üyeleri ikinci plânda

Sir D. Haig, Joffre ve Lloyd George

kalan yardımcılardı. Bu düzende, başbakanın büyük bir otoritesi vardı. Gerçekte Avam Kamarası pasif bir role itilmişti. Böylece 1916 bunalımı yalnız siyasal hayatın geleneklerini derinden değiştirmekle kalmadı, hükûmetin çeşitli cephelerinde de değişiklik meydana getirdi.

Her ne kadar İngiltere'de iç durum, daha önceki aylara göre daha sağlam görünüyorsa da, Londra hükûmeti imparatorluk ölçüsünde bazı dertlerle karşılaştı. Buna neden olan dominyonlar değildi: hepsi de birer birer, anavatanı gibi «Ulusal Koalisyon» formülünü benimsemişlerdi; yalnız 1914 sonbaharında çabuk bastırılan bir ayaklanma çıkmış olan Güney Afrika, Avrupa işleriyle çok ilgilenmiyordu. Fakat İrlanda sorunu çok daha tehlikeli bir durumdu.

Daha savaşın başlangıcında, Avam Kamarasında İrlanda grubu başkanı John Redmond, yurttaşlarının Büyük Britanya'nın sadık uyrukluları olarak kalacaklarını açıklamıştı. ***Home Rule***'ün savaş sonuna ertelenmesini kabul etti; İrlandalıları, İngiliz

ordusuna katılmaya teşvik etti. Fakat Redmond'un tutumuna, «Uzlaşmazlar» birkaç ay sonra hücum ettiler. 1915 yılı içinde, Home Rule'ü yetersiz bir ödün olarak ve İngiltere'nin sıkıntılarından yararlanarak bağımsızlık isteklerini ileri sürenler yeniden örgütlenmeye başladılar. Bunların kurdukları gruplar İngiliz ordusuna gönüllü asker toplanması için açılan kampanyayı «sabote» etti, halkı kışkırttı. Amerika'daki İrlandalıların para yardımı ile on sekiz bin kişilik küçük bir ordu kurdular. Liderlerinden daha savaşın başında Almanya'ya geçmiş olan Sir Roger Casement, Alman hükûmetinden maddî yardım istemekten çekinmedi. Almanya'nın desteği ile 1916'da bir ayaklanma başgösterdi: maskelenmiş bir Alman gemisi, İrlanda'ya silâh ve cephane çıkarırken, Alman donanması da, İngiliz savaş gemilerini İrlanda Denizi'nden uzak tutmak için, Kuzey Denizi'nde bir gösteri yapacaktı. Hazırlıklar önceden öğrenilerek ortaya çıkarıldı ve Casement bir denizaltıdan İrlanda'nın batısında karaya çıkartılırken yakalandı. Bununla birlikte ayaklanma patlak verdi. Büyük Britanya'ya karşı direnme kararlılıklarını göstermek için «Paskalya Ayaklanması» na giriştiler; bir avuç insan -1.200 kişi kadar- beş gün boyunca Dublin'e egemen oldu. Geçici İrlanda Cumhuriyet Hükûmeti bağımsızlık ilân etti. Kanlı ve kızgın sokak savaşlarından sonra ayaklanma bastırıldı; elebaşılar ölüm cezasına çarptırıldı. Bu hareketi küçük bir azınlık yaratmışsa da İrlanda hâlâ sarsıntısının içindeydi.

1916 sonlarında İngiliz hükûmeti yeni karışıklıklardan korkuyordu; hükûmet boşuna şirin görünmeye ve İngiliz çıkarlarıyla İrlanda'nın isteklerini bağdaştırmaya çalıştı; İrlanda halkının silâhlı bir karşı koymasından korktuğu için, zorunlu askerlik yöntemini koymadı. İrlanda sorunu, İngiliz hükûmeti için sürekli bir dert kaynağı olarak kaldı.

İtalya'daki siyasal durum karışıktı. Savaşa girmeye karar vermiş olan Salandra hükûmeti aşırıların işbirliği ile devrilmişti: sosyalistler, ülkeyi savaşa sürüklediği için bu hükûmete hücum ediyor, milliyetçiler de savaşı çok gevşek yürütmekle suçluyor-

lardı. Yeni başbakan Boselli, kabinenin kurulmasında bir «Ulusal Birlik» formülünü uygulamayı denedi. İtalya'nın çabalarını zafere kadar arttırmak ve sürdürmek isteyenlere çağrıda bulundu. Fakat bu sözde «Kutsal Birlik» le Fransa'ya ya da İngiltere'dekinin benzer yanı yoktu: bakanların bazıları İtalyan kamuoyuna savaşa girme düşüncesini kabul ettirmek için çalışan kimselerdi; ötekiler de -aralarında Giollittici Cosimo'nun da bulunduğu- oldu bittiye boyun eğen ve tarafsızlığı savunmuş olan politikacılardı. Başbakan da gücünden çok, iyi niyeti olan bir ihtiyardı.

Orta Avrupa Devletleri

Almanya'da olsun, Avusturya-Macaristan'da olsun siyasal istikrar daha iyi bir biçimde sağlanmış değildi.

Berlin'de de, Başbakan Bethmann Holweg Briand'ı sarsan ve Asquit'in düşmesine neden olan eleştirileri andıran eleştirilere uğramaktaydı. Kendisine, siyasal partilere karşı bir uzlaşma politikası güttüğü ve tarafsızları gözettiği için hücum ediliyordu; Almanya'da da muhalefet hükûmeti zayıflıkla suçluyordu. Fakat Almanya'nın siyasal hayatındaki bu güçlükleri, öteki ülkelerinkinden ayıran, burada genelkurmayların oynamaya başladığı roldü.

1916 ilkbaharında, Amerika Birleşik Devletlerinin söz vermelerine karşın denizaltı savaşına yeniden başlamayı isteyen Amiral von Tirpitz ile Başbakan arasında bir çatışma oldu; bu anlaşmazlık sonunda Amiral istifa etmek zorunda kaldı. Bununla birlikte, denizaltıların Kuzey Denizi'nde yeniden harekete geçmelerine, birkaç hafta kadar, izin verildi; fakat 24 Martta Sussex yolcu gemisinin torpillenmesi Almanya ile Amerika arasında tehlikeli bir olay yarattı: diplomatik ilişkilerin kesileceği tehdidi karşısında Almanya, 4 Mayısta ticaret gemilerinin «önceden haber verilmeden ve insanların hayatı korunmadan» torpillenmeyeceğine söz verdi. Deniz Kuvvetleri Genelkurmayı, bu kararı beğenmediğini hükûmete sezdirmek için, beş ay süreyle, ticaret

gemilerine karşı açılan bütün denizaltı hücumlarını durdurdu.

Fakat Alman kamuoyu bu gerilemeyi kabul etmedi. Sağcı partiler, Başbakana ulusal çıkarlara yarayan önlemlere engel olmak ve İngiltere'yi kayırmakla suçladılar. Hücumlar, tartışmalar gittikçe şiddetlendi: haziran ayında, Reichstag'da «Junius Alter» imzasıyla yayınlanan bir broşürde Başbakanın vatana hıyanetle suçlandığı açıklandı (broşürün yazarı Königsberg'de Ziraat Müdürü olan Kapp adında Prusyalı bir memurdu.) Büyük karargâha Mareşal Hindenburg'la, General Ludendorffun gelişleri tartışmayı şiddetlendirdi. Ludendorff dar kafalı bir muhafazakâr, sosyalistlerin can düşmanı ve «toprak almak için» savaşmayı savunan bir adamdı; genel politika sorununa karışma yetkisini görüyordu kendinde.

Az zaman sonra da eline bunun için fırsat geçti. Daha 1916 Ekiminde, denizaltı savaşı sorunu yeniden ortaya atıldı: büyük karargâh bu sorunda yan tuttu; deniz genelkurmayının görüşünü güçlü destekleyerek, hiçbir sınırlamaya bağlı olmaksızın denizaltı savaşının başlamasını emretti; başbakanın itirazlarına kulak asmadı. Belhmann boşuna bu hareketi protesto etti durdu; bu konunun dış politikayı ilgilendirdiğini ve bu yolda yalnız kendisinin karar sahibi olduğunu boşuna ileri sürdü. 16 Ekim günü Merkez Partisi bir karar sureti kabul etti: «imparatorluk başbakanın kararları, temel olarak. Ordu Başkomutanlığının kararlarına dayanmalıdır. Eğer, hiç kısıntısız denizaltı savaşına girişmeyi red edebilmesi için Reichstag'ın kendisiyle aynı düşüncede olduğundan emin bulunmuş olması gerekir.» Bu sözler, Başkomutanlıkla Başbakan arasında bir anlaşmazlık çıktığı zaman, çoğunluğun Bethmann Holweg'e karşı çıkacağını yeteri kadar açıklıkla anlatmaktadır.

Öte yandan, Reichstag dışında, önemsiz bir grup meydana getirmekle birlikte, savaş ödeneklerine oy vermemiş olan «bağımsız» sosyalistler, bir propagandaya girişmişlerdi. 24 Mart 1916'dan beri Sosyalist Partisindeki bölünme kesin bir durum almıştı. Liebknecht'in yönetimindeki aşırı grup kendisine ***Sparta-***

küsbund adını veren aşırılar grubu açıktan açığa harekete geçerek karşı koyma propagandası yapıyordu. 1 Mayıs günü Liebknecht, Berlin sokaklarında: «Kahrolsun savaş!» diye bağırdığı için tutuklandı; dört ay hapis cezasına çarptırıldı.

1916 yılı sonunda, Almanya'daki siyasal durum ciddî olmamakla birlikte nazikti. Partilerin birliğini sürdürebilmek için her yana çekilebilecek bir politika izleyen başbakana karşı iki muhalefet cephesi kurulmuştu. Aşırı soldaki muhalefet, başbakana, toprak elde etmek için savaş düşüncesine karşı çıkmadığı için hücum ediyordu. Bu muhalefetin büyük şehirlerdeki işçi çevrelerinde dayanak noktaları vardı ama parlâmentoda etkisizdi. Sağcı muhalefet ise, başbakanı zayıflıkla suçluyor ve hükûmetin diplomatik sonuçları ne olursa olsun en aşırı önlemlere başvurmasını istiyordu; büyük karargâha dayanan bu muhalefetin parlâmentoda gerçekten etkinliği vardı. Bu politik duruma Başkomutanlıkla, Başbakan arasındaki ilişkiler egemendi: sonunda 1917 yazındaki bunalım meydana geldi.

Avusturya ve Macaristan hükûmetleri o zamana kadar ülkelerini baskı yöntemlerine baş vurarak yönetmişlerdi. Fakat buralarda da yeni bir gelişmenin belirtileri görünmeye başladı.

Avusturya'da bu gelişmeyi bir kaza meydana çıkardı. 21 Ekim 1918 günü Başbakan Kont Stürgkh, her zamanki gibi lokantada yemek yerken tabanca kurşunuyla vuruldu. Suikastı yapan Sosyalist Parti sekreteri Adler'di. Bu hareketi kendi başına yapmıştı; arkadaşları onun aşırı görüşlerini paylaşmıyorlardı. Her ne kadar bu cinayeti yapan tek bir kişi idi ama önemli sonuçları oldu: Stürgkh'ün ölümüyle, ona bağlı olan «baskı» rejimi de sona erdi.

Macaristan'da Tisza'nın diktatörlüğü de tartışılıyordu. Romanya'nın savaşa katılması, muhalefete başbakanı yerme fırsatını verdi; Tisza, bu yeni düşmanın savaşa katılacağını önceden görmemekle, Transilvanya'yı istilâya karşı koruyacak önlemleri almamakla suçlandı. Bununla birlikte Tisza, çoğunluğu elinde tutuyordu, muhalifleri eleştirilerini ulusal alanda yürütmektey-

diler; Macar politikasının ilkelerini tartışma konusu yapmıyor, kullandığı yöntemleri de eleştirmiyorlardı. Bununla birlikte yeni bir eğilim belirmişti: muhalefet liderlerinden Kont Karolyi, 1916 Temmuzundan beri arkadaşlarından ayrılmıştı. Apponyi ile Andrassy, Tisza gibi Macaristan'ın çıkarının, Almanya'nın çıkarıyla bağıntılı olduğunu ileri sürerken, Karolyi hükûmetten savaş amaçlarını bildirmesini istiyor; Avusturya-Macaristan'ın yabancı bir devletin hırslarına alet olmaması, Alman emperyalizmine hizmet etmemesi gerektiğini ileri sürüyor; bir uzlaşmaya varılarak barışa gidilmesini diliyordu. Bu düşünceler büyük bir ilgi uyandırmadı: ancak yirmi milletvekili Karolyi'nin ardından yürüdü. Fakat bu grup (Sosyalist Partinin hiçbir zaman etki yapmadığı) Budapeşte parlâmentosunda Almanya'da «bağımsız» sosyalistlerin Fransa'da sosyalist «azınlık» grubunun yaptığı role benzeyen bir rol oynadı, bu grup savaşı zafere kadar sürdürme görüşüne karşı çıktı.

İmparator François Joseph'in 22 Kasım 1916'da ölümünden sonra Avusturya-Macaristan'ın siyasal tarihinde yeni bir dönem başladı. Yeni imparator; I. Karl gençti; heyecanlı bir insandı; eski saray havasının tersine yeni düşünceleri uygulamak, yeni yöntemler bulmak isteyen bir ortamın etkisindeydi. Bir Bourbon Parma Prensesi olan imparatoriçe Zita Avusturya geleneklerinin yabancısıydı; canlı bir zekâsı vardı; bir rol oynamak sevdasındaydı. İmparatorun da çok iyi niyeti vardı; kararlı olmaktan daha çok birtakım parlak isteklere kapılma eğilimindeydi. Onda ne öldürülen veliaht Arşidük François Ferdinand'ın enerjisi, ne de amcası François Joseph'in soğukkanlı bencilliği vardı. İktidara geldiği zaman belirli bir programı da yoktu; fakat baskı yöntemlerine baş vurmamaya kararlıydı: Avusturya'da «Stürgkh düzeni» ni yeniden ele almak istemediği gibi Kont Tisza'nın Macaristan'da sürdürdüğü diktatörlükten de hoşlanmıyordu. Yeni imparatorun gelişiyle Avusturya-Macaristan'ın siyasal hayatında bir canlanma başgösterdi; ama ne var ki bu durum, 1917'de I. Karl'ı ciddî güçlükler karşısında bırakacaktı.

1916 yılı sonunda savaş durumunda bulunan bütün ülkelerin iç işlerinde birtakım güçlükleri vardı: bu güçlükler Rusya'da tehlikeli bir durumdaydı.

1915 Eylülünde, Duma'nın tatil edilmesinden ve liberal muhalefet «blokunun» kuruluşundan beri siyasal bunalım gittikçe ağırlığını arttırdı. Bozguna uğranılması halinde hanedanın durumunun sarsılması tehlikesine karşın, orduların başkomutanlığını eline aldı. Zamanının büyük kısmını büyük karargâhta geçirdiği için, kamuoyunun durumu konusunda sık sık bilgi alamıyordu. Zayıf ruhlu, kararsız bir adamdı; ama karakterinin kusurlarını otoriter görünerek örtmeye çalışıyordu: inatçılığı, tartışmaya yanaşmaması kendini korumak için aldığı önlemlerden başka bir şey değildi. Söylenenlere kulak asmıyor ve kendisiyle birlikte çalışanlara yakınlık göstermiyordu. Çarkoye-Selo'da imparatoriçenin etkinliği ağır basıyordu; bakanları kabul ediyor, Çar'a yazdığı mektuplarda olaylar ve insanlar, hatta generaller konusunda yargılar veriyordu. Oysa Aleksandra Feodorovna'nın Rusya konusunda hiç bilgisi yoktu; burjuva çevrelerini gittikçe saran kızgınlığın farkında değildi; Duma'ya Zemtvos birliğine, şehirler arası birliğe devletin düşmanları gözüyle bakıyor ve asıl Rus halkının bu güruhlara ilgi göstermediğini, imparatora bağlı olduğunu sanıyordu.

Çariçe'nin çevresini «gizli güçler» sarmıştı; bunların başında da Rasputin'in kuvveti geliyordu. Çara yazdığı mektuplarda ahbapça «Gregori» ve «dostumuz» dediği bu adamın öğütlerini ve düşüncelerini sıkıştırıyordu. Rasputin bu durumundan yararlanarak rüşvet karşılığında iş adamlarına çıkar sağlıyor, kendisine yaklaşmayı becerenlerin hükûmetçe kayrılmasına yardım ediyordu. Bütün kibar çevreler bunu biliyordu; fakat yüksek memurların hemen hepsi gücünün önünde eğiliyor, bazıları da onunla işbirliği ediyordu. Basın susmak zorunda bırakıldığı ve hatta Rasputin adının yazılması bile yasaklandığı halde Rus bur-

juva çevrelerinde bu rezalet çalkalanıyordu. İmparatorun gözünü açmak, bütün bunları anlatmak olası mıydı? Duma'nın başkanı Rodzianko 1916 Şubatında Çara, «Gregori» nin sarayda bulunuşunun hanedan ve ülke için tehlike yarattığını söyledi. Saray komutanı Voykof, krala «dostunun» ne kadar aşağılık bir adam olduğunu anlattı; ana imparatoriçe de Rasputin'i saraydan uzaklaştırmaya çalıştı. Bütün bu çabalar boşa gitti. Olan olmuş; imparatorluk ailesinin onuru lekelenmişti

Ekonomik sıkıntıların yanı sıra bu manevî koşullar da siyasal bunalımın artışında rol oynamıştı.

Duma başkanı imparatora «hükûmetin uyuşukluğu» nu anlatıp duruyor, ama bunun hiçbir yararı olmuyordu. II. Nikola'nın 2 Şubat 1916'da ihtiyar başbakanı uzaklaştırarak yerine getirdiği Stürmer, ülkede güveni sağlayabilecek bir adam değildi: daha önce Plehve hükûmeti zamanında İçişleri Bakanlığı Müsteşarıydı; sağcı partilerle ilişkisi vardı; Rasputin'in desteği ile iktidara geldi. Siyasal bir programı yoktu. 1917'de soruşturma komisyonunda: «bir olay başka bir olayı doğurur» demişti.

Duma'da bir ümitsizlik havası esiyordu. 1916 Şubatında, yalnız birkaç gün süren toplantısında Çarın bir nutku ile Stürmer'in anlamsız konuşmalarını dinledi. II. Nikola kendisine verilen bilgilere karşın, hükûmet işlerinde, «ilerici blok» un istediği yönde bir reformun sözünü etmedi. Ne var ki parlâmento dışında muhalefet artıyordu. Şehirler Birliğinin yeni toplantısında (12 Mart 1916) Moskova Belediye Başkanı, hükûmetin ülkeyi felâkete sürüklediğini söyledi. Astrov adlı başka bir delege de şöyle diyordu: «hükûmet, soytarıların, düzenbazların, hainlerin eline geçti. Artık onlara: kendinize gelin, halkın önünde kusurlarınızı kabul edin de diyemeyiz. Hükûmete söylenecek tek şey: çekilip gidin! demektir.» Zemtsovların kongresinde Prens Lvov: «vatan tehlikede!» diye bağırdı. Milletvekili Konovalof da, ülkeyi kurtarmak için tek bir yol var: Parlâmento karşısında sorumlu bir hükûmetin kurulması; diyordu. Bakanlardan Naumof'ın, Çara iki Birlik'le işbirliği yapılması yolundaki önerileri boşa git-

ti; bunun üzerine istifa etmek zorunda kaldı. Temmuz ayında da Dışişleri Bakanı Sazonof, Polonya'nın isteklerini karşılama konusunda kabine arkadaşlarıyla anlaşamadığından, çekildi. Genelkurmay Başkanı Alekseiyef de imparatora hükûmete düzen vermesini salık vererek «bir diktatörlük gerek» diyordu. İmparator hükûmet bunalımını Stürmer'e Dışişleri Bakanlığını da vererek, İçişleri Bakanlığına da Duma'nın ikinci başkanı olduğu halde liberal inançlara ihanet etmeye hazır, Protopopof adlı bir sanayiciyi getirdi. Stürmer, Fransız ve İngiliz elçilerinin göz altında tuttukları kuşkulu bir adamdı; Protopopof, Alman bankeri Warburg'la bir konuşmaya girişmeyi kabul etti.

14 Kasım 1916'da Duma toplantıya başladığı sırada hoşnutsuzluk patlak verdi. Stürmer: «Kahrolsun hainler!» bağırmalarıyla karşılandı. Milletvekillerinden Miliukof, Stürmer'e şiddetle hücum ederek imparatoriçeyi suçladı. İlericiler konuşmalarında bozgunların ve ekonomik bunalımın sorumluluğunu hükûmete yüklediler. Stürmer karşı koymak, Duma'yı dağıtmak istiyordu. Fakat Çar kendisini tutmayarak yerine onun gibi kuşkulu olmayan fakat sağcıların adamı olan Trepof'u getirdi. Yeni başbakan da Duma'da (2 Aralık 1916) kendinden öncekinin politikasını yürüteceğini açıklayınca ıslıklandı. Aşırı sağdaki milletvekillerinden Purişkeniç, arkadaşlarından ayrıldı; konuşmasında «gizli güçleri» yererek Çardan «politikasının gidişini değiştirmesini» rica etti. Ayın 9'unda İmparatorluk Meclisi, ülkenin güvenini kazanan bir hükûmetin kurulmasına karar verdi. 14 Aralıkta Soylular Meclisi de bu karara katıldı. Tahtının desteği olanlar bile Çardan uzaklaşmaya başlıyorlardı.

Hükûmet ne kadar zayıf olursa olsun, muhalefet yasa yollarına saygılı olarak hiçbir sonuç elde edemeyeceğini anlamıştı. İlericiler «blok» tan ayrıldılar; Duma'nın kendi gücüne dayanarak bir hükûmet kurması düşüncesini ileri sürdüler. Bunun üzerine sosyalistler ortaya çıktı. Duma'nın 29 Aralık günkü toplantısında, devrimci bir eyleme geçme düşüncesini ileri sürerek şöyle diyorlardı: «Eğer bu hükûmetle yasa yollarından mücade-

leye devam ederseniz, yaptığınız iş Don Kişot'un yeldeğirmenine saldırması gibi bir şey olur. Bu günün vatandaşlık ödevi yasaya itaatsizliktir.» O günün akşamı Rasputin bir tuzağa düşürülerek öldürüldü. Bu işi yapan Prens Yusupof ve «gizli güçlerin» düşmanı Purişkeviç ile Çar ailesinden büyük Dük Dimitri idi. Kuşkusuz bu adamlar ihtilâlci değillerdi; yalnız Çarı, içinde bulunduğu kötü etkiden kurtarmak istemişlerdi. Fakat onlar bu hareketleriyle yol göstermiş oluyorlardı: belki de istemeden örnek vermişlerdi; böylece şu inancı yerleştirmiş oldular: Siyasal bunalıma son vermek için güce baş vurmak gerekir.

Rasputin'in öldürüldüğünün ertesi günü Rusya'da durum bir ihtilâl havasına bürünmüştü. İmparator güce baş vurarak muhalefeti ortadan kaldıracak, yoksa kendisi de bir hükûmet darbesiyle devrilecek miydi?

II. Nikola bir baskı politikasına girişmeye kalktı. 3 Ocak 1917 günü Duma'yı bir ay süre ile tatil etti. Başbakan Trepof'un bu karan uygulamada duraksadığım görünce işten el çektirdi. Fakat yerine getirdiği Prens Galitzin ihtiyar bir adamdı; ne otoritesi vardı, ne de bir programı. Kendisi de iktidarı ele alacak gücü olmadığını biliyordu. İmparator zorla kabul ettirdi. Gerçekte, hükûmetin başı, İçişleri Bakanı Protopopof'du; bu da hasta, Rusya'nın Almanya ile ayrı barış yapmasından yana olan bir adamdı. Onun etkisiyle sert önlemlere baş vuruldu: çoğunluğu değiştirmek üzere İmparatorluk Meclisine yeni üyeler sokuldu; hangi konu için olursa olsun Şehirler Birliği ile Zemtvos Birliklerinin toplantıları yasaklandı.

Çara durumun tehlikeleri durmadan bildiriliyordu, ama hepsi boşa gidiyordu. Duma'nın başkanı 1917 Ocak ayında kendisine tehlikenin büyüklüğünü gösterdi: Kamuoyunun kızgın bir durumda olduğunu, bakanların sık sık değiştirilmesinin hükûmeti işlemez duruma getirdiğini; İmparatoriçenin devlet işlerine karışmasının nefret ve kin yarattığını anlatarak: «halk Çar'a sırt çeviriyor... Halkı vatanın esenliği için sizi feda etmeye zorlamayın» dedi. Büyük Britanya Elçisi Sir George Buchanan da 12

Ocak günü hükümdara «halkla arasında açılan uçurumu kapatması gerektiğini, hükûmetin başına halkın güvenini kazanmış birinin getirilmesini salık verdi. İmparatorluk ailesinden olanlar da bu durum karşısında büyük bir üzüntü ve öfke duymaya başlamışlardı. Büyük düşes Maria Pavlovna'nın evinde toplanarak; ortaklaşa bir mektup yazdılar. Bu mektupta II. Nikola'ya: izlediği iç politikanın hem ülke hem de Çarlık için ne kadar tehlikeli olduğunu» anlatıyorlardı. Çarın kaynı, Büyük Dük Aleksandr Mihailoviç şubat başlarında Çara baş vurarak: «ihtilâli hazırlayan bu günkü hükûmettir; halk böyle bir şeyi istemiyor; ama hükûmet hoşnutsuzların sayısını arttırmak için elinden geleni yapıyor ve bu yolda tam anlamıyla başarı da kazanıyor» dedi. II. Nikola buna karşı da yine sessizce direndi; ona şunu sordu: «Ben mi halkımın güvenini kazanmaya çalışacağım, yoksa halkım benim güvenimi mi?»

Duma'daki bazı liberal çevreler bir hükûmet darbesi yapmaya karar vermişlerdi bile: Guçakof, saray muhafız birliklerini ayaklandırarak, bir gezi sırasında trenini durdurarak, Çarı tahttan ayrılmaya zorlamayı öneriyordu, Duma toplantı dönemine girdiği sırada hükûmet her an bir olayın patlak vermesini beklemekteydi. Polise makineli tüfek verildi. Buchanan, Foreigh Office'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı): «için için tutuşan ateşten her an alevler fışkırabilir» diye yazıyordu.

Avrupa'daki Tarafsız Devletler

Avrupa kıt'asında, savaş dışı kalan ülkeler, ancak kıt'a nüfusunun onda biriydi. Türkiye, Bulgaristan ve Romanya'dan sonra, İngiliz politikasına bağlı olan Portekiz de savaşa katıldı. 1916 sonunda yalnız üç İskandinav devleti, İsviçre ve İspanya büyük kavganın seyircisi olarak kalmışlardı. Yunan hükûmeti her ne kadar tarafsızlığını sürdürüyorsa da, halkın beslenmesini sağlayan, polisi yöneten ve kralın politikasını engellemeye çalışan İtilâf blokunun denetimi altında bulunuyordu.

Bu tarafsız devletlerden hiçbiri günlük yaşantıda savaşın etkilerinin dışında değildi. Bütün ekonomik hayatları sıkı sıkıya savaş durumundaki devletlere bağlıydı; siyasal hayatlarına da, birbiriyle savaşan devletlerle ilişkiler konusunda partiler arası tartışmalar egemendi.

Skandinav devletleri, daha çatışmanın başlangıcında anlaşarak, ortaklaşa, tarafsızlıklarını ilân etmişlerdi. Bununla birlikte her birinin siyasal yönelimi ve sorunları ayrıydı. Danimarka, Almanya'yı sevmiyordu ama korkuyordu ondan; Kopenhag hükûmeti, Alman Genelkurmayının aklına eser de birliklerini Slesvig sınırının bu yanına geçirirse karşı koyacak güçte olmadığını biliyordu. Siyasal çevrelere egemen olan belli başlı düşünce tarafsızlığa sımsıkı bağlı kalmakta; yalnız bazı muhafazakârlar, ülkenin İtilâf blokundan yana olduğunun açıklanmasını istiyorlardı. Zahle adlı bir radikalin başında bulunduğu ve sosyalistlerin desteklediği hükûmet, kralın da isteğine uygun olarak rahatça ihtiyatlı bir politika güdüyordu. Almanya'ya karşı sert yazıların yayınlanmasını ve güçlü komşu devlete yapılan tarım ürünleri ihracatının artmasını eleştirenleri susturmak için basın özgürlüğünü kısıtlamıştı. 1916 Eylülünde Zahle, kabinesinde değişiklik yaparak her partiden temsilci aldı: böylece «Ulusal Birlik» düşüncesi kendisini, tarafsızlara da kabul ettirmiş oluyordu.

İsveç, Rusya'dan korkuyordu. 1914'de ordu, üç yıllık askerlik temeline göre yeniden örgütlendirildi. Fakat, bakanların hepsi tarafsızlık anlayışında birleşmiş değillerdi: Dışişleri Bakanı Wallenberg, ne pahasına olursa olsun tarafsızlıktan ayrılmamaktan yanaydı; Başbakan Hammarskjold Almanya'ya az çok sempatisi olmakla tanınmıştı. 1915 Haziranında muhafazakârlarla, sosyalistlerin de katıldıkları bir «hareketçi» grup Almanya'nın yanı başında savaşa katılma kampanyasına girişti: bunlar, Rusya, İsveç'in doğal düşmanıdır, diyorlardı; eğer İsveç savaşa katılırsa ödül olarak Finlandiya'yı ele geçirirdi. Resmî çevreler bu hareketi desteklemedi; fakat Almanya'ya yiyecek ve ham madde gereksinimi sağlamada kolaylıklar gösterdi. Bu yüzden, 1916 yılın-

da, Hammarskjold'un tutumu açıkça eleştirildi: muhalefetin başında, Sosyalist Parti lideri Branting bulunuyordu. 1917 Ocak ayında parlâmentoda ekonomi politikası, yani tarafsızlık konusu üzerinde büyük bir tartışma açıldı. Başbakan Fransa, İngiltere ve Rusya tarafından yürütülen abluka siyasetinin yalnız İsveç için bir tehlike olduğunu söylemesi üzerine 172'ye karşı 187 oyla düşürüldü. Fakat kral hükûmeti kurma görevini muhalefet liderlerine verecek yerde ılımlı ve «tarafsız» muhafazakârlardan bir kabine kurdu.

İngiltere ile çok sıkı ticaret ilişkileri olan Norveç'in bu ülkeye yakınlığı vardı. Tarafsızlıktan ayrılmamaya çalışan hükûmetin başlıca kaygısı ülkeyi ekonomik sıkıntıya düşürmemek ve devlet maliyesini korumaktı; çabuk ve kararlı olarak hareket ediyordu; parlâmentodaki muhalefet susuyordu. 1916 yazına kadar o kadar büyük güçlüklerle karşılaşılmamıştı: hükûmet, tarafsızların çoğu gibi, Almanların yürüttükleri denizaltı savaşını protesto etti, ama aynı zamanda, abluka siyasetine de itiraz etti. Yıl sonuna doğru durum ağırlaştı; çünkü Norveç, denizaltıların, kara sularında durmasına izin vermeyeceğini açıklamıştı: bunun üzerine Almanya tehdit yoluna gitti; fakat İngiltere de, Fransa da Norveç'in savaşa sürüklenmesini istemediklerinden sorun kapandı.

Hollanda coğrafya durumu bakımından büyük kaygılar içindeydi: Kapı komşusu tarafsız Belçika savaş alanı durumuna gelince kendisinin de bu çatışmaya sürüklenmesinden korktu. Fakat Almanya'nın da, İngiltere'nin de Hollanda'yı savaşa sürüklemekte çıkarları olmadığı anlaşılınca bu korku geçti. Fakat, denizlerdeki serbestliği kısan her önlem Hollanda'nın çıkarlarına zarar veriyordu: bunun için hükûmet hem abluka siyasetine hem de denizaltıların saldırılarına karşı protestoda bulundu. Balıkçılık endüstrisi de zor durumdaydı; çünkü, İngiliz kruvazörleri, Kuzey Denizi'ndeki balıkçı gemilerinin yolunu kesip denetlemekten geri kalmıyordu. Bütün bu güvensizlik havası içinde hükûmetin başlıca kaygısı, tehlike karşısında kalırsa ulusun var-

lığını savunmakla birlikte; tarafsızlığı elden bırakmamaktı. Ülkenin bütün dikkati bu dışişleri sorununa çevrilmiş gibiydi. 1915 sonbaharına kadar bütün iç politika sorunları uyuklama durumundaydı. Bu sorunlar daha sonra yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Hükûmet anayasada değişiklik yapılmasını önerdi. Bu değişikliğin başlıca özelliği genel seçimlerin kabul edilmesi olacaktı; yalnız tasarılarını, bütün partilerin oy verecekleri biçimde sınırlandırdı. Hükûmet eğer bu konudaki tartışmalar ülkenin moralini bozacak gibi olursa ertelenmesi gerekir, diyordu.

İsviçre'nin durumu öteki tarafsız ülkelerin hepsinden daha kararsızdı, tarafsızlığını koruma kaygısıyla 3 Ağustos 1914'den sonra ordusunun dörtte üçünü sefer durumuna geçirdi. Kamuoyunda birbirine karşı şiddetli akımlar vardı: Fransız İsviçresi Fransa'ya sempati besliyor; Alman İsviçresinde ise Alman propagandası işliyordu. Hükûmet büyük güçlükler içinde çırpınmaktaydı.

Ekonomik bunalım tehlikeli bir durum almıştı. Kömür ve buğday üreticisi büyük ülkelerle doğrudan doğruya ilişki kuramayan İsviçre ancak savaş durumundaki devletlerin izin verdiği ölçüde bu konudaki gereksinimini karşılıyabiliyordu. Bu duruma çare bulmak üzere Almanya ile 29 Eylül 1916'da anlaşmaya vardı: bu ülkeye ayda 250.000 ton kömür karşılığı kasaplık hayvan ve peynir gönderecekti. Yalnız, İtilâf devletlerine böyle bir yarar sağlamayı kabul etmediği için, bu bloktaki devletler, İsviçre'ye gönderilecek malların kontenjanını azalttılar.

Siyasal durum da iyi değildi. Kamuoyundaki ulusal birliği sarsan ayrılıklar karşısında hükûmet «manevî bir tarafsızlık» durumunda bulunmayı akla yakın bir tutum olarak benimsemişti; basın özgürlüğü kısıtlandı; yabancı ülkeleri kötüleyen ya da bunlara karşı düşmanlığı kışkırtan sözler ve yazılar için cezalar konuldu. Fakat bu siyasetle hükûmet siyasal dengeyi olduğu gibi tutabiliyor muydu? Bu «tam yetki» rejiminde, her yerde olduğu gibi İsviçre'de de askerlik çevreleri ağır basıyordu. 1916 yılında Egli ve Wattenwyll adlı iki albay Alman Genelkurmayına

Fransız-İngiliz orduları konusunda bilgi vermişlerdi. Bunlar yalnız, yarım maaşla açığa çıkarıldılar. Bu cezayı, halktan İtilâf blokuna sempati besleyenler pek hafif bulmuşlardı. Dışişleri Bakanlığında genel müdür olan ve Almansever olarak tanınan Hoffman'ın davranışı da eleştiriye uğradı. Fransız İsviçre'sinde bir muhalefet belirdi; bu muhalefet cephesinde birleşenler hükûmetin olağanüstü yetkisini kullanışını ve askerlere büyük bir yetki verilmesini, gerçeklerin kamuoyundan saklanmasını da eleştiriyorlardı. 15 Mart 1916'da, hükûmetin üç ayda bir meclis işleri konusunda bilgi vermesi kararlaştırıldı: iki yıllık bir aradan sonra meclis denetimi yeniden başlıyordu; bu denetim ne kadar hafif olsa da hükûmeti aldığı olağanüstü yetkiyi daha ihtiyatla kullanmak zorunda bıraktı.

Gereksinimlerini deniz yolundan serbestçe karşılayabilen İspanya ekonomik bakımdan öteki tarafsız ülkeler kadar sıkıntılı durumda değildi. Savaş içindeki ülkelere yapılan ihracattan üretimciler büyük kârlar sağladığı gibi devlet maliyesi de büyük ölçüde yararlanmaktaydı. İspanyol parasının değeri arttı. Halkın bir kısmı refah içinde yüzüyordu. Bununla birlikte ülke bütün dünyadaki kaynaşmaların tepkilerini duymaktaydı. Köylülerin büyük çoğunluğu savaş karşısında ilgisiz kalmakla birlikte, siyasal bakımından ulusun en hareketli bölümü tam olarak taraf tutuyordu. Papaz düşmanı liberallerle aydınlar İtilâf bloku için duydukları sempatiyi açığa vuruyorlardı; çünkü bunlar «Prusya'ya karşı» idiler; gerici çevrelerle, subayların çoğu, otoriter yöntemleri beğendikleri için Almanlara yakınlık duyuyorlardı. Birbirinden ayrı akımlara yön veren bu gibi ilke sorunlarıydı. Kral ailesinde de bölünme vardı: Kraliçe İngiliz, Ana Kraliçe Avusturyalıydı. Kral her ne kadar, İngiltere ile Fransa'ya, içindeki duyguları anlatma fırsatını elde etmişse de, duygularını açığa vurmaktan çekiniyor, hatta bazan, İtilâf blokunu tuttuğunu belli etmemek için olacak, Almanya ile Avusturya'dan yanaymış gibi görünüyordu. Kamuoyundaki bu bölünmeler oldukça şiddetli ve çok kere de gürültülü bir biçimde kendini gösteriyorsa da,

İspanya'nın yaşamsal çıkarları tehlikede olmadığı için, tarafsız kalma noktasında her iki kampta olanlar da birleşiyordu. Fakat tartışmaların sertliği hükûmeti güç duruma soktuğu gibi, kendisi de savaş içindeki ülkelere karşı davranışlarında, pek de politika yöntemlerine uygun hareket etmiyordu. 1916'da, Almanların yürüttüğü denizaltı savaşı yüzünden İspanyol deniz ticaretinin zarar görmesi üzerine Başbakan Romanones, Berlin'e bir protesto göndereceğini açıkladı. Bunun üzerine tartışmalar daha da şiddetlendi.

Lâtin Amerika Devletleri

Savaş alanlarından uzaklarda olan Lâtin Amerika devletleri de Avrupa devletleri arasındaki mücadeleye ilgisiz kalamamışlardı. Bu ülkelerden herbirinin, çok kere pek büyük olan sempatilerinin dışında, bunlar Avrupa'ya iki bakımdan bağlıydılar: Avrupa'dan gelen göçmenlerin varlığı ve ekonomik çıkarlar. Arjantin'de çok sayıda İtalyan, Güney Brezilya'da Almanlar vardı; İngiltere ile öteden beri sıkı ticaret ilişkileri kurulmuştu; Fransız kültürünün etkisi, yüksek sosyete üzerinde devam etmekteydi; fakat Almanlar, gazetelerin bir kısmına Alman görüşünü benimsetmek için büyük bir çaba harcıyordu. Bu çeşitli ya da karşıt akımlar, eğilimleri başlangıçta belirsiz olan kamuoyunu etkiliyordu. Bununla birlikte eğilimler, kısa bir süre sonra belirgin duruma geldi.

Güney Amerika'da, Şili ile Bolivya'da biraz da ekonomik nedenlerle, görülür derecede Alman etkinliği vardı. Almanya'dan yapılan ithalât bu iki ülkenin ekonomik hayatında önemli bir rol oynadığı gibi, şehirlerde hatta bazı tarım bölgelerinde Alman ticaret evlerinin temsilcilerinin bulunuşu, Alman propagandasına dayanak oluyordu; papazlar da, Fransa'nın papaz sınıfına karşı güttüğü politikaya karşı duydukları nefretin etkisiyle aynı yönde çalışıyordu; bundan başka Şili ordusunu Alman subayları yeniden örgütlendirdi. Santiago'da, subayların organı olan *Gaceta*

Militar ile muhafazakârların gazetesi *Union*; Orta, Avrupa devletlerinin politikasına hizmet ediyordu.

Uruguay'da ise, tersine, kamuoyu açıkça Almanya'ya düşmanlık gösteriyor ve İtilâf blokunun zafer kazanmasını diliyordu.

Kuşkusuz, malî işlerde kuvvetle görülen İngiliz etkisiyle, bu ülkede çok sayıda İtalyan göçmeninin bulunuşu bunda rol oynamaktaydı; fakat psikolojik etkenlerin de rolü vardı: hareketin başında liberaller bulunmaktaydı; çünkü Fransa onlar için her zaman demokratik düşüncelerin kaynağı idi. Montevideo Parlâmentosunun 1915'de 14 Temmuz gününü «ulusal bayram» olarak ilân etmiş olması bu bakımdan anlamlı değil midir? Katolik çevreleri ve papazlar ise Fransızlara karşı gösterilen bu coşkun sevgiye karşı idiler.

Peru ve Arjantin'deki aydın çevreler ile basın, «insan türünün kalbi ve beyni» dedikleri Fransa'ya ve İtilâf blokuna sempati besliyorlardı. Fakat, bu ülkelerin hükûmetleri daha ihtiyatlı davranarak, savaşın ilk iki yılında tarafsızlığa sımsıkı bağlı kaldılar.

Savaş uzadıkça, Almanların sürekli propagandalarına karşın İtilâf blokundan yana olanlar artıyordu. Bu gelişmede kuşkusuz ki duyguların da rolü olmuştur: Belçika'nın tarafsızlığının çiğnenmesinin uyandırdığı nefret ya da Almanların işgal ettikleri yerlerde yaptıkları zulümlerle ilgili olarak anlatılanlar gibi, fakat burada siyasal nedenlere de yer vermek gerekir: savaş öncesinde Almanlığı yayma propagandası, Güney Amerika'ya Alman etkinliğinin yerleşeceği kanısını verdiği için pek çok kimse, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın savaşı kazanmasından kaygılanmaya başlamışlardı.

Meksika, Güney Amerika devletlerinden büsbütün farklı bir durumda bulunuyordu. Bu ülkede her an bir iç savaş patlak verebilirdi; çıkar gruplarının ekonomi hayatındaki etkileri ve petrol kaynaklarını sömüren yabancı şirketlerin manevraları yüzünden Meksika'nın siyasal durumu karmakarışık bir haldeydi.

Bundan başka Amerika Birleşik Devletlerine yakınlığının sonuçları bu ülkerin iç politikasına egemendi. Başkan Carranza'nın düşmanı olan General Villa, Amerika'dan silâh sağlıyordu. Amerika, birbiriyle çatışan siyasal grup liderleri üzerinde baskı yaparak arabuluculuk etti. 1916 Temmuzunda, Washington hükûmeti, bazı sınır olayları üzerine Meksika'ya asker göndermeye bile kalktı. Bununla birlikte Carranza, iktidarını güçlendirmede başarı gösterdi: 1916'da yayınladığı kararnamelerle bir Kurucu Meclis toplama yolunda harekete geçti; bu meclisin toplanmasıyla kargaşalıklar sona erecekti; Kurucu Mecliste 1917 yılında, emekçi halkın yararına, Katoliklerle yabancı sanayicilerin çıkarlarına aykırı, siyasal, ekonomik ve sosyal reform yasaları kabul etti. Meksika, dünya savaşının kendisi için meydana getirdiği elverişli durumdan yararlanarak yabancıların boyunduruğundan kurtulmaya çalıştı.

Uzakdoğu

Japonya, 1914 sonbaharında savaş ilân etmekle birlikte, Avrupa'daki çatışmanın dışında kalmaya çalıştı. Fakat, Uzakdoğuda çıkar sağlamak için, olaylardan yararlanmak fırsatını kaçırmak istemiyordu. Her ne kadar başlangıçta, «toprak elde etmek» amacında olmadığını kesin olarak ileri sürmüşse de, bütün hareketleriyle bu sözünü yalanlamaktaydı: Çang-Tao'yu aldıktan sonra Almanlardan kalan Kıao-Çeu'yu Çine geri vermek isteğinde olmadığını açıkladı. Çin hükûmeti kaygılanmıştı; bu durumu protesto etti ve Şanghay halkının Japon mallarını boykot etmesine göz yumdu. Tokyo hükûmeti, politikasını geliştirmek için bu olayları fırsat bildi. Avrupa tam olarak savaşa dalmış olduğuna göre, Çin'de Japon etkinliğini egemen kılmanın tam zamanı değil miydi? 3 Aralık 1914 günkü bir yazı ile Baron Kato (Japonya Dışişleri Bakanı) Pekin Elçisine gönderdiği talimatla Çin hükûmetine verilecek bir nota ile Japonya'nın «yirmi bir isteğini» beş grup olarak ileri sürmesini bildirdi. Buna göre üç Çin eyaletinde,

Japonya'ya bir çıkar bölgesi ayrılması isteniyordu. Çin, Japonya'nın Şan-Tung'da yapacağı her türlü anlaşmayı önceden kabul etmeliydi; bundan başka Çin hükûmeti, Japon şirketlerine yeni demiryolu ayrıcalıkları verecekti; bundan başka Mançurya'daki Japon demiryolu ayrıcalığının süresi 25 yıldan 99 yıla çıkarılacaktı ; Çin'de oturan Japonlara özel kolaylıklar sağlanacaktı. Orta Çin'deki, Han-Yeh-Ping demir madenlerini Çin ile Japonya ortaklaşa işleteceklerdi. Çin hükûmeti, Japonya razı olmadıkça kıyılarından hiçbir bölgeyi yabancı bir devlete veremeyecekti; bu Avrupa devletlerine karşı alınmış bir önlemdi. Japon hükûmeti, Çin İmparatorluğu'nu bir çeşit, kendi çiftliği durumuna getirmek istiyordu. Sonuçta «5 grup» ta toplanan Japon istekleri daha da ileri gidiyordu. Tokyo hükûmeti Pekin hükûmetine şunları da zorla kabul ettirmek istiyordu: malî, askerî ve siyasal işlerde «Japon danışmanlar» la işbirliği yapılması, hatta hiç olmazsa büyük şehirlerde polis örgütünde yüksek memurluklara, Japonların getirilmesi, bundan başka Çin topraklarında Japon tapınakları ve okulları açılması. Bu istekler, düşünülünce anlaşılır ki, Çin'i bir koruma (protektora) rejimi altına sokma amacını güdüyordu.

«Yirmi bir istek» 1915 Ocak ayında, Çin Cumhurbaşkanı Yuan-Şe-Kay'a sunuldu. Fakat o bu isteklere kesin olarak hayır diyecek durumda değildi. Elinden geldiği kadar bu konudaki konuşmaları sürüncemede bırakmaya çalıştı; bu arada Avrupa devletlerinin ve ABD'nin işe karışacaklarını umuyordu. Fakat Fransa ile İngiltere etkin bir hareket yapacak durumda değillerdi. Amerika Birleşik Devletleri de gevşekçe bir ihtarda bulunmaktan başka bir şey yapmadı. Japonya, isteklerinin bir kısmını kabul eden Çin hükûmetine nisan ayında cevap verdi: Çin'in tartışmayı uzattığını gören Japonya, savaşa kadar gideceğini bildirdi; ayrıca doğrudan doğruya Yuan-Şe-Kay'ın kendisini tehdit etti: eğer isteklerini kabul etmezse, Çin'den kaçıp Japonya'ya sığınan ve başkanın diktatörlüğüne karşı mücadele etmekte olan muhaliflerini destekleyeceğini bildirdi. 7 Mayıs günü, bir yan-

dan ültimatom verirken, bir yandan da Mançurya'da birliklerine manevra yaptırıp, Orta Çin kıyıları karşısına bir savaş filosu gönderdi. Yuan-Şe-Kay daha ertesi gün boyun eğdi; yalnız o an için Japonya'nın istek listesindeki 5. gruptaki hükümleri uygulamamasını sağladı. 24 Mayıs 1915'de imzalanan antlaşma ile Japonların Şan Tung, Mançurya ve Orta Çin'deki demir madenleri ile ilgili bütün istekleri yerine geldiği gibi, bu antlaşmanın eklerinde de Çin'in öteki yükümlülükleri belirtilmişti.

Japonya bu başarısından yararlanmaya ve yavaş yavaş Çin'in bütün işlerini denetimi altına almaya kararlıydı. Fakat hükûmetin böyle uysallıkla güçe boyun eğmesi karşısında, Çin halkının ulusal benliği şiddetli bir tepki gösterdi. 24 Mayıs 1915 antlaşması bir «utanç» belgesi olarak nitelendi. Artık bu Japonya ile Çin arasında uzun sürecek olan bir çatışmanın başlangıcı olmuştu; bu aynı zamanda Almanya ile ilişkilerini kesmesini ve Avrupa'daki savaşın, Tokyo için kendi hırslarını tatmin için bir fırsat sayıldığının da kanıtı idi.

Ne kadar inanılmaz gibi görünürse görünsün, Mayıs 1915 olayı, Pekin'de, önceleyin Yuan-Şe-Kay'ın kişisel poitikasına yaradı. Çin Cumhurbaşkanı, ülkeye, Çin'in Japon isteklerine neden boyun eğdiğini açıklamak için bir mesaj yayınladı. Bunda bütün bunlara neden olarak güçlü bir hükûmetin iş başında olmamasını gösteriyordu. Goodnovv adlı Amerikalı bir danışmanın da yardımı ile yüksek memurlar, Çin'in tek kurtuluş yolunun imparatorluğun yeniden kurulması olduğu düşüncesini yaymaya başlamışlardı. 1915 Aralık ayında Yuan-Şe-Kay amacına vardı: parlâmento rejiminin ortadan kaldırılışından beri, sözde halk iradesini temsil eden danışma meclisi Yuan-Şe-Kay'ı imparator ilân etti. Bunun üzerine ordunun bir bölümü kendisine karşı çıktı: 1911'deki ihtilâl hareketinin ocağı olan Güney Çin'de, generallerin de katılmasıyla, Pekin hükûmetine rakip bir hükûmet kuruldu, iç savaş yeniden başlıyordu. Yuan-Şe-Kay'ın durumu sarsıldı: 22 Mart 1916 günü imparatorluktan ayrıldı, üç ay sonra da birdenbire öldü. Yuan-Şe-Kay'ın damadı Li-Yuan-

Hong, başkanlığı ele geçirdi. Fakat, Tuan Si Jui adlı generalin çevresinde toplanan generaller, hükûmete katılmalarını kabul ettirdiler. Bu karışıklık döneminde Japonlar, ayrıntılar üzerinde konuşmalara girişerek Çin'den yeni ekonomik çıkarlar kopardılar. Avrupa devletleri buna engel olmamışlardı. 1916 Temmuzunda, bütün güçlerini Avrupa savaşına ayırmak isteyen Rusya, Tokyo hükûmeti ile gizli bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmanın amacı, Uzakdoğuda «işbirliği» yapmaktı; iki hükûmet, kim olursa olsun, Rusya ve Japonya'ya düşman üçüncü bir devletin «egemenliğinden Çin'i korumak» noktasında anlaşmaya varıyorlardı. Avrupa'da zafer kazanırsa, Kiao-Çu'daki topraklarını yeniden ele geçireceği tasarlanan Almanya'ya karşı olduğu kadar, Amerika Birleşik Devletleri'ne de karşıydı. Bunun için, Japon kamuoyu Rusya ile yapılan bu işbirliğini, Çin'deki amaçlarına ulaşma yolunda güçlü bir dayanak sayıyordu.

Amerika Birleşik Devletleri

1914 Ekiminden beri, Amerika Birleşik Devletleri ekonomik savaşta temelli bir rol oynamaktaydı; İtilâf devletlerine yalnız silâh ve cephane vermekle kalmıyor, yiyecek ve ham madde de göndererek, Büyük Britanya ile Fransa'yı, Almanya'nın iaşe ve ikmal işlerinde uğradığı sıkıntılara düşmekten koruyordu. Bu ekonomik yardımın ardından malî yardım da geldi; Başkan Wilson, önce bankalara yabancı hükûmetlere ticaret borçlarını ödeyebilmeleri için, kredi açmaları için izin vermişti; sonra da, 1915 Ekiminde, Amerikan piyasasında İngiliz ve Amerikan hükûmetlerinin büyük bir ödünç alma kampanyasına girişmelerine razı oldu. Bu önlemleri Amerika'nın refahına yararlı olacağı düşüncesiyle almıştı, çünkü kredi verilmez, borçlanma tahvillerinin çıkarılmasına izin verilmezse Büyük Britanya ile Fransa, mal satın alamayacak ve Amerikan ihracatı birden düşecekti. Şurası da açıkça biliniyordu ki, Amerika, savaşan devletler koalisyonundan biriyle malî bağlar kurmuştu.

Fakat, 1915'de ve 1916'da, Washington hükûmetinin bu durumdan politik sonuçlar çıkartarak tarafsızlıktan ayrılacağını gösteren hiçbir belirti yoktu.

Kamuoyu ikiye bölünmüştü. Aydın çevreler, yeni İngiltere ve New York devletlerindeki politikacılar, Avrupa'yla sıkı ilişkisi olan Doğu eyaletlerindeki iş çevreleri sık sık İngiltere ile Fransa'ya duydukları yakınlığı açığa vuruyorlardı. Bu eğilim, sayıca az, fakat aralarında sıkı bir bağ bulunan bazı grupların karşı koymasına uğruyordu: bunlar da, en çok Büyük Göller bölgesinde oturan Alman asıllı Amerikalılar, sayıları dört milyondan fazla olan ve İngiltere'ye düşmanlıklarından vazgeçmeyen İrlandalılar; Doğu Almanya'dan gelen ve Çarlık Rusyasının zulmünü çekmiş olan Yahudi ya da Polonyalı göçmenlerdi. Bu karşıt akımların arasında Amerika'nın Orta bölgesinde olduğu kadar Doğu bölgesinde ve Batısında yaşayan nüfusun büyük çoğunluğu «Avrupalıların kavgaları» na karşı her zaman soğukluk duydukları için, savaşa karışma yolundaki isteklerini açığa vurmaktaydılar.

Hükûmet çevrelerinde, 1915 Mayısından beri İtilâf blokunun yararlandığı yeni dış krediler politikasının yürütücüsü olan Dışişleri Bakanı Lansing de Amerika Birleşik Devletlerinin, Avrupa'daki savaşın bir an önce sona ermesini dilemesi gereğine inanmıştı. Silâhlı bir müdahaleye girişmek zorunda kalmaktan her zaman çekinmiş olan Başkan Wilson da arabuluculuk düşüncesinden hiçbir zaman vazgeçmemişti. 22 Şubat 1916 günlü muhtırasında, İngiltere ile anlaşarak, İtilâf blokunun, hangi barış koşullarını kabul edebileceğini belirlemeye çalışıyordu; fakat, arabuluculuk suya düştüğü zaman, Amerika'nın savaşa katılacağına söz vermek istemediği için, Sir Edward Grey, bu anlaşmadan vazgeçti.

Bu duraksamalar ve iç karşıtlıklar kamuoyunda olduğu kadar yönetici çevrelerde de göze çarpacak biçimde belli oluyordu.

Başkan seçimi dolayısı ile seçmenler Amerika Birleşik Devletlerinin genel politikası konusundaki düşünüşlerini açıklamak

fırsatını buldu. Hem eski başkan hem de Cumhuriyetçi rakibi Hughes, programlarının başına tarafsızlıktan ayrılmayacaklarını yazmışlardı: iki kamp da parola olarak şunu benimsemişti: Amerika Birleşik Devletlerini «savaşın dışında» tutmak; çünkü seçmenlerin dileğiydi bu. Adayların dış işleri konusunda işledikleri temalar arasındaki biricik önemli fark «denizlerin serbestliği» ne ilişkindi. Wilson, tarafsızlığı korumakla birlikte, savaşın Amerikan üretimcileriyle tüccarlarına, o zamana kadar görülmemiş bir refah sağladığını ileri sürüyordu; Hughes; savaşan bloklar arasında terazinin kefelerini denk tutmamasını Amerika'nın çıkarlarını İngiltere'ye karşı Almanya'ya karşı olduğu kadar güçle savunmamasını eleştiriyordu. Wilson az bir farkla yeniden seçildi. Ne olursa olsun bu seçimlerden çıkarılabilecek tek sonuç, seçmenlerin büyük çoğunluğunun «tarafsız» kalmak konusundaki kararlılığıydı.

Oysa, seçilişinden üç hafta sonra başkan ***Federal Reserve Board***'ın, 1915'den beri İngiltere ile Fransa'ya yapılan malî yardımları kısmasına izin verdi: 28 Kasım 1916 tarihli bir genelge ile bankalara, yabancı devletler tarafından çıkarılan hazine tahvilleri karşılığı yatırım yapmamalarını ve ancak «gerçek teminat» karşılığı kredi açmaları salık veriliyordu. Bu uyarının ilk sonucu İngiliz ve Fransız ödünç alma tahvillerinin Amerikalılar tarafından satın alınışını durdurmak oldu. Böylece İtilâf blokunun kredi alma olanağı ağır bir biçimde sarsılmış oluyordu: bundan sonra İngiltere ile Fransa, satın aldıkları malların bedelini nasıl ödeyeceklerdi?

Frenleri böyle sıkıştırmakla Amerikan hükûmeti, ekonomik bazı zorunluklara uymuş oluyordu, ihracat aşırı derecede artmıştı; bunun sonucu olarak hayat pahalılığı meydana gelmişti, bu da sosyal bir huzursuzluğun habercisiydi. Federal Reserve Board üyeleri Başkan Wilson'a bu kanıtı ileri sürerek baş vurmuşlardı. Fakat, siyasal nedenlerin de bunda etkisi vardı. Wilson, yalnız İtilâf devletleriyle malî ilişkiler kurmanın sakıncalarını kavramıştı. «Bir alacaklı borçlusuna bu kadar sıkı bağlanır-

sa, bir daha ondan kurtulamaz.» diyordu. Kaldı ki, Avrupa çatışmasında arabuluculuk etme isteğini elden bırakmıyordu; çünkü 13 Kasımda Albay House'a, Avrupa savaşı uzarsa, denizaltılar sorunu yüzünden Amerika'nın Almanya ile savaşa girişmesinin önüne geçilemez; demişti. Böyle olunca, bir uzlaşma barışını kabul ettirmek için İngiltere ile Fransa üzerinde ekonomik ve malî bir baskı yapmakta yarar yok muydu?

Bu siyasal «ard düşünceler» Fransa Maliye Bakanı Aleksandre Ribot'yu kaygılandırdı, öyleki, Başkan Wilson, bankalara ihtiyat salık verdiği gün, savaş durumundaki devletleri barış konuşmalarına oturmaya davet eden bir nota tasarısını incelemeye başlamıştı.

İşte 1916 yılının sonunda, iki koalisyonun da hayal kırıklığı duyduğu, bütün savaşan devletlerin iç politikada güçlüklerle karşılaştıkları bir sırada, ilk kez olarak, savaşan gruplardan biri, açıkça «barış» kelimesini söylemişti.

XXI. BÖLÜM

1916 ARALIK AYINDA YAPILAN BARIŞ ÖNERİSİ

Barış önerisi Orta Avrupa devletlerinden geldi. Fakat bu bir manevradan başka bir şey değildi. Bunda ne içtenlikle bir mücadeleye son verme isteği, ne de bir uzlaşma niyeti vardı; bu hareketin amacı, tarafsız devletler ve özellikle bunların en büyüğü olan Amerika Birleşik Devletlerinde Almanya ile Avusturya-Macaristan konusunda iyi bir izlenim yaratmaktı.

Barış Önerisi ve Amerika'nın Arabuluculuk İsteği

Alman hükûmeti kasım ayının son günlerinde, Amerika Devlet Başkanının bir harekette bulunacağını umuyordu. Almanya'nın Amerika'daki elçisi Bernstorff, Wilson'un hazırlamakta olduğu notanın «bugünden yarına» açıklanabileceğini bildiriyor, fakat bunun için bir tarih gösteremiyordu. Fakat Berlin'de Deniz Kuvvetleri Genelkurmayı, Kara Kuvvetleri Genelkurmayı ile birlikte Amerika Cumhurbaşkanının gönlünün olmasını beklemeye istekli değildi. 1915'de yapılan ve 1916 Mayısında tekrarlanan vaadden kurtularak denizaltı savaşına yine bütün hızıyla başlamak istiyordu; diplomatik işlerdeki yavaşlık yüzünden, savaş hareketinin ertelenmesini sindiremiyordu. Deniz Kuvveteri Başkomutanlığına göre, bu sert önlemlere baş vurmadan önce bir barış önerisinde bulunma kararı verilirse, durum en kısa zamanda aydınlanmış olurdu. Aralık ayı başında Bükreş'in alınmış olması Almanlara göre çok güzel bir fırsattı: bu başarının hemen ardından yapılacak böyle bir öneri bir zayıf-

lık belirtisi gibi düşünülemezdi.

Alman Başbakanı, bu hareketiyle, Amerikan girişimini önleme tehlikesini göze alarak Başkan Wilson'dan önce davranmaya razı oldu. Orta Avrupa devletleri, 12 Aralık 1916 günü düşmanlarına «derhal barış görüşmelerine» girişmeyi öneriyor, fakat hiçbir belirli programı ileri sürmüyorlardı. «Dört müttefik devlet... halklarının varlığını, onurunu ve serbestçe gelişmesini sağlayacak olan bu önerimizin, sürekli bir barışın temeli olacağına inanmaktadırlar.» Nota Orta Avrupa devletlerinin savaş alanlarında kazandığı başarıları yüceltiyor ve sonuna kadar mücadeleye devam kararlılıklarını tekrarlıyordu. Bu bir zafer övgüsüydü. Fakat İtilâf devletlerini barış görüşmelerine razı edecek bir söylemmiydi bu? Bununla birlikte Bethmann Holweg, 15 Aralıkta, daha, karşı tarafın «hayır» demeyeceğini umuyordu.

Yanıldığını anlamakta gecikmedi. Ne Başkan Wilson, Amerikan hükûmetinden, Almanların koşullarını yarı resmî biçimde öğrenebilmek üzere zaman kazandırmaları için cevaplarını erte-

1916 yılında Reichstag'da barış önerileri görüşülürken

lemelerini istedi, ne de İtilâf devletleri, bu manevradan başka bir şey saymadıkları bu girişimi kısa kesmek istediler. Ayın 18'inci günü Sonnino İtalyan Parlâmentosuna, içinde hiçbir öneri bulunmadığı için notanın kabul edilemeyeceğini söyledi. 19 Aralık günü, Briand bunun İtilâf devletleri için kurulmuş bir «tuzak» olduğunu açıklayarak: «Bu barış feryadı, gerçekte bir zayıflık feryadı olduğu kadar bir aldatmacadan başka bir şey değildir» diyordu. Aynı gün Lloyd George Avam Kamarasında şunları söylemişti: «İtilâf devletlerinin bilmedikleri önerileri tartışmaya yanaşmaları, boyunlarını, ucu Almanya'nın elinde bulunan bir yağlı ipe uzatmaları demektir.» 31 Aralıkta verilen resmî cevapda bu ilk konuşmalar pekiştirilmekteydi: «Koşullarının ne olduğu bildirilmeden yapılan bir görüşme önerisi, bir barış önerisi sayılamaz.», «Çiğnenmiş olan hakların ve özgürlüklerin onarılması, küçük devletlerin ulusal varlıkları ve özgür yaşamaları güvence altına alınmadıkça; uzun zamandan beri ulusları tehdit altında yaşatan nedenleri ortadan kaldıracak bir anlaşmaya varılmadıkça» savaşa son yermek olası değildi.

İtilâf bloku bu cevabı verdiği sırada durum değişmişti bile: Başkan Wilson da 20 Aralıkta savaşan taraflara bir nota göndermişti. Araya girişinin, içinde bulunulan koşullar dolayısıyla kendisinin Almanya ve Avusturya ile anlaşma içinde olduğu yolunda kuşku yaratacağını düşünmemiş değildi; fakat, barış yolunda etkinliğini kullanmak için bu fırsatı kaçırmak da istemiyordu. Amerikan notasında, savaş durumundaki devletlerin hepsinin amaçlarının siyasal ve iktisadî özgürlükleri, küçük devletlerin haklarını korumak ve kıt'ada, barışı kurmak olduğunu söylüyorlar ama bunun koşullarını bildirmiyorlar deniliyordu. Başkan Wilson, bu devletlerden bu taktikten vazgeçmelerini rica ederek: eğer görüşlerini açık olarak formülleştirirlerse, belki de «amaçlarının uzlaşmaz» olmadığını göreceklerdir; diyordu. Her ne kadar cevabın açıkça verilmesini istiyorsa da, Amerikan hükûmeti, hemen Londra ve Berlin'e haber göndererek, cevabın ilân edilmesinin önemli olmadığını ancak içten olmasını istedi-

ğini bildirdi. Ayın 22'sinde İsviçre hükûmeti Amerika'nın girişimini sevinçle karşıladığını ilân etti.

Başkan Wilson'un notası iki kampta da güvensizlik yarattı, İtilâf devletleri, Amerikan diplomasisinin, Almanya'nın imdadına koştuğu duygularına kapıldı; Amerikan notasında bütün savaşan devletlerin, Belçika'nın tarafsızlığını çiğneyenlerle, bunu savunanların bir çizgiye konulduğunu düşünerek bunu üzüntüyle karşılıyordu. Alman hükûmeti de, acaba Wilson, «devlet adamlarının sözlerinin meydana getirdiği çıkmazdan, İtilâf blokunu kurtarmak için İngiltere ile anlaşarak bu girişime girmiş olmasın, diye düşünüyordu. İki taraf da Amerikan notasını ihtiyatla karşıladı. Ama cevap vermekten nasıl kaçınılabilirdi?

Almanya çabucak harekete geçti ve kararını verdi. Washington'dan aldığı bilgilere göre Başkan Wilson bir hakem rolü oynamak istiyordu, barış koşullarını incelemek üzere ***clearing house*** (temizlik evi) olmak niyetindeydi. Dayanılamazdı böyle bir iddiaya! Bethmann Holweg iki ay önce, Amerika'nın önerisini, barışın kurulması ile ilgili büyük sorunlarla Milletler Cemiyeti, denizlerin serbestliği gibi -sınırlayacağını- ve Almanya'nın yararına olarak yapılacak bir toprak değişikliğine engel olmaya kalkmayacağını düşünerek iyi karşılamıştı. Almanya'nın isteklerini Başkan Wilson'a inceletmek zorunda bırakacak olan bir Amerikan arabuluculuğunu kabul etmeye yanaşmıyordu. 26 Aralıkta Washington'daki elçisine barış koşullarının, savaş durumundaki devletler arasında, Amerika katılmaksızın, görüşülmesini istediğini Amerikan hükûmetine bildirmesi emrini verdi. Buna göre, ancak barışın imzalanmasından sonradır ki; yeni uluslar arası ilişkilerin örgütlendirilmesinde Amerika'yla işbirliği etmek uygun olurdu.

İtilâf bloku, önce «savaş amaçlarını» formülleştirme konusunda oldukça sıkıntı çekti; çünkü birbirinden ayrı çıkarları bağdaştırmak zorundaydı. Bu ortaklaşa program, müttefikler arasında bir sürtüşmeye meydan vermeden hazırlanabilecek miydi? Cevabını erteledi. Fakat Almanya'nın red edişinin Amerikan

kamuoyunda hoşnutsuzluk yarattığını görünce bu durumdan yararlanmayı uygun bularak, Başkan Wilson'a iyi niyetini gösterme fırsatını kaçırmak istemedi. 1917 Ocak ayının başında Roma'da toplanan bir müttefikler arası konferansta Amerikan notasına verilecek cevabın esasları incelendi.

10 Ocak 1917 tarihli notada İtilâf blokunun genel barış koşulları şöyle sıralanmıştı :

1. Belçika'nın, Sırbistan'ın ve Karadağ'ın egemenliklerinin yeniden kurulması ve bu devletlere gerekli tazminatın ödenmesi; Orta Avrupa devletleri tarafından işgal olunan Fransız, Rus ve Romanya topraklarının boşaltılması ve adalete uygun biçimde zararlarının ödenmesi;

2. Önce müttefiklerden zorla ya da halkının isteğine karşın alınmış (burada açıkça Alsas-Loren amaçlanmıştır) olan toprakların geri verilmesi; İtalyanların, Slavların, Romanyalıların, Çeklerin yabancı boyunduruğundan kurtarılması. «Türk egemenliği altında yaşayan ulusların bağımsızlığının sağlanması», «Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'ya atılması»;

3. «Avrupa'nın yeniden kurulması» yani büyük devletlere olduğu kadar küçük devletlere de tam bir «güven» ve «serbestçe ekonomik gelişme» sağlayan bir rejim kurulmalıdır. Bu rejim özel anlaşmalarla, kara ve deniz sınırlarını» haksız saldırılara karşı güvence altına almalıdır.

Bu formüller yer yer belirsizdi. «Slavların kurtuluşu» ne demekti? Burada söz konusu olan Yugoslavlardı, fakat İtalya, bunların kurtarılması gereken uluslar arasında sayılmasına karşı çıktı. Milliyetler ilkesi Polonya'ya hangi ölçüde uygulanacaktı. Notada yalnız «Haşmetli Rus imparatoru hazretlerinin niyetlerine» değiniliyordu. Bu da Çar II. Nikola'nın bir fermanında söz konusu edilmişti. Oysa bu fermanda (25 Aralık 1916) Rus hükûmeti, «üç bölümden meydana gelen» Polonya'nın yeniden kurulmasından söz etmekle yetmiyor; bağımsızlık verme vaadinde bulunmadığı gibi Polonya'da nasıl bir rejim kurulacağı konusuna hiç değinmiyordu. Avusturya-Macaristan'da yaşayan çeşitli

uluslarla ilgili bölüm daha açık yazılmıştı. İtilâf blokunun niyeti çifte krallığı dağıtmak gibi görünmekteydi. Bu bölüm Alman ve Macar egemenliğine karşı direnme hareketini teşvik etmek üzere Paris'teki «Çekoslovak Komitesi» nin ricası üzerine metne konulmuştu; kesin bir kararın belirtisi değildi, çünkü Ruslar bu konuda düşüncelerini açıklamadıkları gibi bazı Fransız siyasal çevreleri Avusturya-Macaristan'ın yıkılması düşüncesine karşıydı. Ne kadar belirsiz olursa olsun, bu sıralama, İtilâf blokunun «sade suya bir barış» istemediğini gösteriyordu; nitekim Almanya da böyle bir barışa razı değildi.

Savaş Durumundaki Devletlerin Savaş Amaçları

«Barış önerisi» nin ertesinde, resmî bildirilerin dışında savaş durumundaki Avrupa devletleri hangi olasılıklar karşısında bulunuyordu?

Avusturyalılarla Almanların istilâ ettikleri bölgelerdeki işgal güçlerinin başında bulunanların ilerisi için birtakım tasarıları vardı. Ekonomik alanda olduğu kadar, siyasal alanda da durumdan yararlanmak istiyorlardı. Bu yoldaki çabalar 1916 sonunda sistemli bir durum aldı.

İşgal ile birlikte fabrikalar sökülmeye başlandı. Almanlar işgal ettikleri Fransa topraklarında 4.486 fabrikayı yıktılar, 6.376'sını yağma ettiler, 9.741'ini de bozdular. Belçika'da savaşın başlamasından önce çalışmakta olan yüksek fırınların yarısı temelinden yıkıldı. Şu da bilinen bir gerçektir ki, bu yıkıntılar çatışmalar sırasında olmuş değildi; bombardımana uğramamış olan fabrikalarda bile makinalar ve ham maddeler yok olmuştu. Bu kadar geniş bir yıkma işi yalnız Alman endüstrisine üretim aracı bulmak amacıyla mı yapılmıştı? Bunda daha başka düşünceler de vardı. Bu işin kesin bir programa göre metodik bir biçimde yapıldığını olaylar kanıtladı, Almanlara ait belgelerden de bunun böyle olduğu anlaşılmaktadır. Münich'te, 1926 yılında, Alman büyük karargâhı bir anket sonuçlarını bin tane olarak

bastırtmıştı. İki yüz kadar uzmanın, bu ankette, işgal edilen ülkelerdeki dört binden çok işletme üzerinde yapılan incelemeye yer verilmişti. Bunda, her endüstri kolunda durum inceleniyor, kullanılan üretim yöntemi üretimin kalitesi belirtiliyor; savaştan önceki müşterileri gösteriliyordu; bundan başka ne kadar zarara uğradığı, yeniden üretime başlayabilmesi için ne kadar zaman gerek olduğu da belirtiliyor; ayrıca Alman endüstrisinin, savaştan sonra bu durumdan ne ölçüde yararlanabileceği de anlatılıyordu. Bu ankette yer yer hep aynı düşünce egemen olmaktaydı: rakip sanayiyi yıkmak, böylece Alman üretimcilerinin felâketten yararlanarak, pazarlar elde etmelerini hatta, felâkete uğrayanlara, fabrikalarını yeniden kurmaları için gerekli makina ve araçları satmalarını sağlamak. Görülüyorki, bu yıkma işi önceden tasarlanmış ve düzenli bir biçimde yürütülmüştü; ekonomik savaşın bir cephesinden başka bir şey değildi. Bir Alman yazarının dediği gibi, amacı düşmandaki «üretici sermayeyi» yok etmekti.

Aynı zamanda, yöntemleri koşullara göre değişen; fakat her yerde aynı amacı güden siyasal bir çalışma da yürütülmekteydi. Belçika'da Bruxelles'e yereşen Alman Genel Valiliği, daha 1914'ün Ekiminde bir «siyasal şube» kurarak, başına da von Lancken adında bir diplomatı getirdi. Alman kamuoyu, savaştan sonra Belçika'nın bağımsız olmasını istemiyordu. 1915'de «büyük dernekler» le, yüksek memurlar yayınladıkları bildiride Belçika'nın Almanya'ya bağlanması düşüncesini alkışladıklarını ilân ediyorlardı. Alman Deniz Kuvvetleri Genelkurmayı da, İngiltere'ye haddini bildirebilmek için Flaman kıyılarının Almanya'nın elinde bulunması gerektiğini ileri sürüyordu. Büyük karargâh da hiç olmazsa Liege'i elinde bulundurmayı ve bütün Belçika topraklarını askerî denetim altında tutmayı öngörmekteydi. Bethmann Holweg, her ne kadar bu tezlerden yana olduğunu belli etmekten çekiniyorsa da, Alman İmparatorluğu'nun Belçika'dan «güvenceler» sağlaması gerektiğini söylüyordu.

Bu programı gerçekleştirebilmek için Belçikalıların manevî

gücünü kırmak gerekiyordu. Flamanlarla Wallonlar arasındaki dil kavgası, ulusun bu iki bölümündeki düşünüş ayrılığı, bu etnik grupların siyasal eğilimlerinin ayrılığı, ki biri muhafazakâr ve Katolik Partisini desteklemekteydi, öteki de Liberal Partinin kalesiydi, savaştan önce bu iki kitlenin birbirine diş gıcırdatmasına neden oluyordu. Kuşkusuz ulusal duygu bundan dolayı sarsılmış değildi; Alman istilâsı sırasında bütün Belçikalıların tutumu bunu çok iyi göstermiştir. Fakat Belçika hükûmeti Le Havre'a sığınmıştı: Alman yöneticileri, işgalden yararlanarak, ulusun içindeki ayrılıkları körüklemek umudundaydılar. Alman basını bir «Belçika ulusu» olmadığını, Flamanlarla Wallonların, birbirinden ayrılmasının önüne geçilemeyeceğini yayıp duruyordu. Bruxelles'deki Alman Genel Valiliğine bağlı siyasî şube Flamanları bir protesto hareketine kışkırtmaya çalıştı; aşırı bir gruptan da destek buldu; bu grubun önderi Borms Alman işgal makamlarıyla ilişki kurmaktan çekinmiyordu. Alman Genel Valiliği bu hareketin başarısı konusunda pek hayale kapılmış değildi. Çünkü Flandreda bile halkın onda dokuzu buna karşı çıkmıştı. Kışkırtıcı küçük bir grup olan «Genç Flamand» partisinin meydana getirmek istediği kaynaşmaları Alman işgal makamları kendi amaçları için kullanıyorlardı.

Alman politikası bununla ne yapmak istiyordu? Belçika Genel Valisi von Bissing 1916 yılının ocak ayında yazdığı gizli bir genelgede bu programı şöyle çizmişti: Savaştan sonra Belçika devleti ortadan kalkmalıdır. Belçika, ya ikiye bölünmeli ya da bütün toprakları Almanya'ya katılmalıdır; bu iki amaca varmak için de ülkede manevî bir bölünme yaratmak gereklidir: Flamancı hareketin amacı da budur. Gand Üniversitesi bir Flamand Üniversitesi durumuna getirilmesi (21 Ekim 1916), seçilmemiş, temsil yetkisi olmayan ve işgal makamlarıyla işbirliği yapan bir Flandre Meclisinin kuruluşu (4 Şubat 1917), Belçikalıların protestolarına karşın Flandre'la Wallonie'de ayrı ayrı yönetimler kurulması bu yoldaki çalışmaların birer aşamasıydı.

Orta Avrupa orduları tarafından, 1915 zaferiyle işgal edilen

Polonya toprakları iki genel valiliğe bölünmüştü: bunlardan Alman bölgesinin merkezi Varşova, Avusturya-Macar bölgesinin merkezi de Lublin şehirleriydi. Alman ve Avusturya-Macar politikası, yüz yıl boyunca yabancı boyunduruğu altında yaşamış olan Polonya halkının vatanseverliğini sömürerek, kendi adına yararlanmak amacını güdüyordu. Çar hükûmetinin tutumu bunu kolaylaştırmıştı. Çünkü Fransa ile İngiltere'nin ısrarlı önerilerine karşın Rus politikası, Polonyalılara açık ve kesin söz vermelerde bulunmaktan kaçınmıştı. Alman ve Avusturya-Macaristan yöneticileri işgal ettikleri Polonya topraklarında başlangıçta şöyle ilginç bir durumla karşılaştılar: Rus memurlarının gidişinden sonra, Polonya'da yönetici kadrosu kalmamış, kamu hizmetleri örgütü hemen hemen tam olarak dağılmıştı; 1914'de savaş kurbanlarına yardım etmek amacıyla kurulmuş olan «Polonya Kamusal Merkez Komitesi» 1915'de okullar açıp, mahkemeler kurdu; işgal güçleri de siyasal olduğu kadar pratik amaçlarla şehirlerdeki belediyeleri örgütlendirdi ve Varşova Üniversitesini yeniden kurdu.

Çok sıkı bir polis rejiminin yürürlükte olmasına, basına çok sert bir sansür uygulanmasına özellikle Alman memurların halka «çok kaba ve küçültücü» davranışlarda bulunmalarına karşın -ki bunu bir Alman yazarı açıklamıştır- Alman ve Avusturya-Macaristan politikasının yöneticileri anlayışlı görünmeye ve Polonyalıları devletlerinin ancak işgal güçlerinin hoşgörürlüğü ile yeniden kurulabileceğine inandırmak istiyorlardı. Polonya'daki bazı siyasal çevreler bu tezi benimsediler. 1916 Ekiminden bu çevrelerle ilişkisi olan Varşova Üniversitesi Rektörü, Alman hükûmetiyle ilişkiye geçti. Öteki siyasal partilerin ona karşı çıkarak bu hareketini protesto etmeleri yarar vermedi: işgal makamlarının sansürü bu protestoların duyulmasına engel oldu.

O zaman, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın politikası, birçok yoklamadan sonra belirlenmeye başlamıştı. İşgal edilen ülke kamuoyunda baş gösteren karşı koymaya karşın, işgalci hükûmetler Rusya'nın vermek istemediğini söz vermeye karar

verdiler: Bir Polonya devletinin yeniden kurulması. Bu devlet bağımsız mı olacaktı? Ayrı bir sorundu bu! Berlin hükûmeti gibi Viyana hükûmeti de kurulacak olan Polonya devletinin uydu bir devlet olmasını düşünüyordu. Polonyalıların böyle bir hediyeyi kabul edeceklerine inanılabilir miydi? Almanlar da Avusturyalılar da bunu umuyorlardı. Bununla birlikte diplomatlar bu yolda bir girişime geçmekte tereddüt ediyorlardı: Rusya'nın elinden alınan bir Polonya'ya kurtuluş sözünde bulunmak, Rusya ile ayrı bir barış imzalamayı güçleştirirdi; fakat askerler bu konuda acele etmekteydiler. Ludendorff, böyle bir söze bel bağlayarak, gönüllülerden toplanan bir Polonya ordusu kurmayı umuyordu; şimdiden kendini dört tümenlik bir gücün başında görür gibi oluyordu; ona göre bu güç bir süre sonra on beş tümene çıkacaktı; böylece asker sıkıntısı atlatılmış olacaktı. Görülüyor ki, Alman generali hemen karşılanması gereken askerî bir amaç peşinde koşuyordu.

15 Kasım 1916 günü II. Wilhelm ile François Joseph Polonya halkına bir bildiri yayınladılar: birlikleri tarafından işgal edilmiş olan topraklarda, «barış sırasında», «Miras yoluyla geçen, bağımsız bir krallık» kurulacağını açıkladılar; 12 Kasımda Varşova'da bir «Geçici Devlet Şûrası» kurulacağını ve bu meclisin işgal makamlarıyla işbirliği yapacağını bildirdiler. Aynı zamanda kurulacak Polonya ordusu için gönüllü yazılmasına başlandı. Fakat ümitler çabuk suya düştü. Asker toplama işi acıklı bir başarısızlığa uğradı: Polonyalılara göre yalnız 1.400, Alman kaynaklarına göre ise 3.000 gönüllü yazıldı. Devede kulak! Varşova'daki Alman Genel Valisi Beseler, resmî bir raporla «elde edilen sonucun son derecede zayıf» olduğunu ve «bu yoldaki çabaların meyva vermediğini» itiraf ediyordu.

İşgal makamları 1917'de boşuna, Polonyalılarla işbirliğini sağlamak için yeni yöntemlere baş vurdular: Ocak ayında Varşova'da kurulmuş olan Devlet Şûrası, bu makamlarla çatışarak temmuzda istifa etti. 12 Temmuz 1917 kararnamesiyle kurulan «Naiplik Meclisi» de hiçbir sonuç vermedi. Temmuz ayında, Po-

lonya birlikleriyle, işgal makamları arasında çıkan çatışma, işbirlikçilere ağır bir darbe indirdi: bu birlikleri kuran ve başlangıçta Avusturya ile işbirliğinden yana olan Pilsudski şimdi Magdeburg'da hapisanede yatıyordu.

Avrupa dışında, Almanya ile müttefikleri canlı bir siyaset yürütemiyorlardı. Osmanlı Padişahı tarafından 1914 Kasımında ilân edilen «cihad-ı mukaddes» Kuzey Afrika'da çok az yankı uyandırdı. Şu da var ki, Bingazi'nin güneyindeki Kufra hareket merkezinde Sunusî tarikatının şeyhi Seyit Ahmet Şerif, Türk subaylarının komutasındaki küçük ordusu ile Trablus Garp'taki İtalyan garnizonunu kıyıya kadar çekilmek zorunda bırakmış, Mısır ve Tunus sınırlarını zorlamıştı. Fakat, 1916 sonlarında bu Sunusî hareketi ancak düşmanı olduğu yerde tutabilmişti. İngilizler, Mısır'a sağlamca yerleşmişlerdi. Tunus ve Cezayir, Batma'daki yerel bir hareket bir yana bırakılırsa sakindi; Fas'ta General Lyanty elindeki güçler azalmış olmakla birlikte, Fransa'nın aldığı toprakları koruyabilmişti.

İtilâf devletlerine sıkıntı veren şey, aralarındaki koalisyonun sarsılması korkusuydu. Rusya'nın siyasal hayatındaki tehlike arttıkça Çarın durumu kurtarmak için ayrı bir barış ardına düşmesinden korkuluyordu; çevresindeki bazı etkinli kişiler onu bu yola sürüklemek istiyorlardı; Almanya ile Avusturya-Macaristan'da bu fırsatı gözlemekteydiler. Kuşkusuz II. Nikola anlaşmalarına sadıktı; bunu 1915'de kanıtlamıştı; şimdi de yükümlülüklerine bağlı kalmak istiyordu. Ama bunu yapmak elinde miydi? Çevresindekilerin baskısına ergeç boyun eğmek zorunda kalmayacak mıydı? Rusya'nın müttefikleri -ve en çok Fransa- Çarın sarsılan iradesine payanda vurmak ve onu «karakterinin zayıflığına ve bürokrasinin aldatıcı etkilerine karşı» güçlendirmek istiyordu. 1917'de müttefikler arasında Petrograd'da yapılan toplantının amacı, buydu. Bu toplantıda siyasal, askerî ve malî sorunların çözümü için müttefikler arasında tam bir anlaşmaya varılması gerekiyordu. Bu toplantının yanı sıra, Fransa ile Rusya arasında gizli bir görüşme yapılmaktaydı. Ortadaki koşullar yü-

zünden bu görüşmenin tek amacı şu olabilirdi: Çar hükûmetine, ayrı bir barış yoluna gitmesine engel olmak için oldukça büyük kazançlar sağlamak.

Fransız olağanüstü yetkili temsilcisi Gaston Doumergue'la yapılan konuşmalar sonunda gizli bir anlaşmaya varıldı. 14 Şubatta Rus hükûmeti kendisine yazılı olarak bildirilmiş olan Fransa'nın şu «savaş amaçları» nın gerçekleşmesine yardım edeceği sözünü veriyordu: Alsas-Loren, anavatana bağlanacaktı; bu bölge yalnız 1871'de verilen toprakları içine almakla kalmayacak, en azından eski Loren dukalığının sınırlarına dayanacak, öyle ki bütün Sar kömür havzasını içine alacaktı. Ren ırmağının sol kıyısındaki öteki Alman toprakları da imparatorluktan ayrılarak burada «tarafsızlaştırılmış özerk bir devlet» kurulacaktı. Buna karşılık Rus hükûmeti batı sınırıyla ilgili sorunları keyfince çözmek tasarısındaydı: bu tehlikeli bir görüştü; çünkü böylece Çar hükûmeti bir Polonya devletinin kurulmasına karşı durarak, Fransız diplomasisinin bütün bu yoldaki çabalarını sıfıra indiriyordu. Başbakan Briand, bundan vazgeçmenin ne kadar sert itirazlara yol açacağını çok iyi bildiği için Ruslara cevap vermekte acele etmedi. Bir ay boyunca, Fransız sözünü hafifletecek bir formül aradı. Sonunda razı oldu. 11 Martta Fransız Cumhuriyet hükûmeti «Rusya'nın batı sınırını istediği gibi belirlemesini» kabul etti; bundan da anlaşılır ki, ileriki barış konuşmalarında Polonya sesini duyuramayacaktı.

Fransa ile Rusya arasındaki bu metni İngiltere'ye bildirilmemiş olan bu anlaşma dışında, İtilâf devletlerinin Asya ve Afrika'da daha uzak amaçları vardı. Türkiye'nin Asya'daki topraklarını paylaşmayı tasarlıyorlardı. Daha savaşın başında, Londra hükûmeti, Arap ülkelerinin Türk egemenliğine karşı yürüttükleri protesto hareketini kendi yararına kullanmaya çalışmıştı; bir devlet kurma ve bir devlet başkanı seçme fikrini aşılayarak bu harekete bir yön vermek istiyordu. Daha 1915 yazında Hicaz Emiri Hüseyin'le görüşmeye girişerek, gizli bir anlaşmaya vardı. Bu anlaşmaya göre, Basra Körfezi ile Kızıldeniz arasındaki top-

rakla birlikte Suriye'yi de içine alan bir «Arap Devleti» kurulacaktı. 1916 Haziranında, İngiliz albayı Lawrence'ın kışkırtıcılığı ile Hicaz ayaklandı. 4 Kasımda Hüseyin kral unvanını aldı. Araplarla yaptığı görüşmelerin yanı sıra İngiltere, etkinlik bölgelerini belirlemek üzere Fransa ve Rusya ile de görüşmeye girişti. 9 Mart 1916 tarihli muhtırada Suriye kıyıları ve Arap devletinin kuzey bölümü (Adana ve Musul vilâyetleri) Fransız bölgesi içinde bulunacaktı; İngiliz bölgesi ise Irak'ı kucaklayacaktı; Rusya ise Doğu Anadolu bölgelerini etkinliği altına alacaktı. Filistin, bu anlaşma gereğince, uluslar arası bir yönetim altına sokulacaktı; daha o zamandan Siyonist çevreleri, burayı bir Yahudi kolonizasyonunun merkezi yapmak ve İngiltere'den yardım elde etmeye çalışıyorlardı. Bu konuda İngiltere hükûmeti 1917 Kasımında verilen «Balfour notası» ile yardım sözünde bulundu. Az sonra da, 19 Nisan 1917'de, Saint-Jean de Maurienne anlaşmasıyla İtalya da payını alıyordu: Antalya ve İzmir bölgesi de ona veriliyordu. Afrika'daki Alman sömürgeleri İngiliz, Fransız ve Belçikalı birliklerin elindeydi: Toga, 1914 sonbaharında Fransız ve İngiliz birlikleri tarafından kolayca işgal edilmişti; Kamerun, daha güçlükle olmakla birlikte 1916 Ocağında tam olarak ele geçirildi; Güney Batı Afrika'yı Boerli General Smuts ile General Batha 1915 Temmuzunda aldılar. Yalnız, Doğu Afrika'daki Alman sömürgesi karşı koyuyordu: General von Lettow-Vorbeck komutasındaki bazı Alman birlikleri, Tanganika gölü çevresinde durmadan savaştılar ve buradan ancak 1917 sonunda püskürtülebildiler; ama daha önceden de sonlarının böyle olacağı belliydi. Bu güç askerî hareketler, birliklerin büyük bir çaba harcamasını gerektirmekle birlikte, genel savaşın akışı üzerinde etkili değildi; fakat sömürge siyasetini doğrudan doğruya ilgilendiriyordu. Sir Edward Grey, daha 1915 başlarında, İngiltere'nin, ele geçirdiği toprakları Almanya'ya geri vermeyeceğini Albay House'tan gizlememişti.

Görülüyor ki, savaş içindeki iki gruba da aynı düşünce egemendi: hiçbir yerde hükûmet çevreleri «kazançsız bir barış» ı is-

temiyordu; iki kampın programında topraklarına yeni topraklar katma kararı yer almıştı.

Oysa, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, Avrupa devletlerine barış koşullarını sorduktan hemen sonra da, bir tarafı tutmak isteğinde değildi. 22 Ocak 1917'de Senato'ya sunduğu bildiride, sürekli bir barışın «genel temelleri» ni açıklarken, savaş durumundaki devletlerden hiçbirinin ötekini ezmesini istemediğini belirtmişti: «Zaferi olmayan bir barış elde etmeliyiz.» Wilson'un bildirisi Londra ve Paris'te olduğu kadar, Berlin'de de kötü karşılandı. Amerikan hükûmetinin dövüşen bloklar arasında fark gözetmez görünüşü iki blokta da hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bir uzlaşma barışının kurulması yolundaki öğütleri iki kampta da belirlenmekte olan «savaş amaçları» ile çatışıyordu. Wilson'un düşünüşü Avrupa hükûmetleriyle kamuoyunun tasarılarına son derecede ters düşmekteydi. «Ülke ne pahasına olursa olsun bu savaşa katılmak istemiyor. Bugün biz, tarafsız büyük devletlerden savaş dışı kalan tek devletiz: bu çatışmaya katılmak, uygarlığa karşı suç işlemek olur.» İşte Başkan Wilson, o 1917 yılının ocak ayında arkadaşı Albay House'a bunları söylemişti.

XXII. BÖLÜM

AMERİKA'NIN KATILIŞI VE SAVAŞIN SONU

Amerika Birleşik Devletlerinin Savaşa Katılışı

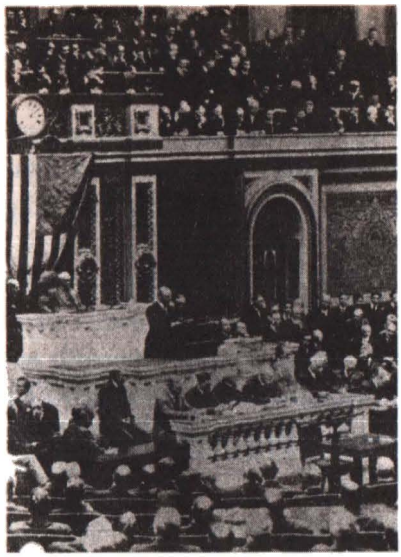
1917 yılının başlarında, savaşta bulunan ülkelerin halkları bezginlik duymaya başladıkları sırada genel durumda ve karşı karşıya gelmiş olan güçlerin dengesinde derin ve kesin bir değişme oldu: daha yakınlarda tarafsızlık isteğini bir kere daha açıklamış olan Amerika Birleşik Devletleri İtilâf blokunun yanında savaşa girmeye karar verdi. Bu olayın askerî yönden hemen o an için büyük önemi yoktu; fakat bu katılışın ileride büyük sonuçları olacaktı: Amerika Birleşik Devletleri teraziye ağırlıklarını koydukları gün Almanya ve müttefikleri bozguna uğramalarının yalnız bir zaman sorunu olduğunu biliyorlardı. Bunun için yeni dünya orduları savaşa girmeden önce düşmanı yenmek ya da bir uzlaşma barışını kabul ederek diplomatik bir çözüm yoluna gitmek gerekiyordu. Böylece, savaş alanında kavgaya katılmalarının gerçekleşmesinden çok önce Amerika Birleşik Devletlerinin katılışı, çatışmanın gidişini etkiledi.

Amerika'yı savaşa iten Almanya oldu. Denizaltı savaşına yeniden başlamaya karar vererek Washington hükûmetiyle diplomatik ilişkilerin kesilmesine yol açtı. Fakat, Başkan Wilson'un ilişkilerin kesilmesinden mantıksal sonuçları çıkararak karar verebilmesi için iki ay daha geçti. Bu iki ay içinde İtilâf blokunun genel durumu kötülemişti. Amerika'nın savaşa katılışının önemi ancak, İtilâf blokundaki bunalım incelendikten sonra daha iyi anlaşılır.

Denizaltı Savaşının Şiddetlenmesi ve Amerika-Almanya İlişkilerinin Kesilişi

1916 ortalarından beri, Alman Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı, Kara Kuvvetlerinin de desteği ile denizaltı savaşını yeniden başlatmaya hazırlanıyordu; abluka bölgesinde rastlanan bütün ticaret ve yolcu gemilerini, tarafsızların bile olsa önceden haber vermeden, hiçbir ayırım yapmadan torpillemeye karar vermişti. Bu «her yola baş vurarak savaşı sürdürme» kararı Alman hükûmetinin Başkan Wilson'a verdiği sözü çiğnemesi demekti ve Amerika Birleşik Devletlerinin bu hareketi hiçbir sert protestoda bulunmadan bırakacağı düşünülemezdi. Bu protesto nereye kadar varabilirdi? Almanya'nın Washington'daki elçisi Bernstorff'a göre eğer Almanya denizaltı savaşına başlar ve şiddetlendirirse Amerika ile çatışmanın önüne geçilemeyecekti; Başbakan ile iş arkadaşlarının en etkinlerinden olan İçişleri Bakanı Hefferich de böyle düşünüyordu; bunun üçü de genelkurmaylara karşı çıktılar.

Ludendorff gibi Deniz Kuvvetlerinin başındakiler de Amerika'nın savaşa katılacağını sanmıyorlardı: Amerika Birleşik Devletleri Başkanının bir kere daha tehdit savurmakla yetineceğini ve savaşa karşı duyduğu nefretin etkisiyle bir erteleme ya da uzlaşma politikası güdeceği umulamaz mıydı? Kaldı ki bu hesap yanlış çıksa da Amerika savaş ilân etse, bu öyle çok büyük bir tehlike sayılır mıydı ki? Ludendorff, Amerikan ordusu korkulacak bir güç değildir, diyordu. Başlangıçta Amerika Birleşik Devletleri savaş cephesine olsa olsa birkaç piyade tümeni gönderebilirdi; toplanması, örgütlendirilmesi zaman isteyen büyük güçler ancak 1918 ilkbaharında ateş hattına girebilirdi; hem sonra Alman denizaltıları Amerikan gemilerine hücum edeceği için, kaçı Fransa'ya ayak basabilecekti? Ne olursa olsun bu birlikler çok geç gelmiş olacaklardı. Bu kuvvetler yetişmeden önce, denizaltı ablukasının kurbanı olan İngiltere teslim olurdu: Alman amiralliğinin «teknisyenleri» ellerindeki yüz elli dört (bunların

Başkan Wilson, Almanya ile ilişiğin kesildiğini Kongreye bildiriyor

yüz tanesi her an savaşa hazırdı) denizaltı ile ayda 600.000 tonluk gemi batırılacaktı; sivil halkın yiyeceğini taşımak için on buçuk milyon tonluk gemiye sahip olan İngiltere altı ayda ticaret filosunun üçte birini kaybedecekti; tarafsız devletlerdeki armatörler de, torpillenmekten korkarak İngiliz limanlarına gemi göndermeyeceklerdi. Böylece Büyük Britanya'nın hem yiyecek hem de ham madde gereksiniminin karşılanması felce uğramış olacaktı; Kanada'dan ya da Arjantin'den buğday getirmek olanaksızlaşacaktı. Açlık tehlikesi karşısında kalan İngiliz halkının bir bölümü işsiz kalacaktı, çünkü fabrikalara Amerikan pamuğu ya da Avustralya yünü getirtilemeyecekti. Bu bunalım «lehim» noktasında, yani bütün savaşan devletler için en güç dönem olan yeni ürünün daha alınmadığı ve bir yıl önceki stokların da tükendiği sırada çok daha ağır olacaktı; İngiltere'nin gücü tükeneceği için barış isteyecekti. Alman Deniz Kuvvetleri Genelkurmayı bu zaferi altı ayda elde edeceğini ileri sürmekteydi: «uz-

manlar» bunu garanti ediyorlardı. Bunun için de son şiddetiyle denizaltı savaşına tam zamanında başlanılmak ve böylece bu altı ayın bitiminin, «lehim» dönemine yani ağustos ayına rastlaması sağlanmalıydı. Teknisyenlerin hesaplarına göre İngiltere adalarının ablukasına en geç 1 Şubat 1917'de başlamalıydı.

Teknik incelemelere dayanan, uzmanların otoritelerine dayanarak destekledikleri bu kesin iddialar karşısında Başbakan Bethmann Holweg ve bakan Helfferich, hesapların görünüşteki kesinliğine karşın, kuşkuyla karşılanabileceğini bundan başka denizaltı savaşının başarısının, düşmanın savunma gücünün artış derecesine bağlı olduğunu ve İngiliz halkının, teslim olmaktansa açlığa katlanabileceğini söyleyerek karşı çıkabilirlerdi; fakat şansölye ile içişleri bakanı güçsüzlüklerinin farkındaydılar. Amiralliğin sözleri yanında onların kuşkularının ne değeri olabilirdi ki? Reichstag'da Katolik merkez bloku, bir karar önergesiyle, genelkurmaya üstünlük tanıdığından beri, başbakan, denizaltı savaşı konusunda azınlıkta kalmıştı. Bethmann Holweg, hiç olmazsa zaman kazanmak istiyordu. Amerika'nın yardımıyla bir barış önerisi ileri sürünceye kadar kararın ertelenmesini sağlamıştı. Ama girişimi suya düştükten sonra artık hareket günü gelip çatmıştı: genelkurmay sözcüleri, barışı elde etmek olanaksız olduğuna göre, zaferi «tek çözüm yolu» olan denizaltı savaşıyla koparıp almalıyız diye tekrar ediyorlardı.

II. Wilhelm, 9 Ocak 1917'de büyük karargâhta (geçici olarak Doğu cephesindeki Pless'e yerleşmişti) kararını verdi. Amiral von Capelle, hükümdara, «denizaltı savaşı bizi altı ayda barışa kavuşturacaktır» dedi; Ludendorff da, tarafsızların protestolarının önemi yoktur; çünkü Alman ordusu her olasılığa karşı hazırlıklı bulunmaktadır, diyordu. Buna karşılık, şansölye, bu işte hiçbir kesinlik görmediğini daha doğrusu kesin olan tek şeyin Amerika'nın savaşa girmesi olduğunu ileri sürdü. Fakat, kesin olarak karşı çıkmaya da cesaret edemiyordu. Terazinin kefesine istifa tehdidinin ağırlığını koymak istemiyordu; çünkü kabul edileceğini çok iyi biliyordu: karar verildiğine göre, hiç olmazsa

Alman İmparatoru II. Wilhelm komutanları ile birlikte

uygulanmasını «göz altında» tutabilmek için iktidarda kalmayı seçmişti. Genelkurmaylar sonuna kadar denizaltı savaşına baş vurmayı zorunlu gördüklerine göre, kendisinin, imparatora, buna karşı çıkmasını «salık» vermeyeceğini söyledi. Bu diplomatların boyun eğmesi demekti.

Daha o akşam imparator fermanını imzaladı: denizaltı savaşa 1 Şubat günü başlayacak ve uluslar arası hukuk kurallarına olduğu kadar Amerikan hükûmetine verilen söze önem verilmeden sürdürülecekti. Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Amiral Holtzendorff, Avusturya-Macaristan'ın da, başlayan deniz savaşına katılmasını sağlamak üzere Viyana'ya gitti (20 Ocak). Kont Czern'in kendisine karşı koydu; Avusturya Dışişleri Bakanı da önceden danışmadan bu kararın verilmesinden hoşnut olmamış ve Orta Avrupa devletlerinin bu olay yüzünden dünya kamuoyu karşısında sorumluluk altına gireceğinden kaygılanmıştı; fakat Almanlar direterek bu itirazları kırdılar: imparator Charles boyun eğdi.

Bunun üzerine genelkurmay denizaltı komutanlarına «büyük bir şiddetle» harekete geçmeleri emrini verdi. Kendilerine verilen ödev çok kesin ve açıktı: savaş gemilerine değil ticaret gemilerine hücum edeceklerdi. Emirde «büyük bir ticaret gemisiyle, bir zırhlıya rastlarsanız, birincisini torpilleyeceksiniz» deniliyordu. Alman denizaltıları 1 Şubatta, kendilerine gösterilen hareket alanlarında olabilmek için önceden yola koyuldu.

Alman hükûmeti, Amerikan hükûmetine son dakikada, bu kararını bildirdi: Amerikan Dışişleri Bakanı Lassing'e bu konudaki nota 31 Ocakta verildi. Almanya, İngiliz adalarının kıyılarını, Manş Denizi'ni, Kuzey Denizi'ni ve İrlanda Denizi'ni abluka alanı olarak ilân ediyordu. Aynı kararı Fransa'nın Atlantik ve Akdeniz kıyılarına da uygulayacaktı. Yalnız İsviçre'ye gönderilecek malların ulaştırma yolu olan Sete limanını bunun dışında tutuyordu. Notada: bu abluka alanında «tarafsız ülkelerin gemilerinin tehlikeyi göze alarak dolaşabilecekleri» yalnız Amerikan transatlantiklerine, belirli bir yol izlemeleri ve göze çarpacak nitelikte işaretler kullanmaları koşuluyla geçit hakkı tanınıyordu. Alınan karar, hiçbir tartışmaya yer bırakmayan kesin bir dille bildirilmekteydi. Transatlantiklerle ilgili olan önlem, göstermelik bir ödünden başka bir şey değildi; çünkü Washington hükûmeti, daha 1916'da, hiçbir koşul kabul etmeyeceğini ve haklarını sonuna kadar kullanacağını belirtmişti. Bu nota, Almanya'nın, Amerika'ya karşı giriştiği yükümlülükleri açıktan açığa ortadan kaldırıyordu.

Fakat hareketinin etkisini hafifletmek ve Başkan Wilson'un sabırsızlığından bir kere daha yararlanabilmek için, Başbakan Bethmann Holweg, Bernstorff'un öğüdüne uyarak, başkanın sırdaşı Albay House'a, gizli bir mektup verdi: bu mektupta Alman hükûmetinin «denizaltı ablukasını» yürürlüğe koymaya kararlı olduğunu bildiriyordu: kaldı ki, bundan vazgeçemezdi de; çünkü bütün hazırlıklar tamamlanmıştı; fakat, Başkan Wilson, «Almanya için kabul edilebilir» koşullara dayanan bir barışın temellerini ortaya koyabilirse bu savaş yöntemini hemen bırakacak ve

bu arada da Amerikan çıkarlarını elinden geldiği kadar korumaya çalışacaktı.»

Almanya'nın kabul edebileceği barış koşulları neler olabilirdi? Bu, mektupta açık olarak belirtilmiyordu; fakat, eğer İtilâf devletleri 12 Aralık 1916'daki «barış önerisi» ni kabul ederse, imparatorluk hükûmeti görüşmeye girişmeye hazırdı. Sömürgelerinin geri verilmesinden başka, «Almanya ile Polonya'yı Rusya'ya karşı ekonomi ve strateji bakımından koruyabilmesi için» doğudaki topraklarının genişletilmesini; Alman-Fransız sınırının «ekonomi ve strateji» bakımından değiştirilmesini (kuşkusuz burada, Fransız birliklerinin elinde bulunan yukarı Alsas'ın Fransa'ya bırakılması karşılığında, Briey havzasının Almanya'ya verilmesi söz konusuydu). Ayrıca Belçika devletinin yeniden kurulabileceği, ancak Almanya'ya özel güvenlik garantileri verilmesi» ileri sürülüyordu. Bethmann birkaç gün önce bir fırsattan yararlanarak Amerika Birleşik Devletlerinin elçisine bu güvencelerin ne olabileceğini söylemişti. Buna göre Liege ve Namur kaleleri Almanya'nın işgali altında bulunacak, demiryolları konrtrol edilecek ve Belçika'nın bir ordu bulundurması yasaklanacaktı. Bunlar da Almanya'nın kesin olarak ileri sürdüğü koşullar değildi; elinde pazarlık için bir olanak bulundurmak istiyordu. Bu gibi koşullar Amerika Birleşik Devletleri başkanına savaş içindeki devletler arasında bir uzlaşma yapılabileceği ümidini verecek şeyler değildi.

Bununla birlikte, Berlin'de, yeni Dışişleri Bakanı Zimmermann, hâlâ hayale kapılıyordu; Washington hükûmetinin, sonuna kadar denizaltı savaşının ilân edilmesi karşısında yine gevşek bir tepki göstereceğini umarak Amerikan Elçisi Gerard'a şunları söylemişti: «Bırakın da denizaltı savaşını iki ay yürütelim. Üç ay içinde savaşı sona erdirerek, barışa kavuşuruz.»

Washington'da Alman notası bir kışkırtma olarak karşılandı. Başkan Wilson: «Olmaz böyle şey!» diye bağırmıştı. Almanya'nın böyle «birdenbire ve haksızca dönüş yapmasına kızarak Albay House'a» acı bir hayal kırıklığına uğradığını söylemişti.

Barışa ne kadar derinden bağlı olursa olsun, Almanya'nın uyguladığı yöntemlerin kendisini savaşa katılmak zorunda bıraktığını anlamıştı. Daha önceki açıklamaları ışığında tutumunu belirledi. Sussex olayı sırasında, Almanya eğer, kısıntısız denizaltı savaşına devam ederse, Amerika'nın, Almanya ile diplomatik ilişkilerini keseceğini ilân etmemiş miydi? Bunun için bir an bile tereddüt etmedi. 1 Şubat sabahı kararını verdi. Ertesi gün Kongre'ye gönderdiği mesajda: «Almanya, 1916'da resmen verdiği sözü çiğnedi; Amerika Birleşik Devletlerinin, Alman elçisine pasaportunu vermekten başka, onur ve saygınlığıyla bağdaşacak, yapabileceği bir şey yoktur, diye yazmıştı.

Bu savaş demek miydi? Daha değildi. Eğer Almanya tehdidini uygulamaz ve Amerikan gemilerini batırmazsa, Başkan Wilson daha ileri gitmeyecekti. Fakat «bilerek yapılan haksızca hareketler» meydana gelirse, Amerikan hükûmeti, «denizlerin serbestliğini» savunmaya «kışkırtılmış» olacaktı. Tehdide, bu mesajda tehditle cevap vermiş oluyordu.

Nasıl bir ruhsal durum içinde söylenmişti bu sözler? Başkan Wilson mesajında, Amerikan hükûmetinin barış istediğini bir kere daha tekrarlamıştı. Arkadaşı Albay House'a savaştan kaçınmak için ne kadar kararlı olduğunu güçlü bir biçimde belirtmişti: Almanya'nın aklını başına toplamasını sağlayacağını umuyordu; ilişkileri kesmesinin nedeni Almanya'yı düşünmeye zorlamaktı; fakat en küçük bir barış fırsatı bulundukça bu ilişkiyi kesmenin bir savaşa sürüklemesine olanak vermeyecekti.

Bununla birlikte, kamuoyunun görüntülerini her zaman dikkatle izleyen başkan, kamuoyunun gelişmesini göz önünde bulunduruyordu: Almanya'nın son kışkırtıcı hareketi Amerikan ulusunu öfkelendirmişti; Kongre de, «eskiden o kadar barışçı» olduğu halde, diplomatik ilişkinin kesilmesi kararını hararetle alkışlamıştı. Bu, Amerika'nın savaşa katılabileceği düşüncesi bütün ülkece benimsenmiş miydi? Amerika'nın doğu bölgesi İtilâf devletlerine yakınlık gösteriyordu; İngiltere ve Fransa ile çok sıkı ekonomik ilişkiler kurmuştu. New York'un büyük bankaları

İtilâf devletlerine geniş kredi açmıştı. Atlantik kıyılarında oturan halk üzerinde İngiltere'nin büyük etkisi vardı. Tersine, Orta ve Batı Amerika'da yaşayan halk, Avrupa sorunlarıyla pek ilgilenmediği için Alman tehdidi karşısında tasalanmıyordu. Çünkü, ilk anda çıkarlarına bir zarar vermiyordu. Başkan Wilson bunu bilmekteydi. O sırada, 1915 ve 1916 bunalımlarında olduğu gibi siyasal yöntem sorunları üzerinde düşünüyordu: kamuoyuna, savaş düşüncesine alışacak kadar zaman bırakmak istiyordu; ülkeyi, hükûmetin bir savaştan kaçınmak için elinden geleni yaptığına inandırmak istiyordu. İngiliz elçisi, «Wilson, bütün ülke bu işten yana oluncaya kadar harekete geçmek istemiyor» diye yazmıştı. Bu görüş birliğinin meydana gelmesine ne gibi yeni bir olay neden oldu? Kuşkusuz bu, Almanya'nın giriştiği «açık bir hareket» ti: Alman denizaltılarının abluka kurdukları bölgede bir Amerikan gemisinin torpillenmesi. Hükûmet, Alman İmparatorluğu'nun sorumluluğunu açıkça ortaya koyarak, Amerikan halkının öfkesini şahlandıracak ve böylece başkanın vicdanını rahata kavuşturacak bir savaş olayının meydana gelmesini bekliyordu sanki. İlişkiler kesildiği halde, Washington'da 15 Şubata kadar kalmayı uygun gören Alman Elçisi Bernstorff, hâlâ zaman kazanılabileceğine inanıyordu.

Çarlığın Yıkılışı ve Rus Bunalımı

Amerikan hükûmeti harekete geçmeyi ertelerken, Petrograd'da ihtilâl patlak verdi; bu bunalım, Rusya'nın savaş gücünü maddî ve manevî bakımdan zayıflattı.

1916 Aralık ayı sonundan beri Rusya'daki siyasal durum tehlikeli bir hâl almıştı. İyi bir örgüt olmaması yüzünden yiyecek sıkıntısına düşen şehir halkının öfkesi gittikçe kabarıyor, Çara yeni bir siyasal rejimi kabul ettirmek isteyen liberal burjuvazinin protestoları şiddetleniyor; imparatorluk ailesine karşı duyulan soğukluk güçleniyordu; öyle ki Çar ve yakınları soylular sınıfının bir bölümünün desteğini kaybettiği gibi generallerin bağlılı-

ğına güvenemeyecek duruma gelmişti. Yürütme organının uyuşukluğu da bu durumu büsbütün ağırlaştırıyordu.

İçişleri Bakanı Protopopof, karışıklıklar çıkacağını bekliyor ve bunları bastırmak için polisin makineli tüfeklerine güveniyordu; kendisine kanlı bir biçimde bastırma fırsatı verecek olan bir çatışma olmasını gizli bir zevkle bekliyordu belki de: böylece, protesto hareketlerini daha başlangıcında boğmuş olurdu. Ama büyük işçi yığınlarını sokağa döken büyük bir ihtilâl ayaklanmasının olacağını aklından geçirmemişti. Bir isyan olmasını bekliyordu ama, yığınların harekete geçeceğini ummuyordu. Bunun için orduyu kullanmak üzere gerekli hazırlıkları yapmadı. Başkent, kışlalarda, yeniden cepheye gönderilmelerini bekleyen, yaralanmış askerlerden meydana gelen alayların, komutanların bir kısmı, liberal çevrelerden gelme yedek subaylardı. Halka ateş açtırtmak için bunlara güvenilebilir miydi?

İhtilâl hareketi, böyle bir şeyi bekleyenleri bile geride bırakan ve şaşırtan bir hızla gerçekleşti: ayaklanma, 8 Mart günü Petrograd'da kendiliğinden patlak verdi. Bu ilk karışıklıkların nedeni yiyecek bunalımı idi. Başkentte ekmek bulunmuyordu. Halkın protestoları sokak gösterileri durumunu aldı; binlerce işçi fabrikalardaki işlerini bırakarak akın akın sokağa döküldü. Hükûmetin beceriksizliğine karşı şikâyetler, öfkeli bağrışmalar duyuluyordu ama hiçbir şiddet hareketi görülmüyordu. Grevcilerle, polis arasında ilk çatışma ertesi gün meydana geldi. İçişleri Bakanı, yine telâşlanmadı: «Rusya'da elli yıldan önce ihtilâl olmaz» diyordu müsteşarına.

10 Mart günü durum tehlikeli bir biçim aldı. Kenar mahallelerden işçi yığınları, şehrin merkezine akın etmeye başlamıştı. Ekmek için meydana gelen ayaklanmanın karakteri değişti: Şimdi yalnız, «ilgili daireler değil, hükûmetin kendisi de protesto ediliyordu; gösteri yapan halk: «Kahrolsun istipdat!» diye bağırıyordu. Ortaya atılan ilkeler ihtilâlci bir nitelik kazanmıştı: kuşkusuz sosyalist militanlar da işe karışmıştı. Bunun için, ilk üç günde hareketin başına işçiler geçmişti. Liberal burjuvazi de bu

olaylardan yararlanıyordu. Duma'daki ilericiler grubu, fırsattan yararlanarak hükûmetin istifasını ve parlâmento denetimi altında bir hükûmet kurulmasını sağlamaya çalışmaktaydı: monarşi rejimine dokunmadan Çara boyun eğdireceklerini umuyorlardı. 10 Mart akşamı Duma Başkanı Çara bir telgraf çekerek, çok acele olarak iş başına, ülkenin güvenini kazanmış adamların getirilmesini istedi.

Şaşkına dönen ve olaylara egemen olamayan hükûmet ancak kırk sekiz saat dayanabilmişti. Önce, Duma'yı tatile sokmaya karar verdi; ama bu emri nasıl uygulatacaktı? Şehir içinde, ihtilâlciler Finlandiya garını işgal etmiş, tersaneyi ele geçirerek, Saint-Pierre ve Saint-Paul kalesindeki siyasal tutukluları kurtarmışlardı. 12 Mart sabahı, Volinski alayı ayaklananlar üzerine yürümeyi reddetti; şimdi ayaklanma kışladan kışlaya yayılıyordu. Birliklerin çözülüşü hükûmeti felce uğratmıştı. O günün akşamı bakanlar istifalarını verdiler.

Resmî iktidar ortadan çekildiği sırada başkentte iki iktidar kuruldu. Biri Duma'nın kurduğu bir yürütme komitesiydi; öteki de, hiç olmazsa kuramsal olarak, halktan fışkıran bir iktidardı: bu da, 1905'deki ihtilâlci gruplaşmalar örneğine göre kurulan «işçiler ve askerler sovyeti» idi. Bunlardan ilki bir burjuva kuruluşuydu ve liberallerin eğilimlerine uygundu; öteki ise sosyalist düşüncelerden kaynaklanıyordu. Hükûmeti güçsüz duruma sokan halk yığınlarıyla zaferi hazırlamış olan aydın muhalefet öncüleri, başlangıçta birleşik güçler iken birbirine rakip olabileceklerdi.

O sırada, ulusun 1915 ve 1916'da şikâyet ettiği siyasal rejim, gerçekten yıkılmış bulunmuyordu. Rusya nasıl bir amaca doğru yönelmişti? Duma Komitesi önceleri kendi seçtiği bir hükûmeti zorla kabul ettirmek istiyordu; hükümdarın tahttan ayrılmasını istemeye daha karar vermiş değildi. Cumhuriyetin kurulmasına da dilediği yoktu. Sovyet ise, daha başta monarşiye karşı çıkmıştı; ülkenin yönetimini elinde tutan kral ailesinin yıkılmasını ve cumhuriyetin kurulmasını istiyordu. Ayın 12'sinden 14'üne ka-

Kerenski, bir Rus birliğinin geçit töreninde

dar iki iktidar görüşmeye girişti. Duma sarayı ile Sovyet'in merkezi olan Torid sarayı arasında haberciler mekik dokudu. 14 Mart akşamı anlaşmaya varıldı: sovyetle, yürütme komitesi geçici bir hükûmet kurmaya karar verdi. Bu kabinede liberallere üstünlük verilmişti; başbakanlığa bunlardan Prens Lvov getirildi; dışişleri, harbiye, maliye bakanlıkları da liberallere verildi. Sovyet eğilimini temsil eden tek kabine üyesi, adalet bakanı olan sosyalist milletvekili avukat Kerenski (55) idi. Fakat, liberal muhalefet liderleri siyasal rejim konusunda sovyetin baskısına boyun eğdiler: bunlar, şimdi, Çarın tahttan çekilerek, yerini yine hükümdar ailesinden birine bırakmasını istemeye karar vermişlerdi.

Petrograd'da ihtilâl olmuş bitmiş, ciddî bir karşı koymaya uğramamıştı; hemen hemen hiç kan dökülmeden sonuçlandı.

---

(55) Aleksandr Feodoroviç Kerenski, Rus politikacısı. Önce Adalet Bakanı olarak girdiği geçici hükûmete Başbakan oldu. Bolşeviklerin iktidarı alması üzerine Amerika'ya sığındı.

Bu sürekli bir başarı mıydı? O ana kadar Çar tepki göstermedi. Karışıklıklar başladığı sırada II. Nikola Mohilef'teki büyük karargâhta bulunuyordu. Durumun ne kadar tehlikeli olduğu konusunda kendisine hemen bilgi verilmemişti; ancak 12 Martı 13'e bağlayan gece hükûmetinin devrildiğini öğrenerek durumun ne kadar tehlikeli olduğunu anladı. Cephedeki birliklerin yardımı ile hâlâ ihtilâl hareketini güce baş vurarak bastırabilirdi, ihtilâlin yazgısı, orduya bağlıydı.

13 Mart günü, Çar Mohilef'ten emir verdi. Başkentin üzerine yürüyerek, ihtilâlcilere, imparatorluk otoritesi önünde boyun eğdirecek birliklerin komutanlığına General Ivanof'u getirdi. Birkaç kişiden toplanan alaylar yola çıktı; Çar da bu sırada Çariçenin yanına gitmek üzere trenle Çarskoye Selo'ya hareket etti. Geceleyin, oraya varılacağı sırada trenin yolu kesildi: demiryolunu Petrograd sovyetinin emrindeki, ayaklanmış askerlerle, silâhlı çeteler ele geçirmişlerdi. İmparatorun treni yol değiştirip Pskof'a yönelmek zorunda kaldı, işte Çar böylece, hükümdarlığının son saatlerini vagonunda geçirmişti.

Durumun tehlikesini artık iyice anlamış bulunuyordu. Duma da kendisinin çekilmesini istiyordu; General Ivanof'tan haber alamamıştı; Ivanof'un elinde başkent yolunu açabilecek kadar güç yoktu. Ne yapabilirdi ki? Cepheye dönüp oradan büyük güçler çekerek başkenti ele geçirmeye mi çalışmalıydı? Bu düşman karşısında bir iç savaşın çıkmasına neden olurdu. Bundan başka askerlerle subayların Çara bağlılığına güvenmek de gerekirdi. Çar generallerine danıştı: Genelkurmay Başkanı General Alekseiyef, bir karşı ihtilâl hareketinin başarı sağlayabileceğine inanmıyordu. Kendilerine telgrafla bilgi verilen ordu grupları komutanları bir iç savaşa karşı olduklarını ileri sürüyor, dış düşman karşısında Rusya'nın birliğini sağlayabilmek için, Çarın çekilmesini salık veriyorlardı. Çar ailesini büyük komutanlar da yalnız bırakmıştı: ülkenin yararına, II. Nikola tahtından ayrılmalıydı; işte komutanların cevabından, kelimesi kelimesine olmasa bile, bu anlam çıkıyordu. General Danilof; Çara: «Hanedanı kur-

tarmak ve savaşı zafere kadar yürütebilmek için, savaşın sizden istediği fedakârlığı yapmalısınız» diyordu.

Çar, hiç karşı koymaya kalkmadan, hatta en küçük bir öfke belirtisi göstermeden boyun eğdi. Yalnız o her zamanki donuk yüzü «elinde olmadan hafifçe» buruşmuştu. O acı anlarda tam anlamıyla sakindi. Kendine egemen oluşundan mı, yoksa devletin başında bulunmaya ilgisiz oluşundan mı ileri geliyordu bu? Ne olursa olsun II. Nikola olayları büyük bir sükûnetle karşılamıştı. Yanındakilere kararını bildirdikten sonra, hâlâ olanak varsa, monarşiyi nasıl kurtaracağını düşünmeye başlamıştı. Saray doktorunun da kesin olarak söylediği gibi, Çariçenin sağlığı hükümdarlık yükünü taşımaya elverişli değildi. Bunun için Çar, kardeşi büyük dük Misel'in tahta geçmesini istedi. 15 Martı 16'ya bağlayan gece saat ikide feragatnameyi imzaladı. Birkaç dakika sonra da imparatorluk treni Pskof'tan ayrıldı. Hükümdarlık haklarını kaybetmiş olan II. Nikola şimdi aile ödevlerini yerine getirmek istiyordu: bir gün önceki gibi, Çarskoye-Selo yolunu tuttu. Hep öyle ilgisiz görünüyordu; yakınlarından birinin dediğine göre «bir bölük komutanlığını başka birine bırakır gibi, tahtından ayrılmıştı.» Yalnız, günlüğünde duyduğu acıyı, şu yalın kelimelerle anlatıyordu: «Çevremi hep hainler, alçaklar, düzenbazlar çevirmiş.» Sonra yine kendisinin yazdığı gibi «uzun ve derin bir uykuya» daldı. Çar yenilmişti, ihtilâl, ona karşı, onun hükûmet yöntemlerine karşı yapılmıştı. Monarşi rejimi de yaşayabilecek miydi onun ardından? Çardan çekilmesini istemek üzere Pskof'a gelmiş olan Duma delegeleri, 16 Martta, Petrograd'a, büyük dük Mişel'i imparatorluk tahtına oturtan emirnameyi getirdiler. Büyük dük, taç giymeyi kabul etmeden önce liberal hareketin başlıca liderleriyle ve geçici hükûmetin üyeleriyle konuştu: aralarında anlaşmazlık olduğunu gördü. Guçkof ve Milinkof gibi bazı bakanların monarşi rejimini kurtarmak isteyerek büyük düke bir an önce hükümdarlık görevine başlaması için baskı yapmalarına karşılık, aralarında Duma başkanı Rodzianko'nun da bulunduğu öteki grup bir parlâmento rejimi-

ne uysa bile, bir çarın başa geçmesinin olanaksız olduğunu düşünüyor ve büyük düke hayatını garanti edemeyeceklerini bildiriyordu. İhtilâl, başarısıyla birkaç gün içinde birçok kimseyi kendine çekmişti: şimdi eski Duma liderleri, siyasal rejimini bir kurucu meclis yoluyla seçmek Rus halkının hakkıdır, diyorlardı. Büyük dük, yalnız bırakıldığını anladı; maceraya girişmek de istemiyordu. Hemen o da, tahta çıkmaktan vazgeçtiğini ilân eden bildiriyi imzaladı: bir kurucu meclisin, halkın iradesini belirtmesini beklemeye karar vermişti. «Bütün iktidarı» geçici hükûmete bıraktı. 17 Martta, Rusya, bir cumhuriyet olmuştu.

Avrupa savaşı üzerinde bu olayın etkisi ne olacaktı? Çarlığın yıkılışı İtilâf devletlerine mi yoksa Almanya ile müttefiklerine mi yarayacaktı? Rus halkı, ulusal savunmaya, Çarlık rejiminin sağlayamadığı maddî örgütü ve atılımı verebilecek miydi? Yoksa, kendini yeni iç siyasal düzeni kurmaya vererek dış mücadeleye sırt mı çevirecekti? Bir kelime ile cumhuriyet, orduyu güçlendirecek miydi, yoksa eritip dağıtacak mıydı? Bu sorun 17 Martta ortaya atıldı. Heyecanlı bazı çalkantılardan sonra çabucak çözümlendi.

İlk anda, Rus monarşisinin çöküşü, müttefiki olan ülkelerde korkudan çok, ümit yaratmıştı. Kuşkusuz, bir devlet için, düşmana karşı bütün güçlerini bir araya toplaması gereken bir anda büyük bir iç bunalım geçirmesi her zaman tehlikelidir. Fakat, bu bunalım Rusya'da aylardan beri sürüp gidiyordu. Çar tahtını kurtarmak için, ayrı bir barışı düşünebilirdi: ne olursa olsun batı devletlerinin bunun için duydukları korku büsbütün temelsiz değildi. Bu bakımdan II. Nikola'nın devrilişi yüreklerini ferahlatmıştı. İhtilâl hareketinin hızla başarıya ulaşması, yeni rejimin istikrara kavuşacağı ümidini veriyordu. Kamuoyunun güvenini kazanmış olan cumhuriyet hükûmeti, ülkeden yeni bir çaba isteyebilecekti. Böylece, Rus cumhuriyeti, kısa bir yeni koşullara kendini uydurma döneminden sonra, siyasal değişimin ardı sıra meydana gelen düzensizlikleri ortadan kaldırarak batı devletleri için bağlılığına güvenilir, daha güçlü bir müttefik olacaktı.

Fransız ve İngiliz gazetelerinin büyük bir kısmı bu görüşü savunmaktaydı.

Yeni rejimin ilk haftalarında, geçici hükûmetin tutumu, bu iyimserliğe hak verir gibi görünüyordu. Dışişleri Bakanlığına «meşrutî demokratik» parti üyelerinden Miliyukof getirilmişti. Tarih profesörü olan Miliyukof 1915'de, hele 1916'da Duma'da ilerici blokun sözcülüğünü yapmış ve mücadeleci bir insan olarak tanınmıştı. Bundan başka Duma'da; Çarlığın «İstanbul» u ve Boğazları ele geçirme amacını benimsediğini ortaya koyan konuşmaları vardı. O da «Rusya'nın tarihi» rolüne inanıyordu: Rusya'nın müttefikleri onun bağlılığına güveniyorlardı: Çar hükûmetinin «savaş amaçlarını» yadsımayacaktı; o da Fransa ve İngiltere ile Rusya arasında yapılmış olan gizli anlaşmaları onaylayacaktı: batı devletlerine bağlılıktan ayrılmayacaktı.

Daha ilk günden, Miliyukof, müttefik hükûmetlere gönderdiği mektubunda (17 Mart), geçici hükûmetin «sarsılmaz bir kararlılıkla yıkılan rejim tarafından kabul edilen uluslar arası yükümlülüklere saygı göstereceğini ve ortaklaşa düşmanla, sonuna kadar, hiç tereddütsüz savaşa devam edeceğini» bildirdi. 21 tarihli özel bir mektubunda da «Uluslar arası yükümlülükler» sözü üzerinde durarak: savaş sırasında imzalanmış olan bütün gizli anlaşmaların bu yükümlülükler arasında bulunduğunu belirtiyordu. Bunun için, İngiltere, Fransa ve İtalya, Miliyukof'un sözünü senet sayarak, derhal daha önceki yükümlülüklerin geçerliğini onayladılar. Böylece İtilâf devletleri arasındaki birlik sarsılmamıştı, öte yandan, Çarlık politikası, milliyetler sorununda batı devletlerinin politikasıyla çatıştığı halde, geçici hükûmet bu konuda açıkça liberal bir tutumu benimsemişti. Finlandiya'yı «Ruslaştırma» önlemlerinin kaldırıldığını ve yakında anayasa çıkarmak üzere halkın seçtiği bir meclisin toplanacağını bildiriyordu (19 Mart); Rus İmparatorluğu çerçevesinde Finlandiya'ya özerklik verileceği resmen söz veriliyordu. Petrograd'daki temsilcisi avukat Lednicki'nin yeni rejimden resmî bir açıklama istemesi üzerine, Polonya'ya, Miliukof, 30 Mart tarihli bildiri ile ye-

ni kurulacak devletle, Rusya arasında «serbest bir askerî ittifak» yapılması koşuluyla bağımsızlık hakkı tanınacağını bildiriyordu. Şu da var ki, bu sorumluluğun yerine getirilmesini Rus kurucu meclisi gerekli değişikliklerini onaylayacağı zamana kadar erteledi. Sonunda yeni diplomasi, hiç kısıntısız, Avusturya-Macaristan'daki azınlıkları tuttuğunu açıkladı: bir «Çekoslovak devletinin kurulmasını» diliyor ve güneydeki bütün Slav ülkelerinin birleşmelerini istiyordu. Böylece, İtilâf devletleri arasında bu konudaki ilke ayrılığı ortadan kaldırılmış oluyordu.

Fakat böyle ümitlere kapılmak neye yarardı ki? Daha geçici hükûmet işe başlar başlamaz, en yetkili gözlemciler ve bu arada Fransa'nın Petrograd Elçisi Maurice Paleoloque, bütün bunlara karşı ölçülü bir tutum takınmıştı. Miliyukof, Paleoloque'a sözlerini yerine getirebilmek için, zamana gereksinimi olduğunu, çünkü; toprak almadan barış yapılmasından yana olan sosyalistlerle; daha 13 Martta «ihtilâli savunmak üzere» Petrograd'da kurulmuş olan sovyeti kollamak zorunda olduğunu itiraf etmişti. Çarlık tarafından belirlenmiş olan «savaş amaçları» na bağlı kalmak isteyen dışişleri bakanı ile İstanbul'un alınmasına karşı olan kabine arkadaşı Kerenski arasında sürekli bir uyum kurulması olası mıydı? Geçici hükûmet, birliği korumayı kabul etmekle, sovyetin denetimi altına girmiş olmuyor muydu? Bütün bu sorunlar, iktidarı zayıflatacak birçok neden yaratmaktaydı. Lenin, Çarın devrildiğinin ertesi günü, İsviçre'den, pek yakında ortaya büyük güçlüklerin çıkacağını haber veriyordu. İhtilâl, geçici olarak birleşmiş olan iki gücün «liberallerle» «ihtilâlci asker ve işçilerin» eseridir, diyordu; bu iki akımın birleşmesi geçiciydi: çünkü liberaller savaşa devam etmeyi, oysa «proleter» ler bir an önce barışa kavuşmayı istiyorlardı. Bu iki cephenin çatışması önüne geçilmez bir sonuçtu.

Nitekim birkaç gün sonra bu derin ayrılık ortaya çıktı ve geçici hükûmetin zayıflığı belli oldu. En küçük bir resmî otoritesi bulunmayan ve işlerin yürütülmesinde hiçbir rolü olmayan Petrograd sovyeti, eylemsel bir etkinliğe sahip bulunuyordu. Çün-

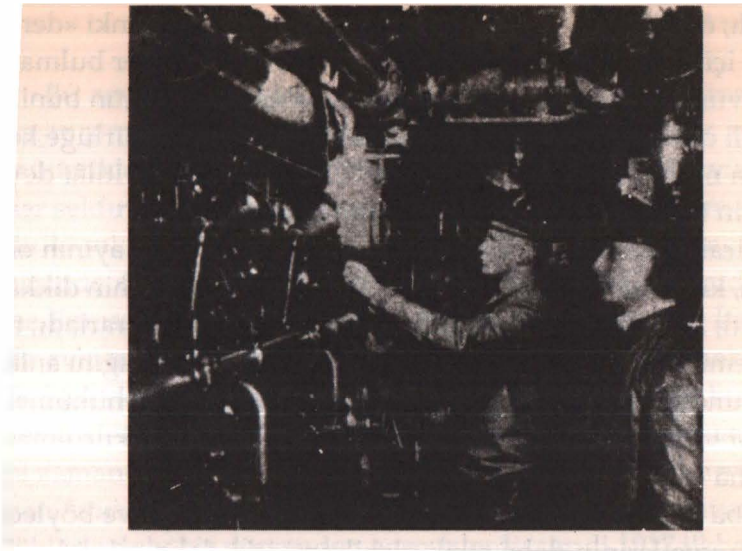
kü başkentteki birlikler emrindeydi. Bu sovyet 24 Martta oylanan bir önerisi ile başka ülkelerden toprak ele geçirmekle ilgili bütün programların bir kenara atılmasını ve hemen «düşman ülkeler işçileriyle» görüşmeye girişilmesini istiyordu. Bunun üzerine, Miliyukof'la sovyet arasında ya savaş ya barış sorunu üzerinde bir çatışma başladı. Büyük şehirlerde kamuoyu ikiye bölünmüştü; köylüler ise bu sorunla ilgilenmiyorlardı. Eski Duma'nın kurduğu geçici komiteye, Çarın devrilişinden sonraki iki ay içinde taşra halkının ruhsal durumu üzerine verilen raporlardan, savaş sorununun «tam olarak arka plâna atıldığı» belirtiliyordu. Köy halkının aklı düşüncesi yeni düzenin kuruluşundaydı: bu alandaki bütün işlerde onu gözünde tek bir soruna bağlıydı: toprakların bölüşülmesi; savaş, genel olarak savaş unutulmuştu bile. Görülüyor ki, sovyetin eğilimleri, halkın içgüdüsünden doğan özlemlerine denk düşmekteydi. Miliyukof buna uzun süre nasıl karşı koyabilecekti?

Böylece, Rus ihtilâlinin getirdiği tehlikeler belli olmaya başlamıştı. Batı devletlerinde, bu müttefiklerinde bir gevşemenin meydana getirdiği korku gittikçe güçleniyordu. Yükümlülüklerine bağlı kalsa bile, Rus cumhuriyeti koalisyonda, etken bir müttefik değildi. Ordu dağılmıştı: Çardan yana olan generallerle subayların istifa etmeleri komutayı ve kadroları zayıflatmıştı. Disiplinle ilgili yeni buyruklar -özellikle 1 numaralı ünlü ***prikaze***- komutanın otoritesini azaltıyordu. Alman ve Avusturya-Macaristan «propaganda kıtaları» siperden sipere Rus askerleriyle kardeşlik kurarak kulaklarına onları derin bir heyecan içine atan şu sözleri fısıldıyordu: ülkenin içinde, hepsinin refahıyla ilgili bunca önemli sorun varken ne diye hiçbir yararı olmayan bir savaşa devam etmeliydi? Harbiye Bakanı, boşuna, birliklere yeniden dövüşme isteği kazandırmaya çalışıyordu: kısa bir zamanda savaşa devam etmelerinin artık yalnız iyi niyetlerine kaldığını öğrenmişti. Rus ordusu, artık, ortaklaşa mücadelede ağırlığını duyurmuyordu. Bu da İtilâf cephesi için, ihtilâlin getirdiği ilk sonuçtu; ardından daha da tehlikelileri gelecekti.

Batı devletlerinin üstünde, aynı anda başka bir tehlike dolaşıyordu; bu hepsi için önemli olmakla birlikte, Büyük Britanya'yı daha yakından ilgilendirmekteydi: 1 Şubattan beri Alman denizaltıları tarafından uygulanmakta olan denizaltı ablukası günden güne büyük başarılar kazanıyordu. Resmî bildirilerde, bu tehlike açığa vurulmadığı için İngiltere'de olduğu kadar Fransa'da da kamuoyu bu konuda kaygı duymuyordu; fakat rakamlar elinde olan hükûmetler korkmaya başlamışlardı.

Alman Deniz Kuvvetleri Komutanlığı sonuna kadar denizaltı savaşına yeniden girişmeye karar verdiği zaman, bu seferin aylık «verimini» 600.000 ton olarak hesaplamıştı. Gerçekte, şubat ayında, yani kötü hava, denizin durumu, günün kısalığı yüzünden denizaltıların hareketlerinin ve saldırısının güçleştiği bir zamanda 540.000 tonluk gemi batırıldı. Hava koşullarının saldırgan için daha elverişli olduğu mart ayında ise verim 578.000 tona çıktı. Durum, nisan ayında Büyük Britanya için çok tehlikeli oldu: bu ay içinde batırılan gemi tonajı 874.000'i bulmuştu (bunun 192.000 tonu tarafsız ülkelerindi). Yalnız 17 Nisan günü, Alman denizaltıları 34.000 tonluk İngiliz gemisi batırmışlardı. Oysa bunlar, 1.600 tondan fazla, uzun yol yapabilen büyük yük gemileriydi: bu tarihlerde, Londra, Cebelitarık seferiyle görevlendirilmiş olan büyük bir vapurun dörtte bir olasılıkla, limanına dönemeyeceği kestiriliyordu. Böylece, Büyük Britanya ticaret filosunun en iyi gemileri, kaygı verici bir hızla kaybolup gitmekteydi; bunlar, Kanada ve Avustralya'dan buğday, Amerika Birleşik Devletlerinden ham madde, Güney Amerika'dan et getiren gemilerdi.

Bu tehlikeyi nasıl önlemeliydi? İngiliz Donanma Bakanlığı daha bu sorunun cevabını bulamamıştı. Pas ele Calais'yi denizaltı mayınlarla ve çelik ağ çekerek kapamalı mıydı? Böyle yapıldı da. Ama Alman denizaltıları, Britanya adalarını kuzeyden dolandılar; hareket alanları buna elverişliydi. Torpidolar ve

Bir Alman denizaltısının içten görünüşü

muhriplerle denizaltı avına mı çıkmalı ya da bordasına toslayıp batırmalı mıydı? Bu yöntemin uygulamada etkisiz olduğu görüldü. Bu karakol gemilerinin sayısı çok arttırıldığı halde denizaltılara pek seyrek baskın yapıldığı oluyordu; çünkü, denizaltı düşmanın gelmekte olduğunu görerek, zamanında dalış yapıyordu. Denizaltı ile savaşa girilse bile «avcının» mermisini amaca yerleştirmesi çok güç oluyordu. İngiliz Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı bir raporunda bu yolda alınan sonuçların kısırlığı üzerinde durmuştu: destroyerlerle denizaltılar arasında yapılan yüz kırk iki çarpışmada yalnız altı denizaltı batırılabilmişti. Daha iyi denetim altında bulundurabilmek için «denizaltı abluka bölgesine» vardıkları zaman belirli bir «yolu» izlemelerini mi istemeliydi? Bu yöntem de düşünüldü. Fakat çok kötü sonuç verdi: düşman benimsenen yolu kısa zamanda öğrenerek saldırılarını buraya yöneltti; koruma önlemlerine karşın, denizaltılar, karakol gemilerinin koruma hattını aşarak kurbanlarına nerede rastlayacaklarını bildikleri için, daha büyük bir isabetle saldırı-

yorlardı; özetle, denebilir ki, gemilere gösterilen yol sanki «denizaltılar için bir yuva» olmuştu. Böylece yeni yöntemler bulmak, yeni savunma araçları hazırlamak gerekmekteydi. Bütün bunların etkili olduğu kabul edilse bile, bu yöntemlerin yürürlüğe konulması ne kadar zamanda olacaktı? O zamana kadar İtilâf devletlerinin ticaret gemilerinin durumu nice olurdu?

Amiral Jellicoe kaygısını gizlemiyordu. Daha mart ayının ortasında, karşılaşılan büyük tehlikeye «savaş kabinesi» nin dikkatini çekti; 23 Nisanda, ayrıntılı bir raporla uyarısını tekrarladı; ticaret gemilerinin uğradığı kayıpların gittikçe nasıl arttığını anlatıyor, bundan doğacak büyük bunalımı gösteriyordu; hükûmetten yeni torpidolar yapılması ve yeni mayın barajları kurulması için daha çok çaba harcanmasını istiyordu.

Acaba amiral bilerek mi karamsar bir tablo çizmiş ve böylece deniz kuvvetlerinin daha etkili olabilmesi için daha çok ödenek elde etmek mi istemişti? Bu düşünceye hak verdirecek herhangi bir kanıt yoktu. En yetkili kişilerin tanıklığı da, amiralin korkusunda ne kadar haklı olduğunu gösteriyordu: Amerikan Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Sims Londra'ya gelip de deniz kuvvetleri çevreleriyle görüştüğü zaman, yetkililerin bu konuda kaygıyla anlattıklarını dinlemiş ve resmî deniz kuvvetleri çevrelerinin nasıl bir bunalım içinde çırpındığını yakından görmüştü. Denizaltı ablukası Büyük Britanya'yı felce mi uğratacaktı? Eğer ticaret gemilerinin nisanın ilk yarısında uğradığı kayıplar ileriki haftalarda da aynı ölçüde giderse, Britanya adalarının beslenmesi sağlanamayacak, İngiltere «teslim» olmak zorunda kalacaktı.

Ne var ki, bu bir geçici bunalımdan başka bir şey değildi: denizaltı savaşının verimi, bu en yüksek noktaya eriştikten sonra, düşmeye başladı. Ama 1917 yılının o nisan ayında böyle olacağını garanti mi edebilirdi? Gerçekten, denizaltıların elde ettiği sonuçlar, Alman Deniz Kuvvetleri Komutanlığının tahminlerini aşıyordu. Ocak ayında, Büyük Britanya'ya ağustos sonundan önce diz çöktüreceğini söyleyerek övünen Amiral Holtzendorff'un sözleri gerçekleşmek üzere değil miydi?

Bu sırada İtilâf bloku, bütün ümidini batı cephesine bağlamıştı; şimdi burada Fransızlarla İngilizler 1916 Aralık ayındaki müttefikler arası askerî konferansta kararlaştırılan «büyük ilkbahar saldırısı» nı hazırlıyorlardı. Bu saldırı, ilk plâna göre aynı anda iki saldırı şeklinde gerçekleşecekti. Bunlardan biri İngiliz cephesinde, Somme çarpışmasının meydana geldiği kesimde, öteki ise Fransız cephesinde, Aisne bölgesinde yapılacaktı. İtalyanlar da aynı zamanda, Isonza cephesinde bir hamle yapmak sözünde bulundular; Ruslar da Çarın devrilmesinden önce buna benzer sözlerde bulunmuşlardı; Romanya da Selânik ordusuyla aynı zamanda harekete geçecekti. Bütün cephelerde saldırıya uğrayan Avusturya-Alman orduları 1916 Ağustos ayı sonlarında güçlüklerle dolu bir dönemden geçmişlerdi; şimdi 1917 ilkbaharının daha ilk günlerinde onları yine aynı duruma sokmak söz konusuydu. Ama bu sefer, yapılması tasarlanan bir «yıpratma» savaşı değildi; bu bir «yarma» savaşı olacaktı. Genel plâna göre Ruslarla İtalyanların hareket amacı, düşmanı olduğu yerde tutmaktı; asıl kesin sonuçlu hareketi İngiliz ve Fransız kuvvetleri yapacaktı. İki ordunun, bağlantılı olarak girişecekleri saldırı sonunda Alman mevzileri arasında kendilerine yol açabilirlerse düşman cephesinin Noyon bölgesindeki çıkıntısına yüklenerek bu çıkıntıdaki tümenleri kuşatacaklardı.

İtilâf orduları başkomutanlığı bu saldırıdan büyük stratejik sonuçlar bekliyordu. General Joffre'un çekilip yerine general Nivelle'in getirilmesinden sonra Fransız büyük karargâhında cesaret ve güven havası esiyordu. 1917 saldırı seferi, öncekilere benzemeyecekti: düşmandan çok, saldıranı tüketen o ağır hareket zamanı geçmişti artık; yeni taktik yöntemleriyle yürütülecek olan saldırı çabuk, belki de kesin başarılar sağlayacaktı. Fransız Başkomutanı bu inanışını, kendisiyle birlikte çalışanlara da aşılamaya çalışıyordu. Bu komutanlar bu geniş tasarılar karşısında biraz hayrete düşmüş gibiydiler; ama daha bir şey söylemiyor-

lardı, bunu açığa vurmak için 1917 başlarında, genelkurmay çevrelerinde iyimserlik hüküm sürüyordu.

Ama ne var ki, büyük saldırı için kararlaştırılmış olan tarihten önce bu iyimserlik, oldukça şiddetli bir sarsıntıya uğradı. Fransızlarla İngilizlerin yapacakları saldırının başarıya ulaşması için, Rus, Romanya ve İtalyan ordularının aynı zamanda harekete geçmesine güveniliyordu; oysa, bunlar harekete geçecek durumda değildi; düşmanın gafil avlanacağı umuluyordu; oysa darbeyi karşılamaya hazırdı.

İtilâf blokunun gücünün azalması Petrograd ihtilâlinin bir sonucuydu: General Nivelle'in, Çarın düşmesinden hemen sonra General Alekseiyef'e, karşılıklı yükümlülükleri hatırlatmak üzere üst üste çektiği telgraflara karşın, Rus Başkomutanlığı, o an için, ordusuna saldırı emrini vermeyi düşünemezdi. Rusların harekete geçmemesi Romanya'nın da harekete geçmemesine neden oldu. Bunun tepkisiyle, Selânik cephesinde yapılması tasarlanan «belirleme» saldırısı da suya düştü; kaldı ki, doğu ordusundaki müttefik güçlerindeki Rus askerleri, kuzeydoğu cephesindeki yurttaşları gibi, artık dövüşmekten hoşlanmıyorlardı; Sırplar ise ciddî bir manevî bunalım geçirmekteydiler. Öte yandan İtalyan Başkomutanlığı da, kendi ordusunu harekete geçirmeden önce, Ruslarla Romanyalıların ortaklaşa bir saldırıya girişmelerini gerekli bulmuştu; çünkü Alman ve Avusturya-Macaristan ordularının hareket serbestliğine sahip olunca, Trentino ya da Corso cephelerine büyük kuvvetler yığmalarından korkuyordu. General Nivelle; İtalyan Başkomutanının harekete geçmeyi reddetmesinden korkmakta haklıydı. (21 Martta bunu bakana bildirmişti). Böylece, birkaç gün içinde genel plân alt üst oldu. Fransız-İngiliz orduları saldırıya kalkarlarsa savaşın bütün yükünü yalnız kendileri taşıyacaktı.

Bu doğu cephesi savaşı da artık müttefik yüksek komuta heyetince öngörülen koşullar içinde olacak gibi görünmüyordu. Alman Genelkurmayı tahminleri boşa çıkartan önlemler almıştı: 24 Şubatta birliklerini Şerre çıkıntısından çekti; ayın 25'inde Be-

şinci İngiliz Ordusu karşısındaki bütün hattını geriye aldı; 12 Martı 13'e bağlayan gece birliklerini yirmi kilometre geriye çekerek, Lassigny bölgesinde daha geniş bir cepheye yerleştirdi. Bu geri çekilme hareketi öyle birdenbire, anî bir kararla yapılmış değildi; bu hareket yapılmadan önce Alman birlikleri, boşalttıkları kesimleri düzenli bir biçimde tahrip ettiler. Birlikleri, ele geçirdikleri toprakları bırakmamak için adım adım döğüştükleri halde Ludendorff bu bölgeyi hiç çarpışmadan terketmişti? Cephenin bu bölümünün, küçük küçük saldırılarla sarsıldığını ve büyük bir hücumun sarsıntısına dayanamayacağını biliyordu da ondan. Bu geri çekilmeyi zamanında yaparak düşmanı, ya saldırısını geciktirmeye ya da saldırıya geçen askerlerin ateşten korunacak bir barınak, toplar için de hazır mevziler bulamayacakları alt üst olmuş bir bölgede dövüşü kabul etmeye zorlamış oluyordu. Bundan başka cephesini daraltarak, asıl yedek kuvvetlerini güçlendirmek üzere birkaç tümen kazanmış oluyordu. Koşulların gerektirdiği bu geri çekilme böylece Alman ordusuna kazanç sağlamıştı. Alman birlikleri bu hareketi kayıp vermeden yapabildi: 24-25 Şubattaki ilk çekilme İngiliz Komutanlığı için bir sürpriz olmuştu. 12-13 Marttaki ikincisini ise Mareşal Haig da ordular grubu komutanı General Franchet d'Esperey de tahmin etmişlerdi; fakat General Nivelle, düşmanın «Paris'e en yakın hattı» bırakacağına inanmayarak, yardımcının ileri sürdüğü hemen hücuma geçme fikrini kabul etmedi. Böylece «düşmanla teması kesmek» gibi nazik bir hareket Almanların umduğundan çok daha kolaylıkla gerçekleşti.

Bu yeni koşullar karşısında hâlâ üç ay önce belirlenmiş olan harekât plânına bağlı kalmak olası mıydı? General Nivelle kuşku etmiyordu bundan; ilk emirlerinde ayrıntılarla ilgili bir iki değişiklikle, yine de saldırıyı yürürlüğe koymakta kararlıydı. Ona göre en önemli hücum kesimleri (Vimy'deki İngiliz cephesi, Aisne'deki Fransız cephesi) Alman geri çekilişinin etkisinde kalmamıştı; hatta, bu çekilişi kendi bakımından yararlı bile buluyordu; çünkü o da Ludendorff gibi, cepheden yeni bir yedek

ordu kurmak üzere birçok tümeni çekebilecekti. 4 Nisan 1917 günü büyük karargâhın emirleri son biçimini almıştı. Saldırı hareketleri zorunlu olarak iki aşamada gerçekleşecekti: saldırıya geçen ordular önce düşman cephesini «yaracaklar»; bu durumdan «yararlanmak» üzere bütün müttefik ordularının ellerindeki bütün güçleri ileri sürecekleri ikinci aşama; yarma savaşı İngiliz cephesinde Givenchy ile Quenat arasından; Fransız cephesinde de Reims'ten Soissons'a doğru yapılacaktı. İngilizlerin yönelecekleri noktalar Cambrai ile Donai; Fransızlarınki Guise ve Vervins olacaktı. Cephe yarıldıktan sonra, yedek ordu grupları zaferi sona erdirecekti. Plânın gerekçesinde «elimizdeki bütün kuvvetleri yürüyüşe geçirerek, düşman ordularının ikmal ve iaşesi için en önemli noktaları kısa zamanda ele geçirdikten sonra, ordu kuruluşlarını darma dağınık bir durumda geri çekilmesini çabuklaştırmalıyız» deniliyordu.

Bu kadar geniş ölçüleri kucaklayan ve başarısı ile Fransız topraklarının büyük bir bölümünü kurtaracak olan bu plânda stratejik görüşler, taktik verilerden daha önde geliyordu. General Nivelle, cephenin yarılması ve düşmanın izlenmesi için emir vermişti; gözü düşmanın ilk mevzilerinin çok ötesindeydi. Peki ama bu mevzileri ele geçirebileceğinden emin miydi? Tümenlere verilen emirde, daha ilk gün, hareket hattından on kilometre ötedeki hedefleri ele geçirmeleri bildiriliyordu.

Nivelle plânının temel hatası bu ilk mevzilerin ele geçirileceğine kesin olarak inanılmasıydı. Kuşkusuz, 1916'daki Verdun harekâtı, ansızın yapılan bir saldırının hiç şaşmadan başarıya ulaştığını göstermişti. Fakat bu deneme genelleştirilebilir miydi? General Nivelle'in o zamana kadar, çok dar cepheler üzerinde yönettiği saldırılar, kılı kırk yararcasına dikkatle hazırlanmış ve güçlü bir topçu ateşiyle desteklenmişti. Böyle koşullarda, çok geniş bir saldırı cephesinin silâh donatımını tamamlamak olası mıydı? Başkomutan bu itirazları bilmiyor değildi, «harekât şubesinin» uyarılarına, ordu komutanlarının çoğunun uyarmalarına karşın bunlara kulak asmamıştı.

Bununla birlikte General Nivelle'in bu tatlı ümitleri, İngiliz Genelkurmayında kaygı yaratmıştı. İngiliz kuvvetleri başkomutanı Mareşal Haig, daha mart başında, Almanların geri çekilişinden sonra, saldırının, «havaya kılıç sallamak» olacağını söylemekten geri kalmadı. General Nivelle buna öfke ile cevap vererek, İngiliz meslektaşının durmadan «harekât plânını tartışma konusu yapmak» istediğinden yakındı. Başkomutanın isteği üzerine, Başbakan Briand, iki başkomutan arasındaki anlaşmazlığa son vermek üzere, İngiliz hükûmetinden, Mareşal Haig'ın «hizaya getirilerek» birlikte kabul edilmiş olan plânlara ve başkomutanın buyruklarına uymasının sağlanmasını istedi. Bu anlaşma ile saldırı süresince komuta birliği kuruldu. General Nivelle, hükûmetin desteği ile Mareşal Haig'ın direnişini yenmişti.

Fakat, çoktandır zayıf düşmüş olan Briand hükûmeti Londra konferansından hemen sonra istifa etti; buna neden Harbiye Bakanı General Lyantey'le Meclis arasında bir olayın meydana gelmesiydi; Ribot'nun başkanlığındaki, yeni kabinede harbiye bakanı olan Painleve, daha önce saldırı tasarısını eleştirenlerdendi. Daha göreve başlar başlamaz yeni bakan başkomutanla konuştu; plânın değiştirilmesine, bunun sonucu olarak da savaşın ertelenmesine razı etmeye çalıştı; Nivelle reddetti. Bunun üzerine Painleve, başkomutanı atlayarak ordu grupları komutanlarına danıştı: bunlardan hiçbiri, saldırının, başkomutanın umduğu sonuçları vereceğine inanmıyordu. Bununla birlikte Nivelle durumunu bozmuyordu. Ona göre, düşman cephesi kesinlikle yarılacaktı; İngilizlerle Fransızlar, üç günde Şerre hattında birleşeceklerdi. Bakan kanmış değildi; fakat nazik bir durumda bulunuyordu: mantık plânın başarısına inanmadığına göre, General Nivelle'in elinden başkomutanlığı almasını ve boş yere kayıp vermemek için saldırıdan vazgeçilmesi için emir vermesini gerektirirdi; bu biçimde enerjik davranmakla ciddî tehlikelerle karşılaşmayı göze almış olacaktı; çünkü General Nivelle'in kabinede çok etkili taraftarları vardı; özellikle İçişleri Bakanı Malvy bunlardan biriydi. Harbiye Bakanı, bir hükûmet bunalımına yol açmadan

başkomutanı nasıl değiştirebilirdi? İngiliz hükûmeti de Briand'ın diretmesi üzerine 13 Martta boyun eğdikten sonra, Fransa'nın, müttefikler arasında bir anlaşma konusu olan projeleri bir köşeye ittiğini görürse, şaşar kalırdı. Saldırıdan vazgeçilirse, müttefiklere zayıf görünmenin önünü nasıl almalıydı? Kaldı ki, ordu grupları komutanları, Nivelle plânını eleştirmekle birlikte, Fransız-İngiliz kuvvetlerinin hiçbir harekete girişmemesinden yana değillerdi; çünkü, inisyatifi Almanlara bırakmamak gerektiğini düşünüyorlardı. Bunun için harbiye bakanı şöyle bir uzlaşmaya varmayı düşündü: saldırının yapılmasına engel olmayacak, fakat General Nivelle'e daha ölçülü ve ilk aşamasında, yalnız düşmanın ilk mevzilerini ele geçirmeyi amaç edinen bir plânı kabul ettirecekti.

Başkomutanı, bunu kabul etmesi için nasıl zorlamalıydı? Compiegne'de, Cumhurbaşkanının da katılmasıyla, bir çeşit olağanüstü savaş kurultayı toplanmasına karar verildi. Bu toplantıda başbakanla, harbiye, bahriye, silâhlanma bakanlarının karşısında başkomutan ve ordu grupları komutanları yer aldı. Toplantı 6 Nisan günü yapıldı. General Nivelle, Painleve'nin karşı çıkmalarına sert bir karşılık verdi: zaman İtilâf bloku aleyhine çalışıyor, sonra Rus ihtilâli batı devletlerini bir an önce harekete geçmeye zorluyor, dedi. Saldırıyı ertelemek, ona göre, düşmanın daha önce davranması tehlikesini doğururdu. Bunun için hücuma geçmek gerekti. Peki öyleyse neden bir «yarım savaşa» girişmeliydi? Neden saldırı için sınırlı hedefler seçmeliydi? Başkomutan plânından vazgeçmiyordu; eğer kurultay, görüşünü kabul etmezse, istifa ederim, dedi. Ordu grupları komutanları liderlerinin önünde düşüncelerini serbestçe söyleyemiyorlardı; yalnız General Petain açıkça, harekât plânına karşı olduğunu belirtti; General Franchet d'Esperey, yetkiyle bir görüş ileri sürecek durumda olmadığını söyleyerek yan çizdi; başlıca saldırı cephesine komuta eden General Micheler, düşmanın ilk mevzilerinin ele geçirilebileceğine inandığını, fakat bunun ötesinde büyük güçlüklerle karşılaşılacağını sandığını söyledi; bununla birlikte

hareketten yana olduğunu belirtti. Ordu komutanları, hazırlanmış olan plânı bir kenara itme konusunda düşünce birliğine varmayınca, konferansın öteki üyeleri, bu sorumluluğu yüklenmek istemediler. Böylece kurultay, başkomutana hareketin serbestliğini tanımış oluyordu; yalnız, «stratejik ümit» lere kapılarak, taktik başarı hazırlıklarının feda edilmemesi, yani ilk mevzilerin ele geçirilmesinden vazgeçilmemesi düşüncesi ileri sürüldü. İşler bu noktaya geldikten sonra -çünkü saldırı bugün yarın yapılacaktı- bu plâtonik bir istek olmaktan ileri geçmiyordu. Gerçekte, harbiye bakanının da belirttiği gibi, Compiegne toplantısı durumda hiçbir değişme meydana getirmedi; boşuna birtakım sürtüşmelerden başka bir sonuç vermedi.

Böylece General Nivelle kazanmış oluyordu. Ama hangi koşullar içinde? Plânın uygulama iznini koparmıştı, ama ne büyük güçlüklerle! Emrindeki subayların güvensiz olduğunu, Fransız hükûmetinin, hiç olmazsa bir bölümünün bu atılganca ve tehlikeli yönteme karşı olduğunu, İngiliz Başkomutanlığının, tehlikeli bulduğu bir plânı istemeyerek uygulayacağını bilmiyor değildi. Nivelle yalnızdı ya da yalnız gibiydi; yakınındakilerin bile bu işe inancı yoktu. Zaman zaman kendisinin de kuşkuya düştüğü oluyordu belki; ama kendini bu davaya çok fazla verdiği için geri dönemiyordu. Büyük saldırı saati, ağır bir hava içinde çalmak üzereydi: askerler ödevlerinin güçlüklerini, kendilerine verilen araçların yetersizliğini kavramışlardı; ama hâlâ görev duygusu onlara hız veriyordu; ama başarıya inanmanın heyecanı yoktu içlerinde.

Amerika Birleşik Devletlerinin Savaşa Girişi

Hayal kırıklıklarının ve korku veren olayların üst üste yığıldığı bir sırada, Amerika'nın, son başarıya ümit veren yardımı İtilâf blokuna yeniden güç kazandırmıştı. Kaldı ki, bu gün anlayabildiğimiz kadarıyla, Amerika, bu iki ay içinde savaşa doğru ilerlemesinin, Avrupa'daki bu olaylarla bir bağıntısı yoktu.

Amerikan hükûmeti, İtilâf blokunun zayıflığını sezmiş miydi? Almanların zafer kazanması olasılığı mı onu harekete geçirdi? Bugün elimizdeki bilgilerle, bunu kestirmemize olanak yok. Öyle görünüyor ki, Amerika Birleşik Devletleri, diplomatik ilişkileri kesmekten savaşa katılmaya sürükleyen tam anlamıyla «Amerikanca» nedenlerdir.

Kongre'nin 3 Şubat bildirisini büyük; bir coşkunlukla alkışladığı günden beri, istesin istemesin bütün Amerikalılar, Amerika ile Almanya arasında bir savaş olabileceğini düşünmeye başlamışlardı. Ergeç bir Amerikan gemisinin torpillenmesi, bu yolda kesin karar verilmesine neden olacaktı, önüne geçilmez bir olaydı. Hükûmetin, bundan bir sonuç çıkarabilmesi için, kamuoyunda destek bulması gerekti. Gerçekten de şubat ayı içinde kamuoyunda böyle bir gelişme kendini göstermeye başladı. Hangi etkenlerin rolü vardı bunda?

Ekonomik çıkarların bu gelişmede büyük bir payı vardı. Almanların sonuna kadar denizaltı savaşını ilân etmeleri ve bu savaşın tarafsız gemiler için meydana getirdiği tehlike, Amerikan armatörlerinin, daha ilk anda, abluka bölgesindeki seyir ve seferi durdurmalarına neden oldu. Oysa, Büyük Britanya, Fransa ve müttefiklerine yapılan ihracat, ülkenin tüm ihracatının beşte üçünü kaplıyordu. Birkaç gün içinde, Atlantik'teki Amerikan limanları, gemilerin götürmediği mallarla tıklım tıklım doldu; sonra da bu «ekonomik kan oturması» adım adım bütün üretim merkezlerine yayıldı. Bu durumdan yalnız armatörlerle Doğu eyaletlerindeki tüccarlar değil, fakat Ohio sanayicileri ile Middle West çiftçileri, güneydeki pamuk ekicileri de büyük zararlara uğramıştı.

Bu sarsıntının sorumlusu Almanya değil de kimdi? İşte böylece (İngiliz elçisi, bir mektubunda bunu önceden sezdiğini açığa vurmuştu) Alman tehlikesi karşısında önceleri ilgisiz olan halk, durumun kötülüğünü anlamaya başlamıştı. Denizaltı ablukası Amerika Birleşik Devletlerinin refahına indirilmiş bir darbeydi.

Bu neden, kamuoyunu kesin bir yargıya sürüklemek için yeterli miydi? Böyle sürüp giderse kuşkusuz; evet. Fakat Amerikan kamuoyunu bir olay derinden sarsarak, Almanya'nın da Amerika Birleşik Devletleriyle yakın bir çatışmanın kaçınılmaz olduğuna inandığını gösterdi: bu da ünlü «Zimmermann telgrafı» olayıydı.

1916 Temmuzunda Meksikalı bir isyancı çetesi tarafından meydana getirilen bir sınır olayı üzerine General Pershing komutasındaki Amerikan birlikleri Meksika topraklarına girdi. Bu askerler, 1917 başlarında da oradaydı. Bu durum ciddî birtakım güçlüklerin çıkmasına neden oluyordu: Meksika ordusundan askerlerle, Pershing'in askerleri karşılıklı ateş açıyordu; Başkan Carranza, önce Amerikan askerlerinin sınırdan içeri girişini hoşgörürlükle karşılamışken, gitmediklerini görerek kaygıya düşmüş ve bu durumu protesto etmişti. Alman Dışişleri Bakanı Zimmermann bu anlaşmazlıktan yararlanmayı düşündü, sonuna kadar denizaltı savaşına karar verilince Almanya'nın Meksika Elçisi Eckardt'a telgrafla şu talimatı verdi: eğer Amerika Birleşik Devletleri savaşa girerse, Almanya Meksika'ya bir dostluk antlaşması imzalamayı önerecek ve «geniş ölçüde malî yardımda» bulunacaktı; bundan başka Amerika Birleşik Devletlerinin 1848'de ilhak ettiği toprakları da -Teksas, Yeni-Meksika Arizonageri almayı da Meksika hükûmeti ümit edebilirdi, aynı zamanda Başkan Carranza'ya, Japonya ile ilişki kurması salık verilmeliydi». Meksika'nın arabuluculuğu Almanya ile Japonya arasında barışı sağlamakla kalmaz fakat Japonya'nın Tokyo hükûmetinin Almanya-Meksika anlaşmasına katılmasını da gerçekleştirirdi: işte Alman dışişleri bakanının telgrafından çıkan anlam buydu.

Bunu Meksika'ya iletmek ödevi Bernstorff'a verilmişti. Şifre ile yazılmış olan metin, bütün öteki mesajlar gibi Berlin'deki Amerikan elçisinin yetkisi altında ve İngiliz telgraf hattıyla New York'a iletiliyordu. Oysa İngiliz donanma bakanlığının istihbarat servisi telgrafı yakalayıp, şifresini çözmüştü. Amerikan hü-

kûmetine Alman tehlikesinin derecesini göstermek ve kamuoyunda tepki yaratmak için bundan daha güzel bir fırsat ele geçer miydi? Amerikan vatandaşlarının nefret ettiği şu Meksikalılara yardım sözü verilmesi, Amerikalıların Pasifik ve Uzakdoğudaki rakipleri Japonlardan destek sağlanması düşüncesi Amerikalılarda kaygı uyandırmakla kalmaz, kızgınlık da yaratırdı. Özellikle bu, Meksika'ya komşu olan ve sarı derililere karşı öfke duyan Kaliforniya'da büyük bir tepkinin doğmasına yol açardı. Başkan Wilson, biraz duraksadıktan sonra -çünkü, kamuoyunda hükûmetin duruma egemen olamayacağı bir heyecan doğmasından korkmuştu- belgeyi yayınlamaya karar verdi: bu iş 1 Mart günü yapılmış bulunuyordu.

Böylece Alman tehlikesi, o zamana kadar, savaşa katılma düşüncesine karşı direnen orta ve batı bölgeleri halkı için elle tutulur duruma gelmişti.

Hükûmet artık eskiden olduğundan ya da sandığından daha serbestti. Kaldı ki, olaylar harekete geçmeye zorluyordu. Ekonomik tıkanıklığa bir çözüm bulmak üzere, armatörleri, torpillenme tehlikesini de göze alarak gemilerini sefere çıkartmaya teşvik etmek gerekiyordu; fakat aynı zamanda, gemi adamlarına da, denizaltı hücumlarına karşı savunma araçları vermek gerekti: böylece hükûmet ticaret gemilerinin silâhlandırılması sorunu ile karşılaşmış bulunuyordu. Başkan Wilson Kongre'de oylatmadan, bu sorunu kestirip atmak istemiyor ve savaş ilânına benzer bir kararı önermekte tereddüt ediyordu. Buna, kendisine Zimmermann'ın telgrafı iletildikten iki gün sonra, 26 Şubatta karar verdi. Meclislere gönderdiği mesajda, Amerikan ticaretini savunmak için koruma önlemlerinin alınmasının ve «silâhlı tarafsızlık» tutumunun benimsenmesinin zorunlu olduğu üzerinde duruyordu. Temsilciler Meclisinde, bu öneri büyük bir çoğunlukla (124'e karşı 295 oyla) kabul edildi. Senato'da on beş kadar üyenin -Senatör La Follette'in yönettiği grup- engellemesi yüzünden, anayasa gereğince dönemin kapanacağı 4 Mart gününe kadar oya sunulamadı. Fakat Başkan Wilson kamuoyuna baş-

vurdu; onaylanacağından emin olarak kendi yetkisine dayanarak karar verdi: 12 Mart günü Amerikan ticaret gemilerine top taşımak izni verildi. Bunun üzerine silâhlanmış olan gemiler hemen, Alman denizaltılarının abluka ettiği limanlara gitmek üzere denize açıldı. Her gün, bu gemilerden biri saldırıya uğrayabilir ve savaşa tutuşabilirdi; böylece, Almanya ile Amerika arasında savaş başlamış olacaktı. 12 Mart hareketi, savaşa katılmanın ilk adımıydı.

Savaştan kaçınılabilmesi için Almanya'nın Amerikan gemilerini torpillemeye karar vermesi gerekti: Amerika'nın Viyana elçisinin isteği üzerine Avusturya-Macaristan Almanya'ya bunu yapmamasını salık verdi. Fakat; iş işten geçmişti, denizaltı komutanlarına verilen emirler değiştirilemezdi artık. Alman Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Avusturya-Macaristan'ın öğüdünü kenara itti. II. Wilhelm de bunu onayladı: «Artık Amerika ile konuşmalara son verilsin. Eğer Wilson savaşa girmek istiyorsa, bırakın girsin; bırakın da boyunun ölçüsünü alsın» dedi. Zarlar atılmıştı.

Wilson'un Senato'ya sunduğu bildiride belirttiği, Amerika'nın savaşa katılmasına neden olacak «açık seçik düşmanca» hareket ergeç meydana gelecekti. Daha 12 Martta ***Algonqruin*** adlı yiyecek yüklü bir gemi, Atlantik'te bir denizaltının saldırısına uğradı. Ayın 19'unda ***Vigilentia*** adındaki vapur, tayfasıyla birlikte batırıldı. Artık son kararları vermenin zamanı gelmişti. Ne var ki, Başkan yine tereddüt içinde görünüyordu. Kamuoyunun yeterince hazırlanmadığından mı korkuyordu? Albay House'ın elde ettiği bilgilerden, Kansas'ta Missuri'de kimsenin, ne olup bittiğinden haberi olmadığı anlaşılıyordu. Wilson, Alman asıllı Amerikalıların harekete geçmesinden mi ürküyordu? House, emniyet müdürü ile birlikte, karışıklıklar çıkarsa alınacak önlemleri inceledi. Başkanın çevresindekiler, hatta kabinesinin üyeleri, hareketsizliğine şaşıyorlardı. Bununla birlikte 20 Martta, Kongre'yi olağanüstü toplantıya çağırmaya karar verdi: O gün Wilson, yardımcılarına, torpilleme olaylarından ötürü, Amerika

ile Almanya arasında savaş durumunun bulunduğunu söylemişti. Şimdi, Amerika'yı bütün kuvetleriyle savaşa sürmeye kararlıydı. Karşılaşılacak güçlükleri bildiğini saklamıyordu; ama geri dönemezdi artık. Amerika'nın savaşa girişini ve hükûmetin bu mücadeleyi en geniş olanaklarla yürütmeye kararlı olduğunu ilân eden bildirisi Kongre'de okuyacağı ana kadar Wilson, hep kaygı içindeydi; 2 Nisan akşamı Kongre'nin alkışları çınlarken, kamuoyunun bu kararı heyecanla benimsediğini gördükten sonra huzura kavuşabilirdi. Senato, altıya karşı seksen iki ile harp ilânı kararını oylamış; Temsilciler Meclisi de elliye karşı üç yüz yetmiş üç oyla kabul etmişti.

Amerika Birleşik Devletlerinin böylece tarafsızlıktan ayrılarak savaşa katılışı arasındaki sürede -toplum psikolojisinin elvermediği bir mantık görünüşüne bürünmeden- bazı açık seçik aşamalar görmek olasıdır. Başkan Wilson'a savaş düşüncesini benimseten Almanya'nın denizaltı ablukasına karar vermesi oldu; bu kararın ekonomik sonuçları, Amerikan kamuoyunun en ilgisiz bölümünün çıkarlarını sarsarak, Almanya'ya karşı cephe almaya zorladı. Tam bu sırada Zimmermann telgrafının açığa vurduğu gerçekler duyguları büsbütün kızıştırdı. Böylece yavaş yavaş yeni bir hava doğdu. Almanlar tehditlerini gerçekleştirdikleri zaman Amerikan hükûmeti, kamuoyunun bu eğilimini bilerek, savaşa girmeye karar vermekle, daha diplomatik ilişkileri kestiği sırada ilân ettiği hareket hattına bağlı kalmış oluyordu. Sonuna kadar denizaltı savaşı olmasaydı, Amerika Birleşik Devletleri savaşa katılmasaydı: olaylardan çıkan sonuç budur.

Bunun sağlam bir temele dayandığına inanmak saflık mıdır acaba? Amerika'da bu konuda yapılan polemikler kuşkuların uyanmasma yol açmıştı. Denizaltı savaşı, Amerikan hükûmetine savaşa girmek için fırsat verdi, diyenler vardı; bunun asıl nedenlerini başka yerde aramak gerekti. Bunlara göre: Wilson, içinden, savaşa girmeyi istiyordu; çünkü İngiliz görüşüne karşı içten gelen bir yakınlık duyuyor, sürekli ve âdil bir barış öğretisini savunmak üzere barış konferansında bulunmak istiyordu. Başka-

nın kişisel eğilimi, bazı gazeteler tarafından da destekleniyordu; bu gazeteler İtilâf blokunun propagandasına geniş bir yer vermekteydi; oysa, bu basın büyük bankaların, özellikle Morgan bankasının aletiydi. Bu banka daha başlangıçta İtilâf blokuyla bağlantı kurmuş, Fransız ve İngiliz borçlanma tahvillerini piyasaya sürmüş, müttefikler tarafından Amerika'dan satın alınan malların bedelini ödeyebilmeleri için bu devletlere kredi açmıştı: bu bankalar iyice bu işe bağlanmışlardı; İtilâf cephesinin bozguna uğraması, ödünç olarak verdikleri paraları ödetmeleri son derecede zorlaşırdı; bundan ürküyorlardı; bunun için vatandaşlarını Almanya'ya karşı savaşa sürüklemekte çıkarları vardı. Bu teze göre, Başkan Wilson büyük bankalar karşısında kişi olarak bağımsız olmakla birlikte (düşmanları bile bunu kabul etmişlerdi); malî çevrelerin, dolaylı olarak baskısı altında kalmıştı; onun geliştiğini gördüğü kamuoyu hareketi gerçekte bu çevreler tarafından parayla beslenen bir basının kampanyasından başka bir şey değildi. Savaşa katılmak kişisel isteklerine uygun düştüğü için bu, gerçekte halkın isteğini yansıtmayan telkinlere kolaylıkla kapıldı. Denizaltı savaşı tam zamanında, gerekli bahaneyi vermiş oluyordu. Wilson'un kendisi de, daha sonra, her ne pahasına olursa olsun tarafsızlıktan ayrılmaya kararlı olduğunu üstü kapalı olarak anlatmamış mıydı?

Bu yorumlardan hangisini kabul etmeli? Savaşa girme kararının hemen ardından, Amerika Birleşik Devletleri Başkanının verdiği demeçlere dayanarak bir kanıya varmak olası değildir. Savaş kabinesi başkanı olan Woodrow Wilson, uzun süre taraf tutmakta tereddüt ettiğini söyleyemezdi. Onun 1917 başlarındaki tutumunu değerlendirebilmek için çağdaş belgelere baş vurmak gerekir. Bilinen bütün belgeler onun karar vermeyi sürekli olarak ertelediğine tanıklık etmektedir. Başkanın çalışma arkadaşlarının hepsi hatıralarında, onun içinde bulunduğu bunalımı söz konusu ederler. Onu bu biçimde karşı koymaya Alman hükûmetinin hareketleri itelemişti. Basının etkisinde kalmış mıydı? Kuşkusuz kalmıştı; çünkü, kamuoyuna egemen olan akımlarla,

Wilson'un Başkanlığındaki ABD hükûmeti toplantıda

girişeceği hareketleri uyumlaştırmak isterdi. Ama onu harekete geçiren bu olmamıştı; çünkü bütün basın aynı düşüncede birleşmiş değildi. Doğu eyaletlerinde kamuoyunun İtilâf blokunu tuttuğu doğruydu; bu ekonomik ve malî çıkarların rolünü yadsımamakla birlikte, Atlantik kıyılarında oturan halkın, Avrupa ile ilişki içinde olduğu için Eski ve Yeni Dünya arasında kendiliğinden kurulmuş olan dayanışmayı kavradığını da unutmamak gerekir; bu bölgede yaşayanlar, Avrupa'da bir Alman egemenliğinin kurulmasının, Amerika Birleşik Devletleri için bir tehlike oluşturacağını anlamışlardı: işte böylece savaşa katılma düşüncesini benimsemiş bulunuyorlardı. Ülkenin Orta ve Batı bölgelerinde, tersine, gazeteler uzun zamandır, buna karşıydı: bu bölgelerde yaşayanlar, Avrupa'yı bilmedikleri için, Amerika Birleşik Devletlerinin oynayabileceği rolü anlayacak durumda değillerdi; Amerika'nın geleneksel politikasına bağlıydılar, Avrupa'nın çapraşık işlerinin karşı içgüdüsünden gelen bir güvensizlik duyuyorlardı. Alman asıllı Amerikalıların tarafsızlık için yaptıkları

propagandalar bu çevrede yankı yapıyordu. Nasıl olur da başkan Doğu bölgesindeki basının açığa vurduğu eğilimi hesaba katar, buna karşılık Batı ve Orta bölgelerdeki direnmeye aldırış etmezdi? Gerçekte Wilson bu görüş ayrılığını biliyor ve bundan kaygılanıyordu; Amerikan ulusunun manevî bir bölünmeye uğramasından korkuyordu: belgeler, halkın ruhsal durumunun başkanı harekete değil, beklemeye zorladığını göstermektedir.

Bunun için yalnız olaylarla yetinmeye önem vermeyen yorumları bir yana itmek yerinde olur. Almanya'nın Washington elçisi de, sonuna kadar denizaltı savaşı ilân edilmiş olmasının, Amerika'nın savaşa katılmasının gerekçesi değil, fakat nedeni olduğunu kabul etmiş değil miydi?

Amerika'nın Katılışı ve Avrupa Savaşı

2 Nisan bildirisi Amerikan hükûmetinin doğrudan doğruya savaşa girme ve bunun sonucu olarak da Fransa cephesinde dövüşmek üzere bir ordu kurma kararını ilân ediyordu. Mantığa uygun bir çözüm müydü bu? Kuşkusuz böyleydi. Bununla birlikte resmî çevrelerde savaşa yalnız deniz harekâtıyla katılma düşüncesi de ileri sürülmüştü. Daha 30 Martta, başkan, kabine ile anlaşarak bunu reddetti. Amerika Birleşik Devletleri «bütün güçleriyle» savaşa giriyordu.

Avrupa savaşının yazgısı üzerinde bu olayın kesin bir etkisi vardı. Amerikan ordusunun da katılması İtilâf blokundan asker sayısını arttırarak güçler dengesini bozacaktı. Bu yüz milyonluk ülkede zorunlu hizmetin konuluşu milyonlarca asker kazandıracaktı. Bu insan deposu Rusya'nınkiyle kıyaslanamazdı; ama ayrı bir değeri vardı; çünkü Amerikan endüstrisi bu askerlerin silâh ve teçhizatını verebilecek durumdaydı. Ne olursa olsun Amerikalı askerlerin savaş alanına gelişleri, mücadelenin koşullarını değiştirecekti. Bu, Almanya ile müttefikleri için büyük bir tehlikeydi, ama uzun vadeli bir tehlike; bu askerleri silâh altına almak, eğitmek, Avrupa'ya götürmek, bu birdenbire kuruluve-

ren ordunun komutan kadrosunu meydana getirmek, bu güçlerle, her bölümü arasında yeterince denklik bulunacak tümenleri kurmak için kaç ay gerekti? Amerikan ordusu, bir yıldan önce, savaşta etkili bir rol oynayamazdı. O zamana kadar Avusturya-Alman orduları zaferi elde etmeli ya da denizaltı savaşı düşmana diz çöktürtmeliydi. Alman Kara ve Deniz Kuvvetleri komutanları, bu sırada, denizaltı ablukasıyla İngiltere'yi yıkacaklarını umuyorlardı; bir yandan da Rus ordusunun çözülüp dağılmasını çabuklaştırmaya çalışarak bir çöküntü meydana getirmek ve böylece kendi birliklerine sayıca üstünlük sağlamak istiyorlardı. Eğer bu ümitler suya düşerse işin sonu çok korkunç olacaktı: güç dengesi, Almanya ile müttefiklerinin zararına değişecekti; eğer Amerika 1918 yılı içinde cepheye bir milyon insanı sürebilirse, 1919'da iki milyonu gönderebilirlerdi. Bunun sonunun ne olacağından kuşku duyulabilir miydi?

İtilâf devletleri başka yararlar da sağlayacaklardı. Amerika'nın savaşa katılışı iktisadî ve malî alanlarda da hemen, önemli sonuçlar verecekti: Fransa ile İngiltere, Amerika'ya, savaş malzemesi ve yiyecek maddeleri borcunu ödemekte karşılaştıkları güçlüklerden kurtulacaklardı. O zamana kadar büyük Amerikan bankalarının destek olması gerekmiş ve onların aracılığı ile New York piyasasına borçlanma tahvilleri sürülmüştü; fakat bu özel krediden yararlanmak gün geçtikçe zorlaşıyordu. Bundan sonra İtilâf devletlerinin Amerikan Hazinesine baş vurması gerekmekteydi. Devletten devlete avans biçiminde, aldıkları malların bedelini ödemek için gerekli olan parayı isteyeceklerdi. Kongre tarafından kabul edilen ilk ***Liberty Bond Act*** hükûmete, İtilâf devletlerine, Amerika topraklarında harcanmak koşuluyla, on milyar dolara kadar avans vermeye yetki veriyordu. Amerika hükûmeti bunun için gerekli kaynağı iç borçlanma ile sağlayacaktı. Amerika'nın savaşa katılışının daha ilk haftasında bu yardımın mekanizması kurulmuştu: bu da Fransa, İngiltere ve İtalya'yı, gelecek ağır bir yük altına sokan malî bir külfetten kurtarıyordu.

Ekonomik savaşta, Amerika Birleşik Devletlerinin katılması, ablukanın yeni bir güç kazanmasıyla kendini gösterdi. İtilâf devletleri, tarafsızlara «kontenjan» rejimini zorla kabul ettirmekle daha 1916'da hatırı sayılır sonuçlar elde etmişlerdi. Amerika savaşan devletlerin yanında yer aldığı gün, sistemin etkinliği büyük ölçüde arttı: Amerikan hükûmeti daha nisan başında Avrupa'daki tarafsız ülkelere yapılan ihracat üzerine ambargo koymaya karar vermişti; İskandinavya ülkeleri, Hollanda ve İsviçre ancak, Amerikan hükûmetinin izin verdiği kadar mal alabileceklerdi. Kuşkusuz, Amerika Birleşik Devletleri, yapılacak olan ticaret görüşmelerinde, bu izine karşılık, tarafsızlara bazı koşullar ileri süreceklerdi. Bu yolda, İsveçli Danimarkalı ya da Hollandalı armatörleri, torpillenme tehlikesine karşın deniz seferlerine başlamaya ve ellerindeki bütün gemileri İtilâf devletlerinin hizmetine koymaya zorlayacaktı; bu da, Alman Genelkurmayının hesaplarını boşa çıkaran büyük bir başarıydı. Amerika'nın katılması, Almanya ile müttefiklerinin üzerindeki abluka yükünü ağırlaştırırken, Büyük Britanya'nın içinde bulunduğu güçlükleri hafifletiyordu: tarafsız ülkeler ticaret gemilerinin yardımı başlayıp da İtilâf blokunun elindeki toplam tonajı arttığı ölçüde, denizaltı ablukasının başarı şansı azalmaktaydı.

Bundan başka Amerika'nın savaşa girişi Lâtin Amerika Cumhuriyetinin bazılarını da savaşa sürüklemişti. Washington'un güçlü etkinliği altında bulunan Küba ile Panama hepsinden önce nisan ayında onun izinden yürüdü. Sonra bu hareket, yazın, Guatemala'ya, Honduras'a, Kostarika'ya yayıldı; bu ülkeler de Almanya ile diplomatik ilişkilerini kestiler. Güney Amerika'da Bolivya, daha nisan ayında, Brezilya, Peru, Uruguay ve Ekvator sonbaharda Almanya'ya karşı cephe aldılar. Yalnız Amerika Birleşik Devletleriyle aralarında anlaşmazlık olan ya da Amerika'nın etkinliğinin dışında bulunan ülkeler tarafsız kaldılar. Lâtin Amerika hükûmetlerinin de savaşa katılması, her şeyden önce Amerika'daki dayanışmanın belirtisiydi; bundan başka ekonomik alanda da bunun iyi sonuçları oldu; çünkü 1914'de Gü-

ney Amerika limanlarına sığınmış olan Alman gemilerine el konulduğu için, İtilâf blokunun elindeki ticaret gemisi sayısı arttı.

Bunlar elle tutulur sonuçlardır. Fakat Amerika'nın savaşa girişinin manevî değerini nasıl ölçmeli? Amerika Birleşik Devletlerinin savaş ilânının, İtalya'nın ya da Romanya'nın savaşa katılışından ayrı bir niteliği vardı. Washington'daki Fransız elçisi, ilk defadır ki, tarafsız bir ülke, daha önceden pazarlığa girişmeden ve koşul koşmadan kavgaya katılıyor, demişti. Başkan Wilson: «Hiçbir bencil duygu ile hareket etmiyoruz biz; ne toprak kazanmak ne de başka ülkeleri egemenliğimiz altına almak amacındayız; serbestçe katlandığımız fedakârlıklar karşılığında tazminat ya da ödün beklemiyoruz» diyordu.

Fakat bu bilançoda İtilâf devletleri için yalnız kâr mı görünüyordu? Her ne kadar Amerika Birleşik Devletlerinin savaşa girmesi askerî, iktisadî ve malî plânda olduğu kadar manevî bakımdan da bir başarı ise de, diplomatik bakımdan hareket serbestliklerini kısıtlıyordu. Amerika savaşa katılırken Almanya ile müttefiklerinin düşmanları arasında birlik kuran ve ayrı bir barışı yasaklayan 5 Eylül 1914 tarihinde imzalanmış olan Londra antlaşmasını benimsememişti. Bunun için Amerika, katıldığı koalisyonda ayrı bir rol oynamak istiyordu: Fransa, İngiltere, Rusya ve onlarla birlik olan öteki devletler, Başkan Wilson'un deyimi ile Washington hükûmetinin «müttefikleri» değil «ortakları» ydı. Bu demekti ki, büyük Amerikan ulusu bağlanmak istemiyor, Avrupa devletleriyle arasında gerçekten bir dayanışma kurulduğunu görmekle yetiniyor ve istediği zaman mücadeleden çekilmek istiyordu. Bu yolla, «ortakları» üzerinde müthiş bir baskı aracı elde etmiş oluyordu.

Amerika Birleşik Devletleriyle İtilâf devletleri arasında «savaşın amacı» konusunda bir anlaşma olmaması ve bu devletlerle Amerika arasında derin görüş ayrılığı bulunması durumu büsbütün nazikleştirmekteydi. Başkan Wilson, savaşı «Alman asker kliği» nin kışkırttığını kabul ediyordu; fakat Almanya'da «liberal bir hareket» bulunduğuna ve başarısızlık generallerin

saygınlıklarını sarstığı zaman, zafere ulaştırabilmek için bu hareketi desteklemek gerektiğine inanıyordu. Ona göre, askerler kastının etkinliği yok edilirse, başlıca sonuç elde edilmiş olurdu: bunun için Almanya'yı siyasal ya da iktisadî bakımdan «ezmeye» kalkmak için neden yoktu. Kuşkusuz, ilke gereği, ulusların yazgılarını kendilerinin çizmesinden yanaydı; bunun için mantıksal olarak, Orta Avrupa haritasının, ulusal azınlıklara kendilerini tatmin edecek hayat koşulları sağlayacak biçimde değiştirilmesini düşünmeliydi; fakat savaşa girdiği sırada daha çok Avusturya-Macaristan'ı kollamak eğilimindeydi: savaş ilânı, nisan başında, yalnız Almanya'ya yöneltilmişti; ancak 7 Aralık 1917'dedir ki Avusturya-Macaristan, resmen Amerika'nın düşmanı oldu. Bundan başka Amerika Birleşik Devletleri, diplomatik ilişkilerini yürütmekte olduğu Bulgaristan'la da ilişkisini kesmemişti. Bu da İtilâf devletlerinin Balkanlı müttefiklerine karşı tam bir hareket serbestliğine sahip olmak istediğinin kanıtıdır.

Bu görüşler Fransa, İngiltere ve Rusya'nın, İtalya, Romanya Sırbistan'a karşı giriştikleri yükümlülükler ve Türkiye ile Rhin'ın sol kıyısının paylaşılması konusunda imzalanmış olan gizli antlaşmalarla ne ölçüde bağdaşabilirdi? Kuşkusuz, savaşa katıldığı sırada Başkan Wilson'un elinde, bu antlaşmaların metinleri yoktu; fakat bunların bulunduğunu biliyordu ve daha nisan ayı sonunda Lord Balfour'dan bunların ana çizgilerini öğrenebilecek kadar bilgi almıştı. Belki de daha sonra, Adriyatik ve İstanbul'la ilgili sözleşmelerin kopyalarını ele geçirmişti. Oysa bu toprak katma programı Wilson'un savunduğu idealizmin özüne aykırıydı; bu tutum başkan ve Amerika Birleşik Devletlerinin gözünde çirkin bir şey olmakla kalmıyordu; aynı zamanda tehlikeliydi de. Çünkü, Almanya'da bir uzlaşma barışından yana olanların cesaretini kıracak nitelikteydi. Wilson, yakın arkadaşı Albay House'un bu konudaki düşüncesini paylaşıyordu: Alman ulusunun içinde «emperyalistlerle», «liberalleri» birbirinden ayırdığı gibi, Fransız ya da İngiliz devlet adamlarından bazılarının, savaşı düşmanı ezinceye kadar sürdürme yolundaki

sözlerini de o kadar üzücü buluyordu. Amerikan doktrininin «müttefikler arasındaki liberallerin» durumunu güçlendirmesini diliyordu; bununla, «milliyetçi» çevrelerin düşüncelerini paylaşmayanları amaçlamaktaydı. Yani, başkan, Avrupa politikasının koşullarını ve üç yıla yakın bir zamandır, bütün güçleriyle kendilerini savaşa vermiş olanların düşünüşünü kavramak üzere hazırlıklı değildi.

Başkan Wilson kendisiyle «ortakları» arasındaki görüş ayrılıklarını ve bundan doğacak güçlükleri çok iyi biliyordu. Albay House'a 21 Temmuz 1917'de: İtilâf devletlerine Amerikan doktrinini kabul ettirmek için vakit erkendir: «Onların adına konuşmaya kalkmak ya da yalnızca ne düşündüğümüzü açıklamak anlaşmazlıklar doğurur ki, bu da az zamanda halk tarafından öğrenilir. Şimdilik susmak daha iyi olurdu; ama, bunu yalnızca ileriye saklıyoruz; «Savaş sona erince onlara görüşümüzü kabul ettiririz» diyordu.

Amerika'nın Savaşa Katılışı ve Uzakdoğu Sorunu

Amerika'nın savaşa katılışı yalnız, Avrupa'da olayların akışına yön vermiş değildi. Amerikan hükûmetinin görüşleri Uzakdoğudaki genel politika koşullarını da değiştirecekti.

Japonya, Almanya'ya savaş ilân ettiğinden beri, Yuan Şe-Kay, hükûmetine 1915 Mayısındaki sözleşmeleri zorla kabul ettirerek Çin'de eşsiz bir durum elde etmişti. 1916 Temmuzunda Rusya ile gizli bir anlaşma yapmayı başardı. 1917 Şubat ve mart aylarında İngiltere ve Fransa ile gizli anlaşmalara vardı: iki batı devleti, denizaltılara karşı girişilen savaşta, Japon savaş gemilerinden yardım görme ümidiyle, barış konferansı sırasında, Almanların Şantung'daki hakları ve çıkarları» ile Ekvatorun kuzeyindeki Alman Pasifik adaları üzerindeki Japon isteklerini desteklemeye söz vermişti.

Amerika Birleşik Devletleri ise tersine, daha 1915'de Japonların «yirmi bir isteklerine» karşıydı; 1917 Ocak ayında Japon hü-

kûmetine, Japonya'nın, Şantung'da «özel çıkarları» olduğunu kabul etmediğini bildirdi. Amerika'nın savaşa katılması, barışın gerçekleşmesinde Amerika Birleşik Devletlerinin önemli hatta üstün bir rol oynaması olasılığı, Japonya'yı kaygılandırmış ve İtilâf devletleriyle yaptığı anlaşmalarla elde ettiğini sandığı güvencelerin değerine karşı kuşku uyandırmıştı.

Şurası bir gerçektir ki, Amerika durumu düzelterek, Japonya'nın hırslarına set çekmek istiyordu.

Önce Çin'in savaşa katılması sorunu ortaya çıkmıştı. Daha 1915 yılı sonunda İngiltere ile Fransa, Çin hükûmetini Almanya'ya savaş ilân etmeye razı ederek, Almanların Çin'deki ekonomik çıkarlarını kökünden sarsmayı ve Avrupa'daki işçi kıtlığına bir çözüm olmak üzere Çinli işçileri getirtmeyi ummuşlardı. Denizaltı savaşı başladığından beri ticaret gemilerinin uğradığı kayıplar bunu büsbütün gerekli duruma getirmişti. Çünkü Çin'le Almanya arasındaki ilişkilerin kesilmesi, Çin limanlarına sığınmış olan Alman gemilerine el koyma olanağını verecekti. Oysa, 1916 Aralık ayında, Japonya, İngiltere ile Fransa'nın bu tasarısına kesin olarak karşı çıktı: kuşkusuz Çin'in savaşan devletler arasına katılmasını istemiyordu; çünkü bu ona barış masasına oturma hakkı verecekti; burada Japon isteklerini engelleyebilirdi. Bu karşı koyma İngiltere ile Fransa'yı felce uğratmıştı. Fakat, Amerika'nın savaşa girmesi sorununun verilerini değiştiriyordu. Amerikan hükûmeti, Japonya'nın karşı koymasını etkileyen nedenlerden dolayı Çin'in savaşa katılmasını istiyordu; eğer Çin Cumhuriyeti, büyük beyaz devletlerin «müttefiki» olursa, toprak çıkarlarını Japonya'ya karşı daha kolaylıkla savunabilirdi.

Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ile diplomatik ilişkilerini keser kesmez, Başkan Wilson, tarafsız devletlere, aynı yolu izlemeleri için çağrıda bulundu. Pekin'deki Amerikan Elçisi Paul Reinsch, derhal, Yuan Şe-Kay'ın yerine geçmiş olan başkan Si Yuan-Hong'a baş vurdu ve hükûmetine danışmadan Çin'e malî yardım sözünde bulunmaktan çekinmedi. Doğal olarak, Dışişleri Bakanlığı onun bu gayretkeşliğini kısa kesti; çünkü Amerika

Birleşik Devletleri, bu işte, İngiltere ve Fransa ile anlaşarak hareket etmek ve Japonya ile önceden çatışmamak istiyordu. Fakat, İngiltere ile Fransa'dan barış konferansında yardım sözü koparmış olan Japonya, Çin'in savaşa katılmasını eskisi gibi sakıncalı bulmuyordu: 1917 Martının başlarında, Amerikan politikası bu yanda göze çarpar bir engelle karşılaşmamıştı.

Şimdi, Çin hükûmetini de razı etmek gerekiyordu. Bu savaşa girme sorununda Çin hükûmet adamları arasında derin ayrılıklar vardı. Çin Cumhurbaşkanı Si-Yuan-Hong, Çin'in tarafsız kalmakta çıkarı olduğunu düşünüyordu; oysa Başbakan Tuan Şi Jui, karşılığında malî yardım sağlamak koşuluyla, savaşa katılmaktan yanaydı. Gerçekte bu tutumları belirleyen iç politika sorunlarıydı. Kuzey Çin'deki eyalet valileri olan generallerle bağlantısı olan Tuan, savaşa katılma kararı vererek, yerini sağlamlaştırmak, cumhurbaşkanı ile parlâmentoyu etkinliği altına sokmak, yabancılardan alacağı kredi ile orduyu yeniden örgütlendirmek: istiyordu. Fakat, güneydeki kamuoyu, Almanya ile ilişkilerin kesilmesinden yana değildi: Kanton'daki Amerikan elçisi «hiçbir memur, hiçbir devlet dairesi, hiçbir gazete bu yolu salık vermiyor» diye yakınıyordu. Şanghay ticaret odası savaşa katılmanın, ekonomik hayatı sarsacağını ve başbakanın politikasına karşı bir protesto hareketinin meydana çıkmasına neden olacağını ileri sürüyordu. Kuo-Min-Tang'ın başkanı Sun Yat-Sen, Lloyd George'a gönderdiği bir mesajda, Çin'in savaşa katılmasına karşı olduğunu bildirmişti. Bu karşı koymalara karşın, Çin Başbakanı niyetinden vazgeçmiyordu; böylece «savaşa girme» sorunu, Çin politik hayatının başlıca etkenlerinden oldu; bu sorun, 1912-1913'de açıkça mücadeleye girişmiş olan grupları yine karşı karşıya getirdi: bir yanda «Genç Çin» akımı, bir yanda da, mutlakiyet geleneklerini temsil eden askerler.

Bu çatışma 1917 ilkbaharında şiddetlendi. Tuan tarafından Pekin'de toplantıya çağrılan eyalet valileri 28 Nisanda savaşa katılmadan yana karar vermişken 10 Mayısta toplanan parlâmento, savaş ilânını onaylamayarak, hükûmetin istifasını istedi.

23 Mayıs günü Cumhurbaşkanı Si-Yuan-Hong; başbakanı görevinden ayırdı; fakat,Tuan Çin'de geçici bir hükûmet kuran generallerin ayaklanma tehdidi karşısında boyun eğdi: 11 Haziran günü parlâmento feshedildi. Bu karışıklık ortasında General Şang-Hsun, Mançu soyunu yeniden tahta oturtmak amacıyla bir hükûmet darbesine girişti; ama başaramadı. 14 Haziranda Tuan duruma egemen olmuşçasına Pekin'e girdi, Çin hükûmeti, Almanya'ya savaş ilân ediyordu.

Bu Amerikan politikası adına bir başarı mıydı? Görünüşe göre, evet. Ama geleceği yoktu bu başarının. Çin hükûmeti kararının karşılığı olarak, malî yardım bekliyordu; oysa, Amerika Çin'e doğrudan doğruya ödünç vermiyor ve uluslar arası bir yeni bankalar konsorsiyomunun kurulmasını önermekle yetiniyordu. Bu da uzun vadeli bir işti (56). Bunun için Tuan, gereksinim duyduğu yardımı sağlamak üzere Japonya'ya yanaştı. Japonların yardımı ile iktidarda tutunabilmişti. Fakat, parlâmentonun feshi ve savaş ilânı Güney Çin'de ayrılıkçı bir hareketin başgöstermesine yol açtı: Sun Yat-Sen, Kanton'da, Pekin'dekine rakip bir hükûmet kurdu.» Çin yeniden bir iç savaş dönemine giriyordu. Kuşkusuz Amerikan hükûmeti böyle bir şeyin olmasını istemezdi.

Bununla birlikte Japon hükûmeti pek rahatlık duymamıştı. Her ne kadar, Çin'deki karışık durum, niyetleri bakımından elverişli ise de, bunun barış konferansında ortaya çıkaracağı tehlikeyi görmezlikten gelemezdi. 1915 Çin-Japon anlaşmasını kabul etmemiş olan Amerikan hükûmeti, o sırada, Japon siyasetini başarısızlığa uğratmaya kalkacaktı. Oysa, savaşa katılışı, büyük Amerikan Cumhuriyetinin bir ordu kurmasına ve savaş donanmasını güçlendirmesine yol açıyordu. Amerikan hükûmetinin, sonra bu kara ve deniz kuvvetlerini Japonya'ya karşı kullanmayacağını kim söyliyebilirdi? Bunun için ortamı yoklamak ve bir

(56) Çin'e doğrudan doğruya sağlanan kazançlar, gümrük tarifesini % 5 arttırma iznının verilmesi ve Boxer savaşından doğan tazminatın ödenmesinin beş yıl süre ile ertelenmesi idi.

anlaşmaya varmak ihtiyatlıca bir hareket olurdu. 1917 Eylül başlarında Amerika'ya gelen Vikont I Şii'ye işte bu görev verilmişti. Öte yandan, Amerikan hükûmeti, kuvvetlerini Avrupa savaşına bağladığı sürece Uzakdoğuda bir anlaşmazlık çıkmasından çekinmek istiyordu; Japonya'nın politikasını değiştirerek Almanya'yla görüşmeye girişmesinden korkuyordu. Bunun için Başkan Wilson, Japonya ile bir uzlaşma yolu aradı.

Hangi temeller üzerinde? Amerika Birleşik Devletleri 1899'dan beri Çin politikasında «açık kapı» (57) ilkesini benimsedi; bunun gibi, Çin'in «toprak bütünlüğüne» de saygı gösterilmesini istiyordu. Oysa Japonya, bir üstünlük elde etme yolundaydı, bu da bu ilkeleri doğrudan doğruya hiçe saymak oluyordu. Başkan Wilson, bunun için Japon hükûmetinin açık kapıya ve toprak bütünlüğüne saygılı olduğunu açıklamasını istedi. Fakat Japonya, yalnız coğrafya bakımdan yakınlığına dayanarak Çin'de başka her devletten çok çıkarı olduğu görüşündeydi. I Şii, Japonya'nın Uzakdoğudaki durumunun, Amerika Birleşik Devletlerinin Monroe öğretisi gereğince, Amerika kıt'asındaki durumuna benzediğini ileri sürdü. Oldukça sert geçen tartışma, zayıf bir uzlaşma ile sonuçlandı: 2 Kasım 1917'de Lassing'le I Şii nota alıp verdiler.

Bu anlaşma hükümleri gereğince, Amerika Birleşik Devletleri Japonya'nın Çin'deki özellikle «kendi etkinlik bölgesine yakın yerlerdeki özel çıkarlarını» gerçekleştirebileceğini kabul ediyordu. Japon hükûmeti de, Çin İmparatorluğu'nun bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne dokunmayacağını ve Çin hükûmeti tarafından başka devletlere tanınmış olan ticaret haklarına zarar vermeyeceğini belirtiyordu.

Lassing, böylece Japonya'nın hırslarına sınır çektiğini ummuştu. Japon görüşmecisi, ileri sürdüğü «üstün çıkarlar» sözü yerine, daha kısıtlayıcı olan «özel çıkarlar» deyişini kullandırmak için çetin bir mücadeleye girişmişti. Fakat elde ettiği sonuç

(57) Gümrük engellerinin kaldırılarak, Çin'e yabancı mallarının serbestçe sokulması ilkesi.

pek değerli değildi. Tokyo hükûmeti, anlaşmayı hemen Pekin hükûmetine iletti; bundan amacı Amerikan politikasının, Çin'i Japonya'nın keyfine bıraktığı izlenimini vermekti; Japon gazeteleri de, bu anlaşma ile Çin'de, Japonya'ya «özel bir durum» verildiği propagandasını yayıyordu. Lansing, Amerika'nın Çin'in dostu olduğunu ileri sürerek bunu protesto etti. «Özel çıkarlar» sözünün de «önemsiz bir aksiyon»! olduğunu bildirdi. Bu sıkıntılı, zahmetli açıklamalar, Amerikan diplomasisinin eseriyle pek de övünecek durumda olmadığını ve bu nota alıp verme işine geçici bir çözüm gözüyle baktığını gösteriyordu.

Bu anlaşmaya imza koyan iki tarafın davranışları, anlaşma hükümlerine bağlı kalmaya niyetli olmadıklarını açığa vurmaktaydı. Aykırı yorumları, barış konferansı sırasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları şimdiden haber veriyordu. Amerika Birleşik Devletlerinin Avrupa savaşına giriş tarihi, aynı zamanda Asya politikasındaki bir tarihi göstermektedir.

XXIII. BÖLÜM

GÜÇ DENGESİ VE BARIŞ MANEVRALARI

(Nisan-Eylül 1917)

Bütün savaşan devletler için 1917 yılının ilkbahar ve yaz ayları tehlikeli aylar oldu. İki yanda da, çatışmalar, hayal kırıklığı ile sonuçlandı. Dövüşen askerler bitkin duruma gelmişti. Bütün ülkelerde cephe «gerisi» nde perişanlık görüntüleri belirdi: Kamuoyunda, bu çilenin daha ne kadar süreceği sorusu ortaya atılıyordu. Boşuna fedakârlıklara bir an önce son verilmesini öğütleyenlerin sözlerine kulak kabartılıyordu. Diplomasinin bu durumdan yararlanması akla yakın bir şeydi. Siyasal olaylarla diplomatik olaylar arasında her zamandan daha sıkı bir bağlantı vardı.

Yararsız Dövüş

İtilâf devletleri askerî kesin bir sonuç elde etmek istiyordu: suya düştü. Almanya düşmanı yıkmak için denizaltı savaşına güveniyordu: bu ümidi boşa çıktı.

Batı cephesindeki büyük Fransız-İngiliz saldırısının hesabı dokuz günde görüldü. 9 Nisan günü Arras ile Şans arasındaki kırk kilometrelik bir cephe üzerinden ilk kez İngilizler, hücuma geçti, bu hücumla Vimy tepesi alındı; ama düşmanın savunma düzeni yıkılamadı. Ayın 12'sinde Franchet d'Esperay'in birlikleri, düşmanın çekildiği kesimde, Saint-Quentin yönünde, düşmanın yeni mevziinin sağlamlık derecesini yoklamak üzere ileri

atıldı; iki gün sonunda, hareket durakladı: Alman hatları çok güçlüydü. Sonunda 16 Nisan günü, 5'inci ve 6. Fransız ordularının otuz tümeni, kesin atılımı gerçekleştirmek üzere, Oise'dan Reims dağına kadar, yetmiş kilometrelik bir cephe üzerinden Alman mevzilerine saldırıya geçti. Karşı saldırı hazırdı. Çünkü birkaç gün önce, bir Fransız tümeninin savaş emri düşmanın eline geçmişti. Öğleden önce saldırının hızı kesildi. Birlikler, Aisne'in kuzeyindeki Chemin-des-Dames ve Kanal cephesinde Berry-au Bac ve Reinıs'deki ilk Alman mevzilerini ele geçirdilerse de bunları aşamadılar. Yalnız, Caronne ile Berry-au Bac arasında açılmış olan çöküntüde, ikinci mevziye adım atarak düşman hatlarından üç kilometre içeriye girdi; fakat, öğleden sonra hücum tankları boşuna gediği büyütmeye çalıştı. Düşmanın zayıf tarafına dalmak için ikinci hatta tutulmuş olan 10'uncu ordu, savaşa girmedi bile; çünkü bu boşuna iniş zahmet olacaktı. Ayın 19'unda yeniden ileri harekete başlamak üzere yeni atılımlara girişildikten sonra, hücumun durdurulması emri verildi. Böylece büyük saldırı başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Kuşkusuz Almanlar, İngilizlere 18.000; Fransızlara da 21.000 tutsak vermişlerdi; kuşkusuz saldırı, 1916'da olsa bir başarı sayılabilecek olan taktik sonuçlar vermişti; fakat başkomutanlığın ümitleri tam olarak suya düşmüştü. Cepheyi yaracağını tasarlıyor ve düşmanı kovalamaktan başka bir şey düşünmüyordu; bu sefer de savaş, birçok kere olduğu gibi, düşmanın ilk mevzilerinde verilmişti. General Nivelle'in plânı yıkıldı. Bu başarısızlık ne hükûmet için ne de başlıca komutanlar için beklenmedik bir sonuç değildi. Ya kamuoyu için? Cephede kesin bir sonuç alınabilme olasılığı büsbütün ortadan kalkmıştı. Büyük yarma harekâtının başarısızlıkla sona ermesinden sonra, İtilâf devletleri 1917 seferinden sonra dişe dokunur bir sonuç bekleyemezlerdi. Fransa cephesinde kısmî saldırılarla inisyatifi elde tutmalı mıydı? Rus ordusundan, kendi cephesinde, iç karışıklıklara karşın ortaklaşa çabaya katılarak yeni bir atılıma girişmesi istenebilir miydi?

Savaştan hemen sonra, harekâtın ileride nasıl yürütüleceği

Mareşal Haig

konusunda görüş ayrılıkları vardı. Olaylar, iyimserliğini boşa çıkardığı halde General Nivelle, saldırının tümüyle durdurulmasını düşünmüyordu. Ona göre kuşkusuz artık düşman cephesini yarmak söz konusu değildi; fakat daha ufak çapta hücumlara girişilmeliydi; bu hücumlar Reims'in iki yanından, şehri kurtarmak için Brimont'a ve Moronvilliers'ye yöneltilecek ve Chemin-des Dames mevzii tam olarak ele geçirilecekti. İngiliz Başkomutanlığının da düşüncesi buydu; Mareşal Haig: «Kısa bir süre içinde saldırıları durdurmak akıllıca bir şey olmaz» diye yazmıştı. Böylece «yıpratma savaşının temposuna» gelinmiş oluyordu. Fransız hükûmeti bu yola girmemeye kararlı olduğunu açıklamış olmakla birlikte, kısmî saldırılara açıkça karşı çıkmıyordu: 30 Nisanda Moronvilliers'ye, 4 Mayısta Brimont ve Craonne'a, 5 Mayısta Chemin-des Dames'a yapılan saldırılardan, ufak tefek sonuçlar alındı. Başkomutanın, ordu içindeki otoritesi sarsılmıştı; cephenin çeşitli yerlerinden, askerlerden, boş yere kayıplara

uğranıldığından acı acı söz edilerek Paris'e şikâyetler geliyordu; generaller de, yeni atılımların yerinde olacağı kanısında değillerdi. General Nivelle'in otoritesi zayıflamıştı: kendisi de başarısızlığını iyice anlayarak istifa etti. Başkomutanlık bunalımı, kabine üyeleri arasındaki görüş ayrılığı yüzünden uzadı. Başkomutanı görevinden ayırmaya kesin olarak karar vermiş olan harbiye bakanı, onu göz altında bulundurmaya başlamıştı; bu amaçla Paris'te bir genelkurmay başkanlığı kurarak, başına General Petain'i getirdi. Ona göre bu geçici, üstelik zayıf bir önlemdi; çünkü Petain'in görüşleriyle, Nivelle'inkiler birbirinin karşıtıydı. Bazı kabine arkadaşlarının muhalefetine karşın, sonunda 15 Mayısta, başkomutanın görevinden uzaklaştırılma kararını çıkarttı. Fransız orduları başkomutanlığına General Petain, genelkurmay başkanlığına da General Foch getirildi. Şimdi yalnız bir kişi değişikliği değil, bir plân değişikliği de söz konusuydu. Fransız birlikleri durmadan bunca büyük çabalar harcadıktan sonra, ne diye kesin sonuç vermeyecek olan hareketlere girişerek gücünü tüketmeliydi? 1918'de, Amerikan güçleri cepheye geldikten, yeni malzeme üretimi tamamlandıktan sonra, büyük bir saldırıya kalkılabilirdi: O zamana kadar dayanmak gerekti. General Petain «Amerikalıları ve tankları bekliyorum» demişti. General Nivelle'in geniş tasarıları yerine; Petain ihtiyatlı yöntemleri seçiyordu. Kaldı ki, Fransız ordusunun bir bölümünün uğradığı maneviyat bozukluğu başka türlü hareket etmesine olanak vermiyordu. Bu koşullarla, 1917 seferi bir bekleyiş seferinden başka bir şey olamazdı. Hazirandan başlayarak ve yaz boyunca harekâtın bütün yükünü hemen hemen tek başına İngiliz ordusu taşıdı: biricik amacı düşmanı yıpratmak olan dövüşler verdi. On altı kilometrelik bir cephe üzerinden, iki bin topluk bir topçu kuvveti tarafından desteklenerek, Messines tepesine yapılan (7 Haziran) hücum, 1916 sonbaharında Verdun önünde yapılan savaş tipinde yerel bir hareketti. 22 Temmuzdan başlayarak, bunun ardından, seri olarak hücumlar tarzındaki Flandres'lar saldırısı gelir; bu hücumlar sonbahara kadar devam etti; bunlar pa-

Flandres cephesinde İngiliz siperi

halıya mal olan çetin savaşlardı; ama düşmana da çok zorluk verdi. İngiliz birlikleri yalnız yerel ilerlemeler elde etti ise de, Alman komutanlığının siniri bozuldu. Kısa bir süre sonra, Cambrai hücumu (ki bunda ilk kez hücum tankları çok sayıda kullanıldı), 20 Kasımda başarı ile başladı ise de, bir Alman karşı saldırısı bu başarıyı yok etti.

Fransız ordusu, İngilizlerin Flandres'lardaki saldırısına katılışının dışında Verdun cephesinde 304 rakımlı tepeye (20-25 Ağustos); tepeye yerel hücumlarla yetindi; bunun ardından az sonra, Chemin-des Dames'a, Malmaison'a (23-26 Ekim) saldırıları gelir.

Doğu cephesinde, Rus ordusu 1917 yazında son hamlesini yaptı. Çarlık rejiminin yıkılışının ardından gelen haftalarda, hareketsizliğe mahkûm olmuş bir durumdaydı: birlikler, asker kaçakları yüzünden dağılmış, Avusturya-Alman propagandası etkisiyle morali bozulmuş, subay kadrosu parçalanmıştı. Geçici

hükûmette yapılan ilk değişiklikten sonra (15 Mayıs), Harbiye Bakanı Kerenski, askerlere yeniden dövüş isteği kazandıracağını açıkladı. Paris'teki savaş komitesi bunu kuşku ile karşılamıştı: Petain: «Rus ordusu artık yalnızca bir göstermeliktir. Kımıldar kımıldamaz yıkıldığını göreceğiz» diyordu. Ama, kımıldamazsa da kendiliğinden yıkılmaz mıydı? En iyisi Rus hükûmetini son bir çaba harcaması için serbest bırakmalıydı. Kerenski bu hamleyi hazırlamaya koyuldu; bir ay boyunca, cepheyi boydan boya dolaştı, askerlerin cesaretini, görev duygusunu canlandırmaya çalıştı; yalnız onların iyi niyetlerine seslenıyordu; çünkü 24 Haziranda yayınladığı «askerin hakları bildirisi» nden sonra yeniden disiplini kurmak güçtü.

General Alekseiyef'in yerine başkomutan olan General Brusilof'un komutasındaki yirmi üç Rus tümeni, Zlota Lipa'yı aşarak kırk kilometrelik bir cephe üzerinden saldırıya geçip Lemberg'e doğru ilerledi; bir hamlede Avusturya-Alman ordularının ilk mevzilerini ele geçirerek on bin tutsak aldı. Bu bir saman alevinden başka bir şey değildi; daha ilk akşamdan, alayların çoğu saldırıya devam etmek istemiyordu; ertesi gün ordunun ihtiyatları, iki tümen savaş hattına girmek istemediği için; işe karışmadı. Hücum durmuştu. İngiliz ataşemiliteri: «Bir savaş gücü olarak Rus ordusunun değeri sıfırdır» diye yazıyordu.

O andan sonra, doğu cephesi bir güç olmaktan çıkmıştı. Brusilof «birlikleri savaşa sürüklemek olası değil» dedi. 19 Temmuz günü, Almanlar batı cephesinden getirdikleri, on tümenle bir karşı saldırıya geçince, Rus birlikleri Brodi kesiminde buna çok zayıf olarak karşı koydular; on günde bütün Galiçya'yı boşalttılar ve 160.000 kişi kaybettiler; bunun 47.000'i tutsaktı. Bir ay sonra, General von Hutier Duna üstünden saldırıya geçince (1 Eylül) zahmetsizce 12. Rus ordusunun cephesine dalarak Riga'yı aldı; Almanya'nın Baltık ülkelerindeki durumu güçlendi.

Bu sırada, İtilâf devletlerinin öteki müttefikleri, uğranılan acı sarsıntılara karşın yeni atılımlara girişmeye karar vermişlerdi. İtalyan Başkomutanlığı, birliklerini iki kere hücuma kaldırdı.

Mayısta Corro cephesinde girişilen saldırıdan bazı sonuçlar elde edildi ve düşmandan 25.000 tutsak alındı; fakat Avusturyalılar 4 Haziranda yine aynı kesimde karşı saldırıya geçerek, İtalyan birliklerinin bir kısmını ilk mevzilerine doğru püskürttüler. Ağustosta, Tolmino ile deniz arasında girişilen on birinci Izonso savaşı sonunda İtalyanlar, Bainsizza ovasını alarak, mevzilerini, bazı yerlerde on kilometre kadar ileri götürdüler; fakat Avusturya'nın savunma düzeni yarılamadı; yapılan çaba boşa gitti. General Senrail'ın 5 Mayısta Selânik cephesinde, Çarno ağzından 5. Orduya yaptırttığı saldırı da daha iyi bir sonuç vermedi; üç hafta süren çarpışmalardan sonra saldırının durdurulması emri verildi. İngilizlerin Irak cephesindeki başarılarının (Bağdat'ın alınması) Avrupa'daki savaş harekâtı üzerinde hiçbir etkisi olmadı.

Özet olarak diyebiliriz ki, İtilâf orduları yerinde sayıyordu, İngilizlerle İtalyanların üst üste giriştikleri atılımlar düşmana ağır kayıplar verdirmişti, ama bu sonuç, büyük fedakârlıklara mal olmuştu. İyi hazırlanmış ve güçlü bir topçu ateşiyle desteklenen yerel bir saldırının kesin başarı ile sonuçlandığını deneme göstermiştir; fakat komutanlık ilk hedeflerin ötesine geçmek isterse, yeniden, pahalı ve yararsız bir yıpratma savaşına girmiş oluyordu. Tahkim edilmiş bir cepheyi yarma sorunu her zaman çözümlenebilmiş değildi.

İtilâfın yararına belirtilebilecek tek nokta, bu 1917 yazında Yunan sorununun giderilmiş olmasıdır. Gerisindeki, tarafsız Yunanistan toprakları, düşmanın İttifak blokuna karşı yönelttiği saldırılara barınaklık ettiği sürece, Doğu ordusu güvenlik içinde bulunamazdı. General Serrail, Tesalya'da düzensiz Yunan çetelerinin bulunduğunu, bunların tehlikeli olabileceğini durmadan söylüyordu. 1916 Aralık ayında, Fransız hükûmeti güvence sağlamaya çalıştı; Yunan ordusunun silâhsızlaşılmasını istedi; Kral Konstantin üzerinde baskı yapabilmek amacıyla Atina'ya bir deniz müfrezesi gönderdi; bu birlik tüfek ateşiyle karşılandı. Bu baskından çok önce, İtilâf devletleri, Atina'da demiryolları, telgraf ve polis üzerinde denetimlerini arttırmış olmakla birlikte,

Yunanistan'ı ablukaya sokmuş olmakla birlikte, Alman hükûmetiyle sıkı ilişkilerinin bulunduğu Kral Konstantin'in hareketlerinden korkuyordu.

Bu duruma son vermek için General Serrail «Kral Konstantin'i de hanedanını da zararsız duruma» getirmeyi öğütlemişti. Fakat İtilâf hükûmetleri bu noktada anlaşmış değillerdi: İngiliz kabinesi, Yunan kralının düşürülmesinin, Fransa'ya, Yunanistan'da üstünlük sağlamasından korkuyordu. Rus geçici hükûmeti de, Venizelosçu cumhuriyetçilerin zafer kazanmalarının Balkanlarda bir Yunan milliyetçi hareketine yol açarak Rusya'nın Balkanlardaki ve Ege Denizi'ndeki çıkarlarını tehlikeye sokmasından kaygılanıyordu. Fransa başbakanı direterek görüşünü kabul ettirdi: İngiliz hükûmeti, 29 Mayısta, General Serrail'ın ordusunun Tesalya'yı işgal etmesini ve İttifak devletlerini temsil eden bir «yüksek komiser» in Atina'ya giderek kralın tahttan çekilmesini istemesini kabul etti. İşin doğrusunu söylemek gerekirse, ne Rus ne de İtalyan hükûmeti, kralın çekilmesini zorunlu görmekle birlikte, buna razı olduklarını açık seçik belirtmemişlerdi. Bununla birlikte yüksek komiser Jannart, bu kararı hemen uygulamaktan geri kalmadı. 11 Haziran günü Yunan Başbakanı Zaimis'e bir nota vererek, kralın yirmi dört saat içinde çekilmesini istedi; bu isteği yerine getirilmezse, Pire'ye asker çıkartmaya hazırdı. Kral boyun eğdi; tahttan çekildiğini belirten bir tutanağı imza etmeyerek, yerini büyük oğlu Prens Aleksandr'a bırakıp başka bir ülkeye gitmeye karar verdi. Venizelos, 26 Haziranda Atina'ya gelerek yeni hükûmeti kurdu: ilk işi, Almanya ve müttefikleriyle diplomatik ilişkilerin kesildiğini ilân etmek oldu.

Böylece Yunanistan, üç yıl bekledikten, Kralla Venizelos arasında geçen üç yıllık mücadeleden sonra, İtilâf devletlerinin yanında savaşa giriyordu. 1915 Ekiminden beri Doğu ordusunun hareketini engelleyen tehlike kesin olarak ortadan kalktı. Bu noktaya gelinceye kadar, Fransız hükûmetinin Yunan halkının bir kısmına karşı güç kullanması gerekmişti. O kadar ki, Jannart,

verilen görevin sınırlarını aşmaktan da çekinmedi: 29 Mayısta alınan kararla, derhal bir gemiye bindirilerek uzaklaştırılmasına izin verilmiş değildi. Başbakan kendisine «başarı size bu hakkı verdi» diye yazıyordu. Her ne kadar Rus geçici hükûmeti «bu devletlerin kendi kararlarını serbestçe vermeleri» özgürlüğünün çiğnenmesini protesto etmiş, İtalya'nın Atina Elçisi Basdari, Yunanlılara şu ya da bu biçimde «karşı koymayı» öğütlemiş; Büyük Britanya hükûmeti, asker çıkartma kararına şiddetle itiraz etmiş ise de, müttefikler, oldu bitti karsısında boyun eğdiler. Ribot, İngiliz abluka bakanı Lord Robert Cecil'e: «iyi biten her şey iyidir» diye yazıyordu.

1917'de güç bir durumda olan Orta Avrupa devletleri, büyük bir zorluk çekmeden bu sıkıntılı dönemi atlattılar. Rus ordusunun felce uğraması onlara en büyük tehlikeden kurtulma olanağını vermişti: Bu da İtilâf devletlerinin aynı zamanda saldırıya geçmeleriydi. Fakat Almanya ve müttefiklerinin başka dertleri vardı. Almanya 1917 Ocak ayında sonuna kadar denizaltı savaşına karar verdiği zaman, İngiltere'nin altı haftada işini bitireceğini söyleyerek övünüyordu. Zaferi koparıp alacak olan denizaltı silâhı idi. Ama bu sonuca ulaşamadı. İngiliz deniz ticareti filosunun tehlikeli bir duruma sokulduğu ilk üç aydaki sonuçlardan sonra, denizaltı ablukasının verimi düşmeye başladı. 1917 Mayısında batırılan gemi tonajı 591.000 tondu (nisan ayındaki 874.000'e karşı); haziranda 695.000'e yükseldikten sonra tekrar 550.000 tona, temmuzda 506.000, ağustosta da 351.000 tona düştü.

Neden ileri gelmişti bu? Bu bir ölçüde Almanların elindeki savaş araçlarının yıpranması yüzünden böyle olmuştu. Denizaltı nazik bir silâhtır: uzun bir yolculuktan sonra onarım, motorlarının revizyondan geçirilmesi, teknenin temizlenmesi gerekir. İlk haftalarda bu sakınca az duyuluyordu; fakat üç aylık bir savaştan sonra, durum değişti. Alman denizaltı filosunun bir kısmı tersanelerde yatıyordu: denizlerdeki denizaltı sayısı nisanda 102 iken, mayısta 84'e düştü. Bir de, İngiltere'nin savunma araç-

ları günden güne güçlenmekteydi. İngiliz Donanma Bakanlığı, Kuzey Denizi'nde dört yüz kilometrelik bir hat üzerinde 100.000 mayınlık büyük bir baraj kurmuştu; 8.000 kadar hafif avcı gemisi karakol geziyordu; yani her denizaltına böyle yüz gemi düşmekteydi; ticaret gemisi kafilelerinin yanına torpidolar katılmıştı; denizaltı dinleme düzeni «avcılara», düşmanın yakınlarda olduğunu haber veriyordu. Her zaman olduğu gibi, yeni silâhın etkinliği, ilk şaşkınlık dönenimden sonra azalmaya başlamıştı.

Kuşkusuz bu, yeni savaş şeklinden vazgeçmesi için bir neden değildi; ama artık kesin sonucu almayı ondan bekleyemezdi. Denizaltı abluka «uzun vadeli bir hareket» olmuştu artık; İngiltere'yi aç bırakmak, dize getirmek söz konusu olamazdı: Alman Donanma Bakanlığı şimdi, sürekli kayıplara uğrayan ticaret filosunun, hem İngiliz halkının iaşesini hem de ordunun cephane ikmali işini aynı zamanda yeterince karşılayamayacağına ümit bağlayabilirdi.

Bu hesap da yanlıştı. Alman denizcilik teknisyenleri, düşmanlarının direnme gücünü hesaplarken, temel olarak, İtilâf blokunun, 1917 başlarında elinde bulunan tonajı almışlardı. Fakat yeni gemi yapımı, bir ölçüde, kayıpların yerini doldurmuştu: İngiltere'de tersaneler büyük bir hızla çalışmaktaydı. Amerika'daki tersanelerin bu yoldaki çabası pek büyüktü: Amerika Birleşik Devletleri; deniz ticareti filosunu on sekiz ayda dört katına çıkartmıştı, «müttefiklerle ortakların» bir üstünlüğü de, kendi gereksinimleri için tarafsız ülkeler ticaret gemilerinden yararlanabilmeleriydi. Almanya, armatörlerin torpillenme tehlikesi karşısında, gemilerini limanlardan dışarıya çıkartmayacaklarını sanmıştı; olaylar önce buna hak verir gibiydi; çünkü 1917 Şubat ve Mart aylarında denize açılan hemen hemen yalnız Norveç ticaret gemileriydi. Fakat Amerika'nın savaşa girişi durumu değiştirdi: Washington hükûmetinin Amerika'dan yapılan ihracata ambargo koyuşundan beri Avrupa'daki tarafsız devletler İtilâf blokunun isteklerine, yiyecek maddelerini sağlayabilmek için, boyun eğmek zorunda kaldı. Torpillenme tehlikesine karşın

ticaret gemileri denize açıldı. Bundan başka, Güney Amerika ülkelerinin Almanya'ya savaş ilân etmesi üzerine, 1914'de Güney Atlantik limanlarına sığınmış ve burada tutuklanmış olan Alman gemilerine el konulabilmişti: örneğin Brezilya'da tutuklanmış olan kırk iki Alman gemisi İtilâf devletleri adına sefere çıkmıştı. Dünya deniz ticareti filosunun altıda beşi İtilâf blokunun elindeydi. İtilâf blokundaki müttefiklerle ortaklarının elindeki gemi tonajı toplamı otuz milyon ton kadardı. Eğer, denizaltı savaşında her ay 300.000 hatta 500.000 tonluk gemi batırılsaydı bile bu deniz seferlerini duraklatmak için yeterli miydi?

1917 sonbaharında İtilâf devletleri karada düşmanın direnişini kıramadıkları gibi, Almanya da zafere ulaşabilmek için denizaltı savaşına bel bağlayamazdı.

Manevî ve Siyasal Bunalım

İki yanın savaş alanındaki çabaları boşa giderken «gerinin» maneviyatı da gittikçe zayıflamaktaydı. Savaş durumundaki bütün büyük devletler için 1917 yazı bir karışıklık dönemi oldu; bu dönemde, ağırlığı değişik olmakla birlikte, aynı belirtiler göründü. Çarlık rejiminin yıkılması, Sovyetlerin Rus geçici hükûmetine karşı giriştiği mücadele, Petrograd'da «Zimmenwald» çilerin «ilhaksız» bir barıştan yana olanların etkinlik kazanmaları yalnız etkilerini Rusya'da gösteren olaylar değildi: bunun tepkisi bütün Avrupa'da kendini gösteriyordu; Rus, ihtilâli her yerdeki «aşırı» lara harekete geçme cesaretini verdi.

Rus sosyalist önderleri düşüncelerini yaymaya çalışıyorlardı. Onların istekleri üzerine, Enternasyonalin Hollanda yürütme komitesi 18 Mayısta, Stockholm'de bir sosyalist enternasyonal toplantısı düzenledi. Buraya bütün ülkelerdeki sosyalist partilerinin temsilcileri çağrıldı. Bu hareket hiçbir başarı elde edemeyecekti; çünkü birçok hükûmet, delegelere pasaport vermeyeceklerini bildirmişlerdi; fakat bu davranış önce her ülkedeki sosyalist partilerin kurullarında, sonra da parlâmentolarda sert tartışma-

lara yol açtı; bu yüzden enternasyonal düşüncesine bağlı sosyalistlerle ulusal savunma ile işbirliğine devam etmek isteyenler arasında şiddetli bir çatışma doğurdu.

İşte bu sırada, bütün devletler bu düşünce hareketlerine eklenen maddî hayat sıkıntılarının bir aradaki etkisi ile siyasal ve sosyal bir bunalıma sürüklenmişti.

Fransa'da, mayıs ayında, içeride olduğu kadar cephede de manevî bir çözülmenin belirtileri görününce; bunun öyle rastgele bir durum olduğu söylenemez. Paris'te, sonra da taşrada, özellikle Saint-Etienne bölgesindeki işçi çevrelerinde bir kaynaşma başgösterdi. Hareketin başlangıcında, ekonomik nedenler rol oynamıştı: savaş sanayiinin dışında çalışan işçilerin ücretleri, hayat pahalılığındaki artışa ayarlanmamıştı; emekçiler bir «hayat pahalılığı ödeneği» istiyorlardı. 11 Mayısta Paris'te başlayan terzi işçileri grevi ekonomik nedenler yüzünden patlak verdi; fakat bazı işçi kuruluşları, harekete başka bir «nitelik» vermek istiyorlardı: savaş sanayiinin gelişmesiyle üye sayısını büyük ölçüde arttırmış olan (ödenti ödeyen üye sayısı 1914'de 7.000 iken, 1917'de 200.000'e çıkmıştı) «maden işçileri federasyonu» ihtilâlci bir parola ortaya atıyordu: «Gerekirse, toprak almak için yapılan savaşa karşı çıkmak üzere ayaklanarak Rusya ve Almanya'daki arkadaşlarımızla birleşebiliriz.» Paris'te mayıs ve haziran ayları içinde, yetmiş bir iş kolunda grev patlak verdi, yüz bin kadın ve erkek işçi işini bıraktı. Hükûmet güç kullanmak istemedi; bundan başka Genel İş Federasyonunu kapatmadığı gibi, genel sekreteri Merrheim'ı da tutuklamadı. İçişleri Bakanı Malvy «işçilerle bağları koparmamalı» diyordu. En iyisi sendikadaki militanlarla görüşmelere geçerek, üyelerini yatıştırmalarını sağlamaktı. Gerçekten de bu uzlaşıcı yöntem daha kötü olayların meydana gelmesini önledi. Bir hafta içinde hareket durdu.

Fakat ordu içindeki bunalım daha tehlikeli bir durum almıştı. 20 Mayısta «sınırlı hedefe» saldırıların başarısızlıkla sonuçlandığı kesimde ilk ayaklanmalar başgösterdi. Bir dinlenme ve «derlenip toparlanma» döneminden sonra yeniden savaş hattına

General Petain

girme emri almış olan birçok alay, bu emre itaat etmedi; askerler, kıta komutanlarına delegeler göndererek yürüyemeyeceklerini bildirdiler. Bu bir başkaldırmadan çok bir grevdi. Hareketin bir ayaklanma manzarası gösterdiği yerler de oldu: Saisson'daki iki alay Paris üstüne yürümek istedi. İki hafta içinde «salgın» yayıldı; bu olay şurada burada geçici olarak görüldü: Çok tehlikeli bir durum ortaya çıkmıştı: Komutanlık birliklerinin bir bölümünün bağlılığına güvenemezdi. General Petain durumu düzeltti. Hükûmetin ısrarlı isteği üzerine, cezaları azalttı: yüz elli ölüm cezası verildi, bunun yalnız yirmi üçü uygulandı. Askerin maneviyatının biraz da maddî koşullara bağlı olduğunu biliyordu: yiyeceğini düzelterek, geride dinlenme dönemleri uygulayarak, izinli gitme işini düzene sokarak, komutanların, onların yorgunluğunu anladığını gösterdi; kişisel bir hareketle, subaylara, maneviyatın sarsılmasında sorumlulukları bulunduğunu kendilerine göstererek askerle yakından ilgilenmeye yöneltti.

Bütün bu önlemler kısa süre içinde sonuç verdi. 10 Haziran-dan sonra böyle topluca itaatsızlığa rastlanmadı. Bunalım atlatılmıştı. Fakat nasıl olup da meydana gelmişti? Saldırıların başarısızlığı karşısında, fedakârlıklarının boşa gittiği duygusuna kapılan askerin bezginliğinden mi? Kuşkusuz, ayaklanmaların, boş yere büyük bir çabaya girişmiş olan ordu gruplarında meydana gelmiş olması bir raslantı değildi. Fakat, generaller bu hareketin başka nedenleri olduğunu söylüyorlardı. General Nivelle, şubat sonunda, ileri hatlarda, «barışçı kışkırtmalar» olduğunu, «Maden İşçileri Federasyonu» nun ve «Sendikalist Savunma Komitesi» nin bildirilerinin dağıtıldığını bildirmişti; bundan başka Fransız ordusuna Alman bir Rus tugayının da etkisi olduğunu ileri sürüyordu. Bundan başka harbiye bakanının kendisi de, ülkenin iç taraflarından gelen takviye birlikleri üzerinde bozguncu bir propaganda yapıldığını ve askerin maneviyatı zayıf bir durumda cepheye gittiğini belirtmişti. Ayaklanmaların, başlangıçtaki nedenlerinin «askerî» mi yoksa «siyasal» mı olduğunu kestirmek güçtür; ama bu hareketlerin, örgütlü bir biçimde yürütüldüğü, bir bozguncu ve kışkırtıcı grup tarafından meydana getirildiği kanıtlanmış değildi.

Bu manevî bunalım siyasal durumu da etkiliyordu. Senatonun bir açık oturumunda ordu komisyonu başkanı Clemenceau, içişleri bakanına şiddetle hücum etti, onu militan sendikacılara güler yüz göstermekle, ***Le Bonnet Rouge*** gazetesinin yazarlarından anarşist Almereyda ile ahbaplığını sürdürmekle, bozguncu propaganda karşısında hareketsiz kalmakla suçladı; «B. Malvy'nin yöntemini» yerdi. Bu şiddetli eleştirilerle sarsılan içişleri bakanı istifasını verdi. Aynı zamanda sosyalistler de hükûmetten ayrıldılar. Sosyalist Parti ulusal meclisi, 28 Mayısta, Stockholm uluslar arası sosyalist konferansına delegelerini göndermek isteyince, başbakan pasaport vermek istemedi. Stockholm konferansını yersiz bulan Albert Thomas'ın kendiliğinden, arkadaşlarına ulusal birik politikasından ayrılmamalarını istemesine karşın, sosyalist çoğunluk hükûmete karşı oy kullandı. 7

Eylülde, Ribot'nun iktidardan ayrılması üzerine başbakan olan Painleve, eski başbakanı dışişleri bakanlığında bıraktı; bunun üzerine sosyalistler kabineye girmediler. 1914 Ağustosundan beri ilk kez olarak sosyalistlerin katılmadığı bir hükûmet kuruluyordu: Kutsal birlik bozulmuştu.

Painleve kabinesi kısa ömürlü oldu; soldan sosyalistlerin, sağdan da bozguncu propagandalara karşı sert önlemler alınmasını isteyenlerin eleştirilerine uğradı. Bu olaylar arasında patlak veren skandallar, (İsviçre'den para alan ve açıklama yapmadan hapisanede ölen milletvekili Trumel olayı; ***Journal*** gazetesinin hisse senetlerini ele geçirmek üzere ***Deutsche Bank***'tan on milyon alan maceracı Bolo işi) kamuoyunu sinirlendiriyordu. Almanya'nın parmağı olduğu görülen bir ihanet kampanyasına karşı hâlâ harekete geçilmeyecek miydi? Hükûmet kararsızdı: adlî kovuşturmanın şiddetle yürütüleceğini açıklıyor, fakat «iftira kampanyası» na, Cumhuriyet düşmanlarının manevralarına da çatıyordu. Sonunda, 13 Kasım günü «bu olaylar üzerine» gensoru açıldığı sırada, görüşmenin ertelenmesini istemesi üzerine, Painleve kabinesi, sağcı partilerin sosyalistlerle kurdukları koalisyon tarafından devrildi. Bütün savaş boyunca ilk olarak Fransa'da bir hükûmet çoğunluğun oyunu sağlayamamıştı.

İngiltere'de bunalım, parlâmento dışında gelişmekteydi; hareket yalnız işçi çevrelerini etkilemişti; fakat tehlikeli bir durum almıştı. Bunun nedenlerini bulabilmek için İngiliz iç politikasındaki güçlükleri gözden geçirmek gerekir: her şeyden önce asker toplama sorunu gelir. Zorunlu hizmet ilkesini parlâmentoya onaylatmış olmakla birlikte, hükûmet, birçok muaflık durumları kabul etmişti; çalışma kartlarının dağıtım işini sendikalara bırakmıştı. Bu kartları elde edenler askerliklerini tecil ettirebiliyorlardı; sendikaların başındakiler bu ayrıcalığı istedikleri gibi kullanıyor, çok kere de kötüye kullanıyorlardı. 1917 ilkbaharında, ordu, Somme savaşından sonra yıpranan birliklerini yenilemek için destek istediği zaman, hükûmet bu ayrıcalığa karşı harekete geçmek istedi. Sendikaların elinden bu ayrıcalığı alarak, tecil

yetkisini yönetim amirlerine verdi. Böylece, savaş sanayiinde çalışanların askere alınabileceğini hesabediyordu. Savaş sanayii bakanları, cepheye gidecek «nitelikli» işçilerin yerine çoğu kadın olmak üzere «nitelikli» olmayan işçilerle, fabrikalardaki boşalan yerlerin dolacağını umuyordu: buna «sulandırma» yöntemi adı verildi.

Bu önlemler protestolara yol açtı; yalnız cepheye giderek hayatları tehlikeye girenler değil, bütün uzmanlaşmış işçiler de buna karşı çıktı: «sulandırma» yönteminin savaştan sonra da yürürlükte bırakılarak «nitelikli» işçi ücretlerinin düşürülmesinden korkuyorlardı. Adamlarına engel olmak isteyen Trade Union liderlerinin çabalarına karşın hareket kendiliğinden patlak verdi. Bu harekete maden sanayii işçilerinin katılması durumu büsbütün ağırlaştırıyordu. Sonunda hükûmet görüşmelere girmek zorunda kaldı: «sulandırma» yöntemini erteledi; yani bundan vazgeçti, buna karşılık, «çalışma kartı» ile ilgili kararını değiştirmedi. Hiçbir tutuklama yapılmayacağı sözü üzerine grev son buldu.

İtalya'da kamuoyu ve daha çok parlâmento çevreleri zaten savaşa katılmadan yana değildi; bunun için bunalımın tepkileri de daha derin oldu. Sosyalist Parti, savaştan yana olan üyelerini saflarından attıktan sonra düzenli bir muhalefete geçmişti. Partinin, yönetim kurulunun 30 Haziran günlü bildirisinde «İtalyan halkının bir kışı daha savaş içinde geçireceği düşünülemez.» deniliyordu. Katolik çevrelerde, Vatikan'la görüşme içinde olan gruplar açıkça barıştan yana olduklarını belirtiyorlardı: Papa 1 Ağustos tarihli notasında barış parolasını ortaya attı; Halk Birliği Komitesi hükûmetten «bu korkunç savaşa son vermesini» istiyordu. Parlâmentoda, Giollitti'nin etkisindeki liberallerin «tarafsızlıktan» yana hizbi; bu yönde kulis çalışması yapıyordu. Hiçbir ülkede barış propagandası bu kadar serbestçe yürütülmemekteydi. Yiyecek kıtlığı, hoşnutsuzluğun artmasında rol oynuyordu; kömürünü ve buğdayını dışarıdan getirten böyle bir ülkede, denizaltı savaşının şiddetlenmesi sonucu olarak, deniz

ulaştırma işleri sekteye uğrayınca devlet kurumları büyük güçlüklere uğramaktaydı. Yaz aylarında, bu hoşnutsuzluk, ayaklanmaya, dönüştü: Torno'da, ağustosta, un kıtlığı, şiddetli bir kaynaşmaya yol açtı; fırınlar yağma edildi; karışıklıklar sırasında kırk kişi öldü, 12 Eylülde sosyalist parti sekreteri sendikalara gönderdiği bir genelge ile bütün sosyalist belediyelerin istifa etmelerini salık verdi.

Hükûmet (ki hâlâ ihtiyar Başbakan Boselli kabinesinin elindeydi ve çevresinde enerjik bir hava yaratamıyordu.) günü gününe yaşamakla yetiniyordu. Yalnız eylül sonunda, harekete geçebilerek, Torino, Cenova ve Alessandria illerinde sıkı yönetim ilân etti; «halkın kafasını bulandıracakların» cezalandırılacaklarını bildirdi. Ama güçlü bir kararlılıkla hareket edecek gibi görünmüyordu» Parlâmentoda sosyalistler «kurşuna dizme» bakanına şiddetle hücum ederken, ***Fascio*** adı altında kurulan ve daha büyük bir güçle savaşa devam edilmesini isteyenlerden oluşan bir grup, hükûmetin daha enerjik hareket etmesini istiyordu. Parlâmento tartışmalarında başbakan pek zayıf bir rol oynamaktaydı. Bütün partiler kendisini yalnız bırakmıştı.

Başlıca, İtilâf devletlerinin karşılaştıkları iç güçlükler, Almanya ile müttefiklerindeki halkın maneviyatını yükselterek, düşmanı yoracakları ümidini güçlendirmeliydi. Her ne kadar, Fransa, İtalya ve İngiltere'de sansür, grev hareketlerinin önemini küçük gösteriyor ve Fransız ordusundaki başkaldırmalar yatıştıktan sonra duyulmuş bulunuyorsa da, Almanya ve Avusturya-Macaristan hükûmetleri haber alma servisleri; İtilâf ülkelerindeki adamları aracılığı ile gerekli bilgileri elde edebiliyorlardı. Berlin ve Viyana basını, İtilâf devletlerinde moral bozukluğu başgösterdiğini yazmaya başlamıştı. Fakat, düşmanın içinde bocaladığı zorlukları seyretmek, yeteri kadar güç kazandıracak bir olay değildi. Almanya ile Avusturya-Macaristan da karışıklıklara sürükleniyordu.

Bunalımın ilk belirtileri; Almanya'da daha nisan ayında görülmeye başlamıştı. Yiyecek sorunu bir yıl öncekinden daha

çetin bir durum almıştı; çünkü patates üretimi iyi değildi. Ulaşım işleri de tıkanıklığa uğramıştı; çünkü kışın sert oluşu yüzünden ırmaklar donmuş, taşıtlar yıpranmıştı. Vesikaya bağlanan yiyeceklerin miktarını azaltmak gerekiyordu. Rus ihtilâlinin başarıya ulaşması, «ilhaksız barış» sloganını benimsemiş olan bağımsız sosyalistleri cesaretlendirmişti. Polisin beceriksizliği de hoşnutsuzluğu arttırdı. Cephane fabrikalarında grev patlak verdi: 125.000 işçi, işi bıraktı. Hükûmet, grevcilerle görüşmeye girişmeyi redderek, fabrikaları ordu yönetimine verdi. Hareket birkaç gün içinde bastırıldı. Fakat sosyal demokratlar kaygı içindeydiler: işçi kitlesinin, bağımsız sosyalistlerin etkinliği altına girmesinden korkuyorlardı. Scheidemann (58) hoşnutsuzluğu azaltmak için hükûmetin bazı ödünlerde bulunması gerektiğini ileri sürüyordu. Demokrasiye gidilmesini, yani Prusya'da genel seçim yönteminin uygulanabilmesi için seçim yasasında değişiklik yapılmasını istiyordu. Hükûmet «savaş hedefleri» ni belirlemeli diyordu: ona göre, bir istilâ savaşı ihtilâle yol açabilirdi.

Başbakan Bethmann Hollweg yatıştırıcı ve uzlaştırıcı bir politika izliyordu.

İmparatorun istemediği, Prusya'da genel seçimlerin uygulanmasını sağlayacak reforma girişmeye cesaret edememekle birlikte, II. Wilhelm'i, ilke bakımından sosyalistleri tatmin etmeye razı etti. «Paskalya mesajında (7 Nisan 1917) «halkın bu korkunç savaşta gösterdiği harikalardan sonra, artık Prusya'da, sınıf temeline göre seçim düzenine yer yoktur» deniliyordu: savaş biter bitmez, tek dereceli ve gizli oylu seçim düzeninin kabul edileceği sözü veriliyordu. Formül, istenilerek belirsiz bırakılmıştı; böylece bir kişiye birden fazla oy hakkı vermek mümkün oluyordu. Bu durumuyla da birkaç hafta için ortalığı yatıştırmaya yetti. «Savaş hedefleri» konusunda, başbakan, sosyalistlerin baskısına boyun eğmedi; Reichstag'da, bu sorunu ele almanın

(58) Phllipp Scheidemann, sosyalist gazeteci milletvekili; (1865-1919). Weimar Cumhuriyeti'nin ilânında rol oynadı.

Almanya'nın yazgısını belirleyen iki lider: II. Wilhelm ve Hindenburg

zamanı değil, dedi. Fakat, Hindenburg'a yazdığı bir mektupta bir «anlaşma barışı» ndan yana olduğunu belirtiyordu: «Eğer, karşımıza çıkacak bazı barış fırsatlarını, bazı savaş hedeflerine ulaşmamıza engel olacağı düşüncesiyle kaçınırsak, bundan, iç direnmemiz bakımından son derecede zararlı sonuçlara uğrarız.»

Bu politikaya şiddetle karşı çıktı. Ludendorff, bunu «günün havasına uyarak» verilmiş ödünler olarak kabul ediyordu; hükûmetin bir «Paskalya mesajı» yayınlamış olduğunu görmekten üzüntü duyduğunu belirtiyordu. O da, Hindenburg da bir uzlaşma barışını kabul etmiyorlardı: «bu, siyasal ve iktisadî geleceğimiz için bir felâket olur.» Kuşkusuz büyük komutanlar, Alman halkının moralinin bozulduğunu kabul ediyorlardı; ama suç kimdeydi? Görevinin gerektiği gibi hareket edemeyen hükûmetteydi. Halkın yiyecek gereksinimi «sivil» kurumların işleri iyi örgütlendirememesi yüzünden karşılanamıyordu. Hükûmet

«daha güçlü bir etki» yapamadığı için, partiler arası çekişmeler yeniden başgöstermişti. Ulusun iradesini yeniden canlandırmak için hükûmetin enerjik davranması gerekirdi. Bethmann Holweg yapabilir miydi bunu? Hindenburg 27 Haziranda imparatora yazdığı bir mektupta bunu ortaya atmıştı.

Reichstag, temmuz başında toplantı dönemine girdiği sırada siyasal durum karışıktı. Sosyal demokratlar, yeni ordu bütçesinin oylanmasını fırsat bilerek hükûmetten «savaş hedefleri» konusunda açık bilgi istemeye ve Prusya genel seçimleri konusunda da söz koparmaya karar vermişlerdi. Merkez Katolik partilerinin desteğine güveniyorlardı. Reichstag'ın 6 Temmuzdaki gizli oturumunda Katolik lideri Erzberger sert bir bilanço çıkardı. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, sonuna kadar denizaltı savaşının İngiltere'yi altı haftada barış istemeye zorlayacağını ileri sürmüştü, dedi; o gün gelip çattığı halde düşman zayıflamamıştı; İngiltere ve Amerika yeni ticaret gemileri yapıyorlardı; tarafsızlar, ister istemez, deniz ticaret filolarının İtilâfın emrine vermişlerdi. Denizaltı savaşının, kesin sonuç verebileceği artık nasıl kabul edilebilirdi? Bir yıl için Almanya'nın borcu elli milyar markı bulacaktı. Savaşın sonu ne olursa olsun ülke mahvolmuş bulunacaktı. «Hükûmetten 1914 temeline göre bir barış yapılmasını istemek üzere birleşemez miyiz?» Sosyalistlerle Katolikler Reichstag'da çoğunluğu oluşturuyorlardı, işte şimdi, ilhaksız bir barışa yönelmişlerdi.

Başbakan çoğunluğun görüşlerini tartışmadı; seçim reformundan ve bir uzlaşma barışından yana olduğunu söylüyordu; yalnız taktik nedenlerle, çoğunluğun elini kolunu bağlamamasını istiyordu. Büyük karargâh ise Scheidemann'la Erzberger'in programına şiddetle karşıydı; zayıf davranmakla suçladığı Bethmann Holweg'ten kurtulmaya kararlıydı. Bu amaca ulaşabilmek

(59) Bethmann Holweg, 3 Ağustos 1914'de, İngiltere'nin Belçika'nın tarafsızlığını garanti eden 1839 antlaşmasına saygı gösterilmesini isteyerek, «bir kâğıt» parçası (a scorp of paper) için savaşa girmek niyetinde olduğundan o zamanki İngiliz elçisine yakınmıştı.

için Ludendorff ile Hindenburg ağırlıklarını ortaya koymaktan çekinmediler: eğer Bethmann yerinde kalırsa, yararlanacaklardı. Başbakanın Reichstag'daki çoğunluğa dayanması akla yakın gelirdi; yalnız, Bethmann «kâğıt parçası» (59) sözünü etmiş olan, geçmişteki tutumu belli bir adamdı. Öngördükleri politika için Scheidemann'la Erzberger, geçmişte savaştan yana olmamış yeni bir adam arıyorlardı. Başbakanın düşmanları arasında, görüşleri ne kadar ayrı olursa olsun bir koalisyon meydana geldi: büyük karargâhın ajanı, Albay Bauer, Berlin'e geldi. Kronprinz'le de anlaşarak ve partilerin liderleri ile bir toplantı yaparak, konuşmalarını tutanağa geçirtti. 12 Temmuz akşamı Bethmann Holweg istifasını verdi.

Yerine kim geçecekti? Ona karşı bir saat içinde kuruluvermiş olan koalisyon dağılıverdi. Reichstag'daki çoğunluk liderleri, meclisin güvenini kazanmış, askerlerin isteklerine karşı durabilecek birinin başbakan olmasını istiyorlardı. Ludendorff'la Hindenburg duruma egemen olmak ümidini beslemekteydiler: II. Wilhelm'in, kişisel nedenler yüzünden Prens von Bülow'u istememesi üzerine; otoritesiz, programsız bir memur olan ve uysal bir alet olarak oynatabileceklerini düşündükleri Michelis'in başbakan olmasını istiyorlardı. Büyük karargâh maçın birinci dönemini kazanmıştı ama, ikincisinde güçlüklerle karşılaşıyordu. Reichstag'ın bir «barış» önergesini oylamasına nasıl engel olmalıydı? Ludendorff'la Hindenburg Berlin'e gelerek, parti liderleri üzerinde etki yapmaya, onları kandırmaya çalıştılar; yalnız «karar» terimi yerine daha az kesinlikte bir kelimenin kullanılmasın) sağlayabildiler. 19 Temmuz günü parlâmento çoğunluğu şu kararı oylayarak kabul etti: «Reichstag, halklar arasında bir anlaşma, sürekli bir uzlaşma barışını ister. Güç kullanarak toprakların istilâsı, siyasal, iktisadî ve malî şiddet önlemlerine baş vurulması böyle bir barışla bağdaşamaz.» Bu, ilhakçı politikaya karşı cephe alınışının belirtisi olduğu kadar, Alman halkoyunun zaferden kuşku duymaya başladığının da belgesiydi. Fakat, bu formül, kullanılan terimler belirsiz olduğu için lastikli bir yoru-

ma elverişliydi. Eğer Almanya Belçika üzerinde askerî ve iktisadî bir denetim kurar, Baltık bölgesinde, kendine uydu devletler yaratırsa, bu «istilâ» mı sayılacaktı? Michaelis, imzalanacak olan barışın, «her zaman için» imparatorluğun sınırlarını güvenlik altında bulunduracak nitelikte olması gerektiğini Reichstag'da açıkça ortaya koydu. «Bu amacın, anladığım biçimiyle, oyladığınız karar çerçevesinde gerçekleşebileceğine inanıyorum» dedi. Böylece belirsizlik sürüp gidiyordu: buna karşı, Reichstag'daki çoğunluk plâtonik bir gösteride bulundu; gerçekte imparatorluğun siyasetine yön veren büyük karargâhtı.

Yalnız, acaba, bu, kamuoyunda başgösteren moral bozukluğunu giderecek bir çare miydi? Bağımsız sosyalistlerin propagandası, savaş gemilerindeki, askerler arasında yayılıyordu. Jutland savaşından beri, savaş limanlarında pinekleyen zırhlılarla, kruvazörlerdeki işsiz güçsüz bekleyen askerler yiyeceğin kötülüğünden, disiplinin sertliğinden yakınmaya başlamışlardı. Temmuz sonunda ve ağustos başında, üç gemide ayaklanma oldu; birinde, askerler kömür angaryasına boyun eğmediler; ötekinde, başlarına buyruk olarak, bir iki gün gemilerinden uzaklaştılar. Ceza verilmesine karşı da, denizci askerler tehditler savurmaya başladılar. ***Westfoten*** gemisindeki askerler: «Gerekirse, isteğimizi güce baş vurarak yerine getiririz» diyorlardı. Hareket suya düştü. Fakat, donanma bakanının, başbakanın desteği ile 9 Ekimde, Reichstag'da, sosyalist grubunu, karışıklık çıkartmakla suçlaması beceriksizce bir hareketti. Hükûmet, birliğe çağıracak yerde, neden bir siyasal grubu suçlu sandalyesine oturtmak istiyordu? Michaelis'in düşmanları bundan yararlanarak, imparatora, başbakanın yeteneksizliğini bildirdiler. Bu muhalefet karşısında, Michaelis, 26 Ekimde başbakanlıktan çekildi. Böylece Reichstag'daki çoğunluk, genelkurmayın «emir kulu» ndan öcünü almış oluyordu.

Bu bunalım sırasında imparator silik bir rol oynadı; inanmaksızın Bethmann Holweg'i desteklemişti; büyük karargâhın baskısı altında, onu birdenbire tek başına bıraktı. Michaelis'i kabul

etmişti, ama Reichstag'ın baskısıyla hiç üzüntü duymadan, çekilip gitmesine göz yumdu. Tam bir hakem rolü oynayacağı zamanda, kendiliğinden bir atılım yapacak gücü bulamamıştı. Olumsuz bir hareketten başka bir şey yapmış değildi: ***Daily Telegraph*** olayından dolayı kendisini bir türlü bağışlamadığı Bülow'u uzaklaştırmıştı. Başbakanlığa ikinci plândaki adamları getirmeyi istiyordu; bunları yönetecek çapta olmadığı gibi, terazinin kefesine, Ludendorff ve Hindenburg gibi ağırlığını da koyamıyordu.

Avusturya-Macaristan'da imparatorun bir programı vardı ama bunu yürürlüğe koyacak enerjiden yoksundu. Charles iktidara gelir gelmez; siyasal hayatı boğan baskı rejimine son verdi; Conrad von Hötzendorff'u başkomutanlıktan uzaklaştırarak, büyük karargâhın etkinliğini kırdı; bir an önce savaş macerasına son vererek, ulusal azınlıklara ödünlerde bulunmasını ve devleti yeniden kurmasını telkin eden danışmanı Polzer Haditz'in sözlerine kulak veriyordu. Bunun tam zamanıydı. Çünkü Çek ve Yugoslav milletvekilleri, Rus ihtilâlinin etkisiyle, Reichsrat ilk kez açık açık isteklerini ileri sürmüşlerdi; Temmuz ayında, Hırvat ve Dalmaçyalı liderler, Sırplarla «Korfu» paktını imzaladılar; bu paktta, ileride kurulacak olan Yugoslav devletinin dayanacağı ilkeler belirleniyordu. Fakat, imparatorun yöntemi kararsız ve sallantılıydı; ona, bu dağınık isteklerine kesin bir biçim verebilecek insanların yardımcı olması gerekti; böyle adamları bulup iş başına getiremedi.

Avusturya'da, 1916'da kurulmuş olan Clam-Martinitz hükûmeti bir yatıştırma politikası güdüyordu. Acaba ulusal azınlıkları, kendilerine özerk yönetim hakkı tanıyarak, biraz olsun tatmin etmek olası mıydı? Clam-Martinitz buna cesaret edemedi. Haziran ayında bütçenin oylanması sonucunda azınlıkta kaldı. İmparator, başbakanlığa, geçici olarak, düşen kabinedeki tarım bakanı Seidler'i getirdi. İmparatora göre o yalnız vekâletle başbakanlığı yürütecekti. Yeni hükûmet, askerî mahkemelerde uygulanan yöntemler üzerine, Mecliste soruşturma açılmasından korkarak,

Avusturya-Macaristan İmparatoru Charles, bir birliği denetlerken

Masarik ve Beneş gibi, yabancı ülkelerde bulunanların dışındaki bütün siyasal tutuklular için af ilân etti. Bu basit çözüm, Almanlarla, askerleri kızdırmıştı. Bununla birlikte imparator daha ileri gitmek istiyordu; imparatorluktaki bütün ulusal azınlık temsilcilerinin gireceği bir kabine kurmayı tasarlıyordu. Böyle kombinezonu denemeye razı olan tek adam, liberal bir hukukçu olan Redlich'ti. Almanya buna karşı vetosunu kullandı. 31 Temmuzda, Seidler'in başbakanlığını onaylamaktan başka çare kalmamıştı. Seidler; iyi bir memur olmakla birlikte, eski Avusturya kafasıyla düşündüğü için ulusal azınlıkların psikolojisini anlayamazdı. Bu düşüncesiz ve programsız hükûmet gününü gün etmekten başka bir şey yapmıyordu.

Charles'ın kişisel etkisi, Macaristan'da daha güçlü duyulmakla birlikte, olumsuz sonuç veriyordu. Başbakan Tizsa'ya muhalifleri, diktatörce yöntemlerinden dolayı hücum etmekteydiler. Muhalefet, seçim reformunu atlama tahtası yaptı. Nüfusu 20 milyon olan bu ülkede yalnız 200.000 kişinin oy hakkı vardı:

bu da yirmi beş yaşını doldurmuş erkek nüfusunun dörtte biri kadar bir şeydi; vatan uğrunda canlarını feda etmeleri istenen insanların oy hakkı olmamalı mıydı? Tizsa bu isteğe karşı koydu: Genel seçimler, parlâmentoda Macarların üstünlüğüne son verir diyordu. Böyle bir olasılık imparatorun ve kralın hoşuna gitmişti. 22 Mart günü muhalefet liderlerini kabul etti; bunlar ya Tisza'yı hükûmetin başından uzaklaştırmasını ya da çevresini bütün azınlıklardan alınacak bakanlarla çevirmesini istediler; Budapeşte'ye gelen imparator, Tisza'ya bir mektup göndererek seçim hakkını genişletmesini salık verdi. Tisza, bu isteği reddetti: cevabında «Macar meclisini, Avusturya meclisinin düzeyine düşürmek istemediğini» söylüyordu; 21 Mayısta istifasını verdi. Bu, kralın kişisel politikasının başarısıydı, ama tehlikeli bir başarı: Charles Macaristan'daki en enerjik devlet adamını parlâmentoda çoğunluğu elinde tutan «Çalışma Partisi» nin liderini kendine düşman etmişti. Polzer Hoditz imparatora atılganca bir plân önerdi: seçim, toprak, vergi reformunu içine alan bir program ilân etmek ve çoğunluk direnmede devam ederse parlâmentoyu feshetmek. Charles bu kadar cesurca bir karar verebilecek yaratılışta bir adam değildi. Kabineyi kurmakla Kont Esterhazy'yi görevlendirdi; fakat, yeni başbakan kısa bir süre sonra sağlığının bozulması yüzünden çekilmek zorunda kaldı. Yerine gelen ve «uzlaşma uzmanı» olan Wekerle bir seçim reformu tasarısı hazırladıysa da, Tisza ile uyuşabilmek için katıksız ve eksiksiz bir genel seçime kadar gitmedi. Seçim reformuyla ilgili hazırlık çalışmaları aylarca sürüncemede kalırken, parlâmento dışındaki ulusal azınlıklar kaynaşmaktaydı.

Avusturya-Macaristan bezgin bir durumdaydı. Ulusal azınlıkların tehlikeleri daha pek büyük olmamakla birlikte, imparator bunların gün geçtikçe artacağını görüyordu. Ekonomik güçlükler artmaktaydı. Tarım kaynaklarının açlık tehlikesine engel olduğu Macaristan, Avusturya'ya yardım edebilirdi; fakat yiyecek maddeleri stoklarını kendine saklamayı istiyordu. Ne iki krallık arasında, ne de herbirinin içinde dayanışma vardı. Bun-

dan başka Charles da Fransa ve İngiltere ile giriştiği gizli konuşmaları bir sonuca erdiremedi. Ufuk karanlık görünmekle birlikte, savaşa devam etmek gerekiyordu.

Krallıklar da, parlâmenter demokrasiler kadar, savaş içindeki devletleri rahatsızlıklarından yakayı kurtarabilmiş değildi. Bütün devletlerde kamuoyunun bir kısmı kendini bezginliğe kaptırmıştı. Karışıklık, tarafsızlara bile yansımıştı: 1916 sonbaharında ulusal birlik kabinesinin kurulmuş olduğu Kopenhag'da hükûmet bunalımı oldu; İsveç'teki bunalımda Hammarskjold kabinesi çekilmek zorunda kaldı, İsviçre'de ekonomik sıkıntıların ve Rus ihtilâlinin etkisiyle, Sosyalist Parti bir kışkırtma kampanyası açmıştı; bunun sonucunda Chaux de-Fonds'da ve Zürich'te önemli olaylar meydana geldi. İspanya'da durum bir ara tehlikeli bir hal aldı. 1917'de istifa eden Romanones'ın yerine Garcia Prieto geçti ise de kurduğu hükûmet ancak birkaç hafta yaşadı; Barcelon cuntasıyla giriştiği bir çatışma üzerine çekildi. Dato'nun kurduğu muhafazakâr kabine, ihtilâlci bir genel grevle uğraşmak zorunda kaldı: Madrit'de, Bilbao'da ayaklananlar barikatlar kurdular; ordu isyanı bastırdı. Her yere kaygı yayıldı.

Bu kaygı haftadan haftaya en çok Rusya'yı sarmıştı. Nisan ayının başından beri Miliyukof zaman kazanmaya çalışıyordu; barış isteyen halkın, isteğini yerine getirir gibi görünürken, müttefiklere gönderdiği gizli notalarla savaşa sonuna kadar devam etme kararında olduğunu belirtiyordu. Bu manevra bir süre başarılı olabilir miydi? 16 Nisanda İsviçre'ye sığınmış olan aşırı sosyalistler, Almanya'dan zırhlı vagonda geçerek Petrograd'a geldiler. Bunların başında Lenin vardı. Bolşevik grubu delegelerine yaptığı konuşmada (17 Nisan) «savaşa karşı alınacak tutum» sorununa birinci plânda yer verdi; hemen ardından da Milyikof'un politikasının iç yüzünü ***Pravda*** da açığa vurdu. Bu sırada Bolşevikler sovyette çoğunlukta olmaktan uzakta bulunuyorlarsa da, bütün sosyalist grupları Lenin'in parolasını benimsedi. Geçici hükûmetteki sözcüleri Kerenski şimdi Miliyu-

kof'a açıkça muhalefete başlamıştı. Bu, kendisinin barış istediğinden değildi; fakat Rusya'nın ilhakçı politikadan vazgeçerek savaşa devamını olanaksız gördüğü için böyle davranıyordu. İşte bu, durumu «yeniden gözden geçirme» sorunu çevresinde dönüyordu bütün mücadeleler.

Miliyukof, daha önce de baş vurduğu taktiği kullanarak diretmek istedi: müttefik devletlere, sovyetin isteğine uyarak, müttefiklere birer nota göndererek, Rusya'nın hiçbir yabancı toprağını almak istemediğini bildirdi; fakat buna eklediği açıklayıcı bir notta ise, «Dünya savaşını zafere kadar» yürütmeye ve müttefiklere karşı giriştiği bütün yükümlülüklere, tam anlamıyla uyacağını belirtti; Lenin, halka çağrıda bulunarak, geçici hükûmeti devirip iktidara sovyeti getirmesini istedi. 4 Mayıs günü ayaklanma patlak verdi. Geçici hükûmetin sert davranışı karşısında başarısızlığa uğradı. Hükûmet Petrograd garnizonu olmasaydı bile, Taskoye-Selo'da kışlaya yerleşmiş olan birliklere güveniyordu. Miliyukof, zaferi kazandığını sanmıştı. Fakat, hükûmet, sovyetlerle yeniden çarpışmaya girecek kadar güç bulamıyordu kendinde. Birkaç gün sonra, Kerenski'nin etkisiyle, üyelerin çoğunluğu, Miliyukof'ın yokluğunda, dışişlerinin yönetiminin «daha oynak» bir yönetimden yana olan birine verilmesini kararlaştırdı. 15 Mayıs günü, dışişleri bakanı istifa etti.

Miliuyukof'un düşmesi, İhtilâfçı Rusya'nın ne kadar yol aldığını ölçmeye elverişliydi. Yeniden kurulan geçici hükûmette, sovyetin üç temsilcisi vardı ve harbiye bakanı, Başbakan Prens Lvov'la dengeyi sağlıyordu. Kerenski, savaş amaçlarını gözden geçirmek, «demokratik» bir barış programını benimsemek, bütün ilhakçı düşünceleri bir yana atmak Rus halkının «ulusal bir atılım» göstermesi için biricik yoldur, diyordu. Yeni dışişleri bakanı Çerçenko bu tezi, müttefik hükûmetlere 19 Mayıs günü sundu: Rus hükûmeti «her türlü ayrı barışı» red eder; ama, olduğu kadar çabuk, genel bir barışın, «ilhaksız ve ulusların kendi yazgılarını kendilerinin belirlemeleri temeline dayanan» bir barışın gerçekleştirilmesini diler.

Artık batılı devletlerin gizli anlaşmaları gözden geçirmesi gerekiyordu. Her ne kadar Rus hükûmeti, 13 Haziran tarihli nota ile 5 Eylül 1914'de imzalanmış olan paktın bu yeniden gözden geçirmenin dışında bırakılacağını açıklamış bulunuyorsa da, müttefikler arasında yeni savaş amaçlarını belirlemek üzere bir konferans toplanması tasarısının tehlikeleri vardı: «ilhaksız barış» formülü ile Fransa'nın Alsace-Lorrain'i yeniden ele geçirme kararı, Büyük Britanya'nın, zaptettiği Alman kolonilerini elden çıkartmama isteği bağdaştırılabilir miydi? Müttefikler arasındaki anlaşma bu deneye dayanabilir miydi?

Barış Yolunda Atılan Adımlar

Diplomasi harekete geçmişti. Silâh gücünün azalmaya başladığı, yenme kararlılığının sarsıldığı bu karışıklık döneminde bir uzlaşma barışı düşüncesi gittikçe yayılıyordu. 1917 Nisanından ekinime kadar, resmî olmayan aracılar, yeni bir konuşma yolu bulabilmek için oradan oraya baş vurmaya başlamışlardı. Bugün bile bütün bu girişimleri ayrıntılarıyla bilmeye olanak yok. Bu zamana kadar ancak gözden getirebilmiş olan Viyana belgelerinden öğrenildiğine göre, İsviçre'de, birçok devletin kendilerine bir konuşmaya girişmek üzere yetki verdiği on kişi vardı; bundan başka savaştaki devletlerin diplomasisi birtakım «bilgi vericiler» kullanıyordu ki, bunlar resmî bir nitelikte olmadıkları için daha büyük bir hareket serbestliği içinde bu yolda çalışabilirlerdi. Bütün bu yolda çalışanların adlarının listesini yapmak bugün için olası değildir. Bunların çalışmalarının ne yolda geliştiğini öğrenebilmek için bütün savaşan devletlerin ve tarafsızların arşivlerini incelemek, bundan başka askerî arşivleri de araştırmak gerekir; çünkü bütün ülkelerdeki başkomutanlıkların kendi haber alma servisleri vardı; bunlar diplomatik çalışmalar üzerine etki yapmaktaydı. Bundan başka, barış yolunda girişilen hareketlerden bazıları da hiçbir yazılı iş bırakmamıştır. Gerek belgeler, gerek tanıklıklar bütün bu girişimlerin tarihini yazmaya da-

ha elvermemektedir. Ama işin temelini yeteri kadar berraklıkla görebiliyoruz.

Ortaklaşa bir terimle bu «barış girişimleri», birbirinden apayrı gerçekleri kaplamaktadır, öyle oluyordu ki, bazı girişimler bir genel barış isteğinden doğuyordu; kimi zaman da, düşmanlardan biri ötekine ayrı bir barış önerisinde bulunmaktaydı. Kimi zaman da konuşma sırasında her iki varsayım ortaya atılıyor ve konuşma masasında oturanlar, karşılarındakini kendi yollarına çekmeye çalışıyorlardı. Yalnız konuşmacıların bir sonuca varmak gibi bir amaçları yoktu; yalnız bir fikir edinmek üzere yapılmaktaydı: düşmanın niyetlerinin ne olduğunu anlamaya çalışmak, bir öneri karşısındaki tepkisini öğrenmek ve direnme gücünü değerlendirebilmek. Bundan başka, bir konuşmaya yanaşan hükûmeti, müttefiklerinin gözünde kuşkulu duruma sokarak, düşman koalisyonun içinde bir güvensizlik havası estirmekten başka bir amacı olmayabilirdi bu hareketin. Bu bir sondaj mıydı? Bir manevra mı? Bu konuda yorum yapmak çok kere güç olmaktadır. Ayrıca, gerçekten bir görüşme ile bir yapmacık arasındaki farkı görebilmek kolay olmamaktadır. Bir devlet adamının, temsilcisinden bile sakladığı gizli niyetlerini nasıl öğrenebiliriz? Sonra, başlangıcında ciddî olan bir konuşma, giderek başka bir niteliğe bürünebilir: bir hükûmet konuşmaya başlarken barış isteği duymuş olabilir; ama kısa bir zamanda, düşmanın iddiaları karşısında bu yolda bütün ümidini kaybetmiş olabilir; bununla birlikte, karşısındakinin ne üzerine oynadığını tam olarak keşfedebilmek için onunla ilişkiyi kesmez. Askerî ya da siyasal eğilimlere göre, durmadan değişen bütün bu karmaşık durumlarda yakalanması gereken o kadar çok ince farklar var ki! Bunun için, eleştirici bir gözle yapılacak bir incelemeyi, yalnız en önemli ve en iyi bilinen, olaylar çerçevesinde yapmak gerekir.

Avusturya-Macaristan'ın, barış girişimlerinde etkin bir rol oynamış olması doğal bir şeydi: sürekli acısını çektiği iç politika güçlükleri yüzünden, bu imparatorluk içinde egemen durumda

bulunan Alman ve Macar halkları ve ulusal azınlıklar arasındaki düşünce ve duygu ayrılıkları yüzünden, Avusturya-Macaristan monarşisi bütün öteki savaşan devletlerden daha büyük bir tehlike ile karşı karşıya bulunuyordu. Bunun için zafer kuşkusuz ki olunca, zayıf da olsa, bir uzlaşma ile kendisini bu maceradan çekip sıyırmakta yararı vardı. İmparator Charles bunu kavramıştı. Yakın çevresindekilerin kesinlikle belirtmiş olduğuna göre Amerika'nın savaşa katılışından sonra Almanya ile müttefiklerinin bozguna uğramasının önlenemeyeceğine inanıyordu; bundan başka, zafere dayanan bir barışa kavuşmamayı da candan diliyordu; çünkü bu zafer, kendisini dev aynasında gören Almanya'nın eseri olacaktı. İmparator, 1917 Mayısında: Almanya'nın savaşta parlak bir zafer kazanması, bizim mahvolmamız demektir» diye yazmıştı. Ona göre «bu bataklıktan kurtulabilmek için en iyi çözüm yolu» en kısa zamanda statükoya dayanan bir barışın imzalanmasıydı. Alman hükûmeti böyle bir barışı istemiyordu. Fakat Charles itirazı şöyle cevaplandırmaktaydı: «Yalnız soyluca davranmış olmak için Almanya'ya ayak uydurmak, intihar etmek olur» ona göre Avusturya-Macaristan'ın ödevi, «gerekirse Almanya'nın iradesine de karşı koyarak» barış yolunu aramaktı. Böyle bir şey olabilir miydi?

Böyle bir olasılık Fransa ile İngiltere'nin hoşuna gidebilirdi. Çünkü onlar için asıl düşman Almanya idi: ama genel bir barışla değil, Avusturya-Macaristan'la ayrı bir barışla ilgiliydiler. Avusturya-Macaristan topraklarını ilhak etmek isteyen Sırbistan, Romanya, İtalya bu isteği paylaşmıyorlardı. Onlar için başlıca düşman Avusturya-Macaristan Krallığı idi; onunla uzlaşmak ulusal isteklerden vazgeçmek demekti. Kuşkusuz, İtilâf devletlerinin çıkarı, Avusturya-Macaristan'ın yapacağı bir girişimi önceden bir kenara itmemekteydi; çünkü Rus ordusunun zayıf düşmüş olması batı devletlerini kaygılandırıyordu; peki ama bir görüşmeye girişmek üzere hangi temellere dayanılacaktı? 10 Ocak 1917 tarihli nota ile İtilâf bloku, Avusturya-Macaristan'daki ulusal azınlıkları tuttuğunu belirtmişti; ayrı bir barış imzalan-

ması durumunda bunları bırakması gerekirdi; bu çok zahmetli, ama yapılabilecek bir cephe değişikliği idi. Sonra savaşa girerken, İtalya ve Romanya'ya verilmiş olan sözleri de unutmak güçtü. Roma ve Bükreş hükûmetlerinin, gizli antlaşmaların sağlayacağı çıkarlardan vazgeçecekleri nasıl umulabilirdi?

Avusturya-Macaristan hükûmeti önce Fransa'ya başvurdu, İmparator Charles, önerilerini iletmek üzere, Belçika ordusunda hizmet eden yeğeni Prens Sixte de Bourbon Parme'ın aracılığına baş vurdu; imparatorun kişisel temsilcisi olan Kont Erdöly ile İsviçre'de görüştükten sonra, Prens Sbctine ve kardeşi Xavier, Fransız Cumhurbaşkanına sorunu anlattıktan sonra, Viyana'ya gitmeyi kabul ettiler. Bu gizli görüşme 1917 Martında yapıldı. 23 24 Mart ve 8 Mayıs 1917'de olmak üzere prensler, imparator ve Kont Czernin'le iki kere görüştüler; iki kere de Paris'e gelerek, Avusturya-Macaristan önerilerini Cumhurbaşkanı Poincare ile başbakana ilettiler.

İlk gelişinde Prens Sixtine, Avusturya İmparatorunun kendisinin yazdığı bir mektubu getirdiler. Charles, sözlerinin gizli tutulacağı sözüne güvenerek, barış konusundaki görüşünü şöyle belirtiyordu: «Belçika, bütün egemenliğine sahip olarak yeniden kurulmalıydı»; Sırbistan'da buna kavuştuktan başka, «Adriyatik kıyısında adalete uygun ve doğal bir çıkışa» sahip olmalıydı; şu koşulla ki, toprakları üzerinde, Avusturya-Macaristan'a karşı yapılacak her türlü kışkırtmayı önleyecek önlemleri almalıydı; Rus isteklerinin karşılanması ertelendiği gibi, İtalya'nınkiler söz konusu bile edilmemişti; yalnız imparator, Alsace-Lorraine'in Fransa'ya geri verilmesinden yana olduğunu açıkça belirtiyordu: «Fransa'nın Alsace-Lorraine konusundaki haklı isteklerini bütün gücümle destekleyecek ve bunun için, müttefiklerin üzerinde kişisel etkinliğimi kullanacağım.» Avusturya hükümdarı, bu barış temelleri konusundaki düşüncelerinin ne olduğunu Fransa ve İngiltere'den sorarak «resmî görüşmeler» için elverişli bir ortam meydana gelmiş olmasını diliyordu. Ayrı bir barış yapılabileceğine hiç değinmemiş bulunan Charles'ın -«resmî gö-

rüşmeler» sözü bu varsayımı konu dışı bırakıyordu- Alsace-Lorraine işinde Almanya'dan ayrı bir tutumu olduğu görülüyordu. Fakat bu tam anlamıyla kişisel bir davranıştı; Avusturya-Macaristan dışişleri bakanının bundan haberi yoktu.

Prens Sixte'in, ikinci konuşmada, Avusturya-Macaristan'ın, İtalya'ya ne gibi bir fedakârlıkta bulunacağını sorması üzerine, imparator el yazısı ile ikinci bir mektup gönderdi; yalnız, belirsiz bir dille, Fransa ve İngiltere ile bir anlaşmaya varılabileceğine inandığını söylemekle yetiniyordu: yapılacak bir görüşmenin koşullarının yazı ile belirlenmesi işini Kont Czernin'e bıraktı. Czernin; İngiltere ile Fransa'ya gönderdiği notada, bu devletlerden, Avusturya-Macaristan Krallığı'nın toprak bütünlüğünü garanti edip «etmeyeceklerini soruyordu; bununla birlikte, değiş tokuş biçiminde olmak koşuluyla İtalya'ya bazı toprakların bırakılabileceğini de sözlerine eklemişti. Eğer bu temeller kabul edilirse Avusturya-Macaristan müttefikleriyle görüşmeye girişebilirdi. Buna göre bir genel barış varsayımı ileri sürülmüş oluyordu. İşte, Avusturya-Macaristan'ın «barış isteğini» değerlendirmeye yarayacak en sağlam belgeler bunlardır.

Bu öneri hangi ruhsal durum içinde yapılmıştı? Prens Sixte'in, birkaç yıl sonra söylediği gibi ayrı bir barış amacı mı güdüyordu? Ne imparatorun 24 Mart tarihli mektubundan, ne de Czernin'in 9 Mayıs tarihli notasından bunu anlamak olasıdır. Gerçek şudur ki, «Sixte olayı» sırasında Viyana ve Berlin hükûmetleri «savaşın amaçları» üzerinde konuşmalarını sürdürmüşlerdi. Kont Czernin, Almanya'yı, Alsace-Lorraine'in hiç olmazsa bir bölümünü Fransa'ya bırakmaya razı etmeye çalışıyor ve buna karşılık, Rusya'nın işgalindeki Polonya topraklarını ona vermek sözünü ediyordu. Böylece, imparatorun Prens Sixte'e yazdığı mektupta çizdiği programa uygun olarak, diplomatik bir baskıya girişmiş bulunuyordu; fakat boşuna bir çabaydı bu.

İtilâf devletleri, Avusturya-Macaristan'ın önerisini ciddiye aldılar, imparatorun mektubu kendisine gösterildiği zaman Lloyd George «Bu barış demektir!» diye bağırmıştı. Fakat Poincare ol-

sun, İngiltere'nin öteki yöneticileri olsun, ancak Avusturya-Macaristan ile yapılacak ayrı bir barışın Almanya'yı bozguna sürükleyeceğini düşünüyorlardı. Prens Sixte, görüşlerini bildiren yazılarında, sürekli olarak Avusturya-Macaristan politikasının bu olasılığı benimsediğini tekrarlayıp duruyordu. Acaba, metinlerin uyandırabileceği kuşkuları ortadan kaldırmak için mi böyle yapmıştı? «Ayrı barış» kelimeleri prensin eklemesinden başka bir şey değildi. Almanca metni görmemiş olan Fransa hükûmeti, yanlış bir çeviri karşısında olduğunu nasıl anlayabilirdi? Bunun için Viyana'nın önerisini incelerken, buna, gerçekte bulunmayan bir önem vermişti.

İtilâf devletlerinin böyle ayrı bir barışı imzalamakta çıkarı var mıydı? İngiltere ile Fransa önceleri bundan kuşku duymuşlardı. Peki ama İtalya ne düşünüyordu? Ribot ile Lloyd George, 19 Nisanda, Saint-Jean de-Maurienne'de Sonnino ile konuştukları sırada, üstü kapalı biçimde Avusturya-Macaristan önerisini açtıkları zaman, İtalyan dışişleri bakanı, Londra antlaşmasıyla sözü edilen topraklardan İtalya'nın hiçbir biçimde vazgeçmeyeceğini bildirdi. Bunun için, İtalya'yı Almanya'nın kucağına atmak tehlikesini göze almadan Avusturya-Macaristan'la görüşmeye girişmek olanaksızdı. Hiç olmazsa İmparator Charles'ı İtalya'ya Terentino ile Dalmaçya adalarını vermeye razı etmeliydi. İşte, Prens Sixte, Viyana'ya ikinci gidişinde bu uzlaşma formülünü kabul ettirmeye çalışmıştı. Czernin'in 9 Mayıs tarihli notası bu konuda ümit verici değildi: çünkü, Avusturya-Macaristan dışişleri bakanı İtalya'ya bırakılacak topraklara karşılık, bu ülkenin de bazı toprakları vermesi isteğini ileri sürüyordu. Bu iş bu noktadan ileri gitmedi: Prens Sixte, son olarak ilettiği öneriye hiçbir karşılık almadı.

Böylece, Avusturya-Macaristan'ın önerisi, İtilâf blokunca savsaklanmış oluyordu. Suç, güvensizliği ya da çekingenliği yüzünden harekete geçmeyen Fransız Başbakanı Ribot'da mıydı? Ribot, Prens Sixte'in arabuluculuğunun kuşkulu göründüğünü söylemekte haklıydı; çünkü İmparator Charles tam o sırada II.

Wilhelm'i ziyaret etmişti. Fakat sorunu bu biçimde ortaya koymak daraltmak olur. Gerçekte, İtalya, ortaya engel çıkartmasaydı, bu işin yürüyeceğine inanılabilirdi. İtalya bu direnişinde, 25 Nisan 1915'de imzalanmış olan gizli antlaşmadan güç alıyordu. Bu güçlüğü nasıl hem sonra, İtalya müttefiklerinin baskısıyla boyun eğerek söz verilen kazançlardan vazgeçse bile, Avusturya-Macaristan'la yapılacak ayrı bir barıştan sonra, hiç çıkarı olmadan savaş çabalarına devam edeceği düşünülebilir miydi? Avusturya-Macaristan'ı savaşan devletler listesinden silmek, İtalya'yı da silmek demek değil miydi? Böyle olunca büyük bir kazanç elde edilir miydi?

Doğrusu, Avusturya-Macaristan'la ayrı bir barış imzalansa bile bu, eksik bir sonuç olurdu. Bu devleti Almanya'ya karşı harekete sürüklemek de gerekirdi. İşte Paris ve Londra'daki bazı kimseler bu ümidi beslemişlerdi. Boşuna bir ümitti bu: İmparator Charles, Alman müttefiki konusunda antipati duyduğu kadar, güvensizlik de duymuş olabilirdi. Ama böyle birdenbire bir dönüş yapacak durumda değildi. Öyle ki, bakanlarından gizli olarak, kendi yazdığı notalarda, ancak savaştan sonra Avusturya-Macaristan'ın batı devletleriyle ittifak kurmaya çalışabileceğini ileri sürmekteydi. Kaldı ki imparator, kendi başına karar verebilir miydi? Almanya ile ilişkilerini kesmeye kalksa, bakanları, generalleri kendisine karşı çıkarlardı. Onlara kafa tutacak güçte miydi?

Daha sonra, özellikle Kont Arnand ile Kont Revertera arasında Friburg'da yapılan konuşmalar, yalnız «sondaj» niteliğindeydi: bu görüşmeler, Avusturya-Macaristan'la İtilâf devletleri arasında ayrı bir barış imzalanmasının hayal olduğunu gösterdi.

Alman hükûmeti, Kont Czernin'in kendisinden, Avusturya-Macaristan ile Fransa arasında gizli konuşmalar yapıldığını öğrenmişti. Kendisine verilen bilgi, kuşkusuz kasıtlı ve eksikti; fakat Alman Başbakanlığı işin iç yüzünü anlamamış değildi: edindiği az çok üstü kapalı bilgilerden şu kesin sonucu çıkartabilmişti: Avusturya-Macaristan'ın barışa gereksinimi vardı ve kaygı

verici girişimlerden geri kalmıyordu. Bu kararsız müttefikine karşı sert davranmakla birlikte, Almanya, bir barış görüşmesine yanaşmanın yararlı olan bir anın gelebileceğini kavramış durumdaydı. Buna hangi koşullarla razı olacaktı? Bethmann Holhveg, 23 Nisan 1917 günü, Kreuznach'ta bu sorunu Hindenburg ve Ludendorff'la görüştü. Verilen kararlar yazıya geçirildi. Almanya, Riga'ya kadar Litvanya ve Kurland topraklarını almayı tasarlıyordu, Reich'a «yaslanacak» olan Polonya'yı etkinliği altına alacaktı. Avusturya-Macaristan, Sırbistan'ın zararına topraklarını genişletebileceği gibi Romanya topraklarının büyük kısmını alacaktı. Polonya'yı kaybetmesine karşılık olarak Rusya'ya Doğu Galiçya, Ruten ülkesi, Seret'e kadar Moldavya verilecekti. Batıda Belçika, siyasal ve iktisadî bir ittifaka alınabilecek bir «olgunluğa» erinceye kadar, Belçika Almanya'nın askerî denetimi altında kalacaktı; o zaman bile Liege ile Flaman kıyıları uzun bir süre (doksan dokuz yıllık bir kiralama olasılığı açıkça ileri sürülmekteydi) Alman birliklerinin işgali altında kalacaktı. Ya Fransa? Alsace-Lorraine sorununun önüne konulacağını beklemesi gerekirdi. Alman yöneticilerinden hiçbiri, bu bölgenin Fransa'ya geri verilmesini aklından geçirmiyordu. Reich, pek zorda kalırsa ancak bazı ufak tefek «sınır düzeltmeleri» ne ve Mülhouse'un güneybatısında «dar bir bölgenin» bırakılmasına razı olabilirdi; hepsi bu kadar. «Vosges vadisinde bir karış toprağın terki bile söz konusu olamazdı.» Kaldı ki, bu ufak tefek ödünler karşılığında önemli kazançlar elde edecekti: «Briey-Longwy demir ve kömür havzası Almanya'ya bağlanmalıydı. İşte, Almanya, 1917 ilkbaharında, Amerika Birleşik Devletlerinin savaşa katılmasından hemen sonra, ancak bu koşullarla barışı kabul etmeye hazırdı.

Düşmanlarından herhangi birine bunları kabul ettirme şansı var mıydı? Alman diplomasisi, hem Fransa hem de Rusya'da yoklamalara girişmişti.

Belçikalı Kontes de Merode tarafından, İsviçre'de bir Fransız politikacısı ile bir Alman diplomatının buluşması düşüncesinin

ortaya atılmış olması o kadar önemli değildi. Şu da bir gerçektir ki, bu düşünce Almanlarca iyi karşılanmış, hükûmet de, genelkurmay da böyle bir buluşmaya razı olmuştu. Belçika genel valiliği siyasal lideri ve Almanya'nın Paris elçiliği eski danışmanı bu tasarıyı gerçekleştirmeyi üstüne aldı; anlattığına göre, o sırada doğrudan doğruya hiçbir resmî sorumluluk taşımayan Aristide Briand'la görüşme düşüncesini ortaya kendisi atmıştı. Lancken'in girişimi, 1917 Nisanının ikinci yarısında Bethmann Holweg ve Ludendorff tarafından kabul edildi: diplomata Alsace'ın, güneybatı açısı ile «Lorraine'de Fransızca konuşulan bazı çevrelerin» Fransa'ya bırakması yetkisi verildi. Bu önerilerle başarıya ulaşmak olası mıydı?

Haziran ayında bu öneriyi alan Briand, Almanlarla Fransızlar arasındaki her konuşmanın temel koşulunun, Alsace-Lorraine'in geri verilmesi olduğunu bildirdi. Laucken girişiminin suya düştüğünü anlatan bu sözleri öğrenmiş miydi? Pek öyle görünmüyor: böyle durumlarda, aracılar, iki yana da bir anlaşmanın mümkün olabileceğine inandırmak isterler. Ne olursa olsun Alman diplomasisi bu yolda ayak diredi. Lancken'in İsviçre'de kullandığı temsilciler, Briand'ın güvendiği Fransızlarla görüşme içindeydiler. Böylece, konuşmanın 22 Eylülde yapılması kararlaştırıldı. Lancken, karşısındakini konuşturup isteyeceği «en yüksek fiyatın» ne olacağını öğrenmek istiyordu. Briand, müttefiklerle anlaşarak, daha ileride resmî görüşmelere başlangıç olmak üzere, yarı resmî bir konuşmaya hazırdı; Almanya'da şiddetli bir barış isteğinin egemen olduğuna inanıyordu; Ren bölgesinde herhangi bir toprak isteğinde bulunulmaz ve barışın imzalanmasından sonra ekonomik boykotajdan vazgeçilirse Almanya'nın, Alsace-Lorraine'i geri vereceği kanısında olduğunu da belirtiyordu. Ne var ki, Briand buluşma yerine gitmedi; İsviçre'ye hareketinden bir gün önce tasarısını Ribot'ya açtı; başbakan bu tasarıyı onaylamadı. Bir konuşmaya yanaşmakla Fransız hükûmeti bir yorgunluk izlenimi vermiş olmaz mıydı? Hem sonra, Baron von Lancken, üç ay kadar önce Fransa'da barıştan

yana bir kaynaşma yaratabileceğinden söz etmemiş miydi? Başbakana göre konuşma önerisi bir manevradan başka bir şey değildi. İngiliz ve İtalyan hükûmetleri de bu düşüncedeydi. Bu görüşler karşısında boyun eğmekle birlikte Briand, daha elverişli koşullar içinde böyle bir konuşmanın yapılabileceği ümidini elden bırakmamıştı. Lancken de bir süre, konuşmanın yalnız ertelendiğini ümit etti. Gerçekte bu girişimin arkası gelmedi.

Eğer bu konuşma yapılsaydı, ne gibi bir sonuç verirdi? Daha ilk görüşmede taraflar nasıl aldanmış olduklarını anlayacaklardı. Alman hükûmeti bir an bile «imparatorluk toprağı» nı terketmeyi aklından geçirmiyordu. Kronprinz, o sırada Avusturya imparatoruna haklı olarak şöyle yazmıştı: «Almanya, Fransa'nın barışa razı olması için, Alsace-Lorraine'de bir toprak fedakârlığında bulunabileceğinin asla söz konusu olamayacağına inanıyorum. Alman halkı böyle bir öneride bulunmaya kalkacak bir başbakanı parçalar.» Briand da herhangi bir konuşmanın temel koşulunun, Alsace-Lorraine'in geri verilmesi olduğu düşüncesinde olduğuna göre, Almanya'nın buna yanaşacağını sanmakla aldanıyordu.

Öte yandan Fransız hükûmeti ileri sürdüğü isteklerinden vazgeçmek niyetinde değildi; bütün devlet adamları ve hemen hemen bütün parlâmento bunu her fırsatta açıklamaktaydı. Eğer Briand, konuşmayı durduracak yerde, kendiliğinden Larcken'in yoklama olarak ileri sürdüğü «Alsace-Lorraine»'i bir tampon devlet durumuna getirme önerisini kabul etseydi, Fransa'da bunu kimseye kabul ettiremezdi. İki yan da bir uzlaşmaya yanaşacak kadar yorulmuş değildi daha.

Fakat, Alman diplomasisi Rusya ile daha elverişli koşullar içinde uzlaşma ümidi besliyebilirdi. Miliukof'ın istifa etmiş olması, sovyetin ileri gelen temsilcilerinin barış parolasını ortaya atmış olmaları, gerek köylülerin, gerekse işçilerin askerlikle ilgili olaylara ilgisiz oluşu; bir gevşemenin yakın olduğunu anlatan belirtilerdi. Kuşkusuz, geçici hükûmet üyeleri içinde, liberal Lvov'la, sosyalist Kerenski gibi savaşı sürdürmek isteğinde ol-

duklarını açığa vuranlar yok değildi; fakat kamuoyunun uyuşukluğu karşısında bu kararlılık ne kadar dayanabilirdi? Özellikle 1915'de doğmuş olan Rusya ile ayrı bir barış antlaşması imzalama düşüncesi yeniden canlanmıştı.

Olaylar, Alman diplomasisine bir yoklama yapma fırsatı verdi. Zimmerwald komitesinin en etkin üyelerinden İsviçreli sosyalist Grimm, barış propagandası yapmak üzere Rusya'ya gelmişti; Lenin'le birkaç kere konuştu; hemen bir ateşkes imzalanmasını salık verdi. 26 Mayısta, Berne'deki dışişleri dairesi başkanı Hoffmann'a izlenimleri şöyle özetledi: «Halkın büyük çoğunluğu barış istiyor. Barışın imzalanması siyasî, askerî ve iktisadî bakımdan bir zorunluluktur... Yalnız, bir barış konuşmasını doğuda yapılacak bir Alman saldırısı tehlikeye koyar. Eğer araya işi bozan bir olay karışmazsa kısa süre içinde savaşa son vermek mümkün olur.»

Verilen bilgi Almanya için bir ölçüde değerli olabilirdi. Hoffmann bu bilgileri Berlin'e iletti; 3 Haziranda da Grimm Rusya ile bir anlaşmaya varılabileceği anlaşıldığı sürece, Almanya'nın hiçbir saldırıya girişmeyeceğini de bildirdi, aynca «birinci plândaki kişilerle yaptığı konuşmalar sonunda» Alman hükûmetinin isteklerini öğrendiğini de söylüyordu: «Rusya'nın iç işlerine karışmamak; halkların kendi haklarında kendilerinin karar vermesi hakkına saygı göstererek Polonya, Litvanya ve Kurland üzerinde dostça anlaşmaya varmak: «işgal edilen bölgelerin boşaltılması, buna karşılık da Rusya'nın işgal ettiği Avusturya topraklarından çekilmesi.» Kuşkusuz ki Hoffmann'ın kendisi, bunları inandırıcı birer kanıt olarak ileri sürmüştü. Bu da bir anlatım tarzından başka bir şey değildi. Grimin bu bilgileri geçici hükûmetin sosyalist üyeleriyle, barışçı muhalefet liderlerine iletebilecekti. Böylece Almanya, kendisi hiçbir yükümlülük altına girmeden, bu gönüllü aracı sayesinde, Rusların ruhsal durumu konusunda yargı vermeye ve bir konuşmanın temellerini belirlemee yarayacak bilgiler elde edebilecekti.

Ama hiç de böyle olmadı. Sekiz gün sonra «Almanya'nın aja-

nı» İsviçreli milletvekili, Rusya'dan sınır dışı edildi ve Hoffmann'la birbirlerine gönderdikleri telgraflar yayınlandı. Almanya'nın manevrası, Rusya'nın buna karşı giriştiği hareketler tam olarak suya düşürülmüştü. Böylece, Grimm Zimmerwaldci arkadaşları tarafından yalancı çıkartılmış oluyordu; Hoffmann da siyasal büronun başından ayrıldı; yerine Cenevreli Gustave Ador geçti. Bu başarısızlığı öğrenmeyen kalmadı. Ama çok büyük bir başarısızlık mıydı bu? Rus hükûmetinin üyeleri daha uzun süre barışçı harekete karşı koyabilecekler miydi? Temmuz başlarında Czernin, Ludendorff'a baş vurarak, Almanya'nın, ele geçirdiği toprakları bırakmak pahasına da olsa Rusya ile olabildiği kadar kısa bir zamanda ayrı bir barış imzalamaya çalışmasını istedi.

Almanya ile müttefiklerinin bu yoklamalara giriştikleri sırada, sahnede yeni bir girişim göründü: Bu da Vatikan'dan gelen barış telkini idi. Papanın diplomasisi de, bundan öncekiler gibi boşuna yeni manevralara yol açıyordu.

«Papanın barış notasının» nereden çıktığı bilinirse bu niteliği anlaşılır. Papa XV. Benoit, çoktandır, düşmanları birbirlerine yaklaştırmak istiyordu; bunu daha 1916'da denemişti. İlk çağrılarının başarısızlığa uğraması cesaretini kırmadı. Vatikan'dan esinlenen Katolik gazeteleri de durmadan bir uzlaşmanın zorunlu olduğunu yazıyorlardı; bunlara göre «barış şiddetten değil, akıldan doğmalıydı»; karşılıklı ödünlerle ulusal istekler bağdaştırılmalıydı; papa da, bu boğazlaşmaya son vermeyi çok istiyordu. Kilisenin çıkarı da onu buna doğru şiddetle itmekteydi: savaş, Hristiyanlar arasındaki dayanışmayı bozmuştu; bundan başka savaşan ülkelerden her birindeki yüksek papazlar hükûmetin emrine girmişlerdi; bu yüzden, uluslar arası bir güç olan Katolik örgütü zayıflamıştı. Savaş uzarsa bu tehlike daha da artmaz mıydı? Bunun için kilisenin en büyük başı hem etkinlik hem de ilke bakımından ileriki barışta bir rol oynamak isterdi: bu da Katolikliğin evrensel ödevinin belirtilmesi olacaktı. Ulusların yorulmaya başlamış olması, Papanın yeni bir öneride bu-

lunması için 1917'de, 1916'dakinden daha elverişli bir hava yaratmıştı. Hem sonra mayıs ayında, Stockholm'da, barış koşullarını incelemek üzere sosyalistlerin bir toplantı yapacakları ilân edilmemiş miydi? Katolik kilisesi öncülüğü sosyalistlere bırakmalı mıydı? İşte görebildiğimiz kadarıyla, XV. Benoit'yi, 1917 yazında harekete geçiren etkenler bunlardı.

Hiçbir girişime geçmeden, Papalık, bu duyguların açığa vurulmasının Alman ve Avusturyalı Katoliklerce iyi karşılanacağını biliyordu. Çünkü milletvekili Erzberger, Czernin'in desteği ile Papanın bu işe karışmasını rica etmişti. İtilâf devletlerinde hiç de böyle bir tutum yoktu. Vatikan'ın, Avrupa'daki başlıca Katolik devlet olan Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarıyla daha çok ilgilenmesine nasıl hayret edilebilirdi? Çünkü İtilâf devletlerinden ikisi Katolik değildi; ikisinin de Papalıkla arası açıktı.

Papa XV. Benoit Viyana'da, tasarısına daha elverişli bir anlayış görmüş olacaktı, düşüncesini önce Almanya ile müttefiklerine açtı. Bunun için iyi bir diplomat olarak ün kazanmış bir yüksek papaz olan önemli işler dairesi sekreteri Pacelli'yi Münich'e elçi olarak göndermişti. Yeni görevine başlar başlamaz, Papanın elçisi, «barış için çalışma» yolundaki kararını ilân etti; hiç zaman geçirmeden de işe koyuldu. Haziran sonunda Bethmann Holweg'la, II. Wilhelm ile sonra İmparator Charles'la konuştu. Hepsinin kendisini karşılayışı cesaret verici idi. Fakat temmuz ayında Almanya'da patlak veren bunalım konuşmaların kesilmesine neden oldu. Michaelis başbakan olur olmaz Papanın temsilcisi Berlin'e koştu. 24 Temmuzda bir nota verdi. Bunda Papalık diplomasisinin taraflara kabul ettirmeye çalışacağı koşullar belirtiliyordu. Alman hükûmeti bu konudaki görüşünü bildirmek ister miydi? Michaelis bir cevap vereceğini söyledi; Avusturya-Macaristan'ın üstüne düşmesine karşın bu cevabı geciktirdi. Papanın temsilcisi kaygılanmaya başlamıştı; bu gecikmeyi askerî çevrelerin karşı koymasına bağlayarak, genelkurmaylığın baskısıyla, Alman hükûmetinin aşırı istekler ileri sürmesinden korkmuştu. Bunun üzerine, Papalık, Almanya'nın cevabını beklemeden 14

Ağustosta, önerisini ileri sürmeye karar verdi.

1 Ağustos tarihini taşıyan belgeden, Papanın, adalete uygun ve sürekli bir barışın koşulları olarak neleri düşündüğü anlaşılıyordu. Barışın gerçekleşmesi için savaş içindeki devletlerin «hukuken manevî gücünü» kabul etmeleri ve gelecekte silâhları azaltıp, hakeme baş vurma yöntemini kabul etmeleri gerekirdi; bunlar, hükûmetlerin kolayca benimseyebilecekleri ilkelerdi. Pratik hükümlerin ayrı bir önemi vardı. Papa, anlaşmazlık nedenini ortadan kaldırmak için denizlerin serbestliği ilkesinin ilân edilmesini öneriyordu. İstilâdan ileri gelen zararlar için bile olsa, savaş içindeki devletlerin karşılıklı olarak «tazminat istemekten vazgeçmeleri» ni de ileri sürüyordu. Topraklar üzerindeki anlaşmazlığa da son vermek üzere, ilke olarak, işgal edilen toprakların boşaltılarak, statükoya dönülmesini öğütlüyordu. Fransızlarla İtalyanların isteklerini hiç dikkate almamak olur muydu? Hayır. «Yalnız Papa, bu konuda, ilgili devletlerin akla uygun bir uzlaşmaya» varacakları kanısındaydı. Belçika'ya gelince bu devlet «hangi devlete karşı olursa olsun, siyasal, askerî ve iktisadî bağımsızlığını tam anlamıyla elde etmeliydi.» Bu notaya karşı tutumlarını belirlerken, hükûmetler, savaşı uzatırlarsa «Tanrı'ya ve insanlara karşı yüklenecekleri sorumlulukları» duyabilecekler miydi?

Bu notaya bir göz gezdirivermek, Papanın Almanya ile müttefiklerini nasıl kolladığını anlamaya yeter.

«Denizlerin serbestliğinden» söz etmek İngiltere'yi kaygılandırırdı; savaş tazminatından vazgeçilmesini öğütlemek, hemen hemen hiç istilâya uğramamış olan Almanya'nın işine yarardı.» Belçika'nın «herhangi bir devlete karşı» bağımsızlığının sağlanmasını istemek, İngiltere ile Fransa'nın etkinliğine karşı güvence isteyen Almanya'nın tezini ileri sürmek oluyordu. İtilâf devletlerini tatmin edebilecek tek nokta, Alsace-Lorraine'le Avusturya-Macaristan'ın elinde bulunan İtalyan toprakları sorununa üstü kapalı olarak değinilmiş olmasıydı; fakat, Papanın notasında bu toprakların tam olarak geri verilmesi düşüncesi daha baştan bir

kenara bırakılmış bulunuyordu. Sonunda, Papanın notasında bazı noktaların unutulmuş gibi görünmesi bile bir hesaba dayanıyordu: Sırbistan'dan söz edilmemişti; bu da Avusturya-Macaristan'a meydanı boş bırakmak için değil miydi? Katolik olduğu halde Polonya konusunda hiçbir şey söylenmemişti. Bu da, «Rusya'daki durumun karışıklığını» ileri sürerek savaş amaçlarını bildirmeyen Almanya'nın isteğini göz önünde tutmak olmuyor muydu? Bunun için İtilâf devletlerince, Papa'nın girişiminin Almanya'dan esinlendiğinin düşünülmesi akla yakın bir şeydi. Gerçekte XV. Benoit Berlin'le konuşup danışmış değildi; çünkü Michaelis'ten cevap almamıştı; fakat, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın düşüncelerinin ne olduğunu el altından soruşturmuş, fakat İtilâf devletlerinin ne görüşte olduğunu öğrenmeyi gerekli bulmamıştı. Bundan başka, ileri sürdüğü önerilerde Alman görüşünü büyük ölçüde hesaba katmıştı.

Gerçekten de Papanın önerisi her yerden önce Almanya'da iyi karşılanmış görünüyordu. 12 Ağustosta, biraz gecikerek, Alman hükûmeti verdiği cevapta, aşağı yukarı Papalık diplomasisinin 24 Temmuz tarihli notasında kullandığı formülleri andıran bir dil kullanıyordu: denizlerin serbestliği, hakem usulü, silâhların azaltılması; ayrıca, toprak uyuşmazlıklarının ilgili devletler arasında doğrudan doğruya görüşülmesini de istiyordu. Kuşkusuz, Belçika konusunda Alman hükûmeti ihtiyatlı bir dil kullanmaktaydı. Almanya, kolonilerinin geri verilmesi için Belçika topraklarını «rehin olarak elinde tutmak» ve gelecek için de «güvence» istiyordu. Fakat, bütünüyle alınırsa, Alman notası ümit kırıcı değildi. 27 Ağustos tarihli Amerikan cevabı, can sıkıcı değilse bile, belirsizdi. Başkan Wilson, Almanya'nın iktidardaki yöneticilerine güvenilemeyeceğini, meğer ki Alman halkı iradesini göstersin. Toprak sorunları üzerinde Amerikan notasında hiçbir şey söylenmiyordu; bu da rastgele bir olay değildi; bu da Amerika Birleşik Devletlerinin, Fransa'nın ve İtalya'nın toprak istekleriyle hiç ilgilenmediğini göstermekteydi.

Papalık, İtilâf devletlerinin görüşlerini öğrenmek için çok sa-

bırsızlanıyordu. Fransa, İngiltere, İtalya kendilerine kesin bir kazanç sağlamaksızın, Almanya'nın, Rusya'nın zararına topraklarını büyültmesine yol açacak bir öneriyi daha ilk anda ellerinin tersiyle iterek bir dayanışma örneği verecekler miydi? Oysa, Büyük Britanya konsolosu Kont Salis, 23 Ağustosta tek başına Vatikan'a geldi; hükûmetinden aldığı nota şeklindeki bir telgrafı verdi: bu Londra hükûmetinin Papanın notasına yarı resmî cevabı idi. Önceden her türlü arabuluculuğu bir yana itmemekle birlikte, bu notada Almanya ile müttefiklerinin açıkça ve resmî olarak savaş amaçlarını belirtmedikleri ileri sürülerek: «Hatta Belçika'nın tam bağımsızlığı ve verdikleri zararların ödenmesi konusunda ne düşündüklerini bilmiyoruz» deniliyordu.

Bu da İngiliz hükûmetinin Belçika sorununa çok önem verdiğini oysa Alsace-Lorraine ve Terentino ile ilgilenmediğini göstermekteydi. Bu yoldaki ilişkiye yazılı bir biçim veren İngiltere temsilcisinin hareketi Papalık diplomasisinin önünde yeni ufuklar açıyordu: Belçika sorunu belki de barışın düğüm noktasıydı. İngiltere benimsemedikten sonra Fransa ile İtalya'nın isteklerinin ne önemi olabilirdi ki? Eğer, Papalık, Londra ile Berlin'i Belçika sorunu üzerinde uyuşturabilirse, Fransa ile İtalya, İngiltere'nin kendilerini yarı yolda bırakması tehlikesinin baskısıyla, kendilerine hiçbir kazanç getirmeyecek. Papalık diplomasisi herhalde böyle bir olasılığı sezmişti. Ne olursa olsun Fransız hükûmeti böyle bir şeyden korkuyordu: İngiltere'nin hareketini öğrenir öğrenmez, kendisine danışılmadığı için üzüntüsünü açığa vurdu; müttefikini göz altında bulundurabilmek için ve Belçika sorununun tek başına tartışmaların konusu olmasını önlemek üzere konuşmalara katılmak istiyordu. Acaba daha bunu başarabilir miydi?

Papalık diplomasisi elini çabuk tuttu. İngiltere'nin cevabından sonra, girişiminin sağlam bir temele oturduğunu sezerek işi daha ileri götürdü. Papalık elçisi, 30 Ağustos günü Alman başbakanına İngiliz diplomatı tarafından iletilen notanın kopyasını verdi; «imparatorluk hükûmetinin Belçika'nın tam bağımsızlığı

konusundaki düşüncesiyle», «aynı biçimde Almanya'nın askerî, siyasal, iktisadî bağımsızlık konusundaki düşüncelerini kesin olarak açıklamasını» istedi. Eğer Almanya, uzlaşıcı bir cevap verirse, Papalık «ileriki konuşmalar için önemli bir adım atılmış olacağını» kabul ediyordu. İşte böylece Belçika sorunu açıkça ortaya konulmuş bulunuyordu. Papalık tarafından görünüşe göre, evet. Ama gerçekte İngiltere tarafından. Hiç olmazsa Alman hükûmeti, buna, İngiltere tarafından konuşmaya oturma yolunda atılmış bir adım gözüyle bakabilirdi.

Bu fırsattan yararlanılmalı mıydı? Eğer bu hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde Belçika'nın tam bağımsızlığının yeniden kurulması sözünü getirse hem genel barış yolunu açar hem de İtilâf devletleri arasındaki dayanışmayı sarsabilirdi. Alman hükûmeti, önüne çıkan iyi fırsatları görmezlikten gelemezdi; fakat kamuoyunun büyük çoğunluğunun, Almanya'ya katılmasını beklediği şu Belçika'dan vazgeçemiyordu bir türlü. Dışişleri Bakam Kühlman böyle bir hayale kapılmadığı için (Almanya'nın her zaman Belçika'yı egemenliği altında tutabileceğine inanmıyordu) Belçika'ya, Almanya'nın işine yarayacak barış koşullarını elde edebilmek için bir «rehin» gözüyle bakıyordu. Daha başlangıçta, işgal edilen toprakların geri verileceğini söylemek «çok saflık olurdu.» Başbakan da, başka nedenlerden ötürü böyle düşünüyordu. Michaelis, büyük karargâhın görüşlerini paylaşmaktaydı. Ona göre Belçika, askerî ve iktisadî ilişkilerle Almanya'ya bağlı kalmalıydı; bunun için de Papanın girişiminin başarısızlığa uğrayacağı kanısındaydı. Yalnız başarısızlığın sorumluluğunu düşmanların sırtına yükleyebilmek için» işi uzatmaya bakacaktı. Papanın notası Reichstag'da, tersine, daha büyük bir ilgi uyandırdı: işi incelemek üzere yedi kişilik bir komite kuruldu. Fakat sosyalistlerden başka hükûmetten, Papaya açık bir cevap vermesini isteyen olmadı. Bu yüzden dışişleri bakanı hareketlerinde serbest kaldı. Ne yapmayı tasarlıyordu? Papaya, Belçika sorununa değinmeden, üstünkörü bir cevap vermekle birlikte, İngiltere ile doğrudan doğruya gizlice görüşmeye geçme-

nin, ileriki pazarlıklar için yararlı olacağını düşünüyordu. Ama, büyük karargâh isteklerinde ayak diretirse bundan ne sonuç elde edilebilirdi ki? Dışişleri bakanı yetki alabilmek için imparatorluk kurulunun toplanmasını istedi.

İmparator, Kronprinz de hazır bulunduğu halde, 11 Eylülde, Bellevue'de barış önerileri karşısında tutulacak politikayı belirlemek üzere yapılan toplantıyı açtı. Eğer bu durum İngiltere ile bir konuşma olanağı verecekse, dışişleri bakanı Belçika'dan vazgeçebilir miydi? Kurulda sorun bu biçimde ortaya konuldu. Ludendorff, Belçika'nın bırakılması düşüncesine karşı çıktı: Almanya hiç olmazsa Liege yakınındaki Meuse hattını elinde tutmalıydı. Deniz Kuvvetlerinin sözcüsü Haltzendorff, Flaman kıyılarını istiyordu. Ama Belçika'yı ilhak etmeden, Flaman kıyıları nasıl ele geçirilebilirdi? II. Wilhelm bu konudaki tutumunu belirtti: «ilhak, belki de Almanya için zararlı ve tehlikeli bir iş» olacaktı. Buna göre Alman diplomasisi Belçika devletinin «yeniden kuruluşunu» söz verebilirdi. Bununla birlikte bazı önlemler almaktan da geri kalamazdı. «Liege bölgesinde bir anlaşmaya» varmak gibi; fakat imparatora göre bunlar yalnız Belçika ile Almanya arasındaki sorunlardı; bir barış konferansını ilgilendirmezdi.

Bellevue toplantısı böyle sona erdi. Varılan sonuç da pek açık değildi. Kuşkusuz ki, kısa bir zamanda barışa ulaştıracaksa, Alman hükûmeti ilk olarak, Belçika'nın yeniden bağımsızlığına kavuşmasını ön görüyordu. Fakat, imparatorun, alınmasını istediği önlemin anlamı neydi? Belçika hükûmetinden, Liege kalesinin geçici ya da sürekli olarak işgal edilmesini kabul etmesi mi istenecekti? Ertesi gün Michaelis, geçici bir işgal, diye yazıyordu: Belçika, Reichla bir iktisadî birlik kurulmasını kabul ettiği gün bu güvenceden vazgeçilecekti. Hindenburg buna karşılık «sürekli işgal» diyordu: «Herhangi bir sürenin bitiminde Liege'i boşaltabileceğimizi düşünemiyorum.» Bellevue konferansının Belçika'dan vazgeçtiğinin de doğru olmadığını sözlerine ekliyordu; ona göre imparator yalnız Flaman kıyısının işgalinden

vazgeçmişti. Görülüyor ki ilhakçı eğilimler devam ediyordu. Liege'in ilhakından ya da iktisadî birlikten sonra Belçika'nın bağımsızlığı ne olacaktı?

Böylece, dışişleri bakanı istediği yetkiyi elde edememişti. Ne yapabilirdi ki? Papaya verdiği cevapta, Belçika konusuna tek kelimeyle değinilmiyordu; Papalık elçisine yazdığı 24 Eylül tarihli mektupta, bunu, daha daha önceki bazı koşulların gerçekleşmemiş olmasıyla (acaba böylece üstü kapalı olarak Alman yöneticileri arasındaki anlaşmazlığı mı söylemek istemişti?) açıklıyordu. Kühlmann, bir yandan Vatikan'ın önerisini red ederken, bir yandan da, programı gereğince, İngiltere ile doğrudan doğruya konuşma yolunu araştırdı. Bu yolda İspanya aracılık ediyordu. Fakat İngiliz hükûmeti daha ekim başında müttefiklerine durumu bildirdi. Bütün İtilâf devletleri, Almanya'nın, İngiltere'yi, müttefiklerinden ayırmak amacını güttüğü görüşünde birleştiler. Londra hükûmeti, aracılık eden İspanya'ya ancak «kesin» önerileri ele alabileceğini bildirmekle görevlendirildi. Alman manevrası böylece suya düştü. Papa ise girişiminden hiçbir sonuç alamadı: İtilâf devletleri XV. Benoit'in 14 Ağustos 1917 tarihli notasına resmî bir cevap vermediler.

Bütün bu entrika, manevra ve yoklamalardan ne çıktı? Avusturya-Macaristan barış istiyordu; bunu elde etmek için halkı İtalyanca konuşan Terentino'yu İtalya'ya bırakmalıydı. Buna karşılık belki bir koloni elde ederdi; bundan başka Sırbistan'ın zararına topraklarını genişletmekten vazgeçmeliydi (I. Charles de 4 Ekimde Papaya bunu kabul ettiğini bildirmişti). İmparator da Czernin de, Almanya'yı, batı politikasında böyle yapması için «zorluyorlardı: Almanya, Belçika devletinin yeniden bağımsızlığını elde etmesini kabul etmeli, Alsace-Lorraine'i Fransa'ya bırakmalıydı. Bu fedakârlıklarına karşılık doğuda toprak kazanabilirdi: Almanya ile müttefiklerinin İngiltere ile Fransa'ya yaptıkları barış önerilerinde, bütün 1917 yazı boyunca Rusya hiç söz konusu olmadı. Fakat, Rus topraklarının ilhakı, Almanlarla Avusturyalılar arasındaki bütün konuşmalarda ele alınıyordu.

Almanya ile Avusturya-Macaristan'a gerçekten zafer kazandıracak olan bu barışı İtilâf devletleri, müttefikleri olan Rusya'yı feda ederek kabul edecekler miydi? Fakat İngiltere, Fransa ve İtalya bu sorunu ortaya koymadılar. Almanya, gerçekte batıdaki ilhak programından vazgeçmiş değildi. İngiltere için Belçika'nın yeniden bağımsızlığına kavuşması temelli bir «savaş amacı» idi; fakat Alman politikasını yönetenler, Belçika'nın bağımsızlığını kabule yanaşmak istemiyorlardı. Fransa Alsace-Lorraine'in kendisine geri verilmesini en başta gelen bir istek olarak ileri sürmekteydi; oysa Alman yöneticileri hiçbir zaman böyle bir şeyi düşünmemişlerdi: en çok bir «sınır düzeltilmesi» ni düşündüğü zaman bile, buna karşılık Fransız Lorraine'sindeki demir havzasını elde etmeyi tasarlıyordu. Briey-Hindenburg bunu 14 Eylülde Michaelis'e hatırlatmıştı. Litvanya ve Kurland kadar Almanya için bir «savaş amacı» idi. Bu plân, her türlü barış girişimini boşa çıkartmaya yeterdi.

XXIV. BÖLÜM

DENGENİN BOZULMASI

(Ekim 1917-Mart 1918)

1917 Ekim ayı içinde savaş durumundaki devletlerin görünürdeki tutumları değişti. Bütün yaz boyunca barış olanağı bir yandan açık açık söz konusu edilirken, bir yandan da gizli yoklamalara baş vurulmuştu; oysa artık hükûmetler, zafere kadar savaşı sürdürme çabalarına yeniden başladıklarını kesin olarak belirtiyorlardı. Papanın barış önerisi karşısındaki tutumunun uyandırdığı kuşkuyu dağıtmak için İngiliz hükûmeti, ilk kez, Fransa'nın isteklerinden yana olduğunu kesin olarak açıklamaya razı oldu: Lloyd George 11 Ekimde «İngiltere'nin, savaş ne kadar uzun sürerse sürsün, Fransa'yı alçaltıcı yabancı boyunduruğu altında inleyen evlâtlarını kurtarıncaya kadar desteklemeye kararlı olduğunu» söyledi. Viyana hükûmetinin, Alsace-Lorraine'in geri verilmesi ve bir an önce barışa gidilmesi yolunda diretmesi yüzünden bozulmuş olan Alman ve Avusturya-Macaristan dayanışması resmen yeniden kuruldu. 9 Ekimde, Kühlmann, Reichstag'da Almanya'nın Alsace-Lorraine konusunda «herhangi bir ödünde bulunmayacağını» söylediği zaman Kont Czernin onu onaylarcasına: «Almanya nasıl Trieste için savaşıyorsa, biz de Alsace-Lorraine için savaşacağız» diyordu. Fransız Parlâmentosunun kürsüsünden, Dışişleri Bakanı Ribot Alman Fransız bildirisi karşısında sevinmiş gibi görünerek: «Hiçbir şey Almanya'nın kafaları karıştırarak askerlere ve hepinize şöyle diyebilmesi kadar tehlikeli değildir: ***barış, Fransız hükûmetinin***

avucunun içindedir, isterse barış olur! Eh; işte hayır! Artık bugün her şey apaçık anlaşıldı» dedi.

Açık olan bir şey varsa o da Avusturya-Macaristan'ın kendine güvenini yeniden kazandığıydı.

Bu değişme nasıl oldu? Olayların gidişi buna yol açtı: Avusturya-Macaristan, İtalya'ya karşı pek yakında zafer kazanacağını ve Rusya'nın durumunu düşünerek ayrı bir barış imzalayabileceğini umuyordu. 1917 sonbaharında bu ümitler gerçekleşecekti.

İtalyan Bozgunu: Caporetto

Sırbistan'ı işgal ederek birinci savaş hedefine ulaşmış olan Avusturya-Macaristan için şimdi başlıca düşman İtalya idi; bu ülkeye karşı Viyana'nın resmî çevreleri kin ve nefret besliyorlardı. İmparator da askerlerin, özellikle Conrad von Hötzendorff'un İtalya konusundaki duygularını paylaşıyordu: bu, cephe değiştiren bir müttefiğe karşı duyulan, hınçtı; bundan başka, İtalyan askerlerini küçümsüyordu. Prens Sixte: «Bu adamlar insanı sırtından hançerlemeyi bile beceremiyorlar» demişti. İtilâf devletleriyle gizli görüşmelere giriştiği sırada, daha başta, eğer girişimi suya düşerse İtalyan cephesinde «iyi hesaplanmış bir saldırıya» geçeceğini açıkça belirtmişti. Hem, İngiltere ve Fransa ile girişilen konuşmalarda engel çıkaran İtalyan politikası değil miydi? Bu da imparatorun kinini büsbütün arttırmıştı.

İtalyan cephesindeki bu saldırıyı, Avusturya-Macaristan ordusu tek başına yapamazdı: sayı üstünlüğüne sahip olmadığı için, 1915'de Galiçya'da olduğu gibi, cephenin kesin darbenin indirileceği kesiminde Almanların desteğine gereksinimi vardı. Alman başkomutanlığı, ikinci derecede saydığı böyle bir harekete katılması için birkaç kere ileri sürülen isteği red etmişti. Ama şimdi buna razı oldu. 1 Eylül 1917'de Hindenburg'la Ludendorff İtalya'ya karşı girişilecek bir harekete katılmaya hazır olduklarını bildirdiler. Bu, strateji anlayışlarının değişmesinden ileri gel-

miş değildi; fakat siyasal durumu göz önünde bulunduruyorlardı: Alman yöneticileri, Avusturya-Macaristan'ın, İtilâf devletleriyle konuşmaya girişmek istemesinden kaygılanmışlardı; savaşa devam etmesini sağlayabilmek için onun bu isteğini yerine getirmeyi uygun buldular; bundan başka Viyana hükûmetinin, İtalya'ya karşı zafer kazandıktan sonra, ayrı bir barış için koşul olan toprak fedakârlığına katlanmayacağını düşünüyorlardı. Avusturya-Macaristan ordusuna bu destek sağlanırsa, aralarındaki bağ güçlenmiş olacaktı. Acaba İmparator Charles, bu savaşta Alman yardımını istemekle hareket serbestliğini zedelemiş olmuyor muydu? Kuşkusuz (bunu II. Wilhelm'e yazmıştı) Alman birliklerinin İtalyan cephesindeki savaşa katılması buraya Fransız ve İngiliz tümenlerinin gönderilmesine neden olurdu; böyle bir şeyin olması barış için yeni bir engel ortaya çıkarırdı; fakat generalleri, eğer ordusu bir an önce harekete geçmezse, Onbirinci Isonzo savaşından beri çok sarsılmış olan cephenin dayanma-

İtalyan askerleri dağlık arazide hareket sırasında

sının çok güç olacağını söylemişlerdi. Sonra, İtalya'ya karşı duyduğu kinin etkisiyle de kararını verdi.

İşte böylece Alman ve Avusturya-Macaristan genelkurmayları tam bir anlaşma içinde büyük saldırıyı hazırlamaya koyuldular. Plân eylül başlarında tamamlandı. Dağlık Isonza bölgesinde yapılacak şiddetli bir atılım ile İtalyan hatlarının çökertilebileceği umuluyordu; Udine üzerine yürüyen Avusturya-Alman birlikleri düşmanı bir genel çekilmeye zorlayacak ve sonra da Venedik ovalarında bir hareket savaşına girişecekti. Ludendorff yedi tümen sözü verdi. Yedi Avusturya tümeni ile birlikte hücum grupunu meydana getirecek olan bu güçe Alman generali Otto von Below komuta edecekti. Hücum birlikleri Talmino bölgesinde yığınak yaparken, Avusturyalı General Krauss'un komutasındaki ikinci bir grup da Flitsch önlerinde toplanmıştı. Ne İngilizlerin Flandr saldırısı, ne de Fransızların Malmaison saldırısı Alman Başkomutanlığını bu hazırlıkları yapmaktan alıkoymuştu. Saldırıya kalkacak güçlerin işi çetin görünüyordu: Talmino köprübaşının karşısındaki 1.200-1.800 metre yükseklikteki kayalık bölmeler arasına sıkışan vadi, dip yanından Stol-Rücken sarp kayalıklarıyla kapatılmış «çok büyük bir banyo küvetini» andırıyordu; bu kayalıklardaki mağaralarda İtalyan bataryaları mevzilenmişti. Batı cephesinde taraflardan hiçbiri hâlâ bir yarma hareketini başaramamıştı. Bu, İtalyan cephesinde yapılabilecek miydi?

İtalyan ordusu hücumu bekliyordu. Avusturya-Alman genelkurmayının, düşmanın dikkatini Tirol cephesine çekerek, Isouzo cephesindeki hazırlıkları gizlemek için aldığı önlemler işe yaramamış, İtalyan büyük karargâhı durumu öğrenmişti. Kaldı ki, savaş için kararlaştırılmış olan tarihten birkaç gün önce, Avusturya-Macar ordusundaki yedek subaylardan bir Romanyalı ile bir Çek, Tolmino'daki İtalyan hatlarına geçerek yapılmak üzere olan saldırıyı haber vermişler, yapılacağı günü ve nereden yapılacağını bildirmişlerdi. İtalyanlar tehlikeyi önlemek üzere gerekli önlemleri aldılar. General Cadorna hemen orası için bir savun-

ma plânı hazırladı. General Capello'nun görüşünün tersine, başkomutan, saldırıyı, başlar başlamaz topçu ateşiyle durduracağını umuyor, hiçbir manevraya girişmeyi düşünmüyordu. Fakat mevzilerinin sağlamlık derecesini araştırmış değildi; İtalyan siperleri zayıftı; piyade ile topçu arasında hareket birliğini sağlamamıştı; topçunun bir kısmı saldırı sırasında ateş açmayacaktı. Bundan başka genelkurmay, askerlerin moralini dikkate almamıştı. Bir İtalyan tarihçisi «askerlerin çoğu neden savaştıklarını bilmiyordu, derin bir heyecanla benimsemekten çok savaşı merakla izleyen ülke cephedeki askerlerin moralini yükselterek destek olacak durumda değildi» diye yazıyordu.

Önce 22 Ekim 1917'de yapılması kararlaştırılmış olan saldırı, havanın kötülüğü yüzünden, ayın 24'ünde başladı. Birkaç gün önce kar yağmış olan yüksek yerlerdeki Alman-Avusturya birlikleri yerinde sayıyordu ama hücum kolları vadide ilerlemekteydi: daha ilk akşam, İtalyan mevzilerinin kilit noktası çöktü, Matajur'u Alman birlikleri, Stol-Rücken'i Avusturya taburları aldı. 24 saatte gedik açılmıştı: Caporetto zaferiydi bu. Ayın 27'nci günü Alman-Avusturya birlikleri dağlık bölgeyi aştı; ovaya dalarak Cividale üstüne yürüdü. İtalyan ordusu bozguna uğramıştı. Isonzo cephesindeki bütün İtalyan birlikleri «birbiri ardınca sıçrama hareketleriyle» Tegliamento hattı üzerinde mevzilenme emrini aldı. Fakat, 2. Ordunun çekilişi ardçı süvarinin fedakârlığına karşın, düzensiz bir durumdaydı; az sonra da panik halini aldı: tümenler bütün topçu bataryaları, bütün ikmal ve iaşe kollarıyla düşmanın eline geçiyordu. Ordudaki çözülme moral çöküntüsüne yol açtı. Komutanlar birliklerine hükmedemez olmuşlardı; askerler, birliklerinden çıkarak tek başlarına kaçışmaya başlamışlardı: Abruzzes bölgesine binlerce asker kaçağı gelmişti. İtalyan 2. Ordusu tam olarak dağılmıştı.

Bu felâket karşısında Taglimento'nun ardında bir savunma cephesi kurabilir miydi? Avusturya-Alman öncüleri 28 Ekimde Udine'yi aldıktan sonra Zatisanone Codroipo'daki köprüleri ele geçirmek için ırmağa doğru atılmışlardı. Aosta dükünün komu-

ta ettiği 3. Ordunun çekilme yolu kesilme tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Ardından kovalayan birliklerin yanlış bir manevrası ve Avusturya-Macaristan komutanlığının bir yanılması yüzünden bunu atlattı; fakat güçlerinin bir kısmı düşmanın eline geçti. Daha 2 Kasımda Tagliamento hattı zorlanmaya başlandı. İtalyan birlikleri şimdi Piave'ye doğru çekiliyordu. Hâlâ büyük bir tehlike içinde bulunuyordu bu birlikler. Kuşkusuz, cepheden yapılan izleme hareketi, süvari ve bisikletli birliklerin bulunmayışı yüzünden ağır gidiyordu. Fakat Avusturya-Macaristan saldırıyı Tirol cephesine kadar uzatabilirdi: Conrad von Hötzendorff komutasındaki ordular grubu Asiago ve Grappa dağı yönünde yapacağı bir hücum, çekilmekte olan ordunun yanını tehlike altına sokarak geri çekilme mevziine yerleşmesine engel olabilirdi. Avusturya-Macaristan büyük karargâhı bu harekete karar vermişse de, çok geç kalınmıştı. Conrad, takviye aldıktan sonra, 10 Kasım günü hücuma geçeceği sırada İtalyan birlikleri Piale cephesinde mevzie girecek kadar zaman bulabildi. Bunun üzerine takip durdurulmuştu: Avusturya-Macaristanlılarla; İtalyanlar, ırmağın iki yakasında karşı karşıya gelmişlerdi; bu engel aşılmaz gibiydi. Bununla birlikte Avusturya Alman Komutanlığı 16 Kasımdan 25 Kasıma kadar, kuzey kanadı üzerine son bir atılım yaptı; Asiago'yu ele geçirdi; fakat Grappa dağına birbiri ardınca yönelttiği hücumlar boşa gitti; İtalyan cephesinin bu merkezi sıkı duruyordu. 26 Kasımda saldırgan güçlerin «soluğu tükenmişti». Büyük hareket böylece sona erdi. Aralık ayındaki saldırılar, yalnız sınırlı ve yer yer yapılan hareketlerdi.

Bilanço büyük zararlarla kapanmıştı. İtalyan ordusu, düşmana geniş topraklar bıraktı; bir ayda 290.000 tutsak verdi; 3.000'den çok top (topçu kuvvetlerinin yarısı) 300.000 tüfek, giyecek ve yiyecek stoklarının büyük kısmını, 73.000 beygir ve katır, 2.500 otomobil kaybetti. Bununla birlikte yok edilmiş değildi: Geri çekilmenin ilk günlerinde Başkomutanlık sağ kanatta 3. Ordunun teslim olmasından, sol kanatta da ulaşım yollarının kesilmesinden korkmuştu; kendini en büyük tehlikeden kurtarıp ye-

ni bir cephe kurabildi. Avusturya-Alman zaferi, şaşırtıcı başarılardan sonra, kesin bir sonuca varamadı.

İtalya bu korkunç sarsıntıdan sonra da savaştan ayrılmadı. Ama ne durumda? Uğradığı kayıplar yüzünden tükenen, savaş araçlarının bir kısmını kaybeden ordu, altı aydan önce, az çok önemli bir harekete girişebilecek durumda değildi. Yeniden kuruluş döneminde, bir yandan subay kadrolarını tamamlar, takviyeleri ordudaki yerlerine yerleştirir, büyük birliklere düzen verirken ancak bir savunma cephesini tutabilirdi, işin daha kötüsü, askerlerdeki moral bozukluğu idi: İtalyan ordusunun yenilgiye uğramasının nedenlerinden biri de, askerlerin bir kısmının ödev duygusundan yoksun oluşu, dövüşmek istememesi, komutanlarına güvensizliği idi. Bütün bu savaş haftaları boyunca İtalyan ordusunun verdiği ölü sayısı 10.000 kadardı. Kitle olarak cepheden kaçışlar, barış için yapılan gösteriler, bu moral çöküntüsünün derecesini göstermekteydi. Bunun için Caporetto yalnız bir askerî bozgun değildi, kamuoyunun perişanlığının, ulusal bir çöküntünün de belirtisiydi.

Fakat derdin büyüklüğü de hayırlı olmuştu; ülkenin geleceğine yönelen büyük bir tehlike karşısında, kalkınma güçleri harekete geçiyordu.

Daha cephenin yarıldığı duyulur duyulmaz, Giolitti'cilerin, tarafsızlıktan yana olanların, açık ya da kapalı biçimde İtalya'nın savaşa katılmasına karşı olduklarını belirtenlerin etkisinin hâlâ görüldüğü parlâmento, dengesine kavuşuverdi; partiler arasındaki çekişmeler durdu; kabine, ulusal birlik temeline göre yeniden kuruldu. Yeni hükûmet, halkın duygularını canlandırma ve ülkenin güvenini arttırma yolunda çabalara girişti. Felâket manzarası kamuoyu için bir uyarıcı olmuştu. Bir İtalyan tarihçisi şöyle yazmıştı: Caporetto'nun İtalya'ya yaptığı iyilik ne kadar söylense azdır. Bu yenilgi ülkeye sağ duyusunu yeniden kazandırmıştı sanki. İtalyan ulusu ölçü, alçak gönüllülük, sert bir irade, uzlaşma, keskin bir görüş, hareketleri konusunda sert bir biçimde yargı verme yeteneklerini kazanıvermişti birdenbi-

re... Bu anda herkes, Caporetto'dan sonra bir şeylerin değiştiğini duyuyordu. İtalyan ulusu bozgundan sonra, kendi içine kapandı «hatalarını gözden geçirip kendini eleştirmeye» başladı. Bu kendine dönme döneminden daha güçlü olarak çıkacaktı. Şimdilik pasif bir role itilmişti.

Genel denge bakımından bu olay önemliydi. Almanya ile müttefiklerine güven gelmişti; orduları doğudaki 1915 büyük saldırısından beri görmediği bir başarıya kavuşmuştu. Alman-Avusturya ilişkileri sağlamlaştı: Avusturya-Macaristan artık, savaştan ayrılmanın sözünü etmez olmuştu; İmparator Charles Papaya verdiği cevapta, şimdi İtalya'ya en küçük bir toprak ödününde bulunmayı aklından geçirmediğini bildiriyordu. Yazın Viyana'da, ulusal azınlıkları biraz olsun tatmin etmek için tasarlanan siyasal reformlardan vazgeçildi. Kötümserlik dalgası çekilmeye başladı. İtalya'nın ordusunun içine düşürüldüğü güçsüzlükle Alman büyük karargâhı istediği yerden serbestçe hareket edebileceği gibi, Avusturya-Macaristan'ın yardımına koşma derdinden de kurtulmuş oluyordu. Böylece Almanya, uzun süredir kaybettiği bir serbestçe düşünüp karar verme olanağını elde etmiş oluyordu.

Bu olay üzerine İtilâf devletleri dayanma gösterdi: felâket haberi duyulur duyulmaz Fransa ve İngiltere, İtalya'ya yardım önerisinde bulundular. Foch'un komutasında on iki tümen kadar bir güç, hemen yola çıkartıldı; bu birlikler, İtalyan cephesi Piane ardında kurulduğu sırada yetişebildi; bunun için bunların işe karışması Avusturya-Alman ilerleyişini durdurmuş değildi; fakat onların bulunuşu yeni cepheyi sağlamlaştırmak için zorluyordu. Sonradan İngilizlerle Fransızların bu yardımı, İtalyanların onuruna dokunacaktı; fakat o sıradaki müttefikler arasındaki bağı güçlendirdi; böylece aralarında savaşın başından beri görülmemiş olan bir dayanışma kurulmuş oldu.

Rus cephesinin çöküşü üzerine Almanların batıda hareket serbestliği kazandıkları bir sırada, Fransız cephesinden bu birlikleri ayırmakla savunma güçlerini zayıflatmış oluyorlardı.

«Kerenski saldırısı» nın durduruluşundan beri, Rus ordusu, her türlü harekete son vermişti. Asker kaçaklarının artması yüzünden parçalanan, Alman propagandasının sürekli etkisiyle zedelenen bu ordu, cepheyi zorlukla tutabiliyordu; sağlam kalmış olan birlikler bulundukları kesimlerde canlı bir çalışma gösterebilirlerdi: ama bunlar da hep yakınlardaki birliklerin çözülmesinin korkusu içindeydiler. Başkomutanlık, güçsüzlüğünü çok iyi anlıyordu. Gerçekte bu ordunun generalleri de, subayları da, erleri de düşmandan çok, ülkenin iç sorunlarıyla ilgiliydiler. Subay kadrosunun bir kısmı yeni rejime hizmet edemedikleri ya da hizmet etmek istemedikleri için ordudan ayrılanlar yüzünden dağılmıştı. Emirlerinde top ve makineli tüfek bulunan ordu komutanları bunları zayıf bir hükûmete karşı kullanma isteğine kapılabilirlerdi; birlikleri dolduran köylü askerler, toprak dağıtımında paylarını elde edebilmek için bir an önce köylerine dönmek istiyorlardı. Meydana gelen siyasal ve sosyal değişmeler içinde bireyin geleceğini ilgilendirdiğinden, bir seçkinler zümresinin dışında, ulusal çıkar anlayışına pek rastlanmıyordu. Kendini tam anlamıyla yeni bir kuruluşun çabalarına vermiş olan Rusya, savaşı unutmuştu, iç bunalımın gelişmesi dış politikaya egemen oluyor ve yön veriyordu.

Rusya'nın yazgısını belirleyen olay, Bolşevikler adı verilen aşırı sosyalistlerin iktidarı ele almaları olmuştu.

Lenin'in Rusya'ya dönüp hareketin başına geçtiği gün Bolşeviklerin programı kararlaştırılmıştı. Lenin, savaş, hem nedenleri hem de amacı bakımından kapitalistlere yararlı oluyor; halkın bu savaşta hiçbir çıkarı yoktur. Hükûmet bütün güçlerini siyasal ve sosyal örgütlenme yolunda seferber edilmek için barışa kavuşmalıdır, diyordu. Bu ilhaksız ve tazminatsız barış parolasının yanısıra Bolşevikler köylü sınıfına derhal bir toprak reformu yapılacağı ümidini de veriyordu. Bunu başarabilmek için ulusu oluşturan bütün ögelerin sözcüsü olan bir kurucu meclis yerine,

işçilerin, askerlerin, köylülerin organı olan Sovyetlerin iktidara geçmesi gerekirdi. Siyasal anlaşmazlık, böylece barışı elde edebilmenin ve toprak dağıtımının, yani halk kitlelerinin en derin özleminin gerçekleşebilmesinin aracı olarak gösteriliyordu. Bu program, her noktasıyla, geçici hükûmetin programının karşıtıydı: hükûmet başkanı Prens Lvov'la, 1917 Mayısındaki bunalımdan beri etkinliği artmış olan Kerenski, cumhuriyeti kurma ve toprak sorununu çözümleme işini bir kurucu meclise bırakma konusunda anlaşmaya varmışlardı.

1917 Haziranı ile ekim ayı arasında meydana gelen olaylar, geçici hükûmetin gittikçe zayıfladığını göstermekteydi.

General Brussilof'un Rus ordusunu son saldırıya geçirdiği 17 Temmuz günü Bolşevikler Petrograd'da güç kullanarak iktidarı ele almak istemişlerdi; kışladaki bazı birlikler de bu harekete katıldı; Kazaklar hükûmeti kurtardı; Lenin yakalanmamak için Finlandiya'ya kaçmak zorunda kaldı. Bunalım atlatılınca geçici hükûmette değişiklik yapıldı: Prens Luof başbakanlığı Kerenski'ye bıraktı. Başkomutan General Kornilof'la arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden yeni hükûmetin otoritesi sarsıldı. Başkomutan ordu disiplinini yıktığını ileri sürerek ordunun «demokratlaştırılmasına» karşı çıkıyordu; 9 Eylülde görevinden alınınca bir hükûmet darbesi yapmaya kalktı, hükûmete bir ültimatom göndererek, süvari birliğinin başında Petrograd'a yürüdü. Bolşeviklerin bir saat kadar sosyalistleri desteklemesiyle hareket başarısızlığa uğradı. Geçici hükûmetin anayasacı demokrat üyeleri istifa etmişlerdi, Kerenski 8 Ekimde, sosyalistlerin çoğunlukta olduğu yeni bir kabine kurdu.

Her ne kadar Kerenski birkaç hafta ara ile meydana gelen aşırı solcuların bir ayaklanmasıyla, sağcıların kışkırtmasıyla başkaldıran askerlerin hareketine karşı koyabildi ise de ekim ayı içindeki durum her zamankinden daha tehlikeli bir görünüm almıştı. Şehirlerde gelecek korkusu işleri durdurmuştu; para değerinin düşmesiyle daha da ağırlaşan iktisadî bunalım burjuvazinin cesaretini kırmış, yiyecek sıkıntısı işçilerin hoşnutsuzluğunu

arttırmıştı. Bolşevik propagandasının gittikçe yaygınlaştığı köylerde toprak sorunu yüzünden karışıklıklar oluyordu; hükûmet bunları bastırmak gücünden yoksundu. Ordu «dağılmaktaydı»; Kornilof'la işbirliği ettiğinden kuşku duyulan birçok generali askerleri öldürmüştü; her yerde askerler subaylarına karşıydı. İçişleri bakanı iktidarın gittikçe eriyip dağıldığını haber veriyordu. Kerenski de güçsüzlüğünü çok iyi anlamıştı; ılımlı ögelerin, gittikçe yeteneksizliği belli olan bir iktidara sırt çevirdiğini görmekteydi; çevresini anarşinin sardığını duyuyordu. 6 Aralıkta yapılmasına karar verdiği Kurucu Meclis seçimlerine kadar duruma egemen olabilecek miydi? Kamuoyu desteğini sağlamak için 20 Ekimde, bir geçici «Cumhuriyet Meclisi» ni toplantıya çağırdı. Bu toplantıya bütün partilerin, sendikaların, kooperatiflerin ve Zemtvosların temsilcileri çağırıldı.

Bolşevik hareketinin liderleri harekete geçecekleri saatin geldiklerini düşünüyorlardı; Kerenski'nin parlâmento öncesi toplantısına katılmayı reddederek 8 Kasım günü için Sovyetler kongresini toplantıya çağırdılar; 23 Ekim 1917 günü, gizlice Petrograd'a gelmiş olan Lenin, partinin merkez komitesini topladı, «Kesin an geldi; bizimle ilgisi olmayan Kurucu Meclisin toplanmasını beklememeliyiz» diyordu: siyasal durum bir harekete elverişliydi. Güce dayanan bu hareketin plânını Lenin, Finlandiya'ya sığındığı sırada bitirdiği ***Devlet ve İhtilâl***'de çizmiştir: silâha baş vurarak «eski devlet makinasını» parçalamak, «burjuva parlâmentarizminden» kurtulmak, «kapitalist toplum, komünist toplum durumuna gelinceye kadar» proletarya diktatörlüğünü kurmak istiyordu. Parti, «yarın» barış yapılacağını söz verirse, askerlere güvenebilirdi; «derhal» toprak dağıtımı yapacağını söylerse köylülere dayanabilirdi. Petrograd'da, Moskova'da «bize karşı savaşacak kimse yok.» Hükûmetin hiçbir şey yapamayacağını tekrarlıyordu. «Zafer sağlanmış demektir. Onda dokuz olasılıkla, bunu kan dökmeden elde edeceğiz.» Zamanından önce partiyi ve ihtilâli tehlikeye atmaktan korkan Zinoviyef'le Kamenef'in karşı olmalarına karşın, Merkez Komitesinin çoğunlu-

ğu -Cerjinski, Sverdlof, Stalin ve Troçki'nin de katılmasıyla- ayaklanmaya karar verdi. Hazırlıklar açıkça yapılıyordu: 1 Kasım günü Lenin, ***Yoldaşlara Mektup*** adlı bir yazısında hükûmet darbesi çağrısında bulundu.

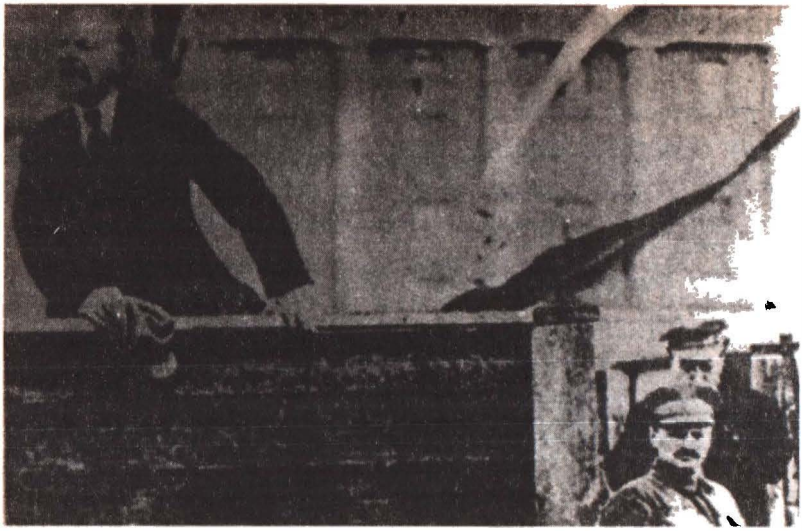
Geçici hükûmet durumu konuşmak üzere toplantı içindeydi. Her ne kadar Kerenski, 26 Ekimde, bir parlâmento öncesi toplantıyı ilân etmiş, zora baş vurularak yapılacak her hareketin yeteri kadar güçle karşılanacağını bildirmiş, Petrograd Garnizon Komutanı «en şiddetli önlemlere baş vuracağını» ilân etmiş ise de, bazı bakanlar kaygılarını gizlemiyorlardı. Harbiye Bakanı General Werkovski, 2 Kasım günü, yalnız yakında barış imzalanacağı duyulursa iç tehlikenin önlenebileceğini söyledi: bu, Bolşeviklerin elinden ihtilâl için yaptıkları propaganda fırsatını alırdı, bundan başka, cepheden, güvenilir birlikler geri çekilerek bir ayaklanmanın bastırılmasında kullanılırdı. Müttefiklere Rusya'nın gerçek durumu anlatılarak, geçici hükûmetin giriştiği yükümlülüklerden kurtulması ve ayrı bir barış imzalaması için izin alınamaz mıydı? Eğer İngiltere ile Fransa buna razı olmazlarsa Rus Cumhuriyeti «savaşa devam edecek ve yazgıya boyun eğecekti.» Hükûmet bu öneriyi incelemeye yanaşmadı. Programlarında herhangi bir ödünde bulunmadan, Bolşeviklere karşı koymak istiyordu.

Artık çatışma kaçınılmaz olmuştu. 3 Kasım günü Petrograd Garnizonu, «son erine kadar» Sovyetler kongresini desteklemek üzere oy verdi. Elinden çıkan bu gücün yerini doldurmak üzere hükûmet başkentteki askerî okulların öğrencileriyle cepheden birkaç süvari alayı getirtti; 6 Kasımda, Bolşevik gazete matbaalarının kapatılmasını emrederek, garnizondaki askerî komite üyeleri konusunda kovuşturma yaptırtmaya karar verdi. Sovyet, alaylara karşı koyma emri vererek buna cephe aldı; yönetim merkezi olarak seçtiği Smolni enstitüsünün çevresine makineli tüfekler yerleştirtti: bütün emirler, açık bir dille telefonla veriliyordu. O gün, Kerenski, parlâmento öncesi toplantıda «Bolşeviklerin ayaklanma hareketlerinin derhal kökünü kazımak» ge-

rektiğini söyledi. Çoğunluk kendisini alkışladı ama, kısa bir süre sonra köylülere toprak dağıtılmasını ve en kısa zamanda barışa gidilmesini oyladı; bu başbakana bir çeşit güvensizlik göstermek oluyordu; Kerenski istifa etmek istedi. O akşam, Lenin harekete geçilmesi emrini verdi: «Hükûmet sallanıyor, ne olursa olsun işini bitirmek gerek... Her ne pahasına olursa olsun, bu akşam, bu gece bakanları tutuklamalıyız» diyordu.

6 Kasımı 7 Kasıma bağlayan gece ayaklanma başladı. Garnizondaki Bolşevik asker grupları gar, telefon ve elektrik santralı gibi «stratejik noktaları» ele geçirdi; Orara kruvazörü, Neva ırmağında ilerleyerek toplarını, hükûmetin toplandığı kışlık saraya çevirdi. Karşı koyan olmadı. 17 Temmuz ayaklanması sırasında durumu kurtarmış olan üç Kazak alayı harekete geçmedi. Kışlık sarayı savunmak için hükûmete bağlı tek güç askerî okullar öğrencilerinden kurulu birlikti. Cepheden istenilen süvari birlikleri daha gelmemişti. Bir subay «Geçici hükûmet seferberliğini tamamlamış, ama daha savaşa başlamamış bir yabancı ülkenin başkentindeydi sanki» diyordu. Kerenski, şehrin banliyösünde bulunduğunu düşündüğü güçleri getirtmek için kendi gitmeye karar verdi. Kışlık saraydan otomobille çıktı; Bolşevik devriyelerinin elinden kurtularak Gaçina'ya geldi: burada hiçbir birliğe rastlamadı. Pskof'daki kuzey ordular grupu karargâhına gelince, o akşam, cephe komutanı General Çeremissof'un, «devrilmeye mahkûm» bir hükûmeti desteklemek istemediği için, Petrograd'a gönderilmemesi emrini verdiğini öğrendi. Bu arada, öğleden sonra, Petrograd sovyetinde, geçici hükûmetin sonunun geldiği ilân olunmuştu. O gece sarayda savunanlar teslim oldu: toplantı durumunda bulunan Sovyetler kongresi iktidarı Lenin'in başkanlığındaki bir «Halk Komiserleri Hükûmetine» verdi. İhtilâl, hemen hemen tek kurşun atılmadan gerçekleşmişti.

İşte bundan sonra, buna karşı koyma hareketi başgösterdi. Kerenski, bir Kazak süvari kolordusu komutanı olan General Krassnof'un desteğini sağladı. 9 Kasım sabahı başkente kırk beş

Lenin bir mitingte konuşurken (sağ alt köşede Troçki)

kilometre uzaklıktaki Gacina'da bulunuyordu; birkaç yüz kişiyle Carskoye Selo üzerine yürüdü; uçaklarla attırdığı bildirilerle de halka, karşı saldırıya geçtiğini bildiriyordu. Petrograd belediyesi Bolşeviklerin düşmanlarını bir araya getirerek bir «ulusal savunma» cephesi meydana getirmeye çalıştı; yayınladığı bildiride: «zorbaların iktidarını tanımayın; vatan ve ihtilâli savunmak için silâha sarılın» diyordu. Yeniden silâhlanan askerî okullar öğrencileri telefon santralını Bolşeviklerin elinden aldı.

Fakat ordu harekete geçmedi. General Çeremissof, Pskof'daki karargâhından tarafsızlığını ilân etti: «Petrograd'daki siyasal mücadele orduya bulaşmamalıdır» diyordu. Başkomutan General Dukonin, büyük karargâhından, Kerenski'ye cephedeki alayların «hükûmeti Bolşeviklere karşı desteklemek istemediklerini» bildirdi. Demiryolları memurları, bazı birlikler, karşı saldırıya katılmak isteyince ulaşımı durdurdular ve Petrograd'daki çatışma durmazsa genel greve gideceklerini ilân ettiler. Kerenski bir ateşkes önerdi. Şimdi Bolşevikler zaferi kazanacaklarına güven-

dikleri için hiçbir uzlaşmaya yanaşmıyorlardı. Ayın 14'üncü günü, cezalandırılmayacakları sözü üzerine, cesareti kırılan Kazaklar, bu sonuçsuz savaştan vazgeçtiler. Kerenski, düşmanlarına teslim edilmemek için kılık değiştirerek kaçtı.

Bolşevik hükûmet darbesi başarıya ulaşmıştı; komiserler hükûmeti kurulmuştu ama güçlü bir otoritesi yoktu: taşra bu hükûmeti tanıyacak mıydı? Yeni iktidar, köylülerin sempatisini kazanmak, hiç olmazsa tarafsızlıklarını sağlamak ve böylece durumunu sağlamlaştırmak için, sosyal ve siyasal programını hemen yürürlüğe koyacağını ilân etti. Örgütle ilgili büyük kararnameler yayınlandı. 9 Kasım kararnamesiyle yalnız devletin, manastırların, kilisenin değil, zengin mülk sahiplerinin toprakları da ilçe tarım komitelerinin ve köylü milletvekillerinden kurulu Sovyetlerin emrine verildi. 14 Kasım kararnamesiyle de işçiler fabrikaları denetim yetkisini kazandı: bu yalnızca bir ilke işiydi; işçi sınıfı daha üretimi yönetecek durumda değildi. Hükûmet en çok barış üzerinde duruyordu; bir bildiride şöyle denilmekteydi: «İşçi ve köylü hükûmeti... savaş durumundaki bütün halklar ve hükûmetleriyle adalete uygun ve demokratik bir barış için derhal görüşmeye girişmelidir.» Bu barış ilhaksız ve tazminatsız olmalıydı. Yeni Rusya'nın önerdiği bu barış genel bir barış mıydı? İlke bakımından, evet. Fakat, batı devletleri Rusların bu yoldaki hareketlerine katılmazsa, Sovyetler hükûmeti, tek başına hareket edip ayrı bir barış antlaşması imzalamaya kararlıydı. Bolşeviklerin başarısı bu ayrılışın habercisiydi.

Kerenski'nin birliklerini dağıttıktan ve eski geçici hükûmet başkanını Güney Rusya'ya kaçmak zorunda bıraktıktan hemen sonra, Halk Komiserleri Meclisi 21 Kasımda ateşkes konuşmalarına girişmeye karar verdi. Müttefik devletler temsilcilerine bu kararını bildirerek onların da katılmalarını istedi. Cevap almadı. Fransa, İngiltere ve İtalya protestolarını Başkomutan General Dukonin'e gönderdiler: müttefikler razı olmadan bir ateşkes imza etmekle Rusya, 5 Eylül 1914 anlaşmasını çiğnemiş oluyordu. Clemenceau, 25 Kasımda gönderdiği bir nota ile Fransa'nın

Lenin ve arkadaşları ihtilâl yıllarında

«Halk Komiserleri Meclisi iktidarını tanımadığını» yurtseverliğine ve sağlamlığına güvendiği başkomutanlığın «Suç sayılacak bir ateşkese girişmeyerek, orduyu düşman karşısında tutacağına» inandığını bildirdi. Hükûmet darbesi sonunda kurulan yeni hükûmetin karşısına, müttefikler, büyük karargâhı çıkartıyorlardı. Ordunun Sovyetlere karşı çıkacağını ve Bolşevik iktidarının çökeceğini ummuşlardı. Gerçekten de General Dukonin ateşkes konuşmalarına girişmeyi reddetmemiş miydi? Clemenceau'nun telgrafını yayınlayarak: ayrı bir barış imzalamanın «Alman emperyalizminin kölesi» olmayı kabul etmek demek olduğunu ileri sürüyor ve anlaşmalara bağlı kalmanın bir ödev olduğunu ve «gerçek Rus demokrasisi» nin adına yakışır bir hükûmet kurmasını beklemek gerektiğini söylüyordu. Ama bu çağrı yankı uyandırmadı. Bunda da şaşılacak bir şey yoktu. Dukonin, askerlerine seslenirken, «ordunun savaşa bir an önce son vermek istediğini,» demokratik bir hükûmetin de, müttefiklerle anlaşarak, en kısa zamanda barışı sağlayabileceğini ileri sürüyordu. Böylece,

savaşı sürdürmekten söz etmeye cesaret edemediği görülüyordu: böyle bir dil kullanmak, askerin ruhsal durumuna uygun düşmezdi. Sovyetler hükûmeti bunu bildiği için isteğini zorla kabul ettireceğine güveniyordu. Bunun için Dukonin'i görevinden ayırarak yerine deniz teğmeni Klilenko'yu getirdi. 26 Kasım günü, yeni başkomutan, daha büyük karargâha yerleşmeden düşmana ateşkes önerisinde bulundu.

Almanya ile müttefiklerin, İtilâf blokunda, uzun süredir bekledikleri çatlama sonunda gerçekleşmişti. Güzel bir fırsattı bu! Bununla birlikte bu fırsattan tam yararlanılacağı sırada Viyana'da ve Berlin'de bazı kimselerde tereddüt belirdi. Kapitalist rejimi ve burjuva toplumunu yıkmak isteyen bu Bolşeviklerle konuşmaya yanaşmak bir macera olmaz mıydı? Hem sonra daha otoritesi pek sağlam olmayan Lenin'in imzasının ne değeri olurdu ki? Ludendorff, doğu cephesindeki Alman orduları kurmay başkanı General Hoffmann'a: «Bu adamlarla konuşulabilir mi?» diye sorarken böyle düşünüyordu. Fakat itirazla geçirecek zaman yoktu. Hoffmann Rus önerisinin kabul edilmesini öğütledi. Czernin de bunu istiyordu. Kuşkusuz, Bolşevikliğin Orta Avrupa devletleri için bir tehlike olduğunu bilmiyor değildi; Petrograd'a yürüyüp, düzeni yeniden kurmak daha iyi olurdu; fakat Avusturya-Macaristan ve Almanya bunu yapabilirler miydi?

Rusya'da Sovyet rejimini destekleyen askerler

Sovyet rejiminin kuruluşunu kutlayan halk

Bunun için ayrı barışı, Lenin'in sallantıda olduğunu düşünerek bir an önce yapmalıydı. Bir kere barış imzalandıktan sonra, eğer Sovyetler hükûmeti ortadan çekilirse, yerine gelecek hükûmet Rus halkını yeniden savaşa sürükleyemezdi. Orta Avrupa devletlerinin taktiği basitti: geleceği fazla düşünmeden, o andaki olaylardan mümkün olduğu kadar çok yararlanmak. Yirmi dört saatte Krilenko'ya cevap verildi. Almanya ve Avusturya-Macaristan bir ateşkes konuşmasına girişmeyi kabul ediyorlardı.

Bolşevik başkomutanı bu haberi büyük bir aceleyle orduya duyurdu. Aradaki konuşucular kendisine bu haberi iletir iletmez, düşman hücum etmedikçe «derhal ateşin kesilmesi» emrini verdi. Daha o gün Bolşevik hükûmeti «savaşan halklara» çağrıda bulundu. Bildiride; ateşkes konuşmalarının altı gün içinde başlaması gerektiği ileri sürülüyordu; Rusya'nın müttefikleri buna katılmaya razı olacaklar mıydı? Eğer müttefik halklar, hükûmetleri bu yola gitmez, kendileri de zamanında delegelerini göndermezlerse Bolşevik hükûmeti Almanlarla tek başına konuşmaya girişecekti. Bu açıklama yalnızca bir biçim sorunuydu. Sovyetler hükûmeti, ayrı hareketlerinin sorumluluğunu batı devletlerine yüklemek istiyordu. Bolşevik olmayan Rus gazeteleri, boşuna, bunun bir ihanet olduğunu gürültüyle ilân edip du-

ruyordu; yakayı ele vermeyerek hapse girmekten kurtulan eski geçici hükûmet üyeleri boşuna bir bildiri yayınlayarak «Rusya için yüz kızartıcı ve zararlı» böyle bir ayrı barışa gidilmesine hücum ediyorlardı. Halk yığınları bütün bunlara kulaklarını tıkamıştı. Kaldı ki, Bolşevikler güçlüydüler.. 3 Aralık günü, yeni iktidarı tutan bir deniz birliği Mohilef'e girdi, genelkurmayı kovarak görevinden atıldığı halde yerinden ayrılmayan General Dukonin'i öldürdü. Büyük karargâhı savunabilecek olan birlikler tepki göstermedi. Krilenko, «barışın en önündeki son engel de yıkıldı» dedi.

İşte o gün, Alman doğu cephesi büyük karargâhının yerleşmiş bulunduğu Brest-Litovsk kalesinde ateşkes konferansı başladı. Orta Avrupa devletleri generallerinin karşısında delege olarak Bolşevik Partisinin etkili üyelerinden Joffe ve Kamenef yer almışlardı; askerler uzman olarak bulunuyordu. Tartışma uzun sürmedi: 15 Aralıkta ateşkes kararı yürürlüğe giriyordu. Anlaşma gereğince, cephenin iki yanında hiçbir kuvvet yığınağına girişilmeyecekti; bundan başka, Bolşeviklerin ısrarlı istekleri üzerine siper garnizonlarının ilişki kurabilecekleri, mektup ve gazete alıp verebilecekleri de kabul edilmişti: bu, Alman askerleri arasında komünist propagandasına olanak vermek oluyordu; fa-

Rus Bolşevikler

kat anlaşmadaki bu hükmün hemen ardından bu ilişkilerin cephenin belirli noktalarında olacağı, böylece komutanlığın denetimi altında bulundurulacağı eklenmişti. Birliklerin bu propagandanın etkisine karşı korunması sağlanmış olacaktı. Böylece daha ilk anda konuşmanın nitelikleri ortaya çıkmıştı: Bolşevik delegeleri, parti doktrinine ve programına uygun bir yolda ilke yönünden tatmin edilmek istiyorlardı. Almanlar bunu onlardan esirgemiyorlardı ama, aldıkları yürürlüğe koyma önlemleriyle bunu sıfıra indiriyorlardı.

Ateşkes anlaşmasında, barış görüşmelerine hemen başlanılması öngörülüyordu; 20 Aralık 1917'de de başladı. Rus delegelerinin başkanı yine Joffe idi. Fakat Orta Avrupa devletleri bu sefer Brest-Litovsk'a dışişleri bakanları Kühlmann ile Czernin'i gönderdiler; Bulgarlarla Türkler de temsilci bulunduruyorlardı. İlk günlerde bütün delegeler birlikte yemek yiyorlardı. Hanıpralı bir prens olan, Alman doğu cephesi komutanının sofrasında sovyet militanlarının görülmesi umulmadık bir manzaraydı: kadın delege Sibirya'da on iki yıl kalmış olan Bizenko yoldaş ile dişini çatalla karıştıran bir işçi delege. Fakat, büyük bir derebeyi olan Czernin ile bir ***Junker*** olan Hoffmann bu yakınlığa kendilerini uydurmuşlardı. Konuşmalarda elverişli bir hava yaratmak gerekmez miydi? Görüşmeler güçlükle ilerliyordu. Sovyetlerin, iktidarlarını sağlamlaştırmak için savaşa son verme istekleri ne kadar güçlü olursa olsun, bu barışı imzalamakta Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın ne kadar büyük çıkarı olursa olsun, tartışmalar iki ay boyunca uzayıp gitti.

Görüşler ileri sürülür sürülmez temeldeki anlaşmazlık ortaya çıktı. Sovyet hükûmeti ilhaksız ve savaş tazminatı olmayan bir barışı programına almıştı: bundan anladığı, 9 Kasım tarihli kararnamesinde açıkladığı gibi yalnız statükoya dönüş değildi; ona göre ilhak, «küçük ve zayıf bir ulusun büyük ve güçlü bir devlet tarafından, bu ulus, hiçbir baskı altında olmadan açıkça bunu istemediği halde, yutulmasıydı.» Bu tanım, Rusya'da yaşayan halklara «serbest bir plebisit» le isteklerini açıklamak koşu-

luyla Rus egemenliğinden ayrılmak olanağını veriyordu. Orta Avrupa devletleri de «ilhaksız barışı» kabul ediyorlardı ama Rus toprakları üzerindeki egemenliklerinden vazgeçmek isteğinde değillerdi: bütün sorun bu ilhakçı programı gözden saklayan bir formül bularak Bolşevik öğretisi ile görünüşte bir uyum meydana getirmekti. İşte buna çalışılıyordu. 22 Aralıkta, Rus heyeti «halkların kendi yazgılarını kendilerinin serbestçe belirlemeleri» yolundaki kuramlarını ileri sürdüğü zaman, Almanya ile Avusturya ilke olarak bunu kabul ettiler; fakat anlaşma bir belirsizliğe dayanıyordu; Ruslar, Almanya ile Avusturya'nın 1914'deki sınırlarına döneceklerine inanmış gibi görünüyor; Almanya da, «kendi yazgılarını kendilerinin belirleme» ilkesi gereğince Rusya'nın elindeki Polonya topraklarında, Litvanya'da ve Kurland'da yaşayan halkların Rusya'dan ayrılarak, şu ya da bu biçimde Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın korumasına girmeyi kabul edeceklerini anlıyorlardı.

General Hoffmann bu belirsizliği, ayın 26'sında sert bir açıklıkla giderdi: yemekte, Joffe'ye, Baltık ve Polonya bölgelerinin Almanya'ya bağlanmasının ilhak olmadığını söyledi. Joffe bunun üzerine tepki gösterdi, kalkıp gideceğini söyledi, ama gitmedi. Bir anlaşma ortamı bulmaya çalışıldı: bu da ancak plebisit olabilirdi. Bolşeviklerce, halklar istediği zaman Rusya'dan ayrılarak Almanya ve Avusturya ile birleşmeye hakları olacaktı. Almanlar bu isteğe uyacaklarını söylediler: zaten işgal ettikleri ülkelerde ulusal meclisler kurarak bu ortamı hazırlamışlardı; bunların oyu, halkın isteğinin dile getirilmesi sayılmaz mıydı? Plebisite de razı idiler; çünkü kurdukları işgal rejimiyle karşı koymaları önleyeceklerine güveniyorlardı. Ama Ruslar bu manevrayı boşa çıkardı: eğer bir plebisit yapılacaksa ordular tarafından işgal edilen toprağın tam olarak boşaltılmasından sonra yapılmasını önerdiler. Tartışma bir sonuca varmadan uzayıp gidiyordu. Gerçekte iki taraf delegeleri de karşılarındakilerin amaçlarını biliyordu; Almanlar, Bolşevik delegasyonu, isteklerini kabul etmezse sertleşmeye kararlıydı; Rusların, ilke tartışmasını sür-

dürmeleri, yalnız, Almanların oyununu meydana çıkartmak içindi. Anlaşmazlık giderilemez bir durum almıştı. Geçici olan tek çözüm yolu konferansın ertelenmesiydi: oturumlara on gün ara verilerek, toplantı 28 Aralığa ertelendi. Resmî olarak bu süre, Rusya'nın müttefiklerinin konferansa katılıp katılmayacağını bildirmeleri için yeterliydi; fakat ileri sürdükleri neden bir biçimdi, çünkü batı devletlerinin katılmayacaklarından kimsenin kuşkusu yoktu. Asıl neden, delegelere düşünme zamanı kazandırmaktı.

Konferans 7 Ocakta başladığı zaman, bir çözüm yolu bulunmuş muydu? Almanlarla Avusturyalılar arasında tatlı sert sözler geçmişti bu sürede. Barışa kavuşmak isteyen Czernin Ruslar tarafından ileri sürülen, boşaltmadan sonra yapılacak plebisitle ilgili koşulları kabul etmekten yanaydı; Almanlar reddederse, Rus delegeleriyle ayrı bir görüşme yapacağını söyledi; fakat gerçekte bu görüşünü zorla kabul ettirecek durumda değildi: Almanya'dan ayrılmaya nasıl cesaret edebilirdi? Berlin'de, sosyalistlerin dışında bütün siyasal partiler, ülkenin «geleceğini ve güvenliğini sağlayabilecek, yani açık ya da gizli biçimde Rus topraklarının ilhakına dayanan bir barış» istiyordu. Bu ilhak edilen toprakların büyüklüğü ne olacaktı? Bu topraklar hiç olmazsa Kurland ile Litvanya'yı içine almalıydı. Ya Rus Polonyası ne olacaktı? 1917 Aralık ayında Kühlmann burayı, ***Mitteleuropa*** projesine katılması karşılığında Avusturya-Macaristan'a bırakmaya karar verdi; bununla birlikte, Almanya'nın Polonya tarafında bir «sınır düzeltmesi» elde edeceği noktasında da uyuşuldu. Bu düzeltmelerin ne ölçüde olacağı sorunu kalıyordu: 2 Ocak 1918 günü toplanan saray meclisinde Ludendorf çok büyük istekler ileri sürdü: Lomza eyaletinin yarısı, Dombrava kömür havzasının bir kısmı, toplam iki milyon nüfusun yaşadığı bir toprak parçası Almanya'ya katılmalıydı. Kühlmann Avusturya-Macaristan tarafından kabul edilemeyecek olan ve Polonyalılarla topraklarını dolduracak Prusya için tehlike yaratacak olan bu tasarıya karşı çıktı. İmparator da genelkurmayın görüşünü kabul etmeyince,

Ludendorff istifa edeceğini ileri sürdü. Kühlmann'ın durumu nazikleşmişti. Fakat bu iç sorunlar, Ruslarla girişilen görüşmeler üzerinde etki yapmıyordu: Orta Avrupa devletlerinin ileri sürdükleri isteklerde hiçbir değişiklik yoktu.

Artık ilke tartışmalarıyla zaman geçirmek değil, açık konuşmak gerekiyordu. Ruslar razı olacaklar mıydı? Moskova'da tutsakların değiş tokuş sorununu görüşen bir memurlarından, Almanlar, Rusya'nın büyük bir karışıklık içinde olduğunu, Bolşevik hükûmetinin Ukrayna'da, Kafkasya'da, Sibirya'da otorite kuramadığını, yalnız ulaşım işlerinin alt üst olması yüzünden savaşa yeniden başlayacak durumda olmadığını öğrenmişlerdi. Kühlmann, Brest-Litovsk'ta tekrar Rus heyetiyle karşılaştığı zaman, her koşulu kabul edecek durumda olduklarını söylemişti.

Bu biraz fazlaydı, çünkü sovyet hükûmeti tekrar görüşmelere başlamadan önce taktiğini hazırlamıştı. Kuşkusuz Lenin, yeniden savaşa girmenin olanaksız olduğunu görüyordu; askerin her ne pahasına olursa olsun savaş istemediğini, cephenin günden güne çözüldüğünü, iç durumun tehlikeli olduğunu biliyordu; Bolşevik rejimin varlığı bir iç savaş tehlikesi karşısındaydı; hükûmet, «beyazlara» karşı mücadeleyi yürütmek için bütün gücünü bir araya toplamak zorundaydı. Barış gerekliydi ama, o an için zorunlu değildi; çarpışmalar durduğu anda Rusya rahat nefes alabilmişti; bekleyebilirdi. Lenin'in amacı görüşmeleri süründemede bırakmaktı; Rus ihtilâlinin etkisi, bu arada, belki de düşman ordusunu ve hükûmetini sarsar diye ümid ediyordu. Bu, işi uzatma taktiğini uygulamak üzere delegeler heyetinin başkanlığına Joffe'nin yerine harbiye komiseri Troçki'yi getirdi.

Bu ruhsal durumla anlaşma olanağı azdı. Brest-Litovsk görüşmeleri başlar başlamaz, halkların kendi yazgılarını kendilerinin serbestçe belirlemeleri konusundaki tartışma da yeniden başladı. İki taraf heyeti de gittikçe sinirleniyordu: Troçki hiçbir fırsatı kaçırmayarak Bolşevik propagandası yapıyor, bu da radyo ile yayınlanıyordu. Almanların asker delegesi olan Hoffmann, saldırgan bir tutum takınarak, sözleriyle hareketlerinin

birbirini tutmadığını söyleyerek Ruslara çattı; Ludendorff görüşmelerin kesilmesini salık verdi; Kühlmann da Ruslara bir ültimatom vermeyi düşünüyordu. Fakat bu sefer de Avusturya-Macaristan heyeti bir dağılmaya karşı çıktı. Konferans yeniden 18 Ocak tarihine ertelendi.

Bu böyle neye varacaktı? Eğer Ruslar diretmekte devam ederlerse görüşmelerin kesilmesinden kuşku duyulamazdı. Berlin ve Viyana'da olduğu kadar Moskova'da da bu olasılık üzerinde duruluyordu. Bolşevikler de ikiye ayrılmışlardı. Başlarında Buharin'in de bulunduğu «solcu» komünistler «Alman burjuvazisinin yağma hırsına» karşı koymaktan yana oldukları halde, Lenin mücadelenin olanaksız olduğunu ileri sürüyordu. Eğer sovyet hükûmeti savaşa girerse kesinlikle ezilir ve hatta süpürülür giderdi. Oysa dünyada en önemli şey Rus ihtilâli idi. Birbirinin tam karşısındaki bu iki plân arasında Troçki orta bir yol gösteriyordu: Rusya savaşın bitmiş olduğunu kabul ederek, barışı imzalamadan ordusunu terhis edebilirdi; böyle olunca Alman hükûmeti kamuoyunu ve orduyu kızdırmaktan korkarak belki çatışmaya girmek istemezdi. Eğer, ateşkesi çiğneyerek birliklerini harekete geçirirse o zaman istekleri kabul edilirdi. Bolşevik Partisi 22 Ocakta, gizli bir oturumda Troçki plânını kabul etti. O andan sonra Sovyet Rusya, Almanlara boyun eğmeye hazırdı.

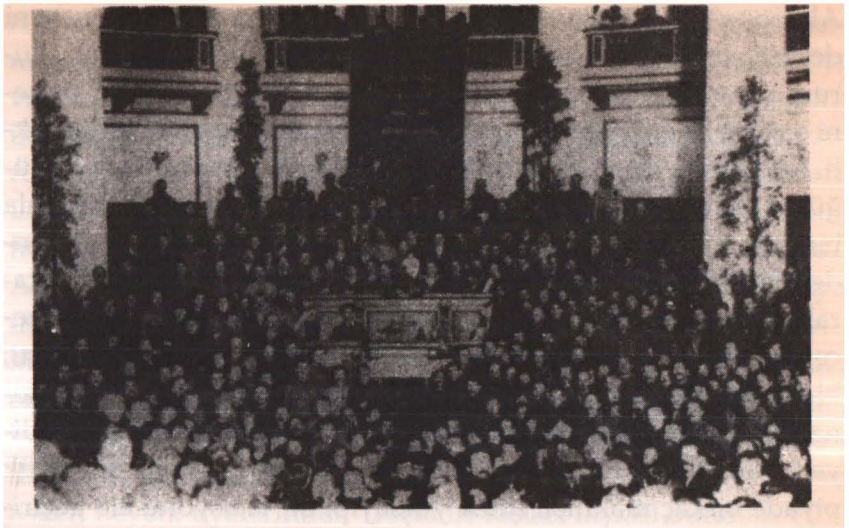
Ama Almanya ile Avusturya-Macaristan bunu bilmiyordu. Brest-Litovsk görüşmelerinin gidişi, görüşmenin kesileceği ve savaşın başlayacağı kanısını vermekteydi: bu olasılığı başkomutanlık sevinçle karşılıyordu ama kamuoyu? Bu 1918 Ocak ayında Almanya ve Avusturya siyasal ve sosyal bir karışıklık dönemi yaşıyordu: Berlin'de bağımsız sosyalistlerin bir işareti üzerine savaş sanayiinde grev başladı; grev komitesi istekler çağrısının başına «ilhaksız barışı» koyarak, Almanya'nın Brest-Litovsk'ta yürüttüğü politikayı protesto ediyordu: ocak ayı ortasında Viyana'da genel grev patlak verdi; bu basit bir gösteri niteliğindeydi; fakat sendika liderleri, eğer yiyecek sıkıntısına son

verilmezse bir ihtilâlin patlak vereceğini ileri sürerek hükûmeti korkutmuşlardı. Taşrada ulusal azınlıklarda kaynaşma başgösterdi: Çekler ve Güney Slavları şimdi çekinmeden bağımsızlık istiyorlardı. Alman hükûmeti bu zorlukları soğukkanlılıkla karşılıyordu; fakat Avusturya hükûmetinin kaygılanması için birçok neden vardı; bunun için Ruslarla derhal bir barış imzalayamayınca, başka olanaklar araştırmaya başladı: gözlerini Ukrayna'ya çevirdi.

Kief'te, Çarın devrilmesinden sonra kurulan Ukrayna Ulusal Meclisi ya da ***Rada***, 7 Kasımda bölgenin özerkliğini ilân etti; Bolşevik hükûmetini tanımadı, bağımsız bir Ukrayna Cumhuriyeti kurmaya karar verdi; bu cumhuriyetin toprağı Poltana ve Harkof'tan, Ekaterinosları ve Kerson'a kadar uzanıyordu: buraları, iyi buğday ürünü veren toprakların bulunduğu, en az otuz milyon insanın yaşadığı bir bölgeydi. Rada'nın delegeleri 10 Ocakta Brest-Litovsk'a gelerek bir bağımsızlık bildirisi sundular. Neden bunlarla oturup konuşmamalıydı? Avusturya-Macaristan'ın bunda iki kazancı vardı: doğu cephesinin kendisini doğrudan doğruya ilgilendiren kısmında barışı sağlamak, yiyecek sıkıntısını gidermek için, tahıl ve kasaplık hayvan getirtmek. Fakat, daha ilk anda Avusturya-Macaristan'ın sabırsızlığını farkeden Ukrayna delegeleri bundan yararlanmayı düşündüler. Rus Polonyasındaki Cholm kesiminin, genel barış düzenlenmesi sırasında Ukrayna'ya verilmesini istediler. Avusturya-Macaristan bakımından bu çetin bir sorundu. Cholm'un verilmesi, Polonyalıları kızdıracak, Avusturya Polonya anlaşmasını güç bir yola sokacaktı. Bununla birlikte, 22 Ocakta, Viyana'da toplanan Saray Meclisinde, bu temel üzerinde görüşmelere başlanılması kararlaştırıldı. Czernin, yiyecek sıkıntısını önlemek her şeyin başı değil mi, diyordu. Yiyecek stokları iki aya kadar tükenecekti. O zaman Avusturya çökerdi. Ukrayna ile imzalanacak barış, onu bundan kurtarırdı. Bu barışın ileride birtakım tehlikeler meydana getirmesinin ne önemi vardı ki? Dışişleri bakanı «Avusturya evi yanarken pencereden atlayan bir adama benziyor; evde kal-

sa yüzde yüz ölecek; atlarsa kurtulmak ümidi var» diyordu. İmparator da onun görüşünü benimsedi. 5 Şubatta da Alman hükûmeti bu tutumu kabul etti.

İşler çabuk ilerledi. Rada delegelerinin şimdi ellerini çabuk tutmaları gerekiyordu: 1 Şubattan beri Bolşevik birlikleri «bağımsız» cumhuriyetin topraklarını istilâya başlamıştı; Kiyef bombalandı; Harkof'ta Bolşeviklerden yana olan Ukraynalılar, Rada'ya üstün gelmek üzere olan bir hükûmet kurdular. Akşama sabaha Ukrayna devleti, dolaylı olarak ya da doğrudan doğruya Moskova'nın etkinliği altına girecekti. Almanya ve Avusturya ile barış antlaşmasının mizası Kiyef delegeleri için son can kurtaran simidi idi: barış imza edilince, Bolşeviklere karşı Almanlardan ve Avusturyalılardan askerî yardım görmeyi de ümidediyordu. Kont Czernin bu ilginç durumu bilmiyor değildi. Günlüğünün 8 Şubat sayfasına şöyle yazmıştı: «Rada hâlâ Kiyef'te duruyor mu? Ukrayna heyetinin barışa gereksinimi olduğunu görüyordu; Ukrayna hükûmetinin gerçekten otoriteye sahip olmadığını biliyordu. Ama bütün bunlar plânının hiçbir noktasını değiştirmesine neden olmadı. Hatta verdiği ödünlerin bir kısmını geri almaya kalkmadı. 9 Şubat günü sabah saat ikide, Brest-Litovsk'ta, Almanya-Avusturya ile Ukrayna arasında barış antlaşması imzalandı. Avusturya-Macaristan çifte krallıkta yaşayan Rutenyalılara özerk bir rejim kurma hakkını tanıdı; işgal altındaki Cholm toprağını Ukrayna'ya bağlamaya söz verdi. Buna karşılık ne elde etmişti? Ukrayna halkının gereksiniminden çok olan bütün ürünlerinin kendisine verileceği sözünü. Ek bir anlaşma ile 1918 yılında teslim edilecek tahıl bir milyon ton olarak belirlendi. Bu bir «yiyecek» antlaşmasıydı. Avusturya-Macaristan heyeti bunu gizlemiyordu. Ukrayna heyetine de tahıl sevkiyatı başlayıncaya kadar, antlaşmanın onaylanmasının ertelenece ği bildirildi. Eğer umulan ekonomik kazançlar elde edilmezse, antlaşma geçersiz sayılacaktı. Oysa, daha o gün Bolşevikler Kiyef'i aldılar. Almanlarla Avusturyalılar için kendilerine söz verilen yiyecek maddelerini elde edebilmek için Ukraynalıların he-

Savaşa son verildiğini ilân eden Sovyetler Kongresi

men kendilerinden istedikleri askerî yardımı yapmalarından başka yol yoktu.

Ukrayna ile barış antlaşmasının imzalanışı, Rusya ile yapılmakta olan görüşmeleri üzerine ağır bastı. Troçki, Moskova birliklerinin devirdiği Ukrayna hükûmetinin imzaladığı bir antlaşmanın geçerliliğini tanımıyordu; Rada ile görüşmeye girişmekle, Orta Avrupa devletleri, Rusya'nın iç işlerine karışmış oluyorlardı, diyordu, bu kabul edilebilecek bir görüş değildi. Barış konuşmalarına devam etmeyi red etti, ama ateşkesi bozmadı. Brest-Litovsk'tan ayrılırken Almanya'nın bu barışı kabul ederek, yeniden savaşa başlamayacağını umuyordu. Ama, bu kanısı çabuk boşa çıktı. 13 Şubat günü II. Wilhelm Hamburg'da meclisini topladı. Askerlerin hepsi durumu «aydınlığa» çıkartmak ve Ruslardan kayıtsız koşulsuz boyun eğmelerini istemek noktasında anlaşmışlardı. İşleri oluruna bırakmak, Ruslara Ukrayna antlaşmasını feshetmek ve bunun sonucu olarak da gıda maddeleri sevkiyatını durdurmak olanağını vermek olurdu; bundan başka,

Almanya'nın korumasında Finlandiya'da kurulmuş olan yeni devleti de devirmelerine fırsat verilmiş olacaktı. Sonunda, durum kararsız olduğuna göre, doğu cephesine yine birçok tümeni bağlamak zorunluğu vardı. En iyisi bu sorunu sona erdirmekti. Kühlmann'ın savaşın yeniden başlatılmasına karşı ileri sürdüğü görüşler boşa gitti: imparator askerlere hak verdi. Bununla birlikte, genelkurmay, hareketin aşırı bir gelişme göstermesinden korkan Başbakan Hertling'ın karşı koymasını hesaba katarak, Petrograd'a yapılacak yürüyüşün Wenden şehrini geçmeyeceğine söz verdi. 18 Şubat günü, Alman birlikleri harekete geçti; hiçbir karşı koymaya rastlamadı; çünkü Bolşevikler savaşın sona ermiş olduğunu düşünüyorlardı. General Hoffmann «Şimdiye kadar gördüğüm en komik bir savaştı bu. Bir trene bir bölük piyade birkaç makineli tüfek yükleyip, bir istasyonu ele geçiriyor ve rastladığınız Bolşevikleri tutsak ediyordunuz; sonra yine bir bölük daha getirterek daha sonraki istasyonu ele geçiriyordunuz.» diye yazıyordu.

Bu saldırının ilk haberleri gelir gelmez, Lenin, Merkez Komitesi üzerine baskı yaptı; Rusya'nın istemediği yeni bir savaşa sü-

Sovyet hükûmeti tarafından savaşa son verilmesi üzerine sevinç gösterisi yapan Rus askerleri

rüklenmesinden korkuyordu; hemen razı olup barış antlaşmasını imza etmek istiyordu: «Almanlara, Finlandiya'yı, Estonya'yı ve Letonya'yı verirsek ihtilâl elden gitmez» diyordu; ona göre ihtilâli, yani Bolşevik rejimini kurtarmak başta gelen ödevdi. Görüşünü ancak 6'ya karşı 7 oyla kabul ettirebildi: son dakikada Lenin'in tezine çoğunluğu kazandıran Troçki'nin oyu oldu. Rus hükûmeti telgrafla barışı imzalamaya hazır olduğunu bildirdi. Ama şimdi, Almanya isteklerini arttırmıştı. Kurland ve Litvanya ile birlikte Livoni ve Estonya'yı da istemekle kalmıyor, Bolşevik birliklerinin Ukrayna'dan çekilmesini de istiyordu. Rusya ile ekonomik ilişkilerinde, yedi yıl süre ile «en çok hoşgörüye mazhar» ülke konumunu elde etmeyi ileri sürüyordu. Kabul edilebilir miydi bu koşullar? Petrograd'dakiler kararsızdılar. Fransız askerî heyeti, üyelerinden Troçki ile kişisel ilişkisi bulunan Yüzbaşı Sadoul'un aracılığı ile Bolşevik hükûmetine, Almanya'ya karşı koymaya karar verirse yardım sözünde bulundu. Merkez Komitesi zayıf bir çoğunlukla ilke olarak «Fransız emperyalist eşkiyalarının, Alman emperyalist eşkiyalarına karşı yardımını» kabul etti; fakat gerçekte buna güveni yoktu: Fransa bu yardımı göndermeden, Alman birlikleri sovyet iktidarını deviriridi. 23 Şubat günü Lenin, çok sert bir konuşma yaparak, bazı üyelerin de çekimser kalmasıyla derhal barış yapılması kararını koparttı. Ayın 26'sında, Sokolnikof'un başkanlığındaki Rus heyeti Alman birlikleri Petrograd'a yüz elli kilometre uzaklıktaki Narva'ya geldikleri sırada Brest-Litovsk'ta bulundu; heyet, kuvvet önünde boyun eğdiğini söylemekle yetinerek, hazırlanmış olan metnin ayrıntılarını incelemeyi reddetti.

3 Mart 1918 günü, Brest-Litovsk antlaşması imzalandı, Rusya 3. madde gereğince Polonya, Kurland, Litvanya, Estonya üzerindeki bütün egemenliğinden vazgeçmekte ve bu toprakların yazgısının belirleme yetkisi Almanya ile Avusturya-Macaristana veriliyordu; bundan başka Ukrayna ile yapılmış olan barış antlaşması tanınmıştı; ayrıca Almanya'nın bütün ekonomik istekleri de kabul edilmişti. Bu tam anlamıyla bir boyun eğişti; Sovyetler

Almanlarla Sovyetler arasında imzalanan
Brest-Litovsk barış antlaşması

büyük kongresinin önünde Lenin «Evet bu barış uğradığımız en korkunç bozgundur; evet, bu barış sovyet iktidarı için görülmemiş bir boyun eğiştir; ama tarihi zorlayacak güçte değiliz» diye haykırdı. Karşı koymak olanaksızdı; çünkü kimse dövüşmek istemiyordu artık; bir savaş Bolşevik iktidarının temelinden yıkılmasıyla sonuçlanırdı. Kuşkusuz Rusya toprak kaybetti; fakat Bolşeviklik mevzilerini elinde tutmaktadır; şimdi «Uluslar arası proletaryanın ayaklanmasını bekleyeceğiz» diyordu.

Romanya ile Barış

Rusya'nın barış antlaşmasını imzalamasının ardından Romanya da barış isteğinde bulundu. Rusya'nın savaştan çekildiği gün, Romanya'nın durumu ümitsizleşmişti. İassi'ye sığınmış olan Romanya hükûmeti, ülke topraklarının küçük bir kısmını istilâdan kurtarmış ise bu, Rus birliklerinin yakınlarda oluşuyla

gerçekleşebilmişti. Tek başına kalınca ne yapabilirdi? Ukrayna'ya giren Alman birlikleri Romanya cephesini arkadan çevirebilirdi. Batı devletleri ancak malzeme ve cephane yardımı yapabilecek durumdaydı. Şimdi bunlar Rus topraklarından geçirilebilir miydi? Romanya ile müttefikleri arasındaki tek bağ, Fransız generali Berthelot'nun başkanlığındaki askerî heyetti.

Kral Ferdinand, Rus-Alman barışının imzasından önce bu durumun sonuçlarından kurtulamayacağını biliyordu. Ocak ayı sonunda Avusturya-Macaristan'ın eski Bükreş ataşemiliteri Albay Randa, kendisine baş vurarak bir barış önerisinde bulunursa, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın buna sırt çevirmeyeceklerini ve kendisinin krallıktan ayrılmasını istemeyeceklerini bildirmişti; bunun üzerine hemen başbakanlığa Averesco'yu getirdi; yeni başbakan, Berlin ve Viyana hükûmetlerine 10 Şubatta barış konuşmalarına başlanmasını önerdi.

Bu konuşmalara girişmekle Romanya düşman tarafından işgal edilmiş olan bütün topraklarını kurtarabilecek miydi? Almanya, kendi adına buna engel olmuyordu; toprak isteğinde bulunmak istemiyor, yalnız ekonomik kazançlar sağlamayı düşünüyordu. Avusturya-Macaristan, stratejik bir amaçla, sınırlarda düzeltme yapılmasını istemekteydi: genelkurmay, Romanya'nın bir daha 1916'daki gibi baskın şeklinde bir hücuma kalkışamaması için Demirkapı kıyısını, Turnu-Severin şehrini, Karpat tepelerini Macar toprakları içine almayı istiyordu; bununla birlikte İmparator Charles bunu zorunlu bir koşul olarak düşünmüyordu.

Bulgaristan'ın Romanya'dan istekleri daha ağırdı. Yalnız 1913'de İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra elinden alınan toprakları değil, Tuna'ya kadar bütün Dobruca'yı istiyordu. Romanya hükûmeti bu toprak isteğini 24 Şubatta öğrendi. Sınır düzeltilmesinin «ilhaksız barış» formülüyle bağdaşamayacağını ileri sürerek protesto etti; nüfusunun büyük kısmı Romanyalı olan Dobruca'nın Bulgaristan'a verilmesinin ulusların kendi yazgılarını kendilerinin belirlemeleri ilkesine aykırı olduğunu söyledi.

Brest-Litovsk denemesinin değerini gösterdiği bu ilkelerden başka ekonomik nedenleri ileri sürüyordu: Romanya, en iyi limanı olan Köstence'yi elden çıkarırsa nasıl «soluk alabilirdi?» Ama bütün bu itirazları boşa gitti. Romanya topraklarına gelen Kont Czernin Kral Ferdinand'ın bu konudaki ümitlerini suya düşürdü. Almanya ile Avusturya isteklerinden vazgeçmeyeceklerdi. Yalnız, Romanya, derhal barış antlaşmasını imzalarsa, Rusya'nın zararına olarak Besarabya'dan kendisine toprak verileceği sözü ediliyordu. Kral eğer bu önerileri red ederse, Romanya da, krallık da elden gitti, demekti. Çünkü, Almanya ile Avusturya-Macaristan Rusya ile barış imzalanmasından sonra serbest kalan birliklerini altı haftada Moldavya'ya yığabilirlerdi. Kralın kırk sekiz saatte karar vermesi gerekiyordu. Ferdinand, 1 Martta, ültimatomun önünde boyun eğdi. Ayın 5'inde, Brest-Litovsk antlaşmasının imzasından iki gün sonra, Buftea barış antlaşmasının ilk hükümlerinde Romanya'nın boyun eğişi belirlenerek Dobruca'yı vermeye ve Karpatlarda bir sınır düzeltilmesinin yapılmasına razı olduğu belirtiliyordu.

Antlaşmaya kesin biçimini vermek üzere yapılan konuşmalarda Romanya'ya, bu istekleri tartışma hakkı verilmişti. Kral bu iş için hükûmeti yeniden değiştirdi. Karşı koyma isteği tehlikeli görülen Averesco iktidardan uzaklaştırıldı. Yerine Almanlar Avusturyalılara sempati duymakla tanınan Marghiloman getirildi. Czernin, eğer iktidara Avusturya-Macaristan'a dost olan biri getirilirse daha iyi koşullar elde edebileceğini krala bildirmemiş miydi? Gerçekten de, Marghiloman, mart sonunda toprak sorununun ayrıntıları konuşulduğu sırada, bu konudaki isteklerden bazılarının hafifletilmesini sağladı: Tuna deltası Dobruca'dan ayrılacaktı; Karpatlarda yapılacak olan sınır düzeltilmesi nüfusun bulunmadığı bir hat üzerinde kalacaktı. Fakat ekonomik sorunların konuşulması uzamıştı. Bu konuda Romanya'nın korkularını gidermek, çıkarlarını korumak isteyen Avusturya-Macaristan'ın görüşüne karşın Almanya, bu ülkenin bütün kaynaklarına el koymayı amaç edinen bir program açıkladı:

Romanya devletine ait olan petrol kuyularının bulunduğu toprakta en az otuz, en çok doksan yıl süre ile bir Avusturya Alman şirketine işletme tekeli verilmesini, yalnız savaş boyunca değil, 1926 yılına kadar Romanya'nın tahıl, et ve samanının Almanya ile müttefiklerine ihraç etmesini; savaştan önce yapılmış olan ticaret antlaşmasının yürürlüğe konulmasını istiyor ve Romanya'nın gümrük tarifelerinde arttırma yapmasını 1930 yılına kadar yasaklıyordu. Romanya hükûmeti buna karşı çıktıysa da, sonunda kabul etti. Bundan başka, eğer ***Mitteleuropa*** projesi gerçekleşirse, bir Alman-Avusturya gümrük birliğine girmeye gönül hoşluğu ile razı oldu. Böylece kendisini savaşta yenenlerin, özellikte Almanya'nın yararına olarak ekonomik bağımsızlığından vazgeçiyordu. İşte, 7 Mayıs 1918'de imzalanan fakat hiçbir zaman onaylanmamış olan Bükreş antlaşması böyle bir antlaşmaydı.

Romanya'nın teslim oluşu Brest-Litovsk konferansının işini tamamladı: Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar barış kurulmuştu. Bununla birlikte, Bükreş antlaşması, Orta Avrupa devletlerinin durumunu güçlendirecek yerde zayıflattı. Çünkü özünde bir anlaşmazlık tohumu taşıyordu, bu da ilerde kötü sonuçlar verecekti. Bulgaristan, Dobruca'nın tam olarak kendisine verilmesini istemişti; Almanya ile Avusturya-Macaristan üzerinde, bu isteği Romanya'ya kabul ettirmeleri için baskı yaptı. Ne var ki, bunu da Türkiye protesto etti. Bulgarlar bu Dobruca'yı yalnız kendi güçleriyle almış değillerdi; iki Türk kolordusu kendisini desteklemişti; bu hizmetin karşılığı ödenmeli, bunun için de, Osmanlı İmparatorluğu'na, 1915 Türk-Bulgar antlaşmasının konusu olan Meriç'in sınır kesimi verilmeliydi. Tartışma şiddetlenince Almanya ile Avusturya-Macaristan iki yana bir uzlaşma biçimi kabul ettirdi: Bulgaristan, şimdilik, yalnız eski Dobruca'yı, yani güney bölgesini işgal edecek, geri kalan toprakları yani Köstence'yi, Türk-Bulgar anlaşmazlığı giderilinceye kadar müttefiklerine bırakacaktı. Bu bir erteleme yoluydu. Ulusal istekleri konusunda pek titiz olan Bulgar kamuoyu hoşnutsuzluğunu

açığa vuruyordu; parlâmentodaki muhalefet, bunu fırsat bilerek hükûmete şiddetle çattı. Haziran ayında, beş yıldır kralın politikasını güden Radolonof çekilmek zorunda kaldı. Yerine gelen Molinof, Almanya ve Avusturya ile olan ilişkilerinde bağımsız davranıyordu; İtilâf devletleri buna işaret koymuşlardı. Ağır sonuçlar verecek olan bu bunalımın hareket noktası, başlangıçta zaferi kazananlar için o kadar kazançlı görünen bu Romanya barışı değil miydi?

İtalyan bozgunu, Rus çözülüşü, Romanya barışı. Beş ayda güçler dengesi temelden değişti. Doğu cephesinde savaş sona erdi. İtalyan cephesinde Avusturya-Macaristan ordusu güvenlikteydi; uzun süre için düşmandan korkusu yoktu. Buftea antlaşması hükümlerine göre Makedonya cephesindeki Bulgar birlikleri serbest kaldıkları için, gelip Alman ve Avusturya-Macaristan birliklerinin yerini alabilirdi, Alman Başkomutanlığının eline, batı cephesinde büyük bir saldırıya girişmek için bu kadar elverişli bir fırsat geçmemişti. Bundan başka Brest-Litovsk ve Bükreş antlaşmaları, kısa bir zamanda Orta Avrupa devletlerinin yiyecek maddeleri elde etmelerini kolaylaştıracağı için ablukanın etkilerinden oldukça kurtulacaklardı. İşte böylece ülke içindeki karışıklıklar çıkması korkusunu dağıtan ve cephe gerisinin moralini güçlendirecek olan koşullar gerçekleşmişti. Bu askerî ve ekonomik kazançlar 1918 ilkbaharında Almanya ile müttefiklerine parlak ümitler veriyordu. Amerika savaşa girmeden düşmanları yenmeyi ummak aşırı bir iyimserlik miydi?

XXV. BÖLÜM

KARAR GÜNÜ

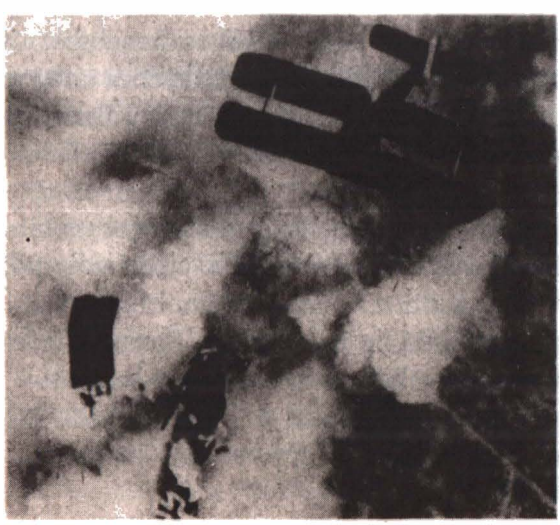
(Ocak-Şubat 1918)

Hindenburg, 9 Ocak 1918'de imparatora gönderdiği raporda şöyle yazıyordu: «Dünya yüzündeki siyasal ve ekonomik durumumuzu güçlendirmek için batı devletlerini yenmeliyiz: işte bunun içindir ki haşmetmaapları batı saldırısını emir buyurdular.» Daha o an -Rus ateşkesinden on beş gün sonra- karar verilmişti. Daha önce büyük karargâhla başbakanlık arasında bu konuda bir danışma olmuş değildi. Almanya düşmanı ezmeye çalışacak yerde askerlikçe geçici üstünlüğünü bir barış konuşması açmak için diplomatik bir baskı aracı olarak kullanabilir miydi? Almanlar bu sorunu daha ileride, bozgundan sonra tartışmışlardı. 1918 başlarında, bunu akıllarından geçirmiş değillerdi. Büyük komutanlar zafere dayanarak zorla kabul ettirilecek bir barış ardındaydılar.

Alman Başkomutanlığı olduğu kadar çabuk bir saldırıya girişmek istiyordu; 1918 Haziran ya da temmuz ayında, Amerikan takviyeleri savaşta bir rol oynayacağını biliyorlardı. Yenebilmek için önünde dört belki de altı ay vardı. Bunun için hazırlıkları tamamlanıp hava koşulları elverir vermez hamlesini yapmalıydı: bunun için en elverişli zaman da mart başı idi. İtilâf devletleri genelkurmayları Alman hücumunu bekliyorlardı.

Ludendorff, Hamburg'taki imparatorluk meclisi toplantısında (13 Şubat) şöyle diyordu: «Çatışma çok korkunç olacak. Bir noktada başlayıp başka bir noktada devam edecek. Uzun sürecek ve çetin olacak...»

Alman ordusunun hâlâ bu atılımı kesin sonuca götürecek kadar olanağı var mıydı? 1918 başında Alman ordusunun, düşmanınkinin yirmi fazlasıyla, batı cephesinde 192 tümeni vardı. Bunların elli altısı iyi eğitim görmüş, bütün saldırının hazırlık süresince geride bulundukları için iyice dinlenmiş hücum birlikleriydi. Ağır topçunun 500 bataryası vardı. Uçak malzemesi hızla artıyordu, yapım programına göre ayda 2.000 uçak elde edilecekti. Fakat saldırı donatımın tamamlanması sona erdirilememişti; orduda at eksikliği görülüyordu; yalnız hücum tümenlerinde koşum vardı. Ulaştırmada, benzin ve lâstik eksikliği yüzünden daha fazla otomobil kullanılamayacaktı. Düşman cephesi yarılsa bile, birliklerin bir kısmının, hareket savaşı yapacak durumda

İlk hava savaşları (1915)

olamayacağını kabul etmek gerekti. Bu yarma hareketi için de en iyi araç olan hücum tankı hemen hemen yok gibiydi: ordunun elinde ancak yüz kadar tank vardı. Büyük karargâh, yeni silâhın önemini zamanında kestirememişti; hatasını saldırı başladıktan sonra anlayacaktı; bununla birlikte bu eksiklikler yarma hücumlarının başarısına engel olmayacaktı.

Asıl sorun, savaş ilerledikçe yıpranacak olan bu gücü tazelemekti. Malzeme bakımından Başkomutanlığın kaygısı yoktu: fabrikalar gereksinim duyduğu top, makineli tüfek ve cephaneyi yapabilecek durumdaydı. Asker sayısını olduğu gibi tutmakta güçlük vardı. Cephedeki ve içerilerdeki yığınaklarda ancak 250 bin kişi vardı; el altındaki bu takviyeyi savaş on beş günde yiyip yutacaktı. 1918 kura askeri on dokuz yaşındaki delikanlılardı; 1917 yazında cepheye sürülmüşlerdi; 1919 sınıfı eğitim görüyordu ama bunlar ancak, önceden elde bulunan tümenleri besleyecek kadardı; 1920 sınıfı yazdan önce silâh altına çağrılamazdı. Yeni insan kaynaklarını nereden bulmalıydı? Tecillileri (savaş hizmetinde bulunabilecek iken fabrikalarda çalışanların sayısı 1.200.000 kadardı) yeniden gözden geçirmeli miydi? Başkomutanlık böyle yapmayı düşünüyordu. Fakat malzemeyi azaltmak söz konusu olmadığından böyle bir işe boşuna girişilmiş olurdu: bunun için ancak 30.000 tecilli orduya alınabildi; kaldı ki az sonra bunlar fabrikalara geri gönderildi. Müttefiklere mi baş vurmalıydı? Türklerden bir şey beklenemezdi; çünkü Kafkaslarda tam anlamıyla siyasal nitelikte bir harekete girişmişlerdi; sonra savaş plânlarını, Almanlarınkine uydurmaya da niyetleri yoktu. Bulgarları da hesaba katmamak gerekti; Makedonya cephesini tutmakla yetindikleri gibi, doğal hareket alanları olan Balkanların dışında savaşmayı düşünmüyorlardı. Avusturya-Macaristan'ın elinde Rus cephesinde çatışmalar durduğundan ve İtalya savunma durumuna girdikten sonra bazı ihtiyatlar kalmıştı; on tümen kadar, kesin olarak altı tümen verebilirdi. Fakat Alman Başkomutanlığı bu sorunu ortaya koyduğu zaman red cevabı aldı. Bu, Avusturya-Macaristan Genelkurmay

Başkanı von Arz'ın yan çizmek istemesinden ileri gelmiş değildi. İtiraz daha yukarıdan geliyordu: İmparatoriçe Zita Fransızlara karşı asker göndermek istemiyordu. Bununla birlikte topçu bataryası göndermekte bir sakınca görmemişti; çünkü topçu göğüs göğüse dövüşmüyordu. Ludendorff isteğinin kabul edilmeyişinin nedenini ve bunu ortadan kaldırabileceğini bilmekle birlikte diretmedi: Avusturya-Macaristan askerlerine değer vermediği için, onların yardımına da önem vermiyordu.

Peki öyleyse gerekli takviyeyi nereden bulacaktı? Elinde doğu cephesindeki birlikler kalmıştı: burada elli üç piyade tümeni ile en üç karma tugayı vardı, bu da bir milyondan çok insan demekti. Fakat, martta, Brest-Litovsk antlaşmasının imzasına kadar, Alman büyük karargâhı Ruslara karşı hareket edebilecek güçlerini azaltmak istemiyordu. Barış imza edildikten sonra, bu güçleri çekmeye karar veremedi. Bunun askerlik bakımından nedeni şuydu: Alman sınırlarını Bolşevikliğe karşı korumak; bundan başka, Rusya'da iç durumun değişerek, barışın bozulabileceğini düşünmek de gerekiyordu. Ordu komutanlarının gözünde, Brest-Litovsk barış antlaşması çürük bir çözümdü. Ekonomik neden: Almanya'nın, ondan da çok Avusturya-Macaristan'ın Ukrayna'nın vereceğini söylediği ham maddelere, buğdaya, kesim hayvanlarına gereksinimi vardı; fakat bu ülkenin içinde bulunduğu karışıklıkta bütün bunları gidip yerinden almak gerekiyordu. Ukrayna'nın işgali, yirmi tümeni bağlamıştı. Bunun için Alman Başkomutanlığı hâlâ bir doğu cephesini tutmakta bulunuyordu. Saldırı sırasındaki kayıplar zorladıkça yavaş yavaş buradan asker çekecekti.

Savaş başlayacağı sırada büyük karargâh asker sayısı sorununun çetin bir konu olduğunu biliyordu. Savaş haftalarca uzayınca, yazın, İtilâf ordularının Amerikan yardımından yararlanmasına karşılık, kendi güçlerinin azalacağını bilmiyor değildi. Bunun için derhal harekete geçip temmuzdan önce zaferi kazanmak gerekiyordu. Ya saldırı kesin sonuç vermezse? Başarı sağlanmazsa savaş kaybedilmiş demekti.

Alman İmparatoru II. Wilhelm Kurmay heyeti ile birlikte

Bu ölüm kalım savaşında ulus toptan bir hamleye katılacak mıydı? İyi beslenmeme yüzünden çöküntü durumuna gelen, büyük şehirlerdeki işçiler, Bolşeviklerin «ilhaksız barış» parolasına ilgi duymayacaklar mıydı? Halk yığınlarının morali Rus ihtilâlinin etkisine karşı koyabilecek miydi? Daha 1917 başlarında içişleri bakanı korkmaya başlamıştı. Ludendorff bu korkusunun yersiz olduğunu ileri sürerek: «Kanımca, bir genel grev ya da karışıklık tehlikesi yok... Ulusun büyük çoğunluğu sağ duyusu ve yurtseverliği çok güçlüdür» demişti. Ama olaylar bu iyimserliği boşa çıkardı. 28 Ocak günü bağımsız sosyalistlerin yüreklendirmesi ile maden işçileri sendikası grev kararı verdi: ileri sürdükleri istekler tam anlamıyla politik nitelikteydi: ilhaksız ve tazminatsız barış; sıkı yönetimin kaldırılması; «bütün devletlerin demokratlaştırılması»; yani ilk adımda Prusya'da seçim reformu yapılması. Grev sekiz gün sürdü; 500.000 işçi bu harekete katılmıştı. Bu gösteriye son vermek için, işletmelerin askerleştirilmesi yetti. Ama hastalığın belirtisi tehlikeliydi. Bunu göz önünde tutmak, halkın siyasal isteklerini yerine getirerek Prusya'da genel seçim yapılmasını sağlamak, sonra da hükûmetin toprak al-

mak için savaşı uzatmadığını göstermek gerekmez miydi? Franckfurter Zeitung gazetesinin yazarları, büyük karargâha, milliyetçi propagandaların halkı etkilemediğini «halkın yurt savunması için savaşa hazır olduğunu, ama Kurland, Belçika ve Briey'le hiç ilgilenmediğini» bildirmişlerdi. Büyük karargâh bu görüşleri kabul etmedi. Hindenburg, başbakana gönderdiği mektupta «grevcilerin siyasal ya da iktisadî isteklerinden hiçbirine ödün verilmesinden yana değilim» diyor ve kendisinin de olabileceğini düşündüğü yeni grevlere karşı «sert davranmayı ve güç kullanmayı» öngörüyordu. O da savaş amacı olarak, 1917 Eylülünde Ludendorff'un imparatora açıkladığını benimsemişti: doğuda Baltık ülkelerine ve Litvanya'ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak el koymak; Polonya topraklarının ilhakı; batıda Belçika'yı Almanya'nın etkinlik bölgesi durumuna getirmek, Lorraine'deki Fransız demir madenlerini ele geçirmek. Başkomutanlık düşmanlarına «istediği barışı zorla kabul ettirmeye» kararlıydı.

Başkomutanlık ağır basıyordu. Otoritesi, enerjik, kendine güvenen ve çok etkinlik sahibi Ludendorff'a dayanan Hindenburg'un karşısında «sivil» başbakan pek acıklı bir durumdaydı. Miçhaelis'in yerine gelen Hertling yüksek ahlâkı, mertliği ve vicdanlı, anlayışlı bir insan oluşu ile saygı toplamıştı; ama «ihtiyar bir efendi» ydi; yetmiş dört yaşındaki bu devlet adamında iktidarın gerektirdiği beden gücü yoktu; kendine bakmak, erken yatmak zorundaydı; ağır bir çalışmaya gelemezdi. Sonra da mücadeleden hoşlanmazdı: görüşlerini kabul ettirmek için mantık yoluna baş vurmak istiyordu; oysa Ludendorff öğüt dinleyecek adam değildi. Bundan başka büyük karargâha karşı Reichstag'da da bir destek bulamıyordu. Çünkü geçmişteki bütün davranışları ve düşüncesiyle parlâmentoya karşıydı. Sık sık komutanların politikaya karışmalarından yakınıyordu ama buna karşı bir tepki göstermiyordu. Dışişleri Bakam Kühlmann; geniş görüşlü, açık düşünceli bir politikacıydı; Brest-Litovsk barış görüşmeleri sırasında Ludendorff'a kafa tutmuş, askerlerin Polon-

ya'dan toprak ilhakı konusundaki isteklerine karşı çıkmıştı; hatta şu ilke sorununu bile açıkça ortaya koymuştu: ülkeyi, başbakan mı, büyük karargâh mı yönetiyor? Yalnız bu konudaki isteği biçim bakımından yerine getirilmişti.

Başkomutanlıkla hükûmet arasında bir anlaşmazlık meydana geldiği zaman, görüş ayrılığı üzerinde imparator hakemlik ediyordu. Oysa, bütün o «hükümdarlık gösterişine» karşın II. Wilhelm hakemlik etmeye cesaret edemiyordu. Kühlmann'la Ludendorff'u karşı karşıya getiren anlaşmazlıkta, içinden dışişleri bakanına hak veriyordu; hatta, kendisine verilen resmî kâğıtların kenarına, biraz da aşırılığa kaçarak, yazdığı notlardan birinde «büyük karargâhın politikadan hiç anlamadığını» belirtmişti; fakat, Hindenburg, imparator üzerinde askerlerin etki yapmasına engel olan başbakanlık müsteşarını işinden uzaklaştırmasını istediği zaman, II. Wilhelm boyun eğdi: yıllardır en yakın çalışma arkadaşı olan adamı görevinden ayırdı. Kendisi de zayıflığının farkındaydı: bir notunda: «imparatora kimsenin önem verdiği yok» diye yazmıştı. İşte onun bu durumu sivil iktidarla başkomutanlık arasındaki «dengenin bozulmasına» neden oluyordu. Başbakanla, büyük komutanlar, arasındaki etkinlik mücadelesinde Hindenburg'la Ludendorff zaferi kazandı. Dış politikada da, iç politikada da onların iradesi egemendi. Bethmann Holweg'ın deyimiyle Almanya, «büyük karargâhın diktatörlüğü» nün boyunduruğuna girmişti.

İtilâf Devletleri

Alman büyük saldırısı tehlikesi karşısında, batı devletleri güçlerini topladılar. Kesin sonuçlu olabilecek bir savaşın öncesinde, siyasal, askerî iktisadî ve diplomatik alanlarda ulusal plânda olduğu kadar, müttefikler arası plânda da bir birliktelik atılımına girişilmişti. Hükûmetler manevî güçleri canlandırmaya çalışıyordu, Kamuoyu da buna yardımcı olmuştu; güçlü bir atılıma girişmenin gerekli olduğu herkesçe anlaşılmıştı.

Büyük Britanya İmparatorluğu Savaş Kabinesi

İngiltere'de, 1917 bunalımına karşı koyan tek hükûmet başkanı olan Lloyd George bir çeşit diktatörlük sürdürüyordu. Parlâmentodan olağanüstü yetkiler istemeden, demokratik düzene egemen olan ilkelerden hiçbirinin feda edilmesini kabul ettirmeden, büyük bir serbestlikle hareket etmekteydi. 1916 sonundan beri İngiliz politikasının sürekli sekreteri başında olduğu halde, Savaş Kabinesi'ni, ***War Cabinet*** yönetiyordu. Başbakan pek seyrek olarak Millet Meclisinde görünüyordu; milletvekillerinin sorularına cevap vermek ödevini kabine üyelerinden Bonar Law'a vermişti. İlân ettiği tek program, savaşı zafere kadar yürütmekti. ***Daily Telegraph***'a gönderdiği (29 Kasım 1917) bir yazıda bir uzlaşma barışı imzalanması dileğini açıklayan Lord Lansdowne'a, 5 Ocak 1918'de Trade Unions temsilcileriyle yaptığı konuşmada cevap veren Lloyd George, Büyük Britanya'nın amacı Almanya'yı parçalamak değil, fakat halkların kendi yazgılarını kendilerinin belirlemeleri hakkına dayanan bir çözüme varmaktır, diyordu; bunun için de, ona göre, hükûmet Fransa'nın Alsa-

ce-Lorraine'le ilgili isteklerini «ölünceye kadar» desteklemeye kararlıydı. Şubat başında parlâmentodan, asker toplama ile ilgili kuralları daha sıkı bir biçimde uygulama ve «muafiyet belgelerini» geri alma yetkisi istedi. Böylece savaş endüstrisiyle hiç ilgisi olmayan seyislik, berberlik, otel işçiliği gibi meslekte çalışanların tecilleri kaldırılacaktı. Yine bu dönemde, büsbütün başka bir alanda, önemli bir reform atılımına girişti; ocak 1918 yasası ile seçim düzeni değiştirildi; seçim bölgelerinde değişiklik yapılarak yirmi bir yaşındaki bütün erkeklerle, kadınlara oy hakkı verildi. Parlâmento da hükûmeti bu yolda destekliyordu. 19 Şubat günü, muhalefet lideri Asquith, bir soru önergesi sırasında hükûmete hücum edince «Savaşa gidelim; siz burada çene çalarken insanlar siperlerde!» diye bağırdılar; parlâmento çoğunluğu onun bu tutumunu kötü karşıladı.

Fransa'da da aynı ruhsal durum görülüyordu. 13 Kasım 1917'de, otoritesi sarsılmış olan Painleve hükûmeti Meclis tarafından devrilince, kamuoyu Clemenceau'yu iktidara getirdi. Bu kendiliğinden olan hareket bir belirtiydi: Clemanceau, birbiri ardından gelen bütün hükûmetlere sert eleştiriler yöneltmişti; ama onları asıl zayıf davranmakla, çekingenlikle suçlamıştı. Yeni başbakan bir lider olmak istiyordu. Kabinesine ya dostlarını ya da ikinci derecedeki adamları aldı; Cumhurbaşkanına karşı bağımsızca davranıyordu. Daha ilk hareketlerinde kişisel yönetim kuracağını belli etti. Bununla birlikte hareketlerini sağlam bir desteğe dayamak için, başbakan, anayasa düzenini değiştirmek iddiasında değildi; parlâmentonun haklarını daraltmayı düşünmüyordu; gizli komite dışında, 1916 yazında kabul edilmiş olan yeni parlâmento denetimi biçimlerini kabul etmişti. İstediği tek olağanüstü yetki bütün ekonomik hayat alanlarını kararnamelerle yönetmek hakkı idi; 10 Şubat 1918 yasası ile kendisine bu yetki verildi. Her ne kadar siyasal rejim biçimleri değişmemiş ise de, ruhu değişmişti; kaynağı ulusun ruhunda olan güven hareketi, muhalefet isteklerini silip süpürdü.

Clemenceau, ulusun manevî bütünlüğünü sarsacak, ayrıca

kuvvetlere karşı hareket etmeye kararlı olduğunu, hükûmet bildirisinde ilân etmişti. İhanet suçlarının kovuşturulması hızlandırıldı. 11 Aralık günü hükûmet, Joseph Caillaux konusunda kovuşturma açılması için Meclisten yetki istedi. Bunun nedeni pek belirgin olmadığı gibi suçlama da bazı görünüşlere dayanıyordu; fakat verilen kararın anlamı açıktı: Caillaux uzlaşma barışı fikrinin temsilcisiydi. İşte hükûmet bu eğilimle mücadeleye kararlıydı. Clemanceau bunu açıkça ilân etti: «Biz hükûmete bütün güçlerden en iyi verimi almak üzere, çabalarımızı iki katına çıkartarak savaşı yürütmek için girdik. Karşınıza bir topyekûn savaş düşüncesiyle çıkıyoruz... Politikamın tek amacı vardır: bütün tarihi boyunca geçirdiği en kötü bir bunalım sırasında Fransız halkının moralini yükseltmek... Dış politikamla, iç politikam bir bütündür. İç politikada: savaş içindeyim; dış politikada: savaş içindeyim. Hep savaştayım.» Parlâmentonun büyük çoğunluğu onu destekledi: Çoğunluğu sosyalistlerden olan muhalefetin oyları 100 ile 120'den fazla değildi.

İtalya'da 1917 Ekim bozgunu ulusal duygunun şahlanmasına yol açmıştı. Savaşın hemen öncesinde parlâmento partiler arası çekişmelerle bölünmüştü; «tarafsızlıktan yana» olanlarla, sosyalistlerin hücumları altında bulunan Boselli hükûmetini, kendinden yana olanlar da «gevşeklikle» suçlayarak desteklememişlerdi; yerine geçecek olan üzerinde anlaşmaya varılabilseydi, devrilecekti; ama partiler arası tartışmanın sonu gelmiyor, her biri yalnız kendi adamlarını iktidara getirmek istiyordu. Cephenin yarıldığı duyulur duyulmaz; birden bir dönüşüm oldu. Bütün partilerden üç yüz elli milletvekili kutsal birlik çağrısına katıldı: «İtalya yenilemez.» diyorlardı. Boselli 25 Ekimde iktidardan ayrıldı. Ayın 30'unda, düşen kabine de içişleri bakanı olan Orlando'nun başkanlığında yeni hükûmet kuruldu. Bu kabinede hemen bütün partilerden adamlar vardı: Sonnino gibi bir liberal, Meda gibi bir Katolik; Bissolati gibi bir reformist sosyalist; hatta. Giolitti'ciler. Sosyalist Parti parlâmento grubu hükûmete katılmamakla birlikte, yeni bir dil kullanmaya başladı; ama militan-

ları bunu beğenmediler; sosyalist partisi milletvekillerinden Prampolini sosyalistlerin ulusal savunmaya katılmanın gerekli olduğunu kabul ettiklerini söyledi (14 Kasım). Kuşkusuz partiler arasındaki bu yatışma geçici idi: Meclis, 1917 Aralık ayında, kapalı oturumda, Caporetto felâketinin sorumlularını araştırırken partiler yeniden birbirlerini şiddetle suçlamaya başladı. Fakat asıl yargılanan «bozgunculuk» oldu ve programını açıklamaya zorlanan Giolitti, hiçbir zaman ayrı bir barışı düşünmediğini, müttefiklere her zaman bağlı kalacağını söyledi. Böylece tarafsızlıktan yana muhalefet sesini kısmış oluyordu. Hükûmetin durumu sağlamlaştı; muhalifleri ancak elli oy çıkarabildiler. Bunun için de, Orlando, parlâmento karşısında kendinden öncekilerden daha büyük bir hareket serbestliği elde etmiş oluyordu. O da sert bir politika güdeceğini ilân etti. «Pusudakilere» karşı önlem alınmasına, bozguncu sözler söyleyenler konusunda kovuşturma açılmasına karar verildi. Sosyalist Parti sekreteri Luzzati, hükûmetin «Kırıcı hareket» lerini protesto ederek, sendikalara gönderdiği bir bildiri ile üyeleri «Rus Proletarya Cumhuriyeti» yle dayanışma gösterisinde bulunmaya yönelttiği için 24 Ocak 1918'de tutuklanarak, üç yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Böylece üç batı devleti, değişik biçimlerde olmakla birlikte, iç politika hayatlarında bir otorite rejimini kabul etmişlerdi: halklar güçlü bir el tarafından yönetilmek gereksinimi duyuyordu; buna lâyık olana güven bağlamışlardı.

Amerika Birleşik Devletleri Alman tehlikesini doğrudan doğruya duymamakla birlikte birlik yaratma çabası, Paris ve Londra'daki kadar güçle kendini göstermişti.

Savaşa girildikten sonraki haftalarda Kongre, başkana olağanüstü yetkiler veren birçok yasayı kabul etti. Özellikle 10 Ağustos 1917'de kabul edilen yasa, başkana yiyecek maddeleri üzerine her çeşit narh koyma ve gerekli gördüğü biçimde dağıtım yetkisini veriyordu. İaşe, abluka, ticaret gemileri dairelerinin kurulması ekonomik alanda, ülkenin alışmadığı bir merkeziyetçilik meydana getirmişti. Özel savaş yasaları, Amerika'yı oluşturan

devletleri federal iktidarla daha çok bağlantılı duruma soktu. Bütün bu değişmeler hiçbir karşı koyma olmadan gerçekleştirildi.

Bununla birlikte Senato, 1918 yılı başında başkana bu kadar geniş yetkiler verdiği için pişman olmuş gibi görünüyordu; Senato üç kişilik bir «Savaş Kabinesi» kurmayı istiyordu; bu üç kişilik kabine, başkanın emri altında olacak ve yeni kurulan daireleri yönetme ile görevlendirilecekti; kabinenin üyeleri başkan tarafından atanacaktı ama, «bu atama Senato'nun onayından» geçecekti. Böylece yasama organı denetim hakkını elinde tutmuş olacaktı. Wilson bu tasarıyı kabul etmedi ve muhalefeti kolaylıkla yendi; bu başarıdan yararlanarak yeni yetkiler istedi: 14 Mayıs 1918'de kabul edilen ***Overman act*** başkana bütün daireleri istediği gibi değiştirerek sorumluluğu ve otoriteyi bir elde toplama yetkisini veriyordu. Wilson'a karşı olanlar, buna diktatörlük dediler, ileride, savaş bittikten sonra bu otorite yöntemlerini ona pahalıya mal edeceklerdi. O sırada daha yüksek sesle protesto etmeye cesaret edemiyorlardı.

İç düzenlerinde böylece birlik yaratmaya çalışanlar «ekonomik ve diplomatik alanda da işbirliği yapmak» istiyorlardı; bu daha da güç bir işti.

Ekonomik bakımdan gereksinimlerin bir an önce giderilmesi zorunluluğu, çözüm yolları bulmayı gerektiriyordu. Denizaltı savaşının en tehlikeli dönemi geçmiş olmakla birlikte, deniz ulaşımı sorunu 1917 sonbaharında bütün öteki sorunların başında geliyordu. Savaş endüstrisi için gerekli ham maddelerle, halkın beslenmesi için gerekli yiyecek maddelerini Fransa, İngiltere ve İtalya başka ülkelerden satın alma durumundaydı; Amerika Birleşik Devletlerinin yardımıyla bunu yapacak malî olanaklara sahiptiler. Fakat bu malları Avrupa'ya getirtmek gerekti. Oysa, 1917'de, denizaltı savaşı yüzünden dünyadaki ticaret gemileri tonajı büyük ölçüde azalmıştı. Ticaret gemilerinden en iyi biçimde yararlanmak için müttefikler arasında bir anlaşmaya varmak gerekti. 3 Kasım 1917'de Fransa, İngiltere ve İtalya gıda madde-

lerini taşımak üzere kullandıkları ticaret gemilerini bir araya getirmeye karar verdiler; Albay House'un başkanlığındaki bir heyetin Paris'e gelişinden sonra 20 Kasımda Amerika Birleşik Devletleri de bu ilkeyi kabul etti. Müttefikler arası bir komite, her ülkenin isteklerini gözden geçirmek, silâhlanma ve iaşe programlanmalarını incelemek ve gemileri bu gereksinimlere göre dağıtmakla görevlendirildi. Komite ilk toplantısını 11 Mart 1918'de yaptı. Kısa bir süre sonra, programlarını eldeki gemi sayısına uydurabilmek için, hükûmetlerden, azaltmalar yapmalarını istedi. Durum çok kere zorlaşıyordu: yiyecek maddelerinin taşınması, getirtilen cephanenin azaltılmasına yol açıyordu. Müttefikler arası işbirliği güçlükleri ortadan kaldırmamış, hafifletmişti.

Diplomatik bakımından «müttefikler ve ortaklar» 1918 Ocak ayında «savaş amaçları» nı belirlediler. 1917 konferansı sırasında, Albay House tarafından ileri sürülen, ortaklaşa bir bildiri yayınlama gerçekleşemez gibi görünüyordu. Fakat Brest-Litovsk'ta Rus-Alman görüşmeleri başlayınca, İtilâf devletleri, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın gerçekleştirmekte oldukları programın karşısına bir program çıkartmadan yapabilirler miydi? Daha önceden bir anlaşmaya varmak mümkün olmadığından her devlet kendi başına hareket edecekti; ama yine de ayrı ayrı yayınladıkları bildirilerde, önemli derecede bir görüş ayrılığı göstermemeye çalışacaklardı.

İlk adımı Başkan Wilson attı. 8 Ocak 1918'de kongreye gönderdiği mesajda, ünlü on dört noktasını ortaya atıyordu. Ona göre bu resmî açıklama Rusları durdurarak, ayrı bir barış yapılmasını önleyecek bir davranıştı. Almanya ile müttefikleri, İtilâf devletlerini savaş amaçlarını ilân etmeye zorladılar, diyordu. İşte şimdi bu meydan okuyuşa cevap vermek istemekteydi.

Mesajda önce genel ilkeler ileri sürülüyordu; yalnız oldukça belirsiz bir biçimde yazıldığı için yorumlara yol açıyordu: gizli diplomasiye baş vurmadan, «dünyanın gözü önünde» yapılacak barış anlaşması, bütün ekonomik engellerin kaldırılması için ça-

lışmak; «silâhların yalnız iç güvenliği sağlayabilecek ölçüye kadar azaltılması; şu koşulla ki, ulusal güvenlik için karşılıklı güvence verilmesi; halkların istekleri göz önünde tutularak sömürgeler sorununun «geniş ve tam anlamıyla tarafsız bir görüşle» ele alınması gibi. Bütün bu görüşler arasında bir tanesi İngiltere'ye kaygı verecek nitelikteydi: mesajın 2. noktasında, barış zamanında olduğu kadar savaş döneminde de denizlerde kesin serbestlik isteniyordu.

Bu mesajda «hiçbir engele rastlamadan» kendi siyasal ve ulusal örgütlerini bağımsız olarak büyük bir serbestlikle kurabilecekleri ve gereksinim duydukları bütün yardımların yapılacağı da söylenerek Ruslara da çağrıda bulunuluyordu; Başkan Wilson, mesajının 7'den 13'e kadarki noktalarında şu özel durumları öngörüyordu: «yararlanacağı bağımsızlıktan hiçbir kısıntıda bulunulmadan Belçika'nın boşaltılması; Alsace-Lorraine'in Fransa'ya geri verilmesi; su götürmez biçimde Polonyalı olduğu bilinen nüfusu da içine alan ve denize kapısı olan bağımsız bir Polonya'nın yeniden kurulması. Bu formüller açık seçik yazılmıştı. İtalyanların isteklerine değinen bölümler daha karışıktı. «Ulusal azınlıkların meydana getirdiği açıkça belli olan çizgiler göz önünde tutularak sınırlarda bir yeniden düzenleme yapılması. Kuşkusuz aldatıcı bir formüldü bu. Çünkü nereden geçiyordu şu «Ulusal azınlıkların meydana getirdiği açıkça belli olan çizgiler?» Fakat Wilson'ın kafasında bunun çok açık bir anlamı vardı: bu öneri, İtalya'nın savaşa girişinden az önce imzalanan gizli Londra antlaşmasının reddi demekti. Öteki noktalar daha da karanlık olduğu için dikkatle yorumlanması gerekiyordu. Balkan sorunları konusunda (11. nokta) mesajda istilâ edilen toprakların boşaltılmasından sonra, arazinin bölüşülmesinde «dostça görüşüp anlaşma» havası içinde tarihin meydana getirdiği ulusal bağlılık ve ayrılıklar» temeline dayanılacaktı. Bu belirsiz formül, Amerika ile diplomatik ilişkilerini kesmemiş olan Bulgaristan'ın işine gelmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki (12. nokta) azınlıklara «özerk bir gelişme» ola-

nağının sağlanacağı sözü yeterli görülmüştü. Avusturya-Macaristan'da yaşayan çetin azınlıklar sorununa Wilson ihtiyatla değiniyordu. Çeklerin ya da Yugoslavların bağımsızlığından söz etmek imparator Charles'i Alman ittifakından ayırma ümidine kesin olarak veda etmek demekti. Danışmanları, Başkan Wilson'a «politikamız, önce ulusal azınlıkların hoşnutsuzluklarını körüklemek, sonra da, Avusturya-Macaristan'ın parçalanması demek olan mantıksal ve kesin sonucunu reddetmek olmalıdır» öğüdünü veriyorlardı. İşte bunun için de 10'uncu noktada Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda yaşayan halklara «en geniş bir özerklik içinde gelişme» sözüyle yetinilmişti: bu söz her ne kadar azınlıkların umutlarına cevap vermekten uzaksa da, Viyana hükûmetini kaygılandırmaya yeterdi. Eğer idealist olmaktan çok Amerikalı olan uzmanların Wilson'a sundukları raporların ışığında yorumlanırsa bu hükümlerin anlamı buydu. Sonunda 14. nokta da amacı büyük küçük bütün devletlere karşılıklı siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğü güvencesi sağlamak olan bir «Uluslar Cemiyeti» nin kurulmasını öngörmekteydi.

Wilson'un programını tam anlamıyla benimsememekle birlikte İngiliz ve Fransız hükûmetleri, Amerika Birleşik Devletleri başkanının mesajına karşı sayılabilecek düşünceler ileri sürmekten çekinmişler; yalnız kısa demeçlerle yetinmişlerdi. Ayrıntılardaki bazı ayrılıklara ve Alsace-Lorraine sorununda ayrı bir dil kullanılmış olmasına karşın, aynı zamanda yapılan bu demeçlerde en azından iki ortaklaşa nokta vardı: Fransa, İngiltere ve Amerika ilk kez açıkça Polonya'ya el uzatıyorlardı; üç hükûmet, savaş amaçları temeli üzerinde milliyetler sorununu ele alma ilkesi üzerinde anlaşmaya varmışlardı; fakat bu programın sonuna kadar gitmeye cesaret edemiyorlardı: Avusturya-Macaristan konusunda çekingen bir tutumları vardı. Bu azınlıklara bağımsızlık sözü vermek, Tuna boyundaki krallıkta bir ihtilâlin patlak vermesini yüreklendirmek olmaz mıydı? İtilâf devlet adamları, daha bu en son çareye baş vurmak istemiyorlardı; zayıf da olsa görüşmeye razı edebilmek ümidini besledikleri sürece Viyana

hükûmetini kolluyorlardı. Bu program bazı bakımlardan çekingen olmakla birlikte, buna karşılık, Almanya ve Avusturya'nınkinden çok daha belirgin bir yanı vardı: On dört nokta «adalete uygun, sürekli bir barışın» simgesi olacaktı.

İtilâf bloku müttefikleriyle ortakları, bir yandan aralarında ekonomik işbirliği kurup, manevî güçlerini sağlamlaştırırken, askerî hareketleri arasında da bağlantı kurmaya çalışıyorlardı. İngiltere ile Amerika'nın sanayi alanındaki üstünlüğüyle maddî sorun kaygı vermiyordu artık: yalnız İngiltere'nin, örneğin uçak yapımındaki üretimi, Almanya'nınkini geçiyordu. Fakat büyük Alman saldırısı başladığı zaman, Fransa, İngiltere ve İtalya asker sayısı bakımından ayrı ayrı onunla boy ölçüşebilecekler miydi? Düşman saldırısı başladığı zaman, komutanların bir kereye özgü olmak üzere birbirlerine yapacakları yardımla ayrı ayrı savaş verebilecekler miydi? Şurası açık bir gerçekti ki, eğer müttefik birlikleri tek bir komuta altında olursa, bu başkomutan, bütün ihtiyatları elinin altında bulundurarak Alman ordusunun hücum ettiği bölgelere gönderecek ve gerekirse sağlam bir biçimde karşı saldırıya geçebilecekti. O zamana kadar kişisel, siyasal ve manevî nitelikte itirazlarla karşılaşan tek bir komuta düşüncesi günün zorunlulukları karşısında ortadan kalkacak mıydı?

Daha 1917 sonbaharından beri Fransa hükûmeti bu konuda görüşmelerde bulundu. Painleve, Lloyd George'la, Boulogne'da yaptığı (25 Eylül 1917) bir toplantı sırasında, müttefikler arası bir genelkurmay kurulmasını, başına da Foch'un getirilmesini önermişti. Caporetto bozgunu, cepheler arasındaki dayanışmayı göstermişti; bu da başlayan görüşmenin İtalya'yı da kucaklamasına yol açtı: İtalyan Başkomutanlığı İngiliz-Fransız takviyelerine gereksinim duyduğu bir anda nasıl olur da müttefikler arası bir komitenin kurulmasını reddedebilirdi? Bununla birlikte Rapallo Konferansı (6-7 Kasım 1917) bu konuda zayıf bir gelişme sağlayabilmişti. Bu konferansta «savaşın genel yönetimini izlemek üzere» müttefikler arasında bir «Yüksek Savaş Konseyi» kurulması kararlaştırıldı; bu konseyde ittifaka dahil olan devletlerden

herbiri iki hükûmet üyesi ile temsil olunacaktı; konseyin yanı sıra, teknik danışmanlardan «askerî temsilcilerden» kurulu bir kurmay heyeti, çabaları kaynaştırmak üzere, başkomutanlarca hazırlanmış olan harekât plânlarını inceleyecekti. Bu yalnız bir uzlaşmaydı. O zamana kadar zaman zaman toplanan müttefikler arası konferans böylece sürekli ve düzenli bir nitelik kazanmış oluyordu; fakat yeni örgüt harekâtın yönetimini, ayrı ayrı yalnız kendi hükûmetlerine karşı sorumlu başkomutanlara bırakıyordu: yüksek savaş konseyinin hiçbir yürütme yetkisi yoktu. Kimse koalisyon adına emir vermek yetkisine sahip değilken komuta birliğinden söz edilebilir miydi? Olsa olsa bir denetim birliği söz konusu olabilirdi. Gerçekten de, anlaşmanın Avam Kamarasında görüşülmesi sırasında İngiliz kamuoyunun, İngiliz birliklerinin ister istemez bir Fransıza verilecek olan, müttefikler arası bir komutanın emrine sokulmasından ne kadar nefret ettiği ortaya çıkmıştır. Daha fazla bir şeyler istemek için denemenin sonuçlarını beklemek gerekti.

Çok beklemek de gerekmedi. Asker temsilciler (General Weygand, Fransa; General Wilson, İngiltere; General Cadorna, İtalya) savaş plânını incelemekle görevlendirildikten sonra görüş ayrılıkları ortaya çıktı. İngiliz ve Fransız başkomutanlarının düşündükleri gibi Alman saldırısına karşı yalnız bir savunma durumunda kalmak mı, yoksa Foch'un tasarladığı biçimde bir karşı saldırıya mı geçmek gerekirdi? Dış savaş alanlarında hiçbir harekete girişmemeli mi, yoksa General Wilson'un istediği gibi Türkiye'ye karşı bir harekete mi girişmeliydi? Askerî temsilciler bu çetin sorunları zayıf bir uzlaşma ile geçiştirdiler. Hem Wilson plânını hem de Foch plânını kabul ettiler. Fakat bu belirsiz formüller bir program meydana getirmiyordu. Weygand bunu iyi biliyordu: ona göre «denetim birliği» komuta birliğinin yerini tutamazdı, «ihtiyatların düşmanın kendilerini çekmek istediği yere koşmalarını kim önleyecek? Kim müttefik ordulardan birini kurtarmak için ötekine emir verecek?» Clemenceau'ya gönderdiği (19 Ocak 1918) bir notada, bu büyük sorunu artık çözü-

me bağlamak gerektiğini belirtiyordu. «Düşmanın bize yönelteceği belki de en büyük saldırının öncesinde ne bir genel plân var, ne de bir başkomutan.» En iyi çözüm «harekâtın yönetimini» bütün müttefik ordularına komuta edecek bir büyük generalin eline vermekti». Eğer bu çözüm gerçekleşemezse, «hiç olmazsa, yürütme yetkisine sahip bir komite eliyle» tek yönetimi sağlamaktı.

Şubatın 1'inci ve 2'nci günleri Versailles'da toplanan yüksek savaş konseyi bu görüşleri dikkate aldı. Müttefikler arası bir ihtiyat gücü meydana getirmeye, bu ihtiyatın hangi birliklerden toplanacağını belirleyecek ve kullanılmasını yönetecek ve «karşı saldırı» nın yerini saptayacak bir «Yürütme Komitesi» kurmaya karar verdi. Komitenin başkanlığına General Foch getirildi. Bu bir başkomutan seçilmesine doğru atılmış bir adımdı. Londra'da bu çözüm sert eleştirilere yol açtı. Genelkurmay başkanı General Robertson istifasını verdi. Mecliste soruya cevap veren Lloyd George bunalımı atlattı.

Fakat «Yürütme Komitesi» görevini yerine getirerek Fransız ordusundan on üç, İngiliz ordusundan on, İtalyan ordusundan yedi tümen isteyerek bunlarla «uluslar arası genel ihtiyat» güçünü kurmaya karar verince, başkomutanlar buna karşı koydular. Petain tartışmaya girişti: yeni kuruluşu eleştirerek bunun, ihtiyatların gereken çabuklukla hareketini sağlayamayacağını ileri sürdü; yürütme kurulu kararının son dakikada, kendisini harekât plânını değiştirmek zorunda bırakacağını söyleyerek karşı çıkıyordu. Sonunda on üç yerine sekiz tümen vermeyi kabul etti. Foch bununla yetindi. Ama verdiği ödün boşunaydı; çünkü Mareşal Haig toptan reddetmişti; genel ihtiyata birlik vermektense istifa etmeyi seçeceğini ileri sürdü. İki başkomutan, sanki yürütme komitesi yokmuş gibi, Alman saldırısı olunca birbirlerine nasıl yardım edeceklerini birlikte incelemeye devam ediyorlardı. Fransız ve İngiliz hükûmetleri iki başkomutanı Foch'un otoritesine boyun eğmeye zorlayacak mıydı? Yüksek savaş konseyi Londra toplantısında (14-15 Mart) ilk kararına bağlı kalma-

dı. Lloyd George, Alman saldırısının başlayacağı sırada Haig'ın istifası tehlikesini göze alamıyordu. Clemanceau, Petain'in ileri sürdüğü kanıtlar karşısında sarsılmıştı. Konsey 2 Şubat kararının uygulanmasını «ertelemeye» karar verdi. Genel ihtiyat gücü kurulmayacaktı; artık yürütme komitesinin ne rolü, ne de bir etkinliği kalmıştı. Foch boşuna karşı çıktı durdu. Yeni olayların ağır baskısı altında, «tek yönetim» düşüncesinden vazgeçmek gerekiyordu.

Fransa cephesinde büyük Alman saldırısı başlayacağı sırada gözler üç adama çevrilmişti.

Alman büyük karargâhına kurmay başkanı Ludendorff egemendi. 1914 ve 1915'de Rus cephesinde yönettiği saldırı savaşlarında olduğu kadar, savunma savaşlarında da değerini göstermişti. Çabuk kavrayışı, kararlılığı, irade gücü, ateşli bir mizaca sahip oluşu, çalışma gücü ile bir başkomutanda bulunması gereken bütün yeteneklere sahipti. Taktik ve stratejik düşüncelerini yenileştirebiliyordu. Birliklerin güvenini kazanmıştı, yaptığı hizmetlerin verdiği ağırlık ve halk arasında kazandığı parlak ünü ile hükûmete görüşlerini kabul ettiriyordu. Fakat, hükmetmek hırsı, onu günden güne daha çok politikaya karışmaya sürüklüyor, birçok büyük komutanlarda görülen bir nitelik olan tehlike zevki, elindeki güçleri olduğundan büyük görmesine neden oluyordu. Otoriter ve dik kafalı bir komutandı.

Onun karşısında iki komutan vardı: Foch ve Petain. Foch, 1914'de Yser'de bir koalisyon savaşında nasıl kişisel bir etki yapabileceğini göstermişti. Kişiliğinin kuvveti, geniş görüşlülüğü, enerjisinin ve hayal gücünün kendisine sağladığı üstünlük, bütün olayların tersini düşündürür gibi olduğu anlarda hiç sarsılmayan güveni ile parlak bir gelişme güçüne sahipti. Düşüncelerini kısa formüllerle, iğneli cümlelerle anlatırdı. «Askerlerini cesaretlendirmeyi» düşüncelerini kabul ettirmeyi bilirdi. İlk bakışta soğuk, sakin davranışlı, ağır hareketli bir adam olan Petain, onun kadar çekici değildi. Ama «Verdun kurtarıcısı» ünü kendisine üstünlük kazandırmıştı. Orduda ve halk arasında kendisine

ün sağlayan başka yetenekleri de vardı: daha 1915'de, tahkim edilmiş bir cepheye yapılacak saldırı yöntemlerinde değişiklik yapılması gereğini herkesten önce o kavramıştı; 1917'de de askerin ruhunu ne kadar iyi anladığını göstermişti. Fakat, harekete geçmeden bütün olabilecek tehlikeleri kılı kırk yararak ölçüp biçmesi yüzünden «bir saldırı ruhundan» yoksundu. Bunun için de müttefikler arası toplantılarda Foch'unkine denk bir etki yapamamıştı.

XXVI. BÖLÜM

BÜYÜK ALMAN SALDIRISI

(Mart-Temmuz 1918)

Alman saldırısının genel plânı daha 11 Kasım 1917'den başlayarak Mons'ta toplanan bir konferansta tartışılmaya başlanılmıştı. Bavyeralı Kronprinz Rupprecht Flandr'da İngilizlere saldırılmasını, Prusya Kronprinzi ise yeni bir Verdun savaşına girişilmesini önermişti. Ludendorff bu düşüncelerin ikisini de bir kenara itti. İlk atılımını Fransız ve İngiliz cephelerinin bölgesindeki Saint-Quintin bağlantı noktasında yapmak istiyordu. Bu açık düzlükte, hemen kış sonunda saldırıya geçilebilirdi. Oysa Flandr'da arazi nisandan önce elverişli değildi. Bundan başka İngiliz ihtiyatlı cephenin kuzeyinde bulunduğundan, yarma daha kolay olurdu. Bu plân 21 Ocak 1918'de kabul edildi. Bunu kabul ettirmekle daha ilk adımda kesin bir başarı elde etmeyi beklemiyordu. «Taktik, salt stratejiden önce gelmelidir» diye yazmıştı. Gerçekten de üç ay boyunca zafer üstüne zafer elde etmiş ama bunların hepsi kesin bir sonuca varmamıştı.

Mart Savaşı

Alman büyük karargâhı Saint-Quintin saldırısı için son emrini 10 Mart günü verdi. Hücuma kaldıracağı 65 piyade tümeni üç orduya bölünmüştü; kuzeyde General von Belom'ın (XVII. Ordu) emrinde 19 tümen, merkezde von Marvirtz'in (II. Ordu) 20; güneyde de Riga galibi von Hutier'nin (XVIII. Ordu) 24 tümeni

vardı. Below'a önce Combai bölgesinde İngiliz cephesinin oluşturduğu çıkıntıyı gidermek, sonra da Albert ve Arras bölgelerine ilerlemek ödevi verilmişti. Hutier'nin ilk amacı Somme hattı ile Crozat Kanalı idi; bunun ardından Chaulnes'a ve Roye'a ilerlerken, İngiliz ordusunun yardımına koşacak olan Fransız ihtiyatlarının üstüne çullanarak iki müttefik orduyu birbirinden ayıracaktı. Bu saldırı yönleri birbirinden ayrıydı. Oysa hareket tek bir komutan tarafından yönetilmiyordu: Below ordusu Peus Bavyeralı Rupprecht'in ordular grubundandı; Hutier ordusu ise Prusya Kronprinzinin ordular grubundan. Ludendorff bunu reddetmekle birlikte, kral ailesini gözetmek düşüncesiyle böyle yapmıştı: zaferin onurunun yalnız Bavyeralı bir prense gelmesini istemiyordu. Bu iki komuta, gerekli birlikteliği sağlayacak nitelikte değildi.

21 Mart 1918 sabahı saat dörtte Alman topçusunun hazırlık ateşi yağmaya başladı; saat dokuzda piyade hücuma kalktı. Büyük savaş başlamıştı.

Darbenin şiddeti altında İngiliz cephesi sarsıldı; bununla birlikte, komutanlık, Somme'un güneyinde, birkaç saat içinde, karşı koyma durumuna geçmeyi başararak adım adım çekildi. Fakat güneyde, Crozat Kanalını savunan birlikler yarılarak, karma karışık bir durumda geri çekiliyordu: O gün içinde, Alman XVIII'inci ordusu altı kilometrelik bir sıçrama yapmıştı. Yarma gerçekleşti. Bu başarı Alman komutanlığının hemen hiç ummadığı yönde meydana geldi. İlk plâna bağlı mı kalmalıydı, yoksa saldırı merkezini düşmanın en az savunma gücü gösterdiği yöne mi kaydırmalıydı? Ayın 23'ünde Ludendorff bu ikinci yolu kabul etti ve II. Ordusuna Amiens yönünde ilerleme emrini verdi; bu sırada XVII. Ordu da İngilizleri kuzeye doğru atmaya çalışacak; XVIII. Ordu da hareketini güneybatıya doğru ilerletecekti. Şimdi saldırının başlıca amacı İngiliz ve Fransız ordularını birbirinden ayırıp, ikisini de başka yönlere sürmekti. Başlangıçta ikinci plânda olan Hutier ordusunun rolü şimdi öncelik kazanmıştı: büyük karargâh elindeki takviyeleri ona gönderdi. Fakat

Ludendorff, Below ordusunu ileriye atmaktan da vazgeçmemişti. Geniş, çok geniş düşünüyordu. Elindeki güçler bu çifte işi birden başarmaya yetecek kadar mıydı?

Fransız İngiliz tarafında Alman saldırısının ilk başarısı bir şaşkınlık yaratmıştı. İngiliz komutanlığı, Alman saldırısını bilmekle birlikte, bu kadar geniş ölçüde bir hareket beklemiyordu; hemen orada gerekli ihtiyatlar yoktu. Kırk sekiz saat içinde Goagh ordusunun yenilgisi bozgun biçimini aldı. Durumu yeniden düzeltebilmek için İngiliz komutanlığı Fransız ihtiyatlarına güveniyordu. Mareşal Haig ile General Petain arasında varılan anlaşma böyle bir duruma bir çözüm bulmak için değil miydi? Cephenin yarıldığı haberi gelir gelmez Fransız büyük karargâhı derhal elindeki ihtiyatları Noyon ve Montdidier'ye doğru gönderdi. Fakat, aceleyle kamyonlara yükletilen; topçusu hazırlık ateşine başlamadan savaşa sürülen bu birkaç tümen ne yapabilirdi? Geri çekilmekte olan İngiliz birlikleriyle bağlantıyı sağlayamadı. İki müttefik ordusu arasında gittikçe büyüyen bir boşluk girdi. Kim dolduracaktı bunu? General Petain buraya yeni birlikler göndermeyi düşünüyordu. Ama nereden çekecekti

Alman mitralyöz birlikleri iş başında

bunları? En yakın yerdeki Chapange cephesinden mi? Buna karar veremiyordu: ona göre Saint-Quintin saldırısı belki de bir hazırlık hareketiydi; Alman komutanlığının özellikle Champagne'da yeni bir darbe indirmesi olasıydı. Bunun için Petain, İngilizleri desteklemek için gerekli tümenleri doğu ordularından çekecekti. Fakat, taşınma için çok uzun bir süre gerekecek ve bu yüzden birlikler çok geç varmış olacaklardı. Haig, kendisine gerekli gücü göndermesi için Petain'i boşuna sıkıştırıp durdu; boşuna Alman ordusunun elindeki bütün olanakları Saint-Quintin'e bağladığını ve Champagne'da ikinci bir harekete girişecek durumda olmadığını söyledi. Kendi cephesinin güvenliğinden sorumlu olan Fransız Başkomutanı tehlikeyi göze alamıyordu.

Böyle olunca Fransız-İngiliz işbirliği ne oluyordu? 24 Mart günü Fransız ve İngiliz birlikleri arasında açılan boşluk büyürken, iki başkomutanlığın anlayışları arasındaki farklılık ortaya çıktı. «Her şeyden önce Fransız ordusunun yapısını sağlam tutmalı, sonra olanak olursa İngiliz ordularıyla bağlantıyı korumalı. Savaşı, koşullara göre yürütmeli» General Petain kuzey ordular grubuna gönderdiği günlük emirde böyle diyordu. Nayon'un kuzeyine çıkmış olan süvari kolordusu Fransız birliklerinin sol yanını koruyacaktı -«başlıca ödevi buydu» bundan başka İngilizlerle bağlantıyı kurmaya çalışacaktı- bu da «yardımcı ödevdi». Kuşkusuz bu bir uygulama emri değildi; yalnız bir hazırlık emriydi; ama Fransız Başkomutanlığının nasıl bir anlayışla savaşı yürüttüğünü göstermeye yeterliydi. Öte yandan Mareşal Haig, Londra'ya telgraf çekerek takviye istedi; Fransızlarla yeniden bağlantı kurabilmek için yirmi tümene gereksinimi olduğunu düşünüyordu; bu güç gelinceye kadar, İngiliz ordusu Pas de Calais limanlarını koruyarak geri çekilecekti. Görülüyor ki, her iki başkomutan da her şeyden önce kendi ordusunu ayakta tutmayı ve korumayı düşünüyordu. Biri Paris'i, öteki de ikmal yollarını korumayı düşünüyordu. Bunların böyle ayrı telden çalmaları düşmanın işine yaramıştı. İki ordunun bağlantı noktasına yöneltilen Alman saldırısı, General Foch'un deyimiy-

le, kapının kanatlarını zorlamaya başlamıştı. Bunları ayırabilecek miydi?

Bu tehlikeyi önleyebilmek için müttefiklerin yöntemlerini değiştirmesi gerekti; 14 Martta, Londra'da komuta birliğini reddetmişlerdi; birbirlerine yapacakları yardımı düzenleme konusunda başkomutanlara güvenmişlerdi. Oysa, daha ilk tehlike karşısında bu doğrudan doğruya yapılması düşünülen işbirliği gerçekleşmedi. Buna göre «savaşı yürütecek bir organın» kurulması fikrini ele almak gerekirdi. Foch ayın 24'ünde Clemenceau'ya bunu açıkça söyledi. Ayın yirmi beşinde iki toplantı yapıldı. Bunlardan Compiegne'de yapılana Clemenceau, Foch ve Petain'le, Londra'dan telâşla gelen İngiliz Harbiye Bakanı Lord Milner katıldı; Abbeville'deki toplantıda ise Mareşal Haig İngiliz Genelkurmay Başkanı General Wilson ve General Weygaud'la görüştü. Bu iki toplantıdan da aynı izlenim ortaya çıkıyordu: iki ordu arasında daha büyük bir hareket birliği sağlamak ve Petain'i daha büyük ve daha çabuk yardımda bulunmaya razı etmek. Bunun yolu da, batı cephesindeki harekâtın yönetimini tek bir komutanın eline vermekti. Bu da Foch'tan başkası olamazdı: savaş planı konusunda ileri sürdüğü görüşler; şubat ayında savaşın yönetimini eline almak için yaptığı girişim; hükûmetlerin, kısa ömürlü yürütme kurulu başkanlığına seçmekle kendisine karşı göstermiş oldukları güven, onun bu yerin adamı olduğunu gösteriyordu. Kimse başka bir ad ileri sürmedi. Olayların gidişi karşısında, Petain itirazsız boyun eğdi. Haig'a gelince, o zamana kadar tek komuta düşüncesine inatla karşı çıkmışken, şimdi Fransız ordusundan daha geniş yardım alabilmesi için bundan başka çare olmadığını anlamıştı. «Şimdi asıl sorun Fransız ordusundan ne kadar ihtiyat gücü alınacak ve bu güç ne kadar zamanda erişecekti». Lord Milner'in bu sözleri İngilizlerin ruhsal durumunu ve düşünüşlerinin değiştiğini göstermekteydi. Ayın 25'inci günün akşamında Versailles ve Paris'te, Milner'le Wilson, Wilson'la Foch arasında geçen konuşmalarda Fransız-İngiliz anlaşması kalın çizgileriyle şöyle belli olmuştu: Foch hükû-

metlerden aldığı «özel yetki» ile «bağlantı» kurma görevini yerine getirecekti. Bir aralık, İngiliz Genelkurmay Başkanı koalisyonun askerî yönetimini Clemanceau'ya vermeyi ve Foch'u da «teknik danışman» olarak yanına katmayı düşünmüştü; fakat Foch bu kombinezonun kendisine gerekli bütün hareket serbestliğini sağlayamayacağını ileri sürdü. 26 Mart sabahı İngilizler, Foch'un başkomutanlığını kabul etmişlerdi.

26 Mart günü öğleye doğru, Doullens'ta, askerî durumu incelemek üzere İngilizlerle Fransızlar arasında bir konferans toplandı. Bu toplantıya Fransızlardan Cumhurbaşkanı, Başbakan, Silâhlanma Bakanı, Foch ve Petain; İngilizlerden de Harbiye Bakanı Lord Milner, Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson ve Mareşal Haig katıldı. Başkomutanlardan Alman saldırısını önlemek için ne gibi önlemler düşündüklerini açıklamaları istenildi. Bunu başaracaklarını umuyorlar mıydı? Amiens'i kurtarabilecekler miydi? Petain gösterdiği çabayı, daha neler yapmayı düşündüğünü anlattı; dokuz Fransız tümeni savaş cephesine sokulmuştu; on beş tümen de bunları desteklemek üzere yola çıkmıştı. Ama ne zaman yetişecekti bu güç? Haig'ın elinde ihtiyatı kalmamıştı; derhal kendisine yardım edilmesi gerekti. Bir kelime ile Clemenceau durumu özetledi: önemli olan Fransız tümenlerinin sayısı değil, bunların ne kadar olursa o kadar çabuk savaşa katılmasıydı. Oysa bu noktada Petain, pek bir şey söylemiyordu. İşte bu sırada Foch müdahale etti: «Düşmanı Amiens'in önünde yenmeliyiz; nerede bulunuyorsak orada yenmeliyiz» dedi. Sesinin tonundaki güçle, tutumu ve enerjik davranışıyla sözünü kabul ettirdi. Haig, «eğer General Foch bana öğüt vermek isterse dediklerini hoşnutlukla yerine getireceğim» dedi. Son söz söylenmişti. Milner'le Haig, Clemenceau ile Petain, ayrı ayrı bir köşeye çekilip kısaca görüştüler. Anlaşmaya varılmıştı. Şimdi iş bir formül bulmaya kalıyordu. İlkin Clemenceau'nun yazdığı dardı: General Foch, müttefik ordularının Amiens önündeki harekâtı arasında bağlantı kuracaktı. Herkes önce Haig ile Petain bunu yetersiz buldular. Görevini yapabilmesi için

Foch'un daha büyük bir yetkiye sahip olması gerekirdi. Son metin gereğince ona «batı cephesinde müttefik ordularının harekâtı arasında bağlantı kurmak yetkisi veriliyordu.» Saat 14'ü 30 geçe Doullens konferansı sona erdi. Daha iki saat sonra Foch emir vermeye başlamıştı: «Her ne pahasına olursa olsun Amiens korunacaktır.» Bundan başka Bray-sur-Somme çevresinde Fransızlarla İngilizler arasında bağlantı yeniden kurulacak, böylece Somme ile Oise arasında cephenin sürekliliği sağlanacaktı. Gerçekte bu emirlerin o an için yalnız moral bakımından bir değeri vardı: takviyeler göz açıp kapayıncaya kadar istenilen noktaya ulaşamazdı. Bununla birlikten yeniden güven doğmuştu.

Foch'un başkomutanlığını yerine getirmeye başladığı 26 Mart akşamı Ludendorff emirlerini tekrarladı. Fransız ve İngiliz ordularını birbirinden tam olarak ayırmak için saldırısını «yelpaze» şeklinde yürütmek istiyordu: sol kanadında güneybatı yönünden, Compiegne'e doğru; sağ kanadında kuzeybatı yönünden Arsas'a doğru ilerlenecekti. Şimdi bütün dikkatini sol kanatta yapılacak hücum üzerine toplamıştı. Altı gündür, birlikleri savaş vererek ilerliyordu. Bu çatışmalarla alt üst olmuş arazide ikmal işleri ve ağır topların yer değiştirmesi gittikçe güçleşmişti. Saldırı, her zaman olduğu gibi, soluk soluğa gelmeye başlamıştı. Ayın 27. günü XVIII. Ordu Montdidier'e ulaşabildi; fakat XVII. Ordu yerinde sayıyordu: Somme'un kuzeyinde saldırının hızı kesilmiş gibiydi. Bunun üzerine Ludendorff gücünü dağıtmaktan vazgeçti. Merkezini, II. Ordusunu güçlendirdi ve doğrudan doğruya batıya, Amieus'e doğru ilerlemeye çalıştı. Ama bu çaba boşa gitti. 30 Mart saldırısı ufak tefek sonuçlar verdi. 5 Nisanda yapılan son bir hamleden sonra Alman büyük karargâhı saldırıyı durdurdu.

Doksan tümenle giriştiği bu on günlük çarpışmada Alman ordusu önemli taktik zaferler kazandı; hattını altmış kilometre ileriye götürdü: batı cephesi bir yana, şimdiye kadar hiçbir saldırı ile gerçekleştirilememiş olan bir ilerlemeydi bu; 90.000 tutsak aldı. Fakat stratejik bakımdan gösterilen çaba başarısızlığa

uğramıştı. Bir ara Alman Başkomutanlığı başarıya ulaştığını sandı; Fransız ordusu ile İngiliz ordusu arasında bir gedik açılmıştı; ama bu gedik, genişletilmeden kapandı. Fırsattan yararlanabilir miydi? Çabasını dağıttığı ve çarpışmalar sırasında üç kere başlıca saldırı yönünü değiştirdiği için elinde, kritik anda gücünü gösterecek ihtiyat kuvvet yoktu.

Fransız-İngiliz tarafının morali zayıflamamıştı. Fakat, bu ilk darbenin yalnız bir başlangıç olduğu anlaşılmıştı. Yeni bir Alman saldırısını önleyebilmek için Foch, daha 31 Martta yetkilerinin genişletilmesini istedi. Doullens'ta varılan çözüm şekli, ona gerekli adımları atmasına olanak vermeyecek olan bir «koordinasyon» yetkisini kazandırmıştı. Israrı üzerine, Clemenceau 3 Nisanda, Beauvais'de yeni bir konferans toplanmasına ön ayak oldu. Varılan anlaşma gereğince «İngiliz, Fransız ve Amerikan hükûmetleri» askerî harekâtın stratejik yönetimini General Foch'a vermişlerdir; buna karşılık öteki üç başkomutan Haig, Persking ve Petain «ordularının taktik yürütümünü tam olarak ellerinde bulunduracaklardı» o gün, Foch müttefik orduları başkomutanı olmuş sayılırdı. Bu unvan 17 Nisanda kendisine verildi. Doullens'ta tasarlanmış olan komuta birliği Beauvais'de gerçekleşmişti. Bununla birlikte anlaşma hükümlerine göre, her başkomutan, «General Foch'un verdiği bir emir üzerine ordusunu tehlikede görürse, hükûmetine baş vurmak hakkına sahipti.» Bu kısıtlayıcı koşulu Lloyd George koydurttu: başkomutanlığın bütün otoritesinin Foch'un eline verilmesini istemiyordu; böylece görüşüp konuşmak zorunda bırakılacaktı. Fakat hükûmetler hangi koşullarla ulusal çıkarlarını gözetmekten vazgeçmişlerdi.

Nisan Savaşı

Fransız-İngiliz direnmesinin Amiens önünde arttığını görür görmez Ludendorff yeni bir atılıma hazırlandı. 28 Mart günü İngiliz cephesine Armentieres'den La Bassee'ye kadar kırk kilometrelik bir alanda saldırıya geçilmesi emrini verdi. İngiliz or-

dusunun zayıflamasından yararlanmak için çabuk hareket etmek istiyordu. 8 Nisan günü hareketle görevlendirilmiş olan VI. Ordunun elinde otuz altı piyade tümeni vardı.

Ayın 9'uncu günü, tanklarla desteklenen saldırı başladı. Amaç, Lys'i aşarak kuzeybatıya doğru Hazebrouck'a doğru ilerleyip Cassel tepelerini ele geçirmekti. Eğer bu hareket başarıya ulaşırsa İngiliz Başkomutanlığı Ypres çıkıntısını boşaltacaktı. Belki de işler yolunda giderse, İngiliz ordusunun ikmal üslerinin bulunduğu Mandre limanları tehlike altına girecekti. Fakat bu saldırı 21 Marttakinin gücünde değildi: piyade tümenlerinin bazıları, daha önceki saldırıdan yorgun çıkan birliklerden, bir kısmı da iyi eğitim görmemiş «mevzi», birliklerinden kurulmuştu; atları eksik olan mekkâre kolları hizmetlerini normal olarak yerine getiremiyordu; demiryollarının tıkanıklığından dolayı cephane trenleri zamanında yerine yaramıyordu. Bununla birlikte ilk gün görülür bir ilerleme oldu. Hücuma geçen tümenler Lys geçidini ele geçirdi; cephenin bu kısmında iki yıldır, daha büyük bir savaş denemesi geçirmemiş olan iki Portekiz tümeni bulunuyordu: darbeye karşı koyamadı bu tümenler. Daha kırk sekiz saat boyunca Almanlar Armentieres'in kuzeyinde ve Bailleul bölgesinde toprak aldı. Fakat kanatlarda saldırı zayıflıyordu. 19 Nisan günü, saldırıyı yürüten ordular grubunun komutanı Bavyeralı Prens Rupprecht düşman cephesini yaramayacağını kavramıştı. Fransız tümenleriyle desteklenen İngilizler karşı harekete geçmişlerdi: savaşa devam edebilmek için takviye getirtmek gerekti. Gerekir miydi? Rupprecht: «bu savaş bir malzeme savaşı oluyor» diye yazıyordu. Stratejik bir başarı ümidi vermeyen bir çabaya ne diye devam etmeliydi? Masrafları durdurmayı önerdi. Ludendorff buna karar vermeden önce Kemmel dağına bir saldırı yöneltti; ayın 25'inde burayı aldı; fakat bu başarıdan yararlanmaya kalkmadı: ihtiyatla hareket ediyordu; karşı saldırıların beklenilmesini birliklerine bildirdi; emrindeki komutanları atılganlığa yöneltecek yerde temkinli hareket etmelerini söylüyordu. Fransız tümenlerinin savaşa girmesi saldırıyı durdurmuştu.

Her ne kadar ikinci Alman saldırısı birincisi kadar geniş olmamış, her ne kadar orduları için o zamanki kadar büyük bir tehlike meydana getirmemişse de, Fransa ile İngiltere'nin geleceği karanlık görünüyordu. Alman ordusu hâlâ saldırıya kalkacak güçteydi; ağır kayıplara uğramıştı ama düşmanlarını daha da ağır kayıplara uğratmıştı. Fransız ordusu da, İngiliz ordusunun da asker sayısı kaygı vericiydi. Sonra, her iki ülkede de halkta bir bezginlik belirtileri görünmeye başlamıştı.

Londra'da, Lloyd George hükûmeti, başkomutanlığın ısrarı üzerine cepheye yeniden takviye birlikleri göndermek üzere olanak araştırıyordu. Koalisyonun karşılaştığı korkunç tehlike sonunda asker toplama işinde, genelkurmayın öteden beri isteyip durduğu sıkı önlemlerin alınmasına neden oldu. Kırk dört meslek grupundaki işçi ve memurlara verilmiş olan «askerlikten muaflık» belgeleri geri alındı. Aynı gün hükûmet parlâmentodan krala bütün öteki mesleklerden de, bu belgeyi hükûmetin gerekli gördüğü ölçüde geri alma yetkisinin verilmesini istedi. Bundan başka askerlik yaşını elliye kadar uzatan bir yasa tasarısını Meclisten geçirdi. Her ne kadar hükûmet bu önlemleri İrlanda'ya uygulamaya cesaret edemiyorsa da, yeni yasa, üç ayda 350.000 kişinin silâh altına çağrılmasını sağlamıştı. Fakat muhalefet yenilgiyi kabul etmedi; askerlik yasasına karşı yüz kadar oy çıkardı; başbakanı, Fransa'da savaşan asker sayısı konusunda sahte bilgi vermekle suçladı. 9 Mayıs günü Asquith, bir Meclis Soruşturma Heyeti kurulmasını önerdi. Lloyd George şiddetle karşı koydu; Avam Kamarasından bir kerecik olsun bir «felce uğratan çekişmelere» son vermesini rica etti. Önümüzdeki haftalarda ülkenin yazgısı belli olacak, düşmanın yeni saldırılar hazırladığı bir sırada, hükûmet otoritesinin sarsılması doğru olur muydu? Çoğunluk hükûmeti tuttu: Asquith, 293'e karşı ancak 106 oy alabildi. Lloyd George hükûmeti bunalımı atlatmıştı.

Paris'te parlâmento sakindi: Alman ordusu o zamana kadar hep İngiliz ordusuna yüklenmişti. Fakat sosyal durum bazı kaygılara yol açıyordu. Martta Paris'te ve taşrada -özellikle Loire ve

Rone'da- başlayan greve yüzbinlerce işçi katılmıştı, bunların 180.000'i madenî eşya fabrikası işçisiydi. Grevin çeşitli nedenleri vardı: Sovyetler hükûmeti ile görüşmeye geçmek istemeyen hükûmeti protesto, militan sendikacılar konusunda kovuşturma yapılmış olmasının uyandırdığı hoşnutsuzluk, tecilli bazı gençlerin cepheye gönderilerek yerlerine yabancı işçilerin alınması gibi. Bu, Genel İş Konfederasyonunun kararı dışında kendiliğinden meydana gelmiş bir hareketti. Sendika başkanları çatışmayı hafifletmeye çalışıyorlardı. 1915'de, barışçı hareketin yürütücülerinden biri olan Merheim de şimdi, hırsları yatıştırmaya çalışıyordu. Sonraları, «Yenik bir durumda olduğumuz sırada nasıl olur da işçilere harekete geçme çağrısında bulunabilirdik? Buna hakkımız olmadığını düşünüyordum» demiştir. Hükûmet grevi güç kullanarak bastırmaya, fabrikaları askerileştirmeye kalkmadı: işi zamana bıraktı. Fakat her yerde ancak 18 Mayısta işbaşı yapılabildi.

Bununla birlikte, uluslar arası plânda İtilâf devletlerinin politikası güçlenmekteydi. Fransa ile İngiltere, uzun zaman Avusturya-Macaristan ile ayrı bir barış imzalamayı umduktan sonra, boş girişimlerde bulunmaktan vazgeçtiler. Brest-Litovsk barışından, Alman ordularının batı cephesindeki zaferinden sonra İmparator Charles'ın görüşmeye yanaşacağı nasıl beklenebilirdi? Kont Czernin son hayalleri dağıtmak görevini üstüne aldı. 2 Nisan günü Viyana belediye başkanlığında söylediği bir nutukta; bir süre önce Fransa tarafından yapılan bir görüşme isteğini red etmiş olmakla övündü; Avusturya-Macaristan'ın, Almanya'ya bağlılığını bir kere daha ilân etti. Bu manevranın amacı açıktı: Clemenceau'nun otoritesini sarsmak söz konusuydu; Fransa başbakanının, böylece «savaşı sonuna kadar götüreceğini» ilân ettiği halde el altından gizli görüşmeler peşinde olduğu gösterilecekti. Ama bunun cevabı yıldırım hızıyla verildi; Clemenceau: «Kont Czernin yalan söylüyor» dedi. Czernin dediğinde direterek, Armand-Revertera ile yaptığı görüşmelere değininee; Clemenceau hiç tereddüt etmeden Sixte'le yapılan konuşmaları

açıkladı. Clemenceau «İmparator Charles kendi eliyle, Fransa'nın Alsace-Lorraine üzerindeki haklı isteği kabul ettiğini bildirmişti» dedi. Clemenceau Avusturya'nın son yalanlamasını da kısa kesmek için 12 Nisanda imparatorun mektubunu yayınladı. Bunun üzerine Viyana alt üst oldu. Kont Czernin istifa etti; arşidüklerin de hücumuna uğrayan imparator tahtından indirilmekten korkmaya başladı; tahtını kurtarmak için «ezik bir adam gibi kekelemeye» başladı; Almanya'dan özür dilemekten başka yapacağı bir şey kalmamıştı. Bir ay sonra Spa'da kendisine şu koşullar zorla kabul ettiriliyordu: Avusturya-Macaristan on iki yıllık bir süre ile Alman İmparatorluğu ile bir saldırı ve savunma paktı imzalayacaktı. Böylece Avusturya-Macaristan diplomasisinin eli kolu bağlanmıştı. İmparator Charles artık kişisel siyasetini yürütemeyecekti. Clemenceau Czernin polemiğinden sonra köprüler atılmıştı.

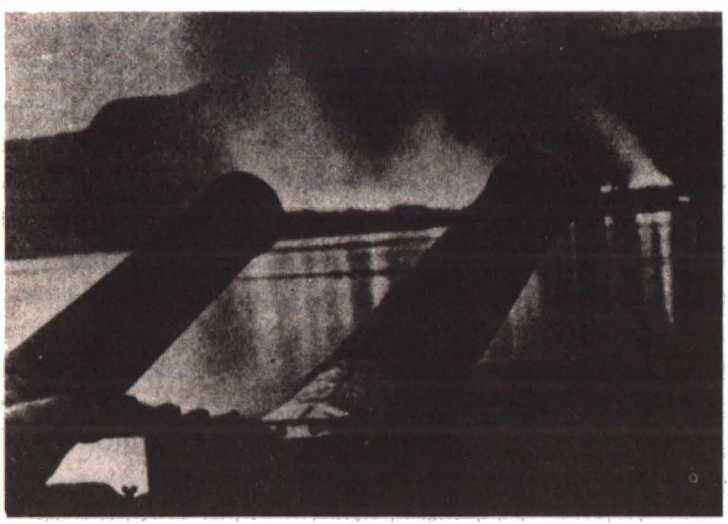
Böyle olunca İtilâf devletleri savaş amaçları arasına neden Avusturya-Macaristan İmparatorluğunu çökertmeyi almayacaklardı? Ulusal azınlıkların hareketlerini teşvik edebilir, onları açıkça ayrılıkçılığa itebilir, o zamana kadar ele almak istemediği köklü çözüm yollarına baş vurabilirlerdi. Bu akla yakın bir sonuçtu. Ama nazik bir işti de. Avusturya-Macaristan'ın parçalanmasından sonra doğacak olan devletler arasında birini -Yugoslavya'yı- İtalyanlar istemiyorlardı. 1915 Londra antlaşmasında, Adriya Denizi kıyılarının bir kısmı İtalya'ya ayrılmıştı. Eğer Roma hükûmeti bu antlaşmaya bağlı kalırsa, Fransa ile İngiltere nasıl olur da Yugoslavlara bağımsızlık tanırlardı? Kuşkusuz, İtalyan halkının düşüncelerinde değişiklik olmuştu. Caporetto bozgunu bazı İtalyan çevrelerinde Güney Slavlarının ayrılışını teşvik ederek Avusturya-Macaristan ordusunu zayıflatmanın zorunluluğu kabul ediliyordu. Mussolini, Prezolini, Salvemini gibi siyasal yazarlar «ezilen azınlıklara, şu yirmi sekiz milyonluk Çekoslovaklara, Sırp-Hırvatlara, Romanyalılara, Rutenyalılara ve Habsburgların boyunduruğundan kurtulmak isteyen İtalyanlara dayanmakta» İtalya'nın kazancı olduğunu söylüyor-

lardı. Londra antlaşması dostça yeniden gözden geçirilerek İtalyanlarla Yugoslavlar arasında bir anlaşmaya varılması düşünülemez miydi? İtalyan başbakanı Orlando buna yanaşır gibi görünüyordu: milletvekillerle gazetecilerden bir komite kurarak, Londra'da Yugoslavlarla ilişkiye geçirdi. 7 Martta, büyük İngiliz gazetecisi Wickham Steed'in aracılığı ile İtalyan milletvekili Torre ile Yugoslav komitesi başkanı Trumhiç arasında yarı resmî bir anlaşma imzalandı. Bu metinde: «Yugoslav ulusunun birliği, İtalya için; aynı biçimde, İtalyan ulusunun birliği de Yugoslavya için yaşamsal bir önem taşır» deniliyor ve şöyle devam ediyordu: «Askıda bulunan toprak sorunları, milliyet ilkesi ve halkların kendi yazgılarını kendilerinin belirlemeleri hakkı temeline dayanarak dostça çözümlenmelidir. Bu, yeni bir dildi, İtalyan engeli ortadan kaldırılmış gibi görünüyordu.

Clemenceau-Czernin polemiğinin yapıldığı sırada 8 Nisanda Roma'da bir «Avusturya-Macaristan'da ezilen halklar kongresi» toplandı. Çek, Yugoslav, Polonyalı, Romanyalı azınlıkların kuruluşları bu kongreye temsilcilerini göndermişlerdi. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın da yarı resmî delegeleri katıldı. Kongre 7 Mart anlaşması dikkate alınarak, ezilen ulusların «ortaklaşa bir cephe kurmaları ilân edilerek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu yıkma kararlılığı açığa vuruldu. Bu büyük gösterinin yankıları Avusturya-Macaristan'dan da duyulmuştu; azınlıkların protestolarını şimdi İtilâf devletlerinin desteklediği anlaşılıyordu: 13 ve 16 Mayıs günleri Prag'da, Çekler ve Yugoslavlar, bir sokak gösterisiyle, bağımsızlık yolundaki dayanışmalarını ilân ettiler. 15 Mayısta, İngilizlerin önayak olmasıyla, «düşman cephesinde propaganda yapmak üzere bir komite» kuruldu. İtalyan büyük karargâhının korumasındaki komite Piave cephesinde çalışmaya başladı: uçakla yüzbinlerce bildiri atarak Avusturya-Macaristan ordusundaki Çekleri, Yugoslavları ve Romanyalıları ayaklanmaya çağırdı; «Kardeşlik devriyeleri» düzenledi. Bu düşman ordusunu parçalamak için yapılan yöntemli bir çalışmaydı. Aynı zamanda, Avusturya-Macaristan'ın politikasının is-

tikrarını bozacak bir tehlikeydi. Buna paralel olarak Fransa bir Polonya lejyonu kurduğu gibi ve 12.000 gönüllüden oluşan Çekoslovak lejyonuna sancak verdi; İtalya'da, Çek tutsakları silâhlandırılarak 24.000 kişilik bir kolordu kuruldu. Yüksek savaş konseyi, 2 Mayısta, Versailles'da toplanarak Arkanjelsk ve Vladivostok yoluyla, Rusya'daki tutsak kamplarından salıverilen 90.000 Çeki Fransız cephesine getirmeye karar verdi. Ezilen uluslarla İtilâf devletleri arasında bir anlaşma meydana gelmişti. Bu da bir ihtilâl hareketine yol açarak ve Avusturya-Macaristan'ın askerî hareketini başarısızlığa uğratarak zaferi çabuklaştırabilirdi.

Bununla birlikte yine de belirsiz bir nokta vardı. Roma Kongresi yarı resmî bir toplantıydı. Ulusal azınlıkların otoriteleri tam anlamıyla manevî olan sözcülerine yardımcı olarak gönderdikleri kişiler kuşkusuz etkinliği olan insanlardı ama hükûmetleri adına bir anlaşmaya girmek üzere kendilerine bir yetki verilmiş değildi. Hükûmetler hangi ölçüde alınan kararları resmen onaylıyorlardı? Paris ve Londra'da, kongre kararları, tam anlamıyla

General Ludendorff bu topların Alman zaferine yeteceğini sanıyordu

iyi karşılanmıştı. Roma bu konuda daha üstü kapalı bir dil kullanıyordu: Orlando, bu kararları sempatiyle karşıladığını belirtmiş daha fazla bir şey söylememişti; gerçekte, dışişleri bakanının tutumu onu sıkıntılı bir duruma sokmuştu; Sonnino Yugoslav bağımsızlığından yana yayınlanacak bir bildiriye katılmak istemiyordu. İtalyan cephesinde Çek lejyonu gibi, bir Yugoslav lejyonunun kurulması tasarı olarak kaldı. İtalyan politikasındaki belirsizlik Fransa ile İngiltere'nin Çeklerle Polonyalılara kesin söz vermelerde bulunmalarına engel olmadı. Fakat müttefik ve ortak devletlerin ortaklaşa bir bildiri yayınlamalarına engel oldu. Hükûmetler, ulusal azınlıkların, bağımsızlık yolundaki atılımlarının ellerine verdiği silâhı kullanabilecekler miydi?

27 Mayıs Savaşı

Avusturya-Macaristan'ın iç durumunun gittikçe kötüye yönelmesi, azınlıkların protestolarının yükselmesi Almanya ile müttefikleri için bir tehlikeydi. Ama, Alman orduları, yaz gelmeden batı cephesinde zaferi elde ederlerse ne önemi olabilirdi ki bunun?

Ludendorff Armantieres saldırısını hemen hemen durdurmuş, yeni darbesini nereden indirebileceğini araştırıyordu. Düşman yeni mevzilerini sağlamlaştırmadan bir kere daha İngiliz cephesine yüklenecek miydi? Geçici olarak bundan vaz geçti, çünkü Foch ihtiyatlarını Somme'a ve Lys'e yığmıştı: Alman ordusu düşmanı, beklediği yerde vurabilir miydi? Bunun için şimdi, saldırıyı Fransız cephesine yöneltmek gerekiyordu. Bu saldırı Foch'u ihtiyatlarının yerini değiştirmeye zorlayacak ve böylece Flandre ve Picardie cephelerini güçten yoksun bırakacaktı. Bir kere bu sonuç elde edildi mi, Alman ordusu, temmuzda, yeniden İngilizlere çullanarak, Fransız desteğinden yoksun kalan bu cepheyi çökertecekti. İşte Alman Başkomutanlığının 1 Mayısta kabul ettiği plân buydu. Ona göre, Fransız ordusuna karşı yapacağı saldırı, bir şaşırtma hareketinden başka bir şey değildi.

Bu hareketi yapmakla Prusya Kronprinzinin ordular grubu görevlendirildi. Amaç, doğal olarak güçlü olduğu için, savunulması kolay olacağı düşüncesiyle zayıf bir kuvvet bulundurulan Chemin des Dames mevzii idi. Laffaux ile Craonne arasındaki bu elli kilometrelik cephe üzerindeki ateş hattında yedi, ihtiyatta da iki tümen vardı. Bunlardan dördü, daha önceki çarpışmalarda çok yıpranmış ve buraya bir «dinlenme bölgesi» olarak gelmiş olan İngiliz tümenleriydi. Bunlara karşı Kronprinz'in elinde 1.150 topçu bataryasıyla desteklenen otuz tümen vardı. Bu sayı üstünlüğü ile mevzii ele geçirmesi gerekirdi. Nereye kadar gidecekti? Büyük karargâh önce Aisne hattına, sonra da Fismes bölgesindeki Vesle hattına ulaşılacağını düşünüyordu: yirmi kilometrelik bir sıçramaydı bu. Daha ötesi için bir şey düşünemiyordu. Daha büyük bir başarı elde etmek için, hücum cephesini genişletmek, sağ kanadı Compriegne ormanına kadar, sol kanadı da Reims dağına kadar uzatmak gerekiyordu. Bu da ancak Bavyeralı Ruppecht'in topçusunun bir kısmını almakla olası olabilirdi; oysa. Ruppecht'in haziranda İngiliz cephesine yapacağı kesin saldırı için bu topçuya gereksinimi vardı. Bunun için Alman Başkomutanlığı ilk plânına bağlı kaldı: Foch'un ihtiyatlarını Aisne'in güneyine çekmek amacıyla sınırlı hedefi olan bir hareket.

İtilâf devletleri büyük karargâhı kararsızlık içindeydi. Foch, Montdidier ile Arras arasındaki cepheden bir saldırı yapılacağına inanır gibi görünüyordu; Haig Flandr'dan bir saldırı yapılmasından korkuyordu. Petain ihtiyatlarının zayıflığından dolayı kaygı içindeydi; birkaç kere Fransız ordusunun nasıl bir tehlike karşısında olduğunu bildirmişti. Fakat, düşmanın saldırısını kendi cephesine yönelteceğini belgelemek için elinde kanıt yoktu. Petain'in itirazlarına karşın Fransız-İngiliz kuvvetlerinin yığınaklarında değişiklik yapılmadı: ateş hattında ya da ihtiyatta bulunan 103 Fransız tümeninden, 45'i Oise'ın kuzeyinde bulunuyordu. Bununla birlikte 19 ve 22 Mayısta Alman ordusunu Chemin des Dames'a hücum etmek üzere hazırlık yaptığı habe-

ri alınmıştı; ama bu haberler doğrulanmamıştı. Ancak 25 Mayıs-ta, saldırının başlamasından otuz altı saat öncedir ki, Fransız Başkomutanlığı, tutsaklardan, Fransız ordusunun karşılaştığı tehlikeyi öğrenebilmişti. Ama etkili bir karşı koyma önlemi alabilmek için zaman çok geçti.

27 Mayıs günü, kısa süren bir topçu ateşinden sonra hücum başladı. Alman birlikleri bir hamlede ilk mevzii ele geçirdi; burada 6. Fransız ordusu komutanı General Duchene, Petain'in emirlerine karşın, başlıca direnme hattında tutundu. Alman birlikleri le Chemin des Dames'ı aldıktan sonra Aisne vadisine doğru akmaya başladı; öğleyin ırmağı aştı; akşamleyin de Vesle hattına ulaştı. Anî hareketle bir günde saldırı hedefine varmıştı. Bu büyük başarı karşısında Ludendorff zaferinden yararlanmak istedi. Düşman şaşkına döndüğüne göre ne diye sınırlı bir hareket amacı ile yetinmeliydi? 29 Mayıs günü saldırının güneybatı yönünde Compiegne'e, Dormans'a, Epernay'e doğru ilerletilerek Marne geçitlerine ulaşılması emrini verdi.

27 Mayıs bunalımı 21 Marttaki kadar tehlikeliydi. Fransız Komutanlığı, boşuna elinin altındaki ihtiyatları daha saldırı haberi alınır alınmaz, savaşa sürdü: düşman o kadar hızla ilerliyordu ki, bu kuvvetlerden her tabur kendi başına dövüşüyor ve komutanlık bir karşı saldırıya geçemeden savaşın karmakarışıklığı içinde kaybolup gidiyordu.

Daha 28 Mayıs akşamı Petain, düşmanı cepheden durduramayacağını anlamıştı; yalnız, iki kanadında «karşı koyma mendirekleri» ni Reims dağı ile Soisons düzlüklerini tutabilirse, Alman saldırısı Morne hattını aşamaz, diyordu. Ancak «mendireklerin» dayanması gerekirdi. Oysa ayın 29. günü Alman saldırısı Soissons'a ulaşmıştı, Ludendorff, kuşatma hareketiyle Reims dağının alınmasını emretmişti.

Bu yeni tehlikeyi önleyecek kuvvetleri nereden bulmalıydı? Foch, ayın 29'unda, ihtiyatlarının bir kısmını Petain'e vermekte tereddüt ediyordu: Bavyeralı Ruppecht'in elinde çok büyük kuvvetler olduğunu biliyordu; düşmanın Somme ya da Flandr

bölgesinde bir saldırıya geçmesinden korkuyordu. Ancak 30 Mayısta dört tümeni yola çıkardı. O gün, Alman birlikleri Marne'a ulaşmıştı; ayın 31'inde Dormans ve Chateau Thierry geçitlerini ele geçirdi. Durum o kadar tehlikeliydi ki, Petain genel bir çekilmeye karar versin mi, diye düşünmeye başlamıştı; doğudaki ordular grubuna (Castelnean) geri çekilme durumunda şimdiden gerekli önlemleri almasını bildirdi. Fakat mendirekler karşı koyuyordu: saldırganın gücü tükenmeye başlamıştı; bu sırada Fransızların karşı koyma gücü artıyordu. 5 Haziran günü Ludendorff birliklerini Marne'da durdurdu. 9 Haziranda, Montdidier-Noyon cephesinde Compiegne yönünde bir hücuma kalkmayı denedi. Ama bu sefer Fransız ordusu bu hücumu karşıladı. Alman cephe hattını Matz'a kadar götüren başlangıçtaki başarıdan sonra, Fransız karşı hücumu, saldırıyı durdurdu. 11 Haziran günü, Alman Başkomutanlığı birliklerine mevzilerinde tutunmakla yetinme emrini verdi.

On beş gün içinde, yeni Alman hamlesi büyük taktik sonuçlar sağladı: altmış kilometrelik bir ilerleme, 50.000 kişilik bir tutsak kitlesi; ele geçirilen altı yüz top. Ama bu sefer de kesin stratejik sonuçlar elde edilememişti. Gerçekte Ludendoff yerinde bir karar verememişti: ilk başarıdan sonra hareketin hedeflerini genişletmeye karar verdi. Bununla birlikte, Flandr'daki ihtiyatlarını bunda kullanmak istemedi. Sonuna kadar gidemedi. Bunun için de zaferinin ardından, başarıyı kazandığı yerde sağlam olmayan bir durumda kaldı: yeni Alman cephesi, iki yanı tehlike altında bulunan bir «çıkıntı» meydana getirmişti; Marne hattını tutan birlikler, hücumlara karşı korunmuş durumda olmadığı gibi, ikmalini de düşük verimli tek bir demiryolundan yapıyordu. Eğer, Ludendorff «kesin sonucu» Aisne savaşından beklemiyorsa, hamlesini ilk günlerin ötesine kadar yöneltmeli miydi? Ne olursa olsun iki ayda üç kere zafer kazanmış olmakla birlikte, hâlâ hazırlık başarılarından başka bir şey elde edememişti.

Fakat bu başarılar o kadar büyük bir ölçüdeydi ki, kamuoyu bunları, zaferin habercisi gibi kabul ediyordu. İngiliz ordusu

martta geçirdiği sarsıntıdan sonra yeni toparlanabilmişti; şimdi de Fransız ordusu ciddî biçimde hırpalanmıştı. Alman ordusunun yeni bir hamlesine karşı koyabilecekler miydi? İşte Paris, yüz kilometre öteden, yeni bir topla bombalanmıştı ve yeniden Almanların ilerlemesi tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Kamuoyu kaygı içindeydi; parlâmento çevrelerinde kaynaşma başlamıştı. 4 Haziran günü, Mecliste muhalefet hükûmete karşı soru önergesi verdi: 27 Mayısta neden gafil avlanıldığı konusunda açıklama yapılmasını ve «sorumlu generallerin cezalandırılmasını» istiyordu. Başkomutanın durumu tehlikedeydi. Clemenceau, bir kavga havası içinde cevap verdi. Durum üzerinde bir «tartışma açılmasını» son derecede tehlikeli bulduğunu ileri sürdü; gizli oturum için yapılan öneriyi red etti. Sözü sık sık kesiliyordu. Başbakan bezgin bir durumda kürsüden ayrıldı. Birkaç dakika sonra tekrar çıkarak, başkomutanı şu sözlerle savundu: «Çabuk yargı veren bazı kişilerin hoşuna gitmek için, vatana onurla hizmet eden komutanları feda etmek gerekiyorsa, böyle

Yaralı Fransız askerleri siperlerden toplanıyor

bir alçaklığı yapacak adam değilim ben. Böyle bir şeyi beklemeyin benden.» Ceza mı vermek? Hayır, diyordu. Açıklama mı istiyorlardı; Clemenceau bunu da kabul etmedi. Ve yüksek bir hitabet gücüyle, ulusa seslendi: «Şunu kuvvetle ileri sürüyorum ki... ve bu benim son sözüm olsun... Zafer bizim elimizdedir... Yeter ki, sivil iktidardakiler görevlerinin gerektirdiği düzeyde olsunlar... Çünkü bu öğüdü askerlere vermek gereksizdir... Onlar... Onlar, ölenlerin muhteşem eserini tamamlamak için yaşıyorlar.»

Bu atılgan ve ateşli konuşmasıyla başbakan, Foch'u kurtardı. Meclis, 110'a karşı 377 oyla görüşmenin ertelenmesine karar verdi. Manevî bunalım atlatılmıştı.

Üç zaferden sonra, haziran ortasında, Alman Başkomutanlığı, kesin karar verme durumuna gelmişti. Birkaç hafta geçmeden tam bir başarı elde etmesi gerekirdi. Sonra iş işten geçmiş olacaktı: her geçen gün Fransa'ya yeni Amerikan kuvvetleri geliyordu. Saldırılarına başlamadan önce, Ludendorff, temmuzdan önce kesin zaferi elde etmeliyiz, dememiş miydi? Almanya için kaybedecek zaman yoktu.

Temmuz Saldırısının Siyasî ve Askerî Hazırlığı

Ludendorff nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya bulunduğunu çok iyi biliyordu. Asker sayısının azalmasından kaygılanmaya başlamıştı; bir «askerî karar» alabilmesi için daha 200.000 kişiye gereksinimi vardı. Böyle olduğu halde tuttuğu yolda direnmesi doğru muydu? Zaferlerin manevî etkilerinden yararlanmak daha akıllıca olmaz mıydı? İngilizlerle Fransızların üç yenilginin sarsıntısı içindeyken, üstlerine yeni bir saldırının çöktüğünü hissettikleri bir sırada bir görüşmeye girişilirse, Almanya'ya büyük kazançlar sağlamak olası olmaz mıydı? 16 Mayısta Balfour «İngiltere hükûmeti, sağlam temellere dayanmak koşuluyla, nereden gelirse gelsin bir çağrı olursa, barış görüşmelerine kapısını kapayacak değildir» demişti. Almanya, görüşme yoluyla bir ba-

rış fırsatını yakalayacak mıydı? Alman politika ustalarının çözümlemek zorunda bulunduğu büyük bir sorundu bu.

Askerlik çevrelerinde bile bazı etkinlikli kimseler, sorunu diplomatik yoldan çözümleme düşüncesini benimsemişlerdi. Bavyeralı Prens Ruppecht 1 Haziranda, başbakana, Alman birliklerinin tam zafer kazandıkları bir sırada, ordunun kesin başarıyı elde edemeyeceğini yazıyordu; son kozları oynamadan görüşme yoluna baş vurmayı öğütlüyordu. Büyük karargâhla, başbakanlık arasında bağlantı kurma görevini yapan Albay von Haeften da tam bir zafer kazanılacağına inanmıyor; «askerlik alanındaki başarılar tek başına barış getirmez; onu elde etmek için, düşman cephesinin arkasında kazanılacak siyasal bir zafere gereksinim var» diyordu. Eğer Alman hükûmeti «düşmanın onurunu ve çıkarlarını» dikkate alan bir barışı imzalamaya hazır olduğunu ilân ederse İtilâf devletleri halklarının maneviyatı bozulur ve bunun sonucu olarak Clamenceau'nun olduğu kadar Lloyd George'un da durumu sarsılırdı.

Berlin'de her zaman olduğu gibi, pasif davranan Başbakan Hertling'in yerine, Dışişleri Bakanı Kühlmann düşmanla ilişkiye geçmeyi denedi. Haziran başında, İngiltere'ye yaklaşmak istedi. La Hayde'de tutsakların değiş tokuş edilmesi için bir çeşit konferans toplanmıştı. Kühlmann'ın buraya gönderdiği Prens Hatzfeldt Wildenburg, toplantılar dışında, İngiliz delegesiyle siyasal görüşmelere girişti. Bu konuşmaların gerçek önemi ne idi? Belge bulunmayışı yüzünden bunu kestirmek olası değil. Fakat Alman delegesi Almanya'nın bir uzlaşma barışından, batıda statükodan yana olduğunu, bunun için de Belçika'yı bırakacağını söylemekle görevlendirilmişti.

Belçika'dan vazgeçmek, İngiltere'ye güven vermek, belki de Almanya'ya Doğu Avrupa'da kazandığı toprakları elinde tutma olanağı verecek olan bir görüşmeye yol açmak demekti. Ama bu Alman büyük karargâhının görüşlerinin tam tersi bir yola gitmek olurdu. Ludendorff, savaş amaçlarının başlıca maddelerinin birinden vazgeçer miydi? Albay von Haeften'e, ilhaktan vaz-

geçebileceğini, ama Flaman hareketini körüklemekten vazgeçmiyeceğini, çünkü Belçika üzerinde siyasal ve iktisadî bir etkinlik sahibi olunmasını istediğini söyledi.

Daha fazla ileri gitmeden «Askerî yönetim» le «Siyasal yönetim» in anlaşmaya varması, birlikte bir barış programı hazırlaması gerekirdi. Bu olabilir miydi? Ocak ayında Brest-Litovsk barışı sırasındaki anlaşmazlıkları yüzünden, dışişleri bakanı ile genelkurmay başkanının arası hâlâ açıktı. Kim aralarını bulacaktı? Albay Haeften Ludendorff'la konuşmasını salık verdiği zaman Kühlmann: «Eğer general siyasal bakımdan görüşünü açıklamak istiyorsa, doğrudan doğruya bana söyliyebilir» dedi. Alman politikası, kişisel çekişmeler yüzünden felce uğramıştı.

Başbakanlıkla, genelkurmay arasındaki görüş ayrılığı yüzünden aralarındaki bağlantı koptu. Kühlmann büyük komutanlara danışmadan bildiği gibi hareket etti. Alman kamuoyunu bir uzlaşma barışı düşüncesine ısındırmaya çalışırken, İngiltere'ye de, Alman İmparatorluğu'nun politikasının görüşmeye elverişli olduğunu göstermek istiyordu. 24 Haziran 1918 günü, Reichtag'da, dışişleri bütçesi konuşulurken, kelimelerini önceden pek tartmadığı nutkunda; soğuk bir tavırla ve yapmacık olmayan yorgun bir sesle (yemek yememişti) 1870 zaferini kazanan Mareşal Moltke'nin bir sözünü hatırlatarak: «Avrupa devletleri arasında patlak veren bir savaş ne kadar sürer? Kimse kestiremez bunu. Büyük devletlerden hiçbiri, bir iki çatışmadan sonra yenildiğini kabul etmez... Belki de bu savaş bir yedi yıl savaşı ya da bir otuz yıl savaşı olacaktır!» Savaş içindeki devletlerin diplomatik alanda görüşmeye girişmek isteyecekleri umulabilir mi? «Atılan her adım karşı tarafa bir barış saldırısı, bir tuzak, yalnız müttefikler arasına bölünme tohumları ekmek amacını güden aldatıcı bir hareket sayıldıkça, her türlü yaklaşma girişimi, iki taraftaki ülkelerde de, hiçbir yakınlaşmayı istemeyenlerce şiddetle red edildikçe, barışa ulaşabilmek için nasıl görüşmelere girişilebileceği bilinemez.» Ama yine de bundan başka çıkar yol var mıydı? Kühlmann buna inanmıyordu: «Koalisyonlar arasındaki

bu görülmemiş büyüklükteki savaşa yalnız Avrupa devletlerinin değil, Atlantik ötesi devletlerinin de katıldığı düşünülürse, herhangi bir diplomatik görüşmeye girişmeden, yalnız askerî kararlarla kesin bir sonuç alınabileceği asla beklenemez.»

Dışişleri bakanının sözlerinin sonunda Almanya'nın askerî durumunun çok iyi olduğunu, İtilâf devletlerinin asla zafer kazanamayacaklarını söylemesi işe yaramadı. Büyük sözü ağzından kaçırmıştı: Almanya yalnız silâh gücüyle istediği barışı kabul ettiremezdi! Üstelik, Kühlmann bu kuşkuculuğunu, büyük askerî başarılardan hemen sonra ve kesin sonucun beklendiği yeni bir saldırıdan az önce açığa vuruyordu! Önce şaşıran Reichstag'ın sağ kanadı, derhal tepki gösterdi. Dışişleri bakanının toplantıda bulunmadığı bir sırada Kont Westorp açıklama yapılmasını isteyerek: «Keskin kılıcımızla doğu cephesinde barışa kavuştuk. Batı cephesinde de zaferi yine kılıcımızın gücüyle kazanacağız. Dışişleri bakanı bu görüşü benimsemez görünüyor!» dedi. Kühlmann, Reichstag'ın ertesi günkü oturumunda, «bir anlaşmazlığı gidermek için» yeniden söz alarak: «Sözlerini yumuşatmaya çalışarak, düşüncesinin yanlış yorumlandığını ileri sürdü: barışa ulaştıracak tek yolun diplomatik bir görüşme olduğunu söylemek istemediğini anlattı. Bu sıkıntılı, biraz karışık açıklama, içtensizlik izlenimi verdiği gibi, kendisini milliyetçilerin gözünde temize çıkartmadı.

Genelkurmayın eline, bir düşmanından kurtulmak için güzel bir fırsat geçmişti. 25 Haziranda Hindenburg, başbakana çektiği bir telgrafla, Kühlmann'ın sözlerinin ordunun moralini sarstığını bildirdi; basına gönderdiği bir bildiride de bir bakanın söylediği bu sözler karşısında hayret ve üzüntü duyduğunu söylüyordu. 2 Temmuzda Spa'da, Hertling'in büyük komutanlarla yaptığı toplantıda, genelkurmay Belçika konusundaki minimum programını kabul ettirdi: bu toplantının tutanaklarında şöyle denilmekteydi: «Belçika Alman etkinliği altında kalmalıdır.» Bunun için imparatorluk Flamanların yaşadığı bölgelerle, Wallonların yaşadığı bölgelerin ayrılmasını, bunlar arasında yalnız ki-

şisel bir birlik kalmasını istemelidir; bundan başka Almanya yeni Belçika Federasyonuna bir gümrük birliği kabul ettirmelidir; ayrıca Belçika Krallığı'nın Almanya ile daha sıkı bir birleşmeyi kabul edeceği güne kadar, Belçika toprakları Alman ordusunun işgali altında kalmalıdır.» Buna göre Kühlmann'ın öngördüğü programdan geriye ne kalıyordu? Böyle temeller üzerinde nasıl bir görüşmeye girişilebilirdi?

Hindenburg'la Ludendorff istedikleri siyaseti kabul ettirmekle yetinmediler; bundan başka kendilerine karşı çıkan adamı da devirmek istiyorlardı. Başbakana, artık Kühlmann'la işbirliği yapamayacaklarını bildirdiler. Eğer, dışişleri bakanı saray meclisindeki toplantılarda bulunursa, kendileri katılmayacaklardı. İmparator bu ültimatoma boyun eğdi: 5 Temmuzda, dışişleri bakanını görevinden uzaklaştırmaya hemen hemen karar vermiş gibiydi; ayın 8'inde: bunu Kühlmann'a kendisi bildirerek: «Nikâhımız bozuldu» dedi. Böylece büyük karargâhın politikası zafer kazanmıştı. Hindenburg'la Ludendorff'un istemedikleri bir adamı, hükûmette tutmaya imparatorun da, başbakanın da gücünün yetmediği anlaşılmıştı.

15 Temmuz Savaşı ve Alman Saldırısının Başarısızlığı

Kühlmann'ın görevinden uzaklaştırılmasını sağladıktan sonra hareketlerinde serbest kalan Ludendorff, bir kere daha, zaferi ele geçirme yolunu aramaya başladı. Yeni dışişleri bakanı Hintze'ye Almanya'nın düşmanlarına, barışı istediği biçimde kabul ettireceğine inandığını söyledi.

Hazırladığı yeni saldırı bir hamlede «kesin sonucu» kazandırabilecek miydi? 27 Mayıs savaşından önce, Ludendorff son hamlesini yönelteceği yeri önceden seçmişti: Bu hareket Flandr cephesinde, İngiliz ordusuna karşı yapılacaktı. Bu plânı uygulamanın zamanı gelmemiş miydi? Daha gelmemişti. Ludendorff, Reims ile Soisson arasında cephesinin tehlikeli bir çıkıntı meydana getirdiğini anlamıştı: Marne'da, Chatean-Thierry'den Dor-

mans'a kadar birliklerinin durumu sağlam değildi. Son darbesini İngiliz ordusuna indirmeden önce, Alman Genelkurmay Başkanı, Fransız ordusuna karşı tam bir zafer kazanmak istiyordu. Haziran ortasında Champagne'da, Reims ve Argonne arasından saldırıya geçmeye karar verdi; aynı anda, Marne cephesindeki birlikleri de ırmağı aşarak, güney kıyısında «köprü başları» kuracaklardı. Bu daha bir hazırlık hareketinden başka bir şey olmamakla birlikte, büyük bir harekete girişecekti. Bu yeni darbe ile Fransız ordusu zayıfladıktan sonra, ilk tasarısını ele alarak Flandr'da saldırıya geçecekti. Böylece, Alman Başkomutanlığı, kesin sonuç alacağını umduğu hareket saatini geciktiriyordu. Birbiri ardınca başarı kazandıkça, amaçtan uzaklaşıyordu. Champagne cephesinde Alman hazırlıkları devam ederken, İtilâf Orduları Başkomutanlığı, karşı koyma yollarını araştırıyordu, 1 Temmuz tarihli günlük emrinde Foch, Alman saldırısının geleceği en tehlikeli yönleri gösteriyordu: «Abbevüle'e doğru kırk kilometrelik bir ilerleme Fransa'nın kuzeyi ile ulaşımı keser, İngiliz ordularını, Fransız ordularından ayırır: Bu da, savaşın sonu bakımından önemli bir sonuçtur. Daha az ölçüde de olsa, Paris'e doğru bir ilerleme -bu ilerleme kesin olarak askerî hareketleri etkilemese ve kesin bir sonuç vermese bile- kamuoyunu derinden heyecanlandırır, bombardıman tehlikesi karşısında kalan başkentin boşaltılmasına neden olur, savaşın yürütülmesi için gerekli olan hükûmetin çalışmalarını aksatacaktı... Bunun için her şeyden önce, Abbeville'i ve Paris'i korumamız gerekir.»

Fakat bu önceden edinilmiş bir görüştü; temmuz başında edinilen bilgiler bu görüşü değiştirtti. Başkomutanlık Almanların Champagne'da saldırıya geçeceklerini gösteren belirtiler görmüştü. Bu sefer gafil avlanmayacaktı. Buna karşı koymak için Petain, hem saldırı hem savunma şeklinde bir manevra yapılmasını önerdi: Hücuma uğrayan cephe de düşmanın hamlesini kırmak üzere birinci hatta boşaltıp savunmasını ikinci hatta yapmayı düşünüyordu; düşman, ihtiyatlarını ateş hattına sokup iyice savaşa daldıktan sonra, Alman cephesinin meydana getirdiği

çıkıntıya bir Fransız karşı saldırısı çullanacaktı. Bu karşı saldırıyı nereden yapmalıydı? General Margin, bunun Villers Cotterets ormanında hazırlanması düşüncesini ileri sürdü. Burada birliklerin hareketini düşmanın keşif kolları göremezdi. 13 Temmuzda Foch bu plânı onayladı: Karşı saldırı, Alman saldırısı durdurulur durdurulmaz yapılacaktı. Başkomutan aynı zamanda Paris kuzeydoğusunda topladığı ihtiyatlarının bir kısmını da Champagne cephesine gönderdi. Bundan başka İngiliz Başkomutanından da Revigny bölgesine gönderilecek, başlangıçta dört tümenle Fransız ordusunu desteklenmesini istedi. Bu son karar İngiliz hükûmetini kaygılandırdığı için, Foch'un isteğini kabul etmemesini ve baş vuru hakkını kullanmasını Mareşal Haig'e bildirdi: Ya Alman ordusu Champagne'la birlikte Flandr'a da hücum ederse ne olurdu? Haig bu öğüdü dinlemedi, çünkü o da düşmanın aynı zamanda iki saldırıyı yürütemeyeceğini kabul ediyordu. Böylece Alman saldırısının hemen öncesinde, İtilâf devletleri başkomutanlıkları arasında pek seyrek görülen, iyi bir anlaşmayla, bu tür önlemler alınmış bulunuyordu.

Olaylar hızla birbirini kovaladı. 14 ve 15 Temmuz günleri iki bin Alman bataryası Chatean-Tierry'den Argonne sınırlarına kadar ateş sağnağını yağdırdı. Fakat Fransız topçusu bunu derhal karşıladı; ihtiyatların katılmasını önlemek için mevzilerin gerisine mermi yağdırdı. Kötü bir belirtiydi bu! Alman ordusunun hazırlıkları düşman tarafından öğrenilmiş demekti. Bununla birlikte sabahleyin saat 4.40'da piyadenin saldırısı başlamıştı: Kırk yedi piyade tümeni Fransız mevzilerine hücuma kalktı. Marne cephesinde, Alman piyadeleri sol kıyıya ayak bastı, güneye doğru beş kilometre ilerledi; fakat topçusunun ırmağı geçmesini bekleyerek durdu. Champagne dağları cephesinde, hücuma geçen Alman birlikleri, Fransız komutanlığının yalnız birkaç makineli tüfek bıraktığı ilk mevzileri kolayca işgal etmişti; fakat Alman havaya kılıç salladığını hemen anladı; Fransız karşı koymasının yerleştirildiği ikinci hatta saldırmadan önce topçunun hazırlık ateşi gerekliydi. Düşman gafil avlanmadığına göre artık

nasıl başarıya ulaşılacağı umulabilirdi? Daha o akşam Ludendorff, III. Ordusuna saldırıyı durdurması emrini verdi, ikinci gün I. Ordusunun hareketini de durdurmak zorunda kaldı. Bir aralık bir başarı sağlamış gibi görünmek için, Asdre boyunca saldırıya geçerek Reims'i kuşatmayı düşündü; fakat, o bölgedeki Alman komutanı bu hareketin çok güç olacağını anlamıştı. Durumu kabul etmek gerekiyordu: Büyük saldırı başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Marne'ın güneyine ayak basmış olan Alman birlikleri, çetin bir geri çekilmeyi hazırlayacak kadar zaman kazanmak için dört gün daha savunma durumunda kaldı. Fakat, daha 16 Temmuzda savaşın yazgısı belli olmuştu.

Fransız karşı saldırısına girişmek için en elverişli zamandı bu. General Margin komutasındaki 10. Ordu, birliklerini Villers Cotterets ormanında topladı; Foch ile Petain'in onayladıkları plân gereğince 18 Temmuz sabahı harekete geçecek olan bu ordu, cepheden yaptığı saldırı başarısızlığa uğradığı anda Alman ordusunun yanına hücum edecekti. Fakat bu manevra yapılabilecek miydi?

15 Temmuz sabahı, saldırının ilk hamlesiyle Marne'ı aşınca, Fransız Başkomutanlığı, karşı duramamaktan korkmuştu. Karşı saldırı için ayrılmış olan tümenleri bu tehlikeli noktaya kaydırmayı uygun gördü. Sabahın 10'una doğru merkez ordular grubu Fayolle'a şu haber gitti: «Alman Marne'ın güneyinde bir cep meydana getirdi. Mangin hareketini erteleyiniz ve hemen Marne'ın güneyindeki savaş için ihtiyatlarınızı gönderiniz.» Fakat bunu haber alan Foch hemen tepki göstererek Petain tarafından verilmiş olan emri iptal etti: «Hiçbir biçimde Mangin'in hazırlıklarını yavaşlatmak ve hele durdurmak asla söz konusu değildir.» Ancak çok acele ve çaresiz bir durumda 10. Ordudan takviyeler alınabilir. Olaylar, Foch'un güveninde haklı olduğunu gösterdi: Marne'ın güneyindeki Alman hücumu durmuştu; Mangin ordusu kuvvetlerini tam olarak elinde tutabilir ve karşı saldırı hazırlıklarını tamamlayabilirdi.

18 Temmuz günü, sabahın sisli havasından yararlanan Man-

gin'in piyade birlikleri, önlerinde tanklar olduğu halde, hücuma kalktı. Her ne kadar Alman Komutanlığı daha önceki günlerde böyle bir saldırı olabileceğini düşünmüşse de son hazırlıkları farkedememişti; gafil avlandı. Daha ilk çarpışmada Alman cephesi gevşedi, Fransızlar bir günde 12.000 tutsak alarak, kırk kilometrelik bir cephede Alman mevzilerini ele geçirdiler. Ludendorff'un ateşe sürdüğü takviyelerin güçle karşı koyması Mangin'in başarısını ileri götürmesini önleyemedi. Fransız birlikleri Fere-en-Tardenois'ya ulaştı. Marne'daki Alman cephesini tek ikmal yolu olan Fisme demiryolu, Fransız topçusunun menzili içine girmişti.

Artık, bir anda Mangin zaferinin stratejik sonuçları belli oldu. Ayın 21'inci günü Ludendorff Alman cephesini meydana getirdi. «Cebi» olduğu gibi boşaltmak, 27 Mayıstan beri elde ettiği toprakları bırakmak zorunda kaldı. Marne hattını işgal etmiş olan birliklerine Vesle'e kadar çekilme emrini verdi. Çetin bir andı bu. Almanların yanını koruyan güçleri bu geri çekilmeyi sağlamak üzere uzun süre dayanabilecek miydi? Eğer bunu yapamazsa Alman ordusu bir felâkete uğramak tehlikesiyle karşılaşacaktı: Telâşla Chatean-Thierry ve Dormans'dan kuzeye doğru çekilen birlikler ikmal üslerinden uzaklaşabilir, yiyeceksiz ve cephanesiz kalarak kuşatılma tehlikesi içine düşebilirdi. Birliklerinin sağlamlığıyla Ludendorff bu en kötü sonuca düşmekten kurtuldu; Mangin ilerliyordu ama adım adım: Fismes'e vardığı zaman, Alman geri çekilişi tamamlanmıştı. 2 Ağustosta yeni Alman cephesi Vesle'dan, Saissom'dan Reims'e kadar olan bölgede kuruldu. Alman ordusu paçayı zor kurtarmıştı. Zaferle sonuçlanacağını umduğu bir saldırıdan sonra, korkunç bir tehlike geçirmişti: Yenilmişti; uğradığı bozgun nerdeyse bir felâket durumunu alacaktı.

15 Temmuz başarısızlığından ve 18 Temmuzdaki gafil avlanıştan sonra hâlâ zafer kazanma ümidi beslemek olası mıydı? Ordu grupları komutanları böyle bir şeyi düşünmüyorlardı. Bavyeralı Prens Ruppecht kötümserdi. Wurtemberg dükünün

komutasındaki ordular grubu kurmay başkanı Niemann, ki bir süre sonra büyük karargâhla imparator arasında bağlantı kurmakla görevlendirilmişti; «saldırı yoluyla düşmanın bir barışa zorlanamayacağını» kabul ediyordu: Askerî hamle yalnız bir baskı aracı olabilirdi. Prusya Kronprinz'i de, temmuz sonunda babasına gönderdiği bir yazıda, kaygılarını dile getirmişti. Alman birliklerinin sayısı, takviyelerin kayıpların yerini dolduramaması yüzünden azalırken, düşmanınki Amerikan birliklerinin durmadan akmasıyla artıyordu. Eğer, sonunda Almanya «kötü bir barış» imzalamak zorunda kalırsa halk bunun sorumluluğunu kime yükleyecekti? Demokratik ve «komünistçe» düşüncelerin etkisiyle imparatorluk hanedanına karşı bir hareket beklenebilirdi. Bunun için «barış görüşmesine» girişmek gerek, diyordu.

Yalnız, Ludendorff bu kaygıları paylaşmıyor ya da açığa vurmak istemiyordu. Tehlikeli günler 20 Temmuz günü Hindenburg'un da tanıklık ettiği gibi büyük karargâh bir felâketten korkmuştu; geçirdikten sonra, birliklerinin Vesle'e yerleştiğini görünce yeniden cesaretlenmişti. Niemann'ın «Savunmada mı kalacağız?» sorusuna «Birlikler dinlenir dinlenmez Amiens'e karşı bir saldırıya geçeceğimizi umuyorum» diye cevap verdi. Başbakan Hertlug de böyle söyledi: «Savaşta beş kere, askerlerimi geri çekmek zorunda kaldım, sonunda beş kere de düşmanı yendim. Altıncı kez neden bunu başarmayayım.» Neden mi? Ludendorff genel durumun çok değiştiğini anlamalıydı, Amerikalıların savaşa katılmasıyla kuvvetler dengesinin bozulduğunu görmeli, sonra da temmuz ayını kendisinin savaşın sonu olarak belirlemiş olduğunu hatırlamalıydı. Ama bütün bunları aklından geçirmiyor gibi görünüyordu. Düşmanın, hâlâ bölgesel saldırılarla yetineceğini ve Alman ordusunun inisiyatifi ele alacağını düşünüyordu. 2 Ağustos günlü emrinde «Savunmamızı kurarken, saldırımızı da hazırlayacağız» diyordu. Bununla birlikte, bu hücumun o kadar büyük bir önemi olmayacağını da kabul etmekteydi: Bunun amacı «toprak kazanmaktan çok, düşmana

darbe indirmek ve daha elverişli mevziler ele geçirmektir.» Bu da Alman ordularının kesin zaferi elde edemeyeceğinin bir itirafı değil miydi?

XXVII. BÖLÜM

1918 YAZINDAKİ RUS SORUNU

Her ne kadar Bolşevik hükûmeti Brest-Litovsk barışını imza etmiş ve Sovyet rejiminin sağlam temellere oturtulması için zaman kazanmak üzere Alman isteklerine boyun eğmişse de, Rusya, batı cephesindeki harekât kesin bir dönüm noktasına geldiği sırada, savaşan devletlerin stratejik plânları üzerinde rol oynamakta devam ediyordu. Rusya'nın iç bunalımı o kadar büyük, 7 Kasım 1918 ihtilâlinden doğan iktidarın otoritesi o kadar tehlike altındaydı ki, birbiriyle boğuşan devletler Bolşevik hükûmetinin çökmesi olasılığını düşünmeye başlamışlardı. Bu olasılığı ister dilesinler, isterse bundan korksunlar, «doğu cephesi» ni gözden ırak tutamazlardı.

Sovyet Hükûmetinin Örgütlenmesi

Halk Komiserleri Meclisi tarafından «iktidarı ele geçirdikten» sekiz ay sonra da yeni Rus hükûmeti hâlâ «ihtilâli kurtaramamıştı». Sallantılı görülen bir zaferin hemen ardından Lenin'in aldığı önlemlerin -toprakla fabrikaların denetimi, ulusal azınlıklarla ilgili kararnameler- amacı halkın Bolşeviklere destek olmasını sağlamaktı. Fakat, 1917 Kasım ayı sonunda; Kerenski hükûmeti tarafından kararlaştırılıp, yeni iktidarca toplantısına karşı bir karar verilmemiş olan Kurucu Meclis seçimlerinin sonuçları bu ümidi gerçekleştirmemişti. 36 milyon seçmenden yalnız dokuz buçuk milyonu Bolşeviklere oy verdi; oysa ihtilâlci sosyalistler 21 milyon kadar, burjuva partileri de 4,5 milyon oy aldı.

Meclis'in toplantılarında ihtilâlci sosyalistler 690 üzerinden 417 üyelikle büyük bir çoğunluğa sahip bulunuyorlardı. Kurucu Meclisin açılış oturumunda (18 Ocak 1918) bu çoğunluk Sovyetler rejimine karşı olduğunu açığa vurdu. Bunun üzerine Halk Komiserleri Meclisi, seçimle kurulmuş olan Kurucu Meclise karşı bir güç hareketine girişmeye karar verdi: 19 Ocak günü Meclis dağıtıldı. Parlâmentoya dayanan cumhuriyete karşı, yeni iktidar «proletarya diktatörlüğü» nü kuruyordu. Bu yönetim Çeka (7 Aralık 1917) ya ve yeni kurulan Kızıl Orduya (28 Ocak 1918) dayanıyordu.

Fakat Lenin 1918 Nisanında, «iktidarı ele geçirmenin» yetmediğini; şimdi ülkeyi yönetmek gerektiğini söylüyordu. Gerçekte, hükûmet, temellerini atmakla yetindiği sosyalist rejimi tam olarak uygulayabilmiş değildi; en önce yapılması gereken şeyleri yapabiliyordu. Bu da, iktidarının karşısına engel çıkararak ekonomik güçleri yıkmak, şehirlerin beslenmesini sağlamak; işte «savaş komünizminin» ele aldığı ilk işler bunlardı.

Sanayi çevrelerinin karşı koyuşunu ortadan kaldırmak ve «ülke ekonomisinin denetimini burjuvazinin elinden almak» üzere 28 Haziran 1918 kararnamesiyle dokuz yüze yakın işletme (madenler, madenî eşya ve dokuma fabrikaları) devletleştirildi; bunların sermayesi yuvarlak hesapla 2.739 milyon ruble kadardı. Bu işletmelerin yönetimi bundan sonra: «Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi» nin eline verilmişti. Şimdilik işletme müdürleri yerlerinde kalacak yönetime devam ederek, hükûmete karşı sorumlu olacaklardı. Hizmet etmek istemez ya da işlerini savsaklarlarsa haklarında hukuk ve ceza kovuşturması yapılacaktı. Bu kararnamenin uygulanmasına karşı doğrudan doğruya direnme olmadı. Dış ticaretin millîleştirilmesinden (Nisan 1918) sonra, iç ticaret de devleştirildiği (Ekim 1918) zaman böyle oldu.

Ukrayna'nın ayrılması, ulaşımın bozulması, köylünün paraya karşı gösterdiği güvensizlik yüzünden açlık tehlikesi karşısında kalan şehirlere ölmeyecek kadar yiyecek sağlayabilmek için, hükûmet 19 Şubat 1918'de bütün toprakların «millîleştiril-

mesine» karar verdikten sonra 9 Mayısta çıkartılan bir kararname gereğince, köylü, ailesinin beslenmesinden fazla ve tohumluk olarak kullanacağının dışındaki bütün ürününü hükûmete teslim edecekti. Fakat bu el koyma işinin uygulamasında güçlükler vardı; çünkü Bolşevik Partisinin her ne kadar büyük şehirlerde yönetim kadroları var idiyse de, köylerde örgütü yoktu. Bunun için köylü nüfusunun büyük bir kısmı, öngörülen cezalara (hapis, topraklarına el konulması gibi) karşın tahılını, hükûmetçe belirlenen fiyattan vermiyordu. Bunun üzerine hükûmet, diretenlere karşı bir «şiddet politikası» yürütmeye karar verdi: Bu politikanın amacı «halkı aç bırakan» zengin köylüler (Kulaklar) di. Bunların karşısına öteki köylülerin çıkartılması uygun görüldü. Merkez Yürütme Komitesi köylerin ikiye ayrılmasına, «köy burjuvazisinin» karşısına, yoksul köylülerin ayaklanma tehdidi ile korkutulmasma karar (20 Mayıs 1918) verdi. Kuşkusuz bu tehdit yetersizdi; bunun için hükûmet, daha doğrudan doğruya yöntemlere baş vurdu: işçi sendikalarına silâhlı birlikler kurduruldu. Köylere gönderilen bu silâhlı gruplar arama yapıyor, mallara el koyuyor, tutukluyor, hattâ ölüm cezası uygulanıyordu. Bu geçici önlemler, kıtlığı azıcık gidermiş olsa bile, köylerde bir iç savaş havası yaratmıştı: Köylüler işçi militanları öldürerek bu harekete karşı koyuyorlardı.

Hükûmetin düşmanlarının bu başkaldırmalardan yararlanmak istemelerinde şaşılacak bir taraf yoktur. Çeşitli yerlerde silâhlı karşı koyma hareketleri hoş görülüyordu.

Daha 1917 Kasımında Don bölgesi, Bolşevik hükûmetini devirmeyi umanların toplantı yeri oldu: Subaylar, büyük toprak sahipleri, fabrikatörler, büyük tüccarlar. Çar orduları eski başkomutanı General Alekseiyef, General Kornilof ve General Denikin'in yardımı ve «Meşrutiyetçi Demokrat» partisinin desteği ile bir «gönüllü ordusu» kurdu. Yalnız bu orduda daha 3.000 asker vardı. 1918 Şubatında, Bolşevik hükûmetin buraya gönderdiği birlikler, Donetz endüstri bölgesindeki işçilerin de yardımı ile gönüllüleri Rostof'tan kovdu ve Kafkaslara doğru geri çekilme-

ye zorladı; bu sırada Kornilof öldürüldü. Bununla birlikte, Kuban Kazaklarının katılmasıyla birliklerini yeniden kuran Denikin tekrar saldırıya geçti

Öte yandan, Kurucu Meclisin dağıtılmasından beri, yasa yolundan iktidara gelme ümidini tam anlamıyla kaybetmiş olan ihtilâlci sosyalistler şiddete şiddetle karşı koymaya karar verdiler. Brest-Litovsk barışına karşı kampanya açmak ve hükûmetin beslenme bunalımını önlemek için baş vurduğu yöntemlere hücum etmekle yetinmediler. Volga üzerindeki Samara'da, eski Kerenski hükûmeti bakanlarından Lebedefin çevresinde toplanarak küçük bir ordu kurdular.

Mayıs başında ummadıkları bir destek elde ettiler: Bu da «Çek lejyonu» nun kendilerine katılmasıydı. 1914'le 1917 arasında Çar ordusunun Avusturya-Macaristanlılardan aldığı tutsaklar arasında pek çok Çek vardı. Rus geçici hükûmeti, «Çek Ulusal Komitesi» nin ısrarı üzerine, 1917 Haziranında bu tutsaklardan Avusturya-Macaristan'a karşı dövüşmek üzere gönüllü lejyonu kurulmasına izin vermişti; Çek lejyonu 1917 yazında cephede dövüştü. Fakat Brest-Litovsk barışından sonra bu lejyon ne yapabilirdi ki? Bu gücün komutanları, Bolşevik hükûmetini de razı ederek, Fransa cephesinde savaşmak üzere lejyonu, Sibirya ve Vladivostok yoluyla Avrupa'ya geçirmeye karar vermişlerdi.

Fakat, birçok gruba ayrılan Çekler, doğuya doğru giderlerken, içlerinden bir grup 4 Mayısta, Çelialinsk'te ora sovyetiyle çatıştı. Çeklerden kendilerine yapılacak taşıt yardımı karşılığı silâh vermeleri isteniyordu. Çek komutanları bir daha bu çeşit silâh isteklerini red etmeye karar verdiler ve Sovyet yetkililerini başarısızlığa uğratmak için Samara'daki ihtilâlci sosyalistlerle ilişkiye geçtiler. Oldukça güçlü olan Çek lejyonu (Denikin ordusu 9.000 kişilik iken lejyonda 45.000 asker vardı) böylece karşı ihtilâlin dayanak noktası oldu. 25 Mayısta, Ulusal Savunma Komiseri Troçki, Çeklerin silâhlarının alınmasını istedi; fakat bu istek boşa gitmişti; Lejyon ilerlemeye ve gerekirse güce baş vurarak kendine yol açmaya karar verdi. Çek ardçı gücü Orta Volga böl-

gesine yerleşmişti.

Temmuz başında Bolşeviklerin durumu daha da kötüleşti. Sibirya'da, Omsk şehrinde 1918 Ocağından beri Vologodski adlı bir partisiz tarafından kurulmuş olan bir hükûmet ülkenin bağımsızlığını ilân ederek Bolşeviklere karşı silâhlı harekete geçti. Çarla ailesinin tutuklandığı Yekaterinburg bölgesi Çekler tarafından saldırıya uğrama tehlikesi karşısındaydı; bunun üzerine, ora sovyeti, kaçmalarından çekindiğini söyleyerek, tutukluları idam ettirdi (16 Temmuz). Moskova'nın kuzeyindeki, Yaroslav şehri, 1917'de Kerenski'nin yardımcısı olan eski terörist Boris Savinkof'un komutasındaki birlikler tarafından alındı. Aynı anda solcu ihtilâlci sosyalistler, Moskova'da halkı ayaklanmaya çağırdılar.

Sovyet hükûmeti bunalımı atlattı. 7 Temmuzda Moskova'daki ayaklanmayı bastırdı. Troçki, mayıstan beri, şaşılacak bir enerji ile kızıl ordunun kurulması işini eline almıştı. Bu ordu şimdi, kâğıt üzerinde 300.000 kişilikti. Karşı saldırıya geçerek Yaroslav'ı geri aldı.

Bu mücadele sırasında, hükûmet amacını elden bırakmayarak devletin ileriki örgütünü kurmaya devam etti. Moskova'da toplanan Sovyetler Kongresi yeni Rus kamu hukuku tasarısını inceleyerek onayladı. 10 Temmuzda ilân edilen anayasa giriş olarak bir «çalışan ve ezilen halkın hakları bildirisi» konulmuştu; burada ilkeler ve varılması düşünülen amaçlar sıralanmıştı: Toprağın özel mülkiyetinin kaldırılması; madenlerin, demiryollarının, fabrikaların, bankaların devletleştirilmesi; herkes için çalışma zorunluluğunun konulması, iktidar yalnız Sovyetlerin elinde olacaktı. Rusya «Federatif Sosyalist Cumhuriyet» oluyordu; bu devlet içinde, her bölgenin özerk örgütü olacaktı; bununla birlikte, yetkileri merkez organlarınca sınırlandırılacaktı. En büyük yetki «Bütün Rusya Sovyetleri Kongresi» nin elindeydi, bu kongre yerel Sovyetlerin delegelerinden kurulu olup yılda en az iki kere toplanacaktı. İki toplantı arasında, kongre tarafından seçilen Merkez Yürütme Komitesi, iç ve dış politikayı yönetmek-

le görevlendirilmişti. Halk Komiserleri Kurulunu yani Bakanlar Kurulunu bu komite belirliyordu. İlke olarak genel seçimler ilân edilmişti; fakat oy hakkı askerlere, deniz erlerine ve «yanında işçi çalıştırmayan» emekçilere verilmişti. «Başkasının emeğini sömürenler» ya da kendi emeğinin gelirinden başka geliri olanlar seçme ve seçilme hakkına sahip değildi. Bundan başka seçim düzeni öyle ayarlanmıştı ki, işçiler sayıları göz önünde tutulursa köylülerden beş kere daha fazla temsil yeteneğine sahiptiler. Bunun için anayasa koşullara göre hazırlanmış ve tek bir amaca yönelmişti: Sovyet hükûmetinin düşmanlarının iktidarı yeniden almak üzere saldırıya geçmesini önlemek, Lenin'in "Devlet aygıtına hâkim olması gerekir" dediği Bolşevik Partisinin egemenliğini sağlamak.

Fakat o tarihte, bu devlet makinesini harekete geçirmek olanaksızdı. Çünkü Rus topraklarının büyük kısmı, gerçekte, hükûmetin etkinliğinin dışındaydı. O andaki sorun, Sovyet iktidarının, düşmanlarının saldırısına dayanıp dayanamayacağı idi.

İtilâf Devletlerinin Rusya'ya Müdahalesi

Rus iç savaşına, savaş durumundaki devletler seyirci kalmadılar. Diplomatlar «beyaz» lar ve «kızıllar» üzerinde etki yapmaya çalışıyordu. Karşı ihtilâlcilerin zafer kazanmasının genel durum üzerinde nasıl bir etkisi olacaktı? Bunu desteklemek mi, önlemek mi gerekti? Gerçek şu ki, iki yan da yoklanıyordu. Bazan, diplomasiye, komünist rejime karşı duyulan güvensizlik, bazan da bu rejim tutunursa düşüncesiyle şimdiden iyi geçinme eğilimi egemen oluyordu. Ne Almanya, ne de İtilâf devletleri Rusya konusunda hep aynı giden bir politika uyguluyorlardı.

Alman Başkomutanlığı Brest-Litovsk antlaşmasına karşın, askerî, politik ve sosyal düşüncelerle doğu cephesinde önemli bir güç bırakmayı uygun bulmuştu. Altı haftada bütün Ukrayna'yı, bu ülkenin ekonomik kaynaklarını sömürmek için işgal ettirdi; 28 Nisanda, Rada ile arasında çıkan bir anlaşmazlık üzeri-

ne bu meclisi dağıtarak, Ukrayna hükûmetinin başına Çarın Muhafız Birliği generallerinden Skoropadski'yi getirdi, bu adam ülkeyi diktatörce yönetmeye başladı. Almanya, Brest-Litovsk anlaşmasının verdiği «geçici» olarak işgal hakkına dayanarak Baltık ülkelerini de elinde tutuyordu: Reich hükûmeti, daha 1918 Nisanında, Riga'da bir «Ulusal Kurul» kurarak, siyasal çalışmaya başlamıştı; Baltık baronları ile şehir burjuvalarından toplanan bu kurul Baltikum'u, Alman İmparatorluğu'na bağlama hazırlığına girişmişti. Büyük toprakların, yüz yıllardır Almanların elinde olduğu bu yerlerden daha iyi «sömürge» yapılacak nereleri olabilirdi? Hem sonra, Rusya'ya karşı bundan daha iyi bir «koruma duvarı» olur muydu? Sonunda, Rusların, Brest-Litovsk antlaşması gereğince boşalttıkları Finlandiya'ya General von der Goltz komutasında 13.000 kişilik bir birlik gönderilmişti. Bu güce dayanan General Mannerheim, ülkenin güneyinde 16 Mayısta; bir ayaklanma sonucunda kurulmuş bulunan ve Finlandiya kızıl muhafızlarının, gerçekte Rus Bolşeviklerinin desteğine dayanan hükûmeti devirdi. Ludendorff 8 Haziranda: «Meydana gelebilecek herhangi bir olayda, Finlandiya'da iyi bir askerî destek bulabileceğimizi ümit edebiliriz» diye yazıyordu. Özet olarak denilebilir ki, Alman komutanlığı, Sovyet hükûmetinin tutumunda açıklık görmediği için önlemli davranmayı uygun buluyordu.

Rusya'nın sınırlarında Alman askerlerinin bulunuşu, İtilâfın askerî durumunu hafifletiyordu. Eğer Alman Genelkurmayı mayıs-haziran aylarında buradaki güçlerinden on tümeni batı cephesine gönderseydi, o sırada savunma savaşı yapan Fransız ve İngiliz orduları zor bir duruma düşerdi. Bunun için Fransa ile İngiltere'nin, Alman birliklerini Rus sınırlarına bağlamada ve Doğu Avrupa'da Almanya'ya karşı bir «savaş cephesi kurmada» çıkarları vardı. Fakat bu iki devlet de, kendi savaş cephelerinden kuvvet ayıramayacaklarına göre bunu nasıl yapacaklardı?

Önce, daha 1917 Aralığında, Karadeniz'in kuzey ve doğusunda, yani General Alekseif'in bir «gönüllüler» ordusu kurma-

ya başladığı Güney Rusya'daki, Almanya ile savaşa devam etmek isteyen kuvvetlere destek olmayı düşündüler. O sırada İtilâf devletlerinin amacı Sovyet iktidarına karşı harekete geçerek, Almanya ile barış yapan Bolşevik hükûmetinin devrilmesini sağlamaktı. Fakat bu yalnızca bir istekti ve gönüllüler ordusuna ancak para yardımı yapılabildi.

Öte yandan, 1918 Martında, Brest-Litovsk antlaşmasının imzası ve Almanların Finlandiya'ya asker çıkartmaları sırasında, İngilizlerle Fransızlar, Buz Denizi yoluyla küçük bir seferî kuvvet göndererek Murmansk kıyılarını işgal ettiler; böylece Büyük Rusya'ya girebilmek için bir hareket noktası elde etmek istemişlerdi. Alman birliklerinin batıya gönderilmesini önlemek, Almanya'nın Rusya'nın kaynaklarından yararlanarak beslenmesini sağlayıp, ablukanın etkisinden kurtulmasına engel olabilmek için bundan daha büyük hareketlere girişmek gerekirdi.

Daha geniş çaptaki böyle bir plânı uygulayabilmek için gerekli kuvvetleri nereden bulabilirlerdi? O zamana kadar savaşa dolaylı bir biçimde katılmış olan Japonya bunu yapabilecek durumdaydı. Buna da hazır sayılırdı; çünkü bu müdahale işine gelirdi. Almanlar da zafer kazansalar, Amerikalılar da kazansalar, Baykal bölgesine yerleşmeyi, Çin'de elde ettiği durumu güçlendirmek için zorunlu bulmaktaydı. Japon birliklerinin de yardımı ile Sibirya yolundan, bir savaş gücü geçirerek, Avrupa Rusyası'nda Almanya'ya karşı bir cephe kurmak olabilirdi. 1917 Aralık ayında Clemenceau'nun ortaya attığı bu düşünceyi, Churchill, 1918 Martında benimseyerek ***War Cabinet*** (Savaş Kabinesi'ye sundu; fakat, uzakdoğuda Japon etkinliğinin artmasından korkan Amerika buna karşı çıktı. Bununla birlikte, genelkurmaylar da, diplomatlar da bu tasarıyı inceliyorlardı. Sovyet hükûmeti taraftar olsa da, karşı olsa da bu plânı uygulamalı mıydı? İtilâf devletlerinin Rusya'da bulunan ikinci derecede temsilcilerinden İngiliz Jockart, Fransız askerî heyetinden Yüzbaşı Sadoul, Amerikan askerî heyetinden Albay Robins, Bolşevikleri buna razı etmenin, hatta yardımlarını sağlamanın müm-

kün olduğunu ileri sürüyorlardı. Fakat bu heyetlerin başlarında bulunanlar, özellikle Fransız elçisi bundan kuşku duyuyorlardı. Yalnız Amerikan elçisi Sovyet hükûmetinin razı edilebileceğini umuyordu; bu gerçekleşmeye bile böyle bir harekete girişmenin gerekli olduğuna inanmaktaydı. Yalnız, iki Japonyalının Vladivostok'ta öldürülmesi üzerine, Japonların düzeni sağlamak üzere bu limana 4 Nisanda asker çıkartmış olmaları, Bolşevik hükûmetiyle yapılacak görüşmeleri güçleştiriyordu. Bununla birlikte, Troçki, bazı güvenceler verilmesi koşuluyla İtilâf devletlerinin böyle bir harekete girişmesine razı olabileceğini sezdirmişti. İtilâf devletlerinin bu plânı gereğince, Sibirya'da ilerlemekte olan Çek lejiyonuna etkin bir rol veriliyordu.

İşte Çek lejyonu ile Sovyet hükûmeti arasındaki anlaşmazlık bu sırada patlak verdi; bu olay, İtilâf devletlerinin politikasına yön çizdi ve Bolşevik hükûmetiyle bir uzlaşma yoluna gidilemeyeceğini ileri sürenlerin görüşlerini güçlendirdi. 1918 Martından beri, Avusturya-Macaristan'daki ulusal azınlıklara kesin bir biçimde destek olan İtilâf devletleri lejiyonunu nasıl yazgısıyla başbaşa bırakabilirlerdi? Bu devletler, 4 Haziranda Sovyet hükûmetine verdikleri bir nota ile Çek lejiyonunun kendi koruyuculukları altında olduğunu bildirdiler. Sibirya'da ilerleyen bu birlikler (31 Mayısta Tomsk'u, 7 Haziranda Omsk'u işgal etmişlerdi) müttefikler arası bir hareketin öncüleri olabilirlerdi. 20 Haziranda, Fransız hükûmeti bu durumdan yararlanmayı tasarladı: iki Çek tümeni, Sibirya'daki Bolşeviklere karşı olan ögeleri çevresinde toplayabilir ve müttefiklerin yapacakları bir hareketi koruyabilirdi. Çek lejiyonunun komutanları bu plânı kabul ederek 7 Haziranda, Viladivostok'a doğru gidişlerine devam edecek yerde, müttefiklerin öncüsü olmak üzere oldukları yerde durdu. Aynı zamanda Foch bu yeni cepheyi kurmaya çalışıyordu: «Zaman geçirmeden hareket etmek koşuluyla, bence, Avrupa'daki askerî zaferi kolaylaştırmak için, Sibirya seferini her zamankinden daha önemli görmekteyim» diyordu. Bu bölgede harekete geçecek güç, Japon birlikleri ile bunlara katılacak olan Fransız,

İngiliz ve Amerikalı askerlerle desteklenecekti.

Japonya, Sibirya'nın bir kısmını ele geçirmesine olanak verecek olan bir harekete geçmeye dünden hazırdı; fakat Amerika'nın itirazları kararı geciktiriyordu. Sonunda 17 Temmuzda, müttefikler arası yüksek askerî konseyinin ısrarıyla Başkan Wilson razı oldu: Planı kabul etmekle birlikte, Rusya'nın iç işlerine karışmak istemediğini bildirdi. 3 Ağustosta Japonlar çıkartmaya başladılar: Bir ay içinde Doğu Sibirya'daki askerlerinin sayısı 72.000'i buldu; oysa Amerika'nın yalnız 8.000 askeri vardı. Böylece, müttefikler arası hareket, Japonların giriştiği bir hareket oluyordu; Çekler de bunda ikinci derecede bir rol oynuyorlardı. Böylece, Başkan Wilson'un uyarısına karşın, İtilâf devletlerinin kurullarına «Bolşeviklere karşı» bir tutum belirmişti. Harekete geçen müttefik güçleri arasında Sovyet hükûmetine karşı açıkça cephe almış olan Çeklerin bulunuşu, Japon ve müttefik güçlerinin, daha önceden Sovyet hükûmetiyle anlaşmadan Viladivostok'a çıkışı karşısında bu hareketin Almanya'ya karşı olduğu kadar yeni Rusya'ya karşı da yöneltilmekte olduğunu düşünmemezlik edemezdi. Diplomatik ilişkilerin kesilmesi için de ortaya bir fırsat çıktı; müttefiklerin, her olasılığa karşı küçük bir kuvvet çıkardıkları Murmansk kıyılarındaki İngiliz komutanı, işgali Arkanjelsk'e kadar uzatarak, oradaki Sovyet yönetimini iş bağından uzaklaştırarak «müttefiklere yakın» bir Rus hükûmeti kurdu; bu hükûmet de Brest-Litovsk antlaşmasını tanımadığını ilân etti (2 Ağustos).

O sırada Sovyet hükûmeti hemen hemen ümitsiz bir durumda bulunuyordu. Samara'daki ihtilâlci Sosyalist hükûmetinin Orta Volga bölgesinde meydana getirdiği küçük ordu, Çeklerin de yardımı ile 6 Ağustosta Kazan'ı alarak, buradaki Rus devletinin altın yedeğini ele geçirdi; Fransız-İngiliz birlikleri Rusya'nın kuzey kıyısını tutmuştu; Japonlar Doğu Sibirya'ya girmişlerdi; Çekler de Batı Sibirya'nın başlıca merkezlerini ellerinde bulundurmaktaydılar; Ukrayna, Finlandiya ve Baltık ülkeleri Almanların işgali altındaydı; Romanya Besarabya'yı ilhak ettiğini ilân

ederek buraya asker göndermişti. Bolşevik hükûmeti nasıl her taraftan gelen bu saldırılara karşı koyacaktı?

Hiç olmazsa düşmanlarından birini kendisine zarar vermeyecek duruma getirmeliydi. 1 Ağustos günü, Dışişleri Halk Komiseri Almanya'dan yardım istedi. Kuşkusuz; kamuoyu bakımından açıkça «bir askerî ittifak» yapılması düşünülemez: fakat aynı zamanda bir hareket gerçekleştirilebilir: örneğin, Almanlar, Murmansk'tan gelecek bir saldırıya karşı Petrograd'ı koruyamazlar mıydı? Hem sonra Reich'ın düşmanı İtilâf devletlerinden yana olan Alekseiyef'e karşı harekete geçmekte çıkarları yok muydu? Böylece Sovyet hükûmeti bir işbirliği önermiş oluyordu. Alman hükûmeti öneriyi inceledi. Moskova'daki Alman elçisi Helfferich, kendi başlarına bırakılırsa Bolşeviklerin mahvolacaklarını düşünüyordu; fakat bu Sovyet hükûmetinin devrilmesine seyirci kalarak, ileride yararlanılabilecek olan anti-bolşevik ögelere yardım etmek daha iyi olmaz mıydı? Elçi, Sovyetlerle, geçici bile olsa, bir işbirliğinin, Alman iç politikasında nasıl bir etkisi olacağını hatırlatarak boşuna ısrar etti durdu; ama ne genelkurmaya ne de başbakana söz geçirebildi: Hintze Sovyetlerle bir görüşmeye yanaştı. 27 Ağustosta, konuşmalar gizli bir anlaşma ile sona erdi: Almanya, Ukrayna'ya karşılık Donetz sanayi bölgesinin bir kısmını geri vermeyi kabul etti; eğer Ruslar üstesinden gelemezlerse Murmansk'taki İtilâf devletleri güçlerine karşı harekete geçme iznini aldı (Finlandiya'da bulunan Alman birlikleri bunu yapacak durumdaydı); sonunda Alman güçleri General Alekseiyef'in «ayaklanmasını bastırmak için» Bolşeviklerle iş birliği edecekti.

Bu anlaşmanın imzası Sovyet hükûmetinin durumunu hafifletti. Troçki birliklerini bir araya toplayarak, en tehlikeli bölgeye saldırıya geçerek 10 Eylülde Kazan'ı geri aldı. Halk komiseri bir bildirisinde: «Düşmanın ilerleyişi durduruldu, morali yıkıldı» diyordu. Fakat bu, pahalıya mal olan bir başarıydı; çünkü bu sırada, Sibirya'da, Ufa'da toplanan konferansta, ilk kez, bütün karşı ihtilâlci güçlerin birliğinin gerçekleştirilip bir «direktuar»

kurulmasına çalışılıyordu. Bununla birlikte, Bolşevikler bir kere daha, yıkılma tehlikesiyle karşılaştıkları bir sırada Alman politikasının yardımı ile biraz soluk alabilmişlerdi.

Reich hükûmeti böylece, müttefiklerin bir «doğu cephesi» kurma çabalarını suya düşüreceğini umuyordu; bunun için o zamana kadar Doğu Avrupa'da tuttuğu kuvvetlerin bir kısmını azaltabilecekti; çünkü Sovyet hükûmeti şimdi, geçici olsa da, bir işbirliği politikası güdüyordu: O andaki kazanç buydu. Fakat Almanya, ileride de birtakım çıkarlar elde etmeyi düşünmekteydi; Brest-Litovsk antlaşmasının Rusya'dan ayırdığı toprakları doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ilhak etmeyi tasarlıyordu. Bazı Alman politikacıların, Rus topraklarının ilhakıyla, deniz yolunun kapatılması sonucu yeni bir anlaşmazlığın tohumunun ekilmesinden korkarak ileri sürdükleri itirazlara karşın, Reich, içişleri bakanı, Baltık ülkelerini imparatorluğa «bağlamak» üzere bir biçim bulmuştu: Bu ülkeler, iç yönetimleri bakımından özerk olacaklar; fakat dış işlerinde, askerî kuruluşlarında ve gümrük rejiminde Alman hükûmetine bağlanacaklardı. Finlandiya'da ise, muhafazakârlar, 9 Ağustosta, yaptıkları seçimde, krallığın kurulmasına oy verilmesini sağlamışlardı. Finlandiya hükûmeti, krallığı bir Alman prensine vermek istiyordu. II. Wilhelm 26 Ağustosta, kayını Hesse Prensi Friedrich Karl'a krallığa adaylığını koyması için izin verdi. Polonya'da, Alman politikası, Avusturya-Macaristan hükûmetinin savunduğu çözüm biçimini suya düşürdü; bu hükûmet Orta Avrupa devletleri tarafından işgal edilmiş olan toprakları Habsburg İmparatorluğu'na bağlamak istiyordu, bununla birlikte Almanya, Polonyalıları, kralların seçmekte serbest bırakacaktı; yalnız Polonya, sınır boylarındaki toprakları Almanya'ya verecek ve Almanya ile bir gümrük birliği kurmayı kabul edecekti.

Bununla birlikte, dışişleri bakanı ile imparatorun karşı durdukları ve son ana kadar karşı duracakları bu tasarının yalnız «akademik» bir değeri vardı. Şimdi her şey Fransa cephesindeki hareketlerin sonucuna bağlıydı.

XXVIII. BÖLÜM

MÜTTEFİKLERİN SALDIRISI

Almanların 18 Temmuzda uğradıkları başarısızlıktan sonra askerî durum tersine dönmüştü. Alman ordusu, Amerikan askerleri cepheye girip İtilâf kuvvetlerine sayı üstünlüğünü kazandırmadan düşmanlarını yenmeliydi; bunu başaramadı. Artık güç dengesi bozulmuştu. Alman Başkomutanlığının elinde, batı cephesinde hâlâ 205 tümen vardı; fakat en iyi birliklerini yıpratmıştı: Yarma hareketine girişmiş olan hücum birlikleri (*Strumtruppen*) nin kökü kazındı. İngiliz, Belçika ve Fransız orduları cepheye ancak 194 tümen sürebilirlerdi; fakat şimdi bunları Amerikan birlikleri ile bir İtalyan kolordusu destekliyordu.

Bir yıldır Amerikan hükûmeti ve genelkurmayı dikkate değer bir yöntem ve enerji ile tam bir ordu kurmuştu. Asker toplamak, Fransız ve İngiliz öğretmenlerinin yardımı ile subay ve assubay kadrosunu kurmak, silâh ve teçhizatı yapmak, ömründe eline tüfek almamış olan bu adamları eğitmek, sonunda kurulan birlikleri Okyanus yoluyla, denizaltılardan koruyarak Avrupa'ya taşımak gerekiyordu. Nisan ayından beri, yüksek savaş konseyinin ısrarları üzerine, Amerikan hükûmeti birliklerini, piyade birliklerine öncelik vererek, Avrupa'ya göndermede elini çabuk tutmaya başlamıştı. Amerikan askerleri, müttefik orduları saflarında, haziran ve temmuz çarpışmalarına katılmışlardı; Chateau-Thierry yakınındaki Bois-Belleau'da, ilk olarak, kendi topçusu ve hizmet servisleriyle, Amerikan birliklerinin savaşa girdiği görüldü. Fakat Amerikan Komutanlığı güçlerini dağıtmak istemiyordu: Birliklerinden bazılarını o da geçici olarak İn-

giliz ve Fransız cephesine katmaya güçlükle razı edilebilmişti; Amerikan güçleri Başkomutanı General Pershing (60) komutası altında kendi öz ordusuna sahip olmak istediğini» söylemişti. Doğrusunu söylemek gerekirse, Amerikan birlikleri, Fransızlarla İngilizlere göre, daha iyi eğitim görmüş ve daha güçlü bir subay kadrosu olan müttefik tümenlerine katılırsa daha etkili olurdu; ama Amerikan Komutanlığı işini ayrı görmek istiyordu. Koalisyona verdiği gücün büyüklüğüne dayanarak görüşünü kabul ettiriyordu: Temmuz sonunda 1.145.000 Amerikan askeri Fransa'ya çıkartılmıştı. Kuşkusuz bütün bu askerler hemen ateş hattına girecek durumda değildi; bir süre daha eğitim görmeleri gerekiyordu. Fakat daha 1 Ağustosta 27 Amerikan tümeni kurulmuştu; bunların 19'u cepheye katılacak durumdaydı. Amerikan ordusu her ay 250.000 kişi ile sayısını arttırıyordu; her ay, yeni tümenler ateş hattını takviye etmekteydi. Böylece, şimdi müttefiklerle ortaklarının elindeki asker sayısı bakımından üstünlüğü her ay artmaktaydı. Foch, «Sayı bakımından geride olmanın zorla kabul ettirdiği savunma durumundan çıkıp, saldırıya geçmenin zamanı geldi» dedi.

Harekât Plânı

Martın en kötü günlerinde bile Foch, bu saldırıyı hiç aklından çıkartmamıştı. 20 Mayıs tarihli «günlük emri» nde koşullar elverir vermez harekâtın inisiyatifini eline alacağını söylemişti; Chemin des Dames bozgunu sırasında da, haziranda, bunu tekrar etti. Şimdi elverişli an gelip çatmıştı.

Bu saldırı hareketini nasıl tasarlıyordu? 24 Temmuzda, Melun yakınındaki Bombon'daki büyük karargâhında başkomutanları -Haig, Petain, Pershing- toplayarak programını açıkladı.

---

(60) John Joseph Pershing, Amerikalı general, (1860-1948), Filipinlerin, Amerika'ya bağlanması için girişilen savaşa katıldı. I. Dünya Savaşı'nda Avrupa'daki Amerikan Kuvvetleri Başkomutanı oldu.

Düşmana, cephenin çeşitli yerlerinden, sürekli ve kısa aralıklı darbeler indirmek istiyordu. İlk hareketlerin hedefi müttefiklerin ileriki manevraları için çok gerekli olan demiryollarını kurtarmaktı. Fransızlarla İngilizlerin birlikte yapacakları hareketle, Paris-Amiens demiryolu Almanların hücumuna karşı korunacaktı. Amerikan birlikleri Commercy bölgesinde saldırıya geçerek, Alman hatlarının Saint-Mihiel'de meydana getirdiği çıkıntıyı ortadan kaldırarak Paris-Avricourt hattını kurtaracaktı; bunun ardından, bir saldırı ile kuzeydeki maden bölgesi kurtarılacaktı. Bütün bu hücumlar ayrı ayrı ve hazırlık niteliğinde olacaktı. Bu hücumlar müttefik ordularını nereye kadar götürebilirdi? Bunu kestirmek olanaksızdı, «mevsim çok ilerlemeden» eğer istenilen sonuçlar elde edilirse, sonbaharda büyük bir saldırıya geçmek mümkün olabilirdi. Daha kesin tahminlere kalkmak zamansızdı. Bunun için Foch kısa zamanda tam bir başarı elde etmeyi umuyordu. Kuşkusuz müttefik ordularının üstünlüğü zafer kazandırmalıydı. Bununla birlikte bunun kazanılacağı tarih uzak görünüyordu: Ona göre kesin sonuç ancak 1919'da alınabilirdi.

Herkesin görüşüne göre Almanya'nın bozguna uğraması başlıca amaç ise de, İtalyan, Balkan ve Türk cepheleri kesin sonuçta hangi ölçüde rol oynayabilirdi?

İtalya'nın önemi ortadaydı. 15 Haziranda, Ludendorff, Compiegne'e yönelttiği saldırıyı tamamlarken, Avusturya Komutanlığı, bütün gücüyle Grappa dağı, Asiago ve özellikle Piave'ye yüklenmişti. 1915'den beri ilk kez, bütün güçlerini İtalyan cephesine yığacak duruma gelmişti; bu sefer kesin zaferi elde etmeyi umuyordu. Oysa her ne kadar ırmağın üstüne altmış kadar köprü kurup sağ kıyıya birkaç tümen geçirebildiyse de bu köprü başlarını genişletemedi. Ayın 18'inci günü güçlü bir İtalyan karşı saldırısı Avusturya-Macaristan'ın hücum hamlesini kırdı. Beş gün sonra, yenilen Avusturya-Macaristan birlikleri ırmağın sol kıyısına atıldı. İtalyan ordusu bu büyük savaşta eski niteliğini elde ettiğini gösterdi: Başkomutanlık savunma mevzilerini

isabetli bir biçimde organize etmiş, asker dayanma gücünü ve atılganlığını kanıtlamıştı.

Bu başarısızlıktan sonra von Arz'ın ordusu, savunma durumuna geçmek zorunda kaldı. Hiç zaman geçirmeden buna hücum etmek gerekiyordu. 6 Ağustos 1918 günü Foch, İtalyan Ordusu Başkomutanına, derhal harekete geçme emrini verdi: «Şu andan başlayarak askerî durumun tersine dönmesinden yararlanmamızın önemi tartışılamaz: Şimdi iki katı bir güçle ve birbiri ardınca hücumlarla düşmana saldırmak gerekir.» Fakat, Foch'un İtalyan ordusu üzerinde, İngiliz ordusu üzerinde olduğu kadar etkinliği yoktu. 2 Mayısta, Abbevilli'de yapılan yüksek savaş konseyi toplantısında boş yere, İtalyan cephesinin de, Fransız cephesinin koşullarıyla kendi emrine verilmesini istemiş durmuştu. İtalya hükûmeti bunu red etti. Çünkü, «kendi harekâtının, Fransa'nınkinin uğruna feda edilmesini» ve birliklerinin «başkasının işine geldiği biçimde hücuma geçirilmesini» istemiyordu. Başkomutana yalnız, İngilizlerle, Fransızlar arasında Doullens'te varılmış olan anlaşmaya uygun olarak bir «koordinasyon» yetkisi tanıyordu. Kısacası, Foch, İtalyan Komutanlığına yalnız öğüt verebiliyordu. Oysa General Diaz, saldırı fikrini kabul etmekle birlikte, bunun için hiçbir tarih belirlemek istemiyordu. Hücum tankları, gazlı obüsler gönderilmesi için baş vurmuştu; bundan başka ek olarak Amerikan birliklerinin gönderilmesini de istiyordu; ama ne Foch'un ne de Pershing'in bu isteği yerine getirmeye niyeti vardı. Sayıca üstün, sağlam mevzilere yerleşmiş bir düşmana karşı saldırıya geçebilir miydi? Ne olursa olsun bu sorun üzerinde uzun uzadıya düşünmek gerekir diyordu General Diaz. Bunun için hareket zamanını ekim ayına kadar erteledi.

Selânik'in kuzeyindeki Balkan cephesini yalnız Bulgar kuvvetleri tutuyordu. Almanlarla Avusturya-Macaristanlılar burada 1918 ilkbaharından beri yalnız birkaç küçük birlik bırakmışlardı. İngilizler, Fransızlar, Yunanlılar, İtalyanlar, Sırplar bu cephede sayıca üstün durumdaydılar. Müttefikler arası Selânik ordusunu

saldırıya geçirmek için bu durumdan yararlanılmalı mıydı? Bu ordunun başkomutanı olan General Gurillaumat, daha nisan ayında, Vardar ırmağının iki kıyısına yöneltilecek bir saldırının plânını hazırlamıştı. Paris askerî valiliğine atanarak Paris'e çağrıldı; yerine General Franchet d'Esperey getirildi. Paris'e gelince, 23 Haziranda Clemenceau'ya verdiği bir rapor ile sonbahar gelmeden harekete geçilmesini önerdi. Foch'un etkinliği Balkanlara kadar uzanmıyordu. Girişilecek hareketler konusunda karar verme yetkisi yalnız yüksek savaş konseyindeydi. Oysa, Lloyd George 4 Temmuzda, Fransız hükûmetinin, müttefiklerine danışmadan yakındoğuda bir saldırı hareketine girişmek istediğinden yakındı. Ne diye başarısızlıkla sonuçlanacak büyük bir harekete girişme tehlikesini göze almalıydı? Neden daha çok, diplomatik yollardan Bulgaristan'ı Almanya ile müttefiklerinden ayırmaya çalışmamalıydı? Bununla birlikte İngilizler Fransızların ısrarı karşısında diretmekten vazgeçtiler: Yüksek savaş konseyinin teknik danışmanları olan askerî temsilciler, General Franchet d'Esperay'in son biçimini verdiği harekât tasarısını incelemekle görevlendirildiler. Bu danışmanlar, 3 Ağustosta, saldırı hazırlıklarının batı cephesini insan ve malzeme bakımından yoksunlatırmaması koşuluyla bu plânı onayladılar.

Sonunda İngilizlerin kesin isteği üzerine saldırının Filistin cephesine de uzatılmasına karar verildi. Türk hükûmeti, politik nedenlerle, topraklarının kuzeyinde, Kafkasya ve Azerbeycan'da, merkezlerden uzak bir harekete girişti. Alman Başkomutanlığının öğütlerine, tehditlere (Batum'un güneyinde Alman ve Türk birlikleri birbirlerine ateş açtı) karşın Türk hükûmeti Hazer Denizi'nin iki yanında yaşayan Müslüman halk üzerinde kendisine etkinlik sağlayacak bir harekete geçti. Böylece «Turancılık» hayali peşinde koşarken, imparatorluğun, Arapların çoğunlukta olduğu güney bölümünü ihmal etti. İngiliz hükûmeti bu durumdan yararlanabilirdi. Daha, 1917 sonbaharında, Süveyş Kanalını kurtarmak amacıyla bir saldırıya girişmişti: General Allenby, Osmanlı cephesini Gaza'da yardıktan sonra, 11 Aralıkta Kudüs'e

girdi: Fakat şehrin yirmi kilometre kuzeyinde durduruldu. Şimdi yapılacak şey, istilâyı tamamlayarak, Suriye'nin güneyini ele geçirmekti. İngilizler, düşmanın gücüne dört kere üstün bir gücü ateş hattına sürdüklerinden başarı kazanacaklardı. Fakat genel olarak bu hareketin önemi neydi? Bu, Süveyş Kanalının kuzeyinde bir İngiliz etkinlik bölgesinin kurulmasına yarayacaktı. General Allenby'nin saldırısı bir İngiliz hareketiydi.

1918 Ağustos-Eylül Çarpışması

Saldırı plânının uygulanması, hükûmetlerin ve başkomutanlıkların umduklarından daha çabuk sonuçlar verecekti. Herkes, büyük ölçüde hareketlerin ancak ekimde başlayabileceğini düşünüyordu; o zamana kadar ileriki hareketleri hazırlamak üzere, sınırlı hareketler yapılacaktı. Ama, eylül ayının sonuna varmadan -iki ayda- müttefik ve ortak devletler orduları «kesin» sonucu elde ettiler.

Batı cephesinde -7 Ağustosta mareşallığa yükseltilen- Foch, 24 Temmuzda çizdiği plânı uyguladı. 8 Ağustosta birlikleri ilk hücuma kaldırdı: General Rawlinson'un 4. İngiliz Ordusu (on iki piyade ve üç süvari tümeni) ve General Debney'in 1. Fransız Ordusu (on beş piyade ve üç süvari tümeni) Mareşal Haig'in emrinde harekete geçti. Hareketin merkezi Amiens-Roye yolu idi. Hazırlıklar büyük bir gizlilik içinde yapılmıştı: Emirler yalnız general rütbesindeki subaylarca biliniyordu; birlik komutanlarının plânın bütünü konusunda bilgileri yoktu. Düşman cephesini yarmak ve topçunun hazırlık ateşini en az dereceye indirebilmek için kitle halinde tank kullanılması uygun görüldü. Bu önlemler ve son hazırlıkları perdeleyen sisle, Alman Komutanlığı gafil avlandı.

Daha ilk gün Fransız-İngiliz birlikleri, bir sıçrayışta on beş kilometre yol aldı. Çabucak cepheye koşturulan Alman ihtiyatları, topçusu kendisini korumaya başlamadan savaşa sürüldü. Ayın 10'uncu günü Foch, hücum cephesini genişletme emrini verdi.

Montdidier'nin güneyinde, 3. Fransız Ordusu harekete geçti; bir geri çekilme hareketine başlamış olan XVIII. Alman ordusunun ardçı güçlerinin üstüne yüklendi. Alman büyük karargâhı büyük bir tehlike karşısında olduğunu anlamıştı. Bununla birlikte, birlikleri, çekilme mevzilerine sıkı sıkıya yapışıyordu. Foch, zaferden yararlanmak üzere hamlesini daha da genişletmek, 10. Fransız Ordusunu Chauny'ye doğru itmek, 3. İngiliz Ordusunu da Bapaume yönünde hücuma geçirmek istiyordu. Fakat, Haig, hemen saldırıya geçmeyi red etti: Düşmanın durumunun çok sağlam, arazinin hücum tanklarının ilerleyişine elverişsiz olduğunu ileri sürüyordu; bundan başka «hükûmetine karşı sorumlu olduğunu» da hatırlattı. Foch, boyun eğmek zorunda kaldı, ileri hareketlere yeniden başlandığı zaman, İngilizlerle Fransızlar, ilk saldırı cephesinin kuzey ve güneyinde hamlelerine devam ettiler. Alman Komutanlığı, Guise'den, Cateau'ya ve Solesmes'e kadar acele «Hemann» hattı adı verilen bir karşı koyma mevziini kurdu.

Yaralılarını toplayan İngiliz askerleri

Böylece 8 Ağustos saldırısı, başlangıçta yalnız bir ilk mevzileri kırma saldırısı olarak tasarlanan hareket, bir aylık bir çabadan sonra, Alman birliklerini ilkbahar saldırılarından önce işgal ettikleri mevzilerden söküp atan büyük bir çarpışma durumunda gelişti. İngiliz ve Fransız birlikleri, üç kere düşman cephesini yardı; oysa Alman Başkomutanlığı bunu yalnız Alman ordusunun yapabileceğini sanıyordu. Olayların ne tehlikeli bir yönde geliştiğini, herkesten çok Ludendorff kavramıştı. Tehlikeyi önlemek için, ihtiyatlarını geniş ölçüde kullandı; ama bu güçlerin zayıflığını kaygı ile görüyordu. Daha da tehlikeli bir belirti baş gösterdi: Birliklerde çöküntü başlamıştı; çok sayıda tutsak veriliyordu. Yer yer moral bozuklukları görülüyordu; geri çekilen piyadeler, yardıma koşan takviye birlikleriyle karşılaşınca arkadaşlarına «grev kırıcıları» diye şiddetle çatıyorlardı. Alman askeri, mart ayından beri boşuna büyük çabalar harcayıp, savunma durumuna geçtikten sonra şimdi ümitsizliğe yuvarlanmıştı. Ludendorff bir anda güvenini kaybetti. Daha birkaç gün önce zorlu bir harekete girişebileceğine inanırken, şimdi üstünden bozgun rüzgârının estiğini hissediyordu. 8 Ağustos, «Alman orduları için bu yas günü oldu» demişti. ***Savaş Hatıraları***'nda da daha o gün savaşı kaybettiğini anladığını yazar. Bütün tahminleri suya düşmüştü: Harekâtın yönetimi artık «rastlantıya» kalmıştı. Değerlendirme hatalarının baş sorumlusunun kendisi olduğunu kavrayarak istifasını verdi. Fakat imparator, yerinde kalmasını istedi. Fakat, Alman ordularının asıl başkomutanı olan Genelkurmay Başkanının otoritesi temelinden sarsılmıştı; artık «sivil» hükûmete karşı yüksek perdeden konuşamaz olmuştu. «Çelik sinirli adam» yenildiğini hissediyordu.

Mareşal Foch düşmana soluk alacak zaman bırakmadı. Daha Picordie çarpışması sona ermeden 24 Temmuz plânında öngörülen Meuse saldırısının başlaması için emir verdi. Fakat bu sefer manevra anlayışı değişmişti. Foch, 30 Ağustosta: «Düşman açıkça çözülme belirtileri gösteriyor, durumun verdiği olanaklardan sonuna kadar yararlanmalıyız» diyordu. Merkezden çevreye

doğru yönetilen Saint-Mihiel hareketi, bunun için önemli değildi. Ne olursa olsun bu hareketi önceden düşünüldüğü gibi Briey'e doğru geliştirmek söz konusu olamazdı; bunun amacı yalnız «çıkıntı» yı gidermekti. Bazı Fransız birliklerinin desteğiyle Amerikan tümenleri tarafından yapılan hücum parlak bir başarı ile sonuçlandı.

Böylece Foch plânının birinci bölümü gerçekleşmiş bulunuyordu. Harekâtın böyle başarılı bir sonuç vermesi karşısında Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı, büyük saldırıya geçmenin zamanı geldiğine karar verdi. Oysa altı hafta önce buna cesaret edemezdi. Daha eylül başında, bütün müttefik güçlerince yürütülecek ve aynı amaca yönelecek bir plân hazırlamıştı. 3 ve 8 Eylülde verdiği emirlere göre yirmi dört saat aralıkla 25 Eylülden 28 Eylüle kadar üç saldırıya girişilecekti. 1. Amerikan Ordusu ile 4. Fransız Ordusu, Argonne'un iki yakasından, Mense ile Suippes arasından kuzey yönünde saldırıya geçecekti; daha ileriki hedefleri Mezieres'di. Oise'ın kuzeyinde; bir Fransız ordusu ile desteklenen Mareşal Haig'ın orduları, Cambrai'den Saint-Quintin'e kadar uzanan «Sieggried» hattını yarmaya çalışarak kuzeydoğu yönünden, Valencienne'e doğru ilerleyecekti. Sonra, Kral Albert'in komutasında, Fransız generali Degoutte'un kurmay başkanlığını ettiği İngiliz, Belçika ve Fransız birliklerinden kurulu bir ordular grubu, düşmanın Passchendaele'deki müstahkem mevzilerini ele geçirmeye çalışacak, daha sonra da Bruges'a doğru ilerleyecekti. Bu, büyük hareket için, yirmi iki Amerikan tümeninin yardımına güvenebilirdi; oysa Alman başkomutanları takviyeden yoksun olduğu için on dört tümenini dağıtmak zorunda kaldı.

Ludendorff, düşmanın ne yana hücum edeceğini pek bilmemekle birlikte, tehlikenin büyüklüğünü kavrıyordu. Hücumu beklemeden birliklerini geri çekmeli miydi? «Siegried» mevkiinin sağlam olmadığını, savunma işlerinin her yerde tamamlanamadığını biliyordu. Fakat burayı boşaltırsa, geri çekilme mevziini nerede kuracaktı? «Hermann» hattı daha kâğıt üstünde

vardı. En iyisi birliklerin bulundukları yerde savaşmasıydı. Ludendorff, en yakın yardımcılarından, kaygısını saklamıyordu; yalnız hükûmete sezdirmiyordu bunu: «Wilhelmstrasse zaten korku içinde, eğer askerî durumun ne olduğunu öğrenirse bu bir felâket olur» diyordu. Balkan cephesinde, General Frauchet d'Esperey, ağustos başından beri saldırı hazırlıklarına başlamıştı. Hedef olarak, düşmanın yukarı Vardar vadisindeki ulaşımının kavşağı olan Gradsko garını seçti. Cepheyi yarmak için, General Guillaumat'un önerdiği gibi Vardar vadisinden değil, Vardar ile Çerna arasındaki dağlık Maglena bölgesinden saldırıya geçmeyi tasarlıyordu. 5 Eylülde, bir hafta sonra harekete geçeceğini Fransız hükûmetine bildirdi. Şimdi diplomasinin İngilizlerle İtalyanların karşı çıkmalarını önlemesi gerekiyordu. General Guillaumat Londra'ya, sonra da Roma'ya gitti; Lloyd George'la Orlando'yu razı etti. Ayın 10'uncu günü Clemenceau, sonunda, Selânik ordusu komutanına, uygun gördüğü an harekete geçmesi için izin verdi.

15 Eylül günü büyük saldırı başladı. Yorgun, üstü başı perişan, yarı aç düşman birlikleriyle karşılaştı: çünkü Bulgar ordusunun geri hizmetleri iyi işlemiyordu. Cephenin merkezine egemen olan Dabropolie mevziinin alınması başarıyı sağladı. Fransız ve Sırp birliklerinin yaptığı yarma hareketi bir günde başarıya ulaştı. Bütün cephe boyunca müttefikler saldırıya geçtiler. Ayın 24'üncü günü Sırp öncüleri Gradsko'ya vardı: Bulgar ordusu iki parçaya bölündü. Aynı zamanda, General Jouinol Gambetta'nın komutasındaki Fransız süvarisi düşmanın gerilerine sarkarak Pirlepe'yi aldı; daha sonra da, düşmanın sağ kanadının ilerleme yollarının kavşağı olan Üsküp'e doğru ilerledi. Ulaşım yolları kesilmiş olan Bulgar birlikleri, telâşla geriye çekildi.

Düşmanın yıkılışı General Franchet d'Esperay'ın önünde yeni ufuklar açıyordu: Saldırısını kuzeydoğuya yönelterek Meriç hattına varıp İstanbul'u tehdit edebilir; ya da Tuna'ya doğru yürüyerek Macaristan'ı istilâ tehlikesi altına sokabilirdi. Durumun böylece tersine dönmesi üzerine Romanya hükûmeti Bükreş ant-

laşmasını bozarak savaşa girmez miydi? Ludendorff tehlikeyi gördü. Doğu cephesinden dört tümenin, Balkan cephesine gitmesini emretti: Batı cephesinden de, dağcı kolordusunu çekmeye karar verdi; von Arz da Piave'den iki tümen çekti. Bu yeni ordu Niş'te yığınak yapacaktı. Fakat bu birliklerin getirilmesi üç haftayı gerektirirdi. Bulgarlar o zamana kadar dayanabilecekler miydi?

Beri yandan, General Allenby, Filistin cephesinde büyük bir hamleye girişmişti. Türk cephesini yarmak için kıyı düzlüklerinde bir hücum hazırlıyordu; böylece donanma topçusu ordunun topçusuna destek olacaktı. Yarma hareketinden sonra, General Allenby, düşmanın ulaştırma yollarının kavşağı olan Taberiye'ye süvarilerini sürmeyi düşünüyordu. Haber alma servislerinden, bazı acele yapım işlerinden dolayı, Türk ordusunun cephane ikmalini yapan trenlerin geçtiği Toros tünelinin on beş gün kapalı kalacağını öğrenmişti. 19 Eylül günü anî bir hücumla (topçunun hazırlık ateşi yalnız on beş dakika sürmüştü) Türk cephesinin sağ kanadı çöktü. Süvari, gediğe dalarak, dosdoğru ilerledi. Bir gün içinde kırk kilometrelik yol aldı; ertesi gün Taberiye'ye vardı. Türk ordular grubunun Alman kurmay heyeti kaçarak zor kurtuldu. Sağ kanattaki ve merkezdeki iki ordu teslim oldu; sol kanattaki üçüncü ordu ise Ürdün'deki mevziini bırakarak Şam'a doğru çekilmeye başladı; fakat İngiliz süvarisi daha önce bu şehre varmıştı: 30 Eylül günü yirmi iki bin tutsak daha aldı. Yıldırım Orduları Grubu hemen hemen yok edilmişti. Bu birlikten arta kalanlar Halep'e doğru çekildi; Alman Generali Liman von Sanders bazı birlikleri burada toplamaya çalışıyordu. General Allenby 15 günde zafer kazanarak; İngiliz casuslarının 1916'dan beri askerî harekâta ortam hazırladıkları Arap ülkelerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırdı. Yalnız İtalyan ordusu, müttefik ordularının genel çabasına katılmadı. Düşmanın zayıf düşmesini bekliyordu. Yalnız Selânik ordusunun zaferi üzerine Avusturya-Macaristan komutanlığı acele olarak Balkan cephesine tümenlerinden birkaçını gönderdikten sonradır ki, General Diaz saldırı-

ya geçmeye karar verdi. 25 Eylülde verdiği bir emirle Grappa'nın güneyindeki Orta Piave hattını saldırı hedefi olarak gösterdi. Fakat daha saldırı hazırlıkları söz konusuydu.

Siyasal Sonuçlar

«İflâsımızı kabul etmemiz gerektiğini görüyorum. Savaş sona ermelidir.» 8 Ağustos bozgunu üzerine Ludendorff'un verdiği raporu okuyunca II. Wilhelm, Avesnes'de bunları söylemişti. Ayın 13 ve 14'üncü günleri Spa'da, büyük karargâhta Hindenburg, Ludendorff, Başbakan Hertling ve Dışişleri Bakanı Hintze ile bir toplantı yaptı. «Sivil» hükûmet başlarının önünde, komutanlar, korkularını olduğu gibi açığa vurmak istemiyorlardı. Hindenburg «Düşmanın savaş azmini askerî harekâtla kırmayı ümit edemeyiz; bundan sonraki hareketlerimizin amacı, enerjik bir savunma ile bu azmi yavaş yavaş kırmak olmalıdır» dedi. Alman ordularının Fransız toprakları üzerinde tutunarak düşmanı yorabileceğini umuyordu. İmparator bu sözlerden şu mantıksal

Zafer hayalleri suya düşen Ludendorff kurtuluş çaresi düşünüyor

sonucu çıkardı: «Düşmanla anlaşmak üzere elverişli anı gözlemek gerek.» Fakat başbakan bir barış girişiminde bulunabilmek için düşman saldırısının bir öbür noktaya gelmesini beklemek gerektiği kanısındaydı: Derhal bir öneride bulunmak yenilgiyi kabul etmek olurdu; şimdilik ilk fırsatta görüşmelere girişebilmek için «işaret taşlarını» yerleştirmekle yetinmek gerekti. Hindenburg'la Ludendorff hiçbir itirazda bulunmadılar: Diplomatik bir harekete bir an önce geçilmesi için hiçbir şey söylememişlerdi. Bunun için hükûmet, daha düşünüp taşınacak kadar zamanı olduğuna inanıyordu. Başkomutanlık bu aldanışı düzeltmek istemedi.

Bunun için dışişleri bakanı «zemini yoklamakla» yetindi. O hâlâ Almanya'nın doğuda elde ettiği kazançları elden bırakmadan ve batıda da en küçük bir toprak ödününde bulunmadan barışa kavuşabileceğini umuyordu. 21 Ağustosta, Reichstag'da bunun, tatmin edici bir barış olacağını söyledi.

Hintze'nin düşüncesine göre önce Belçika sorununun çözüme bağlanması gerekti. 14 Ağustosta, Spa toplantısından ayrılırken, bir arabulucuya bazı bilgiler verdi. Belçika «Almanya'nın elinde bir rehinden başka bir şey değildir» dedi. Eğer İtilâf devletleri Alman kolonilerini geri vermeye razı olursa, Reich, Belçika Krallığı'nın «tam bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve ekonomik özgürlüğünü tanıyacaktı; hatta uğradığı zararlardan dolayı tazminat ödemeyi bile kabul edebilirdi. Hintze bu önerisini Washington hükûmetine iletti. Buna hiçbir cevap alamadığı anlaşılıyor.

Bu sırada yeni bir dert ortaya çıktı: Çünkü Avusturya-Macaristan hükûmeti bir an önce barış görüşmelerine girişmek için sabırsızlanıyordu. İmparator Charles, 15 Ağustosta Spa'ya geldi; ülkesinin kışa kadar dayanamayacağını bildirdi. İlk kez söylemiyordu bunu. Bunun için de Alman hükûmeti önce telâşlanmadı. Fakat Baron Burian ayak diredi: Madem ki Alman devlet adamları, ilk elverişli fırsatta görüşmeye girişmeyi zorunlu buluyordu, ne diye bütün savaş içindeki devletlere bir çağrıda bu-

lunmak için hemen karar vermemeliydi? Hintze buna karşı çıktı; 3 Eylülde Viyana'ya koştu; açıkça böyle bir barış önerisinde bulunmak, ona göre, yenilgiyi kabul etmek demekti. Düşman Almanya ile müttefiklerinin zayıflığını görerek, bütün barış önerilerini küçümseyerek, red ederdi. Bunun için bir arabulucu yardımı ile dolaylı olarak hareket etmeliydi; bu iş için bir tarafsızın örneğin Hollanda'nın arabuluculuğunu sağlamaya çalışmalıydı. Fakat Burian'ın bu sözleri dinleyecek durumu yoktu. «Biz bittik artık» diyordu. Avusturya-Macaristan tükenmişti; ulusal azınlıkların kaynaşması imparatorluğun temelini oyuyordu; başkent halkını şöyle böyle beslemek için baş vurmadığı çare kalmamıştı, bin bir güçlük içinde çırpınıyordu; ordunun morali bozulmuştu, ümitsizlik içindeydi. Hemen harekete geçmek gerekti: «*Sofort und direkt.*» Hintze, Avusturya-Macaristan'ın gücünün tükendiğini sandığı durumda yine de «başarı» ile dövüştüğünü boş yere söyledi durdu. Hindenburg'un da böyle bir girişimin «felâketli» bir sonuç vereceğini söylemesi de boşa gitti. II. Wilhelm'in de İmparator Charles'a bir telgraf çekerek, Avusturya-Macaristan böyle tehlikeli bir sorunda Alman hükûmetinin görüşüne aykırı hareket ederse, «aralarındaki anlaşmanın değerini tam anlamıyla kaybedeceğini» de bildirmesi bir işe yaramadı. 14 Eylülde Burian notasını yayınladı: Askerî hareketleri durdurmadan hükûmetlerin, tarafsız bir ülkede doğrudan doğruya ve ara vermeksizin görüşmeye başlamalarını» öneriyordu.

Bu bir görüşme önerisiydi; bir ateşkes isteği değildi. Buna dört yerden birden cevap geldi: Londra, Roma, Washington red ediyordu. Paris'te Clemenceau şu sözlerle meydan okuyordu: «Katıksız bir zafer için ileri!» İmparator Charles hatasını anlamıştı: «Evet, bu bana üzüntü veriyor, inatçılık ettik» dedi. Geçirdiği sarsıntıyı açığa vurarak, düşmanın zafere olan inancını güçlendirmiş oldu.

XXIX. BÖLÜM

ATEŞKES İSTEĞİ

Avusturya-Macaristan'ın davranışından sonra Alman büyük karargâhının kaygısı büsbütün arttı: Almanya'nın müttefikleri devrilmek üzereydiler: Türkler, Bulgarlar bozguna uğramışlardı, Avusturya-Macaristan'ın morali çökmüştü; İtalyan saldırısından önce yenikliğini kabule hazırdı. Koalisyon dağılırsa Almanya nasıl karşı koymaya devam edebilirdi? Kendi cephesinde bugünden yarına, düşman ordularının birleşik saldırısına uğrayacaktı. Bu darbeye dayanabilecek miydi? Ludendorff'un çalışma arkadaşları «durumu çok tehlikeli» görmekteydiler. General de şaşkınlık içindeydi: Artık bir mucize bekliyordu. 25 Eylülde, Spa'da, Fransız ordusunda bir «akciğer vebası» salgını başladığı haberi yayılmıştı; Ludendorff bu ümide «boğulmak üzere olan bir adamın bir saman çöpüne sarılır gibi» yapıştığını söylüyordu.

Berlin'de siyasal çevrelerde kaynaşma başlamıştı. Her ne kadar başbakan iyimser görünüyorsa da, Reichstag üyeleri kaygı içindeydiler; çünkü kamuoyunun durumunu Hertling'ten daha iyi biliyorlardı: ilkbahar saldırısının uyandırdığı büyük ümitten sonra, bu hayal kırıklığı pek ağır gelmişti; ulus bezgindi; çektiği acıların, katlandığı fedakârlıkların boşa gittiğini anlamıştı. 21 Eylüldeki komisyon toplantısında milletvekillerinden Südekum: «Yakında büyük karışıklıklar olacağına inanıyorum. Şimdi herkes şöyle diyor: Eğer Hohenzollernlerin tahttan çekilmesi barışı getirecekse, devrilip gitsinler!» diyordu. Südekum sosyal demokrat olmakla birlikte, imparatorluğun kesin bir düşmanı ola-

rak tanınmış değildi. Parti liderleri, bu yorgun halkın güvenini yerine getirmek, ulusal güçleri sıklaştırmak için bir «ulusal kurtuluş» hükûmetinin kurulmasını, halka güven verecek ve Reichstag'daki çoğunlukla anlaşarak çalışacak yeni adamları işbaşına getirmenin gerekli olduğunu söylüyorlardı.

Bu karanlık günlerde 26 Eylül olayları bunalımı, perişanlık durumuna getirdi.

Bulgarların Kopuşu

O sabah, Mareşal Foch'un üç haftadan beri plânını çizdiği büyük saldırı başladı. Meuse ile Argonne arasındaki, yirmi dört kilometrelik bir cephe üzerinde, on iki Amerikan tümeni hücuma geçti; öte yandan 4. Fransız Ordusu (General Gouraud komutasında), Champagne dağlarındaki Alman mevzilerine çullandı. Alman hattı gevşedi, fakat yarılmadı. Alman Başkomutanlığının çarpışmaları adım adım izlediği sırada, sinirleri gerildiği, düşmanın nereden ikinci saldırıya geçeceğini Ludendorff'un da bilmediği bir anda, Sofya'dan bir telgraf geldi: Bulgar hükûmeti General Franchet d'Esperay'den ateşkes yapılmasını istemişti.

Bulgarların bu biçimde ittifaktan kopuşunun nedenlerini anlayabilmek için, aylardan beri Sofya'da meydana gelen olayların ana çizgilerini incelemek gerekirdi. Çünkü bunlar açıklıkla belli olmuş değildi.

Bulgaristan, Bükreş antlaşmasının imzalanmasından beri müttefiklerinden hoşnut değildi. Dobruca'ya göz koymuştu; ama müttefiki olan Türkiye'ye ödünde bulunmak istemiyordu. Türklerin çıkarlarıyla, Bulgarların çıkarlarından birini desteklemeyi Almanya istememişti. Kral Ferdinand'ın doğrudan doğruya, kendisinin ve Başbakan Radoslavof'un Alman başbakanına ve büyük karargâhına baş vurmalarına karşın, Dobruca işi askıda kalmıştı: Bu toprakların en önemli bir kısmı, müttefik dört devletin yönetimi altına konulmuştu. Kesin olarak anlaşmazlığın çözümlenmesine gidileceği zaman Bulgaristan dostlarının iyi ni-

yetine güvenebilir miydi? Bundan kuşku duymak için güçlü nedenler vardı, özellikle Ludendorff, Sofya'nın isteklerine karşı olduğunu gizlememişti. Bulgar siyasal çevreleri ihanet olarak nitelediği bu tutum karşısında büyük bir öfkeye kapılmıştı. Kral 18 Haziranda Radoslavof'u başbakanlıktan uzaklaştırdı. Yeni başbakan Malinof, kendinden öncekinin üç yıldır güttüğü politikayı yermemekle birlikte, ittifakı güvenle uygulamadı. Berlin'le Viyana'nın tutumuna çatan gazete yazıları kamuoyunda Almanya ile Avusturya-Macaristan'a karşı öfke yarattı. Savaşa girdiği sırada kendisine söz verilmiş olan toprakları Bulgaristan, Sırpların ezildiği zamandan beri elinde bulundurmuyor muydu? Eğer Dobruca taraflarından hiçbir şey ümit edemeyecekse ne diye savaşta daha etkin bir rol oynayacaktı? Hatta, Başkan Wilson'un on dört ilkesinin uygulanmasından da korkusu yoktu. Daha 1918 yazından beri Bulgaristan, Almanya ve Avusturya için etkisiz bir müttefikti.

Ordunun morali zayıflamıştı. Tam anlamıyla tarımcı olan bu ülkede, asker olan köylü, siper savaşının uzun süren hareketsizliği içinde, üç hasat mevsimi geçirdikten sonra, toprağının özlemini duyuyordu. Ailesi yoksulluk içindeydi; kendisi de kötü durumdaydı; elbisesi kötüydü; çünkü levazım işleri iyi yürümüyordu; iyi beslenmiyordu; çünkü başkomutanlık hiçbir zaman iaşe işlerine gereken önemi vermemişti. Uzun zamandan beri düşman toprağını işgal etmiş bulunduğu için, daha zaferi kazanmamış olduğunu bir türlü anlayamıyordu. Hükûmet ne diye bu savaşı uzatıp duruyordu? Duyduğu acıların etkisi, hareketsizlik yüzünden büsbütün derinleşmekteydi. Aylardan beri başkomutanlık hiçbir harekete girişmek istemiyordu. Ordu, hep olduğu yerde kaldığı için, mevzi savaşına katlanamayan asker, fedakârlığının gerekli olduğuna inanamıyordu. Böylece barışçı propagandalar elverişli bir hava buluyordu: Daha yaz başında, siperlerde elden ele dolaşan bildirilerde, eylülde savaşa son vermek gerektiği söyleniyordu. Ordu yetkilileri buna karşı pek yavaş tepki gösteriyordu; askerin maddî yaşam koşullarını düzelt-

mek için çok geç harekete geçtiler. İste bu, evlerine dönmek için sabırsızlanan bu yorgun, insanlar 15 Eylül günü saldırının darbesini yemişlerdi. Adım adım karşı koyabilmek için yeteri kadar güçleri yoktu.

Bulgar halkının ümitsizliğini ve yeni bir çaba göstermesi istenildiği an duyduğu nefretten başka, tutumunu etkileyen bir başka neden daha var mıydı? Bulgar hükûmeti 1915'den beri İtilâf devletleriyle savaş içinde olduğu halde Amerika'nın düşmanı olmamıştı. Almanya'nın ardı ardına ileri sürdüğü isteğe aldırış etmeyerek Washington ile diplomatik ilişkisini kesmemişti; Amerika da Sofya'da bir konsolos bırakmıştı. Kral Ferdinand, kendisince iyi olan bu önlemi almakla, barışta hakem olabilecek büyük devletle ilişki olanağını elinde bulundurmuştu. Amerika'nın Sofya'daki temsilcisi, 1915'den beri krala, savaşa girmemesi için yalvardı, parlâmentodaki muhalefet partileri üyeleriyle ilişki kurduğu gibi, bu muhalifler de İsviçre'de Amerika'nın diplomatik temsilcisi ile temasa geçmişlerdi. Bununla birlikte Washington'da, dışişleri bakanlığı, bu yaklaşmaları cevapsız bırakmıştı: Balkanların «karışık oyunlarından» uzak kalmayı seçiyordu. Bunun için, Amerika, Bulgaristan'ı müttefiklerinden ayırmak için hiçbir çaba göstermedi.

Bu önemli, kesin bir karar verilmesi gerekli olan anlarda kralın kişisel rolü belirsizdi. Otuz yıl boyunca çevirdiği entrikaların verdiği ustalıkla birlikte, son derecede kurnaz, amacına ulaşmak için her araca baş vurmaktan çekinmeyen, olduğundan başka görünme sanatında eşi olmayan bu adam, daha 1914'den önce bütün Avrupa saraylarında büyük bir düzenbaz olarak tanınmıştı. Müttefiklerinin karakterine güveni yoktu. Düşmanları da nasıl azgın bir hırsla küpünü doldurduğunu ve altın şıkırtısına karşı ilgisiz olmadığını çok iyi bilirlerdi. Düşmanlarından kârlı bir barış elde edebileceği an, yükümlülüklerini hiçe sayarak müttefiklerine sırt çevirmekte tereddüt etmezdi. Fakat, ülkesini maceraya sürükledikten sonra, bundan yenik çıkmaya razı olabilir miydi? Böyle yaparsa, halkının bozgundan kendisini so-

rumlu tutacağını biliyordu. İtilâf devletlerinin saldırısından sonra, olayların ardında sürüklenmeye başlamıştı.

26 Eylül günü, Fransız süvarisinin Üsküp üzerine yürüdüğü ve Bulgar ordusunun ulaşım yollarını kesmekte olduğu sırada Bulgar Başkomutanlığı General Franchet d'Esperay'dan ateşkes yapılması isteğinde bulundu. Bu başkomutanın kişisel bir hareketi miydi, yoksa Kral Ferdinand mı karar vermişti buna? Spa'da hâlâ bir ümide bel bağlanmaktaydı: Belki de kralı çevresindekilere karşı «korumak» mümkün olurdu? Ludendorff, sağlam birliklerin savaşa hızla katılmasının durumu kurtaracağını umuyordu; Balkan cephesinde kalmış birkaç birliğin komutanı olan von Scholf'a telgraf çekerek, kralı elinde tutabilecek enerjik bir komutanın emrinde Sofya önlerine birkaç tabur göndermesini istedi. Fakat bu hülyadan kısa bir süre sonra vazgeçmek gerekmişti. Çünkü ayın 28'inci günü, hem hükûmet hem de genelkurmayca görevlendirilmiş olan tam yetkili Bulgar delegeleri İtilâf orduları karargâhına geldiler. General Franchet d'Esperay bunlara koşullarını bildirdi: Hâlâ işgal altında bulunan Sırp ve Yunan topraklarının boşaltılması; Bulgar ordusunun terhisi, bütün teçhizatının alınarak yalnız üç tümen bırakılması, bütün Alman memurlarının dört hafta içinde sınır dışı edilmesi. Müttefik güçleri, rehin olarak bazı stratejik noktalara yerleseceklerse de, Sofya'ya girmeyeceklerdi. Bu koşullar çok ağır görünmekle birlikte, Bulgar delegeleri uzun boylu tartışmaya girişmediler. 29 Eylülde ateşkes imzalandı.

Makedonya cephesini meydana getiren «yan koruyucu» sunun ortadan kalkması, Almanya ve Avusturya için «sonun başlangıcı» oldu. Birkaç gün içinde Franchet d'Esperey'in ordusu Tuna'ya ulaşacaktı. Türkiye böylece yalnız bırakılmış oluyordu. Romanya tekrar silâha sarılabilirdi. Avusturya-Macaristan'ı güneyden gelen istilâya karşı savunacak güçleri nereden bulmalıydı? Almanlarla Avusturyalıların, Balkanlara gitmek üzere yola çıkardıkları sekiz tümen daha hedeflerinden uzaktaydılar. Zamanında gelmiş olsalar bile bir savunma cephesini nasıl kurabi-

lirlerdi? Bunları takviye için Ukrayna'daki tümenleri getirtebilirlerdi; fakat bu, ülkenin beslenmesi için gerekli besin kaynaklarına sahip olma ümidine veda etmek sayılırdı; aynı zamanda bu batı cephesine eldeki biricik takviyeyi vermekten vazgeçmek olurdu. 28 Eylül günü öğleden sonra Ludendorff durumun ümitsiz olduğunu gördü. Hiçbir ümit kalmadığına göre bu işe bir an önce son vermek daha iyiydi. Akşam saat altıda Hindenburg'la, düşmandan ateşkes isteme konusunda anlaştılar. Aynı anda, Hintze ile Hertling, birbiri ardından, komutanların düşüncelerini öğrenmek üzere Berlin'den ayrılmışlardı. Başkan Wilson'a baş vurarak barış istemenin tam zamanı değil miydi?

Spa Kararları (29 Eylül 1918)

29 Eylül pazar günü, dışişleri bakanı ile hemen hemen aynı saatte imparator da Spa'ya geldi. Genelkurmay başkanlarının ateşkes konuşmalarına girişmeyi gerekli gördüklerini daha bilmiyordu. Kuşkusuz durumun ne kadar tehlikeli olduğunu görebilmekteydi; fakat askerî durumun, Alman ordusunun silâhları bırakmasını gerektirecek kadar kötü olduğunun farkında değildi. Barış konuşmalarına başlamalıydı, ama bir yandan da savaşa devam etmeliydi. Hintze ile Hertling de işin böyle olacağını ummaktaydılar. Ama çok geçmeden bu hülyaları suya düşecekti.

Hintze saat onda Hindenburg ve Ludendorff'la konuştu. Daha ilk kelimede iki komutan doğrudan doğruya konuya girdiler: Ordu artık savaşa devam edecek durumda değildi; derhal ateşkes yapmak gerekti: «Her geçen saat tehlikeyi arttırmaktaydı.» Hintze bu sözler karşısında apışıp kalmıştı. Genelkurmayın böyle bir dil kullanması bir felâketin eşiğine gelindiğini gösteriyordu. Fakat Alman halkı bu darbeye nasıl dayanabilecekti? Zafer bandolarından sonra ölüm marşına birden nasıl geçilebilecekti?» ülkenin manevî güçlerini ayakta tutmak, bir ihtilâli önleyebilmek için hükûmet yöntemlerini değiştirmek gerekti. Nasıl? Diktatörlük kurarak mı? Ludendorff bile böyle bir zamanda bunun

olanaksız olduğunu söylüyordu: Otoriter bir hükûmetin her zamandan çok zafer kazanmış olmanın sağladığı bir saygınlığa sahip olması gerekirdi. «Yukarıdan aşağı bir ihtilâl» yapılabilir miydi? Yani imparatorluğun bütün geleneklerini bırakarak, bir parlâmento hükûmeti ulusun yazgısını eline alabilir miydi? Ludendorff bunu kabul etti; hatta bunun gerçekleşmesini diliyordu. Her şeyin yıkıldığı bir sırada bu acılı temizliğin sorumluluğunu başkalarına yüklemek hiç de fena olmazdı. Birkaç dakika içinde, karşılıklı sitemlere girişilmeden, boş yere acı sözler söylenmeden anlaşmaya varıldı: Zaman geçirmeden, derhal kurulacak olan yeni bir kabine düşmandan ateşkes ve barış isteğinde bulunacaktı.

İmparator saat on birde yardımcılarının raporunu dinledi. Bu korkunç itiraflar karşısında «görülmemiş bir «sükûnet», «hükümdarca bir davranış» gösterdi. Hiç karşı çıkmadan, derhal bir ateşkes istenilmesinin gerekli olduğunu söyleyen Hindenburg'la Ludendorff'u hiç itiraz etmeden dinledi. Dışişleri bakanına «Ne öneriyorsunuz?» diye sordu. Hintze, generallerin düşüncelerine katılarak: Başkan Wilson'un on dört ilkesi temeline göre barış isteğinde bulunulması zorunluydu; fakat daha önce siyaset yöntemlerini değiştirmek gerekti. II. Wilhelm buna yanaşmadı: «Diktatörlük kurmaya kalkmak deliliktir» dedi. Ona göre ihtilâli önlemenin yolu, bunu başka bir amaca yöneltmekti. Hükûmetin temelini genişletmeye, başbakanlığa Reichstag'ın güvendiği biri getirilmeliydi, imparator buna razı oldu.

Hertling, öğleden sonra büyük karargâha geldiği zaman, verilmiş bir kararla karşılaştı; kimse onun, bu kararı kabul edeceğini beklemiyordu; birçok fırsatta, parlâmento rejimi konusundaki düşüncelerini açığa vurmuştu; kimse de ilkelerini yadsımasını ve elinde tutmak yeteneğinde olmadığı bir görevde kalmasını istemedi kendisinden. Başbakanın istifasını kabul eden II. Wilhelm ertesi gün yayınlamak üzere hazırlanan bildiriyi imzaladı: «Alman halkının, vatanın yazgısını belirlemede eskisinden daha etkin bir biçimde işbirliği yapmasını istiyorum. Halkın gü-

venini kazanmış insanların hükûmete katılma hak ve görevlerine daha geniş biçimde sahip olmalarını irade eyledim.»

Böylece, hemen hiç tartışma olmadan çok büyük kararlar alınıvermişti. Hindenburg'la Ludendorff'un ağzından «ateşkes» kelimesi çıkar çıkmaz, politikanın başları da, imparator da razı oluvermişlerdi. Hiç kimse askerî durum konusunda daha kesin bilgi istemeyi aklından geçirmemişti; hiçbiri ordunun hâlâ karşı koyup koyamayacağını araştırmıyordu. Böyle bir zamanda ordu grupları komutanlarını toplayıp görüşlerini almak gerekmez miydi? Ama uzun zamandır II. Wilhelm, iki büyük komutanın görüşlerini olduğu gibi kabul etmeye alışmıştı. Madem ki onlar yenilgiyi kabul ediyorlardı, ne diye boş yere bir şey sormalıydı? Spa'da onu meşgul eden yalnız politik sorunlardı. Alman halkına bütün ümitlerinin yıkılışını nasıl kabul ettirmeliydi? Bozgundan önce, hanedanı kurtaracak olan kutsal birliği nasıl kurmalıydı? Yazgının acı bir cilvesi olarak; bir parlâmento rejiminin kurulmasını başkomutanlık öneriyordu: işlerin böylesine bozuk gittiği bir zamanda boyun eğmekten başka çare yoktu.

Bade Prensi Max Hükûmetinin Kuruluşu ve Başkan Wilson'a Nota Gönderilişi

Ateşkes ve barış istemeye karar verilmişti. Şimdi iş, bu görevi sırtlayacak bir başbakan bulmaya kalıyordu. Başbakan yardımcısı von Payer, Bade Prensi Max'ın adını ileri sürdü: Prens idealist ve liberal bir politikacı olarak tanınmıştı; aylardan beri de bir uzlaşma barışının avukatlığını yapmakta idi. Bir devlet adamı olabilir miydi? Güçlü karakter sahibi, sağlam düşünüşlü bir adam mıydı? Ayrı bir işti bu. O anda duruma uygun bir adam olarak görünüyordu; çünkü Reichstag'ın çoğunluğunu elde edebileceği gibi, prens olduğu için de imparatorluğa karşı ödevlerini bilen bir insan olduğuna inanılıyordu. İmparator kendisini acele Berlin'e çağırttı.

Prens Max'ın Spa'da olup bitenlerden hiç haberi yoktu. İm-

paratorun çağrısı üzerine Dessan'daki malikânesinden ayrılırken, kız kardeşi Anhalt düşesine: «Benden her şeyi bekleyebilirsiniz; bir barış isteğinde bulunmaktan başka» demişti. 1 Ekimde, Berlin'e gelir gelmez gerçek durumu öğrendi. Hemen itiraz etti: Nasıl olup da, durumun böyle, hiçbir süre vermeden ateşkes isteyecek biçimde gelişmesine göz yumulmuştu? Bir iflâsı perdelemek için ne diye onun adını kullanmaya kalkılıyordu? İlk anda başbakanlığı, elinin kolunun serbest olmadığını ileri sürerek reddetti. Ama Payer'in, Hintze'nin ısrarları üzerine kabul etmeye razı oldu; fakat, daha baştan doğru bulmadığı bir hareketin gerekli olup olmadığını araştırmak istediğini söyledi. Daha büyük bir zayıflığın itirafı demek olan ateşkes isteğinde bulunmadan barış isteğinde bulunulamaz mıydı? İlk kez olarak, büyük karargâhın görüşünü tartışmaya kalkan ve karşı duran biri görülüyordu. Spa'da bulunan Ludendorff buna sinirlendi. Alman ordusunun, gerçek başkomutanının üç gün boyunca zaman zaman şaşılacak, hatta dramatik denilecek durumu görülecek şeydi. Gittikçe daha büyük bir sabırsızlıkla, derhal bir hükûmetin kurulup, barış için düşmana baş vurulması yani bir an önce Almanya'nın yenilgisini kabul etmesini isteyen şimdi oydu. 30 Eylülde, Bade Prensi daha başbakanlığa atanmadan imparatora baş vurarak: «Yeni hükûmet hâlâ kurulmadı mı?» diye soruyordu. II. Wilhelm: «Sihirli bir çabuklukla hareket edebilecek bir durumda değilim» diye cevap verdi. Ama general: «Bir an önce hükûmet kurulmalı ve bu günden tezi yok barış için baş vurulmalı» diye diretiyordu. «Bana bunu on beş gün önce söylemeliydiniz!» İmparatorun bu cevabı, yazışmaya son verdi. Ama Hindenburg'un da desteğini elde eden Ludendorff, telefonla, telgrafla dışişleri bakanını durmadan sıkıştırıyor, askerî durumun yirmi dört saat beklemeye tahammülü olmadığını bildiriyordu. Fransız, İngiliz ve Amerikan ordularının saldırısı şimdi bütün cephelerde gelişmekteydi. Her an Alman cephesi «yarılabilirdi»; asker bu gün dayanıyordu, ama yarın ne olacağı belli mi? «Nota en geç çarşamba akşamı ya da perşembe sabahı İtilâf devletle-

rinin eline geçmelidir» diyordu. O bu feryadı 1 Ekim salı günü akşamı koparmıştı! Hintze boşuna bir süre isteyip duruyordu. Ludendorff «Ordumu kurtarmak istiyorum» diye cevap verdi. Yardımcılarından von dem Bussche'yi acele Berlin'e gönderdi. O da başkente gelir gelmez Reichstag'daki parti liderlerini toplayıp durumun çok kötü olduğunu derhal bir karar vermek gerektiğini söyledi ve böylece siyasal çevrelerde panik yarattı. Hindenburg da 2 Ekim günü Berlin'e geldi. Her ne kadar sakin durumu, Ludendorff'un sinirliliği ile çelişik bir manzara gösteriyor ve bu kadar yakın bir tehlikenin varlığına inanmıyor gibi görünüyorsa da Genelkurmay Başkanının görüşünü paylaşmaktaydı: Derhal ateşkes isteğinde bulunmak gerekliydi. Başbakana «Sekiz güne kadar bir saldırı bekliyorum; bunun bir felâketle sonuçlanmayacağını garanti edemem» dedi. Ludendorff yirmi dört saat demişti, Hindenburg sekiz gün diyordu. Bu da küçük bir farktan başka bir şey değildi. Öğleden sonra, imparatorluk meclisinin toplantısında Prens Max, ateşkes isteğinde bulunulmasına karşı olduğunu bildirince, imparator sözünü keserek: «Başkomutanlık bunu zorunlu buluyor; hem sonra burada başkomutanlığa güçlük çıkartmak için bulunmuyorsun!» dedi.

Bununla birlikte başbakan boyun eymedi. Razı olmadan önce 3 Ekimde Hindenburg'a bir soru listesi göndererek yazılı cevap istedi. Büyük karargâh pek yakında askerî bir çöküntü olacağını mı düşünüyordu? Bir an önce barış isteğinde bulunulmasını isteyecek kadar büyük bir kaygı içinde miydi? Hem sonra Almanya'nın elindeki toprakları, özellikle Alsace-Lorraine'i ve doğu illerindeki tam olarak Polonyalıların yaşadığı yerleri kaybedeceğini düşünmüyor muydu? Hindenburg, Ludendorff'la yaptığı telefon görüşmesinden sonra önceden ileri sürdüğü düşünceleri tekrarladı: «Durum her gün biraz daha kötüleştiği için başkomutanlığı önemli kararlar almaya zorlamaktadır. Çarpışmayı durdurmak gereklidir.» Bunun üzerine Prens Max razı oldu. 3 Ekimi 4 Ekime bağlayan gece, İsviçre'nin aracılığı ile Başkan Wilson'a gönderilecek olan notayı imzaladı: «Alman hükû-

meti, Amerika Birleşik Devletleri başkanından, barışın kurulması işini eline alarak, savaş durumundaki bütün devletlere bu isteği haber vermesini ve görüşmelere başlamak üzere delegelerini göndermelerini istemesini rica eder. Alman hükûmeti, barış görüşmelerine temel olarak Amerika Birleşik Devletleri başkanının 8 Ocak 1918'de Kongre'ye gönderdiği mesaj ile daha sonraki bildirilerinde ve özellikle 27 Eylül nutkunda belirlediği barış programının alınmasını kabul eder. Kan dökülmesinin önüne geçilmesi için de karada, denizde ve havada derhal ateş kesilmesi için bir ateşkes imza edilmesini önerir.»

Alman notası 6 Ekimde Washington'a ulaştı. Bozgun tamamlanmıştı: Almanya tükendiğini itiraf ediyordu.

Bu trajik anda, Alman Başkomutanlığı kendiliğinden, çarpışmaya son verme kararını verdi; inatla direterek bunu yeni başbakana kabul ettirdi. Hareketin önemini arttıran bu acele davranışı isteyen de başkomutanlıktı. Ludendorff iki gün boyunca, ümitsizce durmadan haber üstüne haber yağdırarak, hükûmette ordusunun daha çok dayanamayacağı, her an askerî bir felâket olabileceği düşüncesini aşılamıştı. Bununla birlikte 26 Eylülde başlamış olan İtilâf ordularının saldırısı, her yerde Alman cephesini gevşetmiş ise de, kesin bir sonuç vermemişti: Alman piyadesi çekiliyordu, ama adım adım dövüşerek. O halde Ludendorff bir felâket kopmak üzere olduğuna inandıracak sözler söyleyip duruyordu. Wilhelmstrasse memurlarından biri, 1 Ekimde Spa'dan çektiği telgrafta: «Bana bütün soğukkanlılığını kaybetmiş gibi geliyor» diye yazıyordu. Ludendorff bunun yanlış olduğunu söyledi. Dediğine göre, cephenin yirmi dört saatte yıkılacağına hiçbir zaman inanmamış. Bu kadar güçle diretmesinin nedeni, politikacıları harekete geçirip başbakanlık bunalımının sona ermesini çabuklaştırmak istemesi imiş. Eğer, bu bir manevra idiyse, beceriksizce ve tehlikeli bir manevraydı: Berlin'de bir panik havası estirmekle, Ludendorff'un kendisi çöküntüyü hazırlamış oluyordu.

Bir yandan böyle davranırken, bir yandan da hâlâ ümit bes-

liyor gibi görünüyordu: İtilâf devletleri, işgal edilen toprakların boşaltılmasından başka koşul koşmadan ateşkes imzalamayı kabul edecek, diyordu; bir süre soluk aldıktan sonra Alman ordusu yeniden dövüşebilecek duruma gelecekti; eğer Wilson'la ortakları çok baskı yapmaya kalkarlarsa yeniden savaşa başlayacak kadar zaman kazanılmış; toprağı tehlikeye giren Alman halkı «kahramanca kararlar» vermeye hazırlanmış olacaktı. Almanya ne gibi bir ödün vermeliydi? Büyük karargâh 3 Ekim tarihli notasında «Alsace-Lorraine'in Fransızca konuşulan küçük kısımları» nın verilebileceğini, fakat doğudaki Alman topraklarının hiçbirinden vazgeçmeyeceğini bildiriyordu. Hindenburg, gerekirse «son nefese kadar» karşı konulacağını söylüyordu. Acaba bu büyük komutanlar samimî mi idiler? Düşmanın Alman ordusuna dokunmadan ateşkesi kabul edecek kadar yorgun olduğuna gerçekten inanıyorlar mıydı? Daha çok Prens Max kendilerini sorumluluklarıyla karşı karşıya bıraktığı bir sırada böylece göz boyamak istemiyorlar mıydı acaba? Bu noktada da tehlikeli bir oyun oynuyorlardı: Alman halkına yenildiğini söyledikten sonra, onu «son nefese» kadar karşı koymaya sürükleyebilecek kadar saygınlıkları kalmış mıydı?

XXX. BÖLÜM

ALMANYA İLE AVUSTURYA-MACARİSTAN'IN ÇÖKÜŞÜ

Almanya'nın ateşkes ve barış isteyişi halk oyunu sarstı. İtilâf ülkelerinde, beklenilmeyen bir zaferin pek yakında gerçekleşeceği ümidinin belirmesi, askerlerin çabasını ve komutanların cesaretini arttırırken, bu ağır darbe, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye'de, daha tehlikeyi farketmeyen halk kitlelerine ulaşınca, bunların direnmelerini kırdı. Alman İmparatorluğu ile iki müttefiki arasındaki dayanışma bozuldu. Her biri kendi başının çaresine bakmaya koyuldu: Artık yapılacak tek şeydi bu. Güçsüz hükûmetlerin karşısına bir sürü sorun yığılmıştı. Cephe dayanabilecek miydi? Teslim olmak anlamına gelmeyen bir ateşkesi düşman kabul edecek miydi? Siyasal rejim bozguna kendini uydurup yaşayabilecek miydi? Askerî, siyasal, diplomatik sorunlar hep birden ortaya çıkıvermişti. Her devletin çerçevesi içinde bunların karşılıklı etkilerini izlemek gerekir.

Almanya

Başkan Wilson'a notanın gönderildiğinden sonraki günlerde Almanya, kısa bir bekleyiş dönemi geçirdi; bu sırada kamuoyunda uyanan heyecana karşın, ülke daha kendini bırakmamıştı. Başbakan, siyasal gruplara, bakanlıklara kendi üyelerini kendilerinin seçmesi yetkisini vererek, parlâmento kabinesini kurdu; yeni bakanlar arasında Reichstag'ın 1917'deki «barış kararını» hazırlayanlardan biri olan Merkez Katolik liderlerinden Erzberger, Hertling'in eski yardımcısı «prosessist» von Payer, bundan baş-

ka asıl önemlisi, iki sosyalist, Baner ile Schlidemann vardı: «iflâs eden bir işletmeye ortak olmakla, kendini tehlikeye sokmakla birlikte», Sosyal Demokrat Parti, Ebert'in yüreklendirmesiyle, hükûmete katılmayı red edemeyeceğini düşünmüştü. Varwarts gazetesi: «Silâhını beş dakika önce bırakan ulusa yazıklar olsun» diye yazmıştı. Bu formül ulusal çıkar için iyi bir belirti idi.

5 Ekim günü Başbakan, Reichstag'da söz aldı. Almanya'nın tarihinde «yeni bir dönemin açıldığını» söyledi. Hükûmet parlâmentonun çoğunluğuna dayanacaktı; Prusya'da genel seçimleri gerçekleştirecekti. Böylece muhalefetteki liberallerin iki isteği - genel seçimlerle, parlâmento rejimi- yerine getirilmiş oluyordu. Bade Prensi Max, Wilson'a gönderilen notanın yorumunu yaptı; dört yıl boyunca, sayıca üstün bir düşmanla savaşan Almanya'nın, onuruyla bağdaşan koşullar içinde, barışı imzalamaya hazır olduğunu, fakat, eğer düşman «bizi yok etmek» niyetinde ise ve cevabını buna göre verirse, «ölünceye kadar savaşacaklarını» söyledi. Cümlelerinin arasında teslim olma olasılığını sezdirmekle birlikte moral yükseltici oldu: çünkü kamuoyu daha da ağır olasılıkları düşünmekteydi. Reichstag'da, sorumluluklarını söz konusu etmek için tek bir ses yükselmedi.

Cephede, Alman ordusunun durumu güçtü, ama ümitsiz değildi. Foch'un 26 Eylülde başlattığı, bir noktaya doğru yönelen saldırı, düzenli gelişiyordu ama kesin sonuçlar vermemişti. Meuse ile Argonne arasında, Amerikan ordusu, başlangıçta güzel bir başarı sağlamakla birlikte, bir hafta boyunca yerinde saydı; çünkü acemi genelkurmayları, geride tıkanıklık meydana gelmesine neden olmuşlardı; bu ordu 4 Ekimde yeniden hücuma geçti; bu sırada Gouraud ordusu, sağlam mevzilerle karşılaşarak, başlıca Alman hattına çullandıysa da, yaramadı. 27 Eylülde, Biaches'tan Saint-Quentin ve La Fere'e kadar uzanan İngiliz hücumu XVIII. Alman Ordusunu Saint-Quentin'in ötesine sürerek Havrincourt'un kuzeyinde XVII. Ordu hattına daldı: Siegfried, hattı birçok noktadan yarıldı ise de hâlâ dayanıyordu. Flandr'da saldırı ayın 28'inci günü Kuzey Denizi'nden Dixmude'a ve

Wytschaete'e kadar uzanan cephe üzerinde başlamıştı; Alman birlikleri Houthulst ormanını boşaltarak Cortemarck ve Roulers'e çekilmek zorunda kaldı.

Yarmadan korunmak için, Alman büyük karargâhı ihtiyatlarını ileri hatta sürdü: 5 Ekimde, elinde savaşa sürmediği yirmi iki tümen kalmıştı. Ordu gruplarına, artık genel ihtiyat kuvvetlerinden yardım beklememeleri bildirilmiş, kendi olanaklarıyla düşmana karşı koyarak düzenli bir biçimde geri çekilmeleri için emir verilmişti; bunu yapmak zorunda kalırlarsa, toprak parçalarına yapışarak geri çekilmeleri de hatırlatılmıştı. Orduları, cepheyi daraltmak ve böylece bütün güçleri bir araya toplamak için, geniş bir biçimde Anvers-Meuse hattına kadar geri çekmek daha iyi olmaz mıydı? Ludendorff bunu istemiyordu: Geri çekilme mevzii daha hazırlanmamıştı; ordu bu geri çekilme sırasında bırakacağı malzeme, cephane ve yiyecek maddelerini yerine koyamazdı. Özellikle, diplomatik durum, adım adım karşı koymayı gerektiriyordu. 12 Ekim tarihli günlük emirde «savaşa son verecek diplomatik görüşmelerin» başladığı bildiriliyordu. «Birlikler elde tutulduğu, alınmış olan topraklar korunduğu ve düşmana zarar verildiği ölçüde bu görüşmelerin sonu kazançlı olacaktı.» Bunun için geri çekilme hareketi adım adım yapılıyordu. XVIII. Ordu, 9 Ekimde Aisne'in ardına çekilerek Sissonne'dan Rethel'e kadar uzanan «Brunhild» hattını işgal etti. Aynı gün, II. Ordu, Catelet çarpışmasından sonra, «Siegfried» mevziini bırakarak «Hermann» hattına çekildi. Fakat, cephenin iki ucunda, Argonne'da ve Flandr'da düşmana kuvvetle karşı konulmaktaydı. Kısacası, gevşeme sürekli olmakla birlikte, Alman büyük karargâhı, korktuğu felâkete uğramamıştı.

Başkan Wilson'un ilk cevabı 9 Ekimde Berlin'e ulaştı. Amerikan notasında bazı sorular sorulmakla yetiniliyordu. Alman hükûmeti «on dört» ilkeyi kabul ediyor muydu, amacı yalnız bunların «uygulama ile ilgili özelliklerini» mi tartışmaktı? İşgal ettiği bölgeleri derhal boşaltmaya razı mıydı? Yalnız şimdiye kadar savaşı yönetmiş olan otoriteler adına mı» konuşuyordu? Ber-

lin'de bundan daha kötü şeyler bekleniyordu. Başkan Wilson'un böyle notaya bir nota ile cevap vermesi bile çok önemliydi. Ludendorff alınan toprakları boşaltmaya ilke bakımından karşı çıkmıyordu, yeter ki, malzemeyi kurtarabilmek için iki üç ayda, aşama aşama yapılsındı. Bir kere sınıra yerleşince ordu «her hücuma karşı koyabilirdi». 11 Ekimde gönderilen ikinci Alman notasında Amerika Birleşik Devletleri tarafından önceden belirlenen koşullar kabul ediliyordu; bundan başka Reichstag'daki çoğunlukla anlaşmış olan yeni hükûmetin «Alman halkı adına» konuştuğu da belirtilmekte idi.

Ama az sonra Almanların ümitleri suya düşecekti. 14 Ekim tarihli Amerikan ikinci notası bomboş bir havadaydı. Başkan Wilson «kesin ve açık» konuşmak istiyordu: «işgal edilmiş olan ülkelerin boşaltılması için, Amerikan ve müttefik kuvvetlerinin bu günkü üstünlüğünü koruyacak bazı kuralların kabul edilmesi gerekirdi; bundan başka denizaltı savaşına derhal son verilmesini istiyordu, çünkü, Almanya «meşru olmayan ve insanlığa aykırı» tutumundan vazgeçmedikçe hiçbir ateşkes yapılamazdı; ayrıca 4 Temmuzda, Mount Vernon'da söylediği nutkun bir noktasını da hatırlatmaktaydı: «Gizlice ve öz iradesiyle dünya barışını yıkma yolunda olan bütün askerî iktidarın ortadan kaldırılması.» Alman halkı, Wilson'un bu ilkesini kendi ülkesinde uygulamaya hazır mıydı?

Artık hayale kapılma olanağı kalmamıştı. Wilson, bazı Almanların sevinçle umdukları gibi arabulucu olarak değil, koalisyonun başı olarak konuşuyordu. İstediği şey Almanya'nın teslim olmasıydı. «Bütün askerî iktidarın ortadan kaldırılması», öte yandan Alman siyasal kurumlarının değiştirilmesi anlamına geliyordu. Nota «bir bomba etkisi yaptı.» İmparator çöküntü içindeydi: Başkomutanlığın temsilcisi olan Albay Niemann'a: «Okuyun!» dedi. «Burada doğrudan doğruya hanedanının ortadan kaldırılması, krallığa son verilmesi isteniyor». Wilson'a hayır diyerek, görüşmeyi kesmeli ve Alman halkına fedakârlık çağrısında bulunulmalı mıydı? 17 Ekimde savaş kabinesi toplandı. As-

kerî durumun Almanya'nın teslim olmasını gerektirecek gibi olup olmadığını bilmek gerekiyordu.

Ludendorff da bu toplantıya katıldı. Anlattığına göre düşmanın elinde iki yüz yirmi tümen bulunuyordu; Alman ordusunun, batı cephesinde, kâğıt üstünde yüz doksan bir tümeni vardı ama, bunların asker sayısı zayıftı: Bir taburda üç yüz kişi. Nereden takviye bulunacaktı? Ordunun Rusya ve Romanya'da yirmi dört tümeni vardı ama bunlar saldırı gücünden yoksun, düşük kaliteli birliklerdi. Bunun büyük kısmını -sınırı beklemek üzere bırakmak gerekirdi- batı cephesine göndermek için üç aylık bir zaman gerekti. Romanya boşaltılırsa, otomobil kafileleri için gerekli olan benzin nereden bulunacaktı? Ukrayna boşaltılırsa, yiyecek stokları olduğu gibi bırakılmış olacaktı; bundan başka ordunun çok gereksinim duyduğu beygir elde etmekten de vazgeçilecekti.

«İçeriden» asker sağlanabilirdi. Savaş endüstrisinde çalışan işçilerin tecili kaldırılarak birkaç haftada 600.000 asker sağlanırdı. Kuşkusuz, üretim durdurdu ama eldeki stoklar bir süre «dayanmaya» yarayabilirdi. Ordu, bu takviyeleri alıncaya kadar dayanabilecek miydi? Ludendorff umuyordu bunu. Ama nasıl bir eda ile söylemişti: «Savaş bir matematik sorunu değildir: Savaşta talihin de rolü var... Cephenin yarılabileceğini kabul ediyordu; mutlaka yarılacak demiyorum. Eğer içimdeki duyguyu sorarsanız, size bundan korkmadığımı söyleyeceğim.» Eğer cephe dört hafta daha dayanırsa, kış bastırır ve ordu da yakayı kurtarır. Peki ama, Almanya'nın o zamana kadar dayananacağı kabul edilse bile 1919 ilkbaharında durum daha mı iyi olacaktı? Alman ordusu 600.000 asker daha kazandı, diyelim. Ya düşman? Ludendorff'un kendisi de 1.200.000 olarak hesapladığı Amerikan ordusu sayısının, kış içinde bir milyon daha artacağını kabul ediyordu. Güçler dengesi daha da bozulacaktı. Savaşı uzatmakla ne kazanılacaktı? Ludendorff: «Ne olursa olsun bir şey kaybedilmeyecek; daha kötü bir şey olamaz.» diyordu. Başbakan: «Yo, hayır Almanya'yı istilâ ederek, ülkeyi yakıp yıkacaklar!» diye

cevap verdi. General «Hayır, daha bu durumda değiliz» diye sözünü kesti. Şu kesin sonuca varıyordu: Almanya ancak gerektiği zaman tekrar savaşa başlamasına olanak veren bir ateşkesi kabul edebilir.

Hükûmet bu düşüncenin doğruluğuna inanmamıştı. Başbakanın, sorunları kaçamaklı sözlerle geçiştiren ve koyu bir kötümserliğe yuvarlandıktan sonra şimdi aşırı bir iyimserlik taslayan Ludendorffa güveni yoktu. Büyük karargâhın görüşüne, genelkurmayın itirazlarına, imparatorun kesin düşüncesine karşın Prens Max, kararından ayrılmadı. 20 Ekimde gönderilen Alman notasında Alman denizaltılarının artık ticaret gemilerini torpillemeyeceği (gerçekte bunlara derhal limanlarına dönme emri verilmişti) bildiriliyordu. Alt yanına gelince, kesin bir şeyler söylemekten kaçınılmıştı. Notada, bugünkü kuruluşuyla Alman hükûmeti ulusal iradenin temsilcisi olan Reichstag'ın isteklerini yerine getirmektedir; bundan sonra savaşa ve barışa karar verecek olan parlâmentodur deniliyordu.

Başbakan, elini çabuk tutarak, Başkan Wilson'u hoşnut edecek siyasal reformları gerçekleştirmeye başladı: Başkomutanlığın elinden, komutanların «siyasal etkinlik» kullanmayacaklarını bildiren yazılı belge aldı; Prusya yüksek meclisinde «sınıf» ayırımına dayanan seçim düzeninin kaldırılarak genel seçim hakkı eşitliğini getiren yasanın oylanmasını sağladı; 22 Ekimde Reichstag'a meşrutî yasa tasarıları sundu; imparator bunları derhal onayladı. Artık Almanya, parlâmentoya dayanan bir monarşi oluyordu; imparatorluk anayasasının, Reichstag üyelerinin bakan olmasını yasaklayan 21. maddesi kaldırıldı; savaş ilân etmek için de barış imzalamak için de Bundessat'ın da, Reichstag'ın da onayının alınması zorunlu oluyordu; başbakan ve bakanlar parlâmentoya karşı sorumlu idiler; sonunda büyük komutanların atanma kararnamesinde başbakanın da imzası bulunacaktı. İmparatorluk kurumu, Bismarck'ın tasarladığı biçimde devam ediyordu. Bütün bunlar Amerikan isteklerini yerine getirmek için yeterli miydi?

Başkan Wilson 23 Ekimde üçüncü notasını gönderdi; bu notanın metni Berlin'de ertesi gün öğrenilebildi. Bunda ileri sürülen düşünceler, aşağı yukarı bundan öncekinin aynıydı; ama bu sefer kesin bir biçimde ileri sürülüyordu. Ateşkes için «Almanya'nın yeniden savaşa kalkmasını» önleyecek koşullar konulacaktı; barış koşulları «Alman halkının şimdiye kadar egemeni olanlarla» değil, «gerçek temsilcileriyle» görüşülecekti. Bu iki koşulla, Amerikan notasında birbirinden ayrı iki görüş ileri sürülüyordu: bunlardan biri, Ludendorff'un oyununun farkına varıp, Almanya'yı savaş dışı etmek isteyen askerlerin görüşü idi; öteki de «mutlakiyetçi» -yenik- Almanya ile gelecekteki «demokratik» Almanya arasında ayrım yapmaktan hoşlanan Başkan Wilson'un görüşüydü; bunlardan ikincisi ile barış görüşmelerine girişmeyi kabul ediyordu. Notada kullanılan cümlelerin, Alman halkına «eğer eski efendilerini» başından atarsa, yumuşak barış koşulları elde edebileceği izlenimini yaratacak biçimde hesaplı olarak seçildiğine kuşku yoktu. Bu da bir ihtilâl çağrısıydı.

Bozguna uğrayan Alman ordusu geri çekiliyor (1918 Ekim)

Ne yapmalı? Nasıl bir karar vermeliydi? Boyun eyerek teslim mi olmalıydı, yoksa ümitsizce bir atılım yaparak karşı koymaya devam etmeli miydi?

Cephedeki durum yavaş yavaş kötüye gidiyordu, ama hemen bir çöküntü olacak gibi görünmüyordu. Kral Albert'in ordusu, 14 Ekimde, Flandr'da Cortemarck bölgesinde saldırıya geçti; şiddetli çarpışmalardan sonra Alman birlikleri ayın 17'sinde Bruges, Thielt ve Courtrai'ye doğru geriledi; Zceborugg'de kurulmuş olan denizaltı üssünü hemen boşaltmak gerekmişti; fakat, yeni cephe hemen hücuma uğradı: Fransız, Belçika ve İngiliz birlikleri Gand yönünde toprak kazandılar. Savaş cephesinin merkezinde, Oise vadisinde, İngiliz ordusu 17 ve 18 Ekim günleri, «Hulding» hattındaki mevzileri ele geçirdi; sonra 23 Ekimde, on beş tümenlik bir kitle ile Solesmer bölgesinde yeni bir darbe indirdi. Cephenin bağlantı noktası olan, Aisne'in büyük kıvrımında Alman birlikleri hâlâ direniyordu. Fakat bundan başka her yerde çarpışarak geri çekilmekteydi. Şimdi savaş hattı Tournai, Valenciennes, Landrecies, Guise arasındaydı; daha sonra Rethel'den geçerek Meuse vadisine uzandı. Alman ordu grupları komutanlarının, bin bir güçlük içinde çırpınırken bütün dilekleri en kısa zamanda Meuse hattına çekilerek, daha geniş bir geri çekilmeyi beklemekti; bir «felâkete» uğramaktan çok korkuyorlardı. Ludendorff, 23 Ekimde de hâlâ buna karşıydı. «Her ne pahasına olursa olsun mevzilerde tutunma emri, şu anda da geçerlidir.» diyordu. Ne ümit ediyordu acaba? Düşman blokunda görüş ayrılıkları olacağına bel bağlamaktaydı. İleride kurulacak ateşkes komisyonuna verilmek üzere hazırladığı notada o gün, nasıl bir ümit beslediğini şöyle açıklamıştı: Eğer Fransa ile İngiltere Almanya'ya kabul edilemeyecek koşullar ileri sürerlerse, Başkan Wilson'un onlarla birlik olmaması olasıdır. Amerika'nın savaştan çekilmesi varsayımı gerçekleşirse, sınırına çekilmiş olan Alman ordusu Fransızlarla İngilizlere karşı koyabilirdi. İtilâf devletleriyle ortağı olan Amerika'nın arasını açmaya çalışmak, Almanya için bir kurtuluş yoluydu.

İmparatorluğun siyasal durumu güven verici değildi. Kuşkusuz Reichstag'ın, hükûmetin işini kolaylaştırmaktan başka isteği yoktu. 26 Ekim günü yeni meşrutî yasaları onaylayan parlâmento, tatile girecek kadar iyi niyet gösterdi. Başkan Wilson'un taktiği halk kitleleri üstünde beklenilen etkiyi yaptı: imparatorun saygınlığı bozgun yüzünden zaten yıkılmıştı; şimdi ise varlığı bir yük, bir engel oluyordu. Eğer Almanya II. Wilhelm'i başından uzaklaştırınca daha iyi bir barışa kavuşacaksa ne diye boş yere ona bağlı kalmalıydı?

Hükûmet kamuoyundaki bu eğilimleri göz önüne aldı: ülkenin moralinin, sonuna kadar savaş yolunda bir çağrıda bulunmaya elverişli olduğunu sanmıyordu. Başkomutanlık iç haberlere kulaklarını tıkamış, hülyalarına sımsıkı sarılmıştı. Başbakanla büyük komutanlar arasında çatışma patlak verdi. 25 Ekimde, Ludendorff, gazetelerde bir bildiri yayınlattı: «Wilson, cevabında, ordunun teslim olmasını istiyor. Bunun için biz askerlerce kabul edilemez bu cevap... Biz askerler için Wilson'un cevabı, bütün gücümüzle karşı koymaya devam için yapılmış bir çağrıdır...» Hemen o akşam başbakan yardımcısı Payer'den (çünkü gribe yakalanan başbakan yatağa düşmüştü) Amerika Birleşik Devletlerle nota alıp vermeyi ertelemesini ve halkın yurtseverlik duygularını harekete geçirecek bir çağrıda bulunmasını rica etti; bu arada «askerlik onurunu» da söz konusu ediyordu. «Olanaksız» diye cevap verdi Payer: «Ben askerlik onuru diye bir şey tanımıyorum: kötü bir burjuva, bir sivilim ben. Gözümde açlık içinde kıvranan halktan başka bir şey yok.»

Büyük karargâhın yeniden politikaya burnunu sokmasını başbakan protesto etti; Ludendorff'un istifasını istedi, imparator perişandı: «Haftalardır, bütün halk tabakalarının tek bir cephede birleştirmek için bütün gücümle çalışıyorum. Ama şimdi bütün bina yıkılmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyor» dedi. 26 Ekimde, Ludendorff görevinden ayrıldı. Onun yerine bir strateji uzmanı değil, bir geri hizmet uzmanı olan General Gröner getirildi: Artık, en az kötü koşullar içinde, ordunun geri çekilmesi-

ni ve işgal edilen toprakların boşaltılmasını sağlamak söz konusu değil miydi? Hindenburg yerinde kaldı; adının saygınlığının hâlâ gerekli olduğuna kendini inandırmak istiyordu.

Artık istediği gibi hareket edebilen başbakan, bakanlarının düşüncesini sordu. O günün akşamı, Avusturya-Macaristan cephesinin İtalyan saldırısı karşısında yıkıldığı haberi geldi. İmparator Charles yirmi dört saat içinde, ayrı bir barış isteğinde bulunacağını bildiriyordu. Bu durum karşısında hâlâ nasıl tartışma yapılabilirdi? Birkaç güne kadar Güney Almanya sınırı açık kalacak. Bavyera, Avusturya topraklarında kolayca saldırısına devam edebilecek olan İtalyan ordusunun istilâsına uğramak tehlikesiyle karşılaşacaktı. 27 Ekim günü Alman hükûmeti, Başkan Wilson'a, önerilerini kayıtsız koşulsuz kabul ettiğini bildirmeye karar verdi: «Barış görüşmelerini bir halk hükûmeti yürütecektir; bütün iktidar hukuken olduğu kadar da fiilen de bu hükûmetin elinde bulunacaktır. Askerî otoriteler de bu hükûmetin emrinde bulunacaktır. Alman hükûmeti şimdi, başkanın da bildirdiği gibi adaletli bir barışa yol açacak olan ateşkes önerilerini beklemektedir» sorun anlaşılmıştı: Almanya, aldatıcı bir sonuna kadar karşı koyma denemesinden vaz geçiyordu; İtilâf devletlerinin bütün isteklerini kabul etmeye hazırdı.

O sırada Almanya tam bir perişanlık manzarası göstermekteydi. Her ne kadar birlikler, savaşarak geri çekiliyor, her ne kadar ordu bozgun içinde de bütünlüğünü koruyorsa da cephe haberleri halk arasında büyük bir ilgi uyandırmıyordu. Dram başka yerde oynanmaktaydı: imparator çekilecek miydi? Ülke ihtilâle sürüklenmekten kurtulacak mıydı?

31 Ekim günü kabine toplandı. Çoğunlukla, II. Wilhelm'in, isteğiyle tahttan ayrılmasının tek çıkar yol olduğuna karar verildi. Eğer imparator diretirse, karışıklık çıkması tehlikesi vardı. Burjuva çevrelerinde, özellikle malî çevrelerde «II. Wilhelm'in kişiliği barışa engeldir» denilmiyor muydu? Hem sonra bölgeci düşüncelerin canlanması tehlikesi de yok muydu? Scheidemann, Bavyera'da *Los von Preussen! Weg vom Reich!* mırıltıla-

rının duyulmaya başladığını söylüyordu. Önüne geçilmeyecek olan sonuca karşı gelmekle II. Wilhelm krallık rejiminin geleceğini, hatta Alman birliğini tehlikeye sokuyordu. Onu çekilmeye razı etmek olası değil miydi? İmparator artık Berlin'de değildi; kendisine yapılan önerilerden kurtulmak için, bir gün önce büyük karargâha yerleşti. Spa'ya hükûmet adına İçişleri Bakanı Drevvs'in gönderilmesine karar verildi; bu eski memurun sadakatinden kimse kuşku duyamazdı; II. Wilhelm'e tahttan çekilmesinin zorunlu olduğunu, buna karşı koymanın gittikçe «dıştan ve içten gelecek baskıları» arttıracağını, imparatorun kendi isteğiyle bu fedakârlığı yapmasının en onurlu yol olduğunu söyleyecekti. İmparator, 1 Kasım günü bu öğütleri kesin olarak red etti; bir iç savaşı bile göze almış görünüyordu: «Ordunun başına geçip Berlin'e gelerek, ülkede düzeni sağlaması için hükûmete yardım edeceğimi ilân edeceğim» dedi. Hindenburg da bunu yerinde bulduğunu söylüyordu. Güney Almanyalı olduğu halde Gröner de bu görüşü savunuyordu. Başbakan 5 Kasım günü generali, sosyalist ve sendikacı liderlerle karşılaştırdı; bunlar kendisine bir ihtilâl tehlikesinin başgösterdiğini söylediler. Ama Gröner, hiçbir tartışmaya yanaşmadı, «öyleyse işleri kendi yoluna bırakmaktan başka çare yok.» Ebert'in bu sözü durumu özetliyordu.

Olaylar hızla gelişmekteydi. Ülkenin içinde başlayan karışıklıklar, hükûmetin korkusunun yersiz olmadığını gösterdi: 3 Kasımda Kiel'de, bir ihtilâl hareketi patlak verdi. Bu önce donanma erlerinin ayaklanmasıyla başladı. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ekim sonunda filoların, denize açılıp bir çıkış yapmasına karar vermişti. Jutland savaşından beri hareketsiz duran donanmanın, son çarpışmalara katılmadan teslim edilmesini istemiyordu. Bu hareketin bir yararı yoktu kuşkusuz; fakat onur kurtulacaktı. Amiral Scheer hareket emrini verdiği zaman, bu emire uyan olmadı. Daha 1917'de kaygı verici bir ruhsal durum içinde olduklarını gösteren askerler, boş yere fedakârlık etmek istemediler: İki zırhlının denizcileri demir almayı red ettiler; ötekilerde de

Alman Deniz Kuvvetleri Başkomutanı
Amiral von Tirpitz ve Amiral von Scheer

ateşçiler ocakları söndürdü. Amiralin denize açılmaktan vazgeçmesi gerekti.. Yalnız isyancılardan birçoklarını yakalattı. Bunun üzerine gemilerdeki askerler ayaklandı.

Berlin'de, hükûmet şaşırıp kalmıştı, isyancılara, gerekirse, top ateşine tutarak boyun eğdirmeli miydi? Ama bunun için gerekli birlikler nereden bulunacaktı? Sosyalist Noske tam yetki ile olay yerine gönderildi. Noske, isyancılarla görüşmeye girişti; nutuk söyleyerek, böyle onur kırıcı bir ayaklanmaya son vermeleri için denizcilere yalvardı; «denizciler konseyi» ile işbirliği yapmayı kabul etti. Sorun, ödünler vererek bile olsa, ayaklanmayı çıktığı yerde sınırlandırmak değil miydi? Hükûmetin bu yolda harcadığı çaba boşa gitti: Ayın 7'nci günü hareket Hanover'e yayıldı; Kiel denizcileri buraya girdiler: sonra Brunswick'e, Köln'e uzandılar, isyancı kümelerinin Berlin'e gelmesini önlemek için demiryollarını kesmek gerekti. İsyancılar, her yerde halkı ihtilâle çağırıyorlardı; her yerdeki işçi çevrelerinde bu çağ-

rı yankı bulmaktaydı. 7 Kasımı 8 Kasıma bağlayan gece Münich'te ayrı bir isyan yuvası ortaya çıktı. Burada bağımsız sosyalist Kurt Eisner, büyük bir mitingte konuşarak II. Wilhelm'in tahtından çekilmesini istedikten sonra Bavyera hanedanının yıkıldığını ilân ederek bir «işçi ve asker konseyi» kurdu. Almanya, düzensizlik içine yuvarlanmak tehlikesi karşısındaydı. Bozgunun sarsıntısı içinde, iyi beslenememe yüzünden tükenmiş, bin bir yoksunluğa uğramış, boş yere yaptığı fedakârlıkları hatırlayarak ümitsizlesin iş olan Alman halkı, için için komünist propagandasının etkisinde kalarak, kendisini derin bir öfkeye kaptırmıştı. Sovyet hükûmetinin Berlin'deki temsilcisi Joffe bu propagandayı destekleme işini üstüne almıştı.

Cephedeki durum günden güne kötüleşiyordu. İtilâf ordularının sürekli baskısı altında Bavyeralı Prens Rupprecht'in ordular grubu ekim sonunda Gand Valeneienne hattına çekildi; Prusya Kronpring'inin ordular grubu da Şerre hattını ve Rethet'den Vouzieres'e kadar. Aisne ile Aire vadilerinin meydana getirdiği

Bozgundan sonra ayaklanan Alman kara ve deniz askerleri

kesimi savunuyordu. Fakat Foch darbeyi indirdi: İngiliz-Fransız birlikleri yeni Amerikan birliklerinin desteği ile Flandr'da hücuma geçti; Mareşal Haig'ın birlikleri, Maubeuge'de yarma hareketine girişti; Fransızlarla Amerikalılar, Şerre, Aisne üzerinde Rethel'in batısında ve Meuse vadisinde çabalarını arttırmışlardı. Kuşkusuz, cephe küçüldükçe, Alman komutanlığı, ihtiyat güçleri kurmak olanağı buluyordu; fakat İtilâf orduları da aynı durumdan yararlanmaktaydı. Gröner'in elli sekiz tümenlik ihtiyat gücü vardı; Foch'un elindeki ihtiyat gücü doksan altı tümendi. 5 Kasım günü Alman büyük karargâhı Anvers, Bruxelles, Charleroime Mezieres hattı üzerindeki cepheye çekilmeye karar verdi. Bu hareketin sonuçlarını hiç kuşku yok hesaplamıştı: Ordu cephesini ve cephe gerisinde yığılan yiyecek stoklarını kaybedeceği gibi bütün topçusunu da götürecek kadar zaman bulamayacaktı; seyyar sahra hastanelerinde yatan 80.000 yaralıyı da kaybedecekti; ama bu yeni mevzide tutunabilirdi? Belki. Gröner'i en çok korkutan, cephesinin merkezi olan, Mezieres'in güneyindeki Meuse vadisine hücum edilmesiydi. Foch bu noktayı çok iyi sezmişti: 5 Kasım günü, Amerikan birlikleri Dun yakınında, Meuse'le Vilosnes arasındaki geçidi zorladı ve karşı saldırılara karşın ırmağın doğu kıyısında tutundu. Tehlike yaklaşıyordu.

Alman orduları geri çekilme hareketini başarsalar bile, durup dinlenebilecekler miydi? Foch yeni bir saldırı plânı hazırladı. Petain tarafından tasarlanan ve Lorraine'e hücum edilmesini öngören plânı kabul etti. 20 Ekim günü emirlerini verdi: General de Castelnau, kasım ayı ortasında yirmi iki piyade tümeni ile sekiz yüz hücum tankını Moselle kıyısına sürecekti. Alman komutanlığı bu plândan habersizdi; fakat başka bir tehlikeyi bekliyordu: Avusturya topraklarından Bavyera'ya yöneltilecek bir saldırıyı. İtilâf devletleri bu saldırıyı hazırlamaktaydı. 2 Kasımda, üç ya da dört haftaya kadar biri Inn vadisinden, öteki de Salzburg'dan, aynı merkezden hareket etmek üzere Münich'e iki saldırı yöneltmeye karar verildi; hareketi yönetecek olan İtalyan komutanlığının elinde, beş Fransız-İngiliz tümeniyle destekle-

nen otuz beş tümen bulunacaktı.

Alman komutanlığı bu darbeye nasıl karşı koyabilecekti? Türkiye'de, Romanya'da ve Güney Macaristan'da bulunan ve hepsi on tümen kadar olan birlikleri de acele getirmeyi düşündü. Fakat bu tümenler demiryollarından yararlanabilecekler miydi? Eğer Romanya tekrar savaşa başlamaya karar verir; şimdi Avusturya-Macaristan'ın egemenliğinden kurtulan Çekler düşmanca bir tavır takınırlarsa silâh gücüyle yol açmak gerekmeyecek miydi? Göner, batı cephesinden üç Bavyera tümenini alıp, ülkelerini savunmak üzere geriye göndermeyi düşündü; ama düşmanın on katı gücü karşısında bu birlikler ne yapabilirdi ki?

Büyük karargâh çöküntünün kaçınılmaz olduğunu kavramıştı. 6 Kasımda başbakana, silâhları bırakmak gerektiğini bildirdi. Eğer Başkan Wilson, son Alman notasına cevap vermezse, doğrudan doğruya Foch'tan ateşkes istenilmeliydi. Ne kadar zamanda? Gröner en geç üç gün içinde diye cevap verdi. Alman ordusu, savaşın durdurulması durumunda, savaş alanında teslim olmak zorunda kalacak, diye başbakan yardımcısı Gröner'e hak verdi. Almanya'nın direnişi sona ermek üzereydi.

Böylece, ihtilâf homurtuları gittikçe artarken, cephe de yıkılmak üzereydi. Hükûmet çaresizlik içindeydi. Ordu teslim mi olacaktı? Bunun önüne geçilemezdi. 6 Kasım günü öğleden sonra son Amerikan notası geldiği sırada, Almanya'ya Mareşal Foch'un ateşkes koşullarını hazırladığı bildirildi. Başbakanla Gröner Alman delegelerini derhal yola çıkartmaya karar verdiler.

«Savaş böylece sona erdi.» Proyer'in bu sözlerinin doğruluğu, belgelerin okunmasıyla, tanıkların sözleriyle doğrulanmıştır.

Şimdi ortaya çıkan tek sorun siyasal nitelikteydi: ihtilâli önlemek olası mıydı? Sosyal Demokrat Parti ileri gelenleri bundan korkuyorlardı; ihtilâle «utanç verici bir şey» gözüyle bakıyorlardı; cumhuriyetçi olmakla birlikte, monarşiyi kurtarmaya çalışıyorlardı. Fakat, üyelerinin ellerinin altından kaçması, «bağım-

sızların» peşinden gitmesi tehlikesi vardı. Kaynaşmayı dindirmek için, imparatorun çekilmesi gerekti. 7 Kasım günü, Scherdemann başbakana bir ültimatom verdi: Eğer yirmi dört saate kadar imparator çekilmezse sosyalistler hükûmetten çekileceklerdi. Başbakan boş yere bir kere daha II. Wilhelm'e baş vurdu «Tahttan çekilmek korkunç bir hareket, fakat sosyalistlerin hükûmete katılmaması imparatorluk için daha büyük bir tehlike» dedi. II. Wilhelm kabul etmemekte direniyordu. Bu inat karşısında başbakan geri çekildi: imparatorun tahttan çekildiği ilân edilmezse, Berlin halkı, çok geçmeden sokağa dökülecekti. Ebert bunu haber vermişti kendisine. Ama ne yapabilirdi ki?

9 Kasım günü imparatorluk rejimi çöktü; II. Wilhelm'in Spa'da kurduğu hayaller suya düştü. Hindenburg'la Gröner, ihtilâli bastırmak için orduya güvenilemeyeceğini anlamışlardı; asker halka ateş açmak istemeyecekti. Eğer bu iş için güvenilecek ögeler bulunursa bile bunların beslenmesini sağlamak olanaksızdı: Düsseldorff, Köln, Goblene depoları işçi ve asker konseylerinin eline geçmişti. Prusya muhafız birlikleri yetişinceye kadar, ihtilâlciler Rhin köprülerini tutmuş olacaklardı. Kendisine bunlar bildirildiği zaman II. Wilhelm küplere bindi: Ordu, sancağa el basarak kendisine bağlı kalacağına yemin etmemiş miydi? Gröner, «Bu bir ham hayaldir» diye soğukça cevap verdi. Bu sırada orada cepheden gelmiş, albay ve general rütbesinde otuz kadar subay vardı; Hindenburg ne düşündüklerini anlamak için çağırmıştı. İmparator düşüncelerini sordurdu. Birlikleri yaya olarak -çünkü demiryolları kesilmiş olmalıydı- düzenli bir ikmal ve iaşe yapılmadan Berlin üstüne yürütmek olası mıydı? Saat yarımda Albay Heye bu sorunun cevabını getirdi: «Ordu hâlâ imparatora bağlıdır; fakat tükenmiş ve bezgin bir durumdadır; bir an önce dinlenmekten ve barışa kavuşmaktan başka düşüncesi yok. Haşmetmeapları da başlarında olsa bile halkın üstüne yürümez. Bolşeviklere karşı da yürüyecek değildir. Tek isteği ateşkesin imzalanmasıdır.» II. Wilhelm ses çıkartmadan dinledi. Birkaç dakika sonra boyun eğdi; imparatorluk tah-

tından çekiliyordu, ama Prusya kralı olarak kalmak istiyordu. Bu trajik anda yalnız bir taht söz konusuydu. Alman delege heyetinin telgrafla bildirdiği ateşkes koşulları konusunda kimse bir şey söylemedi.

Bu sırada Berlin'de ihtilâl patlak vermişti. Geceleyin, bağımsız sosyalistlerin liderleri bir genel grev emri verdiler. Sabahın dokuzunda Scheidemann dışişleri bakanlığından istifa etti. Saat onda işçiler, fabrikalarda işlerini bıraktılar; sokaklarda yüzlerce gösteri yürüyüşü düzenlendi. Başkent komutanının elinde, seçme avcı taburu askerleri vardı; bunlarla ihtilâlcilere karşı koyabilirdi. Ama, hareket emri verilir verilmez bunlardan bir tabur silâhının namlusunu yere çevirdi: Öğleye doğru bütün birliklere parola ulaşmıştı: Asker harekete geçmeyecek. İhtilâlin zafer kazanmasını beklemeli miydi? Rejim göçmekte olduğuna göre, aşı-

İhtilâle katılan Alman askerleri

rıların eline geçmesine meydan vermeden, iktidarı sosyalistlere, Ebert'e teslim etmek daha iyi değil miydi? Saat on bir buçukta Bade Prensi Max, II. Wilhelm ile görüşmeye geçmeden Wolff ajansıyla şu bildiriyi yayınlattı: «İmparator ve Kral» kendisi ve oğlu adına «tahttan çekildi.» Öğleyin de Ebert'e başbakanlık görevini alması önerisinde bulundu. Saat ikide, Scheidemann Reichstag'ın balkonundan cumhuriyeti ilân etti. İhtilâl, kan dökülmeden yapılmıştı. Bu olup bitenler Spa'da daha bilinmiyordu. Yalnız öğleden sonra saat ikiye doğru, eski dışişleri bakanı Hintze, büyük karargâhtan II. Wilhelm'in imparatorluktan çekildiğini haber vermek üzere hükûmete telefon etti. Ama o zaman olup bitenleri öğrendi: Bade Prensi Max, hükümdarla Kronprinz'in Prusya tahtından çekildiklerini ilân etmişti bile. Kronprinz'in kurnaz başkanı General Schulenburg «Bu bir ihanet, bir hükûmet darbesidir» diye bağırdı. II. Wilhelm bir an karşı koymayı düşündü. Prusya kralı olarak kaldığını, ordusundan ayrılmayacağını söyledi. Son kuruntusuydu bu da! Artık büyük karargâhın muhafız birliğine de güvenilemezdi. Ne yapmalı, Berlin'e dönmeli miydi? Bu, isyancılara yakalanıp hapse atılmak tehlikesini göze almak demekti. Cepheye gidip ilk hatta savaşa katılarak onurla ölmek mi daha iyi olurdu yoksa? Gröner, günlerden beri bunu öneriyordu; fakat imparatorun yakın çevresindekiler böyle bir mesajı kendisine bildirmediler. Wilhelm'in kendisi de böyle bir şeyi aklından geçirmiyordu herhalde. Tek bir çıkar yol vardı: Hollanda sınırı yakındı; en iyisi gidip bu tarafsız ülkeye sığınmaktı. Hükümdar epey tereddütten sonra buna karar verebildi; oturduğu yere, bir hücuma karşı koyabilmek için, silâh ve cephane konulmasını emretti. «Beni ordudan ayrılmaya teşvik ediyorlar. Bu bir şerefsizliktir. Herkes korktuğumu zannedecek. Karım, Patsdam'da, oturuyor; karışıklıkların ortasında cesaretle. Burada kalacağım.» Ama geceleyin Hollanda'ya gitti. Bir Alman tarihçisi «bu bir gücün öteki gücü ezdiği bir ihtilâl değildi; bu kendi gücüyle ayakta duramayacak olan köhne bir düzenin kendiliğinden yıkılışıydı» diyordu.

Bulgarların ayrılışını duyar duymaz, Türk hükûmeti mahvolduğunu anlamıştı. Kuşkusuz, son haftalarda, askerî durum iç açıcı değildi; fakat ordunun Filistin'de uğradığı bozgun uzak bir tehlikeydi. Fakat şimdi tehlike İstanbul kapılarına gelip dayanmıştı: Franchet d'Esperey'in birlikleri Doğu Trakya'ya girebilirdi. Başkentin savunması için, Türk genelkurmayının elinde yalnız sekiz tümenlik bir kuvvet vardı; geri kalan yirmi kadar tümen de Suriye ve Irak'tan Kafkasya'ya kadar imparatorluğun bir ucundan öteki ucuna dağılmıştı. Alman birliklerinin destek olabileceğine güvenmemeliydi: Ludendorff, ekim ayı başında, Osmanlı cephesine destek olan Alman birliklerini geri çağırmıştı. Sonunda, İstanbul, denizden yapılacak bir saldırıya karşı kendisini savunacak durumda değildi. Akdeniz Müttefik Filoları Komutanı Amiral Ganchel ile Malta üssü komutanı İngiliz Amirali Calthorpe, savunma düzeni 1915'deki kadar sağlam olmayan Çanakkale Boğazını zorlamaya hazırlanıyorlardı.

İttihat ve Terakki hükûmetinin etkinliği çoktan sarsılmış olduğu için buna karşı koyacak durumda değildi; tam bir perişanlık içindeydi. Talât (61) felâketin sorumluluğunu, düşüncesizce ataklık ettiğini ileri sürdüğü Enver'in (62) üstüne atıyordu. 7 Ekim günü hükûmet istifa etti. İktidarı eline alan Ahmet İzzet Paşa, İttihatçıların güttüğü politikaya şiddetle karşıydı; 1914'de Türkiye'nin savaşa girmesinin aleyhinde bulunmuştu; şimdi tek bir kaygısı vardı: En kısa zamanda barışa kavuşarak çöküntüyü önlemek; Almanya teslim olmadan önce ayrı bir ateşkes imzalamak. Böyle yapmakla, Almanya'dan ayrılışının mükâfatı olarak düşmanın Osmanlı İmparatorluğu'na daha hafif koşullar koşacağını umuyordu.

Bu ateşkes isteğinde bulunmak için kime baş vurmalıydı? Balkanlardaki müttefikler arası ordunun komutanı General

(61) Dahiliye Bakanı Talât Paşa.

(62) Başkomutan vekili Enver Paşa.

Ahmet İzzet Paşa

Franchet d'Esperey'e mi? Akdeniz'deki müttefik donanmasına komuta eden Fransız amiraline mi? İsviçre'deki elçilikler aracılığı ile İtilâf hükûmetlerine mi? Yeni hükûmet bu yolların hepsini aynı zamanda denedi. Berne'e bir heyet gönderdi; General Franchet d'Esperay'e bir delege göndermek istediyse de, bu, savaş hatlarından geçemedi. Fakat, düşmanla ilişki kurabilmek için elinde başka bir fırsat vardı: İngiliz generali Tovrashend 1916'dan beri tutsak olarak, Büyük Ada'da tutuklu bulunuyordu, Ahmet İzzet Paşa İngiliz generalini İstanbul'a getirtti. İngiltere, daha önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına karşı değil miydi? Şimdi de Türkiye'yi temelden bir çöküntüye uğrama tehlikesine karşı koruyamaz mıydı? Townshend rolünü kavramıştı. Türk hükûmeti derhal Almanya'dan ayrılırsa, nisbeten hafif koşullarla karşılaşacağı fikrini vermeye çalıştı. 15 Ekimde, sadrazama, Ege Denizi'ndeki İngiliz filosu komutanına Türk önerilerini götürmeye hazır olduğunu bildirdi. Ateşkes esaslarının taslağını da şöyle çiziyordu: Boğazların açılması, Irak'a, Su-

riye'ye ve Kafkas bölgelerine özerklik verilmesi. Ahmet İzzet Paşa: «İngiltere hükûmeti Türkiye'yi koruduğu takdirde» bu koşulları kabul edeceğini söyledi. Serbest bırakılan Townshend, 18 Ekimde İzmir'e gitti, iki gün sonra Mondros'taydı. Böylece Türk hükûmeti manevrasına başladı: Son dakikada, Almanya ile olan ittifakını bozduktan sonra, bütün İtilâf devletleri yerine, İngiltere'ye baş vurmakla, bozgunun sonuçlarından mümkün olduğu kadar kurtulacağını umuyordu.

Avusturya-Macaristan

İtilâf devletleriyle ortaklarının, ulusal azınlıkların hareketlerini açıkça desteklemeye ve ayrılıkçı eğilimlerini desteklemeye karar verdiğinden beri, Avusturya-Macaristan'ın iç durumu daha da kötüleşmişti. Avusturya'daki azınlıklar ihtilâlci bir tutumdaydılar: Çekler, 14 Temmuzda bağımsız bir Çek devletinin hazırlıklarını yapmak üzere bir ulusal konsey kurmuşlardı. Yugoslavlar da 17 Ağustosta Laybach'ta buna benzer bir konsey kurdular. Bütçe tartışmaları sırasında azınlıkta kalan Seidler kabinesinin yerine Hussarek'in başkanlığındaki kabine geçti; ama bu hükûmet de uzun ömürlü olmadı. Macaristan'da hükûmetin durumu daha sağlam görünüyordu; fakat Wekerle hükûmeti, bir yıldan beri hazırladığı seçim reformunu meclise onaylatamadı. Ekonomik sıkıntılar hükûmetin içinde bulunduğu güçlükleri büsbütün arttırmıştı: Ukrayna kaynaklarından yararlanılmakla birlikte sivil halkın yiyecek işi, özellikle Avusturya'da günden güne zor bir duruma girmekteydi; her yönetim bölgesi, elindeki stokları kendine saklamak istiyordu. Ulusal bölgeciliğe, şimdi ekonomik bölgecilik de ekleniyordu.

İmparator Charles, ihtilâlci eğilimleri yatıştırmak için azınlıkların isteklerini yerine getirmenin zorunlu olduğunu görüyordu; monarşinin iç yapısını yeniden örgütlendirmeyi düşünüyordu; bu rejimde, uydu azınlıklar, bir devlet federasyonu içinde özerk gruplar meydana getireceklerdi. Fakat bu düşünceler, belirsiz is-

teklerden başka bir şey anlatmıyordu: Avusturya hükûmetinin başına hâlâ reformları gerçekleştirebilecek bir adamı getirmeye cesaret edemiyordu; Macaristan'da ise politikacıların, özellikle ulusal azınlıkların özerkliğine düşman olan Tisza'nın direnmesiyle karşılaşmaktaydı. İmparator, ordu bozguna uğradıktan sonra monarşinin, ihtilâlcilerin ümitlerinin artması üzerine nasıl bir tehlike içine düşeceğini kavramıştı; bunun için, düşman kesin saldırıya kalkmadan, savaştan çıkmak istiyordu; fakat barış önerisinin suya düşmesi bu ümidini de boşa çıkardı. Artık, beklemekten başka çare yoktu.

Bu arada Bulgaristan çöktü. General Franchet d'Esperey ordularının Avusturya-Macaristan topraklarını istilâ etme olasılığı, buralarda yaşayan halkları kımıldattı, ayrılıkçı eğilimleri alevlendirdi. Ekimin ilk günlerinde, parlâmentonun toplantısı başladığı sırada ihtilâl belirtileri göründü: Polonyalılar, bağımsız bir devlet kurmaya kararlı olduklarını ilân ettiler; Korochetz adındaki milletvekili, Sırpların, Hırvatların ve Slovenlerin birleşmek istediklerini açıkladı. Bu grupların temsilcileri 6 Ekimde Agram'da toplanmışlardı. 14 Ekimde bir gösteri sırasında, halk «Yaşasın Çekoslovak Cumhuriyeti» diye bağırmıştı. Bu tehlikeler karşısında Avusturya'nın Alman asıllı halkı boyun eğmiş gibi görünüyordu: Sosyal Demokrat Parti, azınlıklara kendi yazgılarını kendilerinin belirlemeleri hakkını tanıdığını ilân etti. Sosyal Hıristiyanlar da onlar gibi yaptılar. Macaristan'da Tisza'nın, Eylül sonunda Güney Slavlarıyla görüşmeye girişmek istemesi bir sonuç vermedi; 10 Ekimde Sırp-Hırvat koalisyonu buna karşı koydu. İmparator, 12 Ekimde, bütün partilerden gelen 32 temsilci ile bir toplantı yaptı; beş saat süren tartışmalardan sonra bir anlaşma temeli bulunamadan toplantı dağıldı: Çek ve Yugoslav azınlıklarının liderleri, tam bağımsızlık getirmeyen hiçbir çözüm yolunu kabul etmiyorlardı; Macar politikacıları ise, etkinliklerini kıracak olan siyasal meşrutî bir yeniden kuruluşa karşı çıkmışlardı.

Ne yapacağını şaşırmış olan Charles, yine de, kimsenin iste-

mediği bir reformu gerçekleştirmeye çalıştı. Fakat, Macar devlet adamlarının kesin isteklerini göz önünde tutarak, bunu yalnız Avusturya'da uyguladı. 18 Ekim tarihli bildiri ile Avusturya'nın federal bir devlet olacağı ve bu devletin toprakları üzerinde yaşayan her etnik grubun, kendi toprağında kendi siyasal varlığına sahip olacağı ilân olunuyordu. Bu formülü kabul etmekle, Avusturya imparatorluk meclisi, kuşkusuz Başkan Wilson'un «On dört ilke»sini düşünmüştü; bunda yalnız Avusturya Krallığı'nda yaşayan azınlıkların özerkliği konusuna değinilmişti. Fakat bağımsızlık isteyen azınlıklara bu uzlaşmayı nasıl kabul ettirmeliydi? Çekler de Yugoslavlar da hiçbir tartışmaya yanaşmıyorlardı. Hükûmet bu davranışıyla parçalanma hareketini çabuklaştırmaktan başka bir şey yapmış olmadı: Alman memurlarının, hizmet ettikleri idealin artık geçmişte kaldığını söyleyerek cesaretlerini kırmıştı; bundan başka orduyu da karıştırdı; gözleri hep geride olan azınlıklara bağlı askerler, yıkılmak üzere olan

Çek gençleri Prag'daki imparatorluk armasını indiriyorlar

bir rejimi savunmak için dövüşmek istemiyorlardı. Macarları da küstürdü; bunlarda imparatorun hareketini, 1867 uzlaşmasının bir çiğnenişi sayıyorlardı.

Hiç olmazsa bu hareketiyle Başkan Wilson'un gözüne girebilmiş miydi? 21 Ekimde alınan Amerikan cevabı, bu ümidi de suya düşürdü. Başkan Wilson «on dört ilke» sini ilân ettiği 8 Ocak tarihli mesajında, Avusturya-Macaristan'da yaşayan halkların yalnız özerk bir yönetime kavuşmalarını öngörmüştü; fakat o zamandan beri durum değişti; çünkü Amerika Birleşik Devletleri, Çekoslovaklara savaş durumunda bir devlet niteliği vermeyi kabul ettiği gibi, Yugoslavların bağımsızlığından yana olduğunu açıklamıştı. Notada, bunun için başkan, barışma konuşmalarına temel olarak, yalnız bu halkların özerkliğini kabul edemez, deniliyordu: Ulusal isteklerini hangi çözüm yolunun tatmin edeceğine karar vermek, başkanın değil, bu halkların işiydi.

Durian: «Wilson'un cevabı birdenbire, monarşinin çerçevesini parçalayan bir bomba gibi patladı» diye yazar. Savaşı kazananların sözcüsü, yazgılarını belirleme işini halkların kendisine bıraktığına göre, artık bunların bağımsızlık isteklerinin gerçekleşmesine ne engel olabilirdi? Prag'daki ulusal konsey yayınladığı bir bildiride «Çek halkının, geleceğini belirlemesi için, Viyana ile görüşmelere girişmeye gereksinimi yoktur» deniliyordu. Yugoslav ulusal konseyi de: «Slovenlerin, Hırvatların ve Sırpların yaşadığı toprakların tek bir devlet durumunda birleştirileceğini» ilân etti. Transilvanya'daki Romanyalılar da seçme bir ulusal meclis kurmak istiyorlardı. Viyana'da, Budapeşte'de büyük bir şaşkınlık, büyük bir perişanlık vardı. İmparator, 24 Ekimde, Avusturya'da, Lammasch'ın başkanlığında bir hükûmet kurdu; bu hükûmet yeni bir temel üzerinde partilerle görüşmeye girişmek istiyordu. Ulusal devletler serbestçe kurulacak, fakat ortaklaşa bir yürütme organı aracılığı ile birbirlerine bağlı olacaklardı. Aynı gün Macaristan'da Wokerle kabinesi istifa etti. Charles yeni bir hükûmet kurmaya çalışırken, parlâmento toplantısının ortasında «Fransa'nın dostu» olduğunu ilân eden Kont Karolji,

bir Macar ulusal konseyi kurdu: çifte krallığın sona erdiğini; bağımsız bir Macar devletinin doğduğunu, bu devletin Almanya ile olan ittifaktan çıkacağını ilân etti. Kont Czernin: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarihe karıştı; diyordu. Ona göre: «Ulusal konseyler tarafından, karşılıklı ilişkiler kuracak hükûmetlerin kurulmasından» başka çıkar yol yoktu.

İşte yine o 24 Ekim günü, İtalyan cephesinde son çarpışmalar oluyordu. İtalyan başkomutanlığı, haftalardan beri, sürekli olarak kesin saldırıyı ertelemişti. Bu saldırıyı, Avusturya-Macaristan ihtilâl kaynaşması içine düştükten sonra başlattı. İtalyan birlikleri, yoksunluklar yüzünden bitkin; asker kaçaklarının artması yüzünden çözülmüş, ülkeden gelen haberler yüzünden moreli bozulmuş bir durumdayken Avusturya-Macaristan ordusuna çullandı. Artık ulusal bir ülküsü olmayan bu ordu buna nasıl karşı koyabilirdi? Dikkatle hazırlanan, sıkı bir biçimde uygulanan İtalyan plânında iki saldırı öngörülmüştü: 8. Ordu (General Caviglia) sağ kanadından iki İngiliz tümeni tarafından, sol kanadından da bir Fransız tümeni tarafından desteklenerek Piave'yi ağarak V. ve VI. Avusturya ordularını birbirinden ayırmaya çalışacaktı; 4. Ordu da Grappa dağına hücum edecekti. Her ne kadar beş gün süren çetin çarpışmalardan sonra da, 4. Ordunun saldırısı kesin bir sonuç vermemişse de, 8. Ordu tam bir başarı kazandı. 28 Ekim günü General Caviglia'nın ustaca bir manevrasıyla hücum birlikleri doğu kıyısı üzerinde birçok köprübaşı kurmuştu. Avusturya-Macaristan iki gün içinde hızla bozguna gidiyordu; ayın 30'uncu günü İtalyan birlikleri Vittorio Veneto'yu işgal etti. Cephe tam olarak yarılmış, yenilgi bozgun durumunu almıştı. Karşı koyma gücünde olmayan Avusturya-Macaristan komutanlığı yalnız bir felâketi önlemeye çalışıyordu: Alman aslından olan askerlerin bağlılığıyla, şurada burada bir iki karşı saldırı yaparak İtalyan birliklerinin ilerleyişini geciktirmişti. Fakat çift krallığın ordusu dağılmıştı; artık el altında tutmak olası değildi. Otuz tümen savaşa devam etmeyi red etti. Genelkurmay başkanı, bütün generallerin bu yararsız dövüşe son ve-

rilmesini istediklerini söylüyordu.

Ordunun bozguna uğraması sonu çabuklaştırdı. Çek ve Yugoslavların ülkelerinde ulusal konseyler, artık Viyana'da olup bitenlerle ilgilenmeden hükûmet kurmaya çalışırken, artık otoritesi kalmamış olan imparator, çift krallığın tasfiyesini yönetiyordu. Burian'ın yerine dışişleri bakanı olan Andrassy, 27 Ekimde Başkan Wilson'a bir nota, gönderdi. İmparatorlukta yaşayan halklara istedikleri gibi devlet örgütü kurma hakkını tanıyor ve «başkalarıyla girişilen görüşmelerin sonunu beklemeden»-yani Almanya'sız- ateşkes ve barış görüşmelerine başlanılmasını istiyordu. Fakat bu diplomatik girişim de başkomutanlığın isteğinden dolayı pek ağır yapılmıştı. 29 Ekimde imparator doğrudan doğruya İtalyan komutanlığından gerekli ateşkesin yapılmasını istemeye karar verdi. Teslim olmakla ne elde etmeyi umuyordu? Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkıntılarından doğan yeni devletlerle hep bağlantı içinde bulunmak istiyordu. Bu Tuna federasyonu kurulup da, bunun başına yeni imparatorluk ve krallık hanedanı geçemez miydi? Andrassy İsviçre'deki İngiliz ve Fransız temsilcilerine bu öneriyi gönderdi.

Perişan durumdaki bir hükûmetin bu çeşit jestlerinin ne etkisi olabilirdi ki? 28 Ekimde, Prag ulusal konseyi yönetimi eline aldı; Çekoslovak Cumhuriyeti kan dökülmeden ilân edildi. Genel vali Kont Goudenhove, Viyana'dan karşı koymama emri aldı. 29 Ekimde Sloven ulusal konseyi, Agraus'da, Avusturya'dan ayrılarak Hırvatlar ve Sırplarla bir devlet kurduğunu ilân etti. 30 Ekim günü bir «Alman ulusal meclisi», şeklinin cumhuriyet mi, krallık mı olduğunu söylemeden bir Avusturya devletinin kurulmasını oyladı. Lammaseh hükûmeti yerinde kalmıştı, ama hiçbir otoritesi yoktu. Demiryolları bakanı «Tek bir lokomotifin harekete geçmesi için bile emir veremem» diyordu. İmparator da şunları söylemişti «Şu hale bakın: Ordunun başkomutanıyım, ama askerim yok; yine de yerimde kalıyorum.» Macaristan'da için için bir isyan ateşi kaynıyordu: Budapeşte'de, cepheden ayrılan askerlerle polis arasında silâhlı çatışma oldu. İmparatorun

temsilcisi olan Arşidük Joseph boşuna bir kabine kurmaya çalıştı. 30 ve 31'e bağlayan gece, iktidarı «Fransa'nın dostu» Kont Karolyi'ye vermekten başka çare bulamadı. Birkaç saat sonra, Macarların üstünlüğüne dayanan sert bir rejimi inatla yürütmüş olan Kont Tisza öldürüldü.

Gittikçe artan anarşi tehlikesi karşısında imparator sözde iktidarına hâlâ dört elle yapışıyordu. İşte bu cansız hükûmet 3 Kasım günü Villa Giusti ateşkesini imzaladı. Koşullar ağırdı. Ama nasıl tartışabilirdi bunları? Avusturya hükûmeti, İtilâf devletlerinden, şu Tuna federasyonu önerisine cevap bekledi. İtilâf devletleri, artık hiçbir meşru otoritesi kalmamış olan bir imparatorluk hükûmetiyle görüşmelere girişemeyeceklerini; yalnız yeni kurulan bağımsız devletlerin hükûmetlerini tanımak istediklerini bildirdiler. İmparatorluk tacını kaybettikten sonra, Charles başka bir taç sahibi olabilir miydi? Nüfusu altı milyon Almana inen yeni Avusturya devletinin hükümdarı olarak kalmayı umuyordu. Berlin'de ihtilâl patlak verdiğini duyunca bu ümide de veda etti. 11 Kasım günü Avusturya topraklarından ayrıldı; ayın on ikinci günü parlâmento, Cumhuriyet ilân ederek Almanya'ya bağlanmaya karar verdi. Charles, Macaristan'a sığınmıştı. Eckardtsan şatosuna geldiği zaman, Karolyi'nin de Cumhuriyeti kurmaya karar verdiğini öğrendi. 13 Kasım günü herhangi bir kararı imza etmeden, Charles artık devlet işlerinden elini çektiğini ilân etti. Geçmişin son kalıntısı olan hanedan da imparatorluk gibi göçüp gitti.

Böylece, birkaç gün içinde üç devlet teslim olmuştu: 18 Ekimde Türkiye; 29 Ekimde Avusturya-Macaristan; Almanya'da 6 Kasımda, İtilâf devletlerinden artık tartışacak durumda olmadığı ateşkes koşullarının bildirilmesini istedi. İtilâf devletleri ve ortakları artık isteklerini zorla kabul ettirebilirlerdi.

XXX. BÖLÜM

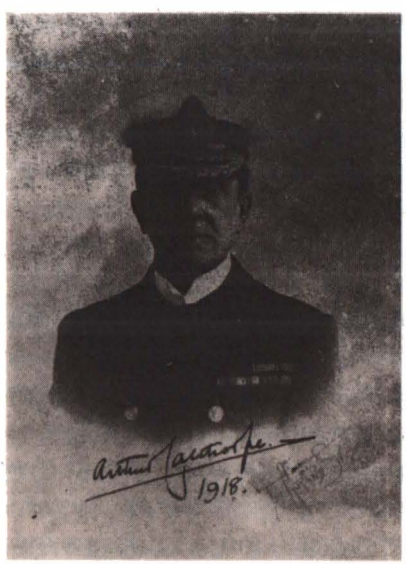
ATEŞKESLER

Ağustos başında kimse 1918 savaşının bir zaferle sonuçlanacağını ummuyordu. Eylül sonunda bile Foch, 1919 savaşının hazırlıklarına başlamayı düşünüyordu. Almanların ateşkes istemeleri birden beklenmedik ufuklar açtı. İtilâf devletleri ve ortakları buna cevap vermeye hazır değillerdi. Amerika Birleşik Devletleri ile İtilâf devletleri arasında «savaş hedefleri» konusunda bir görüş alış verişi olmamıştı; oysa bu konuda ciddî ayrılıklar olduğunu bilmeyen yoktu. İngiltere ile Fransa'nın çıkarları bağdaşmaz değildi ama ayrı yönlerdeydi: Birinin gözü uzaklardaydı; denizlerdeki üstünlüğünü, sömürgeleriyle ilgili sorunları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arap ülkelerini düşünüyordu; öteki ise bütün dikkatini kıt'a Avrupa'sında kurulacak barış antlaşmasının hükümleri üzerine toplamıştı. İtalya'nın ise Adria Denizi'nde ayrı bir politikası vardı: Yani Yugoslavya devletinin kuruluşu hangi ölçüde 26 Nisan 1915 antlaşmasıyla İtalya'ya verilen sözlerle bağdaşacaktı? Sonnina'nın, Roma Kongresinden sonra da ihtiyatlı davranışı bu konuda güçlükler çıkacağının belirtisiydi. Yenilenlere kabul ettirilecek koşulların incelenmesi yenenler arasındaki dayanışma için bir sınav olacaktı.

Mondros Mütarekesi

Türkiye ile girişilen ateşkes görüşmelerinde İngiltere kendi başına hareket etti. Her ne kadar, Amiral Gauchet, daha önce bir anlaşma tasarısı hazırlayarak Fransız hükûmeti ile müttefikleri-

nin onayına sunmuş bulunuyorsa da, Mondros'ta, General Townshend'in getirdiği Türk önerilerini İngiliz amirali Calthorpe aldı. Londra hükûmeti Calthorpe'a yetki verdi. Fransız hükûmeti bunu protesto etti: İngiliz amiralinin Türklerle doğrudan doğruya görüşmeye girişmek için hiçbir yetkisi yoktu; başkomutan değildi; müttefik devletlerin ortaklaşa rızasıyla kendisine yetki verilmiş değildi. İngiliz hükûmeti sınırı aşıyordu. 28 Ekim günü, Amiral Calthorpe, Mondros'ta bulunduğu halde Fransız amirali Amet'ten ayrı olarak Türk delegesi ile ilk görüşmeyi yaptı; Türklerin yalnız İngilizlerle görüşmek istediklerini söylüyordu. Ayın 30'uncu günü anlaşma metni yazıldı; Fransız hükûmeti, Amiral Calthorpe'dan, müttefiklerin rızası alınmadan imza etmemesini istediği halde, İngiliz amirali, ateşkesi imza ederek, Fransız arkadaşlarına ertesi gün öğle üstü çarpışmaların durması gerektiğini söylemekle yetindi. Fransa oldu bitti karşısında boyun eğdi; 31 Ekimde ateşkes hükümlerini onayladı.

Amiral Caltorpe

Mondros ateşkesi gereğince, Türkiye ordusunu derhal terhis edecekti; bütün savaş gemileri limanlara dönecekler; Suriye, Trablus ve Irak'taki Türk garnizonları teslim olacaklardı. Bu ateşkes gereğince İtilâf devletleri, Çanakkale ve İstanbul boğazları ile Batum ve Bakû gibi stratejik yerleri işgal edebilecekti. Bundan başka demiryollarını denetimleri altına alıp Toros geçidini işgal edebileceklerdi; bu ateşkes gereğince Türkiye, Almanya ve müttefikleri ile bütün ilişkilerini kesmek zorundaydı.

Bu ateşkes hükümleri arasında, barış antlaşmasında ele alınacak olan toprak sorunları söz konusu edilmemişti; Türkiye'yi silâhsızlandırmak ve yazgısını İtilâf devletlerinin eline bırakmakla yetiniliyordu. Bu koşullar bütün İtilâf devletlerinin toptan ileri sürebilecekleri koşullardan farklı değildi. Fakat, İngiltere'yi doğrudan doğruya ilgilendiren ve deniz kuvvetlerine değinen maddelerinin açık olmasına karşılık, toprak konuları belirsiz bırakılmıştı: İngiliz görüşmecileri Güney Anadolu'da ve Kafkasya'daki sınır çizgilerini belirlemeyi gerekli bulmamışlardı; İngiliz çıkarları bakımından önemli olan yerleri elinde tutmak onlara yetiyordu: Boğazlar, Bakû petrol kuyuları ve General Allenby ordusunun tam olarak işgal ettiği Filistin. Ne Fransa'nın, ne İtalya'nın ne de Yunanistan'ın, Anadolu'daki çıkarları için, Mondros ateşkesinde gerekli güvence vardı.

Villa Giusti Ateşkesi

Avusturya-Macaristan Genelkurmayı 29 Ekim günü İtalyan büyük karargâhına bir görüşmeci gönderdi. Ayın 31'inci günü General Weber'in başkanlığındaki Avusturya-Macaristan ateşkes heyeti Padua yakınındaki Villa Giusti'ye vardı. Daha o gün, yüksek savaş konseyi koşulları belirlemişti: Avusturya-Macaristan ordusunun derhal terhisi; teçhizatının yarısının bırakılması; tutsakların salıverilmesi; Londra antlaşmasıyla İtalya'ya verilmiş olan bütün toprakların boşaltılması; Almanya'ya hücum edebilmek için müttefik ordularına Avusturya topraklarından

geçme ve düzeni sağlamak için gereken yerleri işgal hakkının tanınması. Sırp delegesi Veniç'in, Güney Slavlarının yaşadıkları topraklardan Avusturya-Macaristan ordusunun çekilmesinin istenilmesinde ayak diremesi boşa gitti: Yüksek savaş konseyi, İtalya'nın kuşkusunu uyandırmamak için bir ateşkes metninde bütün Yugoslav sorununa yer vermeyi uygun bulmamıştı.

Bu önlemle, bütün İtilâf devletleri, kolayca anlaştılar. Bu ateşkes hükümleri Avusturya-Macaristan heyetine 2 Kasımda resmen ileterek, kabul edip etmediğini bildirmesi için de otuz saatlik bir süre verildi. Hükûmetinin hiçbir gerçek otoritesi kalmamış olmakla birlikte, kararı Viyana'da imparator verecekti. Charles bundan da kötüsünü bekliyordu. Fakat dört gün önce, savaşa son verme kararını bildirirken, II. Wilhelm'e, Güney Almanya'ya hücum etmek için Avusturya topraklarından geçmek isterlerse, İtilâf birliklerine izin vermeyeceğine söz vermişti. Buna razı olmaktansa kendisine bağlı son birliklerin başına geçip savaşacaktı. Ama şimdi bu koşulları tartışabilecek miydi? Zaman çok dardı: Bütün komutanlar, ancak derhal ateşkes imzalanırsa ordunun dağılmasının önüne geçilebileceğini söylemekte ağız birliği etmişlerdi. Bununla birlikte, Charles, yeni devletlerin ulusal konseylerinin de teslim olma sorumluluğuna katılmalarını istiyordu. Boş bir istekti bu: Almanların kurduğu Avusturya ulusal konseyi bile, imparatorluğun, halk temsilcilerinin fikrini almadan savaşa girdiğini, bunun için ateşkesi imzalamanın sorumluluğunu da tek başına yüklenmesi gerektiğini bildirdi. 2 Kasımı 3 Kasıma bağlayan gece, imparator ileri sürülen ateşkes koşullarını kabul etmeye karar verdi. Karşı duracak durumda değildi; General Webes'e imza yetkisi verdi. Fakat, İtalyan başkomutanlığı savaşa ateşkesin imzasından yirmi dört saat sonra son vermek istiyordu; bunu da ateşkes anlaşmasına ek bir yazı ile belirlettirdi: ilk hatlardaki birlikleri düzene sokabilmek için böyle bir süre gereklidir, diyordu. Avusturya büyük karargâhı bütün komutanlara derhal ateşkes emri gönderdi. Düşman, savaşın bittiğini kabul ettiği halde, İtalyan birlikleri 4 Kasım günü

öğleden sonraya kadar da ileri hareketlerine devam etti: işte bu yirmi dört saat içinde İtalyan ordusu düşman ordusunun en azından on iki tümenini tutsak aldı. Bu da şaşılacak bir yıkıntının son tablosuydu.

Rethondes Ateşkesi

Türkiye ile yapılan ateşkes görüşmelerinde de, Avusturya-Macaristan ile yapılan ateşkes görüşmelerinde de Başkan Wilson hiçbir rol oynamadı. Versailles'daki temsilcisi Albay House işi oluruna bıraktı: Herkes Almanya'nın elinden son dayanakları da çekip alma konusunda anlaşıyordu. Siyasal sorunlar sonraya bırakıldı; ateşkes anlaşmalarında Başkan Wilson'un, ileriki barışın temeli saydığı şu on dört ilkeye bile değinilmemişti.

Fakat, Washington hükûmeti, Almanya ile yapılacak görüşmelerde aynı tutumu sürdürmeye niyetli değildi. 23 Ekimde, Almanya ile alıp verdiği notaları resmen öteki İtilâf devletlerine bildirirken Başkan Wilson, iki sorunu ortaya attı. İtilâf devletleri, Almanya'ya, zarara uğrayan halkların çıkarlarını kesin olarak koruyacak bir ateşkes önermeye hazır mıydılar? Amerikan hükûmetinin önceden ileri sürdüğü temellere, yani on dört noktaya göre barış imzalamayı kabul edecekler miydi? Amerika'nın ortaya attığı bu iki soru, müttefikler arasında, ateşkesin askerî ve siyasal hükümleri üzerinde 5 Kasıma kadar süren bir tartışma açılmasına neden oldu.

İlke sorunu üzerinde hiçbir kuşku yoktu. Eğer Almanya yenildiğini kabul ederse, ne diye savaşa devam etmeliydi?

Düşmanı ezinceye kadar savaşa devam edip, ateşkesi zorla «Berlin» de imza ettirme düşüncesi sonradan doğmuştu. O sırada ne büyük komutanlar, ne de hükûmet sözcüleri böyle bir düşünceye sahipti. Barışın çok yakın olduğunu uman birliklerin, çabayı sürdürebilmek için gerekli olan manevî gücü kaybetmesinden mi korkuyorlardı? Almanya'yı, Bolşevikliğe yuvarlanmasına neden olabilecek çetin bir sınava sokmaktan mı kaçın-

mak istiyorlardı? Devlet adamlarıyla, sorumlu generallerin düşünceleri daha basitti: Mareşal Foch, Albay House'a «Savaş yalnız sonuçları için yapılır» demişti; eğer bu sonuçlar elde edilmişse -ki Almanya savaş dışı edildikten sonra böyledir- çarpışmalara devam etmekle ne kazanılacak? Komutanlık gereksiz olarak «bir damla kan» akıtmamalıdır. Clemenceau da «Çözüme bağlanmış bir askerî sorun yüzünden bir tek insanın hayatını tehlikeye sokmamalıyız» diyordu. Müttefikler arası konseylerde de bu görüşe karşı çıkan kimse yoktu. Yalnız Cumhurbaşkanı Poincare, 8 Ekimde, «vaktinden önce» yapılacak bir ateşkesin askerin hızını keseceğini söyleyerek karşı çıktı; tek korkusu Almanya'nın aldatıcı görüşmelerle düşmanlarını «oyalamak» istemesiydi. Fakat, ateşkes hükümleri bu tehlikeyi önleyecek kadar sert olursa, nasıl karşı çıkabilirdi? Öyle görünüyor ki, bozgunun ağırlığını maddî olarak, gözle görülür bir biçimde hissettirmenin kazançlı olduğu düşüncesi o sırada ileri sürülmüş değildi.

Ateşkes hükümlerinin incelenmesine başkomutanlarca başlanmıştı. 25 Ekimde Foch, Senlis'te, Haig, Pershing ve Petain'le görüştü. İngiliz başkomutanlığı ılımlı davranılmasını salık verdi: Almanların, işgal ettikleri Fransa ve Belçika topraklarıyla Alsace-Lorraine'ı boşaltmalarını yeterli buluyordu; müttefik orduları yorgundu; Alman ordusu kendi sınırına doğru geri çekildikten sonra karşı koyabilirdi; düşmanı son sınıra kadar sıkıştırmamalıydı. Fakat bu kadar hafif koşullarla yetinmek Alman ordusunun eline ateşkesi bozup yeniden savaşa başlama olanağını bırakmak olurdu. Fransızlar bunun için başka güvenceler de istiyorlardı: Rhin'in sol kıyısı ile sağ kıyı üzerindeki köprü başları işgal edilmeliydi; malzemeye, lokomotif ve vagonlara el konulmalıydı. Amerikan ordusu başkomutanı daha da ileri gitti: Almanya'dan bütün denizaltılarının teslimini istemeliydi.

26 Ekimde Foch, Clemencau'ya yazdığı bir mektupta zorunlu gördüğü koşulları bildirdi. Fransız hükûmetince de onaylanan bu Foch tasarısı incelenmek üzere Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'ye sunuldu. Wilson da Almanya'ya, bir daha si-

lâha davranma olanağı bırakmayacak koşulların kabul ettirilmesinden yanaydı; fakat bunun için, ağır toplarının bir kısmını müttefiklere teslim etmesinin istenilmesi yetmez miydi? Müttefik ya da Amerikan birliklerinin Alsace-Lorraine'i işgal etmesi gerekli miydi? Rhin'in sağ kıyısında köprübaşları kurmak uygun düşer miydi? Almanya'ya « alçaltıcı koşullar» kabul ettirmek, «Prusya asker takımının» amaçlarına hizmet etmek olmaz mıydı? Lloyd George da Fransız önerilerini çok ağır buluyordu; Haig'ın Senlis konferansında ileri sürdüğü itirazları o da tekrarladı. Bununla birlikte Clemenceau 30 Ekimde, İngilizlerle Amerikalıları razı etti. Bunun üzerine İngilizler, derhal, ateşkes hükümlerine kara kuvvetleriyle ilgili olanlar gibi, deniz kuvvetleriyle de ilgili sert hükümler konulmasını ileri sürdüler. Almanya yalnız denizaltılarını değil, donanmasının büyük bir kısmını da teslim etmeliydi. Foch, Alman su üstü filosunun artık tehlikeli olmadığını söyleyerek buna karşı çıktı. «İşte, gereksiz, alçaltıcı bir koşuldur bu!» diyordu. İngiliz amiralliğinin diretmesi karşısında yüksek savaş konseyi bir uzlaşma yolu buldu: Alman kruvazörleri ve zırhlıları müttefiklere teslim edilmeyerek, tarafsız bir ülkenin, bu da olmazsa, müttefik limanlarında hapsedilecekti. 4 Kasımda bu temel üzerinde anlaşmaya varıldı.

Ateşkesin siyasal hükümleri daha büyük güçlükler ortaya çıkardı. Başkan Wilson «on dört ilkesine» sıkı sıkıya sarılmıştı. Müttefikler, o ocak 1918'deki mesajını ilke bakımından onaylamakla birlikte, Amerikan hükûmetinin görüşlerini resmen kabul etmiş değillerdi. Bu belirsiz formülleri kabul ederlerse umulmadık bazı şeylerin olabileceğini düşünerek kaygı duymaktaydılar. Saldırıya uğrayan ve savaşın başlıca yükünü taşıyan kendileri olduğu için, Avrupalıların ruhsal durumunu bilmeyen ve onların sorunlarını kavramaktan uzak olan bir adamın müdahalesini hoş karşılamıyorlardı. Başkan Wilson'un kişisel temsilcisi Albay House, 29 Ekimde, Clemencau, Lloyd George ve Sonnino'ya bir ateşkes yapılmasına razı olmakla Amerikan barış koşullarını da kabul etmiş olduklarını söyleyince itirazlar yükseldi. Özellik-

le Lloyd George, «2'nci ilkesi» yani denizlerin serbest olması isteğini kabul edemeyeceğini bildirdi: Bu kabul edilirse ileride abluka yapmak olanaksız olacaktı; oysa Almanların karşı koyma gücünü kıran ekonomik silâh olmamış mıydı? Tartışma çok sert bir durum aldı: Albay House, eğer müttefikler on dört ilkeyi kabul etmezlerse, Almanya ile girişilen görüşmelerin kesileceğini söyledi; belki o zaman Amerikan hükûmeti bu görüşmelere tek başına devam edecekti! Bunun üzerine Clemenceau, bunun Amerika ile Almanya arasında ayrı bir barış imzalanacağı anlamına geleceğini söyledi. House da: «Olabilir» diye karşılık verdi. Böylece İtilâf devletleri arasındaki birlik tehlikeli bir an yaşıyordu. Eğer Amerika Birleşik Devletleri destek olmazsa İtilâf devletleri savaşa devam edebilirler miydi? Avrupa kamuoyunda da büyük bir saygınlık kazanmış olan şu Wilson ilkelerini açıkça red edebilirler miydi?

Bunun için bir uzlaşma yolu bulmak gerekti. Fransa ile İngiltere bazı kayıtlarla, «on dört ilke» yi kabul edeceklerdi. Lloyd George, 3 Kasım tarihli mektubunda, «Son savaşın akışı sırasında ortaya çıkan yeni koşullar karşısında» denizlerin sertbestliği konusunu tartışmaya hazır olduğunu söyledi; başka bir yükümlülük altına girmiyordu. Clemenceau, savaş tazminatı sorununda bir ilke yorumlamasını kabul ettirdi. İngiliz ve Fransız görüşleri karşısında bazı ödünlerde bulunan Albay House, İtalyan isteklerini red etmede güçlük çekmedi. Sonnino ile Orlando, toprak isteklerini sınırlandıran «9'uncu ilke» den kurtulmaya boşuna çalıştılar; Lloyd George'la Clemenceau da kendilerini desteklemediği için boyun eğmek zorunda kaldılar.

Böylece İttifak hükûmetleri 4 Kasımda Başkan Wilson'a bir muhtıra vermeye karar verdiler; bu mektupta on dört ilke temeli üzerinde barış antlaşmasını imzaya hazır olduklarını, ancak iki ilke üzerinde çekimser olduklarını belirttiler: Bir, denizlerin serbestliği ile ilgili maddenin yorumlanması konusunda «tam anlamıyla serbest» olduklarını kabul ediyorlardı. İki, işgal olunmuş toprakların «geri alınmasında», «Almanya'nın işgali dola-

Mareşal Foch ateşkesi imzalarken (11 Kasım 1918)

yısıyla İtilâf devletleri halklarının ve mülklerinin, kara, deniz ve hava saldırıları yüzünden uğradıkları zararları Almanya'nın tazmin etmesi» gerektiği idi. Dışişleri Bakanı Lansing 5 Kasımda bu notayı Alman hükûmetine göndererek, ateşkes koşullarını Mareşal Foch'a bildirmesini istedi: Albay House, Wilson'a bunun bir diplomatik zafer olduğunu yazıyordu. Gerçekte ise bu zafer bir belirsizliğe dayanmaktaydı: Hükûmetler, ortaklaşa olarak «On dört ilke» nin ayrıntıları yorumuna girişmemiş; ne Alsace-Lorraine'in sınırları sorununu, ne İtalya'nın sınırları sorununu, ne de kurulacak olan Polonya devletinin denize ulaşması sorunu tartışılmıştı. Zaman dardı. Artık, Wilson ilkelerinin gerçeklere uydurulması işi barış konferansında yapılacaktı. Fakat, bu konuda kısaca ileri sürülmüş görüşlerin içinde, ileride ortaya çıkacak anlaşmazlıkların tohumu saklıydı.

Almanya, bu görüş ayrılıklarının farkında olmakla birlikte, bundan yararlanabilecek durumda değildi. Alman delege heyeti, hatları geçip de Foch'tan ateşkes koşullarını öğrenmek üzere

Mareşal Foch, 11 Kasımda ateşkesin imzalandığı vagonun önünde

Rethondes'a geldiği zaman artık teslim olmaktan başka çare kalmadığını biliyordu. Berlin'de olduğu kadar Spa'da da kimse hâlâ karşı konulabileceğine inanmıyordu. Erzberger tartışmaya girişmeyi, işgal edilmiş toprakların boşaltılma süresiyle ilgili hükümlerin hafifletilmesini boşuna istedi; hiç olmazsa, ateşkes imzalanır imzalanmaz ablukanın kaldırılmasını sağlamaya çalıştı. Foch hiçbirini kabul etmedi. İngiliz devlet adamlarından bazılarının çekingen davranmalarının ne önemi olurdu ki? Lloyd George ile Haig nasıl düşünürlerse düşünsünler Almanya ateşkesi imzalamak zorundaydı. Eğer imzalamamaya kalkarsa, Foch iki saldırısını da hazırlamıştı. Bunlardan biri Lorraine'e yöneltilecek ve birkaç gün içinde düşmanın cephesinin en zayıf kısmına çarparak müttefik ordularına Rhin yolunu açacak ve Alman ordusunu Anvers-Meuse mevziini bırakmaya zorlayacaktı. Öteki saldırı ile de İtalyan birlikleri Avusturya topraklarından geçerek Bavyera'ya kadar ilerleyeceklerdi. Almanya buna nasıl karşı ko-

yabilirdi? Ezberger, 10 Kasımda, Berlin'den yeni emirler istediği zaman kısa bir telsiz telgrafla kendisine son bir kez Foch'tan koşullarda gerekli hafifletmelerin yapılmasını istemesi bildirildi; bu da olmazsa, «ateşkesi kesinlikle imzalamak gerekirdi.» 10 Kasımı 11 Kasıma bağlayan gece, Alman delege heyeti Almanya'nın teslim belgesini imzaladı.

Almanlar, on beş gün içinde Fransa, Belçika ve Luxemburg'ta işgal ettikleri topraklarla, Rhin'ın sol kıyısını ve sağ kıyıda da on kilometre genişliğinde bir alanı boşaltacaklardı. Müttefikler bu kıyıda otuz kilometre yarı çapında bir alanı içine alan üç köprübaşı kuracaklardı. Bundan başka Almanya İtilâf başkomutanlığına 5.000 top, 25.000 makineli tüfek ile bütün denizaltılarını, yirmi altı büyük savaş gemisini teslim edecek: karşılıksız olarak, elindeki bütün tutsakları derhal ülkelerine gönderecekti. Bundan başka bu anlaşmaya göre Almanya Brest-Litovsk ve Bükreş antlaşmalarından da vazgeçerek doğu cephesinde 1914'deki sınırlarının ötesindeki birliklerini geri çekecekti. Abluka barış antlaşmasının imzasına kadar devam edecekti; yalnız İtilâf devletleri «gerekli gördükleri ölçüde» Alman halkının beslenmesini sağlayacaklardı.

Foch bu koşulların «Almanya'ya kendini yenenlerin önünde diz çöktüreceğini» kabul ediyordu.

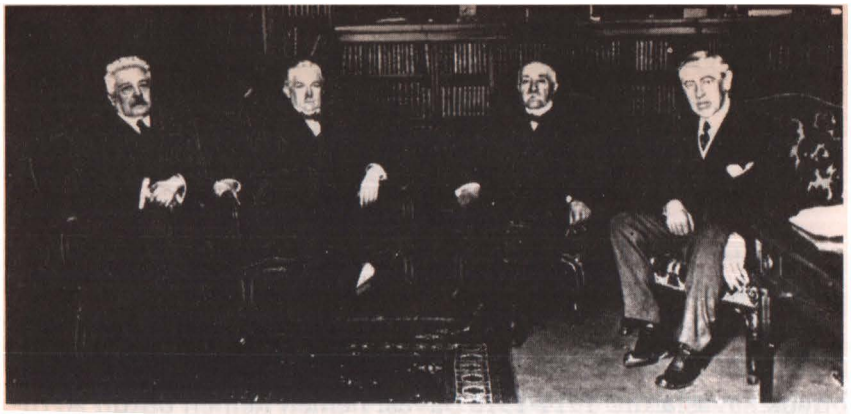
XXXII. BÖLÜM

SAVAŞ VE DÜNYADAKİ GELİŞME

Dünyadaki değişmenin nedeni değilse bile, en güçlü etkeni büyük savaşlardır. 1914-1918 Savaşı hemen hemen bütün Avrupa'yı sarstı. Güçler dengesinde, siyasal görüşlerde, ekonomik ve sosyal hayatta, bu savaş, ne gibi değişmelere yol açtı? Bu sorunlara cevap bulmaya çalışırken, geriye doğru giderek, bunlardan önce, düşünce akımlarının ana çizgilerinin ne olduğunu hatırlamak gerekmektedir.

Siyasal Değişmeler

Kuramsal olarak her ne kadar savaş, daha başında Japonların ve 1917'de Amerika Birleşik Devletlerinin katılmasıyla bir «dünya» savaşı olmuşsa da, bu büyük sarsıntının bütün yükü Avrupa'nın omuzlarına çökmüştü. Japon politikası kendi öz amaçlarını güttü, Japon birlikleri Sibirya'da «müttefiklerle ortaklarının» birliklerinin yanı başında çarpıştıkları zaman bile bu politikanın yararına hareket etti. Zaferin kazanılmasına Amerika kesin bir rol oynadı; Amerika'nın ekonomik hayatında ve siyasal varlığında önemli değişmelere yol açmakla birlikte, savaş, Amerikan halkını, Avrupa halklarının yapmak zorunda kaldıkları çabalara girişmek zorunda bırakmadı. Avrupa'da, tersine dört yıl süren bunalım, toprak statüsünde ve siyasal kuruluşlarda derin değişiklikler meydana getirdi. Sömürgeler dünyası da karıştı: Savaş, sömürgeci devletleri birbiri üstüne saldırtarak, Avrupa'nın Asya ülkeleri üzerindeki egemenliğini kökünden kırmaya başladı.

Vittario Orlando, Lloyd George,
Georges Clemenceau ve Başkan Wilson

Avrupa'daki "Milliyetler" in Zaferi

Orta Avrupa devletlerinin yenilgisi Avrupa haritasının değişmesine yol açtı. Ateşkes saatinin çalınışı, eski «ulusal azınlıklar» ın zaferini ilân ediyordu; Rus, Alman, Avusturya-Macaristan egemenliği altına girmiş olan bu halklar kendi öz varlıklarının bilincini kaybetmemişlerdi; bu zafer, savaşı kazanan İtilâf devletlerinin anlayışına uygundu.

Avusturya-Macaristan Krallığı'nda yaşayan halklar daha Villa Giusti ateşkesi yürürlüğe girmeden, bağımsızlık isteklerini açığa vurdular. Trasilvanya Romanya ile birleşme yolunu tuttu; Hırvat ve Sloven ülkeleri Yugoslav devletini kurmak üzere Sırplarla birleştiler; Galiçya'da Polonya ulusunun öteki dalları da ortaya çıktı; İtalyan toprakları geriye alındı. 29 Ekim 1918'de Prag'da ilân olunan Çekoslovak Cumhuriyeti hükûmetini kurdu. Eski efendiler, Avusturya Almanlarıyla, Macarlar birbirlerinden ayrıldı: Ellerinde kalan küçücük topraklarda iki küçük devlet kurdular; bu devletler az bir süre sonra aralarındaki sınır çizgisi için sert tartışmalara gireceklerdi. Tuna bölgesinin «Balkan-

laşması» İtilâf devletlerinin isteğine aykırı olduğu halde, bu devletlerin hükûmetleri müdahaleye kalkmadan önce gerçekleşti.

Reich tarafından Başkan Wilson'un «on dört ilkesi» nin ve Rethondes ateşkesi hükümlerinin kabul edilmesi, Almanya için, toprak sorununun barış konferansında ne biçimde çözümleneceğini göstermekteydi: Fransa'ya Alsace-Loraine'i geri verecek, Prusya'nın Polonya'daki topraklarını kaybedecek, Slesvig'in bir kısmını Danimarka'ya bırakacaktı.

Savaştan yenik çıkan Bulgaristan'ın çevresinde Hırvatlar ve Slovenlerle birleşen Sırplar, topraklarını genişleteceklerdi; bundan başka Transilvanya ile Bukovina'yı kendisine bağlayan Romanya, Besarabya'yı da ele geçirmeyi tasarlıyordu. Bu arada, Venizelos'un savaşı kazananlar arasına soktuğu Yunanistan da topraklarını genişletmişti.

Orta Avrupa ile Doğu Avrupa'nın sınırlarında yeni Polonya devleti doğmaktaydı. Varşova'da, Reich'ın, Başkan Wilson'un «on dört ilkesi» üzerinde görüşmeye girişmeyi kabul ettiği duyulur duyulmaz, «özgür ve bağımsız» bir Polonya'nın kurulması ümidi doğmuştu. O anda, aktivistler, yani 1916 bildirisinin ilânından beri, Orta Avrupa devletleri ile ittifak eden ve onlar tarafından korunan bir devlet kurmayı tasarlayanlar bütün saygınlıklarını kaybettiler. Kral naipliği, Polonya halkına, Avusturya-Alman politikasıyla işbirliği yapmış olmasını bağışlatmak için iktidarı, bütün partilerin temsilcilerinden kurulacak bir hükûmete bırakmaya hazır olduğunu söyledi. İşgal rejimiyle durmadan cesaretle mücadele etmiş olan Pilsudski taraftarları naipliğin bu önerisini kabul etmediler: İtilâf devletlerinin yaklaşan zaferini bekliyorlardı: Bundan sonra doğrudan doğruya iktidarı ele geçireceklerine inanıyorlardı. Fakat, 23 Ekim günü, «partiler arası» kulübün başkanı Svviezinski, işgal makamlarından izin bile almadan bir hükûmet kurdu. Bu hükûmet bir Polonya ordusu kurmaya ve Almanya'dan siyasal tutukluların salıverilmesini istemeye karar verdi. Almanya ile Avusturya buna karşı harekete geçmeye cesaret edemediler. Ekim sonunda Avusturya birlik-

lerinin ülkeden ayrılmaya başlaması üzerine sol partiler Karakovi'de geçici bir Polonya Cumhuriyeti hükûmeti kurdu. 10 Kasım günü, Almanya'da ihtilâl çıktığı duyulur duyulmaz, halk, Alman askerlerinin silâhlarını ellerinden aldı; bu da onların can ve gönülden istediği şeydi. İşgal ordusu dağıldı; Magdeburg'daki hapisaneden salıverilen Pilsudski «asker konseyleri» ile Polonya topraklarının boşaltılması için görüşmeye girişti. Fakat, özgür bir Polonya, düzensizlikler içinde doğuyordu. Varşova'da, Lublin'de, Karakovi'deki hükûmete rakip hükûmetler kuruldu. Burjuva partileriyle sosyalist partiler arasında iktidar için açıkça mücadele başladı. Bu bunalımda Pilsudski baş rolünü oynadı: Naiplik konseyi ona bir çeşit diktatörlük yetkisi verdi. Polonyalıların oturduğu bütün ülkelerin birleşmesi düşüncesini ortaya atarak 1919 Ocak ayında seçimle bir Kurucu Meclisin işbaşına gelmesini sağladı. Sonunda, Baltık ülkelerinde, Brest-Litovsk antlaşmasıyla Rusya'dan ayrılmış olan, 1918'de Alman politikasının kurmaya çalıştığı Almanya'ya bağlı prenslikler bağımsız devletler durumuna geldi. Sovyet Rusya'sını denizden ayıran

Savaş sonunda bir Polonya şehri

Litvanya, Letonya, Estonya ve Finlandiya, karşı karşıya bulundukları iki tehlikeye karşın, siyasal hayatlarını örgütlendirmeye çalıştılar: Bu iki tehlikeden biri, bu küçücük devletlerin, Polonya ve Baltık topraklarını elden çıkardıktan sonra da yüz otuz milyonluk bir nüfusa sahip Sovyet Rusya'ya komşu oluşlarıydı; öteki de bir türlü bu toprakları boşaltmak istemeyen ve hâlâ etkinliğini yerleştirmeye çalışan Alman birliklerinin bulunuşuydu.

1914'den önce üç büyük imparatorluğun, yani Rus, Alman ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının egemen olduğu topraklarda on devlet kuruldu; bunların sekizi yeni kurulmuş devletlerdi.

Bu küçük küçük devletlere bölünme halkların isteklerine uygundu. Savaş sırasında, egemenliği altında bulunduğu ülkeye baş kaldırmamış olan «ulusal azınlıklar» hiçbir zaman bu ülkeye karşı bağlılık göstermemişlerdi. Avusturya'da Çeklerin, Slovenlerin, İtalyanların imparatorluk rejimine karşı oluşu, daha 1917'de parlâmento toplanır toplanmaz ortaya çıktı; başkomutanlık, daha 1914 sonbaharında Ruslara kitle olarak tutsak olan Çek alaylarının bağlılığına hiçbir zaman güvenemedi. Macaristan'daki Transilvanya Romanyalıları 1915'de ulusal isteklerini ileri sürdüler. Polonyalılar, Rusya'ya karşı duydukları kinin etkisiyle Alman hükûmetinin 1916'da kendilerine kabul ettirdiği rejime uymakla birlikte Reich ordusuna asker vermediler. Lituanyalılar, bir kere Rus rejiminden kurtulduktan sonra, Almanya'nın uydusu olmayı istemediklerini gösterdiler. Finlandiyalılar, Rusya'ya karşı Almanya'dan askerce yardım istemekle birlikte, 1918'de bağımsızlık isteklerini açığa vurdular.

Kuşkusuz, Estonya ve Letonya'daki Baltık «baron» ları ve Transilvanya'daki «para babaları» gibi yabancı asıllı büyük toprak sahiplerine karşı sosyal şikâyetlerin yöneltildiği yerlerin dışında, köylü yığınlarının tepkilerini doğru olarak değerlendirmek kuşkusuz güçtür. Yalnız, her yerde, aydınlarla papazlar, ulusal hareketin öncüleri olmuşlardı; bu hareketler başka ülkelerdeki göçmenlerin kurdukları «ulusal komite» lerce yönetili-

yordu: Masaryk Beneş ve Stefanik'in başında bulunduğu Londra ve Paris'teki Çek komitesi, Moskova'daki Çek komitesi; başında Trumbiç bulunan Londra'daki Yugoslav komitesi; Paderewski'nin başkanlığındaki Paris, Polonya komitesi gibi. Bu gruplar, propaganda çalışmalarıyla, İtilâf devletlerini, ulusal azınlıklar sorunuyla ilgilendirip, bu güçten yararlanabileceğine inandırdıkları ölçüde önemli bir iş başarmışlardı. Kuşkusuz göçmenlerle, ülkede kalmış yurttaşları arasında tam bir anlaşma yoktu: «Ulusal komiteler» baskı altında bulunmadıkları için «içerideki direnme» hareketindekilerin yapamadıkları bir atılganlık gösteriyordu. Ateşkes sırasında bunlar arasında güçlükle uyum kurulabildi: Polonya'da olduğu gibi. Bununla birlikte kişiler ve kümeler arasındaki rakiplikler yabancı boyunduruğundan kurtulan halkların sevincini, övüncünü gölgeleyememişti.

Bununla birlikte yeni devletlerin sınırı belli değildi. Topraklarını nerelere kadar uzatabileceklerdi? Kuruluşlarını ve yeniden doğuşlarını «ulusallık ilkesi» ne borçluydular. Oysa bu ilkenin uygulanmasının, Başkan Wilson'un sandığından da güç olduğu anlaşıldı. Her yerde, dil, din, gelenek bakımından ayrı halkların karışık olarak yaşadığı sınır bölgeleri vardı. Başkan Wilson'un «9'uncu ilkesinde» söz konusu ettiği «açıkça belli olan» sınırları Adria Denizi'nin kıyılarında nasıl çizmeliydi? Çeklerle Almanlar, Slovaklarla Macarlar, Çeklerle Polonyalılar arasındaki sınırı nasıl belirlemeliydi? Romanya çoğunluğu içinde Alman ve Macar «çekirdek» lerinin bulunduğu Transilvanya'da nasıl bir sınır kurulabilirdi? Rus İmparatorluğu'nun ele geçirip, sömürgeleştirdiği Besarabya'da yalnız Romanyalıların yaşadığı alan nasıl ayırt edilebilirdi? Polonya sınırlarında, batıda Almanlar, doğuda Ruslar, güney ve güneydoğuda Ukraynalılar, Polonya halkıyla karışmış olarak yaşarlar. Bunca çelişik istekler karşısında nasıl hakemlik yapılabilirdi? Zafer kazanmış olan bu «ulusal azınlıkları», başka halkları yabancı egemenliği altına sokup, şikâyetçi yapmadan nasıl tatmin etmeli ve ömürlü bir devlet kurmalıydı?

Kaldı ki yeni devletler «ulusallık» hakkını savunmakla yetin-

miyor, Wilson ilkelerinin kendilerine verilmesine izin vermediği bölgeleri de sınırları içine almak için, ekonomik ve stratejik kanıtlar ileri sürüyorlardı.

Bundan başka «tarihsel hakları» nın da tanınmasına çalışmaktaydılar: Çeşitli halkların karışık durumda bulunması çok kere, eski egemen devletler tarafından yapılan bir «sömürgeleştirme» nin sonucudur, diyorlardı. Bazan yüzyıllardan beri sürmüş olan bir işgalin sonuçlarını kaldırmak adalete uygun bir hareket olmaz mıydı?

Kısacası, yeni kurulan bu devletler, aşırı saldırgan bir milliyetçilik güdüyorlardı. Savaşın uzun süreli kahırlarına katlandıktan sonra bu şiddetli silkinmede şaşılacak bir yan yoktu. Ama, İtilâf devletlerini ve ortaklarını büyük güçlükler karşısında bırakıyorlardı. Bu yeni devletler, topraklarını yalnız savaştan yenik çıkan devletlerin zararına genişletmeyi istemekle yetinmiyor, yani devletler arasındaki sınırların belirlemesi konusunda da bir uzlaşmaya varmayı kabul etmiyorlardı. Polonya ile Çekoslovakya arasında Teşen toprağını ele geçirme konusunda çekişme başlamıştı bile; Polonya da Litvanya da Vilno bölgesini ele geçirmek istiyorlardı; Tamşıvar beyliğinin durumu da Romanya ile Yugoslavya arasında anlaşmazlık çıkmasına neden olmuştu. Böylece hırsların şahlanması yüzünden dil ve etnik bakımdan dünya haritasının yeniden çizilmesi işi Wilson ilkelerini çetin bir sınava soktuğu gibi, barış konferansına da büyük güçlükler çıkaracak gibi görünüyordu.

Siyasal Rejimler

Sınırlar yıkıldıktan sonra, savaştan yenik çıkan devletlerdeki siyasal rejimler de çöktü. Üç imparatorluk hanedanı ortadan kalktı: Bu uğradıkları bozgunun cezasıydı.

Savaşı kazanan devletlerde ise, tersine, hükûmet biçimleri hemen hemen değişmedi. Parlâmentoya dayanan hükûmetler, anayasaya uygun işlemlerini savaş durumuna uydurmuşlardı;

ama çarpışmalar sona erer ermez, bu geçici durumu hemen bıraktılar.

Fransa'da, savaş sırasında siyasal mekanizmanın işleyişinde ve hükûmet örgütünde meydana gelen değişiklikler barıştan sonra devam edemezdi. Kuşkusuz, savaşın, ayrıntılarla ilgili bazı yeniliklerdeki rolünü görmek olası idi; bunlar idarî kurumların gelecekteki durumlarında da belli olacaktı; fakat siyasal kurumlar 1919'da da 1914'dekinin aynıydı. Yürütme organının, hükûmet işlerini daha iyi örgütlendirmek üzere aldığı önlemler hemen hepsi, savaştan sonra ortadan kalktı. Yalnız, 1919'da yasama meclisleri üyelikleri seçim düzeninde geçici bir değişiklik oldu. Gerçekten, bunalım sırasında geçirilen denemelere dayanarak, kurumların yenileştirilmesini, anayasada ve yönetim mekanizmasında yenilik yapılmasını ve cumhurbaşkanının yetkilerinin arttırılmasını isteyen sesler yükseldi: Maurice Barres ile Alexandre Millerand bu «revizyonist» hareketin başına geçmişlerdi. Fakat siyasal partiler bu yenilikçilerin peşinden gitmediği gibi, kamuoyu da bu sorunla pek o kadar ilgilenmedi. Her ne kadar savaş, sosyal sınıfları birbirine karıştırdığı ve burjuvaziye «yeni zenginleri» sızdırdığı ölçüde toplumun temellerini sarsmış olmakla birlikte, siyasal mekanizmada temelli bir değişme yaratmadı.

İngiltere'de ***War Cabinet***'nin kuruluşu ve koalisyon hükûmetinin meydana gelişi gelenekleri zorladığı için, siyasal çevreler, eski düzenin bir an kurulmasını diliyordu. Muhafazakâr Partinin başında bulunanlar «Lloyd George» denemesinin ateşkesden sonra da devamını istiyorlarsa da, bu geçici bir istekti. İşçi Partisinin yöneticileri ise, daha 14 Kasım 1918'de koalisyondan ayrılmak ve hareket serbestliklerini elde etmek istediklerini ilân ettiler. Liberal Partiden ayrılarak Asqurith'in çevresinde toplananlar, 1918 Aralıkta yapılan seçimde liberalleri tutanların çoğunluğunun oylarını aldılar.

Sonunda Amerika Birleşik Devletlerinde, savaş sırasında cumhurbaşkanının yetkilerinin arttırılmasını güçlükle kabul et-

İngiliz Başbakanı Lloyd George bakanlarından
Winston Churchill ile birlikte

miş olan Kongre, ateşkes olur olmaz anayasa düzeninin normal işleyişini yeniden kurmaya kararlıydı.

Bir savaş politikasının gereklerinden dolayı daha büyük bir tehlike geçiren bu rejimler, bunalımı zararsızca atlatmış; yeni durumlara uyabilme güçlerini olduğu kadar sağlamlıklarını da kanıtlamışlardı. Bunun için de büyüyen ya da «yeniden» kurulan küçük devletler bu dersten yararlanmak yoluna giderek hemen hepsi, demokratik ve parlâmenter ilkelere dayanan birer anayasa kabul ettiler. Büyük demokrasilerin zaferi kazanmış olması, 1918 Kasımında ateşkesin imzalanışından sonra, XIX. yüzyılda kurulduğu biçimiyle demokrasinin, bunalımdan daha güçlenip büyüyerek çıktığı kanısını uyandırmıştı.

Bununla birlikte bu zafer güven altında mıydı? Her ne kadar kurumlar olduğu gibi kalmış, ilkelere bağlılık gösterilmişse de 1914'le 1918 arasında siyasal hava değişmişti.

Savaş sırasında, bütün ülkelerde basın özgürlüğü, eleştiri dü-

şüncesi ağır baskılara uğradı; disiplinli olmak zorunluydu; sonra hükûmetlerin elinde, kitleleri sürüklemek, morallerini yükseltmek için propaganda silâhı vardı. Düşünceyi «devletleştirme» rejimi kendini iki biçimde gösterdi: Biri ulusal çıkarlara aykırı olduğuna hükmedilen bütün görüşlerin dile geterilmesini yasaklayan olumsuz biçim; öteki de, halkın «coşkunluğunu örgütlendiren» olumlu biçimdi. Liberalizmin temellerinden biri olan bireyin haklarına saygı ilkesi, bu yıllar içinde, savaşın zorunluklarını göğüsleyebilmek üzere devletin gücü arttıkça, ayaklar altına alınıyordu. Barışın gelmesiyle, savaş anlayışının bu izlerinin birdenbire silinmesi olanaksızdı. Halkın olaylar karşısındaki düşünüşü bunalımdan öncekinin aynı değildi: Savaşın sonuçlarından biri de özgürlük düşüncesinin sürekli bir gerilemeye uğraması oldu. Silâhlı çatışmanın sona erdiği sırada Oswald Spengler'in (63) «***Batının Çöküşü***» adlı kitabı yayınlandı. Alman yazarı bu kitabında demokrasiye şiddetle hücum ederek bunun bir ham hayalden başka birşey olmadığını, çünkü genel seçimlerin hiçbir gerçek hakka yer vermediğini ileri sürüyor; sosyal ve ekonomik güçlerin aştığını söylediği parlâmentarizmi de yeriyordu. Ona göre XIX. yüzyıl sonunda etkinliği su götürmez gibi görünen siyasal rejimler şimdi «dağılma» tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu: Spengler'e göre otoriter hükûmetlerin kurulmasının önüne geçilemeyecekti. Bu kitabın az bir zamanda yüz bin satmış olması, kamuoyundaki bulanıklığın bir belirtisiydi.

Fakat liberal ve parlâmenter düşünceler, Doğu Avrupa'da yeni bir sosyal ve politik rejimin, Bolşevik Rusya'daki rejimin doğuşuyla da tehlike altına girmişti. Lenin, Marx ile Engels'in düşüncelerine ekonomik bakımdan yeni bir şey eklemiş değildi; fakat devlet yapısı bakımından onların düşüncelerini tamamladı.

---

(63) Oswald Spengler, Alman filozofu (1880-1936), Nietzche'nin etkisi altındaydı. Başlıca eseri yukarda adı geçen: «Der Untergang des Abenlandes» dir.

Engels'e göre devlet, «toplumun, belirli bir gelişme aşamasının bir ürünü» dür. Sosyal sınıflar arasındaki karşıt ekonomik çıkarların, kısır mücadelelerle sonuçlanmaması için bir gücün bunları yatıştırması zorunludur. İşte, toplumdan doğan, fakat zamanla onun üstüne çıkan bu güç, devlettir. Lenin doktrinini bu temel üzerine kurdu. Devlet, diyordu, bir baskı, bir egemenlik âleti «bir sınıfın, başka bir sınıfı ezmek için kullandığı bir araçtır». Geçmişte bu baskı gücü burjuvazinin yararına işledi. Ordu aracılığı ile, polis aracılığı ile devlet her zaman, bu sınıfın çıkarlarını emekçilerin çıkarlarına karşı savunur. Bir iş anlaşmazlığında hiçbir zaman devletin polisi grevcilerin hizmetine verdiği görülmüş müdür? Yönetim aygıtıyla, ordu gücünün sermayesinin hizmetinde olduğu XIX. yüzyıl «burjuva demokrasisi», gerçek bir demokrasi değildir. Bundan sonra amaç, sosyalist bir ekonomiyi kurabilmek için, burjuvazinin egemenliği yerine, proleteryanın egemenliğini getirmektir. Fakat iktidarı ele geçirmek yetmez, elde tutmak da gerekir. Bu da güç bir iştir. Çünkü, burjuvazi, teknik personelle olan ilişkileri ve becerikliliği sayesinde hâlâ güçlüdür; buna karşılık halk yığınları siyasal eğitimden yoksun olduğu gibi, çok kere sağlam bir inanca da sahip değildir. Bu karşı koymaları ortadan kaldırmak için «proleterya diktatörlüğünü» kurmak, belki uzun bir süre için, özgürlükten ve demokrasiden vazgeçmek gerekecektir. Çünkü burjuvaziye karşı baskı araçlarını kullanması zorunludur: «İnsanlığı ücretli çalışmanın tutsaklığından kurtarmak için onları ezmek zorundayız.»

İşte bunun için, yeni bir devlet tipi kurarak demokratik parlâmentarizmin yerine geçirmek gerekir. Bu devlette, proleteryanın «öncüsü» egemen sınıf olacaktır. Sovyetler, yani derece derece köyde, fabrikada, kasabada, şehirde kurulan ve proleteryanın «etkin ögeleri» ni bir araya getiren konseyler, devlet iktidarının sürekli ve tek dayanağıdır. «Paris Commune'ü (64) bu devlet

(64) 1871'de Paris'te, işçilerin ve sosyalistlerin kurduğu ihtilâl hükûmeti.

şeklinin başlangıcıydı. Sovyet iktidarı bunun gelişip, tamamlanmasıdır.» Bu Sovyetlere, Komünist Partisi yön verir. «Parti... işçi sınıfının başında yürümeli... proletaryayı ardından sürüklemeli, işçi kitlesine sınıf bilinci vermelidir.» Bu rolü ancak, sağlam bir örgüte sahip olup, üyelerini sıkı bir bağ altında bulundurarak ve zaman zaman yapılacak temizlik hareketleriyle, içindeki kararsızları ve oportünistleri atmakla oynayabilir. Onsuz, onun yöntemli eylemi olmaksızın «eski toplumun gelenekleriyle» sonuna kadar mücadele edilemez. Lenin «Eğer partimiz demir gibi bir disiplinle yönetilmeseydi, Bolşeviklerin iktidarı ellerinde tutamayacakları şimdi pek iyi anlaşılamaz.» diye yazmıştı.

Liberal ve demokratik öğreti devlete bireyin haklarına saygı gösterme görevini yüklediği gibi, yasalarında da bazı genel hukuk ilkelerini, bazı soyut değerleri dikkate almasını ister, Sovyet öğretisi ise bireyi tam olarak devlete bağlı kılar ve «ihtilâlin ama-

Almanların zehirli gaz saldırısına karşı
korunmaya çalışan İngiliz askerleri

cı» na uygun kararlar almak gerektiği zaman, yasa koyucusunun iktidarına hiçbir sınır tanımamasını kabul eder.

Lenin devletin son derecede güçlü olmasını ister, fakat onu bir sınıfın hizmetine koyar.

Uluslar Arası İlişkilerin Örgütlendirilmesi

Savaş sırasında şiddet ve zulüm hareketleri birbirini kovaladı: Asker dövüşün uyandırdığı en aşağılık iç güdüleriyle yakıp yıktı; komutanlık da dehşet havası yaratacak yöntemlere başvurdu. Uluslar arası hukuk ayaklar altına alındı: Denizaltı savaşı, tayfaların ve yolcuların boğularak ölmesine neden oldu; savaşan taraflar, ilk kez zehirli gaz kullanma sorumluluğunu birbirlerinin üstüne attılar. Tarafsızlık statüsüne saygı gösterilmedi: Almanya, Belçika topraklarını işgal ederek buna örnek oldu; fakat 1915 sonbaharında, Fransız-İngiliz birliklerinin Selânik'e çıkarılması hukuk kurallarına uygun sayılabilir miydi? Gerçekte, savaşan devletler, tarafsızlardan ödevlerini tam anlamıyla yerine getirmelerini istedikleri halde, haklarına saygı göstermemiş, abluka ile, denizaltı savaşı ile, posta ve telgrafa sansür koyarak bu hakları çiğnemişlerdir. Sürekli tarafsızlık kavramı bile sarsılmıştı. Belçika Kralı 22 Kasım 1918 gününde söylediği nutukta devletinin uluslar arası statüsünün kendisini istilâya karşı koruyamadığını, bunun için, savaşın temellerini yıktığı bir rejimden ayrılmak istediğini açıkladı.

Bununla birlikte hakların bu kadar aşırı bir derecede çiğnenişi zihinlerde sağlıklı bir tepki yaptı, insanlar -ve herkesten çok savaşanlar- büyük bir istek, büyük bir ümit besliyor, bu savaşın sonuncu savaş olmamasını diliyorlar; fedakârlıklarının çocuklarını bu gibi acı denemelerden koruyacağını umuyorlardı. Bu acılara katlanabilmek için insanlığın, bu bunalımdan daha iyi bir dünya doğacağına inanmaya gereksinimi vardı. Ateşkes sırasında, çağdaş Avrupa'daki bütün uluslar arası bunalımlardan sonra olduğu gibi, bitkin duruma gelen halklar, hükûmetlerin, böy-

le bu boğazlaşmanın tekrarlanmasını önleyecek yolları bulmalarını ve devletler arası ilişkilere güven ve süreklilik getirecek yeni bir düzenin kurulmasını diliyorlardı.

Savaş uzadıkça bu duygu daha çok yer etmeye başladı. 1916'dan beri de belirgin bir duruma geldi. XIX. yüzyıl barışseverlerinin doktrinleri; gelecekte barışın kurulması için gerekli bir «uluslar arası örgüt» ün kurulmasına yön vermekteydi. Bu yolda atılmış adımlara örnek olarak Kant'ın (65) «*sürekli barış*» tasarısı, Henri de Saint Simon'un (66) «Avrupa'da Barışın Örgütlendirilmesı Üzerine» adı ile 1814'de yayınlanmış olan kitabı, Renan'ın (67) 1870'de ortaya attığı bir «Avrupa Federasyonu» kurulması düşüncesi, Victor Hugo'nun (68) ve Carlo Cattaneo'nun (69) 1848'de söyledikleri nutuklar, Mazzini'nin tasarıları ve 1867'de Cenevre'de toplanan «Barış kongresi» nde ortaya atılan öneriler gösterilebilir. Fakat, yarım yüz yıl boyunca bu konu üzerinde düşünen filozoflarla bazı cumhuriyetçi yazarlar, şairler olmuştu. Bunlar halkların, yazgılarını ellerine alırlarsa tam anlamıyla barışçı olacaklarına inanıyorlardı. Bunların ileri sürdükleri görüşlerden, açık seçik bir kavram elde etmek güçtü. Ancak 1870'den sonradır ki hukukçular harekete geçti. Lorimer'in "Uluslar Arası Hukukun Son Sorunu, 1872", Bluntsehi'nin "Avrupa Devletleri Örgütü, 1881", Godin'in "Hükûmet, 1883", sorunların tanımına olanak verdi: Devletler federasyonu mu, yoksa devletler üstü bir devlet mi kurulmalıydı? «La Haye konferansları» nın ve «Parlâmentolar Birliği» nin toplantıları sırasında meydana gelen düşünce hareketleri sorunun kuramsal olarak incelenmesine elverişli bir hava yarattı. Fakat, hiçbir zaman bu inceleme «akademik» aşamayı aşmadı ve uluslar arası

(65) Emmanuel Kant, Alman filozofu (1724-1804).

(66) Henri de Saint Simon, Fransız filozofu ve iktisatçısı; (1760-1825).

(67) Ernest Renan, Fransız tarihçisi ve dil bilgini (1823-1892).

(68) Victor Hugo, Fransız şairi (1802-1885).

(69) Carlo Coltaneo, İtalyan yazarı ve politikacısı (1801-1869).

Asker giysisi içinde çocuklar

politika üzerinde hiçbir etki yapmadı. 1914'de, savaş başladığı sırada yalnız iki kuruluş amaçlarını savunmaktaydı, bunlar da İsviçre'deki "Sürekli Bir Barış için İsviçre Komitesi" ile İngiltere'deki "Demokratik Denetim Birliği" idi. Bu birliğin üyeleri arasında Sid Morel, Norman Angel ve Ramsay Mac Donald da bulunuyordu.

Savaş sırasında, kuşkusuz, tarafsız ülkelerde yeni adımlar atıldı. 1915 Nisanında, altı ay önce La Haye'de kurulmuş olan «Savaşa Karşı Birlik» in toplantısına on devletten otuz barışçı katıldı. Bu konferansın hemen ardından kurulan ***Sürekli Bir Barış İçin Merkez Örgütü***, bazı raporlar yayınladı ise de bunların hiçbir yankısı olmadı. İlerideki çatışmaların giderilmesi için sınırlı öneriler ileri sürüyordu: Sürekli bir uluslar arası adalet divanı ve uluslar arası bir uzlaştırma konseyi kurulması gibi. 1915'de Amerika Birleşik Devletlerinde eski Başkanı Taft'ın başkanlığında kurulan «Barışı Sağlamlaştırma Derneği» nin daha sağlam bir yapısı vardı; daha kuruluşunda üyeleri arasında birçok ünlü kişiler bulunuyordu; açtığı güçlü kampanyaya, Başkan Wilson'un yakın arkadaşı Albay House da yardımını esirgemedi. İşte, bir «Uluslar Cemiyeti» düşüncesi çekirdek olarak bu kuruluşun ya-

pısında vardı. Bu derneğin görevi uluslar arası anlaşmazlıkları gidermek ve barışçı yollara baş vurmak istemeyen her devlet konusunda ekonomik, hatta askerî yaptırımlar uygulamaktı.

Bundan sonra bu düşünce, savaş içindeki ülkelerin aydınları arasında yayıldı ve 1915'de Londra'da kurulan «Uluslar Derneği» propagadaya başladı: Anlaşmazlıkların hakem yoluyla giderilmesini ve devletler arasında «bir karşılıklı koruma» derneğinin kurulmasını savunuyordu. Bu dernek barışı bozan bir devlete karşı baskı yapmalıydı. Fransa'da Th. Rüyssen'in öncülüğü ile yayınlanan ***"Hukuk Yolu ile Barış"***, buna benzer bir program tasarısı ileri sürdüğü gibi «***İnsan Hakları Derneği***» de 1916'daki kongresinin gündemine bu konuyu aldı. Almanya'da bile «***Yeni Vatan Derneği***» 1915'den beri bildiriler dağıtıyor ve Reichstag'a mektuplar gönderiyordu.

Savaşan devletler bu düşüncelere kulak asıyorlar mıydı? İngiliz Kabinesi iyi karşılıyordu bu çalışmaları: Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Albay House'a yazdığı bir mektupta, gelecekteki barışın ancak, uluslar arasındaki anarşiye son verecek bir «Uluslar Konfederasyonu» kurulmasına bağlı olduğunu yazıyordu. Alman resmî çevreleri, bu düşüncelere karşı önceleri soğuk davranmışlardı. Dışişleri Bakanı 1915'de, hukuk bilgini Walter Schücking'in barış önerilerine karşı «generallerimiz ve amirallerimiz buna ne der?» diye soruyordu. Bununla birlikte 9 Kasım 1916'da Başbakan Bethmann Hollweg, Almanya'nın uygun bir zamanda, bir «Uluslar Cemiyeti» ne girmeye hazır olduğunu söylüyordu; o sırada Alman diplomasisi bir «barış saldırısına» girişmiş bulunuyordu.

Fakat bütün bu davranışlardan ve çalışmalardan ortaya belirgin bir program çıkmıyordu. Hatta, hareketin öncüleri de birçok temel noktada anlaşmış değildi. Savaştan sonra kurulacak olan «Uluslar Cemiyeti» bütün dünya devletlerini içine alacak mıydı, almayacak mıydı? Devletler bu kurumda eşit bir durumda bulunacaklar mıydı?» Barışı bozanlara karşı uygulanacak olan yaptırımlar «maddî» olacak mıydı, yoksa yalnız mânevi mi kalacak-

tı? Uluslar arası ilişkilerin örgüt plânları yalnız birkaç kuramcıyı ilgilendiriyordu. Kamuoyunun daha bununla ilgilendiği yoktu.

Bu dağınık isteklere, 1916'dan beri bir bütünlük vererek gelişmesini sağlayan Başkan Wilson oldu. Daha 27 Mayıs 1916'da bir «Uluslar Cemiyeti» nin kurulmasını savundu. Ona göre ileride imzalanacak olan barış antlaşmalarının temel ögesi ve bunların devamlılığının güvencesi bu kuruluş olacaktı. 22 Ocak 1917'de söylediği nutukta aynı temayı ele aldı. Amerika Birleşik Devletlerinin savaşa girmesinden sonra, ileriki uzlaşmalarda hakem olmayı isterken, görüşlerini daha da büyük bir güçle ileri sürdü. 8 Ocak 1918'de «on dört ilke» arasına, «barışın temelleri» arasına «karşılıklı siyasal bağımsızlık ve toprak bütünlüğü güvencesi sağlayan bir genel Uluslar Birliği» nin kuruluşu düşüncesini de sokmuştu.

Bununla birlikte o tarihte Woodrow Wilson'un, şampiyonluğunu yaptığı bu «Uluslar Cemiyeti» nin ne biçim alacağı konusunda belirgin bir tasarısı yoktu. Hatta somut bir plân çizmekten de çekiniyordu. «Karşılıklı güvenceler» ilkesini ortaya atmak yetmez miydi, «karşılıklı yükümlülüklerin hangi yöntemle yerine getirileceğini belirlemek için, somut durumlarla karşılaşmayı beklemek akıllıca bir iş olmaz mıydı? İsteği, yalnız, bir taslak hazırlamak ve uluslar arası bir kuruluşu geliştirme işini geleceğe bırakmaktı. Yalnız, Albay House'a Amerika ve Avrupa'da bu konuda ortaya atılan düşünceleri toplama görevini verdi. House, 1918 Ocak ve Şubat aylarında ***Leagne of Enforce Peace***'in kurucularından Taft, Theodore Roosevelt'in eski Dışişleri Bakanı Elihu Root, Colombia Üniversitesi Rektörü ve Carnegie Uluslar arası Bang Vakfı Başkanı Nicholas Murray Butler ile görüştü.

Bu arada, Wilson'un «on dört ilkesi» ni yorumlama işiyle uğraşan İngiliz ve Fransız hükûmetleri de plânlar hazırlamaya giriştiler.

İngiltere'de Lord Phillimore'un başkanlığındaki komite, yeni incelemelerle birlikte, XVI. ve XVII. yüzyıllarda hazırlanmış olan

tasarıları da inceledikten sonra bir program düzenleyerek 20 Mart 1918'de kabineye verdi. Buna göre, Uluslar Cemiyetinin üyeleri savaşa baş vurmamaya ve anlaşmazlıkların giderilmesi için hakeme baş vurmaya söz vereceklerdi. 8 Haziran 1918'de Leon Bourgeois'nın başkanlığındaki bir komisyonca hazırlanan raporda ise karada ve denizde askerî baskı önlemleri alınması öngörülmekteydi.

Amerika Birleşik Devletleri için artık bu konuda tutumunu belli etmek zamanı gelmişti. Wilson şimdi basit bir taslakla yetinmemek zorunda olduğunu anlamıştı. 8 Temmuzda, House'u, Uluslar Cemiyeti konusunda bir «Amerikan plânı» hazırlamakla görevlendirdi. Albay House, Phillimore raporunu inceleyip uzmanlara danıştıktan sonra, bir hafta içinde bir metin hazırladı; bunda iki ana düşünce vardı. Buna göre, barışı sağlamak için Uluslar Cemiyetinin bütün üyeleri silâhsızlanmayı ve birbirlerinin toprak bütünlüğünü garanti etmeyi kabul etmeliydiler.

Bu tarihten sonraki belgelerde, Wilson'un bu konudaki düşüncesinin nasıl geliştiği görülmektedir. Başkan çeşitli kaynaklardan kendisine gelen tasarıları kaynaştırıp birleştirdikten sonra, birbiri ardınca metinler hazırlatarak Uluslar Cemiyeti statüsünü çizmeye çalışıyordu.

15 Ağustos 1918'de hazırlanan bir tasarıda Wilson'un House tarafında önerilen iki ilkeyi kabul ettiği anlaşılmaktadır; yalnız buna, Fransız tasarısında önerilen askerî yaptırımlar gibi temel bir düşünce eklenmiştir; buna karşılık sürekli bir uluslar arası adalet divanı kurulmasını gereksiz buluyordu. Karşıt düşüncelerden hele Amerikan Senatosu'nun eleştirilerinden korktuğu için, zamanından önce bu plânını yayınlatmak istemiyordu. Bunun için böyle yapmak üzere olan İngilizlerden Phillimore raporunu yayınlamamalarını istedi.

Wilson'a 1918 Aralık ayında, yeni plânlar da gönderildi. Bunları hazırlayan General Smuts'la Lord Robert Cecil, Uluslar Cemiyetinin organlarının nasıl olması gerektiği üzerinde durmuşlardı: Tasarladıklarına göre kurulun, üye olan bütün devletlerin

delegelerinden toplanan bir kurultayı ile bu kurultay tarafından seçilen bir konseyi olacaktı. Wilson bundan başka, ilerideki barış konferansındaki delege heyetinin hukuk müşavirliğini yapacak olan D. Hunter Miller'den bazı notlar aldı; hukuk müşaviri, tasarının itirazlarla karşılaşmaması için temel yasalara uygun olması konusunda başkanı uyardı: Başkan, Amerika Birleşik Devletlerini, Uluslar Cemiyetinin üyesi olan bütün devletlerin toprak bütünlüğünü korumak için müdahale etmek zorunda bırakacak olan bir plân tasarlıyor muydu? Savaşa girme kararını vermek anayasa gereğince yalnız Kongre'nin elinde bulunan bir yetki iken, yürütme organı böyle bir yükümlülük altına girebilir miydi? Bunun üzerine Wilson 10 Ocak 1919 tarihinde ikinci tasarısını yazdı. Miller'in itirazları onu yolundan alıkoymamıştı; fakat Smuts'un düşüncelerinin çoğunu benimsedi.

Sonunda, 20 Ocak 1919'da Robert Cecil'in görüşlerini de dikkate alarak, üçüncü bir plân hazırladı; bunda uluslar arası sürekli adalet divanına yer verdiği gibi, barış antlaşmalarının «yeniden gözden geçirilmesini» kabul ediyordu.

Bununla birlikte, barış konferansı sırasında, tartışmalara temel olarak Wilson'un bu tasarıları değil, İngiliz ve Amerikan görüşleri arasındaki ayrılıkları ortadan kaldıracak biçimde hazırlanmış bir uzlaşma tasarısı ele alındı. Bu hazırlık çalışmalarında Fransız hükûmeti hiçbir etkin rol oynamadı. Askerî yaptırımları uygulamak üzere kurulması düşünülen uluslar arası silâhlı güç, ki Leon Bourgois tasarısının temelini oluşturmaktaydı, İngiliz tasarısında bulunmadığı ve Wilson'un danışmanlarınca iyi karşılanmadığı için bir kenara bırakılmıştı.

Bir Amerikalı uzmanın dediği gibi Uluslar Cemiyeti sözleşmesinde Wilson'un düşüncelerinden hiçbiri bulunmuş olmasa bile bu sözleşme onun bu yolda diretmesiylee gerçekleşebilmişti; böyle olmasaydı 1919-1920'deki anlaşmalarının temelinde yeni düşünceler bulunmazdı; işte çarpışmaların sona erdiği bir sırada bu Uluslar Cemiyeti birtakım ümitler uyandırmıştı: Dört yıldan uzun bir süre dünyayı korkunç acılar içinde kıvrandıran

böyle bir savaşın bir daha görülmeyeceği, uluslar arasında birlik yaratarak, savaşçı bir egemenlik hırsının yeniden doğmasının önleneceği, adalete dayanan bir düzenin kurulacağı ümidi.

Acaba öteki devletlerin başındakiler bu ümitleri besliyorlar mıydı? George Clemenceau kuşkusunu gizlemiyordu. Üzerinde büyük sözler edilen bu Uluslar Cemiyetine güveni yoktu; çünkü bunun öncüleri bile bu kuruluşa hiçbir yaptırım yetkisi tanımamak zorunluluğunu duymuşlardı. Ona göre Wilson yeni bir formül ileri süren coşkun bir peygamber gibi davranmaktaydı; her ne kadar bu formül metafizik bakımından kusursuz ise de, uluslar bugünkü ruhsal durumlarıyla bunu güç kabul edebilirlerdi. İngiliz Dışişleri Bakanlığının yüksek memurları da Wilson'un ilkelerini İngiliz politikasının ana sorunlarıyla bağdaştırmaya çalışıyorlardı. Kurulacak olan Uluslar Cemiyetinin üyesi olan bütün devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü için güvence vermek akıllıca bir hareket olur mu, diyorlardı. Böyle bir güvence vermek üye devletlerin sınırlarının hiçbir zaman değişemeyeceği anlamına gelirdi. Oysa, göçler ve ekonomik değişmeler sonunda, bir bölgedeki nüfusun birleşiminde meydana gelebilecek değişiklikler önceden nasıl kestirilebilirdi? Gerçekte, yalnız coğrafya koşulları bakımından ve ulusal duygu, su götürmez bir ağırlık yaptığı durumlarda, sınırların kesin olduğu kabul edilebilirdi. Hem bundan başka, «Ulusal azınlıkların kendi yazgılarını belirleme hakları» nın örneğin Güney İrlandalılara, gidip öteki devletlere İngiltere'yi şikâyet etmelerine olanak vermesi kabul edilebilir miydi? İngiltere devletlerin iç işlerine karışmama ilkesine bağlı kalmalıydı. Bu davranış, Bolşevikler, öteki Avrupa ülkelerinde bir yeraltı propagandasına giriştikleri zaman, sağlam bir durum sağlardı: Böyle olursa, Sovyet hükûmeti, başka devletlerin iç işlerine karışmama ilkesine saygı göstermemiş olacağı için kendisini Uluslar Cemiyetine üye devletler topluluğunun dışına çıkartmış olduğunu ileri sürmek mümkün olabilirdi.

Böylece Amerika Birleşik Devletlerinin, «ortakları» Wilson'un düşüncelerini, çıkarlarına uygun düştüğü ve Uluslar Ce-

miyeti barış antlaşmalarını, kuracakları yeni düzeni koruduğu ölçüde benimsemişlerdi.

Sorun, Avrupa dışında böyle olmadı. Başkanın ilkeleri, sömürgelerde beyazların egemenliğine karşı seslerini yükseltenlerin durumlarını güçlendiriyordu. «On dört ilke» ile ilân edilmiş bulunan ulusların «kendi yazgılarını kendilerinin belirlemeleri» hakkını neden bir Avrupa devletinin boyunduruğu altındaki halklar da ileri sürmeyeceklerdi? Kuşkusuz, Afrika'nın kara derili halkı daha böyle bir şeyi aklından geçirmiyordu; fakat Avrupalıların Asya'daki sömürgelerinde, kurtuluş düşünceleri aydın çevrelerde yaygınlaşmıştı. Büyük devletlerin boğazlaşmaları, yerli halkta bir kurtuluş ümidi doğuracak bir manzara değil miydi? Birtakım hareketlerle kendini açığa vurmuş olmamakla birlikte, dünya savaşının sonunda Annamlı aydın gençler böyle düşünmeye başlamışlardı. Asıl, kurtuluş hareketi, «milliyetçi» hareketin otuz yıldır başlamış olduğu İngiliz sömürgesi Hindistan'da kendini gösteriyordu.

Savaş yıllarında, Pencap'ta meydana gelen bazı karışıklıklar bir yana bırakılırsa Hindistan İngiltere'ye bağlı kaldı; İngiliz ordusuna yalnız geri hizmetler için değil, fakat ateş hattında çarpışmak üzere önemli sayıda asker verdi. Milliyetçi önderler, İngiltere'nin, kendisine yapılan hizmetin mükâfatını vereceğini umuyorlardı. 1918 yılı sonunda «Ulusal Kongre», Hindistan için, dominyonlardakinin benzeri bir statü istedi: İrlanda gibi, ***Home Rule*** isteğinde bulundu. Müslümanlar, İngiltere'nin, Müslümanların büyük çoğunluğu için halife olarak kabul edilen Osmanlı padişahına karşı Mekke Şerifinin ayaklanmasını desteklemesini hoş karşılamamışlardı; kutsal yerlerin karşı karşıya bulunduğu tehlikeleri görerek kaygılanıyorlardı; çünkü Arapların buraların bağımsızlığını koruyamayacağını düşünüyorlardı. 1916 Aralık ayında Lucknov'da yapılan toplantılarda «Ulusal Kongre temsilcileriyle», «Müslüman Birliği» ilk kez siyasal istekler hareketine katıldı. Müslümanlar da Hindularla birlikte, Hindistan'a, İngiliz İmparatorluğu çerçevesi içinde bir özerklik sta-

Gandi halk arasında

tüsü verilmesini istiyorlardı. Seçimle toplanacak meclislerde, Müslümanlara da sayılarıyla orantılı bir yer verilecekti.

Bunun üzerine İngiliz hükûmeti, bu isteklerin bazılarını yerine getirmenin gerekli olduğunu kabul etti. 20 Ağustos 1917'de Hindistan Bakanı Montagu, İngiliz politikasının Hindistan'da derece derece bir «sorumlu hükûmet» kurma yolunda olduğunu açıkladı; 8 Temmuz 1918'de de reform programını yayınladı. Her ilde, üyeleri, vergi temeline dayanan bir seçim düzeniyle seçilecek olan bir yasama meclisi kurulmasını öneriyordu. Hindistan merkezî hükûmetinde de, üyelerinin çoğunluğu seçimle gelecek olan bir yasama meclisi kurulacaktı. Fakat bu projede polisle ve vergilerle ilgili bütün yetkiler İngiliz valilere veriliyordu. Merkezî yasama meclisine yalnız bazı önerileri oylama hakkı verilmişti. Bu rejim on yıl sürecekti; bu sürenin bitiminde düzenin «genişletilmesi» düşünülebilirdi.

Savaş bittiği sırada «Ulusal Kongre» ile «Müslüman Birliği» Delhi'de toplantı durumunda bulunuyordu. Bu iki kuruluş da Montagu tasarısını protesto etti: Bu tasarı istekleri yeterince yerine getirmiyor ve «kendi yazgısını kendinin belirleme» hakkını gözetmiyordu. Bu muhalefet hareketinin başına geçen Gandi, «pasif direnme» düşüncesini ortaya attı. Öte yandan İngiliz yönetimi, olağanüstü polis yetkilerini elinden bırakmak istemiyordu; çünkü savaş yıllarında bunu kullanmış, bundan başka Rowlalt yasası ile de düzenin bozulduğu bölgelerde, sokağa çıkma yasağı ile tutuklama yetkisini kullanmıştı. Gandi bu Rowlalt yasasının uygulanmasına karşı koymak için genel greve gidilmesini istedi. Bu kaynaşma 1919 Nisanında Pencap'ta meydana gelen kanlı olayların başlangıcı oldu.

Böylece en büyük Avrupa sömürgesinde, beyazların egemenliği tartışma konusu olurken, beyazların başka bir ülkedeki yayılma politikası da engellere çarpmaya başlamıştı. Avrupalılar, Çin'de, 1842'den beri ticaret alanındaki çıkarları, mal mülkleri ve kişilikleri için zora baş vurarak birtakım ayrıcalıklar koparmışlardı; işte şimdi bu ayrıcalıklara karşı çıkılıyordu. Aydın Çinli gençlerle, büyük limanlardaki Çin tüccarları, «eşit haklara dayanmayan» anlaşmalarla, bir «yarım sömürge» statüsüne karşı protestolarını yükseltmeye başlamışlardı. Avrupalılar, eski Mançu hanedanının güçsüzlüğünden yararlanarak bu ayrıcalıkları elde etmişlerdi; şimdi Çinliler, Avrupalıları Çin mahkemelerinde yargılanma zorunluluğundan kurtaran «ülke dışı sayılma» rejiminin kaldırılmasını istiyorlardı; bundan başka Çin'in yeniden gümrük özerkliğini kazanması da istekleri arasındaydı; Çin'in, kendi ülkelerindeki egemenliklerine aykırı olarak, açık limanlarda Avrupalılara verilen ayrıcalıklarla egemenliğinin sınırlandırılmasını kabul etmiyorlardı. Yalnız Avrupalılarla Amerikalılara değil, fakat Japonlara da yöneltilen halkoyundaki bu karşı koyma hareketi, önemi küçümsenemeyecek yeni bir olaydı. Kuşkusuz bu daha ilke bakımından ileri sürülen bir protestoydu. Çin hangi araç ile kendini büyük devletlerin baskısından kurtarabi-

lirdi. Ülkenin içinde 1916'dan beri karışıklık vardı. Yuan Şe Kay'ın ölümünden beri başlarında Sun Yat-Sen bulunan Cumhuriyetçiler, Kanton'da, Pekin hükûmetine rakip bir hükûmet kurmuşlardı; iç savaş, Çin tarihinde bir kere daha, güney ile kuzeyi karşı karşıya getirmişti. 1918 Aralık ayında, bu birbirinin düşmanı olan iki hükûmet ateşkes yaparak, barış konferansına ortaklaşa bir delege heyeti gönderme konusunda anlaştılar. Bu heyet, Amerika Başkanı tarafından ortaya atılan ilkelere dayanarak Çin'in kendi topraklarındaki egemenlik haklarını kabul ettirmeye çalışacaktı. Bu yalnız, maddî bir güce dayanmayan bir gösteri idi. Ama ne olsa Çin'in bu yoldaki isteği ileri sürülmüş oluyordu: Çin'in politikasında yeni bir çağ başlamıştı.

XXXIII. BÖLÜM

EKONOMİK HAYAT
AVRUPA'NIN GERİLEYİŞİ

Avrupa'nın, 1914'den önce, dünya ekonomisinde üstün bir rolü vardı. Kurduğu ve Asya, Güney Amerika ve Afrika'ya yaymaya çalıştığı düzen ekonomik liberalizme, tamamlayıcı değişmelere, bankalarının ve acentelerinin çalışmalarına dayanıyordu. Oysa, Avrupa savaşı bu ekonomik düzeni bozdu, üretim güçlerini tüketti, ticaret bağlantılarını büyük ölçüde kopardı. Avrupa'nın büyük sanayici devletlerinin gelişme hızı azalırken, Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya, olayların kendileri için elverişli olmasıyla dünya üretim ve ticaretinde daha önemli bir yer kazanmışlardı. Böylece «dünyanın ağırlık merkezi Avrupa dışına kaymış» oluyordu.

Savaşa Katılan Avrupa Devletlerinde

Savaşa katılan bütün devletlerde, savaş durumu hükûmetleri «ekonomiyi seferber» etmeye ve ürünlerin dağıtımını ele almaya zorlamış ve böylece ekonomik liberalizm temelinden sarsılmıştı.

Bu ekonomik seferberlik Fransa'da önceden hazırlanmamıştı; ürünlerin dağıtımı işi yavaş yavaş, birbiri ardınca alınan, fakat bütün içindeki bir plâna dayanmayan önlemlerle yapıldı; fakat bu önlemler savaşın son iki yılında çok arttırıldı. Bütün ithalât ve ihracat, kambiyo işlemleri hükûmet denetimi altına sokuldu. 1918'de ticaret gemilerine el konuldu. Bundan başka fabrikalara ham madde dağıtımı devlet eliyle yapılmaya başlandı: Ma-

denî eşya ve dokuma sanayiinde, «konsorsiyum» lar kuruldu: Her iş kolundaki tüccarlardan meydana gelen bu birliklere, bir hükûmet dairesinin denetimi altında ham madde satın alma ve ayrı endüstri kollarına dağıtma ve fiyatları belirleme yetkisi verildi. 1918'de devlet, hemen hemen bütün maddî kaynakları savaş gereksinimlerini karşılamak üzere ele geçirmişti. Fransa topraklarındaki bütün ürünlere devletçe el konuyordu. Birkaç kuruluşun elinde toplanmış olan ithalât rejimi, kamu hizmetlerinin dışına hiçbir şey sızdırmıyordu. Kuşkusuz, ekonomik liberalizmin savunucuları, çekişmeyi ortadan kaldıran ve konsorsiyum dışındaki üreticileri ham maddeden yoksun bırakan bu güdümlü ekonominin zararlarını sayıp dökmekten geri kalmıyordu, ama hükûmet de bunun zorunluluğunu ileri sürerek, kolayca buna karşılık verebiliyordu.

İstilâya uğramamış ve bir genel seferberliğe girmemiş olan İngiltere, savaşın ilk yılında, ekonomik hayatın alışılmış biçimlerini olduğu gibi sürdürebileceğini sanmıştı. «***Business as Usual***»: işte parola buydu. 1914'de hükûmet, parlâmento ve kamuoyu devlet karışmasını en az ölçüde tutma konusunda anlaşmaya varmıştı. Bununla birlikte olaylar, yavaş yavaş, bir devlet denetiminin kurulmasına yol açtı. 1916 yazından başlayarak, devlet ithalâtçılığa başladı. Çünkü, dış piyasadaki fiyat artışını önlemek ve deniz ulaşımını rasyonel bir biçimde örgütlendirmek gerekiyordu. Bundan başka, 1917 ilkbaharında ticaret gemilerinin gittikçe azalması yüzünden, sanayi üretimi üzerine denetim konulması, makina sayımı yapılması, her kurumun elindeki araçların değerlendirilmesi ve üretimde bir öncelik sırasının belirlemesi zorunlu bir durum almıştı. Fakat, İngiltere'de de bütün bu önlemler önceden hazırlanmış bir plâna göre değil, sırası geldikçe gerçekleştiriliyordu. Savaş sonunda bile, sanayi ile ticaret tam olarak devlet denetimi altına alınmış değildi.

Almanya ile Avusturya-Macaristan ablukaya uğradıkları için daha önceden ve daha geniş ölçüde gerekli denetim önlemlerini alma zorunda kalmışlardı. Alman hükûmeti 1916'dan başlaya-

rak birçok alanı kucaklayan bir «savaş ekonomisi» düzeni kurdu. ***Kriegserriâhrungsamt*** adı verilen bu örgüte bütün yiyecek maddelerine ve sivil halkın gereksinimi olan şeylere el koymak, narh biçmek ve dağıtımını sağlamak yetkisi verilmişti. Bunun yanı sıra Kriegsamt, savaş endüstrisini ilgilendiren bütün sorunlarla uğraşmak ve ordunun gereksinimlerini karşılamakla görevlendirilmişti. O yıl sonunda ekonomik yaşamın bütün yönlerini düzene sokmak üzere bin kadar yasa ve kararname çıkarılmıştı. Her üretim kolunda, sanayicilerden kurulu birlikler, devletin denetimi altında üretimi, rasyonel bir biçimde örgütlendirmek üzere hazırlanmış olan plânları uygulamakla görevlendirilmişti.

Avusturya-Macaristan hükûmeti, 1914-1915 kışında narh biçerek fiyat yükselişlerini önlemeye çalıştıktan sonra, 1916'da yiyecek maddelerine el koyup bunların dağıtımını devlet eliyle yaptı. Endüstri üretimini yönetmek üzere de birçok kuruluş meydana getirildi: Bunlar, bir baskı altında olmadan aynı endüstri dalında meydana getirilen birliklerdi: Bunlardan ***Kriegsverbânde*** adı verilenlere fabrikatörler giriyordu, Kriegıszentralenlerin de kamu hukuku çerçevesi içinde bir konumu vardı. 1917 Martında bütün bu kuruluşlar, bir savaş ekonomisi genel komiserliğinin yönetimine verildi.

Kısacası, düzenin sıkılık derecesi bir olmamakla birlikte, bütün savaş durumundaki devletlerde benzeri yöntemler uygulandı. Devlet, el koyma yoluyla, fiyat denetimiyle, ihracat ve ithalâtı yasaklayarak ulaşımda öncelik sırası kurarak serbest ticareti ortadan kaldırmıştı. Ham maddelerin ya hepsinin ya da bir bölümünün alıcısı ve dağıtıcısı oldu. Çeşitli biçimlerle, sanayi üretimi ile işçilerin fabrikalara dağıtılması işini denetimi altına aldı. Devletçiliğin bu biçimde her alana el atması önceden düşünülüp taşınılarak meydana gelmiş değildi. Bunun nedeni özel çıkarları, ulusal çıkarlara bağlamak gereği idi. Ekonomik serbestlik, özel çıkarlar için çalışmaya dayanmıyor muydu? Stoklar yetersiz duruma gelip de, kara ve deniz ulaşımı azalınca ekonomik

yaşamı güvence altına almak özel girişimle sağlanamazdı.

Gerçekte devletçiliğin bu biçimde gelişmesi geçici idi. Savaş biter bitmez, 1914'den önce büyük sanayi ülkesi olan devletlerde bu durum tartışılmaya başlanıldı. Kuşkusuz güdümlü ekonomi düzeninden yana olanlar bu yolda direnmek istiyorlardı. Almanya ve Avusturya-Macaristan'da bazı kuramcılar 1914 ile 1918 arasında benimsenen rejimin örnek bir düzen olduğunu, bundan sonra da bu yolda gitmenin yararlı olacağını ileri sürüyorlardı. Avusturyalı iktisatçı Stolper bu konuda şöyle yazmıştı: «Gelecekteki başlıca ödev, bütün halkı, var gücüyle devletin genel iktisadî amaçlarının hizmetine sokmaktır.» Alman büyük iktisatçısı Rathenan savaş rejiminin bazı temellerini korumanın zorunlu olduğunu düşünüyordu: Bencilliği, israfı önlemek için sanayicileri devletin denetimi altındaki sendikalarda toplamak istiyordu. İktisadî liberalizmin klâsik ülkesi olan İngiltere'de bile, bazı çevrelerde, devletin, savaş gereksinimleri için meydana getirilmiş olan bazı kuruluşların, barış zamanı zorunluluklarına uydurularak, sanayi ve ticaretin «yeniden kurulması» için bir plân hazırlaması isteniyordu. Girişimi binlerce kişinin «bağlantısız» çabalarına bırakacak yerde, hiç olmazsa istikrarın tekrar kurulacağı zamana kadar hükûmetin, ekonomik hayatın yönetimini elinde bulundurması gerekmez miydi? Bazı sanayicilerin yardıma gereksinimi vardı; bunlar, ham maddelerin devlet tarafından belirlenen önlemlere göre dağıtımını istiyorlardı. Fakat, sanayicilerin çoğu, bankerler, tüccarlar bu isteğe karşı çıkarak bütün engellerin bir an önce ortadan kaldırılmasını bekliyorlardı. Onlara göre ekonomik hayatı yeniden kurmak için girişim ruhuna önem vermek gerekirdi; özgürlük olmazsa bu ruh nasıl canlanırdı ki? Gerçekte, İngiltere'de, Almanya'da, Fransa'da bu normal koşullara dönüşten yana olanlar zafer kazaracaklardı.

Bununla birlikte savaş yıllarında edinilen deneme üreticilerin kafasında iz bıraktı: Kümeleşmeyi, birleşmeyi öğrendiler; büyük bir ölçüde kurulmuş olan örgütlendirme yöntemlerinin etkinliğini kavramışlardı. XIX. yüzyıl ortalarından beri İngiliz ekono-

mik hayatının temeli olan «serbest mübadele» doktrinine de hücum edildi: İngiltere'de «imparatorluğun tercihleri» nden ve korumacılıktan yana olanlar seslerini yükselttiler. «Ekonomik liberalizmin yıldızı sönüyordu.»

Şu da var ki, bir savaş ekonomisinden bir barış ekonomisine geçiş ortaya çok önemli sorunlar çıkartıyordu. Dört buçuk yıl boyunca bütün kaynaklarını, yıkıcılık yolunda seferber etmiş olan Avrupa soluk soluğa gelmişti. Sekiz buçuk milyon insan ölmüştü; bunların hemen hepsi çalışma çağındaydı. Fransız anavatanı 1 milyon 300 bin, İngiltere 740.000, İtalya 460.000, Sırbistan 300.000, Belçika 44.000, Almanya 1.860.000 kişi kaybetti. Avrupa nüfusunda meydana gelen bu boşluk doldurulabilir miydi? Bu kayıplar ve sürekli olarak sakat kalanlar (her ülkede bunların sayısı yüzbinleri buluyordu) yüzünden savaşa katılmış olan bütün devletlerde işçi sıkıntısı vardı. Ham madde stokları erimişti; sanayiin temeli olan kömür üretimi % 30 azalmıştı; ma-

Alman baskınından sonra bir Fransız siperi (Mayıs 1918)

kinalar yıpranmıştı. Kimyevî gübre bulunmaması yüzünden toprak ürünleri de azalmıştı. Savaşın uzun sürdüğü bölgelerde toprak mermilerle delik deşik olduğu için ekime elverişsiz duruma gelmişti. Demiryolu ulaşımı alt üst olmuştu; 1913'de dünya tonajının % 90'ı olan ticaret gemisi tonajında bu oran % 70'e düştü. 1919'da Avrupa tam anlamıyla, az üretim bunalımı içine yuvarlanmıştı.

Bu bunalımın sarsıntısı, istilâya uğrayan; yakılıp yıkılan ülkelerde çok derin oldu. Fransa'da 289.000 ev yıkıldı; 422.000'i de zarara, uğradı. Üç milyar hektardan fazla toprağın ekilebilmesi için büyük çalışmalar gerekiyordu: bazı bölgelerde (toplam 116.000 hektar) bu işler için harcanan para, toprağın değerini aşıyordu. İşgale uğrayan yerlerde sığırların onda dokuzu, atların da beşte dördü eksildi. Yıkılan yerleri onarıp yeniden yapma masrafları, yapılan resmî hesaba göre, yüz otuz milyar altın frank tutuyordu. Bundan başka Fransa, savaş gereksinimleri için, kuzey ve doğudaki sanayi bölgelerinde uğradığı kayıpların yerini tutmak üzere birtakım «zayıf» kurumlar kurmuştu ki, şimdi bunlar ülkenin ekonomik hayatı için birer yük olmaktaydı. Belçika'nın savaş yüzünden uğradığı zarar, otuz milyar frangı buluyordu; İtalya'nınki ise yirmi bir milyardı. Romanya, Sırbistan ve Polonya da aynı durumdaydı.

İstilâya uğramadığı gibi, yakılıp yıkılmayan Almanya, abluka yüzünden bir «tükenme ekonomisi» uygulamak zorunda kaldığı için elinde ham madde stoku kalmamıştı. Ateşkes sırasında, deniz ticareti filosunu kaybetti; bu gemileri ya İngiltere'ya bırakmak zorunda kalmıştı ya da bunlara müttefiklerce el konulmuştu. Ateşkes hükümleri uyarınca sanayii için önemli bölgeleri de kaybediyordu. Fakat, hiç yıpranmamış, hattâ 1914'dekinden üstün makina ve aletleri elinde tutuyordu: Savaş çabaları, maden çıkartmayla ilgili sanayi ile çelik sanayiini geliştirmişti; bundan başka sentetik petrol ve suni ipek endüstrisi alanlarında teknik ilerlemeler olmuştu.

Rusya'nın ekonomik yaşamı ihtilâl yüzünden alt üst olmuş-

tu. Fabrikalar hemen hemen hiç çalışmıyordu. Demiryollarının kullanılmaz durumda oluşu yüzünden, çıkarılan madenler, fabrikalara ulaştırılamıyordu. Elde edilen tarım ürünleri tarlada kalıyordu: Sovyet hükûmeti dış ticareti tekel altına aldığından beri, Avrupa'nın beslenmesinde önemli bir rolü olan Rus buğdayı ihraç edilmez olmuştu; kaldı ki, Ukrayna tahıllarının yabancı ülkelere gönderilmesinde kullanılan Karadeniz limanı denetimi altından çıkmıştı.

Yiyecek ve ham maddelerini sağlamak için olduğu kadar endüstride gerekli araçları ve makinaları yeniden elde edebilmek için büyük Avrupa devletleri, başka kıt'alardan yapılacak ithalâta bel bağlamışlardı. Fakat üretim azlığı bunalımına, bu çeşit alımlara engel olan bir malî kriz de eklenmişti.

Savaşa katılmış olan bütün ülkelerde kamu harcamaları artmıştı. Savaşı sürdürebilmek için katlanılan olağanüstü harcamalar; 1919'da Amerikalı bir ekonomistin yaptığı hesaba göre İngiltere'de 44 milyar dolar, Almanya'da 30-40 milyar dolar, Fransa'da 25 milyar, İtalya'da da 12 buçuk milyar dolardı. Bu ağır masrafları karşılayabilmek için hükûmetler vergiye baş vuruyordu; fakat daha çok ödünç alma ve piyasaya kâğıt para çıkartma yoluna gidiliyordu. İngiliz hükûmeti, tarihindeki bütün büyük savaş zamanlarında olduğu gibi halktan vergi yoluyla fedakârlık istemekle birlikte savaş uzayınca yine de ödünç para almak zorunda kaldı. İngiltere'nin kamu borçları on katı kadar artmıştı: 1914 başında 650 milyon İngiliz lirası iken 1919 başında 7.400 milyonu buldu. Fransa'da halka o kadar ağır vergi yükü yükletilmemişti; harcamalar toplamı da İngiltere'deki kadar ezici değildi; buna karşılık kamu borçları 1913'de 33 buçuk milyar frank iken, 1919 sonunda 219 milyarı geçmişti; İtalya'nınki ise savaştan önce on beş milyar iken, 94 milyar lirete yaklaşmıştı. Almanya'da oransızlık her yerdekinden daha büyüktü: Beş milyara karşı 199 milyar mark.

Kuşkusuz, kamu borçlarının böylesine artışı, zorunlu olarak, ülke servetinin aynı ölçüde azaldığı anlamına gelmiyordu: Dev-

let ödünç aldığı parayı, rant, maaş, savaş gereksinimleri için yapılan siparişlerin bedeli olarak yine ülke içinde ödemekteydi. İç borçlar, malî durumu sarsmış olmakla birlikte, ulusun yoksullaştığını gösteren bir belirti değildi. Ülkenin ekonomik bilançosunu ağır biçimde sarsan dış borçlanmalardı. Bu bakımdan, savaşı kazanan devletler Almanya'nın karşılaştığından daha büyük zorlukları göğüslemek durumundaydılar. Reich'ın, durumu bakımından dışarıya daha az -aşağı yukarı üç milyar mark- borçlanmasına karşılık, Fransa, Amerika ve İngiltere'den 5 milyar 750 milyon dolarlık borç almıştı. İtalya'nın ödünç aldığı para 4 milyar, Belçika'nın 847 milyon dolardı, İngiltere'nin dış borcu (Amerika Birleşik Devletlerinden alınan) 4 milyar doları geçiyordu.

Bu borçları kapatmayı düşünmek şöyle dursun, Avrupa devletleri, ticaret dengesindeki açığı kapatmak üzere yeniden borçlanmak zorunda kalıyorlardı. Ateşkesten hemen sonraki yıllarda bu açık daha da arttı: Fransa'nınki 1919'da 21 milyar franktı; İngiltere'nin açığı 669 milyon İngiliz lirası, Almanya'nınki 22 milyar marktı. Bu duruma nasıl çözüm bulunacaktı? Bu devletlerin savaştan önce başka devletlerdeki alacakları ve özel kişilerin elinde bulunan yabancı borç bakiyeleri ithalâtı karşılamak üzere kullanıldığından tükenmişti. Merkez bankalarındaki altın ihtiyatı Fransa'da 1913'le 1919 arasında 141 milyon dolar kadar; İngiltere'de 190 milyon dolar, İtalya'da 85 milyon, Almanya'da da 300 milyon dolar kadar eksildi. Para enflâsyonu, para değerinin düşmesine, bunun sonucu olarak da satın alma gücünün azalmasına yol açtı. Yabancı sermayelerin yardımı olmasaydı, Avrupa kalkınması için gerekli olan ithalât yapılamayacaktı. Fakat ödünç verenlerin -taşınır mal değeri, fabrika ve bina olarak- yaptıkları bu yardım ilerisi için şöyle bir tehlike yaratmıştı: Ulusal servetin bir bölümü yabancıların eline geçmişti.

Avrupa Dışı Büyük Devletlerin Gelişmesi

Avrupa, bütün üretim güçlerini savaş gereksinimlerini karşılamaya ayırmışken, Avrupa dışındaki üretimci büyük devletler, koşullardan geniş ölçüde yararlanarak ekonomik çalışmalarını geliştirdiler. Sanayi üretimlerini arttırdılar, çok kere de tarım üretimlerinin yönünü değiştirdiler; ticaret dengelerini düzelttikleri gibi, savaş durumundaki Avrupa devletlerinin zararına olarak yeni ihraç pazarları ele geçirdiler. Dünya savaşı onlar için bir refah dönemi oldu.

Güney Amerika devletleri 1914'e kadar Avrupa'nın ekonomik etkinliği altındaydılar. Ham madde ve çiftlik hayvanları ürünleri gönderir; Amerika Birleşik Devletlerinden çok İngiltere, Almanya ve Fransa'dan fabrika malları alırlardı. Avrupa savaşı bu devletlere yeni olanaklar kazandırdı. Her ne kadar İngiliz dokuma sanayii Lâtin Amerikasındaki pazarlarını elinde tutmaya çalışmış ise de, ticaret gemilerinin gittikçe azalışı, İngiliz ihracatçılarına hep aynı tempo ile yabancı ülkelere satış yapma olanağı vermiyordu. Arjantin'de, Uruguay'da yerli tüketimi karşılamak üzere dokuma fabrikaları kuruldu. Asıl, koşullardan yararlanılarak tarım üretiminde değişmeler yapıldı. La Plata'da bulunan devletlerde, o zamana kadar mısır ekilen topraklara buğday ekildi ve bu buğday Avrupa'ya satıldı. Brezilya ilk kez yulaf ihracatçısı oldu. Arjantin Avrupa'ya, daha önce görülmedik kadar çok et ihraç etti. Brezilya 1917'de 1912'dekinden on kere daha fazla şeker sattı. Fransızlarla İngilizler, Güney Amerika'ya yatırdıkları sermayelerinin büyük bir kısmını ülkelerine götürürlerken, Güney Amerika üretimcileri elde ettikleri kârlarla «yerli» sermaye birikimi yapıtılar; böylece bu ülkeler, eskisinden daha büyük bir ekonomik bağımsızlığa kavuştu.

Japonya, 1914'den önceki yirmi yıl içinde dokuma ve madenî eşya sanayiini geliştirmek ve fabrika malları ihracatçısı olma yolunda büyük bir ilerleme göstermişti. Fakat, kendi çapında ve kendisinin ulaşabileceği uzakdoğu pazarlarında, tekniği daha

üstün olan Avrupa endüstrisinin çekişmesiyle karşılaşıyordu. Savaş, Japon sanayicilerine ummadıkları bir fırsat kazandırdı. Almanya ile Çin arasındaki ticaret bağlarını kopardı; İngiltere ve Fransa'dan Asya'ya yapılan ihracatı sekteye uğrattı. Çekişme, hemen hemen ortadan kalktığı için Çin pazarı Japon ticaretine açıldı. Fransız Çin-Hindi, İngiltere'nin Hindistan'ı gibi Avrupalıların büyük sömürgeleri, Avrupa'nın gönderemez olduğu ürünleri Japonya'dan istediler. Musson rüzgârlarının estiği ve insanlığın yarısının yaşadığı bu Asya ülkelerine, fabrika malı gönderen başlıca ülke Japonya oldu. Madenî eşya üreten fabrikalarına savaştaki devletler tarafından savaş malzemesi sipariş edildi: Özellikle 1915'de büyük bir silâh yokluğu bunalımı içinde kıvranan Rusya top ve cephane elde etmek üzere Japonya'ya baş vurdu. Japon ihracatı Amerika kıt'asına da kol attı: 1914'den önce Alman endüstrisinin müşterisi olan Şili ve Peru Japon malları almaya başladı; 1917-1918'de Amerika Birleşik Devletleri sanayiini ordu gereksinimleri için seferber edince, Japon üretimcileri Kaliforniya ve Oregon'da pazarlar buldular.

Böylece Japonya'nın, dünya ekonomisindeki rolü geniş ölçüde arttı. Sanayi üretiminin değeri 1913'de bir milyar üç yüz milyon yen iken, 1919'da altı milyar üç yüz milyon yene yükseldi; fiyat artışları dikkate alınsa bile, üretim hacmi önemli ölçüde arttı. Kömür tüketimi % 47 arttı; işçi sayısı % 63 arasında çoğaldı. Bu durumdan en çok madenî eşya sanayii yararlandı: işletme sayısı elliden yüz seksene çıktı; ham demir üretimi 230.000 tondan 694.000 tona, çelik üretimi 220.000'den 550.000 tona yükseldi. Daha az atılım yapılmış olmakla birlikte dokuma sanayiinde göze çarpar ilerlemeler oldu: Pamuklu sanayiinde masura sayısı % 23 arttı. 1914'den önce her zaman açık veren ithalât ihracat dengesi; fazlalık gösterdi; dört yılda bu fazlalık bir milyar dört yüz milyon yeni buldu.

Bu gelişmeden işçi sınıfı hiç yararlanmadı; özellikle savaşın son döneminde işçi ücretleri, fiyat artışları ölçüsünde yükselmedi. Ekonomi alanındaki gelişme kapitalistleri ve iş adamlarını

zenginleştirdi. Maden işletmeleri büyük kârlar elde ettiler; savaş yıllarında kurulmuş olan bu işletmelerden çoğunun 1918'de % 20 temettü dağıttıkları görüldü; hatta içlerinden dördü % 50 verdi. Bir bankası olan, Kore'de madenleri, on beş gemilik bir ticaret filosu, uzakdoğuda ve Avrupa'da acenteleri bulunan Mitsui firması, Japon büyük kapitalist işletmelerinin bir örneğidir.

Fakat kuşkusuz bu refah geçici idi. Japon ekonomi çevreleri, elverişli koşullar sayesinde kazandıkları pazarların bir kısmını, savaş bitip de beyazların çekişmesi başlayınca kaybedeceklerini biliyorlardı. Ulusal Ekonomi Bakanı daha 1918 Ocak ayında, sanayicilerin dikkatini çekerek, barış sırasında önüne geçilemeyecek bir bunalımın baş göstereceğini haber verdi.

Amerika Birleşik Devletleri, bu savaştan yararlanarak, ekonomik ve malî gücünü arttırmıştı. On sekiz ay süreyle savaşta olmasına ve tepeden tırnağa kadar bir ordu kurmak için çaba harcamış olmasına karşın, bunalımdan daha zengin ve daha güçlü çıktı. Çarpışmalar sırasında denizlerde ve karada uğradığı insanca kayıp -125.000 kişi- oldukça az olduğu için, üretim üzerinde görülebilecek kadar etkisi olmadı. 1913'le 1919 arasında bu ülkenin nüfusu yedi buçuk milyon arttı. Kuşkusuz katlanılan malî fedakârlık çok büyük olmuştu. Amerika Birleşik Devletleri hükûmeti; hem kendi savaş masraflarını karşılamak hem de «ortaklarına» avans verebilmek için, daha önce eşine rastlanmayan bir ölçüde ödünç aldı: Aşağı yukarı 24 milyon dolar; fakat bu bir iç borçlanma olduğu için ekonomik bilânçoya yük olmamıştı.

Gerçekte bu gelişme birdenbire olmamıştı. Avrupa savaşının ilk haftalarında, Amerika Birleşik Devletleri oldukça güç bir dönem geçirmişti. Çünkü Avrupa devletleri tarafından yapılan alımlar azalmıştı; bundan başka savaşın kısa süreceğinin sanılması kadar, Avrupalıların sermayelerini çekmeleri de malî hayatta sarsıntıya neden oldu. Fakat, kısa zamanda, savaş içindeki devletler, Amerika'nın kaynaklarına baş vurdular. 1915 yazında siparişler yağmaya başladı; Amerikan üretimcileri savaşın ken-

dileri için ne kadar kazançlı olduğunu çok iyi anladılar: ***U.S. Steel Corporation***'un yüksek fırınları, ürünlerini 1915 Ocak ve Temmuz ayları arasında 2 katına çıkardı; 1914'te Şikago'da 89 sent eden bir kilo yulaf, 1915 Mayısında 1 dolar 66 sente yükseldi. Tarafsız kaldığı iki yıl boyunca, Amerika Birleşik Devletleri, dünyayı yakıp yıkan savaştan büyük kazançlar sağladı. Savaşa katıldıktan sonra, sanayi alanındaki çalışmalarının bir kısmını «verimli» olmayan amaçlara yönelttiği için bu gelişme biraz yavaşlamış olmakla birlikte yine de hatırı sayılır ölçüdeydi.

Eğer Amerika'nın 1914 ile 1918 arasındaki ekonomik gelişmesine göz atılırsa, çok dikkate değer bir manzara görülür. Kuşkusuz bu gelişmeden en büyük kazancı sanayi işletmeleri elde etmişti. Kömür üretimi 1914'te 513 milyon ton iken, 1918'de 685 milyon ton oldu. Çelik üretimi hemen hemen 2 katına yükseldi: 1913'de 24 milyon ton iken, 1918'de 45 milyon ton oldu. Bakır sanayiimin üretim kapasitesi % 50 kadar, çinkonunki ise % 100 arttı. Tarım üretiminde de bu ölçüde bir büyüme olmamakla birlikte önemli ilerlemeler oldu. Kuşkusuz pamuk üretimi için koşullar pek elverişli değildi. Çünkü bazı Avrupalı müşteriler, özellikle Almanya, siparişlerini kesmişlerdi: Amerika'nın pamuk satışı 1913'de 134 milyon ton iken, 1919'da 114,5 milyon tona düştü. Sonunda deniz ticareti filosu 1913'de Norveç'inkinden daha küçük iken, şimdi, tonaj bakımından İngiltere'nin elindeki ticaret filosunun yarısına eşit olmuştu. 1914'de Amerikan tersaneleri 200.000 ton gemi yaparken; 1918'de bu miktar, 3 milyon tonu buldu. 1919 yılı baslarında Amerika'nın ithalâtının % 19'u ve ihracatının % 28'i Amerikan bandıralı gemilerle yapılıyordu. Oysa, 1913'de dış ticaretin % 14'ü Amerikan bandıralı gemilerle yapılmaktaydı.

Amerika Birleşik Devletleri vatandaşlarının ekonomik yaşamdaki artmadan doğrudan doğruya kazanç elde ettiklerinden kuşku duyulamaz. Ulusal gelir, fiyat artışının etkilerini gidermek üzere değerlendirmede gerekli düzeltmeler yapılsa bile görülür ölçüde arttı: 1913'de 34.400 dolar iken, 1918'de 38.800 do-

lar oldu. Bütün bunların ötesinde, Amerika Birleşik Devletleri Avrupa'nın büyük sanayi ülkelerinin zararına olarak, dünyanın malî hayatında üstün bir yer elde etmişti. Şimdi, banka ihtiyatlarında olduğu kadar tedavülde de 4.183 milyon dolarlık altın stoku vardı; bu da dünya altın stokunun hemen hemen yarısı demekti: Yalnız devlet borçları dikkate alınsa bile, yabancı ülkelere ödünç verilen para, hükûmet başına, 1919'da on milyar doları geçiyordu; oysa 1914'te hiçbir yabancı devlet Amerika'ya bu miktar borçlu değildi. Bu ödünç verme olayı, uluslar arası sermaye hareketlerinde yepyeni bir rol oynadı. 1914'de Avrupalıların Amerika'ya yaptıkları sermaye yatırımı dört buçuk milyar dolar iken, bu rakam 1919'da yarıya indi. Çünkü, Amerikalı özel kişiler, Avrupalıların elindeki hisse senetlerini kitle olarak satın aldılar; bundan başka bankalar ve özel kişiler, özellikle Güney Amerika'daki işletmelere ve Avrupalı devletlere ödünç verilmek üzere sermaye yatırımında bulundular: Bu yatırımlar 1919'da sekiz milyar doları aşıyordu.

Böylece, Avrupa'nın üretim gücü azalır, malî kaynakları tükenirken Amerika Birleşik Devletleri ekonomik bir yayılma gücü kazanmıştı. Bundan yararlanma fırsatını da kaçırmadı. Daha 1917'de Pittosburg'da toplanan dış ticaret kongresinde bu yayılışın programı çizildi. Amerika, Avrupa'ya sermaye ve ürünlerini gönderecekti: Amerikan kömürü, İngiliz kömüründen daha ucuza satılıyordu; Çin'de; Cona'da, bundan başka Lâtin Amerikasında Amerikan kömürü satılıyordu; burada Amerika, Avrupa ticaret ve maliyesinin yerini almıştı.

Avrupa'nın 1914'ten önce oynadığı yönetici rolü, ciddî olarak sarsılmış gibiydi. Yeni durumun göze çarpan ana çizgileri şunlardı: Savaş sırasında Amerika ve Japonya'da kurulan yeni fabrikaların çekişmesi, Avrupa dışı ülkelerin yararına meydana gelen sermaye ve servet transferi, Avrupa devletlerindeki ticaret gemilerinin eksilişi ve savaş sırasında uğranılan gemi kaybının giderilemeyişi, merkezleri Avrupa dışında olan yeni ticaret akımlarının meydana gelişi.

Acaba Avrupa'nın bu «gerileyişi» geçici miydi? Avrupa'nın büyük devletleri ekonomik hayatlarını yeniden örgütlendirdikçe, dünya ekonomisinde kaybettikleri yeri yeniden elde etmeye çalışıyorlardı. Savaş gereksinimlerinin etkisiyle sanayileşmede meydana gelen ilerlemelerden, bir uyumlama döneminden sonra, barış üretimi için yararlanılmaya başlandı. Aşağı yukarı beş yıl içinde, Avrupa yeniden 1913'deki üretim düzeyine ulaştı. Bununla birlikte daha önce dünya ekonomisindeki yerini tam olarak dolduramayacaktı.

XXXIV. BÖLÜM

SOSYAL DEĞİŞİKLİKLER

Savaş, ulusal plânda olduğu kadar, uluslar arası plânda da, sosyal yaşamda önemli sonuçlar meydana getirdi. Her devlette servetlerin büyük çapta el değiştirmesine yol açtı: Zenginlikler bir yerden başka bir yere kaydı; üretim ve değişim etkin bir rol oynayanların yararına olarak bazı sosyal tabakaların yoksullaşmasına neden oldu. Öte yandan, 1914'den önce çeşitli ülkelerdeki sosyalist partileriyle işçi örgütleri arasında kurulmakta olan dayanışmayı bozdu; Rus ihtilâlinin başarısı üzerine bütün dünyaya yeni bir parola yayıldı.

Sosyal Sınıflar

Savaşa katılan bütün devletlerde, kamu harcamalarındaki büyük artışlar, önemli ölçüde kâğıt para çıkarılarak karşılandı. Para enflâsyonu, gereksinim maddelerinin azlığından, daha çok fiyatların yükselmesine neden oldu. Bu yükselişe yalnız gelirleri artanlar dayanabildi; böyle olmayanlar kemerleri sıkmak zorunda kaldılar. Sosyal sınıflardan her birinin yaşam düzeyi görülebilir derecede değişikliğe uğradı.

Genel olarak, kol işçileri, savaşın ilk iki yılında çok sıkıntı içine düştüler; çünkü ücretler, hayat pahalılığı ölçüsünde artmış değildi. 1916 sonunda ortalama ücret artışı oranı %25 iken, gıda maddeleri fiyatı %42 idi. İngiltere'de durum daha da kötüydü: Gıda maddeleri fiyatlarının iki katına çıktığı halde, ücretler ancak % 20 artmıştı. 1917'den başlayarak bu oran, işçilerin yararı-

na değişti: Ücret artışı yavaş yavaş fiyatlardaki artışa paralel oldu; bununla birlikte işçi, 1914'den önceki yaşam düzeyine ulaşamadı. Savaşın son yıllarında, İngiltere'de yalnız savaş endüstrisinde çalışan işçiler, hayat pahalılığı ile orantılı bir ücret alabilmişlerdi; dokuma işçileri çok daha gerideydiler; çünkü hayat pahalılığının % 175 artmış olmasına karşılık, bunların ücretlerindeki artış, 1914'den beri % 75 idi. Fakat, «yeniden bayındırlık işlerinin» başlaması üzerine, 1918 sonunda, Fransa, İngiltere ve İtalya'da ücretler fiyatların düzeyine ulaştı, hatta bunu geçti. Almanya'da bile, yenilgiye karşın, bazı işçi toplulukları gıda maddeleri fiyatlarıyla orantılı bir ücret alıyorlardı; buna karşılık dokuma ve yapı işçilerinin ücretleri biraz daha geri kalmıştı. Bütünüyle alınınca, abluka yüzünden halkın sıkıntıya düştüğü Orta Avrupa ülkeleri bir yana, işçi ailelerinin hayat düzeyi iyileşti: Aile bütçesindeki «lüks» harcamalar bölümü, savaş öncesinden daha büyüktü. Bu gelişme ücretlerin aşağı yukarı bir düzeye ulaşmasına yol açtı: 1914'den önce ücretlerin düşük olduğu iş kollarında büyük bir yükseliş meydana geldi.

Burjuvazideki farklılık, tersine, savaştan öncekinden daha göze çarpar bir durum aldı. Her ne ad altında olursa olsun -üretimci ya da aracı- silâh endüstrisi ve beslenme gereksinimlerini karşılamak üzere çalışanlar, kolay kazanç elde ettiler, hatta büyük servet sahibi oldular. Her ne kadar devlet, «savaş kazançları» üzerinden olağanüstü vergi alarak bu kârın bir kısmına el koyduysa da, savaşa katılan bütün ülkelerde, hatta tarafsız ülkelerde pek çok «yeni zengin» türedi. Buna karşılık para değerinin düşmesi ve hayat pahalılığının artması sabit gelirlileri derinden sarstı: Küçük rant sahipleri, küçük mülk sahipleri, kiraların ertelenmesi yüzünden büyük zarara uğradılar, çok kere de yoksulluğa düştüler. Memurlar hemen her yerde yanıktılar: Devletin verdiği «hayat pahalılığı» ödeneği, fiyat artışlarını karşılamaktan uzaktı. Örneğin Fransa'da fiyatlar hemen hemen iki katına çıktığı halde, küçük memurların maaşları 1918'de ancak % 50 kadar yükselmişti; büyük memurlarda bu oransızlık daha da gö-

ze çarpacak durumdaydı.

Köylü nüfus savaş yüzünden büyük fedakârlıklara katlanmak zorunda kaldı; askerlikleri tecil olunmadı; işçilerin bir kısmını tehlikenin dışında bırakan önlemlerden köylüler yararlanmadı; köylü delikanlıların çoğu piyade birliklerine alındığı için, teknik servislerde hizmet görenlerden daha büyük kayıplara uğradılar. Tarlaları, kadınlar, yaşlılar ve çocuklar bin bir zahmet içinde ekmeğe çalışıyordu. Bununla birlikte el koyma ve narh rejimi tarım kesiminde tam olarak uygulanamadı; üretimciler çok kere denetimden kurtularak ürünlerini narh fiyatlarından daha fazlasına satabiliyorlardı. Bunun için çiftçiler iyi kazançlar sağlayabilmişlerdi; tahıl ve et gereksiniminin artması onlara ekonomik hayatta kazançlı bir durum sağladı.

Köylülerin bir kısmı üzerinde, savaşın sosyal bakımdan daha önemli bir etkisi oldu. Orta Avrupa ve Doğu Avrupa'nın birçok bölgesinde tarım düzeninde değişim olmaktaydı. 1917'de Bolşevik propagandasının «toprak dağıtımı» temasını işlediği Rusya'da, zengin toprak sahiplerinin toprakları, Ekim İhtilâlinden sonra yayınlanan ilk kararname ile «Köylü Temsilcileri Sovyetleri» nin emrine verildi. Bir anda büyük toprak mülkiyeti ortadan kalktı. Durum böyleyken komşu ülkelerde yaşayan köylüler böyle kazançlar elde etmeyi düşünmezler miydi? Yeni kurulan ya da büyüyen devletler, bu örneğe karşı koymanın mümkün olmadığını kavramışlardı. Köylülerin toprak isteklerini karşılamazlarsa sosyal karışıklıklara yol açmış ve Bolşevik propagandasına yardım etmiş olurlardı. Birçok politik durum onları büyük toprak sahiplerine karşı sert önlemler almaya sürüklüyordu. Yeni Baltık devletlerinde büyük topraklar «Baltık baronlarının» elindeydi; bunlar Alman işgali sırasında Cermenleştirme hareketine destek olmuşlardı; bunun için bunların etkinliğini kırmakta, bu ülkelerdeki hükûmetlerin çıkarı vardı. Ulusun temeli olan küçük köylülerin isteklerini yerine getirmek zorundaydılar. Yeni Romanya'nın sahip çıktığı Transilvanya'da, Rumence konuşanlar nüfusun % 90'ı olduğu halde toprakların kü-

çük bir kısmına sahipti. Çünkü büyük çiftlikler Macar toprak ağalarının elinde bulunuyordu. Bunun için toprak reformu, köylü halkın yani Romanya asıllıların isteğinin gerçekleşmesi demekti. Polonya'nın Prusya'ya düşen bölgeleriyle, Çekoslovakya'daki Südetler bölgesinde toprak reformu Alman büyük toprak sahiplerinin zararına olarak gerçekleştirildi. Yabancı bir milliyete sahip olan bu ailelerin toplumda oynadıkları role son vermekle devlet, birliği sağladığı gibi tehlikeli olabilecek bir muhalefete gem vurmuş oluyordu. Eski «ulusal azınlıkların» zaferinin sosyal sınıflarda bu gibi çöküntülere yol açması akla yakın olduğu kadar zorunluydu da.

Uluslar Arası Sosyalizm

Savaş başında enternasyonalist sosyalist doktrin işçi yığınlarını harekete geçirmekte güçsüz bir durumdaydı. Sosyalist partiler, ulusallık düşüncesini, sınıf mücadelesi fikrinin önüne geçirmişlerdi. II. Enternasyonal'in yöneticileri harekete geçmek istememiş, hatta, Ulusal Parti temsilcilerine 1914'den önce toplanan kongrelerde ortaya atılan ilkeleri hatırlatmamışlardı. Bununla birlikte, tarafsız ülkelerdeki sosyalist partilerin öncülüğü ile artık güçten düşen ve ödevini yerine getirmeyen Uluslararası Sosyalizm Bürosu'nun yerine Enternasyonal'in ilkelerine bağlı olan sosyalistleri bir araya getiren bir topluluk kurma yolunda adım atıldı. Bu enternasyonalist sosyalistler Zimmenvald'de, sonra Kienthal'de, «Avrupa proletaryasına» sınıf dayanışmasını ulusal ödevin üstünde tutması gerektiğini ve barış isteyerek ihtilâli hazırlamasını hatırlatan bir çağrıda bulundu.

Bu hareket 1916'ya kadar pek az başarı kazanabildi. Kuşkusuz bu harekete, daha 1915'de savaşa katılmaya karşı olan İtalyan Sosyalist Partisi ile Menşevikler ve Bolşevikler diye iki ayrı grupta toplanmış olan Rus Sosyalistleri, Polonya, Romanya. Bulgaristan ve Sırbistan'daki sosyalist kuruluşları katılmışlardı; bundan başka tarafsız ülkelerde güçlü destekler bulmuştu bu

hareket. Yalnız buna katılanlar barışı gerçekleştirme yolunda bir harekete girme konusunda anlaşmış iseler de, bu hareketin amacı üzerindeki görüşleri bir değildi. Bunlardan «Zımmervvald sağcıları» na göre asıl amaç barıştı; «sollar» için ise -ki bunların öncüleri İsviçre'ye sığınmış olan Lenin ile öteki Bolşeviklerdi- zorunlu olarak ihtilâlin daha önce gerçekleşmesi gerekti.

Zimmervvald öğretisinin pek az taraftar bulduğu Orta ve Batı Avrupa'da hemen hemen yalnız sağcı eğilim temsil olunmaktaydı. Fakat bunun varlığı bile, işçi hareketinde bir bölünmeye yol açtı; çünkü, barışçılık güden «azınlıktaki» sosyalistler, 1914'den beri «çoğunluktakilerin» tutumlarına karşı çıkıyorlardı.

Bölünme tehlikesi, savaşa katılan halklarda bir bezginlik, yorgunluk bunalımı baş gösterdiği sırada büsbütün arttı. Fransa'da Sosyalist Partinin 1916'daki kongresinde, sosyalistlerin hükûmete katılması düşüncesi zayıf bir çoğunluk (1.372'ye karşı 1.637 oy) sağlayabildi ve 1917 Ocak ayında, parti çoğunluğu reddettiği halde, «savaş amaçları» konusunda hükûmete karşı bir gensoru tartışması yapılması için kırk beş sosyalist milletvekili oy verdi. Almanya'da Zimmervvald hareketine katılmış olan Liebknecht'in «Spartakist» grubunun yanı sıra, Haose ile Ledebour'un öncülüğündeki başka bir «Bağımsız Sosyalistler» grubu, barıştan yana olmakla birlikte, II. Enternasyonal'e bağlı kalmıştı. Spartakistlerle, Bağımsızlar 1917 Ocak ayında birlikte Berlin'de yaptıkları bir toplantıdan sonra yayınladıkları bildiride, savaşa son verme yolundaki ortaklaşa isteklerini açıkladılar. Yalnız, Spartakistler «savaşa savaş» parolası ile bu bildiriye bir ihtilâl çağrısı eklemişlerdi; bağımsızlar buna katılmadı. Öte yandan, hükûmetin politikasına bağlı kalan Sosyal Demokrat Parti, işçi sınıfının gittikçe artan muhalefetiyle karşılaşmaya başladı. İngiltere'de ***Labour Party***'nin bir bölümü 13 Ağustos 1914'de savaşa karşı bir bildiri yayınlayarak, partinin ana çizgisinden ayrılmıştı: bu «Bağımsızların» öncüleri -Mac Donald ve Keir Hardie- 1916 Aralık ayında Labour Uader adlı gazetelerinde, savaşa son

vermek için yalnız halk yığınlarının hareketlerine dayanmak gerektiğini ileri sürüyorlardı.

İlk Rus ihtilâli sosyalizmin içindeki bu bunalımı daha da arttırdı; çünkü 1917 Martında Çarlığın devrilmesi, savaş ortasında, bir hükûmete karşı bir güç hareketine girişmenin boşa gitmediğini göstermişti; bunun için de, ihtilâlci militanların, proletaryanın uluslar arası ayaklanmasına olan ümidini güçlendirdi. İsviçre'de bulunduğu sırada Zimmenvald hareketinin başlıca yürütücülerinden olan Lenin'in 1917'de Rusya'ya girişi, (15 Mayıs 1917) geçici hükûmette «ilhaksız ve tazminatsız barış» tan yana olan sosyalist bakanların yer alığı, barışçı ve ihtilâlci düşüncelerin yeni bir hamle kazanmasına yardım etti.

Gerginlik, 1917 Nisanında, Hollandalı sosyalistler, «Uluslar arası durumu incelemek üzere» bir sosyalist konferansı toplanmasını önerdikleri zaman, büsbütün arttı. O zaman Menşeviklerin egemen olduğu Petrograd Sovyeti Yürütme Kurulu, bu öneriyi kabul ederek İngiliz, Fransız ve İtalyan sosyalistlerine çağrıda bulunmaya karar verdi. 28 Mayısta, Ruslar ve Hollandalılar Stokholm'da yapılacak toplantıya bütün sosyalist partileri temsilcilerinin çağrıldığını ilân ettiler; II. Enternasyonal Bürosu da bu toplantıdan yana olduğunu açıkladı. Bununla birlikte bu tasarı engellerle karşılaştı. Bir yandan Zimmenvald konferansında kurulan «Uluslar Arası Sosyalist Komisyonu» geçici bile olsa, «çoğunluktakiler» le «azınlıktakiler» in işbirliğine yol açacak olan bir toplantıya karşı olduklarını bildirdiler. «Zimmenvaldcilerin sol kanadı» ise 20 Haziranda yayınladığı bir bildiri ile Hollandalılarla Rus Menşeviklerinin önerisine sert bir biçimde karşı çıktı. Buna göre, Stokholm Konferansını hazırlayanlar, kapitalist hükûmetlerin amaçlarına âlet oluyorlardı: halk yığınlarının savaştan bezdiğini, ihtilâle hazır olduğunu biliyorlardı: işte ihtilâli önlemek için hükûmetlere bir «uzlaşma» barışı düşüncesini kabul ettirmeye çalışmaktaydılar; fakat ihtilâlsiz bir barış, savaşa bir süre ara vermekten başka bir şey değildi. Bunun için «vatansever sosyalistlerin» bu manevrasına karşı çıkmak gerekirdi.

Öte yandan, «çoğunluktaki» sosyalistlerin de bu toplantıya çağırılması ortaya bazı güçlükler çıkardı. Kuşkusuz Alman Sosyal Demokrat Parti bu konferansa katılmayı kabul etmiş, hükûmet de buna engel olmamıştı. Ama Sosyal Demokratların bu davranışları kuşkuyla karşılandı. Alman sosyalistlerinin bu tutumu siyasal bir manevra değil miydi? Almanya'nın, «barış için yoklama» yaptığı şu sırada Amerikan, İngiliz ve Fransız sosyalistlerini de oyununa âlet etmekte çıkarı yok muydu? Bunun için İtilâf devletleri Stokholm toplantısına karşı cephe aldı. Amerikan hükûmeti, Stokholm'a gitmeye hazırlanan Sosyalist Parti delegelerine pasaport vermedi; Sendikalar Federasyonu Başkanı Samuel Compers de bunun yerinde olduğunu açıkladı. Fransa'da Sosyalist Parti Ulusal Konseyi, Stokholm toplantısına katılmayı kabul ettiyse de hükûmet delegelere pasaport vermedi. «Bağımsızlar» ın lideri Ramsey Mac Donald, Stokholm'a gideceğini bildirdiği zaman, İngiliz hükûmeti, ilke bakımından buna itiraz etmedi: fakat ileri sürdüğü koşul bu izni sıfıra indiriyordu: İngiliz delegeleri, düşman ülkelerden gelecek olan sosyalist delegelerle görüşmemeye söz vereceklerdi. Deniz Adamları Sendikasının, İngiliz delegelerini İsveç'e götürmeyi reddetmesi bu hikâyeye son verdi.

İtilâf devletleri sosyalistlerinin katılamadığı, bazı «Zimmervaldci» lerin de katılmak istemediği Stokholm Konferansı tasarısı böylece suya düştü.

Bu başarısızlık yine de 5-12 Eylül 1917'de Stokholm'da bazı sosyalist delegelerin toplanmasına engel olmadı; fakat bu konferansın başlangıçtaki tasarı ile hiçbir ilgisi yoktu. Bu toplantıya Zimmerwaldcilerin temsilcileri, Menşevik ve Bolşevik Rus sosyalistleri, Alman «Bağımsız» sosyalistleri, Romanya, Bulgaristan ve İsviçre-İsveç sosyalistleri katıldı. «Sağcı» larla «sol» cular arasındaki düşünce çatışmasından sonra konferansta, bütün devletlerdeki «proleterlere» bir çağrıda bulunulmasına karar verildi. Bu çağrıda, artık bütün ülkelerde barışı sağlamak üzere elbirliği ile mücadeleye girişmenin ve sosyalist proleteryanın harekete

geçerek halkların kurtuluşunu sağlamasının zamanının geldiği belirtiliyordu. Bunun yolu da «Uluslar arası genel grev» di. Bolşevikler bu metni «çekingence» buluyorlardı: Neden daha baştan «silâhlı ayaklanma» için çağrıda bulunmamalıydı? Konferansın ertesi günü, Zimmerwald grubu dağılmaya başladı: «Sağ kanat» Bolşeviklerin izinden gitmek istemiyordu.

«Ekim İhtilâli» nin başarısı, zorunlu olarak, sosyalistlerin arasında anlaşmazlık doğmasına neden olacaktı. İlk kez, bir Avrupa devleti, Marksizm için bir deneme alanı oluyordu; Lenin hükûmeti Rusya'nın sosyal hayatında temelden bir değişiklik yapmıştı; Bolşevik liderleri II. Enternasyonale üye olan sosyalist partilerini olayların gerisinde kalmakla suçluyor, batılı «sosyalist» lerin «küçük burjuvaca» bir pısırıklık içinde olduklarını açığa vuruyorlardı. Fransız ve İngiliz sosyalistlerinin demokrasi ideallerinin karşısına «proletarya diktatörlüğü» nü çıkartıyorlardı. Zimmerwaldci «sağcılar» a karşı da daha yumuşak davranmış değillerdi. Rusya'da da 1918 Ocak ayından beri Menşeviklerle Bolşevikler arasında mücadele başlamıştı.

Böylece savaş sosyalist hareketin birliğini parçaladı: Bu sonuç 1918 ateşkeslerinden sonra açık seçik ortaya çıktı. Doktrinlerinin, başka ülkelerdeki sosyalistlerin karşı koymasına uğrayacağını çok iyi kavramış olan Bolşevikler, bu karşı koymanın örgütlenmesini beklemediler; daha önce davranarak 1919 Ocak ayında yeni bir Enternasyonal, «Komünist Enternasyonali» ni kurmak üzere üst üste çağrıda bulundular. Lenin'le Troçki'nin imzalarını taşıyan çağrı mektubunda bütün dünya sosyalistlerine Bolşeviklerin yöntemlerinin kabul edilmesi öneriliyordu: iktidarın güçe baş vurularak ele geçirilmesi ve proletarya diktatörlüğünün kurulması. «Yeni Enternasyonal'in amacı, hareketin her ülkedeki çıkarlarını, dünya ihtilâlinin genel çıkarlarına bağlamaktı.»

Öte yandan batı ülkeleri sosyalistleri de 1919 Şubatında Berne'de bir konferans düzenlediler. Bu konferansa Alman sosyalistleriyle Rus Menşevikleri de katıldı. Delegelerin bir kısmı, Rus

Menşeviklerinin verdikleri bilgilerin doğruluğuna pek fazla güvenmeyerek, konferanstan Rus denemesi konusunda hemen yargı verilmemesini istedikleri halde çoğunluk, Bolşevikliğin diktatörlük yöntemlerini suçlayarak, demokrasi ilkelerine bağlılığını belirtti. Berne bildirisinde: «Geçerli bir gelişme ancak demokrasi yasası çerçevesinde gerçekleşebilir» deniliyordu. «Halkın çoğunluğunun benimsemeyeceği bütün sosyalizasyon hareketlerinden çekinmelidir... Eğer böyle bir diktatörlük, yalnız proletaryanın bir bölümüne dayanırsa, bundan daha büyük bir tehlike doğar.»

Böylece demokrasiden yana olan sosyalizm ile komünizm arasında tam bir ayrılık meydana gelmiş oluyordu.

XXXV. BÖLÜM

SONUÇ

Tarihte ilk kez, Avrupalıları karşı karşıya getiren bir çatışma dünyaya yayıldı: Japonya buna uzaktan uzağa katıldı; fakat Amerika Birleşik Devletleri bu savaşta kesin bir rol oynadı.

Bu bunalımdan Avrupa siyasal konumu değişmiş olarak çıktı. Bu daha önce de böyle olmuştu. Ama sonucu uzun sürmemişti. 1814-1815 bozgunu Fransa'yı uzun zaman saf dışı bırakmadı. 1918 Alman bozgunu da geçici bir durgunluk döneminden başka bir şey değildi. Hükûmetler bunu çok iyi anlıyorlardı; fakat halkların çekilen bunca acı çileden sonra gerçek bir barışa ulaşılacağına inanmaya gereksinimleri vardı; bundan başka, Başkan Wilson'un mesajıyla kendilerine kurulacağını müjdelediği uluslar arası yeni ilişkilere ümit bağlamışlardı. Yalnız gerek hükûmetler, gerekse halk yığınları savaşın çok önemli bir sonucu daha olduğunu anlamışlar mıydı? Güçler dengesinde Amerika'nın yeni rolünü ve Rusya'da meydana gelen değişikliği? İlk anda bunu farketmemiş olmaları anlaşılabilir. Daha ateşkes imzalanır imzalanmaz, Amerika Birleşik Devletleri hükûmeti, «ortaklarıyla» kurmuş olduğu ekonomik ve malî dayanışmayı kırmaya yatkın görünmemiş, Amerikan halkoyu, yine eski yalnızlık politikasına dönmeyi özlediğini açığa vurmamış mıydı? Bundan başka Rus ihtilâlinin yazgısı, Bolşevik hükûmeti üç cephede iç savaşa tutuşmuşken, pamuk ipliğine bağlı görünmüyor muydu? Bununla birlikte, tarihin akışına yön verecek olan Amerika'nın dünya çapındaki bu rolü ve bir komünist merkezinin kurulup gelişmesiydi.

Fakat savaş yalnız ulusal çıkarlar arasında çok büyük bir çatışma değildi. Aynı zamanda çeşitli devlet anlayışlarını ve uluslar arası hayatı da ilgilendirdi; bundan başka ekonomik ve sosyal hayatta, derin ve birçok yerde de devrimci değişmelere neden oldu. Demokrat devletlerin başarısı ve «milliyetlerin» zaferiyle sonuçlandı; bu da XIX. yüzyılda pek tutulan bazı düşüncelerin gücünü kanıtlar gibi görünmekteydi. Fakat Avrupa'yı zayıflattı, dünyanın ekonomik hayatında oynadığı rolü küçülttü ve toprağını bölümledi. Liberal ekonominin ilerlemiş olduğu dönemde refah içinde bulunan demokratik rejimler ekonomik zorluklara karşı koyabilecekler miydi? Wilson'un «Yeniden kuruluş» için gerekli gördüğü ekonomik setlerin ortadan kaldırılmasına, aşırı bir dereceye varan «milliyetçilik» ler olanak verecek miydi?

Sonunda, savaş en iyi hırslarla birlikte, en kötü hırsları da alevlendirmişti. Çatışma öncesinde uluslar arası hukuk, savaşı

İngiliz Kızılhaçı yaralı ve ölülerini toplarken

«insanlaştırmak» iddiasındaydı. Oysa La Haye antlaşmalarını, kasırga süpürüp götürdü; bunlardan -ve en önemlilerinden- yalnız savaş tutsaklarıyla ilgili olanı kaldı. Almanların Belçika'yı ve Kuzeydoğu Fransa'yı; Bulgarlarla Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ı, Rusların Doğu Prusya'yı istilâları sırasında siviller öldürüldü, suikastler, işkenceler yapıldı. Avrupa uygarlığı yıkılmak tehlikesiyle karşılaştı. Dört buçuk yıl boyunca, uluslar birbirinden nefret etmeyi öğrendiler. Savaşın sona ermesi, kinleri ve hınçları susturmaya yetecek miydi?

Savaşa gidenlerin düşüncesine göre son olması gereken bu savaş, dünyayı derin bir mânevi bunalıma sürükledi. Şurası doğrudur ki, zaferi kazananlardaki coşkunluk, bir süre yeni tehlikeleri unutturdu; oysa yenilenlerde bozgunun acısı, korkuyu büsbütün arttırıyordu. Fakat, yenenler için de, yenilenler için de ateşkesten sonra gelen aylar bir karışıklık bir acı dönemiydi, milyonlarca insan yeniden kendini sivil hayata uyduracak, yuvasına dönünce maddî sorunlarla karşılaşacak, kendini günlük hayatı dolduran mız mız dertlerin içinde bulacaktı. Yeniden çalışmaya alışmaları gerekti. Hükûmetler, zaten çok güç olan siyasal ve ekonomik kalkınma işinin büsbütün çapraşık bir durum almasından korkuyordu

1919'da, barış konferansında, devlet adamlarını bekleyen başlıca görev; toprak anlaşmazlıklarının giderilmesi, ticarî değişimlerin yeniden kurulması, uluslar arası ilişkilerin yeni bir düzene sokulmasıydı. Bu görev geniş bir görüşe sahip olmayı, ekonomik sorunları derinden kavramayı, uzağı görüş yeteneğine sahip olmayı gerektirirdi; ama ne var ki, kimsede böyle bir yetenek görünmüyordu. Yine bu görevi yüklenenlerde ince bir uluslar arası dayanışma duygusu bulunmalıydı. Oysa hükûmetler, her ülkedeki kamuoyu daha savaşın harareti içinde olduğu için, ulusal çıkarların feda edilmesine göz yummadığı için, isteseler bile bunları uygulayamazlardı. Hiç olmazsa, zaferi kazananlar arasında yürekten bir dostluk kurulacağını umarlardı, ama böyle bir dostluk havası, daha ateşkes imzalandığı gün, uçup gitti.

11 Kasım 1918 tarihi bu kitabın da mantıksal sonunu işaretlemiştir. Barış konferansıyla yeni bir dönem başlıyor. Bu barışın düzenlenmesi «dünya tarihinin» yeni bir döneminin incelenmesi için zorunlu bir giriş olacaktır.

Hareketin komutasını elinde tutan Amiral Carden, gemiler Çanakkale Boğazında toplanıp da bombardımana başlar başlamaz; Türk istihkâmlarının tahrip edilebilmesi için karaya asker çıkartmanın zorunlu olduğunu kavramıştı. Daha deniz hareketini, karadan bir hücumla desteklemek söz konusu değildi, fakat işgal için yeteri kadar kara kuvveti getirtmek gerekiyordu. Böylece İngilizlerle Fransızlar bu hareketi yalnız yürüteceklerdi. 10 Mart günü Boğazın en dar yerine kadar sokulup beş gün sürekli olarak istihkâmları bombardıman eden denizciler kendi olanaklarıyla başarıya ulaşamayacaklarını anlamışlardı: «Gelibolu Yarımadasındaki topçu kuvvetlerinin temizlenmesi gerekir» diyorlardı. Kitchner, Çanakkale'ye bir piyade tümeni göndermeye razı olarak bir [illegible]ke dışı birliği kurdu. Donanma, karşısında bulunduğu güçlüklerin [illegible]kında olduğu halde Winston Churchill'in baskısı ile 18 Martta var [illegible]cüyle savaşa girişti ise de yenildi ve gemilerinin üçte birini kaybetti. [illegible] Mart bozgunu, eğer başlangıçtaki düşünceye bağlı kalınsaydı, bu [illegible]lerden vazgeçilmesini gerektirirdi. Ama insanların güçlüklerini [illegible]af etmeleri olası mı? Bütün İslâm dünyası Türklerin zafer kazandığını [illegible]renirse yerinden oynardı.

Pierre Renouvin
Sorbonne Üniversitesi Tarih Profesörü

ISBN 975-7651-32-X

9 789757 651321